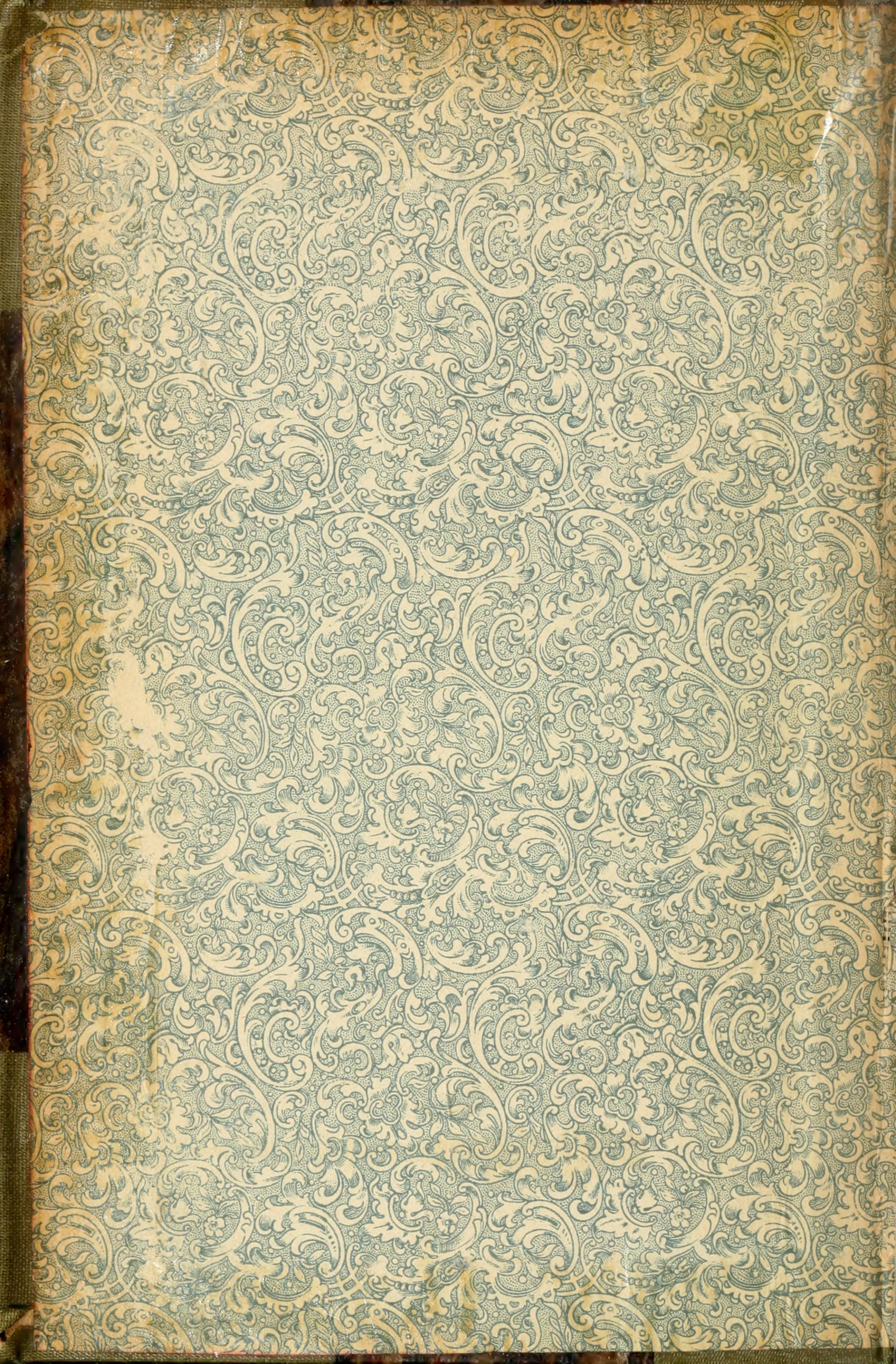

3 1761 06233028 7

Budapest 1922 XI/27

A

ROMÁN NEMZETISÉGI TÖREKVÉSEK TÖRTÉNETE

ÉS

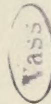
JELENLEGI ÁLLAPOTA.

I. KÖTET.

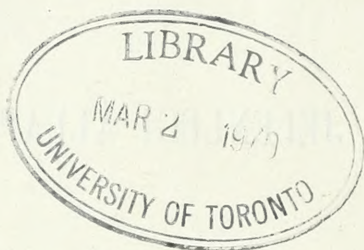
IRTA

JANCSÓ BENEDEK. + 1930 VI/27

BUDAPEST, 1896.
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)
cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása.

787—95. Budapest. Nyomatott Wodianer F. és Fiainál.

ELŐSZÓ.

E könyv irása közben kettős czél lebegett szemeim előtt. Először is meg akartam ismertetni a magyar olvasó közönséggel, hogy az átlagos román történetirás a román nemzetiségi törekvések történelmi igazolásának czélzatától vezettetve, miként fogja fel és magyarázza általában a történelem, — különösen pedig a magyar történelem tényeit s egyuttal igyekeztem ezzel szemben minden egyes esetben a való igazságot is kikutatni és megállapitani. Másodszor szándékom volt ezzel kapcsolatosan a román nemzetiségi törekvések fejlődésének történetét is oknyomozóan előadni, hogy e fejlődés történetének segitségével e törekvések jelenlegi állapota könnyebben megérthető legyen.

A román nemzetiségi kérdés történet-politikai monographiáját akartam megirni, hogy a gyakorlati politikus és az államférfiu cselekvésének előzetes elméleti alapjait lerakjam. Meggyőződésem, hogy a román nemzetiségi kérdést a történelmi és elméleti rész tisztába hozatala nélkül megoldani nem lehet. A jó szándék megvolt, hogy aztán a kitüzött czélt sikerült-e elérnem vagy nem? — itéljék meg birálóim. In magnis et voluisse sat est! Talán nem csalódom, ha azt hiszem, hogy igazán nagyot akartam, mert a román nép és nyelv eredetének s némileg a régi századokban történt román incolatiónak kérdésére vonatkozó ki-

*

tünő magyar irodalmi termékeket leszámítva, a többiekre vonatkozóan alig találtam valami megbizhatóbb előmunkálatra. Azonkivül a tények legnagyobb részét nemcsak a zavaros mult idők homályából kellett kiásnom, hanem a politikai s faji elfogultságtól sugalmazott szándékos ferdítések lepléből is ki kellett bontogatnom. Könyvem nagyobb részt oly kérdésekkel foglalkozik, melyeket sem a magyar, sem a román irodalomban nem szokás szenvedély nélkül higgadtan tárgyalni s melyek úgyszólván erővel kényszerítik az irót szenvedélyes polemiára és gyülölködő vádaskodásra. Én mindezeket elkerültem, mert az igazságot kerestem nyiltan és minden előitélet nélkül. Erőt adott nekem az a tudat, hogy a való igazság nem a magyar nemzet ellen bizonyít.

Azt hiszem, könyvemnek minden fogyatékossága mellett is meg lesz az a kettős haszna, hogy egyfelől a gyakorlati politikus és államférfiu megismeri belőle e kérdés keletkezését, fejlődését és jelenlegi állapotát s igy aztán biztosabb és szilárdabb alapon foghat a megismert baj orvoslásához. A történetiró pedig másfelől látni fogja, hogy hol kell részletesebb buvárlattal világosabbá és teljesebbé tenni vagy megigazitani azt, a mire én e munka folyamában a gondolkozó olvasó figyelmét, mint a magyar történelem egyik érdekes problemájára szándékosan vagy önkénytelenül felhívtam. Ugy gondolom, hogy a kérdés határjárásának munkáját elvégeztem. Kiczövekeltem az irányt, melyben a további kutatásnak haladnia kell. Hogy sok helyen tévedtem, a határczövekeket beljebb vagy küljebb tettem, valószínű. Az utánam jövőnek azonban nem lesz nehéz tévedéseimet kijavítani.

Uj elméletek felállításától ép úgy óvakodtam, mint az eredetiség hajhászásától. Nem a felfedező tudós ambicziójával irtam e könyvet, nem is akartam a politikai tudomány

és a történelem-bölcsészet elméleteivel és nagy kérdéseivel könnyedén — és sokszor valóban könnyelmüen — játszó szellemes publicista szerepében tetszelegni. Egyszerüen, kényszerítve a kötelességtudástól, összefoglalóan el akartam mondani mindazt, a mit e kérdésre vonatkozóan öt évi szakadatlan tanulmány alapján magamnak ismeretképen megszereztem. És talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy könyvem megjelenése után a román nemzetiségi kérdés egy kissé az igazi valóságnak megfelelőbb szinben fog feltünni úgy a magyar államférfiak, mint a történetirók előtt, kiknek az a közös hibájok volt, hogy egyikök a nem magyar ajku nemzetiségek törekvéseinek és vágyainak ismerete nélkül akart magyar nemzeti történelmet csinálni, a másik pedig irni.

Ha sikerül könyvemnek a magyar államférfiakat és a történetirókat meggyőzni, hogy a nemzetiségi mozgalmak részletes és mélyreható ismerete nélkül magyar nemzeti történelmet sem csinálni, sem irni nem lehet, czélomat elértem és fáradságom jutalmazva lesz.

Nem bocsáthatom azonban e müvemet az olvasó közönség elé a nélkül, hogy köszönetet ne mondjak mindazoknak a hatóságoknak, testületeknek és magánosoknak, kik engem fáradságos munkámban támogattak.

Első sorban is köszönettel gondolok a m. kir. közoktatásügyi kormányra, a mely nekem két izben is hosszabb szabadságidőt engedélyezett. Igy 1892-ben egy félévet azzal a megbizással, hogy Románia közoktatását és kulturalis állapotait tanulmányozzam, — 1895-ben pedig három hónapot, hogy e könyvem tárgyát illetően különböző helyeken részletes és behatóbb tanulmányokat tehessek, sőt e három hónapi szabadság leteltével, az elmult 1895/6. tanévre is felmentett a tanítástól, hogy a tanulmányi utaimban szerzett anyagot kellően feldolgozhassam.

A m. kir. közoktatásügyi kormány e támogatása mellett sem tudtam volna talán soha megirni ezt a könyvet, ha *Hieronymi* Károly volt m. kir. belügyminiszter ur Ö nagyméltósága kegyes pártfogásával és buzdításával segítségemre nem lett volna. Ö adta az elsö ösztönzést arra, hogy bele fogjak e kérdés tanulmányozásába ; az ö hathatós pártfogása és támogatása tette lehetövé, hogy a tanítás fárasztó munkájával elfoglalva s a kenyérkereset gondjaival küzködve is erömet és rendelkezésre álló szabad idömet éveken át teljesen e feladatnak szentelhettem. Hogy pedig e két kötetes mü jelen alakjában az olvasó közönség elé kerülhet, azt egyenesen az „EMKE“ bökezü anyagi támogatásának és a „Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)“ könyvkiadói czég áldozatkészségének köszönhetem. Hazafias áldozatkészségük nélkül a magyar könyvpiacz ismeretes helyzete miatt talán évekig sem jutottam volna abba a helyzetbe, hogy könyvem napvilágra bocsáthassam.

Kötelességemnek tartom még nyilvánosan köszönetet mondani a *Magyar Tud. Akadémia*, különösen pedig a *Nemzeti Muzeum* könyvtári tisztviselöinek szíves támogatásukért, melylyel fáradtságos munkámat lehetöleg könnyüvé tették, valahányszor csak kénytelen voltam szíves szolgálataikat igénybe venni.

Köszönetet mondok e helyen Jón *Bianu* urnak, a bukaresti Akadémia könyvtárnokának; Jón *Bogdan* urnak, a szláv nyelvek tanárának a bukaresti egyetemen ; *Lugosianu* O. liceumi tanár urnak, s a bukaresti Akadémia könyvtári tisztviselöjének ; *Popovici* C. Aurél urnak ; *Neamţu* J. G. urnak, kik bukaresti tanulmányaimban elözékeny és barátságos szívességgel támogattak. Ép ily szíves támogatásban részesültem N.-Szebenben az „Asociatiunea transilvana“ könyvtárnokának, fötiszt. *Togan* úrnak részéröl is, ki több izben a hivatalos idön túl, söt rendkivüli idöben is készsé-

gesen támogatott tanulmányaimban. Köszönetet mondok a nagyszebeni *Bruckenthal-muzeum* könyvtári igazgatóságának, továbbá főtiszt. *Hosszu* József urnak, a balázsfalvi gymnasium igazgatójának, ki a gymnasium könyvtárából több könyvet szíves előzékenységgel bocsátott rendelkezésemre; főtiszt. dr. *Bunea* Ágoston érseki titkár urnak, dr. *Hosszu* Vazul és néhai *Grama* Sándor balázsfalvi g. kath. kanonok uraknak, kiknek a magyarországi románság egyháztörténetének forrásaira és irodalmára vonatkozóan sok becses utbaigazítást és figyelmeztetést köszönök.

Lekötelezettje vagyok dr. *Netolitzka* ágost. evang. gymnasiumi tanár urnak is, ki a brassói ág. ev. gymnasium irattárában szívességével lehetővé tette, hogy a román kérdés történetére vonatkozóan több fontos kéziratot áttanulmányozhassak. Köszönetet mondok G. *Bogdan-Duica* urnak, ki tanulmány-körömre vonatkozóan több fontos szempontra és forrásmunkára hívta fel figyelmemet; úgyszintén dr. *Alexi* György tanár urnak, ki könyvtárát készséggel bocsátotta rendelkezésemre; gróf *Kuun* Géza ur Ő méltóságának, dr. *Szádeczki* Lajos és dr. *Moldován* Gergely egyet. tanár uraknak könyvem kefelevonatban való átnézéséért és dr. *Székely* István nagy-szebeni államgymnasiumi tanár urnak, ki több izben támogatott egyes forrásművek megszerzésében vagy kikölcsönzésében.

Budapest, 1896. szeptember 1-én.

Jancsó Benedek.

I.

A ROMÁN NÉP ÉS NYELV EREDETÉNEK KÉRDÉSE.

I.

A román faj oklevele.

Kogalniceanu Mihály nyilatkozata. A románság ideálja. Sinkai krónikája, mint a román faj hivatásának oklevele. A római származás és a dácziai kontinuitás Sinkai és Maior Péter szerint. A román nyelv latinsága. Mi a román nyelvtudós hivatása. A „Tentamen criticum“ és a román nyelv rekonstrukcziója. Maior Péter véleménye a román nyelv eredetéről. A hamisítatlan rómaiság dogmájának Barnutiu-féle politikai konzekvencziája. Kogalniceanu Mihály nézetei a tiszta vérű rómaiság dogmájáról. Maiorescu Titus véleménye a hamis alapokra fektetett román tudományosságról.

Jonnescu-Gion „*Mihail Kogălniceanu şi rapirea Basarabiei*“ [1]) czímű tanulmányában elbeszéli Kogălniceanu-val való utolsó találkozását — mely akkor történt, mikor „*Duşmanii lui Mihaiu Viteazul*“ czimű felolvasása után az agg államférfiút és történetirót a „*Sosea*“-n levő lakásában felkereste. Azt mondja, hogy mikor a beszélgetés folyamán a szó a magyarokra került s ennek következtében azon végzetes szenvedésekre; melyeket a Kárpátokon innen lakó románok kénytelenek a magyaroktól elszenvedni, az agg államférfiú, ki a szobában előbb fel s alá sétálgatott, megállott, karjait és szemeit az ég felé emelve, prófétai hangon e szavakat mondotta:

„Hallgasd meg ifjú az öreg szavát — mint a régi spartaiak mondották — hallgasd meg és ne felejtsd el! Az ország, melyet *Balcescu* megénekelt s a melyben *Sinkai* vérkönyeket sírva, irta meg fajunk nemes hivatásának oklevelét, az ország, mely román maradt 1000 év leforgása alatt s a mely felett elviharzott és megállott mindaz, a mit Ázsia a legbarbarabbat és legszörnyűbbet Európára dobott, — ez az ország nincs másra rendeltetve, mint hogy román legyen!“

[1]) 57. és 58. l.

Ilyen volt élete nagy pillanataiban Kogălniceanu Mihály teszi hozzá *Jonnescu-Gion*, Mihály vajda egyik fiatalabb historikusa, ki Mihály vajdáról írva, a nagy román nemzeti hős bukásának okát abban találja, hogy a magyar nemesség kedvéért nem látta meg Erdélyben azt az erdélyi román paraszt népet, mely a hegyek meredek szikláitól elkezdve, az alföldek virító zöld völgyéig csak egyetlen szóra várt, hogy testben, lélekben Mihálynak áldozza fel magát és legutolsó csepp vérét is elhullassa egy fényes jövő biztosítására s a keserves elnyomatás multjának helyrehozatalára. Az állítólagos román nemzeti aspiráeziók e nagy hőse, mint *Jonnescu-Gion* tovább panaszolja, nem látta meg Erdély román parasztjait s így nem is hozta helyre Erdélyben életének legnagyobb és legszerencsétlenebb tettét: a Trajanusi Dacia három országa [1]) román parasztságának megvetését és elnyomatását. És így e miatt Mihály vajda elbukott, de még sem a nélkül, hogy fényesen meg ne mutatta volna, mennyit birnak a románok a harcz mezején és nem a nélkül, hogy a románok jövendő nemzetsége halhatatlan tanuságául kardja hegyén ne tartotta volna magasra emelve a nemzeti egység és egyesülés szikrázó tábláját.[2])

Erdély rendeltetése tehát — Kogălniceanu szerint — nem lehet más, mint az, hogy román ország legyen. A román nemzeti politika és a román államférfiak törekvéseinek közös czélja pedig az a nemzeti egység és egyesülés, melynek szikrázó tábláját Mihály vajda állítólag kardja hegyén magasra emelve tartotta halhatatlan tanulságául a románok jövendő nemzetségének. Ez a nemzeti egyesülés a román faj hivatása és e magasztos hivatásnak oklevelét Sinkai írta meg.[3]) Ebben az oklevélben van megmutatva, hogy a románság eredete dicsőségesen italoromán eredet, hogy a mai románok tisztavérű rómaiak, valóságos és igazi fiai Trajánnak, kik a Trajanusi Daciában Traján hódító hadjárata óta a mai napig szakadatlan kontinuitásban, mint

[1]) Havasalföld, Moldova és Erdély.

[2]) *Jonnescu—Gion:* Vitéz Mihály vajda ellenségei. Fordította *Veress Endre*, Kolozsvár, 1893. 26. és 29., 30. l.

[3]) *Chronica Românilor.* De Gheorghe Sincai din Sinca. Bucuresci. Editiunea a dona. 1886.

román nép és nemzet élnek. Ebben az oklevélben van megírva. hogy a románságot e dicsőséges eredeténél és régiségénél fogva a Trajanusi Daciában lakó többi népek között micsoda jogok illetik. A románság nemzeti törekvéseiről és aspiráczióiról beszélve, bárminő régi s az aktuális viszonyoktól bármilyen távol eső dolgokat is kell feszegetnünk, a publiczista és történetíró kettős kötelessége mégis azt parancsolja, hogy a románság magasztos hivatásának azon oklevelét, melyet Sinkai írt meg, vizsgálódásaink tárgyává tegyük, mert hiszen, ha ez az oklevél esetleg hamis úton kelt volna, akkor a románság magasztos hivatása nem lehet az, melyet belőle a román történetirók és politikusok bámulatra méltó egyhanguságggal ki szeretnek és ki szoktak olvasni.

„A rómaiak birodalma [1]) — olvassuk a románság rendeltetésének ez oklevelében — nagyon lesülyedt volna. ha a leghatalmasabb és legvitézebb imperator, Traján el nem foglalta volna Daciát, — izgattatva erre a dákok ellenállásától és az ország gazdagságától is, mint Köleséri Sámuel mondja,[2]) — ugyanez az imperátor, mihelyt elkészült a híd, azonnal átment a Dunán. Megverte és oly kegyetlenül megtörte a dákokat, hogy közülök nem maradt senki, ki akár a földet mívelje, akár pedig a városokban lakjék. És épen ezért, még ugyanezen esztendőben, valamint a rá következő kettőben, igen sok lakost hozott Daciába az egész római világból, de különösen Rómából és Itáliából, a mint ez kitünik azokból a feliratokból is, a melyek egész napjainkig fennmaradtak, különösen pedig Erdélyben. E feliratokból az is bizonyossá lesz, hogy nemcsak alsóbb rendű csapatokat, de előkelő családokat is hoztak és költöztettek át Erdélybe.“

Sinkai szerint tehát Traján az összes dákokat kiirtotta Dacia meghódítása után és az összes római világból, — de különösen Rómából és Itáliából hozott római gyarmatosokkal, kik között számosan voltak a római családok előkelő tagjai közül is, ujra benépesítette. Így keletkezett Daciában egy uj, hatalmas és mívelt római élet.

---

[1]) *Chronica Românilor.* I. köt. 10. l.

[2]) *Köleséri:* Auraria Romano—Dacica. cap. 1. No. 5.

„Abban az esztendőben — olvassuk folytatólagosan a román faj magasztos hivatásának ez oklevelében,[1] mikor Aurelian császár a perzsák ellen akart menni, a régi Daciából kivonta a légiókat és a gyarmatosok egy részét is és azokat letelepítette a Duna jobb partján. Ezt nem lehet eltagadni, de megengedni sem lehet, hogy minden gyarmatos átment volna az uj Daciába, mert a gyarmatosok legnagyobb részének földmívelőnek kellett lennie s ezek olyan könnyen nem hagyták volna el földjüket, különösen pedig annyi idő után, a mennyi eltelt Trajántól Aurelianusig. A következő évek során még inkább meg fog bizonyosodni, hogy a rómaiak egészen a bulgárok bejöveteléig a Duna bal partját állandóan birták, — a mi világosan mutatja, hogy nem minden gyarmatos ment át Aureliannal a régi Daciába. A régi Daciában maradt gyarmatosoktól származnak mindazok a románok, kik a Duna bal partján laknak. Azoktól a gyarmatosoktól pedig, kik átmentek a Dunán és az uj Daciában letelepedtek, valamint azon rómaiaktól, kiket Nagy Konstantin Thraciába hozott, származnak azok a románok, a kik a Duna jobb partján laknak s a kiket ezek után *Vlahok*-nak és pedig *Kotzo* vagy *Kuzo-Vlahok*-nak, sőt *Czinczárok*-nak is neveznek, valamintségesképen nevezték azokat, kik a Duna bal partján visszamaradtak előbb rómaiaknak, azután *abotrites*-eknek, később *cuman*-oknak, *patzinakiták*-nak s legutoljára pedig *muntyán*-oknak, *moldovai*-aknak, *marzsitea*-noknak, *mokány*-oknak, *fratucz*-oknak. De akárhogy is nevezték és nevezzék is most, mégis mind egy eredetűek és származásuak, azaz vérszerinti rómaiak, mint azt természetük és erényeik is bizonyítják."

Sinkai állítása szerint tehát a római gyarmatosok akkor, mikor Aurelianus császár a római légiókat kivonta Daciából, nem mentek át mindnyájan a Dunán Moesiába, hanem igen sokan, különösen a földmíveléssel foglalkozók visszamaradtak Daciában s ezek a mostani magyarországi románoknak s egyáltalában mindannak a románságnak, a melyik a Dunán innen lakik, ősatyái.

Sinkai krónikája készen volt ugyan, de csak kéziratban.

[1] *Chronica Românilor.* I. k. 46., 47. l.

Nyomtatásban később előadandó okok miatt nem jelenhetett meg s így nem is tehetett közvetetlen hatást a románság nemzeti aspiráczióira. Eszméit azonban *Maior* Péter magáévá tette és „*Istoria pentru inceputul Romaniloru in Dacia*" czimű egykötetes könyvében 1812-ben közzétette. Így lett aztán *Maior* Péter a Sinkai vállain „a román történetírás Mózesévé." Az ő könyve alapján gyökerezett meg a román tudományos közvéleményben az a meggyőződés, hogy Dacia elfoglalása után a rómaiak a dákokat teljesen kipusztították s hogy a helyöket elfoglaló nagyszámu római gyarmatosok az így üresen maradt földet a Tiszától elkezdve a mai Bánságon át a Dunáig s azután Erdélyt, Oláhországot és Moldovát a Dnjesterig és a Fekete-tengerig akadálytalanul birtokukba vették s rajta eredeti tiszta rómaiságukat megőrizve, megmaradtak egészen a mai napig a nélkül, hogy más népekkel vegyűltek volna, mert az idegen faju és nemzetiségű nőkkel való házasságot kerülték. Egy szóval, a románok *Maior* Péter felfogása szerint is egyenes ivadékai a rómaiaknak, Traján hű és igaz fiai, legközvetetlenebb rokonai a mai olaszoknak, kikhez nyelvökre és erkölcseikre nézve is hasonlítanak.

De a mai román nemcsak eredetére nézve azonos a rómaival, hanem nyelve sem egyéb, mint maga a latin. E nézetet is Sinkai fejti ki, Klein Sámuel román nyelvtanának általa eszközölt kiadásában.[1]) Igen, a román nyelv maga a klasszikus latin nyelv, csak hogy idők folytán megromlott formájában: Voces latinas sic corrumpe, ut fiant daco-romanae sive valachicae. És épen azért, a román grammatikusnak nincs egyéb feladata, mint tudománya segítségével lehetőleg közelebb vinni a mai nyelvet formáiban azon prototipusához, mely Cicero vagy Virgilius műveiben tükröződik.

Sinkai ez álláspontját folytatja, sőt tökéletesbíti *Trebonian*

---

[1]) *Elementa linguae daco romanae sive valachicae*, composita a Samuele Klein de Szád, S. Ordinis Basilii M. etc. locupletata vero et in hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sinkai eiusdem Ordinis AA. LL. Phil. et SS. Theol. D. Vindobonae 1780.

Laurian,[1]) ki annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a román nyelv tiszta latin nyelv lévén, Traján óta lényeges grammatikai formáit illetően a mai napig semmit sem változott, csupán csakis egyes barbarizmusok kerültek bele a szomszédos népekkel való kereskedelmi érintkezés utján. E barbarizmusok azonban nem általánosak, hanem territoriális jellegüek. A román nyelvészet czélja és feladata a mai román nyelvnek eredeti tisztaságát és genuin jellegét visszaadni. Erre azonban nem elégséges kiirtani az összes idegen szavakat, bárminő régi használatúak is legyenek azok, hanem rekonstruálni kell magát az egész nyelvet is, még pedig olyformán, hogy az épen olyan legyen, mint volt Traján idejében, vagy legalább a XII. században. És ezért Treb. *Laurian* „Tentamen criticum"-a nem is egyéb, mint a román nyelv e tervezett rekonstrukcziójának kisérlete.

A dako-román szellemű történetirás és filologia képviselői el voltak ragadtatva a Treb-Laurian által elért nagyszerű tudományos eredményektől s azért egyikök, Papiu Ilarianu elragadtatásában nem is habozott kijelenteni, hogy a „Tentamen criticum" a nyelvnek legmerészebb, legmélyebb és legfilozofikusabb vizsgálata a román nyelven idáig létező művek között. A Sinkai által megkezdett és a Treb. Laurian által tovább fejlesztett csapáson halad a balázsfalvi hires nyelvész, *Cipariu* is, kinek jelszava egy kissé másképen hangzik ugyan, mint a Laurian-é, de lényegében mégis csak az, t. i. a mai román nyelvet visszavinni egyöntetűbb és egyszerűbb alakra.[2]) Ezen a csapáson haladnak a bukaresti román akadémia Nagy Szótára[3]) és Glossariuma[4]) is. Ezzel a két nagy művel a román filologiai tudományosságnak egy egész irányzata van betetőzve. Mikorra elké-

[1]) Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae Romanicae in utraque Dacia vigentis vulgo Valachicae. Vindobonae. 1840.

[2]) „A reduce limba la una forma mai omogenia, mai primitiva."

[3]) *Dictionariul limbei române* dupá însárcinarea datá de Societatea academica româna, elaborat cá proiect de A. T. Laurian și J. C. Massim. Tom. I. Bucur. 1871. tom. II. (colaboratori Hodoș și G. Bariț.) 1876.

[4]) *Glossariu*, care coprinde vorbele din limba românú straine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine indoiósa, dupa însárcinarea datá de Societatea Academicá românâ, elaborat ca proiect de A. T. Laurian și J. C. Massim. Bucuresci 1871.

szültek, akkorra már a román nyelvészeti tudományosság uj és kritikaibb irányba zökkent.

Sinkai nézetét a mai román nyelv eredetéről és lényegéről Maior Péter nem tette magáévá olyan változatlanul, mint történelmi dogmáját. Amabban „a román történetirás e Mózese" csak tanitvány volt, ebben pedig maga lábán járó mester igyekezett lenni. Már „Istoria pentru inceputul Românilor in Dacia" czimű könyvében kijelentette, hogy „a román nyelv az a közönséges latin nyelv, melyet a második század kezdetén Róma és Italia összes lakossága beszélt. Azonban a közönséges latin nyelv a rómaiaknak Daciába költözése után Itáliában nagy változásokat szenvedett, úgy, hogy a mai román nyelv sokkalta közelebb áll a régi latin nép nyelvéhez, mint a mai olasz." Ezt a nézetét még részletesebben kifejtette abban a párbeszédben, melyet az 1825-ben megjelent híres Budai Lexicon[1]) előszava gyanánt közölt. Ebben a dialogusban a nagybátya és az unokaöcs a mai román nyelv eredetéről beszélgetnek. Arra a kérdésre, hogy honnan ered a román nyelv, az unokaöcs azt feleli, hogy erre vonatkozóan két nézet van: Az egyik szerint romlott klasszikus latin nyelv, a másik szerint semmi egyéb, mint a régi népies latin nyelv: a *sermo rusticus* vagyis a *prisca latinitas*. A nagybátya az első nézetet, melyet Klein, Sinkai és utánok Jorgovics meg mások is vallottak, helytelennek tartja, mert a római nép nyelve maig is fenmaradt a román nép szájában. A míg a római köznép nyelve a többi tartományokban egészen elváltozott azon hatás folytán, melynek állandóan ki volt téve az ott lakó idegen népek részéről, addig Daciában érintetlenül és változatlanul maradt, mivelhogy Daciában a rómaiak teljesen kiirtották annak idején a dákokat s igy a dácziai római nép és nyelv nem volt kitéve semmiféle idegen hatásnak. Igy tehát a mai román nyelv az a római nyelv, melyet annak idején maga a latin nép alkotott s igy voltaképen anyja az irodalmi latin nyelvnek s igy annál régibb is. Világos tehát, hogy az a nyelv, melyen Caesar katonáival beszélt, a mai román nyelv volt. A román nyelv tehát a latinnak nem leánya, hanem szülő édes anyja.

---

[1]) *Lexicon* valachico-latino-hungarico-germanicum. Buda 1825.

Ez a hamisitatlan tiszta rómaiság álláspontja a román történeti és filologiai tudományosságban és csak ez álláspont konzekvencziáit vonta le később *Barnutiu*, mikor dogmaszerűen kijelentette, hogy a mai románok örökösei lévén a római kulturának, egyszersmind örökösei is a rómaiak Daciára vonatkozó jogainak. A római származás, a római nyelv, a római szellem, a római vér, egy szóval az oláhnak egész római lénye fel kell hogy lázadjon azon hallatlan igazságtalanságok miatt, melyeket a rómaiak ivadékai századokon át kénytelenek voltak tűrni. Az egész irodalmi tevékenység arra való, hogy ennek a megbotránkozásnak energikus kifejezést adjon. A ki ezt tagadja áruló, aki egy oly igazságot mond, a mely ezzel ellenkezik, szintén áruló és a ki oly dolgokkal foglalkozik, a melyeknek ehez semmi közük, az eltévelyedett.[1])

1843 november 24-én tartotta meg *Kogălniceanu* Mihály, mint tanár, megnyitó előadását a román történelemből Jassyban az Académia Mihaileana-n.[2]) E megnyitó beszédében a románok történetei tanulmányozásának hasznát fejtegette a nemzeti élet feladatainak szempontjából. Ebben a megnyitó előadásban a következő sorokat olvassuk:

„A milyen tűrhetetlen hiba a történetiróban a durva részrehajlás és pártszempont, a gyenge szellemnek és a kicsinyes léleknek e tulajdonsága, épen olyannak találjuk azt is, ha tollát nem vezeti a hazaszeretet, ha ez nem kelt benne lelkesedést, melegséget és energiát. Thukydidesben mindig atheneit, Titus Liviusban pedig csak mindig rómait fognak találni s ez okból sohasem is fog eszembe jutni, hogy magunkat rómaiaknak nevezzem, a mi most szenvedély gyanánt kezdett uralkodni különösen Erdélyben és a román irók egy részénél. Maior Péter a románok eredetéről irott könyvével, mely 1812-ben jelent meg, mint egy második Mózes ébresztette fel a több mint egy század óta elalélt nemzeti szellemet és igy neki köszönhetjük egy részét azon hazafias szellemnek, mely azóta a régi Dacia három tartomá-

[1] *Slavici:* Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina. 231. l.

[2]) Cuvènt introductiv la cursul de Istoria Nationala, rostit in 24 Noembrie 1843 in Academia Mihaileana. Jassy 1843.

nyában hatni kezdett. De neki az a véletlen szerencsétlensége is volt, hogy az új rómaiaknak egy népes iskoláját keltette életre, kik azt hiszik, hogy szavakkal, melyeket tettek nem támogatnak és azzal, ha kiabálják, hogy rómaiak vagyunk, azonnal a világ legelső népe leszünk és rögtön megszerezzük az egész világ tiszteletét. Ez a betegség odáig fajult, hogy némelyek a történelem azon tényeit is, melyeket a régi rómaiak Romulustól elkezdve Romulus-Augustulusig elkövettek, a mi számunkra akarják lefoglalni. Igy a többek között Aristia, kit én, mint az Ilias egy részének jó forditóját nagyon tisztelek, egy epikus költeményében egy igazi rómaihoz valóban kevéssé méltó lelkesedéssel *Longinust* is, azt a római centuriot, a ki a kereszten függő Jézus Krisztusnak oldalát átdöfte, románnak tartja és semmiképen sem tudja örömét eltitkolni a miatt, hogy ily módon az első keresztény is román volt. Őrizkednünk kell az efajta betegségtől, mert az csak nevetségessé tesz minket az idegenek előtt. Jelenlegi körülményeink között legelső kötelességünknek és tulajdonságunknak kell lennie a szerénységnek, mert különben megérdemeljük azt, a mit Eliad mond, hogy t. i. csak a tönkre ment népek dicsekednek mindig hasonlóan az elszegényedett nemes emberekhez, ősapáikkal. Származhatunk mi akár Catotól is, mert ha semmirekellők vagyunk, a világ azért csak annak fog tartani .... Nem fogom eltitkolni, hogy törvényeink, szokásaink, nyelvünk és fajunk a rómaiaktól származik, mert hiszen a történelem ezt már régen bebizonyította, de azért ismétlem önöknek, hogy semmi sincs távolabb tőlem, mint hogy egy nevetséges hajlamnak hízelegve, úgy beszéljek a rómaiak tetteiről, mint a magunkéról. És arra fogok törekedni, hogy intsem önöket, hogy ha igazi fiai akarnak lenni a rómaiaknak, akkor igyekezzenek valami olyast tenni önök is, mit e világtörténeti fontosságú nép tetteivel össze lehet hasonlitani."

Ime egy ember, ki megelégszik azzal, hogy román és nem akar minden áron római lenni. Egy ember, ki kételkedik a Sinkai-Maior-féle román történelem teljes hitelességében. Ki később ugyan, hosszas államférfiúi pályájának végén, Sinkai történetét a román faj magasztos hivatása oklevelének nevezi, de a ki fiatal korában mint tanár, egyedül az igazság kutatásának szom-

jusságától ösztönöztetve, ez oklevél Maior-féle kiadását nem tartja egészen hitelesnek, sőt következményeire egyenesen veszedelmesnek és hatásában nemzeti szerencsétlenségnek is."

Kogalniceanu e szavai azonban hatás nélkül pendültek el. Körülbelül még harmincz esztendőnek kellett elmulnia, mig akadt ugyancsak Jassyban egy másik férfiu, ki azt, a mit Kogălniceanu mondott, nyomatékosabban és a román tudományos szellemre jótékonyabb hatással ismételte. Ez a férfiú *Maiorescu Titus* volt, fia az Erdélyből származott *Maiorescu János*nak.

„1812-ben Maior Péter — irja Maiorescu „*A román kultura jelenlegi iránya ellen*" czimű tanulmányában [1]) — hogy ne tegyünk említést a citatumok azon kompiláczTójáról, melyet Sinkai minden kritika nélkül hordott össze — irja meg történetét a románoknak Daciában való kezdetéről. Abból a czélból, hogy kimutassa, hogy mi a rómaiak romlatlan utódai vagyunk, a negyedik paragrafusban azt állítja, hogy a rómaiak teljesen kiirtották a dákokat úgy, hogy e miatt e két nép között semmiféle vegyülés sem történhetett. Hogy egy ily természetellenes hipotézist bebizonyítson, hivatkozik a mi történetírónk Eutropius egy kétes állítására és Julian egy mondatára, melyeknek a józan ész által el nem fogadható magyarázatot ád és így kezdődik a mi rómaiságunk históriai bebizonyítása históriai hamisítással."

„1825-ben jelenik meg a Budai Szótár, mely szóelemzések segítségével igyekszik megkisérteni annak bebizonyítását, hogy a mi nyelvünk a legtisztább római nyelv . . . Ily eljárással kezdődik meg a mi román szavainknak latin eredetére vonatkozó tudományosságunk. Az első lépést tehát az etymologia meghamisításával tettük. 1840-ben jelenik meg a „*Tentamen criticum*." Ennek a latin nyelven írott könyvnek az a czélja, hogy megmutassa az idegeneknek, micsoda tiszta nyelv az, melyet a román nép beszél, de tényleg egy oly nyelvet mutat be, melyet a román nép nem beszélt és nem is fog beszélni soha. Igy kezdődik meg a román grammatikai tudományosság is a filologia meghamisításával."

Találkozott tehát két román, ki kételkedni mert azon tör-

[1]) *Critice.* 331 és köv. lap.

téneti és filologiai tételek igazságában, melyeknek irodalmi hirdetői és terjesztői Sinkai és Maior Péter voltak, két jelentékeny egyénisége a román míveltség és irodalomtörténetnek, a kik az igazságot mégis többre becsülték, mint a hamisítatlan tiszta rómaiság dogmáját. Ezt számbavéve, nem fog tehát senki minket elitélni, ha a történelem és nyelvészet eredményeinek világánál részletesebb vizsgálat alá vetjük a románság magasztos hivatásának amaz oklevelét, melyet Sinkai írt meg ugyan, de a románság Maior Péter kiadásában ismert meg és tette magáévá történelmi és filologiai tudásának alapja gyanánt.

—

II.

Dacia nemzetiségi viszonyai a római hódoltság korában.

Sinkai véleménye szerint a rómaiak teljesen kiirtották a dákokat. Engel és Jung véleménye. Dacia felosztása. Bizonyítékok, hogy a dákok a római hódoltság idejében is nagy számmal éltek Daciában. A feliratok tanuságtétele. Latinizált dák személynevek. Mi volt ennek az oka? A nép nagy tömege megmarad dáknak. A dák katonaság szerepe a római hadseregben. Honnan hozott Traianus Daciába legionariusokat és gyarmatosokat? Tilalom, hogy Italia-ból nem szabad gyarmatosokat kivinni. Micsoda nemzetiségüek voltak a Daciában állomásozó legiók? Thrák, illyr, hispan és germán legionariusok. A bessek. A kis-ázsiai népek szerepe Daciában. Keleti kultuszok. Az ellatinosodott elemet csak a dalmát tengerpartról hozott illyrek képviselik. Az idegen nyelvek közéleti használata. A dákok előkelői elrómaiasodnak. A római kultura nem verhet oly mély gyökeret, hogy a nép tömege is elrómaiasodjék. Az ázsiai népek kultusza ellensége a latin kultura meggyökeresedésének. Mommsen idevágó nézetei. Mommsent nem lehet tanúúl idézni a daciai kontinuitás mellett. Dacia melyik része volt leginkább romanizálva? A rómaiak birtoklása nem volt békés, és intenziv római kultura e miatt sem keletkezhetett Daciában. Mikor vonulnak ki a legiók és miért? Flavius Vopiscus és Eutropius nyilatkozatai. Végeredmény: a mai románok nem származhattak a rómaiak és a dákok összevegyüléséből.

Ez oklevélnek első tétele, a mint láttuk, az, hogy a rómaiak a Tiszától a Dnjeszterig és a Kárpátoktól az Al-Dunáig és a Fekete-tengerig terjedő földről teljesen kiirtották a dákokat. Belőlök még írmagnak sem hagytak senkit. El kell ismernünk, hogy ezt az állítást Sinkai és Maior nem az ujjokból szopták. Eutropiusból [1]) olvasták, hogy „Trajanus, victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo capias transtulerat ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta."

Engel Eutropius e szövegét akként értelmezi, hogy egynehány férfi mégis csak megmaradt, de különösen sok nő maradt vissza, kiket aztán a rómaiak feleségül vettek. Hogy ennek így

---

[1]) Eutropius VIII. 3.

kellett és nem másképen történnie, azt a feliratokban előforduló dák nevek, mint *Aia*, *Nandonis*, *Blivianus*, *Bricena*, *Bedarus* bizonyítják, mert hiszen, ha a dákokat a rómaiak utolsó lábig kiirtották volna, ezek a dák nevek a feliratokban nem fordulhattak volna elő. *Petru* Maior azt mondja, hogy *Engel*-nek nincs igaza, mert ezek a nevek mind italo-rómaiak, p. *Nandonis* annyi, mint Don Nano vagyis a román Nanu Domnu, *Blivianus* pedig az oblivisco-tól származik s annyi, mint *Oblivianus*. Hogy a két vélekedés közül melyiknek van több tudományos alapja, nem nehéz eldönteni.

Maga Jung [1]) is azt állítja, hogy Trájannak csakugyan szándékában volt az egész dák nemzetet kiirtani és hogy a döntő csatában a dákok utolsó fegyverfogható emberöket is elveszítették.

De nemcsak az oklevelek és krónikák beszélnek, hanem a tények is.

Lássuk tehát, mit mondanak a tények?

Először is igen fontosnak kell tartanunk, hogy a feliratokban nagy számú nem latin, hanem dák eredetre valló név is fordúl elő. Ezek, a feliratokban előforduló nevek azt bizonyítják, hogy magában a provinczia fővárosában, Ulpia Trajanában is, hol pedig az ujonnan telepített római lakosságnak legsűrűbben kellett lennie, elég számosan voltak a hódoltság korában is dákok. Ilyen dák nemzetiségű lakosoknak kell tekintenünk azon *Bovipal* és *Andena* nevű egyéneket is, kiknek nevei a régi Ulpia Trajana romjai között talált feliratokon olvashatók. Ugyane város elég tekintélyes számú dák nemzetiségű lakosságára emlékeztet a belföldi kultuszok azon sokféle emléke is, mely a feliratokból kiolvasható [2]).

Ha ilyenforma volt az eredeti dák lakosság és az uj római gyarmatosok között a viszony magában a tartomány fővárosában is, hol pedig központosítva volt a tartomány összes közigazgatásának minden ága, s a hol e miatt a római elemnek is erősebbnek kellett lenni, minő lehetett a tartomány többi részeiben?

[1]) *Dr. Julius Jung:* Die romanischen Landschaften des römischen Reichs. Innsbruck 1881. 326. és 379. l.

[2]) *Dr. Réthy László:* Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Budapest 1887. 35. l.

A hódító Traján Daciát két részre osztotta: Alsó- és Felső Daciára. Antonius Pius pedig három részre és pedig északon *Provincia Porollissensis*, délnyugaton *Provincia Apulensis* és délkeleten *Provincia Malvensis*-re. — A Provincia Apulensis fővárosa az egykori dák főváros, Sarmizegetusa maradt, de Hadrianus óta *Ulpia Trajana*, vagy *Ulpia Trajana Augusta Dacica Sarmizegetusa név* alatt. Romjai Hunyad-vármegyében, Hátszeg vidékén a mai Várhely nevü község mellett máig is láthatók. Ez volt egyuttal az egész Dacia fővárosa is. Itt lakott a legatus, ha nem volt táborba szállva. Itt tartotta üléseit a tartományi gyűlés (concilium trium Daciarum). Ez a város volt középpontja a hivatalos római életnek. Itt lehetett legkevesebb dák és legerősebb a latin elem. A feliratok is erről tesznek tanuságot. Hogy a *Provincia Malvensis* fővárosa *Malva* vagy *Malve* hol volt, azt idáig biztossággal megállapítani még nem sikerült. A *Provincia Porolissensis* fővárosa *Porolissum* a mai Szolnok-Doboka megyében levő *Majgrád* helyén volt.[1]) Ugy látszik, hogy Porolissumnál végződött észak felé a polgárilag gyarmatositott Dacia, mert azután már csak katonai állomásokkal találkozunk. A mai Erdély keleti részéből származó feliratok legnagyobb része is katonáktól származik s azért bátran feltehetjük, hogy ezen a vidéken római polgári élet egyáltalán nem virágzott. Az is köztudomásu dolog, hogy az északon, Porolissumon túl eső területeken, valamint kelet-felé a mai Moldovában és délen Oláhországnak az Olt balpartján túl eső részeiben a dákok megmaradtak régi lakhelyeiken, sőt mint legionariusok szolgáltak is a római hadseregben. Csakis a mai *Pietrossa* környékén a *Buzeo* folyó mellett volt egy katonai állomáshely (castrum), de már az Al-Dunánál és a Fekete-tenger mellékén, a mai Dobrudzsában római városok is voltak s egyáltalán, mint a *Tocilescu*[2]) által eszközölt ásatások is bizonyítják, virágzó és gazdag római élet volt.

[1]) *Carl Gooss* „Studien zur Geschichte und Geographie des trajanischen Daciens“ és „Beiträge zur siebenbürgischen Alterthumskunde. Herrmannstadt 1874.“

[2]) *Tocilescu:* Das trajanische Siegesmonument von Adam Klissi. 1891. és „Castrul Tropaeum Trajanum de la Adam Klissi.“ Bucuresci. 1892.

De a mint már említettük, eléggé tekintélyes volt a dák elem a provinczia azon részeiben is, melyek gyarmatosítva voltak s a melyekben erős római polgári élet virágzott. *Gooss* Károly fennebb idézett tanulmányában összeállította a feliratokban előforduló dák neveket s ilyent mintegy 50-et talált.

Hogy minő lehetett a dákság ethnikai viszonya és számaránya a római kormányzat idejében, azt megtanulhatjuk *Király* Pál tanárnak könyvéből,[1]) melynek „*A lakosság nemzetiségi viszonyai*“ czimű fejezete részletesen, nagy tárgyi tudással és objektiv kritikával állítja össze a Dacia nemzetiségi viszonyaira vonatkozó adatokat. E könyvből megtanulhatjuk, hogy a dákok nyomai ősi neveik alapján konstatálhatók a provinciának minden egyes pontján. A mai Alsó-Ilosván *Sola Mucatri*, az eredetileg tungrokból állott Ala Frontiniana veteránja, Apollonak szentel fogadalmi követ s hasonlókép ugyane csapatnak lovasai *Aelius Mucapor* és *Mucapius* is. Optatianában ismét egy *Mucaporral* találkozunk; Potaissában nemzetiségüket megtartva haltak el *Nandonis*, *Andrada*, *Bituvantis* s velük együtt helyezték nyugalomra *Bricenat* és *Bedarust* is. *Tib. Julius Bubalus* Apulumban, *Bovipal Symphori* pedig Miciában élt. Germizarában *Sulavi* Acuinus dák istenségnek emel oltárt, Sarmizegetusában egy második *Bubalus* nevét vésik kőbe.

Mind e neveken észre lehet venni a latinizáló hajlamot, de azért a dák barbárság mégis kiérzik e nevekből. A slatinai P. *Aelius Ariortus* mind a két fiának latin nevet ád, de unokája *Udarus*, már hamisíttatlan dák nevet visel. Ezek az ellatinosított dák nevek kivétel nélkül a nemzetek létért való harczának egy nagy törvényét igazolják: azt, hogy a meghódított nép arisztokracziája, hogy megtarthassa régebben, az önállóság korában birt hatalmának és befolyásának legalább egy részét, megalkuszik a dolgok uj rendjével s kezd elnemzetietlenülni és hozzásimulni az idegen hódítókhoz. A dák előkelő, kit Trajanus fegyvere meghódított, ha részt akart venni abban az autonom kormányzatban, melylyel az uj tartományt a hódító államférfiui bölcsesége megajándékozta, kénytelen volt alkalmazkodni, mert

[1]) *Király Pál:* Dacia provincia Augusti. I., II. kötet. Nagy-Becskerek.

hiszen *Claudius* törvénye szerint ahhoz, hogy valaki közpályára léphessen, feltétlenül szükséges volt a latin nyelv ismerete és a római szokásokhoz való alkalmazkodás.

A nép nagy tömege — a „misera plebs contribuens" — azonban megmaradt dáknak, megtartván nyelvét és vallását egyformán. Hogy a félig-meddig elrómaiasodott dák előkelők is megtartották eredeti vallásukat és nem lettek hűtlenek régi isteneikhez, azt bizonyítják a feliratokban sűrűn előforduló dák istenségek nevei. Ezt a tényt elismeri, vagy legalább tűri a római kormányzat is, különösen észak-nyugaton, hol *Resculum* tisztán dák telep lévén, egyik törzsükről *Vicus Anartorum*-nak nevezik. A városoknak és tekintélyesebb helységeknek dák neveik vannak: *Drobetae, Aizizi, Tiviscum, Sarmizegetusa, Germizara, Deuzara, Napoca, Porolissum, Acidava, Buzidava* stb. Mindezek azt bizonyítják, hogy e helységekben a legvirágzóbb római élet idején is nagyon erős volt a dák elem. Hyginus Gromaticus három légióra számított táborban hétszáz dáknak jelöl ki helyet s ez Traján idejében volt így, a mikor pedig a véres háborúk pusztításai nagyon is észrevehetők voltak. Tudjuk azt is, hogy a markoman háború után *Sabinianus* helytartó 12,000 szabad dákot telepített le. Brittaniában, a limes táboraiban leginkább dák légionáriusok állomásoznak. Csapataik közül a I. Aelia Dacorum s a I. Dacorum külön cohorsot alkotnak. Honnan vették volna a rómaiak e dák katonákat, ha Sinkainak és Maior Péternek igazuk volna s a rómaiak Decebal leveretése után a dákokat mind egy lábig kiirtották volna? Sőt azt is látjuk, hogy később Afrikában s az egész birodalomnak majdnem minden provinciájában egymás után tünedeznek fel a dák légionáriusok, a mi azt bizonyítja, hogy a római uralom alatt nem hogy kipusztultak volna, de ellenkezően még szaporodtak [1] is. A tények tehát teljesen ellenmondanak Sinkai és Maior állításának és világossá teszik, hogy Eutropius ezt a mondatát: Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta, akként értelmezni, hogy a rómaiak az utolsó emberig kiirtották volna a dákokat, lehetetlen. Ez a hely, számot vetve a tényekkel —

[1] *Király Pál:* Dacia provincia Augusti. II. köt. 234. l.

helyes értelmezésében csak annyit teszen, hogy a győzelmes rómaiak a diadal után a fegyverfogható dákoknak túlnyomó nagy részét kiirtották s ezzel ellenálló erejöket teljesen megtörték. Többet e helyből kimagyarázni a történelmi kritikának se nem szabad, se nem lehet.

Vizsgáljuk meg most már Sinkainak Eutropius idézett helyére támaszkodó azon állítását, hogy Trajanus Dáciát az egész római világból, de különösen Rómából és Itáliából hozott telepesekkel gyarmatosította be. Eutropius csak annyit mond, hogy „Trajanus victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias transtulerat ad agros et urbes colendas." Ime, Eutropius csak annyit tud, hogy Trajanus ex toto orbe Romano hozott gyarmatosokat, de arról egy szóval sem emlékezik, hogy mint Sinkai állítja, különösen Rómából és Itáliából hozott volna gyarmatosokat.

Most már az a kérdés, hogy a tények világánál miként kell értelmezni Eutropius azt a helyét, hogy ex toto orbe Romano hozott Dáciába gyarmatosokat? Lehet-e úgy magyarázni, mint Sinkai és Maior tették, hogy Trajanus e gyarmatokat különösen Rómából és Itáliából hozta? Semmiesetre sem. *Jung*[1]) hive ugyan a románok dáciai kontinuitásának, de kénytelen volt mégis rámutatni arra a körülményre, hogy épen maga Traján rendeli el, hogy tekintettel a meggyengült lakosságra, Itáliából nem szabad gyarmatosokat kivinni a provincziákba. (Marcus Antonius Philosophus) „Hispaniis exhaustis Italica allectione contra Traiani praecepta, verecunde consuluit", azaz „Marcus Antonius Philosophus Itáliából édesgetett lakosokat Hispaniába, még pedig Traján rendeletének ellenére." Ez a hely elég világos bizonyíték arra, hogy Eutropius idézett helye semmiképen sem magyarázható úgy, a mint Sinkai és Maior Péter értelmezték, azaz a dáciai telepesek legnagyobb része nem Rómából s nem Itáliából való volt.

A római birodalom története azt tanítja, hogy abban az időben, mikor Traján elfoglalta Dáciát, a római faj életereje már alkonyulóban volt. A rómaiság szellemileg, erkölcsileg és

---

[1]) *Dr. Jul. Jung:* Die romanischen Landschaften 382. l.

anyagilag egyaránt meg volt már gyengülve. A nép faji értéke alább szállt, a családok régi termékenysége megszünt s a tiszta rómaiság tünőfélben volt. A betódult idegen elemek nagyon meggyengítették a faj ellenálló és beolvasztó képességét. Ez időben már szó sem lehetett arról, hogy Itália a maga népességének fölöslegével gyarmatosíthasson. Ez okozza, hogy tényleg épen maga a dáciai hódító, Traján tiltja meg, hogy többé gyarmatosokat Itáliából ki ne vigyenek. Ez okból Daciába sem jöhettek Rómából és Itáliából oly nagy számmal gyarmatosok, hogy rövid másfélszáz év alatt a Daciában maradt tekintélyes számu dákságot teljesen elrómaiasíthatták volna. Azt a néhány beneventumit, carsulait és rómait, kik Dacia hegyei közé telepedtek, az önkénytesen vállalt katonai szolgálat vagy kereskedelmi és üzleti érdekek csábították ide, nem pedig az egykor oly intenziv kolonizáló politika.

A tények azt mutatják, hogy Eutropius kifejezését ex toto orbe Romano csakugyan szó szerint kell venni, mert Traján és utódai Dacia kolonizácziójához felhasználták jóformán a nagy római birodalom mindenik tartományát. A Daciában állomásozó katonai helyőrség ép oly tarka nép-egyvelegből áll, mint a betelepített polgári lakosság. A XIII. Gemina katonái Pannoniából valók, az V. Macedonica pedig Moesiából kapja legénységét. Kelta és thrák eredetű tehát az alap, melyen e légiók latin katonai adminisztrácziója felépült. Traján a polgárjogot kapott brittek első cohorsát (Cohors I. Brittanica miliaria civiorum) az alsó-kosályi táborban helyezi el. Egy kisebb csapatjuk pedig Germizaraban (Al-Gyógy) állomásoz. Hadrián császár 129 márczius 22-én bocsátja el gall veteránjait. Ezeknek ivadékaiból ujonczozzák a Dacica nevü cohors katonáit. Később pedig lovasságukat a pannonokkal, majd pedig a bosporusiakkal osztják egy ala-ba (ezred). A Gallia Belgica-ból származott T. Fabius Ibliomarust Apulum canabaja decurio-nak választja.

A feliratos emlékek ezenkivül még arról is tanuságot tesznek, hogy az iber-hispanok még nagyobb kontingensét alkották a daciai légionáriusoknak és gyarmatosoknak, mint az előbb említettek. Ugy látszik, mintha a maga is hispan eredetű Traján bizonyos előszeretettel alkalmazta volna a guerilla-harcz-

ban annyira kitünő hispanokat: hiszen itt is arról volt szó, hogy az uj szerzeményt a szomszédos apró törzsektől megvédhesse. Ez lehet az oka annak is, hogy a határszélekhez közel eső s így a veszedelemnek kitett pontokon mindig hispan eredetü katonaságot találunk. A magyar Egregy (Szilágy megye) közelében épült castrumban a Cohors I. Hispanorum Pia Fidelis-t találjuk. Largina-ban, Kolozsmegye északnyugoti határszélén a Cohors II. Hispanorum tesz helyőrségi szolgálatot, és ugyancsak e cohors néhány centuria-ját vezénylik Ampelumba (Zalatna) is. Potaissa (Torda) közelében a Cohors I. Ulpia Hispanorum miliaria Civium Romanorum, az udvarhelymegyei Enlaka községében pedig a Cohors III. Hispanorum equita és a Cohors IV. Hispanorum őrzik a tartomány belsejébe vezető hegyi utakat. Micia fontos castrumát, mely a marosi közlekedést s az Érczhegységbe nyiló völgyeket biztosítá, a campagonok könnyű csapatai tartották megszállva.

A hadászatilag fontos pontok védelmében a hispánok mellett ott találjuk a germánokat is. Certiában a Cohors I. Batavorum miliaria állomásoz, — egy lovas osztályuk az Ala I. Batavorum, a mai Krassó-Szörény megye területén teljesíti szolgálatát. Az ubiaknak egy hadosztálya Ad Mediam (Mehádia) castrumában van, míg Alsó-Ilosván a tungroknak egy lovas hadosztálya vitézkedik.

Nem csekélyebb szerepet játszanak Daciában a fennebb említetteknél a *thrákok* is. Optatianában az Ala I. Thraecorum állomásoz. Antonius Pius a Cohors I. Thraecum Saggitariorum kiszolgált katonáit bocsátja el 157 deczember 13-án s 158 julius 8-án. Ugyancsak ő bocsátja el meg nem határozható időben a Cohors VI. Thracum legénységét. Hogy e csapatok tényleg csakugyan a szorosabb értelemben vett thrákok közül soroztattak be, az is bizonyítja, hogy egyik törzsük, a *bessek* a honesta missioban, melyet Hadrianus 129 márczius 22-én adott ki, külön is meg van nevezve. A thrákok megtalálhatók a polgári népesség különféle rétegeiben is. Sajátságos hangzásu neveik a latinos átalakítás mellett is kiérzik a különböző feliratokból. Sarmizegetusában Lon. C. *Salara* Mithrának áldoz, C. Sextus *Atta* Mercuriusnak: Apulumban Flavius Attalus *Sule* thrák

vagy dák isten tiszteletére váltja be táblácskán fogadalmát. Ugyanitt egy bánatos anya közös sarcophagba helyezi 13 éves leánykáját, Januaria *Pupa*-t kilencz éves fiacskájával. Megtaláljuk a besseket is. Szamosujvárott Aelius *Diaiest* fia, Aurelius *Ditugenius* temeti el. Apulumban *Mucasenus* Cesorinusnak neje, *Rescu Turme Soie* állít sírkövet. Sarmizegetusában pedig Julia *Bessa*-nak és férjének nevét vésik kőbe. Apulumban ott állomásozik többi között az Ala Bosporanorum és Miciában az Ala I. Bosporanorum.

„A legnagyobb része a bevándorlóknak azonban — irja a román kontinuitás egyik védője, Jung[1]) — syriai és kis-ázsiai eredetü volt. Találunk közöttük mindenféle embert az ázsiai tartományokból, Bithyniából, Kariából, Galatából és a szó tágabb értelmében vett Syriából. Ezek az újonan telepített tartományba magukkal hozták ősi hazájukból keleti vallásukat s régi isteneiknek tiszteletét. Az Izis- és Mithras-kultus — mely ugyan később az egész birodalomban elterjedt — főképen itt ápoltatott a görögöktől és keletiektől, mint papjaiktól, — oly tartományi sajátság, melylyel egyebütt nem találkozhatunk."

E feliratok tanusítása szerint az asianusok főhelye *Napoca*, hol elöljárójok Germanius spirarcha. A phrigeknek egy vexillatioját Antonius Pius bocsátja el 158 julius 8-án. 235-ben Severus és Quintianus consulok évében kelt csonka névsorban 28 pár — kétségtelenül férj és nő — van név szerint említve és a nevek között igen sok van olyan, mely még az ősi ázsiai nyelvre és eredetre vall: *Tattario*, *Dizo*, *Eptala*, *Tzinto*, *Ermescus*, — a nők között *Tzinta*, Apulumban Isidora — domo Asiae — tehát ázsiai. Aelius *Pergamianus* Miciaban pergamoni. A lydeknek Apulumban van jelentékeny telepök. Az egykor egészen thrák, de a császárság idejében elgörögösödött Bithyniát *Asclepius* és Asclep cives Bithynum képviselik. Paphlagoniából M. Antonius *Onesas* és M. Aurelius Theodotus, Glycon kigyóisten tisztelői származnak. Még nagyobb számban vannak a telepesek között a galaták. Napocat csak ideiglenes tartózkodási helynek tekint-

[1]) *Dr. Julius Jung:* Römer und Romanen in den Donauländern. 89., 90. l.

vén, itt magokat csak „Galatae consistenses"-nek nevezik, de Miciában és Germizarában már kollegiumokat alapítanak anyagi érdekeik, vallásuk s valószinüen nemzetiségük védelmére is. Sarmizegetuzában vannak taviumiak is; közülök A. Januarius Rufus a Collina tribusba tartozik. Kis-Ázsiából származik még az Apulumban állomásozó Cohors I. Cretulorum legénysége is.

Jelentékeny elemét képezik a dáciai ujonan telepített vegyes katonai és polgári népességnek a syrek is, ezek a félig hellenizált szemiták. Jelenlétök jóformán Dacia minden helyén konstatálható. Hévizen annyian vannak, hogy külön temetőt tartanak. Apulumban számos kereskedő tartózkodik, de kivülök a feliratok még más foglalkozásu syr családneveket is említenek. Sarmizegetuzában együttesen állítanak Mithrának emlékkövet; az itteni syr kereskedők pedig megemlítve nemzetiségöket is, a dolichei Jupiternek. Dacia délnyugati részében pedig még egy ijász csapatuk is állomásoz. Helyőrségre azonban inkább csak az erősebb testalkatu kommageneket alkalmazzák. Antonius Pius 157. deczember 13-án bocsátja el a Cohors I. Flavia Commagenorum veteránjait; de sokan lehettek köztük polgári telepesek is, mert Ampelumban a dolichei és kommagenei Jupiternek 3 papot tartanak. Traján 110 február 17-én bocsátja el a miciabeli Ala I. Augusta Ituraeorumnak veteránjait. Ugyanezt teszi Antonius Pius is 158 julius 8-án a Cohors I. Augusta Ituraeorumnak husz és több évet szolgált legénységével. Sőt akadnak még zsidók is, csakhogy nagyon kevés számmal. Igy Alsó-Ilosván *Cittius Jiovai*, Apulumban Aurelius *Chrestus* és M. *Chrestus*.

Vannak palmiraiak is. A mai Karánsebes vidékén egy Numerus Palmyraenorum állomásoz, melynek optioja *Guras*, *Jiddei* fia. Ugyanezen feliraton *Aelius Habibis* pontifexnek nevezi magát. Porolissum helyőrségébe egy második palmirai csapat van beosztva s ennek katonája *Salmas Rami*, sirkövet emel nejének s öt éves fiacskájának. Potaissában a harmadik numerussal találkozunk. Valószinü, hogy itt már facturaik is lehettek, mert polgári állásu palmiraiak neveivel is találkozunk. Sarmizegetuza duumvirje, P. Aelius Theimes arab — gróf Kuun Géza szerint valószinüen a *Tejm* nevü arab törzsből — magas állásu

római polgár, de lelkében megmarad arabnak, mert hisz gyermekeinek is arab nevet ád. Egy elhunyt 10 éves leánykáját *Zabidol*-nak hívják.

De nemcsak Ázsia, hanem még Afrika is megfizette Dacia kolonizácziójához a maga járulékát. Bizonyára afrikai berberek voltak azok a veteránok, kiket Hadrián császár a Cohors II. Numidarumból bocsátott el; berberek voltak a Vexillatio Mauretanorum Caesariensium lovasai is, kiknek főfészke Tibiscum volt.

Ezzel a tarka és minden fajtáju néppel szemben az igazi római elemet csakis azok a teljesen romanizált illirek képviselik, kiket a dalmát tengerpartokról a bányák művelésére telepítettek be. „Mihelyt elfoglalta Traján Daciát — irja idézett művében Jung — azonnal betelepítette az erdélyi Érczhegységbe a pirust-okat, kiknek neveivel a viasztáblákon többször találkozunk. *Alburnus maiort*, a legkitünőbb aranytermelő helységek egyikét emiatt egyszerüen csak *Vicus Pirustarum*-nak nevezik. De más dalmaták is gyakran fordulnak elé. Igy Verespatakon kétszer, Apulumban szintén kétszer Aequmból származó egyéniségek, sőt Ampelumban egy Dalmatus princeps adsignatus ex municipio Splono.“

Ezek a bevándorlók alkották Dacia uj lakosságának legerősebb latin elemét. *Tomaschek* [1] azonban a talált feliratokban és viasztáblákon előforduló nevekből egész tömegét mutatja ki az illyr eredetű neveknek. Aurelius *Aculucmus*, *Verzovia* Saturnina, Aelia *Andena*, *Vlcudius*, *Bedari*, *Sutta*, *Epicadi*, *Andunocnes*, *Bato*, *Toves*, *Cerdo*, *Mico*, *Geldo*, *Bradua* stb. nevek viselőinek ősei aligha részt vettek Róma alapitásában és a sabin nők elrablásában.

Hogy ezek az idegen eredetü zagyva nemzetiségü lakosok nemcsak családi otthonukban éltek nemzeti nyelvükkel, hanem azt nyilvános jellegü és közéleti nyilatkozataikban is használták, épen e feliratok és viaszos táblák bizonyítják. Ezeknek túlnyomó nagy többsége latin nyelven van írva ugyan, de a feliratok között akad egynehány görögnyelvü is, sőt a viaszos táblák között is van egy görögül irva. A temesvári

[1]) Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1872 p. 145.

„Délmagyarországi Muzeum”-ban van egy Karánsebes táján talált feliratos kő,[1]) mely kétségtelenül a legérdekesebb bizonyítéka annak, hogy az idegen legionariusok és gyarmatosok a hivatalos latin nyelv mellett sok esetben párhuzamosan saját anyanyelvüket is használták nemcsak családi életökben, de közéleti nyilatkozataikban is.

Kétségtelen, hogy azoknak a gyarmatosoknak előkelő része, a melyek Dacia nagyobb városaiban letelepedtek és e nagy municipiumok tisztviselői voltak, valamint a legiók tisztikara latin anyanyelvü, vagy teljesen ellatinosodott idegen eredetü római polgárok voltak; hiszen az előkelő emberek nevei, melyek a feliratokban fenmaradtak, túlnyomóan igazi római nevek. De épen e feliratok és viasztáblák bizonyítják, hogy a nagyobb középpontoktól távolabb fekvő kisebb helyiségekben idegen, többnyire illyr-pannon származásu emberek neveivel találkozunk az ázsiai semiták és görögök nevei mellett. Oly nevekkel, melyeknek nagy része, mint Tomaschek mondja idézett tanulmányában, a mai albán nyelv segítségével értelmezhető. Nagyon valószinü, hogy e mellett a hegyek lankáin, az erdők sürüjében és a völgyek zugaiban pásztorkodó és vadászó nép, mely nem egykönnyen adta meg magát a római civilizácziónak, dák eredetű volt. „Azt hiszszük — mondja Tomaschek — hogy ez a tudósítás: „Dacia diuturno bello viris fuerat exhausta” nem vehető szószerinti értelemben. Bizonyos, hogy a dák nemzet nemessége, a *tarabostei „pileati“* kasztja a háborúnak áldozatul esett, de maga a városi és falusi dák köznép egy darab ideig még tengődött.” *Roesler* [2]) azt mondja, hogy okunk van feltenni, hogy a legyőzött dák nép igyekezett magát távol tartani a római kulturától való érintkezéstől és haragját Róma ellen megőrizte. Roesler állítása a legteljesebb mértékben igaz, magára a dák nép tömegére vonatkozóan, de mint a ránk maradt emlékek alapján meglehetős bizonyossággal állíthatjuk, nem áll a dákság magasabb társadalmi rétegeire, melynek tagjai, a mint már rá is mutattunk, hogy előbbi befolyásukat és hatalmukat legalább

[1]) *Torma K.* Arch. Epigr. Mittheilungen. Wien. 1882. 120—121. l.
[2]) *Roesler:* Romänische Studien 45. l.

részben megőrizzék, igyekeztek a hódító latin elemhez símulni. A későbbi generácziók, a melyeknek atyáit Traján győzelmes legionariusai ölték meg, nem ismerték a régi szabadságot. Uj társadalmi rendben nőttek fel, oly törvényes intézmények alatt, melyek jóllétet s a szabad mozgás egy bizonyos nemét az ő számukra is biztosították. Nem találták olyan nyomasztónak a római igát, a melynek járma számukra hivatalokkal, kitüntetésekkel és anyagi előnyökkel eléggé meg volt aranyozva. Szivesen katonáskodtak a római legiók hadsoraiban. A repülő sárkány, melyet a Traján-oszlopról, mint a dákok jelvényét ismerünk, ezután is hadi jelvénye maradt a dákoknak, — a görbe kard pedig kedvencz fegyverök a római legionariusok egyenes és rövid kardja mellett és az egész római birodalomban mindenütt találkozunk a feliratokon dák nevekkel s azok között nem egy Decebal-lal is, valamint a *natione Dacus* megjelöléssel is.

Mindazáltal nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy az a romanismus, mely Daciában kifejlett, olyan fajtáju volt, mint a többi római provinciában: „Felső-Olaszországban, Galliában, Hispaniában, Pannonia-ban stb. nagyrészint eredménye volt az előbbi nagyszámu nép azon szerencsés elnemzetietlenedésének, melyet egy más nyelv és eszmekörbe való jutás okozott egyrészről, másrészt pedig a bevándorlottak egy részének a belföldi iber, kelt stb. vérrel való összevegyülése. Daciában — a menynyire helyesen megitélhetjük — gyér lakosságu talajon, körülvéve ellenséges indulatu népektől, csakis egy tisztán gyarmat jellegü tartományt sikerült teremteni, melyben a rómaiság nem verhetett mély gyökeret, mivelhogy nem nyugodhatott egy, szellemileg is meghódított nép széles és biztos talaján. Innen származik az a könnyűség, melylyel később eltünt a nélkül, hogy még csak annyi nyomot is hagyott volna hátra, mint Britanniában, vagy Noricumban, a hol szintén mint valami máz törlődött le.[1])

Azok a részletesebb buvárlatok, melyeket a dáciai római emlékeket illetőleg *Torma Károly*-nak, *Király Pál*-nak, *Téglás Gábor*-nak, *Gooss Károly*-nak s azok magyarázatát illetően gróf *Kuun Gézá*-nak és *Réthy László*-nak köszönhetünk — Dácia

[1]) *Roesler:* Romänische Studien. 45. l.

nemzetiségi viszonyai meglehetős tiszta kép gyanánt tárulnak fel szemeink előtt. Ez a kép azt mutatja, hogy a telepítés módja, melyet Róma a viszonyok kényszerítő nyomása alatt kénytelen volt Daciában alkalmazni, a kormányzat azt a czélját, hogy Dacia romanizáltassék, egyáltalán nem mozdíthatta elő. A romanizmus nem verhetett e tartományban gyökeret, mert nem volt ethnographiai alapja. Távol álló, egymással ellentétes érzületű és felfogású volt az a népvegyülék, melylyel Róma Dacia kolonizáczióját megkisérlette. A légiók egy része ugyan nyugatról jön, s ezekről feltehető, hogy már teljesen latinizálva voltak, de a thrák és ázsiai légionáriusok tarka egyvelegére ki merné ráfogni, hogy azoknál a latin nyelvnek más szerepe is lehetett, mint szolgálati nyelvnek. A mi pedig a polgári elemet illeti, a tények azt mutatják, hogy a császárok nyugatról ilyeneket nem hozhatván, kénytelenek voltak keletre fordulni, a honnan nagyrészt elgörögösödött szirek jönnek, a kik a latin nyelvet a katonaságnál legfölebb mint szolgálati nyelvet ismerik nagyjában, de üzleti és magán érintkezésekben a hellén nyelv egy szir elemektől megrontott patois-ját beszélik.

A magyar tudományosság által a legujabb időben nyert azon adatok, melyeken előbbi fejtegetéseinket felépítettük, még nem ismeretesek teljesen azon külföldiek előtt, kik e kérdéssel részletesebben foglalkoztak; de azért még a daciai kontinuitás védői közül is többen — azon adatok alapján, a melyekről idáig sikerült tudomást szerezniök, hajlandók feladni azt az álláspontot, hogy Dacia a gyarmatosítás utján romanizáltatott volna. „Daciában, irja *Tamm* [1]) — a birodalom ez elszigetelt, erkélyszerü épületében a rómaiság meglepő gyorsan és intenzivitással virágzott fel, és pedig ha nem csalódunk, főképen a *mívelődés* és nem a gyarmatosítás segítségével."

Lehetséges-e ez? A tények azt mutatják, hogy Dacia gyarmatosainak egy része kis-ázsiai nyelveket s az azon vidékek nagyobb czentrumaiban otthonos görög nyelvet beszélték. E telepesek szokásain, gondolkozásán és vallásos felfogásán ázsiai tradicziók nyomai mutatkoznak. Dacia területén az ázsiai

---

[1]) *Traugott Tamm:* Über den Ursprung der Rumänen. Bonn. 1891. 34 l.

vallásokban sajátságos szellemi élet nyilatkozik. A sémi szellem hatásai és nyilvánulatai találkoznak itt a nyugatról beköltözött árja fajú népek vallásos felfogásával és kulturális ösztöneivel a meggyengített, de azért igazi barbár thrák alapon. A lakosság ekként oszlik fajilag és szellemileg is kétfelé. Ez a faji és szellemi dualizmus pedig esküdt ellensége mindig és minden körülmények között egy összeolvasztó erővel biró czivilizácziónak.

Azt sem szabad felednünk, hogy azok a félig elgörögösödött szirek, kik az Ázsiából hozott gyarmatosoknak túlnyomó többségét alkották, nemcsak a legmegbizhatatlanabb, fizikailag és erkölcsileg legalantabb álló elemei a római birodalomnak, de egyuttal sajátságos kores-kulturájokkal a társadalmi és erkölcsi bomlasztó elem képviselői, kik keletről magokkal hozott vallásos eszméikkel, babonáikkal, egy szóval a syro-hellenizmus sajátos erkölcsi és világfelfogásával nemcsak hogy elő nem mozdították a római czivilizáczió terjedését, hanem ellenkezően, lazították és meggyöngítették azokat az intézményeket, melyek e nagy és hatalmas birodalmat összetartották. Azt sem szabad felednünk, hogy a római politika Daciát exponált helyzete miatt eleinte csak olyan forma közbeeső tartománynak tekintette, mely csak arra való, hogy elválasztó tér legyen a birodalom igazi határai és a szakadatlan betöréssel fenyegető barbár törzsek között.[1]) Hogy minő volt Dacia helyzete a római birodalom keretében, azt világossá teszi a római történetek legnagyobb tudósának, Mommsennek[2]) következő nyilatkozata: „A határvédelem a Duna-vidéken Daciának római tartománynyá tevése által, nem tolatott annyira előre, mint a hogyan várták; a védelmi vonalnak igazi megváltozása nem következett be és ezért az uj tartományt úgy kezelték, mint egy excentrikus poziicziót, a mely csak délen a Dunánál függött össze közvetlenül a római területtel és másik három oldalával egészen benyúlt a barbárok országába."

Mellékesen megjegyezve, a dácziai kontinuitás román és nem román védői Mommsenre úgy szoktak hivatkozni, mint

[1]) *Tamm:* Über den Ursprung der Romänen. 26. l.

[2]) *Theodor Mommsen:* Römische Geschichte V. Band 205. l. Berlin 1885.

a ki tekintélyével maga is szankczionálta e kontinuitást. Idézett művének 203. lapján ezeket mondja: „A császár ujra mint győző vonult be az ellenséges fővárosba és Decebal, ki a végzettel egész utolsó pillanatáig küzdött, mikor látta, hogy minden elveszett, megölte magát (107.). A háború most már a népnek létéért és nem szabadságáért folyt. Az országnak legjobb részeiből kiűzték a benszülött népséget és ide a bányák művelésére Dalmáczia hegységeiből, de a mint látszik, túlnyomóan mégis Kis-Ázsiából hozott nemzetiség nélküli népséget telepítettek le. Némely vidéken természetesen megmaradt a régi lakosság, sőt nyelve az ország nyelvévé is lett. Ezek a dákok, valamint a határon kivül lakó dák néptöredékek, azután is többször, de különösen Commodus és Maximinianus alatt dolgot adtak a romaiaknak." Ime tehát e helyen Mommsen maga konstatálja, hogy az egész Dacia nem volt romanizálva. Bizonyos tekintetben ezzel ellentétes álláspontra helyezkedik ugyanezen művének 490. lapján, a hol a romanizmust a római intézmények eredménye gyanánt rajzolja. A Makedoniában virágzott zsidó községek görögnyelvüségéről szólva, azt irja: „a görög nyelv kelete nemcsak a közlekedés eredménye volt, hanem az állam által előirt kényszeré is. Ilyen kényszerszabályok nélkül a városi élet külső egyöntetüségét nem lehetett volna keresztül vinni ... ily módon romanizálta Traján kis-ázsiai gyarmatosokkal Daciát."

De ha tény az, hogy a római czivilizáczió és közigazgatás körébe nem volt teljesen bevonva az egész Dacia — a mint azt különben maga Mommsen is elismeri fennebb idézett szavaival, — ez a Mommsen által említett kényszerü elromanizálása a dákoknak csak ott történhetett meg a római intézmények segítségével, a hol ezek teljes erejökben uralkodtak. Tehát Dacia központi helyein, a városokban.

A tények azt bizonyítják, s ezt a dácziai kontinuitás hivei is kénytelenek elismerni,[1]) hogy az egész Dacia nem volt kolonizálva, még azzal a tarka nép-egyveleg gyarmatosokkal sem, a mely nép-egyvelegnek ethnikai képét az előbbi lapokon raj-

---

[1]) *L. Jung*: Römer und Romanen 105. l.

zoltuk meg. Erős római élet csak a mai Temesmegye keleti felében, Krassó-Szörény megyében, Hunyadban, Alsó-Fehér megyében, egy szóval a mai Erdély délnyugati és középponti fekvésü részeiben, meg a mai kis Oláhországban volt. De itt is az élet Ulpia Trajana körül volt központosulva s az ehhez közel fekvő bányavárosokban. Északnyugat, észak, északkelet, kelet és délkelet felé egyre gyengül s voltaképen csak a katonai állomáshelyekre szorul. Ezeken kivül nyoma sincs a római czivilizácziónak és adminisztrácziónak.

Eltekintve ettől, arra, hogy a czivilizáczió és a kultura egy oly zagyva népséget, mint a milyen Dacia földjét ekkor lakta, nemzetiségi tekintetben annyira összeforraszszon, hogy az századok olyan és annyiféle viharját változás nélkül kiállja, mint kiállotta a kontinuitás védelmezői szerint a dácziai romanizált népség, hosszu századok békés és zavartalan munkája és lassu fejlődése szükséges. A népek születése és végleges elenyészte századok munkája. Az a kérdés most már, hogy elégséges volt-e az az idő erre az átalakító lassu munkára s vajjon, ha elégséges is lett volna, nem volt-e pusztító háborúktól, zaklató népmozgalmaktól ismételten félbeszakítva?

Maga Sinkai is[1] idézi Eutropiusnak azt a helyét, mely szerint a Trajánt követő Hadrianus császár irigyelvén Traján dicsőségét, nemcsak a Duna hidját rontatta le és nemcsak Assyriából, Mezopotamiából és Armeniából vonta ki a római légiókat, de ugyanezt akarta cselekedni Daciával is. Barátai azonban lebeszélték, hogy e tettével ne dobjon oda annyi sok ezer dácziai telepes rómait a barbároknak. Eltekintve attól, hogy az imperatorok elődeik dicsőségének puszta irigylése miatt nem igen szokták odahagyni elődeik foglalásait, a római birodalom története egészen más magyarázatát adja Hadrianus ez elhatározásának. E történet azt tanítja, hogy alig lépett Hadrianus a trónra, azonnal hire kelt, hogy a Daciával szomszédos jazygek és roxolanok feltámadtak. Megmozdul tehát Róma ellen a barbár világ egy része. Ekkor rontatja le Hadrianus Traján hidját, mert mint Dion Cassius tudósit, attól félt, „nehogy a barbárok

[1]) Cronica Romànilor. 15. l.

erőt vegyenek a hid őrein s könnyü átjárást találjanak Moesiába." Ime, így alakul át a viszonyok nyomása alatt Traján hódító politikája Hadrianus védelmi politikájává. Traján hódítása kétes értékű szerzemény a gyengülő római birodalom számára, — de a dácziai aranybányákból származó jövedelem még sem engedi meg, hogy annak birtokát a parancsoló végszükség bekövetkezése előtt Hadrianus feladhassa.

Antonius Piusról, ki Hadrianust követte a trónon, azt olvassuk a Capitolinusnál,[1]) hogy megtörte a dákokat. Hihető ugyan, hogy ezek a dákok nem a provincziában élő, hanem a szabad dákok voltak. Mindegy, de a szabad dákok ellen folytatott e harcz nem történhetett meg a dácziai provinczia nyugalmának háborgatása nélkül.

167-ben, Marcus Aurelius alatt a markomanok, kvádok, jazygek stb. törtek át a Dunán s árasztották el a határos provincziákat s köztök Daciát is. Hogy ez a támadás minő hatással volt az ujonnan telepitett Daciára, bizonyítja az a 25 viasztábla, mely a 131—167. évekből származik s melyet Vöröspatakon egy betemetett régi római bánya-üregben találtak. E táblákat a betörők ellen menekülő római bányászok hagyták ott a betemetett bányákban, abban a reményben, hogy visszatértök után e bányákat ujra kinyitják, a mi azonban nem történt meg.[2]) Tibódon, Udvarhely közelében egy fazékban 800 darab dénárt találtak, melyek közül a legkésőbbi 167-ből való. Ezeket mind ez alkalommal rejtették el a menekülő dácziai lakosok. Ugyancsak M. Aurelius engedi meg a jazygeknek, hogy Dacián keresztül közlekedhessenek a rokon roxolánokkal, valahányszor ezt a dácziai helytartó nekik megengedi.

A vandalok egy csapatja, az astingek, Rhaos és Rhaptos vezérlete alatt azon reményben, hogy Daciában földet és évi

[1]) Capitolinus S. (Antonius Pius) Et Mauros ad pacem postulandum coegit, et Germanos et *Dacos* et multas gentes et Judaeos rebellantes contudit per praesides et legatos.

[2]) *Carl Gooss:* Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens, im Auftrage des Vereins für siebenbürgische Landeskunde zusammengestellt, als Festgabe zur achten Versammlung des internationalen Congresses für vorgeschichtliche Anthropologie und Archäologie in Ofen-Pest.

zsoldot kapnak, a rómaiakkal szövetséget akarnak kötni. Óhajtásuk nem teljesül, ezért 172-ben Clemens dácziai helytartónál zálogul hagyják nejeiket és gyermekeiket, s a kostibok földjeit foglalják el, de egyúttal Daciában is nagy kárt tesznek. Egy másik germán csapat, a dakringek vagy lakringek, attól félve, hogy Clemens rájok ereszti az astingeket, ezeket megtámadják s annyira tönkre teszik, hogy azok többé nem árthatnak a rómaiaknak, sőt azután a Kőrösök mellékeire le is telepednek. A barbar népek ilyen mozgalmai háborgatják Dacia nyugodt fejlődését s teszik lehetetlenné, hogy a római czivilizáczió mély gyökeret ereszthessen az ottani népélet talajába.

Marcus Aurelius utóda Commodus volt, ki a markománokkal és kvádokkal békét köt, kötelezvén őket, hogy ne harczoljanak a burok, vandalok és jazygok ellen, kik az ő szövetségesei, de egyuttal szerződik a burokkal is, hogy Daciától legalább is 40 stadiumnyi távolságra maradjanak. Ő alatta történt, hogy Daciának északi határán a szabad dákok zavarognak és közülök Sabinianus 12,000-t „*a mi Daciánk*"-ba telepít, mint Dio Cassius mondja; de ezek később másokkal együtt mégis fellázadnak, úgy, hogy a helytartó fegyverrel kényszeríti őket békességre. Septimius Sextus Dacia helyőrségét kénytelen a Moesiából hozott V. Macedonica legioval megerősíteni. Fia Caracalla a szabad dákokkal harczol, de később tőlök, mint szövetségesektől kezeseket fogad el. Macrinus, Caracalla ellenese — mint Dion Cassius mondja — visszabocsátá e kezeseket, mert Daciának egy részét dúlván, még nagyobb dúlással fenyegetének.

Majd a dákokkal rokon karpok dúlják fel Daciát. Lactantius [1]) elbeszéli, hogy Maximinus későbbi császárnak anyja a karpok elől, Daciából a Dunántúlra menekül. Apulumban is G. Valerius Serapio egy feliratos kövön köszönetet mond Jupiternek, hogy megszabadította a karpoktól. Ez a Maximinus is később a szabad dákokkal harczolt, mint azt előneve: Dacicus Maximus is bizonyítja. Philippus Arabs idejében 249-ben történik, hogy a gótok királya Ostrogota ismételten becsap Moesiába. Minthogy Ostrogota seregeinek nagy részét a Kőrösök vidékein

[1]) Lactantius de mortibus persecutorum.

tanyázó astingi vandalok, s a távolabb lakó tajfalok, karpok és peucinek alkotják, — világos, hogy ezek csak Dacián át juthattak a Dunához és csatlakozhattak a keletről jövő gótokhoz. A Philippust követő Deciusról tudjuk, hogy Apulumot újra benépesíti s a provincziát minden tekintetben annyira megerősíti, hogy érette Restitutor Daciarum czímet kap. Történhetett volna-e ez, ha az előbbi háborúban Daciát az ellenség teljesen el nem pusztította volna?

Ekkor veszi kezdetét a gótok becsapásainak szakadatlan sorozata és vele együtt a császárság egyik legszomorúbb korszaka. Decius a gótok ellen vívott csatában esik el. Utódját Gallust (251—253) saját serege öli meg. Valerianus (253—260) a perzsák ellen küzdve esik el; Gallienus (260—268) uralkodása idejébe esik a „harmincz zsarnok" főhatalomért való versengése. Ezeknek egyike, C. Publius Regulianus Decebal-tól származtatja magát. 258-ban, mikor a nyugati gótok Kis-Ázsiára törtek, Dacián vonulnak át akadály nélkül, a mi azt bizonyítja, hogy ez időben már alig lehetett Daciában római helytartó. A dácziai pénzek veretése, melyet Philippus Arabs kezdett meg, 257-ben szűnik meg. A legutolsó dácziai feliratok Gallienus korából valók s a pénzleletek is a mellett bizonyítanak, hogy ezután többé már nem volt rendes pénzforgalom Róma és Dacia között.[1]) Gallienus után Claudius lesz az imperator (268—270), ki azonban a gótokkal harczolva, a Haemus-Balkánban a döghalál áldozata lesz. Claudius halála után a légiók Aurelianust kiáltják ki imperatornak. Még jóformán a trónt el sem foglalja, mikor Claudius halálának hírétől felbátorítva, ujabb gót és vandal csapatok törnek át a Dunán különböző helyeken. Aurelianus ellenök megy s mint Vopiscus mondja, az eleibe siető barbárokat Thraekiában és Illyricumban nem csak legyőzte, hanem a gótok vezérét Cannabat vagy Cannabaudest is 5000-ed magával megölte. A gótokkal a rajtok vett diadal után megbékélt, de az is bizonyos, hogy a békülékenységre az a körülmény kényszerítette, hogy a germánok éjszakról nagy becsapással fenyegették Itáliát s neki összes erejét Róma és Itália megvédésére kellett összpontosíta-

---

[1]) *Hunfalvi Pál:* Az oláhok története. I. köt. 95. l.

nia. Nem védelmezhetvén meg egyszerre a Duna egész vonalán a birodalmat, annak alsó részét, a dácziai részt feladta, hiszen Daciát a XIII. Gemina és az V. Macedonica légiók is elhagyták még a 60-as évek elején és Macedoniába huzódtak át. „Minthogy Aurelianus látta, — irja Vopiscus — hogy Illyricum el van pusztítva és Moesia megsemmisítve, a dunántúli tartományt, melyet Trajánus rendezett volt, kihúzván belőle a sereget és a provincziabeli lakosokat, odahagyta, mert azt megtarthatni nem hiszi vala. Az onnan elvitt népet pedig Moesiába telepíté, ezt a részt, mely most elválasztja a két Moesiát, a maga Daciájának nevezvén el.[1] Majdnem szóról-szóra ezt olvassuk Eutropius[2])-nál is, ki a római történelem rövid összefoglalását Valensnek ajánlotta.

Daciából a római légióknak és gyarmatosoknak csak maradványát huzta ki a 270-ben trónralépő Aurelianus, mert az már jóformán 257-től fogva úgyis tényleg el volt veszve a római birodalomra. „Mialatt Aemilianus Itáliában Gallust ugyan legyőzte, de ez vezérének, Valerianusnak csapásai alatt bukott el, veszett el Dacia a római birodalomra nézve nem tudjuk hogyan és ki által — irja Mommsen idézett műve V. kötetének 220. lapján. — Az utolsó pénz, melyet a tartományban vertek és a legifjabb felirat 255-ből valók. A szomszédos Felső-Moesiában fekvő Viminakium tartománybeli utolsó pénzdarab az erre következő évből való. Valerianus és Gallienus uralkodásának első éveiben foglalták el a gótok a Duna balpartján levő római területet és nyomultak át biztosan a jobb partra is.“

Ezek szerint a római uralmat Daciában mintegy 150 évnyi időszakra tehetjük, tehát 3—4 emberöltőnyi időre. Már most

[1]) *Flavius Vopiscus* 39. Cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam Transdanuvianam a Traiano constitutam, sublato exercitus et provincialibus, reliquit, desperans eam retineri posse, abductosque ex ea populos in Moesia collocavit, apellavitque suam Daciam, quo nunc duas Moesias dividit.

[2]) *Eutropius* IX. 15. Provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri. abductosque Romanos et urbibus et agris Daciae, in media Moesia collocavit et est in dextra Danubio in mare fluenti, quum ante fuerit inleva.

meggondolva, hogy az a viszonylag rövid időszak is jóformán minden évtizedben ki volt téve betörő barbár csapatok háborgatásainak, melyek közül egy-kettő még a tartomány belsejét is feldúlta, joggal állíthatjuk, hogy ez a másfél száz évnyi időszak nagyon is rövid volt arra, hogy a római kultura e zagyva népséget új nemzetté gyúrja át s hogy Daciában ethnographiai alapon egy új román nyelv keletkezzék.

Az előadottak alapján vizsgálatainknak eredményeképen bátran kimondhatjuk, hogy a rómaiak a dák népnek csak egy kisebb, előkelő részét, mondhatni arisztokracziáját olvasztották be magokba és pedig akként, hogy ez új elemnek semmi ethnikai és nyelvi hatása sem maradt fenn a rómaiságban, hogy a dák néptömeget, általában véve, a latin kultura és a nyelv átalakítóan, ez idő alatt nem érintette. Vagy is mint *Gooss* Károly mondja,[1] „annyi bizonyos az elfogulatlan történetíró előtt, hogy a mai román népben nincs semmi dák elem és hogy e kettő között a legcsekélyebb összefüggés sincs.“

[1] *Carl Gooss:* Untersuchungen über die Innerverhältnisse des Trajanischen Daciens. Archiv für siebenbürgische Landeskunde. N. F. XII. 134—135 l.

III.

A tisztavérűség kérdése és a daciai kontinuitás állítólagos bizonyítékai.

Hogyan vélekednek a tisztavérűség kérdésében az újabb román történetírók? Tocilescu véleménye. Xenopol nézete. Xenopol ellene van a tisztavérűségnek. Densusianu denuncziálja Xenopolt a szláv hatás bevallása miatt. Hasdeu is elismeri a szláv ethnikai hatást. A rómaiak Daciát Aurelianus idejében teljesen elhagyták-e? Laurianu nézete. Xenopol felfogása a Daciában visszamaradt rómaiak életmódjáról. Densusianu véleménye, mint ismertetője a dako-román történetírói objectivitásnak. Maiorescu nézete a román tudományosság ez irányáról. A román történetírók kénytelenek a szláv ethnikai hatást elismerni. Joan Bogdán nézete e szláv ethnikai hatás fontosságáról. Jung álláspontja. Petru Maior elméletének modern tudományos mezbe való öltöztetése. Ellentétes nézetek a daciai kontinuitás hívei között a visszamaradt rómaiak életmódjára vonatkozóan. Látszólagos bizonyítékok a daciai kontinuitás mellett. A területi azonosság. A helynevek bizonyító ereje. Xenopol idevonatkozó téves nézetei. Nadejde nyilatkozata. Jung és Roesler álláspontjai. A helynevek a kontinuitás ellen bizonyítanak. A szláv helynevek. Hasdeu sikertelen kisérlete e szláv helynevek megmagyarázására.

Most már az a kérdés, hogy az újabb román történetírói iskola micsoda álláspontot foglal el a tisztavérű rómaiság kérdésében? Megmarad-e Sinkai és Maior Péter álláspontjain, vagy nem? *Tocilescu*, ki a dobrudzsai római régiségek kutatásával a római archäologia terén igen szép névre tett szert, alig tesz egy kis engedményt erről az álláspontról. Azt mondja: „A 167 esztendő, a meddig Dacia római uralom alatt állott, elég volt arra, hogy ott egy új nemzetiség szülessék. És hogy ez nem lehetett más eredetű, mint román, a következő körülmények bizonyítják: meghódítván Daciát a rómaiak, az országot majdnem teljesen elhagyták eredeti lakói (tehát Tocilescu nem írja alá teljes mértékben Sinkai és Maior dogmáját). Traján gyarmatosokat hozott, hogy benépesítse a városokat és mezőket. Ezek a gyarmatosok, bár a birodalom különféle részeiből

valók voltak, de azért teljesen romanizálva voltak; beszélték a latin nyelvet, az állam hivatalos nyelvét s idővel teljesen megbarátkoztak a római élettel. Daciát nem is úgy tekintették, mint egyszerű hódított tartományt, hanem mint római gyarmatot, mint részét a római államnak és az uralkodó nemzet lényének. A romanismusnak a barbár éjszak felé előre tolt állomását akarván belőle csinálni, Trajánnak nem lehetett bizalma a thrák népségben, hogy azt az országban hagyja, azért hogy az idővel ott elrómaiasodjék, sem pedig nem hozhatott idegen embereket helyökbe. Röviden: római polgárok letelepítése és a katonaságnak, miután az szolgálatát kitöltötte, Daciában polgárjogokkal való felruházása s azon intézkedések következtében, melyekkel a legyőzött népségnek megsemmisítését czélozta s azt, hogy a tartományból igazi római gyarmat legyen, születhetett meg a béke és virágzás ama korszakában, mely kisebb félbeszakításokkal Trajántól Aurelianusig tartott, a román nemzet.[1])

Sokkal messzebb megy e tekintetben Xenopol, ki azt mondja: Többen a történetírók közül Eutropius mondásából és a Traján-oszlopon ábrázolt azon jelenetből, mely szerint a dákok batyuval hátukon készülnek az országból kivándorolni, azt a következtetést vonták, mintha az őslakókat Daciából teljesen kiirtották vagy kikergették volna. Ez a nézet alaptalan és pedig a következő okokból: *a)* A dák állandóan letelepedett nép volt akkor, mikor a rómaiak megtámadták. Ha a nomád nép helyét elhagyja is a támadás elől, de arra sohasem volt eset a történelemben, hogy egy állandóan letelepedett nép a hódítók elől elhagyja országát. *b)* A dákok közül még a háború idején többen átmentek a rómaiakhoz és közülök egy rész még akkor meghódolt a győzőnek, mikor még nem volt semmi ok arra, hogy kiűzessenek az országból. *c)* A rómaiaknak érdekükben volt, hogy a dákok ne hagyják el az országot, mert szükségük volt karjaikra az ország gazdasági helyzetének emelése miatt. *d)* Eutropius is csak annyit mond, hogy csak a férfiakat irtották ki, de az asszonyok és a kiskorúak megmaradtak s így ezek felnövekedvén, rekonstituálódott a dák népesség. *e)* Daciában nagyon sok dák

---

[1]) *Gr. G. Tocilescu:* Istoria Română. 20—21 l. Bukurésci 1887.

helynév maradt fenn. *f)* A feliratokban nagyon gyakran fordulnak elő dák nevek. Mindezek a tények azt bizonyítják, hogy a dák őslakosság nemcsak megmaradt a római uralom alatt, sőt a romanizált dákok összeházasodtak a rómaiakkal, római nevet vettek fel, a latin nyelvet és a latin betüket használták sírfelirataikon. A mai román a dákoknak a rómaiakkal való összevegyüléséből származott, a mely összevegyülésben azonban a római nemzetiség volt a praedomináns elem. A dákok a románok alakulásához inkább mint csak fizikai elem járultak. A gondolkozás, az érzés és a nyelv a római lett. [1]) Ugyanezt a nézetet vallja Xenopol abban a munkájában is, melyet Hunfalvy állításainak megczáfolására írt *Roesler* elméletéről.[2]) „A dákok nem pusztultak ki teljesen Daciából. Ellenkezően, nagy számmal maradtak ott és teljesen romanizálódtak. (48. l.) „A dákok egész nemzete, mely a tartományban maradt, románizálódott", sőt még nyelve is hagyott hátra némi gyenge nyomokat a mai románság nyelvében. De még egyebet is örököltek a mai románok a dákoktól, így: „a hajviseletet, ruhájukat, házuk építési módját, sőt arczuk tipusát is, mely csalódásig emlékeztet a Traján-oszlopra vésett dák alakokra". (40. l.)

Nagyon természetes, ha a Sinkai és Maior nyomdokain haladó román történeti iskola egyik folytatója, *Nic. Densusianu* Xenopolt e hereticus nézeteiért elátkozta, írván róla ilyformán: „Láttuk azt a nyomorúlt képzeleti képet, melyet Xenopol úr fest a román nép eredetéről: azaz, hogy csak egy zagyva csoportja vagyunk a romanizált dákok szegény osztályának, mely nyelvén kívül nem kapott semmit a rómaiaktól." [3]) Hogy is ne emelte volna fel szavát Densusianu Xenopolnak ez eretnek nézetei ellen, mikor meggyőződése szerint „A román történettudomány becsületére meg kell említenünk, hogy Petru Maior nézeteit a régi római epochára vonatkozóan — azaz, hogy a

[1]) *A. D. Xenopol:* Istoria românilor 22—23. l. Jassy.

[2]) *Teoria lui Rösler:* Studiu asupra stăruinţei Româniloru in Dacia Trajana de A. D. Xenopol. 1884 s ennek franczia nyelvű kiadása „Les Romains au moyen âge une énigme historique. Paris 1885."

[3]) *Note critice* asupra scrierii d. lui A. D. Xenopol „Teoria lui Rösler." Bucuresci. 1885. 56. és 57. lap.

dákokat részben kiirtották, részben pedig kikergették az országból úgy, hogy a római nép a dákokkal nem vegyülhetett össze — majdnem az egész tudományos világ vallja, sőt még azok is helyeslik, a kik a rómaiak után következő korszakra nézve Petru Maiorral és az egész román iskolával ellentétben állanak."

Hasztalan volt *Densusianu*-nak minden anathemája, mert azt a nézetet, hogy a rómaiak a dákokkal összevegyültek s így keletkezett a román nyelv, a román történeti iskola tagjai közül többen vallják. Nem is szólva *Nadejde Jón*-ról,[1]) kinek elméletéről később lesz szó, elég legyen csak Hasdeura hivatkoznunk, kinek tekintélye előtt *Densusianu* úr is okvetlenül meghajlik annyival is inkább, mivel a románok eredetére vonatkozó nyelvészeti és történeti kérdésekben a romániai közvélemény őt tartja a legelső, sőt csalhatatlan tekintélynek. Hasdeu a románság eredetére vonatkozó elméletét *„Strat si substrat"* (Genealogia popórelor Balcanice) czímű tanulmányában[2]) fejti ki s ebben azt írja, hogy a Balkán félsziget felett a görög és római elem megosztozott. Délen egészen a Balkán-hegylánczolatig az eredeti thrák elemet a görögök olvasztották magukba. Északon azonban a Balkán-hegység és a Duna között, azon az egész illyr területen, melyen mai napság a szerb-horvát elem lakik, különösen pedig Dalmácziában, a melyet akkor Itália egy részének tekintettek, a latin kultura — de csakis a latin kultura — akadály nélkül terjedhetett el a thrák rétegen, mely ily módon átalakult egy dunántúli román nemzetiséggé, párhuzamosan a dunáninneni, a kárpátokbeli román nemzetiséggel, mely valamivel később született meg e két alkatelemből: a latinból és a thrákok dák ágából . . . . A mint északon, Daciában eltűnt a thrák alapréteg a latin alatt, úgy tűnt el délen a régi Moesiában is s ennek annál inkább meg kellett történnie az illyr régiókon is, mert hiszen a thrák elem itt volt legelőbb meghódítva a latintól. Így aztán az eddigi sok thrák dialektus helyét ezúttal három nagy thrák-latin dialektus foglalta el. Egyik a thrák-latin a Kárpátokban, a másik a meso-latin a Balkánban,

[1]) *Istoria Românilor* Contemporanul. 10. szám, 1888. 317. s köv. lapok.
[2]) *Revista Noua.* 1892. Nr. 1—2.

s a harmadik, az illyro-latin az Adriai-tenger vidékén. Három dialektus, mely nyugatról kelet felé, mint egy organikus meghosszabbítása volt az itáliai dialektusoknak.“

És ez nagyon természetes, mert az okoskodás logikája azt parancsolja, hogy a ki a román nyelv és nemzet eredetét Daciában keresi és bizonyos tényeket ignorálni nem akar, annak a dákokkal való összeolvadást feltétlenül el kell fogadnia. Hasdeu van olyan lelkes római, mint Sinkai és Petru Maior, de tudósabb és kritikusabb fej lévén azoknál, lehetetlen elméletöket nem fogadhatta el.

De a mai román nép akár tiszta, hamisítatlan vérű római ivadék, akár származéka a dákokkal összeházasodott római legionáriusoknak, a dácziai kontinuitás elmélete mégis azon fordúl meg, hogy vajjon Flavius Vopiscus az a mondása, hogy Aurelianus, mikor látta, hogy Dacia tovább nem tartható, kivonta abból a sereget és a provinciabeli lakosokat s odahagyta, vehető-e szószerinti értelemben, vagy a tények által kényszerítve, fel kell tennünk, hogy Dacia elrómaiasodott lakosságának egy része mégis csak visszamaradt?

Maior Péter azt mondja: tény, hogy Aurelianus Daciából kivonta a légiókat s az odatelepített lakosokat s hogy azok átmentek Moesiába, az újonan alapított aurelianusi Daciába, de csak a románok ellenségei akarják Vopiscus e helyét úgy magyarázni, hogy az összes gyarmatosok kimentek volna és hogy az ellenség csupa irigységből mondja azt, hogy a Dunán innen lakó románok csak a későbbi századokban költöztek mostani hazájukba. Ez állításának megerősítésére felhozza, hogy Hadrianus mindjárt Trajanus után ki akarta vonni légióit Daciából, de barátai kértére elállott attól, hogy annyi sok római polgárt odadobjon a barbárok dühének. Ha már ily nehézséggel járt az újonan telepített gyarmatból kivonni a népséget, mennyivel nehezebben történhetett ez meg Aurelian idejében, mikor már másfél száz esztendei ottlakás meggyökeresítette ott a rómaiakat. Egész biztosan állíthatjuk — úgymond — hogy a rómaiaknak legnagyobb része a szülőföld iránt való szeretetből maradt Daciában. Sinkai nyilatkozatát már idéztük. Ő is elismeri, hogy Aurelianus kivonta Daciából a légiókat és gyarmatosokat, de

hozzáteszi: azt nem lehet még sem megengedni, hogy minden gyarmatos átment volna az új Daciába, mert ezek nagy része földmívelő volt, a földmívelő pedig nem hagyja el földét olyan könnyen. *Laurianu* [1]) azt mondja, hogy a Trajanusi Dacia románjainak legnagyobb része családjuktól, vagyonuktól és szülőföldjüktől, mely már hazájok lett, lekötve, inkább akarta tűrni a góthok igáját, semhogy számkivetésbe menjen s ez okból nem is követte Aurelianus legionáriusait, azon testvéreit, kik kevésbbé voltak Dacia földjéhez kötve s a kik semmit sem veszítettek, ha átköltöztek Moesiába. De a gótok uralkodása nem is volt oly kemény. Ezek, mint barbárok, hadizsákmányból éltek napróìnapra s magokat a föld birtokában érezvén, nem háborgatták e békés lakosokat, sőt ellenkezően, még védelmezték is a támadások ellen s bátorították, hogy csak míveljék a földeket, hogy legyen táplálékuk nekik is. A dácziai románok egy husz évig tartó kereskedelmi összeköttetés révén barátkoztak meg a gótokkal s nagyon jól ismerték különben is a világ állapotát, hogy hazájuk szabadságát elcseréljék annak biztosságával, mert látták, hogy a körülfekvő országok mennyire ki vannak téve a rablóbetöréseknek.“

Ezek szerint a dácziai románokAurelianus légió-kivonulása után is nyugodtan éltek a régi Dacia völgyeiben és síkságain. Xenopol egy kissé másképen adja elő a dolgot. Az tény — úgymond,— hogy Vopiscus úgy adja elő a történteket, mintha Aurelianus az összes lakosságot kivonta volna Daciából. De akármilyen világosan mondja is ezt, még sem lehet szószerinti értelemben venni. Bizonyos, hogy csak a városi népség, lehet mondani az arisztokráczia vonult ki, de a falusi népség, a parasztok és a pásztorok, kik a romanizált dák néptől és a római légiók letelepített veteránjaitól származtak, nem vonultak ki. Ellenkezően, benmaradtak, sőt ez idő alatt még a fenmaradt dák néptöredékeket is elrománosították. A gazdagok elmenekültek, de a szegények itt maradtak. Hogy az exitus után való időből egyetlen felirat sem maradt fenn, az azt igazolja, hogy csak a gazdag emberek szoktak maguk után feliratos sírköveket hagyni s nem egyúttal

[1]) Istoria Românilor. 105. és 106. lap. Bucuresci 1873.

az olyan szegények is, mint azok voltak, kik itt maradtak. Azt csak nem követelhetjük, hogy az erdők rengetegeibe s a völgyek zugaiban magukat meghúzó szegény pásztorok is feliratos sírköveket és faragott sarkophagokat hagyjanak hátra. Egyik generáczió a másikat követte a hegyek csúcsán, s azok, kik a hegyóriások árnyékában születtek, megszokták, hogy itt egy új hazát találjanak. Igy változtak meg csakhamar a dako-románok szociális életfeltételei. Ezek a hegyek közé visszavonult dako-románok aztán szorosabb összeköttetésbe léptek a sarmatákkal s miután a sarmát nép szláv nép volt, így a román mindjárt nemzetiségének megalakultakor nyelvébe és vérébe szláv elemeket vett fel. A románok a szlávokkal másodszor az avarok idejében vegyültek. A harmadik román-szláv vegyülés pedig a bulgárok uralma idején volt s ez a szlávokkal való vegyülés okozza, hogy a román népnél egyetlen politikai olyan intézmény sincs, melyet a rómaiaktól örökölt volna. Minden ilyen dolog új s teljesen szláv alakba öltöztetett, mert hiszen szláv befolyás alatt vert gyökeret már Daciában állami élete . . . s mikor a románok új állami életre ébredtek, szláv befolyás alatt alapítottak új városokat“ (183. l.). Ekként a román intézmények a szlávoktól vannak kölcsönvéve. A többi között a szlávoktól vették át a románok a választott biróság, vagy az esküdtek intézményét is. Azt az intézményt, melyet a románok, a kik a Dunán túl fekvő tartományokban laknak, minden bírósági ügyben a szlávok közvetítésével meghonosították, a kik maguk is ezt a germánoktól kölcsönözték. (155. l.)

Xenepol ez állításaival a minden keveredés nélkül való tisztavérű rómaiság dogmáját sokkal jobban megsértette, hogysem azt az erdélyi származásu Densusianu — a ki már e származásánál fogva is kötelezettnek érezte magát a Sinkai-Maior-féle tisztavérűségi elméletet körömszakadtáig védelmezni — eltűrhette volna. Kijelentette,[1]) hogy Xenopol e munkája nem Roesler elméletének czáfolata, hanem a szemérmetlenségig menő szláv elmélet bevezetése a román irodalomba és hogy nem anynyira a románok Daciában való régiségét igazolja, mint inkább

---

[1]) *Nic. Densusianu:* Note critice. 58. és 59. l.

a szlávokét, és hogy nem a románok azon kitünő tulajdonságait vázolja, melyeknek segítségével a legborzasztóbb történelmi válságokat is legyőzték, hanem inkább a szlávoknak nagyított sajátságait. S ezután még erősebb hangnembe csapva át ekként folytatja: „A nemzeti nevelés alapja minden nemzetnél a történelem. Ez képes egyedül rábirni az ifjuság szivét az ősök szeretetére és a hazafias kötelességek teljesítésére. A történelem mutatja meg nekünk azokat az elveket, a melyeken felépülnek társadalmunk alaptörvényei. És mikor mi a történelem e nemes hivatására gondolunk, a jassy-i egyetem tanára arra törekszik, hogy hamis elvekkel, képzelt dolgokkal kiirtsa az ifjúság szivéből a román nemzetiség igazi érzelmeit, megsemmisítvén azt az érzelmet, melyet fentartott idáig, az által, hogy ennek az ifjúságnak őseit lealacsonyítja a barbárság állapotába, barbároknak tulajdonítván művelődésüket . . . És most azt kérdezzük: román egyetemi tanár-e az, ki legelőször hinti el a szlavizmus magvait a mi országunkban? Hát a jassy-i egyetem történelmi tanszéke fegyver lehet hazánk és nemzetiségünk ellen? A mai napig a jassy-i egyetemnek hírneve volt, tudomány és tanárainak irodalmi közleményei által tűnt ki, a melyek egyaránt becsületére váltak az egyetemnek és a román nemzetnek; tűzhelye volt ebben az országban a legtisztább naczionalismusnak. Ma azonban a tudomány hamis látszata alatt visszaélnek a jassy-i egyetem történelmi tanszékével, mert itt a tudomány álarcza alatt a románságnak és a román állam eredetének összezavarását hirdetik a legexcessivebb szlavizmus érdekében, a román nép jellemének megrontására s az ifjuság szivének megmérgezésére. Bármilyen kellemetlen és fájdalmas legyen is ránk nézve ez a küzdelem, s bármilyen meggondolatlanok is legyenek azok az emberek, kik ebbe a veszedelmes bilincsekbe jutottak, még sem tűrhetjük, hogy az ujjászületés e korszaka ily gyorsan véget érjen és hogy minket megrontsanak azok, kiket kebelünkbe fogadtunk.[1]) (Itt czélzás van Xenopol idegen, s ha nem tévedek, levantei zsidó származására.)

Densusianu e nyilatkozata egy kissé fejtegetéseink fona-

---

[1]) *Nic. Densusianu:* Note critice.

lától eltérített, de ez eltérésre azért volt szükség, hogy rámutassunk arra a szubjektiv felfogásra, mely a Sinkai-Maior-féle történelmi iskola híveit alkalmatlanokká teszi nemcsak az objektiv tudományos vitatkozásra, de egyúttal a történelem tényeinek kritikai megitélésére is. E nyilatkozatból láthatjuk, hogy ők nem az igazságot kutatják, hanem tényeket keresnek s ha nem találnak, hát egyszerüen gyártanak, vagy félremagyaráznak azzal a szándékkal, hogy a dicső és tisztavérű rómaiság dogmájával nemzetüket hazafias lelkesedésre és önérzetre szoktassák. A középkori theologusok azt mondották: philosophia est ancilla theologiae, ők meg azt hirdetik, hogy historia est ancilla politicae patrioticae. Ez okból az a román, ki kritikai kézzel mer hozzányúlni a hazafias czélzatú történelemírás e tévedésekből és igen sokszor nyilvánvaló hazugságokból font szövedékéhez: áruló: az idegen pedig ellensége a román fajnak és nemzetnek ... *Tamm* egyike a dácziai kontinuitás védelmezőinek, de kénytelen mégis kimondani, hogy „a gyűlölködő pártoskodás a fejeket és a kedélyeket annyira megmérgezte, hogy gyakran egészen alkalmatlanoknak látszanak lenni arra, hogy a tényeket elfogulatlanul vizsgálják és hogy ott, a hol azt hiszik, hogy a legnagyobb elfogulatlansággal járnak el, a tényeket öntudatlanul is meghamisítják. A kutató egyéni becsületességébe vetett hit nagyon ritka lett. A ki kételkedni mer abban, hogy a románok Traján és Aurelianus idejétől kezdve szakadatlanul mostani helyükön laktak, annak azt vetik a szemére, hogy a magyarok és a szászok zsoldjában áll.“

A tudományos objektiv igazság azonban bármilyen szerényen és igénytelen alakban is lépjen fel, mégis erősebb a legfényesebb fegyverzetű hazafias hazugságnál is. A tudomány az embereket megtanítja arra, hogy az igazságot szeressék még akkor is, mikor hazafias és erkölcsi meggyőződésükkel ellentétesnek látszik, mert az igazság csupán a hazugságnak ellensége, s nem egyúttal az igazi hazafiságnak és a valódi erkölcsiségen alapúló meggyőződésnek is. A mint a románok soraiban a modern tudományos képzettségű emberek szaporodnak s a mint a tudományos iskolázottság kiszorítja az autodidakták tudományos dilettantizmusát, úgy szaporodnak azok a férfiak

is, kik *Maiorescu* Tituszszal[1]) egyetemben azt vallják, hogy a hazugság nem lehet egyetlen népnél sem a kultura alapja s hogy a patriotizmus nem lehet azonos sehol a hibák és a tökéletlenségek védelmezésével. Hogy a tudományos és irodalmi hazugságokat nem lehet a hazafiság köpenyegével eltakarni s hogy ha ezt a két fogalmat: nemzet és szabadság oly zászlóvá teszszük, melynek árnyékában minden hazugságot be lehet csempészni a nemzeti öntudatba, magának a nemzetnek és a hazafiságnak ártunk legtöbbet s hogy nagy hiba a román nemzetet ez anomáliákkal azonosítani s azt kiabálni folytonosan, hogy a romanizmust támadja meg az, ki ezeket a tévedéseket ostorozza s a ki nem hajlandó mindazt szent igazság gyanánt elfogadni, mit körülbelül száz évvel ezelőtt az akkori történelmi kritika fejletlen eszközeivel s bizonyos tekintetben naiv politikai czélzatok érdekében dolgozó Sinkai és Maior Péter valódi történetek gyanánt elmeséltek.

Hogy a szlávoknak minő nagy befolyásuk volt a románság ethnikai egyéniségének megalakítására — a miről e könyvben később bővebben lesz szó — azt kezdik elismerni maguk a román történetírók is. Így maga *Hasdeu* is, ki a chauviniszta irányu román történetírás egyik, csakhogy tanultabb és több kritikával dolgozó nagymestere, „*Strat şi substrat*“ czímű értekezésében elismeri, hogy míg a Dunán túl a szlávok a román elemet elszlávosították, a Dunán innen a románok romanizálták a szlávokat s hogy ennek következtében a viszony e két nép között a réteg és az alapréteg kölcsönös viszonya. És végezetül tanulmányainak eredményeképen kimondja, hogy az összes balkáni népek: románok, görögök, albánok, szerbek és bulgárok, úgy tűnnek fel, mint egymással szoros rokonságban levő nagy család, mint egy συμπόσιον-ja a testvéreknek, unokáknak és sógoroknak.

Sajátságos, de örvendetes jele az igazság diadalmaskodásának az is, hogy nemcsak hasztalanul denuncziálta *Densusianu* a jassy-i egyetem történelmi tanszékét azzal, hogy a szláv elmélet propagálását űzi a román irodalomban, de még azt sem birta

---

[1]) *Critice* 385. és köv. lapok.

elérni, hogy e betegség tovább ne terjedjen. Mekkora lehet az ő tisztavérű román lényének hazafias bánata, mikor látja, hogy a bukuresti egyetem egyik tanszékéről azt, a mit ő a jassy-i egyetemen hallott, félénk és gyenge hang után szükségesnek tartott megbélyegezni, mint a faj és nemzetárulás bűntényét, egy modern képzettségű és kritikai gondolkozású tanár teljes tudományos apparátussal tanítja, s a Densusianu-féle álláspontot elavult tudós előítéletnek nevezi.

„De nemcsak szavakat kölcsönöztünk a szlávoktól — írja Joan Bogdán[1]) — a mi a velök való oly hosszas együttélés után csak természetes volt, hanem a szokások, a néphit, babonák és intézmények egész csoportját is, a melyek állandóan megmaradtak a mi népünknél. A ki tanulmányozni kezdette a mi népünk szokásait, hagyományait összehasonlítva más népekéivel, kénytelen lesz csakhamar belátni, hogy bár azok sokban hasonlítanak a legtávolabbi népek hasonló szokásaihoz is, de leginkább hasonlítanak mégis a körülöttünk lakó szlávokéhoz. Ha végiglapozzuk például *Marian* „Nunta la Românii" czímű könyvét, látni fogjuk belőle, hogy a bánáti románoknak nagyon sok közös szokásuk van a szerbekkel, a bukovinaiaknak és a moldovaiaknak a malorosokkal. A mi a jogi szokásokat illeti, igen kitünő példánk van az esküdtek intézményében erre vonatkozóan, a melyről kezdetben azt hitték, hogy tisztán római eredetű, később azonban kitűnt, hogy a szlávoktól vettük, kik szintén a germánoktól kölcsönözték. Az az irányzat, mely igen sok tudósunkon uralkodott s uralkodik még ma is, hogy szokásainknak és néphagyományainknak eredetét a rómaiaknál keressük, teljesen elhibázott. Reméljük, hogy e meggyőződésünk napról-napra mindjobban el fog terjedni tudósaink között s nagyon sokat ki fog irtani a megelőző generáczió előítéletei közül. Legszembetűnőbb azonban a szlávok túlnyomó befolyása állami intézményeinken. Elkezdve a vajdáktól és a gospodaroktól le az utolsó falusi kenézig, majdnem minden régi intézményünk szláv vagy legalább jelentékeny szláv elemmel bir a

[1]) *Joan Bogdan:* „Insemnătatea studiilor slave pentru Romînĭ. Bucuresci. 1894. 23 és köv. lap.

rómaiaktól örökölt kevés mellett. Így arisztokratáinkat bulgár szóval *boerok*-nak nevezzük, az udvari méltóságok és hivatalok viselőit legnagyobb részben szlávul nevezték el: *vornik*, *postelnik*, *cluceriu*, *stolnik* és csak később találkozunk román hivatalnevekkel is *spatar*, *portar*. A boerok szláv czímeket viseltek. Havasalföldön *zsupán* és Moldovában *pán*. Mind e régi román intézményeket nem lehet eléggé alaposan tanulmányozni a szláv régiségek ismerete nélkül. Ez ismeretek legtöbb történetírónknál hiányoztak s ez okozta, hogy a mi belső történetünk, illetőleg intézményeinknek története ma annyira fejletlen állapotban van."

De térjünk vissza a Daciából való kivándorlás kérdéséhez. Jung [1]) azt mondja, hogy ha meggondoljuk, mily gyorsan ellatinosodtak Pannonia és a nyugati tartományok, be kell látnunk, hogy a másfél száz évig tartó római uralom sem mulhatott el nyomtalanul Daciában. A köznépet ugyan nem hatotta át az itáliai kultura, de mégis bevonódott a rómaiság ama bizonyos mázával, a melyet a mai románokon is láthatunk. Mikor aztán politikai tekintetekből bekövetkezett annak szükségessége, hogy Daciát fel kellett adni, akkor Aurelian gondoskodott a moesiai Dacia alapításával arról, hogy legyen hova kitelepíteni a római polgárokat. Még az ellatinosodott dákok is hozzá lévén szokva a római kulturához, szívesen mentek át a légiók kivonulása után az újra barbárrá leendő tartományból. A dák nép nagy tömege azonban, mely a római uralomnak csak terheit s nem egyszersmind előnyeit is érezte, s a mely minden időben csak anyagi előnyére gondolt, tűzhelyén maradt, adót fizetve új urának, mint előbb a réginek, — a régi római korszakból nem őrizvén meg egyebet semmit, mint román dialektusát, a melyet ez idő alatt elsajátított — és ezek voltak a mai románok ősatyái.

Egy másik helyen, miután konstatálta, hogy más, volt római tartományokban is a nép jól érezte magát az idegen uralom alatt, sőt annyira jól, hogy a köznép azon fiai, kik valami uton a gótokhoz szöktek, semmitől sem féltek annyira, mint attól, hogy vissza kell menniök újra a rómaiakhoz, azt mondja:

---

[1]) *Jung:* Römer und Romanen, 106. és köv. l.

így tehát a trajanusi Dacia románjai ez idő alatt mint a germánok szolgái tartották fenn magokat, épen úgy, mint Noricumban a bajoárok barschalkjaiként.

Egészen a Maior Péter álláspontja. Mellőzzünk most már minden egyéb ez ellen bizonyító tényt, vizsgáljuk csupán a lehetőség és a logika szempontjából Jung ez álláspontját. Először is azt mondja, hogy a dák népség nagy tömege nem volt áthatva az itáliai kulturától. Ez igaz is, mert a tények igazolják. De ha nem volt áthatva ettől az itáliai kulturától, hogyan romanizálódhatott el, miután az író is megengedi, de a tények is azt bizonyítják, hogy a dák köznép nem élt oly közvetlen kontaktusban a városi római elemmel, hogy az összeházasodás folytán előállott családi érintkezés elrománosíthatta volna. Jung maga mondja, hogy a dák köznép csak mintegy be volt vonva a római ság ama mázával, melyet a mai románnál is láthatunk. A mai románnál a rómaiságnak más mázát, mint a nyelvet, nem vehetjük észre, hisz magok a román írók bevallják, hogy szokásaik, néphagyományaik, sőt régi intézményeik is majdnem mind szláv eredetüek. A nyelv pedig nem külső máz, mikor azt egy nép más nyelvet nem tudva, mint anyanyelvét beszéli. Ez a nyelv bensőbb hatásnak, erősebb természetű fajkeveredésnek eredménye csupán. Igaza van Jungnak, hogy a dák köznépet a római uralom alatt töltött 150 év a rómaiságnak csak mázával vonta be, de eltekintve attól, hogy ebben az esetben egy új nyelvnek és nemzetnek születése ethnologiai képtelenség, vajon feltehető-e, hogy ez a máza a rómaiságnak azon kilenczszáz év alatt, mely Aurelianus légióinak Daciából való kivonása után eltelt addig, míg a románok a mai magyar királyság területén először feltüntek, nemcsak hogy el nem kopott, hanem még annyira meg is erősödött és kifejlett, hogy egy oly népet szült, mely e kilenczszáz esztendő viharját kiállotta rendületlenül a nélkül, hogy ez idő alatt csak egy perczig is az uralkodás birtokában lett volna. Tiszta lehetetlenség.

A dácziai kontinuitás hívei az állítólagosan visszamaradt és elromanizálódott nép életmódjára vonatkozóan nincsenek egységes véleményben. Egyik rész Petru Maior, Laurian, sőt a német Jung is úgy adják elő a dolgot, mintha azok a barbár uralom alatt is nyugodtan éltek volna régi földjeiken és falvaikban,

földet mívelve és egy szóval szolid alapját képezve a társadalmi életnek, sőt némelyek, kiknek képzeletök igen erős, azt állítják, hogy civilizátorai is lettek volna az őket meghódító barbár népeknek, gótoknak, hunoknak, gepidáknak, bolgároknak és a későbbi magyaroknak. Oly állítás, melyet egyetlen történelmi adat sem támogat s melyet, eltekintve attól, hogy magában véve is képtelenség, a képzelet szülötténél egyébnek tényleg nem tekinthetünk.

Mások meg azt mondják, mint Xenopol, hogy ezek a betörő barbárok elől a hegyek közé, a járhatatlan rengetegekbe menekültek s ott éltek mindaddig, míg csendesebb idők beálltával lassankint leereszkedhettek az elhagyott völgyekbe, síkságokra és mezőkre. De ha a hegyek közé vonult nép romanizálva volt, bizonyára városi vagy legalább is földmívelő életet élt megelőzően. Ez esetben hol van arra a történelemben analogia, hogy egy földmívelői életre szokott, tehát bizonyos fokig civilizált nép azonnal, mondhatni egy éjszakán keresztűl átalakúljon félnomád pásztorkodó néppé? De tegyük fel, hogy ezek a hegyek közé menekült emberek csak érintve voltak a római kulturától s nem volt abból más örökségük Jung szavai szerint, mint nyelvük. A hegyek között, a félreeső zugokban nem lehettek magukra, mert bizonyos, hogy mindazok a dákok, kik féltek a római uralomtól, kiknek semmi kedvök sem volt ősi dák nyelvüket, szokásaikat a római nyelvvel és kulturával kicserélni, szintén ide vonultak. Különben is mi történt hát azokkal a nem romanizálódott dákokkal, kiknek Daciában való jelenlétét a római uralom idején nem lehet eltagadni? Hová lettek azok? Nem lettek volna semmi hatással a benmaradt romanizált népségre? Vagy ez utóbbiak által beolvasztattak, a nélkül azonban, hogy hatásuknak még csak nyoma is látszanék a mai román nyelven? Sajátságos tünemény, hogy a kontinuitás védelmezői elégségesnek tartják azt a 150 esztendőt, meddig Daciában a római uralom tartott, arra, hogy az eredetileg erős és jelenlétét egész a római uralom végéig számtalan esetben igazoló dák népség egy latin kisebbség által teljesen felszívassék, de azt kizártnak tekintik, hogy ez az állítólag latinizált dácziai népség azon, majdnem ezer évnyi időszak alatt, mely Aurelianustól a románoknak a régi Daciában való okleve-

les feltünéséig eltelt, elveszhetett volna az őt minden oldalról körülvevő s a fölötte több ízben vihar gyanánt átvonuló barbár népek áradatában. Pannoniában, Noricumban, Brittániában stb. egy hasonlíthatatlanul intenzivebb és hosszabb ideig tartó római élet rövidebb idő alatt eltűnhetett nyomtalanúl, de Daciában fenn kellett maradnia egészen a mai napig.

A dácziai kontinuitás mellett eddig felhozott dolgok azonban csak állítások és valószínűségi okoskodások, de nem bizonyítékok. Vizsgáljuk meg most azokat az állításokat, a melyek e kontinuitás mellett esetleg bizonyíték számba vehetők.

Nem lehet tagadni, mert hiszen a térképre vetett futólagos pillantás is meggyőzhet mindenkit arról, hogy a mai románoktól lakott terület majdnem teljesen összeesik a hajdani Daciával, melynek határait körülbelül a Tisza, Dnjeszter és Duna alkották. „Az a tény — mondja Tamm,[1]) — hogy az éjszaki románok épen ott laknak, hol Traján óta egy romanizált népség keletkezett, oly határozottan és meggyőzően beszél annak kontinuitása és közvetlen rokonsága mellett, hogy ezt a leghatározottabb és kétségbevonhatatlanabb bizonyítéknak tekinthetjük." Van ebben a tényben valami meglepő, valami olyan, mi kihívja az ellenfél részéről is a legkomolyabb és a legóvatosabb kritikai vizsgálatokat. Utóvégre sem szabad a tudománynak a tények előtt szemet húnynia, vagy minden észrevétel nélkül elsurrannia mellettök.

Tény, hogy a régi Dacia területének lakossága mai napság túlnyomó többségében román. Igen, de az is tény, hogy a hajdani Daciának tulajdonképen csak délnyugati és czentrális fekvésű része volt a rómaiak birtokában s ennélfogva az eredeti őslakosság elrománosodásának folyamata csak itt mehetett végbe. A terület többi s mondhatni a nagyobbik részén ilyen elrománosodási folyamatnak még csak nyomát sem találjuk. Igen, de ha a románság jelenlegi lakása valamely helyen bizonyíték a kontinuitás mellett, akkor mit csináljunk a galicziai huczulokkal, a morva vlasi-kkal, mit az istriai románokkal s azokkal, kik Szerbiában vagy épen Odessa körül élnek. Revindikáljuk e területe-

[1] *Traugott Tamm:* Über den Ursprung der Rumänen. 39. l.

ket is az egykori Dacia számára? Vajjon nem tudományosabb eljárás-e és a történeti valóságnak nem megfelelőbb-e a románok jelenlétét az általok most lakott területen a bevándorlás eredményének tekinteni.[1]) Annyi azonban valószinű, hogy ha most nem laknának a hajdani Dacia területén románok, az embereknek eszökbe sem jutott volna a fennmaradt históriai bizonyítékok és adatok alapján azt vitatni, hogy a 150 éves dácziai római uralomnak eredménye e területen egy latin fajú és nyelvű nemzet volt.

A dácziai kontinuitás kérdésében a helyneveket a román írók mint *Onciul*[2]) és Xenopol, de meg mások is fontosnak, sőt döntőnek tartják s ebben nekik tökéletesen igazuk van. Xenopol kisérletet is tesz bebizonyítani, hogy a helynevek a kontinuitás mellett tanúskodnak. Így a többi között azt mondja: egy 1197-ki magyar oklevélben előfordul ez a szó *hegesholmu*. Ez össze van téve a magyar *hegyes* és a román *holmu* szóból, mely a mai román nyelvben is megvan s annyit tesz, mint a latin *culmen*. „A magyarok — mondja Xenopol — hallván, hogy az akkori románok a dombot *holmŭ*-nak nevezik, s miután nem értették, nomen propriumnak tartották s eleibe tették a *hegyes* jelzőt. Egy másik körülmény is világossá teszi, hogy ez a *holmu* román eredetű szó, mert az *u* nem egyéb mint rövidítése az *ul* artikulusnak, melyet a románban hátra szoktak tenni és ez az *u* feltünően román jellegű." Hogy Xenopol mily bakot lőtt, azt még Densusianu is észre vette, s azt mondja, hogy ha Xenopol belenézett volna a legelső keze-ügyébe eső magyar szótárba, ezt a fatális csalódást elkerülte volna. De hogy még világosabb legyen Xenopolnak az a filologiai készületlensége, melylyel a helynevek magyarázatába belebocsátkozott, idézem *Nadejde Jón*[3]) következő szavait: „Xenopol úr ösztönöztetve attól a vágytól, hogy mindennel igazolja elméletét, kétségbeesett módon erőlködik, hogy bebizonyítsa, hogy több városnak, folyónak, hegynek neve ránk maradt a román nyelv közvetítésével Traján

[1]) *Miklosich:* Wanderungen der Rumunen.
[2]) Convorbiri Lit. XIX. 1885.
[3]) *Contemporanul.* 1888. Nr. 10. 328. l.

gyarmatosaitól. A többek között azt mondja, hogy *Tărchiiŭ* teljes szabályossággal a latin *Tarpeia*-ból származott. De hogyan? Mióta változik a *peia piia*-vá s ez ismét *chiie*-vé? Minő törvény szerint? Tessék ezt a törvényt idézni. Azt hiszi továbbá, hogy az a kún szó *Caracal Caracalla*-tól származik, s hogy ezt megkisértse igazolni, kisüti, hogy ennek hangsúlya a penultima előtti szótagra esett *Carăcalla*. Mehadiáról azt mondja, hogy ez a latin Ad-Mediamtól származott metatezis utján: *Meaddiam*, mely miatt megváltozott a hangsúly, a mely megerősítette a *d*-t s nem engedte, hogy az *z*-vé legyen, mint *media*-ból egy másik esetben *mează*. Ilyen salto mortalekat a *d* hasonló körülmények között, hogy *z*-vé ne változzék, csinálhatott más nyelvben, de nem a románban."

Ugyancsak a helynevek kérdésével foglalkozik Jung is többször idézett könyvének IX. fejezetében.[1]) leginkább Schmidl tanárnak „Das Bihargebirge" czímű könyve alapján. Jungnak gyenge nyelvészeti készültségéről tesz tanúságot, hogy mindenben készpénznek látszik venni azt, a mit Schmidl állít. Románnak fogad el oly szókat is, melyeknek szláv vagy magyar eredete nyilvánvaló. Egy szóval, az ő kisérlete sem állja ki a szigorúbb nyelvészeti kritikát. Tény, hogy a mai Erdélyben a helynevek túlnyomóan magyar és szláv eredetűek, különösen ha azokat a helyneveket vesszük tekintetbe, melyek nevezetesebb hegyekre, folyókra, városokra és falukra vonatkoznak, s a melyekről igy feltehető, hogy nagyon régen nevezhették el. Roesler azt mondja, hogy a XII. századból származó erdélyi oklevelek telve vannak helységek, hegyek, völgyek és patakok neveivel. Ha a románok már több száz évvel előbb az ország lakosai lettek volna, ezek között a nevek között román eredetűek is lennének."

Erdély helynevei között román eredetű név jóformán csak a románok által lakott vidéken fordul elő. Hol magyarok vagy szászok vannak, román eredetű helynév fehér holló számba menő ritkaság. Ha pedig Erdély ős lakossága román lett volna, akkor ezeken a vidékeken is nagy számú román helynévnek kellene előfordulnia. Igen, de ezt megmagyarosították, mert

[1]) Biharische Excursion. 283. s köv. lap.

mint a dák kontinuitás védői — a német Jungot sem véve ki — állítják, a magyarok a hivatalos és kényszermagyarosításnak minden időben nagy barátai voltak. Ha ez áll, akkor csodálatos dolog, hogy ez a magyarosítási düh csak a román helynevekre terjedt volna ki, s nem egyúttal a szlávokra is, melyek meglehetős mennyiségben fordulnak elő még a legtisztább magyar vidékeken is, tanubizonyságául annak, hogy e helységek és vidékek ős lakossága eredetileg szláv volt.

Ha behatóbb figyelemben részesítjük a jelenlegi román helyneveket, azt fogjuk tapasztalni, hogy azok nagyobb része, különösen a jelentékenyebb pontokra vonatkozóan, melyekről feltehetjük, hogy régóta vannak elnevezve, szláv és magyar eredetű. „Az individuális jellegű topographiai nevek nagy száma, melyeket Erdélyben a románok terjesztettek el, nem bizonyít semmit, — írja Roesler — mert azok nagyobb része szláv szótövekből van összetéve.“

Hasdeu, Onciul s egyáltalán a legtöbb román író abban a véleményben van, hogy Trajántól Aurelianusig a római élet legerősebb lévén a mai Alsó-Fehér megyében, Hunyadban és Kis-Oláhországban, ez volt a mai románságnak bölcseje. Ha ez igaz, akkor itt kellene a legtöbb római eredetű helynévnek lenni. De mit tapasztalunk? azt, hogy ezen az egész területen a szláv helynevek ép oly túlnyomóak, mint egyebütt. Gyula-Fehérvárt a román nem Alba Juliának nevezi, hanem *Belgrád*-nak; Várhely, a hires Ulpia Trajana románul ma *Gredistye*. Ha a mai Hunyad vármegye területére egy futó pillantást vetünk, látjuk, hogy az tömve van szláv nevű falukkal épen ott, hol a románok legsűrűbb tömegben lakják: *Burzsuk*, *Briznik*, *Baczalár*, *Dobra*, *Brád*, *Branyicska*, *Bukova*, *Cserna*, *Dobrocz*, *Dumbravicza*, *Klopotiva*, *Magura*, *Osztro*, *Prihogyest*, *Sztregonya*, *Tirnova*, *Tirnovicza*, *Toplicza*, stb. Világos e helynevekből is, hogy Hunyad megye őslakossága a magyarok letelepedése előtt szláv volt. Menjünk át a Kárpátokon túl eső Olt vidékére, vagyis mint a román írók szokták nevezni, Olteniába. Itt is azt tapasztaljuk, hogy a helynevek túlnyomóan szlávok s hogy a román nevek mellett elégséges számú magyar eredetűvel is találkozunk. Hogyan lehetséges ez a román nemzet bölcsőjé-

ben, mert hiszen e vidéket tartják az újabb román irók annak? *Hasdeu* [1]) kisérletet is tesz ennek megfejtésére és azt mondja, hogy „a szlávok hatása a rumun nyelvre kiváltképen műveltségi. A IX. század után a czirilizmussal kezdődvén, beszivárgott a nép és a topographia nyelvébe is, mert a hivatalos használat, a liturgia és a divat nyolczszáz évig támogatta, azaz egész 1700-ig." Magyarországon a szláv nyelv sohasem volt sem hivatalos, sem liturgikus nyelv s a divat sem támogatja vala használatát az előkelők szalonjaiban és mégis alig van az országnak oly zuga, melyben meglehetős számú szláv eredetű helynevet ne találnánk. A latin nyelv mint hivaalos és mint liturgikus nyelv, sőt mint bizonyos mértékig a társalgás nyelve is el volt annyira terjedve, mint a románoknál a szláv nyelv, de azért egyetlen latin eredetű helynevünk sincs. Ebből a kettős analogiából következtetve, egész biztossággal állíthatjuk, hogy a románok által lakott vidékeken a szláv helyneveket nem a románság által használt szláv hivatalos és liturgikus nyelv hatásának lehet tulajdonítani, hanem azon szláv őslakosságnak, mely közé később a románság betelepült s a melyet magába olvasztott.

Hasdeu nem tudna arra példát hozni fel egyetlen nép történelméből sem, hogy a hivatalos és liturgikus nyelv akként hasson, hogy a létező folyó-, hegy- és helyneveket megváltoztassa. Erdélyben a Maros, Olt, Szamos stb. folyónevek megvoltak a rómaiak előtt is és megmaradtak a rómaiak alatt is. Azt is tudjuk, hogy a rómaiak meghagyták a dák helységek neveit is. Sarmizegetusát új jogokkal ruházták fel, a provinczia fővárosává tették s így Ulpia Trajananak nevezték, de teljes hivatalos nevében ott volt a régi Sarmizegetusa is. Ptolemaeos (Kr. u. 150-ben) Daciának mintegy 44 helységét említi fel s ezek közül mintegy 15-nek *dava* végződésű neve van: *Dokidava, Patridava, Karsidava, Petrodava, Sandava, Utidava, Markodava, Ziridava, Singidava, Komidava, Ramidava, Zusidava, Argidava, Nentidava.* Hogy ezek kétségkívül dák nevek voltak, ép oly bizonyos, mint a már eddig említett *Potaissa, Napoca,*

[1]) Istoria Critica I. 305. l.

Brucla, Drobeta, Aizis stb. Az új telepítéseket természetesen mindig új nevekkel ruházták fel, valamint az újra alapított régi helységeket is. Az újabban beköltözött vagy foglaló népek saját nyelvökön nevezték el az olyan helyeket is, melyek eddig nem voltak elnevezve, vagy a melyeknek régi neve valami módon feledésbe ment.

Ezeket fontolóra véve, bátran kimondhatjuk, hogy a helynevek nem a kontinuitás mellett bizonyítanak, hanem ellene.

IV.

Minő úton került a kontinuitás elmélete az európai történetirásba? Kisérletek e kontinuitást valószínűvé tenni.

Miért írja meg Bonfinius Mátyás király családjának történetét? A Corvin-család regényes története Bonfinius előadása szerint. A román nyelv olaszos képe és hangzása juttatja Bonfinius eszébe a románok dako-román származását. A dácziai kontinuitás humánista álmodozások eredménye. A Daciában visszamaradt románság a barbár népekkel szemben Bonfiniusnál a római kultura képviselője. Gibbon forrásai. D'Anville. Toppeltinus elmélete. A román krónikairók. Cantemir Demeter, Kogolniceanu „Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens" czímű műve. Thierry Attilája. Ranke nézete. A románok viszonya Petru Maior szerint a gotokhoz és hunokhoz. A húnok tudnak románul. Priszkosz jelentése a román történetirók szerint bizonyíték a dácziai kontinuitás mellett. A valóságban épen ellenkezően áll a dolog. A dácziai románok állítólagos kereszténysége bizonyitéka a dácziai kontinuitásnak. Sinkai, Maior, Siaguna, a „Supplex libellus Valachorum", Grama Sándor és Xenopol ide vonatkozó nézetei. A latin eredetű egyházi és vallási szavak szerepe. A latin és ciryll írásjegyek s a szláv egyházi nyelv kérdése. A román álláspont tévessége. A dácziai román nyelv első maradványai. Bogdán Ión és Lambrior idevonatkozó nézetei.

Bonfinius[1]) elbeszéli, hogy mikor Mátyás király trónra jutott, III. Frigyes császár abban reménykedett, hogy ezt az idegen nemzetből s oláh apától származó ifjút (adolescentem peregrina gente natum e Valacho patre) nem sokáig tűrik meg az ország hatalmas, gazdag és büszke urai a királyi trónon. Bonfiniust ez a gondolat nagyon bántotta. Ama hálás érzületnél fogva, melylyel nagy pártfogója iránt viseltetett, elhatározta, hogy meg fogja írni Mátyás király családjának régi történetét s be fogja bizonyítani, hogy a nagy király e tekintetben sem áll senki mögött, sőt fölülmúlja mindeniket.

[1]) Rerum Hungaricum decades libris XLV comprehensae, ab origine gentis ad annum 1495.

Tudvalevő dolog mindenki előtt, hogy Hunyadi János román származású volt s hogy mint aránylag alacsony sorsból nagyon magas állásra emelkedett embert az ország régi származású oligarchái közül többen, mint parvenu-t, lenézték. Bonfiniusnak ennélfogva bebizonyítandó tétele az volt, hogy Mátyás király családja különb eredetére nézve, mint bármelyik magyar főúré. Szerinte a Hunyadiak nemesi czímere, a holló, világos bizonyítéka annak, hogy Hunyadi a *Corvin*ok családjából származott. A Corvinok pedig a volusiai *Valerius*ok nemzetségéből erednek, kik már Róma alapításában is, mint előkelő sabinok vettek részt. De e család már ekkor is a legősibb családok közé tartozott, mert ősei azon lacedemoniak között voltak, kik a Heraklidák vezérlete alatt Itáliába jöttek. S így Mátyás király voltaképen a Heraklidák és Herkules közvetítésével, mint a Valeriusoktól származó Corvin család egyik tagja, egyenesen Jupiter ivadéka. A *Valerius*-ok családja a Corvinus nevet a gall betörések idejében kapta. A család egyik tagja, Marcus Valerius épen egy gall vitézzel küzdött, mikor sisakjára győzelmet jóslóan egy holló szállott. A hollót különben is jós madárnak tekintették. Maga Augustus is szerette hallgatni a hollók károgását. És ki ne ismerné Corvinus Messalat, a költő pártfogóját, ki a Corvinus nevet először tette Pannoniában ismeretessé? — kiált fel Bonfinius. Ez a Corvinus Messala Valerius foglalta el Pannoniát s onnan mentek a Corvinok át Erdélybe, a hol a nemes vér annyi századon át ismeretlenül lappangott, mig végre Hunyad falujában újra napfényre került." Különben Bonfinius a magyar oligarcha-családok egynémelyikének eredetéről is csodálatos dolgokat tud. Így a többek között a Báthoriak őséről is positiv bizonyossággal tudja, hogy az *Batho* pannoniai király volt.

Ha Mátyás családjának származása ilyen előkelő volt, ez csak úgy volt lehetséges, ha a nép, a melynek kebeléből közvetetlenül kiemelkedett, szintén előkelő származású s nem holmi kóborló, félbarbár törzsektől veszi eredetét. Az olasz Bonfinius, ki többször megfordult Gyulafehérváron s ki bizonyára felkereste a szomszédos bányavárosok vidékeit is, hallott román beszédet kétségtelenül. És román beszédet hallván, lehetetlen, hogy annak olaszos színe fülét meg ne ütötte volna. A bolognai

egyetem könyvtárában levő „*La popolazione di Transilvania composta di varie nazione e diverse lingue religioni usi e vestiti*[1]) czímű kézirat, mely a XVII. század végéről származik, a románok nyelvéről azt mondja: propria Valacca da questa chiamata Romagnesta non essendo che un Ladino ed Italiano corotto come altrove ne parlero. De a pár századdal előbb élt *Chalcocondylas*nak[2]) is feltűnt a román és az olasz nyelv közötti hasonlatosság és azt írja, hogy a dákok nyelve az itáliaihoz hasonlít de annyira megromlott, hogy itáliai ember bajosan érthet meg valamit belőle, ha csak meg nem magyarázzák a szókat. Azon ne akadjunk fel, hogy dákoknak nevezi a románokat, mert utánozza a régi görög történetírókat, különösen pedig Herodotost s azért az országok régi neveit használja s azokról nevezi el a benne lakó népeket is. Így a magyarokat Pannoniáról pannonoknak. Különben így folytatja: „Az azon nyelven élők, mintha *romaiosok* (Ῥωμαίων) volnának, hogy honnan kerültek erre a földre, azt senkitől sem hallottam, magam sem gyanítom, hová valók. Mondják, hogy sokfelől gyűlt oda a nép s hogy nem mutatott még semmit, a mit a történelem feljegyzésre érdemesnek találna."

Egy szóval, a kik nem tudván előzően semmit a román nyelvről, de tudtak olaszul, mikor legelőször hallották, valamiféle romlott olasz beszédnek vélték. Érdekes, hogy *Chalcocondylas* még nem tudja, hogy a románok honnan származtak, csak azt hallotta rólok, hogy gyülevész népség. De tudja már Bonfinius, ki az olasz renaissance-kor gyermeke volt. Megtanította erre a román nyelv és Mátyás király családjának története. Előtte a romlott olasz nyelvet beszélő oláhok nem lehettek mások, mint Traján legionáriusainak és kolonusainak utódai. Hogyne maradt volna meg e nép Erdélyben, mikor a régi római építészetnek töméntelen romjaival találkozott mindenütt, a hol csak megfordult e vidéken. Bizonyos tehát, hogy az oláhok a rómaiaktól származnak, a mit nyelvök is bizonyít, mely annyi

[1]) L. Magyar Könyvszemle. 1893. 270. l.

[2] Laonici Chalcaondylae Atheniensis, historiarum libri decem. Ex recensione Immanuelis Bekkeri, 1843.

barbár nép között sem pusztúlt el. Ők a Dunától távolabb eső földeket lakták, mert a közelebb esőket a Sarmatiából bejött bulgárok foglalták el. Az oláhok azon római légionáriusoktól és gyarmatosoktól származnak, kiket Trajanus és a többi római császárok Daciában letelepítettek. Aeneas Pius azt hiszi, hogy nevöket *Flaccus*-tól kapták volna, mely németes kiejtéssel *Vlachus*-nak hangzik. Én azonban azt hiszem, hogy ez a név a görög βάλλειν (dobni) és ἀκίς (nyil) szavaktól származik, mert az oláhok kitünő nyilasok. Mások pedig a *Valachia* szót Diocletianus császár egyik leányának nevétől származtatják, kit e népnek egyik fejedelme feleségül vett volna.“

Ha egy kissé behatóbban vizsgáljuk Bonfinius e helyét, azonnal szemünkbe ötlik, hogy e nép eredetével a Mátyás korabeli humanisták mily kedvvel foglalkoznak. Iskolájuk szellemének megfelelően elméleteket állítanak fel, melyek római voltukat különféle szempontokból kiindulva is igazolják. Ezek a humanisták valóságos római mániában szenvednek. Minden a rómaiaktól ered s így mindent is tőlük vagy legalább a velök érintkezett népektől származtatnak. Így Pozsonyt, melyet latinul Posoniumnak neveznek, egy *Piso* nevü római építi, sőt a lengyelországi *Krakkót* is egy *Graccus* nevű római polgár. Hogy ezek az okoskodások minden alap nélküliek, sőt nyilvánosan ellenkeznek a tényekkel, azon ma komoly ember nem kételkedhetik.

Így keletkezik aztán a dácziai kontinuitás meséje a Mátyás udvaránál tartózkodó humanisták, de különösen Bonfinius romanizáló tudálékos fejtegetései alapján. Ezek a humanisták nem sokat törődvén a történelmi kritikával, Vopiscus azon határozott nyilatkozatán, hogy Aurelianus Dáciát teljesen kiürítette, egy cseppet sem akadtak fenn. Tovább fűzték, mint képzeletök tiszta játékát, a római mesék e szövedékét: A betörő barbárok elől mindenki elszaladt, csak egyedül a románok maradtak itt (solis Valachis remanentibus). És ezek az itt maradó románok nemcsak életükért, de egyúttal nyelvükért is küzdöttek, a melyhez tiszteletre méltó kitartással ragaszkodtak. Megőrzik a régi római kulturának maradványait s bizonyos tekintetben czivilizátorai lesznek az őket meghódító barbároknak. És Bon-

finius, a ki ezeket írja, a későbbi történetíróknak, hazaiaknak és külföldieknek egyformán, kútforrásul szolgál. Az ő könyve alapján veszi át egyik a másiktól minden kritika nélkül. Tőle veszik át a magyar történetírók, kik latinul írnak és kiket ezért a külföldiek a magyar történetekre forrásul használnak.

A román történetírók nagyon szeretnek hivatkozni a dácziai kontinuitás mellett, mint tekintélyre, a XVIII. század végének nagy angol történetírójára, *Gibbonra* [1]), ki erre vonatkozóan, miután elbeszélte, hogy Aurelianus miképen vonta ki Daciából a római légionáriusokat és gyarmatosokat, ezeket irja: „A régi Daciában is maradt azonban nagyszámu népesség, a mely a számkivetést rettenetesebbnek találta, mint a gótok uralmát. Ezek az elkorcsosult rómaiak ezután a birodalomnak, melytől bucsút vettek, azzal tettek szolgálatot, hogy a földmívelés elemi ismereteit s a czivilizált élet hasznos mesterségeit és erkölcseit elterjesztették az őket meghódító barbárok között. Lassanként kölcsönös kereskedelmi és nyelvi érintkezés fejlett ki a Duna két partja között és miután Dacia önállóvá lett, igen sokszor a birodalom legbiztosabb védfala gyanánt szerepelt az éjszaki vadak betörései ellen. A közös érdek kapcsolata birta rá a letelepedett barbárokat is a Rómához való csatlakozásra, mert a tartós érdekközösség igen gyakran szül őszinte és gyümölcsöző barátságot." Ezt jegyzetképen a következő szavakkal egészíti ki: „Az oláhok maig is megőrizték némi nyomát a római nyelvnek és büszkék voltak minden időben római eredetükre. Bár barbároktól körülvéve élnek, de nem vegyülnek össze velök."

Az a kérdés, hogy Gibbon honnan vette azokat az adatokat, melyek alapján ez igazán merész dolgokat oly biztosan mondja el, mintha csak könyvből olvasta volna? Közvetve Bonfiniustól és a Bonfinius után dolgozó magyar és idegen történetírók után. Előadásának forrásaképen hivatkozik d'Anvillere, ki a régi Daciáról egy értekezést írt s ki „Etats formés en Europe après la chute de l'empire romain en occident" 1771-ben hasonló nézeteket vallott. Bonfinius nézetét tovább fejtette a

[1]) *Gibbon:* The history of the Decline and Fall of the Roman Empire. Chapter IX. II. k. 16—18 l.

medgyesi születésű *Toppeltinus*, ki 1667-ben Lyonban „*Origines et occasus Transsylvanorum*“ czímű könyvecskét adott ki. Ebben nemcsak azt bizonyítgatja, hogy az erdélyi románok Traján gyarmatosaitól származnak, hanem azt is, hogy Traján egyenesen a tartományi lakosoknak, azaz a római szokás szerint élő benlakóknak engedte át Daciát. És ezt Vopiscusnak ezen mondatából magyarázza ki: „Aurelianus provinciam trans Danubium Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu, provincialibus reliquit.“ De hogy mi ennek a Toppeltinustól idézett helynek valóságos értelme, azt a rákövetkező utánvetett mondat: abductosque ex ea populos in Moesiam collocavit“, azaz „a belőle kivezetett népet Moesiában letelepítette“ magyarázza meg. Világos, hogy itt a *populos* szó az előrebocsátott *provincialibus*-nak teljesen megfelel. Egy szóval, Topeltinus e könyve hinti el annak a meggyőződésnek alapját, hogy a visszamaradt és elrománosodott népség a légiók kivonulása után is önálló állami életet élt Daciában. A Daciáról értekező d'Anville a Bonfiniusra támaszkodó Toppeltinust használja forrásul, Gibbon pedig D'Anvillet s így vezeti be a nagy Gibbon a kontinuitást az egyetemes európai történelembe. Érdekes tudni azt is, hogy a legelső román krónika, mely a dácziai származásról tud, az úgynevezett Cronica anonyma II.[1]) egyenesen hivatkozik is Toppeltinus könyvére. A Cronica anonyma I. a románok történetét Radu Negruval kezdi, *Nestor Urechie* (1550—1625) pedig Dragos vajdával. A legrégibb román krónikaírók a románok eredetéről csak annyit tudnak mondani, hogy *Rîm*-ból jöttek. *Miron Costin* már Bonfinius után beszél, úgyszintén *Cantemir Dimitrie* is (1673—1723), a kinél már bizonyos fokig mint tendencziát látjuk megjelenni a románok félbeszakítás nélkül való jelenlétét Daciában. Cantemir művei a *Descriptio Moldaviae* és a *Historia incrementorum atque decrementorum aulae othmanicae* nemcsak latin nyelven voltak írva, de angol, franczia és német nyelven is megjelentek s forrásul szolgáltak mindazoknak, kik Európa keleti országainak történetéről valamit írtak.

---

[1]) Legelőször közölte G. *Joanidu* „*Istoria Moldo—Romaniei*“ czímű művében, 1858. I.

Ezen a csatornán szivárgott be a dácziai kontinuitás elmélete az európai történetírásba. E hit még inkább elterjedt a jelen század közepe táján, mikor már egyes román írók is felléptek, hogy Európát informálják nemzetök multjáról és származásáról. *Kogălniceanu* „Histoire de la Valachie, de la Moldaviae et des Valaques Transdanubiens“ czímű művét 1837-ben teszi közzé. Azonkívül az 1830 óta Párist mindsűrűbben látogató intelligens román ifjuság mindent elkövet, hogy a franczia tudósokat és politikusokat Maior Péter szellemében a román történetekről mentől behatóbban és részletesebben informálják. *Quinet* Edgar nőül veszi Assachi kisasszonyt s e percz óta a leglelkesebb romanophilek egyikévé lesz. Különben is az 1848 után Francziaországba menekült román emigránsok igen alkalmas egyéniségek voltak arra, hogy nemzetök iránt, mint a latin népcsaládnak messze keletre szakadt tagja iránt, a francziák érdeklődését és rokonszenvét felkeltsék. *Thierry Amadée* 1856-ban adta ki „*L'histoire d'Attila*“ czímű könyvét. Ebben Attila történetének kapcsán érinti a dácziai kontinuitás kérdését is, ezeket irván: „A gyarmatosok tekintélyes része nem akarta az országot elhagyni. A meddig csak lehetett, ellene állottak a gót nemzetnek, mely a Dnjeszter partjairól a Dunához húzódott. Mikor aztán a gótok urai lettek a Kárpátoknak, elhatározták ezek a római gyarmatosok, hogy alávetik magokat annak az uralomnak, a mely őket, mint mesterembereket és földmívelőket kimélte, mivel hogy mindezek előttök ismeretlenek voltak és ők ezeket e miatt meg is vetették. Majd Dacia a gótok kezéből Attila kezébe jutott, s így a római gyarmatosok is Attila alattvalói lettek. Attila után más barbárok uralkodtak, kik azt az iparos népséget, a melynek munkája az ő előnyükre is szolgált, kimélték. Így éltek a római gyarmatosok czivilizált életet tizenhét századon keresztül a különféle barbár népek között, míg uraikat ez alatt az idők árja elseperte, megőrizvén latin leánynyelvüket és nemesen szép arczukat, melyekkel az olaszokra emlékeztetnek.“

Ily nagy tekintélyek nyilatkozván a rómaiak dácziai kontinuitása mellett, nem csoda, ha az valóságos tudományos dogmává kövesült s ha azt még a németek nagynevű történetírója,

Ranke is vallja.[1]) Szerinte is „a dák föld, mikor Aurelianus a légiókat Moesiába áttelepítette, jórészt romanizálva volt, mint azt a mai országos nyelv is tanusítja, mely nyelv azokból az időkből fenmaradt.“

Nagy nevek a dácziai kontinuitás e hirdetői kivétel nélkül. A tudományban azonban a tekintélyi bizonyítékok nagyon keveset és gyakran semmit sem érnek. Gibbon, Thierry, Ranke a történetírás elsőrendű csillagai bizonyára, de ebben a kérdésben csak másodkézből vett adatokon építették fel szépen hangzó véleményeiket. Ők soha sem vizsgálták a részleteket, nem látták az országokat és a népeket, a melyekről írtak, nem vetették össze a pro és contra nézeteket, sőt egy bizonyos közkeletű s általánosan elfogadottnak látszó tétellel dolgozván, talán eszökbe se jutott, hogy kételkedjenek s kritikai szemmel vizsgálják a kérdést. Valószínüen azt sem tudták, hogy régóta létezik egy iskola, melynek komoly argumentumai előtt a kontinuitás dogmája meg sem állhat.

Hogy a barbár hódítások korszaka alatt a hunokkal minő viszonyban éltek állítólag a románok, azt Petru Maior beszéli el. Szerinte a hunok és a románok között nagyon barátságos volt a viszony. Attila és emberei Daciában, tehát románok között születtek. Tudták is az ausoniai nyelvet majdnem kivétel nélkül. Ez az ausoniai nyelv pedig egyenesen a mai román nyelv volt. Világos, hogy Daciában a népesség többsége a román volt s a hunok csak az uralkodó kisebbség voltak s így a hunoknak saját nyelvök mellett az ausoniai nyelvet is jól kellett tudniok, épen úgy, mint napjainkban Erdélyben, a hol a magyar kisebbség jóformán mind tud románul. Hogy ez így volt, világosan kitűnik *Priskos* rhetornak 448-ban írt követségi jelentéséből, melyben azt mondja, hogy a hunok beszélték az ausoniai nyelvet. De miután Priskos az ausoniai nyelvet megkülönbözteti a latintól, világos, hogy az ausoniai nyelv nem lehetett más, mint csak Dacia lakosságának a nyelve, azaz a mai román.

Bizonyára meglepő dolog ez így előadva, de ha megvizs-

---

[1]) *Ranke*. Weltgeschichte. III. Theil. Erste Abtheilung. 452. l. Leipzig 1883.

gáljuk Priskos szövegét, rögtön észreveszszük, hogy abban mindarról, amit Maior Péter olyan biztosan tud, szó sincs. Priskos elbeszéli, hogy egy reggel Onegeziosznak háza körül kapunyitás előtt járkálva, egy gazdag barbáröltözetű ember görögül üdvözölte, a min ő nagyon elbámult, mert „ezek az együttlakó különféle barbárok csak a magok, akár hún, akár gót nyelvén szeretnek beszélni, legfelebb ausoniai nyelven, de csak azok, kik a romaiosokkal érintkeznek.“ Az Attilától tiszteletükre adott ebéden is a mellette ülő skythával ausoniai nyelven beszélget. Zerkón, az udvari bolond tréfás előadásába szintén ausoniai és gót szavakat vegyít, a mivel a társaságot jó kedvre deríti. Priskos ez előadásában egyszer sem említi a latin nyelvet s így hát nem is tesz külömbséget a latin és az ausoniai nyelv között, mint azt Petru Maior tévesen állítja. Auson nyelvnek pedig Priskos következetesen a romaios-ok nyelvét nevezi. Hogy kik voltak ezek a romaios-ok, az köztudomású dolog: a konstantinápolyi császárság alattvalói, a kiktől a tulajdonképen való helleneket s azoknak úgy a thrák, mint az illyr tengerparton lévő gyarmatosait mindig meg szokták különböztetni.

Az újabb román írók között is van olyan, ki azt hiszi, hogy Priskos jelentése alapján a román elem jelenléte Daciában konstatálható. Igy a többi között *Burla* [1]) is, ki azt hiszi, hogy *Roesler-Hunfalvy* elmélete ellen e jelentésből döntő érveket lehet meríteni. A szintén román *Onciul* [2]) azonban nyíltan megmondja, hogy a Priskos romaios-ai alatt nem lehet dácziai románokat érteni, hanem csak római imperiumbeli lakosokat.

Ha Priskos szövegét részletesebb kritikai vizsgálat alá vetjük, azt találjuk, hogy abból inkább lehet a kontinuitás ellen venni érveket, mintsem a kontinuitás mellett. Priskos keresztülutazik a mai Bánságon és jórészt mindazokon a helyeken, a melyekben a kritikusabb gondolkozású román írók szerint a mai románság bölcseje ringott, de sehol egy szóval sem említi, hogy ott valami nyomát találta volna a rómaiságnak, vagy akár-

[1] *Tocilescu:* Revista pentru istorie, archeologie și filologie I. vol. II. fas. 289. p.

[2]) Convorbiri literare XIX. 1885.

csak a románságnak is, pedig tudott ausoniai nyelven. Bonfinius óta a kontinuitás majdnem mindenik védelmezője azt állítja, hogy a dácziai románok a barbár uralom alatt a czivilizácziónak mintegy letéteményesei voltak. Értettek nemcsak a földmíveléshez, de a mesterségekhez és a latin olvasás és irás tudományához is. Priskos elbeszéléséből is tudjuk, hogy Attila latin iródeákokat is tartott. Igen, de Attila ezeket nem Daciából hozatta, hanem az imperiumból kapta Aëtius közvetítésével. Priskos azt is elbeszéli, hogy Attila egyik főemberének, Onegésziosznak igen szép és kényelmes fürdője volt, melyhez a fát és követ, mivel ezen a vidéken ilyesfélét nem lehetett találni, Pannoniából hozatta. A fürdő építőmesterét pedig Szirmiumból. Ha Daciában a római czivilizáczió örököseképen románok laktak volna, semmi kényszerítő oka sem lett volna Onegésziosznak arra, hogy építőmestert ne onnan, de a távolabbi Szirmiumból hozasson.

A román irók szerint a legrégibb kereszténység történetei is igazolják, hogy Daciában az Aurelianus alatt történt exitus után is laktak románok. Sinkai hivatkozik Tertullianusra,[1]) ki azt mondotta, hogy Jézus nevét tisztelik immár a sarmaták, *dákok*, germánok és scythák között is." Ez szerinte csak úgy volt lehetséges, hogy a Traján és utódai által Daciába hozott legionariusok között többen voltak keresztények s ezek nemcsak megmaradtak keresztény hitökben, de még a gótok közül is sokat keresztény hitre térítettek. Ez segít azt is megmagyarázni, hogy a gótok aránylag olyan hamar keresztények lettek. A római császárok birodalmukban üldözték a keresztényeket s fel van jegyezve, hogy az üldözött keresztények közül nagyon sokan a gótok közé menekültek. Mennyivel valószinűbb, hogy a vallásuk miatt üldözött rómaiak rokonaikhoz, a Daciában élő keresztény románokhoz menekültek, szaporítván ily módon is azoknak számát. A nicaeai zsinat 308 tagja között egy Theofil nevü gót püspök is ült. Ennek a Theofilnak Sinkai szerint székhelye okvetetlenül a mai Gyulafehérváron volt. Maior Péter szerint egészen bizonyos, hogy a dácziai románok már a barbárok

---

[1]) In libro adversus Judaeos.

uralkodása alatt keresztényekké lettek. Papjaik voltak, kik végezték az isteni szolgálatot s kiosztották a szentségeket. Egyházi könyveik is voltak, még pedig minden valószinűség szerint latin betükkel irva.

Siaguna András erre vonatkozóan a Sinkai-Maior-féle hagyományok szellemében a következő dolgokat tudja egész bizonyossággal.[1]) „Mi, a mai románok, magunkat azon rómaiak utódjainak tartjuk, kik részint mint legionariusok, részint mint gyarmatosok jöttek ide. Hogy a római katonák között nagyon sok keresztény volt, az közönségesen tudott dolog. A szentirás is elbeszéli, hogy Péter és Pál apostolok több római tisztet megkereszteltek. Traján seregében is voltak keresztények, mint azt mi a legendákból tudjuk. A mi egyházunk Niketas mártirnak emlékezetét megünnepeli, aki Daciában szenvedett mártirhalált. Ez a Niketas Theofilus püspöknek volt utódja." Érdekes tudni, hogy Hasdeu[2]) szerint Athanarik gót fejedelem nem Niketast, hanem Sabbast kínoztatta halálra' és hogy Pap-Szilágyi[3]) szerint a niceai zsinaton részt vett román metropolita nem Theofil, hanem Protogenes. A *Supplex libellus Valachorum* szerint is első sorban Protogenes Gaudientius szerepel a románság apostola gyanánt. „Ezekből tehát lehet látni — folytatja Siaguna — hogy a románok kereszténysége még az apostolok idejéből való."

Dr. *Grama* Sándor balázsfalvi kanonok[4]) azt mondja: három dologból lehet következtetni, hogy a dácziai románok között már a római uralom alatt el volt terjedve a kereszténység: 1. abból, hogy az egyháztörténeti irók egyhanguan hallgatnak arról, hogy a románok mikor lettek keresztényekké. Minden más nép keresztény hitre való térésének történetét elbeszélik, csak a románokéról hallgatnak. E körülmény azt bizonyítja, hogy a románok már akkor keresztények voltak, mikor letele-

[1]) Istoria bisericei ortodocse resăritană universale. Sibiiu 1860. Tom. II. 42. l.

[2]) *Hasdeu*. Zina Filma. — Gotii și Gepizii in Dacia. Bucuresci 1877. 8. l.

[3]) *Pap—Szilágyi:* Enchiridion juris canonici ecclesiae orientalis.

[4]) *Dr. Alesandru V. Grama:* Istoria Baserice romanesci unite cu Roma. Blasiu. 1884. 11. és köv. lap.

pedtek Daciában. 2. Hogy a románok Daciába való letelepülésük alkalmával már keresztények voltak, valószinüvé teszi az a körülmény is, hogy a kereszténység Rómában s egyáltalán a római birodalomban nagyon el volt terjedve, hisz az ifjabb Plinius, Bithynia proconsulja levélben épen magától Trajántól kérdezte, hogy mit csináljon a keresztényekkel? Hogy a rómaiak már Daciába magokkal hozták a kereszténységet, azt következtethetjük a második századbeli egyházi irók nyilatkozataiból is, a kik azt mondják, hogy nincs a római birodalomnak egyetlen népe, a melynek kebelében a kereszténység el ne volna terjedve. Tertullianus meg egyenesen meg is nevezi Daciát, hogy lakói között a kereszténység el van terjedve. *Eusebius Pamphylius*, Nissai szent *Gergely*, *Origenes*, *Hieronymus*, *Lactantius* stb. kivétel nélkül állítják, hogy az ő idejökben a kereszténység el volt terjedve az egész római birodalomban s annak minden provincziájában. Ha ez igaz, miért képezne egyedül csak Dacia kivételt? 3. Hogy a rómaiak a kereszténységet Daciába magokkal hozták, az kitünik abból is, hogy a mai román nyelvben oly egyházi és vallásos műszavak vannak, melyek később semmiesetre sem kerülhettek bele a román nyelvbe. Tudvalevően a román egyházi nyelvnek kétféle szavai vannak. Egyik fajták azok, melyek a keresztény vallásnak mintegy lényegét fejezik ki, s a melyeket azonnal kénytelenek voltak használni, mihelyt keresztényekké lettek. Ezek többnyire mind latin eredetüek: mint *creștinu* a *Chrestus*-tól, *cruce* a *cruxtól*, *serbatoria* és *serbá*, a latin *observo*-tól stb. Mellékesen megjegyezve *crestinu* nem a *Chrestus*-tól származik, hanem a szláv *Krestin*-től és *serbatoria* sem az *observo*-tól, hanem a salvare-tól. Hiában, a román történettudósoknak és nyelvészeknek végzetük, hogy a filologiával mentől gonoszabb lábon álljanak. Az egyházi szavak második fajtája csak accidentális dolgokra vonatkozik, melyekre csak akkor volt szükség, mikor az illető egyházi szertartások behozattak. E szavak majdnem kivétel nélkül mind a görög vagy a szláv nyelvből vannak kölcsönvéve, p. *ectenia*, *tropariu*, *condacu*, *slavoslavia*, *priceasnă* stb. Hogy az első fajtáju szavak eredetökre nézve latinok, olyan bizonyítéka annak, hogy a kereszténységet a románok a rómaiaktól kapták, mint a szlavon és

görög eredetű, az egyházi szertartás egyes tényeit jelentő szavak annak, hogy a román egyház ritusát a görög és szláv egyháztól kölcsönözte.

Xenopol szerint is „egészen bizonyos, hogy a románok már a rómaiak alatt keresztények voltak. Világossá teszi ezt a latin eredetű kifejezések az a tömege, melyekkel a román nyelv a keresztény eszméket kifejezi, p. *creștin* = christianus, *pagân* = paganus, *biserică* = *basilica*, *botez* = baptisma, *dumnezeu* = dominus deus.“ Érdekes és Xenopol filologiai tudását jellemző dolog, hogy az általa idézett szavak közül — nem tekintve a szláv eredetü *creștint* — a *basilica* nem latin, hanem görög βασιλική és *baptisma* is görög szó βάπτισμα. — „Jóllehet, hogy egészen bizonyos, hogy a románok a bulgárok bejövetele s azoknak Moeisában való letelepedése előtt keresztények voltak, de az is épen ilyen bizonyos, hogy a szláv, illetőleg a bolgár ritust befogadták egyházukba, a hol mintegy 800 évig meg is tartották.“

Az itt előadott nézet a román irók között általánosan elfogadott dogmaképen uralkodik s azt, hogy a román nyelvben latin eredetü egyházi műszavak is vannak, kivétel nélkül erős indirekt bizonyítéknak tartják a dácziai kontinuitás mellett. Ezt a nézetet vallja az idézett irókon kivül *Aron Tivadar*,[1] valamint Chitu[2]) is, a ki azonban már sejteni látszik e latin kifejezések igazi eredetét. *Tomaschek* abban a véleményben van, hogy épen ezek a latin eredetü szavak egyik legerősebb bizonyítékai a Duna jobb partjáról való átköltözködésnek.

Főbb vonásaiban előadtuk azon állítólagos bizonyítékok egész elméletét, melynek segítségével a kereszténységnek a dácziai románság között való elterjedésével akarják igazolni a román irók a dácziai kontinuitást. Egy kissé behatóbb kritikai vizsgálat világossá teszi még a laikus olvasó előtt is, hogy nincs egyetlen pozitiv adat, a mi ezt az elméletet igazolná. Az egész csak feltevésen és képzeletszülte kombinácziókon alapszik. Ab-

[1]) Anotari din istoria eclesiastica despre urdîrea și lațîrea credinței crestine intre romani. Pesta 1850. 79. és 80. l.

[2]) Cuvinte crestine in limba romàna. Columna lui Trajan 1882. 452. l.

ból, hogy a kereszténység ebben az időben az egész római birodalomban el volt terjedve, s hogy esetleg a dácziai gyarmatosok között keresztények is lehettek, sehogy sem következik, hogy a Daciában állítólag visszamaradt római gyarmatosok között a kereszténység annyira el lett volna terjedve, hogy szemben a gótokkal még a térítő szerepét is játszhatták volna.

Azt állitják a kontinuitás védelmezői, hogy a románok Daciában a barbarok uralma alatt is a latin műveltség képviselői s a többi népeknek mintegy czivilizátorai voltak, tehát irástudó nép is voltak egyuttal. Hát akkor aztán miként történhetett, hogy a románok irásukat elhagyták és a szláv irásjegyeket fogadták el s az egyházi szolgálatban pedig nyelvüket felcserélték a bulgárral, vagyis az ugynevezett ó-szlovénnel? Hiszen, mint az összes térítések története igazolja, csak egy analphabet és emiatt irodalommal nem biró nép veszi át az új vallással együtt annak a népnek irásjegyeit és az isteni tiszteletben nyelvét is, a melytől az új vallást kapta. Cantemir „Descriptio Moldaviae" czímű könyvében azt irja, hogy a románok kezdet óta latin betükkel irtak, de mikor a firenzei zsinat következtében az orthodoxok és a katholikusok között az ellentétek még jobban kiélesedtek, Moldvában a katholiczismus ellen nagy reakczió támadván, Alesandru cel Bun vajda elrendelte, hogy minden latinul irott könyvet elégessenek és az ősi irásjegyeket senki se merje ezentul használni. A dologban csak az a tévedés esett meg Cantemirrel, hogy Alesandru cel Bun vajda a firenzei zsinat előtt már meg volt halva s igy ilyen autodafét halála után bajosan rendezhetett. Laurianu [1]) a dolgot úgy adja elő, hogy e zsinat után egy Teoctist nevű kaluger idézte elő azt a nagy reakciót a katholiczizmus ellen, mely oka lett a latin irásjegyek eltörlésének. *Burada* Theodor [2]) pedig az állítja, hogy azok a jegyek, melyeket az oláh tutajosok rovásaikon használnak, egyenes maradványai a Daciában elfogadott irásjegyeknek.

[1]) *Laurianu:* Istoria romaniloru, 291. l.

[2]) Theodor Burada: Despre crestaturile plutașilor pe cherestele. Jassy 1880.

Ha tehát a románok irástudó és keresztény nép lettek volna, mikor a bolgárokkal érintkezésbe jöttek, nem ők vették volna át tőlök az irásjegyeket, hanem megfordítva. A román irók azzal dicsekednek, hogy a románoknak nagy míveltségi hatásuk volt a bulgárokra s voltaképen ők voltak e nép civilizátorai [1]. Nemde sajátságos, hogy nem a kulturailag alantabb álló népen látszik az idegen hatás, hanem megfordítva, mert hiszen a románok elfogadják a bulgároktól az irásjegyeket, nyelvüket az egyházban és politikai intézményeiket a vajdai méltóságtól kezdve le egészen az utolsó falusi kenézségig. Igazán csodálatos ez a román történetirás. Ebben minden lehetséges, még az is, hogy Ulfilas nem gót, hanem erdélyi román püspök [2]) és hogy egyházi iratait román nyelvből fordítja le dácziai tartózkodása alatt. [3]) Igazán nemcsak történet számba, de egyáltalán komolyan venni is nehéz az ilyesféle tudományos álmodozásokat. Vajjon mit mondjon az affélékhez még a laikus ember is, mikor olvassa Sinkainál: „Nincs mit azon csodálkoznunk, hogy szt. Cyrill és Method nem vetették magokat Photius alá, mert ez görög volt, ők pedig a trajanusi gyarmatosoktól származott románok valának", vagy midőn *Heliade*, a román tudományos akadémia elnöke az akadémiai gyülésben a helyesirás kérdésében beszélve, ilyeneket mond: „A nyelv oktasson minket arra, hogy minő helyesirási mód alkalmas neki. Azelőtt a Cyryllusról úgynevezett cirill-betükkel éltünk, a melyek görög-latin betük. A szlávok a románoktól fogadták el ezeket, mikor ezek a kereszténységre térítették őket."

A dácziai kontinuitás védői azt is tudják, hogy minő volt az a román nyelv, mely Daciában mindjárt kezdetben megalakult. Densusianu-nál [4]) ezeket olvassuk: „A legrégibb és legsajátosabb nyoma a román nyelvnek egy Kr. u. 160-ból származó viasz-táblán maradt ránk, melyet Daciában találtak. Erre görög betükkel ez van írva: Alexandrei Antipatri *secodo* auctor *segnai*. A leiró görög volt s nem ismervén jól a művelt latin nyel-

[1]) *Urechia.* Schițe de istoria literaturei româna. Bucuresci 1885. 20. l.

[2]) *Sinkai* Chronica Românilor I. k. 59. l.

[3]) *Urechia.* Schițe de istoria literaturei române.

[4]) *Densusianu* Istoria limbei și literaturei române. Jassy. 1894. 52. l.

vet, úgy irt, a hogy a nép beszélt. Igy irta ő a *segnai*-t és *secodo*-t secundus helyett. Igy találjuk egy 167-ből való másik viaszos táblán a következő szavakat: *remasisse*, lat. remansisse mai román remasese; *abuerat*, *abere*, *abiturum* a latin habuerat, habuere és habiturum helyett. Egy feliratban pedig ezt olvassuk M(emorie). Q(uintus) Moec(ilius) Donati (filius) *pausavit* ann. XVI. Filio pientissimo fecit Arethusa mater. Ez a felirat római pogány alakban van szerkesztve, de keresztény szellemben és eszmék szerint. A *pausavit* kifejezés megfelel a *rĕpausatŭ* vagy *rĕposatŭ* szónak, melyet nálunk ma is használnak, hasonló körülmények között abban az értelemben, hogy meghalt." A balázsfalvi hires nyelvtudós, Cipariu is abban a véleményben volt, hogy ez a szöveg a Daciában bimbajából fejledezni kezdő román nyelv egyik töredéke. „Ime — úgymond — *secodo* secundus helyett, mint az olaszban secondo; ime *segnai*-ban *se si* helyett, mint nálunk *semnu* és az olaszban *segno*; ime *ai* is *avi* helyett, mint a rumunban *semnai* signavi helyett." Igen találóan felel erre Hunfalvy[1] — „Ámde a kanonok úr is nagyon jól tudja, hogy ezen szók egészen olaszosok és épen nem oláhosak. Ugyanis az olasz *secondo* a dákiai oláhban *alu doile*, a makedo-románban *a doilea*; az olasz *segnai* is az oláhban *semnai*. E két szó *alu doile* (a doilea) és *semnai* oláhos termetü és képű, de azokat nem találhatjuk meg a feliratos emlékekben."

Bogdán Jón Densusianu Irodalomtörténetéről egy birálatot írt,[2]) melyben az idézett nyelvészeti passusra vonatkozóan a következőket írja: „A III. század előtt a latin nyelv mindenütt egyforma volt. Eléggé világosan bizonyítják ezt a latin feliratok s ennélfogva hiába való azoknak minden fáradozása, a kik román alakokat vadásznak a dácziai feliratokban. Még a VI. század óta keleten talált népies latin nyelvű feljegyzésekben sincs semmi sajátos román. A román nyelv határozottabb egyéniséget körülbelül a X. században nyert."

Még érdekesebb Lambrior-nak, a románok — fájdalom, — korán elhalt egyik legkitünőbb nyelvészének idevágó követ-

---

[1]) *Hunfalvy*. A rumun nyelv. Budapest 1878. 17. l.

[2]) Convorbiri literare XIX. 1066. l.

kező nyilatkozata: „Mindezek a komédiák a román összehasonlító filologia ismeretének teljes hiányán alapulnak. A mi filologusaink ismerik az általános nyelvészetet, tudják a klasszikus nyelveket és az albánt, sőt talán albánul jobban is beszélnek, mint én románul, csak a román filologiát nem ismerik. A gyenge autodidaxisból furcsa dolgok keletkeznek. Ha csak legalább egy semesteren át hallgattak volna román filologiát valamelyik jóravaló iskolában, tudnák, 1. hogy latin archaismusok nincsenek a román nyelvekben, 2. hogy a román nyelv nem fejlődött a többi román nyelvektől izolálva, a mint ezt valami 30 éve hitték. Ez az eszme nap-nap után mindinkább terjed. A franczia iskola ezt elismeri minden habozás nélkül. Épen ezért az olasz dialektusok tanulmányozása végtelenül fontos. Csak ily módon lehet majd felismerni az összeköttetést a keleti, központi és a nyugati románság között."

Mennyivel józanabb és tudományosabb e két modern filologus beszéde, mint mindaz, mit a hazafias autodidakta román nyelvészek Sinkaitól elkezdve Mangiuca Simonig,[1] vagy akár csak Szilassiig[2] a legcsekélyebb rendszeres filologiai tanultság nélkül az avatatlan román olvasó közönség félrevezetésére e tárgyban össze-vissza beszéltek.

[1] *Mangiuca*: Daco-romanische Sprach- und Geschichtsforschung. Oravicza. 1891.

[2] *Szilasi Gergely*: Renascerea limbei românesci in vorbire şi scriere. Blaj. 1879.

V.

Hamisítások a dácziai kontinuitás érdekében.

A beszterczei oklevél. Feltalálásának körülményei. A szentpéteri oláhok és a neudorfi szászok pöre. Az 1557-ki határjárás. Schuller Károly bebizonyítja, hogy ez oklevél hamisítás. A rezsinári hamis oklevél. Hurul krónikája. E krónika feltalálásának körülménye és tartalma. Hitelességét magok a kritikaibb gondolkozású román történetirók és nyelvészek teszik tönkre. A magyarországi román intelligenczia azonban hitelesnek tartja. A Fogarasi Krónika. A néphagyományok meghamisítása. Vulcan nyilatkozata. Marianescu kisérletei. Marc mondaköre és Alessandri itélete. Novak és Gruja. Moldován Gergely nyilatkozata. Saineanu itélete Marianescu működéséről. Roesler nyilatkozata a Dochie mondáról.

A dácziai kontinuitás védelmezői szerették volna némi nyomát a régi oklevelekben is kimutatni annak, hogy már a régi századokban is tudatával birtak az emberek, de különösen a románok, római származásuknak. Végezetre kaptak is egy 1366-ból származó oklevelet, melyet Fejér György [1]) közzé is tett. Mindenesetre a legkomolyabb indirekt bizonyítékok egyike volna ez az oklevél, ha hiteles lenne. De vizsgáljuk csak egy kissé közelebbről ezt a híres beszterczei okiratot.

1808-ban történt, hogy a beszterczei városi levéltárt régi helyiségeiből átköltöztették az új városházába. Ekkor egy *Istrate* nevű börtönmester (neve után itélve kétségtelenül román) egy lepecsételt csomagot adott át Láni Vilmos levéltárnoknak, azt mondván, hogy a szoba seprése közben egy iratszekrény alatt találta. A csomag felirata ez volt: „*Verschiedene Hatterbriefe.*" Ebben a csomagban volt egy 1557-ben kelt oklevél arról a határjárásról, melyet a beszterczei tanács ugyanez évben teljesített a Szent-Péter és Neudorf községek között fenforgott határvillongás tárgyában.

---

[1]) *Fejér György:* Codex diplomaticus. Sup. II. 33—35. l.

Ez alkalommal a neudorfi tanuk azt vallották, hogy a szent-péteriek 1498-ban elvették tőlök a kérdéses erdő egy részét. A szent-péteriek azt mondják: igaz, de bért fizettek érte a templomnak. Aztán Neudorf régebben nem is mostani helyén feküdt, hanem távolabb Ők a maguk embereit beküldötték Beszterczére a városi levéltárba, hogy onnan hozzák el tulajdonjogukat igazoló régi okirataikat s a mig ezek megérkeznek, járják be a szóban forgó területeket. A szentpéteriek e javaslatát elfogadták és hozzá kezdettek a határjáráshoz. Mikorra készen lettek vele, akkorra a Beszterczére küldött emberek is megérkeztek a tulajdonjogukat igazoló régi oklevéllel, melyet 1366-ban Lajos király parancsára a szent-péteriek számára a beszterczei gróf állított ki. A pergamenre irott oklevelet fel is olvasták s miután belőle kiviláglott a szentpéteri oláhok igaza, — mert hiszen a pör a neudorfi szászok és a szentpéteri oláhok között folyt — a neudorfiak a szentpéteri oláhok tulajdonjogát elismerték s aztán a beszterczei hivatalos személyiségek e régi oklevelet, az egész eljárást leiró 1557-ki újabb oklevélbe egész terjedelmében belefoglalták. Igy maradt fenn a ránk nézve fontos 1366-ki oklevél az 1557-ki újabb oklevélben, tehát nem eredetiben. Ezt az 1557-ki újabb oklevelet 4 példányban állították ki. Egy példányt a Beszterczе városi levéltárban helyeztek el és csak ez az egy is maradt fenn, mivelhogy valószínűen ez a példány volt az, melyet 1808-ban Istrate börtönőr az említett csomagban egy iratszekrény alatt megtalált.

Ebben az 1366-ki oklevélben a minket érdeklő rész magyar fordításban így hangzik: „A szent-péteri oláhok magokra nézve sérelmesnek találják, hogy határukat, *melyet ők és őseik ezer évnél régibb idő óta bírnak* s melyet vérök ontásával különben is többszörösen megvásároltak, eldarabolták s annak egy részét a német bevándorlók javára a számukra kihasított praediumhoz csatolták s abba bekebelezték, holott azoknak különben is jobb tölgyerdőségeik, kaszáló és szántóföldjeik vannak, mint nekik. Továbbá sérelmesnek tartják magokra nézve az oláhok azt is, hogy a németek falujokat nem oda akarják épiteni, a hol megelőzően állott, mint azt a még látható romok tanusítják, hanem egyenesen az ő falujok mellé, a miből rájok

nézve minden bizonynyal a jövőben különféle kellemetlenségek és bajok fognak következni. Megfontolt tanácskozás után, vonatkozással e pörre, igazságosnak, méltányosnak találták, hogy mivel a hegyihatár *már a hunok bejövetelének idejében meg volt jelölve s ezeknek vezéreitől örök időkre megállapítva*, az erdő az oláhok falujáé maradjon, a melyhez, mint fekvése is mutatja, de a mint mindenki tudja is, régtől fogva tartozik."

Schuller Károly ez oklevelet részletesebb vizsgálat alá vetette [1]) és annak minden ízében hamisított voltát be is bizonyította. Schuller kimutatja, hogy az irás nem felel meg a 16. században szokásos irásnak, hanem korábbi oklevelek irásmódjának utánzása. Az oklevél kiállítása módjából következtetve, négy különböző időközi irásnak kellene lenni, de az egész egyforma kézirás. *Seraphin*től és *Heinrich*től, kik mint beszterczei tisztviselők aláirják az okiratot, a beszterczei levéltárban többrendbeli kézirat van, de ez oklevélen előforduló aláirásuk nem hasonlít ezekhez. Teljesen absurdum az is, hogy a jogaikra annyira féltékeny szászok *teutones advenae*-t használjanak *teutonae hospites* helyett. A beszterczei levéltárnak indexe 1602-ből ránk maradt, de ebben ez oklevélről sehol sincs semmi emlékezés. Eltekintve mindettől, tartalmi szempontból is a hunokra való hivatkozás teljesen absurdum dolog egy középkori magyar oklevélben. E tekintetben az 1366-ki beszterczei oklevél teljesen hasonmása azon oklevélnek, melyet a rezsinári határ megállapítása tárgyában, mint 1488-ban kelt oklevelet szintén a románok mutattak fel, a melyben egyenesen Attilára történik hivatkozás s a mely oklevélnek csak az a piczike kis hibája volt, hogy papirosának viznyomású czégjegye G. B. K. volt és véletlenül Gróf Bethlen Katának 1742-ben papirgyára volt Rezsináron. 1881-ben konstituálta magát egy Nagy-Szebenben tartott konferenczián a román nemzeti párt s ez alkalommal egy *Memorandum*ot adott ki, melynek szerkesztésével az akkor élő erdélyi román történetirók legkitünőbbjét, *Baritiu*t bízta meg. Baritiu bizonyára ismerte Schuller Károlynak azt a

[1]) Archiv für siebenbürg. Landeskunde. Neue Folge. I. köt. 30. és köv. lapokon.

kritikai tanulmányát, melyben apróra szétszedi ezt a híres beszterczei oklevelet, kimutatván ennek minden izében hamisított voltát és Baritiu mégis, mint teljesen hiteles oklevelet teszi közzé a románok dácziai kontinuitásának bizonyítására. Igazán tág lelkiismeretű tudomány lehet az a hazafias román történetírás, a melyik ilyesmiket megenged önmagának.

A hamis bizonyítékok e gyártásának azonban legfényesebb példája az úgynevezett „*Chronica lui Hurul*“ (Hurul krónikája).

1850-ben *Gheorghe Costachi* egy régi krónika töredékének birtokába jutott és aztán elküldötte *Asachi* György postelniknak Jassyba kiadás végett. 1856-ban jelent meg e czím alatt „*Fragment istoric scris in vechea limbă română din 1495. Pumnul*[1]) a krónika eredeti szerzőjének nevéről *Hurul krónikájá*nak nevezte el és mai román nyelven is kiadta. A bevezetésben a krónika keletkezésére és viszontagságára vonatkozó minden dolog a legnagyobb pontossággal van elmondva.

„Ezt a krónikát én, *Hur*, Drágos vajda nagy kanczellárja írtam, úgy a mint írva találtam a régi időkben *Arbur* campoduxtól.“ Ez a Drágos vajda, ki alatt Hurul a maga krónikáját irta, 1359—1361-ben uralkodott, *Arbur* campodux tehát, a kinek írásai Hurulnak forrásul szolgáltak, még sokkal előbb élhetett. Hurul ezt a krónikát latin nyelven írta és később Drágos vajda alatt a lengyeleken kivívott egy győzelem után egy Visnovsky nevű podoliai lengyel nemes házában találta meg egy *Clănău* nevű moldovai nagy spatar, ki aztán sógorának Drágos vorniknek segítségével 1495-ben román nyelvre fordította, sajátkezüen irván e szavakat rá: „Latin nyelvből fordítottam és sajátkezüleg leírtam *Vaslui* városában, mikor a Nagy István vajda ur a 7003. év aprilis havának 13-án idejött vala és hitelességnek okáért saját aláirásommal és pecsétemmel megerősítettem.“

A mi hazánk, melyet most Moldovának neveznek — így kezdi a román történetek elbeszélését ez a krónika — része a trajanusi Dáciának. Ezt a történetet, a mint fennmaradt, én írtam, Hur, Dragos vajda kanczellárja, úgy a mint azt régi időkből Arbure campodux által leírva találtam. A mikor a tisztviselők

[1]) *Lepturariu ruminesc* III. 1—24. l. Vienna 1862.

meghallották, hogy a kormányzók, a légiók és az urak szolgáikkal és vagyonukkal együtt a Dunán átfutottak Moesiába, nagyon megdöbbentek és Jassyban összegyűltek tanácsot tartani. Itt elhatározták, hogy a hazát nem hagyják el, sőt ellenkezően régi római minta szerint köztársasággá alakultak. E szerint három főmegyét alakítottak. Az első a hegyektől terjedett a Szerethig és székhelye Román volt, a második a Szereth és Prut között feküdt Berlad fővárossal; a harmadik pedig a Pruthtól a Dnjeszterig terjedt s fővárosa Lapusna volt. Mindenik fővárosban egy legfőbb törvényszéki elnök volt, ki mellé a kerület nagybirtokosaiból tizenkét pretorianust választottak. Ezek a törvényszékek döntöttek minden olyan ügyben, melyet a soltuzok és a falusi birák nem tudtak elintézni. E fő törvényszék vonta számadásra a behajtott adók és közjövedelmeket illetően, a soltuzokat és falusi birákat, ugyancsak ennek számoltak el a sóbányák birái is (a ocnii *bireu*). A katonai adminisztráczió tekintetében is három kapitányságra osztották az országot. Az elsőt, ki Baia-ban székelt, consulnak, a másodikat, ki Jassyban, prefektnek és a Kiliában harmadikat Campo-duxnak nevezték. Mindenik parancsolt a maga légiójának, porkolábjainak és városi kapitányainak. Vrancea-ban és Kimpolungon, a régi szokásnak megfelelően a vornikokat tették birákká és parancsnokokká.

Ezután felsorolja az egyes városokat és nagyobb helységeket, melyek között a magyar *Tölgyes*, *Ojtoz* és *Őrhely* nevekkel is találkozunk. Felsorolja a hivatalok és méltóságok neveit is, melyek között *bireu* = biró, *pargár* = polgár, *soltuz* = soltész stb. fordulnak elő. E méltóságok és hivatalok viselői között pedig igen sok a szláv nevű uri ember, sőt egy *Szakállas* nevű is van. Hogy miként került ide ez a jó magyar nevü római, azt talán még Arbure campodux sem tudná megmondani, a kinek irásaiból vette mindezeket Hurul, Drágos vajda nagy legofetje.

Sokkal rövidebben bánik el az iró Oláhországgal. Erről egész röviden csak annyit tudunk meg, hogy két nagy kerületre volt osztva: a galaczira és a severinire. E két kerületnek intézményei is hasonlók voltak a moldovaiakéhoz, csakhogy ott

a kerületek főnökeit *bán*-nak nevezték, valamint a severini légió parancsnokát is.

Abból az aprólékosságig menő leírásból, melylyel bemutatja a moldovai újonan berendezett három római köztársaság intézményeit, hajlandók volnánk azt hinni, hogy most már következik a románok viselt dolgainak részletes elbeszélése egészen addig, mig azok egész bizonyossággal feltünnek a históriában. Nagy meglepetésünkre a pontos értesültségű krónikás erről hallgat és csak annyit tud mondani, hogy a moldovaiak ez időszakban is boldogul éltek bölcs főnökeik alatt és sikerrel védekeztek a barbárok ellen, a kiket mindannyiszor Pannoniába, Erdélybe vagy Krimmbe űztek. A magyarok azonban legyőzték az erdélyi románok főnökeit s egyuttal meghódoltatták a severini és havasalföldi románokat is.

Minekutánna a sokszorosan széttagolt románokat a magyarok nagyon sanyargatták, Drágos, Bogdán fia és *Mures* ursok hivőkkel átmentek Magyarországból Moldovába, hol őket testvéri szeretettel fogadták. Sőt Drágost Baiaba consullá is tették, testvérét Baliczát pedig niamtzi porkolábbá s ennek fiát, Istvánt ojtozi kapitánynyá. E miatt nagyon megharagudott a magyar király s szövetséget kötve a bécsi császárral és a lengyel királylyal, beütött Moldovába. A moldovaiak azonban kikergették. Hat év mulva ujra kitört a harcz, de a moldovaiak ujra győzedelmeskedtek és a magyarokat egészen Budáig kergették. E győzelem után összegyültek a püspökök, papok és az urak és Drágost fejedelmökké választották, melléje adván egy 12 tagból álló tanácsot. Drágos vajda 4 évig, 7 hónapig és 3 napig uralkodott. Utódja lett fia, István, kit *Szász*-nak is neveztek.

Tud a *rîmlenek*-ről is, a Haemus-Balkánbeli románokról. Azt, hogy ezek hogyan kerültek oda, nem mondja el, csak annyit tud, hogy ezek a *rîmlenek* nagyon sokat szenvedtek a hamis görögöktől, mert ezek a görögök nem olyan emberek, mint a románok, vagy barátjaik, a tatárok. Nem tűrhetvén tovább a görögök zsarnokságát, Asan, Péter és Jon vezérlete alatt fellázadtak. Legyőzték a görögöket és egy hatalmas birodalmat alapítottak, melynek élére Péter állott, ki a pápától császári ko-

ronát kapott. Fájdalom, e birodalom Jon-nak (Joannitzius) halála után felbomlott.

Mikor ez a krónika megjelent, nemcsak valószinü gyártója, Saulescu tekintette nagybecsü felfedezésnek, hanem Heliad és az egyháztörténeti tudományosságáról nagyon dicsért Melchisedec püspök is. Egy darab ideig nem kételkedett senki hitelességében — noha Kogălniceanu és Negruzzi kezdet óta nagyon hidegen viselkedtek e krónika iránt, mintha nem igen bíztak volna hitelességében. A krónika hitelessége ellen az első támadás Negruzzi „*Convorbiri literare*"-jában jelent meg. Ezt követte egy ujabb Odobescu „*Revista Românǎ*"-jában és végül a leghatalmasabb csapásokat Tocilescu mérte rá a „*Revista pentru istoriǎ, archeologiǎ și filologiǎ*" czímű folyóiratában. Maga Hasdeu is hamisítványnak tartja. Lambrior pedig nyelvi argumentumokkal tette tönkre hitelességét, kimutatván, hogy a régi nyelv benne hibásan van utánozva. Urechia Vazul [1]) nem meri ugyan védelmezni, de bátorsága sincs nyiltan elismerni, hogy hamisítvány. Sajátságos, hogy még az ujabb időben is akadtak emberek, kik ennek az ügyetlen hamisításnak védelmére keltek. A magyarországi román irók előtt e krónika tekintélye rendületlenül áll. A ki ennek hitelességét megtámadja, szerintök ellensége a román fajnak.

Constantin Capitanul (Filipesculŭ) a XIII. század végén egy krónikát irt a románok viselt dolgairól. Ebben a krónikában emlékezés van egy Fogarasi Krónikáról, mely a románok legrégibb történeteiről is részletesebben szólana. Nem lehet eldönteni, hogy Constantin Capitanulnak ez a pár szava arra a *Fogarasi Krónikára* vonatkozik-e, mely a Kemény József-féle gyüjteményben maradt ránk? Elég az, hogy ez a Fogarasi Krónika megvan és pedig 2 változatban is.[2]) E krónika azzal kezdődik, hogy Fogaras várát Augustus Caesar építette és Trajan, mikor Daciát elfoglalta, Fogarast bevette és leromboltatta. Claudius császár azonban újra felépítette és Caesurgis Daciae-nak neve-

---

[1]) *Urechia*: Schițe de istoria literaturei române. 55. l.

[2]) *Nic. Densusianu.* Monumente pentru istoria țerei Fagarasiului. Bucuresci 1885. 55. és köv. lapok.

zi el. Ezt a bámulatos együgyűséget Densusianu és társai történeti forrásnak és a dácziai kontinuitás mellett bizonyítéknak veszik.

De nemcsak oklevél- és krónikahamisítás járja a római eredet és a dácziai kontinuitás érdekében, hanem kisérletet tettek meghamisítani ez érdekben a néphagyományokat is; hisz mi lehetne döntőbb és világosabb bizonyíték, mintha ki lehetne mutatni, hogy a nép lelkében máig is él Trajánnak és a római dicsőséges eredetnek emlékezete?

1877-ben a „Kisfaludy-Társaság" Vulkán Józseftől „*Román népdalok*" czím alatt magyar fordításban a román népdalok egy gyüjteményét adta ki. Vulkán József ur e gyüjtemény bevezetésében a román népdalköltészetet ismertetvén, azt mondja: „a román nép ajkán ma is él egy kolinda, mely két ezer év előtt történt esetet énekel meg, vagyis a sabin nők elrablását a rómaiak által, a Romulus rendezte ünnepen." A hogy „némely kolinda valóságos krónikaszerű ballada, mely elbeszéli Dacia kolonizáczióját." *Marianescu* Athanáz, a román tudományos akadémia tagja 1859-ben „*Colinde*" czím alatt Budapesten egy román népköltészeti gyüjteményt adott ki. Ebben van egy „*Jocul*" czímű kolinda, melynél Marianescu lelkesedésében így kiált fel: „Ime a rómaiak történelme a román nép kolindáiban!"

G. Dem. Theodorescu, egyike a legkitünőbb román folkloristáknak, 1879-ben Bukurestben egy tanulmányt adott ki a román kolindákról.[1]) Ebben a tanulmányban kimutatja, hogy a „*Jocul*" (Táncz) és a hozzá hasonló kolindák Marianescu úr gyüjteményében, hamisítványok, hogy azokat Marianescu a nép ajkáról nem vette, mert azok ott nem éltek soha, mert nem is élhettek, hanem hogy azokat Marianescu úr maga gyártotta egy szerencsétlen elmélet és egy betegesen téves irodalmi irányzat érdekében és szellemében.

Marianescu urat azonban ez a leczke nem józanította ki. Igen sok népnek régi multjából hatalmas epikai alkotások maradtak fenn. Olyanok, mint a görögöknél Homeros Iliasa, a németek Niebelungenliedje, vagy a finnek Kalevalája. Miért ne le-

[1]) Notiune despre colindele române. Bucuresci 1879.

hetne a románságnak is ilyen? A Novak-ról és a Grujá-ról szóló balladáknak különféle variansait gyüjtötte össze s azt egy 23 énekes eposszá szerkesztette. 1884-ben „Marc mondaköre" czím alatt benyujtotta a bukuresti akadémiához. Az akadémia birálatra Alexandrinak adta ki, a ki egy személyben a románok legnagyobb költője s a román népköltészet legkiválóbb ismerője is volt. Alexandri azonban egyre késett e gyüjteményről nézeteit elmondani. A magyarországi román akadémikusok nem hagyták nyugodni az ügyet s midőn *Babes* Vincze 1885. márczius 1-én az akadémiában azt ismételten megsürgette, Alexandri e sürgetésre a következő választ adta: „A román népköltészettel sokat foglalkoztam; oly érzékem van e tekintetben, hogy a népiesben az idegen elemet rögtön felismerem. Elolvasván a Marianescu kéziratát, azt a benyomást nyertem, hogy az nem népköltészeti termék. Különben ő maga mondja, hogy 95 variánst olvasztott össze 23 énekbe. Ha Marianescu beküldi a 95 balladát úgy, a hogy kapta, a kinyomatást magam is sürgetném, ámde az akadémiának eszébe sem juthat, hogy a 95-ből kinyomasson 23-at úgy, a hogy azt Marianescu úr összeolvasztotta." Egy másik gyűlésben Alexandri egyenesen kijelentette, hogy Marianescu eposza fantasztikus elmeszülemény.[1]) Az akadémiában folyó e vitatkozásban *Hasdeu* is részt vett és különösen a népeposzhoz fűzött jegyzeteket kifogásolta, kijelentvén, hogy azok czélzatosak és semmi alappal sem bírók s azért kinyomatásukba soha bele nem egyezhetik.

Marianescut ez ujabb csapás sem józanította ki. Népeposzán tovább dolgozott s azt 100 variáns alapján 24 énekre egészítette ki. Egyik részét *„Novak und Gruja.* Ein rumänisches Volksepos in 24 Gesängen" dr. Hermann Antal *„Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn"* czímű folyóiratának 1895. januáriusi füzetében saját német fordításában közzétette. „Az a rész, mely Hermann Antal folyóiratában Novak születéséről adva van — irja Moldován Gergely[2]) — *tiszta hamisítvány.* A román népköltészetben nem fordul elő. Népiesnek látszó tákolmány, melyből

[1]) Anal. Acad. VII. k. I. sec. 13. 75. 146. 155. l.
[2]) Magyar—román Szemle. 1895. áprilisi szám. 119—120. lap.

a valódi népies nyelv és népies zamat hiányzik . . . a közölt részben a népies nyelv, zamat és gondolkozás mesterséges. Ez a bemutató teljes egészében csinálmány, a melynek népköltészeti szempontból nincs semmi értelme. Nem helyes dolog, egy irodalomban *tudva* szaporítani a hamisítványok számát. A románság különben is a régibb hamisítványok hatásától sem tud megszabadulni. Marianescu eddig meghamisította kolindáinkat, most meghamisítja balladáinkat. Oly munka, a mely ellen tiltakozni kell." „Erdélyben első gyüjtője a népköltészetnek Marianescu — irja Saineanu, a kitünő fiatal román nyelvész és folklorista [1]) — nem elégedett meg a gyűjtő szerepével, hanem holmi olyas kiigazításokhoz folyamodott, melyek oly neologismusok, mint rege, bellu, sigil segítségével megváltoztatták magát a költemény lényegét is. Mint a szerb Verkovics megérezte Orpheus hatását a bulgár énekekben, épen úgy fedezte fel az erdélyi gyüjtő a sabin szűzeket az általa közölt (1859) román kolindákban s hirdette később nagy felfedezését, az antik istenségeknek jelenlétét a román népmesékben." Igy itélt Marianescu e törekvéseiről a román tudós világ higgadtabb és komolyabb része, de azért különösen a magyarországi művelt román közönség mint szentirást vallja Marianescu nagy felfedezéseinek igazságát.

„A román tudósok idáig mértéktelen előszeretetet tanusítottak a tekintetben — irja Roesler,[2]) hogy a római történet alakjaira népök dalaiban és mondáiban ráismerjenek. Trajánra minden lepel alatt ráismernek, akár ha a dalban Argirus fordul is elő; Aurelianust a Leriu-,Leromi-, Reriu-formák nem menthetik meg a leleplezéstől. Hasonló módon álczáztatnak le Sulla és Marius is. És az éles tekintet ilyen gyakorlata mellett minő könnyű Diana és a doina között összefüggést találni. A doinákat Dianát dicsőítő énekeknek nyilvánították, holott ez a kifejezés a litvánban annyira gyakori, míg ellenben a Diana itt teljesen ismeretlen. Már Cantemir Demeter hajlandó volt a doinában Marsnak vagy Bellonanak dák nevére ráismerni. Még furcsábban magyarázták a *Dochie*-mondát. Dochie márczius 1-én kilencz bundába öltözve, kihajtja nyáját a hegyek közé. Mindennap levet

[1]) Istoria filoligiei române. Bucuresci 1892. 340—341. l.

[2]) Rumänische Studien 284. l.

magáról egy bundát, mely azonnal kővé fagyott. A kilenczedik napon a havas és jeges esőben maga is kővé dermed, mint az előbb levetett bundák. Csak ezután kezdődik meg a tavasz s ezért márczius első kilencz napját a nép Dochia napjainak nevezi. Ebben a Dochiában *Asachi*[1]) felismerte Daciát, személyesítőjét a népéhez hű maradó országnak. Holott a görög vallás minden ismerője tudja, hogy a görög egyház márczius 1-jét Eudoxia vagy Eudokia emlékezetének szentelte, kit a legendák a második század kezdetéről nem valami erényekben gazdag hölgy gyanánt állítanak szemeink elé. Ez a Dochia tehát senki más, mint a görög martirologia ez Eudoxiá-ja és magát a szót csak épen úgy kell magyarázni, mint azt a többi mást, mely a hangsúlytalan kezdő magánhangzó elejtése után nyerte mostani alakját."

[1]) Nouvelles historiques de la Moldo—Roumanie. 1859. 38 l.

VI.

Az eredet kérdésének történelmi fejlődése.

Lucio nézete. Benkő véleménye. Thunmann elmélete. Ez elmélet rövid vázlata és jelentősége a kérdés tudományos fejlődésére vonatkozóan. Sulzer határozott kifejezést ad annak a nézetének, hogy a román népelem a Balkán-félszigeten keletkezett. Engel nézete. A Supplex libellus Valachorum; Eder Károly és Bolla Márton feleletei. Schlözer. Kopitar. Thököly Sabbas, Bojinca és Murgu Jeftim polemiája. A kérdés fejlődésének új lökést ád Moga és Leményi püspök együttes kérvénye. Trausch Ferencz és Schuller Károly feleletei e kérvényre. E két férfiu nagy érdeme az eredet kérdése körül. Szünetelés e kérdésben. Az ujabb magyar történetirók Anonymusra támaszkodva, magukévá teszik a dácziai kontinuitás elméletét. Roesler elmélete. Bírálói: Jung, Tomaschek. Tomaschek Roesler híve lesz. Jung elmélete. Hunfalvy Pál kibőviti és tovább fejleszti Roesler elméletét. Hunfalvy nagy érdemei. Réthy László. Xenopol. Lambrior, Paris, Gaston és De la Berget nézete. Onciul az első román, ki a nyelvtudomány tényei előtt meghajolva, e kérdést helyesebb szempontból igyekszik felfogni. Nadejde nézete. Gaster Mózes véleménye a bulgár hatásról. Hasdeu legujabb elmélete. Panu G. birálata Hasdeuról. Hasdeu elmélete erőszakolt és téves. Oblak nézete Hasdeuról. Hazafias irány és kritikátlanság. Panu erre vonatkozó nézete.

Az olasz Lucio [1] már 1666-ban foglalkozva a románok eredetével, azt mondja, hogy a román elem, mely Daciában az Aurelian alatt történt kivonulás után visszamaradt, a bolgár uralom ideje alatt azon románokkal növekedett, kiket a bolgárok mint foglyokat hoztak át a Duna balpartjára, és hogy ez sokkal valószínűbb, mint az, hogy az összes dako-románok azon régi római gyarmatosoktól származtak volna, a kik itt maradtak Traján idejéből. A magyar *Benkő* József pedig 1778-ban a románok eredetéről azt irta: „Nem hiszem, hogy mindenik oláh a trajánusi rómaiaktól származott volna. Ők a byzanczi császárok

[1] De regno Dalmatiae et Croatiae lib. VI. cap. V. De Vlahis. Edidit Schwandtner Script. rer. Hung. III. 458. l.

uralma alatt Moesiában és Bulgáriában éltek, a honnan aztán Podoliába, Oroszországban és Erdélyben elterjedtek. Ez a nép nagyon szapora, úgyannyira, hogy a hol a magyarok Erdélyben és a határos kerületekben kipusztúltak, helyöket mindenütt ezek foglalták el és aztán Moldovába és Oláhországba is kibocsátották rajaikat."[1])

Körülbelül hasonló nézeten vannak a *Tunusli*-testvérek, valamint *Fotino* is a jelen század elején görögül irt krónikájában. Ez utóbbi szerint „a dako-románoknak Aurelianus alatt történt Moesiába való átköltözésök után közülök sokan több izben visszatértek Daciába, növelvén ekként az ott maradt románok számát, különösen pedig Olteniában (a mai Kis Oláhország) telepedtek le sokan a Duna tulsó feléről jöttek közül, a kik itt aztán megalapították a Bassarabak uralma alatt a román bánságot." A Tunusli-testvérek ezt a visszaköltözést a VI. századba teszik, Fotino pedig a VII-be.

A románok eredetéről szóló elméletek történetében forduló pontot jelent *Thunmann* könyvének[2]) megjelenése 1774-ben. Thunmann hallei tanár korában megismerkedett egy macedoniai származásu román tanulóval, a kitől megtanulta a macedoromán dialektust. E tanulmányai vezették rá aztán, hogy e néptörzs nyelvével és történelmével részletesebben foglalkozzék.

Nincs világrészünknek egyetlen népe — úgymond Thunmann — mely előttünk, nyugateurópaiak előtt annyira ismeretlen lenne, úgy eredetét, nyelvét és történetét tekintve, mint az oláh és az albán. Ezek pedig régi eredetű jelentékeny népek, melyeknek történetét minden történetbúvárnak kellene ismerni, mert az ő történetök a régibb és ujabb európai történetnek hivatva van igen nevezetes hézagait kitömni. Történetök azonban sötét homályba van burkolva, mert mielőtt a fél-nomád életből átmehettek volna a czivilizált életre, az osmanok uralkodása alá kerültek, a hol teljesen visszaestek előbbi barbar állapotukba. A Dunán innen lakó oláhok szerencsésebb viszonyok között éltek

[1]) Transilvania. Tom. I. 477. l.

[2]) *Johann Thunmann:* Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Leipzig 1774.

s ezeknek történetét is jobban ismerjük, noha végtelenül távol vagyunk attól, hogy teljesen ismerjük. Még magok sem ismerik történetük egyes fázisait. Vannak hagyományaik, a melyeknek alapján azt tartják, hogy római eredetűek és visszautasítják azt a feltevést, mintha valamelyik ázsiai népnek lennének ivadékai. De történelmüknek sem erről, sem más részleteiről nem tudnak kellő és részletes felvilágosításokat adni.

Tanulmányának czélja az oláhokat szomszédjokkal, az albánokkal együtt, a kikkel, mint látszik, rokontörzsűek, nyelvük és az ozmanok által való meghódíttatásuk előtt való időből származó történetük segítségével ismeretessé tenni. Ez rendkívül nehéz, mert ehez még az anyag sem volt idáig összegyüjtve. Minden rájok vonatkozó dologra nézve sötétség és homály uralkodik. Szomszédjaik előtt, kik irtak, ép oly ismeretlenek voltak, mint a legtávolabb fekvő népek előtt. A kik pedig köztük irtak, azok nagyon későn irtak és irásaikban későbbi idők bizonytalan hagyományaira támaszkodtak. Az európai népek tudós irói pedig részint álmodozások és etimologizálások segítségével, részint pedig azzal, hogy összecserélték az oláhokat a bulgárokkal, az albánokat a kaukázusi agvánokkal, vagy a szlávokkal, kiket ők megtettek régi illyr néppé, e népnek úgyis eléggé homályos történeteit összezavarták.

Tényleg csakugyan Thunmann az első iró, ki a történelmi és nyelvészeti kritika segítségével tudományos alapon kisérti meg a románok származását és régi történeteit világossá tenni. Ez okból tényleg őt tekinthetjük a kritikai román történetirás atyjának.

A románokat a régi thrákok ivadékainak tartja, a kik azonban más népekkel összevegyültek. A tulajdonképeni Thracia Kr. u. 46-ban került Claudius császár idejében a rómaiak uralma alá. Azok a thrákok, kik Macedoniában, Thessaliában és Moesiában laktak, már előbb lettek római alattvalókká. Nemcsak különböző római legiók állomásoztak köztök, de több izben számos római gyarmatos is telepedett közéjök. Filippopolis, Develtos, Flaviopolis és Apros már Plinius idejében római lakossággal biró városok voltak. A legnagyobb városok mind római koloniák voltak. Ez a körülmény és az, hogy a rómaiak nyelvöket

a tartományok hivatalos nyelvévé tették, épen azt a hatást idézték elő itt is, a mit Galliában, Hispaniában stb. A benszülöttek kezdettek egy saját szavaikkal kevert latin nyelvet beszélni s miután 212-ben Caracalla a birodalom minden szabad állapotu lakosának megadta a római polgárjogot, a thrákok magokat rómaiaknak kezdették nevezni.

A népvándorlások alatt a romanizált thrákok nagyon sokat szenvedtek. A föld kerekségén egyetlen nép sem ment keresztül annyi válságon mint ez, — hisz Thraciának legkevesebb tizenhárom, tizennégy fajtáju lakossága volt s így hogy minő változáson kellett keresztül esnie a thrákok nyelvének, életmódjának és szokásainak is, könnyen el lehet gondolni! És fenmaradtak mégis, noha rendkivül megváltozva. Hegyeik megmentették az elpusztulástól, de nem tudták megakadályozni, hogy a nép majdnem a teljes felismerhetetlenségig megváltozzék. Legvilágosabban mutatja ezt nyelvük, mert a Dunán tul lakó oláhok nyelve ez az elváltozott thrák nyelv. Fele e nyelv szókincsének latin, $^{3}/_{8}$-da görög, $^{2}/_{8}$ gót, szláv és török, $^{3}/_{8}$-da pedig egy oly nyelvből való, mely az albánhoz nagyon hasonlít. Thessalia, Macedonia és a tulajdonképeni Thracia lakossága, a mint látszik, nagyon korán kezdte urainak, a rómaiaknak nyelvét beszélni. A közönséges ember sohasem beszélte tisztán ezt a nyelvet. Megcsonkította szavait, összevegyítette saját anyanyelvének szavaival és szólásmódjaival. Igy volt ez Galliában, Hispaniában is és mindenütt, hol a rómaiak hosszabb ideig uralkodtak. Az a római népnyelv volt tulajdonképen a provincziák nyelve, melyet a gyarmatosok hoztak magukkal. Azért van sok olyan szó az oláhban, a melyet új olasz eredetünek tartanak, abból a helytelen okból, hogy a római mívelt nyelvben nem találhatók. A VI. század végén már Thraciában oláhul beszéltek. Történt ugyanis, hogy az avarok a bizanczi császárságot haddal támadták meg. Két keletrómai tábornok, Komentiolus és Martinus a Hämushegységbe vonult. Egy izben alkalmasnak vélték a körülményeket, hogy észrevétlenül az avarokra csapjanak. Ezt azonban egy véletlen eset lehetetlenné tette. Történt ugyanis, hogy egy öszvérről a hátán levő csomag leesett. Ezt meglátta egy katona s odakiáltotta az öszvérhajcsárnak: *torna, torna*

fratre! A katonák azt hitték, hogy az ellenség hátuk mögé került s azért ijedtükben *torna torna!* — kiáltással elszaladtak. Hogy ez a kiáltás a Hämusbeli vagy thráciai lakosság nyelvén volt, az kétséget sem szenvedhet, hiszen italiai katonák ekkor már nem szolgáltak a byzanczi hadseregben, melynek magvát thráciaiak, macedoniak és illyrek képezték. Ezek az oláhok tudják is, hogy egykor a rómaiak alattvalói voltak s ezért magokat rómaiaknak is nevezik: *rumunje* vagy *rumanje* és szégyellik s visszautasítják az oláh (valach) nevet, melyet nekik az idegenek adtak.

A Dunán innen lakó oláhok testvérei a Dunán túliaknak és utódai azon thrákoknak, kik mint geták vagy dákok Dromichätes, Börebistes, Kotison és Decebal alatt oly nagy szerepet játszottak. A római uralom alatt eltanulták a rómaiak nyelvét és szokásait, miután pedig Caracalla idejében polgárjogot nyertek, magokat rómaiaknak nevezték. Nem lehetne azt állítani, hogy Aurelian mindnyájokat átvitte a Dunán. Hogy egy oly nagy és oly hegyes tartományban többen visszamaradtak, az egészen természetes dolog. A vandalok, gótok, hunok, gepidák, szlávok, avarok és bulgárok elárasztván az országot, ők a hegyek közé menekültek s így elkerülték a végpusztulást, de egyuttal nomádokká is lettek. Hogy a szlávok elűzésében, kik később a Visztula és a Dnjeper partján letelepedtek, volt-e részök, azt nem lehet eldönteni. Mikor a magyarok 894-ben bejöttek, ők Erdélyben voltak és a Dunán innen fekvő Magyarországban, mint azt IV. Béla király névtelen jegyzője, a ki e tekintetben hitelt érdemel, noha egyebekben kevéssé megbízható, elmondja.

De Moldovában és Oláhországban is laktak mindig oláhok és nemcsak a 12. és 13. században jöttek ide Niger és Bogdán vezérlete alatt. Itt is nomádok voltak s azért őket aztán a török eredetü pecsenyegek és hunok, a kik köztök laktak, tjuban-nak (juhpásztor) vagy dgiuban-nak nevezték, mely névvel életmódjukat is kifejezték. 1088-ban Salamon vezérlete alatt Tzelgu pecsenyeg fejedelem táborában szolgáltak a görögök ellen. 1096-ban Wladisláv lengyel herczeget segítik lázadó fia, Spigniev ellen és itt Kadlubektől *thibiani*-knak neveztetnek, mely név bizonyára azonos a tjuban névvel. Kommenus Mannel császár

a Moldovában, a Fekete-tengerhez közel lakó oláhokat 1164-ben rábírja, hogy a magyarokat nagy tömegben ez oldalról támadják meg, a mely oldalról megtámadva még sohasem voltak. Ezek az oláhok a keleti egyház hívei voltak."

Ez Thunmann elméletének rövid vázlata. Érdeme abban áll, hogy egyfelől felismerte a románságnak nyelvi és származásbeli összeköttetését az albanokkal és rámutatott e viszony fontosságára az eredet kérdését illetően, másfelől pedig azon tudományos módszer alkalmazásában, mely nem érte be többé a hagyomány egyszerű átvételével és holmi alaptalan etimologizálással, hanem a tények vizsgálatában és a kétséges helyek felderítésében a legszigorúbb kritikai módszert igyekezett alkalmazni. Vizsgálatainak súlypontját a macedorománokra helyezte s azért azok az eredmények is fontosabbak és becsesebbek, melyeket ezen a terén ért el. A dácziai románság állapotát már nem vizsgálta behatóbban. Megnyugodott abban a tudományos meggyőződésben, hogy azok Traján gyarmatosainak egyenes leszármazói. De itt is nagy érdeme, hogy rámutatott arra a körülményre, hogy Moldovában és Havasalföldén még azelőtt volt románság, mielőtt Negru voda és Bogdán oda állítólag Magyarországból kivándoroltak volna, hogy tehát a két oláh vajdaság történetét nem lehet egyszerűen Negru voda és Drágos kivándorlásával kezdeni.

Thunmann véleménye a román eredet kérdését új fordulat elé állította s az eddiginél biztosabban czélhoz vezetni igérkező utra terelte. Alig telt el megjelenése után 7 év és Sulzer József[1] tovább haladva az általa megkezdett uton, kimondja, hogy „az oláhok Moesiában és Thraciában keletkeztek, nem pedig Daciában." Ebben a könyvében azt igyekszik kimutatni, hogy egészen a XII. század kezdetéig a régi Daciában nyoma sem volt a románságnak, csak ekkor kezdenek lassankét délfelől elterjedni azokon a földeken, a hol mostan laknak. Erdélyben élve, mindennapi érintkezésben volt a románsággal s itt neki annyira feltünt

[1]) *Sulzer*: Geschichte des transalpinischen Daciens. d. i. der Walachei, Moldau und Bessarabiens im Zusammenhang mit der Geschichte des übrigen Daciens, als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte, mit kritischer Freiheit behandelt. Wien 1781. II. Th. 53 l.

az erős szláv hatás a románságon, hogy e népfaj Erdélyben való keletkezését e miatt is lehetetlennek tartotta, mivel ő úgy tudta, hogy Erdélyben nem laktak szlávok. A románoknak ott kellett keletkezniök, hol mindennapos érintkezésben voltak a szlávokkal. Ez a hely pedig a Dunától délre van, ott, a hol a mai kutzovlachok laknak. A történet nem tud semmit a Daciában lakó románokról egészen a XII. századig. Ellenben a VI. századtól kezdve igen sokszor történik említés a történeti forrásokban a Balkánbeli oláhságról. Világos tehát, hogy a mai románok eredeti hazájának is a Dunántúli vidékeken kellett lennie.

Sulzerhez hasonló nézetet vallott Engel[1]) is. Tőle csak annyiban tért el, hogy a románok átkelését a Dunán nem a XII. század elejére teszi, hanem sokkal korábbi időre. Azt mondja, hogy a bulgárok több ízben becsaptak a keleti római birodalomba s ez alkalommal több-több foglyot hoztak mindig magokkal, a kiket Daciaban telepítettek le. Ezektől származtak aztán a mostani románok.

Még Engel könyvének megjelenése előtt történik Erdélyben egy igen nevezetes dolog. Az erdélyi mindkét felekezetű román püspökök 1791-ben az erdélyi országgyűléshez egy kérelmet adnak be. Ez volt a hires „Supplex libellus Valachorum.“ [2]) Ebben azon az alapon, hogy ők Traján gyarmatosaitól származnak s így Erdély lakosai, azt kérik Ő felségétől, hogy adná vissza a románságnak mindazon jogait, melyektől nem törvényes hatalom, hanem az idők mostohaságai fosztották meg, még pedig csak a múlt században. Az erdélyi rendek a többi között azt a megjegyzést teszik e kérvény azon állítására, hogy a románok a rómaiaktól származván, Erdélynek legrégibb lakói is, hogy az nem tekinthető egyátalán bebizonyítottnak, sőt bizonyos, hogy nagyobb részök úgy vándorolt be a szomszédos fejedelemségekből.

[2]) *Engel:* Geschichte der Moldau und Walachei I. Commentatio de expeditionibus Trajani et origine Valachorum. Wien 1794.

[3] Representatio et humillima preces universae in Transilvania Walachicae Nationis se pro regnicolari natione, qualis fuit, auctoritate Regia declarari, seque ad usum omnium jurium civilium, ex qua non lege, non jure, sed temporum duntaxat injuria cum initio praesertim superioris saeculi exclusa est reponi de genu supplicantis. Martio 1791. Jassy 1791.

Bobb és Adamovics püspökök e kérvénye bizonyos fokú tudományos igényekkel lépett fel s állításai ebben az alakban nemcsak újaknak, de egyúttal nagyon is határozottaknak tüntek fel. Az erdélyi magyar tudományosság kötelességének ismerte az odadobott keztyűt felvenni. A felelet megírására spontán, csakis tudományos érdekektől vezéreltetve, a régibb erdélyi történetek körül nagyon sok érdemet szerzett Eder Károly vállalkozott. Kritikai jegyzetek kiséretében adta ki e kérvényt.[1] E kritikai jegyzetekben nemcsak apróra szedi a kérvényhistória állításait, de adatokkal is igyekszik bebizonyítani, hogy Erdélyben a románság nem ős lakó, hanem bevándorlott elem és hogy azokból a történeti tényekből, melyek alapján a püspökök a román nemzetnek jogokat kérnek, nem lehet azt kimagyarázni, mit a püspökök magyaráztak ki. Edernek Bolla Márton piarista tanárban társa is akadt, ki „Dissertatio de valachis qui Transilvaniam incolunt" czimű munkájában foglalkozott e kérdéssel. Munkálatát azonban szükös anyagi viszonyai miatt nem tudta kinyomatni s így az kéziratban maradva, hatást nem gyakorolhatott e kérdés irodalmi fejlődésére. Ismeretlenűl lappangott a budapesti piaristák könyvtárában egészen 1878-ig, mikor Csaplár Benedek bemutatta a Történelmi Társulat egyik gyűlésén.[2] Éder dolgozata szerencsésebb volt Bolla Mártonénál, nem csak azért, mert nyomtatásban megjelent, hanem azért is, mert magára vonta Schlözernek figyelmét, kit akkoriban a keleti népek történetét illetően a legnagyobb tekintélynek tartottak,[3] — s így ezt a kérdést ily módon az európai tudományos irodalomba is bevezette.

Mikor Petru Maior többször említett könyve 1812-ben megjelent, Kopitár birálta meg.[4] Kopitár e birálatában Petru Maior

[1]) Supplex libellus Valachorum Transylvaniae jura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticus. I. L. E. civis transilvan. Claudiopoli 1791.

[2]) *Hunfalvy Pál:* Bolla Márton és Éder Károly meg az oláh incolatus. Századok 1879.

[3]) *L. Schlözer:* Krit. Samml. zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen 667 l.

[4]) Literatur-Zeitung 1813. 98. decz. 13-án és Kleinere Schriften I. Wien 1857.

elméletét nem fogadja el. Úgy találja, hogy az egyenes ellenmondásban van azokkal a tényekkel, melyeket a szlávság története idevonatkozóan bizonyítékokul kezünkbe ád. Kopitár érdeme, hogy a szláv történetek e kérdést illető fontosságára rámutatott. Álláspontja azonban egy kissé egyoldalú szláv álláspont, mely különben jellemzi mindazokat a szláv tudósokat, kik e kérdésben Kopitárnak mintegy tovább folytatói. A mint a román írók mindenben rómait akarnak látni, úgy a szláv írók is csak szlávokat szeretnek mindenben látni, noha felfogásuk objektivebb és módszerük tudományosabb, mint a román irók-é. Petru Maior Kopitár kritikáját nem hagyta felelet nélkül. Ez irodalmi vita az akkor élő román írók között nagyobbacska mozgalmat idézett elő. Azután megint csendesség állott be egész 1823-ig. Ekkor egy magát megnevezni nem akaró császári tanácsos egy tanulmányt [1]) írt, melyben azt akarta bebizonyítani, hogy a románok nem római eredetüek. Erre Bojinca felel [2]) négy évvel később, ismételvén még egyszer mindazt, mit erre vonatkozóan Sinkai és Maior mondottak. Ugyancsak a fennebb említett névtelen császári tanácsos (kiről később kitudódott, hogy a szerb Thököly Sebő volt) könyvére felel Murgu Jeftim is 1830-ban „*Beweis, dass die Walachen der Römer unbezweifelte Abkömmlinge sind*“ czimű röpiratában.

Ujabb lendületet vett Erdélyben a román kérdés akkor, mikor a román püspökök 1842-ben a királyföldi románoknak a szászokkal való egyenjogositása tárgyában kollektiv kérvényt adtak be. Két szász tudós igyekezett a Gáll Lászlótól fogalmazott kérvény állításait megczáfolni. Egyik a brassai *Trausch* József [3]) volt, a másik pedig *Schuller* Károly szebeni tanár. [4]) Alig volt Erdélyben tudós férfiú, a ki oly részletesen, oly behatóan s annyi kritikával bonczolta volna a román inkoláczió kérdését, mint e két férfiú. A brassói ev. gymnasium kézirattárában őrzik Trausch-

[1]) Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind. Halle 1823.

[2]) *Bojinca*: Animadversio in dissertationem. Buda 1827.

[3]) Bemerkungen über die von Bischof Moga unterlegte Bittschrift. Kronstadt 1894.

[4]) Beleuchtung der Klagschrift der beiden walachischen Bischöfe gegen die sächsiche Nation. Hermanstadt 1893.

nak kéziratait. [1]) A szorgalom és a históriai tanúltság páratlan bizonyítékai ezek a hátrahagyott kéziratok. Nagy kár, hogy a viszonyok miatt nagyobb részök kiadatlan maradt. *Schuller* [2]) mint szebeni tanár nagyobb irodalmi tevékenységet fejthetett ki, nemcsak azért, mert viszonyai kedvezőbbek voltak, de valószinüen, mert elevenebb írói temperamentum is volt. Ha e két tudós férfiú nem Brassóban és Szebenben él, hanem az európai tudományosság valamelyik székhelyén, hol az egyetemes tudományos közvélemény alakúlására nagyobb és közvetetlenebb hatást tehettek volna, a daciai kontinuitás bizonyára nem gyökerezett volna meg az európai történetírásban annyira, mint a hogy tényleg meggyökerezett. Helyzetök félre eső kis városokhoz kötötte őket s nagy arányú munkásságuk e miatt localis jelentőségűnél magasabbra nem is emelkedhetett. Dolgozataik helyi jelentőségű torzsalkodás aktáinak tüntek fel minden érték nélkűl az egyetemes tudományosság számára. Gibbon, Thierry, Quinet, Ranke stb. a nélkűl írták meg könyveiket, hogy csak még sejtelmök is lett volna arról az értékes kritikai munkásságról, amit tényleg ez emberek kifejtettek. Ha ismerték volna e nagy történetírók Benkő, Sulzer, Engel, Eder Károly, Bolla Márton, Trausch József és Schuller Károly iratait, bizonyára másképen írják meg a románok eredetéről szóló lapjait nagy-

[1]) *Josef Franz Trausch:* 1. Collectanea zur Geschichte der Moldau und Walachei und der Walachen in Siebenbürgen.

2. Collectanea zur Kenntniss der politischen und religiösen Verhältnisse der Walachen in Siebenbürgen.

3. Beschwerden, kön. Verordnungen, Rescripte und Verhandlungen u. s. w. die Walachen betreffend.

4. Beschwerden, Rescripte, Erlässe, Briefe, Gutachten, Magistratsprotokolle u. s. w. die obervorstädter Walachen und die griechische Compagnie in der Stadt betreffend.

5. Diplomatarium Transilvanico-Walachicum ab anno 1234—1862.

[2]) *Schuller:* 1. Argumentorum pro latinitate linguae valachicae Epicrisis. Cibini 1831.

2. Beleuchtung der Klagschrift der beiden walachischen Bischöfe gegen die sächsische Nation. Hermanstadt 1843.

3. Zur Frage über den Ursprung der Rumänen und ihre Sprache.

4. Entwickelung der wichtigsten Grundsätze für die Erforschung der walachischen Sprache.

becsű könyveiknek. A királyi kegyencznek, Bonfiniusnak azonban nagyobb tekintélye volt, mint ez ismeretlen nevű, a nagyvilági tudományos élet központjaitól félre eső kisvárosok magányában dolgozó papoknak és gymnasiumi tanároknak. Sajátságos fatumszerű tünemény, hogy az előkelő helyről jövő tudományos és irodalmi előitéletnek vagy tévtanításnak nagyobb hatása van az értelmi fejlődés történetében, mint a homályos helyeken, kicsiny társadalmi körben mozgó emberektől napfényre hozott igazságoknak.

Aztán ujra csend lett. Jóformán még az ujabb magyar történeti tudományosság sem vett e férfiak munkásságáról tudomást. A mi nagy történetíróink, *Szalay* és *Horváth* Mihály is hittek a dácziai kontinuitásban. A mit Bonfinius, különösen pedig Béla király névtelen jegyzője mondott, azt ismételték minden lelkiismereti furdalás nélkül, mintha a fennebb elősorolt férfiak soha a világon sem éltek volna. Csak ily módon volt lehetséges, hogy Hunfalvy Pál [1]) még 1886-ban is a következő feleletet adhassa Xenopolnak, ki azt mondotta, hogy a magyar tanárok az ifjúságnak Roesler tanait hirdetik s így a románok Magyarországon nemcsak tényleg vannak jogaiktól megrabolva, de elméletileg is: „Xenopolnak az erdélyi és magyarországi irodalmat bizonyára jobban kell ismernie, mint nekünk, kik abban élünk. Részemről sem a budapesti, sem a kolozsvári egyetemen nem ismerek egyetlen magyar tanárt sem, a ki a tanszékről Roesler tanait magasztalta volna. Hisz Roesler Anonymus tekintélyét megtámadta, a mit pedig a legtöbb magyar történetíró valóságos „crimen laesae majestatis"-nak tekint. Hogy Roesler tanai még nem hatottak, vagyis mondjuk inkább, hogy Erdélynek, Moldovának és Oláhországnak ethnografiai története úgy a magyarul mint németül író magyarországi írók előtt ép oly ismeretlen, mint akár csak Gibbon és Ranke előtt volt, meggyőződhetik Magyarország legujabb Fessler-Klein-féle történetéből,[2]) melyet — németül lévén írva — Xenopol is olvashat. „A

[1]) Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung. Wien und Teschen 1886. 11. l.

[2]) Geschichte von Ungarn. Von Ignaz Fessler. Zweite Auflage. Bearbeitet von Ernst Klein. Leipzig 1883. V. Band. 547. l.

románok — mondja e történelem — egykor Erdély urai s ott még mindig a legszámosabb népség — más népeknek hódítás folytán alá voltak vetve, mindinkább szolgaságba sülyedtek, különösen miután 1437-ben fellázadtak és a jogaik védelmére egyesült magyarok, székelyek és szászok által legyőzettek.«

1871-ben történt, hogy Roesler Róbert tanár kiadta „*Romänische Studien*" [1]) czímü könyvét, mely jóformán összefoglalása és eredménye volt eddigi azon részlet tanúlmányainak, melyek e kérdésre vonatkoznak. E könyvében annak a nézetének ád kifejezést, hogy a románság Thessaliában, Macedoniában, Illyricum belsejében és Moesiában keletkezett, hol még a XII. században is nagy számmal élt és bizonyos politikai szerepet játszott. Innen, Moesiából huzódott észak felé a románság a Dunán túl fekvő tartományokba. Hogy az éjszaki és déli románok megelőzően hosszabb ideig együtt éltek, semmisem bizonyíthatná jobban, mint nyelvök azonossága, mert hiszen a macedo-román és a helytelenül dakorománnak nevezett román nyelvek között nincs nagyobb különbség, mint az egyes olasz dialektusok között s azért ezek bátran egy és ugyanazon nyelvnek tekinthetők. A különbség bennök csak az idegen elemekre vonatkozóan van s ez annyi, hogy a déli nyelvjárásban több a görög elem, az éjszakiban pedig a szláv. Azt feltenni, a mit Tomaschek [2]) állított, hogy e két dialektus egymással nem érintkező területen fejlett ki, t. i. egyik Erdélyben, a másik pedig Macedoniában és Albaniában, oly lehetetlenség, melyre a nyelvek történetében nincs analogia. És épen ezért, a többi bizonyítékokat is tekintetbe véve, bátran kimondhatjuk, hogy a XII. század előtt ha lehettek is egyes oláh pásztorok az erdélyi Kárpátok völgyeiben vagy Oláhország terraszszerü emelkedésein és síkságain, de a románok politikai létezésöket ez országokban mégis csak a XII. század végétől vagy a XIII. elejétől számíthatják, mert csak ekkor jelentek meg itt nagyobb számban és összefüggő területeken.

[1]) *Robert Roesler:* Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens. Leipzig 1870.

[2]) *W. Tomaschek:* Ueber Brumalia und Rosalia nebst Bemerkungen über den bessischen Volksstamm. Wien 1869. Abhandl. d. k. Akademie d. Wien. 15. 402. l.

Nyelvök, vallásuk és állami szervezetük, melyek már a XIII. és XIV. században teljesen készen voltak, nem fejlődhettek ki észrevétlen csendességben Erdélyben, hogy onnan aztán átvigyék Oláhországba. Hanem ellenkezően, kifejlettek a Dunától délre s onnan hozta azokat Oláhországba a lassanként bevándorló népség és lépett ott a kunok örökébe. A románbolgár birodalom, melyet a két oláhtestvér, Assan és Péter alapítottak, volt bizonyos tekintetben az anyasejt, melyből kiválás utján az uj államalakulás létrejött. Az összes kultura, melylyel a románok a XIII. század végén rendelkeznek, bolgárgörög... A nézet, hogy a románok Erdélybe a magyarok és a szászok után vándoroltak be, támogatást nyer abban is, hogy számos erdélyi törvény és országgyülési végzés van, melyben az oláhokról úgy történik emlékezés, mint különböző időkben bevándorolt jövevényekről.

Ez Roesler elméletének veleje. Ő maga azt mondja „arról, hogy az az állítás, hogy a románok legalább Erdélybe, az egykori Daciába a szomszédos tartományokból később vándoroltak be, nem uj dolog, csak később szerzett tudomást, mikor már ebbeli meggyőződése készen volt. Nem is Sulzer adta ehhez neki az ösztönzést, hanem a dunai fejedelemségek eredetére vonatkozó buvárlataiból merítette s a román nyelv ama rendkívül vegyes származású elemeiből, melyek az etymologiai vizsgálódások kimeríthetetlen forrásaiul kinálkoznak. Érdekes tehát, hogy Roesler csupán vizsgálódásai alapján magától jött rá elméletére a nélkül, hogy megelőzői munkásságáról tudomása lett volna.

Roesler könyve nem maradt a német tudományban felelet nélkül. Julius *Jung*[1]) „Die Anfänge der Rumänen" czimű tanulmányában részletesebb birálat alá vetette nézeteit. Majd *Tomaschek* szólott bele a vitába *„Zur valachischen Frage"*[2]) czimű czikkével. Megjegyzendő, hogy e kérdést Tomaschek „Über Brumalia und Rosalia" czimű tanulmányában előbb is érintette. Tomaschekről még csak azt kivánom megjegyezni, hogy részletesebben foglalkozva e kérdéssel, nemcsak elfogadta Roesler

---

[1]) Zeitschrift für d. österr. Gymnasien. 1876. 1—10. p.

[2]) Zeitschr. für die österr. Gymnasien. 1876. 109. 342—346.

elméletét, sőt egyenesen annak történeti s nyelvészeti adatokkal bővebb kifejtője és egyik legerősebb védelmezője is lett. „A románok kontinuitásáról a Kárpátok vidékén való jelenlegi lakóhelyükön szó sem lehet — mondja Tomaschek egy későbbi könyvében [1]) . . . A nyelv túlnyomó latin alaptörzsében nem a korábbi császári korszak „*sermo rusticus*“-ának álláspontját tünteti fel, hanem egy sokkal későbbi fejlődés korszakáét, a Kr. u. 4—6. századba eső „*sermo rusticus*“-ét.

Jung elmélete voltaképen nem egyéb, mint a Sinkai-Petru Maior-féle kontinuitási elméletnek tudományos mezbe való öltöztetése. Az alapgondolat ugyanaz, csak a kidolgozás és az indokolás más, a modern tudományosság álláspontjának megfelelőbb. Ez elmélet főbb vonásai a következők: Nem lehet feltenni, hogy Aurelianus idejében az összes latinul beszélő lakosság kivonult volna Moesiába. Ez csak az előkelőbb társadalmi osztályokra áll. A nagy tömeg, melynek a római uralomból és kulturából nem maradt semmi más öröksége, mint az eltanult népies latin nyelv, nem tartotta szükségesnek szülőföldjét a barbárok elől odahagyni. Megmaradt előbbi lakhelyén s az adót megfizette új urainak is, miként megfizette a régieknek. Szerinte a dák nép, nyelvét tekintve, a mai Erdélyben teljesen romanizálva volt, már a gótok letelepedése idején. Thraciában pedig még Diocletianus idejében is megvolt a thrák nyelv a latin mellett. Itt a thrákok vagyis a bessek akkor románosodtak el teljesen, mikor a gótok letelepedése Thraciában és a Hämus vidékén megkezdődött. Ekkor a félig romanizált thrákok, mintegy önfenntartási ösztönből vonzódtak a rómaisághoz azért, hogy abban a gótok ellen mintegy támaszt találjanak. Ezek alapján Jung szerint aggodalom nélkül elfogadhatjuk Tomascheknek azt a feltevését, hogy a macedo-román és az úgynevezett daco-román dialektusok egymástól távol fekvő, össze nem függő területen fejlődtek ki önállóan. Amaz Macedoniában, ez pedig Erdélyben. Hogy a románok Erdélyben a római uralom megszünése után is fenmaradhatak egészen a magyarok bejöveteléig a nélkül, hogy rólok valamit feljegyzett volna a középkori történet, utal a *la-*

[1]) Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Sitzungsbericht. 1881. 486. l.

dinok példájára, hisz ezek is fennmaradtak Dél-Tirolban a nélkül, hogy a történelemben több emlékezés lenne rólok, mint az erdélyi románokról. Az „argumentum ex silentio" nem bizonyít semmit, hiszen a történelmi források rendszerint csak azokról a nemzetekről szoktak megemlékezni, a melyek bizonyos politikai szerepet játszottak. A bizantin irók megirhatták műveiket a nélkül, hogy a dácziai románságot még csak említsék is. Krones meg tudta írni nagy könyvét az osztrák-magyar monarchia történetéről egészen a XIX. századig a nélkül, hogy egy tuczatnál többször emlékezett volna meg a románokról. A Balkán-félszigeten lakó oláhokról azért emlékeznek meg többször a bizánczi irók, mert azok közelebb voltak hozzájok s az élet tényleges érintkezései kényszerítették, hogy tudomást vegyenek rólok. Az erdélyi románokat illetően hasonló kényszerítő körülmények nem forogtak fenn s ezért nem történik rólok emlékezés.

A magyar irodalomban Roesler elméletét Hunfalvy Pál vezette be *Magyarország Ethnographája* czimű könyvével. Állításai, különösen könyvének német nyelven való [1]) megjelenése után, nagyobb érdeklődést keltettek mindazok körében, kik azt a vitát, mely a német irodalomban a románok dácziai kontinuitásáról folyt, figyelemmel kisérték. Ez a körülmény birta rá, hogy a román nyelv és történetek tanulmányozásával részletesebben foglalkozzék. E tanulmánynak volt eredménye *„A rumun nyelv"* [2]) czimű értekezése, a melyben részletesebb vizsgálat alá fogván a román nyelv szerkezetét, Roesler elméletét nemcsak megerősíti, de nyelvtörténeti bizonyítékokkal ki is bővíti. Ezt követte csakhamar *„Bolla Márton és Éder Károly meg az oláh incolatus"* czimű tanulmánya (Századok 1879.). Azonkivül *Hasdeu* „Istoria critica"-járól és Sinkay krónikájáról irott birálatos ismertetései. Mikor 1881-ben a nagy-szebeni román nemzeti komité egy emlékirat [3]) kiséretében kiadta programmját, Hun-

[1]) Ethnographie von Ungarn. Ins Deutsche übertragen von I. H. Schwicker. Budapest 1877.

[2]) *Hunfalvy Pál:* A rumun nyelv. Budapest 1878.

[3]) *Memorial* compus si publicat din însărcinarea conferenței generale a representanților alegětorilor români adunați la Sibiiu in dilele din 12., 13. și 14. Maiu st. n. 1881 prin comitetul seu esmis cu acea ocasiune Sibiiu 1882.

falvy szükségesnek találta e politikai követeléseknek állítólagos históriai alapjait is kritikailag megvizsgálni. E vizsgálatok eredményét — több előrebocsátott kisebb értekezés után — egy alapvető műben foglalta össze s német nyelven [1]) 1883-ban kiadta. Hunfalvy e könyvében Roesler elméletét ujra átdolgozza, kibővíti és a tudományos bizonyítékok oly halmazával támogatja, a melyeknek bizonyító erejét alig lehetséges kétségbevonni, még az ellenkező állásponton levőnek is.

Hunfalvy e könyvére a román tudomány részéről Xenopol jassy-i tanár igyekezett megadni 1884-ben „*Teoria lui Roesler*" [2]) czimű könyvében a feleletet. Xenopol azonban szükségét érezvén annak is, hogy válaszát ne csak a románok, de az európai tudományos világ is olvassa, könyvét franczia nyelven [3]) is kiadta a rákövetkező évben. Xenopolnak a választ Hunfalvy nem késett megadni úgy a dácziai kontinuitásra, mint több oly állításaira vonatkozóan is, melyek a románok politikai helyzetét érintették úgy a multban, mint a jelenben. Egyuttal kiterjeszkedett a daco-román történetírás egy pár olyan termékére is, melyek a római eredet álláspontján állva, a mai magyarországi románság helyzetét a multban és jelenben egyformán ferde világításban igyekeztek feltüntetni.[4]) 1892-ben jelent meg tőle Párisban „*Quelques reflexions sur l'origine des Daco-Roumains*" czimű tanulmánya. Főműve „*Az oláhok története*" kéziratban készen volt, mikor 1891. november 30-án váratlanul elhunyt. A M. Tud. Akadémia könyvkiadó-bizottsága dr. Réthy Lászlót bízta meg sajtó alá rendezésével. Dr. Réthy, ki az elhunytnak e kérdésben kétségen kivül a legtehetségesebb tanítványa, szerető gonddal és nagy szakértelemmel teljesítette a rábízott fel-

---

[1]) *Paul Hunfalvy*: Die Rumänen und ihre Ansprüche. Wien und Teschen 1883.

[2]) *Teoria lui Rösler*. Studiu asupra stăruinței Romaniloru in Dacia Trajana de *A. D. Xenopol*. Profesoru de istoria Romănilor la Universitatea din Jași. 1884.

[3]) Une énigme historique. Les Roumains au moyen-âge. Par A. D. Xenopol. Professeur d'histoire Roumaine à l'université de Jassy. Paris. 1885.

[4]) Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung. Beleuchtet von Paul Hunfalvy. Wien und Teschen 1886.

adatot, úgy, hogy a kétkötetes nagy munka akadály nélkül kerülhetett ki a sajtó alól.[1])

Flaubert Gusztáv egy izben azt mondotta: rendkivül nehéz helyzete van a modern realista regényirónak, mert bármiféle tárgy feldolgozásába kezdjen is, Balzac nagy alakjába ütközik minden lépten, nyomon. Annak, a ki a románok dácziai kontinuitásának kérdésével s a románok régi történeteivel foglalkozik, bizonyára Hunfalvyra alkalmazva jút eszébe Balzac e mondása. Nincs ennek a kérdésnek egyetlen, még olyan elrejtettnek látszó zuga is, melyben Hunfalvy egyéniségével, kiterjedt tudásával, s erős kritikájával ne találkoznánk. Posthumus könyve valóságos tárháza a bizonyítékoknak, az adatoknak és a felvilágosító kritikai megjegyzéseknek. Nem habozunk kimondani, hogy Hunfalvy e könyvével in principio határozottan eldöntötte a románok eredetének kérdését. Hátra van még csupán a részletek teljes tisztába hozatala. A kérdés minden oldalu olyan megvizsgálása, mely fényt derítve annak legkisebb részleteire is, az ellenmondást és a tagadást lehetetlenné teszi. Divatban van a román irók között Hunfalvyt politikai tendencziákkal gyanusítani, sőt úgy tüntetni fel, mint a ki a magyar érdekek szolgálatában állva, meghamisítani igyekezett a való történeteket. Általában a román faj ellenségének tartják. Szemeiket behunyják, füleiket bedugják, csakhogy ne hallják, ne lássák tanításait. Elrágalmazzák az ifjabb román generáczió előtt, hogy azt elvonják műveinek olvasásától. Mindez azonban hasztalan. A kritikai szellem utat tör magának mindenen keresztül. Egy ifjabb, egy tanultabb és kritikaibb gondolkozásu tudományos nemzedék fog Romániában is előállani s az meghajolva az igazság előtt, feledni fogja benne magyar voltát s elismeri, hogy ő, a kit a román faj ellenségének tartottak a nemzetiségi eszme és a faji gyűlölködés fanatikusai, mestere és tanítója volt a helyesebb irányu román történetirásnak. Úgy fognak vele is járni a románok, mint mi magyarok, kik annak idején Schlözernek s másoknak neveiket anathéma alá vetettük és ma elismerjük érdemeiket, mert érezzük, hogy tudományunk mennyit nyert

[1]) *Hunfalvy Pál:* Az oláhok története I. II. kötet. Budapest 1894.

azon fájdalmas igazságok révén, a melyeket éles és kiméletlen kritikájok szült.

Igen nevezetes lépéssel vitte előre a Roesler-Hunfalvy elméletet dr. *Réthy* László és pedig az uj latin nyelvek szerkezetének és történetének beható s éleselméjü vizsgálata segítségével. Réthy mindenekelőtt konstatálja, hogy a duna-kárpáti, macedoniai és istriai román nyelvjárások között, területileg bármily távol feküdjenek is egymástól, éppen oly szoros összefüggés van, mint akár csak az olasz nyelv egyes dialektusai között, tehát ezek együttvéve képeznek egy nyelvkört. A három román dialektus összefüggése mellett feltünik továbbá, hogy azok anyaguk és hangtani viszonyaikat illetően legközelebb állanak az olasz nyelvhez és mint ilyeneket jelenségeiket tekintve, nem a latinnal, de a sokkal későbbi olasz nyelvvel kell magyarázni. Ennélfogva a mai román nyelv csak akkor keletkezhetett, mikor már a lingua rustikából az olasz, spanyol stb. nyelvek ki voltak fejlődve. Ez az idő pedig a IV—VI. századra esik. Abban az időben tehát, mikor már a római uralomnak nyoma sem volt Daciában. A mai román nyelv így nem fejlődhetvén Daciában, az a kérdés most már, hogy hát hol fejlődött ki? A Balkán-félsziget Adriai-tenger felé eső vidékein, hol a népies olasz nyelvvel állandó összefüggésben maradt egészen a VIII. századig, a hol ilyenformán Nyugat és Kelet romanizmusát közös vérkeringés hathatta át, ugyanazon fejlődés keretében tartva az Italia körül fogamzott nyelvindividumokat s végre, hol a román nyelvnek egyik ága, a dunainak minden tekintetben megfelelő macedoniai tájszólás különben is megvan, kijelölve azt a helyet, hol a kutatónak a kérdés fonalát fel kell vennie.

Réthy László csupán az uj román nyelvek szerkezetének vizsgálata utján jött erre az eredményre, a nélkül, hogy tudomással birt volna arról, hogy őt megelőzőleg mások, sőt románok is erre a meggyőződésre jutottak, csupán az uj latin nyelvek összehasonlító vizsgálata révén, éppen úgy, mint ő. A korán elhunyt fiatal román nyelvtudósnak, Lambriornak már idéztük azon ide vonatkozó nyilatkozatát,[1]) melyben azt mondja, hogy

[1] *Tocilescu*: Revista Anul I. Vol. II. 199. l.

mindenki, a ki csak tanult egy kis összehasonlító román filologiát, kénytelen beismerni, hogy a román nyelv nem fejlődhetett ki izoláltan a többi román nyelvektől s hogy éppen ezért az olasz dialektusok tanulmánya végtelen nagyfontosságu a román nyelvészetre vonatkozóan.

Hogy a román nyelv nem fejlődhetett Daciában, hanem okvetetlenül a Balkán-félszigetnek az Adriai-tenger felé eső részén, azt a franczia Paris Gaston [1]) abból következteti, hogy a román nyelv szerkezete egyenesen a mellett tesz tanuságot, hogy annak fejlődése első szakában okvetetlenül összefüggésben kellett lennie a nyugati római területtel és pedig legalább a szláv invázióig. Hasonló nézeten van C. dela Berget[2]) is a „Románia“ czimű folyóirat másik szerkesztője. De legérdekesebb Onciul álláspontja, ki idevágó nézeteit Xenopol könyvének [3]) birálatában fejtette ki. E birálatban, mely a románoknál az eredet kérdését jóformán egészen új irányba terelte, azt mondja: „A román elem jelentékeny volta a Balkán-félszigeten és csökkenése még behatóbb tanulmányt követel. De az idáig ismeretessé lett dolgok is elégségesek annak világossá tételére, hogy annak elterjedése itt a középkor első éveiben sokkal intenzivebb volt, mint lehetett a barbárok inváziója idején a trajanusi Daciában. A Balkánországok e román eleme kétségtelenül azonos a románnal s így történetünk kezdetben a Balkán-félszigeten foly le, a honnan aztán kiterjed hódítás útján a thrako-román országokra is és azok elrománosítására. Épen azért nagy hiba volna lemondani erről a történetről s csupán a trajanusi Daciára szorítkozni multunkat illetően, a melyet úgy látszik ez időben hasztalanul kisértünk meg ott megismerni és megérteni. Mentől behatóbban tanulmányozzuk e dolgokat, annál inkább meg fogunk győződni, hogy a román elem történetének legjelentékenyebb és leg-

[1]) S'il en est autrement, si le valaque représente la langue des Roumain de l'Illyricum et de la Mésie il a été en contact avec le reste du domaine roman jusqu' a l'invasion slave et a pu par conséquent subir encore au V-e et méme au VI-e siécle les influences, qui se faisaint sentir dans le reste de ce domaine. *Romania* II. k. 3.

[2]) Essai sur le régne de Traian. Paris 1877. 48. l.

[3]) Convorbiri literare. XIX. 1885.

nagyobb része az első időkben a Balkán-félszigeten és pedig annak éjszaki részében folyt le."

Onciul elismeri, hogy Lambriornak, Paris Gastonnak és La Bergetnek igazok van. A román nyelv nem fejlődhetett izoláltan a többi új román nyelvektől s megalakulásának befejeztéig területi összefüggésben kellett lennie ezekkel. A nyelvészet e tanusága előtt meghajlik, de azért nem adja fel a dácziai kontinuitást. S hogy ezt megvédhesse, talán inkább csak pour l'honneur du drapeau, mint igazi meggyőződésből egy uj elméletet állít fel. Azt mondja, hogy Daciának csak az a része volt teljesen romanizálva s Aurelianus kivonulása után csak is ott maradt vissza jelentékenyebb román elem, mely a mai Erdély délnyugati sarkából, a bánságból s Olteniából (Kis-Oláhország) áll. Az itt visszamaradt római elemek állandó érintkezésben maradtak a dunántúli úgy a moesiai, mint az illiricumbeli románsággal s ez az állandó érintkezés magyarázza meg egyrészt a két román dialektus egységét, másrészt pedig azt, hogy a mai román nyelv az itáliai dialektusokkal kapcsolatban fejlődhetett ki. Hogy három dialektusra oszlott, a szláv invázió okozta a VI. vagy a VII. században, mely a románságot háromfelé szakította.

Ugyancsak Xenopol könyve abban az átdolgozásában, melyben nagyobb arányú román történelmének első köteteképen jelent meg, provokált egy másik birálatot is. E birálatot *Nadejde* Jón tanár irta, s a „*Contemporanul*" [1]) czimű folyóiratban jelent meg. E birálat azért nevezetes, mert ez mondja ki a románok között először határozottan, hogy a dácziai kontinuitás csak mese. Nadejde szerint a román nyelv a Balkán-félszigeten született és fejlődött ki és pedig abból a román nyelvből, melyet a románizált thrákok és illyrek beszéltek s aztán születése után csak mintegy ezer év mulva hozták a román kivándorlók a régi Dacia területére. A román nyelvnek a Balkán-félszigeten három dialektusa fejlődött ki. Egyik, a melyiket az *i* előtt megváltozott labiális jellemez, *pi* = chi, *bi* = ghi; kifejlődött Thraciában és Macedoniában. Ez a mai macedo-román dialektus. A másik,

[1]) *Contemporanul.* Revista ştiinţifică şi literară, iese odata pe luna. Redactori. V. G. *Morţun* şi J. *Nadejde* Jaşi 1888. Nro 10. 317—334.

melyben a labiális az *i* előtt nem változott meg. Ez kifejlődött a mai Ó-Szerbiában, a Scutari tó környékén, hol a szerb oklevelek még 1200—1340-ig is ezen a nyelven beszélő román népségről emlékeznek. A harmadik pedig, melyben az *i* előtt a labiális nem változik, de az *n* rotacizálódik két hangzó között: *bine* = bire. Ez kifejlődött a Balkán-félsziget éjszak-nyugati részén, a honnan később a mai Istriában is elterjedt. A régi Dacia területén mind a három dialektust beszélték már a XVI. században. Véletlenül a legrégibb román könyv az *r*-es dialektusban van irva (voronetzi Codex). Ez a dialektus mai napság már kihalófélben van. Az *i* előtt megváltozott labiálisu dialektus még nagyon eleven erejű és úgy tekinthető, mint a moldovai parasztság nyelve. Az *i* előtt változatlan labiális-sal biró dialektus szerencsés körülmények folytán a románság irodalmi nyelvévé emelkedett. Nagyon természetes, hogy ezek a románok nem jöttek egyszerre. Előbb jött egy, ugyanazon dialektust beszélő csoport, azután egy másik dialektust beszélő. Az sem lehetetlen, hogy némelyek már az első bulgár birodalom idejében jöttek, mások meg ennek bukása után, egy harmadik csoport pedig a második bulgár birodalom idején, egy negyedik ennek bukása után stb. Mind oly dolgok, melyeket idáig a román kutatók még csak nem is érintettek. Másfelől azt sem hiszi, hogy Roeslernek volna igaza. Ellenkezően, meg van győződve, hogy a dákokat a római legiók és gyarmatosok romanizálták, s hogy ez a romanizált népség megvolt akkor is, mikor a magyarok Erdélyt elfoglalták, csakhogy ez az elem nem volt a mai oláh, s hogy ezt az elrómaiasodott elemet aztán a Balkánról később bejött oláhok oláhosították el, mivel hogy ők kulturailag fejlettebbek voltak és többen is, mint amazok.

Nem barátja a Sinkai-Maior-féle dácziai kontinuitásnak a romániai zsidó származásu *Gaster* Mózes sem, noha véleményét e tekintetben nem fejezi ki oly nyiltan és tartózkodás nélkül, mint Nadejde. A kérdést tisztán nyelvtudományi szempontból tárgyalja [1]) s nem annyira a román nemzet eredetét és megalaku-

[1]) *M. Gaster*: Die nicht lateinischen Elemente im Rumänischen. G. Gröber: Grundriss der rumänischen Philologie. Strassburg 1885—1886.

lását kutatja, mint inkább ettől abstrahálva, csakis a román nyelv képződését.

Gaster szerint a román nyelv a többi újlatin nyelvtől egészen eltérő, sajátságos módon fejlődött. Hangtani, lexicális és nyelvtani sajátságait a balkáni nyelvek ismerete nélkül meg sem érthetjük. Legközelebb áll az albánhoz s ennek szomszédságában is keletkezett. Albán hatás a román nyelvben az articulus hátulvetése, a fokozás és a számneveknek 11—19. a *spre* szócskával való képzése, továbbá a futurum-képzés és egyes sintaktikai sajátságok. Az alban nyelvből szóanyag is jutott a román nyelvbe, de ez újabb keletű. Érdekes, hogy a román nyelvbe némely latin eredetű szó egyenesen az albán nyelv közvetítésével jutott. A románban az albán hatás alatt több latin szónak más értelme is van, mint eredetileg volt a latinban. S e tekintetben is teljes azonosság van az éjszaki, a macedo-román és az istro-román dialektusok között.

Más balkáni nyelvekben : a bolgárban, újgörögben is megvannak ezek a román nyelvet jellemző sajátságok. Azt a felfogást, hogy ezek az említett sajátságok a román nyelvbe a dákoktól származtak volna át, nem lehet elfogadni, mert ennek a hatásnak 500 évvel körülbelül korábbinak kellene lenni, mint a többi balkáni nyelvekben, már pedig 500 évvel előbb a thrák nyelv tulajdonságai is mások lehettek — mert hiszen a nyelv idővel változik — s így a románban ezeknek a sajátságoknak is másoknak kellene lenniök, mint a többi balkáni nyelvben, holott azonosok. E nyelveknek tehát, hogy fejlődésök megérthető legyen, egy és ugyanazon időben egy állandó azonos befolyás alatt kellett lenniök. Ezt a hatást Gaster a bulgárok nyelvének tulajdonítja. E népfaj a VII. században telepedett le a Balkánon s hatalmát az ottani népekre kiterjesztve, nyelvi és kulturális befolyását több mint háromszáz esztendőn keresztül érvényesítette a balkáni népekre. A bulgárság e hatását a románságra eddigelé figyelmen kívül hagyták s ez okozta aztán ezt a thrák theoriát, mely azonban a dolgok közelebbi vizsgálata után tarthatatlannak bizonyul.

A kérdésnek úgy a külföldi, mint a román irodalomban való ilyen irányú fejlődése rábirták a román nyelvészet és régi törté-

netek legkiterjedtebb ismeretű román tudósát, *Hasdeut* is, hogy szavát a román nyelv és nemzet eredetének kérdésében hallassa. Ide vonatkozó vizsgálatainak eredményét 1892-ben adta ki a már említett „Strat si substrat" czimű tanulmányában.

Elméletének főbb pontjai a következőkbe foglalhatók össze: A Balkán-félsziget eredeti thrák lakosságát a római uralom hatása romanizálta és itt két nagy román dialektus keletkezett: a meso-latin és az illyro-latin. A mint a Dunántúl keletkezett az ellatinosodott thrákokból egy új román nemzet, akként született meg a Dunáninnen, a Kárpátok között a thrákok dácziai ágának és a rómaiaknak összevegyüléséből a mai román nemzet és nyelv. De a VI. és VII. században erre a thráko-román rétegre egy szláv réteg ülepedik és pedig a Dunántúl délkeleten egy lengyelfajú szlávság, mely itt magába szívja a románo-thrák népségeket, bulgár nemzetté alakul át; a délnyugati részen, az illyro-román rétegre egy csehfajtájú szlávnépség ülepedik le s összevegyülésökből előáll a mai szerbség. Ez a szláv réteg tehát a VI. századtól kezdve a IX-ig magába olvasztja az eredeti román lakosságot. A Dunán innen is telepedik le a román alaprétegre egy szláv réteg, csak hogy sokkal vékonyabb, mint a Dunán túl s így az eredmény is más lesz, mint amott. Mig a Dunán túl a román elem elszlávosodik, addig itt az új szláv réteget románosítja el a román alapréteg.

Hasdeu szerint, mikor a magyarok a IX. század végén Magyarországba bejönnek, akkor nemcsak Erdélyt, de Pannoniát is románok lakják, mint az kitűnik Anonymusból is. De ha Anonymust nem tekintjük hiteles forrásnak, még inkább kiviláglik ez az orosz krónikásból, Nestorból, ki azt mondja, hogy miután a magyarok átmentek a Kárpátokon, „harczra keltek a szlávokkal és a vlahokkal, mert előbb e földön szlávok laktak s azután a vlahok (románok) elfoglalták a szlávok földeit. A magyarok innen elűzték a románokat s együtt maradtak a szlávokkal, a kiket meghódítottak és azóta e földet Magyarországnak is nevezik. Ezután a magyarok harczra keltek a görögökkel, feldúlván Thraciát és Macedóniát egész Thessaloniaig s hadat viseltek aztán még a morvákkal és csehekkel is." Kekaumenos is azt mondja a balkáni oláhokról beszélve, hogy azok régebben

a Duna és a Száva szomszédságában laktak s onnan aztán szoríttatva a rómaiaktól, Epirusba és Macedoniába vonultak, a kik közül többen Hellasba is eljutottak és ott megtelepedtek."

Mikor a magyarok betörtek Pannoniába, az ott lakó románság egy része nyugat felé szakadt s ezeknek maradékai a mostani morvaországi oláhok, kik idő folytán elszlávosodtak. A másik rész pedig dél felé huzódott s a Dunán átmenekült. Ezek közül többen Boszniába jutottak, a hol még a XV. században is mint románok szerepelnek, mások pedig Triest felé vonultak s itt az olasz uralom körébe jutva, megőrizték nyelvöket is. Ezek a mai istro-románok. A legtöbben azonban a szerb és bulgár népelemen áthatolva, Macedoniába, Epirusba és Thessaliába huzódtak. Itt azért őrizhették meg nemzetiségöket, mert ekkor már megkezdődött volt a szláv és a görög elem között a küzdelem úgy, hogy e miatt a két versengő fél között egyik sem erősödhetetett meg annyira, hogy egy harmadik elemet nemzetiségétől megfoszthatott volna, sőt ellenkezően ezek kétszáz esztendő mulva annyira megerősödtek, hogy megalapíthatták az Assanidák bolgár-román birodalmát.

A magyarok bejövetele tehát — úgymond Hasdeu — rendkívül nagyjelentőségű esemény volt a Balkán félsziget középkori történetére, mert hogy a magyarok elűzték Pannonia síkságairól a románokat, a szerb nemzetbe, mely a csehszlávoknak az illyro-románokkal való egyesüléséből származott, most már beleoltódott egy újabb dako-latin elem is. Azonkivül megszületett a macedo-román nemzetiség is, mely lassanként Daciából jövő újabb elemekkel is szaporodott s így, ha a magyarok nem törnek be Pannoniába, nem is születik meg az Assanidák hatalmas román-bulgár birodalma. A mi pedig a dácziai románokat illeti, azokat a magas hegységek erős várai megvédelmezték. Azokat Árpád és utódai nem tudták szétszórni és elűzni, sőt ellenkezőleg ők verték meg többször a magyarokat.

Hogy ennek így kellett történnie, azt bizonyítja a három román dialektus között levő szoros egység is. Mindenki, a ki e dialektusokkal egy kissé foglalkozott, kénytelen beismerni, hogy e három dialektus között a különbség kisebb mint az olasz- vagy a francziaországi provinciális dialektusok között s

ennek következtében a szétválásnak nagyon későn kellett megtörténnie, azaz akkor, mikor a román nyelv teljes egyénisége már ki volt fejlődve határozott alakjaival és állandósult szerkezeti sajátságaival egyetemben.

Hasdeu, mint nyelvtudós érezte döntő erejét azon bizonyítékoknak, a melyeket a román nyelv fejlődési története és szerkezetének a többi ujlatin nyelvekkel való összehasonlító vizsgálata szolgáltatott a dácziai kontinuitás ellen. Ezeket a bizonyítékokat elfogadta döntő bizonyítékoknak, de hogy a dácziai kontinuitás abszurd elméletét fentarthassa, meghamisította az ethnografiát és a történelmet. Először is ráfogja Nestorra, hogy a wolohok [1]) alatt dako-románokat értett. Nestor e helyével mindenik kiadója részletesen foglalkozott. Schlözer, Léger, Bielowsky egybehangzóan azt vélik, hogy itten a római birodalom lakói értendők és speciel e hely a Dunántúlra vonatkozik, hol a frank uralomnak ez időben még nyomai voltak. A *zemljawolosskija*-t az ethnographiai részben Spanyol és Angolország közé helyezi. Azt hiszszük, hogy Hasdeu ezen a tájon csak nem fog egy újabb Dako-Romániát keresni. A wolohok épp úgy, mint a zemljawolosskija Nestornál meglehetősen inkorrekt módon használt fogalmak. Velök egyáltalán ellentétben a szláv és germán fajú népekkel latin fajú népeket — welsheket — akar jelölni, vagyis, mint Schlözer megjegyzi, felső-itáliai népeket. Hogy alattok semmi szín alatt sem lehet dako-románokat érteni, annak már Schaffarik is határozott kifejezést adott. Még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy Nestor más helyen is emlékezik a magyarokról és a wolohokról. Így az I. kötet 114. lapjain [2]) ezt írja: „Ekkor jöttek a fehér magyarok és elfoglalták a szláv földet, miután a wolohokat elűzték, kik ezt a földet előbb elfoglalták volt. Ezek a magyarok Heraklius idejében kezdettek mutatkozni, a kik ekkor a persa császár, Chosroe ellen hadat viseltek." Nestor kiadói azt mondják, hogy itt az *ugri* szó tévedésből áll *obri* helyett s hogy itt az avarok értendők. Tényleg Heraklius császár idejében csakis az avarokról lehet szó. Vajon Hasdeu

[1]) *Vlahok*nak csak a Miklosich-féle szöveg nevezi s ezért ezt a kiadást Nestornak egy másik kiadója, Bielowsky, hibásnak nevezi.

[2]) Schlözer-féle kiadás.

itt is dako-románokat ért a wolohok alatt? — Valószínű, hogy Nestor, kinek históriai tudása és pontossága különben sem valami kifogástalan, akkor, mikor itt a magyarokról szól, csak másolja az előbbi szöveget, mely az avar történetek idejét tartván szem előtt, világosabb és az akkori ethnografiai viszonyok alapján könnyebben és határozottabban is érthető, mint a IX. században.

Különben Hasdeu tudományos eljárását senki sem jellemezte jobban, mint épen egy román író, *G. Panu*,[1]) ki megbírálva Hasdeu „Istoria critica"-ját, miután kimutatta, hogy Hasdeu miként szokott a kérdéses szövegből egyes frázisokat kikapni s arra theoriákat építeni a nélkül, hogy tekintetbe venné az egész szöveg összefüggését, vagy azokat az egykorú körülményeket, melyek világot vetnek a szövegben érintett dolgokra, ezeket írja: „És Hasdeu úr, ki különben annyira intelligens és mélyreható, mikor egészséges terrenumon áll, mindjárt sofista s felületes, mihelyt hálátlan tárgygyal foglalkozik. . . A legveszedelmesebb azonban azokra, a kik oly könyvet olvasnak, mint a Hasdeu úré, az, hogy miután az ily könyv szövedéke az általában hamis, de igaz példákkal támogatott eszméknek, magyarázva e példák téves módon, az igazságoknak és a téves állításoknak e mesteri összeállítása igen könnyen megcsalhatja azokat, kik a dolgokat nem vizsgálják komolyan."

Különben, hogy mi értéke van Hasdeu „Strat si substrat" czímü tanulmányának mindarra vonatkozóan, mit a szláv régi történetekre és nyelvek alakulására mond, csak Oblakra akarok figyelmeztetni, ki e tekintetben a következőképen nyilatkozott: mindaz, a mit Hasdeu a szláv nyelvekről mond e tanulmányában, „a szláv nyelvek történeti fejlődésére vonatkozó jelentékeny tudatlanságról és élénk képzelődésről tesz tanúságot."[2])

Mikor Hasdeunak e tanulmánya 1892. májusában megjelent, épen Bukurestben tartózkodtam. Egy fiatal egyetemi tanuló, ki Hasdeunak lelkes és szorgalmas tanítványa volt, boldogságtól és örömtől ragyogó arczczal figyelmeztetett rá, hogy csak olvassam, mert ebben Hasdeu minden eddigi ide vonatkozó theoriát megdönt s olyan új elméletet állít fel, melynek

---

[1]) Convorbiri literare. Annul VI. Nr. 11.

[2]) Archiv für slavische Philologie XVI. 310—311. l.

ismerete után a Roesler-Hunfalvy theoria hamisságában többé senki sem kételkedhetik. De nemcsak a lelkes fiatal tanuló vallotta ezeket a nézeteket, hanem vele együtt csekély kivétellel — az egész romániai tudományos és nem tudományos közvélemény is. Kétségtelen, hogy Hasdeu elmélete nemcsak új, de minden eddigi pro és contra elméletet felforgat, ha ilyen felforgató erőt tulajdonítunk egy olyan törekvésnek, mely büszkeségét a dolgok feje tetejére való állításában és a legvilágosabb tények elcsűrésében és csavarásában látja. „Nálunk az elismerés — mondja G. Panu idézett birálatában — nem az író érdemeire és tehetségére irányul, hanem azon hazafias érzelmekre, a melyek őt lelkesítették. Azaz — más szóval élve — nem az író értelmi értékét itélik meg, hanem hazafias intenczióit. A részrehajlatlan kritika hiánya miatt minden történeti nézet, a melynek az író kifejezést ád, ha át van hatva az uralkodó iránytól, csakhamar dogmává alakul át és elterjed mindenütt; begyökerezik az elmékbe és ott él rendületlenül, míg onnan egy másik ki nem szorítja, hogy elfoglalja helyét.“

VII.

A román népelem a Balkánon születik.

A Dunántúl még Dacia elfoglalása előtt erős római élet keletkezik. Az Aurelianustól Daciából kivont rómaiság elősegíti a Balkán ellatinosodását. Prokopius tudósításai. Torna, torna fratre. Thrák, latin és szláv helynevek. A szlávok első megjelenése a Balkánon. A szlávok szerepe a bizantin államban. Hadvezérek és főtisztviselők. Justinian. A szláv fegyveres betörés. A szlávok megtelepednek a Balkánon. A szlávok hatása a balkáni romanizált népségre. Nyelvi hatás. A bulgárok fellépése. Asparuch birodalma. A kereszténység elterjedése a bulgárok között. Method és Cyril. Bulgár-szláv egyházi irodalom. Szláv liturgia. Az első bulgár birodalom vége. A vlachok első feltűnése. Bazilios, a bulgárölő. Hol laktak a vlachok? Kekaumenos nyilatkozata. A vlachok itáliai eredete. Az athosi vlachok. Tudelai Benjámin és Niketas Choniates tudósításai Vlachiáról. A vlachok életmódja a dalmát és szerb történeti források szerint. A katun és a kenéz. Mily értelme volt a vlach szónak. Assan és Péter lázadása. A kunok segítsége. I. Fridrik császár keresztes hadjárata és Ansbertus tudósításai. A latin császárság és a vlachok. Kaloján levele a pápához. Leo bibornok küldetése. Kalojám halála. A második bolgár birodalom szláv jellege. Hatása a románok politikai fejlődésére.

Előadván a román nemzet és nyelv eredetére vonatkozó elméleteket a magok történeti fejlődésében, s egyuttal rámutatván a dácziai kontinuitás elméletének tarthatatlanságára, kötelességünknek érezzük röviden előadni, hogy miként keletkezett a Balkánon a mai román nemzet és nyelv, s hogy aztán micsoda történeti tények teszik világossá és magyarázzák meg azt, hogy a románság egy része hogyan és mikor jött át a Dunán a mai Románia és Magyarország keleti részének azon területére, a melyen ma is lakik.

Mikor Traján elfoglalta Daciát, akkor már a Dunán túl Moesiában hatalmas római élet virágzott. A Balkán-félszigetet ez időben két műveltségi árnyalat veszi birtokába. A keleti ré-

szen és délen a hellén műveltség uralkodik, északon és nyugaton pedig a latin nyelv és a latin műveltség. Felső-Moesiának fővárosa *Viminakium* (a mai Kosztolácz) Hadrianustól kapta meg a polgárjogot. *Ratiariat* Traianus emelte koloniává. *Singidunum* (Belgrád,) *Bononia* (Widdin), *Naissus* (Nis), *Scupi* (Üsküb), ebben a korban már mind erős és virágzó római városok. Alsó Moesiának fővárosában, *Troesmis*-ben (Iglicza), továbbá *Dorostorum*-ban, *Ulpia Oescus*-ban, *Novae*-ban (Sistov) elevenen lüktető latin élet uralkodott. Már alább aztán még a Traianus által alapított városokban is, mint p. Nikopolisban hellén élet az uralkodó. Aurelianus kivonván Daciából a római hadierőt, a tartományi lakosokat Moesiába telepítette le, melyet elnevezett Daciának, két részre osztván, u. m. Dacia Ripensis és Dacia Mediterranea. Az is bizonyos, hogy ez az új lakosság lényegesen hozzájárúlt e föld latin elemeinek erősítéséhez.

Az Aurelianus után következő években a római történelemnek úgyszólva legnevezetesebb eseményei a Balkán-félszigeten játszódnak le. Diocletianus hosszas ideig Sirmiumban tartja székhelyét s életét csendes idillel a dalmácziai Salonaban végzi. Constantinus császár Licinius seregeit Adrianopolisnál teszi tönkre; 330-ban pedig Bizanczot a római birodalom székhelyévé teszi s az egyházszakadás idején a Balkán különféle városaiban egyházi zsinatokat tartat. E zsinatok s a velök kapcsolatos egyházi mozgalmak nagy lökést adnak a Balkán-félsziget ellatinosodásának. Ez a latinos kereszténység szemben a görögös kereszténységgel elhat egészen a Haemus-hegységig, a bessekig. Sokan a thrákok e bess nevű törzsében vélték feltalálni a románok őseit. Niketas püspök 396-ban téríti meg őket s e tettéért a nolai Paulus latin versben dicsőíti. A mint áttértek a bessek a keresztény vallásra, nyelvüket is lassanként felcserélik a latinnal és ők is romaios-okká változnak át. Prokopius bizantin író 539-ben egy Burkentius nevű romaiosról emlékezik meg, ki a bessek törzséből való volt.

Ugyancsak ez a Prokopius volt az, a ki Justinianus császár építkezéseiről egy könyvet írt. Ebben tartományonként számlálja elé mindazokat az új várakat, a melyeket építtetett és a régiek közül azokat, a melyeket kijavíttatott. Az ilyen új és

újraépített várak száma mintegy 600-ra rúg. Hogy ezek legtöbbjének neve a régi nyelvekből való, azt bizonyítják a *para* végződésű nevek, mint *Dardopara, Mutzipara, Chesdupara, Skaripara*. De van sok latinos nevű is, mint: *Florentiana, Marcellina, Prinoniana, Romaniana, Victoriana, Kapomalva, Castello novo, Longiana, Lupofontana, Sceptae-casas* (semptem casas), *Tredetitilius, Tugurias, Vikı novo* stb. Ezek a latinos nevek azt bizonyítják, hogy e vidékeken már a latin nyelv népnyelvvé kezdett válni, melyben a többi között a casusok értelmöket elveszítik. Tudvalevő dolog, hogy az új román nyelvekben a névszó töje mind az egyes, mind többes számban az accusativus. Az egyes számban azonban az *m* betű elesik. A Prokopius által felsorolt nevek közül a *Viktorias, Tugurias, Terias* ilyen többes accusativusok. A *Tredetitilius* is inkább *tredeci tilias*. A *Castello-novo* és a *Vikanovo* pedig egészen olaszos képű szavak. Ebből világos tehát, hogy Prokopius idejében, a VI. században, a Balkán-félszigeten egy köznépi latin nyelv volt már megalakulva. Azt, hogy *Kommentiolos* és *Martinus* kelet-római tábornokok seregével a Haemus-Balkánban *Calvo-munti* és *Lividurgo* tájékán mi történt a *torna, torna fratre!* kiáltás következtében, tudjuk. Ez a kiáltás a mint azt Theophylaktos Simokatta is mondja, a *lakosok nyelvén* (ἐπιχωρίῳ γλώττῃ) volt kiáltva, vagy Theophanes kifejezését használva, *hazai nyelven* (πατρῴᾳ φωνῇ). *Pič* [1]) azt mondja, hogy ez a *torna, torna fratre!* kiáltás bizonyítéknak azért nem vehető, mert a források nem nevezik meg, hogy hová valók voltak a katonák s így lehettek esetleg italiaiak is. *Pič* ez ellenvetése még akkor sem nyomna semmit a latban, ha nem is volna egészen bizonyos dolog, hogy ez időben már a keleti császárok hadsoraiban itáliai katonaság nem szolgált, mert hiszen a források határozottan megmondják, hogy e kiáltás hazai nyelven, a lakosok nyelvén történt. E tekintetben tehát semmi kétség sem foroghat fenn.

Feltünik azonban az is, hogy a Prokopius által felsorolt helységnevek közt több, határozottan szláv névre is találunk. Így *Labuca, Milareka, Brzana, Kleštevica, Debre, Vra-*

[1]) *Pič*: Über die Abstammung der Rumänen. Leipzig 1880.

čista, Streden, Kaveca stb. Mit bizonyítanak ezek? Azt, hogy ez időben már a Balkánon tömegesen laktak szlávok. A gót és hun betörések után, sőt azokkal együtt és egyszerre is számos szláv csapat kelt át a Dunán s telepedett le a kelet-római tartományokban. De azt is tudjuk, hogy maguk a római császárok is több izben telepítettek le szláv fajtáju népségeket az aurelianusi Daciában, Dardaniában és Macedoniában, hogy azoknak a hun és gót beütések által megapasztott lakosságát neveljék. Ezek a szláv gyarmatosok nem bizonyultak mindig megbízható elemeknek s valószinü, hogy ez a körülmény okozta, hogy Justinianus császár a birodalom belsejében is több helyet megerősíttetett. De az V. században már a kelet-római birodalom legmagasabb állásu tisztviselői között is nem egy szláv nevüre akadunk. „Ezek azonban — irja Jiricek[1]) — nem idegen zsoldosok voltak, hanem olyanok, kik a római birodalomban születtek, kiknek már atyáik kitüntették magukat római hadiszolgálatban. 469-ben a traciai hadsereg főparancsnokait *Onogost*-nak és *Ostruj*-nak hívták. A nagy Justinian hadvezérei jobbadán szlávok voltak. Oly férfiak, kiknek születési évük az V. század második felébe esik, *Dobrogost*, *Vsegrd* és *Svarun* 555-ben kitünnek a perzsa háborúban. Maga I. Justin császár is (518—527.) szláv eredetű volt, valamint unokája I. Justinian is (527—565.) Macedoniában a Tauresiumi vár közelében eső Vederiana nevű községben született. Justinius egy barbár rabszolganőt vett feleségül, a kit *Ljubkyni*-nek neveztek. Szláv szó, a mely annyit tesz mint szerető s bizonyára meggyalázó jelentőségü is lehetett. Justiniannak anyját, Justin nővérét *Viljenica*-nak nevezték és atyját *Istok*-nak. Justiniant szláv földijei *Upravda*-nak nevezték, latinul *iustitia*, ószláv nyelven *pravda*. Ezek a nevek lehetetlenné teszik, hogy Justinianus szláv eredetében kételkedhessünk."

Ezek a tények világossá teszik, hogy a szlávok a Balkánfélszigeten sokkal hamarabb jelen voltak, mint a hogy a szláv fegyveres inváziókat véve alapul, a szlávság első megjelenését a VI. századra teszik. Valószinü az is, hogy éppen ezek az előző

[1] *Jiricek:* Geschichte der Bulgaren 78., 79. l.

békés bevándorlások s az azokkal járó térfoglalás vonzották a szlávokat, kik már a dunántúli vidékeken, a régi Daciában is régen állandó lakosok voltak, hogy a Dunán átkelve, fegyveres kézzel törjenek be a kelet-római birodalom tartományaiba. Megjegyzendő, hogy Daciában a szlávok jelenléte már a római hódítást megelőző időkből is konstatálható. Így a *Berzova* és a *Cserna* folyónevek határozottan szláv faju népségre vallanak, sőt Ampelumban a föliratokon egy szláv név is, *Juni Nedym* konstatálható.

A szláv fegyveres invázió a kelet-római birodalom tartományaiba az 500. év körül veszi kezdetét. Már 493-ban betörnek Thraciába. Sokkal nagyobb volt azonban ennél az 517-iki betörés, mely Macedoniát, Epirust, Thessaliát egész Thermopyleig elpusztította. Justinianus hadvezérei, Germanus és a hun eredetü Mundo diadalmasan visszaverik ugyan egynéhányszor a betörő szláv csapatokat, de azért az *antok* 533-ban mégis elpusztítják Thraciát. Egy másik szláv törzs 548-ban egész Dyrrhachiumig hatol. 558-ban pedig egy újabb szláv invázió majdnem az egész félszigetet elpusztítja. Nagyon természetes, hogy ezek a betörések rendkivül meggyérítik a félsziget lakosságát, különösen annak éjszaki felében, a Dunától a Haemusig, a mely hegység valóságos védő fal gyanánt tartóztatja fel a szláv betörések hullámcsapásait, nem engedvén meg, hogy azok nagyobb mértékben áthassanak a félsziget déli részeibe is. A szlávok azonban nemcsak pusztító viharképen törnek be, mint a hunok és gótok, de állandóan le is telepednek. A VII. század második felében már a szlávok letelepedése a Balkánfélszigeten befejezett dolog. Elfoglalják a mai Bulgáriát egészen a Haemusig, a mai Szerbiát és Ó-Szerbiát majdnem egészen a Pindusig. A meggyérült romanizált lakosság egy részét magukba olvasztják, a másikat a hegyek közé és az Adriai-tenger partja felé szorítják. Miután a szlávok állandóan letelepedtek a Balkán-félszigeten, köztük és a romanizált thrákok között a dolog természete által is igazolt elevenebb érintkezés jön létre. Az új latin nyelv, melyet a római uralom a thrákokat elrománosítva, a Balkán-félszigeten létre hozott, jóformán még teljesen meg sem volt alakulva, mikor erős szláv hatás alá került.

Ez okozza, hogy a szlávság egész lényegét, mint valami bélyeget oda nyomta a románság homlokára. „Mielőtt a szlávok nemzetét — irja Sulzer[1]) — és az oláhokéval egyező szokásaikat, ruhaviseletüket, zenéjüket, jellemüket gyakorlati érintkezésből ismertem volna, én is hajlandó voltam, mint azok, kik e népet nem ismerik, az oláhokban, római nevükben és nyelvükben trajanusi dák-rómaiakat látni . . . De csakhamar az ellenkezőről győződtem meg. Sokkal könnyebb volna nekem bizonyítékokat szereznem arra, hogy az oláhokat, mint szlávokat tüntessem fel. Félig latin nyelvük és *rumúny* nevük e tekintetben nem akadályozhatna meg. A bizonyítást ilyenforma eredménynyel kisérthetném meg: Az oláhok öltözködésüket, táplálkozásukat, vallásos és profánus szokásaikat, zenéjüket, tánczukat, kedélyük jellemét tekintve, sőt nyelvüket is, melynek $^3/_8$-da szláv, minden valószinüség szerint szlávok. Mint szlávok telepedtek le a rómaiak között, felvették azoknak régi nevét, eltanulták nyelvüket, de az övékével való nem minden vegyülés nélkül."

„Bizonyos körülmények között — mondja Diez[2]) — egy nyelv jellegének elvesztése nélkül a legerősebb összevegyülést is elszenvedheti, de a román nyelv azonban, lehet mondani, még nem ébredt volt öntudatára, mikor az idegen anyag át meg át kezdette hatni. Hogy még mennyire hiányzott assimiláló ereje, bizonyítják az idegen szavaknak betüszerinti átvétele s az, hogy benne a szláv hangok, sőt hangösszetételek minden változás nélkül helyet foglalhattak." Ez a körülmény okozta, hogy még a jelen században is akadtak erdélyi irók, kik a románokról úgy beszéltek, mint valami szláv néptörzsről.[3])

Xenopol és Onciul mindketten azt mondják, hogy az előbb egységes román nyelv épen a szláv invázió hatása következtében szakadt három dialektusra. Nadejde ezzel szemben igen helyesen jegyzi meg, hogy ha ez igaz volna, ennek okvetetlenül az lett volna a következménye, hogy a román nyelvbe ne

[1]) Geschichte des transalpinischen Daciens. II. 428. l.

[1]) Vergleichende Grammatik der rom. Sprachen. 141. l.

[2]) *Stephan Ludwig Roth:* Der Sprachkampf in Siebenbürgen. Eine Beleuchtung des Woher und Wohin? Kronstadt 1842.

azonos, de különböző szláv elemek legyenek, s hogy a fonetikus változások is újabbak legyenek, mint a szláv invázió, mert hiszen, hogy ilyen változások létrejöhessenek, arra hosszabb idő szükséges. De e feltételek egyike sem áll, tehát Xenopol és Onciul elméletét sem lehet igaznak elfogadni.

A VII. század vége felé azonban még nagyobb és erősebb hatás alá került a balkáni romanizált nyelvű népség, melynek idáig csak létezése konstatálható a forrásokban, de hogy őket vagy ők magukat micsoda néven nevezték, ezekben a forrásokban még csak említés sincs téve.

Ez az új és erősebb hatás a bulgárok részéről jött. A bulgárok már 558-ban úgy tűnnek fel, mint az avarok alattvalói, kikkel egy részök Pannoniába huzódik, a másik pedig visszamarad a Don mellékén. Ezeknek a donmelléki bulgároknak egy *Kuvrat* vagy *Kubrat* nevü vezérök Heraklius császár idejében lerázza nyakáról az avar igát; az avarokat országából elkergeti és szövetséget köt Heraklius császárral. Ugyancsak ez a császár hivta a horvátokat a Kárpátok mögött levő hazájukból a Száva déli partjaira és az Adriai-tenger mellékére, hogy így Dalmácziát biztosítsa az avarok ellen. A horvátoktól keletre telepedtek le a szerbek, kik régi hazájukban is szomszédosak voltak velök. *Kubrat* halála után öt fia, mindenik a maga népével, valószinüen a chazaroktól szoríttatva, felkerekedett. Kettő közülük *Batbajus* és *Kotragus* észak felé vonult és a Volga melletti bulgár birodalmat alapította meg. A harmadik pedig, *Asparuch* vagy *Isperich* átjött a Dnjeperen és Dnjeszteren és a Dnjeszter, a Fekete-tenger és a Duna között elterülő síkon letelepedett. Innen azonban 679-ben felkerekedett és a Dunán átkelve a moesiai bulgár birodalmat, azon a helyen, melyen a legújabb időben új életre kelt, megalapította. A negyedik fiu népével együtt Pannoniába jött s itt magát az avarok chánjának alávetette. Az ötödik pedig Italia felé vette útját és itt Ravenna körül a lombardiai király földjén, annak meghódolva, letelepedett.

A moesiai bulgár birodalom alapítására az az incidens adott alkalmat, hogy *Constantin Pogonatos* császár 679-ben megtámadta Asparuchot, el akarván őt a Duna és a Fekete-tenger mellől kergetni. Az eredmény azonban számítása ellenére ütött

ki, a mennyiben seregét a bulgárok nemcsak megverték, hanem a Dunán is átkergették, s a Balkán-félsziget legnagyobb részének elpusztítása után a mai Bulgária földjét birtokukba vették. A már előbb letelepedett szláv törzsek szivesen felcserélték a görögök igáját a bulgár szolgasággal. Az új bulgár birodalom súlypontja a mai Dobrudzsában volt.

Mikor Asparuch a dunamelléki bulgár birodalmat alapította, a kereszténység már a Balkánon letelepedett szlávok között is el volt terjedve. A foglyok között, kiket a kelet-római birodalomban dulásaik közben összefogdostak, nagyon sok keresztény volt, sőt keresztény papok is. Igy történt, hogy a bulgárok a kereszténységgel nemcsak megismerkedtek, hanem azt annyira meg is szerették, hogy *Boris* fejedelmök, ki 852—888. uralkodott, megkeresztelkedett, Mihály nevet vevén fel a keresztségben. Ez a Mihály I. Miklós pápával azonnal érintkezésbe lépett, eleibe terjesztvén azt a 106 kérdést, a mely szerint a bulgárok mint keresztények életöket be fogják rendezni. E kérdésekből kitűnik, hogy az uralkodó bulgár elem ekkor még nem volt elszlávosodva.[1]) Hogy ez az elszlávosodás csakhamar bekövetkezett, kitetszik abból, hogy mikor Szvatopluk Methodnak tanítványait elkergette, azok Bulgáriába menekültek, hol nemcsak szivesen fogadták, de a hol egyuttal a fejlődésnek indult szláv irodalom is alkalmas talajra akadt. Ezek a Methodius tanítványai az egész isteni tisztelet nyelvét szlávvá tették s miután a szlávokkal amúgy is folytonos érintkezésben levő bulgárok bizonyára jobban ismerték a szláv nyelvet, mint a görögöt, ez a szláv nyelv az isteni tiszteletben nemcsak akadálytalanul terjedhetett el, de egyúttal lényegesen is hozzájárult, hogy az amúgy is aránylag csekély számú hódító bulgár elem teljesen beleolvadjon a meghódított szláv többségbe a nélkül, hogy jóformán hatásának még csak nyoma se lássék. A bolgár birodalom Simon czár idejében érte el tetőpontját; de már utódja, Péter alatt lesülyedt, a mit leginkább az okozott, hogy keleti és nyugati részre oszlott. Azonkívül a pecsenyegek és a magyarok beütései is lényegesen előmozdították a bulgár birodalom fel-

[1]) *Hunfalvy*: Die Rumänen und ihre Ansprüche. 54. l.

bomlását, hiszen csak a magyarok is egymás után öt ízben pusztították el. Keleti Bulgáriát *Tzimisches* görög császár már 972-ben elfoglalta; nyugati Bulgáriát pedig 1018-ban második Basilius császár foglalta el.

De lássuk most már, micsoda nyomaira akadunk a románoknak a bulgár uralom alatt. Mikor *Tzimisches* meghalt, négy bulgár testvér, Dávid, Mózes, Áron és Sámuel vezérlete alatt a bulgárok II. Basilios császár ellen fellázadnak. De Dávidot, mint Kedrenos bizanti író mondja, a Kastoria és a Prespa közötti úton holmi kóborló oláhok a *szép tölgyek* nevű helyen megölték. Ekkor találkozunk a Balkán félszigeten levő romanizált nép nevével legelőször. Ez első említése a bizantinus íróknál a *vlachok*-nak. De van más nyoma is a vlach népnek e földön az egykorú forrásokban. Nevezetesen el van ezekben beszélve, hogy Basilios császár támadásait a bulgárok birodalma ellen a *Kimbalongu* nevű szoroson át intézte rendszerint. Ez a Kimbalongu semmi egyéb, mint a román Kimpolung.

Basilios császár, a *bulgárölő* (βουλγαροκτόνος) végét vetette a bulgár birodalomnak, de nem egyúttal a bulgár egyháznak is. Sőt ellenkezően, ő szervezi újra a bulgár egyházat, melynek fejévé az ochridai érseket, János igument teszi. 1020-ban adja ki oklevelét, melylyel a bulgár egyház jogait megerősíti. Ez oklevél egész Bulgáriának oláhjait az ochridai érsekség alá rendeli. Az érsekségnek joga lesz ez oláhoktól a neki járó jövedelmeket beszedni s az oláhok kötelesek az érseket tisztelni s vele szemben tartozásaikat teljesíteni. Ezt az oklevelet 1272-ben Paleologus Mihály császár is megerősíti. Igy lettek a vlachok a bulgárok alattvalóiból görög alattvalókká.

Hogy ebben az időben a vlachok nemcsak a Haemus hegységben, de az egész Bulgáriában különféle helyeken szétszórva laktak, azt nemcsak Basilios császár ez okleveléből tudjuk, hanem más forrásokból is. Sőt Kekaumenos irataiból[1]) egész világosan tudjuk, hogy ekkor már a Pindos-hegységben, sőt

[1]) Keaukemenos e tudósítását a moszkvai synodalis könyvtárban levő kézirati másolatból Vasiljevsky tanár közölte először 1881-ben. Utána aztán Tomaschek és Pič is közölték munkájukban ez idézetet. Én Hunfalvy fordítása után adom a szöveget. Az oláhok története. I. k. 268–269. l.)

Hellasban is laktak *vlachok*. Kekaumenos görög császári polemarchos volt és a súlyos adók miatt fellázadt oláhok ellen mint vezér harczolt. Művét körülbelül 1071-ben írta. E tudósítás így hangzik: „Pleres folyó [1] egy tágas völgyben az oláhok közt foly el, azokat két részre osztván. Nektek és utódaitoknak irom ezt. Az oláhok nemzetsége romlott és hitetlen; se az Istenhez, se a császárhoz, se saját feleihez nem hű. Hazug és rettentő zsivány, kész mindenre esküt tenni barátainak és rokonainak, de meg is szegni. Soha senkinek sem tartotta meg a hűséget, még a régi császároknak sem. Traianus legyőzte őket. Decebalus királyuk pedig megöletett s annak fejét lándsán vitték Róma városán keresztül. Ezek az úgynevezett dákok és bessek. Hajdan megerősített helységekben a Dunánál és a Szávánál laktak, hol most a szerbek laknak. Hűséget tetetvén a császárok iránt, s lejövén onnan, a romaeok földét pusztítgatták. Ezért azok rájok megharagudván, széjjelverték őket. Elmenének tehát Epirusba, Macedoniába, de legtöbben Hellasba. Az oláhok gyávák, nyúlszívűek, de gyávaságból szemtelenek is. Azért tanácslom nektek, hogy ne higyjetek nekik.“ ...... Azt kérdé valaki az oláhoktól: Hol vannak most nejeitek és csordáitok? Azt felelék: Bulgáriának hegyein, mert szokásuk, hogy csordáik és háznépeik áprilistől fogva szeptemberig a magas hegyeken tartózkodjanak, hol nagy a hideg.“

Feltünik itt először is, hogy Kekaumenos említi Trajánus hódítását és Decebal legyőzetését s a vlachokról azt mondja, hogy ezek dákok és bessek. E hely látszólag a kontinuitás mellett bizonyít, de ha közelebbről megvizsgáljuk, épen ellene. Kekaumenos maga mondja, hogy ő maga iskolai nevelésben nem részesült, tehát a mit az oláhokról írt, azt a néphagyomány után írta. Ez a hagyomány pedig nemcsak Trajanusról tudott, de tudott az Aurelianus idejében történt dácziai exitusról és az általa alapitott aurelianusi Daciáról is. Ha tekintetbe vesszük az utána következő mondatot, melyben az van mondva, hogy a vlachok elébb a Duna és a Száva körül laktak, azonnal világos

[2] E folyó a Peneusnak egyik ága s a Pindosban ered. Ma Bleuresnek nevezik

lesz, hogy itt erre az aurelianusi Daciára s a vele kapcsolatos történelmi előzményekre utal a hagyomány alapján dolgozó Kekaumenos. Ez a hely tehát Kekaumenosban inkább arra mutat, hogy a vlach nyelv és nemzetiség szülőhelye Ó-Szerbiában és a dalmát tengerpartok felé eső területeken volt, a honnan a szlávok által lassanként délebbre és a hegyek felé szoríttattak. Hogy a vlachoknak Moesiából való bevándorlása a görögök előtt általában tudott dolog volt, az kitűnik *Niketas Choniates* tudósításából, ki elbeszélvén, hogy Izsák görög császár III. Béla király leányát, Margitot feleségül kérte és fényes lakodalmat rendezett. Hogy erre a költségeket előteremtse, súlyos adót vetett ki, a melynek kíméletlen behajtása miatt *a Haemusban lakó barbárok, kiket azelőtt moesieknek, most pedig vlachoknak neveznek, fellázadtak.* Kinnamos pedig itáliai gyarmatosok utódainak nevezi őket. Az a hagyomány, hogy a vlachok a régi moesiaiak utódai, fennmaradt Konstantinápolyban még a törököknél is, mert a szultán több ízben *„a moesiai nemzet vajdái"*-nak nevezte az oláh vajdákat.[1])

Hogy a vlachok mily nagy távolságra elvándoroltak, azt az athos-hegyi kolostorok történetéből tudjuk. Történt ugyanis, hogy az Athos hegyén egyszer csak valami háromszáz vlachháznép telepedett meg, a kiknek szállásait, mint másutt is, úgy itt is úgy hívták, hogy *katun.* A kalugerek a kolostori rendszabályok ellenére szabadon kezdettek közlekedni a vlach juhászokkal, kiknek nejeik és leányaik férfiruhában őrizték a juhnyájakat. A kalugerek e nőktől nemcsak sajtot és gyapjút vettek, de még mulattak is velök. Tudomására esvén ez Miklós konstantinápolyi patriarkának, a szerzeteseket a vlachokkal való közlekedéstől eltiltotta. Komnenos Alexios császár pedig ezeket a vlachokat 1097-ben áttelepíti Peloponnesusba. A híres athosi sajtot pedig ezentúl a kalugerek magok készítették.

Tudelai Benjamin 1159—1173 között Itálián és Görögországon át Palestinába utazott. Ez utazás közben Thessaliában vlachokra talált, kikről írja: Zeitunnál kezdődik *Valachia,* melynek lakosai hegyeken laknak. A népet valach-nak nevezik

---

[1]) *Hurmuzaki:* Documente privitóre la Istoria Românĭlor. VII. 24. 25.

s oly sebesen szaladnak, mint a kecskék. A hegyekről a görögök birtokaira csapnak zsákmányért. Senki sem meri bántani, nincsen király, a ki megbírná őket zabolázni.“

Niketas Choniates szerint Thessaliát Nagy Vlachiának, Aetoliát és Akarnaniát Kis-Vlachiának, a délkeleti Epirust pedig Felső-Vlachiának nevezték. Vlach helységekkel is találkozunk jóformán a Balkán minden részében. Így Alexius Komnenus 1082-ben Konstantinápoly felől Trikala felé indulván Boemund ellen, *Exeva* nevű vlach helységen ment által. Ugyanezen Alexios 1091-ben a kunok ellen hadakozván, mint leánya Anna Komnena írja, új sereget gyűjtött részint bolgárokból, részint pedig azon nomádéletű népségből, melyet a köznyelv vlachnak nevez. A XI. századtól kezdve már gyakran találunk vlachokat a görög császári hadseregben, mert azok mint pásztorkodó, nomádéletű emberek edzettek és így hadiszolgálatra nagyon alkalmasok voltak.[1])

Mindezekből a forrásokból a *vlachok* életmódjára vonatkozóan világosan kitűnik, hogy amolyan félig nomád pásztorkodó népek voltak. „Az oláhok baromtenyésztő nép voltak — írja Miklosich [1]), — kik részint állandó lakhelylyel birtak, a melyet *Katun*nak neveztek, részint pedig juhaikkal, kecskéikkel és lovaikkal havasról-havasra, legelőről-legelőre huzódtak. A román népjellem e vonására különös súlyt kell fektetni, mert ez magyarázza meg elterjedését és jelentőségét a román népnek a két tenger között levő területnek és a határos tartományoknak történelmét illetően. A baromtenyésztéssel a románoknál össze volt kötve a sajtkészítés és a karaván-kereskedés. Az oláh sajt régen a raguzaiak gazdaságában oly szerepet játszott, hogy az érczpénz mellett mint fizetési eszközt is elfogadták. A caseus vlachescus vagy vlachiscus ára (egy 1357-ből származó oklevélben brinza-nak nevezve) a hatóságoktól volt megállapítva. Aztán az oláhok mint teherhordó állatok birtokosai Raguzába boszniai ónt és onnan másfajtájú árúkat, így a többi között sót is szállítottak a parti városokba, a mi e tartományok történetében igen

[1]) *Hunfalvy* P.: Az oláhok története. I. köt. 270. s köv. l.
[2]) Die Wanderungen der Rumänen. 4. l.

nagy szerepet játszott. A Balkán-félsziget románjainak élete ma is ilyen forma félnomád. Nyájaikat a férfiak a magas hegyekre hajtják s csak télen jönnek le a völgyekbe. A kevés földmívelői munkát az asszonyok végzik." Különben ennek a pásztorkodó életnek nyomai még az erdélyi oláhságnál is nagy mértékben feltalálhatók. Ki ne ismerné az erdélyi részekben a barczasági oláhokat (bârsan) és a szebenvidékieket (muntean), kik nyáron fenn vannak a Kárpátokon, télen pedig elmennek Dobrudzsába és Bessarabiába is. A *csobán* név ismeretes jóformán a Tiszától elkezdve egész Odessáig és Athenig mindenütt.

Hasonló társadalmi viszonyok között élőknek találjuk azokat a vlachokat is, kik a félsziget észak-nyugati részében a Morava folyón innen laktak. Az úgynevezett szerbiai vlachokról „igen érdekes dolgokat olvashatunk a Miklosichtól kiadott szerb „Monumentákban." Ezekből olvassuk, hogy Nemanja István, — kinek fiát Imre magyar király fosztotta meg trónjától, — az Athos hegyén fekvő Chilandar kolostornak 170 vlach családot ajándékoz a *radovoi* és *djurgevo*-i kerületekben. I. Uros István pedig ugyan-e kolostornak még 30 vlach családot ajándékoz a Drina folyó mellett. II. Uros pedig a baniai szent Nikita templom oláhjait adja oda. II. István pedig a Žičakolostornak adományoz 211 vlach családot Ipek környékéről. Hasonlóképen ajándékoz Uros István a dečany-i kolostornak is két legelőt a rajta található vlachokkal egyetemben. Hasonló módon fordul elő II. Uros István ajándék-levelében is Chvosnoban Ipek környékén 30 vlach család, mint a szent Nikola templom tulajdona, továbbá a Sitnica melletti Pristinában, mint a Gračanicakolostor tulajdonai. A legtöbb vlach családot, 320-at egyszerre, Dusan czár ajándékozta a Prizrend melletti bistricai kolostornak és pedig a tengerparton levő blatčane katunbeli 87 családot, a Kostrčan katunubeli 66 családot, a Dobrušnie katunubeli 31 családot, a Pristina és Dečany között levő Dragolievci katun 100 családját és a golubovci katunból 36 családot."

A hegyi kis oláh falukat tehát itt is katunnak hívják, mint Thessaliában hívták és hívják ma is mindenütt. Ez oklevelekből azt is megtudjuk, hogy e katunok előljáróit kenézeknek hívták s hogy a vlachok fő foglalkozása pásztorkodás volt s hogy job-

bágyok voltak, kik a kolostoroknak és a földesuraknak bizonyos járulékot fizettek. Igy ha az illető valchnak saját nyája volt, 50 juhtól egy juhot és egy bárányt, 50 borjutól egy borjut. Az idegen bérbe vett legelőért vagy nyájuk egy részével fizettek, vagy pedig havonként bizonyos pénzbeli összeget. A kiknek nem volt nyájuk, a szegényebbek tartoztak az uraságnak szénát kaszálni, gyapjut fésülni és a legelőket meg szántóföldeket őrizni. Természetesen ezek a pásztorkodó vlachok a magok nyájával gyakran kárt is okoztak a birtokosoknak. Ez okozza, hogy például Dusán czár törvényeiben több intézkedés fordúl elé a praevarikáló vlachok ellen. A raguzaiak meg egyszerűen nem engedték meg, hogy ezek a vlachok nyájaikkal raguzai területen teleljenek. Dusán czár okirataiból és törvényeiből kitünik, hogy ez időben a szerbek és az albánok földmívelő népek voltak már, mig a vlachok csak fél nomád pásztorok s ezért tiltja meg ugyancsak Dusán a szerb jobbágyoknak, hogy oláh nőket vegyenek feleségül. Attól tartott, hogy ily módon azok is nomádokká változnak át.

A románok régi társadalmi viszonyaira világot vet a *vlach* szó azon jelentése, melylyel a Balkán-félsziget népeinek nyelvhasználatában birt különféle időkben. Honnan és kiktől származott e szó *vlach*. Schaffarik azt írja, hogy a szlávok a legrégibb időtől fogva *vlakok*nak nevezték a keltákat és országukat *Vlachy*nak. Hozzáteszi azonban, hogy ezen szó összevág a német *wälsch*, *wälscher* szóval. Az ó-németben is a *vlach* annyi, mint idegen, azután pedig itáliai, azaz olasz. Valószinű, hogy e név a germánoktól ered és latinul beszélőt, azaz olaszt tesz. A németektől tanulták a szlávok és ezektől vették át a görögök. De minket nem is a szó etimologiája és származása érdekel, hanem az a különféle jelentés és értelem, a melyben használták a különféle népek.

Miután a *vlach* az egész Balkán-félszigeten pásztorkodással foglalkozott, e szó ethnikus jelentésén kívül a nomádéletű pásztorkodó embert is jelentette, még pedig sokszor nemzetiségi különbség nélkül. Az ide-oda vándorló, csavargó embert szláv néven *brodnik*-nak is nevezik s azért van, hogy az oláhok néha e név alatt is előfordulnak. Az oláh pásztor később kénytelen

volt bizonyos vidékeken az ekeszarvát is megfogni, kivált miután a társadalmi intézmények őket is rászorították, hogy legalább részben kolostorok, fejedelmek és nemesek jobbágyaivá legyenek. Igy aztán a *vlach* név kezdett parasztot, jobbágyot is jelenteni. *Jiricek* azt mondja, hogy az újgörögban a βλάχος (vlach) egyenesen földművelő parasztot tesz, szemben a pásztorra vonatkozó *csobán* kifejezéssel. Érdekes, hogy a *vlach* vagy a *rumân* a régibb román nyelvben egyenesen földhöz kötött jobbágyot jelentett. Igy Mihály vajda abban a rendeletében, melylyel Havasalföldén a jobbágyság viszonyait szabályozza, kimondja, hogy a paraszt annak az úrnak legyen „vecinicu romànu"-ja, kinek akkor épen birtokán találtatott.

A vlachok nemzetének nyoma azonban a görög uralom alatt sem vész el, sőt ezután még többször találkozunk velök. Igy IX. Constantin császár azon seregének, melylyel Siciliában a szaraczénok ellen harczolt, egy része vlach volt. A 1082. és 1092. években találunk említést a görög hadseregben szolgáló vlachokról, sőt 1095-ben, mint tudjuk, egy *Budilos* nevű előkelő vlach (ἐκκρίτης τῶν βλάχων) adja értésére az Anchialosban időző császárnak, hogy a kúnok átjöttek a *Dunán*.

Ez esemény után körülbelül mintegy száz évvel igen nevezetes dolog történik a Balkán-félszigeten. Angelos Izsák császár özvegyen maradva, nőül kérte III. Béla magyar király leányát. A lakodalomra sok pénz kellett s azért a népre súlyos adókat vetettek ki s azokat a legkiméletlenebbül hajtották be. Ez a kiméletlen eljárás nagy elégületlenséget idézett elő a Haemusban lakó vlachok között. Az elégedetlenek élén két testvér, Péter és Assan állottak. Ezek, hogy a lázadásra ürügyet találjanak, Konstantinápolyba mentek a császárhoz s arra kérték, hogy fogadja be őket a hadseregbe, de egyúttal azt is kérték, hogy a császár oklevelesen ajándékozza meg a Haemusban egy kisebb jószággal. E kérésüket nem teljesítették, a miért illetlen módon kezdettek beszélni. János Sebastokrator e miatt Assant pofon ütötte. A kivánt ürügy a lázadásra tehát megvolt. Assan és Péter hazamentek és a népet lázadásra ösztönözték.

A vlachok azonban nem bízva a vállalat sikerültében, nem igen voltak hajlandók a biztatásoknak engedni. Ekkor Péter és

Assan a következő fogáshoz nyúltak. Egy házat építettek a thessáliai szent Demeter tiszteletére s a néppel elhitették, hogy ez a szent e házba költözött és így az isten is azt akarja, hogy a bulgárok és a vlachok szabadok legyenek. Mihelyt e hit a nép között elterjedt, azonnal akadtak prófétáк és prófétanők, kik, mint ezt az egész dolgot elbeszélő Niketas Choniates mondja — vérben forgó szemekkel és tajtékzó szájjal bujtogatták a népet lázadásra. Péter a fejére koronát tett s lábaira piros csizmákat húzott s magát a népnek császár gyanánt mutatta be. A lázadók először *Preslava* várost akarták elfoglalni, de nem lévén ostromszerek birtokában, e tervöktől elállottak. Ezért a nyilt helyekre csapván, azokat pusztították, sok foglyot hurczolván magokkal a hegyek közé. A császár ellenök ment és sikerült is őket a hegyek között meglepni és tönkretenni. Péter és Assan azonban szerencsésen elfutottak és a Dunán átkelve, a kunokhoz mentek.

Abból a körülményből, hogy Péter és Assan együttesen akarták a bulgárokat és vlachokat felszabadítani, azt következtethetjük, hogy a görög uralom, mely egyformán nehézkedett mind a két népelemre, azokat még közelebb hozta egymáshoz minden tekintetben. Ez a szoros együttélés és közösség adott alkalmat arra, hogy Assan és Péter nemzetisége fölött a román és szláv tudósok között vita keletkezzék, a mi egy kissé csakugyan felesleges, mert Niketas Choniates világosan megmondja, hogy mindketten haemusbeli vlachok voltak.

Assan és Péter azonban nem maradtak véglegesen a kunok között, hanem azoktól tekintélyes segédcsapatot nyerve, visszatértek hazájukba, melyet a császári csapatoktól üresen találtak. Azonnal elhatározták, hogy a mysiaiakat és a bulgárokat egy uralom alatt egyesítik, mint voltak előbb. A császár ekkor János Sebastokratort küldötte ellenök, azt, a ki Assant Konstantinápolyban pofon ütötte. János szerencsésen hadakozott ellenök, de épen ezzel keltette fel a császár féltékenységét, ki őt visszahívta és a vezérséget Kantakuzeno Jánosnak adta át, a ki azonban nagyon ügyetlenül folytatta a hadviselést. Ettől is elvette a vezéri pálczát és a főparancsnokságot *Vranas*-ra bízta. Ez azonban Adrianopolban ellencsászárul lépett fel, a mely vállalata életébe került. Ezután a harcz a kun-bolgár-vlach szövetségesek

és a császár hadai között változó szerencsével folyt. Végre 1187-ben *Jambol* tájékán sikerült utólérni a császárnak egy sokféle zsákmánynyal megrakodott kún csapatot s tőle a zsákmányt és a foglyokat elvenni. De úgy látszik, ez a diadal nem lehetett valami sikeres következményekkel járó, mert a görög hadak kénytelenek voltak Adrianopolig visszavonulni. Egy évvel később a görög csapatok Assan nejét is elfogták s ennek következtében a hadakozó felek között fegyverszünet állott be.

Assan a háborúskodások között sem feledkezett meg a bulgár-vlach egyház szervezéséről. A *trnovoi* püspököt a konstantinápolyi pátriárkától független érsekké tette. Szofiát elfoglalván, a ryli szt. János ereklyéit zsákmányul ejtik s nagy pompával Trnovoba viszik. Hasonlóképen cselekednek más helyeken is és pedig Vasil érsek ösztönzésére, mert a görög egyházak ez ereklyéivel az uj bulgár-vlach egyház tekintélyét és hatalmát vélték biztosítani.

Még jobban összezavarta a balkáni viszonyokat s még nehezebbé tette a görög császárság helyzetét az a kereszteshad, melynek vezére I. Fridrik császár volt. A felkelő bulgárok és vlachok, valamint a szerbek is felajánlották Fridriknek szolgálataikat, ha Konstantinápoly ellen fog menni. Fridriknek azonban czélja lévén mentől hamarabb Palestinába jutni, ügyet sem vetett a Balkánon dúló zavarokra s a szövetséget sem fogadta el. E hadjáratot azonban *Ansbertus* leírta,[1]) mely leírás igen sok tájékoztatást nyújt a Balkán-félsziget akkori állapotairól. Elmondja a többi között, hogy julius 15-én a görög császár birodalmában a keresztesek egy igen nagy erdőbe értek, hol őket a görögök, bulgárok, szerbek és vlachok lesben állva várták. Táborukat meg-megrohanták s a lovaikat legeltető szolgákat mérgezett nyilakkal lövöldözték agyon. A kiket ezek közül a keresztesek megfogtak, azok megvallották, hogy ezt a brandizi herczeg, de kiváltképen a görög császár meghagyásából tették.

Ezután elsorolja a görög birodalom külső és belső bajait

[1]) Historia de expeditione Friderici imperatoris edita a quodam Austriensi clerico, quî eidem interfuit, nomine Ansbertus. Fontos rerum Austriacarum. Scriptores. V. köt. Wien 1863.

és a többi között azt mondja, hogy Bulgária legnagyobb részében és a Duna felé valami flachus *Kalopeter* és öcsese Crassianus zsarnokoskodtak alattvaló vlachjaikon. Ebben a bomlásban a szerb és a horvát fejedelmek is szövetséget kötöttek Kalopeterrel a konstantinápolyi császár ellen. Kalopeter is felajánlotta segítségét a császárnak, de a császár nem fogadta el. A keresztesek Nissa körül nagy erdőségbe jutnak, hol az utakat elálló görögöktől és vlachoktól nagyon sokat szenvedtek. De e zsiványok üldözésében nagyon kitünteti magát Fridrik pergei udvarbiró (advocatus de Perge). Ez a Fridrik becsap egy Flachiának nevezett dús tartományba is, mely közel van Thessalonikiához s abból annyi zsákmányt vitt el magával, a mennyit csak elbirt. December 24-én ujra egyezkedik a két császár. Ez alatt Kalopeter, a ki a vlachoknak és Thrakiának vidékein Bulgáriának ura s a ki császárnak óhajtja magát neveztetni, Fridriknek ajánlatot tesz, hogy 40.000 kunnal és vlachchal fogja Konstantinápoly ellen segíteni. A császár kegyesen ereszti el a követeket, olyat íratván Kalopeternek, a mi neki tetszhetik. Az egyezség a két császár között ez alkalommal még nem jött létre s ezért még februáriusban is bántják a kereszteseket a görög császár kunjai és vlachjai. Végre február 14-én létrejön az egyezség. Ez megtörténvén, a görög császár nagy étekfogója nagy sereget gyűjt össze az országháborító vlachok ellen s követséggel kéri Fridriket, hogy most béke lévén a két császár között, adjon segítséget a vlachok ellen. Ugyanez napon a vlachok ura, Kalopeter is segítséget kér Fridriktől a görögök ellen. A császár azonban egyiknek sem ád segítséget, hanem igyekszik mentől hamarabb átkelni a tengeren.

A keresztes hadak elvonulása után sem állott helyre a Balkánon a nyugalom. A rá következő 1190-ben még egyszer diadalmaskodtak a kunokkal egyesült vlachok a görögökön. Szerencsésebb volt Izsák császár a szerbek ellen, a kiknek haderejét 1194-ben a Morava vize mellett teljesen tönkre tette. E győzelem után III. Béla magyar királylyal szövetséget kötött a vlachok és bulgárok ellen. De mielőtt a vlachok ellen a magyarokkal egyesülhetett volna, III. Alexios megfosztotta a tróntól.

Alexios szeretett volna kibékülni s azért követeket küldött Assanhoz és Péterhez. Ezek azonban oly feltételeket szabtak, melyek a birodalomra lealacsonyítók s így elfogadhatatlanok voltak. Assant azonban egy *Ivanko* nevű bulgár meggyilkolta. Ivanko Konstantinápolyba szaladt, Péter pedig testvérével Kalojánnal (Joannitzius vagy a szép János) átvette a kormányt. 1197-ben azonban Pétert is meggyilkolták s a trónon egyedül maradt Kalojan. Kalojan nemcsak szoros barátságban volt a kunokkal, de atyafiságban is, mivel felesége kun nő volt. Kaloján 1204-ben békét kötött a görög császárral, a minek oka az volt, hogy a kunok segitségére többé nem számíthatott, mert azokat a galicziai fejedelem foglalta el saját országukban, azonkivül Imre magyar király meg Bulgária nyugati határait fenyegette, kijelentvén, hogy a vlachok fejedelme bitorló, mivel hogy ezt az országot III. Béla leányának, a görög császár feleségének adta hozományul. Konstantinápoly azonban éppen abban az esztendőben esett a latinok kezébe, a melyikben Kaloján a görög császárral békét kötött. Kaloján attól félt, hogy a latinok és a magyar király ellene egymással szövetkeznek és országán megosztoznak. És ettől annál inkább félhetett, mert mikor barátságát Balduinnak, az uj latin császárnak felajánlotta, ez büszkén azt felelte neki: Ő nem érintkezhetik a frankokkal úgy, mint egy király barátjával, hanem csak mint egy rabszolga az urával.

Ekkor, hogy a kényszerhelyzetből kiszabaduljon, III. Incze pápához fordult s kijelentette, hogy az egyházi uniót országában keresztül viszi, ha a pápa neki koronát küld s a trnovoi érseket patriárkai rangra emeli. A pápa Leo bibornokot küldötte királyi koronával Trnovoba. Leot azonban a magyar király Keve váránál a Duna mellett elfogatta, mivel hogy a Kalojánnak felajánlott királyi méltóságot sérelmesnek találta saját felségjogaira. Miután a pápa meggyőzte arról, hogy a Kalojánnak adandó királyi korona a legtávolabbról sem fogja érinteni az ő felségjogait, a bibornokot szabadon bocsátotta.

Ezalatt a görögök a latinok ellen fellázadtak és Kalojánt hívták segitségül, ki a maga kun szövetséges csapataival Balduin seregét megtámadta. Kotzas kun vezér 1205. april 15-én

teljes diadalt aratott a latinokon, még Balduin császár maga is fogságba esett, a hol meg is halt. A kunok ezután feldúlták az országot egész Propontusig és Konstantinápoly kapujáig. De egy kun magát Kalojánt is megölte, mikor az Thessalonikát ostromolta. Fia, Assan az oroszokhoz futott s a trónt nővérének fia, Boril foglalta el. Egy pár évvel később Assan orosz segítséggel visszajött s Borilt Trnovoban ostrom alá fogta. Innen Boril szökve akart menekülni, de elfogták és megvakították. Utódja II. Assan lett, ki feleségül vette II. Endre magyar király leányát.

Ez a román és szláv iróktól annyit emlegetett román-bulgár birodalom története. Mellőzve azt a vitát, mely a szláv és román irók között folyt egyrészt az Assan-dinasztia román vagy bulgár-szláv eredetéről, másrészt pedig az állam román vagy szláv jellegéről, csak azt akarjuk kiemelni, hogy úgy az egyház mint az állam nyelve, mint minden intézménye, kivétel nélkül és tagadhatatlanul szláv volt. A vlach népelem ekkor lett bizonyos fokig a bulgárok társaságában és gyámsága alatt államalkotó elemmé s ekkor sajátította el a bulgároktól mindazon állami és társadalmi intézményeket, a melyeknek segítségével a Dunán innen aztán román államokat és román társadalmat alapított.

VIII.

A románság átköltözése a Duna balpartjára.

A VI. század közepén a mai Románia területén szlávok laknak. Asparuch bulgár birodalma valószinűen kiterjedt a Duna balpartjára is. Pannoniában és a mai Erdélyben nem volt bulgár uralom. Schesaeus költeménye és Eder Károly kommentárja. A vlachok átköltözése a Dunán már az első bulgár birodalom alatt megkezdődik s annak bukása után még nagyobb méreteket ölt. A magyarok feltűnése. A patzinakiták vagyis a bessenyők szerepe. Konstantinus erre vonatkozó tudósításai. Hol laktak a bessenyők? Szent Brunó tudósítása. A kunok fellépése és szerepe Assan bolgár birodalmában. A kunok viszonya a bulgárokhoz és vlachokhoz. A vlachok a kun uralom alatt a mai Románia területén egyre szaporodnak. A halicsi oláhok. Hasdeu véleménye szerint az oláhok Halicsban Trajan óta laknak. Vatatzes vlachjainak támadása III. István magyar király serege ellen. Kontrovers nézetek e támadásra vonatkozóan. Kumania területén ez időben alakulhatott-e valahol önálló román fejedelemség? A berladi oklevél hamisítvány s valószinű ennek folytán, hogy az állítólagos berladi fejedelemség sem létezett. A bolgárok és vlachok a mai Romania területén csak ethnikai és nem államalkotó tényezők egész a tatárjárásig.

Az a kérdés most már, hogy ezek a vlachok mikor jöttek át a Dunán a mai Románia területére? Kétségkívül ez a kérdés tekinthető a románság balkáni eredete elméletének próbakövéül, mert e tekintetben a források sokkal kevesebb felvilágosítást nyújtanak, mint a románok legrégibb történetének bármelyik más pontjára vonatkozóan.

Hogy erre a kérdésre a valószinűen bizonyos feleletet megadhassuk, vizsgáljuk meg, hogy ezeken a területeken miféle népek nyomaira találunk a szóbanforgó időkben? Hogy 581. táján a mai Oláhországban szlávokat találunk, arról Mauricius görög császár kortársa, Menander értesít. Történt ugyanis, hogy az avarok chaganja, Baján, az itt lakó szlávokat megakarta büntetni azért, hogy parancsainak nem engedelmesked-

tek és nem akartak neki adót fizetni. Baján a görög császártól engedelmet kért, hogy Singidunumnál és Syrmiumnál a Dunán hadaival átkelhessen, mivel Pannoniából alkalmas helyen nem mehetett át a mai Oláhországba. Itt a Dunán átkelve, a folyó mentén lement egészen Dobrudzsáig, s ott ment át rajta az engedetlen szlávok ellen.

A bulgárok, mint már tudjuk, szintén ez időben tűnnek fel. Az a kérdés, hogy Asparuchnak, ki átjött a Dunán és a mai Bulgáriában új hazát alapított, hatalma kiterjedt-e a Duna bal partjára vagy nem? E tekintetben a nézetek homlokegyenest ellenkezők. Roesler és Hunfalvy a legnagyobb mértékben perhorreskálják, hogy a Dunán innen eső tartományokra is kiterjedt volna az Asparuchtól alapított bolgár birodalom. „A mióta a bulgárok a Haemus vidékére költöztek — írja Tomaschek [1]) — a két Dunapart történetét nem lehet egymástól szigorúan elválasztani. 805. körül — mint az idevonatkozó tudósítások mondják — *Krum* a bolgárok chanja a frankoktól legyőzött avarok maradványait uralma alá hajtotta és ugyancsak ő 813-ban Adrianopol bevétele után a Duna balpartjára a foglyoknak sok ezerét telepítette le, és hogy röviddel halála előtt az összes avarokat és az északi szláv törzseket egyesítette egy Byzanczra szánt végső csapás czéljából. Ezóta van szó a dunántúli Bulgáriaról (Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου“).

Engel [2]) azt mondja, miután a negyedik Kubrát fiú átkelt a Dunán, Pannoniában maradt, de főhadiszállása a Tisza mellett volt, hol az ottani szlávokon uralkodott. Sőt a Duna mellől elvitte a szlávokat és azokat a Kárpátok alá telepítette. A tiszai Bolgárországot az a győzelem hozta létre, melyet Nagy Károly aratott az avarokon. Ennek uralkodója Krum volt, ki a moesiai bulgárokon is uralkodott. Krum elfoglalván Adrianopolist, abból tömérdek lakost hurczolt a tiszai Bolgárországba. Engel mindezt Theophanes alapján mondja, csakhogy Theophanes a Dunán innen levő Bolgárországról emlékezik meg.

[1]) Zeitschrift für die österr. Gymnasien. 1877. 451. 452.

[2]) *Engel*: Geschichte des alten Pannoniens und der Bulgaren. Halle 1797. 265. és köv. l.

Ezt a kérdést részletesebben tárgyalja újabb időben *Pič* [1]). Szerinte, hogy a moesiai bulgárok nemcsak a Duna bal partján fekvő tartományokon, hanem még Erdélyen és Mármaroson is uralkodtak, a következőkkel lehet bizonyítani. Először is a byzantinus irók világosan megkülönböztetik „*a dunántúli* (ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου) és *a dunáninneni* (ἔντος τοῦ Ἴστρου) Bulgáriát. Másodszor 827-ben a frank és a bulgár hatóságok között viszálkodás tört ki azért, mert a bulgárok gyakran bántották a szlávokat, kik a frankok alattvalói voltak. Ezt pedig nem tehették volna, ha a Duna bal partján is nem uralkodtak volna. Harmadszor 892-ben Arnulf császár levelet írt Vladimir bulgár királyhoz, melyben kéri: ne engedje meg a sókivitelt Morvaországba. Ebből a levélből világos, hogy a bulgárok nemcsak Erdélynek, de Mármarosnak is urai voltak, mert hiszen Morvába a sót csak Erdélyből vagy Máramarosból vihették.

Egy Schesaeus nevezetű szász ember 1550-ben egy latin költeményében a többi között ezeket irja: „A halban gazdag Olt partján áll a híres vár, melyet régi lakói Fagarasnak neveztek. Körül van véve sánczokkal és hatalmas fallal. Körülötte laknak a nagyszámu földmívelő triballok, a kik alá vannak vetve e kastélyból származó törvénynek és jognak." *Eder* Károly[2] ezt a költeményt kiadván, azt mondja, hogy itt a triballok alatt bulgárok, azaz fogaras-környéki oláhok értendők, valamint a brassai külvárosi oláhok is bolgároknak nevezik magokat s innen a külváros neve is Bolgárszék. Fogarasról először egy 1231-beli oklevélben [3]) történik említés. Ebben az oklevélben szó van a Boja földjéről, mely most Bujulnak, Stoja fiának birtokában van. Erre azonban egy bizonyos Thrul, Choru fia, mint családi jószágra, igényt tart. Ez számos tanu egybehangzó vallomásával bizonyítja, hogy ez a föld „a tempore humanam memoriam" átment az ő őseinek birtokába és hogy az „a temporibus iam quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum exti-

---

[1]) Abstammung der Rumänen. Leipzig 1880.

[2]) *Eder:* Scriptores rerum. Transsylvanicarum. Schesaeus. Ruinae Pannoniae.

[3]) *Teutsch und Firnhaber:* Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. Wien 1857. 50. l.

tisse fertur" Fogarashoz tartozott. Ebből a kifejezésből némelyek azt vélik kiolvashatni, hogy még a XIII. század kezdetén is élt az oláhság között annak tudata, hogy egykor a románok földén a bulgárok uralkodtak. Hasdeu[1] ebből egyszerüen azt következteti, hogy a bulgárok neve alatt itt is a románokat kell érteni, mint több más esetben is. Szerinte a Leo Grammaticus „dunántúli Bulgária"-ja alatt egyenesen a mai Romániát kell érteni s minden egyes esetben, valahányszor csak a Duna balpartján lakó bulgárokról vagy bulgár birodalomról van szó, mindig a Dunán innen lakó románokat kell érteni. Mert ezekre a bulgár név csak onnan ragadt, hogy a bulgárokkal szomszédságban laktak. Krum, valamint később Simeon nemcsak a bulgároknak voltak fejedelmeik, de a Dunán innen lakó románoknak is. Erdélyben és Pannoniának a Tiszáig eső részében apróbb román fejedelmek uralkodtak, de bulgár fenhatóság alatt.

Hogy e kérdést az ellenmondásokból és az egymásnak ellenmondó tudósítások által okozott homályból kibonthassuk, két dolgot kell tisztába hozni.

Először is tudjuk, hogy Kubrát negyedik fia Pannoniában telepedett le. Mi történt ezzel? Ha ezzel tisztába jövünk, azonnal könnyebb lesz a valószínű bizonyosságot megállapítanunk. Jiricsek azt mondja: „Kubratnak negyedik fia Pannoniába költözött s itt a Tisza és a Maros vidékén telepedett le. Valószínűség szerint ezek a bulgárok az avar birodalom bukása után a déli bulgárokhoz csatlakoztak, mi által a bulgár birodalom Pest felé terjedt a Mátráig és a Kárpátokig. Krumus uralkodása tehát keleti Magyarországot is magába foglalta."

Ezzel szemben a valósághoz közelálló valószínűség a következő: Krum hódításait és viselt dolgait a keletrómai birodalomban a bizantinus történetírók elbeszélik, de hogy keleti Magyarország területén valaha csak járt is volna, arról sem a bizantinusok, sem pedig a nyugati írók nem tudnak semmit. Tény az is, hogy Kubrát negyedik fia Pannoniába jött, hol az avarok chagánjának engedelmével letelepedett, de azóta nem hallunk

[1]) Istoria critica a românilor. 11. l.

semmit a bulgárokról, sőt az avarokról sem tudunk semmi bizonyosat egészen 791-ig. A valószínűség tehát az, hogy a bulgárok, a kik különben sem lehettek valami nagy számmal, az avarokkal összeolvadtak és elkezdettek szlávosodni, úgy hogy Simeon czár idejében épen úgy el voltak szlávosodva, mint Asparuch bulgárjai. E miatt tehát Pannoniában és Daciában bulgár, vagyis — mint a román írók szeretik feltüntetni, — román birodalmat és nemzetiséget még csak valószínűséggel sem kereshetünk, legfölebb elszlávosodott avar-bulgár törzseket. Így tehát az a bulgár birodalom a Tisza-Duna közén, melyről a magyar néphagyományok alapján dolgozó Anonymus oly érdekes dolgokat tud elmesélni, valamelyes ilyen elszlávosodott bulgár-avar tözsfőnök birtokára vonatkozhatik csupán. Szervezett bulgár állami hatalomról a magyarok bejövetelekor a mai magyar állam területén szó sem lehet.

Másképen áll egy kissé a dolog a Duna azon balpartjára vonatkozóan, a mely a Vaskaputól az erdélyi Kárpátok déli oldala hosszában a Fekete-tengerig terjed. Azt tudjuk, hogy Asparuch az úgynevezett *Onglos*-ból jött át a Dunán s hogy ez a terület a mai Moldovától keletre esett, ott, a hol ma Bessarábia fekszik. Az is bizonyos, hogy Asparuch ennek az Onglosnak birtokában maradt a Dunán való átköltözése után is. Az is tény, hogy az Istroson túl fekvő Bulgária alatt a bizantinus írók a bulgárok régibb hazáját, az Onglost értik. Ezt a területet pedig semmi olyas természeti akadály sem választja el a mai Románia déli részétől, a mely lehetetlenné tette volna, hogy a bulgárok az Onglosból át ne jőjjenek, sőt a Duna sem képezhetett olyan áthághatatlan határt, hogy a bulgárok annak balpartját rövidebb vagy hosszabb ideig birtokuknak ne vallhatták volna. Azt hiszem, hogy nincs semmi világosan beszélő adat, mely helytelennek bizonyíthatná azt a föltevést, hogy Krum bolgár czár uralma nemcsak Moesiára és az Onglosra terjedt ki, hanem a mai Romániára is a Duna mentében való egész kiterjedésében. S hogy azokat a foglyokat, kiket 813-ban Adrianopol mellől hozott el, Onglosban s ezen a területen telepítette le. Ezeket tekintetbe véve, egyáltalán nem tarthatjuk kizártnak, hogy a magyarok bejövetele előtt már egyes vlach csapatok átjöttek a

Dunán. A milyen messzire lementek délen az egyik legelőről a másikra vándorló pásztorkodó vlachok, ép oly könnyen átjöhettek a Dunán is. Így hát Engel nézete, hogy a románok Daciába költözése az első bulgár uralom idejére tehető, legalább a mai Románia területére vonatkozóan tévesnek épen nem mondható.

Nagyon valószínű, hogy az első bulgár birodalom bukása után a Dunán átköltöző vlachok száma egyre szaporodott. Legalább semmi akadálya sem volt annak, hogy nyájaikkal ennek gazdag legelőire át ne jőjjenek.

E terület történetében a IX. században igen érdekes fordulat áll be attól a pillanattól kezdve, hogy a magyarok az európai történelem színpadán feltűnnek. „Tudni kell — írja Konstantin császár,[1] hogy a paczinakiták elejétől fogva az Atel, valamint a Geich folyó mellett laktak, határosak lévén velök a mazarok és az úgynevezett úzok. S ezelőtt ötven esztendővel a mondott úzok a khazarokkal egyetértvén, erőt vőnek rajtok és kiűzék őket tulajdon országukból s azt mai napig az említett úzok birják. S a paczinakiták bujdosva járának-kelének, keresvén helyet, melyen megtelepedjenek. S elérvén a mai nap általok birt földet s azon a turkokat (magyarok) találván lakosokul, őket háborúban legyőzvén és kivervén, kiűzék és megtelepedének benne s urai azon földnek, mint mondám, mai napig ötvenöt esztendeje. A kangárnak nevezett paczinakiták a khazarok ellen háborút indítván és meggyőzetvén, saját földjüket elhagyni s a turkok földjét megszállani kényteleníttetének. S háború ütvén ki a turkok s az akkor kangárnak nevezett paczinakiták közt, a turkok serege meggyőzetett és két részre szakadt; s egy részök keletre Perszisz felé telepedett meg, kik a turkok régi nevén maig is szabartoiaszfaloi néven neveztetnek; a másik rész pedig nyugot felé telepedett meg első vajdájokkal és fővezérökkel, Lebediászszal, az Atelközü nevezetü helyekre, mely helyeken most a paczinakiták nemzete lakik."

Itt Atelközüben laktak a magyarok, mikor Leo császár segítségül hívja őket Simeon bulgár czár ellen. A magyarok Árpád fiának vezérlete alatt átmennek a Dunán és a bulgárokat

[1] De administrando Imperio. Szabó Károly fordítása 37—38. fejezet.

megverik s nagy zsákmánynyal visszatérnek Atelközübe. Simeon ezalatt kibékül a görögökkel és felbiztatja a bessenyőket a magyarok ellen. A bessenyők egy alkalommal, mikor a magyarok főhadereje távol volt, beütnek a magyarok szállásaira s azt elpusztítják. A visszatérő magyarok földjeik elpusztítását látván, uj hazát keresnek maguknak. A magyarok helyét, az Atelközüt a bessenyők foglalják el. De hol volt ez az Atelközü? Konstantinus megmondja: „Az a hely, melyben előbb a turkok voltak, most pedig a bessenyők laknak, az ott keresztül folyó viztől Etel és Kuzunek neveztetik . . . A bessenyők helye, a melyben azelőtt a turkok laktak, az ottani folyókról neveztetik. A folyók pedig ezek: az első *Baruch*, a második *Kubu*, a harmadik *Trullus*, a negyedik *Brutos* (Βρούτος), az ötödik *Szeretos*. Hogy a három első folyó micsoda folyó lehet, azt nem tudjuk, de hogy a két utóbbi a mai Prut és Szeret, abban semmi kétségünk sem lehet. Atelközü, a mi annyit tesz mint vizköz, tehát körülbelül a Dnjesztertől a Szeretig terjedő föld volt.

Árpád uj hazájának határait ugyancsak Konstantinus császár irja le: A turkok lakásai a Trajanus hídjánál kezdődnek, a melynél Nagy Konstantinnak tornya van. Azután három napi járóföldre Belgrád következik, hol a Száva beszakad a Dunába, melytől két napi járóföldre van Sirmium. Laknak a Duna és a Száva között is. Ezentúl következik Nagy-Moravia, a melyen ezelőtt Sphendoplok uralkodott, most pedig a turkok feldúlták. Ezek az Ister (Duna) felé való ismeretes és megnevezett helyeik. A tulsó vidékeken Turkiának szállásai az illető folyókról vannak megnevezve. Első folyó a *Temes*, második a *Tutes* (?), harmadik a *Maros*, negyedik a *Krisos*, ötödik a *Tisza*. A turkok határosai keleten a bulgároknak egy része, a hol az Ister vagy az úgynevezett Danubius választja el; északon a bessenyők, nyugaton a frankok, délen a horvátok."

Konstantinus e leirásából világosan kitünik, hogy Árpád Magyarországa csak az Al-Dunánál a Vaskapu tájékán, legfölebb is csak a Moravának a Dunába folyásától egyenes vonalban, délkeletre volt határos a bulgárok földjével. Konstantinus megnevezvén a Maros és Kőrös folyókat is, mint olyanokat, a melyeknek vidékein magyarok laknak, egészen világossá teszi,

hogy Erdélyt legalább a Maros és a Szamos mentén már Árpád idejében megszállotta a magyarság s hogy egy oly bolgár birodalomról, mely hatalmát Erdélyre is kiterjesztette volna, beszélni is képtelenség. Ezt még világosabbá teszik azon szavai, melyekkel Magyarországnak a bessenyők felé való határait északon jelöli meg, mivelhogy Atelközü, melyet a bessenyők elfoglaltak, tényleg a Tölgyesi-szorostól a Vereczkei-szorosig terjedő vonalon érintkezett Magyarországgal. Még érdekesebb az, hogy Konstantinus megjegyzése szerint a bessenyők földjétől még négy napi járóföld van a magyarok hazájáig. Ha elfogadjuk, hogy Konstantinus Atelközü nyugati határvonalát a Szeret-folyóval jelölte meg, akkor ez a távolság is meg van magyarázva, mert ha a Vaskaputól Belgrádig három napot számított, bizonyára a Szerettől is van négy napi ut addig, míg északkelet felől valaki a magyarok földére érkezhetik.

Még világosabb lesz ez a térítési szándékkal Szent István idejében Bessenyő-országot megjárt Szent Bruno tudósításaiból,[1]) a ki Oroszország felől ment be a bessenyők földére. Itt a bessenyők földén hallja meg, hogy a fekete magyarok már keresztényekké lettek. Azért nem megy most már közéjök, mint eredetileg tervezte, hanem elmegy a pogány prusszokhoz (porosz), hogy azoknak hirdesse az isten igéjét. Hogy Fekete-Magyarországnak Erdélyt nevezték s hogy a fehér magyarok az erdélyi magyarok voltak, nyilván tudott dolgok. Az oroszok fejedelme, Vladimir két napi járóföldre kiséri el Szent Brunót, míg a bessenyők földére érkeznek. Oroszországhoz, mint Konstantinusból tudjuk, a *charaboi* törzs területe volt legközelebb. Valószinü, hogy Bruno ide érkezett legelőször. Összesen három területet járt be, a negyedikbe nem ment, mert abból követek jöttek hozzá. Hunfalvy [2]) azt hiszi, hogy e követek a magyarokkal határos *gyla* területről valók voltak s talán éppen tőlük is hallotta, hogy a fekete ungrok már keresztényekké lettek.

[1]) Szent Bruno e tudósítását legelőször Hilferding közölte 1856-ban. Utána Miklosich adta ki a „Slavische Bibliothek“ II. kötetében 1858-ban. Hunfalvy Pál pedig még ez évben közre adta a „Magyar Nyelvészet“ czímű folyóirat II. kötetében.

[2]) Az oláhok története I. k. 209. l.

Bruno tudósításából látjuk, hogy a bessenyők Dnjeperen inneni területei 1007—1010. körül is ugyanazok voltak, mint voltak 950. táján, mikor Konstantinus császár birta. A magyar krónikák ebben a korban egyes olyas bessenyő törzsfőnökökről is tudnak, a kik ide jöttek a magyarok közé s köztük letelepedve, beléjök olvadtak, de annyi mégis bizonyos, hogy kelet felől ezek a bessenyők voltak a magyarság legádázabb ellenségei. 892-től 950-ig nem hadakoztak ugyan a magyarokkal, de 950 után többször becsaptak Erdélybe és valószinüleg ez okozta, hogy a fekete magyarok földe egész Szent Istvánig csak laza összefüggésben van az anyaországgal. Szent István kisebbik legendája a következőket beszéli el: Alig hogy István Róma meghatalmazásából rendbeszedte az egyházi ügyeket, az állatias és pogány bessenyők meg akarják vala rontani országának véghelyeit. A király vadászaton mulatván, álmában angyal jelentette meg neki a bessenyők becsapását. Azonnal követtől izeni a tulsó részben (azaz Erdélyben) foglalatos tribunusnak, hogy vigyázzon, szedje össze a harczos férfiakat, s fogadja az ellenséget. Az ellenség már a város falait körülvette, mikor a tribunus szétveri őket s a követ győzelmi hírrel tér vissza a királyhoz. Ugyanezt elbeszéli a nagyobbik legenda, valamint Hartwick püspök is Szent István életiratában. hozzátévén, hogy ez a város az erdélyi Fehérvár volt. Hasonlóképen beszélik el azt is a legendák és a krónikák, hogy egy izben hatvan előkelő bessenyő, hallván Istvánnak hirnevét, ennek országába jött vagyonostól. Kincseiket azonban holmi gonosz emberek elragadozták, a kiket ezért Szent István kettesével akasztatott fel az utak szélén. A bessenyőket azonban befogadta birodalmába és letelepítette.

Körülbelül 1060-ig Magyarország békéjét kelet felől a bessenyő beütések fenyegetik. Ez időtől kezdve a kunokkal foly a küzdelem, mert a kunok rátörtek a bessenyőkre s azokat meghódították. A bessenyők és kunok, mint egyfajtáju és talán egynyelvű nép is hamar összeolvadnak egymással s azért a magyarság az első kun becsapásokat is bessenyő becsapásoknak tartja. Ekkor már bulgár birodalom nem volt, mert annak 1020-ban Basilios császár végét vetette. A kunok az egész Moldovát.

sőt Havasalföldét is akadálytalanul eláraszthatták s birtokukba vehették. A görög császárság sokkal gyengébb volt, hogysem ereje lehetett volna a kunokat megakadályozni abban, hogy a Duna balpartján elterülő síkságot birtokukba vegyék. Örvendtek, ha a kunok nem jöttek át a Dunán, a mely óhajtásuk azonban nem teljesülhetett, mert a kunok több izben becsaptak a görög birodalomba.

A kunok első beütése a görög birodalomba 1078-ban történt.[1]) Erről a görög forrásokban csak rövid emlékezést találunk. Sokkal nagyobb szerepök volt a kunoknak abban a hadjáratban, melyet az éjszaki barbárok 1087-ben folytattak a görögök ellen. E hadjáratban a kunok vezérei Togorták és *Maniák* voltak,[2]) kik bizonyára egynek vehetők az orosz források által említett *Tugortokanŭ* és *Boniakŭ* polovcz fejedelmekkel.[3]) A harmadik kun beütés 1095-ben történt, mikor Leon, ki magát Diogenes császár fiának adta ki, hívta be. Negyedizben pedig 1114-ben voltak kénytelenek a görögök a kunokkal harczolni, a mely alkalommal azonban a kunokat rettenetesen megverték. Hogy az Assan-féle román-bulgár birodalom létrehozásában micsoda szerepet játszottak a kunok, azt láttuk. És éppen ennek tulajdoníthatjuk, hogy a kunok és a Balkánon lakó bulgárok meg vlachok között oly nagy volt az érintkezés. Ez érintkezés tette lehetővé, hogy a vlachok lassanként a Duna balpartján elszaporodjanak, nem politikai, hanem csak ethnographai tényezőképen. Azt sem érdektelen tudni, hogy azokban az oklevelekben, melyekben legelőször szó van a vlachokról, azok a bessenyőkkel és kunokkal kapcsolatosan említtetnek. IV. Béla király korában, mikor a magyar dominikánusok Moldovába mennek s ott kun püspökséget alakítanak, annak székely, oláh és kun hívei vannak. Sőt Kuthen király Magyarországon megtelepült kunjai között is voltak bizonyára oláhok, a mint azt a kunokra vonatkozó különféle oklevelekben előforduló nevek alapján állíthatjuk, igen sok valószinüséggel.[4])

—

[1]) *Scylitzes*: Excerpta ex breviario historico ap. Cedrenus II. 741.
[2]) Anna Komnena II. p. 9. 65.
[3]) *Pervonečalna lâtopisu.* 157. l.
[4]) *Réthy László:* Az oláh nyelv és nemzet megalakulása.

Ezek a történeti események és népmozgalmak teszik érthetővé s bizonyossá azt az állítást, hogy a vlachok egy részének a Dunán való átköltözése az Asparuch-féle bulgár birodalom megalakulásától a kunok országának elenyésztéig lefolyt időközben történt meg. De csak egy részének, mert ez az átköltözés kisebb-nagyobb mértékben állandó volt, sőt bizonyos mértékben még ma is annak tekinthető, hiszen Oláhország kisebb-nagyobb városaiban a macedo-vlach kereskedő és iparos népesség nem épen jelentéktelen közgazdasági tényező.

„A mint Moesiában a bulgár-birodalom létrejött és lassanként megerősödött, határait a 9. században a mai Oláhországra is kiterjesztette és számos románnal is később benépesítette, kik a Hämusból és Macedoniából örömest bevándoroltak a szép Dunamelléki ország síkságaira, a mire különben a bizánczi kormányzat különböző üldözései is kényszerítették. A X. században a besenyők telepedtek meg az oláh földön. Utánok a kúnok jöttek, a kik itt hosszabb ideig voltak (1083—1220). A besenyő uralom alatt sem szünetelt a románság Bulgáriából és Thrácziából való átköltözése a mai Oláhországba.“ [1])

Most már az a kérdés, hogy a történelmi források tanusítása szerint, mikor lép fel először a vlach elem a Duna balpartján elterülő mai Romániában?

„Az 1164. év végén oly esemény történik — írja Tomaschek — a melyben az oláhok szerepet játszanak, még pedig olyan oláhok, kikről fel kell tennünk, hogy vagy Moldovában, vagy Bessarabiában laktak. Ez a bizonyíték eddigelé minden kutatónak, még Roeslernek is elkerülte figyelmét. Nevezetesen Niketas Choniates [2]) egy helyen azt írja: Andronikos Komnenos sevastokratort Manuel császár a nisi és branicsevoi eparchia főparancsnokává nevezte ki, de csakhamar azon gyanúba keveredett, hogy a császári trónra vágyik és a magyar királylyal segítség nyerése végett alkudozik. E miatt felelősségre vonatván, az ifjú császárt el akarta láb alól tetetni, de e szándéka

---

[1]) *Eud. Hurmuzaki*: Fragmente zur Geschichte der Rumänen. Bucuresci 1878. 185. és 186. l.

[2]) De Manuele Imp. IV. 2. p. 169—172.

felfedeztetvén, Konstantinápolyban a császári palotában szigorú őrizet alá helyezték. Kétszer igyekezett innen megszökni. Másodszor sikerült is kisérlete. Kis-Oroszországba, Halicsba igyekezett szökni, hol Jarosław Wladimir fia volt a fejedelem, ki őt vendégszeretően fogadta és jószágokkal ajándékozta meg. Menekülését Niketas részletesen leírja. *Ankhilas*-ba, — az újabb kéziratokban Akheló van, mi megfelel a mai Akhjolu-nak - érkezve, útját éjszak felé vette és sikerült is neki észrevétlenül Halics határáig jutnia, de itt az oláhok, kik a görög császárral jó viszonyban voltak, s kikhez menekülésének híre elérkezett, megfogták és visszavitték a császárhoz. Azonban útközben rászedvén kisérőit, megszökött tőlük és szerencsésen meg is érkezett Halicsba."

Ez a tudósítás kétségbevonhatatlanná teszi, hogy a XII. század közepe előtt is voltak románok a Duna balpartján s hogy ezek a románok érezték a Dunán túl lakó románokkal való összetartozandóságukat, az abból is kiviláglik, hogy ők tudomással birtak a görög császár szándékairól s azt készek voltak szolgálni. Ezek a vlachok bizonyára a kúnok engedelmével jöttek át a Dunán, mert hiszen a kunoknak semmi ellenvetésök sem lehetett azon pásztorkodó oláhok ellen, kiknek nyájai esetleg gazdasági szempontból is igen fontosak lehettek e háborús kalandokkal foglalkozó népnek. Ha nem lett volna a kunok és a vlachok között ilyen, gyakoribb kölcsönös érintkezésből származó közelebbi viszony, aligha sikerült volna Assannak és Péternek megnyerni a görögök ellen a kunok segítségét.

Az a tény, hogy Halics határszéleinél vlachok-kal találkozunk 1164-ben, Hasdeu-nak teljesen elégséges arra, hogy e vidéken is Trajanus óta lakó románokat s önálló román tartományt lásson s ennek alapján Pokutziát a románság tulajdonául reklamálja. Történt ugyanis, hogy a XVI. században *Joan voda cel cumplit* Pokutziát a lengyelektől az oláhok régi joga alapján magának követelte (Pocutiam tamquam antiqui juris possessionisque Valachicae). Hasdeu jól tudja ugyan, hogy a vajda az oláhok régi jogát arra az alapra építette, hogy István vajda a XV. században Pokutziát elfoglalta, de szerinte ez a régi jog nem erre, hanem a római birtoklásból eredő jogra vonatkozik.

„Mert ez a kis tartomány (Pokutzia) Moldova északi részében a Prut és a Dnjeszter között az ó-korban része volt a trajanusi Daciának. Ezt nemcsak a tartomány földrajzi helyzete, de két városának, *Kolomea*-nak és *Sniatyn*-nak nevei is bizonyítják. Kolomea annyi mint *Colonia romana*, a másik név pedig *Netindavá*-ból származott. A moldovaiak tehát mint a rómaiak leszármazottjai, hagyományos joggal birtak Pokutziára." [1]) Hogy az e fajta fejtegetések mennyire nem vehetők komoly tudományos fejtegetés számába, arról, ki az eddig előadottakat némi figyelemmel kisérte, senki sem kételkedhetik.

Vannak még más nyomok is, melyek valószinűvé teszik, hogy a vlachok már a XI. század eleje óta meg voltak telepedve a Duna balpartján. Tomaschek figyelmeztetett Attaliosnak [2]) egy helyére. Itt említés van ugyanis arról téve, hogy a skythák 1074-ben a görögök ellen a Dunától északra lakó mixobarbárokkal szövetkeztek. Tomaschek azt mondja, hogy e *mixobarbarok* alatt vlachok és bulgárok értendők. Vezérök Nesztor volt, ki alárendeltje volt Tatrusnak, a bessenyők fejedelmének. 1059 és 1087-ben is viseltek hadat a sauromaták és a dákok a görög császári birodalom ellen. Az 1150-től származó Hypatios-féle Krónika a Bug felső folyásánál egy *Bolochovo* vidéket említ meg, a melynek lakóit *Bolochovczok*-nak nevezik. Ezek a *bolochovczok* minden bizonynyal románok, hiszen a galicziai *Bolechóv* nevű város neve a régi latin okiratokban villa Valachorum.[3])

Mánuel császár III. István magyar király ellen háborút kezdett. Ezt a háborút Kinnamos leírta s nála olvassuk a következőket: A császár Alexiost, kinek leányát adta nőül, nagy hadsereggel a Dunához küldötte azért, hogy színlelje, mintha a magyarokat a szokott helyen támadná meg. *Leon*nak, a ki *Vatatzes*nek neveztetik, pedig azt parancsolta, hogy egy épen oly számos sereggel, mely között a vlachoknak nagy sokasága is volt és a kik, a mint mondják, az itáliai gyarmatosoktól szár-

---

[1] *Hasdeu*: Ionu-Voda cellu cumplitu. Bucuresci. 1863. 52. l.

[2]) Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. I. 49. *Attaliota*. Historia Corpus script. hist. Byz. Bonnae 1853. 204. l.

[3]) *Miklosich—Kaluzniacky*: Die Wanderungen der Rumänen.

maznak, a magyarokat egy más oldalról támadja meg és pedig a Fekete tenger felé eső részekből, a honnan idáig őket még senki sem támadta meg. E tervnek megfelelően Alexios el is jutott a Dunáig, hogy azzal, mintha átmenne a folyón, megijeszsze a magyarokat. Ez alatt Vatatzes a Fekete-tenger felől megtámadta s teljesen tönkre verte őket, tömérdek embert megölvén közülök s miután tőlök megszámlálhatatlan barmot és lovat zsákmányul ejtett, visszatért. A császár azonban még egy harmadik csapást is akarván mérni a magyarokra, egy újabb sereget küldött ellenök, hogy azok felebb Tauroscythia irányában támadják meg a magyarokat. E sereg élén Lamparda és Petralifa állottak.

E tudósításban a Vatatzes-féle hadsereg támadásának színtere érdekel minket, mert hiszen vlachok nagy számmal ebben voltak. Hasdeu[1]) azt mondja, hogy ha egy pillantást vetünk a térképre, azonnal meggyőződünk, hogy a vlachok e támadása a mai Oláhországból Fogaras és Brassó között volt Erdély ellen irányozva. Sőt szerinte ezek a Vatatzes seregében levő vlachok, saját vajdájuk vezérlete alatt állottak, a ki aztán Vatatzes seregével betörve Erdélybe, Fogaras vidékét elfoglalta s azt többé kezeiből ki sem bocsátja. Hunfalvy és Roesler[2]) azt mondják, hogy semmi szín alatt sem lehet itt a Duna balpartjain lakó románokat érteni a Vatatzes seregében szolgáló vlachok alatt, hanem azon vlachokat kell itt érteni, a kik Konstantinápolytól a Haemus-hegységig Bizya és Anchialos környékén laktak; tehát még csak nem is a Bulgária területén lakó vlachokat, mert ekkor a bulgárok nevét is megemlítette volna. Kinnamos e tudósításán lehet pro és contra vitatkozni, de ha egybevetjük a bizantinusok más hasonló helyeivel, aligha kételkedhetünk azon, hogy ez a támadás a mai Románia felől történt. A harmadik hadtest Tauroskythia felől támad, tehát Halics felől. Hogyan támadhatott volna ez oldalról, ha a görög császári csapatok nem Moldován keresztül húzódtak volna északfelé? Vatatzes hadseregének kiinduló pontját Kinnamos ἐκ τῶν πρὸς τῷ Εὐξείνῳ

[1]) Istoria critica a Romănilor 16. l.
[2]) Rumänische Studien. 85. l.

καλουμένῳ πόντῳ χωρίων teszi a Duna és a Dnjeszter torkolata közti vidékre. „Az bizonyos — mondja Tomaschek,[1]) — hogy az egész tengerpart s a belföld is egész Erdélyig a nomád kunok birtokában volt, kik magok is gyakran becsaptak a görög császár birtokaiba, de mikor arról volt szó, hogy a szomszédos Magyarországot pusztítsák s annak területén zsákmányoljanak, a kunok épen úgy, mint az uralmok alatt levő különféle népcsoportok, örömest közreműködtek, különösen az oláhok, kik mint láttuk, egész a ruthén határig terjedő földön laktak s kiknek görög vallásuk is egygyel több ok volt arra, hogy tekintetöket Byzáncz felé fordítsák és a görög császár felhívásának engedelmeskedjenek." Annyi bizonyos, hogy nincs semmi ok, a miért tagadjuk, hogy Vatatzes támadása a mai Románia területéről volt Magyarország ellen intézve. Hiszen ez megtörténhetett a kunok beleegyezésével is. Arról azonban, a mit Hasdeu állít, hogy a Vatatzes seregében levő oláhok Fogaras földét elfoglalták volna és birtokukban megtartották volna, sem Kinnamos, sem más forrás nem tud semmit. Hogy ez a fogarasi oláh hódítás egészen Hasdeu fantáziájának szüleménye, azt G. Panu Hasdeu könyvéről írott bírálatában [2]) nagyon világosan és kétségbevonhatatlanul kimutatta.

Az a kérdés most már, hogy Kumania területén valahol alakulhatott-e akár román, akár bulgár, akár szláv önálló kisebb vagy nagyobb fejedelemség?

A román historikusok több ilyen kisebb-nagyobb önálló román fejedelemségről tudnak mesélni. Okleveles vagy forrásszerű bizonyíték azonban eddigelé egyetlen egynek sem igazolta létét. Csupán egy ilyen önálló fejedelemségnek van okleveles bizonyítéka s az is egy ruthén fejedelemségről tesz tanúbizonyságot. Ennek az oklevélnek eredetije az orosz Podoliában élő Antioch Kantimir Rolski birtokában van és bulgár nyelven van írva. Legelőször Hasdeu tette közzé,[3]) azután Petrusevics Antal is lenyomatta a Paukovlije Zbornikban (1865. Német fordításban pedig Roesler tette közzé,[4]) ki azt mondja: „Igen értékes

[1]) Zeitschrift für die österr. Gymn. 344. és 345. l.

[2]) Convorbiri literare Anul VI. Nr. 11.

[3]) Instructiunea publica 1860. Nr. 1.

[4]) Rumänische Studien 323. l.

bizonyíték a későbbi időből (már t. i. a mellett, hogy Moldova területén a románok beköltözése előtt szlávok laktak). Ivanko Rostiszlavicz berladi fejedelemnek egy 1134-ben bolgár nyelven kiállított oklevele, melyben a Misivriből jövő kereskedőknek Kis-Haliesban vámmentességet ád, de a helyett meghagyja, hogy a vámot Berladban és Tekucsban a kiviteli czikkekről is fizessék meg, legyenek ezek akár belföldi eredetűek, akár magyar, orosz vagy cseh készítmények.

Ez az oklevél tehát igazolná, hogy némely törzsfőnökök vagy néptöredékek meg tudták őrizni függetlenségüket a bessenyő-kún uralom alatt is. Ha ez áll a ruthénekre vonatkozóan, semmi sem tilthatja meg, hogy ugyanezt megengedjük az oláhokra vonatkozóan is. Az a kérdés most már, hogy ez az oklevél hiteles-e vagy sem? Jón Bogdán, a bukaresti egyetemen a szláv nyelvek tanára, e diploma nyelvét nyelvtörténeti szempontból, kritika tárgyává tévén, kimutatta, hogy hamisítvány.[1]) Igaz ugyan, hogy az orosz krónikákban, nevezetesen a kiewi krónikában többször van említés téve az oroszok földén kivül fekvő Berlad városáról és annak herczegéről, *Ivanko Rostiszlaviczról*, a ki egy orosz trónkövetelőt 6000 főnyi haddal segített s a kivel egyesülve egészen a Dnjeperig előhatolt és Olesia városát elfoglalta s 1156-ból is tesz említést, ugyanez a krónika galaczi ruthén halászokról, a melyből azt következtetik, hogy a mai Galacz vidékén is ilyen önálló fejedelemség lett volna. Ez adatok azonban csak a szláv elem jelentékeny voltáról tesznek tanuságot, de nem egyuttal arról, hogy ezen a területen a bessenyőket és a kunokat kivéve, valamelyes nép állami és önálló politikai szerepet játszott volna. Bolgárok, szlávok és vlachok csak ethnikai tényezők voltak csupán a tatárjárásig s nem egyuttal államalkotó elemek is. Ennyi összesen mindaz, mit e népekről ez időben a mai Románia területén az egykorú források és az oklevelek segítségével konstatálni lehet.

[1]) *Bogdan:* Diploma bèrladeánâ d' in 1134. Memoriele academiei române. Bucuresci 1889 és később külön kiadásban is.

IX.

Qui prior tempore, potior jure!

Subjectiv momentumok. Kiegyenlíthetetlen ellentét a román és magyar nemzeti törekvések között. Xenopol felfogása szerint e két nemzet közül egyiknek el kell pusztulnia. Maniu nézete. Slavici véleménye e ki nem egyenlíthető ellentétről. A román nem vész el. Sentinela românа. Kik a magyarok Athanasiad felfogása szerint. A magyar a barbár húnok ivadéka, tehát el fog pusztulni. A csobán legény dala. A nyilvánvaló irredentismus eltagadása. Az őszinteség nem román erény.

Joggal felvetheti azonban valaki azt a kérdést, hogy mi értéke van a gyakorlati politika szempontjából az ilyen régi dolgok feszegetésének? Másfél ezer év előtti állapotokra való hivatkozásnak úgy sincs jogosultsága a mai államalakulások megváltoztatására vonatkozóan. A tényleg létező politikai állapotokat ilyen régi jogra való hivatkozással megváltoztatni csak a félőrületnek juthat eszébe. Tökéletesen igaz a gyakorlati élet szempontjából ez az ellenvetés, mert Erdély birtoklásának jogát tényleg nem ez az állítólagosan másfélezer év történelmére támaszkodó jogigény dönti el, hanem oly politikai, közgazdasági, kulturalis és ethnikai tényezők, melyek eleven erőként hatnak napjainkban. De itt nem is erről a közvetetlen hatásról van szó, hanem arról a közvetettről, melyet a románok eredetének ez elmélete a románság nemzeti öntudatának felébresztésére és politikai aspiracziói kifejlesztésére gyakorolt.

Chalchocondylas a románokról beszélve, azt mondja, hogy ezek idáig még semmi olyast sem tettek, mit a történelem feljegyzésre méltónak talált volna. A románság a Chalchocondylas után való időkben sem sokat tehetett viszonyai miatt olyast, a mit a történelem feljegyzésre méltónak itélt volna. Történelmi multja, mint nemzetnek nagyon szegényes. És most gondoljuk el azt a

helyzetet, melyben e nemzet azon férfiai voltak, kik e nemzetbe mintegy beléleheltték a nemzeti öntudatot. E férfiak magyarországiak voltak. Egy oly nemzet kebelén és kulturáján nőttek fel, melynek középkori történelme Kelet-Európa történetkönyvében a legragyogóbb lapokon van megírva s a melynek újkori története is tele van a haza szabadságáért küzdő férfiak nagyszabású tetteivel. E férfiak a magyar nemzet egy oly korszakában éltek és működtek, a melyben jóformán a magyarnak csak régi történelme s a múltból eredt intézményeinek külső keretei maradtak fenn alapjául nemzeti lételének. Mikor a magyar, mint egyedül való szilárd alapra, multjára támaszkodva, hitte nemzeti regeneráczióját lehetőnek. Mikor költőink a régi dicsőségről s arról az időkről énekeltek, a midőn nagy volt a magyar, s mint némi költői nagyítással szerették mondani, Nagy Lajos magyar birodalmának három tenger vetett határt s Bécsnek büszke vára nyögte Mátyás bús hadát. Csodálkozhatunk-e, ha e korszakban a románság felébresztői is elindúltak fajuk ősi dicsőségének felkeresésére s azt csak másfélezer év előtti időkben Róma történeteiben találták meg. Ha ők is úgy jártak, mint Bonfinius, ki hogy megmutassa a gőgös magyar uraknak, hogy az a nagy király, kit ők mint ismeretlen vándornemzetségből származó s oláh apától nemzett ifjut lenéztek, a római Corvinok nemzetségéből származva, a Valeriusok közvetítésével egyenesen Herkulestől származott, csak hogy később a nemes vér Erdélyben mindaddig ismeretlenül lappangott, mig egy szép napon Hunyad nevü helységben újra napfényre nem került. Az az oláh nép is, a melyet a magyar, mint jövevény pásztorok csoportját, történelmi múlt s ősök nélkül való parasztok tömegét lenézett, ősi birtokosa e földnek és pedig egy dicsőbb s teljesebb hódítás jogán, mint a magyarok. Származása is különb mint a történelmi múltjára büszke magyarnak, mert ősei nem azok a barbár lovasok voltak, kik elpusztították a régi czivilizácziónak még csak nyomát is, a hol azzal csak érintkezésbe jöttek, hanem a klasszikus kor dicsőségei, a jelenkor czivilizácziójának alapvetői: a rómaiak. Századokon keresztül ismeretlenül lappangottak ugyan, mint a Corvinok vére Erdély bérczei között, de a dicső eredet tudata életre kelti a keblökben szunyadó ősi erőket és nemsokára elérkezik

az idő is, mikor a világ tudni fogja, hogy virtus romana rediviva est.

„A románok tehát soha egy pillanatra sem hagyták el Dacia-Trajánát — írja Xenopol [1] — s így hosszú időn át lehettek vértanúi a magyaroknak s az is lehetséges, hogy még sok ideig fogják viselni súlyos igájokat, de mindez nem foszthatja meg őket attól a jogtól, hogy védekezzenek elnyomóikkal szemben s attól a reménytől, hogy egykor Dacia fölé is fel fog jönni az a nap, a melyen ez az ország vissza fog kerülni azon igazi fiainak birtokába, a kik méltán hivatkozhatnak történelmi jogukra." Mén Marót, a ki a román historikusok szerint a körösvidéki románoknak volt fejedelme, Árpád követeinek, a kik tőle földjének átengedését kérték, azt felelte Anonymus szerint: Terram autem, quam petivit a nostra gratia nullatenus concedimus nobis viventibus." Mén Marót ez a felelete a román politikusok jelszava lett. Dacia földje az övék volt és ezt ők nem engedik át soha a magyarnak, mint nem engedték át a multban. „Traján kolonusainak ivadékai — írja Maniu [2]) — a királyi vérből származó faj élő emlékei, tizenöt századon át tolakodó rablókkal küzdve, elmondhatják az ó-kori spartaiakkal: borzasztó szenvedéseket viseltünk el, századokon keresztül óriási harczokat vívtunk, hanem a Duna völgyében, a Pindus és a Kárpátok hegységei között Róma nevét, nyelvét és törvényeit férfiasan megvédelmeztük. Dacia talaja e nemzet kálváriája lett, mert nem hagyta el. Nyelve, neve elnyomói előtt gúny, megvetés tárgya, mert nem vetkőzött ki belőle. Az ország törvényei a heloták sorsára juttatták, a rabszolgaság igáját vetették nyakába, mert nem akart előle kitérni." A magyarok a román historikusok felfogása szerint a románok ősi földjén mint bitorlók szerepelnek s ezért a köztük és a románok között levő viszony az elnyomó és az elnyomottak viszonya. E viszony mindkét fél szivében egymás ellen való gyűlöletet teremtett — „és a gyűlölet, mint Xenopol írja idézett művében — az ellenfelek szivében egyre mélyebb gyökeret vert, sőt mondhatjuk, vérré lett. A román revoluczióknak

[1]) Teoria lui Roesler. 251. l.

[2]) L. *Réthy L.*: Az oláh nemzet és nyelv megalakulása 266. l.

czélja nem új jogok kérése volt, hanem a régiek visszanyerése „pro reacquirendis et reobtinendis pristinis libertatibus."

. . . . Előbb a románok, kiknek akkor még nem volt nemzeti öntudatuk, nem kívántak többet, mint csak az élet jogát. Ma nem elégszenek meg a fizikai élettel, hanem kivánják a morális és intellektuális életet is, mely nélkül egy nép nem egyéb csordánál. Mikor oly kegyetlen harczot láttuk vívni a multban pusztán anyagi léte megmentéseért: vajjon gondolkozva fog-e állani akkor, mikor szó lesz azon magasabb javak védelméről, mely azért adatott az embernek, hogy örüljön a földi létnek? . . . Most a románok (a magyaroktól) követelik országuk autonomiáját, mely ha nem késnék, ez országban vezető elem lennének, mivel benne a legszámosabbak. A magyarok e követelésre mentől szigorúbb intézkedésekkel felelnek, mert czéljok az ország magyarosítása. Ebben a pillanatban a viszonyok a legfeszültebbek, s emiatt elég lenne csak egy szikra, hogy a csóva tüzet fogjon . . . A halálos gyűlölet, melyet a magyarok a románok iránt táplálnak, s a melyet ezek hasonló érzelemmel viszonoznak, nem fog másként véget érni, mint a két faj közül az egyiknek a kiirtásával."

De ne gondoljuk, hogy e két nép ez egymás ellen viselendő irtó harcza, csak Xenopol eleven képzelmének s nemzeti fanatizmusának eredménye. Nem, mélyen bevésték a dácziai kontinuitás elméletén felépült históriai fejtegetések ezt a románság gondolkozó részének meggyőződésébe. „A románok érdekei a történelem egész folyamán ellentétesek voltak a magyarokéival — irja *Slavici* János.[1]) E miatt a két nép között nem is volt soha tartós szövetség, de a harcz sem volt állandó. A XVIII. század végén azonban megváltozik a helyzet. A románok megszaporodnak. Felébred bennök a nemzeti öntudat, s a Kárpátokon túl lakó testvérekkel való összetartozandóság érzete. Kezdődik értelmi fejlődésük, s ennek következtében elementáris erővé lesznek a magyarokra és Magyarországra nézve. 1848-ban az erdélyi románok első ízben ütköznek össze — többé már nem a magyar nemességel, hanem a magyar néppel. Ez időponttól

[1]) Studia a supra magharilor. Convorbiri literare.

kezdve a harcz engesztelhetetlen. A mindennapi érdekek köztök annyira ellentétesek, hogy a kibékülés lehetetlen. E miatt Magyarországon a románok és a magyarok soha sem is fognak egymással barátságban élni. *A románok ideálja a nemzeti egyesülés.* A magyaroknak is megvan a magok ideálja: a nagy és hatalmas Magyarország. Ez a kettő egymás mellett lehetetlen. A Kárpátok egyszerre nem lehetnek románok is, magyarok is. *A románok csak egyet kérnek, hogy Magyarország szétbomoljék*, s belőle ők is kivegyék részüket. A magyarok mindent megadnak, csak ezt nem. Ha a magyarok bukásáig a románok nem fognak annyira megerősödhetni, hogy a germanismus ellen felvehessék a harczot, akkor a magyarok bukása magával fogja hozni a románokét is. De ha a románok a magyarok e feltehető bukásáig lélekben egyesülnek, kulturában megerősödnek s vagyonilag hatalmasok lesznek, akkor a magyarok bukásával rájok egy új, büszke élet korszaka kezdődik, mert Keleten a magyarokon kivül nincs más nép, mely megoszthatná a románokkal a szerepet."

A két nép közül egyiknek tehát el kell veszni abban az irtóháborúban, melyet történelmi végzetük kényszerűsége következtében kénytelenek egymás ellen vívni. Ez a dako-román történetirás dogmája. De hát melyik vész el a kettő közül? A magyar, mert írva vagyon, hogy a román nem vész el (românul nu pere). Odaállította a román előőrsöt Traján a Duna mellé s édes anyja, az öreg Róma adta kezébe a fegyvert, mint legvitézebb fiának, hogy menjen Daciába, s ott mint előőrs védelmezze a római civilizácziót a betörő barbárok ellen. Ott áll a Kárpátok tetején a román előőrs, sastekintetével keletre tekintve. Egyszerre jön egy sas s menekülésre inti, mert jön az áradat . . . jönnek a gótok, hunok, gepidák, longobárdok, avarok, bulgárok . . . A román előőrs nem fút el; mint szikla áll az árvíz közepette . . . A román nem vesz el soha (si românu'n veci nu pere), de fut a gót, hún, gepida, alán, longobárd, avar, bulgár és nyomtalanul elvész a semmiségbe.[1]) . . .

[1]) L. *Alessandri* „Sentinela româna" czímü költeményét *Saineanu* Autorii romani moderni, 96 és k. lap.

A barbárok közül még csak mi vagyunk — utódai azoknak a húnoknak, kik a dácziai román előőrs csapásai alatt elvérzettek. „De kik vagytok ti, kérdezzük ? — írja egy lelkes dakorománn.[1]) — És felelni fogunk e kérdésre a történelemmel kezünkben: Barbár nemzet vagytok, kiknek a végzet az aljasságnak, a pusztításnak, a zsarnokságnak és a rombolásnak ösztönét, s így a barbárság minden kellékét beoltotta kebletekbe. Ti a barbár húnoktól származtok, ezek pedig a kalmukoktól."

Elfogunk mi is pusztúlni a román előőrs csapásai alatt. Így van ez megírva, nem ugyan a végzet könyvében, hanem egyelőre csak a román értelmiség köztudatában. Beirták ezt oda a dácziai kontinuitás apostolai: Sinkai, Klein és Maior Péter, a román irodalom egének e három fénylő csillaga, mint Papiu Hilarián nevezte el őket s annak a történelmi iskolának tanítványai, kik az ő nyomukon indúlva a dácziai kontinuitás'e dogmáját továbbfejlesztették, s az az irodalmi iskola, mely hamis veretű népdalok alakjában odalopta a csobán legény ajkára e történelmi tudásnak eredményét, az irredentismust:

»Măi Ungure măi . . .
Ce cauți în țara mea ?
Țara mea 'i româna țară
Dute dracului afară
Că cu bine de n'oi vrea
Eu cu sila te voiŭ da.« [2])

(Hej, magyar, hej! Mit keressz az én országomban? Az én országom Románország. Az ördögbe, menj ki belőle, mert ha szépen ki nem mégy, majd erőszakkal löklek ki.) És Sturza Demeter úr ezek után is azt mondja, hogy a dako-románizmus és az irredentizmus csak a magyar sovinizmus találmánya. Olvasva és hallva a román nemzetiségi férfiak ilyen nyilatkozatait, vajjon kinek ne jutnának eszébe *Slavici* Jánosnak [3]), a kitünő román irónak következő szavai: „az őszinteség román felfogás szerint nem erény; nincs is rá szó a román nyelvben, s az őszinteséget a román egyáltalán nem is tartja kötelességének."

[1]) *Athanasiad*: Cine sunt ungurii și cine sunt românii.

[2]) Noua mica poesie comprinzènd cele mâi noui romanțe și cântece populare. Adunate și coordonate de G. Theodorescu. Bucuresci 1842.

[3]) Die Rumänen in Ungarn und Siebenbürgen. 145. l.

II.

A ROMÁNSÁG TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON

A HONFOGLALÁSTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.

I.

Anonymus elbeszélése mint a dáko-román követelések történeti alapja.

Hogyan beszéli el Sinkai a magyar honfoglalás történetét? Petru Maior előadásából a politikai czélzat világosabban kiolvasható. Tuhutum tudott románul. A bessenyők és a kúnok románsága. Papiu Ilarianu szerint, ha Gelon, Ménmarót és Glad, e három román fejedelem összetart, megverik a magyarokat. A magyarok a románokat nem fegyverrel hóditották meg. A román fejedelmek önállóságának csak szent István idejében lesz vége. Mártonffy erdélyi püspök itélete a Sinkai-féle dáko-román történetirásról. Sinkai iskolája bizonyitéka, hogy Mártonffy itéletében nem tévedett. A román forradalmi kontinuitás Balcescu előadása után. Mi a román nemzeti eszmének hivatása és sorsa Balcescu szerint. A kazárok is románok voltak. Roesler itélete Anonymusról a román kérdés szempontjából. Anonymus és a „Supplex libellus Valachorum". A régi magyar krónikák és a honfoglalás története. Anonymus kora és hitelessége. Anonymus értéke a honfoglalás története szempontjából. Mi az oka, hogy Anonymus a honfoglaláskor Magyarország keleti részeiben bolgárokat és oláhokat látott? Anonymus saját korának ethnikai viszonyait alkalmazza a honfoglalás idejére.

»Mikor Árpád megkapta a Sajóig terjedő földet Zalántól — írja Sinkai [1]) — nem sokáig habozott, hanem követeket küldött Ménmaróthoz, ép úgy ajándékokkal terhelten, mint előbb Zalánhoz, — és tőle a Szamostól a Nyirig és a Meszes-hegységig terjedő földet kérte. Ménmarót azonban nem volt hajlandó teljesíteni Árpád kérését. Ezért Árpád hadat küldött ellene s elvette erővel azt, a mit előbb kért tőle s kapitányai, a kik között Tuhutum is ott volt, a határt kővel jelölték meg a Meszes-kapunál."

„Itt időzvén Árpád kapitányai, Tuhutum azon törte fejét, miként foglalhatná el úgy Erdélyt, hogy az örökre az övé maradjon? Ezért elküldötte Ogmandot, Opafarkos apját, hogy titokban

[1]) Chronica Romǎnilor I. k. 269. l.

kémlelje ki az országot. Ez elment, kikémlelte és miután nagyon megtetszett, visszament Tuhutumhoz s legyalázván a románokat, nagyon megdicsérte Erdélyt, mondván: „lakosai az egész világon a leghitványabb emberek, mivel vlachok és szlávok, íjon és nyílon kívül más fegyverük nincs s hogy vezérök Gelou sem igen bátor s nincsenek is körötte jó vitézek, hogy ellene mernének állani a magyarok merészségének, minthogy a kunoktól és bessenyőktől sok bántalmat szenvednek." Hallván ezt Tuhutum, azonnal Árpádhoz küldött s engedelmet kért, hogy a Meszesen átmehessen s a románok fejedelmével megütközhessék. Megnyervén az engedelmet, felkészült katonáival és társait a Meszeskapunál hagyva, az erdőkön kelet felé átkelt és a blakkok fejedelme *Gelou* ellen ment. Gelou, Erdély fejedelme hallván pedig Tuhutum jövetelét, összegyüjtötte vitézeit és sietett ellene, hogy a Meszes-kapun való átkelését megakadályozza. Tuhutum azonban átkelvén az erdőn, egy napon az Almás folyó partjához érkezett. Itt találkozott mind a két hadsereg, csupán a folyó választotta el őket egymástól."

„Itt Gelou fejedelem fel akarta őket nyilasaival tartóztatni. Tuhutum azonban napfelkelte előtt seregét két részre osztotta. Egyik felét felebb küldötte, hogy ott észrevétlenül átkelvén a folyón, támadja meg Gelou vitézeit. Úgy is történt. S miután könnyű volt az átkelés, mind a két rész egyszerre érkezett a csata színhelyére. Mind a két hadsereg igen vitézül harczolt s le is győzték Gelou vitézeit, igen sokat levágván, de még többet elfogván közülök. Látván ezt Gelou fejedelem, hogy életét megmentse, futásban keresett menedéket, de mikor a Szamos mellett levő vára felé futna, Tuhutum vitézei, kik szakadatlanul űzték, utólérték és a Kapus vize mellett megölték. Akkor az ország lakói látván urok halálát, önkényt békejobbot nyújtottak és fejedelmökké választották Tuhutumot, Horka atyját. Hűségüket itt esküvel erősítették meg s azért nevezték e helyet Esküllőnek. E naptól kezdve, Tuhutum békével és szerencsével birta Erdélyt, valamint utódai is, de csak Szent István király idejéig."

„Anonymus e szavaiból ki lehet venni, hogy Erdélyben a románokat nem fegyverrel hódították meg a magyarok, hanem a románok önként hódoltak meg és egyesűltek velök, hogy

hasonlók legyenek hozzájuk, mint a hogy voltak is addig, míg az erdélyi Approbaták őket meg nem fosztották jogaiktól, mert az Unio, melyet 1437-ben a nemesek a székelyekkel és szászokkal kötöttek, nem irányult az egész románfaj ellen, hanem csak a parasztok ellen."

Így adja elő Sinkai Erdély elfoglalását és a románok meghódolását. A magyarok tehát Erdélyt nem a fegyver jogán, hanem a románokkal kötött szerződés erejénél fogva birják.

Petru Maior is ép úgy Anonymus alapján mondja el a románok meghódolását, mint Sinkai. Egyetlen különbség köztük csak az, hogy Petru Maiornál a politikai tendenczia sokkal élesebb és határozottabb, mint Sinkainál. Petru Maior Anonymus előadását idézvén, azt mondja, hogy e helyéből is kitűnik, hogy mint igyekezett a magyarokat dicsőíteni. Hogy kicsinylően és megvetőleg szól a románokról, annak az az oka, mert haragudott a románokra. De miért haragudott? Azért, mert Leon Vatatzes épen abban az időben verte meg a magyarokat egy oláhokból álló hadsereggel, mikor épen Anonymus élt és írta a maga krónikáját. Aztán Gyulát is Szent István ellen a románok segítették s az is valószínű, hogy Anonymus erdélyi katholikus püspök volt s azért haragudott a görög-keleti vallású románokra.

Kétségtelen azonban, hogy mikor a románok Tuhutumot fejedelmükké választották, semmi változás sem állott be az erdélyi románok helyzetében, csupán csak annyi, hogy meghalt fejedelmük helyébe, fejedelmükké, illetően vezérükké és kapitányukká választották Tuhutumot és miként politikailag előbb Gelunak voltak alávetve, most Tuhutumnak, de nem egyúttal Árpádnak, vagy a magyaroknak is. Ez csak akkor következett be, mikor Szent István legyőzte az ifjabbik Gyulát. E győzelem következtében veszítették el uralmukat Erdélyben a románok, de még sem teljesen minden politikai jogaikat. Méltán felvethetjük most már azt a kérdést is, vajjon a magyar katonák visszatértek-e Erdélyből Árpádhoz, vagy megmaradtak Tuhutumnak, most már a románok fejedelmének szolgálatában? Miután ezek a katonák nem esküdtek Tuhutumnak hűséget, valószínüen visszatértek urokhoz, Árpádhoz, kihez őket hűségeskü is kötötte. Ezekre Árpádnak, mint legvitézebb katonáira szüksége volt.

mert hiszen ezentúl még oly vitéz fejedelmekkel kellett megküzdenie, mint Glad és Menumarót. Továbbá azt sem szabad tekinteten kívül hagyni, hogy valahányszor egy magyar csapat elmaradt kapitányával, azt sohasem feledi el megemlíteni Anonymus. A kapitányok foglalás után vitézeiknek birtokokat szoktak adományozni, de hogy Tuhutum adományozott volna ilyen birtokokat, arról Anonymus egy szó említést sem tesz. A magyarok Erdélybe csak akkor jöttek be, mikor Szent István legyőzte Gyulát, de akkor sem csapatosan, hisz Erdély e csapatos megszállásáról egyetlen író sem emlékezik, hanem csak egyenként. Hogy a magyarok egyenként és nem csapatosan jöttek be Erdélybe, mint a székelyek és szászok, bizonyítja az is, hogy ma is szétszórva élnek a románok között.

Azt mondja továbbá Anonymus, hogy Szabolcs meghódítván a szlávokat, szolgákká tette őket. Igen, de ezt nem mondja a románokról. Világos tehát ezekből, hogy a románok megtartották uralmukat Erdélyben egész a XI. századig s addig Erdélynek nem is volt magyar lakossága. Ekkor jöttek be a vajdákkal együtt a magyar nemesek. Tegyük fel, hogy igazuk van azoknak, kik azt mondják, hogy Anonymus a maga korának állapotait írta le a honfoglalás eseményeinek keretébe foglalva, — az is csak azt bizonyítja, hogy a románok Anonymus idejében is még igazi polgári jogokkal birtak Erdélyben. De mi okból választották a románok Tuhutumot fejedelmökké? Eltekintve attól, hogy hizelgett nekik a gondolat, hogy a diadalmas magyar vezért fejedelmökké válaszszák, e választásnak fő oka mégis az volt, hogy Tuhutum tudott románul. De hát hol tanult meg Tuhutum románul? Moldovában, hol huzamosabb ideig lakott a bessenyők és a kúnok között. A bessenyők és a kumanok pedig igazi, hamisítatlan románok voltak. Hogyan?

A bessenyők vagy bissenusok egyek voltak a patzinakitákkal. A patzinakiták pedig, mint a régi görög íróknál fenmaradt patzinakita nevekből kitűnik, románok voltak. Így előfordul egy *Czopon* nevű patzinakita ember. Ez annyi, mint az olasz *Zoppo*. Ettől származik az Erdélyben maig is élő *Tiopa* család s így *Tiopa* (Czopa) Ciril hátszegi vikarius ennek a patzinakita *Czopon*-nak ivadéka. A kumanok a régi írók tanusága szerint

egynyelvűek voltak a patzinakitákkal. Igen, de a patzinakiták románok voltak, tehát a kumánok is románok voltak. A románok akkori időkben is magokat *romunok*-nak vagy *rumánok*-nak nevezték. A görögök nem mondván le arról a gondolatról, hogy császárjok egyúttal császára legyen a nyugati római birodalomnak is, magokat kérkedésből rómaiaknak nevezték. Mikor hallották, hogy a románok is magukat így nevezik, a görög írók csupa irígységből és rosszakaratból a románok nevét irataikban elferdítették. S ez nem is volt nehéz dolog. Egyszerűen csak az *R* betűt, mely alakjára nézve különben is nagyon hasonlít a görög *K* betűhöz, felcserélték ezzel és *Romani* vagy *Rumani* helyett *Komani*-t vagy *Kumani*-t írtak, hisz a régi iratokban *Komani* és *Kumani* ép oly felváltva fordulnak elő, mint mai napság *romani* vagy *rumani*. A görögöktől átvették ez írásmódot más nemzetek is. Végre annyira divatba jött ez az új név, hogy magok a románok is látván, hogy mindenki kumánoknak vagy komá-noknak nevezi, elfogadták e nevezetet.

A mai Magyarország területén azonban nemcsak Gelou kormánya alatt volt önálló román herczegség, hanem egyebütt is. „De szerencsétlenségre a románok — írja Papiu Ilarianu [1] — a kik a barbár uralom alatt minden közösség nélkül éltek, mintha megfeledkeztek volna a nemzeti egységről, a barbárok visszavonulása után felszabadulva, külön szervezkedtek, nem pedig egymással egyesülve; külön főnök alatt függetlenül nemcsak az idegenektől, de egymáshoz való minden összetartozandóság nélkül éltek, holott csak az egyesített nemzeti erő állhatott volna ellen az újabb barbár betöréseknek". Ez okból az alsó Daciában (a mai Románia) levő fejedelemségek az avarok elpusztulása után csakhamar más barbár népek igája alá kerültek. Felső-Daciában pedig, t. i. Erdélyben, Biharban és Bánátban önálló fejedelmek alatt éltek. Így Erdélyben, a mint láttuk, Gelou (recte Juliu) alatt, Biharban pedig Menmarot (recte Mariot vagy Minor Marius), a bánságban pedig Gladiu (recte Claudiu) alatt. A románság e korbeli történeteit csak a magyar történetírók jegyezték fel, mert a románság ekkor is, mint Can-

---

[1] Istoria românilor din Dacia superiore, I. 8. l.

temir mondja, azon volt, hogy inkább jó és nagy tetteket vigyen véghez, mint sem azt leírja. A magyar történetirók bár egész lelkükkel rajta vannak, hogy a magyarokat minden áron dicsőitsék, de azért irataikból mégis kitűnik, hogy a románok nagyobb vitézséggel harczoltak ellenök, mint a többi általuk leigázott szomszéd népek.

Igy a vitéz Ménmarót, ki a Maros, Tisza és Szamos folyók között elterülő földön uralkodott, Árpád igazságtalan követeléseire, ki azon czímen kérte földje átengedését, hogy az őse, Atilla után őt illeti, Árpád követeinek ezt a feleletet adta: Mondjátok meg uratoknak, Árpádnak, a magyarok vezérének, hogy nem tartozunk neki mással, mint a mivel barát tartozik barátjának s azzal, a mire neki, mint vendégnek szüksége van, de a földet, melyet a mi kegyelmességünktől kér, nem fogjuk neki élve átengedni. És ezért fájdalommal láttuk, hogy Zalán fejedelem oly nagy kiterjedésű földet adott neki akár szeretetből, — a mint mondja — akár félelemből, a mint tagadja. Mi sem félelemből, sem szeretetből nem vagyunk hajlandók adni földünkből csak egy tenyérnyit is, hiában mondja, hogy joga van hozzá. Szavai nem rémítik meg szívünket, ha azt mondja is, hogy Atilla királytól, az Isten ostorától származik, mert ő ezt a földet őseimtől erőszakkal ragadta el és most uramnak, a konstantinápolyi császárnak kegyelméből újra az enyém lett és többé senki sem fogja kezeimből kivenni. Ezeket mondva, engedelmet adott a követeknek a visszatérésre.

Árpád boszankodva hallá a románok fejedelmének e vakmerő válaszát és ráküldé legjobb vitézeit. Ménmarót haddal fogadta őket. Ez első alkalommal a magyaroknak csak az sikerült, hogy Ménmarótot visszanyomják a Kőrös folyó mögé, hol ő magát férfiasan védelmezte a magyarok ellen. De a fegyvert csak akkor tette le, mikor Árpád az egész országot elfoglalván, másodízben is haddal támadta meg. Ekkor sem győzték le fegyverrel a magyarok, hanem csak szövetséget kötöttek vele, melynek jeléül leányát Árpád fia, Zoltán nőül vette. Ménmarót ez esemény után két évvel meghalt, és miután fia nem volt, országát veje, Zoltán örökölte. Így jutott tehát a bibari román fejedelemség nem hódítás, hanem örökség révén a magyarok birtokába.

Ily módon hódolt meg egy véres háború után a temesvidéki románok fejedelme, Glad (Claudiu) is, megtartván mindazáltal az önállóságot a maga és utódai számára, úgy hogy e tartomány is nemzeti főnökség alatt teljes autonomiát élvezett. Történt azonban, hogy *Ohtumu* (recte Optumus) Claudius unokája oly hatalomra tett szert, hogy eszébe jutván országának régi szabadsága és bizakodván nemeseinek és katonáinak nagy számában, nem akart Szent-Istvánnak engedelmeskedni, a ki azért őt haddal támadta meg, de Szent-István csak úgy győzhette le egy véres csatában, melyben maga Optumus is elesett, hogy veje *Cinadu* (Csanád) elárulta. Erdély is ily módon veszítette el önállóságát. Tuhutumnak unokája, Gyula 948-ban áttért alattvalóinak, a románoknak hitére, azaz gör. keleti lett. Az ő leányát, Saroltát vette el Szent István apja, Géza. Így született aztán Szent István is a gör. keleti vallásban. Később, hogy királylyá lehessen, katholikussá lett, és mivel hogy az ifjabbik Gyula nem akart hűtlen lenni a gör. kel. valláshoz, haddal támadta meg s trónjától megfosztva, Erdélyt Magyarországhoz csatolta. A románok azonban Gyula legyőzetése után is megmaradtak a gör. kel. hitben s nem lettek katholikusok.

„Így jutottak a felső-dácziai románok a magyarok uralma alá. S mindezekből láthatni, hogy a románok Aurelianus legióinak kivonulása után sohasem voltak oly erősek, mint a magyarok betörése idején. A románok az összes barbárok közül csak a magyarokkal viseltek kegyetlen háborút. A románok az avarok bukása után eltelt egy század után, saját nemzeti fejedelmeik alatt virágzani kezdettek. S ha végezetre is kénytelenek voltak meghódolni, ezt csak egy kegyetlen véres háború után tették és akkor, a mikor többi szomszédos népek már mind le voltak igázva, de akkor is csak becsületes szerződések alapján. Ha ez a három román fejedelem egymással egyesülve támadott volna, mily könnyen szétzúzhatták volna az új betörők erejét. Mikor fogják már egyszer megtanulni a románok, hogy csak egyesült erővel semmisíthetik meg ellenségeiket.“ [1])

---

[1]) *Papiu Ilarianu*: Istoria Romanilor din Dacia superiore. I. k. 14. l.

Ez a románok története a honfoglalás idején úgy, a mint az Sinkai, Petru Maior és tanítványainak művei alapján bevésődött a román értelmiség tudásába. „Absurdum azt állítani — írja Mártonfy püspök censori minőségében Sinkai krónikájára vonatkozóan.[1]) — hogy a magyarok bejövetele előtt oláhok lettek volna Erdélyben. Gelu nem volt oláh s nem is fejedelem volt, ha ugyan létezett, hanem csak amolyan hegyi tolvajvezér (sylvestrorum harumbasa). Nevetséges az egész dako-román nevezet is, melyet különben csak Sinkai és Klein találtak ki. Megkisérli Sinkai azt is bebizonyítani, hogy Tuhutum nem hódította meg a románokat s hogy ennek következtében a magyarok és a szászok csak bitorlói a románok államának, a kikkel ezért örökös hadilábon is élnek s így nincs is egyébre szükségük, mint egy Horánál szerencsésebb boszuálló vezérre. Kezdjük ezért csak a nép felbujtásával, mondják magukban a román tudósok s majd folytatni fogják azok aztán gyilkossággal, rablással és gyujtogatással."

Érdekes, hogy Mártonfy püspök mily éles szemmel itélte meg azt a hatást, melyet Sinkai könyve hivatva volt előidézni a román értelmiség egész lelkületében. A tények megmutatták, hogy itéletében nem csalódott. A mit Sinkai és Maior helyzetüknél fogva nem mondhattak ki nyilván, azt kimondották későbbi tanítványaik közül azok, kiket helyzetük nem kényszerített érzéseik és czélzataik óvatos elhallgatására. A Sinkai-Maior-féle elméletből kisarjadzott dako-román történetirás igen szépen összeállította az oláh forradalmi hagyományok lánczolatát is. Kimutatja, hogy *Ochtum* (Optumu) állítólagos román forradalmától kezdve, e lázadások, mint a magyar zsarnokság ellen való véres tiltakozások időről-időre folytonosan ismétlődnek. Vegyük csak kezünkbe *Balcescu*-nak Vitéz Mihályról[2]) irott könyvét: elolvashatjuk abban nemcsak az eredetre vonatkozó kontinuitás, hanem a forradalomra való törekvések kontinuitásának elméletét is.

[1]) Reflexiones in Chronicon Dni. Georgii Sinkai. (Erdélyi Muzeum kézirattárában.)

[2]) *Balcescu:* Istoria Româniloru sub Michaiu viteazulu. Bucuresci.

„A románokat nem győzték le és nem hódították meg a magyarok, hanem a románok politikai egyesülés folytán befogadták országukba a magyarokat. Kezdetben a magyarok uralma alatt a románok sorsa tűrhető volt. Megőrizték tartományi alkotmányukat saját fejedelmükkel egyetemben. A románok akkor a magyaroknak társaik voltak, nem alattvalóik. Az egész Erdély azonban nem tartozott a magyarok uralma alá. Déli határainál teljesen szabad és független román herczegségek voltak, mint a fogarasi, omlási és a marosi herczegségek. Erdély többi része alá volt vetve a magyaroknak, a kik azonban nagyon kevesen voltak, inkább csak megszálló hadsereg, mintsem nép. De nemzeti féltékenységből és irigységből, különösen azóta, a mikor a magyar fejedelmek királyi méltóságra emelkedtek, behozták a jobbágyságot s úgy kezdtek bánni a románsággal, mint meghódított néppel s a hódítás jogán megfosztották földjeiktől s azt maguk között elosztván, az ország örökös birtokosait jobbágyságra vetették."

„A románok azonban nem türték hallgatással a zsarnokságot és azt, hogy szabad nemzetből jobbágyokká tétettek. A szerencse azonban nem segítette, s így sorsuk minden felkelés után csak nehezebbé lett. Igy történt ez még Szent István idejében Bánátban, hol Optiu, Gladiu vezér unokája látván a magyarok zsarnok törekvéseit, a népet fegyverre szólította és csak szörnyüséges véres háborúban, s abban is vejének, Cinadunak árulása folytán győzetett le. Később is, midőn az iga nehezebbé lett és a románok mindnyájan a parasztság állapotába sülyesztettek le, több izben fellázadtak. Igy a XII., a XIII. és XIV. században. Erdély és Magyarország története tele van ez időben paraszt lázadásokkal. E lázadások azonban nem annyira a jobbágynak ura ellen való felkelése volt, mint egy más néptől gyötört nép nemzeti érzületének fellázadása. Ez időktől kezdve, a fajok gyülölete nagy méreteket öltött és a vérbeli különbség ürügyül szolgált az elnyomóknak a zsarnokságra és az elnyomottak szivében pedig örökös tápláléka lett a függetlenség után való vágynak."

„Az erdélyi románok jármát azonban nemcsak a nemesek tették súlyossá, hanem a katholikus papok is. Hármas zsarnok-

ság volt: vallásos, politikai és társadalmi. I. Lajos magyar király a nemességnek szabadalmat adott, hogy az egész román nemzetet kiirthassa. A szörnyű üldözések odáig fajultak, hogy a románok nem tudván tovább tűrni, zsarnokaik ellen fegyvert ragadtak. Vezérökké *Magnu* Antalt választották. Ekkor a nemesek szövetkeztek a székelyekkel és a szászokkal. Ez a három nemzet uniója, mely alapja volt Erdély alkotmányának egész 1848-ig. A román parasztság azonban segíttetve azon kevés nemességtől, a mely még megmaradt, két évig harczolt a magyar nemességgel, mikor aztán Magyarország összes haderеje rájok tört és elcsendesítette őket. De kevéssel ezután Albert király visszaadta nekik szabad költözési jogukat. A román Hunyadi Jánosnak kormányzóvá való emelkedése és fiának, Corvin Mátyásnak a királyi trónra való jutása határt vetett a magyarok románok ellen való dühöngésének. Mátyás keményen megbüntette azokat a nyakas erdélyi nemeseket, akik ellene azon ürügy alatt lázadtak fel, hogy nem akarnak oláh király alattvalói lenni."

„Mátyás eleget akarván tenni a román nép kivánalmainak, 1467-ben felmentette azon tized alól, a melyet kénytelenek voltak a kath. papoknak fizetni és védelmezte őket a nemesek elnyomása ellen. Mátyás király és apja, Hunyadi János, elnyomott nemzetüknek felsegítésére nem tehettek egyebet, mint hogy szaporították a román nemesek számát. Ez az intézkedés nagyon kevés volt valóban, mert ezek az új nemesek vagy szegények s így tehetetlenek voltak arra, hogy szembe szálljanak a nagy számú többi nemességgel, vagy pedig gazdagok voltak, s így vonzatva érdekeiktől, beleolvadtak a magyar aristokrácziába, elveszítvén nemzetiségöket. Tény, hogy a Corvinokat a magyarok emelték el, a kik tudván, hogy román vérből valók, nagyon is szemmel tartották s e miatt ők a románok érdekében nem tehettek többet. Még ha szándékuk lett volna is, még akkor sem tehették volna meg, hogy végét vessék a feudális rendszernek, s a románok földjéről elkergessék a magyarokat s ezek számára külön tartományt szakítsanak ki. Ezt nem akarták, sőt ellenkezőleg, azt akarták, hogy az összes románokat egyetlen államban egyesítsék a magyarokkal. Innen származott azon szerencsétlen kisérletök is, hogy elfoglalják Moldovát és Oláhországot."

„Mátyás király azonban meghalt s vele együtt az igazság is, mint a mai magyarországi és erdélyi nép mondja. Ettől kezdve a román parasztok elnyomása napról-napra nagyobb lett. 1514-ben kitört Dózsa alatt a parasztok lázadása, mely egyformán irtóztató volt úgy véres tetteire, mint azon büntetésre vonatkozóan, mely következménye volt. A bánáti román parasztság és a máramarosi román nemesek szintén résztvettek a lázadásban. Az erdélyi román parasztság bár nyugodtan maradt, de őt is érte a többiekre mért büntetés és elveszítette a szabad költözködés jogát. Aztán behozták a Verbőczy-féle törvénykönyvet, melyben meg volt írva, hogy a parasztnak napszámán kivül egyebe nem lehet (rusticus praeter mercedem laboris sui nihilhabet). Az isteni büntetés azonban nem sokáig késett lecsapni a magyar aristokratákra."

„Mikor a hatalmas Solimán szultán Magyarországra tört, a parasztok nem akartak azon haza védelmére fegyvert fogni, a melyben nekik semmi joguk sincs. Így szenvedett aztán Magyarország királyával együtt halálos csapást a szerencsétlen mohácsi csatában. Bánát ekkor teljesen a törökök hatalmába került. Erdély pedig választott magyar fejedelmek alatt maradt, a kik azonban a porta vazallusai voltak. Ez az uj korszak, melybe Erdély jutott, még végzetesebb volt a románokra. Akkor jöttek létre azok a románokra nézve meggyalázó törvények, melyekben a jövevény magyarok és társaik szidalmazták a román nevet és fajt s a melyekben a románok vallását csak ideiglenesen megtűrtnek nyilvánították s a románokat apáiktól örökölt földjeiken tolvajoknak, zsiványoknak és kóborlóknak nevezték. Azok a törvények, melyek a románokat kizárták a polgári hivatalokból s nem engedték meg nekik, hogy kardot vagy más fegyvert viseljenek s jobb kezét vágták le annak, kinél puskát találtak. Azok a törvények, melyek megtiltották, hogy a románok posztóruhát, nadrágot, csizmát vagy oly kalapokat viseljenek, melyek egy forintnál drágábbak, vagy hogy gyolcs inget hordjanak. Azok a többi meggyalázó szabályok és az örökös jobbágyság."

„A románok gyülölete testet öltött minden olyan hatalmasabb egyéniségben a nélkül, hogy tudatosan érezte volna, a ki

ennek véletlenül kifejezőjévé lett. Igy *Majláth* István fogarasi románban (1537—1541.), azután a karánsebesi *Békés* Gáspárban (1573—1575.) és *Macskási* Pálban, kik az egyenetlenség égő fáklyáját dobták a magyarok fejére s nekik az általok felszított lázadásokkal és háborúkkal tőlük telhetően ártottak. Így Moldova vitéz fejedelme, *Petru Rares*, ki tizszer tört be Erdélybe (1528—1544.) pusztítván majd a székelyek, majd a szászok és magyarok földét, visszakövetelvén így ez országban atyai birtokát. És mindjárt utána *Alexandru*, moldovai és *Petru*, havasalföldi vajda, kik, mint hol egyik, hol másik párt szövetségesei törtek be Erdélybe (1550., 1552., 1553., 1556 és 1557) megbüntetvén mindannyiszor a románok elnyomójának valamelyikét. E század eseményei ezek folytán azt okozták, hogy a Kárpátok mindkét oldalán lakó románok érintkezésbe jöttek egymással, osztoztak a fájdalomban s eszökbe jutottak az egykori közös élet hagyományai s vágy keletkezett lelkökben ennek létrehozására. Es valahányszor azóta egy román zászló megjelenik a Kárpátok csúcsán, az egész Erdély összerázkódik: a románok a reménytől, a zsarnokok pedig a rémülettől."

— — — — — — — — — — — — — —

„És aztán, ha a kardinális (Báthory Endre) viselete más is lett volna és ha Mihály tartozott volna is iránta hálával viseltetni, vajjon a személyes hála kiirthatja-e egy uralkodóból a nemzet iránt való hálát és kötelességet? Vajjon megtagadhatta volna-e a nemzeti ügyet, melynek segítséget igért? És vajjon Erdély, melynek néptömege románokból áll, nem román ország-e? Vajjon lehetett-e továbbra is a magyarok uralma alatt hagyni ezt az országot, mely a természeti és az emberi jog szerint a románoké? Hogyan? Mi, a kik azon néptől származunk, mely a világúra volt, s mely a legcsodálatosabb, s a legnagyobbszerű egységet hozta létre az emberiség eddig ismeretes történelmében, arra vagyunk-e kárhoztatva, hogy testvér testvér mellett éljen, örökre idegenül egymástól? S vajjon arra vagyunk-e büntetve, hogy vezekeljünk őseink nagysága s azon járom miatt, mely alá ők a világot hajtották s ezért egymástól örökre elszigetelve és mi több? barbár igába hajtva éljünk? Hát az úr isten nem adta volna meg nekünk is ugyanazt a jogot,

kötelességet s hivatást az emberiségben betölteni, mint a többi nemzeteknek? De a nemzeti egység megteremtésének feladata nehéz. Ez sok ellenséget fog ránk úszítani és előbb vagy utóbb bekövetkezik az a végzetes nap, mely bekövetkezett *Mircea Stefan cel Mare* és *Petru Rares* idejében. És miután ez nemzeti kötelesség, sőt több: az élet-halál kötelessége, vajjon van-e jogunk ellene védekezni? Vajjon jöhet-e létre valami e világon áldozat és fájdalom nélkül? A hős bizonyára le fog roskadni e nagy teher alatt. S ő egy dicsőséges névvel szaporítani fogja a nemzeti egység martirjainak sorát; sőt még hibái is meg fogják világosítani a jövő nemzedékek útját és *bármilyen későre is, de el fog jönni a nap, a melyen a nemzet ama dicsőséges rendeltetése, melyről álmodozott, végezetre is be fog teljesedni.*" [1])

Ime, a tanítványok egyike ekként vonta le Sinkai és Maior történelmi tanításainak politikai konzekvenciáit. Abban a politikai pörben, melyet a román nemzetiségi politikusok manapság olyan nagy hévvel és annyi szenvedélyességgel folytatnak a magyar nemzet ellen, mi csak a követelésekkel találkozunk, a nélkül hogy ismernők e követeléseknek historiai alapjait is. E historiai alapokat pedig azért szükséges részletesen ismernünk, mert e nélkül a román követeléseknek sem egész fontosságát, sem pedig veszedelmességét igazán meg nem itélhetjük. Ismervén ezeket, tudni fogjuk azt is, hogy azok nem egy-két izgató lázas agyának rövid életű termékei, hanem egy népfaj értelmiségének oly benső és mély meggyőződése, mely egy századnyi idő alatt fejlődött ki egy kritika által nem ellenőrzött szenvedélyes és elfogult történetírás emlőin.

Sinkainak és az őt követő román történetiróknak, mint láttuk, a magyar honfoglalás történetére egyetlen forrásuk van, és ez Anonymus. Anonymus azonban a mai Magyarország területén csak egyetlen oláh fejedelemről tud, az erdélyi Gelou-ról. De ez sem uralkodik tiszta román népségen, hanem oláhokon és szlávokon. Arról, hogy Ménmarót és Glád oláh fejedelemek lettek volna, még Anonymus sem tud semmit. Ménmarót Anonymus szerént „úgynevezett kazar népeken" uralkodott, — tehát

[1]) *Balcescu*: Istoria romanilor sub Michaiu Voda Vitézul. Edit. II Bucuresci. 329—324. és 361—362.

nem román, hanem kazár fejedelem volt. Hogy lett belőle mégis a román történet-íróknál oláh fejedelem? Ezt megmagyarázza nekünk Maior Péter, ki azt mondja, hogy a kazárok, vagy kozárok azon római gyarmatosok voltak, kiket a római imperatorok Calabriának Coza nevű városából telepítettek be. Íme a dako-román történet-írók szerint nemcsak a bessenyők és a kunok románok, hanem a kazárok is. Igazán bajos ily dolgokról emlékezve, satyrát nem írni.

De minő alapon tartják a dako-román történetírók a Temes-vidék urát, Gladot románnak, a kiről Anonymus maga is csak annyit mond, hogy „azon földet pedig, mely a Maros vizétől Orsova váráig vagyon, bizonyos Glád vezér foglalta el, ki Viddin várából a kunok segélyével kijött?" Ennek valamivel több alapja van Anonymusban is, mint Ménmarót románságának, mert Anonymus elbeszélése szerint, mikor a magyarok Glád-ot megtámadták, „*nagy lovag és gyalogsereggel, a kunok, bolgárok és oláhok segítségével*" a Temes mögött szolgáltatott csatát, melyet azonban teljesen elveszített. A dako-román történetíróknak, hogy Gládot román fejedelemmé tegyék, elégséges volt tehát annyit olvasni valahol, hogy őt a magyarok ellen az oláhok is segítették. Ingó alapja Glad román fejedelemségének, de valamivel mégis több, mint Ménmaróténak a kozárok románsága.

„Béla király névtelen jegyzője egyetlen krónikása a középkornak — mondja Roesler [1]) — kinél az oláhok a mai román történetirók igényeinek megfelelő szerepet játszanak. Az egyetlen krónikás, ki őket a IX. században a régi Dacia vidékein, a mai lakóhelyeiken találja. És egyuttal az egyetlen is, ki őket nem mint vándorló pásztorelemet tekinti, hanem mint saját fejedelmük alatt, állami kötelékben élő népet." Anonymus krónikája a román politikai törekvések történetében nagy szerepet játszik. Ha összehasonlítjuk Klein Innocentius kérvényeit a „*Supplex libellus Valachorum*"-mal, mindjárt szemünkbe tűnik, hogy micsoda különbség van a Klein-féle követelések és e kérvényéi között. Klein követeléseinek alapját még csak az a Bon-

[1]) Romänische Studien. 149.

finius előadása nyomán keletkezett általános vélemény alkotja, hogy a románok Traján óta lakosai ez országnak és így e kérés sem több, mint csak az, hogy őket ne tekintsék az ország törvényei jövevényeknek. Az 1791-ben készült „*Supplex libellus Valachorum*" pedig már az 1746-ban megjelent Anonymusra támaszkodva, a románságnak úgyszólván territoriális önállóságot követel, azt kérvén, hogy azok a megyék, székek, kerületek és községek, melyekben a románok többségben vannak, románul neveztessenek el. Itt már a román nemzet azon jogairól beszélnek, melyeket nem törvényes erő, hanem az idők viszontagságai raboltak el. Ezek a régi jogok és szabadságok pedig semmi egyébből sem veszik eredetüket, mint abból a paktumból, melyet Esküllőnél kötöttek Tuhutummal a románok. E kérvény elhallgatott, de világosan kiérezhető tendencziája sem több, sem kevesebb, mint az, hogy a magyarok a románokkal szemben tartsák meg az esküllői szerződést.

Ily fontossággal birván a román nemzeti követeléseket illetően Anonymus, kötelességünk egy kissé vele részletesebben foglalkozni.

A régi magyar krónikák közül a honfoglalás eseményeire vonatkozóan különösebb fontossága négynek van: *Kézai* Simon, *Márk* barát, *Thuróczy* és végezetre *Anonymus* krónikájának. Kézai, ki az eseményeket 1282-ig beszéli el, krónikáját Kún Lászlónak ajánlja, tehát kora egészen biztos. *Márk* 1358-ban irja krónikáját s az eseményeket egészen az 1330. évig beszéli el. *Thuróczy* krónikáját, melyben az 1464. évig terjedő eseményeket beszéli el, Mátyás király idejében irta. Anonymus magát „P. dictus Magister ac quondam bonae memoriae gloriosissimi Belae regis Hungariae Notarius" nevezi. Miután négy Béla király uralkodott (I. Béla 1061—1063., II. Béla 1131—1141., III. Béla 1173—1196., IV. Béla 1235—1270.) — ebből még nem lehet eldönteni, hogy a négy közül melyiknek volt jegyzője? A történet eseményeit I. Béla királyig beszéli el és nem tovább. Ebből sokan azt következtetik, hogy semmiesetre sem lehetett sem III. sem IV. Béla jegyzője, mert ez esetben a krónikairók egyező szokása szerint az I. Béla után történt eseményeket is elbeszélte volna. Igen, de a kézirat csonka és kérdés, hogy Ano-

nymus itt hagyta-e el, vagy pedig tovább is folytatta az események elbeszélését?

E krónika koráról és hitelességéről úgy a magyar, mint a német irodalomban nagy és sokáig tartó vita folyt. A mi korát illeti, a vitatkozók egyik csoportja azt mondja, hogy I. Béla, a második pedig azt, hogy III. Béla jegyzője volt. Utóbbi időben mind inkább általánossá kezd lenni az a nézet, hogy IV. Béláé volt. Ezt a nézetet tényleg a legtöbb elfogadható ok támogatja. Ő ugyanis oly dolgokról tud, melyek csak a XIII. században történtek. Igy beszél a szuszdali fejedelemségről, melyről a XIII. század előtt nem lehet beszélni. Kifakad továbbá a római kuriának a magyar javakon való élődése ellen. Ily kifakadásra pedig Kún László előtt ok nem volt. Művében az Árpádház örökösödési jogának védelmezésére felhozza a vérszerződést. Már pedig az Árpádok, mielőtt a pápák a trónkövetelő Anjoukat pártolni nem kezdették, nem szorultak ily védelemre. A legdöntőbb érv azonban az, hogy Guido de Columpna „*Trójai háború*“ czímű mesekönyvéből vett át egyes dolgokat, mely művét az említett iró csak 1272-ben irta. Minket azonban e krónikák kora csak mellékesen érdekel. A főszempont ránk nézve az: miként beszélik el e krónikák a honfoglalás eseményeit?

Kézai s az ő nyomán dolgozó Márk, meg Thuróczi a magyarokat Erdélyen keresztül hozzák be mostani hazájokba, de Gelou birodalmáról egy szóval sem emlékeznek. A honfoglalás Tuhutum-Gelou-féle epizódja előttök tökéletesen ismeretlen. De a honfoglalás történetét is másképen tudják, mint Anonymus. Zalánról, Ménmarótról, Gladról semmit sem tudnak. Szerintök Árpádnak csak az egyetlen Szvatopluk-kal van hareza. Anonymus pedig épen erről a tényleg létezett szláv fejedelemről nem tud semmit.

Anonymus hitelességéről is nagy és szenvedélyes vita folyt. E vita eredménye gyanánt konstatálhatjuk, hogy könyve a régi magyar történetek megvilágításához sok becses adattal járul, de a honfoglalásra nézve mint forrásmű alig jöhet számba. Nemcsak azért, mert állításai közül az igazságot tartalmazó adatok kiválogatása nagy bajjal jár és rendkivüli óvatosságot követel, hanem azért is, mert a maga korabeli eseménye-

ket a honfoglalás régen elmult idejébe átülteti. Kijelenti ugyan, hogy nem fog hallgatni a hegedősök és a balga köznép csacsogására, hanem azért nagyban dolgozik a néphagyományok adatai alapján. Baja csak az, hogy mint tudálékos ember önhitt módon nézi le ezeket a hagyományokat s nem elégszik meg azok egyszerű feljegyzésével, hanem külföldi tudálékos mezbe öltöztetve, képtelen mesékkel és szójátékkal is kicziírázza. Korához mérten olvasott embernek mondható. Ismerte p. Reginot, Szent Jeromost, a Nagy Sándor-féle mondakört, Guido de Columpna trójai háborúját (melyből a csata-leirásokat kölcsönözte), Izidor szeviliai püspök „Etymologia" czímű művét, melynek mintájára a saját szójátékait és szóelemzéseit faragta. Ebben nagy mester s az egyes szavak etymologiája alapján gyakran egész történeteket látszik költeni.

De legnagyobb baja, hogy tendencziózus. Nyiltan kifejezett czélzata a magyarokat úgy tűntetni fel, mint a legvitézebb és a legderekabb népet, ki egyedül méltó arra, hogy a többi nemzeteken uralkodjék. Művéből nyiltan kitünik, hogy ő ismerte Regino krónikáját s azt czéljainak megfelelően használta is. De hogyan? Így a többi között átvette tőle azt a leírást, melylyel Regino a magyarokról szóló tudósítását bevezeti. Az első részt azonban elhagyta, mert abban Regino Magyarországot úgy tünteti fel, mint lakatlan, puszta országot. A többit átvette; de oly átalakítással, a mely ellentétben van mindennel, a mit az eddigi források alapján a honfoglaló magyarok hadakozásáról tudunk. Mig Regino ugyanis a valóságnak megfelelően azt mondja, hogy a magyarok ellenfeleiket sűrű nyilazással teszik tönkre, — addig ő a kardot működteti kezökben. Ha Magyarország elhagyott és lakatlan ország lett volna a honfoglalás idején, akkor a magyarokra nem lett volna valami nagy dicsőség annak elfoglalása. Ezért népesíti be aztán a lelkes magyarságu jegyző, különböző, történelmileg sohasem létezett fejedelmekkel és államokkal, kiknek mindenikén dicsőséges diadalt vesznek a magyarok.

Hogy mennyire nem a honfoglalás korabeli állapotokat festi Anonymus, kitünik abból az adatából is, hogy a vlachokat és a szlávokat azért nem tartja komoly ellenfélnek, mert nincs

más fegyverök nyílnál. Ha a honfoglaló magyarok hadakozásáról biztos tudomása lett volna, ilyen megvetően nem nyilatkozott volna az oláhok fegyverzetéről, mert tudta volna, hogy a honfoglaló magyarok fegyvere is ez volt. Azon körülbelül négyszáz esztendő alatt, mely a honfoglalástól Anonymus koráig eltelt, a magyarok haditaktikája lényegesen átalakúlt. A nyíl háttérbe szorult s a lóhátról nyilazó harczosok helyébe pánczélos, sisakos lovagok léptek, kiknek főfegyvere a kard és a dárda lett. Hogy a nyugati hadrend és a lovagi fegyverzet a lovas nomádok harczmódjával szemben hogyan vált be, annak bizonyítéka a mohi csata, a melyben a mongol nyilasok tönkretették a már nyugati módra öltözködött magyar lovagokat.

De nemcsak a korabeli hadakozási módot helyezi vissza sajátságos anachronismussal a honfoglalás korába, hanem az ország ethnikai viszonyait is. Ennek legfényesebb bizonyítéka az a szerep, melyet nála a kunok és a bolgárok játszanak. Kunoknak a honfoglalás idejében semmi szerepök sem volt Magyarországon, — de annál több Anonymus és az őt megelőző időkben. Miután a kunok s az egyfajtájú és velök össze is olvadt bessenyők beütései Szent István idejétől kezdve kelet felől állandóan veszélyeztették a magyar királyság biztonságát, mi volt természetesebb, minthogy kunokat lásson a honfoglalás idejében is az Al-Dunánál betörni és Glád segítségére jönni. Miután a Balkán-félsziget akkori állapota és ethnikai viszonyai már csak a görög császárokkal viselt magyar háborúk következtében is nagyjában ismeretes volt, mi volt természetesebb, mint az, hogy az ország keleti részeibe s a Tisza vidékére bolgárokat, Erdélybe pedig vlachokat és szlávokat helyezzen, mert hiszen akár III. akár IV., Béla idejében élt Anonymus, szlávok még, vlachok pedig már voltak Erdélyben. Emlékezhetünk, hogy egy 1231-ki oklevélben, melyben a Fogaras körül eső Boje földjének birtokjogáról van szó, Widh fia Gallus azon a czimen adja vissza Thrulh-nak, miután tőle a Bujulnak fizetett vételárt megkapta, hogy az emberi emlékezetet meghaladó előtti időkben is Trulh elődeinek birtoka volt „et a temporibus jam, quibus ipsa terra Blaccorum terra Bulgarorum extitisse fertur.“ Ha már 1231-ben úgy történik az oláhok földén lakó Thrul-ról,

ki maga is oláh volt — emlékezés, hogy ősei ember-emlékezete óta e földön laktak, feltehetjük, hogy ez az emberemlékezete, akár milyen nagyításnak is tekintsük az oklevél e kifejezését, legalább is vehető száz esztendőnek. Ha már most elfogadjuk, hogy Anonymus IV. Béla jegyzője volt, feltehetjük, hogy az oláhok Erdélyben való legelső megtelepedésétől Anonymusig eltelt legalább is 200 év. Ez pedig Anonymusra nézve annyira a messze régiségbe vesző dolog volt, hogy egy cseppet se habozott, őket a szintén emberemlékezete előtti időktől fogva Erdélyben lakó szlávokkal együtt a honfoglalás idején Tuhutumtól hódíttatni meg. Anonymus nem tudta, hogy az Erdély földjén már az ő idejében is bizonyos helyeken nagyobb számmal lakó románok mikor jöttek be s így nem habozott egy perczig sem ez országrész ős lakóinak tartani őket. Ennyi történeti alapja van Anonymus Geloura és az erdélyi oláh állam létezésére vonatkozó elbeszélésének és semmi több.

II.

Igaz-e, hogy 1291 előtt Erdélyben nem volt a székelységen kívül más magyarság?

Petru Maior és tanítványai szerint a magyarság a XI. század után kezd Erdélybe belopózni. Az ujabb dako-román történetirás ez elméletet részletesebben kidolgozza és tetszetősebbé teszi. Ez elmélet Slavici előadásában. Ez elmélet a tények elcsavarásán és a régi magyar intézmények szellemének ès funkcziójának hamis interpreczióján alapszik. Mi az igazi valóság ezzel szemben? Hogyan történt a magyarok bevándorlása? Mely irányban szállják meg Erdélyt? A Szamos és a Marosvölgyének szerepe. Fekete Magyarország viszonya Fehér Magyarországhoz. Kik voltak a gyulák? A történelmi források tanuskodnak-e a mellett, hogy oláhok lettek volna Szent István idejében Erdélyben? Negativ bizonyítékok. Gyula kereszténysége. Szent Brunó tudósítása. Bolgár szerzetesek Ohtum kolostoraiban. Szent Gellért. Rogerius „Carmen miserabile"-ja. Kádán vezér oklevele. Erdély helyzete Szent István halála után Szent Lászlóig. Szent László és Erdély, Az erdélyi magyarság és a székelyek Szent László idejében. A mostani Szászföld nagyrészt ez időtájban őserdő volt. Erre vonatkozó bizonyítékok. Hogyan történt a szászok letelepitése és a szászság szerveződése. Az erdélyi három nemzet. Erdély mint az ország harmadrésze a királyi herczegek birtokában. Igaz-e, hogy a szászok és székelyek nem vettek részt soha a székesfehérvári országgyüléseken? Az erdélyi külön országgyülés és a három nemzet külön gyülései. E gyülèsek hatásköre. A magyar nemességet sohasem tekintették Erdélyben jövevénynek. A románság első okleveles feltünése. A tatárjárás előtt csak Fogarasban konstatálható a románság jelenléte. A románság helyzete a tatárjárás előtt a mai Romániában. A helyzet képe a tatárjárás után a mai Romániában teljesen megváltozik. A románság egyes kenézek alatt kezd tömörülni. IV. Béla király adománylevele a johanitáknak. A tatárjárás nagy ethnikai változást idéz elő Erdélyben is. Az elpusztult helyeket ekkor kezdi az oláhság megszállani. Az oláhság bevándorlásának oklevelesen három iránya állapitható meg. A havaselföldi kenézek mint a magyar király hübéresei. Mit fizetnek a királynak adófejében az oláhok? Az oláhság adózási rendszere ugyanazon alapokon nyugszik, mint a Balkánban. A belényesi állítólagos önálló oláh vajdaság. Lythen vajda lázadása Kún László állítólagos román telepitése. Mi a valóság? Az 1291-ki gyülésen az oláhságnak nem volt törvényhozói szerepe. Az oláhok helyzete III. Endre 1293-iki oklevele szerint. Az oláhok eleinte csak királyi s kivételesen csak püspöki jószágokon laknak.

Láttuk, hogy Petru Maiornak egyik tétele az volt, hogy Tuhutum vitézei nem maradtak Erdélyben, hanem visszamentek Árpádhoz s hogy Erdélynek magyar lakossága nem is volt egészen a XI. századig. Ekkor kezdettek a magyar nemesek egyenként belopózni s aztán később, mint Papiu Ilarianu mondotta, a jobbágyrendszer és a feudalizmus becsempészésével kiforgatták őseik birtokából a románokat és a szolgaság állapotába sülyesztették. Petru Maior, sőt Papiu Ilarianu óta is bizonyára nagyot haladt a román történetirás. Józanabb és kritikusabb lett s ezért valószinüen maga is felhagyott a történethamisítás ez absurd és naiv módjával. Ez okból velük vitatkozni, őket megczáfolni hiábavaló s a nyilt ajtó betöréséhez hasonlító fáradság volna. A román történetirás Petru Maior óta sokat haladt, több kritikával, nagyobb apparatussal, ügyesebb és elfogadhatóbb módszerrel dolgozik, de legalább ebben a kérdésben nem az igazság, hanem egy igazságtalan tendenczia érdekében. Csak ennyi a különbség. A magyarok Erdélybe való lassu és kései beszivárgásának elméletét nem adta fel ez a modernebb irányu román történetirás sem. Ellenkezően, részletesen kidolgozta, tetszetősebbé s a részletekben járatlan közvélemény előtt elfogadhatóbbá tette. Miután a románok Sinkai óta való jelszava: „*Hungari vi armorum Transsylvaniam non occuparunt*" a maga politikai következményeivel együtt maig is érvényes és irányadó, az alábbiakban a román történetirás egyik ifjabb, tehetséges képviselője nyomán ez elméletet főbb vonásaiban előadom. Ez elmélet ismerete nélkül lehetetlen a román nemzetiségi politikus typusának egész lelkületét, gondolkozásmódjának és vágyainak motivumait megérteni.

Erdély területe a kúnokkal folytatott hosszas és véres háborukban nagyon néptelenné vált s ez okból az oklevelek szakadatlanúl úgy emlegetik, mint „terra vasta et inhabitata"-t — mondja ez elmélet újra fogalmazója és modernizálója, Slavici Joan[1]). — Hogy benépesítsék, a magyar királyok különféle gyarmatosokat telepítenek földére. Elsők a bessenyők egy töredéke, kiket a hegyek hosszában szórnak szét: 1122—1125.

---

[1]) *Ioan Slavici:* Ardealul. Studiu istoric. Bucuresci 1893.

utánok következik a kunoknak egy jelentékeny csapata, mely a Tisza völgyében a folyónak jobb partjain telepedik le. II. Géza király (1141—1161.) végre kezd Németországból hozni gyarmatosokat. Száz évig tart az időszak, melyben a német gyarmatosok szakadatlanúl jönnek és a Váczról Kassán át a Szepesség felé huzott vonal irányában letelepednek; innen pedig Szatmár, Nagy-Bánya és Nagy-Várad felé, tehát a jabloniczai és a borsai hegyszorosokkal szemben. Erdélyben a német gyarmatosokat, kiket előbb *hospitesnek*, később szászoknak neveznek, mindenütt a kunok szokott utjában telepítik meg. Igy a radnai és a borgói szorosokkal szemben és innen pedig Szász-Régen felé a Maros völgyében, szemben a Tisza völgye felé vivő szorosokkal, Deésen, Kolozsváron és Tordán; a Maros völgyében pedig Gyulafehérváron felül Vinczen, alól pedig Szászvároson és Szász-Sebesen. Innen pedig az egész szebeni úton és Medgyesen, Segesváron keresztül egészen az Olt völgyéig. 1211-ben II. Endre király a német lovagoknak ajándékozza a Barczaságot, azaz a déli és a keleti vonal találkozójánál eső földet. Két évvel később, 1213-ban a borsai szorossal szemben, Máramarosban is találkozunk a német lovagok egy mesterével. A XIII. század kezdetén a szászok már teljesen megszállották a kunok útjába eső szélesebb völgyeket. A német lovagok pedig átmentek Barczaságból a keleti vonalon és Kumániában egy püspökséget alapítottak. II. Endre ugyan eltávolítja a német lovagokat, de a szászok helyükön maradnak még a mongol betörés után is, sőt II. Endre e század végén erősíti meg a szász városok kiváltságait.

A székelyek, a kik minden valószínűség szerint a magyaroknak egy a IX. században keletre kiszakadt törzse, mit bizonyít a Kárpátokon túl lakó szerethvölgyi magyarság létezése is, a mongol betörés idejéig az Olt és a Maros forrás-vidékein tanyáztak és csak a mongol beütés után telepednek meg a Marosvölgyében annak jobb partjain és az Aranyos folyó mellékén. Ugyanez időben, 1279-ben ajándékozza meg Kun László király a IV. Béla idejében bejött kunokat a Tisza, Kőrös és Maros közé eső területen a királyi várak földjeivel s azon nemesi és jobbágy-birtokokkal, melyek a mongol beütés idejéből gazdátlanul maradtak. Már most joggal kérdezhetjük, hogy micsoda

nemzetiségü emberek laktak a székelyek, a szászok és a kunoknak adományozott e puszta föld között?

Ezek a rómaiak maradékai voltak, mint a baszkok a Pirenékben, meghuzódva a folyók forrásainál, az elrejtett völgyekben, a havasok magaslatain és mindenütt, hol ma a románok kompakt tömegben élnek. A magyarok ekkor még nem voltak Erdélyben. 1246-ban, a mongolok kivonulása után három évvel, IV. Béla király mindazokat kiveszi a vajdai hatóság alól, kik a gyulafehérvári püspökség jószágain le akarnak telepedni, mivel hogy e diöcesis annyira lakatlan maradt, hogy még magában Gyulafehérvárban is kevés volt a lakos. Azaz, a mongolok utjába eső lakosság nem futott a hegyek közé, honnan a mongolok eltávozása után visszatérhetett volna, hanem a harczban elhullott, vagy az ellenség fogságba hurczolta.

Azt kézdezhetjük: kik voltak ezek a harczban elesett emberek s minő nemzetiségü telepesek léptek nyomukba? A király említett oklevelében Gyulafehérváron kivül megnevezi Doboka megyében *Herina*-t és *Byolocol*-t, Kolozs megyében *Golou*-t (Gyalu) és Szolnok megyében *Tasnád*-ot és *Zilah*-ot. A megyéknek lakossága, melyekről IV. Béla említést tesz, mai napság román, mig az említett városoké magyar. Világos tehát, hogy a régi népesség nem lehetett a városokban lakó magyar, hanem az elrejtett völgyekbeli románság.

Hogy milyen volt Erdély ethnographiai helyzete 1002-ben, Gyula vajda letétele idején, nem tudjuk. Annyi azonban kétségtelen, hogy 1143 előtt nem voltak ott szászok s hogy a mongol pusztítás előtt székelyek csak a Maros és az Olt forrásvidékein voltak s hogy 1291-ben még nem voltak magyarok Erdélyben. III. Endre, az Árpádház legutolsó sarja épen ebben az évben tartott Gyulafehérváron gyűlést, de csak a szász, székely és román nemesekkel (nos universis nobilibus Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transsylvanis apud Albam Juliam pro reformatione status eorundem congregationem cum iisdem fecissemus). Tehát nem „in Transsylvania", hanem csak „in partibus Transsylvanis" mondja III. Endre király. A székelyek, mióta csak feltünnek a történelemben, soha sem voltak alávetve a vajdának, hanem a székelyek ispánjának, ki ép oly vazallusa

volt a királynak, mint a vajda. A szászok sem voltak a vajda alattvalói, hanem a szász komeséi, ki szintén a király vazallusa volt. A románoknak is szemben a vöröstoronyi szorossal egy bánjuk volt Fogarasban, ki hasonló módon vazallusa volt a királynak. A királyi várjószágokon katonai gyarmatként letelepített románok *exemptusok* (kiváltságosak) voltak épen úgy, mint a püspök jószágain letelepítettek is, kik csak *kenézek*-nek nevezett főnökeiktől függöttek. A kiváltságokról szóló oklevelekből kitünik, hogy az erdélyi vajdák joghatósága csak a Maros nyugati teknőjére s a nyugati vonalon túl csupán Szolnok, Kraszna, Bihar és Zarándvármegyékre terjedt ki. A Sebes-Kőrös völgyében Belényes székhelylyel egy vajda volt. A Fehér-Kőrös völgyében Hodos székhelylyel egy másik vajda. A Maroson túl is délfelé voltak ilyen kenéziatusok, így Lippa, Facset, Lugos és Karán-Sebes vidékein. Ezek a vidékek voltak a „partes Transsylvaniae," a hol a magyar királynak számos vazallusa volt s a mely vidékeknek nemessége Gyulafehérváron tartotta gyüléseit, mig a magyar nemesek Székes-Fehérvárra mentek országgyűlésre.

Azok a nemesek, a kik Gyula-Fehérváron tartották gyűléseiket, ennélfogva nem voltak magyarok, mert a magyarok túl laktak azon a területen, melyet IV. László a kunoknak adott. Így maradtak az állapotok egész a törökökkel való küzdelmek idejéig. Corvin Mátyás király egy 1464-ben kelt decretumában azt mondja: „Regnum nostrum Sclavoniae et partes Transsylvaniae in omnibus antiquis bonis, libertatibus consuetudinibus et iuribus conservetur." A „partes Transsylvaniae" ezek szerint az a terület, melyen mai nap a románság mint kompakt tömeg lakik.

A románok helyzetét Erdélyben minden időben az az erő szabta meg, melyet ki tudtak fejteni a magyar nemességgel folytatott küzdelmeikben. A magyarok a honfoglaláskor nem voltak munkás és társadalmilag szervezett elemek, hanem csak mint az avarok, bessenyők és kunok zsákmányolásból élő hordák. Mindnyájan fel voltak fegyverkezve s mint harczosok többé-kevésbé egy helyre gyülekezve s így aztán örökös félelemben tartották munkás szomszédaikat, a kik falukon és

városokon szétszórva éltek. Szoríttatva egyfelől a nyugati, másfelől pedig a görög birodalomtól, mely bulgárölő Bazilios alatt hatalmassá lett, a magyarok megfékezték természetöket és elfogadták azon népek társadalmi szervezetét, melyeket a Duna völgyében találtak.

Szent István bár sokban elfogadta a nyugati népeknek azt az államszervezetét, melyet azoknak Nagy Károly adott, mégis kénytelen volt tekintetbe venni a hazai, de különösen a magyarok szokásait. E miatt találjuk, hogy a királyság hadereje két elemből áll. A magyarok ezután is nemzeti hadsereget alkotnak, melylyel a király nem rendelkezhetik feltétlenül. E haderő tagjai, a magyar nemesek az ország határain túl csak jó szántukból hadakoznak s ha a király őket fizeti. E mellett van egy királyi hadsereg is, mely zsoldosokból áll és a kiváltságolt telepítvényesekből, minők voltak a szászok, a szepesi németek, a bessenyők és a kunok, egyáltalán mindazok, kik a királytól donácziókat fogadtak el s ennek fejében tartoztak megszabott arányban szolgálatot teljesíteni a királyi hadseregben. Éppen ilyenek voltak azok a katonai gyarmatosok is, a kiket letelepítettek azon királyi várak körül, melyek a kunok és a tatárok utjába estek, az ugynevezett dvornikok vagy királyi jobbágyok. Ezek, szemben a magyar nemesekkel, mindnyájan szabad emberek voltak, de nem voltak egyuttal magyar nemesek is és így nem vettek részt azon az országgyűléseken, melyeket a királyok Magyarországban rendszerint Székes-Fehérváron szoktak tartani.

Bizonyos, hogy az erdélyi szászok, szemben a magyar nemesekkel, mindnyájan szabadok voltak. Epp ily szabadok voltak a székelyek és a királyi várak környékén letelepített dvornikok és királyi jobbágyok is. Hogyan lehetne bebizonyítani, hogy csak egyedül a vajdák hatósága alatt álló románok nem lettek volna szabadok, mikor III. Endre nyilván megmondja, hogy Gyulafehérváron gyűlést a szász, székely és román nemesekkel fog tartani? Erdély ez időben nemzetiségek szerint volt szervezve. Egyetlen székely sem volt a vajda hatósága alatt és egyetlen román sem a székelyek ispánjáé alatt. Sőt ha lettek volna is románok a szolgaság állapotában, nem lehettek más-

nak szolgái, mint a vajdáéi, vagy pedig azon román nemeseké, kikről a király idézett oklevelében beszél. Elég annyit tudnunk, hogy a románok majdnem mind a szorosok körül laktak és soraik a kunokkal való harczokban nagyon meggyérültek, hogy meggyőződhessünk arról, hogy ők az országnak épp oly szabad védői voltak, mint a székelyek és a szászok.

Az oklevelekből világos, hogy 1291-ben már három teljesen egyenjogú és külön szervezett nemzet volt Erdélyben: a székely, szász és a román. Voltak ugyanez időben magyar nemesek is Erdélyben, csak hogy ezek nem tartoztak Erdély rendjeihez. Sőt kezdetben a nemesek egyenesen csakis a királytól függöttek. Az „arany bullá"-ban világosan ki van kötve, hogy a főispánoknak ne legyen semmi joghatósága a nemesek és jószágaik felett. A magyar nemesek, kik birtokosok voltak Erdélyben, nem is állottak sem a vajdának, sem a székelyek ispánjának joghatósága alatt, — nem is vettek részt a gyulafehérvári országgyüléseken, hanem a székesfehérvárin, s nem is voltak elitélhetők az erdélyi törvények szerint, hanem csak a magyarországiak szerint. Egy szóval az „erdélyi részekben" idegeneknek tekintettek.

A magyar nemesség e helyzetéből származik minden szerencsétlenség, mely Erdélyt az utolsó hat száz év alatt érte. A magyar királyok az államot a többi nemzetek segítségével a magyar nemesség ellen folytatott küzdelemben szervezték. A XII. században, miután a románok a kunokkal folytatott küzdelemben rendkivül megfogyatkoztak, a magyar királyok kénytelenítve voltak, a pusztává lett vidékeket különféle népekkel betelepíteni, mert a magyar nemesség csak azért harczolt, hogy megtörje a királyi hatalmat és elrabolja mások jószágait. Mig Európa népei a keresztes hadjárattal voltak elfoglalva, addig a magyarok, kik nem vettek részt e háborúkban, azzal foglalkoztak, hogy Horvát-Szlavon- és Dalmátországot elfoglalják. Mikor pedig a XIII. század kezdetén II. Endre részt vesz a keresztes hadjáratokban, annak balsikerét a magyar nemesség az „arany bulla" kicsikarására használja fel.

Ez időkben történik, hogy a magyar nemesség oly mértékben kezdi elidegeníteni a királyi várjószágokat, hogy a király

fia, Béla végét vetendő ennek, közbenjárásért a pápához fordúl. A pápa vállalkozik is e közbenjárásra. Ennek eredménye azonban az lesz, hogy IV. Béla trónralépte előtt kénytelen eskü alatt igérni meg a pápának, hogy az *eretnekeket* ki fogja irtani. VIII. Bonifácz pápa pedig 1299-ben egyenesen azt követeli a magyar királytól, hogy hozza be az inquisitiót és a schizmatikusok ellen lépjen fel a legnagyobb szigorral és sújtsa őket a magyar korona országaiban mindenütt a legkeményebb büntetésekkel. Kik voltak ezek a schizmatikusok? A görög-keleti valláson levő románok.

Igy kezdődik meg aztán a görög-keleti románság ellen a kegyetlen vallásos üldözés, melyet a magyar nemesség az erdélyi részekben arra használ fel, hogy a schizmatikus román nemesek jószágait kezeibe keríthesse. A kunok és a mongolok pusztitásai után a magyar nemesek Erdélyben úgy tűnnek fel, mint holmi martalóczok, a kik a harczban elesteket kifosztogatják s azoknak utódait, kik a hazáért meghaltak, jogaiktól és vagyonuktól megfosztják. A dvornikok és a királyi várjobbágyok még nagyobb mértékben jutnak Erdélyben a magyar nemesek szolgaságába, mint Magyarországban és ezek a jövevények az alsóbb nemességet még jobban elnyomják, mint bárhol más helyen. Nem kitartó munkával s nem is fegyverrel kezökben foglalnak tért Erdélyben a magyar nemesek, hanem erőszakoskodással és ravaszsággal, hol már a XIII. század végén kezökbe kerítették a legszebb jószágokat és a legfőbb hivatalokat.

A XIV. század kezdetén, mikor Róbert Károly lépett a trónra, Erdélyben már kétféle nemesek voltak: u. m. az erdélyi, székely, szász és román nemesek s a magyarországi magyar nemesek. Ez utóbbiaknak nem volt semmi poziczióјuk Erdély politikai szervezetében. Nem függöttek sem a vajdától, sem a székelyek, sem a szászok ispánjától. Odahaza, Magyarországon joguk volt jószágaikon joghatóságot gyakorolni, míg itten oly jószágok tulajdonosai voltak, melyeken a joghatóságot vagy a vajda, vagy pedig közvetetlenül a király maga gyakorolta. Nagyon természetes, hogy már csak emiatt is mentől hamarabb konfliktusnak kellett kitörnie a vajda és e tőle nem függő jövevények között.

1282-ben Kun László király megengedi az erdélyi püspöknek, hogy jószágai felett joghatóságot gyakorolhasson. A magyar nemesek is arra törekszenek, hogy megkapják e jogot. 1342-ben Tamás erdélyi vajda Tordán gyülést tart a magyar nemesekkeli („universitas nobilium partis Transsylvaniae“). Ez a gyülés nem azonos a király által Gyulafehérváron tartatni szokott országgyülésekkel. Ez a jövevény magyar nemesség külön gyülése abból a czélból, hogy helyzetöket Erdélyben rendezzék. E gyülésen határozzák el, hogy a nemeseknek is joguk legyen jobbágyaik felett joghatóságot gyakorolni s viszont ők is elismerték magok fölött a vajdák joghatóságát. Ime, így mondanak le az Erdélyben jövevény magyar nemesek az „arany bulla“-ban kapott azon jogukról, hogy rajtok a főispánok ne gyakorolhassanak joghatóságot, azért hogy cserében ők is megkapják a jobbágyaik felett gyakorolható joghatóságot. E gyülés óta van a magyar nemességnek is helyzete meghatározva Erdély politikai organizácziójában s e gyülés óta kezdődik meg a románoknak a megelőzőnél is kegyetlenebb kizsákmányolása.

Miután megkezdődtek már előbb a vallásos üldözések, a románság lassankint Erdélyen kívül kezdett konczentrálódni. Így először a déli vonal mentén, hol már a XIII. század végén létrejött egy román állam, azután pedig a keleti vonal hosszában. Egy pár évvel az említett tordai gyülés után Drágos vajda vezérlete alatt tekintélyes számu románság megy ki Máramarosból Moldovába és csakhamar követi még egy tekintélyesebb számu csapat Bogdán vajda vezérlete alatt. Ennélfogva a moldovai állam megalapítása tehát úgy tekinthető, mint a tordai gyülés közvetetlen eredménye. E kivándorlások következménye folytán egy román nemzeti reakczió lehetetlenné vált, mert a románok nagyon meggyérültek és számban nagyon megfogyatkoztak emiatt.

De nemcsak a románok voltak azok, kiket a magyar nemesek megfosztottak jogaiktól. A székelyek is sokat szenvedtek, a szászok pedig lassanként elvesztették a nyugati részen fekvő városaikat. Abban az időben, mikor a törökök az Al-Dunánál feltüntek, Erdély annyira alá volt ásva az elégületlenség szellemétől, hogy képtelen volt minden akczióra. A magyar nemesek

nem sokat gondolkoztak, hanem Laczkovics köré csoportosúltak, hogy a törökkel szövetkezzenek, mert egyedül csakis a török fenhatósága és védelme alatt folytathatták volna embertelen zsarolásaikat. Ez a kegyetlen nyomás okozta, hogy a parasztság elrablott jogainak védelmére, 1437-ben fegyvert fogott. A románok lázadása adott alkalmat arra, hogy a magyar nemesek a székelyekkel és a szászokkal megkössék a három nemzet unióját. Ime, míg a román Hunyadi János a Duna mellett a török ellen harczol, addig Erdélyben a magyar nemesség egyesül a székelyekkel és a szászokkal, hogy kiirthassa a románokat. Erdély ezután folytonos izgatottságban van. A míg Corvin Mátyás élt, addig vaskeze megtudta fékezni a magyar nemesség embertelen zsarolási hajlamát. Halála után pedig ennek semmisem állván útjában, féktelenkedéseivel előidézte a Dózsa-féle parasztlázadást.

Ezt a parasztlázadást az a Szapolyai János verte le, ki szándékosan nem vett részt a mohácsi csatában s ki később magát önkényt a szultán vazalljának nyilatkoztatta. E lázadás elnyomása után tartották Budán azt az országgyülést, mely elfogadta Verbőczy Tripartitumát, azt a törvénykönyvet, mely kimondja, hogy a parasztok elvesztik szabad költözködési jogukat és örökös, földhöz kötött jobbágyok maradnak „in mera et perpetua rusticitate.“

A török uralkodás alatt a románok sorsa még nyomorúságosabb lett. Az 1576-ban hozott erdélyi törvények a románokat Erdélyben idegeneknek nyilvánítják, a kik csupán pro tempore usque ad bene placitum Principum et Regnicolarum türetnek s mint ilyeneknek még papjaik sem lehetnek földmiveseknél, pásztoroknál és napszámosoknál egyebek. Felhasználván a haza szerencsétlenségét és a királyok gyengeségeit, ily módon tette magát urrá a magyar nemesség Erdélyben; idegeneknek nyilatkozván saját hazájukban azokat a románokat, kik annyi időn keresztül egyedűl védelmezték azt szemben annyi betörővel. De a szászoknak és a székelyeknek is okuk volt megsiratni az 1437-ben kötött uniót. A székelyek is elvesztették ispánjukat és sokan közülök, mint a románok, jobbágyságra jutottak. És épen ezért, mikor a törökkel egyesült erdélyi fejedelmek a római-német

császárral harczoltak, a székelyek és a szászok mindig a császár pártján voltak. Hogy őket féken tartsák, a fejedelmek közül többen Szebenben laktak, a szászság között és a székelység közelében. Erdély földjének régi birtokosai nem is szabadúltak meg a magyar nemesség zsarnokságától mindaddig, míg a törököket, a nemesség e védelmezőit a Kárpátokon és a Dunán át nem kergették.

A ki előtt csak főbb vonásaiban is ismeretes Magyarország és Erdély története, a kinek csak általános fogalma is van a régi magyar állam politikai, jogi és társadalmi intézményeiről, lehetetlen, hogy első pillanatra is fel ne ismerje, hogy ez az egész elmélet semmi egyéb, mint a tények elferdítése világosan beszélő oklevelek egyes kitételeinek félremagyarázásával, a régi magyar intézmények szellemének és functiójának hamis interpretácziójával.

Slavici és nálánál naivabb elődői az egyetlen Anonymusra támaszkodva, Erdély román lakosságát nemcsak tényleg létezőnek tudják, hanem nemzeti önállósággal birónak is, holott ez utóbbiról Anonymus nem tud semmit. Viszont mig Anonymus fennen hirdeti a magyarok megtelepedését Erdélyben, addig a román historikusok a nélkül, hogy valamiféle krónikából vagy oklevélből állításuk igazolására csak egy szócskát is tudnának idézni, azt állítják, hogy a Tuhutummal Erdélyt megszálló magyarok visszatértek, ott hagyván Tuhutumot egyedül, mint a románok fejedelmét. Hogy Erdélyt mindjárt a honfoglaláskor birtokukba vették a magyarok, azt nemcsak egykorú tudósítások, de a tények is igazolják s a román történetírók szerint még sincsenek ott magyarok egész a XIII. századig. Hogy Erdélyben románok lettek volna, azt Anonymuson kívül egyetlen krónika vagy oklevél sem állítja, sőt e feltevésnek ellentmond minden bizonyító erővel biró tény s a román történetírók mégis határozott és biztos dolgokat tudnak elbeszélni a románság ekkori helyzetéről Erdélyben. Igazán csodálatos tudomány, ez a román történetírás, melyben nem a valóság igaz, hanem annak visszája!

De lássuk a románság helyzetét az Árpád királyok idejében úgy, a mint azt a hiteles kútfők, az oklevelek és a tények

mutatják. Kisértsük meg ezek alapján a románság Árpádkori helyzetéről lehetőleg összefoglaló képet rajzolni.

Láttuk a megelőzőkben, hogy Kézai, Márk barát, Thuróczy a magyarokat Erdélyen keresztül vezetik a Tisza mellékére. Anonymus pedig a vereczkei szoroson. Más források meg arra engednek következtetni, hogy az Al-Duna vidékéről nyomultak a Tisza völgyébe. Hogyan lehetne ez ellenmondó tudósításokból a tényleges valót megállapítani? Egyszerűbben, mint gondolnók. A magyarok bevándorlásának van a későbbi időkből egy teljes hasonmása. Ez a mongolok beütése IV. Béla idejében. A honfoglaló magyarok életmódja, szokásai, hadakozási módja, sőt bizonyos tekintetben társadalmi szervezete is úgy hasonlítottak a mongolokéhoz, mint egyik tojás a másikhoz. A támadás kiinduló pontja is azonos volt a két népnél. A mongolokról tudjuk, hogy három irányban törtek be Magyarországba. Batu a fősereggel a vereczkei szoroson át jött egyenesen a Tisza völgyébe, Kadán a radnai és borgói szoroson keresztül a Szamos völgyén át igyekszik ugyancsak a Tisza völgyébe. Egy harmadik hadtest pedig az Al-Dunánál tör be. A támadás egészen olyan, a minőt a lőfegyver használatára támaszkodó lovas hadsereg strategiája és taktikája megkiván. Batu khán hadviselési módjában a híres Moltkei-elvet: különböző irányból támadni, de egyesülten verekedni, a legszabatosabban látjuk kifejezve. A tekintélyes számú magyar főhaderő elől visszavonul a Sajó mögé és ütközetbe csak akkor bocsátkozik, mikor az Erdély felől s az Al-Dunától jövő hadtestek is megérkeznek. Egészen bizonyos tehát, hiszen az a körülmény is, hogy a különféle források külön-külön épen azon az utakon vezetik be a magyarokat, melyeken a mongolok jöttek, a mellett szóló bizonyítéknak tekinthető, hogy a magyarok épen e három irányban jöttek a Tisza vidékére. Még abban is hasonlatos a magyarok bejövetele a mongol betöréshez, hogy Árpád a főhaderővel ép úgy a vereczkei szorosnál jön be, mint körülbelül negyedfélszáz esztendővel később Batu kán.

A magyaroknak egy csoportja tehát a Szamosvölgyén át jött a Tisza mellékére. Erdély ezt a vidékét tehát ismerték s ha akkor ott meg nem telepedtek is, de később, mikor a Tisza

völgyében gyökeret vertek, ezen az úton nyomultak vissza Erdélybe. Anonymus előtt, a hagyomány nyomán, mely minden tagadása ellenére is egyik főforrása, a magyarság ez útja ismeretes volt s azért teszi az erdélyi hódítás döntő mozzanatának szinterévé épen a Szamos medenczéjét. Van még egy más figyelembe vételt érdemlő körülmény is. Huzzunk csak egy egyenes vonalat a térképen Szatmártól Maros-Vásárhelyig és Nagy-Váradtól ugyancsak Maros-Vásárhelyig. Azt tapasztaljuk, hogy e háromszögben a magyarság csekély megszakításokkal, mint egy összefüggő lánczolatban töri át a románságot, két részre osztván azt. Hogy ez így van, arról még azon czélzatos ethnographiai térképről is meggyőződhetünk, melyet *Popovici* Aurel a „Replica"-hoz mellékelt.[1]) Mit bizonyít ez? Azt, hogy a magyarság kezdettől fogva ezen a területen volt a legszámosabb. Igazolják ezt Erdély valószinűséggel megállapítható ethnikai viszonyai a szász telepítések idejéből is.

A másik vonal, melyen az Al-Dunánál betörő magyarság Erdélybe hatol, a Maros völgye. Konstantinus császár mindjárt a honfoglalást követő időkből származó tudósításában azt mondja, hogy a magyarság zöme a Temes, Tutez, Maros és a Kőrösök vidékén lakik. Még a XIV. században kelt oklevelek is arról tesznek tanúságot, hogy ezeken a vidékeken nagy tömegű tiszta magyarság lakik, sőt az Ajtony (Ohtum) nemzetségnek még ez időben is oklevelesen kimutatható jószágai vannak[2]) Arad és Csanád megyében. Mellékesen megjegyezve, Anonymus azt mondja Ajtonyról, hogy az Glád ivadéka volt. *Karácsonyi* János[3]) azonban a fennmaradt adatokból kimutatta, hogy magyar nemzetségfő volt, valószinűen Vajta családjából. Erdély szivébe tehát a Maros völgyén át nyomul a magyarság. Hogy ez így volt, azt az is bizonyítja, hogy az első központ, mely Erdély történetében szemünkbe ötlik, Gyula vezér székhelye Fehérvár. Igy nyomul aztán tovább, különösen a két Küküllő völgyében kelet felé előre a magyarság. A székelyek

[1] Harta etnografica a Austro-Ungariei şi a Romaniei dupa H. Kiepert.

[2]) *Márki Sándor:* Arad vármegye és Arad szab. kir. város története. I. kötet 56. l.

[3]) *Karácsonyi:* Szent Gellért élete 83—86. l.

anyaszéknek minden időben Udvarhelyt tekintették. A régi mesés székely történetek középpontja az Udvarhely mellett levő Budvára. E hagyomány is azt bizonyítja, hogy kelet felé a magyarságnak legvégső, de egyúttal legrégibb megszállása is a mai Udvarhely megyében volt s a kitelepítés Csikba és Háromszékre innen történt s bizonyára az erre vonatkozó visszaemlékezés nyomai okozzák, hogy Udvarhelyt mindig székely anyaszéknek tekintették.

Erdélynek neve ebben az időben Fekete-Magyarország. Ha tudjuk, hogy a fekete, szemben a fehérrel az ázsiai nomád népeknél annyit jelentett, mint kisebb, úgy Erdélynek ez időkben Magyarországhoz való viszonya is azonnal világossá lesz. Fekete-Magyarország tehát annyi, mint Kis-Magyarország, kiegészítője, járuléka Fehér-Magyarországnak, Nagy-Magyarországnak. Bölcs Leo azt mondja, hogy a magyarok „fejedelem alatt élnek, a ki őket kemény fegyelemben tartja. Törzsek és nemzetségek szerint vannak elszéledve.“ Konstantinus császárnál is azt olvassuk, hogy a magyarok nemzete hét törzsből áll, a kik ugyanannyi vajda alatt élnek. A régi magyarokról szóló tudósítások egyhangúan bizonyítják, hogy a nemzet minden dolga törzsek és nemzetségek szerint volt rendezve. Nemcsak e szerint gyültek harczba, hanem e szerint osztották fel az elfoglalt ország területét is. A törzsek vajdáinak élén a fejedelem állott, kinek Árpád nemzetségéből kellett lenni mindenkor. Fejedelmi kötelességének teljesítésében két fő állami méltóság volt segítségére: a *gylas* vagy magyarosan *gyula* és a *karhasz*. A *karhasz* az ország főbirája volt, a *gyula* pedig minden valószinüség szerint a hadi dolgokban volt helyettese a fejedelemnek, — tehát amolyan főhadvezér féle. Feltünő, hogy az erdélyi magyarság történelmileg ismert mindkét legrégibb főnökét *Gyulá*-nak hívják. Ezt a *Gyulá*-t alig ha vehetjük személynévnek. Valószinűen, egy volt a *gyula* méltóság névvel s így feltehetjük, hogy Erdély osztályrészül épen annak a törzsfőnöknek jutott, ki e tisztséget töltötte be. A magyar törzsfőnökök autonom hatalommal kormányozták békében a magok törzsét s ez az oka, hogy a központi hatalomtól geographiailag is távol fekvő országrészben a *gyulák*, kik bizonyára a fejedelem után a leg-

első törzsfőnökök voltak, oly önállósággal vezették dolgaikat, a melynek Szent-István épen az államegységre való veszedelmes volta miatt erőhatalommal vetett véget. Annak, hogy Erdély önállóbbnak látszik mindjárt első feltünése idejében, ez az oka, nem pedig az a tényeknek ellenmondó képtelen állitás, hogy Tuhutum az autonom erdélyi román államnak volt fejedelme az esküllői szerződés alapján, mely biztosította egyuttal az ország önállóságát is szemben Árpád Magyarországával.

A magyarok Erdélyben való jelenléte a honfoglalást követő első századokban elvitázhatatlan történelmi valóság. De hol voltak a románok?

Konstantinus azt irja, hogy Árpád unokája, *Tebeles* meg a Karchan *Bultzu* Konstantinápolyban keresztények lettek. Ezt a későbbi bizantin irók *Scylitzes* (1057.) és *Kedrenus* (1130.) úgy beszélik el, hogy két főmagyar, *Bolosudes* és *Gylas* keresztelkedtek meg. Gylas egy Hierotheus nevű szerzetest is elvitt magával Magyarországba, kit Theophylaktus pátriárka Magyarország püspökévé szentelt fel. Bolosudes később elszakadt a kereszténységtől, de Gylas állandóan megmaradt a kereszténységben s a keresztény foglyoknak nagy pártfogója volt. Ime, a kereszténységnek első nyomát Gyula hozza Konstantinápolyból Erdélybe. A románok bizonyára ez időben már keresztények voltak, még pedig ó-hitüek, hogyan volt tehát lehetséges, ha akkor ők Erdélyben laktak, hogy Gyula őket nem vette észre, holott a Konstantinápolyban keresztényné lett Gyula bizonyára érdeklődött volna sorsuk iránt s ez érdeklődésének az egykoru tudósításokban maradt volna is valami csekély nyoma.

Szent Bruno a bessenyők földét térítői buzgalomból utazza be. Megfordul Moldova és Bessarabia vidékén is és ott hallja meg, hogy az isten igéje már Fekete-Magyarországon is meghallgatásra talált. A román nemzetiségű keresztényekről szent Bruno egy szóval sem emlékezik, holott azoknak a román tudósok állítása szerint, az általa bejárt vidékeken nagy számmal kellett lenniök. Sajátságos, hogy az apostoli buzgalmú férfiu a románokról nem emlékezik egyetlen árva szócskával sem, de pontos tudomása van az Erdélyben lakó fekete magyarokról, a

kiknek pedig a román tudósok véleménye szerint hirük-hamvuk sincs e földön.

Ohtum a Maros mellett épített kolostorba bolgár barátokat hozatott Widdinből. Ohtum, így beszéli a legenda és a történelem, a király számára a Maroson érkező erdélyi sót lefoglaltatta. Erdély tehát nem volt előtte ismeretlen, sőt Bánátban egyenesen — mint a román történetirók tudják — román fejedelem volt, de sem az erdélyi, sem a bánáti keresztény románokról nem tud semmit s e miatt kénytelen keresztény papokat idegen országból hozatni. Szent Gellért pedig később barbár, azaz magyar tanítványokkal kinlódik, holott ő olasz lévén, a Maros mellett lakó románokkal könnyen társaloghatott volna. Igazán csodálatos, hogy ő előle is elrejtőztek a románok. Valóban Ohtum és Szent Gellért vaksága épp oly csodálatos, mint a mai román történetirók éles pillantása.[1])

Rogerius a mongol beütés idején Nagyváradról a mai Arad megyébe s onnan Erdélybe menekül. Hetekig kóborol különféle kalandból kalandba jutva. Elmondja pontos lelkiismeretességgel, hogy bujdosásában és fogságában miféle emberekkel került össze? Németekről, magyarokról, kunokról egyformán emlékezik, de a románoknak még szinét sem látta, pedig ő is olasz volt, még pedig mondhatni italianissimi, ki sem a németeket, sem a magyarokat nem valami nagyon szerette. Találkozott volna utjában csak egy latin testvérrel, bizonyára nem feledte volna megemlíteni a „Carmen miserabile" előszavában, melylyel azt egy olasz püspöknek ajánlotta. A románok azonban megfoghatatlan módon tüntek el előle is. A románoknak tehát még a tatárjárás idejében sem akad nyomára Rogerius, pedig éppen azokon a vidékeken utazott, a hol mai napság, mint a román irók szeretik mondani — kompakt tömegben lakik a románság.

Jerney a „Tudománytár" 1842. deczemberi füzetében egy latin oklevelet tett közzé. Ebben Kádán, kit Dzsingis kán Magyarországban helytartójává tett, meghagyja a szászoknak, székelyeknek és a románoknak, hogy a császári királyinak ne-

[1]) *Hunfalvy:* Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung 92. l.

vezett tatárpénzt is ép úgy fogadják el, mint a bizanczit. Hogy ez a Kádán-féle oklevél elejétől fogva végig a legmizerábilisabb hamisítás, azt azonnal kimutatták és soha senki sem vette komolyan, de azért az erdélyi románok legjelesebb historikusa, a nagy-szebeni Memorandum [1]) függelékében mint bizonyító erejű oklevelet nyomatja le jeléül annak, hogy a román történetiró nem érez lelkiismereti furdalásokat, mikor tudva hamis bizonyítékokat hoz fel valami ép oly hamis állítás mellett.

Fekete-Magyarországot az anyaországhoz szorosabban Szt. István csatolja az ifjabbik Gyula vezér legyőzetése után. Ő terjeszti el benne a kereszténységet. Halála után e kapcsolat ismét meglazul. Meglazítják a bekövetkezett trónöröklési viszályok és a pogányság új életre ébredése. Még a Vata lázadása előtt a régi pogányság visszaállítása érdekében összeesküvést szőnek Gyula vezér fiai Bua és Bukna. Igaz ugyan, hogy emiatt vérpadon vesznek, de mikor az anyaországban kitör a pogány reakczió által szított lázadás, annak lángjai Erdélyben is magasra csapkodnak. Sőt ha a hagyománynak hihetnénk, az ország e részét a magyar kereszténység első félszázadában a régi pogányság reakcziójának fészkéül kellene tekintenünk.

Szent István halála után egészen Szent László koráig meglehetős homály borúl Erdélyre. Keveset tudunk róla. Mindössze is csak annyit, hogy birtoklása a bessenyő betörések miatt a fiatal magyar királyságra nézve meglehetősen bizonytalan. Egybe vetve a körülményeket, szinte hajlandó az ember azt hinni, hogy ezt a földet ebben az időszakban amolyan bizonytalan állású területnek tekintette a magyar királyság Magyarország és a bessenyő föld között. A bessenyő betörések mindegyre gyakoribbá válván, a királyság figyelmét az erdélyi részek felé vonják. Szent László egész törekvése arra volt irányozva, hogy a kereszténységet Magyarországon minden belső és külső ellenségtől biztosítsa. A magyar kereszténység legveszedelmesebb külső ellenségei pedig a mai Románia területén élő bes-

[1]) *Memorial* compus şi publicat din insărcinarea conferenţei generale a representaţilor alegetorilor români adunati la Sibiu in zilele din 12, 13 şi 14 Maiu st. nou 1881. prin comitetul seu esmis cu acea ocasiune. Sibiu 1882, 113. l.

senyők és kunok voltak. Ezeket kellett megtörni, hogy a belső ellenség, a pogányság a birodalom keleti részeiben, a mai Erdélyben is örökre semmivé tétessék. A bessenyők és a kunok megtörése első rangú feltétele volt azért is a fiatal magyar királyságnak, hogy azok éjszak-keleti irányban, mint a dél-kelet felől támadó görög császárság szövetségesei ne törhessenek Magyarországra.

Szent László már Salamon korában mint vezér egész sorozatát kezdi meg a kunok ellen való hadjáratnak. Fokozott erővel folytatja ezt uralkodása idején s több diadalmas csatában tönkre vervén őket, annyira megtöri, hogy többé a magyar állam komoly ellenségei gyanánt fel nem léphetnek. Szent László azonban azt is tudta, hogy győzelmeinek sikerét csak úgy élvezheti, ha Erdélyt — különösen keleti felében — akként szervezi, hogy az maga is elég erős lesz a bessenyők és a kunok guerilla-szerű támadásainak visszaverésére. Az erdélyi magyarságnak azt a részét, mely Gyulafehérvártól keletre a Maros és a két Küküllő völgyében szétszórva élt, összegyűjtötte és a mai Udvarhelymegyén át Csikban és Háromszékmegyében letelepítette. Valószinű, mert több közös nyelvi sajátság is erre mutat, — a háromszéki székelység számát a Dunántúlról hozott magyar telepesekkel is növelte. A helynevek azt bizonyítják, hogy a Székelyföld, különösen Háromszékmegye nem volt ez időben sem teljesen lakatlan. Legalább a hegy alatti falvak egy részének szláv eredetre valló neve azt látszik bizonyítani, hogy ott ez időben is volt némi gyér szláv lakosság. A beköltözött magyarság a folyók mentén elterülő síkságokon telepedett meg itt is, mit abból sejthetünk, hogy a Szent előnevű falvak majdnem kizárólagosan ezeken a vidékeken feküsznek. Az eredeti csekély számú szláv lakosság csakhamar elmagyarosodott, mint egy nehány, későbbi évekből származó bessenyő és kun telep is. A mai Udvarhelymegye honfoglalás óta ott lakó magyar népessége volt a székely telepítés magva. Ezért szerepel Udvarhelyszék kezdet óta úgy, mint székely anyaszék s ez a körülmény magyarázza meg azt is, hogy „a székelyek ősi alkotmánya köz- és magánjoga — mint Szabó Károly mondja — azt a kort tükrözi

vissza, midőn a magyar nemzet a kereszténység felvétele előtt vérségi kormányrendszer alatt élt."

Szent László után így alakúl meg a magyarságnak két magva Erdélyben. Egyik a Szamos medenczéjében, másik pedig a két Küküllő felső folyásánál és Keleten az Olt völgyében. Az a rész azonban, mely a két Küküllő alsó folyása, az Olt és a Maros között egészen Szász-városig terjed, relative lakatlanul maradt, éppen úgy, mint a mai Besztercze-Naszód területe. Egyes nyomok azonban arra mutatnak, hogy ezen a földön, melyet Királyföldnek, vagy a közbeszédben szászok földének neveznek, nemcsak némi gyér szláv lakosság volt ez időben, mert hiszen másképen ezek közvetítése nélkül a szláv eredetű helynevek hogyan maradhattak volna fenn, — hanem egyes kisebb magyar telepek is. Midőn ez időkre vonatkozóan telepekről beszélünk, nem szabad a mai városokra és falvakra gondolnunk, mert hiszen ez időben mint freisingeni Ottó püspök (1147.) mondja, a magyarok „városaiban csak kevés faház és még kevesebb kőház van, mivel ők mindezt megvetik, hanem inkább az egész nyarat és őszt sátrak alatt töltik." Ez időben még a vándorló nomád életnek erős tradicziói vannak s e miatt az ország területe nagy néphullámzást tüntet fel. Ma falu vagy legalább nagyobb telep van ott, hol tegnap semmi sem volt s a hol valószinüen holnap emberi lakásnak nyoma sem lesz. Általában a mai Erdély ez időben majdnem kizárólagosan őserdőkkel volt borítva, mit nemcsak neve, de más körülmények is bizonyítanak. Így a demesi apátságnak még 1138-ban is erdélyi jószágaiból évi jövedelem gyanánt 100 bőrszíjat, egy medvebőrt, egy bölényszarvat és 12 nyest-bőrt szolgáltatnak be.[1]) „A legnyomósabb bizonyíték azon nézet mellett, hogy a Szászföld a szászok bevándorlása idején hatalmas erdőterület volt, az a tény, hogy a szász határrészek nevei között az erdőhöz tartozó dolgokat megjelölő nevek a legszámosabbak. Ha szántóföldeinken és rétjeinken oly neveket találunk, melyek össze vannak téve a Holtz, Hart, Loch, Strut, Hurst, Wite, Hagen stb. szavakkal, úgy azokban bizonyára azon vadon erdőség

[1] *G. D. Teutsch und Firnhaber*: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens. Wien 1857. I. S. XIV.

emlékezete csendül meg, melybe a bevándorlók bevonultak és azon kemény küzdelemé, melyet mindaddig folytattak, míg sikerült nekik az erdős vidékekből termőföldet teremteni.[1])

E lakatlan és pusztának nevezhető földekre Árpádházi királyaink a szászokat telepítették le. Három nagyobb telepítés történt. Az első a beszterczei telepítés, a mely valószinüen még II. Géza király előtti időkből való. A második, a szebenvidéki vagyis a tulajdonképen való szásztelepítés Géza király idejében és a harmadik, a barczasági telepítés, a mely azonban, mint a német lovagrend által (1211—25) eszközölt telepités egész más szempont alá esik.

A tulajdonképen való szász telepitésnek a szebenvidéki telepitést kell tekintenünk, hisz az Andreanum-diploma II. pontja, mely az erdélyi hűséges teuton vendégeket a Várastól Boraltig a sebösi székelyek és Darócz földjével együtt egy néppé teszi — egyenesen erre vonatkozik.[2]) Nagyon tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy ennek a körülbelül 120 □ mértföldnyi területnek megszállása egyszerre és szervezetten történt volna. Ellenkezően, csoportonként, szállásonként esett meg ez az egész dolog és csak később organizálódott az egyre sürűbbé levő szász telepités egy egészszé. Az erdélyi szászság egy néppé való egyesülése a betelepedés kezdetétől lefolyt első századik év végével történik meg az Andreanum-diploma alapján, de akkor is csak kizáróan a szebenvidéki szászságra vonatkozóan. A barczasági és beszterczei szászok bevonása a szászság egyetemébe jóval későbbi dolog.

Igy alakult meg az erdőntúli részekben a magyarok, székelyek és szászok földe, mindenik külön területi autonomiával, a nélkül, hogy együttesen valami egységes szervezettel is birtak volna. Mindnyájan direkte a királytól függöttek és csupán hadi tekintetben voltak alávetve az erdélyi vajdának, ki vaj-

[1]) *Friedrich Teutsch:* Die Art der Ansiedelung der Siebenbürger Sachsen. S. 1.) Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde. IX. B. I. Heft. 1895. Stuttgart.

[2]) Ita tamen quod universus populus incipiens a Varas usque in Boralt, cum terra Syculorum terrae Sebus, et terra Daraus uno judice censeantur.

dai minőségében semminemű politikai vagy polgári joghatóságot nem gyakorolhatott sem a székelyek, sem a szászok felett: kivéve azt az esetet, mikor egyuttal a székelyek ispánja is volt.

I. Endre király öcsesét, Béla herczeget hazahívja Lengyelországból, hogy oszsza meg vele az uralkodást és halála után legyen a trónon utódává. Mint a krónikák elbeszélik, az országot három részre osztják. A király belőle magának két részt megtart s a harmadikat Bélának adja.[3]) Ez a harmadik rész a mai Erdély és a tiszántúli részek voltak. Ezen a területen oly nagy volt hatalma, hogy a mint vezéri czímmel vert pénzei is tanusítják, a felségjogokat is gyakorolta. Salamon király Béla halála után trónra jutván, Béla fiait Erdély, illetőleg az ország harmadrészének birtokában meghagyta. Igy jött létre az ország felosztása, illetőleg Erdélynek a királyi herczegeknek való átadása, annyi baj és viszálykodás forrásául. Ha Erdély nem volt királyi herczegek tulajdona, akkor a királyi hatalmat benne a vajda képviselte. Az itt felsorolt körülmények voltak okai, hogy Erdély az Árpádházi királyok idejében több izben mint önálló tartomány tünik fel a mélyebben nem vizsgáló szemei előtt, nem pedig az a mesés szerződés, melyet az oláhok kötöttek volna Tuhutummal vagy pedig azok az állítólagos autonom jogok, melyekkel a román történetirók minden alapot nélkülöző tanítása szerint a románok birtak volna.

Az erdélyi részek Magyarországhoz való szorosabb tartozásának legvilágosabb bizonyítéka az, hogy a magyarországi országgyűléseken nemcsak az erdélyi magyar nemesek vettek részt, a mint azt Slavici oly hamisan állítja, hanem követeik által a székelyek és szászok is. Ha Slavici a történeti igazságot akarná felderíteni és nem elcsavarni, akkor bizonyára tudná azt is, hogy több mint félszázada, mióta gr. *Kemény* József és *Schuller* Károly felderítették és tisztába hozták, még pedig oklevelesen, hogy a szászok négy követtel vettek részt e gyűléseken s hogy azokra nemcsak a magyar, de a székely nemességet is meghív-

[3]) Diviserunt regnum in tres partes; quarum duae in proprietatem regiae suae majesta'is manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata. *Thuróczy* Chronica. Pars II. Cap. 42.

ták.[1]) Slavicinak, ha magát igazi történetirónak tartja, tudnia kellett volna, hogy Erdély a maga külön országgyűlésein, melyen vagy a király, vagy a vajda elnökölt, igen is hozhatott a maga számára külön statutumokat, de nem olyanokat, melyek ellenkező értelmüek voltak az anyaországban elfogadottakkal[2]) s hogy minő tárgyban tarthatott ilyen külön gyűléseket, az is meg volt határozva és pedig 1. sürgős s Erdélynek külső ellenség ellen való védelmét illető tárgyakban, 2. mikor szokásos kebelbeli törvényt akart alkotni; 3. midőn a király pénz- vagy fegyveres segítséget kért. Minden más esetben a három nemzet gyűlése csak pereket ellátó minőségben ült össze. Azonkivül az egyes nemzetek a saját ügyeikben külön-külön is tartanak gyűlést, a melyeken a kebeli ügyeket látják el. A magyarok Tordán, a székelyek Udvarhelyen és a szászok Szebenben. Igy alakul meg lassanként Erdély sajátságos közjoga, a mely a helyi kormányzat dolgait illetőn különbözik ugyan a magyarországitól, de nem ellentétes vele s a melyből egyáltalán semmiféle erőlködéssel sem lehetne kiolvasni, hogy a magyar nemesség Erdélyben idegennek tekintetett volna. Annyival is inkább, mert hiszen az Árpádok idejében nemcsak a magyarok között voltak nemesek, hanem a szászok között is. Az Andreanum is emlékezik bizonyos praediumokról. Schlözer azt mondja, hogy ezek a praediumok egyes nagyobb birtokú szászok tulajdonai voltak, a melyekre az illetők jobbágyokat telepíthettek. Benigni[3]) szerint ezek szász nemesi birtokok voltak, mert hiszen mint III. Endre egy 1291-iki oklevele bizonyítja, a szászok között is voltak régebben nemes emberek: „Saxones transsylvani Praedia tenentes et more nobilium se gerentes."

Már most az a kérdés, hogy abban az időben, mikor Erdély politikai és ethnikai viszonyai határozottabb képben tűnnek fel előttünk, találkozunk-e oklevelesen Erdélyben románokkal? És ha igen, annak melyik részében?

---

[1]) L. *Arpadia.* Tört. Zsebkönyv. Szerk, Kovasóczi III. kötet 82. lap. *Schuller* K. Umrisse und Kritische Studien. 1940. 33—48. l.

[2]) L. *Werbőczi* Decr. Trip. P. III.

[3]) *Benigni:* Transsylvania. 3. B. I. sect. 80. §. és 14.

II. Endre király 1211-ben Brassó vidékét (a Barczaságot) a német lovagoknak adja. A míg a szent földön járt, az országban nagy fejetlenség kapott lábra, s úgy látszik, hogy a német lovagok is az általános zürzavart hatalmuk kiterjesztésére használták fel. A király ezért őket birtokaiktól megfosztja, de 1222-ben azokat, tetemesen gyarapítva, Salzai Hermann nagymesternek visszaadja és pedig Nyéntől elkezdve az egész földet, mely a brotnikok határáig ér. A király ez oklevelében azt is megengedi, hogy a lovagok a nekik adományozott területeken kővárakat és kővárosokat is építhesenek a kunok ellen, s azonkívül hat-hat hajóval a Maroson és az Olton szükségleteikre sót szállíthassanak és hogy se magok, se embereik ne fizessenek vámot akár a székelyek, akár az oláhok földjén menjenek keresztül (cum transierint per terram Siculorum aut per terram Blaccorum). Honorius pápa a király ez adomány-levelét még ugyanezen évben megerősíti azzal a szövegbeli eltéréssel, hogy a királyi oklevél e kifejezését „ad terminos Protnikorum" átváltoztatja „ad terminos Blaccorumra" és ezt „cum transierint per terram Siculorum aut per terram Blaccorum" így változtatja meg: „cum per Siculorum terram transierint aut Valachorum."

Ez oklevélben fordulnak elő és pedig egyszerre, egymás mellett a *blak* és a *brodnik* szavak, mint egymásnak aequivalensei. Már most az a kérdés, hogy hol kereshetjük ezt a *terra Blaccorumot?* Az oklevél azt mondja, hogy az adományozott föld Nyén (Krutzeburg) rétjeitől terjed a brodnikok vagy az oláhok határáig. Ezt tehát a Bodza-folyó környékén kell keresni. Az oklevél végül azt is megmondja, hogy az adományozott föld a Barcza vizének forrásától a Dunáig terjed, tehát ezt a földet a töresvári szoroson keresztül a Dimbovicza folyóra, s onnan a mai Bukuresten át a Dunáig nyúlónak kell gondolni.[1]) Annyi azonban ez oklevélből kitűnik, hogy a *blakkok* itt említett földje a mai Erdélyben semmi esetre sem kereshető.

Az oláhokról említés van téve II. Endre egy következő évben (1223-ban) kelt oklevelében is. II. Endre ugyanis a mai

[1]) *Hunfalvy:* Az oláhok története. I. kötet 328. l.

Kis-Disznódot (Michelsberg) a szebeni egyház prépostjától visszavette, cserébe adván helyette Brodnik földjét. Ezt a Szent Mihály-hegyet Gocelin nevű papnak adományozta, a ki átengedte a *Kerczi* czisztercita monostornak. A király ez adományhoz adja meg ez oklevelében beleegyezését, de egyuttal megerősíti azt az adományát is, melyet maga tett volt *Kercz* monostorának, eltávolítván róla az oláhokat (quam prius eisdem contuleramus exemptam de blaccis.)

A harmadik emlékezés pedig az 1224-ben kiadott hires Andreanumban fordúl elé, melynek IX. pontjában „az oláhok és bessenyők erdejét vizeivel együtt adományozza a szászoknak, hogy közösen használják az oláhokkal és a bessenyőkkel, s attól senkinek se tartozzanak semmivel.“ [1]) Már most az a kérdés, hogy hol keressük a blakkok és a bessenyők ez erdejét? Érdekes és a román észjárásra jellemző, hogy Moga és Leményi püspökök az erdélyi országgyűléshez 1842-ben a szászok ellen benyújtott kérvényökben az Andreanum e szavai alapján követelnek a Királyföldön lakó románoknak a szászokéhoz mindenben hasonló jogokat, azt állítván, hogy Endre király a Várastól Boraltig nyúló területet nem csak a szászoknak adta, hanem a már ott lakó románoknak és bessenyőknek is. Hunfalvy azt mondja,[2]) hogy ezt a mai Keresztény-sziget és Kis-Disznód tájékán semmi esetre sem lehet keresni, mert hiszen azt IV. Béla 1233-ban egy *Corlard* nevű ispánnak adományozta, mit nem tehetett volna, ha a szászok földéhez tartozott volna. Az oláhok és bessenyők ez erdejét okvetetlenül a *kertzi* havasokon kell keresnünk. Egy 1231-ben kelt oklevél a Szombathelylyel határos Boje földét oláhok lakta földnek nevezi. Tehát ez időben a mai Fogaras megyében is oklevelesen konstatálható a románság jelenléte.

A magyar domésrendi barátok főhivatása volt a rokonfajú keleti pogány népek között terjeszteni a kereszténységet. Ma-

---

[1]) Praeter vero supra dicta silvam Blaccorum et Bissenorum cum aquis, usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blaccis et Bissenis eisdem contulimus ut praefata gaudentes libertate nulli inde servire teneantur

[2]) *Hunfalvy:* Az oláhok története. I. kötet 335—336. l.

gyar Pál mester néhány társával oly sikeresen hirdette a kunok között a kereszténységet, hogy egyik kun fejedelem Membrok vagy Borics nemcsak megkeresztelkedett, hanem fiát is tizenkét más előkelő kunnal Róbert esztergomi érsekhez küldötte, hogy hívják be Erdélybe a kunok megkeresztelésére. Róbert érsek bement Erdélybe és nemcsak 15.000 kunt keresztelt meg egyszerre, de egy kun püspökséget is alapított. IX. Gergely Róbert érseket hatalmazta meg, mint legatusát a kun egyház szervezésére és Béla királyt is felhívta, hogy adományokkal s templomok építésével támogassa a kun püspökséget. Úgy látszik, hogy a kunok között lakó székelyeknek nem igen tetszett a püspökség *kun* nevezete. Legalább ezt lehet kiolvasni Theodorik püspök leveléből, ki azt írja a székelyeknek: az egyházban együtt lehetnek farkasok és bárányok; miért nem férhetne abban össze székely, kun és oláh? E kun püspökség területén csak olyan székelyek lakhattak, a kik nem tartoztak az erdélyi püspök joghatósága alá, tehát a mai Moldova területén volt ez a kun püspökség. „A mint hallottuk — írja IX. Gergely pápa,[1]) a kunok püspökségében vannak némely *valach*-nak nevezett lakosok s ámbár névszerint keresztények, mégis külön szertartásokat követnek s olyanokat tesznek, a mik ellenkeznek a kereszténységgel. Megvetik a római egyházat s a szentségeket nem kun püspökünktől fogadják el, a ki ott megyés püspök, hanem álpüspökhöz folyamodnak, sőt Magyarországból magyarok, németek s más igazhitüek is csatlakoznak hozzájok s mintha velük egy nép volnának, az ő egyházi szentségeiket fogadják el."

IX. Gergely pápa e levele néppsychologiai tekintetből rendkívül érdekes és bizonyos tekintetben a kulcsot is kezünkbe adja, hogy megértsük azt a beolvasztó erőt, melyet a románság épen vallásos életével gyakorol a közte élő más felekezetü és más nemzetiségü kevésbbé mívelt népelemekre. Mikor gróf Königsegg azon memorandumában, melyet 1725-ben a császárhoz az oláhok kitelepítése tárgyában adott be, e szavakat olvastam: „a szászok . . . . . . magok közé telkeikre, mint zselléreket tömérdek oláhot fogadtak be s ezek annyira elszaporodtak, hogy

[1]) *Theiner:* Monumenta hist. Hung. I. k. 131. l.

most már a szászokat majdnem felülmulják. Ezek a befogadott vendégek aztán a szászokat gonoszsággal, tolvajsággal, *varázslással* és titkos gyujtogatással még jobban tönkreteszik." — inkább gróf Königsegg hiszékenységén és babonás voltán bámultam, mintsem igyekeztem volna magát a varázslás tényét s a vele kapcsolatos dolgokat vizsgálni. Később feltünt nekem, hogy egyes, a külső szertartásra vonatkozó dolgok, mint hatják át a románok között élő katholikusok, sőt a mindkét felekezetü protestánsok külső vallásos cselekedeteit is. Lassankint rájöttem arra is, hogy bizonyos félig vallásos, félig babonás cselekvényeknél, melyeket úgy a katholikus, mint a protestáns pap magától elutasít, előbb titokban, később pedig nyiltabban, mint veszik saját papjok tilalma ellenére igénybe az orthodox román pap szolgálatát. Katholikusok és protestánsok egyformán. Szeben környéki szász papoktól tudom, hogy nekik igen sokszor kell küzdeniök az ellen, hogy híveik igénybe ne vegyék az orthodox román pap ráolvasását, ördögűzését s más egyéb ilyes dolgokat.

Hiában a mit mi raczionalista bölcselők előkelő megvetéssel babonának nevezünk, az mélyen be van gyökerezve a nép lelkébe, az rá nézve szükséglet, mely kielégítést keres és talál ott, a hol közelebbről kinálkozik. Hányszor láttam én a Moldovát megjárt székely asszonyt oláhtemplomban szentelt viaszgyertyával kerülgetni beteg gyermekét, hogy ily módon meggyógyítsa. Erdélyben a leghíresebb kuruzslók, jövendőmondók, kártyavetők az oláhnők soraiból kerülnek ki. Az orthodox vallás szertartásaiban s a klerus azon szellemében, mely eredménye a Pravilla hatásának — keresendő az a vonzó erő, melyet az orthodox vallás minden más vallású és fajú népre gyakorolt. Hunfalvy [1]) elemezvén IX. Gergely idézett levelét, azt mondja: nevezetes, hogy az oláhok és a görög szertartású pópák nagyobb vonzó erőt gyakorlának németekre és magyarokra, mintsem ezek amazokra. Ennek okát bizonyosan abban is találhatni, hogy a pópák élőnyelven végzik vala a szertartásokat, mit a könnyen elszlávosodó német és magyar jobban értett meg, mint a latin nyelven végzett szertartásokat." Igaz ugyan, hogy a nem-

[1]) *Hunfalvy:* Az oláhok története. 341. l.

zeti nyelvü egyházaknak óriási beolvasztó erejök van, de ez esetben — mert hiszen az orthodox pópák szláv nyelve egyformán érthetetlen volt kunra, magyarra, németre és románra nézve, — nem lehet erről a hatásról szó, hanem arról a mélyebbről s a nép lelkületébe erősebben kapaszkodóról, melyet a fennebbiekben emeltünk ki.

Az idézett okleveles adatok alapján világosan áll előttünk a tatárjárást közvetlenül megelőző időkben a románság geografiai képe Erdélyben. Egyetlen pont Fogaras vidéke, hol jelenlétök konstatálható s itt is a bessenyők társaságában tünnek fel, mert hiszen a *kertzi* havasokat velök közösen bírják. A bessenyők, kiknek társaságában legelőször feltünnek, a román történetirók szerint sem voltak Erdély őslakói s valószínű, hogy társaik, a románok is velük egyszerre vándoroltak be, mint pásztorkodó nomádok. Az idézett oklevelek egyuttal arról is tanúságot tesznek, hogy a mai Románia területén Erdély keleti és déli szomszédságában a kunok fenhatósága alatt már nagyobb tömegü románság lakott.

A tatárjárás után a kunok országának vége lesz. A kunok három részre töretnek. Egyik rész Magyarországba menekül, a másik Bolgárországba, a harmadik pedig a Dnjeszteren túl a Feketetenger éjszak-keleti partjain még a XIV. században is élt, mint a hogy arról az a kun nyelv tanuskodik, melyet az úgynevezett *Codex Cumanicus* őrzött meg. A kunok szétbomlása után való időből a mai Románia ethnografiai arczulatát illetően azon oklevél világosít fel, melylyel IV. Béla király a johaniták nagymesterének ajándékozza a Szörénységet, a mai Kis-Oláhországot és az Olton túl fekvő Kunországot, azaz Nagy-Oláhországot. Ez az oklevél azért is nevezetes, mert benne IV. Béla király a mai Románia területéről úgy rendelkezik, mint saját tulajdonáról.

Minthogy az ország — mondja a királyi oklevél [1]) — a tatárok becsapásától mind vagyonban, mind lakosaiban nagy veszteséget szenvedett s a johanniták nagymestere, Rembald kész az országért fegyvert fogni, azért a király báróival hossza-

[1]) *Theiner:* Monumenta Hist. Hung. Tom. I. 108. l.

sabban tanácskozva, elhatározta, hogy a johannitáknak oda adja az egész Szörényföldet a Joan és Farkas kenézségeivel együtt, kivéve mégis Lythen (Lytira, Lyrtioi) vajda kenézségét, egészen az Olt folyóig. A Lythen kenézségét meghagyja az oláhoknak, hogy bírják úgy, a mint eddig birták. Azután felsorolja a feltételeket is, melyek alatt odaadja a földet a johannitáknak. Ezenkivül a johannitáknak adományozza az Olton túl fekvő Kunországot is, még pedig ugyanazon feltételek alatt, a melyek alatt a Szörénységet, kivéve Szeneszlausz oláh vajda földét, melyet szintén az oláhoknak hagy meg. Azonkivül még 400 ekealja szántóföldet is ajándékoz a nagymesternek Feleetigben vagy másutt Erdélyben, a hol könnyű az átjárás akár Kunországba, akár pedig a Szörénységbe.

Ez oklevélből megtudjuk, hogy a mai Kis-Oláhországban Joan és Farkas kenézek alatt, valamint Lytira vagy Lythen vajda alatt oláhok vannak, valamint az Olton túl fekvő Kunországban is Szeneszlausz vajda alatt. Az is valószinü, hogy ezek az oláhok nem schismatikusok, legalább a kenézek nem azok, mert a johanniták rendi fogadalmuk értelmében kötelesek lévén harczolni a pogányok és a schismatikusok ellen, bizonyára nem kötelezték volna magukat arra, hogy a schismatikus oláhokat megtámadtatás esetén segítsék. A kunok helyét tehát egyes kenézek alatt tömörülő kisebb román alakulások foglalják el. Tudjuk ugyanis, hogy a kunok uralmának a végső csapást Európa keletén a Kalka mellett vívott csatában adták meg 1224-ben a mongolok. E csapás után a mai Románia területén lakó kunság is kezd elzülleni s a mint gyengül itt a kunok hatalma, úgy kezdik helylyel-közzel az egyes oláh főnökök kezökbe ragadni a hatalmat azon nép felett, melynek előbb is Bulgáriából hozott társadalmi szervezetöknél fogva, mint kenézek főnökei voltak. A tatárjárás után, a kunok uralmának megdőlése után az oláhság tehát a Duna és a Kárpátok között elterülő síkon megszaporodva, társadalmilag és államilag is megerősödve tünik szemünkbe.

Nagy változást idézett elő a tatárjárás Erdély ethnikai térképén is. Béla király a tatárok kitakarodása után visszatérve az országba, 1243-ban Lőrincz vajdát küldötte be, hogy ott

gyűjtse össze a népet. Hogy Lőrincz vajda minő sikerrel járt el e küldetésben, arról semmit sem tudunk. De hogy Erdély népességét mennyire elpusztította a tatárjárás, annak okleveles bizonyítéka maradt ránk [1]) Gallus erdélyi püspök azon levelében, melyben elpanaszolja a királynak, hogy megyéje a tatárdúlás után annyira néptelenné lett, hogy még most is alig találkozik székhelyén, Fehérváron is egy-egy ember s más püspöki birtokain, így *Herinán* és *Biolokolon* Doboka vármegyében, *Gyalun* Kolozs megyében, *Zilahon* és *Tasnádon* Szolnok vármegyében. Nincs is reménye, hogy kapjon lakosokat, ha csak nagyobb szabadsággal nem kecsegteti a telepedni akarókat. Kéri tehát, hogy a király vegye ki a jószágain lakó régi, valamint a jövőben odaköltöző új telepeseket is a vajda és a megyei ispánok hatósága alól, hogy azoknak ne legyen más urok, mint ő, a püspök. A király teljesíti is a püspök kérését.

Most már az a kérdés, hogy ezekre a puszta helyekre honnan hoztak lakosokat? Slavici, mint láttuk, azt állította, hogy Magyarországból magyarokat. Hogy ez az állítás minő képtelenség, kitünik abból is, hogy Kun László a IV. Bélától befogadott kunokat a Tisza-Duna közéről azért telepíti le a Kőrös, Maros és Temes vidékére, — tehát arra a vidékre, melyen, a mint Konstantinus császár idézett helyéből is kitünik, a honfoglalás idejében erős tömegű magyarság telepedett le — mert az a tatárjárás következtében néptelenné vált. Hogy a tatárjárás után a Tisza-Duna köze bővében lett volna a magyar lakosságnak, már csak azért sem lehet valószinűnek tartani, mert a tatárság ezen a területen pusztított legkegyetlenebbül és tanyázott leghosszabb ideig, mivel hogy nomád nép létére itt talált számtalan baromcsordái számára legalkalmasabb területet. S egyáltalán a lakosság a tulajdonképen való Magyarországban is annyira meg volt gyérülve, hogy Béla külföldről volt kénytelen új lakosokat telepíteni az országba.

Az új telepesek, a kik az erdélyi püspök jószágain s egyáltalán az üresen maradt jószágokon letelepedtek, nem lehettek

---

[1]) *Teutsch und Firnhaber:* Urkundenbuch für Geschichte Siebenbürgens. LXI. 65. l.

mások, mint a nyájaikkal Erdély havasai felé huzódó oláhok. Ekkor kezd lassanként elszaporodni az oláhság a mai Magyarország területén és pedig három irányban. Először az Olt déli folyásánál a Brassó és Szeben között elterülő földön; másodszor pedig a Zsil kifolyásától az Orsováig terjedő területen és harmadszor északon, a borgói szorostól a jabloniczai hágóig huzódó vonal irányában. 1264-ben István ifjabb király *Hazos* ispánnak adományozza sokszoros érdemeiért *Naszód* földjét, mely üres és lakosság nélkül való volt (terram Nazwod, vacuam et habitatoribus carentem). *Hazos* ispánnak érdekében állott, hogy az adományba kapott földet benépesítse s igen valószinű, hogy e telepítés eszközlésére szivesen látta a bevándorló oláhokat. Az oklevelek tanusítása szerint ebben a hármas irányban találkozunk egyre gyakrabban és tömegesebben előforduló oláhsággal. Hogy meddig birta a Szörénységet és Kunországot a johannita-rend, nem tudjuk; de ha a legrövidebb ideig is volt a IV. Bélától neki adományozott föld birtokában, annyit bizonyosnak tarthatunk, hogy a johanniták e birtoklása szolgált ösztönzőül arra, hogy a Duna jobb partjáról a könnyen mozgósítható fél nomád pásztorkodó románság mentül nagyobb számban telepedjék át annak bal partjára, a hol nagyobb biztosságban és csendességben élhetett.

IV. Béla király 1252-ben egy szepsi-beli székelynek egy bizonyos Szék nevű földet adományoz, mely föld előbb a szász Folkuné volt, most pedig, mint a tatárjárás által elpusztított hely, puszta és lakatlan. Ez a föld pedig a kertzi oláhok, a brassai szászok és a sepsi-székbeli székelyek földje között terül el. II. Endre említett okleveléből az tünt ki, hogy ő a kertzi oláhokat e földről, mikor azt a czisztercziek monostorának adományozta, eltávolíttatta és most ott újra oláhokat találunk. Valószinű, hogy a czisztercziek a tatárjárás után eresztették vissza az oláhokat, szükségök lévén munkás kezekre. Mikor a cseh Ottokár 1260-ban IV. Béla királyt legyőzte, győzelméről a pápának jelentést téve, bizonyos fokú dicsekedéssel emlegeti, hogy mekkora volt Béla serege, melyet ő legyőzött: „megszámlálhatatlan embertelen kunok, magyarok, különféle szlávok, székelyek, *oláhok*, besenyők, izmaeliták, schismatikusok, úgy mint görö-

gök, bolgárok, ráczok, bosnyákok." [1]) Ez oklevélből kitünik egyúttal az is, hogy Béla király hadseregében jelentékenyen képviselve voltak azok a népek, melyek a magyar állam keleti hűbéres tartományaiban laktak. A Szörénységben és Kunországban lakó oláh vajdák és kenézek eleget tesznek tehát azon katonai kötelezettségnek, melylyel a királynak alattvalói viszonyaiknál fogva tartoztak.

IV. Béla király 1263-ban egy oklevelet ád ki, melyben összefoglalja az esztergomi érsekség jogait. Ez oklevél azt mondja: „Továbbá tizedét veszi az esztergomi érsek minden királyi bányajövedelemnek az egész országban, minden kamarai jövedelemnek, akármennyiért is lehessen bérbe adni; *hasonlóképen tizedrészét veszi a juhoknak és marháknak, melyeket a király az oláhoktól és a székelyektől szed.*" Tehát a királynak az oláhok marhaadót fizetnek. Hogy ezt a marhaadót mily arányban fizetik, arra megadja a felvilágosítást maga ez oklevél, *quinquagesimának*, azaz *ötvenednek* nevezvén ezt. Az oláhok tehát mindenik 50 juh után fizettek egyet. Ebből világos, hogy adózási rendszerök kulcsa ugyanaz, a mely mint azt a megelőző fejezetek egyikében a Miklosich által kiadott Szerb Monumenták alapján láttuk, divatos volt Szerbiában és az egész Balkánfélszigeten. Ennyi mindaz, mit IV. Béla idejéből oklevelesen tudunk az oláhokról.

1263-ban a nagy-váradi káptalan előtt egyfelől *Irán* bölényesi vajda (Wajwoda de Bulenus) meg atyjafiai Boch és Balk, másfelől zalatna-bányabeli Miklós, Kend fia, meg János, Henning, Balázs, László, Tutamér és Stosyán atyjafiai a Bikách és Román megöletése folytán támadt ellenségeskedés után megbékülnek. Ez a Bölényös helység, a mai Bihar megyei Belényes. A román történetirók ez oklevél alapján Belényesben az Árpádok alatt egy autonom oláh-vajdaság létezését konstatálják. Az egyik peres felet alkotó zalatnaiak nevökből itélve valósziniűen németek, hogy a másik fél a belényesi Iván vajda és atyjafiai Boch és Balk micsoda nemzetiségüek, oláhok-e vagy szlávok? – nem tűnik ki határozottan az oklevélből.

[1]) *Fejér*: Codex Diplomaticus IV. 3. 15—18. l.

De feltéve, hogy oláhok, akkor sem konstatálható egyéb ez oklevélből, mint az, hogy 1263-ban Belényesen, a mai Biharmegyében már voltak oláhok, a miben az eddig előadottak után bizonyára semmi meglepő sincs. De hogy e vajda autonom hatalma mily csekélység volt, annak ékesen szóló tanújele, hogy ő is, mint más közönséges halandó, a nagyváradi káptalan előtt pöröl és köt békét. Hol van itt tehát még csak nyoma is annak a fejedelmi hatalomnak, a melylyel a román történetirók tudása szerint Iván belényesi vajda birt volna?

A IV. Béla halála után beállott zavarok és a királyi hatalom folytonos gyengülése egyre lazábbá tették azt a kapcsolatot, mely Magyarország és a régi Cumania között fennállott. Hozzájárult ehez még az is, hogy mióta a johannita lovagok a nekik adományozott földről kivonultak, senki sem volt, ki e vidéken az egyes vajdákkal és kenézekkel közvetetlen közelből éreztette volna a királyi hatalmat. A királyi hatalom e gyengülését felhasználta Lythen vajda, a ki úgy látszik a havasalföldi vajdák és kenézek között a legnagyobb tekintélyü volt. Nemcsak maga tagadta meg a király iránt tartozó engedelmességet, de rábírta atyjafiait is, hogy az általuk birt földeket tekintsék magokénak és ne fizessék meg a királynak tartozásaikat. A mint azonban Kun Lászlónak egy 1282-ben kelt okleveléből tudjuk, Sóvári Soós György, kinek a király ezt az oklevelet kiadta, Lythent megölte és testvérét Barbatot elfogta és a királyhoz vitte. A király azonban, miután Barbat hűséget fogadott, tetemes váltságdíjat véve, szabadon bocsátotta. Igy állott helyre Havasalföldön a régi rend. Érdekes, hogy Kun László ez oklevelében már többé nem Cumanianak nevezi ez országot, hanem „aliqua pars de regno nostro ultra Alpes existens.“

Schlözer egy szlovén krónika után [1]) egy igen érdekes dolgot tud Kun László uralkodása idejéből elbeszélni, melynek igazságán Engel sem kételkedik. Kun László az orosz krónikák e tudósítása szerint — a fellázadt kunokat a Hód tavánál legyőzvén, azokat, kik a csatából elmenekültek, egészen Mol-

[1]) Ez az úgynevezett „Cronicuți Moldo-sloveneaska.“ Megjelent a „Polnoe sobranie russkichu letopișei“ czímű gyüjtemény VIII kötetében. Ezt fordította Schlözer latinra.

dován túl a tatár végekig üldözte. Itt ezek Nogaj krimi tatár kánt hivták segítségül. László hírét véve ennek, segítséget kér mindenünnen, de csak ifj. Andronikos görög császártól kapott, ki a Haemusbeli oláhokat bírja rá, hogy László király segítségére menjenek. Czélja az volt, hogy az oláhok a hadjáratban elpusztuljanak, s azért arra kérte László királyt, hogy az oláhokat az első csatasorba állítsa. Az oláhok azonban teljes győzelmet aratnak a tatárokon s ekkor László király hálából megmutatja nekik a görög császár levelét. Erre az oláhok, miután különben is meghallották, hogy a császár nejeiket és gyermekeiket Kis-Ázsiába hurczoltatta, elhatározzák, hogy többé régi hazájukba nem térnek vissza. Kun László befogadja és Fogarasban és Máramarosban letelepíti őket. Máramarosban szláv nőket véve feleségül, elszaporodnak és több helységet alapítanak.

Hunfalvy azt mondja, csodálkozni lehet, hogy a komoly Engel ezt a mesét történetnek fogadhatta el.[1]) A dolog azonban a mint azt Onciul[2]) kimutatta, úgy áll, hogy a krónikairó Kun László királyt összetévesztette *Laczk* erdélyi vajdával.

Slavici idézett tanulmányában azt mondja, hogy III. Endre idejében a románok Erdély rendjeihez tartoztak s hogy Erdélyben ekkor a magyar nemességről, mint constituans részről szó sem lehet, és ezt bizonyítja ugyancsak III. Endrének egy 1291-ben kiadott oklevelével, melyben nyilván megmondja, hogy Gyulafehérváron a szász, székely és román nemesekkel tart gyűlést. Slavici a történeti valóság elfacsarásában még Sinkain is túltesz, mert Sinkai az oklevél e passzusát: „cum universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis pro reformatione status eorundem congregationem cum iis fecissemus“ így fordítja: valamennyi nemesekkel, szászszal, székelylyel és oláhval gyülést tartottunk állapotuk reformálása végett“ és nem úgy, a mint Slavici czélzatosan fordítja: „a szász, székely és oláh nemesekkel.“ Ezt a passzust csak az fordíthatja úgy, mint Slavici, a ki nem tud latinul. Slavici azonban nem tudatlanságból fordította így, ha-

[1]) *Hunfalvy*: Az oláhok története. I. kötet 380. l.

[2]) *Onciul*: Dragoş şi Bogdán. Convorbirí Literare 1884 353. és következő lapok.

nem a nagy közönség tudatlanságába számítva, politikai czélzatból.

A román történetirók belekapaszkodván az oklevél ezen kifejezésébe: „*pro reformatione status eorundem*" erőnek erejével azt akarják kisütni, hogy ez a gyulafehérvári gyűlés *törvényhozó gyűlés* volt, holott az oklevél tárgya, mely szerint *Ugrin* mesternek visszaitélik Fogarasban és Szombathelyen fekvő birtokait, világossá teszi, hogy itt csakis olyan perintéző gyűlésről van szó, milyeneket időről-időre a király, a nádor vagy helyettese elnöklete alatt tartani szoktak s hogy ezen a gyűlésen az oláhok csak mint tanúk szerepeltek.

Hogy az oláhok minő számban lehettek és minő volt polgári helyzetök az Árpádházi királyok végső éveiben, arra vonatkozóan igen érdekes felvilágosítást meríthetünk ugyancsak III. Endrének egy 1293-ban kelt okleveléből. Ez oklevélben a következőket olvassuk: „Az elfogadott kormányzásnak szükségeitől ösztönöztetve, a velünk levő bárók beleegyezésével azt határoztuk volt, hogy valamennyi oláh, bárkinek a birtokán legyenek is, a mi királyi székes birtokunkra vitessék vissza s a visszamenni vonakodókat erőhatalommal is kényszerítsék reá. Minthogy azonban nagybátyánk, néhai László király megengedte a gyulafehérvári káptalannak, hogy 60 oláh háznépet telepíthessen *Fyled* és *Enusd* birtokaira s azoktól semmi királyi adó, úgymint ötvened, tized vagy egyéb ne szedessék, mi tisztelvén és üdvösnek tartván László királynak adományát, azt részünkről is megerősítjük, meghagyván minden adószedőinknek, hogy a káptalannak 60 számig menő oláhjaitól se ötvenedet, se tizedet, se egyéb adót ne követeljenek."

Ez oklevélből tehát világos, hogy az ekkor Erdélyben található oláhok a király jobbágyai voltak s az ő birtokain laktak s neki is fizettek adót. Továbbá kitünik az is, hogy a jószágokról elszéledve, egyesek jószágain kezdettek megtelepedni, a mit a király érdekeibe ütközőnek tartván, elhatározza, hogy az elszéledt oláhokat erővel is visszaviteti a királyi jószágokra. A gyulafehérvári káptalan pedig ezzel szemben Kun László király ajándéklevelét mutatja fel s így a király meg is hagyja a 60 oláh háznép birtokában. Az a körülmény, hogy a

király őket egy birtokára akarja csoportosítani, világos bizonyítéka annak, hogy ez időben számuk nem lehetett valami tekintélyes.

Ez a románság képe és helyzete a XIII. század végén Erdélyben, de a későbbiekben látni fogjuk, hogy ez a XIV. században lényegesen megváltozik. A XIV. század első felében alakul meg a havasalföldi és moldovai vajdaság is.

III

A havasalföldi és moldovai oláh-vajdaságok keletkezése.

Az átlagos román történetirás véleménye a havasalföldi vajdaság keletkezéséről. Radu Negru, mint a havaselföldi vajdaság állitólagos alapitója. Fogarasfölde Ugrin mesteré volt, tehát innen Radu Negru nem vándorolhatott ki. Omlás a Collard fiaié. Hurmuzaki, Hasdeu, Tocilescu véleménye a Radu Negru mithoszról. A. D. Xenopol elfogadja a hagyományos álláspontot. Micsoda dolgok történhettek Lythen vajda lázadásától Basarab Sándorig? Károly király hadjárata Bazarád ellen. Ki volt Tokomery? A magyar állam belső állapotai 1275—1324-ig. Kik voltak a Basarabák? A Basarabák, mint magyarországi kenézek. Réthy László szerint a Basarábák izmaelita kún eredetűek voltak. Erre vonatkozó bizonyítékok: A Bassarabák trónöröklési rendje. A többnejüség nem visszaélés, hanem hagyományon alapuló intézmény és bizonyiték a Basarábák mohamedán kun eredete mellett. Erre vonatkozó tudósítások és bizonyítékok. E nézetet kezdik elfogadni a román irók is. A moldovai vajdaság alapitása Drágos által. A. D. Xenopol, mint az átlagos román történeti tudat tolmácsa. Dragos voda mesés alak. Miért vándorolt ki Bogdán vajda? Okleveles története a kivándorlásnak. Koriatovics Jurga. Musát Péter. A Musátok Magyarországon. A Musát szó valószinű eredete és jelentése.

Vizsgáljuk meg először, mit mond az átlagos román történetírás, melyet a román intelligenczia történeti öntudata teremtőjének s egyuttal kifejezőjének is tarthatunk.

„Oláhország legelső uralkodója, a ki a Duna, Putna és a Kárpátok között elterülő földön uralkodott, a Radu Negru név alatt ismeretes Tugomer Bassarab volt, ki a hegyeken túlról Fogarasból jött át, megtelepedvén udvarával és hadseregével először Câmpulungon, azután pedig Curtea de Arges ben. Ez a fejedelem nem puszta országot talált itt, hanem több kisebb tartományt, melyeknek élén az Olton túl bánok, az Olton innen pedig vajdák állottak. Ez államocskák között a nevezetesebbek a *severini*, a *strehaiai* és a *krajovai* bánságok voltak és az Olton

innen *Lotor* és *Linoi* vajdaságai. Ezek egymástól minden tekintetben függetlenek voltak és csak akkor egyesültek egy hadsereggé, mikor idegen betörők ellen kellett védekezniök. Ez az időnként való szövetkezés azonban korántsem volt elégséges arra, hogy a külső támadások ellen minden egyes esetben sikerrel védekezhessenek. Ezért kérték ők Tugomér Bassarabot, ki Amlás és Fogaras földének ura lévén, a leghatalmasabb is volt köztük, hogy jőjjön át a havasokon és egyesítvén őket, legyen az ő fejedelmük."

„Tugomér engedve a hívásnak, átment a havasokon és ura lett nemcsak Omlásnak és Fogarasnak, de az összes oláhországi földeknek is egészen a Duna torkolatáig. Az eddigi bánok és vajdák régebbi birtokaikat most már csak mint az új fejedelem helytartói kormányozták. Ő szervezte itt a román államot. Egyben azonban kénytelen volt engedni a vajdák és kenézek akaratának, t. i. hogy belenyugodjék abba, hogy a Bassarabak családjában választás utján legyen öröklendő a trón. Nem volt kikötve tehát, hogy fiúról fiúra szálljon az uralkodás, sőt odáig mentek, hogy a trónöröklésből a vajdának még törvénytelen fiait sem zárták ki. Ez a körülmény aztán okául szolgált a trónért folyó örökös küzdelemnek. Egyik trónkövetelő a másik után lépett fel, sőt akadtak olyan uralomvágyó boerok is, kik azt állítván, hogy a meghalt vajda törvénytelen gyermekei, anyjuk becsületének meggyalázásával pályáztak a trónra. Ezek aztán gyakran fordultak támogatásért a szomszédokhoz, kik szivesen adtak segítséget a trónkövetelőknek, mert e testvérharczok gyöngítették a románokat. Különösen a magyarok szerettek beleavatkozni a trónért folyó küzdelmekbe, mert keblökben folytonosan azt a vágyat táplálták, hogy a románokat leigázzák. Erre pedig legalkalmasabb mód volt őket belzavarok szításával gyöngíteni. Ezért adtak válogatás nélkül országukban menedékhelyet a trónkövetelőknek, valamint szükség esetén pénzbeli és fegyveres segedelmet is. Ez okból az Oláhországból a Prahova völgyén át Erdélybe vezető utat a „herczegek utjá"-nak (drumul domnișorilor) nevezték. Radu Negru halála után, mint a Cronica anonyma, Constantin Capitanul, Fotino és más régi irók mondják, a boerok ennek testvérét, Mihályt választották fejedelmökké,

a ki egyuttal Krajova bánja is volt. Ennek halála után pedig legfiatalabb testvérét, Dánt, — talán azért, mert Radu Negru fiai még nagyon fiatalok voltak. Dán halála után Radu Negrunak egyik fia, Basarab Sándor lépett trónra, az, a ki Róbert Károlyt, Magyarország királyát Gorj megyében a Vulkán szorosaiban megverte." [1])

Ez a havasalföldi román állam keletkezésének története úgy, a mint az visszatükröződik a román intelligenczia történelmi felfogásában.

Az első tétel az, hogy a havasalföldi román állam alapítója Radu Negru, Fogaras és Omlás ura volt, ki 1290-ben ment át a hegyeken s lett uralkodója nemcsak Fogarasnak és Omlásnak, hanem az egész Havasalföldének is.

Hogy Fogaras földe 1290-ben nem lehetett a Radu Negru-é, kitünik III. Endre már tárgyalt 1291-ki okleveléből, melyben Fogarast, mint Ugrin mesternek régi tulajdonát visszaitéli a király. Konrád vagy Korrád, talmácsi várnagy fiai: Miklós és János szerződést kötnek Mihály solymosi várnagy fiaival, Péterrel és Simonnal, hogy ha fiuörökös nélkül találnának kimulni, akkor Talmács, Feketeviz, *Omlás*, Alamor, Zeules, Bolkach stb. birtokaiknak felét Péter sógoruknak engedik át. Ezt a szerződést Robert Károly 1319-ben helyben hagyja. Világos tehát, hogy Fogaras és Omlás 1290-ben nem lehetett Radu Negru birtoka s így onnan megszámlálhatatlan sokaságú népek kiséretében nem mehetett át Havasalföldére s annál kevésbé alapíthatta első székhelyeképen Câmpolungu-t, mert oklevelesen bizonyos dolog, hogy e várost eredetileg szászok alapították s román neve sem egyéb, mint fordítása a német „Langenfeld"-nek.

Az ujabb román histórikusok nem akarnak semmit tudni erről a Fogarasból való kiköltözködésről. Hurmuzaki [2]) egy szóval sem emlékezik erről a kivándorlásról, sőt Radu Negrut egyenesen oly kenéznek tartja, csakhogy törekvéseiben szerencsésebbnek, mint Lythen vajdát, ki Kun László alatt fellázadt,

[1]) *N. D. Popescu*: Istoria unei dinastii. Basarabi. Calendaru pentru toți. 1892. 18. és 19. l.

[2]) *Hurmuzaki*: Fragmente zur Geschichte der Rumänen I. B. 186. l.

de Sósvári Soós Györgytől leveretett. Hasdeu[1]) ezt a Radu Negru-t mesés személynek tartja s azt hiszi, hogy a krónikaírók e tévedésére az adott okot, hogy Bassaráb Sándor fiával, Radu Negru Bassarábbal, ki 1372—1382-ig uralkodott, felcserélték, — ennek tetteit amarra ruházván. Tocilescu[2]) pedig azt mondja, hogy ezt a Radu Negrut a krónikások egy olyan régi néphagyományból vették, mely még ma is él a Muscel és Arges megyei parasztok ajakán s hogy ez voltaképen senki más, mint Basaráb Sándor atyja, Tugomér Basaráb.

A Radu Negru-féle kivándorlást az ujabb történetírók közül komolyan csakis A. D. Xenopol veszi, ki erre vonatkozóan ezeket írja: „A magyar uralomnak Erdélyben való megalapítása óta itt a románok a katholikus egyház azon üldözésének voltak kitéve, melyet az a keleti orthodox egyház ellen folytatott. A pápák több ízben felszólították a magyar királyokat, hogy igyekezzenek az országaikban található „úgynevezett keresztények"-et az igaz hitre téríteni. A románok ez üldözések elől mentől nagyobb számban igyekeztek visszahúzódni a félig független fogarasi és mármarosi herczegségekbe. A katholikus propaganda azonban itt sem hagyta békében, de meg a bevándorlások folytán a népesség e herczegségekben rendkivül megnövekedett s ezért a román nép egy része elhatározta, hogy átmegy a hegyeken s letelepedik a Fekete-tenger felé néző völgyekben és itt egy oly életet kezd, mely meg lesz védve mindazon üldözésektől, a melyeknek eddig ki volt téve."

„A románok első kiköltözése Fogarasból történt. Radu Negru egy hatalmas román kolonia élén jött át, mely kolonia a gazdagabb néposztályból, a román nemességből s természetesen azok szolgáiból is állott. Ily módon gazdagította ez erdélyi kivándorlás az itt található boérok számát. Az a román nép, mely a Kárpátok déli lejtőjén lakott, alávetette magát a bevándorlóknak és a társadalom alsóbb néposztályává lett, míg a Fogarasból bevándorlottak voltak az uralkodó osztály képviselői. S mi-

[1]) *Hasdeu*: Istoria critica a romănilor. 112—121. l.

[2]) *Gr. G. Tocilescu*: „Istoria romana pentru scólele primare de ambe-sexe. Bucuresci 1887." 31. l.

után az itt lakó román nép magát megelőzően is románnak nevezte s így szolgai állapotba sülyedt, a román név is sinonimmá lett az alárendelt, szolga névvel, míg ellenben a rajta uralkodó bevándorlottak magokat *munteni*-nek nevezték s innen az ország neve is Muntenia lett. Van ugyan az országnak egy másik neve is „*Tara romaneasca*", melyet az őslakó román nép adott neki. Harmadik nevét, a Valachia-t csak az idegenek használták."

A mint láttuk A. D. Xenopol a havaselföldi román állam keletkezését ép úgy a katholikus egyház üldözéseinek tulajdonítja, mint Slavici. Hogy minő alapossággal, azt a fennebb előadottakból is láthatjuk, mert hiszen a román történetírók közül is Hurmuzaki, Hasdeu és Tocilescu mesének tartják az egész Radu Negru-féle kivándorlást.

Lythen vajda [1]) lázadásától (1275) egészen 1324-ig nem tudunk oklevelesen semmit Havaselföldéről. Róbert Károly egy, ez évben kiadott oklevelében Márton szilágyi ispánt nyitramegyebeli Davar birtokában megerősíti a királynak tett több jó szolgálataiért, különösen Miháld várának visszaszerzéséért s azért, hogy több ízben követül járt Baszarábhoz, a király havasalföldi vajdájához s követi tisztét mindig dicséretesen végezte. Kantakuzenos görög író arról értesít, hogy 1324 táján Basszarab Ungro-vlachia vajdája Mihály widdini bolgár czárnak fegyveres segítséget adott a konstantinápolyi császár ellen. Ugyancsak ez évben ír a pápa Basszarábnak „dilecto filii nobili viro Woywadae Transalpino" egy levelet. A bécsi krónika elbeszéli, hogy 1330-ban, ámbár Basszaráb vajda pontosan eleget tett mindennemü kötelezettségeinek a királylyal szemben, Tamás erdélyi vajda és Dénes, Miklós fia ösztönzésére, kik arra kérték a királyt, hogy űzze el Basszaráb vajdát s birtokát adja oda valamelyiköknek, a Szörénységen át haddal vonult a vajda földére. Szörény várát elfoglalta s azt a szörényi bánsággal egyetemben az említett Dénesnek, Miklós fiának adományozta.

---

[1]) Milutin István szerb hospodárnak neje — mint szerb forrásokban olvassuk — Lythen-Basarab oláh vajda leánya volt. Valószinű, hogy ez a Lythen vajda egynek vehető a szerb kutfők Lythen-Basarab vajdájával.

Basszaráb, vagy mint a krónika irja Bazarád vajda azt izente a királynak, hogy 7000 márka erejéig megtériti a király hadiköltségeit, Szörény várát sem követeli vissza s az adót, melylyel koronájának tartozik, minden évben pontosan megfizeti, sőt még egyik fiát is kezesül adja, csak ne bántsa őtet a király. Károly király azonban azt a gőgös feleletet adta a vajda követeinek: „Mondjátok meg Bazarádnak, hogy ő juhaimnak pásztora s én szakállánál fogom majd kihurczolni rejtekhelyéből." Többen voltak, kik a királynak azt tanácsolták, hogy fogadja el a vajda ajánlatát. A király azonban nem hallgatott az okos tanácsra, hanem seregével mind beljebb-beljebb nyomúlt az erdők és a havasok közé. Itt kötött békét aztán a vajdával, ki nemcsak engedelmességet, de biztosságot is igért a visszatérő királynak. De midőn a király hegyektől környékezett helyre jutott, hol az útak gyepükkel voltak elzárva, az oláhok megrohanták a király seregét és tömérdeket pusztítottak el belőle. Maga a király is csak nagy bajjal menekülhetett meg. Ez a havaselföldi oláhvajdaság első szereplése a történelemben.

A Lythen vajda lázadásától Károly király szerencsétlen kimenetelű hadjáratáig eltelt 50—55 évnyi időköz alatt, mondhatni teljes sötétség uralkodik a havasalföldi történetek felett. Károly király egy 1332-ben kelt oklevele Bassaráb vajdát *Tokoméry* fiának nevezi. Hunfalvy [1]) azt mondja, hogy ő ezt a Tokomeryt a történetiróknál sehol sem találja, pedig valónak kell tartanunk, mert az 1332-beli oklevél jobban tudhatja, mintsem a sokkal későbbi krónikások vagy történetcsinálók. Az 1332-ki oklevél e Tokomery-je senki más, mint Tugomér Basszarab, Bassaráb Sándor atyja, kit sokan egynek vesznek a mesés Radu Negruval.

Az 1275—1324-ig terjedő magyar történetek ismeretesek. „Ekkor hanyatlott le — úgymond a krónikairó — Magyarország az ő nagyságos dicsőségéből. A belső háborúk miatt városok pusztúltak, falvak elhamvadtak, a béke és egyetértés lábbal tapostatott, a dúsgazdagok elszegényedtek, a nemesek pórokká váltak nyomorúságból." A trónért folyt villongások benn- és

[1]) *Hunfalvy*: Az oláhok története. 434. l.

külföldön egyaránt leszállították a királyi hatalom tekintélyét. Míg Róbert Károly meg nem erősödött a trónon, szó sem lehetett arról, hogy a keleti hűbéres tartományokban a magyar korona fentarthassa régi tekintélyét. Valószinű, hogy Lythen vajda leveretése után ez a Bassaráb Sándor atyjaképen emlegetett Tugomér Bassaráb próbálta meg magát függetlenné tenni a magyar koronától. Mihelyt Róbert Károly egy kissé megszilárdulva érezte magát a trónon, azonnal Havasalföldére irányozta figyelmét, hol mint az 1324-ben Márton szilágyi ispánnak adott oklevél szavaiból kivehetjük, Bassaráb vajda magatartása adott neki gondot, mivelhogy e vajda hatalmát az Olton innen eső Szörénységre is ki kezdette terjeszteni, holott ezt a földet mindenkor szorosabban Magyarországhoz tartozónak tekintették.

Valószínű, hogy ez a Tugomér Bassaráb volt a havasalföldi román dinasztiának kezdője és fia, Sándor a Róbert Károly hadain nyert győzedelmével pedig a román állam megalapítója. Az eddig félnomád pásztor oláhok most lesznek nemzetté és országuk, mely a kúnok elpusztulása után több kisebb-nagyobb kenézségből volt mozaikszerűleg összerakva, félig független állammá. Román történelem csak ez idő óta van.

E román történelemnek egyik igen érdekes kérdése: kik voltak ezek a Bassarábák?

A dakoromán történetirói felfogás szerint egy régi római család ivadékai, kik voltaképen mindig a románok élén állottak. Azt hiszem, nem vétkezem nagyot, ha ez állítással részletesebben nem foglalkozom.

Szécsi Miklós országbiró egy 1358-ban kelt okleveléből tudjuk, hogy a Besenyő János érsomlyai várnagytól perbe idézett Szakul fiai azt mondják, hogy Szekas nevü birtokukról a királyi adománylevelet azért nem tudják előmutatni, mert Baszarád nagy-krassói kenéz és egy másik Baszarád kis-krassói kenéz (quia Bozorod, kenézius, de Nog-Carassou et alter Bozorod, kenézius, de Kis-Carassou) éjszakának idején többedmagukkal megrohanták házukat s azt felgyujtván, őket is megölték volna, ha el nem menekülnek. Akkor égtek oda okleveleik s időt kérnek, míg azokat másolatban megszerezhetik.[1]) A Bassarabák

[1]) *Hunfalvy*: Az oláhok története. I. kötet 434 - 435. l.

azonban még kétszáz év mulva is szerepelnek Szörényben, mint magyar tisztviselők. Bassarába Ferencz 1579-ben a karansebesi kerület várnagya volt, ugyancsak ilyen tisztet viselt ugyanott 1577-ben Bassarába János. Egy másik Bassarába Ferencz pedig 1581-ben, mint karansebesi ispán, 1583-ban pedig mint karansebesi várnagy van megnevezve.[1]) Róbert Károly idejében egy Bazarabus longus nevű kenézről van tudomásunk Hunyad vármegyében is. I. Lajos király egy 1350. október 21-én kelt oklevelében meghagyja az erdélyi káptalannak, hogy „Egidius filius Johannis de Bezermen-Zanchal" nevű egyént, ki neki négy éven át hűséges szolgálatokat tett, az utód nélkül elhalt „Jacobus et Nicolaus filii Pauli dicti Pyrus de eadem" birtokába Bezermen-Zancsalba (Kis-Küküllőmegye) igtassa be. 1361. évi január hó 21-én Dénes erdélyi vajda meghagyja ugyancsak az erdélyi káptalannak, hogy „Egidius, filius Bazarab de Zanchalt" iktassa be Zoltán birtokába. Semmi kétség sem lehet tehát, hogy ez az Egidius Bazarab de Zanchal azonos az előbbi oklevélben említett Egidius filius Johannis de Bezermen-Zanchal" nevű egyéniséggel. E két oklevélből kitűnik, hogy a Basaráb és Böszörmény nevek egymásnak synonimái.

A magyarországi Basarába kenézek és a havaselföldi fejedelmi Basarabak között nem tudunk oklevelesen semmiféle rokonsági összefüggést kimutatni, de azért támaszkodva magára a névre, ha nem is direkt családi, de legalább nemzetségbeli összeköttetést a kétféle Basarabák között bátran feltehetünk. Réthy László érdeme[2]) hogy a Basarabák kun eredetére nemcsak rámutatott, de azt meglehetősen evidenssé is tette.

Hasdeunak feltünik, hogy Havaselföld czimerében 3 szerecsenyfej van, Moldováéban pedig 2 megjelölve abban a tudósításban, melyet Hulsius Levin tett közzé Mihály vajda idejében. Hosszú és tömérdek tudós lommal terhelt fejtegést ír Hasdeu[3]) Valachia és Moldova e czimeréről a nélkül, hogy képes lenne valami positiv dolgot kisütni a Basarabákról.

[2]) *Réthy László*: Az oláh nyelv és nemzet megalakulása 181. l.
[2]) *Réthy László*: Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. VIII. fej.
[3]) *Hasdeu*: Istoria critica a romaniloru. 93. és köv. l.

Az idézett oklevelekből látjuk, hogy a bezermen és basarab szavak azonos jelentésüek. A böszörmény név pedig egyenértékü a *muzulmán*nal, mert ez a kazáni tatár nyelvben úgy hangzik, mint *buzurman*, a csagatajban pedig *muzurman*. A tatárok révén honosodott meg a déli oroszok között is, kik ma is ebben az alakjában használják. Böszörményeknek nevezték pedig a magyar történelemben meglehetős szerepet játszó mohamedán vallású izmaelitákat, kikről Kálmán és I. László királyok törvényei, valamint az Aranybulla és III. Endre országgyülési végzései is megemlékeznek. Érdekes, hogy több magyarországi izmaelita (böszörmény) eredetű család nemesi czimerében szerecsenfej van. A szerecsenfő tehát a mohamedán vallásu böszörmény nemzetségü családok jelvénye és czimere. E szerecsenfejes czimert véve alapul, kimondhatjuk, hogy a havasalföldi román dinasztia alapítói eredetileg mohamedán vallásu kunok voltak. Pozitiv dolog ugyanis, hogy azok a kunok, kik a tatárjárást megelőző időkben a mai Románia területén, mint az akkori Kumania uralkodó elemei éltek, vallásukra nézve a mohamedanismus egy bizonyos, a kunok és bessenyők között divatos válfajához tartoztak. Az első Basarába tehát, ki Havasalföldén lerakta a jövendő román állam alapjait, kétségtelenül kun főnök lehetett, ki a kun állam és a bulgár tradiciók alapján szervezte a maga kenézségét. Főemberei kunok és bolgárok voltak. Ezek képezték az új állam aristokracziáját, magokat bulgár szláv nyelven boljároknak, bojároknak nevezvén, mig a nép nagy tömege, mely felett az uralkodás képviselői voltak, nyelvére és nemzetiségére nézve román volt. Ez az oka, hogy az új román állam kiváltságos osztálya csak bojárnak nevezi magát minden nemzeti jelző nélkül, mert a román szó kifejezőjévé lesz a szolgaság állapotában levő nagy tömegnek. Az új román állam aristokrácziája kun-bulgár eredetű s az új állam minden intézménye is ennek következtében bulgár, román csak a jobbágyi állapotban sinylődő néptömeg. Természetes, hogy a dako-román történetirás szerint a bojár szó is nemcsak római eredetű, de római fogalmat is jelölő. A régi rómaiak előkelői ökörszekéren mentek háborúba, tehát bovis herus, annyi mint lovag s a mai bojár pedig összevonás utján a fennebbi két szóból származott.

Láttuk, hogy a Basarabák-nál a fejedelmi méltóság nem apáról fiura szálló, hanem a család körére korlátozott választás utján száll egyik Basarabáról a másikra, mint épen a magyaroknál egyik Árpádról a másikra. Ha részletesebben vizsgáljuk a román történeteket, látni fogjuk, hogy a fejedelem öcsesei közül kerül ki a legtöbb tronkövetelő épen úgy, mint az Árpádházbeli magyar királyok idején. Mánuel görög császár László herczeget azon a czimen erőltette a magyar trónra, mintha törvényük lenne a magyaroknak, hogy az elhunyt király koronáját nem gyermekei, hanem testvérei öröklik. A keresztény magyaroknak ez ugyan nem volt törvénye, de azért a görög császár jól tudta, hogy a régi pogány magyaroknál az „Uram" (a király öcsese) tartott első sorban igényt a trónra s hogy a turk népeknél a trónöröklés rendje ez volt. Ez a tradiczió érzik ki azon küzdelmekből is, melyeket a Basarabák a trónért folytattak, világos jeleképen annak, hogy a régi kun tradicziók hatásukat az oláhvá lett Basarába családban is éreztették.

Láttuk azt is, hogy a trónra a vajdáknak még törvénytelen gyermekeik is igényt tartottak. A Basarabák családi viszonyainak vizsgálata igen érdekes bizonyítékokat szolgáltat eredetük mohamedán-kun volta mellett. „Traján idejében a római birodalomban a családi élet a szeszély játéka volt — írja Hasdeu[1]) — a házasság csak olyan szokásbeli dolog volt, minden magasabb jelleg nélkül. A mit magának minden román megengedett, a kik különben kivétel nélkül büszkék voltak a féktelen császári Rómától való származásukra, azt természetesen ezeknek a románoknak urai is tizszer, százszor inkább megengedték magoknak. A legegyszerűbb paraszt is elküldhette feleségét és egy másikat vehetett, ha a kincstárnak tizenkét denárt fizetett. Mit nem tehettek tehát a fejedelmek a tekintetben, mi a házasságot illeti. Igy természetesen semmiféle különbség sem lehetett a törvényes és törvénytelen gyermekek között." Hasdeu szerint a római császárság korabeli erkölcsi felfogás érezteti hatását a XV—XVI századbeli oláh vajdáknál. Római tehát nemcsak az eredet, de még az erkölcsi romlottság is.

---

[1]) *Hasdeu*: Jonu Voda cel cumplit. Bucuresci 1865.

A dolog azonban nem ilyen pikáns izű és regényes. Sokkal egyszerűbb és barbarabb eredetü. A házas élet egész a többnejűségig menő lazasága a régi oláhságnál nem visszaélés, hanem társadalmi intézmény alakjában mutatkozik. Vizsgáljuk e dolgot csak egy kissé közelebbről és mindjárt kitünik a csupasz valóság. Verancsics azt mondja: „Az uralkodásban törvényes és törvénytelen fiak egyaránt következhetnek, *mert a törvényes feleségen kivül sok mást vesznek feleségül.* De a törvényest is, bár gyermekei legyenek is, ha nem tetszik, könnyen elhagyják, neki válólevelet és kis pénzösszeget adván. Nemesek és nem nemesek követik ezt a szokást, sőt a nem nemesek még szabadabbak.“ Hasonlót konstatál Verancsics a moldovai vajdák és nemesek családi életéről is. Reichersdorfer [1]) azt mondja: „Mindenkinek rendesen két vagy három felesége van; a nemesnek és előkelőnek még többet szabad tartania; a vajdának pedig a mennyi tetszik, annyija van.“ Forgách meg azt írja „Commentarius“-aiban, hogy szokás szerint a vajdának joga van a boerok leányai közül avval, a kivel tetszik, elhálnia. Az így született gyermekeket aztán tüzes bélyeggel jegyzik meg, hogy a vajdától való származása felismerhető legyen. Hunfalvy [2]) a házas élet e lazaságát nem ismerhetvén el római eredetűnek, azt a keleti egyház praxisából származtatja, bár maga elismeri, hogy a gör. kel. kanonjogban nem talált semmi erre vonatkozó támasztékot. A dolog azonban tényleg úgy áll, hogy itt nemcsak egyszerű laza házas életről van szó, hanem, mint a fennebb idézett forrásokból világosan kitünik, szokáson alapuló intézményszerű többnejűségről is, a mely tény maga is világos bizonyítéka a Basarabák mohamedán-kun és a boérság kun-bulgár eredetének.

A havasalföldi fejedelemség alapítói a Basarabák, mint idézett művében Réthy László kimutatta, kun főnökök voltak. Ezek csoportosították maguk köré a Bulgáriából bevándorolt oláhok kenézeit, a mely kenézek a még itt-ott megmaradt előkelő kunokkal együtt alkották az uj román állam arisztokra-

---

[1]) *Reichersdorfer*: Moldva leirása 1550. L. Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten 280. és köv. l.

[2]) *Hunfalvy*: Az oláhok története. II. köt. 287. l.

cziáját, a bojárságot. Az oláh elem csak alapja a havasalföldi uj államnak s e népies oláh alapon emelkedik fel a társadalom idegen eredetű arisztokracziája, a bojárság, mint hódító és uralkodó elem. Ez okozza, hogy a régi századokban a bojár soha sem nevezi és nem is tartja magát románnak, s hogy a román nevezet ebben az új államban egyenlő a szolgai, a jobbágy állapot kifejezőjével. Idő folytán a kun eredetű dinasztia és a kun-bulgár eredetű nemesség elrománosodik, a tömeg nemzeti öntudatra ébred, Munteniából „Tara româneasca" és később, de nagyon későn, Románia lesz. Hogy a Basarabák és a román bojár családok kun eredetével kezd a román közvélemény is lassankint megbarátkozni, idézem egy éppen most megjelent román politikai röpirat következő szavait: „Basarabiának, valamint Covurlui megyének egyrésze kun főnökség alatt volt s hol a magyaroknak, hol pedig Havasalfölde fejedelmeinek volt vazallusa. Idővel egészen a havasalföldi vajdák birtokába került. Az sem lehetetlen, hogy a havasalföldi Basarabák egyenesen ettől a kun főnököktől származnak, hisz nagyszámú román család van különben is, a melyek kun és tatár eredetűek.[1]

De lássuk a moldovai fejedelemség alapítását is.

„Mármarosból — irja A. D. Xenopol[2]) — a mely herczegség menedékhelyül szolgált a magyar uralom elől megszökő románoknak, a XIII. század végétől kezdve a román nép kezdett leereszkedni Moldova tágasabb és termékenyebb völgyeibe. E herczegség vajdái közül, a kik majdnem mind románok voltak, egy Dragos nevű átköltözött Moldovába a nélkül, hogy mint Radu Negru tette, elszakadt volna a magyar koronától. Ennek a Drágosnak fia volt Szász vajda s ennek fia pedig Balk, a ki ez uj fejedelemségben éppen akkor uralkodott, mikor egy Mármarosból való ujabb kiköltözés oka lett annak, hogy ez ország a magyar királyságtól elszakadva, független állam legyen. Ez az ujabb kiköltözés 1349-ben Bogdán vajda vezérlete alatt történt, ki fellázadván a király ellen, arra ösztökélte a románokat, hogy mentől nagyobb számban kövessék. Gyula

[1] *Adrian Casolțeanu* Basarabia. 7. l. Bucuresci 1895.

[2]) *A. D. Xenopol*: Istoria romanilor pentru gimnasii și liecee. 66. l.

vajda nem akarván követni Bogdán felhivását, azért jószágait elpusztította s nagyszámú románság kiséretében átment Moldovába, hol Balkot, ki a magyar királyhoz hű akart maradni, megverte, valamint később magát Nagy Lajos királyt is, ki nem tehetvén egyebet, Balkot magával hazavitte, adományokkal kárpótolván moldovai veszteségeiért, neki adván Bogdán mármarosi jószágait."

„Igy kivonván magát Moldova a magyar uralom alól, menedékhelye lett mindazoknak, kik a magyar uralommal elégedetlenek voltak. Magától értetődő dolog, hogy valamint az első kivándorlók, úgy a későbbi menekülők is majdnem kivétel nélkül a bojári osztályból valók voltak s így Moldovában is e kivándorlás következtében szaporodott el az uralkodó nemesség, éppen úgy, mint Havaselföldén. Moldovában azonban a bevándorlott boerok nem nyomták el az ott talált népet, a mely őket valószinüen támogatta a magyar pártiak ellen való küzdelmükben s így nem is látjuk, hogy ott a român nevezet egyjelentésü volna a szolgával, a jobbágygyal. A jobbágyság itt nem is a román népelemből került ki, hanem azon szlávságból, a mely akkor még nem volt elrománosodva. Később ez a szlávság az egyre szaporodó román elem hatása következtében teljesen elrománosodott."

„Bogdán uralkodásáról, mely elég hosszan tartott (1349-től 1360-ig) nem tudunk többet, mint hogy ő alapította a független moldovai államot. Utána fia *Laczku* következett, a ki 1372-ben a pápától levelet kapott, melyben a pápa üdvözli, hogy katholikussá lett. Laczku ez áttérése csak szinlelt volt, hogy országától a magyarokat távol tartsa, kik atyja uralkodása alatt majdnem minden évben beütöttek, noha sikertelenül. Laczku azonban az orthodox hitben halt meg és temettetett el a radautzi templomban. Csak egy leányt hagyott hátra s ezért a moldovaiak, hogy fejedelmi családból származó uralkodóra tehessenek szert, a litvániai *Coriatovics Jurgat* kérték, hogy üljön be Laczku trónjába. A moldovaiak azonban nem szerették az idegen uralkodót s azért őt megmérgezvén, halála után a havaselföldi Basarabok egy ivadékát, *Petru Musátot* választották meg

fejedelmükké. Igy került Moldova trónjára a Basarabok véréből való Musát dinasztia."

Ez a moldovai legrégibb történetek képe úgy, a mint az visszatükrözik a román történelmi köztudatban.

A történetirók, románok és magyarok egy szláv oklevél alapján a bessenyő-kun uralom idejéből is tudnak Moldovában egy szláv fejedelemségről, melynek élén *Ivanko Rostislawicz* állott volna. E fejedelemség létéről csak ez egyetlen oklevél tenne tanuságot. Egy előbbi fejezetben említettük, hogy Jón Bogdán nyelvtörténeti argumentumokkal döntötte meg ez oklevél hitelességét, tehát egészen valószinü, hogy ezt a XII. századbeli berladi ruthén fejedelemséget is a mesék országában kereshetjük csupán.

Hogy Moldovában a tatárjárás után csak amolyan kisebb keneziatusok is keletkezhessenek, nagyon nehéz volt a tatárok közelsége miatt s ha keletkezett is, annak kun jellege sokkal erősebb volt bizonyára, még mint a havaselföldinek; ilyen forma kun jellegű fejedelemség volt a jassy-i fejedelemség, melynek emlékezete a Bogdántól alapított moldovai fejedelemség előtti időből fenmaradt. Sulzertől [1]) tudjuk, hogy még a XVI. században is volt Moldovában kun kerület s a fejedelmi udvarban egy kun kapitány nevezetű hivatal. A kunok jobban is megfértek a tatárokkal, mint a másfajtájú népek. Tudjuk ugyanis, hogy Laczkfi Endre erdélyi vajda teszi tönkre azokat a tatárokat, kik Athlamos vezérlete alatt Magyarországba törtek. Küküllői János főesperes elbeszélvén Bogdán kiköltözését, azt mondja, hogy Moldova azelőtt lakos nélkül szükölködött s hogy bár a magyar korona alá tartozik, de a tatárok közelsége miatt lakatlan. Egy szóval Moldova lakossága ez időben nagyon gyér, de egyuttal rendkivül tarka is volt.

Az első kivándorlás, melyet Xenopol elbeszéléséből ismerünk, olyanféle mesés dolog, mint a Radu Negru-féle. A Bogdán-féle kivándorlás pedig történeti valóság, melynek oklevelek tanuságain alapuló rövid története a következő.

I. Lajos király egy 1343-ban kelt oklevelében elmondja, hogy Bogdán, a ki előbb Mármarosban vajda volt, a mult télen

[1]) *Sulzer*. Gesch. des transalpinischen Daciens. II k. 81. III. k.251. l.

konfliktust támasztott Jánossal, Kelesei Dénes fiával, most azonban hűtlenül kiszökött az országból. Ez oklevélből Bogdán kivándorlásának nemcsak idejét tudjuk meg, a mely e szerint nem 1349-ben volt, mint a román történetirók állítják, hanem 1342 telén, hanem okát is. Bogdán vajda tehát erőszakoskodott s a király e miatt való büntetésétől félvén, kiszökött az országból. 1349-ben ugyancsak Lajos király mondja el egy Beszterczén kelt oklevelében, hogy Gyula, Drágos fia elpanaszolta, hogy rokona, István nagybátyjához, a hűtlen Bogdánhoz csatlakozván, őt meg fiát elűzte s birtokaikat, melyeket szintén Gyula nevű nagyatyja kapott volt Károly királytól, elhamvasztotta. Kéri a királyt, hogy helyeztesse vissza birtokaiba. A király a dolog megvizsgálására Igefi János oláh vajdát meg Miklóst küldi ki, kik még ez évben jelentést tesznek a királyhoz. Egy 1355-ben kelt oklevélből tudjuk, hogy az előbbi oklevél Gyulájának fia, Dragos a királytól több oláh falut kap adományban azért, hogy igyekezett a Bogdánnal és Istvánnal Moldovába szökött oláhokat a király hűségére visszatériteni. 1365-ben ugyancsak I. Lajos király a moldovai Balknak, Szász fiának és máramarosi vajdának s testvérének adományozza Kuhnya nevű birtokot több más birtokrészszel egyetemben, mely birtokok előbb a hűtlen Bogdán vajda birtokai voltak. Teszi pedig ezt azért, mert Balk még Moldovában is hű volt a királyhoz, érte sebeket kapott, sőt moldovai birtokait elhagyván, a királyt követve, Magyarországba jött.

Az idézett oklevelek adataiból kitünik, hogy Bogdán nem volt a máramarosi egész oláhság vajdája, mint azt Küküllői János után szokásban volt állítani, hanem csak az ott levő oláh vajdák egyike, talán csak erőszakosabb és hatalmaskodóbb, de rangra és jogokra nézve nem különb, mint a többiek. Kivándorlása sem áll páratlanúl, hiszen később is, az ország más részéből is történnek ilyen kiszökések. Így Hátszeg vidékéről Koszta, Stancsul kenézek és Volkul pópa az ottani oláh lakosok féles számával Moldovába szöknek, „a hol a korona ellenségeihez állanak.“ Kitünik az is, hogy nemcsak a Máramaros területén lakó oláh kenézek voltak a magyar király alattvalói, hanem ilyenekül tekintették magokat a moldovai kenézek is mindaddig,

míg Bogdán lázadása ezt a földet a magyar korona alól el nem szakította. Az is valószinü, hogy Bogdánnak és utódainak uralma nem terjedt ki az egész Moldovára. A ki az egész Moldovát egyesíti, az a litván eredetü Koriatovics Jurga vagy György volt. Az oláh írók azt mondják, hogy a moldovaiak önkényt választották fejedelmökké Koriatovicsot, csakhogy a való történetek, miután Moldovában nagy számu kis-orosz élén jelenik meg, inkább okkupatornak tüntetik fel, mintsem a moldovai oláhok kegyelméből való fejedelemnek.

Koriatovics nem sokáig uralkodik, mert méreg által pusztul el. Helyébe a havaselföldi Basarábákkal rokon Musáth család kerül Moldova trónjára s lesz a moldovai nemzeti dinasztia alapítója. Lajos királynak van 1363-ból egy oklevele, melylyel tudtára adja mindenkinek, hogy oláh László ispánnak, almási Musád fiának adja Zalasd falut. Ez adomány ellen Strova és Zeyk kenézek óvást tettek. Péter alvajda azonban ezt az óvást nem találván számbavehetőnek, kérte az erdélyi káptalant, hogy küldje ki egyik társát, hogy az az alvajdai küldöttel együtt iktassa be a nyert birtokba László ispánt, *Musáth* fiát. Ime Musáthok, mint kenézcsalád tagjai Magyarországon is ismeretesek voltak, még pedig olyan módon, mint a Basarabák. A Gelencze község és a Moldova között elhúzódó Kárpátok egy havasát *Musáth*-nak nevezik. Feltünő, hogy a keleti Kárpátoknak több kiemelkedő pontja és vidéke visel kún-besenyő eredetü nevet. Nem akarom például felhozni a Kárpátok mindkét oldalán több ízben előforduló *Kászon* nevet, csak az *Úz* vizére és völgyére akarok figyelmeztetni, mely a kunok *úz* nevét maig is őrizni látszik. *Tatros* folyó és város név Moldovában, egy Tatrus nevü bessenyő vezér pedig a görögök ellen vitézkedik. Tusnád környékén van a *Csomág* nevü hegy, mely nyilván a török *csomak* szóval magyarázható, mely átmenve a románba mint *ciomag* botot, bunkót jelent.

Hasdeu [1]) a *musát* szó eredetéről azt mondja, hogy ez anynyit tesz, mint frumos = szép és rövidítve van a frumusat, înfrumusát melléknévből. Ez a mai Dunán inneni román nyelvben nincs meg, de megvan a macedo-románban : fata musata = szép leány. Hasdeu szószármaztatása nagyon gyanus s még gyanusabb, hogy ez a musat szó csak a macedo-vlachban van meg.

[1]) *Hasdeu* : Istoria critica a românilor 87. l.

IV.

A románság állítólagos katonai szervezete (epoca militara.)

A dáko-román történetirók szerint a románság régi társadalmi szervezete katonai volt. E szervezet valószinűen maradványa a régi római legionarius életnek. Az „epoca militara„ Densusianu előadásában. E felfogás szerint a XIII., XIV. században a románság önálló politikai nemzet volt Magyarországon. Ez elmélet történelmi igazolása akar lenni a mai külön román terület követelésének. Mi a valóság?. Kik voltak a vajdák? A kenéz a Balkánon a katun főnöke, nálunk telepitési vállalkozó. Erre vonatkozó okleveles bizonyítékok. A románság igazi elöljárója nem a vajda, hanem a várispán. Az oláhok mint várnépek. Miben áll voltaképen az oláhok várépitői tudománya? A vajdai hivatal nem örökölhető. Vannak oláh vajdák magyar nemzetiségüek is. Hogyan kerülnek az oláhok magánosok birtokaira? Kétféle oláhság: kenézek alatt élő és közönséges oláhság. A kenézek alatt élők fogynak, a közönséges oláhok száma szaporodik. A nemesités fogyasztja a kenézek alatt élő oláhok számát. Voltak-e román nemesek? Kik voltak? A kath. egyház és az oláhok, Az oláhok miért nem fizetnek tizedet? Keresztényföldek és oláhföldek. Az oláh kerületek. Hogyan keletkeznek a szabad oláh kerületek. A szörénységi oláh kerületek közigazgatási egysége. E kerületek szervezését a török ellen való védelem teszi szükségessé. Mi volt az oláh jog? A szabad oláh kerületek kenézei jobbadán el voltak magyarosodva. Az erre vonatkozó bizonyítékok. A Hunyadi család román eredete. Az erre vonatkozó vita és a család okleveles története Magyarországon. A Hunyadiak rokonsága Oláh Miklóssal. Oláh Miklós családja pedig a Basarábak dáni ágából származott. A danestiek és drakulestiek harcza. A román történetirók állitása szerint Serban, a Hunyadiak magyarországi őse a danestiek ágából való és Mircse vajda üldözései elől szökik Magyarországba. Valószinűsége annak, hogy a Hunyadi család a havaselföldi Basarab dinasztiából veszi eredetét. A további erre vonatkozó vizsgálat szüksége. A kenézség kérdésének irodalma. Fogaras, mint az oláh vajdák hűbéri birtoka és az Ungro-Vlachia czím. Hasdeu nézete, Panu G. kritikája. A fogarasi boérság miben állott? Tomori Pál törvényei. Miért kaptak adományul erdélyi várakat az oláh vajdák? Az erre vonatkozó 1467-iki törvény. Radul oklevele, mint jele a vazallusi viszony nyilt elismerésének.

Ennyit a két oláh vajdaság megalakulásáról. Térjünk vissza most Magyarországba és vizsgáljuk meg miképen alakultak

a románság viszonyai az Anjou s egyáltalán a vegyes házbeli királyok uralkodása idejében?

A dako-román történetírás azt mondja, hogy a románok régi társadalmi és politikai organizácziója katonai rendszeren épült fel maradványaképen a régi római legionárius rendszernek. A vajda név, melyet dicsőséggel viseltek a román fejedelmek, annyit tesz, mint katonák vezére = dux militum, a boér — miles dignioris ordinis és a castrensis mind megannyi emlékezetei azon katonai alkotmánynak, mely még a XIII. század előtti időkből származott. A bizantin irók szerint, mondják a román történetirók, a dunántúli románság: a Haemus-Thessáliabeli blachok a görög hadsereg legvitézebb katonái voltak. Hasonló katonás szokásokra akadunk a Dunán innen lakó oláhoknál, sőt hasonló katonás jellege van az erdélyi románok társadalmi szervezetének is.

Igen érdekes olvasni Densusianunál [1]) a katonai szervezet alább ismertetendő egész elméletét, mint szép példáját a román irók történelemferdítésének.

A bereczki oláhok — írja Densusianu — kezdet óta állandó helyőrséget képeztek az ojtozi szorosnál s feladatuk volt: védelmezni a határokat. A dévai és hunyadi oláhoknak pedig a középkorban katonailag szervezett társadalmuk volt azzal a rendeltetéssel, hogy erődöket építsenek, a várakat védelmezzék és részt vegyenek a háborús expedicziókban, a mely dolgok, mint Zsigmond király mondja, a románoknak régi és dicséretes szokása volt. — A gyengébbek kedvéért még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy a vérmesebb dako-román történetirók állítása szerint, a románok az erődités tudományát a rómaiaktól örökölték, s így a középkoron keresztül valóságos mesterei voltak e tudományban az ázsiai barbár magyaroknak. E felfogás szerint tehát mindenik román egy-egy kis Vauban lett volna s így, mint a várak épitői és védelmezői is nagyon könnyen megőrizhették autonomiájukat szemben az ily dolgokban teljesen járatlan magyarokkal.

[1]) *Nic. Densusianu*: Revolutiunea lui Hora 1884. Romani in epoca militara czímű fejezet.

Hasonló dicséretes szokást találunk, úgy mond Densusianu, a Fogaras vidéki románoknál is, a régi terra blaccorumban. A fogarasi boérok ősidők óta e kastély körül állandó hadcsapatot alkottak, kötelességök lévén e tartomány uralkodóinak parancsára katonai és pedig egy régi szokás értelmében, lovas katonai szolgálatot teljesíteni. Ez az intézmény fennmaradt Fogarasban egészen a mult század közepéig, sőt a magyar kormány annak utolsó maradványát 1876-ban szüntette meg, eltörölvén a *fogarasi kapitány* hivatalát. Hasonló román régiségek nyomaira találunk a szlavoniai és horvátországi románoknál is, a kik itt is vajdák és kapitányok főnöksége alatt katonai községet képeztek azon kötelezettséggel, hogy védelmezzék Ausztria határait a török berontások ellen.

Ennélfogva a románság a középkorban Dunán innen és Dunán túl úgy jelenik meg, mint valódi *legionarius nép*. Közélete fegyveres vállalatokban nyilatkozik, mely fegyveres vállalatok kiterjednek egy irányban Siciliaig és Brandenburgig, másik irányban pedig Bosniáig és a krimi félszigetig. Nem lehet feladatunk e helyen e katonás szokások eredetét vizsgálni, de mint pozitiv tényt konstatálhatjuk, hogy ez az életmód közös tulajdona volt az egész román elemnek, bárhol volt szétszórva és bármely kormányzat alatt is élt.

Ennek következtében hasonló jellege volt a románság társadalmának is. A román tartományok élén Kárpátokon innen- és túl egy-egy vajda, bán vagy kapitány állott, felruházva administrativ s bizonyos birósági jogokkal is. A társadalom, vagyis a nép három osztályra szakadt: a *boérok* vagyis az első rangú katonák, a *kenézek*, vagyis kerületi kapitányok s a *parasztok*, kiknek kötelességük volt a várak védelmezése és szükség esetén a tábori szolgálat. Igy a középkorban egy egész sereg vajdát találunk mindenütt, a hol csak valami román társadalomra akadunk. Ott azonban, hol a román elem elveszítette nemzeti souverainitását, mint például Magyarországon és Erdélyben, — ott a vajdák hatásköre napról napra inkább összezsugorodott, míg végre a vajdák a katonák vagy a várőrök egyszerű kapitányaivá sülyedtek le. Ha nem is tündököltek a magyarországi és erdélyi vajdaságok ugyanazon fényben, mint a moldovai és

havasalföldi vajdaságok, mégis egészen a XVI. század közepéig megőrizték legalább némi szomorú maradványait a román nép ősi katonai intézményeinek.

Az Olton túl való, valamint az erdélyi és magyarországi vajdaságok kezdetben több kenéziatusra vagyis kerületre voltak felosztva. Igy találjuk Jón, Farkas és Lirtioy kenézségét Szörényben, Petru kenézségét Mehadián; Jón, Sandrin és Stefán kenézségeit Bereg- és Szatmármegyében, melyek kezdetben tekintélyes területtel birtak. A kenéz hatásköre különböző volt. Birája és közigazgatási feje volt a kerületnek, de első sorban mégis csak katonai feje s a történelmi források nem egyszer magasztalóan emlékeznek meg e kenézek katonai erényeiről. A kenézi méltóság apáról fiura szálló volt. Még a XIV. és XV. században is Erdélyben és Magyarországon nagyszámú kenézség volt, úgy hogy a kenézek a román társadalomnak számos és jelentékeny osztályát képezték.

A román társadalomnak egy másik osztályát a boérok alkották. Ez osztály keletkezése a román történelem legtávolabbi régiségében vész el. A román boérságot nem a feudalismus szülte, mert feudalis értelemben vett nemesség a románoknál régentén nem volt. Ellenkezően, a román boérság a középkorban úgy tűnik fel, mint a szó legteljesebb értelmében vett katonai osztály, a mely szakadatlan katonai szolgálata fejében kapta nemességét, előjogait és jószágait. A boérok a régi időben igazán *legionarius katonák* voltak, a katonai nép legkitünőbbjei s a történelmi források bizonyítása szerint katonai hivatásukat kitünően is oldották meg. A román *boérok katonáskodása hagyományos* volt, nem pedig a vazalusi viszony eredménye. Nem volt időtartama meghatározva, s feltételekhez kötve, mint a feudalis államokban, valamintséges képen a boéri birtokok sem voltak feudalis módon örökölhetők. Magyarországban és Erdélyben a román boérság egészen a XV. századig *román nemesek* (nobiles valachi, nobiles ut dicitur Valachorum) nevén szerepeltek a magyar nemességtől (nobiles hungari) külön társadalmi és politikai osztályt képezve s kitűntek a felett eredetöknél, történetöknél és kiváltságaik természeténél fogva.

A harmadik és a legszámosabb osztályt a román parasztok alkották: várnépeknek, várkatonaságnak neveztetve (castrenses, populi castrenses, milites castri) és román területeken csoportosítva, több kenézségre és vajdaságra felosztva. E parasztok azonban a régi időben *szabad emberek* voltak és nem voltak jobbágyi szolgálatra kötelezve. Birtokaikat firól-fiúra örökölték s magszakadás esetén eladhatták vagy végrendeletileg arra hagyhatták, a kire tetszett. Csupán egyetlen kötelességük volt: várszolgálatot tenni, várakat építeni, védelmezni a várakat és határokat s háború esetében fegyvert fogni.

Magyarországon és Erdélyben a románság ez időkben majdnem mindenütt, a hol lakott, nemzeti területtel bírt. Sajátos intézményekkel biró területtel, melyen a közigazgatás a román elem kezében volt. Igy Erdély déli részén, Fogaras földén (terra Blaccorum) a XIII. században és nyugaton a szörényi bánságban, mely nyolcz „districtus volahicales" nevü nemzeti területre volt osztva, úgy hogy e területek mindenike egy-egy valóságos nemzeti tartományt képezett a magyar királyságban, élén egy-egy bánnal vagy vajdával. Igy volt ez Hátszeg vidékén is, mely a dévai és hunyadi kerületekkel egyetemben, több román kerületek komplexumából alakult meg, oly szervezettel, mint a fogaras-földi és bánsági tisztán katonai rendszer alapján. Hasonló román kerületekre akadunk a bánságtól északra is Arad, Zaránd, Bihar, Bereg és Mármaros megyékben, a melyek a középkori oklevelekben gyakran szerepelnek román vajdaságok, vagy kenézségek neve alatt.

A vajdai és kenézi intézményeken kivül és továbbá a magyar társadalmi osztályoktól különböző román társadalmi osztályok mellett a román kerületekben szerepe van még a *román szokásjognak is* (ius volahie, antiqua lex districtuum volahicalium), melynek értelmében a román felett, kivéve a főbenjáró bűnügyeket (exceptis publicis furto et latrocinio et criminalibus causis) ne mondhasson más itéletet, mint saját vajdája. Román törvényszékeket is találunk összeállítva kenézekből, nemesekből és román parasztokból. A választott biróság intézményét; továbbá külön magán- és birtokjogot. A román kerületekben a nemesi birtokok egészen más feltételek alatt adományoztattak,

mint a magyar kerületekben. Találunk továbbá kenézi birtokokat magán biráskodási joggal, paraszt birtokokat a katonáskodás kötelezettségének feltételével. E birtokok kezdetben a paraszt teljes és korlátlan tulajdonai voltak. Úgy találjuk továbbá, hogy a katonai szolgálat teljesítésében bizonyos nemzeti szokások az irányadók. Külön adózási és illetékfizetési törvényeik vannak. Egyszóval ebben a régi korban a román köz- és magánjog teljesen különbözik a magyartól. Ezek előre bocsátása után kimondhatjuk, hogy „az erdélyi és magyarországi román nép a XIII. században és még a XIV. században is, annak második feléig *úgy tünik fel, mint szabad katonai nép, külön nemzeti területtel, társadalmi osztályokkal, politikai intézményekkel. Egyszóval mint önálló politikai nemzet, minden elemében megkülönböztetve a magyar, székely és szász nemzettől.*“

A román nemzeti párt programmján ott szerepel a nemzeti területi autonomia is, mint egyik legfőbb követelmény, külön román közigazgatással és román igazságszolgáltatással. Ime, e jelenlegi követelések történelmi igazolása a fennebb röviden előadott históriai elmélet segítségével.

Lássuk azonban, hogy a dako-román történetírók által oly ideális szinben feltüntetett katonai korszak (epoca militara) a régi római legionarius élet ez állitólagos későkori halvány visszfénye milyen volt a maga prózai valóságában?

A dako-román történetírók felfogása szerint a nemzeti és területi autonomiával biró román tartományok élén *vajdák* állottak, valósziniűen, mint a római legiók prefektusainak direkt hivatalbeli utódai. A vajda, vagy románosan *voda* se nem római eredetű, sem pedig római fogalmat nem jelölő szó, hanem bulgár-szláv minden ízében. Olyan vajdák pedig, mint a magyarországi oláh vajdák másfélék is voltak Szent István birodalmában. Zsigmond király 1417-ben április 18-án a czigányok László nevű vajdájának oly szabadíték levelet ád, melyben ez az oláh vajdák szabadságaihoz és előjogaihoz hajszálnyira hasonlatos szabadságokat és előjogokat nyer, a mennyiben felhatalmazza, hogy a czigányok felett egymás között előforduló viszálkodásaikban szabadon itélhet (si inter ipsos aliqua zizania seu perturbatio evenerit ex parte quorumque .... iudicandi et liberandi

habeat facultatem). Sőt a czigány vajdaság még tovább tart, mint az oláh vajdaság, mert még I. Rákóczi György is vitézlő Vallon Pétert teszi a czigányok vajdájává és csak jó későn tiltják el az Approb. Constitut. Regni Trans. Pars III. Tit. LIX., hogy „a czigányok vajdaságának tiszti ezentul fel ne vétessék és se fejedelmek ne konferálják, se senkinek ne is solicitálják sub poena violationis constitutionum regni." A czigányok tehát dokumentaliter bizonyíthatnák, hogy őket nemzeti főnökeiktől, nemzeti administracziójoktól és igazságszolgáltatásuktól az Approb. és Compiláták fosztották meg, mig a román vajdaságoknak már rég nyoma volt veszve akkor, mikor Rákóczi György fejedelem parancsolatából az erdélyi fejedelemség e kodexét összeállították.

Erzsébet királyné 1364. Luppertszászáról (a mai Beregszász) jelenti mindenkinek, a kiket illet, hogy a Beregmegyéből való *oláh* közönség azon panaszal járult hozzá, hogy Bereg várának ispánja az oláhok szabadságának ellenére vajdájok helyett saját embereivel intézkedik közöttük, a kiktől az oláhok sokféle jogtalanságot szenvednek. Könyörögnek azért a királynénak: engedje meg nekik, hogy akaratuk szerint jóravaló vajdát választhassanak mint a Máramarosban és az ország egyéb részeiben lakó oláhok teszik, — a ki aztán biráskodjék köztük, minden jövedelmet és jogos követelést, mely a királynénak és a beregi vár ispánjának kijár, hűségesen beszolgáltasson és teljesíttessen. 1370-ben ugyancsak Erzsébet királyné rendeli el Budáról, hogy a beregi vár ispánja az oláhoknak vagyonbeli pereiben itéljen. Az oláhok vajdája pedig kisebb ügyekben biráskodjék. Meghagyja egyuttal a nádornak, az országbirájának meg helyetteseiknek is, hogy ne fogják pörbe a kérelmezőket, mert a kinek ellenök keresete van, az a beregi ispán és az oláhok vajdája előtt pereljen. 1378-ban Budáról kiadott oklevelében pedig az összes hatóságoknak jelenti, hogy a Bereg megyebeli kenézek és oláhok panaszából megtudta, hogy a hatóságok mindenféle hamis ráfogásból biráskodnak rajtok s mellőzik saját tisztviselőiket: a beregi ispánt és az oláh vajdát. A hatóságoknak e miatt keményen meghagyja, hogy semmi ügyben se itéljenek az oláhok felett, kivéve a nyilvános lopás, rablás és bűntettek ügyeit, még

vagyoni perekben is előbb azok illetékes tisztviselőitől várjanak igazságot.

Erzsébet királyné oklevelei igen érdekes adatokat adnak kezünkbe az oláhok homályos közjogi viszonyainak felderítésére. Megtudjuk belőlök először is, hogy nem a vajdák voltak az oláhok legfőbb hatósági személyei, hanem a királyi várak ispánjai, a kik bármiféle nemzetiségből eredtek is, de nemesek s a király képviselői, tehát a politikai magyar nemzethez tartozók voltak. A vajdák mintegy közvetítőkapcsot alkotnak az oláhok és a várispán között. A vajda ügyel arra, hogy az oláhok megadják tartozásaikat a királynak és az ispánnak. A vajda itél a kisebb pörökben, a nagyobbakban pedig az ispán; sulyosabb bűnügyekben itéletet hozni általában a rendes törvényszékek feladata.

Az a kérdés most már: mi különbség van a kenéz és a vajda között? Az előbbi fejezetekben régi görög és szláv forrásokra hivatkozva, említettük, hogy az oláhok első társadalmi és politikai formácziója a katun (telep, tanya) volt s hogy e katunok élén kenézek állottak. Annyi kenéz volt tehát köztök, a hány katun. Engel[1]) az 1268. év történeteiről szólva, azt mondja, hogy Magyarország megnépesítésére scultetiak állíttattak fel; azaz valamely tehetősebb települőnek egy darab puszta föld vagy erdő adatott, oly feltétellel, hogy azt megtelepítse, maga és maradékai pedig azok felett biráskodjanak. Az oláhokra és rusnyákokra vonatkozóan az ilyen skultécziák kenézségeknek neveztetnek. Ez a kenézi jog eredete, s hogy ez így van és nem másképen, az oklevelesen is bizonyítható."

Említettük azt az oklevelet, melyben Musáth fia, László Dénes erdélyi vajda meghagyásából Péter erdélyi vajdától azt kéri, hogy iktassa be a neki adományozott zalasdi birtokba. Stroya és Zayk kenézek (valószinű őse a most báróvá lett Zeyk családnak) ez ellen tiltakoznak s azt mondják, hogy Zalasdot *a sürü erdőség kiirtása fejében kenézi jogon* kapták a királytól 1400-ban. Zsigmond király nevében Szántói Laczk Jakab és Tamási Herrman János erdélyi vajdák és szolnoki ispánok Stancsul,

---

[1]) *Engel*: Geschichte des ungarischen Reichs 359. l.

Berivoj, Dragomir és Vlád hátszegi kenézeknek adják a Vaskapura menő uton levő „Achinus Polyana" nevű falut uj *megtelepítés és népesítés végett.* A telepítő kenézek és örököseik semmi szolgálattal, semmi adóval sem tartoznak az uj birtoktól. Csak az uradalom elismerésének jeléül fizetnek évenként Szent György napján 200 denárt folyó pénzben. Ezt megelőzően 1394-ben adja Zsigmond király a dévai királyi várhoz tartozó *Lesnek nevű erdőt kenézi birtokul* egy Dobre nevű oláhnak, azon feltétel alatt, hogy ő és örökösei engedelmesek legyenek a dévai várnagynak s úgy teljesítsék a szokott fizetéseket és szolgálatokat, mint a várhoz tartozó más kenézek.

De nemcsak a király s az erdélyi vajda adományozhattak kenézi birtokokat, hanem a főispánok is. Igy 1352-ben *Szeri Pousa* krassói főispán és sebesi várnagy mutnoki István fiának Juganak és Bogdánnak adja a *Mutnok-pataka* nevű földet, *mely lakos nélkül való,* hogy azon szabadsággal birhassák, melylyel más kenézek birják a maguk kenézségét. Ez oklevélben is körül van írva, hogy miben biráskodhatik a kenéz? Kisebb ügyekben, mert a nagyobbak, mint a rablás, lopás, gyujtogatás a sebesi törvényszék alá tartoznak. 1378-ban a *Voja* vagy *Patak* nevű birtok miatt per támad, a néhai bolgár bánnak utódai között. Lajos király meghagyja a csanádi püspöknek, hogy Szeri Pousa fia, István jelenlétében, ki a királyt képviseli, vizsgáltassa meg az ügyet. A kérdés az volt, hogy János fiai mutassák fel I. Károly adománylevelét, a melyből kitessék, hogy hány falut és hány földmívelőt lehet vala a Voja nevű, állítólag nekik adományozott földre telepíteni? A Voja birtokon 300 földmívelő volt. Határos volt e föld *Gaden* kenézségével, hol csak 5 paraszt lakik, *Bogdánfi Pál* kenézségével, melyen szintén 5 paraszt lakik, továbbá *István* kenéz falujával, melyben csak négy házhely van.

Ez okleveles adatokból láthatjuk, hogy a kenéz voltaképen semmi egyéb, mint telepítési vállalkozó. A tatárjárás után tömérdek üres és gazdátlan jószág jut a királyi kincstár birtokába. E birtokok távol eső, különösen erdős részeire szivesen telepítik meg a pásztorkodásból élő oláhokat. Hisz az erdőt a júh- és marhatenyésztő pásztor oláh azonnal tudja értékesíteni,

megfizetvén róla az 50 júh után járó egy júhot, mint kenéz adót. A kenézek tehát a királyi jószágon legelő júhok pásztorai a szó gúnyos értelmében s ezért izente Károly király Bazarádnak azt, hogy az ő júhainak pásztora. Bazarád csak hatalmasabb kenéz volt, mint István kenéz, kinek falujában csak négy házhely volt, de a királylyal szemben de jure csak olyan helyzete volt, mint ennek.

A kenézeket embereikkel együtt azonban a király tisztviselői kiváló előszeretettel telepítik le a várjószágokra is. Itt már feladatuk nem erdőirtás s azért a király nem is elégszik meg tőlük az ötvenedik juhval. Hogy mit követeltek az ilyen várjószágokra telepített, már nem nomád, hanem földmívelővé lett oláhoktól, világosan tudjuk azt Zsigmond királynak egy 1427-ben kelt okleveléből. A dévai várispánok panaszolkodnak a királynak, hogy többen az oláhok közül, felbiztatva kenézeiktől, vonakodnak a szolgálatot teljesíteni. Erre a király meghagyja az erdélyi alvajdának, hogy támogassa a várispánokat a szolgálat teljesítésétől vonakodó oláhok ellen, „mert az oláhok személyei a vártól el nem választhatók, valamint az általuk birt szántóföldek sem választhatók el attól, jóllehet azokat saját hasznukra mívelik. Az oláhok nemcsak meghatározott fizetésekre, hanem a várnak fentartása végett a régi jó szokás szerint kézi munkára, sánczok ásására, favágásra és élelem behordására is kötelesek.“

Venczel király Budán 1301-ben az udvarhelyi székelyek között való oláhfalviak kenézének, Ursnak kérelmére kiváltságlevelet adott, melyben ezen helység lakosainak jogait és kötelességeit szabályozta. Ez oklevél szerint Oláhfalu oláh lakosai, kiket az előbbi királyok adományoztak meg *elhagyott puszta földdel* s kik a szomszédos székelyek támadásai és foglalásai miatt elszegényedtek és megfogyatkoztak, továbbra is, mint régebben, csak az udvardi (udvarhelyi) királyi várba fa- és gerendahordással s a vár körüli gyalogszolgálattal tartoztak és felettök senki más sem biráskodhatott, mint az udvarhelyi várnagy. Nem tartoztak dézsmával senkinek, kivéve az udvardi egyháznak fizetett kepét és more siculorum, inter quos vivunt örökre fel voltak mentve minden adó rovataltól, de kenézüknek

meg kellett adniok, a mivel annak kötelesek voltak.[1] E két oklevélben világosan meg van írva, hogy micsoda szolgálatra voltak kötelesek a várjószágokon lakó oláhok: épületanyagot hordani a várhoz és dolgozni a várépítési s javítási munkálatokon, és élelmi szereket fuvaroznia a várba s gyalog küldönczi szolgálatokat teljesíteni a várnagy rendeletéből. Ime, mire redukálódik valóságban a románok várépítői művészete és tudománya, a mivel a dako-román történetirók oly fennen szeretnek dicsekedni.

A hol az apróbb s nagyobb oláh kenézségek nagyobb számmal vannak, mint p. Beregben és Mármarosban vagy Hunyadban, a kenézek maguknak vajdát választanak s ekkor nem a kenézek, hanem a vajdák állanak közvetetlen összeköttetésben a vár ispánjával. A vajda szedi össze a kenézektől az ispánnak és a királynak járó jövedelmet s ő ügyel fel, hogy a kenézségek mindenike pontosan teljesítse tartozásait. Míg a kenézség vagyoni tulajdon s így apáról fiura szálló, addig a vajdaság csupán személyes tisztség, melyet a fiu az apa után nem örökölhet. Érdekes, hogy oláh vajdai tisztséget néha tősgyökeres magyarok is viselnek. Igy egy 1495-beli oklevél tanusítása szerint Sámolykeszi faluban az oláh vajdasági tisztet előbb Székely Pálnak, azután pedig testvérének, Máténak adja Corvin János. A Székely-család pedig tősgyökeres magyar és katholikus volt.[2])

Mint vannak kisebb-nagyobb kenézek, úgy a vajdaság sem egyforma. Néhol közel áll az ispánsághoz, más helyt alig egyéb gazdasági tisztnél. 1445-ben László macsói bán egy oklevelében azt irja: „nobilibus viris Moga, Ladislao de Bolya, Stephano de Birtin, Johanni de Fenyűpataka, Sorban et Johanni de Ribicze woyvodis nostris nobis dilectis," hogy igazítsák el azt a vitát, mely a nagyszebeni Simon pénzverő és az ő kőrösbányai jobbágyai között egy darab föld miatt támadt.[3]) Ime László macsói bánnak zarándmegyei birtokán hat vajdája volt.

[1]) Székely Oklevéltár I. kötet 29—31. l.

[2]) *Márki Sándor:* Arad vármegye és város története. I. köt. 502. l.

[3]) *Dr. Sólyom-Fekete:* Adatok a volt zarándmegyei részek történetéhez. Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társaság Évkönyve 22. l.

Az oláhok közül részint a királyok ajándékoznak el többet egyeseknek, pl. püspököknek, káptalanoknak, részint maguk szökdösnek magánosok birtokaira, kényelmesebbnek találván ott az életet, mint a királyi jószágokon. Bizonyíték erre III. Endre már idézett oklevele, melyben meghagyja, hogy valamennyi oláh, bárkinek is birtokán legyen, a királyi birtokokra vitessék vissza, ha kell erőhatalommal is. A gyulafehérvári püspöknél azonban meghagyja a 60 oláhot, mert az oklevelesen igazolja, hogy Kun László adományozta neki. 1374-ben Lajos király Kolozsvár városának adja a Torda és Kolozsvár között fekvő „Fleck" nevű erdőt, a melyen egy oláh falu, a mai Felek telepszik meg. 1377-ben a király e husz oláhháznépből álló falut átengedi a városnak az oláhoktól járó juhötveneddel együtt. Van egy török közmondás: a szultán vagyona tenger, disznó a ki nem eszi. Ez a török közmondás sokban talál a középkori magyar állapotokra is. A magyar király vagyona igazán tenger volt ez időben. A hatalmas emberek igyekeznek is abból különböző ürügyek alatt mentől többet elfoglalni s ezt teszik különösen oly időkben, mikor a királyi hatalom gyenge volt, a mi a királyság és a nagy oligarchák közötti állandó versengés idejében sokszor megtörtént. Még a nagy Hunyadi Jánost sem lehet attól a vádtól felmenteni, hogy a királyi jószágokat és jövedelmeket erőszakosan lefoglalja a maga számára. Ily módon jut sok oláh telepes magánosok kezébe és lesz rövid idő alatt kétfele oláhság: a királyi birtokokon és a várjószágokon, kenézek és vajdák közvetetlen hatósága alatt élő oláhság és az ugynevezett közönséges oláh.

A magántulajdonba jutó oláhság száma még más uton is növekedik. Egyes kenézeket és vajdákat a királyok megnemesítenek, nekik adományozván nemesi birtokul azt a jószágot, melyet idáig kenézi jogon birtak. Természetesen az ilyen birtokokon lakó oláhok helyzete is megváltozik. A kenéz vagy vajda földesurrá lesz és az oláhok így az ő birtokán királyi szolgákból földesuri alattvalókká. Említettük, hogy László, Musát fia, a zalasdi birtokot nemesi adományul kapja, de Stroja és Zayk kenézek ez ellen tiltakoznak. Az erdélyi káptalan 1408-ban bizonyságlevelet ád arról, hogy István hátszegi oláh a maga és

atyjafiainak nevében óvást tett Juga ellen, ki a ponori közös kenézségnek negyed részét nemesi birtokul akarja magának eltulajdonítani, mi által nagy kárt szenvednének. E tiltakozásoknak, mint az idézett oklevelekből kitetszik, az volt az oka, hogy a megnemesített kenézek földesuri tulajdonul vévén birtokukba a magok részét, a többi kenézek abban a véleményben voltak, hogy a nemessé lett kenézek birtokai után elesett királyi jövedelmeket is ezután nekik kell hordozniok.

De más körülmény is okozója lesz annak, hogy a nemessé lett kenéz teljesen kiszakadjon az oláhság kebeléből. I. Lajos király megparancsolja, hogy a kenéz csak az lehet, a ki katholikus s ha nem lesz katholikussá, elveszíti kenézségét. Lajos e rendeletét Zsigmond király megerősítvén, újra kiadja. A nemessé és katholikussá lett kenéz pedig teljesen magyarrá lesz minden ízében s ez az oka, hogy egész sorát lehet kimutatni a kenézektől származó magyar nemesi és főnemesi családoknak. A dako-román írók ebben a jelenségben, mely csak egyenes és természetes következménye volt az akkori állami és társadalmi élet viszonyainak, szándékos magyarosítási tendencziát látnak a magyar kormányok részéről. Úgy igyekeznek feltüntetni, mintha de facto lett volna egy előbbi időkből származó *román nemesség* is, melynek tagjait nemzetiségök levetkőzésére részint érdek, részint állami és társadalmi erőszak kényszerítette volna. De hát ezt a román nemességet ki adományozta volna? A magyar királyok aligha, mert ők az ország törvényeinél, de más természetes körülményeknél fogva sem adományozhattak más nemességet épen úgy, mint a franczia királyok nem tehettek senkit angol vagy spanyol nemessé. Igaz ugyan, hogy az oklevelekben a nobilis valachus több ízben előfordul, de ennek értelme nem közjogi, hanem csak ethnikai. A felvidéki megyék tót eredetű nemességéről akárhányszor úgy emlékeztek meg a magyarabb vidékeken, mint „tót nemes emberekről", de ki állíthatná, hogy Magyarországon közjogi értelemben vett tót nemesek voltak. Épen így nem voltak oláh nemes emberek sem, sőt a nemesség egysége és magyar jellege odáig ment, hogy az autonom kormányzattal biró Horvátországban sem adományoztak mást, mint magyar nemességet. A magyar nemes tagja volt a magyar

szent koronának, (membrum sacrae coronae). Miután se oláh, se tót szent korona sohasem volt Magyarországon, egészen világos, hogy más nemesség sem lehetett a szó közjogi értelmében, mint magyar. Ez oly határozott és tiszta dolog, hogy ezt más értelemben elcsavarni még a dáko-román történetirás furfangjával és ferditői képességével sem lehet.

Miután a magyar királyok a nemesség osztogatásával épen nem fukarkodnak, egyre több oláh kenéz és vajda lesz magyar nemessé. Ennek következtében a kenézek száma megfogy, sőt idővel, mikor az oláh települések nyoma és hatása a viszonyok természetes átalakitó ereje folytán egészen elvesz, a kenézségi rendszer is felbomlik s az a kenéz, ki nem lehetett nemes emberré, egyszerűen jobbágygyá lesz, mint a többi közönséges oláh. A kenézség elpusztulása a társadalmi fejlődés eredménye, nem pedig valami törvényhozási vagy kormányzati aktusé.

A kenézek és vajdák száma egyre fogy, de folytonos beköltözések folytán egyre növekszik a közoláhoké. Ezek sem magyarrá, sem katholikussá nem lesznek. A régi magyar alkotmányos és jogi felfogás szerint a hungarica natiot, a populus hungaricus-t a magyar nemesség alkotta. Ennek tagjai pedig bármiféle népfaj kebeléből is eredtek, nyelvre, érzületre, gondolkozásra nézve teljesen magyarok voltak. Volt is okuk rá, hiszen a magyar nemességnek olyan jogai és szabadságai voltak, a minővel egyetlen más nemzet nemessége sem dicsekedhetett. A ki magyar nemessé lett, annak volt oka azt hinni: Extra Hungariam non est vita! A misera plebs nemzetiségével pedig nem törődtek, sőt szégyenkedve kell megvallanunk, hogy őseink jobban szerették az idegen nemzetiségü jobbágyot, mint a magyart. Amaz alázkodó, félénk és türelmes volt, ez pedig nyakas és engedetlen s ép oly aristokratikus gondolkozásu, mint maga a földes úr. Az egyház s a királyi hatalom Rómából vett ösztönzésekre igyekezett a románok között vallásos propagandát csinálni, de a mint Havasalföldön és Moldovában legtöbbször megelégedett azzal, hogy a vajdát megnyerje a katholicizmusnak, itt is elégnek tartotta, ha a kenézeket és a vajdákat sikerült katholikussá tennie. A román köznéppel nem sokat

gondolt. De miért is, mikor anyagi érdekei nem voltak ezzel kapcsolatosak, hisz az úgy sem fizetett tizedet.

Az oláhok, mint az eddigiekből tudjuk, a királyi jószágokon laktak, még pedig néptelen s többnyire erdőboritotta földeken. Foglalkozásuk a pásztorkodás és az erdők irtása volt. Földet tehát kezdetben nem míveltek, s így a királynak sem fizethettek egyebet a szokásos ötvenednél s némi pénzbeli adónál, épen úgy, mint a Balkánon volt szokásban. Ez adózási kötelezettség helyenként az adományozott földek természete szerint különböző volt, de általános képe mégis csak az volt, hogy a néptelen, erdős földre telepített oláhok megfizették a juh-ötvenedet s ezenkivül holmi csekélyebb pénzbeli járulékot is. A várjószágokra telepített oláhok pedig az általuk mívelt földek haszonélvezete fejében különböző szolgálatokra voltak kötelezve a vár építése, jókarban tartása, élelmezése stb. körül. Az oklevelek tanúsága szerint a királyi adószedők bejárták évenként az oláh falvakat és pedig Szent György és Szent Mihály napja táján és összeszedték a kenézektől és a vajdáktól a királynak járó jövedelmet. Egyebet nem fizettek senkinek, kivéve, ha ez a fizetés az adománylevélben külön ki volt kötve. Így, a mint az oláh-falviaknál láttuk, hogy azok tartoztak az udvarhelyi egyháznak kepét fizetni.

Lassanként a kiirtott erdők helyén lehetetlenné vált a baromtenyésztés és a szükség rákényszeritette, meg a szomszédos magyar vidékek s a megváltozott életfeltételek hatása is, hogy az oláh is felhagyjon a pásztorkodással s az irtványföldeket mívelés alá fogja. Az így mívelés alá fogott irtványföldek azonban, miután a tizedfizetés a birtok és nem a személy után járt, mikor még erdőség borította, tizedfizetésre nem volt kötelezve, szántóföldé alakulása után sem volt tizedköteles. Tehát a pásztorból földmívelővé lett oláh sem fizetett tizedet. Ellenben igen is fizetett tizedet minden székely, szász és magyar, mint eredetileg földmívelő. A tizedköteles földeket, melyeken katholikus magyarok, székelyek és szászok laktak, keresztény szántóföldeknek (terrae Christianorum) nevezték, megkülönböztetésül az oláhok által mívelt és a már jelzett okból tizedfizetésre nem kötelezett földekkel. Természetesen, ha ilyen keresztény földre

oláh telepedett le, az is fizette a tizedet, mert a tized a birtokhoz volt kötve. Ez a viszony nagyon hasonlatos volt egy maig is fennálló viszonyhoz. Bizonyos urasági birtokok tulajdonosai kegyuri jogokat gyakorolnak a birtokukon levő katholikus egyházközség felett. A jog a plébános kinevezésében vagy kinevezésre való ajánlásában (praesentálás) áll, a kötelezettség pedig az egyházközség költségének egész vagy részben való viseléséből. Így aztán, ha a birtok, tegyük fel, zsidó kézbe jut — az új tulajdonosra, jóllehet nem katholikus, sőt nem is keresztény, a birtokkal járó jog és kötelesség átháruI. Még a püspöki és káptalani birtokokon lakó oláhok sem fizettek tizedet, csakis a szokásos ötvenedet, miután a tized nem személy, hanem birtok után járó kötelezettség. E birtokokon is csak később változik át az ötvened-fizetés tizedfizetésre, de mint Zsigmond királynak egy 1398-ki oklevele tanusítja, külön királyi beleegyezéssel. Ez oklevél azt is megmondja, hogy miért engedi meg ezt a király. Miután a püspök banderiumot tartozik kiállítani, a káptalan pedig pénzbeli járulékot fizetni, a hadtartásra azért szedhetnek tizedet a püspöki és egyházi oláhoktól is.

Verancsics Antal [1]) azt mondja: „Három nemzet lakik Erdélyben: székely, magyar és szász. Még az oláhokat is ide kell számítanom, a kik vannak oly számosan mint a három nemzet egyike. De nekik nincsenek szabadságaik, nincs nemességök, nincs birtokuk, kivéve Hátszeg egynehány kerületét, a kik Hunyadi János idejében, a ki szintén onnan származott, a törökök ellen tanusított vitézségökért nemességet kaptak. A többi közönséges oláhok a magyarok alattvalói, nincs saját lakóföldjük, hanem szétszórva élnek az egész országban, kevesen a síkságokon, legtöbben a hegyeken és az erdőkben, a hol barmaikkal nyomorúságosan tengődnek.“

Verancsics az oláhokról való e rövid rajza teljesen találó képet fest az oláhokról. Hogy általában minő volt az oláhság helyzete az országban, mik voltak a kenézek és vajdák stb? Azt az előbbiekben igyekeztünk részletesen és lehetőleg, a mennyire ilyen szétágazó és bonyolúlt tárgynál lehetséges, világ-

[1]) *Kovachich*: Scriptores minor. II. kötet 106.

gos és áttekinthető módon összefoglalni. Voltak azonban az országnak egyes vidékei, melyekben, mint Verancsics mondja a Hátszeg vidékiekről, volt a románoknak nemességük, birtokuk és szabadságuk is. A hol már inkább lehetne beszélni külön román területről, de természetesen nem olyan értelemben, mint azt a dako-román történetirók teszik, mivelhogy ennek a román autonomiának is egészen más természetü forrásai voltak, mint a hogy ők tudni vélik.

Midőn II. Mohamed 1453-ban Konstantinápolyt bevette, Európát a török ellen való hadikészületek láza fogja el. Magyarország rendei Budán országgyülést tartanak, melyben kimondják, hogy az ország egész hadereje keljen fel, még a *jász*, *oláh*, *kún* és *tatár* kerületek is száz házhely után annyi fegyverest tartoznak kiállítani, mint a mennyit a jobbágyokkal biró megyei nemesség.[1])

Mifélék ezek az oláh kerületek? Már I. Lajos idejében akadunk Krassó- és Szörénymegyében a megyei hatóságtól független oláh kerületekre. 1391-ben a Sebes-, Lugos-, Karán- és a komjáthi kerületek nemesei és kenézei itélnek Perényi Miklós szörényi bán elnöklete alatt egy perben. Zsigmond király 1437-ben a két Oláh Jánosnak, azért hogy ötven lándzsást három hónapig fegyverben fognak tartani s így egy lándzsást 25 arany forintba számítva, 1550 arany forintot fognak költeni, ez összeg biztosítására Komját kerületet adja, a melyet ezek bizonyos öszszeg fejében idáig is zálogban tartottak. Ulászló király Lászlónak és Dézsnek, Temeseli Dézs unokáinak hűséges szolgálataikért Miháld kerületben négy helységet adományoz.

Az oklevelekből összesen nyolcz oláh kerület neve konstatálható. Egy 1457-ben kiadott királyi oklevél azt mondja, hogy *Lugos*, *Sebes*, *Miháld*, *Halmos*, *Krassófő*, *Borzafő*, *Komját* és *Ilyéd* kerületeinek nemesei, kenézei és közoláhai Bécsbe V.

---

[1]) *Corpus Iuris Hung.* 1454. articul. 9. „Item omnes liberae Civitates, tam nostrae regales et reginales, quam dominorum despoti et comitis Ciliae et aliorum Magnatum, nec non totum regnum nostrum Sclavoniae, de quibus lucrum camerae solvere non consvevissent, malo praemisso connumerari debeant. Et similiter Philistaei, Cumani, *Valachi* et Tartari connumerati debeant exercituare.

László királyhoz követeket küldtek azzal a kéréssel, hogy erősítse meg azon szabadságokat és jogokat, melyeket az oláhok és kenézeik a királyoktól kaptak. Minthogy pedig a nevezett kerületek a Dunánál őrködnek a török becsapások ellen, a király, hogy őket még nagyobb buzgóságra ösztönözze, eleget tesz kivánságuknak.

„Mivelhogy e kerületek a török becsapások ellen a Dunánál őrködnek" — a királyi oklevélnek e kifejezése adja a kulcsot kezünkbe az oláh kerületek megértéséhez. Ez oláh kerületek a mai Krassó-Szörény- és Temesmegyében feküdtek és Hunyadban, Hátszeg vidékén. Kivétel nélkül mind oly vidékeken, melyeken át szokott a délkelet felől támadó török betörni az országba. Továbbá azt is látjuk, hogy mindenik oláh kerületnek középpontján egy-egy királyi vár van s hogy ezek a királyi várak e vidékeken sokkal sürűbben vannak, mint az ország középpont felé eső részeiben. A helyzet arra kényszerítette e királyi várak ispánjait, hogy a várjószágokon letelepített oláhságot fegyveres szolgálatra is alkalmazzák. Minekutána a fegyverviselés e korban tekintélyt biztosító és sok előnyt nyujtó dolog volt, a vajdák és kenézek szivesen vállalkoznak rá. Miután mentől nagyobb számu olyan fegyveresre volt szükség, kik felett szükség esetén a várak parancsnokai azonnal rendelkezhessenek, bele vonják azokat a kenézeket is e szolgálatba, kik nem a várjószágokon voltak letelepítve, hanem az oláh földeknek nevezett irtványokon is. Így fejlődik ki, külön-külön mindenik vár körül egy oláh kerület, melyeket aztán V. László király a mai Krassó-Szörényben egy közigazgatási egészszé egyesít. Az oláh kerületek szervezete tehát nem maradványa valami régi római vagy román katonai institucionak vagy előbb birt politikai jognak, hanem eredménye egyszerüen a viszonyok által teremtett fejlődésnek.

De lássuk, V. László [1]) király hogyan szervezi e kerületeket egy modern kifejezéssel élve — közigazgatási területté.

---

[1]) Érdekes módon fogja fel e tényt is a dako-román történetírás. „A magyarok igyekeztek a románokat megfosztani politikai jogaiktól s így rabságra vetni. E küzdelemben azonban a bánáti románok László királyban, Albert fiában, védelmezőre találtak. Ez a nagy ellensége a magyar aristokrácziának, ki halálra itélte Corvin Lászlót és börtönbe vetette

A király rendeli, hogy α) jövőre a nyolcz kerület ne szakíttassék el egymástól s hogy a *komjáti* kerület, melyet Zsigmond király Hunyadi Jánosnak elzálogosított, a kölcsön kifizetése után a más hét kerülethez csatoltassék.

β) A király megigéri, hogy az oláhok akarata ellen e kerületekben senkinek sem fog adományokat tenni.

γ) A nemes oláhok és kenézek a várispánok törvényszéke elé tartoznak s innen a felebbvitel a királyi udvarhoz történik. (A vár ispánja rendszerint a király embere, tehát magyar, csak kivételes esetben, nagy érdemek alapján oláh, de mindig nemesített oláh).

δ) Az oláh nemesek egyenlők az ország többi nemeseivel. (Ez nagyon természetes, mert hiszen ők is de jure csak magyar nemesek voltak.) A kenézek pedig minden, a koronának járó adótól mentesek. (Ez uj kiváltság s az oláh kenézt teljesen egyenrangúvá teszi a szabad székelylyel!)

ε) Idegenek a közoláhok ellen csak a nemes oláhok előtt törvénykezhetnek, a nemes oláhok és kenézek ellen pedig csak ispánjoknál indíthatnak keresetet.

1487-ben a két szörényi vicebán Sebesen az összes nemesekkel és Váraljai András szolgabiróval törvényszéket ültek. Ez alkalommal nemes Vádi Kopasz panaszt tett bizerei Gámán László fia, nemes György ellen, hogy az molnárjával együtt még atyja életében felgyujtotta egy malmát a Bizere folyón s kéri ezért 60 forintnyi kára megtérítését. Nemes György tagadta a vádbeli cselekményt s ezért a törvényszék szükségesnek találta, hogy vádlott az oláh kerületek régi jó törvényei szerint (juxta antiquam et approbatam legem districtuum volachalium) tizenketted magával esküdjék meg, hogy nem követte el a vádbeli

---

Corvin Mátyást. (Mellékesen megjegyzem, hogy olyan román író is van, ki Hunyadi László megöletésének okát abban találja, hogy őt a magyar arisztokraták, mint olyan született románt, ki az oláh népet védelmezte a magyarok elnyomása ellen, halálosan gyűlölték.) Ez a király, hogy megóvja a bánáti románokat attól, hogy a magyarok jobbágyai legyenek, mindnyájokat nemessé tette és megtiltotta, hogy más vidékről való idegen ember köztök letelepedve, a község beleegyezése nélkül jószágot vehessen.“ *Florescu*: „I dealul lui Balcescu“ Revista lui Tocilescu Vol. VIII. fasc. II. 302. l.

cselekményt. Hogy ezek az oláh kerületek juxta antiquam legem valachorum, azaz a kenézek által őrzött jogszokások szerint jártak el a pörökben, az nagyon természetes és azon egy oly korban, melyben jóformán úgy az administráczió mint az igazságszolgáltatás terén a hány ház, annyi szokás, senkisem csodálkozhatik. Különben is a középkor nemcsak Magyarországon, de az egész Europában is a helyi jogszokásoknak, autonomiáknak, privilegiumoknak volt arany-kora. Ebben egységes közigazgatási vagy jogelvet keresni a históriai felfogással ellenkező naivitás.

Hogy ezek a katonáskodó oláhok különösen a kenézek és magától értetődvén a nemesek még inkább, majdnem teljesen el voltak magyarosodva, azt bizonyítják a karánsebesi kerületnek, tehát az egységessé tett nyolcz oláh kerületnek fennmaradt irományai, melyek majdnem egyforma számban vannak magyarul és latinul írva, de soha egyetlen esetben sem oláhul; sőt nincs ez oklevelekben semmi támaszpontja annak a feltevésnek, hogy e törvénykezések alkalmával az ügyvitel nyelve más lett volna, mint a latin vagy magyar, — sőt valószinű, hogy ezek a katonáskodó oláh nemesek nem tudván latinul, kizárólagosan a magyar nyelvet használták közügyeik tárgyalásában. Aeneas Sylvius, a későbbi II. Pius pápa Európa czímű művének II. fejezetében azt írja, hogy a katonáskodó oláhok között csak nagyon keveset találhatni, a ki nem tud magyarul (hungaricae linguae nescius).[1] Hogy ezekből az egykori gör. keleti vallásu oláh kenézekből micsoda buzgó katholikus és magyar hazafiak váltak, azt legfényesebben igazolja a Hunyadi-család története. Hunyadi János nem tudván latinul, a szokástól eltérően nem latinul, hanem magyarul teszi le a kormányzói esküt. A mint tudjuk, oly buzgó katholikus volt, hogy éjnek idején gyakorta elhagyta fekvőhelyét és templomba ment, hol a Megváltó feszülete előtt térdre borulva s áhitatos imába merülve, hajnalig időzött.

Dózsa Dániel[2]) válaszolva Papiu Ilarianu-nak, azt mondja,

[1]) *Fraknói Vilmos*: Mátyás király 6. l. Budapest 1890.

[2]) *Dózsa Dániel*: Csatározás a dako-román törekvések ellen (vonatkozva Ilarianu Papiu „Erdély függetlensége" czimü röpiratára. Kolozsvár 1863.

hogyan merészli azt a nagy Hunyadit oláh eredetűnek állítani, kinek magyar származását gróf Teleki József csalhatatlanul bebizonyította halhatatlan művében, a „Hunyadiak korában?"

Tény, hogy a dako-román íróknak valóságos mániája Hunyadi Jánostól elkezdve Deák Ferenczig [1]) minden nevezetesebb magyarból románt csinálni, Bethlen Gábort és Bocskait sem véve ki. Ez a hóbort azonban a komoly történetírót nem kényszerítheti arra, hogy a tények igazságát eltagadja. A Hunyadi-család román eredetét még az ujabb és kritikaibb magyar történetírók sem szivesen ismerik el, pedig tény. Még Réthy László [2]) is csak annyit enged meg, hogy e család is az oláh nép köréből való, de nemzetiségére aligha rumén, inkább délszláv volt. Ezt a Vuk vagy Vojk név mutatja, a mi Vlknak is iratik. A Vuk ugyanis szerb nemzeti név s farkast jelent. Azt mondja továbbá, hogy Corvin Mátyás okleveleiben is vannak olyan hivatkozások, melyek a délszláv eredet mellett szavaznak. „A Regibus vero Bulgariae atavis nostris . . . ." írja Mátyás s rokonait meg is nevezi. Ez oklevélből kitünik, hogy a Hunyadiak ősei a Balkán-felől bevándorló néptöredékek vajdái voltak, délszláv és albán fejedelmi családokkal való rokonságból.[3])

1409 október 18-án kelt adománylevelével Zsigmond király Serbán fiának, Vojknak az ő udvari vitézének adja a fejérmegyebeli Hunyadvár nevű birtokot. Ennek a Vojknak három fia volt: János, Vojk és Juon. Érdekes, hogy Vojknak tulajdonképen két János fia van. Egyiket, a későbbi Hunyadit, Johannes néven nevezi az oklevél, a másikat pedig románosan Juonnak. Valószinü, hogy Vojk egyik fia, Johannes katholikus volt, Juon pedig gör. keleti. Az ilyen vallásbeli ingadozások ebben a korban épen nem tartoztak a ritkaságok közé az oláh kenézek között. Egy 1419-i oklevélben már Juon is Johan néven fordul elé, a mi

[1]) „1847 nyarán a magyarországi liberális ellenzék gr. Batthyányi Lajos és a macedo-román földbirtokos Deák Ferencz alias Pescariu alatt összegyült stb." L. *Baritiu*: Istoria Transilvaniei. II. köt. 18. l.

[2]) *Réthy László:* Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. 144—145. l.

[3]) Réthy ez állítását *Kerchelich* „De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae not. praelim. Zágráb (280—282. l.) cz. művére való hivatkozással támogatja.

arra látszik mutatni, hogy időközben az is katholikussá lett. János neve egy 1434-ben Bazelben kelt oklevélben úgy fordúl elé, mint „Egregius Johannes dictus Oláh, filius condam Vojk de Hunyad, aulae nostrae miles." Tehát Vojk fia már ez időben egregius, azaz nemes ember. Albert király szörényi bánná teszi János testvérével együtt. Ekkor már nagyságos (magnificus) mind a kettő. 1440-ben kapják adományul Solymos, Berekszó, Nyavalyás és Burján helységeket Hunyadmegyében. Ez oklevélben már „uterque Johannes de Hunyad" néven vannak megnevezve. Az eddigi Oláh családi név tehát ekkor változik Hunyadira.

1548-ban I. Ferdinánd király levelet ír Oláh Miklósnak, a ki akkor zágrábi püspök és királyi kanczellárius volt. E levélben a többi között e szavak olvashatók : „Az oláhok, a te nemzetségbelieid, a mint tudva van, a világ felett uralkodott Rómától származnak s azért is nevezik magokat románoknak. A te fajodból sok kitünő hadvezér származott, így Hunyadi János, a híres Mátyás király atyja, *kik mind a ketten a te legközelebbi őseidhez tartoznak.*" I. Ferdinánd e leveléből világos, hogy Oláh Miklós rokonságban volt a Hunyadiakkal.

Hogy Oláh Miklós miféle családból származott, azt maga mondja el Hungariajában : „Havaselföldön elődeinktől fogva a mi időnkig két nemzetség: a Dáni és Draguli vetélkedett a vajdaságért. Hunyadi János idejében Drák (Dragula) vajda ragadta meg a hatalmat, részint megölvén, részint kihajtván a Dániakat. Az árdgyesi Manzillanak Marina nejétől két fia született : Stancsul és Stoján. Stancsulnak is két fia született : Dán és Péter. Stoján pedig vagy István engemet, Miklóst, Mátét, Ursulát és Ilonát nemzé. Megkerítvén Drák a vajdai hatalmat, a nagybátyámat Stancsult lefejezteté. István az én atyám, még fiu lévén, szerencsésen Mátyás királyhoz menekült, a ki őt több ízben visszaszándékozik vala vinni országába, a mint azt nemcsak az atyámtól, hanem Bornemissza Jánostól és Sárkány Ambrustól is hallottam, a kikkel az atyám vitézkedett volt.[1])

Mircse vajda halála után 1419-ben természetes fia II. Mircse vagy más néven Mihály lép a havaselföldi vajdai trónra. Dán

[1]) Irodalomtörténeti közlemények. I. évf. I. füzet. 1891 36. l. *Hunfalvy* : Oláh Miklós családi viszonyai és Hungariája.

azonban, a ki unokaöcsese volt Mircsének, azaz fia Mircse Dán nevű bátyjának, II. Mircsét letaszítja a trónról. II. Dánt azonban török segítséggel III. Radu kergeti el a trónról. II. Dán a magyarokhoz menekül s azoknak segítségével visszatér fejedelmi székébe, de nem sokáig uralkodik most sem, mert a boérok ellene fellázadván, megölik s helyébe II. Vládot, a Dracult teszik vajdává. Ekkor Hunyadi János is beleavatkozik a dologba. II. Vládot vagy Dracult elkergeti és helyébe teszi II. Dán fiát, III. Dánt. Ezt a törökök kergetik el, helyébe ültetvén másodszor is II. Vladot. Ez fogatja el Hunyadit a várnai vesztett csata után. Hunyadi kiszabadulván a fogságból, elkergeti Vládot s helyébe ülteti másodízben III. Dánt. Ennek halála után fia III. Vlád következik, kit IV. Vlád, a Dracul fia, a híres Czepes Vajda kerget el 1456-ban a trónról.

Ez a képe a Danestiek és a Draculestiek között való küzdelemnek. A magyarokat, nevezetesen a Hunyadiakat, mindig a Danestiek érdekében látjuk interveniálni. A román történetírók egyhanguan azt állítják, hogy Serban, Vojk atyja, a Danestiektől származik és Mircea voda üldözéseitől félve, menekült volna Magyarországba. Ennek az állítólagos rokonságnak közelebbi kimutatására a román iróknál nem akadtam rá ez ideig, de hogy kellett lenni valaminek a dologban, bizonyítani látszik az is, hogy Hunyadi apja, Vojk egyik leányát az oláh vajda fiával házasítja össze [1]) s így jút Hunyadi János ezen a réven is rokonságba az oláh vajdákkal. Nem lehetetlen, hogy az ismeretlenség homályából való ama gyors kiemelkedésben, mely a Hunyadiak családjának jutott osztályrészéül, tagjai kiválósága mellett e származásnak is volt része. Nem feladatom, mert hisz tanulmányaim egészen más természetűek, vizsgálni, hogy a Hunyadiak minő családi összeköttetésben voltak a Basarabak Danesti ágával, csak felhoztam, hogy történetkutatóink figyelmét felhívjam e nagyon is valószinünek tetsző körülményre. Ha áll, hogy a Hunyadiak tényleg a Danestiektől származnak, akkor meg van az is magyarázva, hogy a Kerchelich által felhozott, de a Kaprinaynál [2]) is idézett Hunyadi János- és Mátyás

[1]) Gr. *Teleki J.*: Hunyadiak kora. II. 63. l.
[2]) *Kaprinay*: Historia diplomatica II. 559—69. l.

király-féle oklevelek minő jogon emlegetik a Maranovicsokat „Albania és Thesszalia fejedelmeit" úgy, mint a Hunyadiak kedves vérrokonait?

Ez a magyarországi oláh kenézségek és vajdaságok képe, úgy, mint azt az oklevelek és a történeti tények mutatják. Ebből egy önálló politikai jogokkal és autonom kormányzattal élő román nemzet létét kiolvasni a dako-román történetírók fantaziája és czélzatos elfogultsága nélkül absolute lehetetlen. A ki ilyesmit szerényebb mértékben megkisérlett, az a „Vizsgálódás az erdélyi kenézségekről" czímű, Nagy-Enyeden 1846 ben megjelent névtelen röpirat szerzője volt. E röpirat éle a szászok ellen volt irányozva s azért bizonyos fokig tetszett a mélyebben nem fürkésző magyar közvéleménynek is. Még e röpirat megjelenése előtt vetette fel az erdélyi „Nemzeti Társalkodó" 1845. 48-ik számában azt a kérdést: „Kik vagy mik voltak a magyar királyok idejében Erdélyben fennállott kenézek, kenéziatusok és az azok birósága vagy vezérlete alatt létezett népek?" E kérdésre indirecte, az előbb említett röpirat kapcsán gróf Kemény József [1]) felelt egy terjedelmes és alapos tanulmánynyal, melyben e kérdést több oldalról megvilágította a nélkül, hogy teljesen tisztába hozta volna. Hogy a kenézségek és az oláh kerületek mivoltával tisztában lehetünk, azt nagyrészt Pesti Frigyesnek [2]) köszönhetjük. Pesti buvárlatait sok érdekes részlettel egészítették ki dr. Sólyom, Fekete Ferencz és Lehoczky Tivadar.[3]) Hogy Galicziában is voltak oláh kenézségek s hogy azoknak szervezete majdnem azonos volt a magyarországi kenézségekével, azt Kaluzniacky E.[4]) kutatásaiból ismerjük. Te-

---

[1]) *Graf Jos. Kemény*: Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen. Magazin für Geschichte Siebenbürgens von Anton Kurz. 1846. II. B. 286. és követk. lapok.

[2]) *Pesti Frigyes*: A délmagyarországi oláh kerületek és „Krassó-Szörény vármegye története."

[3]) *Sólyom-Fekete Ferencz* Hunyadmegyei Tört. és Rég. Társaság Évkönyve. *Lehoczky Tivadar* „A kenézek intézményéhez hazánkban." Történelmi Tár 1840. folyam 164. és következő lapok.

[4]) Verzeichnis der Ortschaften in Galizien, die durch Ansiedlung von Rumunen entstanden sind. Von Prof. E. Kaluzniacky. A Miklosich-féle »Ueber die Wanderungen der Rumänen« stb. cz. tanulmányban. Wien 1879.

kintettel a román történetírás ferdítéseire, teljes képet e kenézségekről Hunfalvy Pál festett post humus művében, „Az oláhok történeté“-ben. E tanulmányban az ő fejtegetéseit vettem alapul, helylyel-közzel kiegészitve a magam észrevételeivel.

A havaselföldi vajdák szokott czime latinul irott körleveleikben a következő: Jón (Wlad vagy Michael) Dei gratia Transalpinae Dominus et terrarum de Omlás et de Fogaras Dux.“ A szláv nyelvű oklevelekben pedig „gospodin vsei zemli Ugrovlachiskoi“, a görög nyelvűekben „αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας.“ Hasdeu és vele együtt a legtöbb román történetíró úgy magyarázzák e kettős czímet, hogy az Ungrovlachia vajdája azt teszi: „Dominus Hungariae et Valachiae“. Ez a czím azonban méltán felkelthette volna szerintök a magyar királyok féltékenységét s ezért, hogy elkerüljék a viszálkodást, a magyarokhoz írt leveleikben a közönyös Transalpina szót használták, míg másokhoz írt leveleikben az Ungro-vlachiát. Hasdeu szerint Fogaras és Omlás herczegséget akkor foglalták el a románok, mikor Leon Valatzes vezérlete alatt a magyarokat megverték. Ekkor Erdélybe betörtek s itt Fogaras földét elfoglalván, azt állandóan meg is tartották birtokukban. Azt már a Radu Negru-féle honalapításnál is láttuk, hogy a román írók egy része Radu Negrut Fogarasból vándoroltatja ki egy régi néphagyomány alapján, de viszont azt is láttuk, hogy Radu Negru állítólagos kivándorlása idejében kiknek volt e föld birtokában. Hasdeu szerint a román vajdák birván Fogarast és Omlást, birták egyuttal Magyarország egy részét is és azért méltán nevezhették magukat Dominus Ungrovlachiae-nek, a mely annyit tesz voltaképen, hogy Dominus Ungariae et Valachiae. *Panu* (1.[1]) azonban Hasdeu könyvéről irott birálatában éles kritikával mutatta ki, hogy mennyire téves ez állítás és hogy az oláh vajdák Fogarast és Omlást nem a foglalás, hanem a magyar király adománya jogán birták és nem is szakadatlanul, mert ha a királyok a vajdák szolgálataival és hűségével nem voltak megelégedve, hát egyszerüen másnak adományozták. Ezt konstatálván, feles-

[1] *G. Panu*: Istoria critica a romànilor. Convorbiri Literare. Anul VII. nr. 11.

leges volna hosszasan bizonyítgatnom, mennyire téves a román történetirók azon állítása, hogy Fogaras és Omlás a magyar koronától független önálló román herczegségek voltak a havaselföldi vajdák birtokában.

Havaselföldét a görögök nevezték Ungro-vlachia-nak, a mi annyit tesz, mint magyar Oláhország. A görög birodalomnak is megvolt, a mint látjuk, a maga Kis- és Nagy-Valachiája s hogy ezektől megkülönböztessék a Duna balpartján levő Vlachiát, elnevezték Ungro-valachiának, kifejezvén e szóval Magyarországtól való függését is. Ennyi az igazságnak megfelelő csupasz valóság.

Az a körülmény, hogy a havaselföldi oláh vajdák királyi adomány folytán Fogaras földének több izben birtokosai voltak, az ottani oláhok helyzetét egy kissé másképen alakítja, mint az ország más helyein lakó oláhokét. Oláh Miklós azt mondja Hungaria-jában (X. libr. I.) hogy ez a vár olyan, mint egy kis herczegség s alattvalói, az oláh boérok a vár urát úgy tisztelik, mint fejedelmöket. A fogarasföldi előkelő oláhokat nem kenézeknek s nem vajdáknak nevezik, hanem boéroknak. A boérság nem magyar nemesség, azt csak az oláh vajda adományozta. Hogyan keletkezhetett tehát a magyar állam területén olyan nemesség, mely eredetét az oláh vajdai hatalomtól vette?

Tomori Pál fogarasi várnagy 1511. augusztus 11-én tudtára adta mindenkinek, a kit illet, hogy Raduly, Vochan és Vaszul néhai Komsa fiai s egy másik Raduly néhai Stoycza fia, meg Harabal Szaniszló, néhai Viszti Sándor fia megjelenvén előtte, előadták, hogy Koszta ősük hajdan Mircse havaselföldi vajda és szörényi bántól boérsági tisztet kapott adományban egész Alsó- és Felső-Visztben és Alsó-Árpáson minden haszonvételestől, valamint azokhoz tartozó tizenkét sátoros czigányt is. És e boérságot mind máig birták is, de adománylevelöket a vingárdi Geréb Péter vajdasága idejében becsapott törökök elrabolták. Tomori tekintvén hűséges szolgálataikat, a Bornemisza János ur által reá bízott hatalomnál fogva megerősíti boérságukban, jószágaik és czigányaik birtokában.[1]

---

[1] *Hunfalvy:* Az oláhok története II. köt. 208. l.

Ez oklevélből világos tehát, hogy a havaselföldi vajdák az alatt az idő alatt, míg Fogaras vára birtokukban volt, boérságokat adományoztak s e boérságokat a magyar király vagy képviselői akkor is elismerték, vagy a szükséghez képest megerősítették, mikor e vár nem volt a vajdák birtokában. Hogy a vajdák a magyar állam területén a királyi adományból bírt földön boérságot osztogathattak, az nem áll magában. Ugyanezt tették Munkácson Koriatovics Tódor és utódai is.

Hogy ezek a boérok semmiben sem különböztek a többi várjószágokon lakó kenézektől, az kitűnik azon újabb törvényből,[1]) melyet Tomori várnagy 1508-ban az összes boérok és közoláhok egyetértésével alkotott, s melyet még ugyanazon évben jóváhagyott a várnak és vidéknek tulajdonosa, Bornemisza János. Ez a törvény 5. pontja azt mondja, hogy ezelőtt az elhalt boér hagyatékának örökösei a várnagynak felnyergelt lovat és lándzsát még akkor is tartoztak adni, ha nem is volt lova. Ezentúl az olyan boér után, kinek nem volt lova, csak három forintot fizetnek. A 7. pont pedig így szabja meg a boér kötelességeit: „A boérok minden évben fejenként két szekér fát visznek be a várba; egyet karácsonkor, másikat pedig Szent Mihály napján. Kaszálni is két napig tartoznak s aztán a lekaszált szénát összegyűjteni és behordani is az ő kötelességük. A 6. pont pedig a boéri birtokok minőségéről és jogi természetéről ad felvilágosítást. E szerint, ha a boér örökös nélkül hal el, ingóságaiból egy harmadrész a feleségéé, két harmad pedig a vár úráé lesz, a kire az ingatlan is visszaszáll. Ha az elhaló boérnak nincsen fia, de van leánya, az ingóság erre marad s az ingatlanból is egy negyedrész, de nem a természetben, hanem becsű szerint megszabott pénzértékben. Ha az elhaltnak osztályos atyafiai vannak, ezek elégítik ki a fennebbi becsű szerint a leányt, ha nincsenek, akkor a vár úra elégíti ki. Ha a leány atyja halála előtt ment férjhez, az ingóságból nem kap semmit, csak az ingatlan örökségből jár ki neki a negyedrész, „mert az

[1]) A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I. k. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Összegyűjtötték dr. Kolozsvári Sándor és dr. Óvári Kelemen. Budapest 1885 169—175. l.

oláhok törvénye szerint a női nemet nem illeti meg az örök birtok (quia in lege Valachorum haereditates sexum femineum non concernunt). Ha valaki leányát vagy leányait örökösíteni akarná a birtokban, az a földesúrtól és az esküdtektől érvényes pecsétes oklevelet szerezzen, melynélfogva a leányok fiúk módjára benmaradhassanak az örökbirtokban. (L. a székely fiúleányságot.) Ez új törvényből is azt látjuk, hogy a fogarasföldi boér birtokoknál is szigorúan meg volt őrizve azaz alapelv, melyet a kenézi birtokokra vonatkozóan Zsigmond király egy 1427-ben kelt oklevelében találtunk kifejezve, „mert az oláhok személyei a vártól el nem választhatók, valamint az általuk birt szántóföldek sem választhatók el attól, jóllehet azokat saját hasznukra mívelik."

De nemcsak a havaselföldi vajdák birták királyi adományul a fogarasi és omlási kir. jószágokat, hanem a moldovai vajdáknak is voltak ilyen jószágaik Erdélyben, nevezetesen Csicsó és Küküllő várai. Hogy mi volt czélja az ilyen adományoknak, azt nyiltan megmondja a Mátyás király uralkodása alatt 1467-ben hozott határozat, mely azt mondja, hogy Fogarast, Radnát és Omlást a hozzátartozó birtokokkal együtt nem szabad ezentúl senkinek eladományozni, hogy azokat a korona a havaselföldi vagy moldovai vajdáknak bármikor átengedhesse, hogy ha ezek kénytelenek lesznek fejedelmi székeiket elhagyni, azok innen aztán a visszatérést megkisérthessék. Ily világosan beszélő tények után igazán még a dako-román történetirástól is nagy merészség kell azt állítani, hogy az oláh vajdák a foglalás vagy az ősi római örökség maradványaképen birták e földeket. Nagyon helyesen kérdezte G. Panu idézett birálatában Hasdeu-tól, hogy logikailag is lehetségesnek tartja-e, hogy az oláh vajdáknál sokkal hatalmasabb magyar királyok megtűrték volna, hogy a vajdák egy pár száz fegyveressel békés birtokosai lehessenek e váraknak szemben az ő egész haderejökkel? Engel [1]) Radul vajdának egy szerződését közli, melyet 1507-ben az erdélyi szászokkal kötött, melyben e szavak olvashatók: „Én Radul, a birodalom havaselföldi részeinek vajdája elisme-

[1]) *Engel*: Geschichte der Moldau und Walachei. Halle 1804. 187. l.

rem, hogy őseink a szent koronához, a magyar királyokhoz mindig hivek voltak és mindenütt hű szolgálatokat teljesitettek és hogy a mi országunk a magyar királyságnak egy tagja (quod etiam regnum nostrum existat de membro regni Hungariae). Ha tehát ő egyszer kényszerítve lenne királyának országába menekülni (ad regnum Serenissimi Domini nostri regis) Szeben városa és a hét szászszék, őt családjával, boérjaival s azok családaival együtt fogadja be s engedjen neki ott lakást és szabad járás-kelést." Lajko, vagy László vajda 1372-ben a magyar királyt természetes urának nevezi, hasonlóképen Zsigmond idejében 1431-ben Vlád vajda is, a ki pedig oklevelében magáról azt irja: „Johannes Vlad, Dei gratia Valachiae Transalpinae Dominus et terrarum de Omlasch et de Fogaras dux." Ily tényeket nem látni, épen olyan vakság szükséges, mint a minő csodálatos élesszemüség a román vajdák Magyarország területén való souverain uralma fölfedezéséhez. Igazán bámulatos és csodálatos lény a dako-román történetiró!

V.

Az 1437-ki paraszt-lázadás és az erdélyi három nemzet uniója.

A nemzetiségi gyülés mint kései felelet a három erdélyi nemzet uniojára. Az unio trium nationum a román történetirók felfogása szerint. Odobescu, Slavici, Papiu Ilarian stb. szerint ez összeesküvés volt a román faj ellen. Hogyan vélekednek a magyar történetirók: Engel, Szalay, Kőváry stb. erről a paraszt lázadásról? A magyar történetirók is tévesen fogják fel. Mi a valóság? A kolozsmonostori szerződésben világosan el van mondva e lázadás oka és lefolyása. A szerződés szövege. A kuszita üldözésnek és Marchio Jakab működésének nem volt semmi hatása e lázadásra. A lázadó parasztok magyar nemzetiségüek voltak. Hogyan akarják bebizonyítani a román irók e parasztok román nemzetiségét? A jobbágyság helyzete, mint a birtokviszonyok eredménye. Szent István reformjai. A földbirtok mint a nemesség hatalmának alapja. A földbirtok természete és a parasztságnak, mint földmunkásnak helyzete. Az államhatalom védelmezi a parasztság érdekeit. A szabadköltözés és ennek megszorítása. A magyar jobbágyság sorsa az Anjou-korban fordul nehezebbre. Oka ennek az ősiség s az általa előidézett gazdasági változás. A földesuri biráskodás és az örökös jobbágyság mint az ősiség egyenes következménye, Az 1437-iki lázadás további története. A kápolnai gyülés és a három nemzet uniója. A parasztság ujabb felkelése. A nemesség diadala. Az apáti békeszerződés és főbb pontjai. A lázadás harmadszori kitörése és végleges leveretése. A nemesek levele a szászokhoz. Az unió megerősítése. Lépes alvajda megerősítő oklevele. Ki ellen kötötték az uniót? E lázadás eredménye a magyar parasztság nagymértékü pusztulása volt.

1895. augusztus 11-én az úgynevezett „nemzetiségi kongresszus“ után a résztvevők bankettet tartottak s ezen a gyülés román elnöke, illésfalvi Pap György pohárköszöntőjében körülbelül ezeket mondotta: „1437-ben a magyarok, székelyek és szászok megkötötték a hirhedt „*unio trium nationum*“-ot a románok ellen. A mai napon is köttetett a szerbek, románok és tótok részéről egy másik unio trium nationum és ezuttal a magyarok ellen. Ebben áll a mai nap történeti fontossága.“ Utána dr. Pop Csicsó István aradi ügyvéd s a kongresszus román jegyzője

emelkedett fel, azt mondván: 1437-ben a románok ellen összeesküdt magyarok, székelyek és szászok megesküdtek, hogy meg fogják tartani a kötött uniot. Mi is, a kik jelen vagyunk, esküdjünk meg! Átkozott legyen ötödiziglen, a ki a ma kötött uniot meg nem tartaná! És a jelenlevők lelkesülten kiáltottak: esküszünk!

Micsoda ez az 1437-ki unio trium nationum? Ha a román történetírókat veszszük kezünkbe, csodálatos és szörnyü dolgokat olvashatunk róla. Odobescu[1]) azt írja erre vonatkozóan: „I. Lajos, a magyarok királya 1366. évben szabad tetszésükre bízta vala a nemeseknek, hogy a román nemzetet tökéletesen kiirthassák. Ez a véres elnyomás 1437-ben annyira türhetetlenné lőn, hogy a románok egytől egyig fegyverre kaptak zsarnokaik ellen. Ettől fogva organikus törvényük a magyaroknak, hogy az ős lakosság csak türetik a belőle vonható haszon miatt. Nagyon lázító volt a kivétel nélkül jobbágygyá tett románok helyzete." Slavici[2]) szavait már idéztük. Szerinte is a magyar nemesség kegyetlen nyomása okozta, hogy „a parasztság elrablott jogainak védelmére fegyvert fogott. A románok e lázadása adott alkalmat arra, hogy a magyar nemesek a székelyekkel és a szászokkal megkössék a három nemzet unióját. Ime, míg a román Hunyadi János a Duna mellett a török ellen harczol, addig Erdélyben a magyar nemesség egyesül a székelyekkel és szászokkal, hogy kiirthassa a románokat." Érdekes, hogy Slavici „Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina" czimü müvében e paraszt lázadásra vonatkozóan egészen más és helyesebb nézeteket vallott, a miért aztán Hunfalvy[3]) nem is késett őt megdicsérni: „Slavici uré a dicséret, hogy az összes román írók között legelőször ő ismerte fel, hogy az említett mozgalom nem az oláhok részéről indult ki." Hiában, tempora mutantur — et nos mutamur in illis — mondhatja Slavici ur is.

A „Supplex libellus valachorum" is azt mondotta, hogy a románok a magyarokkal egész 1437-ig teljesen azonos jogokkal

---

[1]) Moţiĭ rescoaleĭ românilor ardeleni sub capeteniĭ lor Horia. Odobescu: Scrieri literari şi historice, I—III. Bucureşti 1887.

[2]) *Ioan Slavici*: Ardealul. Studiu istoric. Bucuresci 1893.

[3]) *Paul Hunfalvy*: Die Rumänen und ihre Ansprüche. Wien und Teschen 1883. 145. l.

birtak és azokat csak ekkor veszítették el a magyarok, szászok és székelyek uniója következtében.

Papiu Ilarianu [1]) ez állítólagos nagy változást, vagyis Laurian Trebonianu szavait használva, „A románok ellen való összeesküvés történetét“ igyen beszéli el: „A haza minden perczben fenyegetve volt a barbaroktól s az ország legfőbb ereje a nagyszámu román nép, melynek minden tizedik fia ott harczolt a pogányok ellen s melynek egy tagja, Hunyadi János tette egyedül remegővé a törököt a keresztény fegyverek előtt s okozta, hogy az nem merte lábát betenni Magyarországba, — ez a nép mondom — melyre még I. Lajos rászabadította a nemességet 1366-ban, hogy kiirtsa, — most még inkább el volt nyomva, nemcsak a zsarnok arisztokratáktól, de az önző katholikus papoktól is, a kiknek az akkori törvények szerint tizedet kellett fizetniök. A románoknak e katholikus részről jövő elnyomása adott okot arra, hogy a románok felkeljenek s rögtön a nemesség ellen forduljanak. Ez a felkelés adott továbbá okot arra is, hogy a magyarok, székelyek és szászok ünnepélyesen összeesküdjenek a románok ellen, a mely összeesküvés az „Unio trium nationum“ név alatt ismeretes és mint Erdély alkotmányának alapját 1437-től kezdve 1848-ig több ízben eskü alatt ujították meg, megfosztván előbb tényleg s ez unió után formailag is a románokat minden politikai és polgári jogaiktól.“

„A románok feltámadtak s kezökben fegyverrel erélyesen követelték igazukat. Akkor a nemesek segítségül hívták a székelyeket és a szászokat, összeesküvén s ünnepélyes szerződést kötvén a románság közös elnyomására és *kiirtására*. Ezt az összeesküvést 1437. szeptember 17-én esküvel erősítették meg. A románok azonban nem ijedtek meg a zsarnok összeesküvők e galád tettétől. Míg a magyarok, székelyek és szászok Kápolnánál összegyültek, hogy összeesküdjenek a románok ellen, addig a románok is megegyeztek a védelmi eszközökben és Szolnok megyében Alparét falunál mindnyájan összegyűltek s követelték, hogy tegyenek igazságot, mert ha nem tesznek, hát ők majd fegyverrel is vesznek maguknak. Másrészről Csák

[1]) Istoria romãniloru din Dacia superiore, I. 33. és köv. l.

László vajda, Lépes Lóránd alvajda, Tamási Henrik és Jaks Mihály székely grófok is összegyültek seregeikkel. A magyar urak méltóságukon alólinak tartották alkudozásokba bocsátkozni felfegyverzett jobbágyaikkal. Igy harczra került a két fél között és mind a két részről sokan estek el. Nem tudták, ki a győztes. Ekkor látván a magyarok, hogy erőszakkal nem sokra vihetik, követeket választottak maguk közül s felhívták a románokat, hogy ők is hasonlóan cselekedjenek s a két fél küldöttei aztán állapitsák meg a béketárgyalások előzetes pontjait. Magyar részről a küldöttek Zsuki János, Thury Péter és Almakereki Apa fia Miklós stb. voltak, a parasztok egyetemének részéről pedig Budai Magnu Antal, Kolozsvári János mester és vajdaházi Magnu Pál. E küldöttek Apátiban október 6-án találkoztak (tehát éppen 18 nappal a három nemzet összeesküvése után) és aztán elhatározták, hogy mindkét fél küldjön követeket a királyhoz. Hogy a küldöttség micsoda eredménynyel járt el, nem tudjuk. Zsigmond király kevéssel a történtek után, még ez évben meghalt."

„Elég az, hogy a béketárgyalások nagyon rosszul takarták be a meggyúlt tüzet. A románok ujra kényszerítve voltak Kolozsvár vidékén fegyverre kelni. Vezérük, Magnu Antal, ki el akarta foglalni Erdélyt és különösen megtörni a nemeseket, a magyarok kezébe esett, a kik őt darabokra vagdosták. Kilencz társát pedig Torda előtt egy helyen karóba huzatták. Végül deczember 16-án Enyed városát is elpusztították a fentebb említett okból a magyarok. De a románok nem vesztették el bátorságukat, ellenszegültek, sőt a következő év telén annyira szorongatták a magyarokat, hogy azok kénytelenek voltak Magyarországból hozni segítséget, sőt a kötött egyezség értelmében a szászoknak is írni, hogy jőjjenek segítségül a románok ellen a hűtelen parasztok kiirtására (ad exstirpandos infideles rusticorum). A következő hónapban (1438. február 2-án) az előbb kötött uniót ujra megerősítték s ez unióról szerzett oklevélben a többi között a következő kifejezések olvashatók, hogy az istentelen parasztok gonoszságai és lázadásai kiirtassanak s hogy a szászok eskü alatt kötelesek segítségére jönni a nemeseknek minden megtámadóik és versenytársaik ellen, különö-

sen pedig az istentelen parasztok gonoszságainak elnyomására."

„Mind e románok ellen való szerződések és összeesküvések mellett is a románok felkelése csak 1439 felé szünt meg, a mikor Albert király a parasztoknak szabad költözködési jogot adott. A románok e forradalmából láthatni, hogy a román nemesek is a parasztokkal tartottak, mert hiszen azon küldöttek, kiket a parasztok egyeteme a magyarokkal folytatott alkudozások vezetésével megbízott követségbe választottak, előnevük után itélve, nemesek voltak. A románok ez 1437-iki forradalma tiltakozás volt a három nemzet uniója ellen."

De ne itéljük el ezért a román történetirókat. Szolgáljon enyhítő körülményül számukra, hogy a magyar történetirók nagy része is hibásan itélte meg e paraszt lázadást. Engel [1]) szerint „Az oláh pórokat, már az előbbi évben a minorita Jakab fegyveres járása-kelése és kivégeztetései boszantották és elkeserítették. Ezt némely nemes ember és magyar pór felhasználák, a kiktől Lépes püspök három évi tizednek súlyos ezüst dénárokban való fizetését követeli vala s a királynak parancsára támaszkodva, megyei karhatalommal be is hajtá. Egy nemes, vajdaházi Nagy Pál áll a zendülő pórok és nemesek élére, kik midőn Alparétnél összegyülekeztek, nemcsak a püspök, hanem az öszszes nemesség ellen fordultak a szabad költözködhetés megakadályozása és a jobbágyokkal való rosz bánásmód miatt." A Kápolnán megkötött Unio pedig szerinte is „már első kiindulásánál fogva sem vala senki más ellen irányozva, mint az oláhok és a keleti egyház hivei ellen Erdélyben." Szalay László [2]) szerint „A husziták eltörlésére gyüjteni rendelt és kegyetlen szigorral behajtott adók, monte ordonoi Jakab erőszakos térítgetései s a szabad költözködési jognak megtagadása s talán az uri önkény egyéb fajai is az oláhságot Erdélyben, a Nyirségben és Szamosközben földesuraik és a klerus ellen lázíták. Az oláh pórhadak vezérei, Márton és Antal nemeseken és polgárokon egyaránt rémséges kegyetlenségeket vittek véghez s a lázadók száma

[1]) *Engel*: Geschichte des ungarischen Reiches. II. Th. 363. és k. l.
[2]) *Szalay L.* Magyarország története II. 399. l.

mindinkább növekedett; egyes magyarok, egyes nemesek is hozzájok csatlakoztak. Szeptember közepén Alparéten Szolnokban táboroztak, midőn Erdélynek kiváltságos lakosai: a magyar nemesség, a székelyek és a szászok Tordán gyülést tartottak s magok és az ország oltalmára örök frigyet esküdtek egymásnak." Kővári László [1]) is ugyanazon okoknak tulajdonítja e paraszt lázadást, mint Szalay. „Marchia Jakab bosniai minorita főnök elhiteti Zsigmonddal, hogy Magyarország, különösen pedig Erdély tele van husszitákkal s odavitte a dolgot, hogy 1436 elején meghatározzák, miszerint a tizedet pénzben fizessék be, miből az eretnekek kiirtására dandárok állíttassanak fel. Diplomácziai csel, mely mig egyfelől a Pozsony és Soprony tájáról Moldvába üzött husszita magyarok ellen intéztetett, másfelől a Bulgáriából s Oláhhonból felkelt s a török elől Erdélybe özönlő oláhok görög vallása ellen volt tervezve — — — — — — — — — — a Jakab páter által felzaklatott s a térités ürügye alatt vérpadra hurczolt erdélyi, különösen oláh nép között szomorító tragoedia idéztetett elő. A nagy papság által nyomott nép bilincseit mind tűrhetetlenebbnek kezdé érezni. A husszitàk által megingatott hierarchia s a papi befolyás alá esett kormányzat ellen Erdélyben is szót emelt a népvélemény. A két évtől pénzre változtatott tizedet a nép vontatva fizeté, részint megtagadá. Most látva a király kemény parancsát, igen a hatóságok szigorú fellépését s igazságtalannak érezve, különösen, hogy az elmaradt tizedet más pénzben kivánják, mint mivel a nép birt s melylyel fizetniök kelletett s lehetett volna, föllázadt s a tizeddel újra megterhelt nemesség egy része szintén melléjök csatlakozik; a hónapi idő alatt, melyet gondolkodásra engedtek, fegyverre kél."

A román írók e lázadást tisztán a kath. egyház üldözései és a földesuraik zsarolásai miatt felkelt románság nemzeti mozgalmának tekintik; az idézett magyar írók pedig a magyar és román parasztság oly mozgalmának, melyet első sorban Jakab minorita inquisitionalis eljárása idézett elő. Az a szerződés, melyet a lázadó parasztok és a nemesség 1437. julius 6-án a kolozsmonostori társas káptalan előtt kötöttek, világosan elbeszéli a

[1]) *Kőváry László* Erdély történelme. II. köt. 49. és köv. l.

lázadás előzményeivel együtt, annak okait is. A magyar történelemnek kétségtelenül egyik legérdekesebb okirata e szerződés[1] és egész terjedelmében a következően hangzik:

„A boldogságos szűz Máriáról nevezett kolosmonostori apátság konventje minden kereszténynek, úgy a kik most élnek, mint a kik jövendőben az itteniekről tudomást vesznek, üdvöt kiván az ur nevében.

Mindenkinek tudomására kivánjuk hozni, hogy egyrészről Farnasi Benedek fia, László, másik László a Szamosfalvi Gyerő fia, Zsuki Benedek és Farnasi Dénes nemes emberek, a nemesek testülete által; másrészről pedig következő előrelátó férfiak által, mint Biró László, Biró (Judex) Vincze és Bana László, a híres László fiának, Maróthi Báni Jánosnak Alparéthen és Antal, a derék Losonczi Dezsőnek Magyar-Bogáthon tartózkodó jobbágyai; továbbá (Nagy) Antal mester Gál Kendről, Tamás mester Székről, János Jakab mester fia Kolozsvárról, László Gál fia Antosról a magyarok közül kapitányok és harczosok; nemkülönben Magyarország ezen fejedelemsége összes magyar és oláh lakosainak zászlótartaja, Vajdaházi Pál mester által (vexilifer Universitatis regnicolarum et Valachorum hujus principatus Hungariae) az alább irott ügy végrehajtására megválasztatván, előttünk személyesen megjelenvén, élőszóval egybehangzólag a következő módon nyilatkoztak és vallottak:

A magyarok és oláhok, Erdély bárkinek birtokain tartózkodó lakói, *egyrészt azért*, mert Krisztusban főtisztelendő atya, Lépes György erdélyi püspök úr a magyar lakosok részéről neki járó tizedet, a csekélyértékü folyó denárokban beszedni nem akarván, majdnem három évig nálok összehalmozódni hagyta s újabban nagy és súlyos pénzben akarta volna kizsarolni; majd őket nyilvánosan és méltatlanul sújtva — a tizedek be nem fizetése miatt — igazságtalanul interdictumot vetett rájok, mely tilalom alatt az illetők szüleiket, nővéreiket, fiaikat és leányaikat, valamint más hozzájuk tartozókat, az oltáriszentség és más egyházi szentségek felvétele nélkül e világból elköltözötteket, az egyházon és temetőn kivül temették el a legelkeseredettebb szívvel és legkeserűbb fájdalommal; továbbá nővéreik és leányaik a római és közönséges egyház határozatai és szokásos szertartásai ellenére — az egyház által legkevésbbé szokott mód szerint — házasodtak vagy adattak férjhez; *másrészt pedig azért*, mivel uraik által, mint vásárolt rabszolgák nehéz szolgaságra voltak vetve, mert midőn valakinek birtokairól — tartózkodás végett — más helyre akartak költözni, még összes javaik és birtokaiktól megfosztatva sem engedtettek el; ezek miatt s ezekből kifolyóan, a szent királyok által e magyar haza összes lakóinak adott és megengedett régi szabadságok visszaszerzése és visszakérése s a terhek elviselhetetlen igájának letevése és visszautasítása végett egymásközött jól megfontolt szándékkal az említett Alparét hatá-

[1]) *Teleki József*: Hunyadiak kora X. k. 1. sz. oklevél.

rában fekvő Bábolna hegyére összegyülvén, saját ügyeikről komolyan tanácskozván, küldött követeik által a legalázatosabban azt kérték uraiktól, hogy a szent királyok említett szabadságában hagyassanak meg.

Uraik azonban kérésökre füleiket bedugták, kérésöket nem hallgatták meg és a fennebb említett követeiket Csáky László erdélyi vajda elfogatta, lenyakaztatta és szétdaraboltatta; azután pedig őket az alvajda és a két székely ispán hadaival megtámadta, mely harczban mindkét részről sokan estek el.

Végre a mindenható Isten kegyes sugallata által megintetve, ugyanazon nemesek és országlakók részéről bizonyos istenfélő nemesek és a szent lélek kegyelme által megvilágosított férfiak — kik a pártok közötti békekötés végett magokat közbevetették — szíveiknek megszelidülése után a teljes béke és egyesség megkötésére jutottak; az egymás ellen elkövetett eddigieket félretévén, közös akaratból ilyen, — s egymás között esküszegés terhe alatt sérthetetlenül megtartandó — rendeletet és határozatot hoztak, annak különös kijelentésével, hogy ők az aláirt határozatokkal Istennek és az ő anyaszentegyházának, a szent koronának nem különben az ő felséges természetes uroknak, Zsigmondnak, — Magyarország királyának és a korona jogainak ellenére tenni semmiben sem szándékoznak, hanem az alattvalói hűség megtartásával, ők egyedül a szent királyok által már régen megengedett, most pedig különféle visszaélések behozatala által feltünően elnyomott és teljesen eltörült szabadságokat ujra visszaszerezni törekszenek; az ország urainak, a nemeseknek és a bármely méltóságban levő és kiváló egyházi személyeknek ellene szegülni, bajt okozni vagy ártani azonban nem akartak, sőt a jövőben sem kisértik meg.

Mivel pedig a jelenben folyó denár pénzjegy változása következtében a püspöki tizedeknek ilyennel való nem fizetése miatt mig magok összeütközésbe jöttek, másrészt egyenetlenségek és az előre bocsátott veszedelmek származtak és történtek volt, a jövőben hasonló veszélyektől való óvakodás és ezek elhárítása végett elhatározták és elrendelték, hogy mostantól fogva jövőre a püspöki tizedek fizetése fejében húsz kereszt után egy arany forintot, vagyis száz dénárt folyó pénzben tartoznak adni és fizetni; a püspöki tizedek dézsmálása idején pedig sem azon család tagja, sem a nemesek pártján levő ne dézsmáljon: kilenczedet azonban akár saját jobbágyaiktól, akár idegen földmívelőktől vagy szőlőművelőktől elvenni és elszedni a mágnások, nemesek, vagy bárminő urak közül senki se merjen.

Azok pedig, kik az érintettekben az uraktól szőlőt vagy földet haszonbérben bírnak, a szőlők után a szokott tizedet, a szántóföldek után adót s a szokásos jövedelmet tartoznak fizetni.

Minthogy továbbá az ország lakóinak minden erőszakos fosztogatása és elnyomása onnan származik, hogy azokat, a kik tartózkodás végett máshová szándékoztak költözni, még kifosztva sem bocsátották el, azt határozzák,

hogy a szabad állapotban levő emberek tizedeik és adósságaik megfizetése után bárhová akarnak, szabadon és bántalom nélkül költözködhessenek.

Ha pedig a nemesek közül valaki az ilyen jobbágyokat, kik más helyre akarnak költözni, gátolná és javaitól megfosztaná, három márkát fizessen büntetésül. Azok pedig, a kik kihágásaik miatt törvényszék elé állíttatnak vagy zálogletételre köteleztetnek, csak ügyeik kitisztázása után távozhassanak máshová.

Azokat a jobbágyokat pedig, kik titkon a nélkül, hogy a tizedet lefizették volna, távoznak el, vagy a jog és törvény keze alól magokat önhatalmúlag kivonják, urok jogosan, — az ország jogszokása szerint, — saját törvényes bírájától visszakövetelheti, ha saját és más két tanú esküjével beigazolja, hogy azok titkon távoztak el, vagy a törvény alól magokat kivonták. Továbbá határozzák, hogy azoknak javaiból, kik utód nélkül halnának el, a földesur egy három éves tinónál többet el ne vehessen, a többi vagyon az özvegyet vagy rokonait illeti. Ha pedig némelyeknek feleségeik, örököseik és vérrokonaik nem volnának és végrendelet nélkül halnának el, javaikat a földesurak birják.

Azt is rendelik és szigorúan megtartandónak határozzák, hogy évenként ezután folytonosan mindig Urunk menybemenetelének ünnepe előtt minden egyes tanyából, uradalomból és községből két-két értelmes és szavahihető ember, az előbb említett kapitányokkal vagy közülök legalább némelyekkel, vagy más ez alkalomra kinevezendőkkel, a nevezett Bábolna hegyen megjelenjenek és ott ugyanazok a kapitányok, vagy közülök valamelyik, azoktól az öregektől megkérdezze és kitudakolja, vajjon az ő uraik őket saját szabadalmaikban meghagyták-e vagy nem? és ha úgy találnák, hogy a nemesek közül valaki az előrebocsátott rendeletet az alább írt záradékokkal egészben vagy valamely részben megsértette volt, vagy azokkal ellenkezően cselekedett, esküszegőnek tartassék és a többi nemesek annak védelmezésétől tartózkodjanak és óvakodjanak.

Továbbá az adók fizetésére, az ajándékokra és a szolgálatok véghezvitelére nézve azt határozzák, hogy ha Szent István király, vagy az ő utódainak szabadságlevelét — melyben az ő szabadságaik foglaltatnak — megtalálnák, vagy mig a felséges uralkodótól ujra kinyerhetnék, addig az évi adófizetésére, ajándékok adására és szolgálatok megtételére a következő módon köteleztetnek. Évi adó fejében minden jobbágy folyó pénzben egy dénárt és nem többet tartozik fizetni Szent István napján.

Azoknak a földesuraknak, kiknek malmuk van, Urunk születése ünnepén egy köböl zabot és husvétkor hasonlóképen két kalácsot és egy csirkét tartoznak adni az illetők.

A szolgálatok teljesítésének fejében pedig egy napon kaszálni vagy aratni, vagy a malmok gátjait javítani és bevett szokás szerint kellő állapotban fenntartani köteleztetnek.

A sertés vagy méhtizedet vagy más ily nemű adót, a mint ez bizonyos időben, nevezetesen a várnépek közt úgy a *magyaroktól, mint*

az oláhoktól eddig megköveteltetett, úgy szintén a közönséges „akó"-nak nevezett adót, a földesuraknak senki se tartozzék megfizetni.

Továbbá a jobbágyok a kamarai rendes szolgálatokat és szolgálmányokat teljesiteni tartoznak, de ezenkivül őket másra erőszakolni a kamarai gróf ne merje. Ugyanazon kamarai ember a bort más házakban vagy helyeken, mint saját házában nem mérheti és saját borainak mérése idejében más bormérőket a méréstől el ne tilthasson.

Határozzák és rendelik, ha Szent István szabadságlevelében hiányosan lenne kifejtve az urak és jobbágyaik között való viszony, akkor magok közül istenfélő és buzgó embereket tartoznak választani, kik megválasztatván, a többi jóakaratú nemesekkel, kik erre a czélra a nemesek közönsége által választattak, üljenek össze, erről komolyan tanácskozzanak és rendelkezzenek, meghatározva a módot és jogszokást, a melyben a jövőre nézve úgy ők, mint utódaik, békével megmaradhassanak.

Továbbá határozzák és rendelik, hogy mikor táborba szállanak, az illető községek tartozzanak élelmiszereket adni, azonban méltányos és jutányos árban és ne zsaroljanak, mint eddig tették. Egyuttal azt is rendelik, hogy azok, kik bandériumot tartani kötelesek, tartsanak az illető vidékeken megbizható hírthozó kémeket, hogy minden csekélységért az urak ne szólítsák a népet fegyverbe.

Rendelik még azt is, hogy bárki bárhol a nemesek közül, bármilyen szándéku lélekkel a nevezett jobbágyok közül valakit megölne, kínoztatna vagy másképen ontaná vérét, akár az ő jobbágya, akár idegen legyen az, ha ezt két tanúval az illető törvényesen bebizonyítani tudja, esküszegőnek tartassék; a többi nemesek pedig óvakodjanak az ilyennek védelmezésétől. Viszont, a kik azon nemesek jobbágyai közül akár saját uraik, akár más nemesek ellen fellázadva, ugyanezt tenni merészelnék, neki kárt és egyéb rosszat okoznának és ezt ellenük hasonló módon két vagy három tanúval bebizonyítanák, főbenjáró vétség alapján tüstént összes javaik elvesztésével bünhődjenek.

Szigorúan megtartani rendelik: senki a nemesek közül, kapitányaikat vagy más választott embereket vagy bárkit is a parasztok rendjéből, — azért hogy most fegyverrel léptek fel, bántalmazni és károsítani ne merjen, mert hűségszegőnek fog tartatni, ha akad ilyen, sem a vajda, sem az alvajda, sem pedig a püspök és a székelyek ispánjai az ilyent ne segítsék, mert ők is esküszegőknek fognak tartatni.

Azt is elrendelik, hogy a nehány év óta be nem fizetett püspöki tizedet a most folyó pénzben, húsz kereszt után száz dénárt fizessenek, úgy szintén a királynak szóló tartozást is ötszáz dénárt, nem várva ezekre a királyi felségtől esetleg kiadandó teherkönnyítő visszavonó rendeletet.

Elhatározták és szigorúan megtartani rendelik, hogy ha Szent István szabadságlevelét megtalálnák, akkor az, ha pedig nem, akkor ezen fennebbi constituciók legyenek kötelező érvényüek, melyek örök időkre visszavonhatatlanul fenmaradjanak.

A ki ezen fennebbi kötelezettség és szerződés ellen tenne, akár ur, akár jobbágy, az hitszegőnek tartassék és az ilyenek védelmétől mindenki óvakodjék és tartózkodjék."

Előttünk van egész terjedelmében ez a nevezetes, sokat emlegetett s az egész kérdésre világot vető okirat. Hangja s egész tartalma világos bizonyítéka annak, hogy a szerződő felek közül az erősebb a parasztság volt, s hogy a feltételeket tulajdonképen ő diktálta. Ezeket figyelembe véve, nincs semmi okunk feltenni, hogy a parasztság akár óvatosságból, akár más egyéb tekintetből elhallgatta volna azokat az okokat, melyek őt fegyverfogásra birták s azokat a czélzatokat, melyeknek érdekében fegyvert fogtak.

Ez oklevél a lázadás egyik okául azt hozza fel, hogy Lépes György püspök a magyar lakosoktól a szándékosan három évig fel nem hajtott tizedet, nem a régi csekélyebb értékü dénárokban hajtotta be, hanem az értékesebb új pénzben, — másik okul pedig azt, hogy az urak jobbágyaikat még összes javaik visszahagyása után sem engedik más birtokra költözni. E lázadás világosan megnevezett oka: a püspöki tized igazságtalan behajtása és a jobbágyok szabad költözésének megszorítása, illetőleg lehetetlenné tevése. Vallásos okokról, a husszitizmus miatt való üldözésről egy árva szócskával sem történik emlékezés, — sőt ilyesmit egyenesen kizár az a körülmény is, hogy a parasztság első rendü sérelme gyanánt szerepel az, hogy Lépes püspök a tized nem fizetése miatt őket interdictum alá vetve, eltiltotta számukra a szentségek kiszolgáltatását, mit ha husszitták lettek volna, valószinűen egy cseppet sem bántak volna. Ezek a lázadó parasztok nem husszitták voltak, hanem buzgó katholikusok, s így lázadásuk egyenes oki összefüggésbe a vallás szempontjából Marchia Jakab inkvizitori működésével nem hozható.

De igaz-e az, hogy e lázadó parasztok nemzetiségükre nézve románok lettek volna? Ez oklevélben első sorban mindig a magyar parasztok állanak és kifejezetten megvan mondva az is, hogy a püspök a magyar lakosok részéről akarta a tizedet behajtani új pénzben és nem az oláhoktól, kik tizedfizetésre különben is csak annyiban voltak kötelesek, a mennyiben a

püspök oláhai vagy keresztény földeken lakó oláhok voltak. Az is ki van fejezve az oklevélben, hogy a várjószágokon lakó magyarok és oláhok sérelme a sertés- és a méhtized igazságtalan követelése, meg a közönségesen „*akó*"-nak nevezett adófizetése volt. Ez oklevélből világosan kitűnik, hogy ez időben Erdély azon részeiben, hol e lázadás dühöngött, oláh parasztok csak a püspöki és várjószágokon laktak, s ezek is vettek részt csupán a mozgalomban; a lázadók nagy tömege magyar parasztokból állott, a mi másképen azért sem lehet, mert hiszen Erdélynek ez a vidéke volt — leszámítva a székelyek földjét — a legmagyarabb. Annyira magyar volt e lázadás jellege, hogy az alkudozásban részt vett paraszt küldöttek között egyetlen oláh névvel sem találkozunk. A mint az oklevél szavaiból sejthetjük, az oláhokat Vajdaházi Pál mester, a magyar és román parasztság zászlótartója képviselte, a ki pedig szintén magyar volt. A román történetirók úgy tesznek, hogy Nagy Antalra azért, hogy a latin oklevél irója latinra fordítva említi fel nevét, ráfogják, hogy oláh volt és Antoniu Magnu-t csinálnak belőle s nem gondolják meg, hogy ha oláh volt, nem hivhatták semmiesetre sem Magnu-nak, mert a román nyelvben a *magnus* szónak még csak hire hamva sincs, mivelhogy a román nyelv e fogalmat *mare*-szóval fejezi ki.

Hogy az erdélyi magyar parasztok e lázadását megérthessük, vizsgáljuk meg egy kissé a magyar parasztság középkori helyzetét s ezt tennünk már csak azért is kötelességünk, mert hiszen maguk a parasztok is Szent István régi szabadságlevelére hivatkoznak annak igazolásául, hogy hajdanában jobb volt a sorsuk, s hogy e jó sorsuk csak az idők visszaélései folytán fordult rosszabbra.

Szokásban van a történetirók részéről a társadalmi és állami intézményeket kizáróan csak politikai szempontból nézni, — teljesen vagy legalább is nagyban mellőzvén a gazdasági szempontokat. Ez az egyoldalúság okozza, hogy azok legtöbbjét, például csak a jobbágyság intézményét is a gazdasági szempontok e mellőzése miatt oly ferdén, oly hibáson szokták általában megitélni.

A honfoglaló magyarság birtokformája a vagyonközös-

ség, nem ugyan az egész nemzetre, hanem egy törzs és egy nemzetség részére korlátozva. A nomád főfoglalkozása a legelőn való baromtenyésztés. A földbirtokot épen azért nem lehet felosztani, mert a baromtenyésztés e módja nagyobb kiterjedésü földdarabot igényel. Hogy ez így van, bizonyítja, hogy ma, az egyéni szabad tulajdon e fénykorában is közös községi legelők léteznek Magyarország legtöbb községében. A vezérek alatt tehát nincs egyéni, hanem törzs- vagy nemzetségbirtok. Szent István reformjainak egyik főczélja a magyarságot földmívelő néppé tenni. A földmívelésnek első feltétele, hogy a közös nemzetségbirtok egyéni tulajdonná alakuljon át. Ezért teszi Szent István a földbirtokot egyéni birtokká, melynek következtében a tulajdonos szabadon rendelkezhetik a neki jutott részszel. Így jön létre a földbirtokos nemesi osztály, melynek hatalma a szabad földbirtokon nyugodott, a melytől őt csak hűtlenség esetén lehetett csupán megfosztani.

Az ország első földbirtokosa azonban maga a király. Hogy az Árpádok családjának az ország földjéből a megszálláskor a legnagyobb rész jutott, egészen bizonyos. Szent István e királyi jószágokat azzal is növeli, hogy azokhoz csatol minden meg nem szállott, üresen álló földet, a milyen ez időben különösen az ország határszélei felé tömérdek volt. Ezeket a királyi jószágokat aztán a maga kezelése alá vette, felosztotta uradalmakra s kormányzásukat egy-egy királyi tisztviselőre bízta. Ezeknek a királyi uradalmaknak rendesen egy vár volt a középpontjuk s a kormányzókat ezért várispánoknak nevezték. A későbbi vármegyei rendszer eredete itt keresendő. A nemesek azonban nem állottak e várispán joghatósága alatt, mert ők egyenesen a királytól függöttek. A várispánok alatt csak az úgynevezett várnépek és a várjobbágyok voltak. A várnép mívelte a várak körül levő földeket s az általa megművelt föld termésének egy részét a királyi kincstárba szolgáltatta be. A várjobbágyok katonai szolgálatot teljesítettek s ennek fejében a várföldek jövedelmeiből részt kaptak. A királyi várjószágokon letelepített oláhok a várnépekhez hasonlítottak és csak később, Krassó-Szörényben meg Hunyadban emelkedtek az oláh kerületek szervezésével a várjobbágyok sorába. Ezek az oláh várjobbá-

gyok szabad emberek voltak, de nem voltak nemes emberek, csak ha a király őket megnemesítette, a mi katonai érdemeik alapján elég gyakori volt. Ez esetben azonban már többé nem tartoztak a várjobbágyok sorába.

A nemzet legszámosabb osztályát természetesen azok alkották, a kik vagy mások földjeinek műveléséből, vagy személyes szolgálatból éltek. Amazok voltak a jobbágyok (libertini majoris libertatis), ezek pedig a szolgák (libertini minoris libertatis). Amazok szabadon, minden akadály nélkül költözködhettek, emezek pedig csak az esetben, ha uraik is beleegyeztek. Szent István idejében még voltak rabszolgák is, a kik adás-vevés tárgyát képezték. De ezeknek száma, miután István a keresztény rabszolgák tartását megtiltotta, egyre fogyott, végre egészen elenyészett.

Miután sem az állami, sem a társadalmi formák nem véglegesek, hanem alá vannak vetve a fejlődő élet változtató hatásának, nagyon természetes, hogy a Szent István által megállapított szervezet is megváltozott. Mentől inkább földmívelő országgá alakult át Magyarország s mentől több súlyt helyezett a nemesség a földbirtokból huzható jövedelemre, annál érezhetőbbé lett törekvése is, hogy oly munkásokra tegyen szert, kik állandók s kikre minden időben biztosan számíthat. A mezei gazdálkodás megkivánja, hogy biztos és állandó munkás kezekkel rendelkezzék. Ez a szükséglet okozta, hogy a nemesség a parasztságot igyekezett mentől erősebb kötelékkel kötni földjéhez. A paraszt egyéni érdeke az volt, hogy mentől szabadabban mozoghasson: azaz oda menjen, a hol jól fizetik, a birtokosé pedig az, hogy munkásaira mentől biztosabban számíthasson. Nagyon természetes, hogy e két ellentétes érdekből idők folytán gyakran támadtak összeütközések s okai lettek az időről-időre ismétlődő parasztlázadásoknak. De viszont el kell ismerni azt is, hogy a királyság által képviselt állami hatalom a jobbágyság érdekeit mindaddig védelmezte, a míg csak lehetséges volt. Az 1298-iki pesti országgyűlés 33. art. megtiltja a nemeseknek, hogy valakit szolgává tegyenek; a 70. art. pedig egyenesen megerősíti a jobbágyok szabad költözködési jogát. Róbert Károly szintén intézkedik e jog gyakorlata és biztosí-

tása tárgyában. Nagy Lajos azonban bizonyos tekintetben korlátozza a jobbágyok szabad költözködési jogát, a mennyiben meghagyja, hogy a földesur beleegyezése nélkül nem távozhatnak el és hogy eltávozásuk előtt meg kell fizetniök a fizetendőket. Zsigmond király 1405-ben meg egyenesen kimondja, hogy a jobbágyokat szabad költözködési joguk gyakorlásában birságbüntetés terhe alatt senki se merje gátolni.

A jobbágyság terheit Nagy Lajos szaporítja, 1351-ben rájuk róván a kilenczednek nevezett földesúri dézsmát. Ez a teher eleinte nem érintette az erdélyi parasztságot, de később rájok is kiterjesztetett. Láttuk ugyanis, hogy Gallus erdélyi püspök mindjárt a tatárjárás után, a királytól azt a kiváltságot kérte és kapta, hogy jobbágyai vétessenek ki a vajdai biráskodás alól és törvénykezési tekintetben is helyeztessenek alája. Ez a földesúri biráskodás, mely eleinte egyes hatalmasabb egyéniségek kiváltsága, később pedig általános nemesi joggá lesz. Hogy aztán ez a földesúri biráskodás sok visszaélésnek forrásává s a parasztság nyomorúlt helyzetének egyik legfőbb okává lesz, könnyü belátnunk. A jobbágyság legfölebb panaszt tehetett a királynál, csakhogy a király nagyon messze volt s aztán micsoda eredménynyel is járhatott volna az ilyen panaszolkodás, mikor valószinüen nem Báthory István volt az egyetlen, ki mint erdélyi vajda azt mondotta: Két feje legyen annak, a ki őt be meri vádolni, hogy egyikét ennek következtében elvesztvén, a másikat tehesse nyakára.[1])

Figyelmet érdemlő körülmény, hogy a magyar jobbágyság helyzete az Anjou királyok idejében fordúl rosszabbra. Nagyon tévednénk, ha a jobbágyok helyzetének e rosszabbra fordúltát az urak zsarnoki hajlamában keresnők csupán. Ha azt hinnők, a mit a román történetirók egyhangúan hirdetnek s a mit némely mélyebben nem vizsgáló magyar iró is hajlandó vallani, hogy a nemesség tobzódása és fényüzése volt egyetlen oka a parasztság súlyosabbá lett helyzetének, hogy az urak és lelketlen sáfáraik rút önzésből és lelketlen haszonvágyból vetették egyre súlyosabb helyzetbe a parasztságot. A parasztok helyzete rosszabbra

[1]) *Márki Sándor*: Dósa György. 68. l. Budapest 1893.

változásának mélyebben fekvő politikai és közgazdasági oka van.

Mikor az Anjouk Magyarország trónjára jutottak, a várszerkezet, mely az ország legfőbb védelmi ereje volt, már jóformán szétbomlott. II. Endre uralkodásától kezdve a koronajószágok részint könnyelmü adomány, részint a főurak erőszakos foglalásai s más egyéb visszaélések következtében annyira el voltak pazarolva, hogy azok jövedelme az állam kiadásának fedezésére már elégtelen volt, nem tekintve, hogy több másfajtájú királyi haszonvétel forrása is időközben bedugult vagy pedig teljesen elapadt. Az Anjouk egyik főtörekvése volt: Magyarországot európai nagyhatalommá tenni. Ez a szerep pedig költséges és a népektől nagy áldozatokat követelő dolog. E miatt kellett ujra szervezni az országnak védelmi és adózási rendszerét. E miatt hozza be Róbert Károly a banderialis szervezetet, mely abban áll, hogy a főpapok, főurak jobbágytelkeik számának megfelelő arányban tartoztak fegyveres csapatokkal növelni a király hadainak számát. Az erdélyi püspöknek azon a czímen engedi meg a kilenczed szedést, hogy banderiumot tartozik kiállítani s az nagyon sokba kerül. Egy banderium 400 főből állott s egy évi teljes ellátása az akkori pénzértékben, mintegy 20.000 forintba került. Azt sem szabad feledнünk, hogy az ujonnan meghonosított banderialis rendszer sok külsőséggel, fénynyel és pompával járt, a melyek mind igen költségesek voltak. A banderialis rendszer alapja a földbirtok volt. Ha a földbirtok elidegenült, a banderium is megszünt. Ezért kellett a nemesi birtokot egyéni szabad tulajdonból el nem idegeníthető családi birtokká tenni. 1351-ben II. Endre aranybullájának 4. pontját olyképen módosították, hogy a nemes embernek birtokát illető szabad rendelkezési joga megszünik. Ezt a törvényes intézkedést ősiségnek nevezték el, mivel az uj birtokszervezetnek lényeges jellege, hogy a birtok az ősökről szükségképen tovább száll az utódokra. Ebben a törvényben, illetőleg az egész rendszerben azt a hűbéri felfogást látjuk intézményszerűen kifejezve, hogy a birtokjog egyedüli forrása és gyökere a korona. A ki tehát birtokát nem a koronától származtatta, nem állhatott annak közvetetlen hatósága alatt, hanem azé alatt, a kitől kapta.

A jobbágy birtokát földesurától kapta, tehát annak hatósága alatt legyen. Slavici azt mondja, hogy az Erdélyben lakó magyar nemesek nem állottak a vajda hatósága alatt, de hogy a jobbágyokká tett románok felett való biráskodás jogát megkapják. Tordán tartott gyülésökben Róbert Károly halálának évében elismerték maguk felett a vajda joghatóságát, lemondván az arany bullában biztosított azon kiváltságukról, hogy egyenesen csak a király itélhessen felettök. A magyarországi nemeseknek nem voltak oláh jobbágyaik s rájok is bekövetkezett ez az állapot, még pedig hamarabb. Bekövetkezett, mert egyenes következménye volt az ősiség intézményének. Tárgyi, politikai és gazdasági kényszerítő okok idézték elő a helyzet megváltoztatását, nem pedig a magyar nemesség uralomvágya, vagy más személyes és érzelmi motivumok. A birtok és terhe állandóan a nemes családjához volt kötve. A birtok s a vele járó terhek e kötött természete okozta, hogy a nemesség igyekezett birtokain a jobbágyságot állandósítani, azaz röghöz kötni. Mert hogyan tudta volna a kötelesszámu banderiumot kiállítani, ha a jobbágy a mikor neki tetszik, szabadon ott hagyhatta volna? Az ősiség rendszere volt okozója a jobbágyság földhöz kötöttségének s csakugyan addig az utóbbi sem szünt meg teljesen, míg vége nem lett az előbbinek. 1848-ban mindketten egy napon és egy órában múlnak ki az árnyékvilágból. Az ősiség és ennek gyökere, a szent koronáról szóló tan nemcsak a központi hatalom gyengülését és a nemesség anyagi és politikai erősbödését okozta, hanem az alsóbb néposztályok súlyos megterhelését is. A magyar társadalom ennek következtében lett kizárólagosan nemesivé s a nemesség maga az uralkodó nemzetté. A souverainitás képviselője többé nem csupán a király, hanem az egész nemesség és e miatt minden nemes osztozik benne a királylyal. A nemzet a jogokkal biró nemesség, a nép pedig egyszerűen misera plebs contribuens in mera et perpetua rusticitate.

A földesurat nemcsak a banderiális rendszer kényszeríti arra, hogy jobbágyát lehetően állandósítsa, hanem az országban uralkodóvá lett adózási rendszer is. Róbert Károly király ugyanis az 1323-ki országgyülésen lemondott az évenkénti pénzbeváltásból keletkező kamarai nyereségről, de e helyett minden egyes

jobbágy telektől 18 denárnyi telekadót követelt. E telekadót a jobbágy fizette ugyan, de behajtásáért a földesúr volt felelős. De hogyan felelhetett a földesúr jobbágyáért, ha az akkor hagyta ott, mikor neki tetszett. A földesúrnak is szüksége volt jobbágyával szemben az állandóság némi garancziáira. Azt hiszem, nagyon helytelenül cselekszünk, ha e közgazdasági motivumokat nem véve tekintetbe, a jobbágyság szabad költözésének megakadályozására irányzott törekvést kizáróan a földesurak zsarolásvágyának és zsarnoki ösztönének tulajdonítjuk. De ha tisztán a személyes motivumok álláspontjára is helyezkedünk, akkor is sulyosan vétkezünk a történetiró kötelessége ellen, ha az akkori állapotokat a mai felfogás és a divatban levő politikai eszmék és jelszavak álláspontjáról itéljük el.

De térjünk vissza az 1437-ki paraszt-lázadáshoz.

A kolozsmonostori békekötés, ha érvényre emelkedett volna, az akkori erdélyi társadalmat minden izében gyökerestől felforgatta volna. A nemesség csupán a kényszerhelyzetnek engedett, mikor e szerződés súlyos feltételeit elfogadta. Hogy a nemesség e feltételek megtartására komolyan nem gondolhatott, oly tény, melyért a nemességet, holmi mai napság általánosan elfogadott ethikai és humanitárius elvek alapján elitélni nem lehet. Nem kell ennek megértéséhez semmi erkölcstani kazuistika, csak egy kis politikai gondolkozás. Mert hiszen, ha a szerződésben részes nemesség igyekezett is volna megtartani az elfogadott feltételeket, az állam érdeke mégis azt parancsolta volna, hogy minden erejével rajta legyen annak végleges felbontásán. Tegyük fel, hogy az ország egy bányavidékén strike tör ki s a bányászok a tulajdonosokat, mielőtt az állam fegyveres hatalma közbeléphetne, oly szerződésre kényszerítik, mely az állam törvényeivel egyenes ellentétben van, ugyan kinek juthatna eszébe etitélni akár a bányatulajdonosokat, akár a hatóságokat azért, hogy nem a szerződés végrehajtására, hanem a lázadók megtörésére gondolnak!?

A szerződést aláiró nemesség a lezajlott eseményekből meggyőződött, hogy miután a külföldön állandóan elfoglalt s különben is sok bajjal és gyengeséggel küzködő királyi hatalomtól gyors és erélyes védelmet nem várhat, e védelemről magá-

nak kell gondoskodnia. Igen, de ő egyedül gyenge volt, mint azt az események is megmutatták, arra, hogy a nagyszámu parasztsággal szemben diadalmasan védekezhessék. Ez juttatta a nemesség eszébe, hogy szövetkezzék a más két nemzettel közös érdekeik védelmezésére. De Erdély története ebben a korszakban arról győz meg, hogy a három nemzetnek más oka is volt e szövetkezésre gondolni.

Ez okból a nemesek a székelyeket és a hét és két szász széket 1437. szeptember 16-ra Kápolnára gyülésre hivták, a mi egyáltalán nem volt új és szokatlan dolog, mert ilyen közös gyüléseket a három nemzet azelőtt is tartott. E gyülésen aztán kimondották a három nemzet unioját. Ez unio pontjait aztán Lépes Loránd erdélyi vajda egy megerősítő oklevélbe [1]) foglalta, melynek tartalma a következő:

Váraskeszi Lépes Loránd erdélyi alvajda elismeri, hogy ő és a székelyek ispánjai, nagyságos Kusalyi Jaks Mihály és Tamási Henrik a nemesekkel, a hét és két szász székbeli szászokkal, a beczterczei szászokkal és a székelyekkel közösen megegyezve, testvéries unióra léptek, sulyos okok hatása következtében. Hűséget fogadva a királynak, igérik egymásnak, hogy egymást mindenféle országot háboritó ellenség ellen kölcsönösen védelmezni fogják, sőt ezt egymás iránt tartozó kötelességöknek is ismerik. A király ellen azonban nem segítik egymást, sőt ha valamelyikök vétene a király ellen, azt másképen nem fogják védelmezni, hanem térden állva kérnek bocsánatot számára a királytól.

Meghatározták továbbá, hogy ha a segítségadás nyáron történnék, akkor a táborbaszállás a mezőn legyen, hol a táborozók a közeli helységekből kihozott élelmi és egyéb szerekért a piaczi árt fizessék. A ki többet követel, azt illetékes birája szigorúan büntesse meg. A táborozók azonban tartoznak minden egyes esetben fizetni. Ha télen kelnek hadra, akkor helyiségekbe és városokba történjék a megszállás, de úgy, hogy sem a szállásadó, sem pedig a szálló semmiféle kárt ne szenvedjen.

[1]) *Fejér*: Codex Diplomaticus. X. VII. 912. l. *Szabó Károly*: Székely Oklevéltár I. kötet 134. l.

Ha valaki kárt okoz, azt a biró vagy hadvezető nyomozza ki s vagy fejvesztéssel, vagy egyéb módon érdemlegesen büntesse meg.

Elrendelik továbbá, hogy bármelyik fél, ha a másik kettőt segítségre hívja, a segítségadók már a második napon induljanak el és pedig úgy menjenek, hogy naponta három mérföldet menni kötelességüknek ismerjék. A ki pedig véteni fog ez ellen, az fejvesztéssel bünhődjék. Elrendelik továbbá azt is, hogy minden irígység vagy ellenségeskedési szándékból eddig fennállott ügyes-bajos dolgok, melyek köztük és az erdélyi püspök vagy a káptalan között eddig fenforogtak, most megszünjenek. Továbbá minden oly ügy, mely eddigelé a három nemzet között, mint visszavonást okozó dolog fennállott, megszünjék, ne huzassék tovább és meg ne ujíttassék.

A ki ezeket meg nem tartja, az hűségszegőnek tekintessék, valamint azt is szigorúan büntessék meg, ki a felek között visszavonást igyekezik szítani. Ha valami bajuk lesz egymás között, vigyék ügyüket törvényes birájuk elé, ki tartozzék igazságot tenni.

Ezekből áll a híres unio-szerődés, mely később Erdély külön alkotmányának alapjává lett.

A parasztok, kik a kolozsmonostori szerződés után sem tették le a fegyvert és nem távoztak lakhelyeikre, mint azt a nemesek várták, hírét vevén ez uniónak, magokat megcsalatva érezték és ujra kegyetlenkedni kezdettek. Sőt a lázadás most még nagyobb méreteket öltött, a mennyiben Erdélyen kivül a Nyirségre és a Szamosközre is kiterjedt. Csáki László vajda hirtelenében összeszedte a nemeseket s a lázadó parasztokat valahol a Szamos mentén megverte. A Nyirségen és a Szamos közén fellázadt parasztokat is leveri az ottani nemesség. A győzelem azonban nem lehetett valami döntő, mert a nemesség a békét kérő parasztokkal Apátiban 1437 október 6-án ujabb egyességre lép, mint azt a kolosmonostori konvent előtt október 10-én kötött szerződés oklevele bizonyítja. Ezt a szerződést a parasztok részéről aláírják Budai Nagy Antal, széki Nagy Tamás, világos-berki Oláh Mihály és Gál, kolozsvári János mester kapitányok; továbbá diódi Gazda Benedek, Vajdaházi

Nagy Pál. ujfalusi Kovács Bálint, Csegő Gergely, buzai Gréb Balázs, almási Nagy Illés, zsombori Hencz István, alparéti Bán László, hunyadi Valkai Miklós, mint ugyanazon összes nép és parasztság akaratából megválasztott követek. Az aláirók nevei mind magyarok. Semmi nyoma annak, hogy a kapitányok és a vezetők között oláhok is lettek volna, hacsak virágosberki Oláh Mihályt és Gált nem veszszük oláhnak, vezetéknevök alapján.

Az *apáti béke oklevél* tartalmából, ha azt összehasonlítjuk a kolozsmonostori szerződéssel, világosan kitünik, hogy most már a nemesek voltak az erősebb fél. A parasztok ugyan magokat még most is rendnek nevezik, de követeléseiket és hangjukat tekintve, sokkal szerényebbek, mint voltak előbb. E szerződésben a szabad költözködési jog ujra megnehezíttetett s a biráskodás joga is visszaadatott a földesurnak: „Ha valaki a parasztok vagy jobbágyok közül, kevésbbé jogosan, nem adatván neki erre engedelem s nem fizetvén le a jogos terragiumot, sem egyéb tartozásait — most ezen felzúdulás alkalmával más helyre költözködött, — az ilyen parasztot az a nemes, kinek jószágáról elment, — az ország régi szokása szerint — erővel is visszavihesse és pedig úgy, hogy az ilyen erővel visszavitt paraszt még 15 napig tartozzék ott maradni s eleget tenni minden követelésnek és csak azután mehessen el. Ha valamely jobbágy más helyre akar elmenni és erre vonatkozóan megnyerte a földesur engedelmét, lefizetvén a terragiumot s egyéb tartozásait, minden veszekedés nélkül szabadon elköltözhessék.“ . . . „Minden földesur saját birtokán — a régi szokás szerint — biráskodási jogot gyakorolhat és ha valamely jobbágyát elitéli vagy elmarasztalja, joga legyen ez itéletet végrehajtani és rajta azt is felhajtani, a miben elmarasztalta. Ha pedig valamely jobbágy földesura itéletével megelégedni nem akar, akkor — a szokás szerint — más faluba vagy helységbe mehessen ügyét fellebbezni, hol aztán bármit határozzanak is, abban mind a földesur, mind a jobbágy megnyugodni tartozik.“

Elhatározták azt is, hogy Zsigmond királyhoz követeket küldenek, kérvén tőle, hogy a parasztok és a földesurak között levő viszonyt véglegesen kegyeskedjék szabályozni. De addig is, mig a követek visszatérnének Zsigmond királytól, ezek a

szerződésben foglalt pontozatok legyenek irányadók. A követek el is indultak Zsigmond királyhoz, ki akkor volt Prágából visszatérendő s a ki épen ez utja alatt halt meg Znaimban. Valószinű, hogy a követek Zsigmonddal nem találkoztak s hogy halálhírét hallva, Budánál tovább nem is mentek.

Ily módon nem lévén a pör véglegesen elintézve, az ujabb zavarok kitörése csak idő kérdése volt. A parasztok elégedetlenek voltak az elért eredménynyel, a létrejött unio következtében magát erősebb félnek tartó nemesség pedig, hogy a bizonytalan és ránézve kellemetlen helyzetnek mielőbb végét vethesse, mintegy keresni látszott az alkalmat az összeütközésre. E harmadik összeütközés történetét a ránk maradt források rendkivül zavarosan beszélik el. Úgy látszik azonban, hogy a parasztokat ekkor már a városi alsóbb rendü polgárság is támogatta, mert hiszen az ütközetek csomópontjai : Kolozsvár, Torda és Enyed városok a lázadó parasztok hatalmában voltak. A magyarországi : a nyirségi és szamosközi nemesekkel és a székely hadakkal egyesült erdélyi nemesek 1438. január 8-án verik szét Kolozs-Monostornál a parasztokat. Ezeknek egyik része Kolozsvárra menekül, másika pedig Enyed falai közé zárkózik. A nemesek Enyedet beveszik és felégetik. Az itt és a kolozsmonostori csatában elfogott parasztokat karóba huzatják. Kolozsvárt pedig ostrom alá fogják és segítségül hivják a szászokat is, hogy az unio értelmében jőjjenek és verjék le együttesen az annyi bajt okozott istentelen lázadó parasztokat. „Ime, mi Kolozsvár alatt állva, azt hatalmasan bezártuk, hogy onnan senki ki nem mehet. Azért most a ti barátságotokhoz fordulunk és Albert királyunk nevében meghagyjuk és parancsoljuk, hogy soraink vétele után azonnal mind gyalogos, mind lovas katonáitokkal az istentelen és hűtelen parasztok kiirtására hozzánk segítségül sietni ismerjétek kötelességteknek ; tudomásul vévén azt, ha eljönni vonakodnátok, azt királyunknak szokott módon tudtára adjuk. Ne tegyetek különben ellene, hogyha urunk királyunk kegyében meg akartok maradni. [1])

A szász segítséggel megerősödött hadak aztán Kolozsvárt

[1]) *Eder* : Observationes Crit. 79. l.

bevették s ennek a hires nevezetes paraszt lázadásnak az akkori korban általánosan szokásos kegyetlen eszközökkel végét vetették. A diadal után 1438. február 2-án Tordán a három nemzet gyűlést tartott, melyen a mult évben kötött uniót újra megerősítették. És Lépes Loránd erdélyi alvajda február 6-án a következő oklevéllel erősítette meg a tordai gyűlés erre vonatkozó határozatát: „Mi, Lépes Loránd erdélyi alvajda mindenkori emlékezetül mondjuk, hogy a multkor Kápolnára összehivott főurak, nemesek, szászok és székelyek székei, azért gyültek össze, hogy a többek között arról is tanácskozzanak, *hogy a parasztok dühös lázadása és a törökök esetleges beütései ellen egymásnak védelmet biztosítsanak.* E végből akkor előttünk uniót kötöttek, testvériesen egymást segíteni igérve és esküvel fogadták, hogy ha a törökök berontanának, kötelességük egymás védelmére sietni. A szászok pedig különösen a nemesek ellenségei, a lázadó parasztok leverésére nyujtsák segítségüket.[1])

Részletesen s a rá vonatkozó oklevelek vagy egész terjedelemben vagy pedig bő kivonatban való közlésével beszéltük el az 1437-ki parasztlázadás és az akkor kötött unio trium nationum történetét, azért hogy az általunk előadott bizonyítékok alapján mindenki tulajdon szemeivel itélhesse meg, hogy mennyiben van igazok a román történetiróknak és publiczistáknak, kik azt állítják, hogy ez a lázadás a románok nemzeti lázadása volt a magyar zsarnokság ellen, s hogy az unio trium nationum a szerződő felek által a román nemzet kiirtására, vagy enyhébb esetben, végleges leigázására köttetett, s hogy a románok ekkor veszítették el eddig birt nemzeti jogaik lényeges részét, hogy a későbbi erdélyi külön törvények, az Approbaták és Compilaták annak még maradványaitól is megfoszszák?

Az elfogulatlan és komoly gondolkozású olvasó az előadottakból a legteljesebb mértékben meggyőződhetik arról, hogy ez a mozgalom a magyar parasztok mozgalma volt s hogy abban a várjószágokon lakó román parasztoknak csak csekély részük volt. Magyar parasztok állanak a mozgalom élén s magyar parasztok sokasága volt zöme annak a felkelő hadnak, mely há-

[1]) *Eder*: Supplex lib. Valachorum. 24. 25. l. Tyrnaviae 1791.

rom rendben mérte össze kardját a magyar nemesekével s hogy Hunfalvy Pálnak teljes igaza van, mikor azt mondja, hogy e mozgalom leveretése „magyar parasztvért önte, azaz a magyarságot fogyasztá." [1])

Teutsch szemben a román irókkal azt vitatja, hogy az unio trium nationum nem a románok ellen volt kötve, mert oka és czélja a török ellen való védelem volt, de egyúttal azt is elismeri, hogy a parasztok felkelése adta meg erre a közvetetlen okot, (die unmittelbare Veranlassung dazu gab der Aufstand der unterthänigen Bauern.[2]) Teutschnak annyiban van teljes igaza, hogy a szászokat, minthogy ők voltak első sorban kitéve a török beütéseknek, tényleg az unió a török ellen való védekezés szempontjából érdekelte. Hogy tényleg ki, vagy kik ellen volt kötve ez unió, ez nyiltan ki van fejezve az unióra vonatkozó mindkét oklevélben: „ad resistendum omnibus hoc regnum impugnantibus cujuscunque conditionis et inimici existant" mondja az első szerződés mindjárt kezdő soraiban; „hogy a parasztok dühös támadásai és a törökök esetleges beütései ellen egymásnak védelmet biztosítsanak", mondja az uniót megerősítő oklevél. Tehát az uniót általában mindennemü ellenség ellen kötötték, megnevezetten pedig a lázadó parasztok és a törökök ellen. Miután a lázadó parasztok között oláhok is voltak, annyiban az unió éle a lázadó oláh parasztok ellen is volt kötve, de nem az egész román faj ellen. Miután pedig, mint az előadottakból világosan kitünik, hogy az oláh parasztságnak csak csekély része volt a lázadásban, igazat kell adnunk Hunfalvynak,[3]) ki azt mondja: „A három nemzet uniója tehát igyen sem az oláhság ellen, hanem a magyar jobbágyok ellen volt irányozva."

[1]) *Hunfalvy Pál:* Eder Károly és Bolla Márton meg az oláh incolatus. Századok 1879 737. l.

[2]) *Teutsch*: Geschichte der Siebenbürger Sachsen.

[3]) *Hunfalvy*: Az oláhok története II. k. 91. lap.

VI.

A románság erkölcsi állapota a mohácsi vészt megelőző századokban.

Igaz-e, hogy I. Lajos király a magyar nemességet felhatalmazta a román faj kiirtására? Odobescu és Baritiu idevonatkozó állítása. Az erdélyi történetirók: Kőváry László és Szilágyi Sándor előadása. Álláspontjuk téves. Mi okozta e tévedésüket? Az erdélyi állapotok rajza IV. Bélától Nagy Lajos uralkodásáig. A szászok és az erdélyi püspök viszálya. Endre püspök és Tamás vajda. A szászok lázadása a telekadó miatt. Tatárbeütések. Nagy Lajos első erdélyi útja. Basaráb hódolata. Laczkfi hadjárata Athlamos ellen. Vlajkó hütlensége és megtérése. Micsoda esemény fordítja Lajos király figyelmét Erdélyre? Az erdélyi nemesek is biráskodási jogot kapnak 1365-ben jobbágyaik felett. Lajos király második erdélyi útja. Lajos király 1366-iki rendelete. Mi volt e rendelet czélja? Igaz-e, hogy egyenesen a román faj kiirtását czélozta volna? E rendelet tartalma. Az oláh gonosztevők. A b o u g r e és b l é c h e franczia szidalmazó szavak összefüggése a bogumilismussal. A legrégibb tudósítások a balkáni oláhokról. Kekaumenos és Ansbertus tudósításai, Szent Lietbert cambray-i püspök 1054-iki utazása, Bongars tudósítása az Ochrida körül lakó népről. Tudelai Benjamin a balkáni oláhokról. Gregorasz Niczefor Szkopjebe tett útja. Pál aleppoi diaconus tudósítása a moldovai románok erkölcsi állapotairól Vaszilie Lupu idejében. Mi az oka Bandinus szerint az oláh nép tudatlanságának? Bongars, Reichersdorfer és Petanczius Felix tudósításai. Gromo Giacovandrea és a bolognai kézirat. Verancsics jellemrajza az oláhokról. Egy velenczei követ tudósítása. Az idézeteket még szaporitani lehetne annak igazolásául, hogy az oláhok a régi társadalomban rendbontó elem voltak mindenütt. A kenézek között nagyon sok volt az erőszakoskodó ember. Az erdélyi püspök panasza az oláhok ellen. A szászok és az oláhok küzdelme. A nagy-disznódi szerződés. A Mátyás királytól megerősített Monetarius-féle statutumok oláhokra vonatkozó része. Mátyás király szigorú rendeletei a hatalmaskodó oláhok ellen. Várdai püspök levele az alsó-kenyéri plébánia ügyében. Jaks Mihály levelei a brassaiakhoz. Ulászló király levele Vlád vajdához. A szászok szerződése Rádul havaselföldi vajdával. Az oláhokra a jobbágyság ráerőszakolása nem jogfosztás volt, hanem egy lépés czivilizálásuk érdekében. Az oláh mozgalmaknak ez idő szerint nincs nemzeti és politikai jellege, mert a népben az együvétartozásnak, a faji közösség tudatának nyoma sincs. Minden erre vonatkozó dolog csak a román nemzeti történetirás utólagos csinálmánya.

Odobescu szólva az 1437-iki parasztlázadásról, azt mondotta, hogy I. Lajos király még 1366-ban felhatalmazta a magyar nemességet az oláhok kiirtására. I. Lajos e rendeletéről a román történetirók majdnem mindenike tud valamit. Némelyiken megesik, mint például Baritiu-n is, hogy ezt a rendeletet Zsigmond királylyal adatja ki,[1]) a ki a maga részéről is nyiltan kimondotta volna, hogy az oláhok egész nemzetségét ki kell irtani (delendam esse e stirpe totam Valachorum progeniem). Természetesen a dako-román történetirás eszejárása szerint ez a delendam esse e stirpe totam Valachorum progeniem e pillanattól kezdve olyan állandó és makacs jelszavává lett a magyar kormánypolitikának, mint annak idején idősebb Cato-nak a hires „Ceterum censeo, Carthaginem esse delendam!" Hogy ez a pokoli terv nem sikerült, az szerintök nem a magyar kormányzaton mult, hanem a viszonyok hatalmán és a románság szivós életerején.

Vizsgáljuk meg, hogy miben áll s egyáltalában van-e valami piczi magva ennek a román irodalomban általános érvénynyel biró történelmi hazugságnak?

Lássuk előbb azonban, hogy miként beszélik el Erdély e korszakbeli történeteit azok az ujabb magyar történetirók, kiket úgy ismerünk, mint Erdély speczialis történetiróit?

Lajos király 1366. „tavaszán Erdélybe jön — írja Kővári László [2]) — itt Kapuson át Fejérvárra megy. Május 9-re Tordára közgyűlést hirdet; junius 20-án a szászok diplomáját erősíti meg; junius 24-én a székelyek között Marosvásárhelyen látjuk s junius 28-án főleg *a kivülről izgatott oláhok fékezésére rendeletet ir alá*, melynek alapján bárkit is, ha bűntényen találnak, hét, kit pedig csak vádolnak, ha nemes ember, 50 nemes, ha paraszt, akkor 50 paraszt jóváhagyása mellett rövid uton felakasztatni megenged, vagyis a hatóságok önállóságának tágasabb kört, a földes urak később kifejtett pallosjogának utat nyitott."

Rövid és homályos előadása a történeteknek. Világosabban

---

[1]) Analile Societatei Academice Romane. Tom. 66, l. Bucuresci 1866.
[2]) *Kőváry László*: Erdély történelme II. kötet 24. l.

és részletesebben beszéli el Szilágyi Sándor.[1] „Erdély szomszédságában másfél század alatt két oláh állam alakult, melyek Lajost ugyan hűbéruroknak ismerték el, de zendülésre mindig készen állottak s főként ez időben Erdélyt forrongásban tartották. Már ugyanazon Sándor vajda, ki Lajosnak uralkodása kezdetén meghódolt, életének utolsó éveiben elszakadt tőle s most fia, Vlajkó (vagy Ulászló) is atyja nyomdokain haladt, sőt függetlensége jeléül kir. czimet vett fel . . . . . . Bármily gyorsan leveretett is a Vlajkó mozgalma, Erdélyre nézve nem volt nyom nélküli. Itt a kenézségek állása naponként sülyedt, főként mióta Lajos 1365-ben a nemeseknek jobbágyaik feletti biráskodási jogát megujítá. Némelyeket ez időben a kenézek közül a király erősített meg, mások egyszerüen köz-kenézek voltak, uradalmi ispánok, falusi birák s csak annyi s oly nemü joggal birók, mint a magyar ilynemű emberek. Igy volt a törvény előtt, de a közéletben mégis, tüzhelyénél, oláhjai között befolyással, tekintélylyel birt. Sok veszélyes törekvést táplált szivében. Ime a két oláhföld uralkodó oláhsága erdélyi telep volt. Nem természetes-e, hogy itt, még tiltott utakon is, előre tört? A viddini hadjárat után a bonyodalmak akkorára nőttek, hogy Lajos királynak személyesen kelle az erdélyi részekben megjelennie. Lajos király az 1366. év tavaszának és nyarának egy részét ápril havától augusztusig Erdélyben tölté. Bejárta a magyar és székely vidékek nevezetesebb részét, megfordult Beszterczén is kétszer, hol ezeknek papválasztási és törvénykezési jogát megerősíté s őket ellátta a szebeni kiváltságokkal, megerősíté a hét szász széknek — azaz a szebeni ispánságnak — kiváltságlevelét; törvénynapot tart Tordán. De legfontosabb volt a megyék viszonyait szabályozó rendelete. Az okmányt jul. 28-án állítá ki. Bevezetése nemcsak az alattvalók terheinek könnyítéséről beszél, hanem botrányokról, melyek a közcsendet háboríták. Vége felé már a szent korona ellen Erdélyben fölzendülteket emleget. Kik voltak a zendülők? Az okirat egyenesen az oláhok ellen intéztetett, sok helyt rögtön itélő birósági szigorral van fogalmazva. Nemcsak rablógyilkosok voltak azon kiválólag oláhok, kiket Lajos

[1]) *Szilágyi Sándor*: Erdélyország története I. 102. és köv. l.

gonosztevőknek nevez s kik az alattvalók nyugalmát naponként végtelenül háborgatják. Ez még nem fejtené meg a királynak oly hosszas jelenlétét s oly szigorú rendeleteit. Más okmányokból is tudjuk, hogy a kenézek háborút folytatnak a két szomszéd oláhföldi népekkel egyesülve a vajdák ellen, mely rablás és gyilkolással volt kapcsolatban. Aztán azon buzgalom, melylyel Lajos a keleti egyház hiveit térítgeté, csak nevelhette az oláhok elégületlenségét. A fosztogatások most is zendülésig fajultak s nem hihető-e, hogy kezdetben Vlajkó is szerepelt azokban?"

Ime, a dáko-román történetirók forradalmi kontinuitása szelidítettebb kiadásban a magyar történetiróknál. Mi az oka ennek? Egyszerüen a kiinduló alap közössége, mert hiszen a magyar történetirók is Anonymus alapján fogják fel a románság erdélyi történetének kezdeteit. Logicai kényszer parancsolta tehát a magyar történetiróknak is, hogy ugyanazon pontról elindulva, körülbelül épen oda jussanak, hova a dáko-román történetirók.

Hogy az ekkori erdélyi állapotokat megérthessük, tudnunk kell, hogy IV. Béla halála után minő képe volt az erdélyi csendéletnek? Érdekes tünemény, hogy ez erdélyi csendélet előidézésében és állandósításában a vezérszerep az erdélyi püspöknek és a szászoknak jutott. A viszálkodás oka a tizedfizetés volt. A püspök a tizedet a szászoktól is be akarta hajtani. A szászok azt állították, hogy ők a tizedet nem a püspöknek, hanem saját választott papjaiknak tartoznak fizetni. E viszálkodás odáig fajult, hogy a püspök kanonokjaival egyetértően a vizaknai bírót (Gerébet), Alárdot kivégeztette. Ennek fia, János a szászokat felbujtván a püspök ellen, 1277. reminiscere vasárnapján, nagy számu szász csapattal megtámadta Gyulafehérvárott. A székesegyházat elfoglalta s azt a többi templommal együtt felgyujtotta. A nép, mely a templomokba menekült — mintegy 2000-nyi tömeg — négy kanonokkal és számos pappal együtt oda égett. A szászok az egyházi kincseket és drágaságokat elrabolták, az ereklyéket megszentségtelenítették; az egyház könyv- és levéltárát feldúlták és kiváltságleveleit megsemmisítették. Az 1277. májusában összegyült magyarországi főpapok kiátkozzák ugyan a bünös szász vezéreket, de ennek az átoknak ez időben gyakorisága miatt semmi hatása sem volt.

Hogy III. Endre igyekezett Erdélyben rendet csinálni, annak több nyoma van. Azon oklevelét, melyben megrendeli, hogy az oláhokat, bárkinek a földjén is legyenek most, – szükség esetén erővel is vissza kell vinni a királyi birtokokra, már említettük. Az oklevél e rendelkezése nyilvánvaló tanuságtétel a mellett, hogy a hatalmasabb emberek közül a közzavart igen sokan arra használták fel, hogy az oláhokat elköltöztetve a kir. jószágokról, saját jobbágyaikká tegyék. III. Endre alatt Roland vajda lázadása zavarja még jobban össze a viszonyokat. E lázadást a király csak nagy erőfeszítéssel tudta leverni. III. Endre halála után Erdély László vajda kezeibe kerül. Hogy egész haláláig (1315) micsoda szerepet játszott s hogy hatalmaskodásaival a királyság e részében micsoda anarchicus állapotokat idézett elő László vajda, köztudomású dolog. De halála után is nemcsak fiai és kedvelt főemberei szegülnek ellen a királynak, úgy hogy a király az egyes megerősített helyeket és várakat erőhatalommal kénytelen elfoglalni, hanem még a szászok között is akadnak hatalmaskodó főemberek, mint például Konrád a talmácsi vár ura, ki csak a tulnyomó erőtől kényszerítve teszi le a király előtt a fegyvert.

A László vajda uralkodása alatt teremtett állapotok következményei jóformán még meg sem szüntek, mikor Szentpéteri Henning vezérlete alatt az egész szászság fegyvert fogott Károly király ellen. Az erdélyi vajda hadai, mint Kőhalom sikertelen ostroma bizonyítja, elégtelenek voltak a lázadó szászok leverésére, azért a király a kunokat küldi segítségül, kik a vajda hadaival egyesülve, a szászokat leverik. Maga Henning is a csatatéren maradt. De hogy a nyugalom a szászok e csatavesztése után sem állott helyre teljesen, kézzelfogható bizonyítéka az a körülmény, hogy a szász felkelés utolsó fészke, Feketehalom vára Brassai Salamon kezéből 1331-ben megy át Károly hiveinek, Rozsnyai Nagy János és Jakab testvérek birtokába.

A püspök is sok bajt okozott ez időben. Folytonos viszálkodásban élt a dézsma miatt majd a nemesekkel, majd a vajdával. A káptalan azt hiszi, hogy a püspökség tekintélyét csak úgy védheti meg, ha valami tekintélyes családból származó férfiut fog püspökké választani, ki már e származásánál és csa-

ládi összeköttetéseinél fogva is elég erős lesz a püspökség jogainak védelmezésére. Ezért választják meg 1319-ben Endrét, ki nagyon fiatal és kellő előkészület nélkül való volt. A pápa e választást nem ismerte el s Márton minorita személyében ellenpüspököt nevezett ki. Később Endre püspököt elismeri a pápa, de midőn ennek halála után 1331-ben a káptalan II. Endre személyében uj püspököt választ, a pápa ujra ellenpüspököt nevez ki Pál személyében.

Tamás vajda állandó hadilábon él a püspökkel, ki ugyan 1335-ben a dézsmát illetően kiegyezett a nemesekkel. A vajda és a püspök egymás uradalmait fegyveres erővel pusztították, nevelvén ily módon is Erdélyben az általános zavart. Egyáltalán ez az András püspök, bár tehetséges és az egyházi fegyelmet kitünően kezelő ember volt, rendkivül szeretett hatalmaskodni. Kikötött mindenkivel a világon. Az egri érsekkel Mármaros felett, — sőt magát a királyt sem akarta egy ízben bebocsátani Gyulafehérvárba, — a miért ez őt megfogatni, hivatalától és jószágaitól megfosztatni rendelte. Összeveszett a pápával is, ki őt kiátkozta, sőt saját hűséges káptalanától is elvette annak szent-mihályhegyi várát. Belekötött a szászokba, székelyekbe, de legtöbbet mégis Tamás vajdát kesergette.

Tamás vajda végre elvesztvén türelmét, Rimai Miklós kecskekői várnagyot haddal küldötte rá, hogy fenyítse meg. Rimai Miklós a rábizott feladatot oly szigorú pontossággal hajtotta végre, hogy a tőle okozott kárt húszezer márkára becsülte a püspök. Tamás vajda, a királyi oklevelek kifejezése szerint — „ez a szerény és mindenkor hűséges és békeszerető férfiú" hajlandó volt a történtek után is a püspök kárát megtériteni. E jó szándékában azonban a perlekedő természetű püspök felingerelvén őt, meggátolta. Tamás vajda a püspök jószágait feldulatta, a neki járó tizedet lefoglalta s a püspököt s a vele tartókat felségsértőknek nyilatkoztatta. Péter alvajda pedig kijelentette, hogy haddal fog menni Gyulafehérvárra s ott a székesegyházat s a káptalan jószágait épen úgy fel fogja dúlni, mint a szász Alárdfia János tette 1277-ben. Erre a püspök mind a két vajdát kiközösítette és kérte a pápát, hogy ez itéletét helybenhagyni méltóztassék. A pápa a pécsi, váradi és az egri püspö-

köket küldötte ki vizsgáló birákul azzal az utasítással, hogy ha az ügyet akként találnák, mint András püspök jelenti, a bűnösöket ők is közösítsék ki.

Ennek a zavarnak még jóformán vége sem volt, mikor a szászok a miatt, hogy Tamás vajda az 1318-ki országgyülésen hozott törvény alapján a kamaranyereségből járó jövedelmet náluk is telekadóra akarta változtatni, fellázadtak. „Azonkivül történék — írja a királyi történetíró, Küküllői János, — hogy *valami szász nép* az Erdőeli részeken mozgalmat indított, megtagadván a szokott adót és a királyi jogok tiszteletét. Azért a király nagy sereggel, báróival, katonáival, nemeseivel és a hazafiakkal személyesen indula el a kevélyek megzabolázására s diadallal tére vissza.“

Hogy az erdélyi csendélet ez időszakbeli képét kiegészíthessük, vegyünk hozzá még egy-két tatár beütést is. Ily előzmények és körülmények egybevetése után könnyű elgondolnunk, hogy ez anarchikus állapotok mily kevéssé voltak alkalmasok arra, hogy az egyre nagyobb számmal beözönlő oláhság eddigi szokásait elhagyva, a nyugati társadalom rendjéhez simuljon.

Erdély e sajátságos állapotai kivánták meg, hogy Lajos a szász zendülés leverése után Erdélyt meglátogassa. Kétségtelen, hisz intézkedései is bizonyítják, hogy Lajos király látogatásának főczélja az erdélyi püspök által a magyarok, (nemesek) székelyek és szászok között előidézett „veszekedések, egyenetlenségek és szétágazó jogi nézetek“ kiegyenlítése s a béke helyreállítása volt.[1]) Ez alkalommal történt, hogy megjelent előtte a havaselföldi vajda, Basaráb Sándor és felajánlván hódolatát a királynak, hűséget is fogadott. A havaselföldi vajda e meghódolását, mint Lajos király egy 1345. julius 15-én kelt [2]) okleveléből tudjuk, Demeter váradi püspök több ízben tett diplomácziai utazásai előzték meg. Maga a király is e szerencsés eseményt Demeter püspök érdemének tulajdonítja.

Lajos ez erdélyi útja után következő évben, 1345-ben a tatárok pusztítják a keleti és délkeleti részeket. E támadást

[1]) *Pór Antal:* Nagy Lajos. 59. l. Budapest 1892.

[2]) *Fejér György:* Codex diplomaticus IX. III. 33. 254. l.

1352-ben a litván Kejstut biztatására megismétlik, de a Nápolyból visszatért Laczkfi Endre a székelyek élén ellenök megy; megveri őket, sőt magát vezéröket, Athlamost is elfogja s Visegrádra küldi a királyhoz. A király Laczkfit ezért erdélyi második vajdává nevezte ki s megbízta, hogy a pogányok felé eső végvárakat javíttassa ki. Mind e határdúlások alatt Erdély nagyon sokat szenvedett. E közben történt, hogy Basaráb Sándor vajda, ki élete vége felé már nem igen tartotta meg a királynak fogadott hűséget, meghalt és fia, Vlajko vagyis Vladislav lépett a trónra, a ki sógora volt Bulgária királyának Strazsimirnak. Vlajko Lajos király ellen kezdetben támogatta Strazsimirt, ily módon remélve, hogy ő is teljesen függetlenné teheti magát a magyar királytól. Lajos azonban 1364-ben haddal támadta meg Strazsimirt s ez a tette Vlajkot annyira megrémítette, hogy még a hadjárat előtt meghódolt Lajos királynak.

A bolgár hadjárat bevégezte után Lajos szükségesnek tartotta Erdélybe menni. Hogy micsoda okok tették 1366-ban Lajos e második erdélyi utazását szükségessé, az kiviláglik azokból az intézkedésekből, melyeket ez utazása eredményeképen tett. Egyáltalában Lajost 1344 óta az erdélyi ügyek többször foglalkoztatták. A tatárok erejét Laczkfi Endre 1352-ben Athlamos leverésével véglegesen megtörte, de a Balkán felől előre nyomuló törökben a tatárnál sokkal hatalmasabb ellensége támadt a magyar birodalomnak. A birodalom keleti határainak biztonsága követelte meg, hogy Lajos figyelmét, melyet a nyugati mozgalmak előbb annyira igénybe vettek, Erdélyre fordítsa.

1365-ben az erdélyi hű nemeseknek is megadja azt a jogot, melyet a magyarországi nemesség már az 1351-ki törvény következtében megnyert, hogy jobbágyaikon és szolgáikon mindenféle ügyben, kivéve a nyilvános lopást, rablást és bűntetteket, teljes joggal biráskodhassanak. Meghagyja egyuttal a püspököknek, báróknak és a királyi tisztviselőknek, valamint a városok és szabad helységek előljáróinak is, hogy jövőben semmi ügy miatt, a nyilvános lopást, rablást és bűntetteket kivéve, ne merjék a nemesek jobbágyait perbe fogni vagy elitélni. Csak ha a nemesek nem akarnának igazságot szolgáltatni, a panaszosok akkor fordúljanak a királyi rendes törvényszékekhez, de akkor

se közvetetlen a jobbágy, hanem az igazságot szolgáltatni nem akaró nemes ellen.

Erdélyi második utazása alkalmával 1366-ban kiadott rendeletével pedig úgyszólván kizárólagosan az erdélyi büntető eljárást szabályozta. Vajjon, ha a fennebb vázolt zavaros előzmények és bizonyos fokig anarchikus állapotok nem okozták volna a közbiztonság megbomlását, lett volna-e szükség ez eljárásnak oly szigoru és statariális jellegü megszabására, mint azt Lajos király tette e rendeletében?

Lajos király rendeletének bevezető soraiban mindenekelőtt kijelenti, hogy Erdélyben a gonosztevők, különösen az oláh gonosztevők, levén az oláhoknak állapota rendezetlen (eorumque statum simul et usum inordinatum) mindennap sok bajt okoznak. Azért teljes jogot enged a nemességnek a gonosztevők, különösen pedig az oláh gonosztevők kiirtására. Lajos király rendeletének ez az a passusa, melyből a román történetirók oly bámulatos egyhangúsággal olvassák ki, hogy Lajos király megengedte az erdélyi nemességnek a román faj gyökerestől való kiirtását, holott egészen világos, hogy Lajos e rendelete minden gonosztevő ellen volt irányozva s hogy épen oláh gonosztevő volt legtöbb, az oly mellékes körülmény, mely Erdély fennebb vázolt zavaros közállapotainak és a bevándorló oláhság sajátos viszonyainak egyenes következménye volt. E helyet csak akkor lehetne úgy magyarázni, mint a hogy a román történetirók teszik, ha akkor az oláhok kivétel nélkül gonosztevők lettek volna. Mivel azonban e feltétel nem áll, nem áll egyuttal az sem, hogy Lajos az összes románfaj kiirtására hatalmazta volna fel az erdélyi nemességet.

Lajos király e decretuma szerint, a kiről tudva van, hogy zsivány, rabló vagy egyébként bűnös, azt, ha tetten nem is érik, meg lehet ölni, mihelyt 50 ember vall ellene. Természetesen nemesre 50 nemes, parasztra pedig 50 paraszt. A kit tetten érnek, azt a megsértett maga ölheti meg, ha a vele egyranguak közül legalább heten ellene vallanak. Ha közoláhot vádolnak be, akárki tanuskodhatik ellene. Minthogy pedig a nemes gonosztevőnek megbüntetésére ötven nemesnek jóváhagyása szükséges, a királyi levéllel megerősített kenéz annyit érjen, mint egy

nemes. A királyilag meg nem erősített kenéz pedig csak egy negyed embert érjen, mint a falusi biró. Közemberek vagy oláhok a bizonyításra egy nyolczad értékűek s így a közoláh is a nemes ellen, kit valami gonosz tetten rajta ér, állítását megbizonyíthatja. Minden közembert vagy oláhot, kit a vajda, alvajda vagy a törvénykezési hatósággal biró ispánok törvényszékei elitéltek, akárki szabadon megfoghat és letartóztathat. A ki pedig a felségsértés miatt elitéltet meg nem fogná, mikor lehet, vagy pártolná, az maga is felségsértést követ el.[1])

Közelebbről a bukaresti „Romanul" czímű hirlapban egy czikk jelent meg, melynek éle a bulgár törekvések ellen volt irányozva. E czikkben a többi között a következő sorok voltak olvashatók: „Voltaire a „Dictionnaire philosophique"-ban beszélve a bulgárokról, ezeket írja: A bulgárok a turáni fajhoz tartoznak. Háromszáz éven át rémei voltak a bizánczi császároknak. Zimisces János császártól 971-ben szoríttatva és keresztény hitre faríttetve, nem késlekedtek 989-ban függetlenségöket visszaszerezni. Vadságuk és kegyetlenségük véres hirnevet szerzett nekik és nevök a franczia nyelvben szidalommá lett."[2]) Igaz ugyan, hogy a *bougre*, *bougresse*, mely a franczia nyelvben semmirekellőt jelent, a bulgár szóból lett. Igen, de a franczia nyelvben ilyen kifejezés is van: *c'est un homme bien blêche, c'est un vrai blêche* és ez annyit tesz, mint semmirekellő, haszontalan ember s hogy a *blêche* szó nem egyéb, mint a *valaque* szó elváltozása, az is ismeretes dolog. Tehát a francziában nemcsak a *bulgár* névnek van rossz és meggyalázó értelme, hanem a vlachnak is. Nagyon valószinű, hogy sem a bulgárok, sem az oláhok neve nem azért lett szidalommá a népek szájában, mintha azt ők Voltaire idézett szavai szerint kegyetlenségökkel és vadságukkal érdemelték volna ki, hanem egyenesen a bogumil eretnekség révén. A bogumilek a paulikanusok tanát követték és egy Bogumil nevű szerzetes terjesztette el, még Péter czár idejében (927—960.) a bulgárok között. Bulgáriából Szerbiába és Boszniába került. Innen terjedt Lombardián át Spanyol- és Franczia-

[1]) *Fejér*: Codex diplomaticus IX. 3. 532—558. l.

[2]) Romanul 1895 september 20-ki szám.

országba is. A magyar történetirók patarenusoknak nevezik, Dél-Francziaországban pedig mint albigensek szerepelnek. Az egyház kegyetlenül üldözi az eretnekséget, miután ez eretnekség bulgár és e réven oláh eredetű is, azért lesz a franczia nyelvben a *bougre* és a *blêche* szidalommá. Hogy az eretnek s a vele öszszekötött fogalmakat kifejező szavak a nyelv életében minő sajátságos jelentésbeli átalakuláson mennek át, arra igen szép példa a magyar kaczér szó, mely a német ketzer-ből lett s a melynek éppen ezért a régibb magyar nyelvben sokkal gonoszabb és sértőbb jelentése is volt, mint a mai kaczér, mely utóvégre is csak annyi, mint a coquette.

Hogy azonban a Balkánból beköltöző oláhságra igen sok tekintetben még a franczia *blêche* szónál sujtóbb jelző is ráfért, arról a rólok szóló egykori tudósítások és más történelmi források kétségtelen bizonyossággal győznek meg. Kekaumenos tudósítását 1071-ből már idéztük s belőle úgy értesültünk, „hogy az oláhok nemzetsége megromlott és hitetlen; hazug és rettentő zsivány; gyáva és nyúlszivű, de gyávaságból szemtelen is." Egy előbbi fejezetben láttuk, hogy a Fridrik császár keresztes hadával keletre ment Ansbertus is, elbeszélvén azokat a kalandokat, melyeken e keresztes had a Balkánon keresztül ment, több izben úgy emlékezik meg a vlachokról, mint zsiványokról, kinek üldözésében egy alkalommal Fridericus advocatus de Perge nagyon kitüntette magát.

Igen, de ezek az irók, különösen a görög irók a román faj ellenségei voltak, mondják a román történettudósok, kik minden időben nagy gyönyörüségüket találták a románok elrágalmazásában s azért nagy igaztalanság volna tudósításukat igazságszámba venni. A görögök elnyomták az oláhokat s miután ezek szabadságra és önállóságra vágyva, többször összeütköztek a görög hatóságokkal, ártani igyekezve ezeknek úgy, a mint tudtak, a görög irók az oláhok e szabadság után való vágyódását erkölcsi romlottságnak és rabló hajlamok eredményének igyekeztek feltüntetni, holott a románság elnyomott helyzete okozta azt, hogy mikor állapotuk tűrhetetlenné vált, hát igyekeztek elnyomóikat pusztítani és minden általuk teremtett társadalmi és politikai intézményt lerombolni.

Igen, de e korszakban a Balkánban olyan útasok is megfordultak, a kik sem görögök nem voltak, sem pedig kiséretük semminemű ellenségeskedésben nem állott a vlahokkal, mint az előbb idézett Ansberté. Szent Lietbert cambray-i püspök 1054-ben háromezred magával a szentföldre utazott, s ez utazásáról irott jelentésében Bulgárország lakosairól ezeket mondja: [1]) „Ezután a szent sereg a bulgárországi pusztaságba érkezett, melyet Scithiából kijött tolvajok laknak. E vadak úgy élnek, mint a barmok, sem törvényeik, sem városaik nincsenek; a szabad ég alatt laknak és ott állapodnak meg, hol az éjszaka utóléri őket; az eltévedt utasokra leselkednek, rablásból élnek és a szétszórt csoportok minden szükségleteiket magok viszik, az asszonyok és gyermekek követik őket. Sem vallásuk, sem istenségeik, sem vallási szertartásaik nincsenek, könyörületlenek és kegyetlenek.“

Igen, de itt nincs határozottan megmondva, hogy Bulgárország e lakosai, a kikről itt szó van, épen az oláhok lettek volna. Lehettek bulgárok is. De ha bulgárok voltak, még akkor is azt bizonyítja, hogy a milieu, melyben a románság a Balkánon élt és felnőtt, a legkevésbbé sem volt arra alkalmas, hogy e fiatal nép lelkébe belevésődjék a jog, a társadalmi rend és az idegen tulajdon tisztelete. Hogy a mai Ochrida táján, hol jelenleg tekintélyes számú macedo-román népség lakik — sem volt jobb a minden bizonynyal vlach nyelvü és nemzetiségü nép, bizonyítja Brocard útleirása, ki azt mondja: „A követek jelentése nem igen tetszett a patriarkának, mindazáltal tovább utazott és Ochridába ment, honnan tudtára adta Urosnak, hogy a szerb határon levő Boglugban való fogadtatása iránt intézkedjék. A szerb király követei György békebiróval együtt megérkeztek Lipäniumba (Lipljan Pristinától délre). Utközben azonban a rablók kifosztották őket. E műveletlen és durva hegyi lakosok alattomban sóvár pillantásokat vetettek a görögökre és azok podgyászaira, mintha lesbe állottak és a rablásra mindent előkészítettek volna. Nehány görög lovat az éj leple alatt csak-

[1]) L. *Michaud*: Histoire des croisades I. kötet. *Szamota* István: Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten 1054—1717. Budapest 1891. 14. lap.

ugyan elloptak: a görögök följelentették a helyi hatóságoknak, azonban a tetteseket nem puhatolhatták ki."

Ochrida környékén ma is számos oláh lakik, s azt is tudjuk, hogy az összes balkáni oláhság az ochridai érsekség alá volt rendelve. De engedjük meg, hogy az ochridai lókötők nem oláhok voltak, hanem albánok s ezt annyival könnyebben tehetjük, mert hiszen Tudelai Benjamin rabbi utazásából egész világosan kitünik, hogy az oláhok sem voltak különbek az őket környező bulgároknál vagy albánoknál: „Zeituninál — irja Tudelai Benjamin[1]) — kezdődik Oláhország, melynek félvad lakosai hegyek közt tartózkodnak. Az oláhok, kik gyorsaságra és fürgeségre nézve a szarvasokkal csaknem egyenlők, leereszkednek hegyeikről és a görögöket kifosztják. Eddigelé még nem voltak megfékezhetők, a lakhelyeikül szolgáló hozzáférhetetlen rejtekeik miatt, mivel az azokhoz vezető útakat csupán ők ismerik. Sem nem keresztények, sem nem zsidók, jóllehet vannak köztök olyanok is, kik azzal dicsekszenek, hogy hajdan zsidók voltak, kiket testvéreiknek neveznek. Ha zsidókkal találkoznak, ezeket egyszerűen kirabolják, de nem gyilkolják meg, mint a görögöket. Semmiféle vallásnak még csak a nyomát sem vettem észre."

Hogy Tudelai Benjamin után körülbelül 150 évvel sem kaphatunk kedvezőbb tudósításokat a vlachokról, arra bizonyságul szolgál az a tudósítás, melyet Gregorasz Niczefor hagyott hátra 1326-ból Szkopjebe tett utazásáról.[2]) „A velünk levő szolgaszemélyzet néhány tagja a veszélyre rá sem hederítve s a régi hősök (kiknek csak hirét hallottuk, de tetteiket sohasem láttuk) viselt dolgait szomorú énekekben magasztalta. A hegyek mélységes üregei és völgyei a hangokat fölfogták és élőlényekként utánozták . . . . . Egyszerre azonban a sziklákból és a barlangokból gyapjuba és állati bőrökbe öltözött, fölfegyverkezett és alvilági kisértetekhez hasonló alakok bukkantak elő. A dárdákat és baltákat támadásra készen tartották. Némelyek ijakkal is felvoltak szerelve. Rémületünk nőttön-nőtt, hiszen az éj ko-

[1]) *Szamota* István: Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten 1054—1717-ig. Budapest 1891 31. és 32. l.

[2]) *Szamota* Id. mű 39. 40. l.

romsötét volt, a helyi viszonyokat pedig épenséggel nem ismertük, ők pedig nem beszéltek görögül. Ezen vidék lakosai ugyanis bulgár jobbágyok (Mysorum coloni) végre nyájasan üdvözöltek nyelvükön, hogy semmiféle gonosz tervet nem forralnak ellenünk, meglehet nem merték nagy számu csapatunkat megtámadni, vagy pedig isten megoltalmazott bennünket. — — — — A husvét ünnepét itt töltöttük (t. i. Sztrumiczában). Itt természetesen szó sincs hitelvekről, szent himnuszokról és dallamos zenéről. A lakosok csaknem barbár nyelvet beszélnek; szokásaik pedig az ekéhez és kapához illők. A lakosok csak pásztor énekeket dalolnak, midőn tavaszszal a hegyekre és erdőkbe hajtják nyájaikat."

Érdekes Weigandnak, a balkáni románság legkitünőbb ismerőjének nyilatkozata is a mai balkáni románok erkölcseiről, a mely úgy látszik sokban hasonló a régiekéhez: „Fájdalom, valóságos tény, a melyet ugyan a románok az idegenek előtt el akarnak tagadni, de a melyet magok között dicsekedve emlegetnek, hogy viszonyitva összes számukhoz, közülök kerül ki a rablóknak legnagyobb százaléka."

Vaszilie Lupu uralkodását (1634—1653.) a román történetirók úgy irják le, mint a moldovai történetek egyik fénykorát. Arczképe ott is van a bukaresti „*Ateneu*" palotájának homlokán, mivel hogy egyike volt a román nemzeti művelődés és irodalom fejedelmi pártfogóinak. Olyan forma szerepet tulajdonitanak neki, mint nálunk Mátyás királynak, vagy Bethlen Gábornak.

E sokat dicsért fejedelem uralkodása idejében fordult meg udvarában Pál aleppoi diaconus, ki társa volt Macarius antiochiai patriarkának európai körutján. Ez utazását arab nyelven leirta. Az arab kéziratból Belfour fordította le angolra és „The travels of Macarius patriarch of Antioch" czim alatt 1836-ban Londonban kiadta. Ez angol fordítás alapján románul *Hasdeu* tette közzé.[1]) Ez utleirásban a moldovai román népről a következő jellemzést olvashatjuk: „A mindenható isten a földkerekségén nem teremtett egy másik romlottabb népet, mint a moldo-

[1]) Archiva pentru istoria românilor. 59. és következő lapok.

vai, kik mindnyájan gyilkosok és tolvajok. A büntetési jegyzékek konstatálták, hogy Vaszilie bég uralkodása alatt 40.000-nél több rablót és tolvajt itéltek halálra, pedig első izben nem is sujtják halállal a bünöst. Először megverik, megkínozzák és oszlophoz kötik s aztán szabadon bocsátják. A második büntett esetén levágják egyik fülét, a harmadszori vétekért pedig a másikat s csak a negyedik esetben itélik halálra. Egy szörnyüséges dolgot is láttunk itt: A moldovaiak halállal büntetik még papjaikat is. A bégnek e kegyetlen szigorúsága sem képes a gonosz kiirtására. Az asszonyokban és leányokban az illem és a becsületérzésnek még csak nyoma sincs, holott a bég orruk levágásával s oszlophoz való kikötéssel bünteti őket, sőt akárhányszor vizbefulasztással is, úgy, hogy ily módon már több ezer vesztette el életét, de mindez erkölcseik megjavítását illetően nem használ semmit. Fehér vasárnap előtt való szombaton kezdetét veszi a turótól és a tejtől való tartózkodás s ekkor szabadon bocsátják a foglyokat, mert a böjt első péntekén kezdődik a törvénykezési szünet és a bég nem mutatkozik sehol, csak a templomban, szakadatlan böjtölésben és áhitatoskodással töltve az időt, úgy ő, mint nemesei és udvari emberei. Husvét hétfőjén reggel mindnyájan kimentünk az utczára, hadd lássuk a darabontok kapitányát, kinek bárd és bot volt a kezében, hogy megverje azokat, kik nyilvánosan részegen mutatkoznak. A nagy böjtöt az udvar és az urak szigorúan megtartják, de a nép se nem bőjtöl, se nem imádkozik, mintha csak vallása sem volna. Ők csak névleg keresztények s rosz példával a papok járnak elől, a kik egész éjszakán át a legnagyobb kicsapongásban és részegségben fetrengenek."

Hogy az urak sem voltak jobbak e tekintetben a papoknál, azt Pál diaconus azon helye árulja el, a hol azon okokról beszél, a melyek miatt Vaszilie béget a moldovaiak gyülölik. E gyülöletnek egyik oka az, hogy „unokaöcsese, kinek neve nem jut eszembe, körülbelül négy ezer leányt becstelenített meg. De a szülők panaszt emelve ellene, nem tudták bűnét rábizonyítani, mert szokása az éjszaka sötétségében törni be erőszakkal a házakba, honnan a leányt elragadja."

Hogy a moldovai nép ez erkölcsi sülyedtségének ez időben mi volt az oka, azt Bandinus-ból tudjuk: „A moldován nép oly

tudatlan, hogy még az Istenről és a jövendő életről sem hallott valamit. Egész Moldovában alig tudják némelyek a Miatyánkot, mert minden isteni tiszteletük keresztvetésen alapszik. Templomaikban predikácziót nem tartanak. Iskoláikban keresztény tudományt nem tanítanak, minthogy magok a pópák és diákok is semmit sem tanultak s olvasni is alig tudnak."

A régebbi századokból származó tudósítások, származzanak bármely nemzetiségű utastól, kivétel nélkül kedvezőtlen képet festenek a román népről, bárhol találkozzanak velök. „A nép teljesen barbár, folytonosan a nagyok boszújának és üldözésének lévén kitéve; már két-három ember láttára a hegyekbe menekül," írja 1585-ből az Erdélyen át Konstantinápolyba utazó Bongars. „A moldovaiak műveletlenek és vadak," írja Reicherstorfer György 1550-ből származó utleirásában, ki az erdélyi oláhokról is a következőképen emlékezik meg: „Ezek közt laknak az oláhok is némely elhagyott birtokon és falun. Igen edzett faj, mely csak nyájából, de többnyire lopott marhából és lóból él. Az oláhok kecskeszőrből sajátkezűleg szőtt borzas ruhákba öltözködnek, semmi emberi törvények szerint nem élvén."

Petancius Felix szegniai kanczellár II. Ulászló magyar királyhoz a törökök megtámadására vezető utról készített iratában azt mondja: „A vlachok nyers emberfaj, a hegyeken tanyáznak; gazdaságuk csak nyájaikból áll. A szerbek inkább délfelé laknak s mivel gyakrabban érintkeznek a kereskedőkkel, szelídebbek." [1]) János Zsigmond királynak volt egy olasz testőrkapitánya, *Gromo Giovanandrea*. Ez I. Cosmo flórenczi herczegnek János Zsigmond birodalmáról egy leírást készített s ebben Erdély lakosairól szólva ezeket írja az oláhokról: „A harmadik nemzet az oláh, mely elszórva él az egész országban. Csupán földmíveléssel foglalkozik, melyet hol maga számára űz, hol a magyarok és szászok földjeit munkálja. Kevesen lóháton, többnyire gyalog katonáskodnak. Dühösségig vitézek, legnagyobb fáradságban is kitartók. De köztük sok a zsivány

---

[1]) *Felix Petancius*: Dissertatio de itineribus aggrediendi Turcam ad Uladislaum Hungariae et Bohemiae regem. Scriptores rerum hungaricarum. Pars III. Vindobonae 1786. 189. l.

és az útonálló. Ruhájuk durva, ritkán posztó, többnyire saját kezük szőtte gyapju és kecskeszőr. Testeik, házaik piszkosak." [1]) A bolognai egyetemi könyvtárban van egy „*La popolazione di Transilvania composta di varie nazione e diverse lingue religioni usi a vestiti*" czímű kézirat. E kézirat a XVIII. század végéről való s azt mondja az oláhokról, hogy foglalkozásukra nézve parasztok és zsiványok.[2])

Verancsics azt írja a moldovai és havaselföldi oláhokról, hogy „nem vendégszeretők. Az emberölést alig tartják valaminek. Nagyon kapzsiak; mintha lopásra volnának születve. Nem kellemes emberek; barnák, hosszú hajúak és szakállúak; torzképűek, de fáradságban és éhségben kitartók." Az erdélyi oláhokról pedig szintén kedvezőtlenül itél: „az egész országban széjjel vannak szórva, ritkán nyilt helyeken, leginkább hegyeken és erdőkben marháikkal elbújva, piszkosan élnek. Posztóféle barna daróczba öltözködnek, melyet fejökre is húznak. Szakálluk és fésületlen hosszú hajuk miatt fekete a képük. Bár gyarló a fegyverük, de hihetetlen gyorsasággal szaladnak az erdőkben és hegyeken; éjjel nagyon bánthatják az ellenséget orzással és apró csatázással." Egy velenczei követnek a XVI. század elejéről írott jelentéséből pedig azt olvassuk az erdélyi oláhokról: „izmosak, de vadak és műveletlenek s csaknem kizárólag hússal táplálkoznak. Ha barmaik nincsenek, akkor egyszerűen lopnak." [3])

Csekély fáradsággal még lehetne szaporítani az idézetek számát annak bizonyítására, hogy a vlachokat feltünésök kezdete óta egészen a XVIII. század végéig mindenütt úgy tekintették, mint rendbontó elemet, mint olyant, mely az egyéni tulajdont, az állam jogintézményeit és a társadalmi rendet nem tiszteli. Előzetesen említettük, hogy a raguzaiak nem engedték meg, hogy a vlachok nyájaikkal területökön teleljenek. A szerb történeti emlékekben is számtalan nyoma van a praevarikáló oláhság ellen hozott intézkedéseknek. A románság e jellemvo-

---

[1]) Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. II. B. 3—71. lap.

[2]) Magyar Könyvszemle 1893. évfolyam 263. és 270. l.

[3]) *Szamota István:* Régi utazások 496. és 497. l.

nása közös minden pásztorkodó félnomád néppel s így nem is kizárólagos oláh tulajdon. A népeket a politikai, társadalmi és kulturalis intézmények hatása alakítja erkölcsi lényekké. Ilyen magasabb fajtájú intézmények pedig nem verhetnek gyökeret egy félig nomád nép körében.

Az itt előadottakból megitélhetjük, hogy minő tulajdonságokkal, erkölcsi és jogi fogalmakkal birhatott az a románság, mely a XIII. század végétől kezdve egyre szaporodott a magyar állam keleti részében. Az is világos, hogy azok a viszonyok, melyek akkor Erdélyben uralkodtak s melyeknek képét fennebb igyekeztünk megrajzolni, a legkevésbé sem voltak alkalmasok arra, hogy e népet a társadalmi rend és az egyéni tulajdon tiszteletére tanítsák.

A mit eddigelé oklevelek alapján az oláh kenézekről mondottunk, abból is kitünik, hogy azok között igen sok erőszakoskodó ember volt. Számtalanszor megtörténik, hogy egymás házára törnek, azt felgyujtják, az értékes tárgyakat elrabolják. Emberölés, gyujtogatás, idegen jószágokon való praevarikálás napirenden van, valamint az is, hogy rosz fát tevén a tüzre, embereikkel együtt kiszöknek az országból. Moldova alapitója, Drágos vajda is a miatt szökik ki Máramarosból, mert attól fél, hogy a király elkövetett erőszakoskodásaiért meg fogja büntetni.

Oklevélből tudjuk, hogy az erdélyi püspök és káptalanja elpanaszolják, hogy a püspöki és káptalani jószágokon lakó kenézek szántóföldeket és kaszálókat adogatnak el, mintha azok saját tulajdonaik volnának. Oláh alattvalóikat pedig uj terhekkel nyomorgatják, sőt a földesuri hatóság alól, még fenyegetésekkel is ki akarják magukat húzni. Meghagyja tehát a király a vajdának, hogy e kihágásokat ne tűrje el, mert a királyi várakhoz tartozó kerületekben lakó kenézek is, ha bár örök joggal birják földjeiket, a földesuri alattvalóságból nincsenek kivéve. Ezért a vajda karhatalommal is kényszerítse a kenézeket arra, hogy elismerjék a püspök és a káptalan földesuri jogát s teljesítsék a tartozó kötelességeket.[1])

---

[1]) *Kurz:* Magazin für Geschichte. Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. II. 297. l.

De legérdekesebb világot vet az állandó lakóhelylyel biró, földmíveléssel foglalkozó erdélyi régibb lakosok és az ujabban bevándorló félig nomád pásztorkodásból élő oláhság között levő viszonyra, az a szerződés, melyet Goblin püspök közbenjárására kötöttek egymással a Szeben vidékén lakó oláhok és a szászok. Ez oklevélből világosan szemünkbe tünnek körvonalai annak a harcznak, mely a földmívelő és a pásztorelem között, úgy látszik, állandó volt Erdélyben ez időtájt. Az oláhok nyájaikkal engedelem nélkül a szászok földén kóborolnak s ezzel, de meg más módon is — nem tisztelvén az idegen tulajdont, nagyon sokat ártanak a szászoknak, a kik igyekeznek tőlök telhetően megtorolni a szenvedett sérelmeket. Ennek következtében guerilla hadviselés keletkezik a két fajtájú népség között. 1382-ben azonban Goblin püspök közbenjárására kibékülnek s a békepontozatokat Nagy-Disznódon szerződésbe foglalják, mely szerződésnek tartalma a következő:

Vladimir és a Cibin vár alatt élő oláhok a történtekre nézve semmi kártérítést nem követelnek, valamint a szászok is az oláhoktól elkövetett minden gyilkosságot, gyujtogatást, lopást, pusztítást megbocsátanak. Ámde ezentúl az oláhoknak nem szabad különös engedelem nélkül szász földön legeltetni s a gonosztevőket elrejtegetni, mert az orgazdát vagy rejtegetőt elégetik, mint a gonosztevőt. A gyilkos, gyujtogató tűzben hal meg, ha két tanú lép fel ellene, sőt a gyujtogatással fenyegetőt is elégetik, ha heten tanúskodnak ellene. Az oláhok arra is kötelezik magokat, hogy ijjal nem járnak, se a nyillövésben nem gyakorolják magokat, csak a végső szükségben.[1])

A román történetirók azt, hogy a későbbi Approbaták és Compiláták az oláhoknak megtiltják a fegyverviselést, azzal igyekeznek megmagyarázni, hogy a magyarok azért fosztották meg a románokat fegyvereiktől, nehogy azoknak módjuk és eszközük legyen a magyar uralom ellen való feltámadásra és az ősi román szabadság kivívására. E fennebb idézett oklevél magában is elégséges bizonyíték lenne arra vonatkozóan, hogy a magyar jogszabályok nem a szabadság és nemzeti eszme hőse kezéből

[1]) *Fejér:* Codex diplomaticus XI. 132. l.

vették ki a fegyvert, hanem egyszerüen csak a közbiztonság veszedelmeztetőjéből és a prevárikatoréból.

Hogy az oláhok a vetések és legelők elpusztításával, a lábas jószág elhajtásával okoztak legtöbb bajt Erdély többi lakosainak,azt nyilvánvalóvá teszi Mátyás királynak egy 1464-iki oklevele, melyben Monetarius Konrád szebeni lakosnak, mint a hét és két szász szék megbizottjának kérésére megerősíti a szászok helyhatósági szabályzatát. E királyilag megerősített szabályzat ide vonatkozó részeiben következőképen hangzik:

Ha nemesek vagy más birtokosok és pedig az oláhok, — kiváltképen pedig a fogarasi és omlási kerületekben lakó oláhok júh, sertés vagy egyéb nyájaikat tilalom ellenére a szászok földjeire bocsátják s vetéseikben, legelőkön, erdőkben kárt tesznek, a juhnyájból első ízben két ürüt, vagy juhot, másodízben négyet, harmadízben tizenkettőt foghatni meg a kártérítés biztosítására. Sertésnyájból első ízben egy disznót, másodízben kettőt és harmadízben minden tizediket. Ha ilyen emberek vagy oláhok éjjel avagy esős időben tesznek kárt a vetésekben, tizenkét ürüt vagy juhot foghatni ki s egy bárányt, júhot vagy disznót is lehet ölni azon a helyen, hogy a kifolyt vér bizonyítván a kártevést, azt el ne lehessen tagadni. Ha nagyobb a kár, mint a kifogott állatok értéke, az illetőtől további kártérítés is követelhető. Ha az oláhok vagy mások oly erősek, hogy tőlük kártérítést kapni nem lehet, a károsultak a helység biráját és lakóit szólíthatják segítségre. Ha az egész helység sem birna a kártevőkkel, az egész széket kell segítségül szólítani. Ha még a szék sem volna elég, a hét és két szék álljon fel; sőt ha az öszszes szászság sem volna elég erős a hatalmaskodás megtorlására, az esetben segítségül hívhatják a vajdát és az alvajdát is.

A hét és két székben lakozók ne merjenek egy ezüst márkányi büntetés terhe alatt oláhokat fogadni éjjeli őröknek, vagy nekik bért fizetni. Ha valakitől lovat vagy más jószágot loptak el s ő a nyomait követve, szászok, magyarok vagy más keresztények határára, helységére jut: az illetők a házaikban és egyebütt tartoznak megengedni a keresést, sőt meg is esküdni, hogy náluk nincsen a keresett jószág. De ha a nyomok oláhok lakta helységre vagy határra vezetnek, az oláhok a keresett jószágot

tartoznak kiadni. Ha pedig ki nem adnák s a megkárosodott hetedmagával teszi le a szokott esküt, az oláhok a lopott jószágnak árát kötelesek lefizetni.[1])

Ez a szabályrendelet éppen oly beszédes emléke az erdélyi oláhság régi századokbeli erkölcstörténelmének, mint a nagydisznódi Goblin-féle szerződés. Kitünik belőle, hogy mennyire igaz a későbbi Approbaták azon állítása, hogy „sok helyen majdnem nyilvánvaló erőszakkal élnek a többi nemzeteken és azok határain“ [2]) s megértjük belőle azt is, hogy az a gyülölet és megvetés, melylyel Erdély más nemzetiségű lakosai viseltettek az oláhok ellen, honnan származott.

Mátyás királynak van még egy pár oklevele, melyből igen érdekes felvilágosításokat nyerhetünk az oláhság ez időbeli állapotáról. 1486-ban a nemesek és szászok együttes panaszaira meghagyja az erdélyi vajdának és a székelyek ispánjának, hogy mivel az oláhok vakmerőségükben annyira vetemedtek, hogy nemcsak a többi lakosokat támadják meg fegyveres kézzel, hanem még a nemeseket is, vegyen maga mellé fegyveres székelyeket és keményen fenyítse meg a gonoszokat, mert jólehet az oláhok sem szabadságra nem születtek, sem pedig arra hivatva nincsenek, mindazáltal az ország parancsainak ellenére hatalmaskodás és gonosztettek útján szereznek maguknak szabadságot.[3]) 1487-ben pedig egyenes parancsot adott ki, hogy egy falut, melyet az oláhok a szerdahelyiek határán azoknak akarata ellen építettek, égessék le és pusztítsák el a föld szinéről, mert nem akarja, hogy ott a királyi jobbágyok veszedelmére befészkelődjenek az oláhok. Hogy Mátyás király kormányzatát megelőző időkben is micsoda erőszakoskodásokkal foglaltak el az oláhok egyes nagyobb területeket a szászoktól, az kitünik V. Lászlónak egy 1456-ban Budán kiadott okleveléből, melyben szigoruan megparancsolja, hogy miután értésére esett, hogy Albert király halála után nemcsak nemesek, de kenézek is „per verberationes, vulnerationes, captivationes, diversa territoria,

[1]) *Teleki:* Hunyadiak kora. XI. 540—542. l.

[2]) Approb. et Compil. III. rész V. tit. 1. czikk.

[3]) *Gróf Kemény József:* Tudom. Gyüjtem. 1830. III. k. 104. l.

silvas, prata et alpes in sedibus Cibiniensi de Olozna et Kozd de Ruzmark, de Segesvár et de Szászsebes" elfoglaltak, hát ezeket adassák vissza a szászoknak.[1])

Gondolhatjuk, hogy a Mátyás király halála után bekövetkezett zavaros állapotok még könnyebbé tették, hogy az oláhok hatalmaskodásaikkal és pusztításaikkal háborgassák a többi népek nyugalmát. Így II. Ulászló 1498-ban kénytelen meghagyni Drágfi erdélyi vajdának, hogy mindenütt hirdesse ki a király azon rendeletét, mely szerint azokat az oláhokat, kik a megérdemelt büntetésért gyujtogatások vagy pénzek zsarolása által boszút állanak, rögtön el kell fogatni és ki kell végeztetni. Hasonló rendeletet küldött 1503-ban a fogarasi várnagyhoz is. 1511-ben pedig a király nagy kedvetlenségét fejezi ki Szapolyai János erdélyi vajdának, a királyi tisztviselők hanyagsága miatt az istentelen oláhok megbüntetésében, a kiknek vakmerősége bámulatot okoz. 1504-ben az alpestesi nemesek pert indítanak a szászvárosi törvényszék előtt a perkaszi oláhok ellen, a kik Alpestesi Albert nemes rokonukat a Marosba ugratták és megölték. 1515-ben Várdai Ferencz erdélyi püspök a nagyszebeni tanácsot kéri, hogy védelmezze az alsókenyéri plébánost az oláhok ellen, — mert Alsókenyéren kevés már a keresztény,. — a szászvárosi oláhok ennek következtében minden keresztény telket elfoglalnak és tönkreteszik az alkenyéri plébániát. A plébános már több ízben fordult a szászvárosiakhoz, kérvén, hogy védelmezzék meg őt. A szászvárosiak azonban soha még meg sem intették az oláhokat. Most a püspök a szebeni tanácshoz folyamodik, hogy akadályozza meg az alkenyéri plébániának megsemmisítését hogy ne váljék marhaóllá az istenegyháza.[2])

Várdai Ferencz püspök e levele még más tekintetben is tanúlságos. Az alsókenyéri katholikus plébánia sorsa kicsiben visszatükrözi az oláhság lassanként való térfoglalását. Előbb egyenkint, később kisebb csoportonkint települnek le mindenütt s aztán mikor elszaporodnak, úgy kiszorítják az eredetileg

---

[1]) *Gr. Kemény József:* Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen. Anton Kurz: Magazin für Geschichte Siebenbürgens II. 332. l.

[2]) *Hunfalvy Pál:* Az oláhok tört. II. kötet 203. és 204. l.

magyar vagy szász lakosságot, hogy később annak jóformán még emlékezete sem marad.

Vegyük ezekhez még a kép kiegészítéseűl, hogy a török uralomnak a Balkánon való meggyökerezése után gyakran megtörténik, hogy a moldovai és havaselföldi vajdák becsapnak Erdélybe. Az oláh népség is, mely a török támadások elől a hegyeken átjön, legtöbbször csak a zavart és a rendetlenséget növeli. E tekintetben igen figyelemre méltó ujjmutatást tartalmaz *Jaks* Mihálynak, a székelyek grófjának a brassaiakhoz írott két levele. Az elsőben figyelmezteti a brassai birót és városi tanácsot, nehogy magokat megcsalatni engedjék az istentelen oláhoktól, mert a török már gyülekezik a Havasalföldön. Második levelében pedig köszönetet mond a brassaiaknak eddigi szolgálatukért és kéri őket, hogy a határokat és a havasokat ezentúl is jól őrizzék s a fogarasi hűtlen oláhokat irtsák ki, csupán a fogoly nőknek és gyermekeknek kegyelmezzenek. A székelyek grófjának e két levele világos bizonyítéka annak, hogy háborús idők alkalmával a kóborló oláh csapatok jelentékenyebb számmal szoktak átjönni a két szomszédos oláh vajdaságból azon ürügy alatt, hogy a török elől menekűlnek. Idebenn azonban rendetlenkedtek, vagyis mint a régi erdélyi törvények mondják: sok helyen nyilvánvaló erőszakkal éltek a többi nemzeteken.

És hogy e tekintetben még a török elől Erdélybe menekült oláh vajdák sem voltak különbek, Ulászló királynak egy 1495-ki okleveléből tudjuk. Ez oklevélben Ulászló király meghagyja Magnifico Vlad voyvodae, filio quondam Drakulya, fideli nobis dilecto, hogy ismételt felszólítás után már menjen ki az országból, a hol idáig is különösen a szászoknak nagyon sok alkalmatlanságot és kárt okozott. Különben is értésére adja, hogy a szászokat felhatalmazta, hogy úgy védelmezzék meg magokat ellene és övéi ellen, a mint birják. [1]) Ily előzmények után nagyon is érthető, hogy mikor Rad havaselföldi vajda 1507-ben a szászokkal szerződést köt arra vonatkozóan, hogy ha a török székéből kikergetné, a szászok őt és boérjait városaikba befogadják, miért igértetik meg vele szerződésileg a szá-

[2]) *Engel:* Geschichte der Walachei 183. l.

szok, hogy a meddig a szászföldön lesz, nem fogja megengedni, hogy emberei a szegénységet nyomorgassák, hanem úgy viselik magokat, mint ott tartózkodó elődeik magokat viselték." Hogy elődei miként viselték tényleg magokat, azt II. Ulászló király épen most idézett okleveléből láthatjuk.

Nagy Lajos király 1366-ki oklevelében azt mondotta, hogy az oláh gonosztevők nagyon elszaporodtak, lévén az oláhok állapota rendezetlen (eorumque statum simul et usum inordinatum). Ez oklevél keltétől másfél századnál több idő telt el a mohácsi vész bekövetkeztéig. E másfél száz év végével is ép oly rendezetlen volt az oláhok állapota, mint kezdetén. Erdély zavaros állapotai, melyeket az előzőkben igyekeztünk némileg áttekinthető képbe összefoglalni, érthetővé teszik azon okokat is, melyek miatt ez állapot rendezése be nem következhetett.

A XIII. század közepétől kezdve a XVI. század elejéig egyre nagyobb mértékben beözönlő oláhság az ország egy-két pontján, Hátszegvidékén és a mai Krassó-Szörénymegye hajdani oláh kerületeiben társadalmi és bizonyos tekintetben administrativ egyéniséggé is lett, de egyebütt megmaradt fél nomád pásztor népnek. Róbert Károly és Nagy Lajos politikai s társadalmi reformjainak közgazdasági alapja, a családhoz kötött mozdíthatatlan földbirtok volt. Egy ilyen közgazdasági alapon felépült társadalomban egy pásztorokból álló népcsoport nem találhatta meg helyét, s ennélfogva nem is lehetett kultur-elemmé. Azok az egyének, a kik belőle kiválottak, mint a királyilag megerősített vagy nemessé lett kenézek, beolvadtak a magyar nemzetbe. A többit pedig a magyar társadalom és kormányzat igyekezett vagy helyhez kötni, vagy pedig ártalmatlanná tenni. Miután a románság nagy tömege parasztokból állott s a kenézeken kivül semmi más magasabb társadalmi osztálya nem volt, a magyar kormányzat más módon ezt a nyers tömeget a kulturának meg nem nyerhette, mint azáltal, ha a jobbágyság rájok kényszerítésével földmívelőkké teszi. Midőn a következő korszakbeli régi törvények kimondják, hogy a nemes embereknek joguk van, a kóborló oláhokat ott, a hol megfoghatják, erővel is jobbágygyá tenni, nem az oláhság elnyomása, hanem czivilizálása lebegett szemeik előtt. A félnomád oláhságra, a jobbágy-

ság állapotába jutás voltaképen nem az elnyomatás, hanem kulturális fejlődés kezdete. A való történetek azt mutatják, hogy ez időben az oláhságban nincs nemzeti öntudat, nincs történeti emlékezés, nincs faji együttérzés; az egyes csoportok élnek saját családi vagy lokális érdekeik szerint, néha egymás ellen törve. A mi bennök közös, azt egyedül az életmód közössége teremtette s nincs magasabbra irányozva, mint a puszta létfentartásra. Római eredet, latinság, politikai, nemzeti vagy államalkotásra törekvő vágyakozás oly dolgok, melyek tényleg nem léteztek, s a melyeket ez okból egy kritikátlan és naiv álásponton levő kezdetleges román nemzeti történetirás költött a jelen viszonyok szempontjainak a mult tényeire való gyerekes alkalmazásának segítségével.

VII.

A török elfoglalja a Balkán-félszigetet.

Az oláh vajdaságok állami szerkezete lehetővé tette-e a román nép kulturalis haladását? A törökök fellépése Kis-Azsiában. Orkhán hadai átjönnek Európába. I. Amurát szultán. A bulgár állam ketté szakadása. Sismán czár török hübéres lesz. Paleologos János császár a pápához fordul, I. Lajos király bulgárországi hadjárata. A török hatalma ellenállhatatlanul terjed a Balkánon. I. Lajos hadjárata Lajk havaselföldi vajda ellen. Lajk meghódol és Fogaras várát kapja hübérül. Mi volt az oka a török hatalom terjedésének? A balkáni népek állapota. Mijatovics Csedomil nyilatkozata. A bogumilismus. A balkáni parasztság a törökökben szabadítókat lát. Murat hübéresévé teszi Lázár szerb despotát. Lajk vajda utódai: Radu és fiai. Dan és Mircea viszálkodása. Török beavatkozás Havaselföld ügyeibe. Mircea vajda trónralépte. A balkáni konföderáczió. A rigómezei ütközet. Mircea török hübéres lesz. Mircea meghódol Zsigmondnak. Zsigmond hadjárata és Mircea támadása. A nikápolyi ütközet. Mircea politikájának jellemzése. Moldovai történetek. Alexandru cel bun uralkodása. Trónvillongások Moldovában. Hunyadi harczai Erdélyben. A drakulestiek áruló szerepe. Hunyadi támadó balkáni hadjárata és kovetkezményei. A várnai ütközet. Vlád megbüntetése. Dán vajda árulása. A helyzet Konstantinápoly elfoglalása után. Belgrád ostroma. Hunyadi diadala s az ez által teremtett helyzet.

Az oláh vajdaságok a XIV. század első felében alakúlnak meg. (1325—1350.) A román faj ekkor kezd állami életet élni s így tömegből nemzetté lenni. Ez egyuttal a román fajnak, mint nemzetnek első lépése is a czivilizáczió felé, mert az a népfaj, mely még állammá sem alakúlt, nem tekinthető oly népnek, mely az első, legszükségesebb lépést is megtette volna a czivilizáczió utján. Az a kérdés most már, hogy a következő századokban ezek az oláh vajdaságok elérhették-e a fejlődés és az állami konzolidáczió azt a fokát, mely okvetetlenül szükséges ahoz, hogy az újonnan alakúlt állam keretei biztosítékul szolgáljanak a nemzeti mívelődésnek? — hogy ezeknek az oláh

vajdaságoknak állami szerkezete nyujtotta-e elég biztosítékát a kulturális haladásnak?

A XIII. század közepe táján jutnak Kis-Ázsiában Ertogrul vezérlete alatt jelentékeny szerephez az osmanli törökök. Ertogrul fia, Osmán már veszedelmes ellenfele lesz a bizánczi birodalomnak nemcsak Kis-Ázsiában, de Európában a thraciai-tengerpartokon is. Kevéssel Osmán halála előtt (1326.) foglalja el fia, Orkhán Bruszát, melyet egyuttal birodalma székhelyévé is tesz. E középpontból kiindulva hódítja meg gyors egymásutánban Niceat, Nikomediat, Bithyniát és Paphlagoniát, tönkre téve ily módon a bizánczi uralomnak még csak romjait is Kis-Ázsiában. És mikor 1357-ben csapatai elfoglalják a thrák Chersonesust és az ehez közel fekvő parti vidéket keleten Rodostóig, nyugaton a Maritzaig és északon Tschorli és Hieraboli vidékéig, a bizánczi császárság s ezzel együtt a Balkán-félsziget sorsa meg volt pecsételve. Orkhán ugyan nem tette ki lábát Ázsiából, de idősebbik fia, Szolimán, mint atyjának helytartója Európába jön és székhelyét Gallipoliban üti fel. 1358-ban Orkhán és idősebb fia, Szolimán majdnem egyidejüleg halnak meg s így a trónra Orkhán második fia, Murad, vagy másképen I. Amuráth szultán kerül.

I. Amuráth átjött Európába s már uralkodása második évében elfoglalta a görög császárság második fővárosát, Drinápolyt. Innen aztán rögtön Bulgárország ellen küldötte fővezérét Lalasahin-t. Lalasahin hihetetlen gyorsasággal kerítette hatalmába Eski Zagrát, Philippopolist és a körülfekvő bulgár várakat. Ez időben Sándor volt a bulgárok czárja. Sándornak két felesége volt: egy zsidó és egy román. A zsidónőtől született Sisman János, az oláh vajda leányától pedig Stracimir vagy Sracimir. Ezek egymást halálosan gyűlölték, és mikor atyjuk meghalt, a trón felett összevesztek. Ennek következése az volt, hogy egyszerre két bulgár czár lett, s maga Bulgária pedig négy részre szakadt. Az alsó részét a törökök foglalták el, Trnovoban Sisman székelt, kinek tartománya szemben volt Oláhországgal. A nyugati rész, Widdin tájéka pedig Stracimir birtoka volt, sőt Dobrudzsa is elszakadt a bulgár államtól, hol

egy Dobrotics nevű despota ütötte fel székét, a kitől ez a tartomány Dobrudzsa nevét is kapta.

E közben I. Murad szultán Brusszából véglegesen áttette székhelyét Drinápolyba. Rövid időn kezére kerítette Thráczia összes várait és Bulgáriát annyira szorongatta, hogy Sisman czár, csakhogy trónját megtarthassa, meghódolt neki és nővérét háremébe küldötte.[1]) Ily körülmények között könnyen elgondolhatjuk, hogy minő helyzetbe jött a bizántin birodalom. Palaeologos János császár a pápához folyamodott, kijelentvén, hogy a nyerendő segedelem fejében keresztül viszi a gör.-kel. egyház egyesülését Rómával. Még ez sem volt elég, hanem útra kelt, hogy az európai udvarokat személyesen szólítsa fel segedelem-adásra. Járt Velenczében, Budán, sőt elment Trnovoba is, hol az időközben török hűbéressé lett Sismán elfogatta.

Igy állván a dolgok, ha azt nem akarták, hogy a török jóformán ellenállás nélkül kerítse hatalmába az egész Balkánfélszigetet, az európai politika és a kereszténység elsőrendű érdeke volt, hogy Lajos király a Balkán államokat szorosabban csatolja Magyarországhoz. Az ő hatalma, ha a Balkán fejedelmek részint mint hűbéresei, részint mint megbizható szövetségesei egész erejökből támogatják, elégséges lett volna a töröknek Európából való kiüzésére. A Balkán fejedelmek azonban nem akartak hűbéresei lenni a magyar birodalomnak, a bizánczi államférfiak pedig nem vették komolyan a segítség áráúl ajánlott uniót. A szükségtől kényszerítve igérték, de ravasz fondorlatokkal kijátszhatónak vélték ez igéretet.

Lajos király 1365. tavaszán táborba szállott, hogy Bulgárországot, „mely őt — saját kifejezése szerint — születési jogánál fogva megillette", - szorosabban Magyarországhoz csatolja. Említettük, hogy Lajkó oláhországi vajda is Stracimirt támogatta, ki neki sógora volt, s hogy midőn látta Lajos hatalmas készülődéseit, még a hadjáratot megelőzően meghódolt. I. Lajos betörve felső Bolgárországba, Widdint csakhamar elfoglalta, Stracimirt pedig feleségével együtt elfogta és Horvátországban, Gumnik várában záratta el. I. Lajos ezzel azonban nem elégedett meg. 1365-tól kezdve több izben harczolt a törökök és a

[1]) *Jirecsek:* Geschichte der Bulgaren. 331. l.

nekik meghódolt Sismán czár ellen, de sikertelenül, bár őt e vállalataiban a magyar állam hűbérese gyanánt visszahelyezett Stracimir is támogatta. Stracimir régi gyűlölete miatt sem szünt meg mostoha testvérét, Sismánt háborgatni, kitől még Sofiát is elfoglalta, s hogy népe még egyházilag se legyen összeköttetésben öcscse népével, atrnovoi patriarchatus hatalma alól is kivette.

Mindez a küzdelem és hadviselés azonban nem gátolhatta meg a török előhaladását a Balkán-félszigeten, a hol, mint XI. Gergely pápa írta 1372. május 14-én I. Lajosnak — nemcsak az egész kelet-római birodalmat foglalták el, hanem Konstantinápoly városa és annak császárja már nem is adófizetője a töröknek, hanem úgy szólván kezében tartja őket. Kis-Örményország a saracenusoknak és a törököknek amúgy is rég hatalmokba esett. Most már Szerbia nehány főurát is leigázták. Ama vidéken sok földet elfoglaltak és hatalmok immár Magyarország, Szerbia, Albania és Szlavonia határáig terjed. Félő és e miatt nagy az aggodalom, hogy uraságok a tengerig kiterjedvén, Adria kikötőit is elfoglalják.[1])

Az oláh vajdák magatartása sem lehetett más, mint a többi Balkán fejedelmeké. Említettük, hogy a Stracimirt támogató Lajk vajda: látva Lajos hatalmas hadikészületeit, neki, mint nagylelkü és természetes urának meghódolt. 1369-ben azonban Lajk vajda szövetkezve Sismán trnovoi bulgár czárral, Widdint megtámadta és el is foglalta. Ezért aztán I. Lajos király elhatározta, hogy a hűtlen oláh vajdát keményen megbünteti. 1369-ben két sereget küldött ellene. Egyiket, mely nemesekből és székelyekből állott, Laczkfi Miklós vezette. Ez a székelyföldről rontott be Oláhországba. Először több csatában diadalmaskodott, de kellő elővigyázat és okos meggondolás nélkül nyomulva az ellenséges tartományba, kegyetlen vereséget szenvedett. Maga Miklós vajda is elesett. A másikat a macsói bán, Gara Miklós vezette át a Dunán Kis-Oláhországba, hol a vajda seregét szétverték. E hadjárat következménye az volt, hogy Lajk újra meghódolt a királynak, megigérvén, hogy a nyugati kereszténység elé nem gördít akadályokat, sőt maga is késznek nyilatkozott áttérni a katholikus hitre. Ekkor kapta

[1]) *Pór Antal:* Nagy Lajos. 397. l. Budapest 1892.

hűbérül Lajk vajda Fogaras várát és vidékét is azon feltétel alatt, hogy azt oláh települőkkel újra benépesítse.[1]) Lajk vajda megis tartotta most a hűséget, sőt 1372-ben még hadat is viselt a törökök és a trnovoi czár ellen.

A törökök hatalma a Balkán-félszigeten bámulatra méltó gyorsasággal terjedt el. Hogy a török hatalom Európában való ilyen végzetes erővel való fellépésének mi volt az igazi oka, azzal a pragmatikai történetirás mind e napig adós maradt. Közönségesen azt szokták mondani: A törökök, midőn Európába átjöttek, katonai szervezetökkel és hadigyakorlottságukkal a Balkán-félsziget népeit minden tekintetben meghaladták. A hadviselés volt mesterségök és hadsergök kitünően volt szervezve. Legfőbb erejök kitünő gyalogságukban, a janicsárokban állott, a kik igen alkalmas szolgálatokat tettek a várak és a megerősített helyek ostrománál. Egyáltalában általánosan elfogadott dolog a török hatalma terjedésének egyedüli és majdnem ki-

---

[1]) Hogy a magyarság köztudatában általános volt az a vélemény, hogy a havasfelföldi vajdák Fogaras földét a magyar királyok adományából birták, nem pedig a Hasdeu által emlegetett *Vatatzes*-féle foglalás vagy épen római örökség révén, — világosan tanusitják Bethlen János 1673. január 28-ról Apafy fejedelemhez irt levelének következő sorai: „Ugy látom, az egész ország teli azzal a rossz hirrel, hogy a havasfelföldi vajda ő nagysága praetendálván azt, hogy egész Fogarasfölde régen Havaselyföldéhez való lött volna, mostan az portán maga számára sollicitálná adatni. Én nem tartom lehetetlennek, hogy sollicitálja, mert emlékezetiben lehet nagyságodnak az elmult fejérvári gyűlés alatt minemű oláh levelet vittem vala én fel nagyságod keziben, az melyet nagyságod Lázár Imreh uram által az oláh püspök keziben küldvén, meg is fordittatott vala, abból konstált minemü operatiója volt akkor is nagyságod ellen annak az vajdának; azért ez is szintén ugy nem lehetetlen. Melyre nézve nem jó kegyelmes uram semminek vélni; hanem az kapitihát szükséges volna informálni róla ilyen formán: nemcsak Fogaras földét, hanem Küküllő várát sok falukkal, hasonlóképen az Szamos mellett is Szeszorma nevü várat sok jószággal birták régen az havaselyföldi vajdák az magyar királyok adásából; mivel Havaselyföldet is az magyar királyok birták, — szabadok voltak véle, ha az magok szolgáinak Erdélyben adtak jószágokat, de avval havaselyföldi határrá nem vált; nincsen is semmi vérsége az vajdának, ő nagyságának azokhoz az vajdákhoz, az kiknek adattak volt azok az jószágok jámbor szolgálatjokért. L. *Török-magyarkori Emlékek.* Okmánytár. VII. köt. 158 l.

zárólagos okát kitünő hadiszervezetökben és hadierejök számbeli túlnyomóságában keresni: „A törökök azonban — mondja Bertrandon de la Brocquiére 1433-ból származo útleirásában — nem olyan rettenetesek, mint általában hiszik.“ [1]) Számbeli túlnyomóságuk is többnyire csak képzeleti, mert hiszen seregök java része különösen kezdetben, alig állott egy pár ezer jól felszerelt katonából.

„A török államférfiak és hadvezérek szervezői tehetsége — írja Mijatovics Csedomil [2]) — a keresztény Balkán népek passiv és forradalmi elemeiből alkotta meg a haderőt, mely a Balkánfélszigeten feldúlta a városokat, meghódította az országokat, ledöntötte az osztályok közti válaszfalakat és egyenlővé tette a keresztényeket a rajáh osztályban. A török hódítás több tekintetben egy nagy sociális és politikai forradalom jelét viseli magán. ... A török hadsereg magvát ritkán képezi több 15—20.000 janicsárnál és ugyanannyi rendes török lovasságnál. De előtte és nyomába jár egy, a török birodalom mindenféle népeiből toborzott gyűlevész hadsereg, mely mint valami felhő rejti a főhaderő mozdulatait. E gyűlevész horda volt az, mely elpusztított mindent, a melynek nyomában többé nemnőtt fű. És e borzasztó hordák közé nagyon jól illettek a keresztény népek azon elemei, melyek elől a Balkán államok bizánczi rendszere elzárta az eget, melyeket az éhség és a nyomor az állatok szinvonalára sülyesztett.“

„Bűneink miatt veszített el az isten a török által!“ kiáltanak fel a Balkán-félsziget krónikairó szerzetesei a régi századokban, mikor elbeszélik a török hódítás szomorú eseményeit. A krónikairó kalugerek e naiv felkiáltása nagy történeti igazságot fejez ki, mert a Balkán-félsziget népei nem estek volna oly könnyen zsákmányúl a hódító töröknek, ha e népeknek egész valója meg nem lett volna rontva azon szellemi és erkölcsi állapotoktól, melyek eredményei voltak a bizántin állam rendszerének és a gör.-kel. egyház szellemének. „Az egyháznak — mondja Mijatovics idézett tanulmányában — el kell viselnie a felelősség egy részét már azért is, mert az ő befolyása a népre sokkal nagyobb volt, mint az államé. Még mielőtt megismerte

[1]) *Szamota*: Régi utazások 86. l.

[2]) *Mijatovics Csedomil*: Jedno veliko pitanje. (Egy nagy kérdés) L. Az *Otacbina* czímű folyóirat 1891. juliusi számát.

azt az erőt, melyet államnak hivnak, a nép már megismerte azt a hatalmat, melyet egyháznak neveznek. Látta ezt saját szemeivel és szivébe fogadta ennek hatását. A politikai kormány távolról sem volt oly szilárdan és erőteljesen szervezve, mint az egyház és ezért nem gyakorolhatott nagy befolyást, nem végezhetett nagy munkát, de nem is követelt magának olyan szerepet, mint az egyház. Csakis a külső ellenség ellen való védekezést tekintette a maga teendőjének. Nem tartotta feladatának a népet nevelni és erkölcsi tényezőkre alapítani a politikai önállóság megvédését. A politikai tényezők magok is az egyházhoz jártak iskolába, hogy előkészületet szerezzenek a közpálya teendőire."

A Balkán-népek: bulgárok, szerbek, románok, albánok és bosnyákok egyházi és politikai iskolába a kelet-római császársághoz jártak. A szellem, melyben egyházilag és politikailag felnőttek, a bizantinizmus szelleme volt. Az a szellem, melyet egy elvénült s minden izében megromlott czivilizáczió teremtett, melynek mozgató lelke a hazugság, a barát-furfang és a fondorkodó képmutatás volt. Az állami és egyházi rendszer, melyet e szellem teremtett, a tömeg kizsákmányolására volt alapítva. A politikai és az egyházi hatalom, valamint a földbirtok a papság és az előkelő társadalom kizárólagos tulajdona volt. Ez a szellem, mint Mijatovics mondotta, elzárta a népet a menynyektől és oda dobta az éhségnek és nyomornak. Ez volt az oka, hogy a még fiatal Balkán-népekre jótékony, nemesítő és czivilizáló hatással sem az egyház, sem az állam nem volt ez időben.

A bogomilizmus volt az egyetlen szellemi áramlat, melyet e föld szült. De nagyon tévednénk, ha ezt tisztán vallásos szellemi mozgalomnak tekintenők. A bogomilizmus nemcsak a népek vallásos meggyőződésében, de a Balkán-félsziget agrárius viszonyaiban is megtalálta a maga hátterét. A bogomilek nemcsak vallásos eretnekek, de egyuttal az első kommunisták is voltak. Mikor a török a XIV. század közepén megjelent a Balkán-félszigeten, a népnek nem volt semmi veszteni valója. A papság és az állami hatalom kezelői kiforgatták mindenéből. Nem volt sem oka, sem kedve elnyomói mellett fegyvert fogni. A török szultánok és államférfiak a Balkán-parasztság e helyzetét nagyon jól ismerték és számításaikban tényező gyanánt

fel is használták. „A törökök nyájasak a parasztokhoz — írja Tomasevics István bosnyák király 1463-ban a pápának — és szabadságot igérnek nekik. A parasztoktól elhagyott urak sem tarthatják magokat váraikban." Fel van jegyezve, hogy Murád szultán egy janicsárt kivégeztetett csak azért, mert egy szegény szerb paraszt-asszony köcsögjéből kiitta a tejet. Az ilyen és az ehhez hasonló példák azt akarták a Balkán-népek parasztságával elhitetni, hogy a török nem azért jön, hogy ujabb és nehezebb igába hajtsa a parasztságot, hanem azért, hogy megszabadítsa a papság és az urak zsarolásaitól. A Balkán-népek parasztsága a pogány törökben voltaképen szabadítóját látta s azért nem is igen igyekezett segíteni urainak a török ellen való harczokban. Az események meg is mutatták, hogy a parasztság e várakozásában nem csalódott. Ha összehasonlítjuk a török által életbe léptetett adózási és jobbágy-rendszert azzal, mely a Balkánon a török hódítás előtt majdnem minden államban egyformán érvényes volt, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy az lényeges könnyítéseket tartalmazott a megelőzőhez képest.

Az erélyes és nagy tehetségü Murad szultánnak ily körülmények között nem volt nehéz a Balkán-félszigeten előre haladni. Már 1375-ben elfoglalta a Szerbia határán fekvő Nis városát, honnan kiindulva, Lázár szerb király hadait többszörösen megverte s magát Lázárt arra kényszerítette, hogy neki meghódoljon és ne csak adófizetője legyen, de egyuttal 1000 lovassal is támogassa hadi vállalataiban.

Említettük, hogy Lajk (Vladislav Basarab) vajda szövetségben Lajos magyar királylyal több izben harczolt Sisman bulgár czárral, ki a töröknek hűbérese volt. Ezen az uton jött először a havaselföldi vajdaság érintkezésbe a törökkel. Lajk vajda halála után (1372.) Basaráb Sándor fia, Radu lépett a trónra. 1386-ig tartó csendes és békés uralkodása alatt egyszer sem volt háborúja a törökkel. Radu vajda két fiút hagyott maga után: Dánt és Mirceat. Dán, hogy a harczias és népszerű Mircea-val szemben biztosíthassa a maga számára a trónt, a töröktől kért segítséget, a melylyel aztán Mirceat el is kergette. Egy év mulva azonban Sisman czár ellen hadat viselve, megöletett

s utódja az általa elűzött Mircea lett. Ez volt az első eset, hogy a török beleavatkozott a havaselföldi trónvillongásokba. Mircea, hogy magát a török hódítás ellen a trónon biztosítsa, örömmel fogadta, mikor Lázár szerb despota szövetségre hívta fel a török ellen. A Lázár despota által létrehozott koaliczióban részt vett az egész Balkán. Bulgárok, szerbek, albánok, bosnyákok, moldovai és havaselföldi oláhok egyesültek egymással, kiket a magyar és lengyel királyok segédcsapatai támogattak. Murád szultán fiával, Bajaziddal személyesen vezette seregét a balkáni koaliczió hadereje ellen. E hadjárat volt hivatva eldönteni, hogy kié legyen a Balkán? A döntő ütközet Szerbiában, a Kosovo-poljen (Rigómező) 1389. junius 27-én folyt le. Obilics Milos a szultáni sátorba lopózva, megölte ugyan Murádot, de fia, Bajazid győzelemre vezette a török haderőt. E döntő ütközet biztosítéka lett a Balkánon a török hegemoniának.

Ez ütközet után Bajazid rablócsapatokat küldött ki minden irányban. Egyik ilyen rablócsapat átment Havasalföldére is, de azt Mircea átkergette a Dunán és maga is átment utánuk, pusztítva Bulgáriát és a török földet. Bajazid azonban seregét tönkre verte úgy, hogy maga Mircea is csak alig tudott elmenekülni. Mircea e szerencsétlen hadi vállalatának az lett az eredménye, hogy 1391-ben a szultán adófizetőjévé lett. A meghódolás azonban nem mentette meg attól, hogy a törökök egyszer-máskor országába ezután is be ne csapjanak. Ez okból Zsigmond magyar királynál keresett védelmet.

Mikor Zsigmond király 1345-ben Erdélybe ment, Mircea Brassóban találkozott vele s itt megujította a régi vazallusi viszonyt, kijelentvén, hogy Zsigmond királyt a török ellen minden hadi vállalatában támogatni kötelességének ismeri. Zsigmond a Mircea-val kötött e szerződés után bement Havaselföldére s a Dunán átkelve, a Duna mellett levő kis Nikápolyt bevette. Azután pedig a mai Kis-Oláhországon át visszaindúlt Magyarország felé. Mircea félve attól, hogy a török rajta a magyar királylyal kötött szerződésért boszút fog állani, hogy hibáját jóvá tegye, Mehedincz vidéken Zsigmond semmitől sem tartó gyanútlan seregét a hegyek szorosaiban megtámadta és benne nagy pusztítást tett.

Zsigmondnak nem volt ideje Mircea e hűtlenségét megboszúlni, sőt ezt annál kevésbbé látta czélszerűnek, mert II. Manuel görög császárral szövetkezve, a török ellen egy nagy európai koalíczió létrehozásán fáradozott, melyben számított Mircea vajda közreműködésére is. A tervezett hadivállalat létre is jött. 80.000 magyar-franczia-burgund-német és spanyol vitéz jött össze, kikhez a Duna mellett odacsatlakoztak a moldovai és havaselföldi oláh vajdák csapatai is. Nikápolyt ostrom alá vették, de nem vehették be, mert megérkezett Bajazid serege. A nikápolyi ütközet 1396. szeptember 28-án a franczia lovagok meggondolatlan hevessége következtében elveszett. A győzelem Bajazid szultáné lett s egyuttal megmutatta, hogy a török hatalom nemcsak a Balkán félszigetre, de az egész Európára nézve is nagy és közvetetlen veszedelmet rejt magában. A román történetírók azt mondják: a nikápolyi ütközet azért veszett el, mert a magyarok féltékenységből nem hallgatták meg Mircea tanácsait. A magyar történetírók pedig a csatavesztést nagy részben Mircea árulásának tulajdonítják, ki Laczkovicscsal együtt elsőnek futamodott meg a csatából. Egy elvesztett csatánál bűnbakot keresni felesleges fáradság, de ha tekintetbe veszszük mindazokat a körűlményeket, melyek Hammer Purgstaller [1]) könyvének megjelenése után köztudomásúak lettek, lehetetlen nem konstatálnunk Mircea vajda gyanús és kétszínű viselkedését a hadjárat egész folyama alatt.

Tagadhatatlan, hogy Mircea kétszínű, de nagyon ügyes politikát folytatott. Ha szükségesnek találta, hűséget fogadott a magyar királynak s elhagyta a törököt, ha a viszonyok úgy kívánták, adófizetőjévé, sőt szövetségessé lett a töröknek s elárulta a magyar királyt. [2]) Mint hadvezető is igen ügyesnek bizo-

[1]) *Hammer-Purgstaller*: Geschichte des osmanischen Reiches I. B. 199. lap.

[2]) Im Gedränge zwischen den drei einander wiederstrebenden Reichen: Ungarn, Polen und Türken, ihren gleich unberechtigten als unverträglichen Beherrschungsansprüchen schutzlos ausgesetzt und auf die Rettung seiner Freiheit eifersüchtig bedacht, befolgte er ein Schaukelsystem eigener Art und versuchte es mit den drei Zwinghern zugleich zu halten und ihre Gunst allgesammt für sich zu gewinnen. Wollüstig, wie er es im hohen Grade war und mit unehelichen Kindern reichlich ver-

nyult. Több ízben jelentékeny diadalt aratott az országot pusztító török hadakon s ez által bizonyos tekintélyre tett szert a törökök előtt is. Bajazid halála után beleavatkozott a török trónviszálkodásokba is, Musa-t támogatván Mohamed ellen. Mohamed Musa-t megölette, de Mircea-val 1411-ben szerződést kötött. Ez a szerződés képezte aztán századokon át alapját Havaselföldé függőségi viszonyának szemben Törökországgal. E szerződésben a szultán, úgyszólva Havaselföldének egész állami függetlenségét meghagyta, csupán csak azt kötötte ki, hogy évenként 3000 garast, vagy 300 ezüst tallért fizessen adóul.

Mircea halála után megkezdődik az a viszálkodás bátyjának, Dán-nak utódai s az ő ivadékai között, a Dánestiek és a Drakulestiek az a 37 évig tartó harcza, melyet röviden, a Hunyadi-család származásáról beszélve, ismertettünk s melynek jellemvonása az, hogy a Dánestiek magyar pártfogással, a Drakulestiek pedig török segítséggel igyekeznek maguknak a vajdaságot megszerezni s azt birtokukban meg is tartani.

De lássuk a moldovai állapotokat is. Musáth Péter vajda a török gyors hódításaiból meggyőződvén arról, hogy gyenge lesz magában megállani a török ellen s hogy a Balkán felől egyre jobban igénybe vett Magyarországra nem igen támaszkodhatik, 1387-ben hűséget fogadott boérjaival együtt Jagello László lengyel királynak, nőül vévén annak nővérét is. Azonkívül igyekezett a lengyel szövetségbe Mircea havaselföldi vajdát is bevonni. 1390-ben bekövetkezett halála után öcscse, *István* vagy *Stetczko* vajda lépett a vajdai trónra. Zsigmond király visszatérítendő a vajdát, haddal ment ellene s fővárosát, Suceavát is elfoglalta. Stetczko vajda ily módon kénytelen volt Zsigmondnak meghódolni. Zsigmond távozása után azonban testvéröcscse, Román fellázadt ellene és lengyel segítséggel elűzte trónjáról. Ezt a Románt aztán Stetczko ujra elűzte, de Románnak sikerült ekkor is visszafoglalni a trónt. Másodízben Koria-

sehen, gestattete er einem seiner Bastarde, Wlad genannt, sich an Polen anzuschliessen, er selbst heuchelte Freundschaft zu Sigismund und streckte gleichzeitig die freundliche Hand dem mächtigen Bajazid entgegen. *Hurmuzaki*: Fragmente zur Geschichte der Rumänen. I. B. 223 és 224. lap.

tovics Juga űzte el. Ezt a II. Koriatovics Jugát pedig Mircea segítségével Alexandru cel Bun űzte el.

Ennek az Alexandru vajdának 32 évig tartó uralkodása csendes és Moldovára nézve sok tekintetben üdvös volt. A szomszéd országokból nagyon sokan költöztek be Moldovába. Ekkor telepednek le itt a husszita magyarok és a szászok is. Tudjuk, hogy az első magyar bibliafordítást menekülő husszíták keze végzi el Tatros városában. Egész szász és székely falvak telepednek meg ez idő alatt Moldovában, — a szászok a Moldova folyó mentén, a székelyek pedig a Tatros, Szeret és a Pruth környéken. Ekkor telepedik meg Moldovában a török uralom által Ázsiából kiűzött örmények közül is mintegy 3000 család. Befogadja a czigányokat is, kiknek egy csapatja egy pár évvel később Magyarországba jön, sőt Hotin, Dorohoiu és Botosani környéken tatárokat is telepít meg.

Alatta Moldova a kultura útján meglehetős haladást tett, mert hiszen a Kilia felett Dán és Vladisláv havaselföldi vajdákkal viselt háborúkon kívül, minden más hadviseléstől mentes volt 32 évre terjedő nyugodt és csendes uralkodása. Halála után pedig fiai s ezek ivadékai között 24 évig tartó viszálkodás folyik a trónért, mely még a Danestiek és Drakulestiek harczánál is tarkább és változatosabb volt. Ennek eredménye Moldovára nézve a lehető legszomorúbb volt. Az ország elszegényedett, hadiereje és tekintélye annyira megfogyatkozott, hogy Péter vajda 1456-ban kénytelen volt 2000 évi aranyat igérni adóul a töröknek, csakhogy Moldova trónján megmaradhasson.

Igy kerültek gyors egymásutánban a Balkán-fejedelemségek s köztök az oláh vajdaságok is török fenhatóság alá. Zsigmond király halálakor a török már elérte a Duna vonalát s hogy azon át nem jöhetett, azt Hunyady Jánosnak köszönheti Magyarország és egész Europa. A török többször becsapott Erdélybe s azt irtóztató módon pusztította. E becsapások alkalmával a Drakulesti-családból származó oláh vajdák, mint a török hadsereg kalauzai és szövetségesei vesznek részt a pusztításokban. Hunyadi azonban a szebeni és vaskapui csatában rövid időközzel kétszer egymásután tönkreveri az Erdélybe betörő török sereget. E fényes diadalok eredményeképen Hunyadi

lelkét egy nagy gondolat szállja meg: a törököt saját földjén megtámadva, visszavetni a Balkán mögé. Hunyadi tudta, hogy erre Magyarország hadereje egymagában nem elég erős, de számított Europa közreműködésére is, mert hiszen vállalata egyuttal europai érdekű is volt.

A pápa buzgón támogatta Hunyadit és felszólította az europai fejedelmeket is a török ellen való segítség-adásra. Némi segítség érkezett is a lengyel királytól s Europa nyugati részeiből magános lovagok is többen csatlakoztak Hunyadi táborához, úgy, hogy a sereg, melylyel 1443. julius első felében kiindult Budáról, csak 25.000 emberből állott ugyan, de utközben tetemesen felszaporodott. Hat nagy csatában verte meg a törököt. Nist, Sofiát elfoglalta és karácsonykor már a Balkán szorosai előtt állott, hogy azokon áttörve, Philippopolist vegye be. A szorosokon nem mehetett át, de az erős állásából kicsalt törököt egy véres ütközetben keményen megverte. E hadjáratnak volt eredménye az 1444-iki béke, a melynek értelmében a török Bulgáriát megtartotta birtokában, de Szerbiát s mindazt, a mit Boszniában és Herczegovinában birt, Albania egyrészével együtt visszabocsátotta a magyar korona birtokába.

E győzelem után a pápa és követe elérkezettnek látták az időt a töröknek Europából való kiűzésére. Rábirták a királyt és Hunyadit a béke megszegésére. Az igért europai segítség, mikor tettre került a dolog, elmaradt ugyan, de a magyar sereg diadalmasan haladt elő egész Várnáig. A várnai ütközet elveszett s Vlád vajda a csatából menekülő Hunyadit, a kit családja ellenségének tartott, elfogatta és csak az ország legerélyesebb hangú fenyegetésére eresztette szabadon. Hunyadi kiszabadulván fogságából, legelőször is a hűtlen vajda megbüntetéséhez látott. Vlád török segítséget hivott, de Hunyadi őt a török segítséggel együtt megverte s elfogván, kivégeztette. Helyébe a Danestiek családjából származó Dánt ültette a vajdai trónra.

Mikor Hunyadi e hadjáratból visszatért, az 1446-iki rákosi országgyűlés őt az ország kormányzójává választotta. E minőségében legelső gondja volt egy uj balkáni hadjárattal azt a csorbát, mely a magyar fegyvereket Várnánál érte, kiköszörülni. Tekintélyes számú s jól szervezett hadsereggel indult e

harmadik támadó hadjáratra. Az alkalom nagyon kedvezőnek látszott, mert Murád Albániában volt elfoglalva. Dán vajda 8000 emberrel csatlakozott Hunyadihoz. Brankovics szerb despota azonban titokban értesítette Murád szultánt Hunyadi tervéről. Murad félbeszakítván Albaniában hadműködését, Hunyadi elé sietett. A hires Rigómezőn találkoztak. Az ütközet két nap és egy éjjel tartott. Második nap azonban az oláhok éppen a döntő perczben mentek át a törökhöz, elárulván a magyar zászlókat. Ez árulás következménye volt e második, rigómezei ütközet elveszése.

A várnai és rigómezei vesztett csaták a törököt megnyugtathatták a tekintetben, hogy nincs oka egy európai koalicziótól tartania. Magyarországot pedig meggyőzhették arról, hogy nem számíthat ez európai koaliczió segítségére s hogy a balkáni fejedelmek megbizhatatlan szövetségesek, kik nem hogy segítségére volnának, sőt ellenkezően, kétszinű és megbizhatatlan maguktartásával maguk játszák el függetlenségüket.

II. Murád utódja, II. Mohamed trónralépte után két évvel, 1453-ban bevette Konstantinápolyt és végét vetette a bizánczi árnyékcsászárságnak. Most már ő volt az ur a Balkánon egész a magyarországi Duna vonaláig. A Dunántúl Nándorfehérvár hatalmas erőssége, mint a dunai átkelés kulcsa, Magyarország kezében volt Szerbia azon részével együtt, mely az erősség közvetetlen védelmi körébe tartozott. Hogy Magyarországot sikerrel támadhassa meg a török, szükséges volt előbb ez erősséget kezébe kerítenie. 1456-ban indult Belgrád ostromára. Hunyadi támogatva Kapisztrán kereszteseitől, II. Mohamed hatalmas seregét Nándor-Fehérvár alatt tönkre verte. Ez ütközet utolsó nagy diadala volt Hunyadi Jánosnak, mert rövid idő mulva Zimonyban a kereszténység e nagy hőse meghalt. Hunyadi Jánosnak tehát a rendelkezésére álló hadierő elégtelensége miatt nem sikerült a török hatalmat visszanyomni a Balkán mögé, de legalább megakadályozta abban, hogy a Duna vonalán átjöhessen. Egyelőre Szerbia és Bosnyákország maradt a török-magyar harczok szinteréül.

VIII.

Mátyás király keleti politikája és az oláh vajdaságok.

Mátyás csak védelmi politikát folytat Keleten. Mivel igazolja a pápa előtt e politikáját? Hogyan akarta Mátyás az ország haderejét ujraszervezni? Mátyás egy nagy, közép-európai birodalmat akar teremteni, hogy a török hódításnak gátot vessen. Mátyás politikája az oláh vajdaságokkal szemben következménye keleti politikájának. Tzepes vajda trónraléple. Hogyan jellemzik Tzepes vajdát a román történetirók? A szultán hadjárata Tzepes ellen. Tzepes Erdélybe szalad. Áruló levele a szultánhoz, Mátyás elfogatja ezért. Az ezután következő havaselföldi történetek. Mátyás szabadon bocsátja Tzepes vodát. Tzepes vajda kegyetlenségei nem páratlanok az oláh vajdaságok történetében. Mihnea cel reu és Lapusneanu vajdák kegyetlenkedései, Ion voda cel cumplit. Mi a psychologiai magyarázata ez embertelenségeknek? A török hatás eredménye. Hatása e kegyetlenkedéseknek az oláh nép erkölcsi állapotára. A rablók és a tolvajok ennek következtében szaporodnak el. Ezek az állapotok teszik érthetővé, hogy miért festik az egykorú tudósítások kedvezőtlen színekkel az oláhság erkölcseit. Aron Péter és Stefan cel mare viszálkodása. Stefan cel mare Erdélyt pusztítja. Mátyás király balsikerű moldovai hadjárata. Kibékül Stefan cel mareval. Segíti a török ellen s ennek következtében a vajda meghódol. Mátyás erre vonatkozó oklevele. Stefan cel mare szövetsége és háborúja a lengyelekkel. Stefan cel mare állítólagos végrendelete. Monda és valóság. A „Dumbrava Rosie“ monda. Az oroszokkal való első politikai érintkezés. Mi volt indító oka ennek?

Hunyadi János halála után egy pár évnyi időköz múlva fia. Mátyás lépett Magyarország trónjára. Az ő uralkodása alatt is sikerrel folytatja a török a Balkán-államok teljes és végleges leigázását. Mátyás azonban nem követte atyja példáját. Támadó hadjáratra nem gondolt s csakis a szükség által provokált védelmi háborúkra szorítkozott. Hogy miért tette ezt, igen érdekesen magyarázza meg egy levelében, melylyel a pápának e miatt tett szemrehányásaira felel: „Középszerű erőtől nagy dolgokat nem várhatni. Parányi külső segítséggel a sereget nem vihetni át a

Balkánon és Rhodopén a Feketetengerhez s ha erőmet meghaladó vállalatba bocsátkoznám, feddést érdemlenék; mert a balkövetkezmény nemcsak engem érne, hanem az összes kereszténységet is. Fellépésem a rendelkezésem alatt álló eszközökhöz van mérve."

Mátyás király tudta, hogy atyja támadó hadjáratainak sikertelenségét nemcsak az európai fejedelmek hanyagsága s a Balkánnépek megbízhatatlan magatartása okozta, hanem a magyar politikai és katonai szervezet fogyatkozása is. Politikájának czélja volt: a magyar honvédelmi rendszer reformja, a mely egyuttal maga után vonta volna az egész állami szervezet reformját s Mátyás hadvezéri esze átlátta, hogy a töröknek főereje kitünő gyalogságában van s hogy e gyalogság ellen a maga banderialis lovasságát sikerrel nem használhatja. Állandó gyalogságra volt szüksége szemben a török állandó gyalogsággal. Ezért szervezte a maga fekete hadseregét Giskra cseh martalóczaiból, kik a középkor legkitünőbb gyalogságához tartoztak. Állandó hadsereget akart tehát Mátyás teremteni. De ehez alkalmas emberek és nagyon sok pénz kellett. „Mátyás, mint irja Salamon Ferencz — nem annyira a hussziták elleni vakbuzgalomból foglalta el Csehország melléktartományait, mint inkább azon számításból, hogy hadserege nélkülözhetetlen elemének, a gyalogságnak megszerezze az ujonczozás ki nem apadó forrását. Ezt csak azért nem veszik észre, mivel Csehországnak ezenkívül más előnyei is voltak gazdag városaiban és bányáiban . . . . Magyarországon iparos városok, a királyi kincstárnak ezen főgazdagítói se nagyok, se számosak nem voltak s kevés köztök az aránylag gazdagnak nevezhető is. Mátyás Ausztria, Morvaország és Szilézia megszerzésével az adóalapot rendkívül kiszélesítette. . . . Itthon pedig a nemességet minduntalan felmentvén a fölkelési kötelezettség alól az adót tetemesen felebb emelte. Elkezdődött, mint Francziaországban a rendes adózás."

Mátyás politikájának vezérelve tehát ez volt: Magyarország egymagában úgy pénzügyileg, mint katonailag gyönge a török hatalom megtörésére. Erős lesz azonban, ha Ausztria, Morva, Szilézia és Csehország egy korona alatt való egyesítésével átalakúl egy nagy birodalommá. Mátyás birodalma körül-

belül az akart lenni területére és nagy hatalmi helyzetére nézve, mint a mai osztrák-magyar monarchia. Mátyás ismeri fel tehát azt a politikai szükségességet, hogy Magyarország csak Ausztriával egyesűlten maradhat fenn mint irányadó tényező az európai politikában. Ez a felismert igazság az, mely aztán nem a Mátyás szellemében magyarázva és alkalmazva, I. Ferdinánddal Szapolyai János nemzeti királysága ellenében a Habsburg-családot hozza Magyarország trónjára.

Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy Mátyás támadólag sohasem lépett volna fel a török ellen és nem fejtett volna ki annyi buzgalmat és erélyt, a mennyit politikájának fennebb kifejtett vezérelveit ismerve, tőle jogosan meglehetett várni. Mátyás támadott is, de csak annyiban, a mennyiben e támadást a sikeres védelem feltétlenűl megkivánta. Olyan nagy támadó háborút, minőket atyja viselt azzal a czéllal, hogy a törököt visszaszorítsa a Balkán mögé, vagy épen kiűzze Európából, egyet sem folytatott. Megelégedett azzal, hogy a törököt távol tartsa a Duna vonalától.

Ez a szempont volt irányadó Mátyás király politikájában szemben a havaselföldi vajdákkal is.

Hunyadi Jánost a rigómezei ütközetben Dán vajda elárúlta. Hunyadi ezért letette a trónról s büntetésből nem hasonnevű fiát, hanem III. Vládot tette vajdává ugyancsak a Dánestiek családjából. Ezt a III. Vládot Hunyadi annyira hű emberének tartotta, hogy mikor Nándorfehérvár felmentésére indult, még az Erdélyre való gondviselést is rábízta. „Minél előbb indítsák el harczosaikat hozzá, ki már a török előtt áll — írja Kevé-ről a hét szász széknek — otthon ne féljenek a töröktől, mert meghagyta Vlád vajdának, hogy védelmökre folyton vigyázzon." Alig húnyja be azonban szemeit Hunyadi János, a Dánestiek nagy pártjogója, a Drakulesti II. Vládnak (ki Hunyadit a várnai ütközet után elfogatta) fia, IV. Vlád vagyis Tzepes vajda „török segedelemmel Havaselföldre csap, a vajdát (III. Vládot) elfogja, lenyakaztatja s egész nemzetségét kiirtandó, az ifjabb Dánt, IV. Dán fiát, ki már Hunyadi által atyai örökségétől meg volt fosztva, temetési szertartással előreásott sírjához viteti és itt elveszteti; így magát a vajdaságba helyezteti.[1])

---

[1]) *Teleki*: A Hunyadiak kora. III. kötet 74. lap.

Ez a IV. Vlád vagy Tzepes vajda a legtipikusabb alakja a régi oláh vajdáknak. E fejezet bevezető soraiban azt a kérdést vetettük fel, hogy ez időben az oláh vajdaságoknak állami szerkezete nyujtotta-e elég biztosítékát a román nép számára a kulturalis haladásnak? E kérdésre a legplasztikusabb felelet Tzepes vajda egyénisége és uralkodásának tényei, azért tehát nem lesz felesleges egy kissé egyéniségével és uralkodásával részletesebben foglalkozni.

Atyja, II. Vlád Hunyadi elől a törökök közé szaladt. Ő maga pedig ennek következtében a török hadsereg légkörében nőtt fel, mert hiszen tizenegy esztendeig mint katona szolgálta a szultánt. Mindaz a kegyetlenség és az az embertelen zsarnokság, melyet ez idő alatt alkalma volt látni és tapasztalni, meggyült embertelen szörnyűséges lelkében és mihelyt a hatalmat kezeibe keríthette, azonnal szabad folyást engedett annak. Embertelenebb hóhér még trónon sohasem ült, mint ez a vadállat.

De ne hogy azt mondják, hogy csak a magyar elfogultsága és gyűlölete szól belőlem, mikor e vajda egyéniségét tetteivel jellemzem, egy román tankönyv szavait idézem: „Vlád — írja Tocilescu [5]) — Dracul Vlad-nak a fia, a legkegyetlenebb ember, ki csak valaha élt Oláhországban. Ha csak felét is hiszszük, a mit róla mondanak, elég arra, hogy megrémüljünk embertelen tetteitől, attól a hidegvértől és vad vérszomjúságtól, melylyel az embereket karóba húzatta, elégettette és megsüttette. Mihelyt a trónra lépett, azonnal egy lándzsás csapatot szervezett, melynek feladata volt őt őrizni, s megkezdette a legnagyobb kegyetlenségek elkövetését. Azokat a boérokat, kikről azt hitte, hogy nem barátjai, feleségeikkel és gyermekeikkel együtt összehivatta és mikor mindnyájan együtt voltak, kivétel nélkül lemészároltatta, még csak szolgáiknak sem kegyelmezve. Ötszáz boért és kerületi tisztviselőt öletett meg csak azért, mert nem tudták megmondani a kerületükben levő lakosság számát. A meggyilkolt boéroknak falvait és birtokait testőrző katonáinak adományozta, boérokká tevén így őket. A koldusokat és a

[1]) *Tocilescu:* Istoria româna. 48. és követk. lapok.

foglalkozás nélkül való egyéneket összegyűjtette s miután étellel és itallal megvendégeltette, mindnyájokat tűzbe dobatta. A legcsekélyebb lopást is karóba húzással büntette s ily módon csakhamar mintegy 6000 embert öletett meg. Rövid idő mulva e miatt oly közbiztonság lett az országban, hogy a leggazdagabb utas is podgyászát az utczán hagyhatta, mert nem mert hozzányúlni senki. Ily módon mintegy 20.000 férfit, asszonyt és gyermeket öletett meg, karóba húzatván ezeknek legtöbbjét. Ezért nevezték el aztán *Tzepesnek* (Karós) is. A boérok közül egy Albu cel Mare nevezetű feltámadt ellene. Ezt legyőzvén, elfogatta s családja összes tagjaival együtt darabokra vagdaltatta. Miután ily módon biztosította uralkodását, betört Erdélybe. Feldúlta a Barczaságot, Fogarast és Omlást, hamuvá égetvén a falvakat és kolostorokat. Felégettette Brassó külvárosait is és egy templom előtt a szászok közül igen sokat karóba huzatott, nyugodtan reggelizvén a karóba húzottak jajkiáltásai és nyögései között.«

„Mondják, hogy egy izben összeszedetett mintegy 400 magyar és szász gyermeket, kiket szüleik azért hoztak az országba, hogy megtanulván a román nyelvet, segítségükre legyenek a kereskedésben; ezeket valami fészerbe záratta s azt rájok gyujtatta, hogy azok ily módon mindnyájan odaégtek. Aztán összefogdostatott az Erdélyből Braila felé árukkal menő kereskedők közül mintegy 600-at s azokat mind karóba huzatta. Egy czigányt, a ki valamit ellopott, beletétetett egy kazánba és forró zsirban megfőzette s mikor megfőtt, odaadatta azon társainak, kik érette hozzá könyörögni jöttek, hogy egyék meg. Egy öreget, ki azt mondotta, hogyan nem találja kiállhatatlannak a bűzt, midőn a meleg napon a karóba húzott holttestek között járkál? — egy rendkivül magas karóba húzatott, hogy szaga ne legyen érezhető. Egy izben egy pap a templomban azt mondotta: nagy vétek, ha valaki valamit, mi nem az övé, elveszen s azután nem adja vissza. A papot magához hivatta s eleibe az asztalra kenyérszeleteket tett s mikor a pap egyet megevett, azt kérdezte: igaz-e, hogy azt mondotta, hogy vétek, ha valaki valami olyant, mi nem az övé, elveszen és aztán nem adja vissza? A pap erre azt felelte: igaz. — No hát, te elvettél

egy darab kenyeret, a mi nem a tiéd. Add vissza! — A papot ezért karóba húzatta. Egy alkalommal a török szultán küldötteinek csalmáját — miután azt előtte nem akarták levenni, azt mondván, hogy így a szokás a törököknél — fejükhöz szegeztette. Ha egy törököt megfoghatott, iszonyú kínzásokkal végeztette ki. Lábaikat levágatta, megnyúzatta s izmaikat behintette sóval.“

A török megelégelvén a vajda gonoszságait, Hamza basát egy Katabolinosz nevű görög tolmács társaságában ellene küldötte, hogy csellel is fogják meg s vigyék élve Konstantinápolyba. A csel nem sikerült. Vlád Hamza basát Katabolinoszszal és embereivel együtt elfogta. Azután átment a Dunán s az ott táborozó törököket megverte s közülök mintegy 25 ezret elfogott. Mind a 25.000 embert, miután orrukat és füleiket levágatta, szép sorban karóba húzatta. Középen a legmagasabb karóra Hamza basát húzatta, vörös köpenybe öltöztetve, melléje alacsonyabbra pedig a görög tolmácsot.

A szultán hirét hallva ez embertelen szörnyűségnek, maga ment Vlád ellen. Mikor az elégedetlen boérok meghallották a török szultán közeledését, Tirgovisten gyűlést tartottak s elhatározták, hogy helyébe testvérét, Radut fogják a vajdai székbe ültetni. „Mikor azonban husvét napja vala — írja egy régi román krónikás — és valamennyi városi lakos a lakoma mellett ült, a fiatalok pedig hórát tánczoltak odakünn, hír nélkül összefogdostatta őket. Az öregebbeket mind karóba húzatta, körülvevén így velök a várost, az ifjabbakat pedig feleségeikkel és leányaikkal együtt, úgy a mint voltak, husvéti ünnepi köntöseikben elvitette Poenariba s ott a vár sánczain mindaddig dolgoztatta, mig a ruha róluk le nem szakadt s mindnyájan meztelenül nem maradtak.“

A török szultán hadseregét Tzepes voda ellen indította. Mikor a Dunán átkelve, Brailához körülbelül egy órajárásnyira meglátta a 25.000 törököt karóba húzva — egy egész erdőt — megborzadt e hallatlan kegyetlenségtől s elhatározta, hogy addig nem nyugszik, míg Tzepest trónjától meg nem fosztja. Tzepes vitézül küzdött, de miután több csatában megverték s leghívebb emberei is elhagyták, Erdélybe menekült azzal az

elhatározással, hogy Mátyás királynál keres pártfogást. De alig tette lábát magyar földre, már is áruláson törte fejét, Rezsinárról a következő levelet küldvén a szultánnak: „Ozmánok nagy uralkodója, én Jón, az oláhok vajdája, a te rabszolgád alázatosan bocsánatodért esdeklek mindazért, a mit ellened és országod ellen vétettem. Könyörüljön rajtam a te kegyelmességed s engedje követeket küldenem te hozzád. *Én igen jól ismerem Erdélyt s egész Magyarországot. Ha felségednek úgy tetszik, bűneim bocsánatjául kezedbe adhatom egész Erdélyt; és ha ez egyszer kezedben van, könnyen meghódíthatod egész Magyarországot* stb.“ E levél Mátyás király kezébe került. Mátyás e miatt elfogatta és Budán a Zsigmond-toronyba záratta.

Tzepes utóda, Radu is meghódolt Mátyásnak. Radu uralkodása viszontagságos volt. Stefan cel mare moldovai vajdával állandó hadilábon állott. Trónjától ugyancsak ez a Stefan cel mare vajda fosztotta meg, kinek szándéka volt Havaselföldе trónját is elfoglalni. Mátyás, hogy ezt megakadályozza, szabadon bocsátotta Tzepes vajdát, ki ekkor magyar segítséggel másodszor is trónra lépett. Most már felhagyott a kegyetlenkedésekkel.

Nehogy azt gondoljuk, hogy Tzepes vajda a maga szörnyü kegyetlenségeivel egyedül áll az oláh vajdák között. Majdnem mindenik vajda hasonlít hozzá, sőt némelyik talán még utól is éri. Hogy minő volt az a nemzeti kormányzat, melynek hivatása lett volna a románságot e korban a czivilizáczió útján előbbre vezetni, még idézek egy-két példát. Tzepes vajda halála után körülbelül 12 évvel második fia, *Mihnea* lépett a trónra. E vajdát a román történetírók *Mihnea cel reu* (a rossz Mihnea) néven emlegetik. Jellemzéséül egy népszerü történeti tanulmány írójának szavait használom: „Ebben az országban nagyon sok bűnt követtek el uralomvágyból, de ezek közül talán egyet sem lehet összehasonlítani azokkal, melyeket Mihnea vajda elkövetett. Nem voltak oly brutalisok, mint a Tzepései, de ha lehetséges, még szörnyűbbek, mert fájdalmasabbak, hosszantartóbbak és válogatottabbak voltak. Az összes krónikások kivétel nélkül arról tudósítanak, hogy a boérokkal a legbarbárabbul bánt. Egyiket kettévágatta, a másikat felakasztatta, a harmadi-

kat vizbe fojtatta, a negyediket megcsonkította; a legtöbbnek pedig orrát, fülét, ajakát vágatta le. A kegyvesztett boéroknak feleségeit, leányait, ha ezek szépek voltak, kivétel nélkül megbecstelenítette. Sőt egyet, a kinél a násznagyi tisztet ő teljesítette, a menyegző éjszakáján raboltatott el s miután megbecstelenítette, megölette. Egy ízben ebédre hívta az összes boérokat. Az ebéd végén olyan piláfot tálaltak fel, melyben a rizs közé apró éles gyöngyök voltak keverve, úgy hogy a gyöngyök evésközben megsértették a vendégek fogait s iszonyú fájdalmat okoztak nekik. A meggyilkoltaknak, a megcsonkítottaknak s a megbecstelenítetteknek vagyonát lefoglaltatta s kiosztotta azon boérok és szolgák között, kik hűséggel és vak engedelmességgel szolgálták.[1])

Constantin Negruzzinak, a modern román irodalom egyik legkiválóbb prózaírójának van egy *„Fragmente istorice“* czímű műve s ennek egyik darabja „Alexandru Lapusnénu“ czímet visel, melyet mint a román próza igazi gyöngyét jóformán minden iskolai olvasókönyvben megtalálunk. Ebben elbeszéli Negruzzi, hogy egy ízben Alexandru Lapusnénu vajdát felesége Ruxanda arra kérte, hogy hagyjon fel istentelen öldökléseivel, mert neki az e miatt való félelemtől nincsen nyugta. A vajda megigérte, hogy majd olyat tesz, a mi feleségét ki fogja gyógyítani e félelemből.

„Az ebéd órája közelegvén, a boérok kezdettek lóháton megérkezni, magával hozván mindenik két vagy három szolgát. Észrevették azonban, hogy az udvar telve van fegyveres zsoldosokkal s a kapuval szemben négy ágyú van felállítva, — de azt hitték, hogy ezek csak a vendégségek alkalmával szokásos üdvlövésekért vannak ott. Lehetséges, hogy némelyek cselvetést gyanítottak, de nem térhettek többé vissza, mert a kapunál álló őröknek szigorúan meg volt parancsolva, hogy ne bocsássanak ki senkit. Összegyűlvén mintegy 47 boér, Lapusnénu az asztalfőre ült, jobbján Trotosan logofettel és balján Moczok vornikkal. Az ételeket az asztalra rakták. Az udvaron két sült tinó és három kos mellé ki volt téve három hordó is tele borral. A szol-

[1]) *N. D. Popescu:* Istoria unei dinastii (Basarabii). Calendaru pentru toți. 1892. 39—40. lap.

gák, a boérok is enni és inni kezdettek. A bor hatni kezdett és a fejek egyre tüzesebbek lettek. A boérok zajosan kezdették éltetni a vajdát, a melyre az udvaron levő szolgák kiáltásokkal és üdvlövésekkel feleltek.“

„Már az ebéd vége felé jártak, mikor Veveritza boér poharat emelve így szólott: „Élj sokáig Nagyságos Uram! kormányozd az országot békében s a kegyelmes úristen erősítsen meg téged abban a gondolatban, melyre magad elhatároztad, hogy ezután nem fogod bántani a boérokat és sanyargatni a népet.“

„De nem végezhette be szavait, mert az udvari fegyveresek kapitánya úgy vágta fejbe buzogányával, hogy lerogyott a földre. — Mit, hát te szidalmazod a vajdát? — kiáltá a kapitány — Rajta fiuk! — Egy percz alatt a felfegyverkezett szolgák, kik a boérok háta mögött állottak, kihúzván tőreiket, szúrni és vágni kezdették a boérokat, valamint azok a katonák is, kiket az udvari zsoldosok kapitánya kivont karddal vezetett be a terembe. Lapusnéanu pedig Moczok-ot kezénél fogva egy ablakmélyedésbe húzta, honnan jobban láthatták a mészárlást, mely kezdetét vette. Nevetett s Moczok is kénytelen volt nevetni, hogy gazdájának tessék, de tényleg hajszálai rémültében az égnek meredtek és fogai vaczogtak. S való iszonyat volt nézni e véres jelenetet. Képzeljen csak maga elé valaki egy öt öl hosszú és négy öl széles termet, melyben száznál több ember öldökli egymást, hóhérok és áldozataik, egyik a kétségbeesés dühével, a másik pedig a részegség tüzével. A semmit sem sejtő boéroknál, kiket nyomorúlt módon hátulról támadtak meg, nem volt fegyver. Az öregebbek keresztet vetve magukra, haltak meg; az ifjabbak azonban kétségbeesetten védelmezték magukat, a székek, a teríték egyes részei fegyverekké válottak kezeik között, némelyek megsebesítve, de nem törődve sebeikkel, torkon ragadták hóhérjaikat és nem bocsátották el, míg meg nem fojtották. Ha egynek egynek sikerűlt egy kardra szert tennie valahogyan, nagyon drágán adta el életét. Sok bérencz esett el, de végezetre egyetlen boér sem maradt életben. Negyvenhét hulla feküdt a földön . . . . a vajda azt parancsolta, hogy hordják el a terítéket s tegyék üressé az asztalokat. A meggyilkoltak fejeit pedig vágják el s holttestüket dobják ki az ablakon az udvarra. Mikor ez meg-

történt, a fejeket szép rendben az asztal közepére rakták. Alól a kisebb boérokét, felűl a nagyobbakat családi származás és rang szerint mindaddig, míg a 47 fejből egy gulát nem raktak, melynek csúcsát a nagy logofet feje képezte. . . . . . Ezután bement felesége lakosztályába, ki megijedve a nagy zajtól, gyermekeivel együtt az Ikón előtt térdelve, imádkozott.

— Hála a szűz anyának, hogy téged láthatlak. Nagyon féltem!

— Minekutána megigértem neked, hogy számodra orvosságot készítek a félelem ellen: jer velem!

— De micsoda kiabálások hallatszottak előbb?

Semmi. A szolgák verekedtek, — de már lecsendesűltek — mondá a vajda és feleségét, Ruxandát kezénél fogva vezette be a terembe. Megrémülve az irtóztató látványtól, felsikolt és elájult.

— Az asszony csak asszony marad — mondá Lapusnénu mosolyogva, — a helyett hogy örülne, megijed. Azután karjaira véve, lakosztályába vitte.[1])

De nehogy azt gondoljuk, hogy ezek a vajdák, kiket elősoroltunk, az oláh vajdák között a leghitványabbak voltak. Tzepes vodát, Lapusnénut a román történetírás kegyetlenségeiktől eltekintve, mint korszakalkotó egyéniségeket emlegeti. Hasdeu megírta Jonu-Voda cel cumplit (Rettenetes János vajda) életrajzát.[2]) E művében Hasdeu mindenekelőtt konstatálja, hogy abban az időben, mikor ez a vajda uralkodott (1572–1574.) a kormánypálcza egész Európában papok, semmirekellők, gyermekek, iszákosok vagy asszonyok kezében volt mindenütt, „csak egyedül a kis román területen tünt fel egy uralkodó, kit egyedül csak a legfeketébb árulás akadályozhatott meg abban, hogy Európának más alakot adjon, a bizantin birodalom romjain egy uj latin birodalmat alapítva. Nagy adminisztrátor, nagy politikus, nagy hadvezér, az egyetlen férfi az egész Európában, ki a helyett hogy magát áldozatul dobta volna a papoknak, a papokat áldozta fel."

[1] *L. Sainénu*: Autorii români moderni. Bucuresci 1891. 206. és következő lapok.

[2]) *B. Petriceucu-Hasdeu.* Jonu-Voda cel cumplit. Bucuresci 1865.

Íme egy állítólagos nagy román fejedelem. Korának egyik legnagyobb embere, a román történetírás tanuságtétele szerint. Lehetetlen, hogy ez is oly kegyetlen hóhér lett volna, mint azok, a kiket fennebb jellemeztünk?

Hasdeu nevezte Jon vajdát ilyen párját ritkító nagy embernek. Bizonyára az a mód sem lesz kedvezőtlen, vagy éppen igazságtalan, melylyel ez állítólagos nagy fejedelem tetteit jellemzi. Tehát hallgassuk meg őt: „Jon voda másképen cselekedett. Ő különbség nélkül gyilkoltatta le a boérokat és a papokat; épp oly különbség nélkül kobozván el azoknak jószágait, ezáltal magának kaczagtató színjátékot szerezve. Ha egy kolostor vagyonát elvette s odaadta egy boérnak, úgy az összes papság kiabált a boérok ellen. Ha pedig egyik kolostor vagyonát a másiknak adta, úgy ez a két kolostor harczolt egymás ellen. S ha végül egyik boért megrabolta, hogy a másikat meggazdagítsa, a boérok egymás ellen pörösködve, jutottak kölcsönösen tönkre. A paraszt pedig nevetett, mikor látta, hogy előbbi elnyomói egymást kölcsönösen fojtogatják . . . Ha valaki engedelem nélkül csak egy szőlőfürtöt vagy bármi más adó alá vetett csekélységet eladott, megölette, vagy miután orrán át egy kampót húzatott, hátán keresztbe kötött kezekkel korbácsoltatta végig az utczákon. Holtteste pedig temetetlenül maradt, odadobva a kutyák martalékának.“

Köteteket lehetne írni azokról az embertelen kegyetlenségekről, melyeket a két oláh fejedelemség vajdái elkövettek. A világirodalom legmegdöbbentőbb „véres könyve“ lenne e kötet. De hát mi lehet e kegyetlenségek psychologiai magyarázata? mert hiszen a történetírás feladata éppen abban áll, hogy az ilyen természetű kérdésekre is megfeleljen. Tzepes vodáról említettük, hogy tizenegy éven át török katona volt. Jon voda cel cumplit hasonlóképen huzamosabb ideig tartózkodott Konstantinápolyban s ott, mint Hasdeu értesít, törökké is lett, hogy később ezt a hitét is elhagyja, mint a többit. A legkegyetlenebb vajdák mindig azok voltak, kik török támogatással léptek a trónra s kiknek előző élete szorosabb összeköttetésben állott a török hadsereg azon részével, mely a Balkán-népek passiv és forradalmi elemeiből volt összetoborzva, mint Mijatovics Cse-

domil mondotta. A mint előbb a Balkán-népek politikai tekintetben a bizánczi udvarhoz jártak iskolába, most aképen folytatták ez iskolázásukat a törököknél. A törökök vadsága és kegyetlensége náluk a bizantin furfangon és ravaszságon át raffinálódott azzá a lelki állapottá, a melynek szörnyű tetteit az előbbiekben láttuk. Egyszóval rosszabbakká lettek, mint a törökök.

Ha ilyen emberek ültek a vajdai trónon, ha a hóhérlás kormányzati eszközzé lett, elgondolhatjuk, hogy minő lehetett az egész oláh társadalom és az oláh nép állapota! Hogy az ilyen eszközökkel élő kormányzatnak micsoda ellenhatást és lelkiállapotokat kellett teremtenie abban a népben, melyet a gondviselés megvert vele, nem lehet titok a gondolkozó egyén előtt.

Csak azokból is, a miket előadtunk, láthatjuk, hogy ezek a vajdák minő kegyetlenséggel üldözik a tolvajokat és a rablókat. Tzepes vodáról dicsérőleg említik a román történetírók, hogy mintegy 20—25.000 tolvaj karóbahúzatásával oly közbiztonságot teremtett, hogy a leggazdagabb kereskedő is az országúton hagyhatta áruját, mert nem merte senki bántani. A büntető törvénykönyv paragrafusaiból, vagy a szokáson alapuló büntető eljárás és büntető eszközök minőségéből egy kis nép-psychologiai ismerettel érdekes és tanulságos következtetéseket vonhatunk az illető nép erkölcsi állapotaira. Midőn azt látjuk, hogy a X. és XI. századokban a szláv fejedelmeknek: lengyeleknek, cseheknek legfőbb gondjuk volt, hogy népük között a részegeskedésnek, fajtalanságnak vagy többnejűségnek véget vessenek; mikor olvassuk Szent István törvényeinek azon szigorú intézkedéseit, melyekkel a verekedőt és az erőszakoskodót bünteti, lehetetlen, hogy ne lássuk egyuttal azt is, hogy micsoda vétkek voltak általánosan elterjedve azon szláv nemzetek, vagy a mi őseink között. A vajdák kegyetlensége, melylyel a tolvajok és rablók ellen felléptek, világos bizonyítéka annak, hogy e bűnök akkor az oláh vajdaságban nagyon el voltak terjedve. Nem is lehetett másképen, mert hiszen annak, kit a vajdai vagy földesuri önkény üldözőbe vett, nem maradt hátra más, mint kilépve a társadalomból, elvonulni az ősrengeteg antiszocziális mélyébe s onnan az emberiség köréből számkive-

tett egyén engesztelhetetlen haragjával lesni a bosszú kedvező alkalmára. Ezek az állapotok teremtették meg a Balkánon a hajduéletet, melynek nem egy regényes és szörnyű részlete folyt le a Kárpátok déli lejtőjét borító ősrengetegekben is.

Ha ezeket az állapotokat egy kissé közelebbről vizsgáljuk, azonnal érthetővé lesznek azok a kedvezőtlen itéletek a román nép e korbeli erkölcseiről, melyeknek egynéhányát az előbbi fejezetben felsoroltuk. De egyuttal világossá is lesz, hogy minő erkölcsi habitusa volt annak a románságnak, mely éppen a török harczok által előidézett népmozgalmak következtében húzódott egyre nagyobb számmal a Kárpátokon át Magyarország felé.

De térjünk vissza elbeszélésünk elejtett fonalához és vizsgáljuk meg azt a viszonyt, mely Mátyás király és a másik oláh vajdaság között volt.

Említettük, hogy Alesandru cel Bun fiai s ezek utódai között 24 évig tartó viszálkodás keletkezett, mely még tarkább és meglepő változatokban gazdagabb volt, mint a Drakulestiek és Dánestiek vetélkedése. Ennek a viszálkodásnak akkor lett vége, mikor Stefan cel mare Alexandru cel Bun unokája lépett trónra, kinek atyját, Bogdánt, Áron Péter megölte, hogy maga ülhessen a trónra. Ezt az Áron Pétert Stefan cel mare Tzepes havaselföldi vajda segítségével kergette el. Áron Péter előbb Lengyelországba menekült, később pedig abban a reményben, hogy Mátyás király majd visszahelyezi trónjára, Erdélybe jött.

Időközben történik, hogy az erdélyiek az 1467-iki adóreformok miatt a vajdák vezérlete alatt fellázadnak Mátyás ellen s egyuttal összeköttetésbe is lépnek István vajdával, ki azon ürügy alatt, hogy Áron Péter vajda Erdélyben van, már megelőzően pusztította a székelységet. Mátyás király tekintélyes számú sereggel Erdélybe megy, hol a lázadók meghódolnak. A vajda és főemberei bocsánatot is nyernek, de a szászok közül többet kegyetlenül megbüntetett. Erdélyből aztán átment Moldovába, István vajda megbüntetésére. István már akkor békét ajánlott, mikor Mátyás hadai Románvásárnál állottak. Mátyás azonban nem fogadta el e békeajánlatot, mert nem tartotta őszintének. Tovább ment, de midőn Moldova-Bánya Baia)

helységben gondatlanul táborozott volna, István éjnek idején rátört és seregéből igen sokat levágott. Noha István diadala nem volt oly szörnyűséges nagy, mint azt a román történetírók hirdetik, de mivel maga Mátyás is súlyosan megsebesült, kénytelen volt seregével együtt visszatérni Erdélybe. Miután a cseh ügyek Mátyás figyelmét és összes erejét igénybe vették, nem volt érkezése a szenvedett veszteséget megboszulni s így kibékült István vajdával, megajándékozván Küküllő várával, mint hűbérrel.

István vajda harczolva a havaselföldi Rad vajdával, kit török pártfogás ültetett a vajdai székbe, harczba keveredett a törökkel is. Segedelemért Mátyás királyhoz fordult, ki Balázs erdélyi vajdát és székely ispánt küldi segítségére. István e segítséggel több csatát nyer a törökön s hálából ujból meghódol Mátyás királynak, ki 1475. augusztus 15-ről erre vonatkozóan oklevelet ád ki, melynek tartalma élénk világot vet arra a viszonyra, melyben de jure az oláh vajdaságok állottak Magyarországhoz.

Minthogy István vajda természetes urának ismerte el Mátyás királyt s annak, mint a szent koronának is tartozó hűséget igért, tehát a király őt, boérjait és az egész Moldovát visszafogadja kegyelmébe. István megigéri, hogy mindazt teljesíti, mit az előbbi vajdák jog és szokás szerint tenni tartoztak a magyar koronának. Mátyás megbocsátja és elfeledi, a mit eddig országa ellen a moldovaiak elkövettek. Azonkivül igéri, hogy senkit sem fog országában tűrni, annál kevésbé pártolni, a ki Istvánnak ellensége. A két vajdaság között levő határokban is a király mind István moldvai, mind Vlád havaselföldi vajdákat azon kiváltságok szerint erősíti meg, melyeket Sándor és Mircea kaptak a magyar királyoktól. Minthogy István személyesen és országával kötelezi magát segítségre, nemcsak a pogányok, hanem a királynak minden ellensége ellen is, a király is István vajdát személyesen fogja védelmezni, a mikor szükség lenne reá, ha csak az ország nagyobb ügyei nem foglalnák el, a mikor lehetőleg nagy segítséget fog neki küldeni. Ha megesnék, hogy István és boérjai a királynak birodalmába kényszerülnének menekülni, itt jó vendégfogadásra találnak. Szabadon vissza is

mehetnek, sőt a király tehetsége szerint elő is mozditja visszatérhetésüket.[2])

Mátyás király 1483-ban Bajazid szultánnal békét kötött. A török e békét arra használta fel, hogy nagy sereggel Moldovára ütött, Kiliát és Dnjeszter-Fehérvárat elfoglalta Istvántól. István így a magyar királytól elhagyatva érezvén magát, 1485. szeptember 15-én meghódolt Kázmér lengyel királynak. E lengyel szövetség nem sokáig tartott, mert Kázmér halála után Albert király azon a czimen, hogy Kiliat és Dnjeszter-Fehérvárt akarja visszafoglalni a töröktől, betört Moldovába. De ekkor — mint Urechie krónikás mondja — István vajda összegyűjté seregét, hozzávevén azon 12.000-nyi sereget is, melyet az ő rokona, Birtok (Birtok=Bartók=Bertalan; Drágfi Bertalan) erdélyi vajda vitt hozzá a magyar király részéről. Nagy lévén István vajda serege, Albert király, a kinek nemesei a hadjárat miatt zúgolódnak vala, kész elfogadni az egyezséget, melyet Birtok erdélyi vajda eszközlött a hadakozó felek között. István ezért Birtok erdélyi vajdát sok ajándékkal halmozta el. Albert király azonban az egyezség ellenére más utat választott a kimenetelre s Moldovának ezen részeit is dúlta. István vajda Boldur vornikot küldötte utána, ki nagy győzedelmet nyert a lengyeleken. Egy másik csatában is István lett a győztes.

István vajda, ki kétségtelenül az oláh vajdák között a legkiválóbb volt s kit sok tekintetben méltán nevez nagynak a román történelem, 1504-ben halt meg. A román krónikaírók s az utánuk induló román történetírók szerint, István halála előtt magához hivatta a vladikákat (püspökök) tanácsosait, a nagy boérokat és másokat, a hányat össze lehetett hozni és előttük fiának, Bogdánnak végrendelet gyanánt hagyta meg, hogy „ne támaszkodjék se a magyarokra, kiket a török már elnyelt, se a lengyelekre, kik állhatatlanok, se a németekre, kik önmagukkal is meg vannak hasonolva, hanem igyekezzék mentől jobb viszonyban lenni a törökkel, mert az legerősebb és legállandóbb s ily módon megőrizheti az ország politikai és vallásos szabadságát. Ha pedig a török oly feltételeket követelne, melyeknek következté-

---

[1]) *Hunfalvy Pál*: Az oláhok története. II. köt. 150—151. l.

ben a vallás és a szabadság elvesznének, jobb lesz, ha mindnyájan meghalnak."

Ez lenne tehát Stefan cel mare politikai végrendelete, mint azt az 1600—1640 között élt Gr. Urechie előadja. Az ilyen politikai végrendeletek későbbi gyártmányok szoktak lenni s valószinü, hogy Stefan cel mare e végrendeletét is Urechie Gregorie maga gyártotta. De ezeknek megvan azon érdemük mégis, hogy őszintén kifejeznek bizonyos nemzeti aspirácziókat, vagy a nemzeti közvélemény bizonyos általánosabb jelentőségű meggyőződéseit. Hogy ez a végrendelkezés a valóságban nem ilyen sentimentalisan ünnepélyes volt, hanem amolyan drasztikusabb, igazi oláh vajdához illő, azt Leonardo de Massari olasz orvosnak a velenczei signoriához küldött jelentéséből tudjuk. E jelentés szerint István halála előtt a főboérok között vitatkozás támadt, hogy ki legyen az utód: a félszemű Bogdán-e, ki Istvánnak törvényes fia volt, vagy pedig természetes fia, Rares Péter? Hallván e vitatkozás hirét a beteg István, odaviteté magát, hol a vitatkozás folyt. Elfogatta a czivakodók főbbjeit s miután lefejeztette, azt mondotta az életben maradottaknak: most már válaszszatok szabadon urat, mert én már többé nem védelmezhetlek. Igy választották meg Bogdánt és István vajda még aznap jobb létre szenderült.

Oláh vajdához méltó kegyetlenséggel végezte be tehát életét ez a vajda is, ki kétségkivül a legkiválóbb egyéniség volt mindazok között, kik valaha a két román fejedelemségben vajdai trónon ültek. Hogy István vajda is éppen olyan kegyetlen volt, mint az oláh vajdák átlaga, azt a „Dumbrava Roșie" czímű népmonda is megörökítette. E monda szerint 1479-ben a Cosmin erdő melletti csatában István vajda 10.000 lengyel nemest fogott el. Ott, hol most a „Dumbrava Roșie" nevű erdő van, akkor mező terült el. István vajda ekébe fogatta a lengyel nemeseket s miután ily módon az egész területet felszántatta, makkot vettetett belé s így nőtt a lengyel nemesek vérétől áztatott barázdákból ki ez a tölgyerdő. „Igy írja be a román nagy tetteit vassal a fekete barázdába" — mondja Alesandri Vazul e mondát feldolgozó „Dumbrava Roșie" czímű költeményében.

Még csak azt akarom megjegyezni, hogy ez az István vajda

volt a legelső oláh vajda, a ki az oroszokkal összeköttetésbe lépett.[1]) Felesége, Eudoxia a kievi orosz fejedelem leánya volt. Ezen a réven akarta aztán a kievi fejedelmet szövetségestársul mind a lengyel, mind a török ellen megnyerni. Utódai között nem egy akadt, a ki az ő példáját követve, a megkezdett érintkezést állandóbbá és hatásosabbá igyekezett tenni, úgyannyira, hogy István vajda halála után 72 évvel már Giacomo Lorenzo a velenczei tanácshoz küldött jelentésében azt írhatta : „A szultán fél a muszkától, mert ez a nagyherczeg görögkeleti s az egész moldovai, bulgáriai, moreai és görög nép a legnagyobb odaadással van hozzá, mert ez is görög hitü és kész bármely perczben fegyvert fogni s magát felszabadítani a török rabszolgaság alól.“ 1581-ben pedig maga a szultán írja a lengyel királynak, hogy egymást kölcsönösen segítsék az oroszok, a németek és a moldovai vajda ellen.[2]) Az, hogy az oláh vajdáknak s egyáltalán a Balkán-népeknek figyelme az oroszok felé forduljon, természetes következménye volt a történelmi helyzetnek. Konstantinápoly elestével az orthodox egyháznak nemcsak túlnyomóan görögös jelleme változik meg és lesz moszkovita szlávvá, hanem annak hierarchiai és szellemi középpontja is átmegy Kievbe vagy Moszkvába. A Balkán orthodox népei Konstantinápoly bukása után nem remélhetvén segedelmet sehonnan, a szláv orthodoxia középpontjaiba: Moszkvába és Kievbe vetették reménységeik horgonyát.

---

[1]) *P. D. Petrovici*: Inceputul politicei rusesci in Principatele romane 1889.

[2]) *Hurmuzaki*: Documente stb. vol. III. pag. 69.

IX.

A mohácsi vész előzményei és Szapolyai János szerepe.

Bogdán vajda meghódol Ulászlónak, de adófizetője lesz a töröknek is. Havaselföldi történetek Tzepes voda halála után. Michnea cel reu uralkodása és megöletése. Vladucze és Neagoi vajda uralkodása. Mehemed bég török pasalikká akarja tenni Havaselföldét. Radu de la Alfumati uralkodása és elüzetése. Trónvillongások. Az oláh vajdaságok külpolitikai helyzete. A török beütések gyéritik Erdély eredeti lakosságát s ezek helyébe oláhság telepedik le. Az oláhság a mohácsi vész előtt körülbelül egy negyedét tehette Erdély lakosságának. Az 1505-iki rákosi országgyűlés határozata az idegen királyok ellen. A nemzeti visszahatás története és Szapolyai István szerepe. Halála után fia, János lesz a nemzeti mozgalmak középpontjává. Ulászló és pártja igyekszik magát biztositani szemben a nemzeti reakczióval. A Dózsa-lázadás. Szapolyai János leveri e lázadást. Ő lesz a nemzet reménysége. Igaz-e, hogy a Dózsa-lázadásnak román nemzetiségi jellege volt? Mennyi része volt ebben a románságnak? A parasztság csak csekély mértékben vett részt a honvédelemben. A fegyver nem parasztember kezébe való. Zrinyi Miklós erre vonatkozó nézete. Igaz-e, hogy Szapolyai szándékosan késett el a mohácsi csatából? Szapolyai késziilődései. Ő megtette kötelességét és a felelősség a mohácsi katasztrófáért nem érheti őt. Mohácsnál is a magyar nemesség vére folyt.

Mikor István vajda 1504-ben meghalt, akkor Mátyás már közel másfél évtized óta nyugodott sírjában. Ulászló alatt a magyar korona tekintélye úgy benn, mint künn gyorsan hanyatlott. István vajda halála után Bogdán vajda foglalta el a trónt Moldovában, ki nemcsak elismerte Ulászló királyt urának, de 1511-ben magyar segítséggel is harczolt több diadalmas csatában a szultán tatárcsapatai ellen. A török túlnyomó haderő azonban diadalmaskodott seregén s ő még ugyanezen évben kénytelen volt meghódolni a szultánnak. E szerződés következtében a moldovai vajda köteles volt a szultánnak 4000 aranyat, 40 lovat és 24 sólymot adni évenként s háború esetén 4000 em-

bert adni azért, hogy az utakat készítsen a török sereg számára. Bogdán vajda 1517-ben halt meg s utána a trónra, fia István lépett vagyis mint a román történetírók nevezik, Stefan voda cel tiner. Ez egész 1527-ig uralkodott.

1477-ben halt meg Mátyásnak második oláh vajda kortársa Tzepes vajda is, kit második uralkodása idején istenes élete miatt Calugarul vajdának neveztek. Négy fiút hagyott maga után: Radut, Mirceat, Vladuczet és Dancsult. Halála után Radu lépett a trónra s egész 1508-ig uralkodott. Ez a Radu vajda 1507-ben szerződik az erdélyi szászokkal. E szerződésben a vajda nemcsak Ulászló királyt ismeri el feltétlen és természetes urának, hanem azt is, hogy az ő országa Magyarországnak egyik tagja. 1508-ban Radu vajda Budán járt, hol a király őt Algyógy birtokával adományozta meg. Úgy látszik azonban, hogy Radu már ekkor nagyon beteges lehetett, mert a király e látogatás után azonnal megiratta Somi Józsa temesi ispánnak, ki hadosztályával a Barczaságon táborozott, hogy mihelyt hallja, hogy Radu meghalt, azonnal vonuljon be Havaselföldre.

A magyar királynak az volt szándéka, hogy Radu helyébe Dancsul-t ültesse a vajdai székbe, a ki ez időben Szapolyai János erdélyi vajdánál tartózkodott. A török azonban megelőzte és Michnet (Michnea cel reut) ültette a trónra. Ennek kegyetlenségeit már ismerjük. A boérok a krajovai bán vezérlete alatt fellázadnak ellene és török segítséggel öcsését, Vladuczet ültetik a trónra. Michne Szebenbe menekül. Itt egy ízben, midőn 1510. márczius 12-én, fia, leánya, Oláh István és mások kiséretében kijönne a templomból, Jaksics Demeter, Dancsul s Albuster boérok orozva meggyilkolták. A gyilkosokat a szebeni nép üldözőbe vette és lakásukon összevagdalta, mint békebontókat. A király pedig Michnea özvegyét s fiát Mircsét Stoyka nevű felügyelőjével együtt védelmébe és pártfogásába fogadta.

A következő esztendőben Szapolyai János a király parancsából Mircsét bevitte Havaselföldére, hogy a vajdai székbe ültesse. A boérok ellenállása azonban ezt lehetetlenné tette s miután maga Vladucze is meghódolt, a király Vladucze vajdaságába belenyugodott. Vladucze azonban atyjafiaival a Basarába család pervulesti ágával csakhamar meghasonlott. A pervulesti boérok a

törökhöz szaladtak és Mohamed basa seregétől támogatva, Vladuczét elfogták, fejét levágták és Basarab Neagoit, Laiot Basarab fiát ültették a trónra. Neagoi vajda a töröknek, csakhogy országát ne háborgassa, a szokott évi adón felül még 3000 banerás adót és 600 ifjút ajánlott fel. De a magyar királynak is hűséget fogadott. 1512-től 1521-ig tartó uralkodása nagyon csendes volt. Vallásos és jámbor uralkodó volt. Politikával nem sokat törődött. Minden idejét és pénzét templomok és kolostorok építésére fordította. Ő alatta épült a híres argesi templom is. (Curtea de Arges) Utódjául fiát, Theodosiet hagyta, kinek gyámjául, mivel még csak 7 éves volt, Preda bánt tette. A boérok ebbe azonban nem nyugodtak belé és vajdává Radu-t választották, ki előbb kaluger volt s barát nevén Dragomirnak nevezték. Mehemed bég, a ki a Basarabok családjából származott, de törökké lett, Theodosie segítségére sietett. Megölte Radu-t, de Theodosie-t a helyett, hogy a trónra visszahelyezte volna, Konstantinápolyba küldötte, a hol csakhamar elhalt. Mehemed basa a szultántól azt kérte, hogy adja neki a vajdaságot. A boérok azonban, hogy ezt lehetetlenné tegyék, Radu de la Alfumati-t választották vajdává.

„Havaselföldről is nagy veszedelem várható Erdélyre — írja Lajos király 1521. deczember végén Zsigmond lengyel királynak — sőt egész országunkra. Mert a midőn Basarab, az atya meghalt, őt Theodosius, az ő gyermek-fia követte a mi beleegyezésünkkel. De valaki a vajdák nemzetségéből háborút kezdett ellene. A közel levő Mehemet bey, mint ha segítségére menne Theodosiusnak, a feltámadót legyőzte, megölette, s a fiút, anyját, és kincseit, 32 ágyúval együtt elvitette a török táborba. A helyett hogy Tirgovistbe vitte volna, hajóra rakatta s Nikápolyba küldötte. Tehát Mehemet bírja Havaselföldet, mig az oláhok az egész tartományt felbolygatván, egymást pusztítják és rabolják. A törökök a Székelyföldre is becsapnak s már nehány székely falut megdultak. Szándékuk tavaszra Erdélynek két legelőkelőbb városát: Brassót és Szebent megszállani, Szörény, Orsova, Miháld és Peth várainkat is elfoglalandók. Ha ezeket megveszik — mit Isten ne engedne — a többit mind könnyen megkapják.“ A szebenieknek meg a következőket írja: „Nagy kedvetlensé-

günkre hallottuk a szerencsétlenséget, melyet Dragomir Kaluger Theodosius havaseli vajdának okozott. Ennek mindenképen segítségére akarunk menni. Meg is hagytuk már az erdélyi vajdának, hogy hárítsa el a bajt. Titeket is intünk, hogy Theodosius mellett legyetek. [1])

Radu de la Afumati és Mehemed változó szerencsével küzdöttek egymás ellen. Végre Mehemed az Argesel melletti döntő csatában megverte Radut, a ki a párthiveivel együtt Erdélybe menekült. Mehemed ekkor megkezdette Havaselföldének török pasalikká való átalakítását. Mikor az ország török módon való administrativ organizácziójával készen volt, azt a hibát követte el, hogy visszament a Dunán nikápolyi főhadiszállására. Radut párthivei erről értesítették. Szapolyai vajda ekkor visszavitte s miután Mehemedet, ki a Dunán ujra átjött, megverte, a vajdai székbe visszatette. Alig tért vissza Erdélybe Szapolyai, Mehemed visszatért és Radut megint Erdélybe kergette. Ekkor a boérok azt határozták, hogy Radu menjen Konstantinápolyba s ott valahogyan a szultánt engesztelje ki. Radu el is ment Konstantinápolyba, de ott a szultán elfogatta és börtönbe vettette. A havaselföldiek, hogy országuk Mehemed alatt valóságos török pasalikká nem lett, csak annak köszönhették, hogy Szelim utódja, II. Szulejmán magasabb politikai tekintetekből elejtette Mehemedet és vajdává egy bizonyos Vládot nevezett ki. Ez a Vlád azonban megsértette a krajovai bánt, a Pervulesti Barbot, ki Vlad ellen fellázadván, Tirgovist mellett seregével együtt megverte. A szultán erre Radu de la Afumati-t a fogságból kiereszti és ujra vajdává teszi. Szapolyai János ekkor megint bevonul Havaselföldére, de Rad neki is, mint a magyar király képviselőjének meghódol.

Rad visszahelyeztetése a vajdai székbe s meghódolása Szapolyai előtt a magyar királynak 1524-ben történt. Két évvel később, 1526. augusztus 29-én történt a mohácsi ütközet.

Ilyen volt az oláh vajdaságok állapota a mohácsi veszedelmet megelőző időkben. A török és magyar birodalom közé helyeztetve, sorsa örökös hányattatás. A török az erősebb fél még

[1]) *Hunfalvy:* Az oláhok története II. köt. 195—196. l.

Mátyás idejében is, kit nagy tervei nyugatra vonnak s nem engedik meg, hogy figyelmét állandóan keletre fordítsa. A halála után eltelt negyedfél évtized, az állandó hanyatlás, sőt mondhatni a legszomorúbb társadalmi bomlás processusa volt. Moldovától a török ugyan messzebb volt, de itt a lengyel befolyás is nevelte a zavart. Mig Havaselfölde felett csak a török és magyar versengett, addig Moldova felett török, magyar és lengyel. A vajdák mind a két fejedelemségben egymást váltják fel. Véres trónvillongásokból, kegyetlenkedésekből, külső és belső ellenségek pusztító betöréseiből áll ez időben az oláh vajdaságok története. A magyar államnak erdélyi része pedig valóságos menedékhelye az oláh vajdáknak és az oláh vajdaságok népének. A török több izben feldulta Erdélyt is. Falvak, sőt egész vidékek maradnak lakatlanul s azok helyét aztán elfoglalja a lassanként beljebb és beljebb huzódó oláhság. Oklevelesen be van bizonyítva, hogy Szászváros körül a szászokat a kenyérmezei csatából elmenekült törökök annyira kipusztitották, hogy 1505-ben a királybiró sirva volt kénytelen a falvak elhagyatottságáról referálni s a királyi adó érdekében oláh pásztorok betelepítését javasolni. Ez és az ehez hasonló dolgok okozták, hogy Erdélyben az oláhság egyre jobban elszaporodott. Ezért irhatta 1550 körül Reicherstorfer György, hogy az oláhok elhagyott birtokokon és falukon laknak. 1599. január 21-ről Duodo Pietro a II. Rudolf udvarából visszatért velenczei követ terjedelmes jelentést írt a magyarországi török hadjáratokról. E jelentésében Erdély ethnographiai viszonyait is ismertetvén, ezeket írta az oláhokról: „Az oláhok a népek söpredéke; pásztorok és igen szegényesen öltözködnek. Oláhországból menekültek ide vajdáik kegyetlenségei elől“.[1])

„Május 7-én Szinyérváralján háltunk — irja 1585. Konstantinápolyba tett utazásának leirásában — Bongors — és ezentul több az oláh, mint a magyar szó“[2]) — Verancsics pedig nem sok idővel a mohácsi vész után azt írja, hogy az oláhok száma a három nemzet mindenikét megközelíti. Tehát ezek alapján

[1]) *Óváry Lipót*: A magyar tudom. Akadémia történelmi bizottságának Oklevél-másolatai. Budapest, 1894. Második füzet 249. l.

[2]) *Szamota István:* Régi utazások. Budapest, 1894. 173. l.

bátran kimondhatjuk, hogy a mohácsi vész idején Erdélyben s az Erdélylyel határos részeken az oláhság a lakosságnak már mintegy negyedrésze lehetett.

Az 1505-ki országgyülés egy igen nevezetes végzést mondott ki, melynek óriási hatása volt a nemzet további történetére: „miután az ország rémséges szétrongálásának és csufságos pusztulásra jutásának főokát az idegen királyokban találják, kik nem akarják eltanulni a nemzet erkölcseit és szokásait: azon esetre, ha Ulászló fiutódok nélkül találna kimulni, sohasem fognak többé külföldi fejedelmet választani királylyá és bélyegeztessék hazaárulónak mindenki, a ki az idegen trónkövetelők ügyét támogatná.“

Említettük, hogy már Mátyás király belátta, hogy Magyarország nem támaszkodhatva többé a Balkán-fejedelmeknek, mint hűbéreseinek szövetségére, egymagában gyenge arra, hogy önállóságát, szemben a török hatalommal fentarthassa s a mellett oly számbavehető tényező legyen, mint volt eddig az európai politikában. Ezért akarta ő Ausztriát, Morvát, Sziléziát és Csehországot koronája alatt Magyarországgal egyesíteni. Ennek a tannak nem Mátyás király szellemében való magyarázata okozta azt, hogy éppen azok verik szét Corvin János hadait, kik felemelkedésüket jóformán Corvin János apjának köszönhették. Báthori és társai nemcsak azért voltak Ulászló párthivei, mert a vaskezű Mátyás király után, a ki őket féken tartotta, oly uralkodót akartak, a kinek üstökét markukban tarthatták. Ulászlót azért hozták a trónra, hogy Magyarországnak ily módon első sorban Csehország erejét megszerezzék. Még tovább mennek ez irányban Báthori és Kinizsi, kik a trónkövetelő Miksával Pozsonyban 1491-ben olyan békét kötnek, melyben kimondják, hogy ha Ulászló és fiága kihal, a magyar rendek Miksát esetleges törvényes fiutódaival együtt magyar királynak ismerik el. Az 1492-iki budai országgyűlés megtagadta e szerződés ratifikáczióját, sőt a rendek többsége kinyilatkoztatta, hogy inkább kész meghalni, minthogy elfogadja a német szolgaságot. Azonban mégis akad 77 főúr és főpap, ki a szerződést aláírja s bár törvényerőre e szerződés sohasem emelkedett, de egyelőre elég volt ez is Miksának.

Ulászló nyomoruságos uralkodásának tényei: a magyar állam tekintélyének minden irányban való hanyatlása önkénytelenül is arra birták a közvéleményt, hogy tegyen összehasonlítást a nemzet kebeléből kiemelkedett Mátyás király és az idegen uralkodó családból hozott Ulászló uralkodásának eredményei között. Ez összehasonlítás után lehetetlen volt az ország nyomoruságos állapotainak okát nem az idegen királyokban keresni és találni. Ez a meggyőződés elterjedése természetesen azok számát erősítette és azoknak tekintélyét nevelte, kik abban a nézetben voltak, hogy a magyar korona régi tekintélyét s a magyar állam elveszített hatalmát csak úgy nyerheti vissza, ha nemzeti dinasztiából származó királyok ülnek a trónon, kik meg fogják érteni s ennek következtében szolgálni is tudják a nemzeti vágyakat és törekvéseket, melyekkel szemben az idegen házból származó királyok idegenül és közömbösen viselkednek.

Ennek a nemzeti reakciónak leghatalmasabb képviselője Szapolyai István volt, ki Mátyás király uralkodása alatt középbirtokú magyar nemesből lett Magyarország egyik leghatalmasabb és leggazdagabb oligarchájává s egy tescheni herczegasszony férjévé. A Szapolyai-család története sokban hasonlít a Hunyadi-ház történetéhez. Szapolyai István épp oly gyorsan emelkedik Magyarország legjelentékenyebb embereinek egyikévé, mint Hunyadi János, de Hunyadi János nagy tehetsége és nagy érdemei nélkül. Ha ennek a Hunyadi Jánosnak fia, Mátyás Magyarország királya lehetett, miért ne lehetne az ő fia János is? A külső hasonlatosság e gondolatot a köznemesség kedves eszméjévé tette. Szinte hizelgett a magyar köznemességnek, hogy kebeléből az országnak egy második nagy királyt is adhat.

Szapolyai István, midőn maga is hozzájárult az általános zavar és az országos nyomorúság növeléséhez, ezt abban a számításban tette, hogy fiának a trón felé vezető utat egyengesse. Midőn meghalt, özvegye, a tescheni herczegasszony, még ügyesebben szőtte tovább a terveket, úgy hogy a 14 éves Szapolyai János a nemzeti párt jelöltje és vezére volt. Igy nagyon is érthető, ha Szapolyai János már 24 éves korában nemcsak 72 kővár ura volt, de egyuttal Erdély egyedüli vajdája s így az or-

szág legtekintélyesebb fegyveres erejének parancsnokává is lesz. Szapolyai most már azon igyekezett, hogy Ulászló leányának, Annának kezét is megnyerje. Ulászló ezt nem akarta, mert tudta, hogy ez esetben, ha fia születnék, az sohasem juthatna a trónra. De nem akarta ezt Miksa sem, mert hogy unokájának, Ferdinándnak biztosíthassa a magyar trónt, terve volt őt Annával összeházasítani. Szapolyai János látván, hogy erre vonatkozó tervei nem sikerülnek, nyiltan az ellenzék élére állott s az 1505-iki rákosi országgyülés idézett határozatában ez az általa vezetett nemzeti visszahatás szelleme nyilatkozott meg.

Ulászlót és az idegen dinasztia hiveit a Szapolyai János által vezetett nemzeti párt ez energiája még inkább a Habsburgok felé hajtotta. Az 1505-iki országgyülési határozatra azzal feleltek, hogy titokban az 1491-iki szerződést megújították és Ulászló szavát adta, hogy ha fia születnék, hát ezt Ferdinánd nővérével, Máriával fogja összeházasítani. Ulászlónak 1508-ban fia született és azt, miután megkoronáztatta, Máriával, Ferdinánd testvérével eljegyezte és szerződésileg kimondották, hogy ha a szerződő felek családjának egyike vagy másika kihalna, az életben maradó család lesz a szerződő fejedelmek országainak örököse.

E közben tört ki Dózsa parasztforradalma. E forradalmat is Szapolyai János veri le s így a magyar nemességet ő szabadítja meg attól az irtóztató veszedelemtől, melylyel szemben a királyi hatalom tehetetlennek bizonyult. Szapolyainak népszerűsége és befolyása a nemesség előtt határtalan lett. Meg volt mindenki győződve, hogy az országot ő szabadíthatja meg egyedül a török részéről fenyegető veszedelemtől is, éppen úgy, a mint megszabadította a parasztforradalom szörnyűséges pusztításaitól.

Hogy Dózsa székely katona volt és lázadó parasztjai az alföldi magyar parasztok voltak, világos és eltagadhatatlan tény s hogy azok a szigoru törvények, melyeket az 1514-iki országgyülés a parasztok ellen hozott, miután a lázadó magyar parasztok által provokáltatott, egyenesen ő ellenük is hozatott, félremagyarázást nem tűrő dolog. A román történetírás mégis úgy igyekszik e lázadást feltüntetni, mintha az a magyar igát megunt s ősi nemzeti jogaitól megfosztott román parasztság

lázadása lett volna s az ennek következtében hozott törvények is egyenesen a románság ellen lettek volna intézve. „Ezeket a barbár törvényeket — írja Papiu Ilarianu [1] — égbekiáltó igazságtalanságukkal az erdélyiekre is alkalmazták, a kik pedig fegyvert sem fogtak. De igenis fogtak a bánáti románok, a hol Dózsa utolsó balkimenetelű harczait is vívta Zápolyával, éppen úgy, mint a magyarországiak s a marmarosi nemesség, kiket ezért Ulászló dekretuma meg is büntetett."

„Ennek a forradalomnak — írja A. D. Xenopol [2] — szomorú eredménye volt a románokra nézve. Ez belekényszerítette a román nemességet a magyar nemesség soraiba, melyhez osztályérdekei által volt kötve. Idővel ennek következtében az öszszes román nemesek megmagyarosodtak, katholikussá lévén és elfelejtvén román anyanyelvüket. Másrészt a közös nyomás, melyben a román és a magyar paraszt együtt élt, közelebb hozta őket egymáshoz s így a magyar parasztság beolvadt a számosabb román parasztságba. Idővel az az ellentét, mely függetlenül a nemzetiségtől e két osztály között volt, a román és a magyar nép közötti ellenségeskedéssé változott át, az előbbiek mint elnyomottak, az utóbbiak mint elnyomók. Igy hozzájárulván az osztályérdekhez a nemzeti gyülölet is, a románok a legrövidebb idő alatt a legmegalázóbb szolgaságra jutottak. Nemzetüket olyannak nyilvánították, melynek, mint ilyennek, nincs létjoga Erdély földjén, hanem csak tűretik a közérdekben. A románok megfosztattak földbirtokuktól és törvények által mondatott ki, hogy a román munkásnak napszámánál nem lehet egyéb vagyona. A románokat minden régebbi időben birt nemzeti joguktól megfosztották, valamint attól is, hogy részt vehessenek az országgyülésen s így az egész román népet rabszolgák csoportjává aljasították le, melynek nem lehetett egyéb rendeltetése, mint hogy egész életében szolgálja az uralkodó nemzetek érdekeit. Orthodox egyházukat megvetették, papjaikat szolgáknak nyilatkoztatták ki, valamint a parasztokat is. Egy szóval a románságnak, mint népnek exisztencziáját megsemmisítették.

[1] Istoria româniloru din Dacia superiore. I. f. 49. l.

[2] *A. D. Xenopol*: Istoria românilor pentru gimnasii și licee. 87—88 l.

Ezért Erdély története nem is foglalja magában a román népnek történetét, hanem csak az uralkodó nemzetekét. A románságot csak akkor említi e történelem, mikor lapjain a lázadások véres jeleneteit kénytelen megörökíteni.“

A. V. Urechia, a román kulturliga jelenlegi elnöke „*Revolutiunea lui Doja*“ (Dózsa) czím alatt egy tanulmányt írt, melyben e parasztlázadás román jellegének elméletét saját képzeletéből merített adatok alapján kifejtette s azóta a román politikai írók polemikus műveiben gyakran találkozunk azzal az állítással, hogy Dózsa lázadása első sorban nemzetiségi háttérrel biró román parasztlázadás volt s hogy az 1514-iki szigorú jobbágytörvényeket a magyar nemességnek a románság iránt érzett gyülölete diktálta.

De hát van-e valami alapja ennek az állításnak? És tényleg vett-e részt az oláhság Dózsa forradalmában? Egyetlen adat, egyetlen forrás sem szól erről egy árva szócskával sem. Hogy Dózsa lázadása per eminentiam a magyar parasztok lázadása volt és annak semmiféle nemzetiségi szinezete sem volt, azt bizonyítja minden erre vonatkozó forrás. Egyedül az 1514. 36. törvényczikk és egy 1516-iki oklevél említi, hogy ebben a lázadásban részt vett egynéhány máramarosi ugynevezett oláh nemes ember is. Ezek azonban nem azért vettek részt e lázadásban, mert oláhok voltak, hanem azért, a miért a többi beregi, szathmári és bihari stb. köznemesek közül igen sokan. A gencsi és tyukodi nemes embereket senki sem tarthatja oláh eredetüeknek, hiszen ez időben Gencsen *Genchy* Tamás, *Egry* Imre, *Endrédy* István stb. voltak birtokosok; Tyukodon pedig a *Domahidyak*, *Ramocsaháziak*, *Pogányok*, *Lónyaiak*, *Jármyak* stb. és ezek a gencsi és tyukodi nemes emberek is részt vettek a Dózsa lázadásában. De meg oklevelesen is ismeretes, hogy kik voltak azok a máramarosi oláh nemes emberek, kik tényleg részt vettek Dózsa lázadásában. *Márki* Sándor, Dózsa György életirója [1], a magyar parasztmozgalmak e legkiválóbb ismerője, könyvében névszerint felsorolja őket. „Egyebek közt *Pethrovay* János, *Vancsfalvy* György, *Dani*, *Budfalvay* Simon, *Literáti*

---

[1]) *Márki Sándor*: Dósa György és forradalma, Bpest 1883. 112. l.

Huszthy (másképp Keselyümezei) Benedek, *Bárdfalvay* János, *Szarvaszói Bánk* Tamás, *Bánk* Illés, *Szarvaszói Gethes* János és Mihály, *Ebeczky* Péter, *Fejérfalvy Ficha* András, *Levordina* János, *Kohnyai* Bogdán, *Dragamérfalvy Deák* Tivadar és István, *Révei Farkas Lázár*, *Gorzó* Simon, *Középapsai Kosztha* Simon, *Alsóapsai Jod-Brothi* Lázár, *Gyulafalvy Ficza*, *Borczánfalvy* János, *Peterman* Péter, *Jurkafalvy* Tivadar, Alsó-vissói *Pap* István és Illés vettek részt. A többi nemesek csak megöletésük miatt való félelmükben csatlakoztak a parasztokhoz s felhasználván az első kedvező alkalmat, megszöktek. Ime ide redukálható a mármarosi oláh nemesség részvétele a Dózsa-lázadásban. Azonkivül elég csak egy futó pillantást is vetni e névsorra, hogy meggyőződjünk arról, hogy ezek a nemesek nem az elvesztett régi román nemzeti jogokért fogtak fegyvert az őket leigázó magyarság ellen, mert hiszen e névsor világos bizonyítéka annak, hogy ezek az oláh nemes emberek nyelvre, szokásra, érzületre éppen olyan magyarok voltak, mint akár a gencsi vagy tyukodi nemes emberek.

Ugyancsak Márki Sándor írja meg egykorú források és oklevelek alapján a Dózsa-lázadás történetét Aradmegyében [1]) is, hol a mozgalmak középpontja a Brandenburgi őrgróf nagy latifundiuma, nevezetesen pedig Solymos vára és környéke. Az a vidék tehát, melyen ma a lakosság túlnyomó nagy többsége román s mely Papiu Ilarianu által az oláh parasztok lázadásának egyik magyarországi főfészkeképen emlegetett Bánát szomszédságában van. Márki előadásából azonban mindenki meggyőződhetik, hogy Dózsa parasztlázadásának e vidéken is oly exclusiv magyar jellege volt, mint akárcsak Lőrincz pap hazájában, Czegléden.

A tények azonban hiába beszélnek, mert a czélzatos román történetírás ezentúl is úgy fogja megitélni Dózsa lázadását s annak szomorú következményeit, mint eddig. E történetírás vezércsillaga nem az igazság, hanem a czélzatosság. Sugalmazója nem az elfogulatlan elme, hanem a gyűlölködő indulat.

[1]) *Márki Sándor:* Arad vármegye és Arad szab. kir. város története. I. köt. 477—493. l.

Nagyon természetes aztán, hogy az a román parasztság, a melyet a magyar nemesség ily kegyetlen rabigába hajtott, mikor Szulejman 1526-ban Magyarországra tört, nem volt hajlandó elnyomói mellett fegyvert fogni. „És ki védelmezte volna most a hazát a külső ellenség ellen? Az elasszonyiasodott s egymással versengő arisztokraták? A parasztok, kiket örökös rabszolgaságra kárhoztattak? Hasztalanul szólították a török ellen 1526-ban fegyverre az egész országot; hasztalanul mondotta a rákosmezei országgyülés: rustici universi per singula capita parati esse debent. A végzetes mohácsi csata megtörtént 1526. augusztus 29-én s Magyarország abban királyával együtt elesett. Finis Hungariae!" [1])

Finis Hungariae! Irják a román történetírók, mert a parasztság, névszerint az elnyomott román parasztság nem sietett fegyvert fogni elnyomói, a magyar nemesség mellett. Egyáltalán divatban van a románok részéről azzal dicsekedni, hogy a román parasztság mennyi vért ontott a török ellen a magyar hazáért. Hogy a régi magyar harczokban egyáltalán a parasztságnak s így különösen a román parasztságnak aránylag nagyon csekély része volt, azt világossá teszi a régi magyar hadiszervezet is, mely egyenesen a nemességre és a kiváltságos kerületek lakosaira, a székelyekre, kunokra és a király zsoldos katonaságára támaszkodott. Az oláhság, mint ilyen csak a krassó-szörénységi kiváltságos oláh kerületekben s Erdélyben egyes határszéli várak körül játszott fontosabb szerepet csupán, de hogy számra nézve az oláh katonaság mily csekély részét képezte az összes magyar haderőnek, azt elgondolhatja mindenki, a ki fáradságot vesz egy kis összehasonlításra. Előitélet, elfogúltság vagy a kármi volt, de tény, hogy őseink azt tartották, hogy a fegyver és a kard nem parasztember kezébe való, mert a paraszt már természeténél fogva gyáva. „A jó nemest, a jó katonát inkább kell venni — irja Zrinyi Miklós — ha vagyon, de ha nincsen, a pórból kell előállítanunk hadi népünket. . . . . . Jobb azért amaz ifjú pógárlegény t. i. a részegeskedő szabad hajdúnál), mert annak is némelyike rosz, sőt rosszabb a többinél. Könnyen meg-

---

[1]) *Ilarianu Papiu:* Istoria romaniloru din Dacia superiore. I. 50. l.

ismerni, a kinek esze vagyon az ábrázatjáról, a termetéről, vidámságáról az olyat, a ki jó, a ki még a parasztmunkában el nem gyötrődött s kedve vagyon hozzá." Azt hiszem, régi magyar katonai dolgokban illetékesebb tanút Zrinyi Miklósnál nem idézhetek. Ő e sorokat akkor írta, mikor a magyar hadiszervezet jóformán teljesen szét volt zűlve és írta azzal a czélzattal, hogy akárminő módon is szervezzen az ország egy 12.000 főből álló sereget. Akkor írta, mikor szerinte a nemesség el volt restülve, a hajduság és a végbeli vitézek között a hadi fegyelem véglegesen felbomolva, — de ime, ekkor is csak a végső szükségben kivánja a parasztságot katonává tenni, és csak a jó pógárlegényt, ki még a parasztmunkában el nem gyötrődött.

A régi magyar harczokban a csatatéreken aránylag bizony kevés paraszt- s még kevesebb román parasztvér ömlött. Hunyadi János török ellen való nagy harczaiban a magyar nemesség és a székely katonák vére folyt a legnagyobb mértékben. Székely katonaság volt Hunyadi hadseregének magva valahányszor csak Erdélyben a török ellen harczolt vagy beütött Havaselföldére. A román néphagyományok egyszer sem nevezik Hunyadi Jánost Oláh Jánosnak, de igen sokszor Székely Jánosnak, — mi valóságos bizonyítéka annak, hogy az oláh nép emlékezetébe Hunyadi alakja, mint a székelyek vezetőjének alakja vésődött be.

Slavici többször idézett tanúlmányában azt mondja, hogy a mohácsi ütközet azért veszett el, mert Szapolyai János és a vele tartó nemesség nem akart harczolni, hogy ily módon török protekczió alá jutva, tovább folytathassa a parasztság, különösen a román parasztság kizsákmányolását. „Mohácsnál a magyar nemesség soraiból nem akadt senki, a ki a vezérséget elfogadja, hanem Tomorit, egy főpapot kellett fővezérré tenni. . . . . . . Minden időben, mikor a haza veszedelemben volt, a magyar nemesség az ellenséggel alkudozott, hogy helyzetét biztosíthassa; mindig, valahányszor az európai társadalmat nehéz küzdelmek emésztették, a magyar nemesség arra használta e körülményeket, hogy hasznot huzzon belőle." Tomori tehát nem volt nemes ember és bizonyára soha kardot sem fogott kezében. Az a Tomori Pál, ki annak idején Fogaras várának kapitánya volt s kinek az ökörsütés miatt lázongó székelyekkel annyi baja volt,

valószinűen más egyéniség, olyan nemes ember tehát, ki Szapolyai táborában a török diadalára leselkedett!

De nézzük meg: vajjon mit mutatnak magok a való történetek, hogy azt a hamis tükörképet, melyet a román írók nemzetök és a világ elé szeretnek tartani, teljes értékében megismerhessük.

Ezek a való történetek azt tanítják, hogy Szapolyai mindjárt a tavasz kezdetén, mielőtt a királyi kormánynak csak sejtelme is volt a veszedelemről, kellő módon készűlt. Április elején Enyeden országgyülést tartott, melyben a nemesek és a szászok vettek részt. E gyülésen elrendelték, hogy minden egyházi és világi harczképes ember személyesen jelenjék meg a táborban, a világiak közül csak a tűzhely védelmére szükséges egyének maradjanak honn; az egyháziak közül minden két faluban egy pap. E gyülés után, április 17-ről körlevelet küldött szét Szapolyai, hogy a meghatározandó napon mindenki készen legyen. Azután az enyedi hadügyi szabályzatot a rákosmezei országgyülés elé terjesztette, hol annak megerősítését a XII. törvényczikk ki is mondotta. Mikor értesült, hogy a szultán Drinápolyból elindult, mind a három nemzettel külön gyülést tartott. A táborozás idejét négy hónapra szabták s meghagyták, hogy mindenki ennyi időre lássa el magát a szükségesekkel. A levél keltétől számított tiz nap alatt tartozott mindenki Kolozsvárt lenni. Úgy is történt. A körlevél kibocsátása után 40.000 ember volt Szapolyai táborában. Oklevelek, írott törvények tesznek e való történetek mellett[1]) tanúságot, tehát el nem tagadhatók.

A királyi udvarban az irányadó egyének a Szapolyai-ellenes párt emberei voltak. Ezek is tanácsot tartottak s e tanácsba Szapolyait is meghívták, de hogy fővezérré tegyék, nem jutott senkinék sem eszébe, pedig bizonyára elvállalta volna s ez esetben az ő 40.000 embere nem hiányzott volna a mohácsi csatából. Nem teszik fővezérré, sőt egymással ellenkező rendeletekkel fárasztják. Először Budára rendelik; azután meg azt parancsolják, hogy törjön be Oláhországba s ott egyesülve az oláh és moldovai vajdákkal, támadja meg a szultánt. Végre az utolsó

[1]) L. *Windisch*: Magazin. IV. kötet 190. l. és *Kemény József*: Árpádia III. kötet 61. lap.

perczben a király elindulása után ujra Budára rendelték. Ő az utolsó rendeletet fogadta meg és elindult Budára, mert az oláh vajdával úgy sem egyesülhetett volna, mivelhogy ez hűsége jeléül fiát kezes gyanánt a szultán táborába küldötte. Elindulása előtt követeivel a királyt arra kérte, hogy Budáról ne mozduljon ki, míg ő seregeivel meg nem érkezik.

Tanácsát azonban nem fogadták meg. És nem fogadták meg, mert attól tartottak, hogy ha a török veszedelmet az országról Szapolyai karja hárítja el, hát akkor az Ulászló Miksa-féle szerződésekből semmisem fog lenni és Lajos halála után nem Ferdinánd fog a magyar trónon ülni, hanem Szapolyai János vagy az ő fia. Frangepánt a román történetírók, kik Zrinyit és Jurisics Miklóst is elvitatják a magyar nemességtől, bizonyára nem tartják sem magyar nemesnek, sem pedig azzal nem vádolják, hogy ő is akarta a magyar nemesség hazafiatlan osztályérdekei miatt a királyi hatalom bukását és a török diadalát. És ez a Frangepán is elkésett a maga 15.000 emberével a mohácsi csatából. Elkésett, mert a király környezetében levő párt főemberei a hazát megmenteni csak magok szerették volna. Ezek az emberek voltak az okai annak, hogy Tomori kénytelen volt 25.000 emberével a csatát Mohácsnál elfogadni. Magyar főnemesek voltak azok, kik ezt ellenezték. Egy Perényi mondotta a haditanács döntése után a királynak: Felség! — mondja meg Pál barátnak: írjon Rómába, hogy a pápa ezt a napot, mint 25.000 magyar mártir napját irassa be a naptárba. A mohácsi mezőn elesett 22.000 magyar mártir között nemcsak a magyarországi nemesség szine, virága, de Szapolyai öcsese, György is ottveszett. Mind oly dolgok, melyeket egy középiskolai tanuló is határozottan és világosan tud, de azért van a román történetíróknak bátorságuk és lelkiismeretök a való történeteket az ismertetett czélzatos módon elferdíteni.

III.

A ROMÁNSÁG ÁLLAPOTA

AZ ÖNÁLLÓ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG ALATT.

I.

Szapolyai és Ferdinánd küzdelme a királyi trónért. Az oláh vajdák magatartása. Rares Péter szereplése. Rares Péternek a dako-román történetírók tanítása szerint czélja volt Erdélyt elfoglalni s így a régi Daciát visszaállitani. Mi a valóság? Gritti megöletése és Péter vajda magatartása. Péter vajda követe a nagyváradi békealkudozásoknál. A szultán elüzi Péter vajdát. Csicso várába menekül. Kiadatása. Utódja Lakusta István. Majláth István egyénisége és szerepe. János király haddal megy ellene. Mindszenti Gábor elbeszélése. A magyarság mindig lenézte a románokat, a mi gyülöletet provokált a románság részéről. Slavici fejtegetései a magyar nemesség történelmi szerepéről. Psychologiai és kulturtörténelmi okai a magyarság ez érzületének. János király halála. Majláth alkudozása Ferdinánddal. Petru Rares elfogja Majláthot. Majláth István mint állítólagos hőse az erdélyi önálló nemzeti fejedelemségnek. A román történetirók fölfogása szerint Majláth is hőse volt a dako-román eszméknek. Izabella és János Zsigmond birodalmának megalakulása Buda elfoglalása után. Az 1542. erdélyi országgyülés megkezdi az erdélyi önálló fejedelemség szervezését. Martinuzzi ez eszmének nem barátja. Rares Petru második vajdasága és ujabb szereplése. Az erdélyi önálló fejedelemség konszolidacziója folyton előre halad. Martinuzzi átadván Erdélyt 1551-ben Ferdinándnak, csak megakasztja ezt, de halála után Izabella visszatérésével bevégzett ténynyé lesz.

A mohácsi vész után az ország nádora, Báthori István november 25-re Mária királyné nevében országgyülést hirdetett; Szapolyai pedig ezt megelőzendő, október 14-re Tokajba. A tokaji országgyülés meg is választja Szapolyait, kit 1526. november 11-én megkoronáznak Székesfehérvárott. Ferdinánd párthivei Pozsonyban tartanak országgyülést, a melyen aztán Ferdinándot választják magyar királylyá.

Kétségtelen, hogy az ország legnagyobb része Szapolyaival tartott, de Szapolyai nem hadseregének összetartásán vagy növelésén fáradozott, hanem diplomacziai tevékenységgel akarta magának a trónt biztosítani. Miután haderejét szétzüllni engedte, az osztrák és német katonai erőre támaszkodó Ferdinándnak könnyü volt Szapolyait az országból kiszorítani és magát november 3-án magyar királylyá koronáztatni.

Mikor a moldovai és havaselföldi vajdáknak hírül esett, hogy Szapolyai kiszaladt az országból és Ferdinánd lett benne az úr, hajlandóknak mutatkoztak Ferdinándhoz csatlakozni, így gondolkozván: most már a magyar korona a német császári család birtokába ment át s ez elég erős lesz a töröktől őket is megvédelmezni. Ferdinánd trónra lépte után azonnal elküldötte Reichersdorfer Györgyöt Moldovába, hogy a vajdát megnyerje. Ez sikerült is Reichersdorfernek. Igen, de ez idő alatt a szultán franczia biztatásra felkarolta Szapolyai János ügyét, ki visszatér az országba. Péter vajda rögtön észreveszi, hogy Ferdinánd gyenge lesz őt a töröktől megvédeni, hát tovább folytatja elődeinek kétszinű politikáját: törökkel is némettel is (și cu neamțu și cu turcu). Először is a székelységre csap be. A Ferdinánd-pártiak azt hiszik, hogy Szapolyai pártja ellen, de azután követeket küld János királyhoz Lippára s neki meghódol. Majd pedig Földvárnál Ferdinánd vezéreit, Török Bálintot és Majláth Istvánt veri meg.

Papiu Ilarianu Cuzához intézett emlékiratában azt a tanácsot adta Cuzának, hogy olyan politikát kövessen, mint Rares Péter, ki „mikor bement Erdélybe — és pedig bement vagy 10-szer — előbb kibékült a lengyelekkel, hogy biztosítsa magát a tatárok ellen s azután bement Erdélybe, majd azon ürügy alatt, hogy a törököt segíti a magyar ellen, majd pedig, hogy a magyart a német ellen vagy megfordítva, hogy a németet segíti a török vagy a magyar ellen, de mindannyiszor a románok hasznára ment be s visszatért mindannyiszor győztesen, megverve egyenként rendre a románok örökös ellenségeit.“ [1]) Balcescu Mihály vajdáról irott könyvében azt mondja, hogy a moldovai Nagy István vajda csak azért szerezte meg Mátyás királytól Küküllővárát és Csicsót, hogy mintegy fentartsa a románság jogát Erdélyre. „Ez aztán később egyik utódját, Rares Pétert beavatkozásra kényszeríté az erdélyi ügyekbe azzal a szándékkal, hogy elfoglalja Erdélyt. Ámde ő is áldozata lett a nemzeti eszmének.“ A román történetírók majdnem kivétel nélkül azt tanítják, hogy Rares Péter beütéseinek czélja Erdély

[1]) *Jancsó Benedek*: Szabadságharczunk és a dakó-román törekvések Budapest 1894. 277. l.

elfoglalása és így a régi Dacia visszaállítása volt. Az első oláh vajda tehát, a kinél a románság nemzeti ideálja, a nemzeti egység helyreállítása, mint hódító eszme lép fel, ez a Rares Péter lett volna.

Hogy Péter vajda János királyt urának ismerte el s hogy ennélfogva, mikor a török parancsából az ő segítségére ütött be Erdélybe, annak maga számára való elfoglalására nem gondolhatott, a következő dolgok bizonyítják. János király, hogy a maga pártjára vonja a vajdát, nemcsak Csicsó, Bálványos és Küküllő várait adományozta neki, hanem Beszterczeze városát is. A beszterczeiek a vajda uraságáról nem akartak semmit tudni, azért 1529. szeptember 29-én fenyegető levelet irt nekik: „Péter, Isten kegyelméből moldovai vajda. Bizonyosan tudva van előttetek, hogy *János ő felsége, Magyarország királya, a mi legkegyelmesebb urunk* különféle szolgálatainkért Beszterczeze városát és megyéjét nekünk adományozta." Miután a szászok erre sem engedelmeskedtek, október 31-én ujra fenyegető levelet irt. „Azt hiszszük, nem titok előttetek, hogy a királyi felség, legkegyelmesebb urunk, János király Bálványos várát is birtokunkba adta. Az én seregem Beszterczeze ellen fog menni s azt elfoglalja. Ha ellenkeztek, szőlőiteket elpusztíttatom, a városnak apraját, nagyját megcsonkíttatom, lefejeztetem." [1])

Rares Péter tehát János királynak vazallusa és nemcsak szövetségese. Hűsége azonban nem sokáig tart. Grittit Kún Kocsárd és Majláth István Medgyesen megölik. Gritti kedves embere volt a szultánnak s attól lehetett tartani, hogy érette János királyon bosszút áll. Rares vajda, hogy magát megmenthesse, Ferdinándhoz hajlott, a ki hozzá Nagy Imre társaságában ujra Reichersdorfert küldi követül. Ferdinánd és a vajda között 1535. április 24-én köttetett meg a szerződés, melynek értelmében Péter elismeri Magyarország felsőségét és ha háború tör ki, seregét a Ferdinándéval egyesíti. Ha sikerül leráznia a török jármot, a vajda Magyarország vazallusa marad. Ellenben ha őt elűznék a törökök, Ferdinánd Csicsó, Küküllővár, Bálványosváralja és Beszterczeze birtokait adja neki.

[1]) *Hunfalvy Pál:* Az oláhok története. II. köt. 220—221. l.

Ime, Rares vajda János király veresége esetén sem gondol Erdély elfoglalására, hanem elismervén Magyarország felsőségét, ez esetben is csak a másik magyar királynak akar vazallusa lenni s nem kér egyebet, mint a fennebb elősorolt várakat azért, hogy ha vajdai székét elveszítené, legyen hová meneküljön.

János királyt Gritti halála miatt, a melyben különben neki része sem volt, nem érte semmi baj, sőt Erdélyben hatalma ezután még inkább erősbödött. Ezt a székelyek arra használták fel, hogy a Ferdinándhoz pártolt moldovai vajdát megbüntessék. Bálványos várát elfoglalták s azután betörtek Moldovába, hol Lázár Ferenczet, a vajda párthívét megölték. Erre Péter vajda megijedt s egy Mátyás nevű főemberét egyezkedés végett János királyhoz küldötte Nagy-Váradra, a hol a király V. Károly követével, a lundi érsekkel tanácskozott a Ferdinánddal megkötendő békéről. Itt Mátyás visztiernik (kincstartó) Wese lundi érseknél titokban odahatott, hogy a János királylyal kötendő béke ne jöjjön létre. Ez esetre biztosította az érseket, hogy ura, a vajda 30 vagy 40.000 emberrel kész Erdélybe beütni s azt Ferdinánd részére meghódítani. Ha pedig a német császár a török ellen szárazon hadakoznék, 60 vagy 80.000 emberrel csatlakoznék hozzá. Wese érsek a vajda ez ajánlatát egyszerün Károly császár tudomására hozta 1536 szeptemberében.[1]) Eredménye e közbelépésnek azonban nem lett semmi, mert a béke Ferdinánd és János között ez alkudozások következtében mégis csak létrejött. Viszont Mátyás visztiernik is elég okos volt arra, hogy addig is, mig Károly császár elfogadja ajánlatát, János királylyal békét kössön.

A szultán a nagyváradi béke miatt János királyt megtámadta, de vele ujra kibékült. Szerencsétlenebbül járt Péter vajda, a kire a szultán Kilia várának felégetéséért haragudott. Tekintélyes haderővel becsapott Moldovába és Péter vajda, miután sem a lengyelektől, sem János királytól nem kapott segítséget, de meg látva azt is, hogy boérjai hűtlenül elhagyják, 1538 szeptember havában nagy bajjal Erdélybe szökött s itt Csicsó várában huzódott meg. A szultán kiadatását követelte

[1]) Magyar történelmi Emlékek. I. osztály. Okmánytárak. I. köt. 367.

János királytól, ki e követelésnek hosszas ideig ellenállott. Végezetre, mint követét Konstantinápolyba küldi, a szultán nagylelkűségébe ajánlva. A szultán meg is kegyelmezett neki, csakhogy nem volt szabad Konstantinápolyt elhagynia; de urias eltartásáról a szultán maga gondoskodott.

Utódja a szultán beleegyezésével Lakuszta (Sáska) István lett. Ezt azonban kegyetlenségei miatt két évi és három havi uralkodás után a boérok egy éjjel orozva megölik. Utána Kornea Sándort teszik vajdává. De ez két hónapnál tovább nem uralkodhatott, mert a szultán Péter vajdát haza küldötte, hogy ujra foglalja el a trónt. Péter visszatérve vajdai székébe, legelőször is bosszút állott a boérokon, kik közül igen sokat megöletett és megcsonkíttatott. Oly kegyetlen öldöklést vitt véghez, hogy mint a krónikaíró mondja: Szucsava utczái a megölt boérok rothadó hulláival undorodást keltettek.

A mohácsi vész után bekövetkezett erdélyi történeteknek van egy igen sajátságos alakja: Majláth István. Már említettük, hogy a román írók őt is úgy emlegetik, mint oly románt, kinek czélja volt Erdélyt Magyarországtól elszakítani és pedig csak azért, hogy visszaadja ez ország eredeti román karakterét.

Majláth István egy fogarasvidéki oláh boérnak volt a fia és 1502-ben született. Főpártfogója Szapolyai János erdélyi vajda volt. Lajos király udvarához Budára felkerülvén, ott Oláh Miklós és Nádasdi Tamás pártfogásával gyorsan emelkedett, sőt Nádasdy Tamásnak nővérét is feleségül vette. A mohácsi vész után a Ferdinánd pártján levő Nádasdy Tamás, a ki Fogaras várát királyi adományból birta, János király beleegyezésével átengedte e várat sógorának, Majláth Istvánnak. Majláth János királylyal tartott, de titokban Ferdinándhoz húzott s különösen nagy ellensége volt Martinuzzinak és politikájának. Gritti megöletése nagy népszerűséget szerzett neki s ő e sikereit arra igyekezett felhasználni, hogy Erdélyt önálló fejedelemséggé tegye, ha másképen nem, hát török fensőség alatt. Ez volt végczélja, de hogy ezt kivihesse, János király ellen Ferdinánd érdekében kezdett működni. „Megjöve a bizonyos hír Erdélyből — írja

Mindszenti Gábor Naplójában[1]) — hogy vajda uramék csúfosan elpártoltak volna urunktól, megadván hütöket Ferdinandus német királynak. . . . . . Valának is sokan, kik királyunk ő felségének szemére hányták, hogy oly semmi, sohuni oláh embernek, mint Majláth uramnak, ő kegyelmének annyi hütöt, jószágot, méltóságot adott; bizony más ember inkább megérdemlette volna ez tisztet. . . . . . . Egyszer megkivánta szegény urunk (t. i. a betegeskedő János király) az asztalán ebéd közben az budai veres bort, kit eddig sohasem ivott vala s mondá nekem: Lám kegyelmed! Isszuk már az veres bort is, mert majd kikopunk borból, ha Erdélynek indulunk, az hol Majláth uram kipusztított várainkból és bizonynyal pinczéinkhez is nyúlt, mert szereti ő kegyelme a jó bort. Tudja meg te kegyelmed, hogy az oláh az mig szegény, addig csak az korcsmában iszik bort, ha van miből; de ha nagy ur lesz, akkor asztalán tartja drága pinczéjét." Sok tréfát üz vala az király urunk ő felsége az napon és midőn kérdeztetnék, minő szablyáját parancsolná ő felsége elvinni? ezt felelé: „Bizony látja Isten lelkünket, hogy kivánnók, hogy mint keresztény király szablya nélkül mehetnénk Erdélybe, de vajda uramék szablyával várnak ránk, azért mü es üres oldallal neki nem indulhatunk; de kössétek te kegyelmetek azon szablyámat fel, kivel paraszt Dózsa uram ellen hajdan hadakoztunk, mert nem érdemel ennél többet Majláth uram hitván feje."

János király e Mindszentitől idézett szavai nagyon érdekes néppsichologiai vonást fejeznek ki. Emlékezhetünk, hogy maga Anonymus is Gelou vlachjairól szólva, azt mondja, hogy azok a világ leghitványabb emberei s nincsenek is Gelou körül jó vitézek. Balcescu azt mondja, hogy Báthori Endre a schellembergi csata előtt, felállítván hadait, beszédet tartott, a melyből kilátszott az a gőg és arczátlanság, melyet a magyar a román ellen mindig tanusított. Nem elégedett meg azzal, hogy Mihályt a magyaroknál akkor szokásban levő szemrehányásokkal illesse: hogy háládatlan volt iránta, ki őt fejedelemmé tette

[1]) Erdélyország Történeti Tára. Kiadják gróf Kemény József és Nagyajtai Kovács István. I. 1837.

és Szinán basától megvédelmezte, hanem durva és hitvány szitkokkal is illette a román nemzetet: „Mihály — mondá Endre — kigyó, melyet kebelén melengetett s mely most meg akarja marni. Testvérei még ma is disznót és kecskét őriznek Oláhország erdeiben. Inkább hasonlít egy vadállathoz, mintsem emberhez. Egyesült a hozzá hasonló tolvajokkal és parasztokkal, hogy minket elveszítsen. Ne féljetek ettől az ostoba, hitvány és rabszolga nemzettől, mely századok óta adófizetője Magyarországnak, kiket inkább vesszővel és bottal kellene elverni, mintsem karddal."[1])

A történetiróktól a szereplő egyéniségek szájába adott ilyes fajtájú beszédek hitelességét mi már nem szoktuk komolyan venni, mert hiszen e beszédeket egykorú gyorsirói feljegyzések nem őrizték meg az utókor számára; de tudjuk, hogy a régi történetírók e beszédeket Thukydidestől kezdve akárcsak Balcescuig azért adták hőseik szájába, hogy e beszédekkel hőseiket jellemezzék. Tényleg e beszédekkel, kifejezést adva annak az érzületnek és gondolkozásnak, mely a hős környezetének jellemző lelki állapota volt, akárhányszor jobban megközelítik a valóságot, mint sikerülne száraz és szintelen oklevelek hiteles szövegének közlésével. Ily értelemben hitelesnek vehetjük a Báthori Endre szájába adott beszédet is, mint kifejezőjét a magyar nemesség azon vélekedésének, melylyel a románsággal szemben viseltetett.

Ha elemezzük a románság és a köztünk folyó politikai küzdelem szubjektiv motivumait, lehetetlen észre nem vennünk, hogy abban a paraszt ember urgyülölete és az urnak a paraszt iránt érzett megvetése elrejtett, titkos rugó gyanánt mily erős módon működik. Slavici Jánost — úgy tekinthetjük, mint történet-bölcsészét a román nemzetiségi mozgalmaknak. Ő alkalmazza a dako-román történetírás elavult tanításait a modern tudományosság követelményeihez. Ő igyekezik nagy ügyességgel és sok tudással a modern kor uralkodó eszméit ellenünk, kiknek létünk érdeke parancsolja a történelmi alap védelme-

[1]) *Balcescu:* Istoria romånilor sub Michaiu voda Vitézul. Bucuresci. Editiunea II. 1887. 386. és 387. l.

zését, sikeresen kizsákmányolni. Egyik igen ügyes fogása a demokratikus gondolkozású Nyugat-Európa közvéleményének félrevezetésére a köztünk és a románok között folyó politikai küzdelmet oly színben tüntetni fel, mintha az eredménye volna a magyar nemesség osztályérdekekért folytatott, ravaszul kitartó, makacs harczának.

„A magyar nemesség a Duna völgyében lakó népek életében soha sem jelentett egyebet, mint a törökök a Balkánon, vagy a tatárok a nagy Szarmát síkság déli részén. A magyar nemesség idegenül és assimilálhatatlanul áll közöttünk; nem nyerhető meg eszméinknek, nem érez velünk; nem is szereti velünk együtt az igazságot és a jogot; nem akar tudni semmit az emberszeretetről, nem érzi magát közösségben az emberiséggel. Minden időben arra voltak e magyar nemesek kárhoztatva, hogy mint az erdélyi fejedelmek Szebenben, lakomázással, ivással, lovaglással és vadászással töltsék el életöket, felhasználván a „ius primae noctis"-t, melyet ők teremtettek, vagy hogy most, midőn nem rendelkeznek e joggal, galans kalandokban vagy hazárd játékban pazarolják el a mások munkájával szerzett vagyont."

„A művészetet, a tudományt sohasem mívelték, se nem támogatták s annyi sok százados, embertelenül kizsákmányoló uralom után Erdélyben nem hagytak hátra valami műbecscsel biró emléket: kastélyt, palotát, templomot, műgyüjteményt vagy valami egyebet. Három nagy monumentalis templom van Erdélyben s mind a hármat a német polgárság emelte és egyetlen egy képtár s azt is egy német, B. Bruckenthal gyüjtötte. A magyar nemesség csak evett és ivott! És épen ezért a Kárpátok területén, azaz általában a Duna völgyében lakó népek — nem is részesülhettek a nyugati kulturában egész a karloviczi békéig, — de akkor sem a Nyugathoz közelebb eső magyarok közvetítésével, hanem egyenesen a mívelt Nyugat népeitől: előbb a németektől és azután a francziáktól."

„A magyarok a nyugati mívelt élet formáit épen úgy, mint a kereszténységet azért fogadták el, hogy segítségével magokat helyzetükben könynyebben fenntarthassák. De nem volt meggyőződésöknek épúgy ereje, mint hitöknek és ezért nem is vettek részt a mi kulturalis küzdelmeinkben, mint nem vettek részt vallásos mozgalmainkban, — hanem csak hasznot húztak belőle. És épen ez az oka, a miért a magyar nemesek mindig győzelmesen kerültek ki, mert a harcz nem egyenlő fegyverekkel vívatott, mert míg a Duna völgyében lakó többi népek a nagy közös ügyért véreztek, addig a magyar nemesség mindig és minden körülmények között a saját ügyéért harczolt. Most, a század végén, mikor a franczia forradalomtól proklamált demokratikus elvek a legszélesebb körökbe is elhatolnak, mikor az európai társadalmat örökös izgalomban tartják a forradalmi mozgalmak, — a magyar nemesség érezvén, hogy nyilt harczban nem fogja megőrizhetni kiváltságait, összeköttetésbe lépett Európa összes forradalmi

elemeivel, hogy úgy tekintsék, mint a demokratikus elveknek legbuzgóbb és legönzetlenebb védelmezőjét."

„Hihetetlen, de mégis igaz: hogy valamint a XII. század kezdetén betörtek a magyar nemesek, ezek a legrosszabb keresztények — Erdélybe azzal a küldetéssel, hogy ott a katholiczizmust terjeszszék, — úgy napjainkban is az egész Európa nemessége között e legreakczionariusabb, kezébe kerítette a Magyarország felett való hatalmat azon ürügy alatt, hogy küldetése van itt a demokrata szellemet terjeszteni. Annyira jól tudták magokat ez emberek tetetni, hogy az európai demokráczia az 1848/9-ki forradalom idején meg volt győződve, hogy nem ők, hanem volt jobbágyaik küzdöttek a feudalis intézmények fentartásáért. Még jobban megerősödött az európai demokráczia e meggyőződésében a forradalom után, mikor a magyar emigránsok összejárták az egész világot, panaszkodván és egyúttal dicsekedvén is, hogy mit nem csináltak volna, ha a zsarnok Oroszország nem interveniált volna."

„Az igazság csak akkor tünt ki, mikor a magyar nemesség ismét hatalomra jutott. Liberalismusának első tette „Erdély nagyfejedelemségé"-nek eltörlése volt, a nélkül, hogy a románokat, kik kétharmadát teszik ez ország adófizetőinek, még csak meg is kérdezték volna. És ezt is a liberalismus nevében csinálták, hogy a magyar nemesség bevezethesse Erdélybe is a demokratikus intézményeket. Ekkor aztán meghozták azt a választási törvényt, mely a nemesnek minden cenzus nélkül szavazati jogot adott, míg volt jobbágyaitól olyan cenzust követel, a minővel nem birhat. És azonkivül a választási kerületeket is oly módon kerekítették ki, hogy a magyar lakosságu kerületekben és a városokban, hol a nemesség 300—500 választóval bír, egy képviselőt küldjenek, míg viszont a megyékben 50—60,000 ember, sőt több is esik egy képviselőre. S végezetre oly választási eljárást teremtettek, mely nem a választási eljárást biztosítja, hanem választat. Igy sikerült aztán a nemességnek lassanként olyan parlamentet alkotni, melyben csak a magyarok vannak képviselve egyedül s a mely fölött úgy rendelkeznek, hogy az jóváhagy minden törvényszegést, ha azt a magyarság érdekeivel megegyezően követték el."

„És hogy végül minden ellenállás el legyen nyomva, a nemesség erőszakot tesz a lelkiismereteken, terjesztője lett a demoralizácziónak és Erdély számára fentartotta az absolutismus idejéből származó külön sajtótörvényt, áthelyezvén az esküdtszékeket magyar népességű városokba. Igen is elfogadta a magyar nemesség az alkotmányos formákat, de csak azért, hogy azokat meghamisítván, folytathassa a mások munkájának eredményéből való élést. Érdekeinek vagy specialis szükségleteinek megfelelően törvényeket alkot és hajt végre, adókat hoz be, vagy töröl el, nemzetközi szerződéseket tart vagy szeg meg és elfoglalja a jól fizetett közhivatalokat, a melyekért viszonzásul tőlök sem kvalifikácziót, sem munkát nem kivánnak; a kevésbbé jól fizetett, kvalifikácziót és munkát követelő hivatalokba pedig szolgáikat rakják be, kik az ügyeket az ő ötleteik szerint vezetik."

„Lehetetlen volt tehát, hogy ez az elpalástolt zsarnokság ki ne tünjék. Lassanként a nyugati országok őszinte demokratái, kik előbb támogatói voltak a magyaroknak, meggyőződtek, hogy a magyar nemesség visszaélt jóhiszeműségükkel és hogy Magyarországon a demokráczia ügy véglegesen kompromittálva van.“

„A dolgok természetében feküdt, hogy ez a nemesség, mely nem tanult dolgozni, ne tisztelje a nemzetiségi törvényt, melyet Magyarországra a kiegyezés ténye kényszerített. Ez a törvény kötelezi a birót és a közhivatalnokot, hogy a néppel annak anyanyelvén érintkezzék. E miatt a magyar nemesség legtöbbjének meg kellett volna még egy nyelvet tanulnia és még más kvalifikácziót is szereznie, hogy felvehesse más nyelvű honfitársaival a versenyt. Minekutána nem akartak annyi fáradságot venni, hogy még egy nyelvet megtanuljanak s még egyéb kvalifikácziót is szerezzenek, rájok nézve az önfentartás kérdése, hogy az általuk tudott magyar nyelv legyen egyedül kötelező a közéletben s ez által más nemzetbeli versenytársaik kirekesztessenek a közéletből.“

„Igy sikerült a magyar nemességnek saját külön ügyéből nemzeti ügyet csinálnia és forgalomba hozni a poliglott magyar állam magyar nemzeti állammá való átalakításának eszméjét. Az alatt az ürügy alatt, hogy e nagy nemzeti eszmének megvalósításán dolgozik, a magyar nemesség meghamisítja az intézményeket, erőszakot tesz a lelkiismereteken, törvényt szeg, elpazarolja a mások sok munkájával szerzett vagyont és nagy veszedelemnek teszi ki az egész monarchia belső nyugalmát. De ezt a destructiv munkáját még sem folytathatta volna, ha az 1870-iki, de különösen az 1876—78-ki események után az osztrák-magyar monarchia nem került volna szorongatott helyzetbe. Most is, mint mindig, a magyarok csak ugy tarthatják fenn magokat, hogy kizsákmányolják a veszedelmet, mely a hazát fenyegeti. Azoknak a népeknek magyarositása, a kik a Duna völgyében laknak s a kik annyi kétségtelen bizonyítékát adták szivósságuknak, — annyira képtelenség, hogy magok a magyar sovinizmus terjesztői sem tekintik másnak, mint alkalmas eszköznek, hogy vele a magyar népet folytonos izgalomban tartsák. És még ennél is kevésbbé vehetik komolyan Ausztria államférfiai ezt az eszmét. Tehát nagyon helytelen volna feltenni, hogy a magyaroknak e tekintetben azért adnak szabad kezet, mert a hármas szövetségnek szüksége van rájok és érdeke, hogy Magyarország egységes, magyar nemzeti állammá legyen.“

„Nem! A magyarok csak azzal tarthatják fenn magokat, hogy fenyegetik Ausztriát, az uralkodóházat és a hármas szövetséget, hogy kizsákmányolják, mint a hogyan mindig tették, a magok javára azt a kedvezőtlen helyzetet, melyben jelenleg van az európai társadalom. Mi, a többi európai népek vérünket ontjuk és törjük-rontjuk önmagunkat, csakhogy mentől kedvezőbb formáját hozhassuk létre az egymással való életnek. Ezek az ázsiaiak pedig most is lesben állanak, mint állottak mindig, készen arra, hogy kirabolják azokat, a kik a harczban elestek.“

Hogy a fennebb idézettek, mint történetírói vagy publiczisztikai fejtegetések nem vehetők komoly számba, az még az előtt is világos, kinek a magyar történelemből nincs több tudása, mint a mennyi csak egy középiskolai tankönyvből is megszerezhető. Azonban, mint psichologiai tanulmány tárgya megbecsülhetetlen, mert megmutatja, hogy írójának lelkében — a ki különben a román közvéleménynek e tekintetben egyik leghivebb tolmácsa — minő erővel lobog a paraszt-ember osztálygyűlölete a magyar nemesség ellen. A hang, az okoskodás furfangja, az osztály- s az egyéni gyülölségnek az általános emberiségi érdekek leplébe való ügyes burkolása teljesen azonos az eszesebb és símább modoru socialista írók azon módszerével, melylyel a bourgeoisie ellen intézett vádirataikat szokták megírni.

Az a megvetés és kicsinylő lenézés, melylyel a magyarság a románság iránt tényleg viseltetik, a mióta csak e két nép egymással érintkezik, ép olyan állandó, mint a románság részéről az a gyűlölség, melyet épen ez a magyarság részéről tapasztalt érzelem provokált benne. „Bassarab vajda juhaimnak pásztora — mondá Károly király — és én őt szakállánál fogom kihúzni barlangjából." De hát micsoda psichologiai, társadalmi és kulturalis tényezők okozták ezt?

Még a kereszténység felvétele előtt történt, hogy a magyarok külföldön egy ízben körülfogták a német lovagokat és nyíllövéseikkel úgy eláraszttották, hogy azok mozdulni sem bírtak. Ekkor egy német lovag a tömegből kiugratott és a magyarok felé lovagolva, azt kiáltotta: Ha vitézek vagytok, húzzatok kardot! Jertek ide és ne lövöldözzetek távolból, mert ez csak a gyávák szokása! A magyarok nem értették meg a német lovag. eszejárását; kikaczagták és a többivel együtt lenyilazták.

E jelenetből két érdekes psichologiai vonást olvashatunk ki: először a német lovag bizonyára a magyarok hadakozásmódját gyávaságnak tekintette s lelke mélyén meg volt győződve, hogy a távolból nyilazó magyarság hitvány, gyáva és paraszt csőcselék. Másodszor pedig a nyilazó magyaroknak még csak sejtelmök sem volt a vitéz és a harczos azon eszményéről, mely a német lovag szemei előtt, mint követendő mintakép

lebegett. A kereszténység felvétele után azonban egy század sem telik el és a magyar társadalom előkelő részét a nyugati lovagság eszméje ép úgy áthatja, mint a németeket vagy akárcsak a francziákat. E tekintetben a királyi család tagjai járnak jó példával elől. A Lengyelországba menekült Béla herczeg párbajban ejti el az óriás termetű pomerani herczeget, — dicsőséget és hírt szerezvén ekként a magyar lovag kardjának. A legelső magyar lovag alakja, a ki a magyar nemesség sorából kiválik, a bátor Opos egyéniségéről való emlékezetben maradt ránk. Egy alkalommal, midőn a trónkövetelő Salamon IV. Henrik társaságában Nyitra várát ostromolta, ez a bátor Opos a várból kirohanó ifjakkal való harczban nagyon kitüntette magát. IV. Henrik látva Opos vitéz tetteit, azt kérdezte Salamontól: Van-e Gézának és Lászlónak sok ilyen vitéze? — Salamont elragadta nemzeti büszkesége s így felelt: Van bizony, még pedig sok és sokkal jobb! — No hát akkor — válaszolá Henrik — nem kapod soha vissza országodat!

A magyar lovagiasságnak legtündöklőbb alakja azonban Szent László király. Harczai, melyeket a kunok, bessenyők, görögök, oroszok stb. ellen vívott, a magyar lovagi harczok igazi eszményképei voltak. A nyilazó és lesből támadó kunokat, bessenyőket Bátor Opos-féle vitézeivel együtt bizonyára hitvány és gyáva csőcseléknek tartotta. Az ő kormányzata és példája alakítja át teljesen a magyar nemzetet a lovagiasság szellemében. E munkásságában más irányban, de azonos czéllal támogatják a somogyvári monostorba letelepitett délfranczia benczések is, kik jóformán másfélszáz éven át valóságos terjesztői lesznek Magyarországon a franko-gall szellemnek.

„A népek története — írja a német Spittler — kevés példát mutat oly megnemesülésre, minőt a magyaroké a kereszténység felvétele után s e gyönyörű tüneményt nem kell meggyöngíteni azzal, hogy mindjárt az első magyarokat, kik a Kárpátok és a Száva közötti tartományt elfoglalták, a történelem ellenére igen kedvezőleg festeni törekedjünk.“

A románság a bulgárok, bessenyők és kunok társaságában nő fel nemzetté. Hadviselésében, életmódjában teljesen hasonlít e népekhez. A vlachokat azért tartja Anonymus is a világ leg-

hitványabb embereinek, mert nyillal harczolnak, az ő magyarjai pedig könnyen érthető anachronizmusból — karddal, mint akárcsak a nyugati lovagok. Ez az oka, a miért a magyarok egy hajszállal sem vélekednek jobban az oláhokról, mint az „állatias bessenyőkről" és a „hitvány kunokról." E meggyőződés még erősebb lesz bennök, mikor Róbert Károly hadjárata következtében megismerkednek hadakozás-módjokkal. Mikor látják, hogy nemcsak kerülik a kardviadalt és távolról nyillal lövöldöznek, hanem szószegők is és kedves szokásuk orozva, rejtekhelyből akkor támadni, mikor számbeli túlnyomóságukról biztosítva vannak.

A XI—XIII. század lovagi szelleme az eddigiekben előadott okok miatt nem érinthette s annál kevésbbé hathatta át a Balkánfélsziget népeit s köztök a románokat is. A keresztény-germán szellem ez áramlatát a bizantinismus eszmevilága még akkor is kirekesztette volna a Balkán-félszigetről, ha annak népei e századokban nem lettek volna kitéve a bessenyők és kunok állandó betöréseinek. A Balkán-félsziget népeinek nemesei csak a kiváltságok és a hatalom kizárólagos birtokosai voltak a nélkül, hogy egyuttal lovagok is lettek volna. Igy aztán nem csodálkozhatunk, ha a magyar nemesség az egész oláhságban parasztok tömegénél mást nem láthatott.

A XIV—XV. században a renaissance által teremtett szellem hatja át Nyugat-Európa népeit, köztök a magyarságot is. Magyarország Róbert Károly trónra lépte óta állandó, úgyszólván mindennapi politikai és szellemi érintkezésben volt Olaszországgal. Azt sem szabad feledünk, hogy még az Arpádok utolsó századában fejledező kezdetleges magyar míveltség is teljesen olasz hatás alatt álló és olaszos jellegü volt. Mátyás király udvara pedig Kelet felé végső, de ragyogó állomása volt az olasz renaissancenak, melynek lehunyó napja innen lövelte utolsó fényes sugarait vissza Nyugat felé. Temesvári Pelbárt, a ki a régibb egyszerű erkölcsök és a mult századok asketismusának szigorú életű, erős szavú hírdetője volt, szemére is hányja predikáczióiban a magyar renaissance főpapságának, hogy többször emlegetik Jupitert, Venust, Minervát, Apollót, mint Jézus Krisztust, Szűz Máriát és a szenteket, hogy jártasabbak

Homérban, Virgiliusban, Horatiusban, mint a szentírásban és a szent atyák irataiban. Havasalföldön pedig ez időben Tzepes voda uralkodott, kiről a román történet maga jegyezte fel, hogy a boérok udvaraiban élő magyar tanítókat összefogdostatta és bezáratva valami' juhkosárfélébe, szalmát hányatott rájok s úgy égettette el. „A műveltségnek egynehány halvány sugara, mely az elmult századokban minket is megvilágosított, Magyarországból jött hozzánk" — írja a „Convorbiri literare"-ban egy román míveltség történetíró. Csakhogy a Magyarországból román területre át eső míveltségnek e nehány halvány sugarát elnyomta az a füst, mely abból a szalmamáglyából csapott fel, melyet Tzepes voda a magyar tanítókra rágyujtatott.

Ezek a míveltségtörténeti tények okozták, hogy a magyarság oly rosszul vélekedett mindig a románságról s velök kapcsolatosan a Balkán összes keresztény népeiről. De nemcsak a magyarság nézett bizonyos fokú megvetéssel e népekre, hanem Európa többi népei is. Balduin császár a neki szövetségét kínáló Kalojánnak azt a választ adta, hogy: „ő nem érintkezhetik a frankokkal úgy, mint egy király barátjával, hanem csak mint egy rabszolga urával." A Keletre ment frank lovag azon távolság miatt, melyben a míveltség eszméinek körét tekintve, hozzá a Balkán-népek állottak, nem láthatott mást bennök, mint hegyi tolvajokat és királyukban, mint annak idejében Mártonffy püspök Geloura vonatkozóan mondotta: sylvestrorum harumbasát.

„Szulejmán halála után, mikor Mihály vajda ujra felvette a küzdelmet — írja Slavici többször idézett „Ardealul" czimü tanulmányában — egyetértésre tudott jönni a kozákokkal, sőt a tatár kánnal is, de nem a magyar nemességgel." Slavici ebből vádat akar kovácsolni a magyar nemesség ellen, holott nagyon érthető tisztán kultur-történeti motivumokból is, hogy a magyar nemesség Mihály vajdával nem lehetett barátságban és jó egyetértésben. Azzal a Mihály vajdával, kiről nemcsak a vele szövetséges német császár és magyar király biztosai írják, hogy „inkább lennének a töröknél, mint ilyen keresztyénnél követségben", hanem a kit még maga az oláh metropolita is úgy jellemez e biztosok előtt, mint: „vallástalan embert, a kiben nincs

istenfélelem, lator, parázna, házasságtörő, szűzek meggyalázója", [1] — az a magyar nemesség, mely keresztül menve a lovagi kor, a renaissance és a reformáczió által előidézett nagy míveltségtörténeti fejlődési fázisokon, tényleg nem szövetkezhetett vele és nem tekinthette fegyvertársának.

A román történetek körülbelől a Leopoldi diplomáig a magyar birodalom keretén belől csak a dako-román történetírás felfogása szerint folynak szép logikai rendben és sima egymásutánban; a valóság szerint azonban, oklevelek és források igazolta tényekre támaszkodva, csak mozaikszerü adatokból rakhatók össze. E történetek elbeszélőjének e miatt nem is lehet az eseményeket, mintegy drámailag csoportosítva, művészileg megszerkeszteni s aztán szépen epikai símasággal elbeszélni. Ellenkezően, kénytelen, hogy eredményekre juthasson és hogy bizonyos konzekvencziákat, melyek a tények magyarázatára feltétlenül szükségesek, levonhasson, — a kutató természettudós példáját követve, mintegy górcsövi vizsgálatot vagy valóságos vegyelemzést végezni. Ez teszi szükségessé a fennebbiekhez hasonló kitéréseket, melyek a könyv szerkezeti egységét megbontva, nem válanak ugyan a konczepczió előnyére, de rendkivül fontosak az igazság megismerésére, mely utóvégre is legfőbb czélja a történelemirásnak, ha magistra vitae akar lenni.

De térjünk vissza az események folytatólagos elbeszéléséhez.

János király Erdélybe érkezvén, nem indulhatott Majláth ellen, mert a tordai gyűlés után betegsége miatt Gyula-Fehérvárra ment. Orvosai tanácsára pedig az egészségesebb levegőjű Szász-Sebesre, a hol Mindszenti előadása szerint: „Nyolcz kínos napok után julius 21. napján meghala jámbor urunk szép csendesen."

János király halála után párthívei szeptember második felében a csecsemő János Zsigmondot királylyá választják és nagykoruságáig a kormányzást anyjára, Izabellára bízzák, mellé adván kormányzó tanácsosokul: Martinuzzit, Petrovicsot és

---

[1] *Szádeczky Lajos*: Erdély és Mihály vajda története. Kolozsvár 1894. 145. l.

Török Bálintot. A nagyváradi békeszerződés alapján azonban Ferdinánd magának követelte az egész magyar királyságot s hogy annak keleti részét is biztosítsa magának, Erdélybe küldi Nádasdy Tamást, Horváth Gáspárt és Balassa Zsigmondot, hogy ezek Balassa Imre és Majláth István vajdákat nyerjék meg. Balassa készségesnek mutatkozott Ferdinánd pártjára állani, de nem Majláth, ki Erdély elszakításán dolgozott.

Majláth mihelyt értesült János király haláláról, párthíveivel azonnal országgyülést tartott Segesváron és magát vajdatársával együtt az ország kapitányává választatta. Sok alkudozás után azonban mégis czélszerűnek tartotta nyiltan Ferdinánd részére állani, miután tőle Huszt várát és a mármarosi sóbányákat bérbe kapta. Ferdinánd azonban nagyon nehezen tudott boldogulni Magyarországon is János Zsigmond híveivel s azért nem küldhetett Erdélybe sem Majláthnak segitséget. Majláth látva ezt, kezdett Izabella felé hajolni. Hasztalan volt, mert nemcsak a közvélemény fordult el tőle, hanem a szultán is ráküldötte török segédcsapatok társaságában a vajdai székébe visszahelyezett Rares Petru moldovai vajdát. Majláth mint országos főkapitány táborba szólította a nemeseket, székelyeket és szászokat és elrendelte a határszélek biztosítását, de eredménytelenül, mert senki sem hallgatott rá.

Igy elhagyatva jóformán mindenkitől, Fogaras várába vonult vissza. Kucsu Bali bég a két oláh vajdával együtt nagy sereggel rontott be Erdélybe és Fogarast ostrom alá vette. Petru Rares látván, hogy a hatalmas erősséggel nem könnyen boldogul, cselhez folyamodott. Azon ürügy alatt igyekezett kicsalni a várból, hogy a szultán hajlandó őt Erdély fejedelmévé tenni. Bornemissza Boldizsárt, a két oláh logofet és egy főrangú török képviseletében követül küldötte hozzá. E követség felszólította Majláthot, hogy a császár akaratát megtudandó, menjen ki Petru Rares táborába. Bornemissza, ki e tervbe nem volt teljesen beavatva, sejtette a czélt s azért, miután a követség előadta küldetésének czélját, e szavakkal fordúlt Majláthoz: „Uram, mindig eszes ember voltál, de most főképen élj vele. Ne menj el közikbe, mert megcsalattatol; jól ismersz oláhokat, törököket." Majláth azonban azt gondolta, hogy Bornemissza csak le akarja be-

szélni, hogy dolga mellől elálljon" s azért nem hallgatott rá. Kiment, de azon feltétel alatt, ha a vajda fiait élete biztosítására kezesül a várba küldi.

E követelés elől azzal tértek ki, hogy nem teljesíthető, mert ezek túszokul a török császár táborában vannak, hanem küldenek helyettök hat más főembert. El is küldötték, csakhogy ez a hat főember csak czifra köntösökbe öltöztetett közember volt. Az oláh táborban nagy ünnepélyességgel fogadták s az egész nap víg lakomázásban tölt el. Rares vajda azonban gondoskodott, hogy mintegy 10.000 lovas Fogaras várát szorosabban körülvegye. Mikor Majláth István másnap kiment az oláh táborba, az oláhok kiséretét lefegyverezték. E miatt Rares vajdának szemrehányásokat tett, ki kezét vállaira tevén, e szavakat mondá neki: „Eh, török császár foglya vagy!" Igy esett Majláth török fogságba, honnan soha ki sem szabadult.

„Majláth — irja Szilágyi Sándor [1]) — nem azon indigénák közé tartozott, kik többen valának János körül s igazán szolgálták új hazájokat. A mily nagyravágyó, ép oly aljas jellemű volt s fényes tehetségeivel hazaáruló terveket kergetett. Roszszabb volt ama rabló lovagoknál, kik egy-egy várból egész környék ostorai voltak. Ő egyenesen, minden fentartás nélkül el akarta Erdélyt Magyarországtól szakasztani s török fenősség alatt Moldova és Oláhországhoz hasonló adófizető vajdasággá tenni." Majláth Béla megkisérti Majláth Istvánnak törekvéseit némileg igazolni és azt mondja, hogy ennek a mozgalomnak, melynek Majláth István volt a középpontja, nemzeti iránya volt, mely a villongó királyok mellőzésével a török uralomtól való szabadulási vágyban, a haza végromlásának megelőzésében, de különösen Erdély separacziójának előkészítésében nyilvánult. És csak mikor az önálló fejedelemség eszméjét az e czélra alakult liga tagjai elárulták, lett hűtlen Majláth István az országos czélzatokhoz és tett kisérletet annak személyes czéljaira való kizsákmányolására. [2])

Majláth István lett volna tehát Erdély önállósága eszmé-

[2]) *Szilágyi Sándor:* Erdélyország története. Pest 1866. 266. l.
[1]) *Majláth Béla*: Majláth István. 1502—1550. Budapest. 1889. 71—72. l.

jének, a külön erdélyi fejedelemség gondolatának felvetője. Egy olyan eszme teremtője, mely megvalósulva, egy másfél százados hosszú időszakon át a magyar nemzet fennmaradásának legfőbb biztositékává lett. „Ha ez a két nagy ember — t. i. Majláth és Petru Rares — jó egyetértésben lettek volna egymás között, minő könnyen megváltoztathatták volna a dácziai provincziák arczulatát s minő könnyen hozhattak volna köztök létre barátságos egyetértést, hogy e módon kényszerítsék az idegeneket (már t. i. a magyarokat) e fejedelemségek tiszteletére. De Majláth és Petru ellenségek voltak. Petru örvendett az alkalomnak, hogy boszut állhasson azon az emberen, a ki neki mindig csak ártani igyekezett." [1]) Tehát e két nagy román ember viszálykodása miatt nem jöhetett létre Dako-Romania mindjárt a mohácsi vész után bekövetkezett időkben. Majláth Béla szerint Majláth István az önálló erdélyi magyar fejedelemség eszméjének volt első apostola, a román felfogás szerint titkos czélja volt Erdélyből önálló román fejedelemséget teremteni.

Majláth István egyéniségének, terveinek s az akkori viszonyoknak vizsgálásából kitünik, hogy ő Erdélyt igen is külön fejedelemséggé akarta tenni, de nem magasabb, akár magyar, akár dako-román nemzeti aspiráczióktól ösztönöztetve, hanem csakis egyéni nagyravágyásától. Egyike volt a XVI. század azon számtalan főembereinek, kik egyéni, önző czélokat hajhászva, készek voltak akármire, még a haza elárulására is. Politikai és katonai kalandor volt, mint oly sokan az akkori időkben. De az is bizonyos, hogy ha tervei sikerülnek, s ő Erdély fejedelmévé lesz, Erdély épen olyan magyar marad, mint volt s ő épen olyan magyar erdélyi fejedelem lesz, mint akárcsak János Zsigmond vagy később Báthory István.

Majláth elfogatása után körülbelül negyven nappal hasonló módon jutott Buda, az ország fővárosa is Szulejmán kezébe. Török Bálintot ép oly módon hurczolta fogságba a török, mint Majláthot. Verbőczyt, mint az ország biráját Budán marasztotta és Izabella királynét a csecsemő János Zsigmonddal

[1]) Documente istorice despre starea politica si ieratica a romaniloru din Transilvania. Vienna 1850. 77—78. l.

Martinuzzi kiséretében Lippára küldötte, hogy maradjanak addig ott, mig a csecsemő János Zsigmond nagykorúvá lesz és elég erős arra, hogy Budát meg tudja védelmezni. Majd akkor visszaadja neki.

Buda török kézbe jutása a magyar királyság keleti felét, mely tényleg Izabella, illetőleg János Zsigmond birtokában volt, forduló pont elé állította. Mig Buda János király utódának kezében volt, addig lehetetlenség lett volna arra gondolni, hogy az uralkodás középpontja Erdélybe tétessék át. Most azonban a helyzet teljesen megváltozott. A Duna-Tisza köze török kézbe jutott. A Tiszán-túli megyék pedig ugy területi, mint hadászati szempontból a gyengébb fél voltak szemben Erdélylyel. A viszonyok kényszerítő hatalma okozta tehát, hogy a török fennhatóságát elismerő magyar állam középpontja Erdély legyen.

Az 1542. év januárjában tartott erdélyi országgyűlés kezdette meg a különálló erdélyi állam szervezését. E gyülés Martinuzzit Erdély kormányzójává, továbbá Izabella királyné és fia helytartójává választotta. Hasztalan volt Bornemissza minden ellenzése, ki azt hitte, hogy most megérkezett a kedvező alkalom a nagyváradi béke végrehajtására és az egész Magyarországnak Ferdinánd kormányzata alatt való egyesítésére. A viszonyok ereje parancsolta, hogy az erdélyi állam külön szerveződjék és a Magyarországtól való elszakadás bekövetkezzék.

A mit az 1542. januári országgyülés megkezdett, azt folytatta a Tordán márczius hóban tartott országgyülés. E gyülés mindenekelőtt a három nemzetnek 1437-ben kötött unioját erősítette meg; kinyilatkoztatván, hogy az ország ügyeit közakarattal fogják intézni s egymást a külső és belső ellenség ellen kölcsönösen fogják védelmezni. A kormányzó gyám mellé huszonegy tanácsost rendeltek (hetet mindenik nemzetből), a kik most a királyi s később a fejedelmi tanácsot alkották és résztvettek az ország közigazgatásában. Kimondották azt is, hogy a főurak közül a kormányzó tudta nélkül külföldre követet senki sem küldhet. Szabályozták a honvédelmet is, melynek élére a helytartót állították és az igazságszolgáltatást is, felállítván a derékszékeket (megyei törvenyszékeket).

A tordai gyülés után az eddig Lippán tartózkodó királyné is Erdélybe ment, hol Gyulafehérvárt választotta székhelyéül. És a Statileo püspök halála után megüresedett püspöki lak lett fejedelmi palotává. Érdekes, hogy Martinuzzi nem szivesen ment bele abba, hogy Erdély legyen a birodalom középpontjává. A királyné által szemrehányást is tétetett az erdélyi rendeknek a tordai országgyülésen tett gyökeres intézkedések miatt. A rendek a dolog sürgősségével mentegették magokat.

Martinuzzi két ok miatt nem vette kedvesen a tordai országgyülés határozatait. Először is tudta, hogy őt és politikáját az erdélyiek nem szeretik és attól félt, hogy ha Erdély lesz a birodalom középpontja, akkor neki és politikájának bukni kell. Másodszor terve volt: a kettészakadt Magyarországot ujra egyesíteni: ha lehet, János Zsigmond, ha pedig nem lehet, Ferdinand alatt és a törököt kikergetni Magyarországból. Tudta, hogy ha Erdély elszakad és önállóan szervezkedik, akkor e terve elé legyőzhetetlen akadály fog gördülni.

És épen akkor is, mikor az erdélyi rendek az erdélyi államot külön szervezték, Ferdinánddal azon alkudozott, hogy miképen adhassa át Ferdinándnak a magyar birodalom keleti felét is. Ferdinánd Brandenburgi Joakimot küldötte Magyarországra, a ki Rares Petru vajdához is követet küldött, hogy annak támogatását megnyerje. Péter vajda késznek is nyilatkozott Brandenburgi Joakimot, illetőleg Ferdinánd ügyét pártolni: „Mi, Péter, moldovai hospodár megvalljuk és elismerjük a magunk és örököseink nevében, mikép arra szerződtünk a brandenburgi marchioval, hogy kiragadjuk Magyarországot a törökök kezéből, minélfogva mi és örököseink is a török szolgaságból kiszabadulván, a katholikus hitben maradhassunk és Moldova a német birodalomhoz csatoltassék.“ [1]) Ime a dakoromanismus hőse tényleg nemhogy Erdély elfoglalására gondolna, hanem még Moldovát is a német császár kegyelméből akarja bírni.

Brandenburgi Joakim azonban szerencsétlenül hadakozik és a szultán is megsejti, hogy miben törte Martinuzzi fejét és

[1]) *Urechie* Krónikájának Picot-féle kiadása 348. és köv. lapok.

ezért megparancsolja Péter vajdának, a fennebbi levél írójának, hogy rögtön nyomuljon Erdélybe. És Péter vajda ép oly készséggel engedelmeskedik a török császárnak, mint a minő készséggel ád fennebbi levelében azon óhajtásának kifejezést, hogy Moldova a német birodalomhoz csatoltassék. Be is tör Beszterczevidékére; de Martinuzzi, ki időközben a törököt megengesztelte, onnan kikergetteti.

Martinuzzi ezután is folytatja Ferdinánddal alkudozásait, de az erdélyi rendek az 1543. februárjában tartott országgyűlésen kimondják: „Minthogy ő felsége és fia készek az országért életöket koczkáztatni, bírják, kormányozzák Erdélyt minden megyéivel és helységeivel. Ő felségétől és fiától függjön minden tisztviselő s maga a kormányzó is, kik a három nemzetből választott tanácsosok meghallgatásával igazgassanak." Továbbá, hogy a „három nemzetből választott követek vigyék meg az adót a török császárnak és köszönjék meg, hogy János Zsigmondot meghagyta birodalmában s kérjék meg, hogy hitlevélben erősítse meg azon szabadságukat, hogy ennek halála esetére a magyar nemzetből azt, a kit tetszik, fejedelmökké választhassák."

A következő 1544. évben az erdélyi külön állam konszolidácziója még egy hatalmas lépést tesz előre. Eddigelé a magyarországi megyék külön tanácskoztak s tényleg két külön közjog volt érvényben János Zsigmond birodalmában. Az 1544-ki tordai országgyűlésen pedig a tiszavidéki megyék is megjelentek és kijelentették, hogy ők is részt vesznek a töröknek fizetendő adóban és a rájok eső részt ki is vetették magok között. Ez a gyűlés nagyon fontos közjogi kérdéseket oldott meg. Igy a többi között a kormányzás összes jogát az egész államban, továbbá az igazságszolgáltatást és az ország jövedelmeinek kezelését, mint főkincstartóra, Martinuzzira bizta. Petrovics ugyan még megtartotta a temesi bánságot, de inkább csak a czímet, mint a tényleges hatalmat. Elhatározták, hogy ezután minden évben országgyűlést kell tartani s továbbá, minthogy a szultán akaratának ellenszegülni nem mertek, azt is elhatározták, hogy Péter vajdának Csicsó és Küküllő jószágait visszaadják, de a várak nélkül, a melyek a királyné kezeiben maradnak.

Ezzel Erdély szeparácziója tényleg végre volt hajtva. Sikerült ugyan Martinuzzinak végre 1551-ben Erdélyt átadni Ferdinándnak s így tényleg a kettészakadt Magyarországot ujra egyesíteni, de az egész nem volt egyéb, mint egy 5 évig tartó történeti epizód, mely magának az eszme hősének, Martinuzzinak is életébe került. Izabella 1556-ban visszatért Erdélybe s a kolozsvári november 25-ki országgyűlés az erdélyi fejedelemséget ujra szervezte.

Felmerül az egyesités gondolata ezután is több ízben, de tényleges megvalósítása mindaddig a lehetetlenségek közé tartozott, míg a török uralma egészen meg nem törött.

II.

A szász és magyar reformátorok első érintkezése a románsággal.

Luther tanai Szebenben és vidékén elterjednek. Pempflinger Márk és szerepe. Országos végzések a lutheránusok ellen. A reformáczió egyre terjed. Honter és működése. A szászok evangelikusokká lesznek. Küzdelem Martinuzzival. A szászok püspököt választanak. A reformáczio a magyarok közt. A segesvári vita. Kálmáncsehi megtérése. Küzdelem a kálvinisták és a lutheranusok között. Kalvin követői is recipiáltatnak. A magyar és szász reformátorok külföldi levelezéseiből tudjuk, hogy a szászok a románságra is kiterjesztették figyelmöket. Wurmloch levele és a heidelbergi káté román forditása. Wagner e kátét görögre forditja. Miért forditja görögre? A reformátorok érintkezésbe lépnek az orthodox Kelettel. Crusius szerepe ez érintkezésben. Ez érintkezések története. A konstantinápolyi pátriárka megszakitja a reformátorokkal való érintkezést. Melchisedec püspök szerint minő kulturális haszna volt az orthodox egyháznak ez érintkezésekből? Az „Invetatura crestinească“ Cipariu szerint az első román nyelven nyomott könyv. Hasdeu kétségbe vonja e káté lételét s azt állitja, hogy Benkner egy szláv orthodox kátét fordittatott románra. Bebizonyitása, hogy az „Invetatura crestinească“ tényleg a Wurmlochtól emlitett heidelbergi káté. Benkner a brassói oláhokat lutheránus hitre téritette. Hasdeu magyarellenes vádjai nem igazak. Mi az igazi különbség a szászok és a magyarok téritői eljárása között? Petru Maior felfogása az erdélyi fejedelmek téritői munkásságáról. Párhuzam az erdélyi fejedelmek és az oláh vajdák téritői munkássága között. Hirschel Lukács a kezdődő román irodalom Maecenása. Hirschel példáját a magyarok is követik. Az „Evangelia cu telcul ŭ“ Forró Miklós. — Mózes öt könyve pedig Geszti Ferencz költségén jelenik meg. A mohácsi kodex és a benne levő lutheranus káté. Az ország rendei szervezik az oláh református egyházat. E református oláh egyház szervezése is bizonyitéka annak, hogy az erdélyi fejedelmeket nem magyarositó, hanem tisztán vallásos czélzatok vezették.

A politikai és társadalmi bomlás e korszakában történik egy dolog Erdélyben, melynek politikai és művelődéstörténelmi következményei talán még jelentékenyebb hatással voltak a magyar nemzet életére, mint a mohácsi veszedelemé. Ez a Wittembergában Luthertől megkezdett vallásreformálás volt.

Bod Péter[1]) állítása szerint 1521-ben történt, hogy egynehány nagy-szebeni kereskedő magával hozza Luthernek iratait. Még ugyanez évben érkezik Sziléziából két exbarát Nagy-Szebenbe. Mindketten Luther tanitványai voltak Wittembergben. Ezek a sziléziai exbarátok kezdik a kereskedőktől Szebenben hozott iratokat magyarázni. Véletlenül ekkor Szebenben oly zavaros egyházi állapotok voltak, melyek úgyszólva magoktól készítették elő a talajt az új tanok számára. A szebeni dékán nem tartozott az erdélyi püspök hatósága alá, hanem az esztergomi érseknek volt vicariusa. Közte és a szebeni tanács között huzamos idő óta tartó viszálykodás folyt a tized miatt. Pempflinger Márk szebeni királybiró és a szászok ispánja, kit leginkább érdekelt a szebeni dékán és a kormányzata alatt levő szász szék között folyó per, felkarolta az uj tanokat. S ez által az uj tanok diadala Szebenben biztosítva volt.

Pempflinger Márk elég hatalmas ember volt arra, hogy Szebenben az uj hit terjesztőit ott helyben megvédelmezze, de nem arra, hogy Szalkai érseket megakadályozhassa abban, hogy az uj fajtáju eretnekség ellen az államhatalom erejét ne állittassa sorompóba. Az 1523-ki országgyülés kimondja, hogy Luther követőit, mint nyilvános eretnekeket, kik a Boldogságos szüz Máriának ellenségei, fő- és jószágvesztéssel kell büntetni. Sőt az érsek kiviszi, hogy a király biztosokat küld ki Szebenbe, kik összeszedik Luther iratait és Szeben város piaczán nyilvánosan elégetik.

De miután az uj tan az ellene foganatba vett rendszabályok daczára is egyre jobban terjedt, az 1525-ki rákosi országgyülés kimondja, hogy „a lutheranusok mind kiirtassanak az országból s ahol találtatnak, nemcsak a püspök emberei, de a világiak is szabadon fogják meg és égessék el.“ [2])

Lutherani comburrantur! Ez a jelszó volt tehát kiadva, csakhogy nem volt, aki végrehajtsa Szebenben. Hecht János

---

[1]) *P. Bod:* Historia Hungarorum Ecclesiastica. Edidit L. W. E. Rauwenhoff adjuvante Carol. Szalay. I. Tom. Lugduni. Batavorum.

[2]) 1525. articul. IV. § 4. Lutherani etiam omnes de regno exstirpentur. Et ubique reperti fuerint, non solum per Ecclesiasticas, verum etiam per Saeculares personas libere capiantur et comburrantur.

házában iskola nyilik s Luther tanai oly hatalmas szellemi áramlatot idéznek elő, hogy Ramaszi Mátyás plébános követői közül nem mer senkit egyházi átokkal sujtani. A szebeniek a körülező falvak s a többi szász székek lakóit is elcsábitják. A mohácsi vész után következő esztendőben Szapolyai János, már ekkor mint magyar király, parancsot küld a szebeni tanácsnak, hogy különbség nélkül fogasson el mindenkit, ki Luther eretnekségét követi és a király számára koboztassa el azoknak vagyonát. A szebeni tanács nem veszi tudomásul a parancsot, sőt másfél év mulva (1529. febr. 18-án) azzal felel rá, hogy meghagyja a barátoknak s mindazoknak, kik velök tartanak, hogy nyolcz nap alatt vagy alkalmazkodjanak az evangeliumhoz, vagy pedig holmijukat magukkal vivén, távozzanak el a városból, különben fejvesztéssel fognak bünhődni.

Erős és mélyreható volt az a mozgalom, melyet az uj tanok Szebenben és környékén támasztottak, de valószinüen helyi jelentőségünél fontosabbá még sem lett volna, ha Honter Brassóban meg nem kezdi működését. Honter az uj tanok terjesztésének leghatásosabb eszközét vette alkalmazásba. Szülővárosában nyomdát allitott fel, melylyel hatalmasabb és állandóbb hatást gyakorolt, mintha csak élő szóval terjesztette volna mestereinek tanait. Édesanyja házánál ezzel egyidejüleg iskolát is nyitott. Iskola és nyomda, ezek voltak a protestantismusnak s vele együtt a nép műveltségének is legerősebb terjesztői. Brassó város intelligencziája sietett a szebeniek példáját követni. 1542-ben már „Brassóban evangeliumi misét tartottak" s az egész Barczaság áttért úgy, hogy a szászok egyetemes gyűlése 1544-ben minden akadály nélkül kimondhatta, hogy az egész szász nemzet az uj szertartással éljen. Ugyancsak ez évben nyitja meg Honter az általa alapitott brassai gymnasiumot, mely Erdélyben a szász miveltségnek századokon át egyik elsőrangu tüzhelyévé lesz. Ugyancsak ez évben lesz brassai pappá is és ezzel mintegy kezébe veszi az uj tanok egyházának szervezését. Az ő kezdeményezésére mondják ki 1545-ben a szászok medgyesi gyülésökön, hogy az uj egyház élére superintendenst állitanak.

Ez alatt nyomdája is nagy buzgósággal és nagy sikerrel működött. Cosmographiája 1534-ben jelent meg. Ezt követték egy

latin nyelvtan és egy latin chrestomathia s 1544-ben a szász polgári jogok, összeállitva a szász székek használatára. Legnevezetesebb terméke azonban a nyomdának az uj hit lelkészeinek számára 1542-ben kiadott Agendá-k könyve és a hires Libellus Reformationis, melyet a szászok hitvallásuk zsinórmértékéül fogadtak el, megesketvén rá tisztviselőiket is. Martinuzzi nem nézte e dolgokat jó szemmel. Hontert megidéztette az 1543-ki kolozsvári országgyülésre, de nem jelent meg személyesen. Ügyét mások képviselték. Martinuzzi látván, hogy igy nem érczélt, Hontert a királyné által a gyulafehérvári palotába idéztette. Honter ez alkalommal sem jelent meg. Maga helyett Glatz Mátyást küldötte, ki mesterének „Apologia Reformationis" czimü művét vitte magával. Martinuzzinak szándéka volt elrettentésül Glatzot máglyára itélni, de ebben Petrovics Péter, ki barátja, sőt pártfogója volt az uj tanoknak, meggátolta. Glatz bántatlanul térhetett vissza Brassóba.

Emlitettük, hogy a szászok már 1545-ben kimondották a medgyesi gyülésökön, hogy az uj egyház élére superintendens állittassék. Ezt a határozatukat azonban, amig Martinuzzi élt, nem birták kivinni, de megöletése után a szebeni zsinat azonnal superintendenssé választotta Wiener Pál szebeni papot. Igy lett aztán egyuttal Szeben a politikai kormányzat mellett a szász egyház székhelyévé is. Wiener Pál mintegy másfél évi hivataloskodás után a Szebenben dühöngő járványos betegség áldozatává lett. Bornemissza gyulafehérvári püspök meg tudta akadályozni, hogy a szászok hamarosan ne választhassanak uj superintendenst. Mikor aztán Bornemisszát eltávolitották Erdélyből, Hebler Mátyást választották a szászok uj superintendenssé, kit egy évvel később (1558-ban) Izabella királyné maga is megerősitett hivatalában.

Nagyon tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy az uj hitnek a szászokkal egyidejüen a magyarság között is ne akadt volna tekintélyes számu buzgó terjesztője.

1538-ban történik, hogy I. János király Segesvárott fogadja az uj hit terjesztéseért bevádolt Szántai István mestert és vitatkozást rendel el közte és a Váradról elhozott papok között. Kálmáncsehi Sánta Márton fehérvári kanonok és Adrian hit-

tudor voltak döntő birákul kinevezve. Martinuzzi és Statileo azt követelték, hogy Szántait égessék meg. János király pedig elég büntetésnek tartotta, ha uti költséget adva neki, kitiltja birodalmából.

Sajátságos és a reformáczió elterjedésének történetében többször előforduló eset történt ez alkalommal is. A vitatkozás eredménye fölött döntő birák egyike, Kálmáncsehi kanonok a hallott argumentumok hatása alatt megrendült régi hitében s rövid habozás után Magyarországba ment, hol az uj tannak egyik legbuzgóbb apostolává lett. Kálmáncsehi azonban nem Luther, hanem Kalvin elveit kezdette terjeszteni Dévai Biró Mátyással egyetemben. A magyarság Erdélyben is Kalvin tanaihoz kezdett hajlani s ez a körülmény az Erdélyben egyre növekvő protestantismust két táborra osztotta. A szászság, mely ez idő szerint még a protestánsok többségét alkotta, lutheranus volt s ezért az 1552-ben Szebenben tartott zsinaton Kálvin követőit elitélte.

Mikor Kálmáncsehi Petrovics pártfogása alatt Erdélybe menve, Kolozsvárott állapodott meg, e város a protestáns mozgalmaknak valóságos középpontjává lett. Kálmáncsehi, Dávid Ferencz, Madár Dénes, Heltai Gáspár egyszerre éltek és működtek ez időben Kolozsvárott. Kálmáncsehivel Luther követői nyilvános vitát akartak rendezni, de mivel Kálmáncsehi erre nem volt hajlandó, Dávid Ferencz kiadta 1556. julius 16-án „A kolozsvári papok felelete Kálmancsainak az urvacsora ügyében" czimü művét, melyet követett Hebler Mátyás szebeni papnak, és későbbi szász szuperintendensnek „a Petrovics pártfogása alatt álló Kálmáncsehi és társai megczáfolására" irott műve.

1557-ben a tordai országgyülés e közben kimondotta, hogy „kiki kényszerités nélkül a régi vagy uj vallást követheti." A lutheranusok ugyancsak ez évben Kolozsvárott zsinatot tartottak, melyben Kalvin tanait, miután a vitatkozásra megidézett Kálmáncsehi nem jelent meg, elkárhoztatták, a magok hitelveit pedig ujabban összeállitották és „Consensus Doctrinae" czim alatt a következő évben a Luther tanait valló 23 egyházi férfiu aláirásával kiadták.

A vitatkozásnak és a harcznak ezzel sem lett vége. Tovább

folyt, noha maga Melanchton irt békéltető levelet, melynek tárgyalására 1558-ban ujabb zsinatot tartottak. E zsinaton Kálmáncsehinek Dávid Ferenczczel éles vitája volt, melyben a győztes Dávid s így vele együtt a lutheranusok lettek. E vitatkozás után Dáviddal is az történt, mi Kálmáncsehivel annak idején. Az ellenfél argumentumai megingatták régi hitében s rövid habozás után a hasonló fejlődési fázisokon átment Heltai Gáspárral együtt nyiltan Kalvin követőjévé lett. Ezzel a kálvinizmus diadala el volt döntve. Még tartottak ugyan egynehány zsinatot és vitatkozást, de a végeredmény mégis az volt, hogy az 1564-ki országgyülés Kalvin vallását is az ország törvényesen bevett vallásai közé sorozta.

A magyarországi mindkét felekezetü protestans vezérférfiak ez időben élénk szellemi közlekedésben voltak a németországi reformátorokkal. Tőlök vették irányt és buzditást, velök közölték tapasztalataikat és észleleteiket. Egy ilyen fajtájú levélváltásból tudtuk meg azt is, hogy Luther követői, mihelyt egy kissé megerősödtek, azonnal ráirányozták figyelmöket az oláhokra is. „Van itt egy nép — irja a beszterczei Wurmloch Adalbert 1546-ban Hess Jánosnak, [1]) mely nemcsak szokásaival és nyelvével, hanem vallásával is különbözik tőlünk. Oláhnak nevezzük. Ez, habár Krisztust vallja, még sem volt Róma egyházának alávetettje soha. Szertartásai egészen eltérnek a mieinktől. Folyóban keresztelnek, az urvacsorát kovászos kenyérrel és borral veszik magokhoz. Az evangeliumot és Pál leveleit nem a magok nyelvén olvassák, hanem idegen nyelven, melyet úgy nevezünk „die Raczische Sprach." Ezt a nép nem érti, ha papja meg nem magyarázza. A mieink közül sokan tökéletesen tudják e nép nyelvét. A káté erre az oláh nyelvre van fordítva és Szebenben (mely város nekünk, erdélyi szászoknak fővárosunk) ugynevezett ráczbetükkel kinyomatva, melyek némileg hasonlók a görög betükhöz. Sokan a pópák közül mint szentkönyvet úgy fogadják azt, de sokan egészen elvetik."

Tehát a heidelbergi káté 1546-ban le volt forditva román

[1]) *Heinrich Wittstock.* Beiträge zur Reformations-Geschichte des Nösner-Gaues. Wien. 1858. 59. l.

nyelvre és czirill betűkkel kinyomatva. „Brassóban sok görög lévén, az igen tudós Wagner 1544-ben a kátét görög nyelven adá ki, mit a németországi egyetemek nagy örömmel fogadtak. Csak az oláhok nem részesülének a világosságban; igen tudatlan pópáik, kik alig tudják vala szokott énekeiket olvasni, megveték az uj szertartást és hitczikkeket" — irja Haner György egyháztörténetében. [1])

Ime az erdélyi szász reformatorok majdnem egyidejüleg adják ki a heidelbergi kátét görög és oláh nyelven, mert hogy a Wurmloch által emlitett oláh káté nem azonos a Wagner-féle görög kátéval, az a később előadandó dolgokból még világosabban ki fog tünni.

Miért forditja le Wagner görög nyelvre a heidelbergi kátét? Hunfalvy azt hiszi, hogy Wagner Luther kátéját az Erdélyben lakó görögök kedveért fordította le görög nyelvre: „Itt másodizben találunk erdélyi görögökre. Először Felgyógyban, melynek iguménjét Izabella királyné püspöki joggal ruházta fel; most Brassóban, hol görög kereskedők az ujabb ideig nagy számmal laktak. Ezek kedvére nyomatá ki Wagner Luther kátéját görög nyelven 1544-ben, mit első kisérletnek tarthatni a görögöket is megnyerni a reformácziónak." [2])

Nem. Wagnernek messzebbre néző, nagyobb és általánosabb czéljai voltak. A keleti orthodox egyház — írja Melchisedec, Romania egyik egyháztörténelmi tudományosságáról hires püspöke — a reformátorok szemében igen erős támasztéknak tünt fel a pápistákkal való vitatkozásaikban. De hogy ezt a támasztékot megnyerhessék, szükség volt, hogy vagy alávessék magokat az orthodox egyház feltételeinek, vagy pedig hogy magok részére vonják az orthodox egyházat. A reformatorok az utóbbit választották. E czélból elkezdettek levelezni a keleti orthodox egyház patriárkáival, őket csalogatni, sőt fenyegetni is. A keleti egyház nevében dogmatikus tévedéseiktől hemzsegő műveket adtak ki. Megkezdették, vagy legalább segítették a szentírás né-

[1]) Historia ecclesiarum Transylvanicarum Auctore M. Georgio Haner. Schäsburgo Transylvano Saxone. Francofurti et Lipsiae. 1694. 205. l.
[2]) *Hunfalvy Pál*: Az oláhok története. II. köt. 315. l.

pies görög nyelvre való lefordítását, természetesen az ő czéljaikra szolgáló szövegbeli változtatásokkal. Könyveket irtak arról az összhangról, mely az ő tanításaik és a keleti orthodox egyház tanításai között van. [1])

Ennek a görög-keleti egyházzal való érintkezés keresésének megindítója Melanchton volt. Melanchtont előszeretete a klasszikus görög irodalom iránt, de meg folytonos érintkezése is a Németországban élő tudós görögökkel vezették e gondolatra. Azt hitte, hogy miután a reformátorok tételei között több olyan van, mely összhangzásban látszik lenni az orthodox egyház tanításaival, nemcsak a pápa ellen való küzdelem közössége lehet a reformáczió és a keleti orthodox egyház között az összekötő kapocs. Wagnernek, Melanchton e hűséges tanitványának, ki a görög nyelvet szóban és irásban egyforma tökéletességgel bírta, érintkezésbe jövén Brassóban a görög egyház papjaival, azonnal eszébe ötlött a gyakorlatban próbálni meg azt, a mi mesterénél még csak akadémikus tervezgetés és tudós ábrándozás volt. Azonkivül Wagner ismerte a görög hierarchia szerepét a keleti orthodox egyházban. Tudta, hogy a dogmatikai vezetés majdnem kizálólagosan az ő kezükben van, s igy azt is tudta, hogy a reformáczió nagy érdeke lehetőleg ezt a papságot a maga tanainak megnyerni.

Érthető tehát, ha a németországi egyetemeken Wagner e lépését nagy örömmel fogadták. Ott még Wagner kisérlete után is sokáig biztak abban, hogy a keleti egyházat sikerül a pápaság ellen folytatott közös harczukban a magok dogmatikai álláspontjára vonni. — Ez eszmének legfáradhatatlanabb bajnoka Crauss vagy Crusius Márton volt, Melanchton egyik legkedvesebb tanítványa s a tübingai egyetemen a görög nyelv és irodalom tanára.

Kettős czélból kezdett érintkezni a görög kelettel. Egyik tisztán tudományos volt: a görög szellemi élet és történelem tanulmányozása. Másik vallásos: a protestantizmus szövetsége az orthodoxiával. Eleinte csak a Németországon élő görög tudó-

[1]) *Melchisedec*: Biserica ortodoxă in lupta cu protestantismulŭ in specialŭ cu calvinismulŭ în veaculŭ XVII-la. Bucuresci 1890. 1—2. l.

sokkal érintkezett, 1573-tól kezdve pedig egyenesen a konstantinápolyi pátriárkával is.

1573-ban történt, hogy II. Miksa Ungnad Dávidot Konstantinápolyba küldötte követűl. Ez a tübingai egyetemtől azt kérte, hogy vele küldjenek el kisérőül egy tudós theologust, ki jártas a görög nyelvben is. Gerlach Istvánt adták melléje. Ettől a Gerlachtól két levelet küldöttek a konstantinápolyi patriárkának. Egyiket maga Crauss (Crusius) irta, a másikat pedig a tübingai egyetem kanczellárja, André Jakab, ki mellékelte „Én vagyok a legjobb pásztor" czímü prédikáczióját is, melyet akkor tartott, mikor Gerlachot pappá szentelték. Jeremiás pátriárka körülvéve papjaitól, nagy tisztelettel fogadta Gerlachot. Megköszönte a küldött levelet és prédikácziót, de egyre késett a válasz adással.

Gerlach tudósította Crusiust a szives fogadtatásról s ez ujabb levelet küldött s „Elközeledett a mennyek országa" czímű prédikáczióját. Jeremiás pátriárka a levél vétele után csak két év mulva felelt, udvariasan megköszönvén a tübingai theologusok figyelmét s egyuttal kifejezvén abbeli óhajtását is, hogy vajha megértenék Krisztus tanítását s alávetnék magokat Krisztus igazi egyházának, az orthodox egyháznak. E levélre válaszul Crusius és Gerlach ujabb levelet irtak s megküldötték az „augsburgica konfessziót." E levelökben köszönetüket fejezték ki a pátriárkának kegyes válaszáért s kijelentették, hogy a reformátorok nem ujitanak, mint a hogy róluk igazságtalanul a pápa állitja. Azután megmagyarázzák, hogy miért szakadtak el a pápától s mi szülte az augsburgica konfessziót? Kijelentik, hogy bár az isteni tisztelet szertartásaira nézve igen is különböznek a görög-keletiektől, de a mi a lényeges dogmákat illeti, az üdvözülésre vonatkozóan nem újitanak semmit, hanem megőrzik az apostolok, a szent atyák és a pátriárkák tanításait és hogy a hét első szent zsinat isteni eredetű iratai alapján állanak és kérik egyuttal a patriárkát, hogy mondjon áhitatos és bölcs itéletet tanaik felett. „Lehetséges, hogy a mennybeli atya az ő szeretett fia által egyesít minket és titeket az Üdvözítőben s hogy Constantin és Tübingen városa keresztény szeretetben egyesülni fognak egymással."

Theologusaival való hosszas tanácskozás után végre Jeremiás pátriárka a reformatorok e levelére is felelt. Az augsburgi hitvallás azon tételeire, melyek az orthodox egyház tanításaival is megegyeznek, helybenhagyólag felelt, azon tételeit azonban, melyek ellenkezők voltak, az orthodox theologia álláspontjáról igyekezett megczáfolni. „Tudom — irta a patriárka, hogy bizonyos dogmákra vonatkozó tanitásaink épen nem fognak tetszeni nektek első pillanatra, de meg vagyunk győződve, hogy ti, mint tudós férfiak, a kik mély tudományossággal nagy mérsékletet is egyesítetek magatokban, semmit sem fogtok az igazságnak, azaz jobban mondva, Jézus Krisztusnak, ki maga az igazság és a bölcseség, elébe tenni."

E levélre válaszolva, a következő évben azt írja Crusius: „Mély köszönetünket fejezzük ki Szentségednek a miatt, hogy hitágazatainkat nemcsak elolvasta, de arra őszinte és az igazságtól vezérelt szívvel is felelt", — azután az orthodox álláspont ellenvetéseivel szemben védelmezik tanitásukat a szabad akaratról, a hit által való üdvözülésről, a jó tettekről, a misteriumokról általában, az urvacsoráról, a keresztségről, a bűnbocsánatról, stb.

A patriárka felelete egész 1579-ig késett. Ez idő alatt azonban érintkezésbe lépett a legkitünőbb görög theologusokkal, kiosztván közöttük olasz fordításban a heidelbergi katekizmust. A patriárka ebben a levelében mindenek előtt hálát ad az Uristennek azért, hogy a protestansok sokban megegyeznek az orthodox egyház tanitásaival s azon reményének ad kifejezést, hogy Isten segitségével majd a többiekben is meg fognak egyezni. Azután pedig egymásutan való sorrendben tárgyalja mindazt, mit a tübingai theologusok levelökben felsorolnak és védelmezi az orthodox egyház álláspontját.

1580-ban a tübingai theologusok ujabb levelet küldöttek a patriárkának, amelyben álláspontjukat szemben az orthodox egyházéval ujabb okokkal támogatják, különösen pedig védelmezve a *filioque* szót és támadva a szentek segitségül való hivásáról szóló tant. A patriárka 1581-ben felelt. Levelében megdicsérte a tübingai theologusoknak Krisztushoz való ragaszkodásukat, de egyuttal azt is mondotta, hogy meggondolva a szentatyák

utasitásait, nem is akart felelni, mert hiszen azok Szent-Pállal azt mondották, hogy az eretnek embertől, akit kétszer megczáfoltál, őrizkedjél. Ne hogy hallgatását beleegyezésnek vegyék, hát elhatározta, hogy felel, noha határozottan meggyőződött, hogy velök egyet sohasem érthet s ezért kéri is őket, hogy neki dogmákra vonatkozóan sohase irjanak. A tübingai theologusok azonban e visszautasitó válaszszal nem elégedtek meg, hanem *Antidotum* czimmel ujabb polemikus levelet küldöttek a patriárkának, ki aztán erre még csak nem is válaszolt.

„Ennek a protestansok és a görögök között való első érintkezésnek — irja Melchisedec püspök [1]) — mind a két félre megvolt a maga jótékony hatása. A protestansok Keletre s annak jelentékenyebb egyéniségeire vonatkozó ismereteiket gyarapították, a keletiek pedig rokonszenvvel kezdettek viseltetni a német műveltség és tudomány iránt, amelynek eredménye aztán az lett, hogy több jelentékeny egyéniség kezdette látogatni a német egyetemeket. Erre vonatkozóan csak azt akarjuk megemliteni, hogy maga *Pigas Meletie* is, ki tudományáról s orthodox buzgóságáról volt híres s kit ez időben mindenütt ugy tekintettek az orthodoxok, mint az orthodoxia világitó fáklyáját, tanitványai közül tanulmányaik folytatására többeket a németországi egyetemekre küldött. Ezek közé tartozott a mi szerencsétlen *Lukaris* Cirillünk is, kit maga Meletie jelölt ki utódául az alexandriai pátriárkaságban. A protestansok iránt érzett e rokonszenvnek főinditéka az a kegyetlen küzdelem volt, melyet az orhodox Kelet kénytelen volt a pápaság ellen folytatni."

A protestansok és a keleti othodox egyház között való érintkezés e röviden előadott története is arról győzhet meg mindenkit, hogy erre az első lépést az erdélyi reformátusok tették. A protestantismus nem foglalhatott ugyan jelentékenyebb mértékben tért még a magyarországi románság körében sem, de azért mégis döntő hatással volt e népfaj szellemi életére. A nemzeti öntudat felébredéséhez az első lökést ez a mozgalom adta meg azáltal, hogy a katekizmus és az ennek nyomában

[1] *Melchisedec:* Biserica ortodoxă in luptă cu protestantismulu in specialu cu calvinismulu. Bucuresci 1890. 10 és köv. lap.

keletkező vallásos tartalmu könyvek segitségével a román nyelvet bevitte az egyházi életbe, melyben eddigelé általánosan a bulgár, a magasabb hierarchiában pedig a görög uralkodott. A román irodalom első terméke ez a Wurmloch által emlitett káté, amelyet Cipariu „*Invetatura crestinească*"-nak nevez.

E kátének, vagyis mint Cipariu nevezi, ez „Invețatura crestinească"-nak, mai napság már egyetlen példánya sem található. Hogy e káté létezett, azt Wurmloch idézett nyilatkozatából tudjuk, de honnan tudja Cipariu, hogy az „Invențatura crestinească" létezett és minő alapon állithatjuk, hogy e két könyv azonos volt?

Hasdeu hajlandó volt kételkedni abban is, hogy ez az „Invețatura crestinească" egyáltalán létezett-e, miután Cipariu [1]) csak egyszerüen megemlíti minden bővebb körülirás nélkül s azért Cipariuhoz kérdést intézett. „Balázsfalváról 1879. januárius 26-án azt felelte, hogy 1847-ben Bécsben járván, neki egy magyar tudós egy Brassóban nyomatott „Ephemerides" czimü latin könyvet mutatott, mely 1546-ról azt irja, hogy ebben az évben adták ki a „Doctrina Christiana" czimü könyvet román nyelven. Ez a magyar tudós 1849-ben meghalt és könyvei sok kézen által a budapesti magyar Akadémiába jutottak, melyben ő 1874-ben az emlitett könyvet hasztalanul kereste. De Cipariu nem irta: régi-e vagy uj a brassai „Ephemerides"? Mig tehát egy XVI. századbeli iró elő nem kerül, ki e mellett tanuskodik, a szebeni román kátének volta bizonytalan marad."

A Cipariu által emlegetett bécsi magyar tudós, kinek könyvei a magyar tudományos Akadémia birtokába jutottak, *Jancsó* Imre, az erdélyi kanczelláriánál titkár s 1848-ban magyar belügyminiszteri tanácsos volt. Hogy az „Ephemerides" czimü könyv, melyet Cipariunak mutatott, micsoda könyv lehetett eredetileg, nem tudom, de hogy ő honnan tudhatott az oláh káté létéről, azt könnyü kitalálni. Nagy-Szeben városának 1544-ki számadás-könyveiben a többi között ez van beirva: „Ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro

[1]) Chrestomatia seau Analecte Literarie. Adunate si alese de Tim. Cipariu. Blasiu 1858 IX—XXXVIII.

impressione Catechismi Valachi bibale 2 fl." *Jancsó* Imre, mielőtt a bécsi udvari kanczelláriához ment volna, Nagy-Szebenben az erdélyi kincstárnál szolgált s azután is mint oklevél- és régi könyvgyüjtő összeköttetésben állott a szebeni szász és magyar történetbuvárokkal s igy bizonyára ez az adat sem volt előtte ismeretlen.

Ime, hogy Szebenben 1544-ben román nyelvü kátét nyomattak ki, két egykorú adat igazolja: a szebeni számadáskönyv idézett tétele és Wurmloch előbb emlitett levele. Hogy az „Inveţatura crestineascâ", melyet Cipariu *Jancsó* Imre nyomán mint szebeni nyomdaterméket sorol fel, azonos a Wurmloch-féle kátéval, a fennebbiek után semmiféle kétség sem lehet, valamint arról sem, hogy ez az oláh káté, a Luther-féle káté.

Hasdeu, miután nem ismerte a felhozott adatokat, nemcsak a szebeni román káté létét tartja bizonytalannak, de azt is szeretné elhitetni, hogy az első káté, mely román nyelven megjelent, nem a Luther-féle káté volt, hanem egy, az orthodox vallás tanitásait magában foglaló más káté.

Fuchs Márk brassó-városi lelkész azt irja 1559-ből: „Ugyanezen évben márczius 12-én Benkner János a város tanácsosaival együtt reformálta az oláhok egyházát, akiknek meghagyta, hogy tanulják meg a kátét." [1] Benkner — ugymond Hasdeu — tartózkodván minden téritési perfidiától, olyan kátét fordíttatott, mely a keleti egyházbeli keresztényeknél használatos volt. Szerinte ilyen káté a keleti egyházban több volt, de ezek között legnagyobb tekintélye Maximusénak volt, amelyet a görögöktől a keleti szlávok is elfogadtak. Ezektől került aztán a románokhoz és aztán ezt a kátét nyomatta ki románul Benkner. [2])

Fuchs idézett helyén csak annyit mond, hogy Benkner megparancsolta az oláhoknak, hogy tanulják meg a kátét. Ebből nem lehet azt olvasni ki, a mit Hasdeu állit, hogy Benkner fordíttatta románra a kátét. Az eddig eléadottakból világos, hogy miután a káté le volt már egyszer Szebenben románra fordítva,

[1]) *Joseph Trausch:* Schriftsteller Lexikon, oder biographisch-literärische Denkmäler der Siebenbürger Deutschen. Kronstadt 1868—1871. I. 103—105 l.

[2]) *Hasdeu*: Cuvênte din bêtrani. Bucuresci. 1880.

Benkner nem is tarthatta szükségesnek azt ujabban lefordíttatni s hogy egyszerüen a szebeni román kátének tanulását hagyta meg a brassai oláhoknak.

De mi okozza vajjon, hogy olyan tudós ember, mint Hasdeu, a szász krónikás e szavaiból: „reformavit ecclesiam Valachorum *et praecepta Catecheseos illis discenda proposuit* azt olvassa ki, hogy Benkner lefordíttatta a kátét és pedig nem a Lutter-féle kátét, hanem egyszerüen a Maximus-féle orthodox kátét? Egyszerüen magyar gyülölet, a mi kitünik következő szavaiból: „A szászok román vallásos nyomtatványaikkal sohasem törekedtek a magok hitét a románokra is kiterjeszteni. Afféle beavatkozás nem támasztott félelmet és lármát a Kárpátokon túli testvéreinknél, a milyen mindenkor felhangzott, valahányszor kálvinista nézetekkel jelent meg egy-egy román könyv, a mint egy századdal utóbb történt a Kálvin-féle Kátének kiadásakor. Egyébiránt Luther kátéjának román fordítása sem lett volna annyira megbotránkoztató, mert a nagy reformatornak tanítása in genere nagyon kevéssé különbözik az orthodox hittől; mégis hinnünk kell, hogy Benkner János tartózkodott ilyen perfidiától, egyszerü fordítására szorítkozván egy kátének, mely a keleti egyházban a keresztények használatában vala.“

Benkner János szász volt, tehát tartózkodott attól a perfidiától, hogy Luther tanítását terjeszsze; a Kálvin-féle káté kiadását magyarok eszközölték, de ezek egyuttal elég perfidek is voltak terjeszteni a románság között a protestantismust. Hasdeu állítván, hogy a szászok, mikor a protestans szellemű vallásos iratokat románra fordíttatták, nem törekedtek a magok hitét a románok között terjeszteni, arczul üti a logikát és a való igazságot is. Mert, ha nem akarták a románságban a magok hitét terjeszteni, akkor mi okból foglalkoztak e vallásos iratok fordításával? Erre nem tudna Hasdeu kielégítő választ adni. Hogy a való történetek azt bizonyítják, hogy a szászok igen is terjesztették a protestantizmust a románság között, azt az egykoru szász krónikásnak Hasdeu által idézett helye is bizonyítja, a mely azt mondja, hogy Benkner János reformálta az oláhok egyházát is. A ki tudja, hogy azoknak az időknek a nyelvén

mit tesz e kifejezés: reformavit ecclesiam, az azt is tudja, hogy Benkner János, mint a város birája egyszerüen ráoktroyálta a brassai oláhokra Luther tanait.

Egyetlen, de a dolog természetében fekvő különbség van a szászok és a magyarok e tekintetben követett eljárása között. A szászok mindjárt a mozgalom kezdetén indítják meg a románok protestáns hitre való térítését. Akkor tehát, mikor még őket sem ismerte el véglegesen az állami hatalom. E miatt csak szó és írás utján való rábeszéléssel élhettek s nem egyuttal az állam, az egyház és a társadalom szervezett hatalmi eszközeivel is. Mikor majdnem egy századdal később az erdélyi fejedelmek indítják meg a protestáns térítési mozgalmakat az erdélyi románság között, akkor a helvét hitvallás már uralkodó vallás, már közjogilag meghatározott egyházi szervezettel bir s így törekvéseiben támaszkodhatik az államszervezet erejére is. Ez az egyetlen olyan különbség, melyet a kritikai álláspontot elfoglaló történetírónak pillanatra sem szabad szeme elől tévesztenie.

A román történetírás czélja azonban nem az igazság kiderítése, hanem a magyarok ellen való gyűlölet szítása. Hogy a románságban a nemzeti öntudat szikráját és a nemzeti nyelvhez való ragaszkodás érzetét az erdélyi fejedelmek vallásreformáló igyekezete keltette fel s hogy e nélkül a románság nemzeti felébredése és a román nyelv diadalmaskodása vagy egyáltalán soha, vagy pedig csak nagyon későn következett volna be, azt kénytelenek magok a legelfogultabb román írók is elismerni. De hogy ezt a jótéteményt a románság nehogy valahogyan a magyarság számlájára írja, hát azt mondják, hogy ez csak negativ eredmény volt, mert az erdélyi fejedelmek nem a román nemzeti szellem felébresztését, sőt nem is a nép vallásos érdekeit nézték, hanem egyszerűen a kálvinista vallás segítségével magyarosítani akarták a románságot. Aztán élénk és hazug színekkel igyekeznek lefesteni azokat az állítólagos szenvedéseket és üldöztetéseket, melyeknek a protestans vallás terjesztése következtében ki voltak téve a románok.

Petru Maior [1]) volt e tannak is felfedezője és rendszerezője:

[1]) *Petru Maior:* Istoria bisericei Romînilor atît acestor dincoace precum si acelor dincolo de Dunare. Buda, 1821.

„A ki ismerni akarja azokat a szörnyű egyházi üldözéseket — írja Papiu Ilarianu — melyeknek a magyar fejedelmek alatt ki voltak téve a kálvinisták részéről az erdélyi románok, az olvassa el Petru Maior egyháztörténetét. Látni fogja, hogy mint helyezték a román metropolitát és a szinodust a kálvinista szuperintendens czenzurája alá és mint tartottak román egyházi zsinatokat e szuperintendensek elnöklete alatt s mint voltak kénytelenek őket a román esperestek gyalog-hintóban vállaikon vinni s mint kényszerítették a román papokat jobbágyi szolgálatra s mint gúnyolták ki őket a földes urak, oda adván nekik teleltetésre vadászkutyáikat, vagy mint kényszerítették őket, hogy szoktassák a népet a pénteki és szerdai bőjt elhagyására s mint küldöttek erre a czélra a nyakukra felülvizsgálókat. Meg fogja ismerni Száva román metropolitának szenvedéseit a keleti hithez való buzgó ragaszkodása miatt és azt, hogy mint vetik őt börtönbe s mint hozzák ki minden pénteken a börtönből, hogy halálra verjék.“

E tanulmány folyamán meg fogjuk egyenként vizsgálni, hogy mi igaz ezekből a vádakból s valószinű: az eredmény igazolni fogja, hogy az erdélyi fejedelmek tényleg mennyire eltörpülnek az oláh vajdák mellett minden tekintetben, kiknek térítői buzgalmáról egy *Tocháti Minász* nevezetü egykorú és szemtanú örmény író igen fényes tanubizonyságot tesz. *Tocháti Minász* kéziratát a szamos-újvári görög kath. templom könyvtárában őrizik. Moldovából hozták magokkal az Apafi idejében Erdélybe menekült örmények. Magyar fordításban megjelent az *Armenia* czimű folyóirat 1887 juliusi füzetében.

„1551-ben — olvassuk Tochati Minász e kéziratában — az oláh nép nagy vajdája: István; ennek országában sok előkelő örmény lakik, kik mind jó keresztények. Ezeket azonban hirtelen veszedelem éri. Vasárnap reggel (1551 augusztus 16-án) István vajda lóháton ment be az örményeknek a Boldogságos szűz Máriáról nevezett templomába. A szentséget az oltárról elvette és földhöz vágta, melyet aztán gonosz lábak összetapostak. A templomi képeket, a főoltárképet, a kereszteket, szent edényeket mind elvitték. A papokat és szerzeteseket megkötözve, börtönbe vetették. Másnap mindent elvittek a szucsávai templom-

ból: azután a várból hozott ágyukkal szétrombolták. Ki a merre tudott, menekült: erdőbe, pinczékbe. A harangot és a képeket a szucsávai oláh templomba vitték."

„Azután a Szucsáva mellett folyó vizen éghető anyagból nagy házat csináltatott a vajda és maga köré gyüjtötte az örményeket, kikhez így szólott: „Legyetek mindnyájan oláhokká és keresztelkedjetek meg a mi vallásunk szerint. Ha felveszitek a görög vallást, kitünő hivatalokat adok nektek." Mire az örmények azt felelték: „Mi meg vagyunk keresztelve, mi keresztények vagyunk." Erre a vajda azt mondá; „Ha el nem fogadjátok a görög vallást, e házba záratlak és tűzzel égetlek el mindnyájatokat!" Azután közülök sokat elfogat és görög szertartás szerint erővel ujra megkereszteltet. „Ki ellenszegül, annak kezeit vágatom le, szemeit szuratom ki." A püspök haját lenyirták, szakállát leborotválták és olyan ruhát öltöttek rá, milyent a görög szertartásu papok viseltek. A nőket oláh ruhába öltöztették. Kiállhatatlan kínokat szenvedtek az örmények. Julián, Holofernes, Herodes ilyen dolgot nem műveltek."

„A voithokat (örmény birákat) előhivatta és mind megkereszteltette őket. „Országomban — mondja a vajda — örmény ne maradjon, mindenki görög vallás szerint éljen." Azután parancsot adot ki, hogy azokat a templomokat, melyeket az örmények Rimnik Sarat, Jassy, Vaslui, Botosán és Román városokban építettek, rontsák le. A botosáni örmények templomuk ékszereit mind a vajdának igérték, ha megkiméli szentegyházukat, de mindhiában, ez is szétromboltatott. Román város papja, Chácsadur is sokat szenvedett vallásáért. Kezét-lábát megkötözték, két szemét kiszurták. Ezek láttára sok örmény költözött ki s hagyta ott Oláhországot."[1])

El kell ismerni, hogy István vajda oláh vajdához egészen méltó humanus szellemben igyekezett gör. keleti vallásra tériteni az örményeket. Nem fordíttatja örményre a „Pravila bisericeasca"-t, hanem egyszerüen a fennebb vázolt módon veszi gyakorlati alkalmazásba ennek a könyvnek azon tanitását, hogy

[1]) Lásd *Moldován Gergely:* „A reformatio hatása a román népre Erdélyben" czimü értekezését. Budapesti Szemle. 1890. jul. és aug. számok.

minden nem görög ritusu néptől, különösen az örményektől, mint eretnekektől óvakodni kell s nem is szabad velök érintkezni.'

A szászok Benkner után sem szüntek meg érdeklődni a román vallásos irodalom iránt. 1580-ban jelenik meg Brassóban egy „Evangelia cu învețatura" vagyis helyesebb czimével „Telcului Evangeliloru" azaz Homiliarium, az evangeliumok magyarázatos kiadása. Ennek „Előszavában" a következőket olvassuk: „Én Hirschel Lukács, Brassó városának birája s az egész Barczaság ispánja, lelkemnek nagy buzgóságával vettem kezemben ezt a derék könyvet. Mert sok helyen kerestem, mig Havasalföldén Szerafim metropolitánál megtaláltam, amin nagyon megörvendettem. Ő Szentsége hathatós kérésemre ide adá nekem Gennadius és még sok pópának örömünkre. Mindezeknek óhajtására és Szerafimnak beleegyezésével odaadám Coresi diakonusnak, ki tudós mester vala e dologban. Ez a brassai skiai egyháznak Jane és Michai pópái segitségével a szerb nyelvből oláhra fordította. Sok képet is tettem belé, mert nem sajnáltam a költséget a könyvtől, melyet a háromságos Isten tiszteletére és a keresztény emberek oktatására kinyomattam."

Ime tehát Brassó szász birája fordittatja az evangeliumot ó-bulgár nyelvből románra. A reformáczió a bibliára támaszkodik s a biblia nemzeti nyelvre való forditása mindenütt a legczélszerübb eszköz a közvéleményt előkésziteni a reformáczió tanainak befogadására. Ezért adja az evangeliumokat Hirschel Lukács román nyelven a románok kezébe. Hirschel Lukácsnak csakhamar a protestans magyarok közül is akad buzgó követője. Egy másik Homiliarium „Evangelia cu telcului" ugyancsak ez időben jelenik meg Brassóban *Forró* Miklós költségén. *Tordasi* Mihály pedig maga mellé vévén *Hercze* István káránsebesi, *Zákán* Efreut szászsebesi, *Pestisel* Mózes lugosi és *Archirie* vajdahunyadi papokat, Mózes öt könyvét ezek segitségével lefordítja és 1581-ben Geszti Ferencz költségén kinyomatja. Ime azt, amit a szászok kezdettek, a magyarok folytatják s igy együttesen vetik meg a román nemzeti irodalom alapját.

Az első román nyelvű nyomtatott könyv a szebeni káté után csak egy század mulva jelenik meg az oláh vajdaságok-

ban. „De annyi rossz között mégis származott egy akaratlan jó a románok ellenségeitől — kénytelen a dáko-román történetírás egyik bajnoka is elismerni. — A magyar fejedelmek román nyelvre fordíttatták az egyházi könyveket — és ez volt az első nagy lépés a román irodalomban — azzal a gondolattal, hogy ily módon szakadást idézzenek elő a románok és a keleti egyház között. A magyarok nem érték el czéljokat, de a románok megszabadultak a szláv nyelv nyomása alól, a mely annyi századoktól fogva, mióta csak érintkezésbe jöttek a bulgárokkal és más szláv nemzetekkel, tért foglalván a román egyházban, megvastagította a tudatlanság sötétségét és vaspálczával uralkodott a románokon." [1])

Ettől a vas kormánypálczától pedig, ha a szászok és a magyarok meg nem indítják köztök a protestáns tanok terjesztését, a románok vagy soha, vagy pedig csak nagyon későn szabadulnak meg. Mig ellenkezően, a kezdődő román irodalom majdnem minden jelentékenyebb terméke Erdélyben, tehát magyar földön jön létre. Igy még a „Telculu Evanghelilor" előtt három évvel ugyancsak Brassóban lát napvilágot (1577). Coresinak egy másik könyve, a híres „Psaltirea" is, melyet mint az Előszóban maga Coresi megjegyzi, szintén Hirschel Lukács segítségével nyomatott ki Brassóban. Ugyancsak erdélyi termék a román irodalom egyik legérdekesebb nyelvemléke, a híres „Mohácsi codex" is, melyet „Grigorie Popa" írt, ki 1580—1620 között működött. E codex különféle iratokból van összeállítva, melyeket részint maga írt, részint pedig ó-szlávból fordított. Legérdekesebb része ennek a codexnek román irodalmi szempontból az a rész, mely a 21—126. lapig terjed s a mely nem Grigorie pópa kézirata, hanem Hasdeu véleménye szerint 1550-ből származó régebbi kézirat, melynek tartalma egészen bogomil szellemű.

Minket leginkább a benne közlött Luther-féle káté szempontjából érdekel ez a kodex, mert azt bizonyítja, hogy Grigorie pópa ismerte és rokonszenvezett is a protestantismussal, mert

[1]) *Ilarianu Papiu*: Istoria romaniloru din Dacia Superiore. I. 62. l.

ha ez az eset fenn nem forgott volna, bizonyára nem másolta volna le ezt a kátét.

Hogy ez a protestáns propaganda nem működött sikertelenül a románok között, annak nyomát a régi erdélyi törvények között is megtaláljuk. Igy az 1566-ban Szebenben tartott országgyülés végzései között, tehát a kálvinista vallás receptiója után két évvel, ezeket olvassuk: „Hogy az azelőtt való artikulusok tartása szerint az evangelium predikálása semminémü nemzet között meg ne háboríttassék, sőt minden bálványozások és isten ellen való káromlások közűlök kitisztíttassanak és megszünjenek. Azért újabban végeztetett, hogy ez birodalombul minden nemzetség közül efféle bálványozások kitöröltessenek és az Isten igéje szabadon kihirdettessék, *kiváltképen pedig az oláhok között, kiknek pásztorai vakok lévén, vakokat vezetnek* és eképen mind magokat, mind az szegény községet veszedelembe vitték. Azokhoz, kik az igazságnak engedni nem akarnak, ő felsége parancsolja, hogy *György püspökkel, superintendenssel* a bibliából megvetélkedjenek és az igazságnak értelmire menjenek. Kik ha úgy is az megértett igazságnak helyt nem adnának, eltávoztassanak vagy oláh püspök, vagy papok, vagy kalugerek legyenek és *mindenek csak az egy választott püspökhöz, György superintendenshez és az ő tőle választott papokhoz hallgassanak. A kik pedig* ezeket megháborítanák, hitlenségnek poenájával büntettessenek.“

Hasonló értelmü végzést hoz az 1577-ki országgyülés is: „Sokan lévén az oláhok közt, kiket Isten megvilágosított, hogy elhagyták a görög egyházat és a magok nyelvén olvassák Isten igéjét, de superintendensök elhalván, tehát azt határozzuk, hogy ők is egy tudós és istenfélő embert válasszanak magok közül, minél fogva az Isten igéjének hirdetése meg ne szünjék, sőt inkább terjedjen közöttök.“

Ime 1566-ban, két évvel mindjárt a kálvinista vallás recipiálása után egy György nevű oláh református püspökre találunk. Tiz évvel később ez a püspök már nem él s azért a rendek országgyülésileg intézkednek, hogy magoknak uj püspököt válaszszanak. De az oláh református egyház szervezése tovább foly. A debreczeni zsinat kimondja, hogy a református oláhok

között espereseket kell választani, a kik különösen arra ügyeljenek, hogy a pópák áttérése igazán meggyőződésből történjék, s ne csak azért, hogy ily módon a jobbágyság terhe alól magokat felszabadítsák.[1])

A román irók azzal vádolják az erdélyi fejedelmeket, hogy a reformácziót azért terjesztették a románok között, mert ily módon vélték őket legczélszerűbben nemzetiségüktől megfosztani és teljesen megmagyarosítani. Ha az erdélyi fejedelmek és az erdélyi törvényhozók előtt ez a czél lebegett volna, bizonyára a református hitre áttért oláhokat nem szervezték volna saját külön püspökeik és esperestjeik hatósága alatt, ugyszólván román nemzeti református egyházzá, hanem egyszerűen bekebelezték volna a magyar református egyházba.

Az idézett két törvényczikk és zsinati végzés azonban azt bizonyítják, hogy az erdélyi fejedelmek mindjárt kezdetben külön és önállóan szervezték a református hitre áttért oláhok egyházát, mert czéljok nem a magyarosítás volt, hanem az, hogy az Isten igéjének hirdetése meg ne szünjék közöttök, sőt inkább terjedjen. E századokban előtérben a vallások kérdése állott s nem a nemzetiségé. A magyar állam szervezete az erdélyi fejedelmek idejében a nemességen nyugodott. Az állam jellegét ez a nemesség adta meg tekintet nélkül arra, hogy a politikai jogokkal nem biró parasztok milyen nemzetiségüek. A nemesség magyar volt s e miatt az állam jellege is magyar és nemzeti, melyet kétségbe vonni nem is jutott ez időkben soha senkinek eszébe. Hogyan juthatott volna tehát az erdélyi fejedelmeknek és az erdélyi törvényhozásnak olyan dolog eszökbe, a melynek fontossága csak akkor lett nyilvánvalóvá, mikor a demokratikus eszmék századok mulva a magyar állam régi szervezetét és alkotmányát teljesen átalakítva, uj alapokon építették fel?

[2]) *Hunfalvy Pál*: Az oláhok története. II. köt. 333. l.

III.

A reformáczió Moldovában és Despot (Heraklid) vajda szerepe.

A reformáczió terjesztése körül való minden mozgalom háttere még az oláh vajdaságokban is Magyarországon volt. Moldvai történetek Petru Rares vajdától Lapusneanu vajdáig. Bazilik János vagy másképen Heraklid Jakab ifjuságának története. V. Károly császár hitelesítteti Heraklid hamis genealogiáját. Heraklid Wittembergában telepedik le. Hamis genealogiája szerint ő a moldvai trón örököse. Érintkezik Radziwil lengyel kanczellárral és bemegy Moldovába. Onnan Lapusneanu kikergeti. Miksa főherczegtől kéri ügye pártolását, de sikertelenül. Késmárkra vetődik. Ismeretséget köt Székely Antal magyar és Roussel franczia kapitányokkal. Moldvába tör, de onnan kiverik. Szepességre Laszkyhoz menekül. Laszky és Zay Ferencz segítségével megnyeri a bécsi udvar pártolását. Lengyelországon át Moldvába tör. Elkergeti Lapusneanut. A boérok elismerik uroknak. Konstantinápolyban is megerősítik. Titkos protestansnak tartják. A protestantizmussal való rokonszenvezésének bizonyítékai. Ungnád János, szlovén nyelven nyomtatott protestáns könyveket küld Moldovába. E könyvek története. Balfogásai következtében elveszti a moldovai trónt. A kotnári első román iskola és a román irók erre vonatkozó nézetei. A világosság első sugarát román földön ez az iskola gyújtotta meg.

Nyomon követve azt a mozgalmat, melyet a protestans törekvések a románság körében a moldovai és havaselföldi vajdaságok területén is előidéztek, azt tapasztaljuk, hogy háttere ennek is Magyarországon volt.

A Rares Petru halála után való idők történetét következőképen beszéli el egy román iskolai könyv: »Petru Rares halála után a boérok fiát, Illést választották fejedelemmé (1546—1551), kinek jobban tetszett a mulatság és a gyilkolás, mint az uralkodás. Ezért önként átengedte a trónt testvérének, Istvánnak és anyjának. Elment Konstantinápolyba és ott törökké lett. Rares István is (1551—1552) kicsapongó mulatozással töltötte idejét, tömérdek kegyetlenséget követvén el: egyiknek levágatta orrát, fülét, nyelvét, kezeit, másiknak szemét szuratta ki vagy forró

ólmot öntetett a szájába, sőt egy izben elhatározta, hogy megöleti összes divánját. A boérok és az ország nem tudván tovább tűrni embertelen gonoszságait, titokban egyetértésre jutottak a Lengyelországba menekült boérokkal és a Pruth mellett a „Czuczorai hid"-nál megölték."

„Ekkor a boérok közül mintegy 300-an Lengyelországba mentek, hogy onnan fejedelmül haza hozzák Petrea Lapusneanut. Egy másik párt, melynek élén Sturdza moldovai procurator és Movilla hetman állottak, rászedetve Petru Rares özvegyétől, Helenától, Joldea comist választotta vajdává, a ki el volt jegyezve Ruxandaval, Petru Rares leányával. A többi boérok Moczok vezérlete alatt egy lengyel segédcsapatokból és boerokból álló serget küldöttek ellenök. E sereg Sipot falu mellett körülvette Sturdzát, Movilat és Joldeát. Ezek vitézül küzdöttek, de hasztalan, mert Moczok felgyujtván a falut, őket kézrekerítette. Lapusneanu Joldea-nak orrát levágatta és kolostorba küldötte. A más két nagy boérnak pedig megkegyelmezett. Igy hát Joldea csak 3 napig uralkodott. Petrea Lapusneanu a trónra lépvén (1552—1561) Sándor nevet vett fel. Bement Erdélybe, hogy megsegítse a törököket Temesvár visszavételében és visszaadja a Magyarország fölött való uralmat Izabella királynénak és fiának, János Zsigmondnak. Az uralkodásból azonban egy Jacob Heraklide nevű görög kibuktatta."

Ez a Jacob Heraklide egyik legérdekesebb kalandora a XVI. század zavaros és meglepő fordulatokban gazdag történeteinek. Igazi neve Bazilik János volt és 1510-ben Kréta szigetén született, hol atyja egy kereskedőhajó kapitánya volt. Még mint gyermek ifju egy Jakab nevű gazdag görög szolgálatába állott, a ki magát a Heraklid nemzetségből származtatta és Számosz, Párosz szigetek despotájának nevezte. Ez az állítólagos Heraklid Jakab nagyon megkedvelte az eszes gyermeket és kitünő mesterek keze alá adta, hol az akkor szokásos tanulmányokban nagy haladást tett, különösen kitüntetvén magát a görög és latin irodalomban.

Nevelő atyja, Heraklid Jakab, mint egy görög zsoldos csapat vezére V. Károly szolgálatába állott és a Peloponnesusban nagyon kitüntette magát. A császári csapatokkal együtt

került Spanyolországba, hová magával vitte fogadott fiát is. Itt sulyos betegségbe esett, de miután Bazilikot halálos ágyán fiává és örökösévé fogadta, jobb létre szenderült. Bazilik átvevén nevelő atyjának iratait, magát Heraklid Jakabnak nevezte el és elhunyt ura fiának adta ki. Nevelő atyja görög és albán csapatjának parancsnokságát átvette s magát több ízben kitüntette. Annyira megnyerte Károly császár kegyét, hogy az őt nemcsak elhunyt nevelő atyja kiváltságaival ajándékozta meg, de egyuttal arra is felhatalmazta, hogy mint állítólagos görög despota udvari költőt és jegyzőket is tarthasson.

1556-ban egy Diassorinos Jakab nevü társával Wittembergben telepedett meg, hol valóságos kis udvart tartott, mint Heraklid utóda, Számosz és Párosz szigeteinek ura. Társa, Diassorinosz is ugy adta ki magát, mint Doris tartományának ura. Itt Melanchtonnal és a reformáczió főbb embereivel megismerkedve, mindketten protestánsokká lettek. Melanchtonnak több olyan levele maradt ránk, melyeket e Heraklid Jakabhoz, recte Bazilik Jánoshoz írt. Wittembergből a brandenburgi választó fejedelem ajánló levelével Lengyelországba a lengyel protestansok főnökéhez, Radzivil lithván kanczellárhoz ment. Itt aztán előmutatja nevelő atyjának, Heraklid Jakabnak azt a fényes genealogiáját, melyet V. Károly hitelesített. Ebből aztán kitűnt, hogy Rares Péter vajda felesége, az ő atyjának egyik rokona, Heraklid Ilona volt, a kinek ő fia lett volna. Ez az Ilona pedig Roxandanak, Lapusneanu vajda feleségének volt édes anyja. Igy tehát a moldovai trón őt illeti.

E követelését Radzivil kanczellár is igazoltnak találta s némi támogatást adott neki, hogy Moldovába mehessen jogait érvényesíteni; 1557-ben meg is jelent Moldovában, hol a boérokkal nem csak azt hitette el, hogy ő Rares Péter Ilona nevű özvegyének fia és igy Ruxandának testvére is, hanem azt is, hogy neki összeköttetéseinél fogva majd sikerülni fog Moldovát a török hatalom alól fel is szabadítani. Lapusneanu értesülvén a görög kalandor terveiről, elhatározza, hogy elteteti láb alól. De Bazilik alias Heraklid Jakab elég korán észrevette, hogy mit tervez ellene a vajda és a veszedelem elől idejekorán Brassóba szökött, hol fényes családi genealogiáját kinyomatta.

Brassóban csak rövid ideig tartózkodhatott, mert Lapusneanu vajda kiadatását követelte. Brassóból Ausztriába ment, hol a cseh királylyá lett Miksával, Ferdinand fiával jut közelebbi ismeretségbe. Miksának megmutatja a boéroktól kapott sürgető leveleket és kéri, hogy segitse a moldovai trón elfoglalásában. Miután Miksától nem bir semmit hamarosan kieszközölni, Lengyelországba indul, de utközben megáll Késmárkon Laszkynál, ki ekkor a 13 szepességi városnak lengyel kormányzója volt. Laszkyt terveinek megnyeri s az ő közvetitésével megismerkedik Székely Antal magyar és Roussel franczia kapitányokkal.

Ezalatt a Lengyelországba menekült moldovai boérok közül is többen Szepességre gyültek. Laszkytól kölcsönzött pénzzel 9 ágyut vásárol és magyar s lengyel zsoldosokból egy kis serget állit össze, hogy azzal betörjön Moldovába. A lengyel király azonban elüzeti seregét s ő ujra Brassóba menekül, hol János Zsigmond el akarja fogatni, de a veszedelmet ez alkalommal is szerencsésen elkerüli s visszatér Szepességre Laszkyhoz.

Laszkytól 10.000 aranyat kap kölcsön s azután Zay Ferenczhez, Kassa város kapitányához fordul, kit ügyének meg is nyer. Zayval együtt levelet ir a királyhoz, Ferdinándhoz, melyben ügyének pártolását kéri. Levelét a királyi tanács a törökre való tekintetből titokban tárgyalja. Ferdinánd kérését elutasitandónak véli, de Forgách Ferencz azt hiszi, hogy titokban lehetne segiteni, mert hiszen ha vállalata sikerül, az Magyarországnak nagy hasznára fog lenni. Ferdinánd tehát beleegyezik, hogy Bazilik-nak e hadjáratra 8000 frtot adjanak és azt is megengedik, hogy titokban Magyarország területén hadat fogadhasson. Laszky és Zay Ferencz mindenben előmozditották Heraklid terveit s igy csakhamar összegyült a vállalathoz szükséges sereg, melynek tényleges vezére Székely Antal, alvezérei pedig Roussel franczia kapitány és a sziléziai Rukunsky lettek. Hogy Lapusneanu vajdát teljesen félrevezesse, nemcsak betegséget szinlelt, hanem magát Késmárkon szinleg még el is temetteté.

A sereg Székely Antal vezérlete alatt be is tört Moldovába. Itt azonban a helyett, hogy a boérok hozzácsatlakoztak volna, nagy veszedelembe jutott, mert mig a lengyel király csapatai

nyomon követték, addig Lapusneanu tekintélyes haderővel állja el utját. Székely és Laszky azonban csapataikkal megrohanják a moldovai hadakat és szétszórják. Győzelmüket Moczok fővezér árulása is segit teljessé tenni. Lapusneanu a vesztett csata után Konstantinápolyba szalad. A püspökök és a boérok sietnek Heraklidot uroknak ismerni és meghódolván, János név alatt vajdává teszik. Csakhamar sikerül kieszközölnie azt is, hogy Konstantinápolyban is elismerjék.

Lassanként azonban a nyugtalan moldovai közvélemény ellene fordul. Legtöbbet ártott neki, hogy bár szinleg a gör. kel. valláshoz tartott és engedelmességet is fogadott a konstantinápolyi patriárkának, de protestáns rokonszenveiről nem tudott lemondani s ezek őt a titkos protestánsság gyanujába keverték. Növelte e gyanut még az a körülmény is, hogy Kotnárban, egy szász és magyar népességü helységben a protestáns Sommer igazgatása alatt iskolát állitott fel. Ez iskola tanáraiul Peucer Gáspárt, Melanchton vejét és a krakói Rhetikus Joakimot hivta meg. A román egyházak rendezésére pedig Lengyelországból egy Luzsinszki János nevű nős papot hivott be. Különösen a házassági viszony szabályozását tüzte ki első feladatul. A magyar és szász lakosság házassági ügyeinek rendezését és válópöreit Luzsinszkira bizta, mig a moldovaiak hasonló ügyeit könyörtelen szigorral maga intézte. Életirója, Sommer e szigorusága jellemzéseül elbeszéli, hogy csak egy óra alatt hat boért látott bigamia miatt vesztőhelyre vitetni. Hogy tényleg a protestans vallást követi, a moldovaiakat még jobban meggyőzte avval a tettével, hogy a protestans vallásu Zborovszky krakói porkolábnak leányát vette feleségül.

Külföldön ismerték a protestantizmushoz való hajlandóságát s ezért Ungnad János szlovén nyelven, cirill betükkel protestans szellemü könyveket nyomatott s azokat a reformáczió terjesztésére a pécsi eredetü Schreiber Wolfgangtól Moldovába küldötte s egyuttal izenetet is küldött a vajdának. A vajda attól tartott, hogy ha megengedi vagy épen pártolja a protestáns szellemű könyvek terjesztését, az orthodox hitü papság fel fogja izgatni a népet; azért cselhez folyamodott. A könyveket lefoglaltatta és Schreibernek azt mondotta, hogy a könyvek terjesz-

tését csak ugy engedi meg, ha Ungnad izenetét irásban is közli vele. Mikor Ungnad levelét megkapta, azt Schreiberrel együtt Konstantinápolyba küldötte, hol Schreibert a szultán gályarabságra itélte, amelyből csak később, sok utánjárásra szabadult meg.

Hasztalan volt mindez óvatosság, mert nemcsak a gyanu, hanem a kormányzatával való elégedetlenség is növekedett. Mikor a templomok arany- és ezüst-edényeit és ékszereit lefoglaltatta, hogy azokból pénzt veressen, az orthodox vallás egyenes ellenségének, sőt eretneknek és pogánynak tünt fel minden igazhivő orthodox szemében. Miután mindjárt trónralépése alkalmával elkövette azt a hibát, hogy Roussel kapitányt és Székely Antalt költségkimélés szempontjából hadaikkal együtt elbocsátotta, alig tartván meg szolgálatában egy pár száz székely zsoldost, Lapusneanu hivei egyre nyiltabban léptek fel és az ellene szőtt összeesküvés hálózata úgyszólván befonta az egész Moldovát. Szebeni pénzverője, Wolfgang figyelmeztette ez összeesküvésre, de ő e figyelmeztetést még rossz néven vette, nem hogy tett volna valamit ellene. E közben püspökét, Luzsinskit is megmérgezték, kit özvegye Jassiban temettetett el.

Egy izben híre terjedt, hogy a tatárok Moldovába törtek be. 300 magyar lovasát egynehány ezer moldovai társaságában a határszélre küldi, a hol azonban a tatárnak nyoma sem volt. Éjnek idején a külön táborban levő és mitsem sejtő magyarokat a moldovaiak orozva megtámadják s mind egy szálig levágják. Másnap a lázadók Szucsavába, a fejedelem székhelyére vonulnak s ott a vajda várát megrohanják s a vajda hiveit lekonczolják. De ezzel sem elégednek meg, hanem rávetik magokat a városban élő német, olasz és magyar kereskedőkre és iparosokra, és azokat egytől-egyig levágják. Luzsinszky özvegyét megfojtják s azután kimennek Kotnárba s ott az iskolát lerombolják, a tanítványokat szétverik, az ott lakó tanitókat és kath. papokat meggyilkolják. Sommer az iskola igazgatója maga is csak nagy nehezen tud elmenekülni, míg végre három hónapi bujdosás után Erdélybe érkezik.

Igy pusztítja el román földön az első iskolát s a vele kap-

csolatos könyvtárt[1]) az orthodox és román nemzeti visszahatás. Emlegetnek ugyan a román írók egy jogi iskolát, mely Alexandru cel bun idejében Suceava városában virágzott volna, de ez iskola léte mellett nem bizonyít semmiféle okleveles adat. Az első román iskola, melyről biztos tudomásunk van, a Despot vajda által alapított e kotnári iskola. Miron Costin régi román krónikás azt mondja, hogy ezek a kotnári iskolához hozott tanárok katholikusok voltak s hogy e vajda uralkodása alatt Moldovában „a jezsuiták s a nyugati egyház másféle papjai nagyon elszaporodtak.“ A fennebbiekből kitünik, hogy Miron Costin e tudósítása tévedésen alapul, mert a kotnári iskola tanárai protestánsok voltak.

A román írók mintegy restelkedve beszélnek ez iskoláról, mintha szégyellenék, hogy a nyugati kulturának ez első tűzhelyét a román felekezeti türelmetlenség semmisítette meg. „A Despot vajdától 1562-ben Cotnar-ban alapított iskola — írja egy román irodalomtörténeti író [2]) — a melyről nálunk annyi szó esett, vallásos czélzatokkal biró idegen iskola volt, a melyet Despot azért helyezett Cotnarba, mert ott nagyon sok idegen katholikus, szász és magyar lakos volt.“ Tehát idegen iskola volt, a melyért nem volt kár román szempontból, ha elpusztult is. Urechia azonban méltányosabb ez iskolával szemben. „Akárhogy legyen és megmaradva a vallásos szempont mellett is, de annyi bizonyos, hogy a moldovai társadalom kulturális javulás tekintetében nyert azon tudós férfiaktól, a kik többen voltak azon tanitók között, kiket ez iskolához hoztak.“[3])

[1]) *Miron Costin.* Opere complete de V. A. Urechia. Tom. II. pag. 320. és „Nec Bibliothecae construendae cogitationem abjecerat, quod principibus viris eam rem plurimum ornamenti et dignitatis adferre haberet persuasissimum: Scholam item in oppido Cottanar, quod ferme a Saxonibus et Hungaris habitatur, erigere coeperat, collecti passim ex provincia pueris, quos docere, ali, vestiri ex suo curabat aerario, constituto satis liberali Magistris, pro ea discentium paucitate, stipendio, quo tempore et nos ad docendum illuc missi sumus, sex mensibus prioribus aulam inter scribas secuti. *Vita Jacobi Despotae* Moldovarum reguli descripta a Johanne Sommero. Witebergae 29—30. lap.

[2]) *Ar. Densusianu*: Istoria limbei si literaturei române. Editiunea a dóua. Jasi 1894. 133—134. l.

[3]) *Urechia*: Istoria scólelor de la 1800—1864. Tom. I. 5. l.

Despot voda, kinél minden kalandor volta mellett is a görög és a nyugati míveltségben egyformán jártasabb ember aligha ült valaha oláh vajdai trónon, magyar segítséggel jutott a trónra. Az első iskolát román területen ez a vajda állítja fel egy szász és magyar lakosságu városkában. Tehát a nyugati míveltség fáklyáját magyar segítséggel gyújtja meg román földön. Rövid ideig világít ugyan e fáklya, de a higgadtabb román írók felfogása szerint is fényt és világosságot áraszt azokban a szivekben, melyek fölé épen a román írók szavai szerént a szlavismus a tudatlanság vastag ködét borította. Ezt a fáklyát a román felekezeti elfogultság oltotta el, mely jobban érezte magát a szlavizmus szellemi sötétségében, mint a nyugati eszmék azon világosságában, mely magyar földről esett át közéjök. A cotnari iskolát lerombolták a románok s ez az oka, hogy a reformáczio jóformán érintetlenül hagyta őket, mint akárcsak a középkor lovagisága és a renaissance. A kisebb népeket a nagy nemzetek által teremtett kulturalis közösséghez ezekben a nagy kulturtörténelmi mozgalmakban való részvétel fűzi, nem pedig a római eredet és a nyugati latin népekhez való atyafiság hangzatos emlegetése. A magyar nemzet nem rokona egyetlen európai nemzetnek sem. Ázsiai származású kétségtelenül, de ezeréves multja minden szálával oda van fűzve a nyugati nagy nemzetekhez, mert minden európai eszmeáramlat megtalálta itt visszhangját és továbbfejlesztését.

Despot vajda halála után mintegy 18 évvel egy másik kalandor foglalja el Moldova trónját: *Jancu Sasu* vagy Joan Luteranul. Magát Petru Rares természetes fiának adja ki, de még csak román eredetü sem volt, hanem mint neve is mutatja, erdélyi szász. „Sok istentelen gonosz dolgot követett el Jancu vajda uralkodása alatt — irja Miron Costin — melytől az egész ország megborzadt, mivel *az igazi vallást nem szerette.*“ Biztos nyomai vannak, hogy ez a kalandor is igyekezett propagandát csinálni Moldovában a protestantismusnak, s eredménye is lett volna, ha erkölcstelen életével és zsarolásaival meg nem utáltatja magát a néppel s ha három évi uralkodás után Báthori István lengyel király a vajdai székből el nem kergetteti.

IV.

Hogyan keletkezik Erdélyben az önálló gör. kel. román egyház?

A gör. kel. román metropolitaság állitólagos történetei Sinkai, Petru Maior, Klein Sámuel és tanítványaik szerint. Ulfilastól Unilasig. Unilastól Hierotheusig kitölthetetlen hézag van, úgyszintén Hierotheus utódától 1348-ig. Mi a valóságos oka e hézagoknak? A gör. kel. metropoliták sorrendje 1348—1696-ig, úgy a mint azt a román történetírók előadják. E metropolitaság székhelye Ulfilastól megszünéséig állandóan Gyulafehérvárott volt. E metropolitaság önálló volt. A jenei metropolitaság. Hogyan keletkezett Popea szerint ez a jenei metropolitaság? A dako-román történetírás ez álmodozásaival szemben oklevelesen mit lehet tudni az oláhok első egyházi viszonyairól? Az oláhok kezdetben az ochridai bulgár érseknek vannak alárendelve. Paleologos Mihály 1272-ben Basilios császár erre vonatkozó chrysovulját ujra megerősíti. Kalojanos és a Rómával való egyesülési kisérletek története. Az oláhság egyházi és kulturális függősége a bulgároktól. Jón Bogdán erre vonatkozó nézete. 1350. előtt egyházi szervezetnek az oláh vajdaságokban nyoma sincs. Oklevelekből mutatható ki, hogy ugy Havaselföldén, mint Moldovában a gör. kel. önálló egyház a vajdaságokkal egyszerre keletkezik. A Magyarországra beköltöző románság ez egyházaktól függ. Első nyomai az oláh egyház Magyarországon való megalakulásának. Az első gör. kel. egyházi középpontokat nálunk az egyes zárdák képezik. Hogy az igumenek (zárdafőnökök) püspöki jogokat gyakoroltak, oklevelesen bizonyítható. E miatt a XV. században és a XVI. elején majd itt, majd amott tünik fel egy-egy püspöki joghatóságot gyakorló igumen. Ezekből a román történetirás suffraganeus püspököket csinál. Mi a czélzata a román történetirásnak, mikor elbeszéli a gör. kel. hierarchia általa gyártott történeteit? Az első oklevelesen feltünő gyulafehérvári püspökre vonatkozó oklevelek. Egy valószinűen szándékos tévedésből eredő másolási hiba. Okleveles bizonyítékai annak, hogy az erdélyi gör. kel. egyház a havaselfölditől függött. Báthory Zsigmond szerződése Mihály vajdával. A „Pravila bisericéscă“. A gör. keleti önálló román egyházat Erdélyben a reformáczió mozgalmai által okozott körülmények hozzák létre. A kálvinista egyházjog nagy hatással van ez egyház szervezetének fejlődésére. Az erre vonatkozó bizonyitékok. Az erdélyi fejedelemség okozza azt is, hogy a gör. kel. püspökség állandó székhelye a XVI. és XVII. században Gyulafehérvárott legyen. A cuius regio eius religio-féle elv Erdélyben nem volt érvényes. Az erre vonatkozó törvény.

Baritiu azt mondja: „arról, hogy a gör. kel. román klérus Erdélyben a reformáczióig valamelyes politikai szerepet játszott volna, nem tudunk semmit“. Baritiunak tökéletesen igaza van, de nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy a dako-román történetírás sem tudja szépen összefüggő előadásban elbeszélni a gör. kel. egyház történetét a reformácziót megelőző korszakban is. Említettük, hogy Teofil, ki a niceai zsinaton (325.) részt vett, e felfogás szerint dácziai román keresztény püspök lett volna s hogy Erdély első román metropolitája Ulfilas püspök volt.

„A 376. évnél említettem, hogy Ulfilas Erdély metropolitája, a hunoktól való félelmében a gótok és a románok egy részével átment Thrácziába és mindazok, a kik vele átmentek, ariánusokká lettek, de a többi románok, kik megmaradtak a hunok alatt Moldovában, Bessarabiában és Havaselföldén és a gótok alatt, vagy függetlenül Erdélyben egész a Tiszáig, megőrizték orthodox hitüket, a minő hitűeknek kellett lenniök okvetetlen azon metropolitáknak is, a kik Ulfilas után következtek.“ [1]) Ulfilas után ugyancsak Sinkai szerint Sevinas vagy Selinas következett, a ki azonban Alarikkal együtt átment a Dunán. Utána aztán Unilas lett román metropolita Erdélyben. Unilas után, Hierotheusig, tehát 404-től 984-ig nem tudunk semmit az erdélyi román metropolitákról, noha a IV. ekumeni zsinaton (451-ben) két püspök volt jelen a két Daciából, sőt az V. ekumeni zsinaton is jelen volt egy Pál nevű dácziai püspök.

Sinkai és követői azon gót és más nemzetiségű püspököket, kikről ez időkből emlités van téve, egyszerüen azzal az indokolással, hogy miután a régi Dacia területén voltak püspökök, a hol szerintök a román nép Traján óta szakadatlan kontiunitásban élt, — megteszik olyan orthodox román érsekeknek, mint akárcsak Siaguna volt. Igy aztán nem volt nagy mesterség Nicolau Popea jelenlegi karánsebesi püspöknek könyvet írni, az erdélyi régi orthodox román metropolia megszüntetésének és helyreállításának történetéről, [2]) — de hogy az ilyes fajtájú

[1]) Cronica Românilor de Sincai I. Tom. 73. l.

[2]) *Nicolau Popea:* Vechia metropolia orthodoxa romana a Transilvaniei, suprimerea si restaurarea ei. Sabiniu. 1870.

történetirást lehet-e mai napság komolyan venni, megitélheti mindenki, a ki figyelmére méltatta a fennebb előadott dolgokat.

Unila metropolitaságától Hierotheuséig a dako-román történetírás felfogása szerint is, mintegy 500 éves hézag van. És ez természetes dolog, mert a gótok elpusztulása után a történelem nem beszél többé gót püspökökről s így azokat nem is lehet gör. kel. román metropolitákká tenni.

Említettük már előbb is, hogy Scylitzes (1057) és Kedrenus (1130.) bizantin írók tanúsága szerint két fő magyar. *Bolosudes* és *Gylas* Konstantinápolyban megkeresztelkedtek. Bolosudes később elszakadt a kereszténységtől, de Gylas, ki egy *Hierotheus* nevű szerzetest is magával hozott Magyarországba, illetőleg Erdélybe, állandóan megmaradt a keresztény hitben. Ezt a Hierotheust aztán Theophylaktus konstantinápolyi pátriárka Magyarország püspökévé szentelte fel. Ez a Hierotheus volt a román történetirók tudása szerint egyuttal az ujra feléledt orthodox román metropolitai szék birtokosa is.

A magyarokat Erdélyben a dako-román történetirás tanítása szerint ez a Hierotheus mind gör. kel. vallásu keresztényekké tette. Gör. kel. orthodox vallásu volt Szent István édes anyja, Sarolta is, és így maga István is ebben a hitben született és nevelkedett fel. Később, hogy király lehessen, katholikussá lett és üldözőbe vette a gör. kel. vallású Gyula vezért és a románokat, de azért mégis belenyugodott abba, hogy az erdélyi gör. kel. románok magoknak az elhunyt Hierotheus helyett püspököt válasszanak. „István király — mondja Klein Sámuel [1]) — megengedte a románoknak, hogy Hierotheus helyébe püspököt válasszanak. Az ujonnan választott püspököt aztán az argesi érsek szentelte fel.“ Az a kár, hogy Klein Sámuel nem nevezi meg, hogy az erdélyi románok kit választottak Hierotheus utódává.

Hierotheus ez ismeretlen nevü utóda után ujra egy egész 1348-ig terjedő hézag keletkezik, melyet Klein Sámuel tudománya sem képes kitömni. Ettől kezdve azonban sikerült neki

[1]) *Samuil Clainu*: Historia Daco-Romanorum sive Valachorum. cap. 5. et 6.

valami csodálatos intuitio segitségével összeállitani az erdélyi gör. kel. román metropoliták szakadatlan névsorát, mely Popea kiigazitásai és kiegészitései után a következő: *Joanu* 1348—1365; *Niceforu* 1366—1376; *Teofanu* 1376—1391; II. *Niceforu* 1392—1402; *Dionisiu* 1403—1414; *Nicolau* 1415—1426; *Arseniu* 1427—1438; *Eutimiu* 1439—1448; *Vasiliu* 1449—1458; II. *Nicolau* 1459—1470; *Teodosiu* 1471—1478; II. *Joanu* 1478—1506. Ez az a Joanicius püspök, kiről Mátyás király egyik oklevelében emlités van téve. *Teoctistu* 1507—1519. E metropolitát Cipariu az „Acte si Fragmente"-ben az 1605—1609. közé eső időkbe helyezi. *Gerasim* 1520—1529; *Joreste* 1530 1537. Egy térdeplő felirata, melyet Petru Voda ajándékozott s mely a metropolia klenodiumok között van, mint az a Cipariu-féle „Acte si Fragmente" czimü könyvből látható, ugyanez időre teszi Varlaamu metropolitát is, kiről azonban más forrás nem emlékezik. II. *Teofilu* 1538 - 1553; *Stefanu* 1554—1560; *Tordasi Pál* 1569—1579. *Genadius* a Hirschel Lukács-féle „Telcul Evangheliloru" Előszavának tanusitása szerint 1580-ban. III. *Joanu* 1602-ig. Popea szerint ez az a Joanu de Prislop, akinek neve előfordul Báthori Zsigmondnak egy 1595. julius 4-én kelt oklevelében. Ugyancsak Popea véleménye szerint e metropolita alatt történhetett a gyulafehérvári ősi román metropoliai székesegyház ujraépitése is.

De az a kérdés most már, hogy hol volt ennek a metropolianak székhelye? „Hogy hol volt ennek a metropolianak a székhelye — irja Nicolau Popea[1]) — az ezt bizonyossá tevő történelmi okiratok hiányában határozottsággal nem tudhatjuk. De ha kezünkbe veszszük a történetet és tekintetet vetünk az e könyvben idáig felsorolt bizonyítékokra, biztossággal állithatjuk, hogy ennek a metropolianak székhelye. Hierotheustól kezdve megszüntetéseig, Gyulafehérvár volt . . . . Kevesebb biztossággal beszélhetünk a Hierotheust megelőző időkről, mert ez időből minden pozitiv adat hiányzik és csupán okoskodásra vagyunk utalva. De épen ez alapos okoskodásokra támaszkodva, állithatjuk, hogy az erdélyi metropolia székhelye a Hierotheust megelőző időkben is Gyulafehérvárott volt."

[1]) *Nicolau Popea*: Vechia metropolia orthodoxa romana. 48. l.

Ugyancsak Petru Maior, Samuil Clainu és Nicolau Popea tudása szerint ez az erdélyi gör. kel. metropolia első keletkezése óta Nagy Konstantinig a thessaloniki érseki széknek volt alárendelve. Nagy Konstantintól kezdve pedig Justinianusig a konstantinápolyi patriárkának; Justinianustól Hierotheusig az ochridai érsekségnek és Hierotheustól kezdve azonban egész megszünéséig ujra a konstantinápolyi patriárkának.

Miután Romanianak vagyis Ungrovlachianak metropolitái a konstantinápolyi patriarchának exarchái voltak, az ő joguk volt az erdélyi metropoliták felszentelése, és ők e jogukkal éltek is évek egész hosszú során és ennélfogva Erdély metropolitái a romániai metropolitákkal azon viszonyban állottak, amelyet ezeknek a konstantinápolyi patriárkához való exarchatusi viszonyuk magával hozott. Ettől eltekintve, az erdélyi metropolia minden canonicus autonom joggal birt, szabadon gyakorolván joghatóságát és függetlenül minden idegen metropolitától, sőt magától az exarchától is, mert ennek nem volt joga beleavatkozni az ő belügyeibe, nem gyakorolhatott felette semmiféle joghatóságot, az egyetlen jog, amelylyel birt, csupán az erdélyi metropolita felszentelésére szoritkozott.

Tincu Velea [1] tud a gyulafehérvári metropolitaságon kivül egy bánsági román metropolitaságról is, az ugynevezett jenei metropolitaságról, melyet néha temesvári metropolitaság néven emlitenek s melyhez a temesvári, lippai és a karánsebesi püspökségek tartoztak volna. Minekutána a bánság csak kiegészitő része a trajanusi Felső-Dacianak s miután lakosai, kik gör. kel. orthodox románok voltak és minden tekintetben osztoztak Dacia másik részében való testvéreikkel, hogyan volt lehetséges mégis ez a második felső-dácziai érsekség?

Popea erre a következő magyarázatot tudja: A Pravila bisericésca 402. lapján ez olvasható: „Azután tehát Ungrovlachiában, azaz Havaselföldön két metropolitát tettek, egyik Anghireaban székel és czíme: esarchu a tóta Ungurimea și alu Plaiulu (az egész Magyarország és végvidék exarchaja). A másikat metropolitul Laturei țerii Muntenesci spre Severinu“-nak

---

[1] *Tincu Velea*: Istoria bisericésca politico-nationala.

(a Severin felé eső havaselföldi oldal metropolitája), a melynek székhelye Amasiei. Most azonban ezt nem hívják metropolitának, hanem püspöknek, mivel két püspök van a havaselföldi metropolita hatósága alatt, a rimniki és a buzeoi." Ime tehát Havaselföldén két metropolita volt. Egyik az exarcha, a bukuresti metropolita. A másik ez a severini metropolita, mely csakhamar megszünt. Ez utóbbinak joghatósága a bánságra is kiterjedt, a hol a temesvári, lippai és a karánsebesi püspökök az ő suffraganeusai voltak. E meggyőződésünkben — mondja Popea — az is megerősít bennünket, hogy a bánság hosszas ideig politikailag egyesítve volt Románia e részével, a mint mondják a Szörénységgel, valamint e két tartománynak szomszédsága és a mi bánáti testvéreinknek jelleme is, mely teljesen megegyező a kis oláhországi románokéval. Mikor a szörénységi metropolitaság megszünt, czimét megtartotta a temesvári püspökség és erről aztán később átment a kis jenei püspökségre is.

Igazán bámulatosan mindenttudó egyéniség a magyarországi román történetíró.

Miután megismertük az orthodox román egyház történeteit, úgy a mint az áttükröződik a román történetirás prizmáján; vizsgáljuk meg, hogy mit lehet tudni a valóság, okiratok és történelmi források adatai alapján a románok egyházi történeteiről?

Az előbbi részekben előadottakból tudjuk, hogy a bulgárölő Bazilios görög császár végét vetette ugyan 1018-ban az első bulgár birodalomnak, de nem egyuttal az önálló bulgár egyháznak is. Fejévé János igument teszi, kinek székhelye Ochrida marad. Bazilios 1020-ban három chrysovullal (oklevéllel) erősíti meg a bulgár egyháznak jogait és jelöli meg területét s ez oklevelek egyikében *„az egész Bulgáriának oláhjait az ochridai érsek alá rendeli,"* a kinek joga lesz azoktól az oláhoktól a neki járó kanonikus jövedelmeket beszedni s a kik kötelesek tisztelni az érseket és elfogadni rendeleteit. Paleologos Mihály 1272-ben ezt a chrysovult ujra megerősíti.

Ennyi mindaz, a mit a legkorábbi időkből oklevelesen és bizonyosan tudunk a románok egyházi történeteiről, mert az, a mit Petru Maior, Klein Sámuel és az őket minden komoly kritika nélkül követő tanítványok Ulfilasról, mint román metro-

politáról s az őt követő többi dácziai orthodox román metropolitákról vagy Hierotheus gyulafehérvári érsekségéről beszélnek, történeti hallucziná‍cziók‍nál vagy szándékos ferdítéseknél és ráfogásoknál nem egyebek. A románok tehát az ochridai érsekség alá tartoztak egészen addig, míg Assan 1186-ban a trnovoi püspököt, Vaszilt, azért hogy a bulgár egyház visszakapja régi teljes függetlenségét, érsekké nem teszi. Assan így Trnovoba helyezvén át a bulgár egyház székhelyét, a bulgárországi románság is ez érsek jurisdictiója alá kerül. [1])

Kalojanos a magyarok és a latin császárság között két tűz közé jutva, ugy vélte magát a trónon fentarthatni, ha a pápához fordul segítségért. Több izben küldött követséget III. Incze (Innocentius) pápához, de azokat a magyarok és görögök mindig megakadályozták abban, hogy Rómába juthassanak. Miután Rómában minden oly mozgalmat, mely valamelyik keleti egyháznak Rómához való csatlakozására vonatkozott, mindig a legélénkebb figyelemmel kisértek, csakhamar megtudták azt is, hogy Kalojanos miben töri a fejét? s azért 1199-ben Domokost, a brindisi görög esperestet levéllel hozzá küldötte a pápa. „Hallván, hogy *szüleid Rómának törzséből valók* s hogy te azoktól örökölted buzgó hajlandóságodat az apostoli szék iránt, Domokost küldjük hozzád, a ki megtudja gondolkozásodat és ha szükséges lesz, egy nagyobb méltóságu követet is fogunk hozzád küldeni.“ [2])

A pápa e levelére Kalojanos csak három év mulva válaszol. E levelében hálás köszönetet mond azért a pápának, hogy

[1]) *Jirecsek*: Geschichte der Bulgaren. 226—228. l.

[2]) A pápa levelének e kifejezését: *hogy szüleid Rómának törzséből valók*, a román történetirók bizonyítékul hozzák fel a mellett, hogy a románok Trajanus legioitól származtak. Ez azonban csak annyit bizonyít, hogy a pápa tudta, hogy Kalojanos vlach és hogy az oláhok azon rómaiaktól származnak, kik a Balkánban annak idején letelepedtek. De ez egyáltalán a görögök előtt sem volt ismeretlen, mert hiszen Niketas Choniates, ki Assan és Péter lázadását elbeszélte, maga mondja, hogy a Haemosban azon barbarok lázadtak fel, kiket most vlachoknak, de előbb moesieknek neveztek. Ha a pápa levelének e helye egyáltalán valamit bizonyít, nem bizonyíthat mást: mint hogy a románok csakugyan balkáni eredetüek.

levelet irt és őtet emlékeztette azon névre és hazára, a melyből származott. Azért késett oly sokáig a válaszszal, mert ettől sokan visszatartóztatták, de őt nem lehetett rászedni. Végül elődei, Péter és Sámuel példáját követve, kéri a pápát, hogy adjon neki koronát, mert ő mindenre kész, mit tőle ő Szentsége kíván. Követül pedig a branicsevói Vaszil pópát küldi. A pápa még ugyanazon évben felelt, azt írván, hogy felkutatván a régi emlékeket, azokból megtudta, hogy annak idején Mihály nevü elődje koronát és érseket is kért a pápától, de azt is megtudta, hogy a görögök megcsalták a bulgárokat, rábirván ez utóbbiakat, hogy a római papokat kivessék az egyházból és helyökbe görög papokat tegyenek. Ezeket megtudván a pápa, a maga legatusát Trnovóba küldi, ki az érsek számára ezuttal palliumot is viszen. A legatusnak kötelessége megvizsgálni a régi emlékeket, hogy kiderüljön a valóság. A mit a legatus rendelni fog, azt Kalojanos fogadtassa el az egész bulgár és vlach egyházzal, mert a ki magát rómainak tartja, utánozza is a rómaiakat s népe, a mely azt hiszi, hogy római vérből származik, kövesse is a római egyháznak rendeleteit.

E pápai levél vétele után a trnovoi érsek is irt a pápának, megköszönvén a neki küldött palliumot. A pápa felelvén az érsek levelére, e levelében is azt hangoztatja, hogy a bulgár és vlach egyház, mely vér és test szerént a rómaiaktól származik, kövesse a római egyháznak rendeleteit. — E levelekből világosan kiérezhető, hogy mi volt a czélzat, mikor a pápa Kalojanos és a vlachok római eredetét annyira kiemelte és hangoztatta.

III. Incze pápa 1204-ben ujra levelet ír Kalojanosnak, tudtára adva, hogy Leo nevű kardinálisát legatusul küldi hozzá, mint leendő királyhoz és hogy ez a legatus koronát, királyi pálczát és egy szentelt zászlót visz a királyság jelvényeiül; továbbá felhatalmazást arra, hogy Kalojanos pénzt verethessen. A trnovoi érsek primási kiváltságot kap, hogy megkoronázhassa a királyokat s hogy a bulgár és a vlach tartományok metropolitái alája fognak tartozni. Kalojanos válaszában arra kérte a pápát, hogy a trnovoi érseket tegye patriárkává, azért, hogy ő mint ilyen maga készíthesse a chrismát Trnovoban, mert ha a

görögök és a magyarok megtudják, hogy a pápa szenteltette fel érsekké, azok nem fognak neki chrismát adni.

Imre magyar király Leo kardinalist országa határán letartóztatta, mert a maga fenségjogait sértve látta azzal, ha a pápa követe Kalojanost királylyá koronázza. A pápa és Imre király közt e miatt levélváltás keletkezik, mely érdekes világot vet Kalojanos katholikussá lételének történetére,[1] a mely katholikusság azonban nem sokáig tarthatott, mert midőn Kalojanos a kunok segítségével elfogta Balduin latin császárt és a pápa szabadon bocsáttatását kérte, — rá sem hallgat a pápára.

Külsőleg Kalojanos és utódai elismerik a pápa fenhatóságát a görög egyház felett, de II. Assan 1231-ben szövetkezve Vataczes nikaeai császárral, nyiltan elszakad a római egyháztól, mely miatt a pápa felszólitja IV. Bélát, hogy fogjon fegyvert „Vatacius és Asanus schizmatikusok ellen és siessen Konstantinápoly segítségére.“ 1234-ben tehát ujra helyre áll az önálló bulgár egyház, melynek függetlenségét a konstantinápolyi patriárkától II. Assan kérésére Vataczes császár is elismeri s a melyet 1272-ben Paleologos Mihály császár is, ujra kiadván, bulgárölő Bazilios erre vonatkozó chrisovulját, ismételten megerősít.

A valóságos, az oklevelesen és forrásszerüen igazolható történetek azt mutatják, hogy a románok, attól a percztől kezdve, hogy a történelemben legelőször fellépnek, a bulgár egyház fenhatósága alatt állanak. A mikor átjönnek a Dunán, nemcsak magokkal hozzák vallásukat, kalugereiket és pópáikat, de meg is maradnak a bulgár egyház fenhatósága alatt. Gör. kel. román püspökségekről, önállóan szervezett román egyházról, mindaddig, mig az első Bassarabák alatt a XIV. század közepéig meg nem alakul a román állam, szó sem lehet. Hogy kezd bizonyos tekintetben önálló román egyház vagy exarchatus alakulni a XIV. században, az egyenes következménye volt a havaselföldi

---

[1] E levélváltásnak aktái az előbb idézett pápai levelekkel együtt olvashatók a Theinerféle Mon. Slav. Merid. I. és a Hurmuzaki-féle »Documente privitóre la Istoria Românilor. 1199—1345.

román állam megalakulásának. Moldvában is azonos a helyzet minden tekintetben.

De nehogy azt mondhassa a dako-román történetirás szellemétől áthatott átlagos román közvélemény, hogy mint magyar, politikai czélzatok érdekében adom elé ily módon a román egyházszervezet első történeteit, egy ifjabb román tudós szavaival fogom elbeszélni azt a viszonyt, mely ez időben egyházilag és kulturailag a románokat a bulgárokhoz fűzte.

„Visszatérve oda, a honnan kiindultunk, azt kérdezzük, hogy mi románok, a kik a kereszténység három első századában már egy nagyon előrehaladt román kulturát fejlesztettünk ki, mint a hogy arról a dácziai római feliratok és romok tanuskodnak, odáig jutottunk, hogy a szlávizált bulgároktól kölcsön vegyük nyelvüket és kulturájokat? Okát ennek azon végzetes időkben kell keresnünk, melyek Dacia elhagyása óta a barbár betörések elmulásáig fejünk felett elvonultak, abban az időkben, melyekben majdnem teljesen elveszítettük Róma régi czivilizáczióját s a melyekből ugy kerültünk ki, mint irástudatlan félbarbarok?“

„Mialatt mi visszavonulva a hegyekbe, római katonákból és gyarmatosokból átalakulva pásztorokká, kik nyájaikkal egyetemben bebarangoltak hegyet és völgyet, egyre jobban eltávolodtunk a római míveltségtől és elvadultunk, azalatt a bulgárok, kik mint barbarok jöttek ide, kiterjesztették felettünk egy szervezett és hatalmas államnak a szárnyait és a bizanczi czivilizácziót, mely nem volt egyéb, mint görög forma és keleti hatás alatt való folytatása a régi római czivilizácziónak. Különösen két ok szülte, hogy a Dunántúl lakó bulgárok Kelet-Európa történetébe nagy befolyásra tegyenek szert. Egyik Bizáncz szomszédsága és a keresztény vallás gyors felvétele; második pedig a nagy államok hiánya, ugy a Balkánon mint a Dunán innen.“

„A bulgár állam virágzásának e korszakában a keleti kereszténység megszilárdult s virágzó egyházi és világi irodalmat szült, a mely tőlök aztán átment a többi görög ritusu szláv népre is. Ez volt a bulgár történelemnek legfényesebb korszaka s egyuttal a bulgár politikai hatalom s a görögöket nem szá-

mítva — a többi szomszéd népek fölött való kulturális uralkodásuk tetőpontja is. Meggyőződésem szerint ez volt felettünk való kulturalis uralkodásuknak is korszaka."

„Mit csináltunk mi románok ez idő alatt? Háromszáz évnél hosszabb idő alatt (680—1018.), ameddig az első bulgár birodalom tartott, mint nomád, vagy félig nomád pásztorok éltünk a Kárpátok és a Haemus hegyeiben. Bebarangoltuk télen a sikságokat, nyáron a völgyeket, melyek a Kárpátok és a Duna, a Duna és a Balkán, a Balkán és az Olymp között terülnek el. Politikailag szervezett életről nem lehet szó ez időkben. Őseinket törzsek, családok szerint szerveződve, a legöregebb és a legjobb férfiak vezérelték bolyongásaikban. Ők ugyanabban a házközösségben éltek, melyet a mai modern időkben is megtalálunk a dél-szláv népeknél s amely egy időben uralkodó volt az összes szlávságban is. Ugy a Dunán innen, mint a Dunán túl alá lévén vetve a bulgár uralomnak és hatásnak, e három évszázadnál hosszabb idő alatt a románok nagy részt elfogadták a bulgárok szokásait és intézményeit is. A nomád törzsfőnököket ők is, mint a bulgárok és szerbek *kenéz*-eknek nevezték. Több ilyen kenézség főnökét, ki háborús vállalataikban, vagy messze barangolásuk alkalmával élökre került, *voda*-nak. -- Később, mikor az idők csendesebbek lettek és a románok a sikságokon letelepedve, alapját kezdették vetni az állandó államalakulások kezdeteinek, a kenézek a falu (a telepités) főnökei lettek. A falvakat kezdetben az egymással rokonságban álló csoportok alapitották. A vajdák ily módon egy nagyobb terjedelmü föld mindenható főnökei lettek, melyek eleinte több falut foglaltak magokban, később pedig már több falucsoportokat s végül pedig nagyobb számu kerületeket, — sőt tartományokat."

„A vajdák, megnövekedvén földjükkel együtt hatalmuk is, magokat boérokkal (bulgar: boljare) vették körül, kik eleinte csak katonák voltak, később nagyobb kiterjedésü földek birtokosai, melyeket a vajdától katonai szolgálataik jutalmául kaptak. *Mikor az állami élet fejlődésében annyira előre haladt, hogy az ügyek vezetése megkövetelte a fejedelmi kanczellária és az egyház szervezését, akkor a velök együtt élő bulgároktól kölcsön*

vették egyházi és diplomatikai nyelvüket, egyszóval egész irodalmukat."

„Ebből azonban nem következik, hogy minket a bulgárok téritettek a keresztény hitre, mint némely roszhiszemü idegen iró, sőt más jóhiszemüek is állitják, megcsalatva a román egyházi nyelvben levő nagyszámu bulgár eredetü kifejezéstől és attól a körülménytől, hogy a bulgár nyelv a régi időkben liturgikus nyelv is volt a románoknál. Keresztények voltak Daciában — bár nagyon kevesen — keresztények voltak Moesiában, ahol a szlávok bejöveteléig latin püspököket találunk. Keresztények maradtak a barbár betörések ideje alatt is. *Ami nálok ebben az időben hiányzott, az az egyházi hierarchia volt, mely egyedül csak állandó lakással biró népnél lehetséges.* A románok kereszténységének kontinuitását bizonyítja a román nyelvben a latin eredetü keresztény terminologia. Ilyen szavak nem volnának ma a román nyelvben, ha valaha megszüntek volna a románok keresztények lenni. Igy tehát nem a kereszténységet, *hanem a hivatalos keresztény egyházat vették a bulgároktól a románok.*"

E sorok irója Jón Bogdán hiszi és vallja, hogy a románok dácziai eredetüek s hogy köztök már Daciában volt egy kis kereszténység, de nem akar semmit tudni a gör. kel. román hierarchia Erdélyben való kontinuitásáról, vagy pedig a gyulafehérvári ősi gör. kel. román metropolia létezéséről. Ellenkezően, azt állitja, hogy a románok hierarchiai szervezetüket a bulgároktól vették és pedig az első bulgár birodalom idejében. Jón Bogdán, ez a jeles román szlávista, ugy látszik egy kissé másképen tanulta a románság első egyházi történeteit, mint Petru Maior, Klein Samuel és Popea Nicolau, bizonyitékául annak, hogy az igazság lassanként áttöri a nemzeti elfogultság és előitélet legvastagabb chinai falát is.

Ime álláspontunkat egy román tudós felfogása is igazolja. A különbség köztünk és közötte csak az, hogy ő a románság dácziai származását kiindulás pontjává teszi s ennélfogva a kereszténységet is, — kisebb mértékben ugyan — de Daciában keletkezettnek véli. Hogy a románok a bulgároktól kapták-e a kereszténységet, vagy még a bulgárok bejövetele előtt keresztényekké lettek? magában véve teljesen irrelevans és a dácziai

kontinuitás mellett absolute semmit sem bizonyitó kérdés. A román tudósok azért tartják kizártnak azt az eshetőséget, hogy a románok a kereszténységet is a bulgároktól kapták volna, mert az egyházi és vallásos terminologiának az a része, mely a keresztény vallásnak mintegy lényegét fejezi ki, latin eredetü és csak az idegen: bulgár vagy görög kölcsönvétel, amely olyan accidentalis dolgokra vonatkozik, melyekre csak akkor volt szükség, mikor ezeket a szertartásokat átvették. E körülményt, mint a fennebbi idézetből láthatjuk, maga Jón Bogdán is komoly bizonyitéknak veszi. Ha ezt komoly, felvilágositást nyujtó bizonyitéknak lehetne venni arra vonatkozóan, hogy egy bizonyos nemzet melyik nemzettől vette át a kereszténységet? akkor egész komolyan lehetne azt is állitani, hogy a magyar nemzet is valamely magyar faju néptől vette a kereszténységet, mert hiszen a vallás igazi benső lényegére vonatkozó terminologia kezdet óta a legtisztább magyar volt, és csupán csakis a külső szertartásra vonatkozó műszavak között vannak idegen, azaz latin eredetü szavak. Az ily fajtáju analogiák számát még lehetne szaporitani, annak világossá tevésére, hogy az a körülmény, melyet a román irók a románok latin eredetü kereszténysége mellett igen fontos bizonyitéknak szeretnek tekinteni, épen semmit sem bizonyít.

Hogy a románok a második bulgár birodalom, de különösen az Assanidak uralkodása idejében minő szoros viszonyban állottak a bulgárokkal, azt a „Román nép és nyelv eredetének kérdése" czimü szakaszban részletesebben előadtam. Hogy minő volt a viszony e két nemzet között azután, hogy a bulgár birodalom szétbomlási folyamata kezdetét vette és az oláh vajdaságok megalakultak, azt megint Jón Bogdán szavaival beszélem el, nehogy rám fogják a történetek magyar érdekből való elcsavarását.

„Alig telt el félszáz esztendő a bulgár birodalom hanyatlásának kezdetétől — mondja Jón Bogdán — a havaselföldi és moldovai vajdaságok független állammá lettek és bekövetkezett a románság politikai kiszakadása a magyarok és a bulgárok alól. A szolgálatok azonban, melyeket a románság a bulgároknak tett, nem szüntek meg e politikai tekintetben való elszaka-

dással. Csak politikailag szakadtunk el a bulgároktól, miveltségi tekintetben velök összeköttetésben maradtunk, mert a bulgár kultura, mely idáig is elég mély gyökeret vert a Dunán innen, 1398 (a bulgár állam végleges bukása) után itt találta meg a maga folytatását.“

„Az egész bulgár kultura a XIV. századtól kezdve nálunk maradt fenn, amennyiben ez időtől kezdve Havaselföldén, Moldovában — sokkal kevésbbé Erdélyben és a magyarországi bánságban — a bulgár irodalom és művészet virágzásának egy olyan fényes korszaka veszi kezdetét, aminő Bulgariában, dicsősége legnagyobb fényű ragyogása idejében sem volt. Ez a korszak egészen a XVII. századig tart, tetőpontja pedig a XV. és XVI. század volt.“

„Ez időben a román vajdaságok a bulgarismus Italiája voltak. Valamint Olaszországban a török elől oda menekült görögök okai voltak a klasszikus tanulmányok felujulásának és az antik művészet ujraszületésének: épen így vetették meg nálunk alapját a hozzánk menekült és a fejedelmi udvaroknál s a kolostorokban megtelepült bulgárok annak a román-bulgár irodalomnak, mely a XIV. századtól a XVII. századig uralkodott rajtunk. A moldovai és havaselföldi zárdák nem csak megőrizték mindazt, amit a bulgárok megelőzően alkottak, hisz a régi bulgár krónikák is a mi kézirataink ban maradtak fenn, hanem egyuttal előbbre is vitték a bulgár irodalmat és művészetet. A románok tökéletesítették a cirill irást is, hiszen zárdáinkban olyan szép kéziratokat találtak, melyekhez e tekintetben egyetlen Bulgáriából származó sem hasonlítható. Ők tökéletesitették a miniatur és az ikonképek festését, az egyházi épitészetet s a diszitő művészetet.“

„Bátran elmondhatjuk tehát, hogy a mi országaink Bulgária bukása óta egész annak ujraébredéséig középponti menedékhelyei voltak a bulgarismusnak és az orthodox szlávizmusnak. Ez a tény a román országoknak Kelet mívelődéstörténelmében jelentékeny fontosságot kölcsönöz. Jogot ád arra, hogy a románok magukat a szláv kultura közvetitőinek tekintsék a déli (bulgárok, szerbek) és az északi (oroszok és rutének) szlávok között. Mikor a déli szlávok között az irodalmi és a

művészeti alkotás megszünt, az éjszakiak hozzánk fordultak. kik az előbbieknek örökösei lettünk. Ez az oka, hogy Oroszországban a XV—XVI. században slavo—roman betüs kéziratokat találunk, utánzatait a mi moldovai zárdáink kéziratainak."

„Hasonlót konstatálhatunk és pedig még nagyobb mértékben a galicziai ruthéneknél is, a mely orthodox nép egyegész a fanatismusig katholikus nép között és uralma alatt élt. E nép orthodoxismusa nálunk találta meg leghatalmasabb anyagi és erkölcsi támaszát. Ha Moldova nem lett volna a galicziai ruthének szomszédságában, valószinüen mindnyáján katholikusok lettek volna."

„Végleg török hatalom alá kerülvén a bulgárok, országuk ugyanazon sorsra jutott, mint a többi keresztény tartományok. melyek az ottoman birodalom közvetetlen kormányzata alatt voltak. Átalakult török tartománynyá, melyben a törököké volt minden előny, a bulgároké meg minden teher. Egyetlen dolgot nem bántottak: vallásukat, de ezt is később zsákmány tárgyául dobták a görög fanariotáknak. Kulturalis életről a török uralom ez idejében szó sem lehetett. A kevés számu mívelt elem hozzánk menekült s nyomukba otthon más nem lépett. A bulgárok a török uralom alatt annyira el voltak nyomva, hogy még a XVII. és XVIII. században sem hitte senki, hogy még egyszer valaha feltámadhassanak. Nekik is megvolt a magok történetének fanariota korszaka, mely a mi országaink fölé borult."

Havaselföldén nyoma sincs gör. kel. egyházi hierarchiának egészen a havaselföldi állam megalakulásáig. Csak 1350-ben jön át Havaselföldére Nikodém az Ochrida melletti Prilepből és kezdi meg a kaluger zárdák alapítását. 1360—1372 között alapítja Voditzán az első havaselföldi zárdát, 1372—1380 között a cìmpolungit és a tismenait, 1386—87-ig a kotmenai és koziai zárdákat. [1])

A kún püspökség, a milkovai püspökség, melyeknek emlékezete a tatárjárást megelőző időkből fennmaradt, katholikus püspökségek. 1238-ban IV. Béla válaszolván IX. Gergely pápa

[1]) *Hasdeu:* Istoria critica a Romaniloru. Bucursesci 1875. 130—148.

leveleire, melyben őt a pápa a Vatacius és Assanus nevű schismaticusok ellen való harczra ösztönözte, azt írja: „Mivelhogy Bulgaria részeinél, a Szörény nevű tartományban, mely azelőtt üres volt, a lakosok száma megszaporodott, kik még eddig semmi püspök alá nem tartoznak, legyen jogunk azokat tetszésünk szerint valamely püspök alá helyezni." Hogy az a püspök sem lehetett gör. keleti, a ki alá Béla a Szörénység elszaporodott lakosait akarta helyezni, elgondolhatjuk. Egyszóval, egyházi szervezetnek a XIV. század közepe utánig az oláh vajdaságokban sem találjuk nyomát, annál kevésbbé Magyarország területén.

Basarab Sándor volt az a vajda, ki a havaselföldi egyház szervezésére megtette az első lépést. A konstantinápolyi patriárkának és synodusnak egy 1359-ben kelt oklevelében olvassuk, hogy Alexander az egész Ungrovlachia vajdája többször kérte a patriárkát és a synodust, hogy küldjön országába egy felszentelt főpapot, hogy neki is legyen igazi pásztora. A patriárka Hyakinthost, a vitzines-i metropolitát küldi, hogy az uj metropoliát kormányozza és a papokat szentelje fel. A metropolita a patriárka közvetlen főnöksége alatt áll s inti is a fejedelmet, hogy Hyakinthos halála után szintén a patriárkától kérjen uj metropolitát.

1371-ben a konstantinápolyi patriárka egy Kritopulosz Dániel nevű papot „Ungrovlachia egy részének metropolitájává" nevez ki, egyuttal kötelezvén őt arra, is, hogy Hyakinthosznak a maga részéről ne okozzon semmiféle kellemetlenséget. De ez a Dániel már egy év mulva kéri a patriárkát, hogy mivel ő nagyon öreg, a widdini metropolitát nevezze ki Ungrowlachia metropolitájává. És csakugyan ki is nevezi a patriárka Anthimost Dániel helyére, mert az idők folyamában a hivők száma annyira megszaporodott, hogy egy metropolita nem elég. [1])

A moldvai gör. kel. vallásuak a XIV. század végeig a halicsi püspök joghatósága alá tartoztak, a ki viszont a kiewi metropolitának volt alárendelve. 1395-ben történt, hogy a kiewi metropolita Moldovába két püspököt nevezett ki: Meletiost és

[1]) Acta Patriarchatus Constantinop. Tom. I. 338, 388, 532, 533, 536. l.

Józsefet. Ezt a konstantinápolyi patriárka saját jogkörébe való avatkozásnak tekintette. A két püspököt excommunikálta és Protopopas Petrust a püspöki teendők ellátásával — kivéve a papszentelést — megbizta s erről Istvánt, Russovlachia vajdáját értesítette. Ekközben egy Jeremias nevű szerb püspök is megjelent Moldvában. Az István vajda után következő Sándor vajda 1401-ben követséget küldött a patriárkához, melyben József megerősítését kérte, mert hiszen őt a galicziai metropolita szentelte fel, kinek erre joga volt, aztán meg belföldi és a vajdának rokona. A patriárka tekintetbe véve ezeket s azt a körülményt, hogy Jeremias püspök időközben trnovoi érsek lett s igy a hívők hosszasan főpásztor nélkül nem maradhatnak, a vajda kérésének helyt adott. Egyuttal azonban két főpapot — Gregoriost és Manuelt — küldött Moldovába az egyház ottani helyzetének megvizsgálására s József beigtatására. Igy alakul meg a moldovai egyház is, mint a konstantinápolyi patriárka alárendeltje.[1]) Erről az Alexander cel bun vajdáról az állítja Miron Kosztin, hogy Moldovában két püspökséget alapított, a radauczit és a románvásárit.

Az oláhság nagyobb mértékű elszaporodása Magyarországon a XIV. és XV. századra tehető. Az előbbi fejezetekben láttuk, hogy minő volt e bevándorló oláhságnak magával hozott társadalmi szervezete s az mi módon illeszkedett a magyar állam és társadalom keretébe. Tudjuk világosan és határozottan, hogy kik voltak a kenézek, a vajdák s hogy mi volt hatáskörük; oláh pópákkal is találkozunk, kik a bevándorlott oláhsággal együtt jöttek be, de a románság akármiféle hierarchikus szervezetének egészen a XV. század vége feléig még csak nyomára sem akadunk sehol és semmiben.

Hogy miként rakódik le a gör. keleti hierarchia szervezetének alapja nálunk és miként veszi kezdetét a románság szervezett egyházi élete, azt Antonius konstantinápolyi patriárkának azon kiváltság-leveléből ismerhetjük meg, a melyet II. Ulászló király egy 1494-ben kiadott oklevelében foglalva olvashatunk. Antonius patriárka ez oklevelében olvassuk, hogy

[1]) Acta Patriarchatus Constant. T. II. 156. l.

Balitza vajda és testvére Drágos mester Mármarosban Szent Mihály tiszteletére egy kolostort alapítottak s azt egyenesen a patriárka közvetlen felügyelete alá helyezték. A patriárka Pachomiust ennek következtében a kolostor igumenjévé teszi s egyuttal a kolostorhoz tartozó azon hivők exarchájává is, a kik Szilágyban, Erdődön, Ugocsában, Ungberegben, Csicsón, Bálványoson és Bisztrán laknak. Ha Pachomius meghal, Balitzának és Drágos mesternek joguk van a barátokkal egyetértve, uj igument választani, a kit szintén mint patriarkalis igument tartoznak tisztelni." Ebből az 1391-ben kelt patriárkai oklevélből megtudjuk, hogy nálunk a gör. keleti egyházi hierarchiának jegeczedési pontjai, a hatalmasabb vajdáktól és kenézektől alapított kolostorok voltak. A kolostor főnöke, az igumen gyakorol jurisdictiot a környék gör. keleti vallású oláhjai és ruténjei felett.

Az egyes hatalmasabb gör. keleti hitet követő vajdák és kenézek nem egyszer alapítottak kaluger zárdákat, vagy építettek templomokat. A kristyóri régi gör. keleti templomnak egy szláv nyelvű feliratából tudjuk, hogy azt 1411-ben a zarándi oláhok vajdájának, *Boalyanak* — a mai Kristyóri család ősének — két leánya, Zorka és Vilka építették. [1]) E zárdákban rendszerint az oláh vajdaságokból jött kalugerek laktak, kiknek igumenjét, mint a legtudósabb és legnagyobb tekintélyű egyéniséget az összes környékbeli oláh pópák és kalugerek lelki dolgokban főnöküknek tekintették, annál is inkább, mert e zárdáknak többnyire Konstantinápolyban kieszközölt alapító levelük volt, melyben a patriárka az igumennek a zárda környékébe eső hasonló vallású hivek és papok felett jurisdictionalis hatalmat ád. Ilyen igumen volt Kristóf is, a felső-diódi zárda főnöke, kit mint a görög nyelvben is igen jártas embert Izabella királyné a környékbeli oláhok püspökévé tesz, felhatalmazván őt a püspöki jövedelmek szedésére s megparancsolván a kalugereknek, hogy őt püspöküknek ismerjék el. [2])

[1]) *Márki Sándor*: Arad vármegye és Arad szab. kir. város története. I. köt. 356 l. Arad 1892.

[2]) *Benkő*: Milkovia. Tom. II. 359. l.

A Kaprinay-féle gyüjtemény egy oklevelében említés van téve 1456-ból egy Capha nevű erdélyi gör. keleti püspökről. Román irók tanusága szerint Hunyady János ezen Caphat, mivelhogy ellene szegült az ő katholizáló törekvéseinek, elfogatta és azokat az oláh papokat, kiket e vladika szentelt fel, egyházaikból elkergettette. Caphát átadta Kapisztránnak, a ki aztán őt a katholikus hitre térítette. Ez a Capha is ilyen, a maga körében püspöki joghatóságot gyakorló igumen lehetett csupán. Ez a körülmény magyarázza meg aztán azt is, hogy a XV. század végétől kezdve majd itt, majd amott találkozunk egy-egy oláh vladika nevével. Ezeket a különböző helyeken említett vladikákat a román egyházi történetek irói azonban megteszik a gyulafehérvári metropolita sufraganeus püspökeinek.

Cipariu e sufraganeus püspökségek névsorát a következőkben állítja össze: 1. a belényesi püspökség; 2. a bisztrai püspökség; 3. a fogarasi püspökség; 4. a feleki püspökség; 5. a galaczi püspökség; 6. a felső-gyógyi püspökség; 7. a mármarosi püspökség; 8. a marosi püspökség; 9. a nagyváradi püspökség; 10. a szatmári püspökség; 11. a szilvási püspökség; 12. a vádi (révi) püspökség. Tehát egy egész mintaszerüen berendezett hierarchia. Hogy ezek között olyan püspökségek is vannak, mint a marosi vagy csanádi, melyet azon a czímen függesztenek ide, hogy ott Szent István idejében egy görög monostor volt s hogy az Szent Gellért püspök joghatósága alatt állott, az nem zavarja a román történetírót. Ha Ulfilas lehetett gyulafehérvári gör. keleti román metropolita, miért ne lehetett volna Gellért is román püspök?

Mikor a román történetirás ilyen szépen és ilyen meglepően biztos tudással összeállitja az erdélyi román hierarchia történeteit, nem az igazságot kutatja, hanem tendencziát akar vele igazolni. El akarja hitetni, hogy egész a reformáczióig Erdélyben egy tekintélyes, ősidőktől fogva nagy egyházi vagyonnal biró gör. kel. román klerus volt, körülbelül olyanforma, mint a magyar római kath. klerus. Mindettől csak a kálvinista vallást erőszakosan terjesztő erdélyi fejedelmek fosztották meg. „A román klerusnak még anyagi létét is megsemmisitették az ismételt konfiskácziók és szekularizácziók úgy, hogy a papság-

nak legfölebb az ugynevezett stólajövedelmek maradtak meg csupán, u. m. a preszkura, a prinozo, a parasztáz, a keresztelési, esketési és temetési dijak, a saracuste, a sarindare és a csengetyüs persely." [1]) Hogy nincsen a világnak olyan történettudósa, aki megtudná mondani, hogy melyek azok az uradalmak, amelyeket a gör. keleti klerustól elkoboztak, vagy idézni azt a törvényt, mely biztositotta nekik a tizedet, a regale-jövedelmet stb., az olyan csekélységek nem szokták zavarba hozni a nemzeti érzülettől vezetett román történetirót.

Siaguna azt mondja, [1]) hogy az ösmeretes legrégibb gyulafehérvári metropolita *Joanikie* (Jovanychik) lett volna, kiről Mátyás királynak azon 1479-ki oklevelében történik emlités, amelyben kértére a mármarosi oláh papokat felmenti az adófizetés alól. Csakhogy ez a Jovanychik az oklevélben nándorfehérvári metropolitának van nevezve. Hogy a Nándor albensist a román történetirók Gyulafehérvárral forditják és nem Nándorfehérvárral, annak oka a következő: Nándor-Fehérvár annyi, mint Szerbia fővárosa, Belgrád; igen, de a román nép Gyulafehérvárt is Belgrádnak nevezi, tehát Nándor albensis Belgrád, fogjuk rá, hogy annyi, mint Alba Julia, amely szintén Belgrád. Miért ne fordithatná tehát Saguna és őt követve Popea a metropolita Nandor albensist: Mitropolitul din Alba Julianak, mikor a daco-román történetirás az ilyen mesterfogásokat nem csak megengedi, de kötelességévé is teszi a román tudósnak.

Feltünő dolog az, hogy itt Mátyás király a nándorfehérvári, tehát szerbiai metropolita kértére menti fel a máramarosi papokat az adófizetés alól. Igaz, hogy Belgrád akkor a magyar király birtokában volt, de arra is van eset, hogy tényleg külföldi főpap gyakorol a magyarországi románság felett egyházi főhatalmat. Igy 1469-ben Pongrácz János erdélyi vajda azt irja a szebeni tanácsnak és birónak, hogy Macarius galicziai püspök

[1]) *Georg Baritiu*: Cathecismulu calvinescu. Sibiu 1879. 111. l.
[2]) *Siaguna*: Istoria bisericésca. Sibiu 1860.

az oláh papoktól bizonyos illetéket kezdett szedni. Ebben őt a tanács ne csak ne akadályozza, hanem még segítse is. Mindezek az oklevelesen igazolható tények azt bizonyítják, hogy a XV. század végén Magyarországon és Erdélyben az oláhoknak még nem volt igazi főpapjok, annál kevésbbé érsekök s hogy egyházi tekintetben idegen főpapok alá tartoztak. Az egyetlen igazi gör. keleti püspök a XV. században a munkácsi, mely a Koriatovics Tódor által 1360-ban alapított szent Miklós-féle kolostorból nőtt ki.

Egyetlen okleveles bizonyítékot tudnak felhozni a román írók olyat, a melynek némi sulya is lehetne a mellett, hogy a XV. század folyamán tényleg volt egy erdélyi gör. keleti metropolita. Ez azon oklevél, melyben Ulászló király a konstantinápolyi patriárka azon oklevelét, melylyel a Balitza és Drágos mester által alapított mármarosi kolostor igumenjének jurisdictiot ád, megerősíti azon hozzátétellel, hogy Hilarius igumén mindazonáltal tartozik engedelmeskedni úgy a munkácsi püspöknek, mint az erdélyi érseknek.[1] Ez az okirat egy transsumptumban ismeretes csupán, melyet az erdélyi káptalan 1721-ben adott ki „Pater Georgius Reigai Societatis Jesu valachorum graeci ritus in Transsylvania unitorum“ kértére. Hogy ebben a transsumptumban az Archiepiscopo vero de Transsylvania nem lehet egyéb, mint szándékos vagy önkéntelen tévedés, azt a következő körülmények alapján állíthatjuk:

Báthori Zsigmond 1595. május 25-én szerződést kötött Mihály vajdával. E szerződésben Mihály vajda Zsigmondot urának ismerte el, kinek tudta és akarata nélkül nem intézkedhetik semmiben. Mig Havaselföldе politikai tekintetben teljesen alá volt e szerződés értelmében vetve az erdélyi fejedelemségnek, — addig a gör. kel. egyházra vonatkozóan marad az eddigi statusquo, vagyis mint a szerződés szövege mondja: „Ő fensége az összes egyházi és kolostori rendeket vagyis a kalugerek rendjét

[1]) ita tamen, quod ipsa frater Hilarius prior et sui successores Episcopo de Munkács sui ordinis reverentiam, Archiepiscopo vero de Transsylvania modernis et futuris, veluti superioribus suis debitam subjectionem et ooedientiam praestare debeant et teneantur. *Hintz.* Geschichte des Bisthums der gr. nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen. 68. l.

meghagyja régi szokásaikban, szertartásaikban, isteni tiszteletük módjában (ritus) és szabadságaikban, valamint szokásos jövedelmeik korlátlan birtoklásában. Továbbá az ő fensége birodalmában található oláh egyházak a tirgovisti érsek joghatósága és rendelkezése alatt állanak, de ezen birodalom egyházi jogainak és egyházi szabályrendeleteinek tiszteletben tartásával és jogosítva lesznek szokásos és szabályszerű jövedelmeik behajtására is. [1]) Érdekes, hogy az oklevélben a kalugerek, mint külön és senkinek alá nem rendelt egyházi rend vannak elismerve. Ez valószínűen azért történt, mert e kolostorok, mint a máramarosinak alapító okleveléből is láttuk, egyenesen a konstantinápolyi patriárkától függöttek igumenjeik közvetítésével, kiket szokás szerint patriarkális igumeneknek neveztek.

Ez oklevélből világosan kitűnik, hogy az erdélyi oláh egyház a havaselföldi metropolitának volt, mint legfőbb egyházi hatóságnak, alárendelve. A „Pravila bisericésca" felsorolván Ungrovlachia metropolitájának jogait és kötelességeit, azt mondja, hogy ennek a metropolitának tartozik jogai és kötelességei közé felszentelni az erdélyi püspököket. Chrysanthus jeruzsalemi patriarkának pedig van egy Syntagmation czimű könyve, melyben az áll, hogy az erdélyi vladika Ungrovlachia metropolitájához tartozik, mint exarchatusi joggal biró patriarchához. József vladikát 1680-ban Chiru Theodosius havaselföldi metropolita szentelte fel. Esküjében nemcsak hite iránt való hűséget fogadott, de azt is ünnepélyesen igérte, hogy „mindenben követni fogom és meghajlom az én szent gazdám s az egész Ungrovlachia felett uralkodó Chiru Theodosius jó tanításai előtt . . . . és fogadom azt is, hogy azokat a határoza-

[1]) Universum ordinem ecclesiasticum et monasticum etiam, sive Calugerorum, Serenitas sua relinquet in antiquo usu et consuetudine, ritu, ceremoniis ac libertate ipsorum, qui solitos suos proventus etiam libere praecipere poterunt. Omnes etiam ecclesiae Valachicales in ditione suae Serenitatis existentes erunt sub jurisdictione et dispositione archiepiscopi Tergovistiensis, juxta Ecclesiastici juris et ordinis illius regni dispositionem, proventusque suos solitos et ordinarios percipere poterunt. *Pray*: Dissertationes historico-criticae. Viennae 1774. 150. és köv. és *Hurmuzaki*: Documente privitóre stb. III. Vol. 209. és köv. lap.

tokat, melyeket Ungrovlachiának széke hozott, vátozatlanul meg fogom őrizni eparchiámban.[1])

Mindezekből az adatokból, melyeknek számát még szaporítani lehetne, világosan kitűnik, hogy egyházi tekintetben az erdélyi gör. kel. püspökség még akkor is a havaselföldi érsekség alá tartozott, mikor a XVI. és XVII. század folyamán mintegy közjogilag is meg volt szilárdulva. Ha Erdélyben egy önálló, ősi szervezettel biró gör. kel. hierarchia lett volna, egyszerűen lehetetlen lett volna, hogy annak az egyháznak legyen alárendelve, mely a mint láttuk, csak 1360 után alakult meg. Sőt ellenkezően, ez lett volna alárendelve neki.

A gör. keleti hierarchia Erdélyben a XV. század végével csak fejlődése csiráiból kezdett kibontakozni. Megalakulása csak a XVI. században és egyenesen a reformáczió hatása következtében ment végbe. 1556-ig sehol sincs említés téve sem oklevelekben, sem országgyűlési végzésekben oláh püspökökről. 1557-ben teszi Izabella királyné a felső-diódi kolostor igumenjét püspökké. Az 1566-iki országgyűlés már idézett végzéséből láttuk, hogy a protestans hitre áttért oláhoknak egy György nevű püspökjük van. Az 1577-iki országgyűlési végzés pedig elrendeli, hogy miután az oláhok superintendense meghalt, (valószínűen a már említett György) magok közül válaszszanak egy istenfélő tudós férfiút superintendensnek. A tordai 1579-iki országgyűlés 3-ik articulusa kimondja, hogy az oláh papok magoknak tetszés szerint választhatnak püspököt, a kit aztán a fejedelem is megerősít, vagyis mint az Approbatae Constitutiones Pars I. Tit. VIII. art. 1. mondja: „noha az oláh natio a hazában sem a statusok közé nem számláltatott, sem vallások nem a recepta religiók közül való, mindazáltal propter regni emolumentum, miglen patialtatnak, az oláh egyházi rendek ehez tartsák magukat. Püspököt a fejedelemtől kérjenek olyat, a kit egyenlő tetszésökből az oláh papok alkalmatosnak esmérnek: kit ha a fejedelmek illendőnek itélnek lenni, úgy adjanak confirmatiót reá, mind a fejedelmek hűségére s mind az ország javára és

[1]) Istoria bisericésca de Pachar. Alesandru Geanoglu Lesviodax. 312. és köv. lapok.

egyéb szükséges dolgokra nézendő conditiók és módok szerént."

Cipariu[1]) „Zakonik" czím alatt egy töredéket közöl, melyben részben össze van állítva Apafi Mihály erdélyi fejedelem, és Buday József püspök idejéből az erdélyi gör. kel. román egyháznak kanonjoga. Ebben a „Zakonik"-ban az van mondva, hogy „az erdélyi román vladika választása a király akaratából és kegyelméből van, a mely dolog nekünk a régóta elhalt királyok ideje óta meg van engedve. Ha szükség parancsolja, az öszszes esperestek összegyűlnek s a többi papok közül is, és egyetértően vladikát választanak, kit a király is, ha arra méltónak talál, meg fog erősiteni a vladikaságban." Ha a gör. kel. román egyházi hierarchia nem a reformáczió idején s nem magyar hatásra keletkezett volna, e Zakonik összeállítója bizonyára a vladika-választás jogát nem az erdélyi fejedelmek kegyelméből és akaratából származtatta volna, hanem az ősi, eredeti jogból.

Hogy az a független és autonom román nemzeti egyház, melyet ma a magyarországi románság nemzetisége legerősebb bástyájának tart, a magyar reformáczió hatása alatt az önálló erdélyi fejedelemség idejében alakult meg, világosan bizonyítja az erdélyi gör. keleti, sőt gör. kath. román egyházaknak autonom szervezete s erre vonatkozó kanonikus joga is. Egy kis összehasonlítás világossá teszi a laikus előtt is, hogy mekkora a hasonlóság e szervezet és az erdélyi fejedelemségek idejében püspöki egyházzá alakult erdélyi kálvinista egyház szervezete és kanonikus joga között. A magyarországi román egyházak szervezete és kanonikus joga sok tekintetben helyesen meg sem érthető az erdélyi kálvinista egyház szervezeti és kanonikus jogának ismerete nélkül.

Popea Nicolau azt mondja, hogy azért volt az erdélyi gör. keleti román metropolitának székhelye Gyula-Fehérvár, mert Dacia székhelye Ulpia Trajanaból csakhamar áttétetett Apulumba (Gyula-Fehérvár). Ennélfogva tehát ez a város volt a legrégibb időktől kezdve egész addig, mig Erdély a Habsburgok uralma alá került, folytonosan a fejedelmek székhelye. (Itt lak-

[1]) *Cipariu*: Acte si Fragmente 257. l.

tak a proconsulok, azután az önálló oláh fejedelmek, majd Gyula vezér után az erdélyi vajdák és a mohácsi vész után az erdélyi fejedelmek.) Ezért volt még a rómaiak uralma idején is a dácziai metropoliták székhelye.

Már akár Apulum volt, akár más város a régi Dacia proconsuljainak székhelye, annyi azonban bizonyos, hogy sohasem lesz Gyulafehérvár az oláh vladikák székhelye, ha az erdélyi fejedelmek nem Gyulafehérvárt, hanem véletlenül Kolozsvárt vagy Maros-Vásárhelyt választják székhelynek.

Az erdélyi önálló állam kulturális és vallásos érdekei parancsolták, hogy az erdélyi kormányzat szervezze a gör. keleti egyházi hierarchiát is Erdélyben, hogy itt egy bizonyos olyan központot teremtsen a románság egyházi életében, a melyhez mint egy szilárd ponthoz fordulhat, valahányszor szüksége van rá. Magától érthető dolog, hogy a románság egyházi életének e hierarchicus központja sem lehetett más helyen, mint abban a városban, melyben az erdélyi magyar állam összes kormányzata centralizálva volt.

A román történetirók azt szokták mondani, hogy Luthernek azon állitólagos jelszavát: cujus regio, ejus religio, sehol sem követték oly híven és annyi erőszakos buzgalommal, mint az önálló nemzeti fejedelmek alatt Erdélyben, különösen a románokkal szemben. Hogy egyesek térítői buzgalmukban néha túlmentek a kellő és megengedhető határokon, a világon mindenütt előforduló jelenség, de azt bátran állíthatjuk, hogy az állami hatalom sehol sem volt ez időben a különféle vallásfelekezetekkel szemben oly türelmes, mint Erdélyben. Hogy ezt a cujus regio, eius religio-féle sokat hánytorgatott elvet mennyire nem követte az erdélyi törvényhozás, annak legékesebben szóló bizonyítéka az 1591-ki országgyülés következő végzése: „Végeztetett, hogy senki alatta levő községet, jobbágyokat, házok népét, se semmi némű rendeket erőszak vagy akárminémű büntetésnek is fenyítékje alatt maga religiójára ne kényszerítse, se *pedig a földes ur más religión lévén, a falunak vagy városnak templomát el ne foglalja, más religión levő papokat rájok ne vigyen, se imponáljon, maga vallásán levő papokkal semminemü alkalmatosságban való egyházi szolgálatokat ne celebráltasson*

sub poena 200 fl."[1]) — Lehet-e ennél világosabb és a kort tekintve nagyobb elismerést érdemlő megtagadása annak a román írók által annyit hánytorgatott cujus regio, eius religio-féle tételnek?

[1]) Approbatae constitutiones regni Transilvaniae. Pars I. Tit. I. artic. VIII.

V.

Moldovai és havaselföldi történetek a calugareni csatáig.

Az erdélyi állam egyházi és felekezeti tekintetben való szerveződése János Zsigmond uralkodása alatt megy végbe. Báthory István és Békés Gáspár küzdelme. Báthory István lengyel király erdélyi politikája. Egy keleti birodalom eszméje. A moldovai vajdaság Lapusneanu után. Jon voda cel cumplit után a moldovai vajdaság Konstantinápolyban árverezés tárgyává lett. Micsoda szomorú állapotokat idézett elő ez az eljárás? Tocilescu véleménye. A havaselföldi vajdaság története. Radu de la Afumati-tól Mihály vajda trónraléptéig. Mihály vajda származása és ifjukora. Házassága. Hivatalos emelkedése. Alexandru vajda ki akarja végeztetni. Erdélybe szökik, hol a Báthoryak felkarolják ügyét. Báthory Zsigmond közbenjárására a porta Havaselföld vajdájává teszi. Báthory Zsigmond a töröktől Bécs felé hajlik. Hogyan szabaditja meg magát török hitelezőitől Mihály vajda? Mihály a török ellen Zsigmondhoz csatlakozik. Ugyanezt teszi Áron vajda is. Mihály bulgáriai hadjárata. A román hadsereg állitólagos szervezete. A magyar kapitányok és a magyar katonaság szerepe Mihály vajda hadjárataiban. Király Albert vezeti a bulgáriai hadjáratot. Brailla ostroma. Párhuzam a román és magyar katonaság között. A calugareni csata Balcescu előadása szerint s ez előadás nyomán bebizonyitása annak, hogy abban a döntő szerep a magyar kapitányoknak és a magyar csapatoknak jutott. Mihály vajda katonai dicsőségének a magyar kapitányok főrészesei. Hála és igazság ismeretlen érzések.

Hogy a reformácziónak a románság között való további történetét behatóbban megismerhessük és helyesen meg is érthessük, szükséges egy kissé az erdélyi, de különösen az oláh vajdaságok történetére összefoglaló pillantást vetni.

Az erdélyi önálló magyar állam azon idő eseményei következtében jön létre és szilárdul meg, a mely Szapolyai János király halálától az 1551. évig telt el. Az 1551-től 1556-ig eltelt idő, mely alatt Erdély újra egyesítve volt a magyar királyi koronával, nem a viszonyok természetes következménye, hanem diplomácziai uton kierőszakolt epizod volt csupán. Erdély egyházi tekintetben való azon szervezése pedig, melyet a reformáczió kö-

vetkeztében elterjedt vallások tettek parancsoló szükséggé, Izabella királyné visszatérésétől János Zsigmond haláláig ment végbe. Mikor János Zsigmondot letették a gyulafehérvári sírboltba, akkor Erdélynek a három nemzeten felépült alkotmánya a négy recepta religio uj részletével egészült ki. Készen volt a három nemzet és a négy valláson felépült erdélyi állami szerkezet. A három nemzet és a négy recepta religio, vagyis mint később némi fájó sarcasmussal nevezték, Erdély hét fő bűne lesz ezentúl ez ország történetében az irányadó és egy oly specialitás, melyet tekintetbe nem véve, a történetiró az események magyarázatához a kulcsot sohasem fogja megtalálni. Ez a hetes tényező fejti ki Erdély állami életében azt a sajátságos politikai és szellemi légkört, melynek ismerete nélkül még a mai állapotokat sem itélhetjük meg méltányosan és egyuttal igazságosan is.

János Zsigmond halála után Bécsből ujabb kisérletet tesznek a csak most alakult erdélyi magyar állam önállóságának eltörlésére. Békés Gáspár látszott és ajánlkozott erre alkalmas eszköznek, de a kerelő-szent-páli csata meghiusította e kisérletet. Báthory István folytatta azt a hagyományos erdélyi politikát, melyet nemcsak az általános nemzetközi és politikai viszonyok szültek, de a mely egyuttal parancsoló érdeke is volt a magyar nemzet önfentartási ösztönének. Mikor Báthory István a lengyel trónra jutott, akkor ő ennek a hagyományos erdélyi politikának szélesebb, — úgyszólván nemzetközi alapot teremtett.

Báthory István lengyel királysága az érdekközösséget Lengyelország és Erdély között bensőbbé és szilárdabbá tette. Lengyelország és Erdély egymással a legszorosabb szövetségben könnyen alapja lehetett volna egy nagy „szent szövetség"-nek, melynek főczélja a törököknek Európából való kiüzése és pedig annyival inkább, mert ez a lengyel-magyar alap könnyen kiegészíthetőnek látszott az oláh vajdaságokkal. Erdélynek az oláh vajdaságokkal egy uralkodó alatt való eszméje egyenes és világos konzekvencziája volt a Báthory István által inaugurált ujabb erdélyi politikának. A román irók a román nemzetiségi mozgalmaknak dako-román és irredentista jellegét tagadva, azt

mondják, hogy a dakoromanismus tényleg nem létező valami és csakis a magyarok gonoszindulatu találmánya. Hogy a dakoromanismust feltalálni nekünk magyaroknak nem állott érdekünkben, határozott és világos dolog, de az is bizonyos, hogy egy magyar jellegű dácziai birodalom az erdélyi politika ábrándképei és aspiráczziói között többé-kevésbbé öntudatlanul állandóan ott lebegett, legalább a messze háttérben.

Báthory István váratlan halála megakadályozta ugyan, hogy nagyszabású tervéből valami legyen, de nem tette lehetetlenné, hogy annak a dácziai birodalomra vonatkozó eszméje törpe utódjánál, Báthory Zsigmondnál határozottabb és konkrétebb formát ne öltsön. Elősegítették ezt az oláh vajdaságokban uralkodó állapotok is.

A moldvai vajdaságok történetét kapcsolatban azokkal, a miket Heraklid vodáról elbeszéltünk, ismerjük Lapusneanu vajda másodszori uralkodásáig. Lapusneanu halála után fia, *Bogdán* uralkodott (1568—1572.) Bogdánt azonban a törökök elkergették s helyébe a már ismeretes Jon voda cel cumplitot tették. Két évi uralkodás után őt is megölték és utóda Petru Schiopul lett, ki négy rendben uralkodott, mert majd Jon Potcova (Patkó vajda), majd pedig Alexandru Serbega és Jancu Sasu (Szász János vajda) kergették el, de mindannyiszor visszatért, mig végre a török véglegesen elűzte.

Ekkor megkezdődött az árverezés Konstantinápolyban a vajdai székre. Mihnea voda 30.000 aranyat igért, egy másik 500.000 tallért, egy Manole nevű zsidó pedig 600.000-t. A nyertes Áron voda lett, ki egy milliót igért, melynek felét ott helyben kölcsön vette konstantinápolyi gazdag török, zsidó és görög kereskedőktől s azonnal lefizette.

„Igy jutott Stefan cel mare országa — írja egy iskolai könyv szerzője [1]) — árverés alá. Különben mind a két fejedelemség birtokát ugy tekintették, mint a török császár rabjait, vagyonukat a szultán örökölte. Nem lehetett soha tudni, hogy mennyi adót fizet az ország, mert az évről évre növekedett. De sokkal terhesebb volt ez adónál a sok harács és ajándék, me-

---

[1]) *Tocilescu:* Istoria româna. 111. l.

lyeket különféle nevek és ürügyek alatt kellett fizetni, a török sereg élelemmel való ellátása és a várak épitése. A fejedelmek holmi zsoldosok voltak, kiket azért ültettek a trónra, hogy az adót behajtsák; — zsoldosok, a kiknek egyike letaszította a másikat a trónról, de mind csak azért, hogy jobban kielégíthesse a török pénzszomját, a ki minden trónváltozásnál legalább is 200.000 aranyat követelt."

„Az összeg, melylyel az egyik fejedelem adós maradt, utódára szállott, a míg millióra gyűlt, melyet aztán a szegény nép bőréből sajtoltak ki. A fejedelmek nem tartottak többé nemzeti katonaságot, hanem idegen zsoldosokat: törököket, albánokat, magyarokat, kozákokat és lengyeleket. A fejedelmek hitelezői janicsárokkal jöttek az országba és ezek hajtották be az adókat, urrá lévén a falvakban és városokban. A parasztok e miatt elhagyták a fejedelemségeket, a szomszédos országokban keresvén menedéket. A boérok közül sokan számkivetésben bolyongottak, mások a zsákmányoló bégekhez csatlakoztak, vagy az erdőkben bandákat szerveztek az idegen kereskedők kirablására."

„Ha a portán pénzzel küzdöttek azok, kik a fejedelemséget el akarták nyerni, az országban pedig fegyverrel hol moldovai, hol kozák vagy lengyel csapatok élén. Voltak olyan vajdák is, kik egy hónapig, egy hétig uralkodtak, sőt olyanok is, kik csak három napig. A kiket elkergettek, azok a törökhöz vagy a tatárhoz szaladtak, a kik pedig idegen segítséggel a trónra jutottak, azok többnyire fejökkel fizettek uralomvágyukért."

„És Moldova a töröktől, tatároktól, lengyelektől és kozákoktól szenvedett tűzzel-vassal való pusztítás és belvillongás után, továbbá a többször egymásután pusztító éhség és dögvész következtében majdnem pusztasággá vált. A nyomor akkora volt, hogy mikor Báthori István lengyel király 1576-ban Moldován átutazott, Petru Schiopul vajda nem küldhetett neki egyebet, mint egy rozskenyeret és azt is nagyon drága árért. Ugyanez a király írta két évvel később a nagyvezérnek, hogy már odáig jutottak Moldovában az állapotok, hogy holmi közönséges tolvajok is tetszések szerint lesznek vajdák s hogy míg ezelőtt ez az ország nemhogy két-háromszáz betörő idegen

kalandortól. de a nagy háborútól sem ijedt meg, — addig most saját árnyékától is remeg, és a lengyelektől várja, hogy hóhérjaitól megvédelmezzék és őrizzék."

Egy hajszállal sem különb ez időben Havaselföld története sem.

Azon 64 évnyi időszakban, mely Radu de la Afumaţi vajda halálától Mihály vitéz trónraléptéig telt el, 19-er ment át a vajdai szék egyik fejedelemről a másikra. E 19 vajda közül csupán kettő mult ki a trónon természetes halállal: Mihnea vajda és fia Alesandru. Ezek a vajdák trónra jutva, nem az ország kormányzatával, nem alattvalóik helyzetének javításával foglalkoztak, hanem egyedül személyük és trónjuk mindenáron való biztosításával s ezért azokat a boérokat, kikről azt gyanították, hogy készek őket meggyilkolni vagy a trónról letaszítani, megölették, Erdélybe vagy Törökországba kergették, honnan ezek rendszerint segítséggel visszatérve, megölték vagy elkergették őket. Igy folyt szakadatlan egymásutánban a kölcsönös gyilkolás és vérontás. Ezek a közviszonyok aztán megrontották magát a népet is úgyannyira, hogy közüle, a ki csak tehette, vagy átszökött Erdélybe, vagy pedig az erdőkbe menekülve, szaporította az amugy is nagyszámú hegyi tolvajok tömegét.

Tájékozás kedvéért röviden előadom Radu de la Afumaţitól a Mihály vajdáig uralkodott vajdák névsorát, megjelölve mindenik uralkodásában a jellemzőbb és nevezetesebb eseményeket.

Radu de la Afumaţi halála után 1529-ben Vlad vajda fia, Mojzes lépett a trónra. Ez mindjárt trónralépése után becsapott Brassóba és a Barczaságot feldúlta. Odahaza is kegyetlenkedett úgy, hogy a boérok megunván zsarnokságát, Konstantinápolyból hazahozták Vlad vajdát, Vladucze fiát. Erdélyből nyert segítséggel megverték Mojzes vajda seregét és őt magát is megölték. *Vlad* vajda (1530—1532) nem sokáig uralkodott, mert a Dimboviczába fuladt. Utána Radu fia, *Vintilla* (1532—1534) ült a trónra. Rendkivül kegyetlen ember volt. Nagyon sok boért öletett meg, míg végre a boérok egy vadászaton őt magát is megölték, épen akkor, mikor a maga hiveivel arról tanácskozott, hogy miként gyilkoltassa le ezeket a boérokat.

Utána *Radu* voda Calugarul (1534–1546) uralkodott, ki megelőzően kaluger volt. Mindjárt uralkodása második évében ellene támadt Petru de la Arges. Ezt azonban szerencsésen legyőzte s orrát levágatva, országából kikergettette. 1546-ban a törökök elfogták s egy palestinai kolostorba zárták, hol meg is halt. Őt követte Radu de la Afumaţi fia, *Mircea Ciobanul* (1546–1552). Mielőtt trónra lépett volna, a Balkánban juhokat őrzött. Kegyetlen, barbár ember volt. Több mint 1600 boért öletett meg, másokat pedig sánczrabságra itélt, csak azért, hogy vagyonuktól megfoszthassa. Valóságos mester volt oly ürügyek feltalálásában, a melyek alatt pénzt zsarolhatott ki a boéroktól. Az Erdélybe menekült boérok egy pár ezer székely zsoldost felfogadva, 1547-ben a Prahova völgyén át berontottak Havaselföldére, de közel Bukuresthez, Peris mellett Mircea őket csúfosan megverte.

Egyáltalán e korszakban szokásos volt a havaselföldi és moldovai boérok, meg trónkövetelők részéről ilyes háborús vendégszerepre időről-időre székely csapatokat szerződtetni, a mi ellen a vajdák több ízben panaszt is tettek. Ez okozza, hogy aztán az erdélyi rendek törvényt hoznak, hogy „Mind Székelység s mind egyéb rendek, kik az Oláhországokkal határosak, azoknak is határira való *irruptióktól*, kártételektől magukat megtartóztassák. Fejedelmek hírek s engedelmök nélkül sub poena fl. 100, — hogy abból is háborúságra való ok-adás ne következzék; excipiálván azt, ha onnan ide kapdosó latrok in facto vagy continua persecutione deprehendáltatnának, tolvajlott marhának nyomát bé is követhetik.[1]" A perisi győzelem azonban nem mentette meg, mert 5 évvel később Radu Ilias Tirgoviste mellett megverte és Törökországba kergette.

Radu voda csak egy hónapig uralkodott, mert Mircea voda török és tatár segítséggel Erdélybe kergette, a hová seregével maga is utána ment. Prázsmárt, Szász-Hermányt és a Barczaság több faluját felprédálva, zsákmánynyal megrakottan tért vissza Havaselföldére. A török előtt azonban csakhamar abba a gyanúba jött, hogy a németekkel egyetért. Ezért a szultán

[1]) Approbatae Const. Pars III. Tit. 76. art. 5.

Konstantinápolyba hivatta s helyébe *Petrascu* vodát (1554—1557) ültette. A török parancsára ő is részt vett abban az expediczióban, melynek feladata volt Izabella királynét visszahozni Erdélybe. Azon ritka oláh vajdák közé tartozott ez a Petrascu, a ki nem a boérok legyilkolásában találta örömét, hanem abban, hogy országa nyomoruságain segítsen. Socol Vornik azonban megmérgezte. Három fiút hagyott maga után, Petru Cercelt, Vintillát és Mihály vitézt.

Mircea (1557—1560) trónra lépte után, az Erdélybe menekült boérokon boszút akarván állani, Izabella királynéhoz levelet küldött, melyben arra kérte, hogy küldje haza a menekült boérokat, mert ő esküszik a Boldogságos Szűzre és az Istennek minden szenteire, hogy nem fogja őket bántani, mert hiszen csak egyetlen czélt ismer: mindnyájok közjavát. Sokan hittek is a vajda esküvéseinek és visszatértek. Mircea egy darabig nem bántotta a visszatérteket, hogy nagyobb legyen a bizalom s ennek következtében mentől többen térjenek vissza. Mikor a boérok már teljesen el voltak áltatva, gyűlésre hívta össze őket Bukurestbe. Meghívta a két püspököt és az összes igumeneket is. Mikor a gyűlés kezdetét vette volna, a *besliák* (török zsoldosok) fegyveres csapatja tört be a gyűlésterembe. Csak kevesen menekülhettek el e mészárlásból, a kik újra Erdélybe szaladtak. Mircea üldözőbe vevén a menekülteket, az Erdély felé vezető uton meghalt.

Utána *Petru Schiopul* (1560—1568) uralkodott. Hogy magát a trónon fenntarthassa, a portai adót felemelte. A szultán azonban nem lévén uralkodásával így sem megelégedve, Konstantinápolyba hívta, helyébe tévén testvérét, *Alessandrut* (1568—1577). Épen olyan kegyetlen gonosz uralkodó volt ez is, mint apja, Mircea. Utána fia *Mihnea* (1577—1583) lépett a trónra, a kit hat évi uralkodás után a porta elmozdított, helyébe tévén *Petru Cercel*-t (1583—1586). Ez a vajda nagyon vallásos ember volt. Több templomot és kolostort építtetett. Állítólag az ő bőkezűségéből épült a brassai Bolgárszegben levő Szent Miklós templom is. Hogy a túlságosan felemelt portai adó mellett ez építkezési költségeket is fedezhesse, a népre és a boérokra túlságos terheket rótt. Ez elégedetlenséget szült és több rendbeli

panasztételt Konstantinápolyban. A szultán e miatt megparancsolta, hogy menjen Konstantinápolyba. Kincseit 42 szekérre rakatva, Erdélybe szökött. Itt azonban a szultán parancsára elfogták és Huszt várába zárták, a honnan két és fél évi fogság után megszökött. Velenczében telepedve le, a franczia király közvetítésével a portánál lépéseket tett trónja visszanyerésére, de azok nem vezettek sikerre.

Ujra *Mihnea* (1585—1590) került a trónra, miután azt 700.000 piasterral megvásárolta. Hogy ezt a pénzt, melyet szokás szerint konstantinápolyi gazdag görög és örmény kereskedőktől vett kölcsön, megfizethesse, mindenféle czím alatt rettenetes adóterheket vetett ki népre. A békétlenkedő boérokat megölette. Hasztalan volt, mert *Stefan Surdul* a szultánnak 250.000 aranyat igért, ha vajdává teszi s hat hónapi uralkodás után még egyszer ennyit. A szultán elfogadta ajánlatát s Mihneát Konstantinápolyba hívta. Megfosztatván ekként Mihnea a vajdai tróntól, törökké lett, nem szünvén meg arra ösztönözni a szultánt, hogy tegye Havaselföldét török pasalikká és adja neki kormányzóságul, majd ő törökké teszi az egész Havaselföldét. 1595-ben, mint Mehemet bég esett el Tirgovistnél Báthori Zsigmond és Mihály hadai ellen harczolva.

Utóda *Stefan Surdul* (1591—92) csak egy évig uralkodott. Ez is olyan kegyetlen ember volt, hogy mint a magyar krónikaíró, Szamosközy mondja: „mindenkor, valamikor, kiment a mezőre, soha el nem mulatta, hogy egy bojért le nem vágatott volna." Helyét *Alessandru Bogdán* foglalta el (1592—1593), a kit Mihály vajda kergetett el a trónról.

Mihály vajda Petraskó vajda fia volt. Atyja halála után még mint gyermek nagy megpróbáltatásoknak volt kitéve. Osztozott az elűzött vagy trónkövetelő pribék vajdák fiainak szomorú sorsában. Ifjú korát övedző e nyomor okozta, hogy alacsony származásáról különféle szóbeszéd terjedt el, vagyis mint Szamosközi mondja: „nyilván vagyon, hogy igen szegény állapotban nevelkedett fel, áros ember is volt, túl a Dunán kereskedett, Moldovában, Havaselföldében széllyel; az anyja égettboros kufárasszony volt.[1])" — Egy szóval egyénisége az élet

[1]) *Szamosközi*: IV. köt. 94. l.

létért való mindennapos harczában aczélozódott meg. 1583-ban feleségül vette a krajovai bánnak, Cretzuleszku Dobromirnak unokahugát, Stancat. Ennek volt egy igen gazdag anyai nagybátyja, Jane *Cantacozino*, Mihail *Seitanoglu* fia. Ez, Cretzulescu Dobromir halála után krajovai bánná lévén, Mihályt a mehedinczi kerület főnökévé tette, a hol aztán szolgálataival alkalma volt a figyelmet magára vonni. Mihnea vajda tanácsosává, stolnikká és nagyagává tette s mint ilyenre rábizta az egész haderő vezetését. 1590-ben Jane Cantacuzinot, mivel Konstantinápolyban nagy összeköttetései voltak, a vajda kapukihaiának küldötte a portához és Mihályt helyébe krajovai bánná nevezte, a mely hivatal Havaselföldén a vajdaság után a legnagyobb méltóság volt.

E méltóságra jutva, Mihály az eddiginél sokkal önérzetesebb és nagyobb követelésekkel lépett fel, mint Petrascu vajda fia. Népszerűsége és növekedő hatalma egyre jobban felkeltette Alesandru Bogdán vajda féltékenységét. Ez fegyvereseket küldött Krajovába, hogy fogják meg és vigyék Bukurestbe s ott titokban öljék meg. Mihály azonban értesült az ellene tervezett dolgokról s Konstantinápolyba szökött volna, de utközben megfogták és Bukurestbe vitték. A vajda halálra itélte. De mikor a vesztőhelyre vitték, „történik, hogy a czigány hóhér azon órában igen részeg volt; kiviszik a czigányt, hogy fejét vegye; látja a czigány, hogy Mihály, elretten tűle s miérthogy részeg is volt, elhagyítja a meztelen szablyát, elfut, ide s tova csavarog s mikor senki nem volna, a ki Mihálynak fejét venné, a boérok mindjárt Alexanderre esnek, könyörögnek: kegyelmezzen meg Mihálynak. Isten így szabadítja meg.“ [1])

Mihály kegyelmet nyert s visszatért Krajovába, de nem érezvén magát biztonságban, családjával együtt Erdélybe Báthori Zsigmondhoz menekül.

„Itt Erdélben — mint Szamosközi mondja — két hétig lappangott Zsigmondnál, Báthori Boldizsár forgatta minden dolgát. Itt Erdélben lévén, Báthori Zsigmond írt volt mellette az portára Szinán basának, hogy ű neki adják az havaseli vaj-

[1]) *Szamosközi* : IV. k. 94. l.

dasságot, mert Zsigmondnak akkoron nagy hitele volt az portán. Irt volt Zsigmond az angliai követnek is, Edvardus Bartonusnak, hogy mindenképen legyen azon, hogy Mihály legyen vajda Havaselföldében." Mihály Zsigmond e levelével Konstantinápolyba ment, hol a szultán Zsigmond ajánlatára, Jane Cantacuzino s az angol követ közbenjárására Alexandru Bogdánt letette a vajdai székről és Mihályt két ezer főnyi jancsár és spahi kiséréttel Havasalföldére küldötte.

Igy jutott Mihály Báthori Zsigmond hathatós pártfogása mellett a vajdai trónra.

Az időpont, melyben Mihály elfoglalta Havaselfölde vajdai székét, nevezetes és nagy jelentőségű korszakra esett. Báthori Zsigmond trónra jutva, a jezsuiták ösztönzéseit s azon hajlamait követve, melyek épen a jezsuiták által való neveltetésének voltak eredményei, szakítani készült Erdély eddigi török-barát politikájával. Az erdélyi állam Zsigmond trónralépésekor oly hatalmas és erős volt, mint idáig soha. A török hatalom pedig mintha gyengülni kezdett volna. Az európai közvélemény telítve volt egy nagy európai koalicziό eszméjével, mely koalicziónak czélja a török Európából való kiűzetése lett volna. Bécsben nagy sulyt helyeztek Erdély szövetségére már csak azért is, mert Erdély e szövetsége következtében a törökkel való háború színtere Bécstől nagyon távolra, egész keletre helyeztetett volna át.

Báthori Zsigmondot könnyű volt a török ellen való szövetségnek megnyerni. 1590-ben tényleg meg is kezdette e tárgyban a bécsi udvarral való alkudozást. Mikor 1592-ben Mihály vajda Erdélybe menekült, akkor már Zsigmond el volt határozva, hogy a törökkel szakítani fog, — sőt Mihály ügyét egyenesen azért is karolta fel, hogy benne a török ellen, mint Havaselföld vajdájában hű és megbízható szövetségesre tegyen szert. Áron moldovai vajda szövetsége teljesen biztosnak látszott. Báthor Zsigmond e szövetség biztosítására igyekezett mind Havaselföldet, mind Moldovát Erdélynek valóságos hűbéreseivé, azaz az erdélyi magyar állam kiegészitő részeivé tenni. Látni fogjuk, hogy erre az események során a kényszeritő alkalom is megjő.

„Mikor a török császár — írja Szamosközi — Mihály vajdának adta volt a vajdaságot, minden esztendőre hetvenezer

tallért igért volt a császárnak, de ez csak igéret volt, semmi nem egyéb. Azt fogadta Konstantinápolban az vezérek előtt, hogy valamenni adósság maradott volna hátra az előbbi vajdáktul, ő mind megfizeti; a mely dolog oly lehetetlen volt, hogy Havaselföldébe, ha mind az gyermekeket és minden embereket eladták volna is, meg nem fizethette volna az sok elébbi adósságot." Egy szóval, Mihály az uralkodást rendkívül súlyos fizetési kötelezettség mellett vette át.

Az eddig előadottakból tudjuk, hogy az utóbbi 64 évnyi időszak alatt micsoda kormányzat juttatta Havasalföldét az anyagi romlás széleire. Az ország vagyonából kifosztva, jóformán egészen elnéptelenedve, fizetésképtelen volt. Kilátás sem lehetett arra, hogy ebből a nehéz helyzetből valahogyan megszabaduljon, mert a Mihály s az előbbi vajdák konstantinápolyi hitelezői fegyveres erővel szállották meg Havaselfölde nevezetesebb helyeit, a honnan erőszakosan hajtották be senkitől sem ellenőrizett mértékben követeléseiket. Mihály csak úgy szabadíthatta meg országát ettől a nyomoruságtól, ha csatlakozva Báthori Zsigmondhoz s támaszkodva a nyugati hatalmakra, a portával végleg szakít, s a törököket kikergeti országából.

Tervét oláh vajdához illő sajátságos államcsinynyel hajtotta végre. Uralkodása második évében (1594-ben) összegyűjtötte török hitelezőit azon ürügy alatt, hogy őket kifizeti. „Egy faházba vezette s ott berekesztvén őket, négy felül tüzet vetett az házra és taraczkok által lövöldöztette az házat." Ez jeladás volt, melyre országszerte kezdetét vette a törökök lemészárlása. Ezzel Mihály elszakadása a portától s Báthory Zsigmondhoz való csatlakozása bevégzett ténynyé lett. „Zsigmond és Mihály vajda írnak Áron vajdának, hogy ő is az törökök mellől elálljon . . . . Efféle ijesztő levelekkel addig cselekedték, hogy Áron vajda is mindenütt az országban, Moldovában minden törököt levágatott." [1]) Ime tehát Zsigmond és Mihály ösztönzésére teszi Áron vajda is, hogy maga után, Mihály példáját követve, felégesse a visszatérés hidját.

Alea iacta est! — mondhatta Mihály, ki e tettével sorsát

[1]) *Szamosközy:* IV. köt. 95. l.

mintegy megpecsételte. A havaselföldi törökök lemészárlása után már nem szorítkozhatott csupán a védelemre. Támadnia kellett. De hogyan? Minő hadsereggel és minő eszközökkel? Hol volt a román hadsereg, melylyel a támadó hadjáratot megkezdhette volna? A fennebbiekben román történetíró szavaival beszéltük el, hogy a Mihály trónra lépését megelőző 64 évnyi időszak eseményei következtében az állítólagos román nemzeti hadsereg szervezete elpusztult s helyét azon tarka, mindenféle nemzetiségű kalandorokból toborzott csapatok foglalták el, melyeket a vajdák zsoldjukba fogadtak.

A román hazafias szellemű történetírásnak azonban biztos tudomása van arról, hogy a római állandó hadsereg legiói tovább éltek az egész középkoron át a román vajdaságok nemzeti hadszervezetében. „A románok — írja Balcescu [1]) — államuk megalkotása óta szükségét érezték, hogy az államnak oly állandó hadseregre van szüksége, a mely minden perczben kész visszaverni az ellenséget, bármely oldalról törjön is be az. De azt is érezték, hogy egy ilyen hadsereg nem lehet más, mint csak előcsapata magának a népnek, mert a helyes katonai szervezetnek, mint alapra, a nemzetre kell támaszkodnia. Ezért kezdet óta ilyenformán szervezték: állandó hadsereg, honvédség (militia) és népfölkelés. A román hadsereg volt az első állandó hadsereg Európában. Hinni lehet, hogy e szervezet is Radu Negru-tól való, kitől más egyéb intézményeink szervezete is származik." Valóban, divinatorius szellemű férfiú lehetett ez a Radu Negru, ki már 1290. táján a jelen század negyvenes évei liberalis doctrináinak szellemében szervezte a román nemzeti haderőt. Igazán csodálatos dolog s nincs is más hibája, mint az a kicsike, hogy egyáltalán komolyan nem vehető.

„A román hadsereg — folytatja Balcescu — teljes hatalmában is volt egészen 1580-ig. Ez időponttól 1592-ig — II. Mircea, III. Petru, II. István és III. Alessandru káros uralkodása alatt — azonban felbomlott. Mihály, mikor a trónra lépett, 10.000 főnyi hadseregnél nem talált többet. Ez a nagy hadvezér

---

[1]) *Balcescu*: Puterea armată si artă militară de la întemeierea principatului Valachiei până acum.

azonban kitöltötte a román hadsereg kereteit különféle reformokkal és fegyelemmel, — növelvén (előszámlált) csapatait még két lovas csapattal, a *deliák*-kal és a *besliák*-kal. Ez utóbbiak dísz (garda) lovasok voltak, mintegy 200-an. Mihály ezeket a magyar Petneházi parancsnoksága alá helyezte. Látván az ország elnéptelenedését és szüksége lévén katonaságra, magyarokat, erdélyieket, lengyeleket, kozákokat, szerbeket és arnótákat fogadott zsoldjába. A Mihálylyal egykorú írók következőképen nyilatkoznak hadseregéről: „E vajdának hadseregében a románokon kivül, kiknek vitézségét a törökök, híres vezérök Drakula idejéből nagyon jól ismerik, sok magyarországi és erdélyi szolgál, továbbá egynehány arnóta, görög, bulgár és szerb. Kevés puskása van, de ennek hiányában az erdélyiek, különösen a magyarországiak szivesebben is harczolnak lóhátról karddal és lándzsával, nagy vakmerőséget tanusítván az ellenséggel szemben..“ [1])

Engedjük meg, hogy 1580-ig a régi román nemzeti hadsereg, mint nép-hadsereg a negyvenes évek liberális tanai alapján volt szervezve s ezt annál könnyebben megtehetjük, mivel, mint Balcescu idézett szavaiból kitünik, Mihály vajda idejében már a rendszer annyira szét volt züllve, hogy Mihály kénytelen volt idegen, különösen magyar zsoldosokkal ujra szervezni hadseregét, sőt mint Petneházi példájából látjuk, még a nem magyar nemzetiségű zsoldos csapatok élére is magyar kapitányokat állítani. Miért tette ezt Mihály és miért nem tett még a magyar zsoldosok élére is a maga boérjai közül román kapitányokat?

Egyszerüen azért, mert lehettek ezek a román boérok szörnyűséges nagy vitézek, bátrak, mint akárcsak Roland lovag vagy Tancréd, de katonai intelligencziával és szervezői tehetséggel nem rendelkeztek. Hol és micsoda hadjáratokban is sajátíthatták volna el ez ismereteket? Mihály ezt jól tudta és azért kért kölcsön Báthori Zsigmondtól zsoldosokon kivül főleg kapitányokat. Báthori István lengyel király harczaiban az erdélyi hadvezetőknek egész gárdája nőtt fel, úgy hogy Mátyás király

[1]) L'ottomano di Lorenzo Soranzo p. 147.

óta Zsigmond fejedelem idejéig annyi ügyes és jeles hadi embere a magyar nemzetnek még soha sem volt, mint ekkor. Király Albert, Székely István, Horváth Mihály, Makó György, Petneházi, Tamásfalvi, Geszti Ferencz stb. voltak Mihály hadseregének ujraszervezői és hadintézői és azok a magyar és székely csapatok voltak e hadsereg magva, melyek e kapitányok közvetetlen parancsnoksága alatt állottak.

Rendbe szedvén ekként Mihály hadseregét, támadólag lépett fel. Elfoglalta Gyurgyevot és Flokot a Jalomitza torkolatánál s miután e városokat lerontatta, 1595. január elsején átment Hirsovánál a Dunán és az ott táborozó törököket tönkre verte. „Ebben az időben — írja Balcescu — a vitéz és kitünő Király Albert hallatlan gyorsasággal, tűzzel és vassal pusztítva, hordozta meg fegyverét az egész Bulgáriában. Szisztovot, Csernavodát, Rasgradot, Babadagot, Oblucsiczát elfoglalván, egész a Feketetengerig és a Duna torkolatáig, Várnáig hatolt. Azután átment a hegyeken, Drinápolyon túl hatolt majdnem Konstantinápolyig, számos török és tatárcsapatot szórván szét. Azután Király győzhetetlen és az ellenségtől soha meg nem vert hadseregével visszatért sok zsákmánynyal megrakodva, Mihályhoz.“

A bulgáriai híres téli hadjárat katonai dicsősége tehát Mihály vajda életírójának tanusítása szerint is Király Albertet illeti. Hogy összehasonlítást tehessünk a Király Albert vezérlete alatt levő magyar katonák és Mihály vajda román s más fajtáju hadserege között, a katonai fegyelem és hadakozás módra vonatkozóan, Balcescu szavaival beszélem el Braila bevételét. „Az ostromló hadsereg úgy Mihálcsa románjai, mint Király Albert magyarjai, a kiket visszatérésök után Turtukájból rögtön Mihálcsa segitségére küldött, a török krónikások szerint is 20.000 emberből és nagyszámú tüzérségből állott. A várőrség pedig 3000 török volt s más oldalról sem jöhetett segítség, mert a Duna jege elolvadt. Mikor a keresztények megérkeztek, az őrség eléjök jött, de visszanyomatva, a falak közé zárkózott, ágyú- és puskalövésekkel védekezett. Az ostromló sereg három részen sánczokat huzott. Tizenhat nappal később, márczius 30-án az ostromlottak nem tudván többé ellenállani,

elhatározták, hogy bizonyos feltételek mellett megadják magokat.“

„Mihálcsa bán azonban, ki brailai születés volt, nem akart más feltételt elismerni, mint hogy a törökök nejeikkel és gyermekeikkel, de minden vagyonuk hátrahagyásával eltávozhatnak. Végre a magyar kapitányok közbenjárására beleegyezett és megesküdött, hogy sértetlenül eltávozhatnak s minden vagyonukat magukkal vihetik. Április 10-én a törökök a várat tényleg feladták és a kivonulást megkezdették. Vagyonukat és összes drágaságaikat hajókra rakták. A mieink meglátva, hogy pénz, sőt olvasztott arany is van náluk elrejtve s elvakítva a zsákmánylás vágyától, melylyel közülök a fegyelem nagy kárára többen foglalkoztak, megszegték esküjöket és rátörtek a szegény törökökre, elkezdvén közülök a jelentékenyebbeket fosztogatni s egynehányat meg is öltek. Kara csausz látván a szerződés e megszegését, felkiáltott: „Hazugok! Micsoda hitetek van, a mely az efféléт nektek megengedi?“ — Erre Király Albert és seregének többi vezérei kardot rántottak, hogy visszatartsák a keresztényeket a törökök megrablásától s egynehányat a makacsabbak közül meg is öltek.“

Arra, hogy a katonai fegyelemről, egyszóval a románok katonai értékéről párhuzamosan Király Albert magyar katonáival elfogulatlan itéletet hozhassunk, elégséges maga ez az egyetlen tény is, melyet Balcescu előadásában ismertettünk meg olvasóinkkal.

De hogy a magyar katonaság szerepét Mihály vajda hadjárataiban helyesen megitélhessük, előzzük meg egy kissé az eseményeket. Menjünk el a calugareni mezőre, melyet a román történetírók és költők Salamissal és Marathon mezeivel tesznek párhuzamba. De ne mi beszéljük el ezt a híres csatát, hanem engedjük át ujra a szót Mihály vajda életirójának, Balcescunak.

„Szinán kétségbe esve azon csekély eredmény miatt, melyet idáig sikerült kivívnia, maga köré gyüjtötte seregét basáival és vezéreivel együtt s őket fellelkesítvén, egy rettenetes hadoszlop élén megrohanta a mieinket, a kiket sikerült is mintegy negyed mértföldnyire, sőt egész táborukig visszaverni, elfoglalván összes ágyúikat. Mihály azonban e balsiker következtében nem vesztette el bátorságát, sőt összeszedvén erejét, magát a törökre vetette, ölvén és pusztítván őket. A rettenthetetlen bajnoknak, Király

Albertnek sikerült két ágyut visszafoglalnia. Az ellenség azonban bátran küzdött és több izben megujította sorait, a mit a mieink nem tehették. Háromszor rohantak a mieink a törökre, de mindannyiszor visszaverődtek. Igy folyt a küzdelem változó szerencsével napfelkeltetől lehunytáig . . . Végre a kis román hadsereg elnyomatva az ellenség nagy számától és szorongatva tüzérségétől kénytelen volt visszavonulni. E visszavonulás azonban szép és strategicus volt. Hogy a törökök meg ne kerüljék, ékalakban vonultak vissza, minden oldalról sürü tüzeléssel árasztván el az ellenséget és lassan, szakadatlanul harczolva. E visszavonulás a hidegvér és a hősies vitézség csodája volt. A csatatér szoros volta, az erdők és hegyek kedveztek a románok visszavonulásának, elrejtvén mozdulataikat."

Balcescu szerint a calugareni hires csata első napja tehát visszavonulással végződött.

A calugareni csatatér a Gyurgyevóból Bukurest felé vivő uton van a Neajlov vizénél. Voltaképen a Neajlov partján elterülő, mindkét oldalról erdős dombsorral körülvett, alig egy negyedmértföldnyi szélességű ingoványos talajú völgy. A Neajlov kanyarulatánál annyira megkeskenyedik a völgy, hogy a folyóviz partján a végig huzódó hegység lábánál csupán egy keskeny ut mehet végig. Mihály vajda táborával e szoros bejárata előtt kiszélesedő völgy kezdetén egy emelkedettebb helyen foglalt állást. Visszavonuló útjául épen e szoros szolgált. A török vezér seregét az ellenkező oldal egy magaslatán állította fel. Kettőjök között a Neajlov vize folyt s a folyó mind a két partján erdő terült el. Ez erdős talajon folyt le a csata s Mihály hadseregének visszavonulása a mögötte levő, előbb leírt keskeny utszoroson történt. Hogy e visszavonulás miként folyt volna le, ha Király Albert a visszafoglalt két ágyúval nem fedezi, azt elgondolhatja magától is mindenki, a kinek csak egy kis fogalma is van az ilyen dolgokról. Egyszóval, habozás nélkül kimondhatjuk, hogy Király Albert vitézségének köszönhető egyenesen, hogy Mihály hadsergét a török a calugareni csata első napján végleg meg nem semmisítette.

De lássuk a második napi ütközetet is és benne Király Albert s a magyar csapatok szereplését.

„Ez a segítség — irja Balcescu — melyet a mieink nagynak gondoltak, s a mely e reggelen érkezett meg, csak egy 300 főnyi erdélyi puskásból álló csapat volt. Mihály azonban, hogy időt ne veszítsen, fel akarta használni e jelentéktelen segítséget is csapatai felbátorítására . . . Mihály

a most érkezett csapattal (tehát magyar csapattal) a hidfőnél foglalt állást szemben Szinánnal: Cocea kapitányt pedig 200 magyarral s ugyanannyi kozák gyalogsággal elküldötte, hogy az ellenséget hátban támadja meg. Király Albert pedig a töröktől visszafoglalt ágyukat alkalmas helyen állította fel, készen az ellenséget lőni, mihelyt az a hid felé mer közeledni. Elvégezvén ekként az előkészületeket, Mihály azt gondolta, hogy a körülmények okvetetlenül megkivánják, hogy valami hőstettet vigyen véghez a törökök megfélemlítésére s az övéi felbátorítására. Elhatározta, hogy most is — mint más esetekben — a győzelmet saját életének veszedelmeztetésével fogja megvásárolni. Szemeit az égre emelvén, a nagylelkű fejedelem segítségül hivta a hadak istenét s kiragadva a szekerczét egy katona kezéből, az ellenséges hadoszlopra vetette magát s levervén az ellenállókat, egész Caraiman basáig hatolt, kinek egy csapással levágta fejét. . . . Ez a hősi tett megrémítette a törököket . . . Szinán látva ezt, hogy katonáit felbátorítsa, támadást parancsolt a hid ellen; de egyszerre maga előtt találta Mihályt, mint egy kősziklafalat s egyidejüleg Cocea kapitány nagy tüzzel hátulról támadta meg, mig Király Albert a hegyoldalon felállított ágyuival oldalról lövette. — ily módon meggyérítvén a törökök sürű sorait és elpusztitván majdnem az egész jobbszárnyat. A makacs vezér azonban nem vesztette el hidegvérét, hanem összeszedte seregét, de Mihálynak egy ujabb homloktámadása, Coceanak hátulról való dühös pusztítása, valamint Király Albert ágyuinak gyilkoló heves tüze ujra szétszórta a rendeket. A törökök elbámulván a merészségtől, melylyel a románok a győzelmet kierőszakolták, elkezdettek visszavonulni. — Mikor pedig Satirdzsi Mohamet basát sebesülten hátravitték, a visszavonulás egyszerre futássá lett s szétszórtan a mocsarak felé menekült a sereg, fedezet nélkül hagyván hátát és oldalait a mieink támadásának . . . . . Az éjszaka vetett véget a török hadsereg mészárlásának s óvta meg a teljes szétszóratástól s a megsemmisítéstől. A románok diadalmasan tértek vissza táborukba, megrakodva gazdag zsákmánynyal. Visszafoglalt ágyuik mellett még sok ágyut, lovat és zászlót foglaltak el a törököktől. Ez utóbbiak között volt a próféta zöld zászlaja is. Három ezer török feküdt a csatatéren. A románok vesztesége is nagyon érzékeny volt, mert a törökök vitézül védelmezték magokat. A Neajlov vizének habjai vértől voltak pirosak e napon . . . . Ilyen volt ez az örök emlékezetre méltó calugareni csata, melyben a románok karddal és vérrel irták be történelmi évkönyveikbe a legszebb napot. Bár tizszerte kevesebben voltak, de mégis ők vivták ki ellenségükön a legfényesebb diadalt és legyőzték azt a hadvezért, kit eddig legyőzhetetlennek tartottak. Havaselföldiek, moldovaiak és erdélyiek, katonák és tisztek ugy harczoltak mint megannyi hősök. De a legnagyobb dicsőség a győzelemért mégis a vitéz fejdelmet illeti. Lángeszü intézkedéseinek, hidegvérével s azon rettenthetlen bátorságával, melylyel életét a legnagyobb veszedelemnek kitette, biztosította a győzelmet. Ebben a csatában is mint a többiben, nem tudjuk, mit csodáljunk a nagy férfiuban:

hadvezéri lángelméjét-e vagy személyes katonai vitézségét? Valóban e csatának minden mozzanata Mihály és a románok részéről rendkivül fejlett és előhaladt hadművészetről tesz tanuságot, a mely méltán bámulatba ejthet mindenkit, a ki ismeri azon csecsemő állapotot, melyben a hadi tudomány ekkor az egész Európában leledzett."

Meghallgatván ekként a calugareni csata lefolyását, úgy a mint azt Balcescu elbeszéli s megengedvén, hogy ez a csata a román vajdák s köztök Mihály legdicsőbb fegyverténye volt, vizsgáljuk meg most már épen ez előadás keretében a magyar csapatok részvételét e csatában. A győzelmet, Balcescu előadása szerint Mihály, Cocea és Király Albert erőszakolják ki. Mihály a Neajlov vizén átvezető hid fejénél foglal állást s várja szemközt Szinán támadását. Közvetlen környezetében a reggel érkezett 300 erdélyi puskás áll. Hogy ezeknek tüzelése mily módon segítette elé s tette lehetővé, hogy Mihály személyes vitézségének igazi bravuros jeleneteit produkálhassa, gondolható. Mihály 16.000 főnyi hadseregében körülbelöl 4000 magyar katona lehetett. Feltehető tehát, hogy ennek egy részét maga köré a legveszedelmesebb pontra állitotta. Cocea kapitány csapatjának magvát szintén 200 magyar és ugyanannyi kozák képezte. A tüzérség parancsnoka pedig Király Albert, a kinek csapatai magyarokból állanak. Hogy Király ágyúinak tüze nélkül nemcsak a tegnapi ütközet végződött volna teljes vereséggel, hanem a mai is, azt nemcsak Balcescu előadásából, de a terepviszonyokból is következtethetjük. Minden ponton, hol az ütközet döntő mozzanatai folynak le, magyar csapatok támogatják Mihályt, sőt mig Mihály személyes vitézségével tünik ki csupán, addig a magyar Király Albert a nagyobb katonai értelmiséget követelő tüzérséggel biztositja a csata sorsát.

A calugareni csatát, miután tényleg Mihály vajda seregeinek gyors visszavonulása követte, Erdélyben úgy fogták fel, mint vesztett csatát s érette ok nélkül Király Albertet hibáztatták. „Ezalatt Szinán diadallal nyomult előre, megverte Mihályt, kit Király Albert segédserege rosszul gyámolított. Bukurestet, Tergovistot, Brailát elfoglalta s Erdély határaihoz közeledett". [1] A visszavonulást tényleg Király Albert tanácsára

[1] *Szilágyi Sándor:* Erdélyország története. I. kötet. 448. l.

határozták el. A hadvezetésben jártas Király ugyanis átlátta, hogy ideig-óráig védelmezhetik a szoros utat, de csak addig, míg egy-két napi menet után Szinán basa hadseregének egy részével hátuk mögé nem kerül. Ekkor el vannak veszve feltétlenül. Jobb tehát visszavonulni Erdély felé s bevárni Báthori Zsigmondot. Mihály eleintén a nap sikerétől elragadtatva, ellenkezett, de később belátta helyzete tarthatatlanságát és a visszavonulásba beleegyezett. E haditanács lefolyása is igazolja, hogy Mihály hadjáratainak eddigelé strategiai intézője Király Albert volt.

Ezeket meggondolva, eszökbe juthatna a bukuresti egyetemi hallgatóknak, hogy mikor Mihály vajda szobránál Mihály vajdát, mint a románság nemzeti ideáljának legnagyobb hősét dicsőítve, irredentista és dako-román szellemű magyar-ellenes tüntetéseket rendeznek, kötelességük volna egy koszorút Király Albert és magyar katonái emlékezetének szentelve tenni le e szobor talapzatára, melyen különben Király Albert neve is ott olvasható Mihály tábornokai között. Nem lehetetlen azonban, hogy mikor az Urechia Vazul és Hasdeu-féle tanárok helyett a jövőben e szoborral szemben levő egyetemen komoly és egyedül az igazság érzésétől vezetett tanárok fogják oktatni a román ifjúságot történelmi és philologiai kritikára, ez ifjúság igazságosabb, méltányosabb és háládatosabb is lesz és meg fog egy-két szóval emlékezni Mihály magyar katonáiról, érezvén, hogy az állítólagos román dicsőség fényes sugárkoszorúja sokkal halványabb volna a magyar haditudomány és a magyar vitézség e korszakbeli közreműködése nélkül.

VI.

A győzelmes Mihály vajda.

Mihály Báthori Zsigmondot urának fogadja. Zsigmond Áron vajda helyébe Rézván vajdát ülteti. Ez is meghódol. Most Zsigmond ura Moldovának és Havaselföldének is. Kezében van az egész régi Dacia. A dácziai királyság eszméje. Hasdeu erre vonatkozó nézete. Balcescu szerint Báthorinak e politikája keltette fel a románok lelkében a dácziai királyság eszméjét. Hogy az erdélyi magyar állam aspiráljon az oláh vajdaságok birtokára, az a magyar királyság politikájának történelmi hagyománya volt. Az oláh vajdáknak Erdélyre vonatkozóan ilyen történeti hagyományaik nem voltak. Zsigmond e tervei a portát fegyverfogásra ösztönzik. Szinán basa hadjárata. Zsigmond diadalmas hadjárata Szinán ellen. Gyurgyevó bevétele. Rézván vajdát a lengyelek elkergetik. A magyarországi török háború. A mező-keresztesi csatavesztés. Zsigmond elhatározza, hogy lemond a fejedelemségről. E lemondások rövid története. Báthori Endre trónra lépte. Báthori Zsigmond megbizhatatlan magatartása okozta, hogy a bécsi udvar Mihályra fordította figyelmét. Mihály és a bécsi udvar között való viszony. Mihály magáévá teszi Báthori Zsigmond tervét a három fejedelemség egyesitésére. Mihály e czélból Báthori Endrét áltatja. Valóságos szembekötősdit játszik vele. Báthori feltétlenül bizik Mihályban. Mihály elkészül a támadásra. Betör Erdélybe. A táborában levő magyar kapitányok. Rudolf nevében a székelyekhez hamis okiratot küld és szabadságot igér nekik. A székelyek hisznek neki és hozzácsatlakoznak. Mihály Fogarason át Szeben felé vonul, hol a Vöröstoronynál bevárja Mihálcsa bánt. Betörése Gyulafehérvárott nagy meglepetést okoz. Hamarosan védelmi intézkedéseket tesznek, de kevés hadi erő gyül össze. Báthori Endre Szeben felé vonul. A két hadsereg számbeli aránya. Állásfoglalás Schellenbergnél. A csata lefolyása. Báthori Endre Mikó tanácsára Csikszéken át Moldova felé megy. Mihály bevonul Gyulafehérvárra. Báthori Endre üldözésére parancsot küld a székelyekhez. Endrét a Pásztorbükk nevü havason megölik. Fejét Mihályhoz viszik. Endre temetése. Mihály vajda legfőbb támogatói a székelyek voltak. Hogy Mihály támadásának nem tulajdonitottak nemzetiségi fontosságot, épen e támogatás teszi világossá. Miért támogatták a székelyek Mihályt? A székelyek ellenséges indulata a Báthoriakkal szemben és okai. Az elveszett székely szabadság volt Mihály legnagyobb szerencséje.

A bulgáriai hadjárat végeztével, a calugareni csatát megelőzően Mihály, hogy magát teljesen biztosíthassa a törököktől, május 25-én Zsigmonddal szerződést kötött. E szerződés szerint Mihály, Havaselföld tekintetes és nagyságos vajdája országostól s összes népeivel örökös uráúl s királyáúl ismeri el Báthori Zsigmondot, Erdély, Havaselföld, Moldova fenséges fejedelmét s leteszi neki a hűbéri esküt. Báthori Zsigmond — illetőleg az erdélyi fejedelem, erősíti meg ezentúl a havaselföldi vajdát, mint helytartóját s a melléje főtanácsul adandó 12 boért. A vajda kiváltságot csak az ő nevében adhat, a főbenjáró perek hozzá fölebbezendők. Havaselföld az erdélyi országgyülésre követeket küld. Ezek szavazzák meg az adót, melyről a vajda számadással tartozik. A vajda fizetésének nagyságát a fejedelem szabja meg. A vajda czimében nem használhatja a „Dei gratia" kifejezést és okiratain csakis családi pecsétjével él, mig az ország pecsétjét a fejedelem használja. A tisztviselők a fejedelméi s nem a vajdáé. A vajda a fejedelem tudta nélkül nem küldhet követeket külföldre. Zsigmond pedig mind e kikötések fejében kötelezi magát Mihály és országa teljes védelmezésére.

Ekként jut Havaselfölde e szerződés következtében Erdélylyel a legteljesebb reálunioba s lesz Mihály vajda Báthori Zsigmondnak sokkal kevesebb önállósággal bíró vazallusa, mint volt a török szultánnak. Hasonló viszonyba akarta hozni Moldovát is Erdélylyel, de tudva azt, hogy Áron vajda nem lesz erre hajlandó, Kornis Gáspárt és Daczó Ferenczet egy erős csapattal Moldovába küldötte és Áron vajdát elfogatta és helyébe hadseregének fővezérét, Rézvánt tette. Ebben azért is inkább bízott, mert Báthori István lengyel király hadjárataiban emelkedett fel homályos és alacsony állapotból (egy czigány fia volt) kapitányságra. E szerint tehát Erdély, Moldova és Havaselfölde Báthori Zsigmond kormánypálczája alatt egyesítve volt. Megvolt a magyar dácziai birodalom, mint középpontja egy európai koalicziónak a török ellen.

„A román történet tanulmányozása közben — írja Hasdeu „Jon voda cel cumplit" czimű művében — gyakran csodálkozás fog el, hogy az egyesülésnek eszméje a testvértartományok között nem villant meg egyszersem elődeink elméjében. A mol-

dovai zászlókat Bukurestben láttuk, a havaselföldi zászlókat Szucsavában és Jassyban, de egyesülést nem láttunk. Ezt pedig Nagy Mircse és Nagy István végrehajthatták volna. Sokkal utóbb Mihály vitéznek sikerült kardjával egyesíteni Erdélyt, Havaselföldet és Moldovát. De megelégedett Erdélylyel, odaadván Havaselföldet egyik fiának és Moldovát egyik unokaöcsesének."

Balcescu a dácziai királyság eszméjének eredetét illetően egy kissé más nézetben van. „E szerződés — írja Balcescu — az aristokraczia boszuállása volt Mihályon, kit hiában igyekezett eltávolítani. Hogy biztosítsák s még nagyobbítsák kiváltságaikat s Mihályt felséges uralkodói állásáról magyar szolgai állapotra alacsonyítsák le, azért árulták el a boérok és kalugerek a román nemzetnek jogait s vetették azt a magyar nemzetnek, régi ellenségének uralkodása és felsősége alá. A szerencsétlen körülmények kényszeríték Mihályt az őt és nemzetét lealacsonyító szerződésnek elfogadására: de büszke lelke azon pillanatban szörnyű boszúállást fogadott a Báthori nemzetség ellen, tudván, hogy a román nép azt emlékezetének kihunytáig gyűlöli. A mint a követek hazatértek, Zsigmond buzogányt és hadizászlót külde Mihálynak a vajdaság jelvényei gyanánt. Ő és a boérok e jelvények hozója, Palatics György előtt tették le a hódolati esküt. Zsigmond ettől kezdve ezt a czímet használta: *Regnorum Transilvaniae, Moldaviae, Valachiae, Transalpinae et Sacri Romani imperii princeps.* Európában is Dacia királyának kezdették tartani és nevezni; hisz a három tartománynak lakosai a románok, magyarok és szászok Daciának nevezik vala azt. *Báthorinak ez a meggondolatlan nagyravágyása nyitotta meg a románok szemeit, őket arra emlékeztetvén, hogy nekik ősi örökségük a dácziai királyság. Magok a magyarok keltették fel a jövendő dácziai királyságban való hitet, mely ma mint rémítő kisértet fagyasztja meg lelkeiket.*"

Balcescu szerint a dácziai birodalom eszméjét tehát Báthori Zsigmond alkotása ébreszti fel Mihály vajda lelkében. Szerinte a dácziai birodalom eszméje közös eszméje a három fejedelemség minden nevezetesebb fejedelmének. „Az idők viszontagságai külön-külön tartománynyá tették ugyan Erdélyt, Havaselföldét

és Moldvát: de azoknak minden fejedelme, a ki elég hatalmas vala a különvált három tartományt ismét egyesíteni, tehát a dák királyságot megujítani szándékozott. Erre a románokat azon óhajtás ösztönzi vala, hogy megteremtsék alkotmányos egységüket, hogy a nyelv és vér szerinti testvérek egyesüljenek. A magyarokat ellenben csak a régi és azon állandó kívánság ösztönözte, hogy megalapítsák felségjogukat az egész román nemzetre, láb alá tiporván azt s kiterjesztvén birodalmukat egész a Fekete-tengerig. A románok és a magyarok ellenkező czélú küzdelmei egyfelől meghiúsították a dáciai királyságnak ujból való feltámadását, másfelől a nemzeti versengés közös rabságba juttatta mindkettejét."

Ezzel szemben Hasdeunak tökéletes igaza van, hogy ilyesmi Mihály vajdáig soha egyetlen oláh vajdának sem jutott eszébe. Nem, mert arra, hogy eszébe jusson, semmiféle inditék sem volt sem a vajdaságok történetében, sem pedig hatalmi állásukban. Az oláh vajdaságoknak, mint hűbéres tartományoknak Erdélylyel való egyesítése pedig egyenes folyománya volt a középkori magyar állam hatalmi helyzetének. Az erdélyi fejedelemség magát a mohácsi vész előtti magyar királyság képviselőjének és folytatójának tekintette Kelet felé. A balkáni keresztény népek, sőt maga a török is ilyennek tekintette. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy a románok rendesen, sőt a porta is az erdélyi fejedelmet királynak czímezik. Az 1648-iki román bibliafordítás előszava e mondattal kezdődik: *Predoslovie kătre Maria Sa Krainl Ardealului* — Előszó Erdély királyának ő fenségéhez és folytatólagosan: *Milostivului Georgiu Rakoczi cel mai mare, din mila lui Dumnezeu Kraiului Ardealului* = A kegyelmes Rákóczi Györgynek, Erdély isten kegyelméből való főmagassságú királyának. Hunfalvynak Szilády Áron a török szultánnak egy oklevelét mutatta, melyben Apafit „*Erdeli kiráj*"-nak nevezi [1]). Ez okozza, hogy az erdélyi fejedelmek legtöbbjei s így maga Báthori Zsigmond sem elégedett meg a *magnificus* czímmel, hanem a *serenissimust* használta. Azonkívül nem szabad felednünk, hogy

---

[1]) *Hunfalvy*: Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtssehreibung. 213. l.

a portánál az erdélyi fejedelem követeit mindig elsőbb rangúnak tartották, mint az oláh vajdákét. Kemény János beszéli el emlékirataiban, hogy mikor követségben volt egy ízben Konstantinápolyban, a nagy vezér találkozván velök a szultáni palota előtt, figyelmetlenül viselte magát irántok és másnap azzal mentegetőzött, hogy e figyelmetlenség nem volt szándékos, mert azt hitte, hogy az oláh vajda követei állanak ott s nem az erdélyi fejedeleméi.

Zsigmond nemcsak az oláh vajdaságokat vonta számításai körébe, hanem a szerbeket is. Ezek hajlandók voltak a Maros-Temes közön felkelni és magyar segítséggel Temesvárt ostrom alá fogni. Zsigmond nekik zászlót küldött és fegyveres segítséget igért. Ezek viszonzásul Zsigmondot deszpotájoknak ismerték el s az ő nevében kezdették meg harczukat a török ellen. „Igy a ráczokat felindítván — írja Gyulafi — azok bolondul a törökre támadtanak s kezdetben szerencsével harczoltak.“ Becskereket s a vele szomszédos erődítvényeket elfoglalták s a temesvári basát négy ízben megverték. „De Zsigmond a tanácsurak ellentartásáért segítséget nem küldhete nekik s ötöd ízben a temesvári basa megveré őket és csaknem mind fogytig eltörültettek.“

Hogy Zsigmondnak e terveiről a porta tudomással birt s hogy azt nem volt hajlandó eltűrni, magától értetődő dolog. A szultán az 1595. év közepén Szinán basát mintegy 100.000-nyi hadsereggel Mihály és Zsigmond megfenyítésére küldötte. E hadjáratnak első felvonását, a calugareni csatát már elbeszéltük.

Zsigmond értesülvén Szinán küldetéséről, megkezdette a háborúra való előkészülést. Rudolftól másfélezer embert, lőszereket és némi pénzbeli segedelmet is kapott. Erdélyben pedig kiadta az általános felkelésre való parancsot és a székelyek között véres kardot hordoztatott körül. A székelyek össze is gyülekeztek a fekete-halmi táborba, de vonakodtak mindaddig elindulni, mig Zsigmond a közülök jobbágyságra vetetteket föl nem szabadítja. Mikor Zsigmond e kívánságukat teljesítette, körülbelül 20.000-en hozzá csatlakoztak, Zsigmond hadseregének mintegy magvát képezve.

Zsigmond seregét Bocskai István fővezérlete alá helyezvén, átkelt a törcsvári szoroson és Rukar tájékán egyesült Mihály hadaival. Serege ekkor mintegy 60.000 főből állott. Haladéktalanul megtámadta Szinán hadseregét, visszafoglalván attól Tirgovistet és Bukurestet. Szinán rendetlen futásban menekült Gyurgyevo felé, a hol azonban Zsigmond serege utólérte és az átkelésnél teljesen szétszórta, úgy hogy csak a sereg romjai mehettek át a Dunán. Az erdélyi sereg három napi ostrom után a Duna egyik szigetén levő Szent-György várát is (Gyurgyevo vára) bevette. Mig Zsigmond fegyvereit ilyen siker koszorúzta Gyurgyevonál, addig a lengyelek felhasználták a kedvező alkalmat s a Zsigmond táborában levő Rézván voda helyébe Moldova trónjára Movila Jeremiást ültették. A visszatérő Rézván megkisérlette ugyan fegyverrel visszafoglalni trónját, de Zamoyski lengyel hadai seregét szétverték s őt elfogván, megcsonkították s karóba húzták.

Zsigmond e hadjáratból, mint a kereszténység diadalkoszorúzott hőse tért haza. Neve ünnepeltté lett egész Európában. Ekkor volt dicsősége tetőpontján és álmai teljesültéhez legközelebb. Nyomban a prágai udvarhoz utazott, honnan kedvező igéreteket hozott a török ellen való fegyveres és pénzbeli segítség ügyében.

1596-ban ujra kitört a török háború, melyet a magyarországi részekben a temesvári basa folytatott, ki ellen Borbély György, Zsigmond egyik kitünő kapitánya harczolt változó szerencsével. Őszre azonban maga a szultán jött Magyarországra. Zsigmond egyesült Miksa főherczeggel. A két had Mező-Keresztesnél találkozott. A győzelem, mely kezdetben a keresztényeknek látszott kedvezni, a török fegyvereké lett és Zsigmond elcsüggedve, búsan indult haza a csatatérről, melyet 20.000 magyar és német holtteste borított.

Ekkor állott be életében és politikájában a forduló pont. Ekkor fogamzott meg lelkében a gondolat, hogy lemond a fejedelemségről, illetőleg azt cserében átadja Oppeln herczegségért Rudolfnak. Hosszas alkudozás után a csere 1598. tavaszán megtörtént. De alig töltött ott három hónapot, ráunt a herczegségre, melynek herczegi palotáinál szerinte a gyulafehérvári fejedelmi

lóistállók is különbek voltak. Váratlanul Erdélyben termett s itt nejével Mária Krisztiernával kibékülve, trónját a rendek belenyugvásával elfoglalta.

Prágában még arról tanakodtak, hogy mit tegyenek szemben a szerződést ily brüszk módon megszegő Zsigmonddal, mikor 1599-ben követei, Bocskai István és Náprágyi Demeter az udvarnál megjelentek, kijelentvén, hogy urok kész a trónról lemondani, de most Oppelnen kívül kér még egy másik sziléziai herczegséget is és 100.000 forint évi átalányt. Az udvar ezt az ajánlatot is elfogadta, de Zsigmond követei még haza sem érkeztek, mikor kisült, hogy Zsigmond igen is átadta trónját, de nem Miksa főherczegnek, hanem saját unokatestvérének, Báthori Endre bibornoknak.

Mihelyt a prágai udvar észrevette, hogy az állhatatlan természetű Zsigmondra biztosan nem támaszkodhatik, azonnal Mihályra irányozta figyelmét. Pénzt és fegyveres segítséget igértek neki, csakhogy híven szolgálja a kereszténység ügyét. Maga Mihály is, ismerve nemcsak Zsigmond állhatatlan természetét, de azt is, hogy németbarát politikája nem nyugszik Erdélyben valami szilárd alapon, mert hiszen csak úgy tudta ezt diadalra juttatni, hogy a törökbarát politikát híveinek vérébe fojtotta, szívesen elfogadta a feléje nyujtott kezet, melyet erősebbnek, állhatatosabbnak is tartott, mint Zsigmondét. Ő Zsigmondhoz is azért csatlakozott, hogy a trónt maga és utódai számára végleg biztosítsa és megszabadítsa országát attól a sűrű trónváltozástól s a vele járó nyomorúságoktól, melyeknek a török uralom felsősége alatt ki volt és ki lesz téve. Azt hitte, hogy ezt még teljesebben elérheti, ha Rudolf egyenes alattvalója lesz s azért nem hallgatott a porta szép szavaira, mely már hajlandó lett volna mindent megbocsátani, mit ellene Mihály vétett.

1598. tavaszán, mikor Zsigmond elhagyta Erdélyt, Mihály Magyarországnak Havaselfölde fölött gyakorolt régi főhatósági jogán meghódolt Rudolfnak s letette a hűségeskiit s a császári biztosokkal szerződött, mely szerint a királytól évenkint 5000 emberre zsoldot s egy másik 5000 főnyi csapatra is vagy katonát, vagy zsoldot kap s mindezek fejében tartozik a török vagy más

ellenség ellen ott harczolni, hol a király kívánja. E szerződés ratifikáczióját azonban a titkos udvari tanács tekintettel a Zsigmond hazatérése következtében megváltozott állapotokra nem javasolta. A vajda, mihelyt Zsigmond visszatért, mintha közte és a prágai udvar között semmi sem történt volna, Zsigmondnak ujra meghódolt, sőt elég ügyes volt, hogy Rudolfhoz való viszonyát, mint közvetítő használja fel Zsigmond javára, kérvén Rudolfot, hogy „az erdélyi királyt országával együtt vegye kegyelmességébe, mert ha azt felséged megháborítja, én lehetetlen dolognak itélem, hogy az én országom nagy veszedelem nélkül megmaradhasson.“ Rudolf nemcsak kegyesen fogadta Mihály vajda levelét, de válaszában egyuttal azzal is megbízta, hogy legyen figyelemmel és vigyázattal Zsigmondra, nehogy Erdélyben valami az ő (t. i. a király) akarata ellenére történjék.

Mihály érezte, hogy a mily állhatatos hadi szerencséje, mert hiszen hadai Bulgáriát ez idő alatt is szerencsével és diadalmasan pusztították, ép oly kedvező tért talált ügyessége a diplomáczia terén is. El volt határozva, hogy ezt most már saját javára is ki fogja zsákmányolni. Még 1598 tavaszán kérte Zsigmondot és Rudolfot is: engedjék meg neki, hogy Moldovát elfoglalja, „mert ő neki jó módja lenne benne és factioi is volnának: engedjék meg azért, hogy Jeremiást kiűzhesse s aztán azt tegye helyébe vajdául, kit a király akar.“ Ajánlatát azonban időszerűtlennek találták mind a két helyen s így ezúttal nem is lett belőle semmi.

Ime tehát kezdi Mihály felfogni a Báthori-féle politikának Zsigmond által elejtett fonalait. Látta ugyanis az ő éles és ravasz esze, hogy Zsigmond dolga nem fog jól végződni. Viszont azt is tudta, hogy a jelenlegi európai hatalmi viszonyok nem engedik meg azt sem, hogy a prágai udvar egyesítési tervei teljesülhessenek. Tudta, hogy egy oly erdélyi fejedelemség, mely a két oláh vajdaságra támaszkodhatik, a politikai helyzet követelménye. Hogy ezt a fejedelemséget a maga számára megszerezhesse, számító, óvatos, ravasz, de tapintatos is tudott lenni.

Mikor Báthori Endre Erdély trónját elfoglalta, Mihály

tudta, hogy Erdélyben a hagyományos törökbarát politika kerekedett felül, de tudta azt is, hogy a Zsigmond által inaugurált ujabb németbarát politika is erős, úgy hogy azt vétek volna számításon kivül hagyni. Prágában Endre erdélyi fejedelemsége s a felülkerekedett hagyományos erdélyi politika sok kedves számítást húzott keresztül. Mihály vajdát ez udvarban igen alkalmas eszköznek tartották arra, hogy segítségével ezt a sok kedves számítást helyreállítsák. Tudták, hogy Mihály a törökbarát erdélyi politikába saját érdekei és vágyai miatt sem nyugodhatik belé s azért kész a prágai udvar terveit feltétlenül támogatni. Igy lett Mihály fontos és nélkülözhetetlen egyéniséggé a prágai udvar előtt.

Mihályban nemcsak ravaszság, nagy adag tetetés és képmutatás is volt, hanem nagy önmérséklet is. Egyszóval, nem láthatunk benne csak egyszerű ravasz és képmutató gonosz embert, hanem olyan egyéniséget, kiben az oláh vajda durva külseje alatt az igazi nagy államférfiú minden jó és rosz tulajdonsága megvolt. Az erdélyi magyar történetírók szeretnek benne szerencsés és gonosz kalandornál egyebet nem látni. Ez álláspont azonban a mellett, hogy egy kissé naiv, téves és igazságtalan is.

Mihály belátta, hogy Endrét akár a maga szakállára, akár a prágai udvar kedvéért mindjárt trónralépte után megtámadni elhamarkodott dolog volna, azért a viszonyokkal számot vetve, 1599. június 26-án hűséget esküdött Endrének és röviddel rá Rudolffal is megegyezett Erdély megtámadására vonatkozóan. Túlhaladná e könyv keretét: vázolni benne a schellenbergi csatáig történteket. Az eddigiekben nemcsak az általános politikai helyzetet jellemző eseményeket adtuk elé, de azokat is, melyekből Mihály vajda egyéniségének és politikájának főbb jellemvonásai megismerhetők annyira, hogy a később tárgyalandó eredményeket az olvasó megismerhesse. Különben is a részletek elbeszélésétől felment *Szádeczky* Lajosnak Mihály vajdáról [1] írott jeles könyve, melyben Mihály vajda egyénisége és tettei az

[1]) *Dr. Szádeczky Lajos:* Erdély és Mihály vajda története. 1595—1601. Temesvár 1894.

erdélyi események keretébe illesztve, eleven és plasztikus kép gyanánt domborodnak ki.

Mihály vajda terveit Báthori Endre jóhiszeműségére és áltatására építette. Semmit sem akart addig elárulni, míg a prágai udvarral teljesen tisztába nem jő és hadait ujra nem szervezi. Hűségesküjén kivül Báthori Endre követei előtt több izben átkozódva jelentette ki, hogy az isten őt oly nyomoruságba sülyeszsze, hogy eledele fia húsa, itala vére legyen, ha ő az erdélyieket megcsalná. Igy aztán Endre küldötteit sikerült annyira meggyőznie állhatatos hűségéről, hogy azok egyike, Kornis Gáspár követségéből visszatérve, a legnagyobb határozottsággal jelentette ki, hogy „bőrét engedi lenyúzatni", ha Mihály esküszegő és hűtelen lenne. Hasonló kijelentést tett Sennyey Pongrácz is.

Igy aztán nem csodálkozhatunk, ha Endre nem adott hitelt az ellenkező tudósitásoknak, sőt Mihály vajdának, ki tőle azon ürügy alatt kért lőszereket, edzett hadi embereket és kapitányokat, hogy egy ujabb beütést tervez Bulgariába, készségesen megengedte a toborzást a székelyek között s Makó Gergelynek, Lugasi Ferencznek, Mikó Jánosnak és velök együtt többeknek egyenesen ő adott felhatalmazást, hogy a vajda szolgálatába álljanak. „A Háromszéken lakó Béldi János szolgáját tartotta szüntelen Havaselföldiben kémségben — írja Szamosközi — egy nehányszor meghozta azt, hogy Erdélyre készül (t. i. Mihály vajda), kit Béldi értésire adott az kardinálnak, de nem hitte. Ő maga is, Béldi bejött az udvarhoz, megmondta, mint vagyon az dolog. Mond neki kardinal: ne higyje János uram kegyelmed, hiszen most jött Sennyei Pongrácz onnét, azt mondja, hogy jó szivvel vagyon hozzánk az vajda."

Mihály elkészült és el volt határozva a betörésre. Hasztalan figyelmeztette neje, Stança, hogy minő istentelen és háládatlan bűnt követ el, ha megtámadja a Báthoriakat, kik bujdosásában pártját fogták, és vajdai székébe segítették. Nem hallgatott Theodosius logofet intelmeire sem és ha néha habozott, mellette volt Mihálcsa bán, ki folytonosan biztatta merész terveinek kivitelére. Hadait Ploesten vonta össze. E hadak mag-

vát azok a székely és magyar csapatok képezték, melyek 1594 óta állandóan részt vettek Mihály törökországi diadalmas hadjárataiban. A táborában levő nevezetesebb kapitányok a következők voltak: *Makó György, Makó Gergely, Tárkány István, Tamásfalvy János, Nagy Demeter, Kis Gergely, Nagy Bálint, Horváth György, Kis János, Petneházy István, Kidei Péter, Szindi János.* Ezekkel elhitette, hogy Rudolf császár parancsolatából megy Báthori Endre ellen, hogy a törökhöz való átpártolása miatt megbüntesse.

Serge elég tekintélyes számu volt, de még sem bizott benne a székelység közreműködése nélkül. Hogy a székelyeket a maga pártjára vonhassa, magyar iródeákjával, Darahi Jánossal Rudolf császár és király nevében rendeletet iratott a székelyekhez. Egy másik titkárja, Örmény Péter hamis pecsétet csinált és Rudolf aláírását igen ügyesen meghamisította. E hamis oklevélben Rudolf császár és király nevében megigérte a székelyeknek, hogy ha Mihály vajdát támogatják, régi szabadságaikat és önkormányzatukat, melyeket a Báthoriak eltöröltek, visszaállítja a régi királyoktól kapott teljes mértékben. Volt seregében egy Hamar István nevü háromszéki nemes ember. Ennek a hamis oklevelet megmutatta s elhitetvén vele, hogy a benne foglaltak szóról-szóra igazak, a székelyek közé küldötte, hogy ez oklevél tartalmát ott közzétegye s az ő nevében is jelentse ki, hogy ő felségének akarata szent és visszavonhatlan s hogy ő maga is sürgetni fogja, hogy az végre is hajtassék.

Ez megtörténvén, hadait Buzeu felé indította és 1699 október 17-én a bodzai szoroson át — ellentállásra nem találva — beütött Erdélybe. Átkelvén a határon, a bodzai szoros előtt a már említett Béldi János rétjén tábort ütött s innen Makó Györgyöt két háromszéki nemes emberrel, Havasallyi Istvánnal, Dömölyi Istvánnal és Tamásfalvy kapitánynyal a székelység közé küldötte, hogy azt felkelésre birják, kijelentvén, hogy ellenkező esetben tűzzel-vassal fogja őket pusztitani.

A székelyeket nem volt nehéz felkelésre birni, régi szabadságaiknak visszaállítását igérve nekik. Ezek hamarosan összegyülekeztek; lerombolták a megfékezésökre épített „Székely

bánja" nevű várat és a főemberek házait, elkergetvén vagy leölvén őket.

Mikor Mihály meggyőződött, hogy a székelyek hozzá fognak csatlakozni, megindította hadait Fogarason keresztül Szeben felé. Itt a vöröstoronyi szoros előtt foglalt állást, hogy bevárja Mihálcsa bánt a krajovai bánságból érkező sereggel és az utána siető székelyeket. Gyulafehérvárt csak a bodzai táborozás második napján tudták meg, hogy Mihály átjött a határon. Nagy volt a meglepetés és zavar. Rögtön hozzá láttak a védelmi intézkedéshez. Székely Mózest 500 huszárral kémszemlére küldötték a vajda serege eleibe. Véres kardot hordoztattak szét az országban az általános felkelés jeléül. Irtak a moldovai vajdának is segitségért, de a levél a vajda kezébe került. A fejedelem rábizta a kormányt testvérére, Istvánra és Gyulafi Lászlóra, s elindult a szászsebesi táborba, hogy személyes jelenlétével is siettesse a haderő felvonulását.

A hamarosan összevonható sereg elég gyorsan gyült össze, de nem elégséges számban. Október 26-án már Báthori Endre Szeben alatt szemben állott Mihály vajda seregével. A fejedelem hamarosan összeszedett serege a fejedelem testőrségén, a kék darabantokon kivül mindössze egynehány nemesi zászlóaljból, a közeli vármegyék és székek hadi illetékéből állott. A székelyek közül csakis a marosszéki és az aranyosi székelyek jelentek meg a fejedelem táborában.

A fejdelem serge semmi szín alatt sem mehetett többre 9000-nél, míg Mihály vajda sergét az egykorú írók közül, még az is, a ki a legkevesebbre becsüli, 20.000-re teszi. Heidenstein [1]) szerint Mihály vajda seregében volt: Endrétől elpártolt lengyel: 2500, moldovai 3000, magyar 3000, székely 6000, román, szerb, arnóta stb. 10.000; összesen mintegy 25.000. Az ütközetet hosszas alkudozások előzték meg, de eredménytelenül. A vajda huzta-halasztotta a dolgot, de békülni szándékában sem volt: ez alkudozások alatt a vajda seregét a Szebentől egy mérföldnyire eső Schellenberg (Szent-Erzsébet) falu határáig tolta elé

[1]) *Heidenstein Reinhold*: Libri rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti. 346. l.

s ott oly állást foglalt el, a melylyel szemben az erdélyi hadak helyzete határozottan kedvezőtlennek mondható.

Az erdélyi hadak vezérlete Kornis Gáspár kezébe volt letéve. Mihály személyesen intézte a támadást. Seregét három csatarendben állította fel. Első sorban a magyar zsoldosok állottak. Parancsnokuk Makó György volt s alatta csapatvezérek: *Lugasi* Ferencz, *Nagy* Demeter, *Horvát* György, *Gyulay* Mihály, *Novák* Farkas. Ezek Székely Mózes csapataival kerültek szembe. Az első sor balszárnyán (szemben Lázár István gyalogjaival) állott Baba Novák 6000 főnyi hajdu csapata; a jobb szárnyon a besliák. A második csatasort lengyel kozákok és oláh lovasok alkották.

A harmadik hadosztályt, élén Mihály vajdával, a boérok hadi kontingense és a székelyek alkották. A támadást reggeli 9 órakor a vajda kezdette meg. A csata változó szerencsével folyt. Eleintén az erdélyi hadak nagy előnyben voltak, de Kornis Gáspár, a fővezér váratlanul fogságba esett. Sokan ebből, összevetve a később történt dolgokkal, azt következtették, hogy Kornis árulást követett el. Ez esemény az erdélyi csapatokra leverőleg hatott. A megyei hadak, melyeket Sennyei Pongrácz vezetett, az egész ütközet alatt meglehetősen lanyhán viselték magukat, a mi Sennyei Pongráczot szintén az árulás gyanujába keverte. De a csata sorsa még sem ezen fordult meg, hanem a fejedelem zsoldos kozákjainak árulásán, a kik látva az ellentáborban levő honfitársaik heves támadását, s az erdélyiek ügyét ugyis elveszettnek tartva, azokhoz csatlakoztak. [1])

A schellenbergi ütközet elveszett. A szertebomlott, vezér nélkül maradt erdélyi hadak Gyulafehérvár felé vonulva, elszéledtek. A fejedelem, Mikó Miklós tanácsára, mintegy 100 főnyi, többnyire székely főemberekből álló kiséretével Csikszéken át Moldova felé vette utját. Az eközben Gyulafehérvárba ünnepélyesen bevonult Mihály vajda nem nézte tétlenül a fejedelem menekvését. Mihelyt értesült, hogy merre vette utját, tüstént futárokat küldött a székelyek közé, hogy a népet gazdag jutalom

---

[1]) Lásd: *Szádeczky* Lajos idézett könyvében a schellenbergi csata leirását. 77—86. l.

igéretével rábirják arra, hogy a fejedelmet élve vagy halva kézrekeritsék.

A vajda intézkedéseinek kivánt sikere is lett. A csiki székelyek a menekvő fejedelmet üldözőbe vették, kiséretét levágták s miután utolsó emberét, Mikó Miklóst is megölték, a Pásztorbükk nevű havasban egy Ördög Balázs nevű székely fejszéjével agyonvágta. Fejét levágták s lenszövetbe takarva, Ördög Balázs személyesen vitte Gyulafehérvárra. A vajda a levágott fejet asztalára tétette s úgy gyönyörködött benne. Felesége, az istenfélő Stanca, mikor meglátta, sírni kezdett. A vajda csodálkozva kérdezé: miért sír? — Azért — felelé az asszony — mert a mi vele megtörtént, az veled s ezzel is (fiára, Petrascura mutatva) megtörténhetik. — A vajda is megilletődött ekkor s szemébe egy könycsepp tolulva, halkan e szavakat ismételte magában: săracul popă! săracul popa! (szegény pap! szegény pap!) — Aztán a levágott fejet elküldötte a pápai követnek, ki Kolozsvárott egy Miklós nevű festővel lefestette.

A gyilkosok kilencz nappal később a fejedelem testét is elhozták parasztszekérre tett deszkakoporsóban, melyet fenyűgalylyal födtek be.

Fehérvárt aztán a vajda parancsára „megmosogatván szépen oda varrák a fejét a derekához és felöltözteték kardinalis ruhába és süvegbe" s kiterítették a kis templomban egy márványlapra. Ötöd napra rá Theodosius logofet tanácsára Mihály vajda ünnepélyesen eltemettette. A temetésen a fehérváriakon kivül résztvett az országgyűlésre összejött nemesség is. Maga a vajda is égő gyertyával kisérte el a székesegyházig, melynek sírboltjában abba a drága ezüst koporsóba temették el, melyet testvére, Boldizsár holtteste számára készíttetett s melynek czifrázatán sajátkezűleg dolgozott maga is, nem törődve semmivel épen abban az időben, mikor Mihály vajda hálóját szőtte ellene. [1])

Ördög Balázs és társai nem kaptak semmi jutalmat. Üres kézzel távoztak el Gyulafehérvárról. Kelemen pápa pedig büntetésből a csik-szent-domokosiakat a kath. egyház bibornoká-

[1]) *Szádeczky Lajos:* Erdély és Mihály vajda története 94—100. l.

nak meggyilkolásáért egyházi átok alá vetette és „az egész Csikban pénteket és szombatot a vajas ételtől is megbőjtölni parancsolá." Mikor aztán a kedélyek az események lezajlása után lecsendesültek, az a nép, melynek fiai megölték a fejedelmet, a gyilkosság helyét keresztfával jelölte meg. Minden évben Mindszentek napján búcsújárók serege kereste fel a sírdombszerű földhányással észrevehetővé tett helyet, melyen a későbbi néphit szerint csengő kórónál egyéb száz évig nem termett s a gyilkosság elkövetésének évfordulóját megelőző éjszakán pedig zöld lombot hajtott a cserfakereszt és reggel vér bugyogott fel a földből. [1]) — Az utódok igyekeztek megvezekelni az ősök bűneért; igy akarván a nép emlékezetéből kitörülni nyomasztó emlékezetét annak a szomorú szerepnek, melyet e gyászos korszakban a székelység nagy tömege játszott.

Báthori Endrét székelyek segítettek Mihály vajdának Schellenberg mellett megverni és székelyek is ölték meg a Pásztorbükk havasán. A gyulafehérvári fejedelmi palotában elhelyezkedett s magát Erdély fegyverjogon való uj fejedelmének tekintő Mihály ugyancsak ezeket a székelyeket tartotta hatalma legbiztosabb támasztékának s irántok oly tiszteletet is tanusított, hogy küldöttségüket levett kalpaggal hallgatta végig, holott ismeretes dolog, hogy a privilégiumaikra hivatkozó erdélyi rendek előtt kardjára ütött, jelezni akarván ezzel, hogy mostantól kezdve minden jog és kiváltság forrása az ő kardja.

Hogy Mihály vajda támadását s egész szerepét akkor nem tekintették a nemzetiség szempontjából s hogy benne téves a mai román nemzeti törekvések hősét keresni, semmi sem bizonyithatná világosabban, mint épen a székelyekhez való viszonya. Ha Mihály vajda úgy jött volna Erdélybe, mint a magyarság ellensége, mint felépitője a dako-román birodalomnak az erdélyi magyar fejedelemség romjain, bizonyára szemben találta

---

[1]) Báthori Endre állitólagos kardját a csikmegyei Bogáthy-család őrzi kegyelete jeléül. Csiksomlyói tanuló koromban (1864—70.) szokásban volt. hogy Sarlós-Boldogasszony napján, mikor a Mária Társulatba belépő tanulókat felavatták, — e kardot a beavatandó ifjakat vezető díszruhás ifjú viselje.

volna magával a székelységet. A székelyek egyszerüen Rudolf király felhatalmazottját látták benne, kinek feladata sem több, sem kevesebb, mint a király nevében Báthori Endrét elkergetni és helyreállitani azt a szerződést, melyet Erdély átadására vonatkozóan Báthori Zsigmond Rudolffal kötött és miután Mihály Rudolf részéről oly oklevélre — (igaz, hogy csak hamisítottra) — is tudott hivatkozni, melyben a székelyeknek a király régi szabadságaik visszaállítását igérte, szivesen támogatták vállalatában.

De hogy a székelyek és a Mihály vajda között való viszonyt, mint az egész helyzetnek kulcsát, megérthessük, szükséges futólag visszapillantanunk azokra a történeti eseményekre is, melyek a Báthori nevet a székelyek előtt annyira gyülöletessé tették, hogy a Báthoriak ellen készek voltak még Mihálylyal is szövetkezni. Egyuttal az is ki fog tünni ebből, hogy mennyire téves mindazok álláspontja, kik itt a mai értelemben vett nemzetiségi elvekről és törekvésekről akarnak tudni és szeretnek beszélni mindenáron.

A székelyekről azt mondja Bonfinius, [1] hogy „a szolgaságot ki nem állhatják, mint a kik annyira imádják a szabadságot, hogy készebbek volnának meghalni, mint adót fizetni.“ Ez a népfaj, mely magát Attila húnjaitól származtatja, ma is különb magyarnak tartja magát a magyarnál, féltékenyen őrködött szabadságára s e szabadsághoz talán állitólagos származásánál fogva tartott sérthetetlen jogot. „Mindnyájan nemeseknek kivánják magokat tartatni — irja Oláh Miklós [2]) — mint a kik a régi húnok maradványai. Nem is hiában ügyelnek arra, hogy azok szabadságával éljenek, mert senkit nem tűrnek magok közt, hogy szabadságban fölöttök legyen. Közöttük a legkisebbnek ugyanazon szabadsága van, mint a legnagyobbnak.“ Verancsics [3]) szerint is a székelyek hún eredetüek s „innen van szabadságuk, mely szerint az évi adófizetéstől s a szolgaság tartozásaitól tökéletesen mentesek és szabadok.“ Ime minő hatása

---

[1]) *Bonfinius:* Rerum Ung. Decades 108. l.
[2]) *Oláh*: Hungaria et Attila 195. l.
[3]) *Verancsics* munkái I. köt. 144. l.

van a népek jellemére aspiráczióinak kifejlesztésére, és politikai egyéniségének kialakulására a származásról való tan akár igazságot, akár pedig csak tendencziózus mesét tartalmazzon is. Attila dicső húnjainak ivadéka: a székely nemzet, nem lehet soha más, mint „nemes és szabad székely nemzet"; Traján legioinak örökösei egyuttal örökösei is a rómaiak Dáciára való jogának.

Tényleg a székelyek között csak a hadviselési kötelezettség módjában és a tisztségek vérség szerint való viselésének jogában volt különbség s nem egyszersmind a személyes szabadságra nézve is. Vagyonosságuk szerint azonban három rend volt közöttük: főemberek (primores), kiknek száma mintegy 1566—1569 között kelt összeirásból következtethetjük, 60—70-nél nem rugott többre, — lófők (primipili), a kiknek száma összesen 2000—3000 lehetett és a gyalogosok (pedites, pixidarii), kiket közönségesen közembereknek, községnek neveztek. A főember, ha vagyonában megfogyatkozott s kellő számu emberrel nem szállhatott táborba, lófővé, a lófő pedig gyaloggá lett s viszont a gyalog megvagyonosodván, lófővé, a lófő pedig főemberré lehetett a székely ispán tudtával, az időről-időre tartott katonai szemlék (lustrum) alkalmával.

Bármennyire féltékenyen is őrködtek a székelyek arra, hogy köztök szabadságban senki se legyen fölöttök, mégis megtörtént, hogy a főemberek a lófőket és a gyalogokat igyekeztek elnyomni és szabadságaikból kiforgatni. Hogy ez igy volt, világosan tudjuk Mátyás királynak egy 1473. deczember 9-én kelt okleveléből, melyben elmondja a király, hogy a Zemplénmegyében Modra várát vívó táborában levő udvarhelyi és marosszéki székely lófőktől és gyalogosoktól megértette, hogy sokan a székely főemberek közül a más két rendet megkisértették pénzfizetéssel terhelni s hogy azonkivül is a székelyek három rendje megingattatott. Megparancsolja tehát Mérai Balázs erdélyi vajdának és székely ispánnak, hogy minden pénzzsarolást közhirdetéssel a legsulyosabb büntetés terhe alatt tiltson el. A székely rendek ügyében pedig azt parancsolja, hogy a székelyek fölött általános hadi szemlét tartva, a lovagokat, kik állapotjokban őseiktől származtak, külön jegyzékbe

irassa és a gyalogokat szintén egy más jegyzékbe, mely jegyzékekben egy főember se merjen tetszése szerint változtatásokat tenni. [1])

Igyen erősítette meg Mátyás király a székelyek régi szabadságait. De meghalván Mátyás király, nemcsak az igazság lett oda, hanem a híres székely szabadság is veszendőbe indult. Báthori István, ez a féktelen dölyfös oligarcha a gyönge Ulászló alatt, mint határtalan gőgjében maga mondotta, Erdélyben úgy viselkedett, mintha ez országnak nem vajdája, hanem királya lett volna. Különösen gyűlölte a székelyeket, kik régi szabadságaikra hivatkozva, erőszakoskodásainak ellene szegültek. A hagyomány szerint azt mondogatta: „Inkább szeretném, ha a székelyek földjén undok pusztaság volna, minthogy a székelyek lakják, mert sem hasznot nem hoznak, sem a királyt nem szolgálják." Fegyveres kézzel ment közéjök s az Albert pártiakat, bár előbb maga is Albert pártjához tartozott s bár az Albert pártiak számára közbocsánat volt hirdetve, üldözte. Közülök többet elfogatott, megcsonkíttatott és kivégeztetett. Köztök, hogy őket könnyebben fékentarthassa, várat építtetett, melynek épitési költségei ürügye alatt rendkivül zsarolta őket. A beszedett ökör-adót hűtlenül kezelte. Hogy vérdijat (homagium) csikarhasson ki tőlök, különféle ürügyek alatt sokakat, még nőket és gyermekeket is elfogatott. A székely fiú-leányokat (az örökösödési joggal biró leányokat nevezték igy) a maga embereihez erőltette. Azt mondotta: „Két feje legyen annak, ki a királyhoz merészel panaszra menni, hogy ha leüttetem az egyiket, a másik megmaradjon."

És a székelyek mégis elmentek a királyhoz panaszolkodni, hosszú vádlevelet írván, melyben lefestették a vajdának erőszakoskodásait s tett szolgálataikra hivatkozva kérték a vajda elmozditását. „Patakok folytak vérünkből, halmok emelkedtek csontjainkból s mindenfelé követtük a király zászlait. Mily rengetek összegbe kerül másutt a határőrzés, a hol pedig meg sem tudják védeni az országot. De mi készebbek vagyunk elhagyni családainkkal együtt az országot, mintsem továbbra is a vajda

[1]) Székely Oklevéltár I. köt. 220. l.

alatt maradjunk." Ekként véste be a székelyek lelkébe a Báthori nevet kárhozatos emlékezettel Báthori István vajda.

Mikor János Zsigmond halála után Báthori István lépett a trónra s Békes Gáspár, mint trónkövetelő fellépett, legelőször is a székelyek megnyerésére gondolt. Mikor pedig az országba betört, Báthory István felszólította a székelyeket, hogy siessenek táborába. A székelyek kijelentették, hogy szívesen megteszik, ha Báthori megigéri, hogy régi szabadságaikat, melyeknek az 1562-iki lázadás után csak romjai maradtak meg, előbbi teljes épségében vissza fogja állítani. A fejedelem azonban szóba sem állott velök s azért a székelyek Andrássy Péter vezérlete alatt Békes Gáspárhoz csatlakoztak. Békes Gáspár ügye azonban a kerelő-szent-páli csatában elveszett s vele együtt buktak a székelyek is, kiket a győző Báthori haragja rettenetes büntetéssel sujtott. Harmincznégyet közülök Szamosfalván felakasztatott, harmincznégynek pedig orrát és fülét levágatván, családjaikkal egyetemben jobbágyi állapotra vettette.

Mikor Báthori Zsigmond 1595-ben Szinán ellen hadra készült, a székelyek között is véres kardot hordoztatott körül. Ezek össze is gyültek a feketehalmi táborban, a hol azonban kijelentették, hogy mindaddig nem fognak hadba indulni, mig Zsigmond vissza nem állítja az 1562. előtt élvezett régi szabadságaikat. Zsigmond nem tehetvén egyebet, a székelyeket szept. 15-én visszahelyezte régi jogaikba. A székelyek hálásak is voltak ezért, mert azokon kívül, kik már előbb is Mihály vajda táborában szolgáltak, mintegy 20.000-en csatlakoztak Zsigmond hadseregéhez, melyben mindenütt legelől és nagy vitézséggel harczoltak.

Mikor vége volt a havaselföldi hadjáratnak, a székely főemberek nem akartak tudni semmit a visszaállított székely-szabadságról. A székelyek Zsigmondnál panaszt tettek. Zsigmond az ügyet a deczember 13-ra hirdetett országgyűlésen törvénytudó emberek elé terjesztette, kik előtt a székely főuraknak könnyű volt leverni a székelység egyszerű követeinek okoskodását. Kijelentették a törvénytudó emberek a tárgyalás során, hogy a szeptember 15-iki felszabadítást „nyavalyások, mint paraszt nép nem értették jól meg" s azért ez, mint nem önkényt

adott, hanem kicsikart dolog, melyet az országgyűlés nem erősített meg, nem is érvényes. Az itélet kihirdetésekor, hogy zendülés ne legyen, a befolyásosabb székely követeket elfogták. De azért a székelyek nem csendesültek le. Mikor Zsigmond a következő évben Prágába utazott, a székelyek ellenszegültek az itélet végrehajtásának. E miatt fegyveres erőt küldöttek rájuk, melylyel a nép sok helyen össze is ütközött. Az eredmény azonban az volt, hogy azokat, kik az ellenállás okozói voltak, elfogták, kivégezték vagy megcsonkították.

Ily galád módon csalta meg a székelyeket Báthori Zsigmond tett szolgálataik viszonzásául. Még sajgott a székelyek fájdalmának friss sebe, mikor Mihály vajda Rudolf császár és király nevében régi szabadságaikat igérte, ha segítenek neki Báthori Endrét megbuktatni. Még csak hiszékenységgel sem lehet vádolni a székelyeket, mert hiszen még élt emlékezetökben I. Ferdinánd királynak azon 1554-ben kelt kiváltságlevele, melyben tekintettel arra, hogy „nem régen ezelőtt néhai Fráter György váradi püspök, ki a fenséges Izabella királyné után őket és Erdélyt kormányozta, különféle fogásokkal és mesterkedésekkel arra kényszerítette őket, hogy részint a török adó rovására, részint az említett királynénak adandó pénzsegélyre bizonyos összeget fizessenek, miből régi szabadságuknak és nemességüknek igen nagy sérelme történt“, megerősíti a székelyek régi szabadságait és megengedi, hogy „semmi adóval vagy pénzfizetéssel ne tartozzanak, hanem régi szabadságaikban és jogaikban, melyekkel éltek, békében tartassanak és maradjanak meg úgy azokban, hogy mindaz, a mit a hajdani dicső királyoknak, a mi elődeinknek, az ökrök fejenként való kirovásában, vagy mint közönségesen nevezik, ökörsütésben régtől fogva mindig a szokott időkben megadtak, nekünk és örököseinknek s utódainknak, a magyar királyoknak ezután is mindig megadni tartozzanak.“ [1])

Az önálló erdélyi állam sulyos anyagi áldozatokat követelt Erdély népeitől s ez okozta, hogy a székelységnek anyagilag is hozzá kellett járulni ez állam fentartásához s ennél fogva oly

[1]) *Szabó Károly*: Székely Oklevéltár II. k. 112. l.

fizetésbeli kötelezettséget teljesíteni, minőt tőlök azelőtt a hatalmas és gazdag magyar királyok nem követeltek. Ez okozta egyrészt, hogy a székelyek egész Bocskai és Bethlen Gábor uralkodásáig hajlandók minden oly mozgalmat támogatni, melynek czélja a Habsburg-ház alatt levő Magyarországgal való egyesülés. Bethlen a székelyek kiváltságait nagyon szépen össze tudta egyeztetni az erdélyi állam fentartásától követelt terhekkel s azóta többé a székelyek között szó sem volt ilyes irányú törekvésekről.

———

VII.

Mihály vajda bukása.

Mihály hozzá fog Erdély újra szervezéséhez. Az oláh parasztság lázadása. A román történetirók e lázadás mögött dako-román nemzetiségi aspirácziókat látnak. Xenopol nézete. Balcescu nézete szerint e lázadásnak is, mint az erdélyi román paraszt lázadásnak egyáltalán a bosszú volt mozgató szelleme. Szerinte ez téves és igazságtalan érzés, mert a románok czélja a foederáczio s nem a magyarság kiirtása. E lázadás igazi okai. A léczfalvi országgyülés határozatai. Mihálcsa bán rendelete. Bethlen Farkas nyilatkozata e lázadásról. Konstatálható-e, hogy Mihály a papok és kalugerek által előzetesen felbujtotta a népet? Náprágyi püspök jelentésének idevonatkozó része. Egyéb okleveles bizonyitékok, hogy az oláh kalugerek esetről esetre titkos kémek és bujtogatók voltak. Az oláh vajdák gondoltak az oláh parasztság felbujtására. Okleveles bizonyiték erre vonatkozóan. Mi volt az oka, hogy Mihály Erdélyben nem az oláhságra, hanem a magyar nemességre támaszkodott. Teutschländer erre vonatkozó nézete. Az oláh bojárok kezdik Erdélyt egyre jobban megszokni. Mi volt az oka ennek? Mihály jószágosztogatásai és zsoldosainak zsarolása egyre több hivét idegenítik el. Székely Mózes menekülése és a vele kapcsolatos történetek. Az a hír terjed el, hogy Mihály ki akarja irtani a magyar nemességet. Erre vonatkozó okleveles bizonyitékok. E miatt a székelyek is elpártolnak tőle. A miriszlói csatavesztés. Mihály Havaselföldére fut, de Jeremiás vajda Telejénnál tönkre veri. Prágába menekül. Az erdélyiek Báthori Zsigmondot visszafogadják. Ezért Bécsben Mihályt szivesen fogadják s Bástával kibékitve, Erdélybe küldik. A goroszlói diadal. Básta nem tud megszabadulni tőle. Mihály áruláson töri fejét. Levelei Básta kezébe kerülnek. Básta, hogy áruló szándékában megakadályozza, Torda mellett megöleti. A román irók hamisan vádolják Mihály megöletéséért a magyarságot. E vád czélzata.

Mihály vajda Gyulafehérvárra való bevonulása után hozzá látott erdélyi uralkodása berendezéséhez. A székelyek élére saját főbb székelyei közül rendelt kapitányokat, a várakba pedig román parancsnokok alatt álló fegyveres őrséget helyezett el és az ország ügyeinek rendezésére november 20-ra országgyülést hirdetett. A rendek, miután „az úristen, kitől minden birodalmak és

fejedelemségek vagynak, Mihály vajdát rendelte fejedelmükké," a hűségesküt letették. Viszont Mihály vajda is némi vonakodás után, mint ő cs. és kir. felségének Erdélyben kormányzója megesküdt, hogy az országot régi jogaiban megtartja.

„Mihelyt megverte Báthori Endrét Mihály, a román parasztok — írja A. D. Xenopol [1]) — azonnal felkeltek a magyar nemesek ellen, felgyújtván azoknak házait, megölvén őket és kifosztván vagyonukból, hogy megboszulják ily módon azokat a százados kegyetlenkedéseket, melyeket tőlök szenvedtek. Mihály maga részére akarván vonni a magyar nemzetet, mely az országnak legjelentékenyebb politikai eleme volt, ezeket a rendbontásokat szigorúan meggátolta, megbüntetvén azokat a románokat, kik részt vettek bennök. Ily módon elveszítette a románok bizalmát, anélkül hogy a magyarok szeretetét megnyerte volna. . . . . Mihály vajda belső helyzetének meggyöngülését seregeinek idegen elemein s azon kívül, hogy a boérokat a parasztok kárára dédelgette, az a hibája idézte elő, melyet az erdélyi románokkal szemben elkövetett. Mikor átment ez országba, láttuk, hogy a román parasztok azonnal felkeltek a magyarok százados elnyomása ellen. Mihály azonban megakadályozta s megtartotta őket elnyomott helyzetökben, mindcsak azért, hogy megnyerje a magyarokat, az ország politikai elemét. Lehet, hogy kezdetben, mikor lábát ez uj országba tette, igaza volt, hogy tiszteletben tartotta a dolgok meglevő állapotát. Később azonban, mikor a magyarok ellene fellázadtak, a helyett hogy szelídséggel viseltett irántuk, jobban tette volna, ha rájok szabadította volna a parasztlázadást."

Ez a román történetírás álláspontja e kérdésben. Ez álláspont elméletét is Balcescunak köszönhetjük, ki a következő módon adja elő:

„Az erdélyi nemesség ekkor érezvén, hogy mily halálosan gyűlöli őt a nép, egyetlen mentőjét Mihályban látta. Ugy gondolkoztak: ha el is vesztették az országot s idegen uralkodó alá is kerültek, legalább kisértsék meg helyzetök és életök megmentését, a mik akkor tényleg rendkivül fenyegetve voltak. Láttuk ugyanis, hogy micsoda gyűlölettel voltak a székelyek a nemesek ellen . . . . Azután a sokat sanyargatott erdélyi

[1]) *A. D. Xenopol*: Istoria romînilor pentru gimnasii, 100. l.

román nemzet, mikor értesült a szebeni győzelemről, fenyegetően és pusztitóan támadt fel. És mentől szörnyebben voltak elnyomva a magyar nemesektől s mentől inkább kénytelenek voltak előbb keblökbe fojtani gyülöletüket és szenvedélyeiket, annál hatalmasabb és pusztitóbb volt a gyülölet kitörése. Az erdélyi románok egyszerüen ekként szóltak a magyarokhoz: — Ti csak jövevények vagytok, kik erőszakosan foglaltátok el az országot s raboltátok el jogainkat s földjeinket; minket kínoztatok és a legszörnyübb rabságba vetettetek. Köztünk s köztetek soha sem uralkodott az igazság és az emberies érzület, hanem csak a kényszer. Most, mikor mi felébredtünk s erőseknek érezzük magunkat, vissza akarunk lépni jogainkba és földjeink birtokába, a melyeket annak idején elraboltatok tőlünk. El fogjuk tehát venni birtokaitokat és házaitokat s meg fogunk titeket ölni vagy elkergetni, hogy megtisztítsuk az országot tőletek.«

„Ilyen eszmék és érzelmek vezették mindazokat a forradalmakat, melyeket a románok a magyarok betörése óta napjainkig megkisérlettek. Ilyenek vezették a középkori századok forradalmait, az 1437. és az 1599-ki felkelést, valamint Hóra lázadását és az 1848-ki forradalmat, melyek mind inkább a bosszú vágyától voltak sugalmazva, mintsem a szabadság szeretetétől. E miatt nem is tudták a románok biztosítani szabadságukat, mert a szabadság csak bosszúllás nélkül diadalmaskodhatik, — egyébként nem szabadság, hanem csak bosszúállás. Soha egyetlen alkalommal sem lehetett a szabadságot biztosítani az igazság eltiprásával és rémuralommal. A szabadságot nem lehet se megalapítani, sem pedig fentartani zsarnoksággal. A románok azt hitték, hogy a szabadság megalapítására és az arisztokráczia megszüntetésére leghelyesebb az arisztokratákat megölni, javaikat elpusztítani. És minekutánna a nemesek a legtöbbször elszaladtak, dühöket a szegény városi magyar polgársággal éreztették. Mikor aztán a vihar elvonult, a nemesek ujra visszatértek s a románok ujra körmeik közé estek. Hasonlóképen, több román uralkodó a fejedelemségekben, ellensége lévén az arisztokrácziának, azt hitte, hogy ha megöli a boérokat, a boérság intézményét is kipusztitja. De mindez csak személyváltozás volt, az osztály és intézmény szelleme megmaradt, sőt még jobban megerősödött azon részvét következtében, melyet az emberek az üldözöttek és elnyomottak iránt éreztek. Egyedül csak az 1848. oláhországi forradalom tudta, hogy a szabadság biztosítására engedni kell a boérokat, hadd rothadjanak el békében s hogy az általános es egyenlő jogok proklamálásával kell kipusztítani az arisztokrácziát. Az erdélyi románok ezt 1848-ban sem értették, annál kevébbé értették 1599-ben.

„Nem gondolták meg, hogy se nem jogos, se nem hasznos, de meg nem is lehetséges Erdélyt összes idegen lakosaitól megtisztítani, a kik az összes lakosságnak mintegy harmadát alkották. Ők elfelejtették, hogy a hosszas birtoklás pozitiv és eltagadhatlan jogokkal jár, s hogy egy nemzetiséget, bármilyen kicsiny is az, tiszteletben kell tartani, mert szent annak joga, hogy az általa lakott földön élhessen és hogy e természeti

jog fölötte áll minden történeti jognak. Az Erdélyben megoldandó kérdés nem az. hogy a románok, magyarok, székelyek és szászok közül csak az egyik maradjon, elüzvén a többieket, hanem az, hogy proklamálván a közös egyéni és nemzeti jogokat, keressék meg azokat az eszközöket, melyek összhangra segítik egymás között s arra, hogy foederativ államot alkossanak. Kétségen kivül a románoknak számuk Erdélyben jogos és természetes túlsulyt fog biztosítani az ország ügyeiben s *egykor Erdélyt román országgá fogja alakitani.* Igy a magyarok és románok 1848-ban egymás ellen harczolva, ugyanazon hamis elvből indultak ki s ugyanazon járom alá kerültek.

„Igy 1599-ben sem ugy viselték magukat az erdélyi románok, mint a szabadságtól lelkesített s arra megérett nép, a mely esetben Mihályt is, meg elnyomóikat is kényszeríthették volna arra, hogy visszahelyezzék természeti s társadalmi jogaikba, hanem boszuságtól vezetve ragadtak kardot és fáklyát kezökbe s rohanták meg a nemesek palotáit. Sok nemes veszett akkor el, de sokan is szabadultak meg, részint kiszaladván az országból, részint pedig Mihály védelme következtében. Ez utóbbi nem türhette el azokat a rendetlenségeket, melyek most a nemesekre szakadtak.

„A magyarok ugyanis azzal gyanusították, hogy még mielőtt az országba belépett volna, a román papok által a parasztságot a nemesség ellen való felkelésre ösztönözte. Be akarta bizonyítani e vád alaptalanságát, noha mikor Erdélybe jött, a magyar nemesség kipusztítására ösztönözték, nemcsak az erdélyi románok, hanem a boérok, sőt az erdélyi előkelők közül is többen, kiknek élén Náprágyi Demeter róm. kath. püspök állott. Lehetséges, hogy egy szivtelen politika arra ösztönözhette volna Mihályt, hogy Erdély birtokát azon hatalmas arisztokráczia megsemmisitésével biztosítsa magának, mely mindig szemben állott vele, de szive és az a vágy, hogy jó hírnevet biztosítson magának Európában, melynek szemei reá voltak irányozva, ennek ellene mondott. E helyett czélszerűbbnek tartotta jótettel nyerni meg a magyar nemesség szivét. Szerencsétlenségére azonban nem elégedett meg azzal, hogy tűrje és védelmezze őket. hanem magát körül is vette velök. A hadseregben és a közigazgatásban a legkiválóbb állások birtokosaivá tette őket, sőt a csatában elesetteknek vagy elmenekülőknek elkobzott vagyonával is gazdagította. Az alázat, melyet vele szemben e gőgös arisztokraták tanusítottak s a mohóság, melylyel kegyeit vadászták, megcsalták Mihályt. Ő azt hitte. hogy miután oly mélyen lehajtották fejüket, nem is fogják többé felemelni. Azt vélte. hogy bennök hatalmas támaszra fog találni s hogy közvetítésökkel az egész magyar nemzet szivét meg fogja nyerni s ily módon széles mező fog megnyilni nagy és ambicziózus terveinek.

Ez okozta, hogy mikor a román parasztok boszuszomja lecsendesült, nem adott nekik jogokat, hogy ne sértse a nemesek érdekeit. De tényleg Erdélyben nem tehette annak ellenkezőjét, a mit Havsselföldén

cselekedett. A rumánság (jobbágyság) szerencsétlen intézménye, mint valami lánez kötötte meg kezét. Ő a székelyeknek kényszerítve levén, szabadságot adott, mivel ezek azt csak kevéssel ezelőtt veszítették el és nagy tűzzel követelték vissza. A románok több századdal előbb vesztették el szabadságaikat és számosabban is lévén, a felszabadításukból származó kár is sokkal érezhetőbb lett volna a magyar nemesekre. Azonkivül a székelyek nagyon harczias nép voltak, mig a románok századok óta szolgák lévén, még a fegyverek használatát is elfeledték. Különben is Mihály, mint minden harczias ember, inkább bizott a katonákban, mint a népben, szelleme inkább hódító volt, mint nemzeti. Szemeiben a nemesek a népnek képviselői, a fegyveres nemzet voltak és ő a fegyverekre akart támaszkodni. Mihály Erdélyben a románokat illetően a Corvinok politikáját igyekezett követni, azaz könnyíteni a parasztok terhén s védelmezni a nemesek részéről jövő visszaélésekkel szemben és közülök mentől többet a nemesek sorába emelni, hogy ekként nemzete képviselve legyen az ország törvényhozásában.

De mi már láttuk, hogy ez a rendszer nem volt valami nagy haszonnal a románságra, mert a nemessé lett románok a nép tömegével ellenkező érdekek birtokába jutva, szövetkeztek a többi magyar nemesekkel, sőt le is vetkőzték nemzetiségöket. Mihály kötelessége lett volna a románokat megszabadítani a jobbágyságtól s nekik tulajdonjogu földet adni s e szadadságok biztosítására önálló képviselőkről gondoskodni a más három nemzet országgyűlésén. Igy lerakta volna Erdélyben uralkodásának rendületlen alapjait. Soha sem is lett volna erre kedvezöbb az alkalom, mint a szebeni csata után, mikor a magyarok megrémülve s mintegy megdermedve, megelégedtek volna életök meghagyásával is. Mihály azonban a románok sorsán nem könnyített semmit, azokat meghagyta a nemesek jobbágysága alatt. Igy tehát Mihály Erdélyben elárulta küldetését s igy meg is érdemelte bukását."

Ez elmélet veleje röviden sem több, sem kevesebb: A magyaroktól leigázott románság, mely időről-időre fellázadva, tiltakozott ez igazságtalan elnyomatás ellen, mihelyt Mihály Erdélybe tört, azonnal fegyvert fogott és elhatározta, hogy a magyarságot őseinek földjéről kiirtja, hogy ezt a maga számára visszaszerezze. Mihálynak jól felfogott érdeke azt parancsolta volna, hogy az erdélyi román parasztság e mozgalmát támogassa. Azonban ő helytelen politikát követve, a magyar nemességre támaszkodott, a mely nemesség neki halálos ellensége volt s mihelyt az alkalom megjött, őt sietett is megbuktatni.

Ismervén ekként a román álláspontot, a román irók által abból huzni szokott következtetésekkel együtt, nézzük meg ezt a valóságos történetek világánál.

Mihály vajda miriszlói megveretése után tartott 1600 okt. 13-ki léczfalvi országgyülés a többi között a következő végzést hozta:

„Miérthogy a mostani romlásunk és veszedelmünk a két Oláhországból lett, — végeztük, hogy ezután tisztessége, feje és jószága vesztése alatt soha senki a két Oláhországba fejedelem és ország hire nélkül szolgálni ki ne mehessen; ha ki elmenne, fejét és jószágát elveszessze. Oláh pap is a két Oláh országból soha ide bé ne jöhessen. A kalugerek penig az országból minden helyekről teljességgel proscriptusok legyenek; ha kitaláltatik, hogy béjött vagy béjő contra edictum regni, tehát megfogják és megfosszák minden helyeken. Oláh penig székely fegyvert, kézíjat ezután ne viselhessen, kivévén a juhászokat, kik a havason laknak, hanem szász és magyar viseljen fegyvert.“

Ez országgyülési végzés kezünkbe adja a helyzet kulcsát. A rendek mindenekelőtt konstatálják, hogy a veszedelem a két Oláhországból jött. Ezt a veszedelmet a két Oláhországból első sorban azok hozták, kik oda kimentek fegyveresen szolgálni, tehát azok a székely és magyar katonák, kiknek Mihály vajda hadseregében való szereplését már részletesen ismerjük. Ezután pedig nem szabad fegyveres szolgálatra a fejedelem tudta és engedelme nélkül senkinek kimenni. Másodsorban pedig származott e veszedelem az Oláhországból bejövő papoktól és az itt lakó kalugerektől. Az előbbieknek ez után nem szabad béjönni, az utóbbiakat pedig ki kell kergetni. Harmadik sorban pedig okozói voltak a veszedelemnek a fellázadt székelyek és oláh parasztok. Ezeket azzal akarták ártalmatlanná tenni, hogy megtiltják nekik a fegyverviselést.

A székelyek lázadását ismerjük indokaival és következményeivel együtt. Hogy az oláh parasztok lázadása minő indokból történt s milyen természetű volt, azt Mihálcsa bánnak, Mihály legbizalmasabb tanácsadójának azon rendeletéből tudjuk, melyet 1599 november 5-én Besztercze városához küldött. „Miért hogy ez háborús időben külömb-külömb helyeken sok tolvajlások, nemes emberek öldöklése történtenek, ettől, hogy az

ütközet után az nemesség honjokból kiszéledtenek: akarván ezért ez nagy nyavalyát eltávoztatni és az gonoszságnak utját megrekeszteni, hagyjuk és parancsoljuk tinéktek, a római császár ű felsége authoritásából, hogy minden nevezetes helyeken megkiáltsátok, hogy efféle tolvajságtól minden ember megszünjék és lecsendesedjék, az nemesség penig mindenütt házához szálljon. Fogadjuk penig az mi kegyelmes urunk keresztény hitire, hogy senkinek semmi bántása nem leszen; ha penig az tolvajok meg nem szünnének, mindenütt persequáljátok, kikkel ha nem birnátok, tegyétek hirré, és erőt adunk, hogy azok az latrok compescaltassanak.[1])

Mihálcsa bán rendeletét kiegészíti az a leirás, melyet Bethlen Farkas ád e lázadásról. „Mihelyt a szebeni ütközet hire a legnagyobb gyorsasággal elterjed ez országban, az erdélyi oláhok, kik falukon és tanyákon szétszórva laknak, összeesküdtek és egyesültek a bejövő nemzetbeliekkel és vagy külön vagy pedig ezekkel egyesülve, feldúlták az egész országot. Mindenki telve volt félelemmel, szomorúsággal és könyekkel, senki sem volt biztos életéről sehol és mindenki megalázva érezte magát az Cristen hatalmas keze alatt. Sőt az istenség maga is, mely most megbüntette az erdélyi nemzet vétkeit, ez alkalommal dühösséggé változott át. Szemei előtt mindenki csak életének végső napját látta és senki sem menekülhetett el Erdélyből, mert az oláhok abban a meggyőződésben, hogy ők most már saját nemzetiségökből való urat kapnak (a mint reménylették), éles lándsákat és dárdákat ragadtak, a minőket szokásuk használni, elállották az utakat és nyiltan vagy lesből megölték a futókat vagy az otthon maradtakat; rátörtek a nemesek házaira s elrabolták javaikat és a magában is elég nagy szerencsétlenséget még nagyobbá s hallatlanul szörnyűségessé tették. Igy veszett el Teke Ferencz Tordamegye alispánja, Boronkay László és több más kitünő férfia a nemességnek. Mert ezen erdélyi oláhok velök született restségöknél fogva nagyon szegény és piszkos viszonyok közt élnek és e miatt otthoni szükölködésükön tol-

[1]) *Szádeczky* Lajos: Erdély és Mihály vajda története. Oklevéltár 304. l. XXXV. okl.

vajlással, latorsággal és ragadozással igyekeznek segíteni. Most az oláh hatóság alatt és hűtlen gonoszságaikban attól támogatva és a háború kimenetelétől is, azt remélték, hogy bármit is követnek el, az büntetlenül és visszatorlás nélkül marad. És ez alkalommal az oláhok annál kegyetlenebbek valának, mert rendesen, abban az időben, mikor Erdély még csendes volt, a legkeményebb módon ítélték el, ha itélet constatálta, hogy valami vétket követtek el."

„Soha akasztófát, nyakazó tőkét, bárdot, kötelet, horgot gyászosabbá több gonosztevő nem tett, mint oláh ekkor. Hire vala, hogy mielőtt Mihály betört volna, az összes erdélyi oláh népet papjaiknak (kiket ők görögből kölcsön vett szóval kalugereknek neveznek) titkos működésével hallgaton a nemesség üldözésére és megölésére felbujtotta, hogy nemcsak nyilt csatában, de titkos öldökléssel is veszítsék el a nemességet." [1])

Mihálcsa bán rendelete szerint az oláhok felkelése nem volt egyéb, mint a nép elégedetlen és gonosz indulatu elemeinek zavarosban való halászása. A közszékelyek példáját az oláhok is követték és a szebeni csata után bekövetkezett zavarokat arra használták fel, hogy raboljanak, fosztogassanak és gyilkoljanak. Bethlen Farkas előadása szerint, Mihály vajda előzetesen Erdélybe küldött kalugerek által felizgatta az erdélyi oláhokat, tehát az oláh parasztok lázadása és Mihály betörése között oki összefüggés volt. E meggyőződést vallják a Léczfalván tanácskozó rendek is, mikor a mai Romániából bejött papokat, de különösen a kalugereket teszik felelőssé a támadt veszedelemért s hogy hasonló többé elő ne fordulhasson, egyszerüen kitiltják Erdélyből.

Náprágyi Demeter püspök 1602-ben az erdélyi állapotokról jelentést tett Rudolf királyhoz. E jelentésében a többi között idevonatkozóan a következőket írja:

„Mielőtt Mihály vajda Erdélybe berontva, a tartományt elfoglalta volna, már ezt megelőzően is birtak némelyek javakat néhányan az oláhok közül és főkép Gyulafehérvárott Zsigmond fejedelem Mihály vajda kedvéért, a kit a töröktől való

---

[1]) *Wolffgangus Bethlen*: Historiarum Liber X. 756. l.

szövetségtől elvont és jóakaratának minden jeleivel elhalmozott, megengedte, hogy a város melletti dombon Mihály költségére monostor épüljön és azt jószágokkal ajándékozta meg. . . . . . A mi elsőben is a monostort illeti, azt tartom, hogy az semmi szin alatt sem hagyandó az oláhoknál és pedig a következő okokból:

Először: Akár a fejedelem, akár a kormányzó, vagy valamely püspök székeljen is Gyulafehérvárott, nem illik, hogy a palota ablaka mellett szakadár templom legyen és hogy a római egyháztól elpártoltak, a székesegyházzal szemben, a melyhez közel van a monostor, győzelmi dalt énekeljenek.

Másodszor: Mivel a vallás ürügye alatt ugyanazon monostorból úgy a török, mint az oláhok részéről egyaránt a fejedelem tervének kikémlelése történik. Megtörtént ugyanis nehányszor, hogy az áhitat mezébe öltözve, kalugerek voltak a monostorban – így nevezik őket — Moldovából és Havaselföldéből; ezek aztán mindent, a mi Gyula-Fehérvárott a fejedelem udvarában történt, kikémlelve és titokban megtudva, tervekkel és ujdonságokkal megrakodva mentek vissza övéikhez.

És Mihály vajda is az a ravasz ember, ki a fejedelem titkainak kicsikarására egész igyekvését ráfordította, az áhitat köpenye alatt eme csalárd gondolattal emelte e monostort. A mit utóbb a dolog kimenetele is megbizonyított. Mert a kalugerek utján értesülvén a bibornok titkos terveiről és hogy ugyanazon bibornok mily hanyagul jár el fejedelmi tisztében, Mihály megtámadta a gondtalan és készületlen embert.“

Egyszóval, általános volt a meggyőződés, hogy Mihálynak kémjei s az erdélyi oláh parasztság felbujtói a Havaselföldről belopódzó kalugerek voltak. Hogy a kalugerek igen gyakran tettek politikai kémszolgálatot, annak egyik okleveles bizonyítéka Áron, moldvai vajdának 1593. augusztus 17-ről a besztercezei tanácshoz intézett levele is, a melyben ezt írja: „Egy kaluger vagyon ott az kegyelmetek tartományában, ki minekünk nagy árulónk és az mi országunknak . . . Sok hűtlen levelét is találtuk, mely levelek nálunk vannak. Az mi ártalmunkra való dologba, sokba törekedett. Kérjük azért kegyelmedet, az kalugert fogassa meg és tartassa fogva addig, mig az erdélyi fejedel-

met Ő nagyságát megtaláljuk, mert gonosz áruló ember, nem igaz ember." [1]) Egyáltalában több okleveles nyoma van annak, hogy az oláh vajdák kémeket szoktak Erdélybe küldeni. Ily oláh kémekkel különösen a Mihály vajda uralkodása után következő időkben találkozunk gyakrabban. Igy tudtára adják a székelyföldről Rákóczi Zsigmondnak bizalmas emberei, hogy „az Radul vajda és Klustier Radul emberei mostan székely földön vannak és ez alatt lovakat keresnek; félő, hogy más dologban is járnak. Az emberek igen álnokok, azért Nagyságodnak jó idejében nem ártana vigyázni, mert a mint hallom, az Nicolo, az oláh képíró, ki Kolozsvárott lakik, ez ideig az vajdánál volt, most penig Szebennél kijött, Beszterczе felé tartott, hogy Moldvába menjen, úgy hallom, jó volna végére menni.[2])"

Hogy az oláh vajdák általában gondoltak háború esetén az erdélyi oláh parasztságnak a magyarok ellen való felbujtására, arra is van okleves bizonyítékunk. *Vasilie Lupu* moldvai vajda 1640-ben azt írja a nagyvezérnek: „Erdélyben a lakosoknak több mint harmadrésze oláh, a kiket, szabadságot igérve nekik, könnyen fel fogok izgatni a magyarok ellen és így azoknak otthon, tűzhelyüknél is háborújok fog lenni. [3])

Egybevetve mindezeket a tényeket és bizonyító körülményeket, bátran állíthatjuk, hogy Mihály vajda nemcsak a székelyeket igyekezett a maga részére vonni, mielőtt áttört a határon, hanem az erdélyi román parasztságot is. Nehéz harczra számított s ezért szüksége volt ilyen szövetségesekre is. A szebeni győzelem azonban egy csapással kezébe adta az egész Erdélyt, melyben a magyarság meg sem kisérlette a további ellentállást. Az oláh parasztság szövetségére nem volt többé tehát szüksége. És miután czélja nem lehetett az erdélyi nemesség kiirtása, a hatóságoknak maga segített a rendet helyreállítani.

Hogy Mihály nem a román parasztságra támaszkodott, hanem a magyar nemességre, annak oka a körülmények kényszerítő erejében rejlett. Igen helyesen jegyzi meg erre vonatkozóan

---

[1]) *Dr. Werner Gyula:* „Erdély aranykorából" Bpesti Hp. 1895. 342. sz.
[2]) Erdélyi Országgyülési Emlékek V. köt. 34. l.
[2]) *Ed. Hurmuzachi.* Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. IV. Pars. I. 669. lap.

Teutschlaender: [1]) „Hogy Mihály vajdát Erdély elfoglalásában nemzeti misszio vezette volna, azt a tényekből nem lehet következtetni. De feltéve, hogy egy ily misszio tudatával is birt, nem állott hatalmában azt teljesíteni. Hiányzott úgy benne, mint román tanácsadóiban az ehhez szükséges műveltség, államférfiúi és szervezői tehetség. A győző e tekintetben mélyen alatta állott a legyőzöttnek. . . . . . Azonkívül természetes okosságánál és belátásánál fogva azt is tudta, hogy e tekintetben népének részéről jelentősebb segítségre nem számíthat. Ezt ugyan használhatta volna serege számának növelésére, de nem arra, hogy az állam ügyeinek intézésében részt vehessenek, mert politikailag éretlen és minden képesség nélkül való volt. Azt sem találjuk, hogy ezek a vajdánál politikai jogok iránt igényt támasztottak volna.“ Egy szóval az erdélyi románság jó volt ágyutölteléknek, pusztító néphadnak, de még nem volt politikai elem.

A való történet tényei tehát azt mutatják, hogy az erdélyi románságnak ez idő szerint nemcsak érzéke, de még sejtelme sem volt arról az állítólagos politikai küldetésről, melylyel a dako-román történetírás szerint Mihály vajda birt volna s így nem is láthatott benne se nemzeti hőst, sem pedig felszabadítót.

A császári biztosok egy ízben Stoika bánt megkisérlették rábeszélni, hogy járna közbe Mihálynál, hogy Erdélyt engedje át a királynak; de azt a feleletet nyerték, hogy Mihály s a boérok nem maradhatnak többé Havaselföldön, hova legyenek tehát? „Erdély szép ország, minél tovább lakják, annál jobban beleszeret mind a vajda, mind népe.“ E teljesen őszintének látszó nyilatkozat kezünkbe adja a további helyzet megértéséhez való kulcsot.

Havaselfölde nyilt, természetes határoktól nem védett sík föld, állandóan veszedelmeztetve a török becsapásoktól. Sem a vajda, sem a boérok vagyona és léte nem biztos benne. Erdélyt hatalmas bérczfalak védelmezik s benne nem csak biztosabb a nemesi birtok, de jobban is be van rendezve s így értékesebb is. Mihály boérjai e miatt rendkívül vágytak az erdélyi

---

[1] *Teutschlaender*: Michael der Tapfere. 139. l.

nemesi birtokokra és mint Náprágyi írja idézett jelentésében: „Elűzetvén a bíbornok és leigáztatván a tartomány, Mihály az ilynemű tekintélye által nyujtott engedélylyel visszaélve, büntetlenül osztogatta a legnagyobb javadalmakat, várakat, váracsokat, kúriákat a maga oláhai között." Igy adta Mihálcsa bánnak Maros-Ujvárt, Ármás Szávának Vécs várát és Stoikának Monorát. Ezzel tömérdek érdeket sértett meg.

Azonkívül nem tudván kellő pontossággal fizetni zsoldos hadait, azok az országban kegyetlenül fosztogatták és sanyargatták a népet, melylyel több helyen összetűztek, sőt a különböző nemzetiségű csapatok egymás között többször össze is verekedtek. Mihály az egyes városoktól és helységektől aránytalan terhek viselését követelte. Az uj oláh földesurak havaselföldi módon kezdettek bánni jobbágyaikkal. Az Erdélyt bejáró császári biztosok jelentéseiből tudjuk mindezeket. Monorán, mely előbb Mária Krisztierna tulajdona volt, most pedig a Stoika báné, a nép nyiltan kijelentette, hogy jobban szeretne mostan is a „német királyné" alattvalója lenni. Medgyesen a szászok mellöket verték, hogy ha tudták volna, hogy Mihály vajda nem ő felsége számára foglalja el Erdélyt, bizony nem adták volna meg oly könnyen magokat. Maga a szebeni királybíró is megvallotta, hogy Szeben városa örömest esküdnék most már Zsigmondnak hűséget. Sőt még a székelyek is arra fakadtak: örömestebb tűrnék előbbi uraikat, kiket nagyrészt remélt szabadságukért agyonvertek, mintsem a vajda által rájok szabott terheket viseljék. [1])

Az erdélyi nemesség látta, hogy ennek a gazdálkodásnak nem akar vége lenni. Miután Mihály vajda nemcsak késik Erdélyt Rudolfnak átadni, de mikor ezt tőle követelik, a törökhöz való átpártolással fenyegetőzik, — egyre jobban elkezdettek idegenkedni tőle s azoknak pártja is növekedni kezdett, kik Zsigmond visszahozatalán törték fejüket. Ezek közül legelőször Székely Mózes szakadt el a vajdától, kiszökvén Lengyelországba. Mihály vajda Székely e bűnét ugy torolta meg, hogy annak sógorát, Kornis Farkast elfogatta. Mihály vajda erőszakoskodni

[1]) *Szádeczky Lajos*: Erdély és Mihály vajda története. 151. l.

kezdett azokon a nemeseken, kiket azzal gyanusított, hogy Székelylyel összeköttetésben állottak. Ez erőszakoskodások és jószágelkobzások a nemességet nem rémítették meg, sőt ellenkezően, okozói lettek annak, hogy a Mihály ellenes párt növekedjék.

Mihály most már szakítani készült a nemességgel, sőt agyában a főnemesség kiirtásának gondolata is megfogamzott. Szamosközi azt állítja, hogy már az 1600. februári országgyűlésen megfordult elméjében a nemesség „kigyomlálásának" gondolata, de akkor „a bulgárok érseke, Demetrius, kezében a bibliával ment hozzája s protestált, mint veri meg isten, ha ezt cselekszi." Bizalmasabb embereivel közölte is tervét. Hadnagy Istvánt, egyik székely kapitányát be is avatta e tervébe s ily értelemben írt Tamásfalvinak, a marosszéki kapitánynak is. Makó György a barczasági magyar hadak parancsnoka levélben figyelmeztette egyik barátját, hogy a vajda az összes nemesség élete ellen tör. „Nyilván vagyon kegyelmeteknél mind fejenként, — írják a tordai táborba gyült rendek a beszterczeieknek — hogy miolta Mihály vajda az országban bejütt, attól fogva mind régi szabadságunkban, mind törvényünkben miképen rontott légyen hite és kötelessége ellen, azonképen szokatlan exactiókkal és tere viselésekkel mind fogyatott légyen egész országul bennünket; de az mi ezeknél nagyobb, érthette ezt is kegyelmetek, minemű iszonyú és rettenetes végzése volt ellenünk, hogy az egész nemességet kicsintől fogva nagyig mind levágattassa, azonképen az magyar fizetett szolgáit is, az városbeli főnépeket is az szerint akar cselekedtetni." „Mihály vajda — írja a magyar és szász nemzet Szebenből a háromszéki székelyeknek — noha az római császár ő felsége költségén jött ez országra, de soha ezután római császárnak megadni nem akarta, hanem minden mestersége, igyekezeti az volt, hogy az magyar nemzetet, székelységet és szászságot elfogyatván, ez szép földet, ki minket nevelt és hizlalt, oláhokkal megrakja."

A nemesség e kényszerítő körülményeknek engedve, elhatározta, hogy Mihály ellen felveszi a harczot. Makó Györgyöt, Mihály barczasági hadainak főparancsnokát, Tamásfalvi marosszéki kapitányt és a székelyek nagy részét — igéretet tevén régi szabadságaik visszaállítására, sikerült pártjokra vonni. Básta

hadaival egyesülve, Mihály vajdát, kit legvitézebb katonái, a székelyek nagy része is elhagyott, Miriszló mellett 1600. szeptember 18-án megverték.

Mihály futva menekült Havaselföldére, a hol még mindig tekintélyes számú haderővel rendelkezett. Alig érkezett azonban haza, híre érkezett, hogy a tőle elűzött Jeremiás, moldvai vajda lengyel segítséggel betört Moldvába. Mihály elébe sietett, de Telejeannál a lengyelektől megveretett. E csatavesztés után a török is benyomult Havaselföldére és saját népe is elhagyta, úgy hogy trónvesztes fejedelem gyanánt volt kénytelen Rudolfhoz Prágába menekülni.

Az 1601. január 21-iki kolozsvári országgyűlés Báthori Zsigmondot választotta ujra Erdély fejedelmévé. Most már Prágában ujra szükség lett Mihály vajdára. Megbocsátottak neki s kibékítvén Bástával is, Magyarországba küldötték, hogy egyesülve Bástával, segítsen kiverni Zsigmondot Erdélyből. Augusztus 3-án Nagy-Goroszló mellett ütközött össze Básta és Mihály egyesült hada Zsigmond fejedelem seregével. A győzelem az egyesült hadaké lőn s ennek következtében Erdély Básta és Mihály hatalma alá került.

Két éles kard azonban nem sokáig fér meg egy hüvelyben. A régi gyűlölet kettejük között lobbot vetett. Mihály viselete egyre gyanusabb lett Básta előtt s ezért ez mindenképen rá akarta amazt birni, hogy menjen vissza Havaselföldére, majd ő hadaival visszakíséri s uralkodjék ott békében. Mihály azonban erről hallani sem akart, mondván „sőt én nekem az császárral más tractusom volt ez országok felől, miért hogy ezelőtt is én birtam és az császár is Pecz Bertalan és Székely Mihály által én nékem megadta volt ez előtt Erdélyt, most is ugyanazon tractushoz akarom magamat tartani.“ Egy szóval Básta meggyőződött, hogy Mihály arra törekszik, hogy Erdélyt kezei közé keríthesse.

A goroszlói csatából elmenekült Báthori Zsigmond most Moldovában a neamczi kolostorban időzött. Ide akarta vitetni a vajda családját is. Mit meghallván a vajda, bizalmas emberét küldötte levéllel Zsigmondhoz, kérvén: kegyelmezzen fia és felesége életének, mert ő Erdélyt majd kezébe játsza, módot és

segedelmet nyujtván a németek kiverésére. Irt az egri basának is, hogy valakit küldjön Lippára, mert neki a törököket közelről érdeklő dolgot akar értésére adni. E levelek mind a Básta kezeibe estek. Báthori Zsigmond még a goroszlói csata előtt átküldte Básta kezeihez Mihálynak egy levelét, melyet Prágából Ibrahim nagyvezérnek küldött s melyben azt írta Ibrahimnak: nyujtson neki segitséget az elvesztett tartományok visszafoglalására; ez esetben örökké hű szolgája leend a szultánnak és az ő védszárnyai alá bocsátja Erdélyt és Havaselföldét, mert — úgymond — volt alkalmam látni és megismerni a német császár és testvérei hatalmát, kapitányait és várait. Higyje el Nagyságod, hogy semmi hatalmuk, semmi erejük nincs; hitvány, semmirekellő emberek, embertelen szászok, a kik saját országukat sem tudják megvédeni, hogy védelmezhetnék tehát az én országaimat? Váraikat, országukat egy csapással elfoglalnám s a hatalmas szultán hatalmába hajtanám. Kérem is az Istent, hogy megszabaditson közülök; csak visszanyerjem egyszer Erdélyt a két tartománynyal, Havaselföldével s Moldovával; védszárnya alá bocsátom azokat a hatalmas szultánnak, kinek fénye az egész világ fölött tündököl." [1])

Básta most már többé nem kételkedett e levél hitelességében. Elhatározta, hogy meggyilkoltatja olyformán, mint Castaldo tette annak idején Fráter Györgygyel. 1601. augusztus 19-én Básta tervét Beauri vallon hadnagy a keresztesmezei (Torda) táborban végre is hajtotta. Básta négy nappal később Mátyás főherczegnek Mihály meggyilkoltatásáról jelentést tett, a melyben azt mondja, hogy erre magát azért határozta el, mert Mihály rácz, oláh és kozák hadaival elfoglalta Gyulafehérvárt, megszállotta s kezéhez vette a fejedelmi palotát, el akarván szakadni tőle. Árulása, önérdekhajhászása nyilvánvalóvá lett. Meg kellett tehát előznie, nehogy ezt végrehajthassa.

A román történetírók azt mondják, hogy Mihály a magyarok árulása folytán pusztult el, a Mihály vajda szobra előtt szónokoló bukuresti román diákok pedig egyenesen kimondják, hogy a magyarok gyilkolták meg. Hogy Beauri és vallonjai nem

[1]) *Szádeczky Lajos*: Erdély és Mihály vajda története 241.

voltak magyarok s maga Básta is ép olyan halálos ellensége volt a magyaroknak, mint Mihály, nyilván tudott dolgok. A való történetek meg azt tanitják, hogy Mihályt saját kétszinű, kalandor és hűtelen politikája buktatta meg és az, hogy lehetetlen dolgot akart. A román történetirókat nem az igazság keresésének vágya, hanem politikai czélzatok vezetik, a bukuresti tanulók pedig számitva a külföld tájékozatlanságára, vagy az általok elterjesztett helytelen informácziókra, azt vallják: calumniare audacter semper aliquid haeret.

VIII.

Bethlen Gábor.

Mihály vajda halála után Báthori Zsigmond visszatér, de Erdélyt átadja Bástának. Székely Mózes fejedelemsége. Básta és Radu Serbán szövetsége Székely Mózes ellen. A brassai csata. Básta uralmának jellemzése. A nép leirhatatlan nyomora. Az elégületlenek Bethlen Gáborral élükön Bocskait választják Erdély fejedelmévé. Bocskai viszonya az oláh vajdákhoz. Bocskai uralkodása és halála. Bethlen Gábor pártfogása következtében Báthori Gábor lesz Erdély fejedelmévé. Báthori Gábornak meghódol Radu Serbán. Báthori megharagszik a szászokra és Radu Serbanra. Szebent fejedelmi székhelyéül választja és megsarczolja. Radu Serbán-t kikergeti székéből. A szultán nem ad engedelmet, hogy Havaselföldét megtarthassa és Moldovát elfoglalja. Radu Michnét a vajdai trónra helyezi s visszatér Erdélybe. Radu Serbán Michnét elkergeti és Weiss Mihály brassai biróval szövetkezve, Báthorit Brassónál megveri, de Michne Serbánt is elkergeti. Forgács hadjárata. Báthori Gábor meghasonlik Bethlen Gáborral. Bethlen elmenekül, de a temesvári basa segitségével visszatér. Báthori Nagyváradra szalad. Bethlent Erdély fejedelmévé választják. Báthori megöletése. Homonai trónkövetelő ügyét Radu Serbánéval együtt karolják fel Bécsben. Különböző kisérletek Radu Serbánnal. Bethlen diadalmaskodik. A cseh felkelés és Betlen első hadjárata. A cseh királyság. A fehérhegyi csata. A nikolsburgi béke. Bethlen második hadjárata és a bécsi békekötés. Fordulat Bethlen politikájában. Erdélyben öröklő fejedelemséget akar alapitani s e ezélból házasságot tervez egy Habsburg-házból való főherczegnővel. Terve nem sikerül. Brandenburgi Katalint nőül veszi. A protestáns dácziai birodalom eszméje Bethlen Gábor konczepcziójában. Bethlen harmadik hadjárata. A pozsonyi békekötés. Bethlen viszonya Gusztáv Adolfhoz. Strassburg Pál erdélyi követsége. Bethlen es a lengyel királyság. A helyzet kedvezően alakul nagy tervére vonatkozóan. A halál félbeszakit mindent.

Mihály vajda halála után a boérok az a része, melyik Mihályhoz hű maradt s elűzte Movila Simont, kit a telejeani ütközet után a lengyel hadak Havaselföld vajdájává tettek, Radu Serbant választotta vajdává. Báthori Zsigmond, ki Moldovában tartózkodott s a maga részéről mindent megtett, hogy Movila Simon

megmaradhasson a havaselföldi trónon, Mihály vajda halálának hírét véve, visszatért Erdélybe. A rendek szivesen fogadták s tömegesen csatlakoztak zászlai alá, úgy hogy Básta kiszorult az országból. Zsigmond azonban a régi maradt. Mig nyiltan az országgal tartott, a törökkel levelezett, tőle pénzt fogadott el s Havaselföldén Movila Simont támogatta Radu Serbán ellen, addig titokban Erdélyt Básta kezére játszotta.

Székely Mózes nem nyugodott bele e galád játék eredményébe. Alig harmadfélezer főnyi seregével Tövisnél megtámadta Bástát, de a csatát elvesztette. Alvezéreivel, Szelesteyvel s a később oly nagy szerepet játszó Bethlen Gáborral, a Maroson átuszva menekült a temesvári basa kormányzása alatt levő magyarországi török földre. E csata után Zsigmond Szászsebesen Bástához csatlakozott s a Rudolffal kötött legujabb szerződést hírül adva az ország rendeinek és hatóságainak, figyelmeztette azokat, hogy Bástának hódoljanak meg. Básta fegyveres kiséretet adott melléje s julius 26-án elhagyta Erdélyt, hogy soha többé vissza ne térjen. A merre ment, a nép mindenfelé hangosan átkozta „Ime, — mondák — kiirtá a legjobbakat, elfecsérlé a haza vagyonát, az országot koldussá tette s midőn már nincs mit elveszítsen, elhagyja nyomorultan, megalázva“, [1]) vagyis mint Illésházy István mondja Naplójegyzeteiben „mene Lengyelországba és onnét másodmagával bujdosni mene ez világra, mint Kain az sok ártatlan vérontásért bujdosik vala.“

Ezzel azonban Básta nem foghatott még nyugodtan az uj tartomány szervezéséhez. Hire jött ugyanis, hogy a török szultán nagy számu tatárcsapatot küldött Havaselföldére, hogy Radu Serbánt elkergessék és vajdai székébe Movila Simeont ültessék. Mindjárt a tövisi győzelem után beküldött Havaselföldére egy csapat hajdut, hogy védelmezzék meg Radu Serbánt. A segedelem nem volt elég, mert a vajda kénytelen volt a tatárok és Simon hadai elől Erdély felé, a havasok közé huzódni s ott várni be Bástát vallonjaival együtt. A győzelem Bástáé lett s igy ő aztán Serbán Radut diadalmasan be is iktatta a vajdai székbe.

---

[1]) *Szilágyi Sándor*: Erdélyország története. II. köt. 30—31.

A temesvári basához menekült Székely Mózesnek azonban sikerült Konstantinápolyban kieszközölnie, hogy erdélyi fejedelemségre szóló athnamét és török segítséget nyerjen. E segítséggel tavasz kezdetén megnyitotta a hadjáratot. Eleinte csak az erdélyi Bánságban Karánsebes és Lugos vidékén. De Lugos elfoglalása után felbátorodva, Bethlen Gábort Erdélybe küldötte. Székely hadai Bástát kiszoritották Erdélyből. Mikor Básta látta, hogy másképen nem boldogul, levelet írt Radu Serbannak, hogy jöjjön Erdélybe, lázítsa fel a székelyeket és támaszkodva a császár iránt való hűségben megmaradt szász városokra, Székelyt kergesse ki Erdélyből.

Radu jól tudta, hogy nemcsak fejedelmi székét köszönheti Rudolf pártfogásának, illetőleg Bástának, hanem azt meg sem tarthatja, ha Erdélyben a németekkel szemben török segitségre támaszkodó magyar fejedelem lesz s azért örömest engedelmeskedett Básta felhivásának. Székely Mózes megsejtvén Básta szándékát, követeket küldött Radu Serbánhoz azzal az ajánlattal, hogy ha a vajda vele jó szomszédságot akar tartani, hát ő kész megerősitését a portánál kieszközölni. Radu, mint annak idején Mihály vajda, képmutató szerepet játszott, csakhogy Székelyt annál könnyebben rászedhesse. Boérjait összehivta s ezekkel tanácskozva, Székely Mózes ajánlatát elfogadta. Hogy Székely bizalma annál nagyobb legyen, két szerződési okiratot állittatott ki. Egyiket maga irta alá, a másikat pedig 12 főboérjával is aláiratta.

Nem sok idő telt el, mert csakhamar kitünt, hogy a vajda barátsága szinlelés volt. Küldöttjei a csiki és háromszéki székelyeket fellázitották s azok a Barczaságon táborozó Deli Markó vagy másképen Merza seregéhez csatlakoztak. Ekkor Székely a hozzá hű székelység három főemberét, Makót, Imecset és Bogáthit 4000 emberrel a Barczaságra küldötte Deli Markó fékentartására. Ezek utasitásuk ellenére megütköztek Deli Markóval. A csatát azonban elveszitették. Makó serege nagyobb részével a csatatéren maradt. Imecset elfogták, fejét levágták és megnyúzva elküldötték Raduhoz azzal az izenettel, hogy siessen e diadalt ujabbal koszorúzni.

Két nap mulva e csata után Székely Mózes is megérkezett

Brassó alá. Vele volt a Temesvárról nyert török-tatár hadak parancsnoka, Bektás basa is. Radu Serbán még a hegyek között, Zernyest fölött táborozott s innen kezdett Székelylyel alkudozni. Hogy Bektás és Székely között az egyenetlenség magvát hintse el, követei utján azt izente Bektásnak, „hogy ő hajlandó elállani a némettől s meghódolni a szultánnak." Székely Mózes várakozván a dévai, fehérvári és a dézsi táborokra, a brassai papirosmalom mellett elsánczolta magát azzal az elhatározással, hogy Radu Serbán nagyobb seregének támadását itt fogja bevárni s ha csak lehet, az alkudozásokat húzni, halasztani fogja, mig a várt segédcsapatok megérkeznek.

De ezeket a segédcsapatokat nem volt idő bevárni, mert Serbán Radu julius 16-án zernyesti táborából előnyomult s 17-én reggel megtámadta Székely hadait. Mikor Deli Markó hajduival, a csiki és háromszéki székelyekkel áttört a sánczokon, a tatár segédcsapatok megszaladtak és maga Bektás is — hamarosan átöltözködve — futással mentette meg életét. Az erdélyi nemesség, bár a csata sorsa a török-tatár csapat megfutamodása következtében már el volt döntve, vitézül tartotta magát és lovassága csak akkor kezdett visszavonulni, mikor a gyalogságnak már legnagyobb része elesett. Székely Mózes maga is egyik alvezérével, Bogáthival átugratott a sánczon. Egy csapat lovas oláh és rácz azonban észrevette és utánok rohant. Mikor Székely látta, hogy nincs menekvés, megforditotta barna-pej lovát: „hadd veszszek el én is a hazával!" — kiáltással rácsapott a közeledő ellenségre és vitézül küzdött mindaddig, mig egy golyó le nem teritette. Ezalatt a helyszinére érkezett Rácz György is, Radu egyik zsoldos csapatának vezére, a ki még Mihály vajda hadjárataiban is részt vett. Ez Székely Mózes fejét levágatta és Radu Serbánhoz küldötte, ki sátra előtt egy póznára tüzette. Másnap Brassóba vitette s ott az ebeknek dobatta. Egy brassai szász polgár azonban titokban elvitte és eltemette.

Radu most a Székely Mózessel tartó Brassó városát sarczolta meg 20.000 forintig s ezután hadaival, különféle csapatokra osztva azt, bekóboroltatta az egész Székelyföldet fel Gyergyóig és a szászságot Segesvárig és Medgyesig. A lakos-

ságot mindenéből kifosztotta s az összeszedett tömérdek marhát és lovat áthajtotta Havaselföldére.

E közben Básta, ki ujra visszatért Erdélybe, meghagyta neki, hogy térjen haza. Most már Básta teljesen urrá lett Erdélyben, csakis Szászvároson volt egy kis had az öreg Borbély György vezérlete alatt. Borbély György látván, hogy lehetetlen magát Erdélyben fenntartania, seregével együtt megindult a Marosmentén a Bánság felé. Utját Duval, lippai parancsnok el akarta vágni, de Borbély hadai Barcsánál az ellenállókat szétszórták. Pár nappal később a Vaskapu táján mégis szerencsétlenül jártak, mert Rákóczi Lajos hajdui szétverték, ugy hogy e csapatnak csak töredéke juthatott török földre.

„Misericordia Dei, quod non consumti sumus" — jellemzi ez időket egy brassai egykorú névtelen krónikás. „De hová tudtam volna menni — irja Mikó Ferencz 1603-ból — mikoron Kárán Sebestől fogva Szászvárosig ember nem lakott." Igy jellemzik Básta kormányzásának idejét, a kik benne éltek. Nem is lehetett másképen, hiszen már négy év óta folyt az irtó háború a magyar és szász vidékek ellen. Mihály vajda és Básta zsoldosai iszonyatos pusztitást vittek véghez, hogy mikor Mihály megöletése után a temesvári basa Zsigmond fejedelem fogadására Gyulafehérvárra ment s látta azt az istentelen pusztitást, mit ott Básta és Mihály zsoldosai követtek el, fájdalomtól vegyes gúnynyal mondotta a körülötte álló magyar uraknak: „és ezt nem a törökök, hanem feleitek tették."

A zsoldosok és a hajduk tűzzel-vassal pusztitottak. Az emberek hátából szijat hasitottak, „a gyermekeknek fejöket megtekerék, hogy a szemök kiömlött." Deli Markó, Rácz György s a Bástától lugosi bánná tett arnót eredetű Lódi Simon rácz és oláh martalóczai istentelen pusztitásokat vittek véghez, de Rákóczi Lajos magyar hajdui sem voltak egy hajszállal sem jobbak. „A dunamelléki fattyu ebmagyar — mint Enyedi jellemzi őket — ilyen oktalan állat, mert a török s tatártól fajzott." Ezek a martalóczok és hajduk minden csata után egy vidéket tettek néptelenné s fosztottak ki élelmi szereiből. A sok lovat és szarvasmarhát mind kihajtották Erdélyből, ugy hogy a mig Havaselföldön egynegyedére szállott le a lábasjószág ára, addig

Erdélyben nem volt mit járomba fogjon a nép, hanem az ekét s a két kerekü kordét maga húzta, a melyet ezért Básta szekerének neveztek.

Az első télen, miután a zavaros idők miatt vetni nem lehetett s igy nem is volt termés, korpával, a másodikon fűgyökérrel s a harmadikon, ha hihetünk az egykorú tudósitásoknak, a felakasztott gonosztevőknek, ragályban vagy éhen meghalt családtagoknak husával táplálkozott a nép. A gabona köblének ára rendes időben 3 frt volt, most általában 25 frt, sőt vidékenként 40—50 frt. Básta egy árszabályzatot csinált, a mely azonban a helyett hogy segitett volna a bajon, még sulyosabbá tette. A kétségbeesett nép sorából tömegesen csaptak fel rablóknak, mert inkább akartak akasztófán, mint éhen meghalni.

A kibujdosottak ez alatt azon fáradoztak, hogy valahogyan megszabaditsák az országot Básta kezei közül. Egy szomorú körülmény véletlen szövetségesükké lett. A kassai székesegyház elfoglalása kezdetét jelentette Felső-Magyarországon a protestánsok üldözésének; Illésházy pörbefogatása pedig annak, hogy a német Magyarországon is ugyanazon rendszer szerint akar uralkodni, mint Erdélyben Básta. A bujdosók az ifjú és erélyes Bethlen Gábort megbízták, hogy lépjen érintkezésbe Bocskai Istvánnal, ki ekkor a hazafi-pártnak úgyszólva egyetlen reménysége volt.

Hogy a Báthori Zsigmond által Rudolffal kötött első szövetségtől kezdve mostanáig micsoda szomorú dolgok történtek, semmi sem bizonyíthatná inkább, mint épen az a körülmény, hogy Bocskai István, ki egész Mihály vajda haláláig a német pártnak volt feje és Rudolf egyik leghívebb tanácsosa s kit a léczfalvi országgyülés mint hazaárulót megnótázott, most egyszerre a hazafi-párt fejévé és reménységévé, — egy szóval labanczból kuruczczá lett. Ennek oka az volt, hogy Bocskait az események nyilván meggyőzték arról, hogy a délkeleti kis államok koaliczziója a német szövetség vezetése alatt, nem a töröknek Magyarországból való kiűzetését fogja előmozdítani, hanem egyszerűen csak azt, hogy ez államok el fogják veszíteni önállóságukat és szabadságukat s hogy a jelenlegi általános külpolitikai helyzetnek, ha Erdély meg akarja tartani alkotmányos

szabadságát, követelménye nem a némettel való szövetség. hanem a hagyományos törökbarát politika.

A bujdosók pártja Bocskait Erdély fejedelmévé választotta s a szultán is készséggel küldötte meg neki a megerősítő athnamét és a fejedelmi díszjelvényeket. A mozgalom egyre erősebb lett. Az erdélyi bánság visszaszerzése s a tiszamenti megyék meghódolása Bástát visszavonulásra kényszerítették. A döntő fordulatot azonban a székelyek csatlakozása idézte elő, kik Petki János vezérlete alatt Keresztúron tartott gyűlésökön kijelentették, hogy Bocskaihoz fognak csatlakozni. Radu Serbán vajda értesülvén Bocskai szerencsecsillagának gyors emelkedéséről, s mintegy ösztönszerűleg érezve, hogy ezentúl már nem támaszkodhatik többé Rudolf segítségére, Bocskaihoz még annak Magyarországon való tartózkodása idején követeket küldött, hogy azok előkészítsék a kibékülés útját. A megkezdett békealkudozásoknak az az eredménye lett, hogy Serbán Radu és Bocskai véd- és dacz-szövetséget kötöttek s e szövetség értelmébében Radu letette a hűségi esküt Bocskai iránt, ki viszont a vajdának teljes védelmet igért.

Hogy Bocskai rövid uralkodása nemcsak Erdély régi közjogi és nemzetközi helyzetét állította vissza, hanem tekintélyét is oly fokra emelé, a minőről Básta idejében még a legvérmesebb emberek sem mertek volna álmodozni, köztudomású dolog s világos bizonyítékai a bécsi és a zsitvatoroki békekötések. Politikájának alapgondolatát 1606. deczember 17-én írt végrendeletének következő szavai fejezik ki: „valameddig a magyar korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetiségeknél forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani.“

Halála után a rendek Rákóczi Zsigmondot választották Erdély fejedelmévé, de Báthori Gábor nyugtalankodásai miatt a különben is beteges öreg úr elkedvetlenedvén, lemondott a fejedelemségről. Utóda Bethen Gábor és a hajdúk támogatásával Báthori Gábor lett, a somlyai Báthori István fia s az ecsedi István örököse. Mihelyt trónra lépett, bizalmas tanácsosának, Imrefinek vezérlete alatt azonnal követséget küldött Serbán Radu vajdához, hogy vagy biztos békét kössenek vele, vagy ha erre

nincsen kilátás, nevében hadat izenjenek a vajdának. Radu nem tartotta tanácsosnak az erdélyiekkel háborúba keveredni s azért 1608. május havának utolsó napjaiban letette a hűségi esküt Báthori Gábornak is. Hasonló szerencsével járt követe a moldovai vajdánál is, ki boérjaival együtt nemcsak letette a hűségeküt, de magát évenként 8000 forint fizetésére is kötelezte. Ily módon sikerült neki a két oláh vajdával helyreállítani a régi hűbéres viszonyt és a jó szomszédságot.

Báthori Gábor azonban nem volt az az ember, ki e szép kezdetet tovább tudta volna folytatni. Erkölcstelen kicsapongásaival, törvénytapodó zsarnokságával benn az országban elidegenített mindenkit magától. Az oláh vajdák látván a fejedelmi hatalom tekintélyének megrendülését, kötelezettségüket lanyhán vették. Mikor Báthori Magyarországgal konfliktusba keveredett, a két oláh vajdától segédcsapatokat, a szász városoktól pedig pénzt kért. Az oláh vajdák nem küldöttek csapatokat, a szászok pedig nevetséges csekély összeget.

Báthori el is határozta, hogy ezért őket keményen megfenyíti. Azt mondotta, hogy neki biztos tudomása van arról, hogy a szászok, de különösen a szebeniek, egyetértenek a megbuktatására törekvő Kendi-párttal s hogy a két oláh vajda is, különösen pedig Serbán Radu meg van nyerve az ügynek. Szebenbe országgyűlést hirdetett s azt fejedelmi székhelynek nyilatkoztatván, iszonyúan megsarczoltatta. Hogy Brassó Szeben sorsára nem jutott, azt egyenesen főbírájának, Weiss Mihálynak köszönhette, ki Báthori haragját, tetemes válságdíjat fizetve, engesztelte ki.

Brassóból 1611 január elsején átment Havaselföldére. A készületlen Radu kincsei egy részével és egynehány boérjával elmenekült, de anyja s kincseinek nagy része Báthori kezébe esett, ki Tirgovistet elfoglalván, meghóditotta az egész Havaselföldét. „Báthori elfoglalván Tirgovistot, Radut Pelin faluig üldözte, de nem érte utól. Anyját azután kincseivel együtt elfogta s azután három hónapon át pusztította a városokat, mezővárosokat és falukat. Lemészárolta az embereket és a marhákat. Lerombolta a templomokat és kolostorokat; némelyiket tőből lebontatva, másokról meg az ólomfödelet lehuzatva, a többiekből

pedig a szent edényeket elraboltatva, megtöltötte így Erdélyt Havaselfölde ezüstjével, aranyával, borával s kenyerével, „ugy, hogy semmi sem maradt az országban és sohasem volt annyi gonoszság és zsákmánylás a földön, mint ekkor." Súlyos adókat vetett ki a népre, melyet megakadályozott abban, hogy az országból elszaladhasson és követeket küldött a portához azzal az üzenettel: „mivel Mihály vajda megölte Báthori Endrét, Radu Serbán Székely Mózest, boszut akar érettök állani, elfoglalván az országot a maga számára." [1])

Keresztes András lugosi bánt és Imrefi János főtanácsosát csakugyan Konstantinápolyba küldte, hogy a szultántól számára a havaselföldi fejedelemségben való megerősítést is kérjék. A szultán, ki Serbán Radunak nem birta megbocsátani, hogy annak idején mint Rudolf szövetségese harczolt Erdélyben, helyeselte ugyan Báthori tettét, de a két fejedelemséget még sem akarta egy kézben, különösen a Báthori Gáboréban látni; azért azt rendelte neki, hogy Radu Michnet igyekezzék Radu Serbán helyébe ültetni. Báthorit a szultán ez elhatározása, valamint az is, hogy nem adott engedélyt Moldova elfoglalására, nagyon bántotta, de nem tehetvén ellene semmit, duzzogva engedelmeskedett és három hónapi Havaselfödön való tartózkodása után visszatért Erdélybe, csupán egy kisebb csapatot hagyva Bethlen Gábor vezérlete alatt Radu Michne fogadására.

Serban Radu Báthori Gábor elől előbb Moldovába s onnan Lengyelországon át Mátyáshoz szaladt Ausztriába. Mikor értesült, hogy Báthori Gábor visszatért Erdélybe, Lengyelországban és Moldovában zsoldosokat fogadott s azokkal megtámadva Michnét, a gyenge erdélyi csapatot szétverte s országát visszafoglalta. Mikor már ujra biztosan érezte magát trónjában, Mátyással, az erdélyi bujdosó urakkal és Weiss Mihálylyal szövetséget kötött Báthori Gábor megbuktatására. A terv ezuttal az volt, hogy délkelet felől a brassaiakkal egyesült Serban Radu támadjon, észak-nyugat felől pedig a felső-magyarországi urak s az erdélyi zendülők üssenek be. Báthori tudta, hogy mi van ellene készülőben s azért ő sem pihent. Összegyüjtötte az

[1]) *Gr. G. Tocilescu*: Istoria română. 153. l.

az erdélyi hadakat s Nagy Andrást hajduival együtt előre a Barczaságba küldötte. Ez volt szerencsétlensége, mert Weiss Mihály megvesztegetvén Nagy Andrást, rábirta, hogy hajduit ne a Székelyföldön át — tehát nehogy a Fogaras felől jövő fejedelemmel találkozzék, hanem más uton vezesse vissza.

Egy hét mulva hadaival maga is Brassó alá érkezett, de mielőtt a város ellen támadást intézett volna, kémei utján értesült, hogy Radu Serbán Rukarnál táborozik. Báthori a szorosok elfoglalására csapatokat küldött, csakhogy Radu nem a szokott uton jött, hanem azon felül, ott, a hol senki sem gyanította. Báthori most már Brassó elfoglalására sietett, de Serbán Radu megelőzte. Másnap volt Brassó alatt az ütközet. A szerencse eleinte Báthorinak kedvezett, de midőn Radunak egy csapata, mely a brassai papiros-malom mögött volt elrejtve, váratlanul oldaltámadást intézett, a csatarend felbomlott s az erdélyi had rendetlen futásnak indult. Maga a fejedelem is csak nagy bajjal szabadulhatott meg a csatából, a honnan Kőhalom felé menekült. Kőhalomból Weyrauch Dávid királybiró saját hat lován küldötte Nagy-Szebenbe. A brassai diadal után Serbán Radu hadai pusztítva és rabolva kóborolták be a Brassó vidékével határos székely és szász székeket.

A mig Serbán Radu Erdélyben pusztított, Radu Michnea nagy török és tatár segédcsapattal betört Havaselföldére és Tirgovistet elfoglalta. Innen Erdély felé indult s Telejénnal foglalt állást, hogy Serban Radut feltartóztassa. Serban Radu látván, hogy mily kellemetlen helyzetbe jutott, a hegyeken át Moldova felé vonult. Innen Lengyelországba s onnan Bécsbe ment.

E közben II. Mátyás egy tizenkét pontból álló nyilatkozatot tett közzé, melyben Báthorit szerződésbontónak, a szomszéd országok békéje felforgatójának, a pogányság eszközének, népei zsarnokának nevezte s mint ilyennek hadat izent. A had vezetésével Forgács Zsigmond kassai főkapitányt bizta meg. Forgács aug. 4-én érkezett Szeben alá, hol a Brassóból jövő Serbán Raduhoz csatlakozott. E hadjáratnak Forgácsra nézve rendkivül szomoru kimenetele lett. Raduval együtt ágyui visszahagyásával és serege romjaival a havasokon át, Moldova felé vonult, hol mint élelmezési főbiztosa, Seraphim Bálint írja ké-

sőbb, 13 napig ló máján hiztak.[1]) Forgács visszatért Magyarországba, Radu Serban pedig Bécsbe, hol mint a császári ház nyugdíjasa halt meg 1620-ban.

Báthori ezután még kegyetlenebbül, még zsarnokibb módon bánt a szászokkal. Leghivebb embereit egymásután idegenitette el magától s fogta üldözőbe. Bethlen Gáborral is meghasonlott E meghasonlásnak oka az volt, hogy Bethlen észrevevén Báthorinak Mátyáshoz való hajlását és vele való alkudozását, attól félt, hogy a Báthori Zsigmond alatt történt dol dog ismétlődni fognak s hogy ennek elejét vegye, a készülő fordulatról értesitette a temesvári basát. A levél a fejedelem kezébe esett s Bethlennek e miatt menekülni kellett. Drinápolyba ment az ott időző szultánhoz, ki őt kegyesen fogadta s a nagyvezér által megparancsolta az erdélyieknek, hogy uj fejedelmet válasszanak s egyuttal Bethlent a fejedelemség jelvényeivel is feldiszitve, a temesvári basához, Skenderhez küldötte, hogy az elégséges számú sereggel vigye be Erdélybe. Skender basa Bethlen társaságában mintegy 25,000 emberrel indult meg Gyulafehérvár felé, Magyar-Ogli basa pedig Tomsa István moldovai és Radu Michne havaselföldi vajdák csapataival Brassó felől. Báthori nem mervén fegyverrel ellenállani, Nagy-Váradra menekült. Erre Skender basa Kolozsvárra fejedelem-választó gyűlést hirdetett, melyen Erdély rendei Bethlent fejedelmökké választották, Báthorit pedig jogtiprásért, számtalan törvényszegéseért s azért, hogy a töröktől elpártolt, a fejedelemségről letették.

Szilasi és Nadányi Géczi biztatására Báthori Gábort Nagy-Váradon orozva meggyilkolták s igy Bethlen megszabadult legveszedelmesebb ellenfelétől, de azért nem maradt vetélytárs nélkül. Homonnai Drugeth György, a Bocskaitól végrendeletileg fejedelemnek jelölt Homonnai Bálint rokona, volt a katholikus párt és a bécsi udvar jelöltje. Bécsben a trónjáról elüzött Serban Radu havaselföldi vajda ügyét Bethlen ellen, a Homonnai Györgyével kombináltan karolták fel. 1616-ban Magyarországon zsoldosok toborzását rendelték el azon ürügy alatt,

[1]) *Schuller*: Archiv. I. 149. Fundgruben I. 259.

hogy Radu Serbánt Erdélyen keresztül akarják Havaselföldére bevinni.

Miután e czélra Magyarországon nem kaptak kellő számú zsoldost, a toborzást nagyobb sikerrel Lengyelországban ejtették meg s bár a magyarországi rendek a nagy-szombati szerződés alapján ellene mondottak minden ilyes kalandnak, a vállalat rendezői Munkácson még is összegyültek. Homonnai Györgyöt rábirták, hogy jószágait elzálogosítva, magának hadat fogadjon, s hogy az egri basát is megnyerjék az ügynek, 20.000 aranyat küldtek neki. Bethlen azonban, hogy magának a porta kegyét biztosítsa, a rég követelt Lippa várát átengedte a töröknek. — Homonnainak ezután nem maradt egyéb hátra, minthogy hadait elbocsássa.

Ez a kudarcz sem józanította ki a bécsi köröket. A következő év juliusában Radu Serbant utasították, hogy lengyel sereggel foglalja el Moldovát s onnan Bethlen Gábor nyugtalanítására törjön be Erdélybe. Radu meg is indult lengyel ruhába öltöztetett vallonokkal, rácz és oláh zsoldosokkal Lengyelországon át, a hol Koreczky herczeg csapatai is hozzá szegődtek — Moldova ellen és megtámadta az akkor ott időző Skender basát. A basa a támadás elől Erdély felé huzódott s egyuttal segitséget is kért Bethlen Gábortól, ki neki 500 lovas kopjást küldött Török Isván parancsnoksága alatt. Maga Bethlen is, ki ekkor épen Háromszéken időzött, megindult Moldova felé. Személyes közbelépésre azonban nem volt szükség, mert Skender basa a küldött 500 lovas kopjással megerősödve, megtámadta Radul és Koreczky seregét s azt egy öldöklő csatában, melyben a küldött 500 kopjás lovag nagyon kitüntette magát, teljesen tönkre verte. Koreczky hadi fogolylyá lett s őt Skender basa Konstantinápolyba küldötte, hol a Héttoronyban raboskodva végezte be életet. Igy végződött Radu ez expeditiója is kudarczczal.

1619-ben nagy és jelentős fordulat állott be egy európai konflagraczió alakjában. Eddigelé, a mint láttuk, mindig a bécsi udvar idézte elő a viszályokat. Ez esztendőtől fogva pedig Bethlen kezdette hasznára forditani a bécsi udvar szorult helyzetét. Ebben az esztendőben az absolut katholikus és az alkot-

mányos protestáns Európa között levő évszázados feszültség egy nemzetközi konflagraczióban tört ki, melyből hazánk sem vonhatta ki magát, hiszen ez országban is szemben állott egymással e két elv.

A cseh fölkelés és Thurn Mátyás Bécs ellen intézett támadása hirére, továbbá a Magyarországon is ujra megindított vallásos üldözések hatása alatt Bethlen gyors cselekvésre határozta el magát. Éles szeme azonnal átlátta, hogy az osztrák tartományok protestans elemeinek sorsától függ a magyarországi protestantizmus sorsa is, mely viszont Erdély önállóságával áll kapcsolatban. Mikor tehát a pozsonyi országgyülésen a protestáns kisebbségtől felhozott sérelmeket nem orvosolták, s midőn arról értesült, hogy a bécsi udvar a Bouequoi alatt Csehországba küldött magyar csapatokat vonakodik visszarendelni, fegyvert fogott, közzétevén előbb az Alvinczytől szerkesztett vádiratot s felhívta a magyar nemzetet alkotmányának és szabad vallásgyakorlatának védelmezésére.

Fényes siker koronázta lépéseit: az egész felvidék Kassától Pozsonyig hódolattal és örömmel fogadta sergét. A Pozsonyban összegyült rendek már-már hajlandók voltak Ferdinándot letenni s helyébe Bethlent választani magyar királylyá. Homonnai György, az állandó vetélytárs azonban II. Zsigmond lengyel királytól, Ferdinánd sógorától nyert zsoldos haddal Bethlent hátba támadta meg s ezért Bethlen elfogadta a felajánlott fegyverszünetet, mely az országnak a Fátráig érő keleti részét kezébe juttatta.

Egyszóval, mint Ranke mondja, „most a világmozgalom hatalmas fejévé lett" (jetzt war er ein mächtiges Oberhaupt der Weltbewegung geworden). Azon jelöltek között, kiket a cseh koronára emlegettek, ott volt a Bethlen neve is és még a nyár derekán követe, Markó vajda azzal az izenettel jött haza Prágából, hogy a „csehek semmiben az magyar nemzettől különbözni nem akarnak, örömest együtt élnek-halnak velek, sőt igérik magukat levelekben, hogy valakit az magyar nemzet királyának választ, ők is azt eligálják maguknak s igy egy főtül akarnak függeni." Nyolcz nappal később, hogy Bethlen e levelet írta, pfalzi Frigyesre esett a választás. Ferdinándnak kétségte-

lenül nagy szerencséjére, mert a fehérhegyi csatának valószinüen más kimenetele lett volna, ha az anhalti herczeg s Hohenlohe helyett Bethlen vezeti a szövetkezetteket.[1])

A fegyverszünet alatt mindkét fél komoly készületeket tett a háború folytatására. Bethlen a csehek uj királyával, Frigyessel szövetkezett, kinek segélyhadat s 50,000 forintot küldött. Ferdinánd viszont Felső-Ausztriát zálogosította el a bajor Miksának, a katholikus liga önző vezérének, csak hogy segítséget nyerjen tőle a csehek ellen. A beszterczebányai országgyülésen a rendek (1619 aug. 25.) Bethlent királylyá választották. Bethlen a czímet elfogadta ugyan, de nem koronáztatta meg magát. E közben szövetségese, Frigyes cseh király elveszítette a fehérhegyi csatát. Ebből a bécsi udvar uj erőt merített a Bethlen ellen való harcz folytatására. Bethlen nem csüggedt s több izben diadalmasan helyt állott Ferdinánd támadásának.

De mivel több, hűségben ingadozó vagy a hosszas háborúra ráunt főur hagyta oda táborát s miután a fehérhegyi csata után a csehekre többé nem számíthatott, 1621-ben Nikolsburgban békét kötött. E béke értelmében visszaadta a kezébe került királyi koronát, lemondott a királyi czímről és visszaadta az elfoglalt várakat is. Viszont kárpótlásul német birodalmi herczeg czimet kapott és Tokaj, Munkács és Ecsed várakkal együtt hét éjszakkeleti megyét és a végvárak fentartására évenként 50.000 forintot. Ferdinánd a maga részéről a felkelésben résztvettek számára közbocsánatot hirdetett és megigérte, hogy ezentúl megtartja a hitlevéllel biztosított alkotmányt és orvosolja a sérelmeket.

A nikolsburgi békekötés azonban nem biztosította véglegesen a békét. Mindakét fél csak ideiglenesnek tekintette. Érezték, hogy a béke voltaképen az egyrészt Tilly, másrészt pedig a Braunschweigi Keresztély és Mansfeld között folyó harcz kimenetelétől függ. Mikor ez a küzdelem is a Ferdinánd javára kezdett eldőlni, ki Csehországban kegyetlen boszut állva ellenein, erősítette meg családi hatalmát, Anglia, Francziaország és Hollandia

[1]) *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. X. l.

a Habsburgház túlsulya ellen Bethlen Gáborral szövetséget kötöttek s pénzbeli segedelem fizetésére kötelezték magokat, mig a porta segélycsapatokat bocsátott rendelkezésére. Bethlen ekkor ujra fegyvert fogott. Támadásának igazolásául azt hozta fel, hogy Ferdinánd vonakodik átadni a megigért herczegségeket és a kikötött segélydíjat sem fizeti meg, azonkívül a katholikus többség a pozsonyi országgyülésen a nikolsburgi békét kiforgatta értelméből. Attól tartott, hogy Ferdinand ujabb diadalai után majd Magyarországon is oly kegyetlen visszatorló eljárást fog a protestansok ellen életbeléptetni, mint Csehországban. Ennek megelőzése végett foglalta el ujra Felső-Magyarországot. Czélja volt a németországi protestánsokkal egyesíteni hadait. Mikor azonban meghallotta, hogy ezeket teljesen megverték, megujította (1624) Bécsben a nikolsburgi békét.

A bécsi békekötés után Bethlen politikájában fordulat állott be. A török szövetségtől elfordulva, Ferdinándhoz kezdett hajlani. E magatartásának oka az volt, hogy első nejének elhalálozása után oly módon akart nősülni, hogy egyuttal e házasságával utódai számára is biztosítsa a trónt. Öröklésen alapuló erdélyi fejedelemséget akart alapítani, a mit csak ugy érhetett el, ha ezt az önálló fejedelemséget egyuttal a Habsburg-ház érdekeivel is kapcsolatba hozza. Ez pedig csak ugy volt lehetséges, ha egy Habsburg főherczegnőt vesz nőül, mert ez uton az erdélyi fejedelemség önállósága egyuttal Habsburg családi érdek is lesz.

Ferdinándnak azt a javaslatot tette, hogy tekintettel a török hatalom szemmel látható hanyatlására, fogjanak közösen a török ellen fegyvert. Az operáló hadseregnek majd ő lenne a fővezére Ferdinánd pedig beleegyezésének jeléül s kezességéül adja neki nőül leányát. Ez idő alatt azonban az európai protestans párt sem nyugodott, annyival is inkább, mert I. Jakab angol király a Habsburgokra való nehezteléséből nem csinált semmi titkot, miután a walesi herczeg Madridban kosarat kapott. Ezért portai követét Roet — ki eddig épen Bethlen terveinek meghiúsításán fáradozott — utasította, hogy a protestáns szövetségeseknek és Bethlennek törekvéseit a Habsburgok ellen mindenben gyámolítsa.

Roe ez utasítás vétele után a nagyvezérrel arról kezdett rögtön tanácskozni, hogy mint lehetne Bethlent a császár megtámadására birni. Az ügynek a franczia, a velenczei és a hollandi követeket is megnyerték. Együttesen fel is hívták Bethlent, hogy negyven nap alatt nyilatkozzék: vajjon a császárral és a katholikusokkal akar-e tartani vagy pedig a törökkel és a protestánsokkal? „Az unio — írták felszólításukban — uj erőt nyer s ő kegyelmességét kérdés nélkül társuknak fogadják. Ők nem akarják ő kegyelmességét háborúba bonyolítani, csak az utat megmutatni, hogy miként biztosítsa magát teljesen. Sokfélét beszélnek ő kegyelmességéről, így a többi között azt, hogy katholizálni akar *s a császár segítségével és a pápa fennhatósága alatt Erdélyt, Moldovát és Havaselföldét külön királysággá alakítani.* Szilárd elhatározottságáról az ügye iránt érdeklődő fejedelmeknek adjon szilárd bizonyságot.“

Ime a *dácziai* királyság eszméje ujabb alakjában. Bethlen nagyon jól tudta, hogy ha a Habsburgok azzal, hogy a család egy tagját nőül adják hozzá, elismerik az erdélyi fejedelemség önállóságát, neki jóformán semmi erőfeszítésébe sem kerül a török ellenére is egyesíteni Erdélylyel a két oláh vajdaságot. Ha aztán neki sikerül még a lengyel királyságot is megszereznie, birodalma egyenrangú harmadik fél lesz szemben a Habsburg-monarchiával és a török birodalommal. A Habsburgoknak azonban nem volt kedvök a Bethlen-házban az „austriaca familiá“-nak versenytársat nevelni s ezért a kért császári herczegnőt tőle megtagadták.

Bethlen Gábor meggyőződvén arról, hogy tervét a Habsburgok támogatásával nem viheti ki, egy cseppet sem habozott ujabb kisérletet tenni annak megvalósítására és pedig egyenesen a Habsburgok ellenére és rovására. Bécsben elutasított követeit azonnal Berlinbe küldötte, hol azok nyomban meg is kérték és meg is kapták Katalin brandenburgi herczegnő kezét. Igy tágítván szövetségeseinek körét, Angliával, Dániával és Hollandiával szerződést kötött a Habsburgok ellen, még pedig olyképen, hogy támadó hadjáratában ezek az államok őt pénzzel támogassák. E szövetség megkötése után Bethlen Gábor Mansfelddel egyszerre támadta meg Ferdinándot. Bécsben

Bethlen e támadását perfidiának vették és Ferdinánd e miatt való haragjában azt írta egy ízben róla: „nem is nemes, nem is magyar, hanem csak — oláh.“ [1])

Mig Bethlen diadalmasan haladt előre, addig Mansfeld a dessaui hídfőnél vereséget szenvedett és üldözői elől a Vág felé menekült, hol a segélyére siető Bethlen Gábor Wallenstein seregével szembe találkozott. A század két legnagyobb hadvezére állott ekkor egymással szemközt, a nélkül azonban, hogy köztök döntő ütközetre került volna a dolog. Wallenstein seregében a mirigy pusztított, de meg hírnevét sem szerette volna koczkáztatni. Bethlent pedig a lázongó török segédcsapatok akadályozták meg mozdulataiban, úgy hogy nem tudott Mansfeld csapatjaival egyesülni, mig Wallenstein serege Eszterházi nádor csapataival erősödött. A végeredmény az lett, hogy Bethlen Eszterházi tanácsára és közvetítésével megújította Pozsonyban (1626.) a nikolsburgi békekötést. Egyúttal oda is hatott, hogy a Ferdinánd és a porta között a Balassa-Gyarmaton (1625.) kötött béke is megújíttassék, a mi 1627-ben Szőnyön meg is történt.

A pozsonyi béke után Bethlen ujra közeledni igyekezett a bécsi udvarhoz, de Pázmán és Eszterházi most sem hittek igéreteinek, sőt ellenkezően oda hatottak, hogy a portánál kegyvesztetté tegyék. Bethlennek azonban sikerült a portánál az ellene szőtt intrikákat semmivé tenni. Az angol és a németalföldi követek nemcsak arra vonatkozóan követtek el mindent, hogy Bethlen és a porta között helyreállítsák a régi jó viszonyt, hanem arra is, hogy őt egy Ferdinánd ellen viselendő háborúnak megnyerjék. A török a legteljesebb mértékű támogatást igérte, ha Ferdinándot megtámadja. Most Bethlen tekintetét Gusztáv Adolf svéd királyra vetette, kivel felesége révén sógorságban volt. Gusztáv Adolf 1626 óta mindent elkövetett, hogy Bethlent a Lengyelország ellen való hadjárat eszméjének megnyerje. Bethlen azt szerette volna, hogy Gusztáv Adolf Ferdinándot támadja meg s azért ellenezte a lengyel hadjáratot, de most be-

---

[1]) *Varga Otto*: Magyarország története. Budapest 1895. 601. l.

látta, hogy a Habsburg-házra Lengyelországon keresztül lehet a legsúlyosabb csapást mérni.

Gusztáv Adolf Strassburg Pált Bethlenhez küldötte követségbe, kivel Kolozsvárott találkozott. Strassburggal Bethlen beható és hosszas eszmecserét folytatott az általános politikai helyzetről. Bethlen azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a protestantismus szabadulását egyedül csakis Gusztáv Adolftól várhatja. Ha a törököt az épen most kötött béke miatt nem sikerül rábirni a Ferdinánd ellen való hadra, hát majd rábeszéli arra, hogy Lengyelországot támadja meg. Elmondotta, hogy neki szövetségese van e támadásra a moszkvai czárban, kinek követei szintén rajta vannak, hogy a porta megtámadja Lengyelországot. „Strassburg — írja Gindely[1]) — igyekezett bebizonyítani, hogy mennyire közös érdekükben állana, hogy Gusztáv Adolf mindenek előtt Lengyelországgal végezhessen, mielőtt más feladatot tűz maga elé. Ezúttal meg is nyerte a fejedelem hozzájárulását, ki addig helytelenítette volt ezt a háborút, mert a svéd királyt azon eszmének akarta megnyerni, hogy közvetlenül Ferdinándot támadja meg. Bethlen meghagyta Tholdalaginak, hogy ne csak a törököt izgassa Lengyelország megtámadására, hanem Cyrill konstantinápolyi pátriárka segítségét is nyerje meg s általában az összes szomszédos országok közös támadását zúdítsa a lengyelekre. Radziwill herczeget szintén meg akarta nyerni Gusztáv Adolf javára. Cyrill patriárka segítségével a kozákokat el akarta vonni Lengyelországtól s pénzszomjukat a lengyel kolostorok kincseire való utalással vélte fölkelthetni. Nézete szerint Gusztáv Adolfra nem létezett fenköltebb és kivihetőbb feladat, mint az, hogy uralmát a Keleti tengertől a Fekete-tengerig kiterjeszsze."

Mikor Bethlen ilyképen a lengyel korona megszerzésének könnyű voltára irányozta Gusztáv Adolf figyelmét, tulajdonképen inkább magára gondolt. Magának tűzte czélul e korona megszerzését s hozzá a porta beleegyezését igyekezett kinyerni. Minthogy ujra birta a török miniszterek jóindulatát s a keresztény követek is megint az ő pártját fogták, a szultán teljesíté

---

[1]) *Gindely Antal* és *Acsádi Ignácz* : Bethlen Gábor és udvara. 222. l.

kívánságát s a tatárok kánjának meghagyta, hogy akár támad, akár megtámadtatik az erdélyi fejedelem, a lehető legnagyobb sereggel siessen segítségére. A moszkvai czár Svédországgal és Bethlennel karöltve, szintén rá akart törni Lengyelországra, miért is követét Konstantinápolyban a legelőzékenyebben fogadták."

Ime élete végén ujra feltámad lelkében a protestáns Dacia eszméje. Előbbi szövetségesei sem elég erősek nem voltak arra, hogy sikerrel támogassák, sem komolyan nem akartak közreműködni nagy terve megvalósításában. Ők nem akartak egyebet, mint a Habsburgok túlságos hatalma által megzavart Közép- és Nyugat-európai politikai egyensuly helyreállítását s erre jónak és szükségesnek tartották Bethlen közreműködését. Az ő egyéni tervei iránt, melyeknek következménye Európa Keletén egy uj nagyhatalmasság keletkezése lett volna, nem érdeklődtek, sőt talán megvalósítását sem akarták. Gusztáv Adolf egyéni ambicziójában és energiájában nagyobb biztosítékát vélte feltalálhatni terveinek s azért igyekezett őt teljes erejében támogatni.

Érdekes, hogy Bethlen a Habsburgok által képviselt katholikus absolutismus megtörésére nemcsak a nyugat-európai protestantismus szövetségét, de a keleti orthodoxiát is bevonta Cyrill patriárka és a moszkvai czár útján a szövetségesek tervezett támadásába. Sajátságos végzete volt azonban a sorsnak, hogy épen akkor kellett meghalnia, mikor Európa nemzetközi helyzete terveire nézve a legkedvezőbben alakult. Ezért bátran kérdezhetjük Szilágyi Sándorral: „Vajjon a protestáns Dacia azután is ábránd maradt volna, ha ő sógorával, Gusztáv Adolffal egyszerre húzza ki kardját?" [1])

---

[1]) *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. XII. l.

IX.

Bethlen Gábor és Lukaris Cyrill patriárka.

Bethlen Gábor nagy terve megvalósításában számításba vette-e a hazai románságot? Cyrill patriárka levele Bethlenhez az oláhok reformácziója tárgyában. Cyrill visszautasítja a neki szánt szerepet. Miért fordult Cyrillhez Bethlen? Cyrill egyénisége és összeköttetései a protestánsokkal. Patriarkaságának története visszatükrözi a küzdelmet, mely a konstantinápolyi patriárkai szék körül való befolyásért a katholikusok és a protestansok között folyt. A Cyrill-féle káté és története. Cyrillt e miatt leteszik a patriárkaságból. Ujra visszahelyezik. A küzdelem vége. Cyrill kivégeztetése. Melchisedec püspök véleménye Cyrillről és a kálvinismushoz való viszonyáról. Cyrill ismerte az oláhok áttérésének nehézségeit. Legfőbb akadály az erdélyi románságnak az oláh vajdaságokbeli románsággal veló szoros vérbeli és szellemi rokonsága. A papság szerepe és az ébredező román nemzeti szellem. A hazai román papság nemzeti érzülete erősebb, mint a vajdaságok papságáé. A román papság tudatlansága. A román történetirók ezt a magyar elnyomásnak tulajdonítják. Hurmuzaki nézete. Mi a valóság? Bebizonyítása annak, hogy az oláh papok jobbágyi állapota nem magyàr, hanem a Balkánról hozott ősi oláh intézmény. Melchisedec nézete a régi román papság értelmi és erkölcsi állapotáról. Bunea Ágoston véleménye a romániai orthodox klerus jelen helyzetéről. Az erdélyi román papság állapota az erdélyi fejedelmek alatt. Báthori Gábor és Bethlen ide vonatkozó intézkedései.

Már most az a kérdés, hogy Bethlen e nagy terve megvalósításában számítása körébe vonta-e az országában élő románságot? Tett-e valamit vagy legalább szándékozott-e olyast tenni, melynek czélja lett volna országa népességének számra nézve oly tekintélyes részét, mint a minő az erdélyi románság volt, e nagy küzdelemben mint tényezőt bevonni, vagy legalább lehetetlenné tenni, hogy az esetleg akadályul szolgáljon? Az „Erdélyi Országgyülési Emlékek"-ben Cyrill patriárkának egy 1629 szeptember 2-ról keltezett levele van közölve. E levél e kérdésekre vonatkozóan a legteljesebb felvilágosítás kulcsát adja kezünkbe és igazi alapjául szolgálhat az erre vonatkozó

további fejtegetéseknek s azért szükségesnek tartjuk egész terjedelmében közölni:

Fenséges Fejedelem!

„Fenségednek legutóbbi gyakori leveleiből, ugyszintén a követ ur szájából bizony fájdalommal kellett megértenünk a Fenségednek alávetett oláh papok tudatlan és tanulatlan, — egyszersmind Fenséged hatalmára nézve is ártalmas és gyalázatos helyzetét és hogy ez már annyira előrehaladt, hogy olvasni se képesek, annál kevésbbé a szent evangeliumokat megérteni és tanítani, a mi miatt — a mint Fenséged helyesen figyelmeztet az erkölcsöknek és a keresztény hitnek napról-napra szükségképen növekvő teljes elferdítése méltán sajnálható."

„Ezeket megértve, fájdalom nyomja lelkemet és tollamat és ha minket és a hitünkbelieket, itt a Krisztushoz hűtelenek földén nem nyomna az általános baj, bizonyára sietnénk odamenni, a hol annyira szükséges a Krisztus hitének tanítása s az erkölcsök megtisztítása. Mindazonáltal visszatartatunk itt folytonos gyanusításoknak alávetve a Krisztus hite miatt, a melyet vallunk s nem is bővelkedünk olyan apostolokban, a kikre a hit akkora megromlása és elhanyagolása gyógyítás czéljából rá volna bizható. E közben azonban vigasztalásunkra szolgál, hogy fenséged, kit az Isten annyi és oly nagy népek védelmével megbizott, ennek a szegény népnek és papjainak megigérte, hogy teljes jóakaratában és védelmében fogja részesíteni."

„Mivel azonban az az ajánlat, a melyet Fenséged eme jóakaratának bére fejében mintegy kitűzött, avagy az, a melyet a lehetőleg titkosan irott leveleiben ránk bizott, olyas valami, hogy azt világosan megérteni képesek nem vagyunk, de, sőt ha a legvilágosabban volna is följegyezve, azt megértani főpátriárkai tisztünk még sem engedné meg, — ebből könynyen beláthatja Fenséged, hogy mi az efajta dolgokhoz nyilt segítségünket semmiképen sem nyujthatjuk."

„Hogy pedig Fenségednek ez ügyet illető ajánlata sokkal könnyebben remélhetne czélt érhetni azzal, ha Gemmadius, azon vidékek püspöke, ha még oly csekély biztatást is kapna tőlünk, azt természetesen értjük, valamint azt is, hogy ugyanazon Gemmadiust könnyű szerrel rá lehet venni a hallgatásra, azután meg a cselekvésre, ha csak mi nem hallunk semmit és szemet hunyunk, hanem hát a titkoknak is meg van igen gyakran az ő fatumok."

„Azt is megértjük, hogy a törökök hatalmas császára Fenséged eme terve elé semmiféle akadályokat sem fog gördíteni, a mennyiben ő beéri azzal, ha leigázott népei hűségesek, habár Mahometétől különböző hitet is vallanak. De hogy a törökök e kétségtelen beleegyezése az oláh népet oda vezethesse, hogy az összes hitfelekezetek kizárásával egyedül és csakis azt a hitet karolja fel szivesen, melyet Fenséged jámborul vall (mert világosan áll előttünk, hogy Fenségednek ez a kivánsága), — ebben kételked-

nünk kell, mivel ezt más, Fenséged hatalma alatt álló és ugyanazon jogoknak örvendő felekezetek praejudiciuma nélkül, továbbá a lelkek felzavarása és felizgatása nélkül keresztül hajtani nem lehet. Hanem ennek szerencsés és békés keresztül viteléhez mindenek előtt el kellene szakítani a *vérségnek és vonzalmaknak ama kötelékét, mely az erdélyi uralom oláhjai és Oláh- meg Moldovaország lakosai között alattomban bár, de annál szorosabban fennáll. Ebbe nyilván a mondott országok szomszédos fejedelmei sohasem fognak beleegyezni és — ha nem is fegyverrel, legalább titkos izgatással (suggestio) gátakat fognak elébe állítani.*"

„Nem tagadjuk ugyan, hogy az a vallás, melyet Fenséged és a nép nagyobb része követ, mindenesetre keresztény és épen nem pogány — de az attól a hittől, melyet a keleti egyház vall s melynek itt e földön mi vagyunk a Főpapja, nagyon lényegesen eltér, valamiként az is, melyet Rómában adnak elé és a mely is, miként Fenséged maga is helyesen gondolja, tele van tévedésekkel. Azt irja továbbá Fenséged, hogy a Fenséged uralma alá tartozó oláh földnek kalugerei és pópái semmiféle hittel sem birnak és hogy ennek folytán kivánatosabb volna, hogy ezeknek valamelyes, ha egyházunk itélete szerint téves hitök is legyen, hogy ez annyi, mint egyáltalában semmiféle hittel sem birni, ki tagadná?"

„Ha az a szegény és minden igaz tanítást nélkülöző nép tudatlanságból vagy erőszak folytán — melyről különben nem hiszem, hogy Fenséged országában megvolna — Fenséged hitére térne át, ezt mi a hely akkora távolsága miatt és erőink hiányában megakadályozni ugyan nem tudjuk s nem is illik hozzánk, másként, mint szavakkal harczolnunk — de nyiltan avagy titokban kezeinket e hitehagyás érdekében kinyujtanunk, olyan bűn volna részünkről, melyet e föld összes gyötrelmei sem tudnának rólunk lemosni."

„Egyetértek ugyan Fenséged amaz állításával is, hogy épen azok a boldogabb országok, a hol a lehető legkevesebb vallásbeli különbözőség van érvényben és azt követni legyen a fejedelmek politikai törvénye és ratioja. — hanem hát legyen ez az argumentum, nem bánom a fejedelmek politikája, egyházi szabály azonban ez soha sem lesz. Nem szabad ugyanis nekünk földi javakért, legyenek ezek bár még oly nagyok is, hitünket, politikai tekinteteknek feláldozni, mert a lélek-üdve előbb való a földi jólétnél."

„Fenséged ama bizonykodásának igazságában sem kételkedünk, sőt egészen világos előttünk, hogy a svédek hatalmas királya és a brandenburgi fejedelem és Németország sok fejedelmei Fenséged emez igyekvéséhez tetszésüket meg nem tagadhatták, hanem hát a mi többeknek tetszik, avagy a mi sokaknak nyilvánvalóan nagyon is üdvös, az hébe korba olyan lehet, hogy valakinek kárt okozhat."

„Hogy a dolgok és vélemények ekkora szétágazásában, mi a teendő avagy mi az elmellőzendő, azt Fenséged okossága legjobban képes megitélni.

Mi nem fogunk a végzettel harczra kelni, mert nem tisztünk földi fegyvereket viselni, de kérni fogjuk Istent, hogy lássa el azt a szegény népet nagy kegyesen Szent lelkével, melyben minden igazság és bölcsesség rejtve van és hogy Fenséged életét minden balsorstól őrizze meg.

Fenségednek nagyon lekötelezettje

Cyrillus.

Cyrill patriarka e levele teljes világosságot vet arra, hogy Bethlennek micsoda szándékai voltak az erdélyi oláhságot illetően. Hozzá akart fogni azoknak protestáns hitre való áttérítéséhez. E czélból bizonyára érintkezésbe lépett az oláhok akkori püspökével, Gennadiussal. A püspök azonban hivatkozott a konstantinápolyi patriárkára, kinek beleegyezése nélkül ő, az alárendelt állású püspök nem tehet semmit. Bethlen tehát arra kéri Cyrill patriárkát, hogy adjon e tekintetben Gennadiusnak biztatást, vagy ha ezt nem teheti, hát hunyjon szemet és ne vonja felelősségre, engedje Gennadiust cselekedni. Láttuk, hogy Cyrill ebbe nem egyezik bele. De mi volt az oka, hogy Bethlen egyenesen a főpatriárkától, attól a főpásztortól kért támogatást vagy legalább jóakaratú semlegességet, a kinek nyájából egy részt ki akart szakítani?

Ez a Cyrill patriárka ugyanaz a Lukaris Cyrill volt, ki a gör. kel. egyháznak a protestantizmushoz való viszonyában jelentékeny szerepet játszott. A megelőző fejezetek egyikében röviden elbeszéltük a Crusius által megindított első protestans mozgalmak történetét, mely mozgalom a keleti orthodox egyház megnyerésére volt irányozva. Emlitettük, hogy bár a mozgalomnak nem lett közvetlen és tényleges sikere, de mégis okozója lett annak, hogy a keleti egyház főpapságának és theologusainak tudományosabb egyéniségei közelebbi érintkezésbe kezdettek jönni a német protestans theologiai tudósokkal. Lukaris Cyrill is egyike volt azoknak az orthodox főpapoknak, kik ifju korukban a német egyetemek protestans theologiájának tanulmányozásával igyekeztek ismereteiket gyarapítani, s kik ennélfogva a protestantizmussal állandóan rokonszenveztek s összeköttetéseiket a német protestáns körökkel később, főpapságuk idejében is fentartották.

Malesevszky Iván, a kiewi theologiai akadémia tanára, Pigas Meletie alexandriai patriarcha életrajzában [1] igen érdekesen beszéli el azon küzdelem történetét, mely ez időben Konstantinápolyban a pátriárkai szék körül, a protestansok és katholikusok közt folyt. A küzdő felek igyekeztek érdekköreikbe bevonni a fényes portát is, a melytől a patriarka kineveztetése függött. A katholikusok igyekeztek olyan patriárkát neveztetni ki, a ki a katholikus egyházzal rokonszenvez s ellensége a protestantizmusnak. Az orthodox főpapság velök rokonszenvező tagjai közül szerettek volna mindig patriárkát neveztetni. A török főemberek e sajátságos küzdelmet inkább maguk is elősegitették, mint ellenezték, mert hiszen e versengés következtében a patriárkai szék minden egyes esetben oly alku tárgyává lett, melyből anyagi és politikai hasznot egyforma könnyüséggel lehetett húzni. A katholikus irányt a velenczei és a franczia követek, a protestáns irányt pedig a hollandi és az angol követek képviselték.

Lukaris Cyrill patriárka mint Meletie Pigas leghívebb tanitványa és kedveltje engesztelhetetlen ellensége volt a katholikus uniáló törekvéseknek. Mikor 1595. táján Lengyelországban egynéhány orthodox ruthén püspök Rómával uniót kötött, Meletie Pigas őt küldötte a lengyelországi orthodoxok bresti zsinatára, hogy nevében semmisnek nyilvánítsa a megkötött uniót. E zsinaton tanusított magatartása a katholikus egyház előtt veszedelmessé és gyűlöltté tette személyét. Másrészt pedig az is ismeretes, hogy mennyire rokonszenvezett a protestantismussal. Mikor 1601-ben Meletie Pigas alexandriai patriárka meghalt, ő nyerte el a patriárkai széket szemben a katholikus köröktől támogatott Gerasim Spartaliot-tal. Kath. egyháztörténetírók állitják, hogy Cyrill a patriárkai széket azon a pénzen vásárolta volna meg, a melyet e czélra neki a szászországi protestansok gyüjtöttek. 1622-ben ugyancsak a protestansok segitségével nyerte el elsőizben a konstantinápolyi patriárkai széket.

---

[1] *Ivan Malesevszkij*: Alexandriszkij patriarchŭ Meletije Pigász. — Kiew 1872. 204—290. l.

Patriárkaságának története e miatt alig is egyéb, mint azon küzdelemé, melyet a konstantinápolyi patriárkai szék körül a befolyásért a protestans és katholikus érdekkörök folytattak. Állitólag még konstantinápolyi patriárkává való választása előtt egy évvel egy kálvinista szellemtől áthatott kátét szerkesztett volna, melyet 1627-ben egy Metaxa nevü görög barátnak adott át kinyomatás végett. A jezsuiták megsejtvén a történendőket, rábirták a török hatóságokat, hogy a nyomda és a ház lefoglalása utján akadályozzák meg a káté kinyomatását. 1629-ben Cyrill beleegyezésével a hollandi követ kezébe jutott, ki Haagaba vitte, hogy ott kinyomassa. De ebből sem lett semmi, mert ezt megelőzően megjelent Genfben görög és latin nyelven. Konstantinápolyba az első példányok 1632-ben érkeztek meg. A füzet czime: *A görög keleti egyház vallás tantételei Lukaris Cyrill konstantinápolyi patriárka eredeti görög kéziratából kiadva.* 18 szakaszból, 4 kérdésből s feleletből áll, melyek a Kálvin-féle tanitás szellemét tükrözik vissza.[1])

E káté megjelenését Cyrillnek ellenségei nem hagyták kizsákmányolatlanul s az ellene indított támadásoknak még ugyanezen évben az az eredménye lett, hogy a patriárkaságból letették. Lukaris Cyrill azonban segíttetve barátaitól s a kedvező körülményektől, visszakapta a patriárkai széket. Ez a processus vagy kétszer még ismétlődött 's a küzdelem vége utoljára is csak az lett, hogy ellenfele Contari Cyrill Ibrahim szultánnál kieszközölte halálos itéletét. „Lukaris Cyrill megöletése — irja Melchisedec püspök[2]) — és mint eretneknek egyházilag való elitéltetése nagy hatást tett a kereszténységben. Egyik résznek, a katholikusoknak nagy örömet okozva, mert igy megszabadultak egy nagy és engesztelhetelen ellenségüktől; a másik résznek, az orthodoxoknak pedig nagy szomoruságot. És pedig az orthodoxoknak azért, mert nagy szégyenfoltot láttak

[1]) E káté egész terjedelmében le van latinul nyomtatva *Aymon* „Monuments authentiques de la réligion Grecs“ czímű művében. 337. s köv. lap.

[2]) *Melchisedec*: Biserica othodoxa in lupta cu protestantismulŭ in specialu cu calvinismulu. Bucuresci 1890. 22. l.

ejtve az orthodoxián abban, hogy a jezsuitáknak lehetségessé lett azt állitani, hogy egy oly áhitatos és tudós patriárka, mint a minő Lukaris volt, megtagadta az orthodox igazságot s a Kálvin-féle eretnekséghez csatlakozott. A protestansok pedig azért, mert végét látták szakadni azon reményöknek, hogy valamikor a protestans és az orthodox egyházak egyesülhessenek. Ekkor heves polemia indult meg Lukaris magatartása miatt. . . . Eltekintve ettől, még egy kérdés marad, mely rendkivül megnehezíti Lukaris helyzetét szemben a genfi-féle kálvinista kátéval. Miért nem jelentette ki ennek hamisságát, hiszen megjelenése után még 6 évig volt a patriárkai széken? Hogy erre lelkiismeretesen megfelelhessünk, be kell vallanunk Lukaris gyengeségét. Miután ő barátja volt a reformatoroknak, a kik őt nagy buzgalommal és jelentékeny eszközökkel segitették a jezsuiták ellen folytatott küzdelmeiben ugy patriárkasága előtt, mint után, nem tehette, hogy nyiltan megtagadja pártolóinak vallásos tantételeit. Neki minden világi dologról le kellett volna mondania s visszavonulni a magánéletbe s véget vetni kálvinista barátjaival és pártfogóival való minden érintkezésnek, hogy helyreállitsa az orthodox egyház iránt való igazán férfias meggyőződését. Lukaris ezt nem tette, hanem az eseményeknek szabad folyást engedett, bármi legyen sorsa. Dositei jeruzsálemi patriárka e dolgokról beszélve, azt mondja, hogy Lukaris barátjai előtt többször kinyilatkoztatta, hogy a genfi káté nem az ő műve, hogy az hamisitvány, de nyilvánosan nem akart ellene tiltakozni."

A fentebb előadottak nemcsak Cyrill patriárka élete körülményeinek megismerése végett birnak fontossággal, hanem azért is, mert világossá teszik a körülményeket a tekintetben, hogy miért nem fogadhatta el Bethlen ajánlatát az oláhok protestans hitre való téritését illetően. Cyrill ismerte azokat az általánosan gátló körülményeket, melyek, mint később saját élete példája bizonyította meg, egy ilyes fajtáju vállalkozás biztos sikerét kizárttá teszik. Ismerte ezenkivül az oláhokra vonatkozó speczialis gátló körülményeket is s ennek ád kifejezést levelében, midőn azt mondja, hogy ez csak ugy sikerülhetne, ha el lehetne vágni a vérségnek és vonzalomnak azon kötelékét, mely az erdé-

lyi uralom oláhjai és Oláh- meg Moldvaország lakosai között alattomban bár, de annál szorosabban fennáll. „Ebbe nyilván a mondott országok szomszédos fejedelmei sohasem fognak beleegyezni és — ha nem is fegyverrel, legalább titkos izgatással gátakat fognak elébe állitani." Volt alkalma megismerni, mert hiszen mielőtt a konstantinápolyi patriárkai széket elfoglalta volna, huzamosabb ideig Moldovában tartózkodott. Ismerte az ottani papság viszonyait, a fejedelmi udvar aspiráczióit. Nem volt titok előtte, hogy az orthodox vallás, a nyelv és faj közössége micsoda állandó kapcsolatot tart fenn az erdélyi és a két oláh vajdaság oláh népe között.

Mikor e tény vizsgálatával és mérlegelésével foglalkozunk, nem szabad felednünk azokat sem, miket a román papság és a kalugerek Mihály vajda idejében való szerepléséről mondottunk. Azt sem lehet eltagadni, hogy Mihály vajda és Radu Serbán azon győzedelmei, melyeket Báthori Endrén, Székely Mózesen és Báthori Gáboron arattak, nem mulhattak el az erdélyi oláhságra, különösen annak papságára nézve a nemzeti öntudat és az aspircziók bizonyos foku felébresztése nélkül. Mihály alakja mint keresztény és román hősé vésődött be a román nép lelkébe, mit bizonyít az is, hogy alakjával és emlékezetével nem egyszer találkozunk a román népköltészet termékei között.

Aztán azt sem szabad felednünk, hogy magában a havaselföldi vajdaságban is épen Mihály ébreszti fel az erősebb román nemzeti szellemet. Mihályt előzően kevéssel s vele egyidejüen lesz egyre gyakoribb a román nyelv használata az állami és közéleti okiratokban is. A legelső román nyelvü hivatalos okirat Teodoru vladesci logofet tollából 1583—85 között kelt. Mihály vajda román nyelven erősít meg 1596-ban egy szlavon nyelvü okiratot. A legelső tisztán román nyelvü fejedelmi okiratot azonban Movila Simon adta ki 1601-ben és a rá következő négyet 1604-ben.[1])

A XVI. század közepe után protestans hatásra keletkezett román egyházi irodalom már kezdette hatását éreztetni a nemzeti szellem felébresztésében. Aztán azt sem szabad figyel-

---

[1]) *Hasdeu*: Cuvinte din bètrani I. 104—137.

men kivül hagynunk, hogy az erdélyi oláh papság előkelőbb része ez időben majdnem kivétel nélkül havaselföldi származásu volt s ezek az ottani papság körében uralkodó orthodox szellemnek buzgó és lelkes képviselői voltak, sőt románság tekintetében még erősebbek, mint a moldovaiak és havaselföldiek, mert itt nem voltak annyira kitéve a görög és szláv szellem hatásának, mint amott.

Feltünhetik minkenkinek, ki Cyrill patriárka levelét olvassa, hogy Bethlen az erdélyi oláh papokról és kalugerekről azt irja, hogy annyira tudatlanok, hogy olvasni is alig tudnak s e miatt az istenigéjének hirdetésére képtelenek és e tudatlanságuknál fogva voltaképen hitök sincsen. A magyar és a román források s az irók is egyformán elismerik az e korbeli román papság nagyfoku és szégyenletes tudatlanságát. A magyar források és irók egyszerüen a tény konstatálására szoritkoznak. A román történetirók egy része pedig ezért is az állitólagos magyar zsarnokságot teszi felelőssé.

Hurmuzaki a román nép rabszolgai állapotáról (Helotismus des romanischen Volkes) szörnyüséges dolgokat beszélvén el, a papságra vonatkozóan pedig ezeket irja: „A románok a polgári társadalmi lépcsőfokozaton nem emelkedhettek magasabbra, mint pásztorságra, napszámosságra és földmivelői állapotra; még papjaik is, hogy nyomorult életök fentartását biztosíthassák, kénytelenek voltak magokat e primitiv kategoriák valamelyikébe sorozni. Minekutánna az erdélyi románoknak fő életfoglalkozásuk a marhatenyésztés volt, így e miatt papjaik Bethlen Gábor adományleveleiben (1609), valamint a Barcsai Ákoséban (1659) és az Apaffyéban többnyire „pastores Valachi“ nevet kapnak és csak ritkán emlittetnek „sacerdotes Valachi néven.“

Eltekintve attól a valószinű tollhibától, hogy Hurmuzaki 1609-ben Bethlen Gáborral fejedelmi oklevelet adat ki, igazán nevetséges tájékozatlanságot árul el az oláh papok pásztor nevezetét ugy fogni fel, mint az oláhok fő életfoglalkozásából vett lealázó gúnynevet. Hurmuzaki ugy látszik vagy nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy a papot sacerdos helyett pastor-nak nevezni egyenes eredménye a protestáns felfogásnak, mely az egyházi rend szentségéről nem tud semmit. De csak engedjük még

beszélni Hurmuzakit: „A polgári állapotra nehezülő helotismus átment a románok egyházi viszonyaira is. Igy azon román papokat, kiknek atyjuk jobbágy volt, tekintet nélkül papi méltóságukra, csupán származásuknál fogva egyszerüen azon földes ur jobbágyának tekintették, a kinek atyáik jobbágyai voltak és ennek következtében ha időközben más jobb plébániát is kaptak egy másik uraság birtokán, nem mehettek át oda, sem pedig a jobbágyi szolgálatok alól ki nem vonhatták magukat az első földesur beleegyezése nélkül. [1])“

„Nem tehetjük, hogy meg ne álljunk e fejedelmek politikai tekintetben való zsarnok tetteinél — írja 1850-ben egy névtelen román publicista [2]) — az a barbar tétel: rusticus praeter mercedem sui laboris nihil habet — szakadatlanul ismételtetett a parasztok számára alkotott törvényekben. A románokat a legsértőbb hangon említik s vallásukat csak megvetéssel. A jobbágyok gyermekeit megakadályozzák az iskolalátogatásban; a román papokat pedig különböző jobbágyi szolgálatokkal illették és dézsmafizetéssel terhelték.“

A román történetirók, mikor az erdélyi oláh papok társadalmi helyzetéről beszélnek, nem azt nézik, hogy minő volt általában a Balkánon és a két oláh vajdaságban a lelkészkedő falusi pópák helyzete, hanem abból a különbségből indulnak ki, mely a róm. kath. klerus tagjainak és a gör. kel. oláh pópáknak társadalmi és anyagi helyzete között volt. Ez a szempont se nem történeti, se nem igazságos, mert a hazai oláh papság állapotát abból a szempontból kell néznünk, hogy minő volt az a Balkánon, hol az uralkodó vallás a gör. keleti volt? Igazságtalan és helytelen a régibb századokban a gör. kel. papság helyzetét egy katholikus vagy protestáns országban a kath. vagy prot. klerussal összehasonlítva itélni meg.

Délszláv történeti iratokból tudjuk, hogy a falusi pópák a Balkánon mindenütt jobbágyok voltak, ha jobbágy családból származtak. Sisman bulgár czár 1378-ban Gradenicsa faluban

---

[1]) *Hurmuzaki:* Fragmente zur Geschichte der Rumänen. II. köt. 4. l.

[2]) Documente istorice despre starea politica si ieratica a romaniloru din Transilvania. Vienna 1850. 109—110. l.

Tódor pópát minden gyermekével együtt a ryli kolostornak ajándékozta. „Sem a papi, sem a katonai állapot nem szabadította fel a jobbágyot, — írja Jirecsek;[1]) — a pappá szentelt jobbágy urának tulajdona maradt, feltéve, ha ez el akarta tartani. Csak egyedül a püspökké való felszentelés adta meg a teljes szabadságot. Bulgáriában a virpinoi, oréchavoi és ryli kolostorok jószágain több jobbágy papot találunk." Nagyon helyesen mondja ezért Hunfalvy[2]) — hogy „a pópák paraszt, azaz földesur alatti állapota, mint sok egyéb különlegesség a Balkán-félszigetről jutott a dunáninneni tartományokba."

Az oláh papoknak e jobbágyi állapotát meg is találjuk mindenütt, a hová csak oláhok telepedtek. Magokkal hozták ezt is Bulgáriából, mint egyéb társadalmi és politikai intézményeiket. Lengyelországban, a mai Galicziában a XII. századtól kezdve nagy számu oláh telepitésekkel találkozunk. Ez oláhoknak politikai, társadalmi viszonyait Kalužniaczky[3] tanár buvárlatai alapján meglehetősen jól ismerjük. 1532-ben Zsigmond lengyel király jóvá hagyta azon szerződést, melylyel Kunasz és fiai Wanczko fiaitól a Strwiažek falu soltészségét a pržemisli kapitányságban megveszik. Ebben az oklevélben a király megengedi, hogy az oláhoknak ruthén zsinagogájuk ugy látszik, hogy itt az orthodox bisericat nevezi a lengyel király latin oklevele megkülönböztetésül zsinagógának) is lehet a faluban s pópát is tarthatnak maguknak, de a pópa az évi censust ép ugy fogja fizetni a királynak, mint azt más pópák fizetik. Ugyancsak Zsigmond király egy más alkalommal kelt oklevele azt mondja, hogy egy ujonnan telepitendő oláh faluban az egyháznak fél telke lesz, a melyen a pópa és utódai laknak, a kik épen úgy, mint a többi pópák, adózni fognak. Azt is oklevelesen tudjuk, hogy ezek a galicziai oláh papok, kiket közönségesen és oklevelekben baitko-nak neveznek, a földesurnak egy nyestbőrt

---

[1]) *Jirecsek*: Geschichte der Bulgaren. 402. 403. l.

[2]) *Hunfalvy Pál*: Az oláhok története. II. k. 319. l.

[3]) Verzeichniss der Ortschaften in Galizien, die durch Ansiedlung von Rumunen entstanden sind. Von Prof. E. Kalužniacki. A Miklosich-féle „Wänderungen der Rumänen« czimű műben.

és 4 forintot szoktak fizetni. Mind e historiai tények azt igazolják, hogy az oláh pópák jobbágyi állapota ősi, eredeti oláh intézmény, melyet magokkal elhoztak mindenüvé a Balkánról, nem pedig eredménye a magyar erőszakosságnak, a mely az állitólag egykor hatalmas és gazdag gör. kel. oláh klérust vagyonától és társadalmi pozicziójától megfosztotta volna.

Hogy micsoda állapotban volt régen magában a két oláh vajdaságban az oláh papság, azt igen szépen megmutatja a tudós Melchisedec püspök Tamblak (Czamblak) metropolita életéről és működéséről írt tanulmányában, melyben az ottani oláh papság kulturáját és hivatásához való hűségét igy jellemzi: „Egy pópa egykor Pascal nevü dászkálja felé fordulva az isteni szolgálat alatt, ezt énekelte: »*Dascăle, Pascăle adusai pe behehe!*« — A dászkál felelte: „*Ba naiba să te ieacă nu-a luatŭ şi pe mihoho şi nu-a datŭ pe bububo.*“ (Hogy az olvasó jobban megértse ezt a furcsa misét, gondoljon az ismeretes baka bibliára, melylyel jókedvü bakáink szokták néha napján elüzni a kaszárnya unalmát). A hagyomány mondja, hogy voltak pópák, kik kezökbe vették a szláv templomi könyvet s a néphez fordulva, azt kérdezték tőlük: „Jó emberek, tudjátok-e mi van ebben a könyvben?“ És ha azt felelték: „Nem tudjuk!“ — „Én sem“ volt rendszerint a válasz. Ha pedig azt felelték: „Tudjuk.“ „Hát akkor nekem sincs semmi mondanivalóm“ — felelé a pópa s elkezdett velök más dolgokról beszélgetni és aztán megáldotta őket.“

Vajjon az oláh vajdaságokbeli gör. keleti papság e tudatlanságáért és erkölcsi sülyedtségeért is a magyar kormányzatot teszi-e felelőssé a dakoromán történetirás és publiczisztika? — Vajjon a magyar zsarnokság-e felelős a romániai papság azon jelenlegi alantos értelmi és erkölcsi szinvonaláért, melyet Bunea Ágoston, kit sem magyarbarát érzelmekről, sem a román törekvések iránt való érzékhiányáról nem lehet vádolni, igy jellemez: „Romániában az orthodox egyháznak jóformán semmiféle hatása sincs a társadalmi és kulturális téren s még kevesebb a politikain. Még vallásos kérdésekben is sokkal nyomatékosabb a vallás- és közoktatásügyi miniszter szava, mint a sz. synodusé. A papságot jóformán lenézi az egész román társada-

lom. Ez a papság nem tart fenn egyetlen iskolát, egyetlen jótékony intézetet s azért nem is rendelkezik az erkölcsi és értelmi befolyás egyetlen forrásával sem, mely neki tekintélyt kölcsönözne. Hangját — ha egyszer-egyszer hallatja — még az egyházpolitikai ügyekben sem veszik számba. Itt az egyház valóságos fiókintézményévé lett az állami közigazgatásnak és eszközévé a különféle pártoknak, mely egymást felváltja a kormányon. Bukovinában sem igen látjuk a klérust a nemzeti és kulturális mozgalmak élén, noha a tartomány autonomiája s a papság jó anyagi helyzete széles mezejét nyitná meg előtte az ilyesfajtáju tevékenységnek. Ellenkezően, azt látjuk, hogy egyre nagyobb tért foglal el az idegen, különösen a szláv elem. Bessarabiában, Macedoniában, Bulgáriában és Szerbiában az orthodox egyház a románság nemzetiségétől való megfosztásának egyik leghatalmasabb tényezője". [1])

Vizsgáljuk meg azonban a történeti tények világánál egy kissé behatóbban azon román papság állapotát Erdély protestáns fejedelmei alatt, melynek jobbágyi állapota a románság ősi, Balkánról hozott intézménye volt.

1697-ben azok a jezsuiták, kik meg voltak bizva az erdélyi oláhság vallásos uniójának előkészítésével és végrehajtásával, egy jelentést írtak, melyben az oláh papságról többek között ezeket irták: „A pópák paraszt munkával foglalkoznak, szántanak, vetnek és kaszálnak, mert nem huznak hiveiktől tizedet. Jobbágyoknak tekintetnek és tartoznak teljesíteni minden fizetést és szolgálmányt ép ugy, mint a többi parasztok. Eleinte a pópáknak még a szabad költözés sem volt megengedve. De 1609-ben Báthori Gábor fejedelem elrendelte, hogy a pópák a földesur akarata ellenére is, de a fehérvári oláh vladika (püspök) tudtával egész családjokkal együtt elköltözhetnek más helyre. Azonkivül felmentette (természetesen csak az egyházi jószág után) minden jobbágyi szolgálattól és fizetéstől, kivéve azon ajándékot, melyet régi szokás szerint évenként a földesurnak adni köteleztetnek."

[1]) Cestiuni din dreptulu si istoria bisericei românesci unite. Blasiu 1893. II. 324. 325.

Ime, tehát a zsarnok magyar fejedelem legalább az egyházi javak után felmenti az oláh papságot a jobbágyi terhek alól. — Bethlen Gábor pedig a fogarasvidéki oláh papságot menti fel minden tizedfizetéstől 1624 szeptember 18-án. Sőt Bethlen Gábor még tovább is megy. Gondol az oláh nép iskoláztatására és az oláh nyelvű irodalom fejlesztésére. Gyulafehérvárott nyomdát rendeztet be oláh nyelvű könyvek kinyomatására s intézkedik a biblia lefordítására. Halála azonban e tervei kivitelében megakadályozta.

X.

Az oláh egyház és a két Rákóczi.

I. Rákóczi György folytatja Bethlen Gábor politikáját. Az erdélyi oláh püspökök Bethlen Gábor alatt. Dositeiu és szabályrendelete. Gennadius és egyénisége a román irók világitásában. Gennadius halála után Geleji Katona Milovics érdekében Rákóczi Györgynek leveleket ir. E levelezés tartalma, melyből kitünik, hogy az erdélyi fejedelmeket és tanácsadóikat az oláhok reformálásában tisztán vallásos és kulturalis érdekek vezették. Az oláh püspököknek adandó Geleji-féle utasitások hét első pontja. Az erdélyi fejedelmek iskola és irodalom utján akarják az oláhok reformáczióját. A Rákócziak és az oláh vajdák kultur-politikájának összehasonlitása. Nem Geleji ajánlottja, hanem Máthé havaselföldi vajda pártfogoltja, Ilie Joresti lesz a püspök. Ilie Joresti története. Popea Nicolau előadása. Melchisedec véleménye. Ezzel szemben mit tartalmaznak az egykoru okiratok. Joresti szabadonbocsáttatása után visszatér a putnai monostorba. Varlaam érsek ajánló levelet ád neki Oroszországba. A czár szivesen fogadja. Miből lehet megmagyarázni Joresti merev magatartását. A kiewi és jassy-i zsinatok a protestáns törekvések ellen. A Simonovics István püspöknek adott utasitások. A kálvinista káté s az általa provokált orthodox reakczió története. I. Rákóczi, mint az oláh irodalom Maecenasa. Az oláh biblia-fordítás. II. Rákóczi folytatja atyja politikáját. Brankovics Szávát püspökké teszi. Visszapillantás Bethlen és a két Rákóczi uralkodásának kulturalis eredményeire. E kulturalis eredmények hatása a románságra. I. Rákóczi György viszonya Máthé havaselföldi és Lupu moldvai vajdákhoz. E viszony története. I. Rákóczi aspiráczìói és a lengyel trón. A Lupu vajda leányával kötendő házasság. A halál félbeszakasztja I. Rákóczi tervezgetéseit. II. Rákóczi tovább folytatja. A Rákóczi Zsigmond és Lupu vajda leánya között tervezett házasság története és meghiusulása. E miatt Lupu meghasonlik Rákóczival. Hadjárat Lupu ellen és Lupu elüzetése. Stefán Gheorghitza vajda urának ismeri el II. Rákóczit. Hadjárat Konstantin Serban érdekében a szemények ellen. Az oláh és havaselföldi vajdák II. Rákóczi kubéresei. A lengyelországi hadjárat és szerencsétlen kimenetele. Rákóczi letétele az erdélyi fejedelemségről.

Bethlen Gábor eszméjét az oláhok protestans hitre való térítését illetően utóda, I. Rákóczi György fogta fel, s igyekezett a körülményekhez képest győzelemre segiteni. Az erdélyi oláhok püspöke Bethlen Gábor uralkodása idején 1618—1625 Száva és

1625—1627-ben Dositeiu volt. Dositeiu egy papságára vonatkozó fegyelmi szabályzatot dolgozott ki, melyből igen érdekes következtetéseket vonhatunk az akkori erdélyi görög keleti papság erkölcsi és míveltségi állapotaira. „A melyik pópa — irja a Dositeiu-féle szabályzat — nem őrzi meg papi hivatalának tisztaságát és részegeskedik, lop vagy gyilkol, fizessen a püspöknek 8 forintot. A melyik pópa a zsoltárokat nem tudja, fizet 24 frtot, a ki nem tudja a misét és vecsernyét, az is ugyanannyit fizet. A melyik pópa nem tartja tisztán és tisztességesen a templomot, az 12 forintot fizet. Az a pópa pedig, ki nagy ünnepeken vagy vasárnap részegség miatt nem tarthatja meg az isteni szolgálatot, 24 frtot fizet.“

Dositeiu halála után a Cyrill patriárka leveleiben említett Gennadius vagyis családi néven Brádi György lett oláh püspök (1628—1640). Ezt a Gennadius vladikát a román egyháztörténetirók azzal vádolják, hogy nagyon elősegítette engedékeny és lágy magatartásával a kálvinizmus terjedését. Ó alatta történt e felfogás szerint, hogy az oláh klérus megigérte, hogy magát aláveti a kálvinista superintendensek rendelkezéseinek s hogy némely kálvinista szellemű ujítások lábra kaphattak az oláh egyház körében. Ha ezeket a vádakat összevetjük azokkal, a miket Cyrill patriárka rokonszenves magatartásáról m ondottunk szemben a protestans törekvésekkel, azonnal világos lesz előttünk, hogy miért volt Gennadius passivabb Bethlen és I. Rákóczi György kálvinizáló törekvéseivel szemben.

Mikor Gennadius meghalt, Geleji Katona István azon igyekezett, hogy az oláh vladikaságra alkalmas embert tegyenek. Kerestetett is megbizott embereivel erre Havaselföldön nézete szerint igen alkalmas egyéniséget s annak érdekében mindjárt a vladika halálát követő napon levelet irt Rákóczinak (1640. szeptember 4-én). „Az oláh püspök — irja Geleji e levelében — tegnap négy óra köz tájban sok sinlése után meghalt . . . Tudom, Nagyságodat meg fogják egy nehányan találni, a kik vágynak e tisztre ; de olyannak kellene kegyelmes uram adni, a ki ugyan tudna valamit. Annyi sok ezer lelket nem kellene valami tudatlan emberre bizni, mert azok is ugyan emberek, ha balgatagok is ; és nágodnak, mint keresztyén fejedelemnek incumbál, tisztje

és conscientiája szerint azoknak is lelkekre, a mennyiben lehet, s a mennyire azokkal az ostobaságban megátalkodott emberekkel bevétetheti, gondot viselni. Havaselföldébe ment *Csernátoni* uram, egy apátur szabásut [1]), a ki görögül is tud, itéli. Negyed vagy ötöd napon bejő, ennek holtát megértvén. Mivel ez is aspirál a successorságra; ha valami olyas volna, talán jobb volna azt substituálni, mint valami oláh babonaságban megrögzött együgyü embert; mert itt ez országben én köztök arra valót nem hallok s jobb is volna talán kegyelmes uram a *görög*, mert még sem olyan corrupta a görög vallás, mint ez az oláh, mely nagy részint csak merő superstitio! Meg kellene kegyelmes uram examinálnunk a hitnek ágazatiról elsőbben s ha méltónak s elégségesnek itélnők reá lenni, ugy kellene sub certis conditionibus, a tisztet reá adni, mint a másikra, noha az is nyavalyás, kit tartott meg s kit semmire sem. A mikor pedig lenne kegyelmes uram, valaki illendő találtatva, ugyan solemniter kellene talán nágodnak praesentálni és statuálni, az oláh esperesteket minden felől begyüjtvén és azok előtt kellene nágodnak a conditiókat elolvastatni s valami informatio felől való parancsolatot nekiek promulgálni, ha ki reá nem menne, tennék paraszt emberré, mert bizony kegyelmes uram félek rajta, hogy az uristen mitőlünk veszen számot érette, ha ezeket a balgatag embereket is negligáljuk. A mire veheti nágod őket, jó: s ha ugyan megkeményítik magokat, ha nem leszen mód benne, — nágod isten előtt lelkét megmenti, ők pedig menthetetlenek lesznek. A gyüjteményével (azaz a hagyatékával) jobb volna valami hasznos könyvecskéket nyelvökön kinyomatni." [2])

Geleji e leveléből világossá lesz, hogy az erdélyi fejedelmeket az oláhok megtérítésében kulturalis és vallásos érdekek vezették, nem pedig a román iróktól hangoztatott nemzetiségi vagy épen magyarosítási szempont. E levélből kitünik az is, hogy maga Gennadius is bizonyos feltételek mellett volt megerősítve a püspöki székben. Ez világos jele annak, hogy az er-

[1]) Valószinüen igumen-t akar érteni Geleji.

[2]) *Ötvös Ágoston*: Geleji Katona István élete és levelei I. Rákóczi Györgyhöz. Uj Magyar Muzeum. 1859. I. köt. 203. s köv. lap.

délyi fejedelmek a püspökök segítségével akarták az oláhok reformálását keresztül vinni s e czélból igyekeztek az oláh püspöki állásnak s ennek kapcsán az oláh egyháznak bizonyos közjogi jelentőséget adni. Egyik megelőző fejezetünkben kifejtettük, hogy az erdélyi gör. kel. egyház önállósága és autonomiája az erdélyi fejedelmek korában épen a reformáló törekvések eredményeképen keletkezik. Geleji levele ujabb bizonyíték ez álláspont erőssége mellett. Az is érthető, hogy Geleji miért akar mindenképen görögöt ültetni a püspöki székbe. Geleji bizonyára tájékozva volt a konstantinápolyi patriarchatus és a németországi protestánsok között folyt eszmecseréről s így azt is hitte, hogy egy görög származású püspök, ki ezekről tájékozva van, könnyebben is megnyerhető a kálvinista törekvéseknek, mint valamelyik hazai oláh esperest, kinek ez eszmecseréről és szellemi mozgalomról még csak sejtelme sincs.

Geleji jelöltje érdekében 9 nappal később ujra ír a fejedelemnek, igyekezvén őt jelöltjéről még bővebben tájékoztatni: „A mi nemü oláh kaluger vagy apátur felől nágodnak irtam volt, immár kegyelmes uram az jelen vagyon : Jó korbéli, tisztes ember. Volt szemben velem. Ott benn a bibliát és egyéb könyveket oláh nyelven nyomtatta; egész typographiája vagyon. Ez előtt is járt be ide, nágodnak is vagyon salvus conductusa nála; a tisztség adta volna. Azt hiszem praefectus uram is írt nágodnak felőle. Hogy értelmét explorálhatnám, ím, egy nehány kérdéseket jegyzettem volt le, hogy irásban jelentse azok felől való értelmét; minthogy csak postán jött és sietett, csak röviden resolvált reájuk, értelmét mindazonáltal eléggé exprimálta; mentette azzal magát, hogy ő köztök nem igen vagynak efféle vetélkedések és ő mostanság az ő könyveikben ezek felől nem olvasgatott, de csak ezeknek a kérdéseknek magyarázatjával is ugyan világosodott az elméje. Csernátoni uram volt a tolmács s ugyan ő kegyelme is fordította igéről-igére arra feleletét. Némely punctumokban közelebb járnának a pápistákhoz, mint mi hozzánk, az ő irása nélkül is tudjuk ; de némelyekben ismét mi hozzánk közelítenek. Igéri magát a tőlünk való tanulásra és az imez amaz babonáskodásoknak letétetésére, ha nágodnak kegyelmességéből a tisztet obtineálhatja."

„Az oláh papok engemet hamarság találtak vala meg levelekkel az hátszegi esperestjeknek promocziójok felől, de azt magam is tudom, hogy hitvány ember; nem volna kedvek más országbeli vladikához. Ők azt vetik okul, mert gyüjteményét (szerzeményét) kitakarítja az országból, de főképen az vagyon benne, hogy félnek valamit keménységétől és köztök való ujítástól, hanem ők magokfélét kivánnának, a kivel lábaslag ülhetnének. Más is vagyon: egy moldvai, Iván vajda által akarja, a mint értém nágodat megtaláltatni, de nem ér fel ezzel, a mint mondják. Én meghagytam az oláh papoknak, hogy a vladika választásban nágod hire és engedelme nélkül meg ne induljanak, de azt nem is merték megpróbálni. Ennek a könyvek nyomtatásában jó módja lenne, ha a nágod kegyelmessége járulna hozzá és a vajda is kibocsátaná. Az oláh papok kevély embernek vádolják én előttem, de a tisztviselőhöz az illik, hogy gráviter viselje magát."

Geleji, mint e levelekből kitünik, azért akarja püspökké tétetni, mert jó alkalmatossága vagyon a könyvek nyomtatásában, mivel Havaselföldén magának is typographiája vagyon. Az erdélyi oláh papok Geleji sejdítése szerint pedig azért nem szeretik, mert félnek attól, hogy kemény fegyelemben tartja őket és hogy ujításokat fog behozni. Később, szeptember 21-én a fejedelmet arról tudósítja, hogy az oláh papok lemondottak a hátszegi esperestről, de van a gyulafehérvári monostorban egy Stefán nevü kaluger, kit a gyulafehérvári oláhok szeretnének, de ezt Geleji tudatlan embernek hiszi s azért nem ajánlja. Három nappal később ujabb levelet ir a fejedelemnek jelöltje, Milovics (Milovitius) érdekében s egyuttal megküldi az instrukcziókat is, melyeket vele a vladikai székben való megerősittetése fejében okvetetlenül el kell fogadtatni.

„Én szóval az oláh papot — irja Geleji — sokáig examináltam s mire menjen s mire nem, alkalmasint eszemben vettem, de mivel verba volant scripta manent, a mint mondják: hogy nágod is láthassa a conditiókat, a minemüket felgondolhattam, ugyan hosszu rendben eleibe irtam, melyekre, mint resolvált legyen? im nágodnak elküldöm. Nem lelhettem olyat kegyelmes uram, mert nem találhatni, a ki religióját in fundamenta-

libus változtassa. Ez is arra semmiképen nem mehet, mert ugy őtet exkommunikálná a patriárka, a vladikaságra felszenteltetni nem engedné, az oláhság is be nem venné, sőt ha közijők kimenne, ki tudja mi esnék rajta, és igy semmit sem officiálhatna. Mi nekünk kegyelmes uram úgy tetszik, hogy elég ennyire venni egy elsőben, ha ezeket a superstitiókat a vak községgel elhagyhatnók; azonban az uristen őket idővel jobban világosítván, idővel többre is vehetnők; főképen hogy ha scholában tanulván, gyermekeik a deákban valamit épülnének, mert egyszersmind mindent elhagyatni velek nehéz, sőt lehetetlen, mint az egyéb nemzetiségeknek megtéréseknek példájok bizonyítják. Én a szentségeknek és a képeknek tiszteletében és a szent léleknek származásán kivül az igaz görög vallásban alig látok több különbséget a hitnek ágazataiban mi tőlünk; hanem inkább mindcsak a külső rendtartásokban és ceremoniákban vagyon a különbség, a melyeket ez semmivel egyébbel nem tud állatni, hanem csak az eklézia szerzésével, mint a pápisták."

„Oláhokat, kegyelmes uram, én nem tudom, hol kaphatunk, csak ilyet is, mert a ki tiszta görög, bár tudósabb legyen is, de ha oláhul nem tud, hiában; a pedig csak ennyire is menne vagy nem? kétség. Vannak e mellett, azt mondja, jó görögök is, a kik deákul is tudnak, kiket mellette tart, hogy tanítsanak, ha lesz kiket. Maga is görög fia ugyan, de kicsiny korában költ ki Macedoniából és megfeledkezett. Immár nágod lássa kegyelmes uram, conferálja-e neki a püspökséget, vagy nem; én, mi légyen a szivén, nem tudom s mint feleljen meg fogadásának, nágodat felőle nem assecurálhatom. Azt tartom, hogy soha maga erejétől nem lehet, ha nágod autoritása melléje nem járul és a külső tiszteknek segítségek. Ha immár ennyire examináltuk s a reménységtől viseltetvén, ennyire várakozott, ha valami egyéb nem obstál, az én kicsin tetszésem szerint nágod méltóztatja a tisztre, mindazáltal a nágod kegyelmessége. Ha a nágod kegyelmessége hozzájárulna, be kellene szállítani a klastromba, mégis hadd inkább édesednének hozzá az oláh kalugerek és kaptálnák jövő barátságát, mint következendő praelatusoknak és egyetmását hozatná el be az Oláhországból, sőt ordináltathatná magát az havaselföldi érsekkel; egy oly alkalmatossággal aztán

nágod is itthon lévén, hirdetne közönséges gyülést az egész országban levő oláh papoknak, a melyben amiket nágod akarna, nekiek promulgálhatná.“

E levélhez mellékeli aztán azokat a pontokat is, melyekre nézete szerint a leendő oláh püspöknek, Milovitius (Milovics) uramnak — mert úgy hívták az általa pártolt havaselföldi kalugert — hittel kell magát köteleznie, hogy ha a fejedelemtől a püspökségben való megerősítését meg akarja nyerni. Ez utasításoknak kulturális szempontból nevezetes hét első pontja a következő:

1. Hogy itt maga mellett, vagy a hol alkalmatosnak itéltetik, egy jó *oláh scholát* erigáljon, a melyben két vagy három deákul, görögül és oláhul tudó értelmes tanító mestereket tartson, a kik oláh gyermekeket és ifjakat mind a deákságra, s mind az keresztény vallásra tanítsanak.

2. Hogy typographiát és typographus legényeket tartson, kikkel mind az ő eklesiájoknak s mind scholajoknak épületére kivántató szükséges könyveket nyomtathasson.

3. Hogy az idegen nyelven való birbitélést az alatta levő papokkal elhagyassa, hanem minden isteni szolgálatot velek a paraszt község előtt magok nyelvén, azaz: oláhul tétessen.

4. Hogy minden vasárnap kétszer, szerdán, pénteken oláhul egyszer-egyszer prédikáltasson.

5. Hogy a mi mindennapi könyörgésünket, mind a reggelit s mind az estvélit oláhra fordíttatván, leirassa, kinyomtattassa és minden helyeken az ő gyülekezetekben elmondassa.

6. Hogy a mi oláhra fordított énekeinket, melyekkel a kárán-sebesiek, lugosiak élnek, leirassa, kinyomassa és gyülekezetekben mindennap predikáczió, könyörgés előtt és után is énekeltesse.

7. Hogy immár oláhul fordíttatott katechizmusokat kinyomassa és a gyermekeket s leánykákat szabott órákon reá taníttassa.“

Gelejinek Rákóczival való e levelezése s azok a pontozatok, melyeket véleménye szerint az új oláh püspöknek utasítás gyanánt kell adni, a legfényesebb czáfolata mindannak a rágalomnak, melyet a román történetirók és publiczisták az oláhok reformá-

lását munkáló erdélyi fejedelmek ellen szoktak emelni. E bizalmas és titkos levelezésből világos bizonysággal tünik ki, hogy a térítés munkáját e fejedelmek nem a románság üldözésével, nem erőszakoskodással, hanem román nyelvü közoktatással és román irodalommal, tehát román nemzeti miveltségnek teremtésével akarták keresztül vinni.

E levelezésből az is kitünik, hogy Geleji nem akarja, helyesebben nem tartja lehetségesnek a románság rögtönös reformálását. Szerinte első teendő: az oláhok vallását megszabadítani a külsőségek és a papság tudatlansága következtében elszaporodott babonáktól. E czélra szükséges püspökké egy tudósabb görög papot tenni, mert hiszen a görög religio még sem oly corrupta, mint a román. Ez a görög eredetü püspök kötelezendő iskolák és nyomdák állítására s igy idővel aztán az iskola és irodalom segítségével az oláhság közelebb is hozható a kálvinista valláshoz, mert hiszen a szentségeknek, képeknek tiszteletén és a Szent Lélek származására vonatkozó tanon kivül a két vallás között a hit ágazataiban alig van különbség.

Kitünik e levelezésből az is, hogy az erdélyi fejedelmeket és tanácsadóikat tisztán vallásos és kulturális czél vezette az oláhok reformálására irányzott törekvéseikben. Az oláhok babonaságban, tudatlanságban tévelygő balgatag embereknek tünnek fel szemeikben. Az erdélyi fejedelmeknek, mint keresztény fejdelmeknek saját lelki üdvösségökben járó dolguk ezekkel az ostobaságban megátalkodott emberekkel megértetni az isten igéjét s őket jelenlegi balgatag tévelygéseiktől megszabadítani, még pedig román nemzeti irodalom és iskola segítségével.

Az első feltétel, mit a püspöknek meg kell tartania, hogy maga körül, vagy a hol alkalmatosnak véli, egy jó oláh iskolát állítson. És a román történetirók mégis azt állítják, hogy a román jobbágyok gyermekeit megakadályozták az iskolalátogatásban s erőszakosan visszatartották jobbágyi munkára, holott tudják, vagy legalább tudniok kellene, ha akarnák, hogy Bethlen Gábor uralkodása alatt 1624-ben hozták azt a törvényt, hogy mindazoknak, „kik valóságos igazsággal predikátori s mesteri hivatalokban avagy a deáki tudománynak tanulásában forgo-

lódnak, azoknak megakadályoztatások vagy háboríttatások semmi rendtől sub poena 300 fl. ne légyen.[1])"

Hogy a parasztság közül sokan tanulás ürügye alatt kivonták magukat a jobbágyi szolgálat alól e törvény következtében, — menthető visszaélés volt ugyan, de a földesurak érdekeit megkárosító s azért hozták aztán 1635-ben Erdély rendjei azt a törvényt, hogy mindazok a „jobbágyból álló személyek, kik csak here módjára élnének s lappanganának a scholákban vagy egyéb egyházi rendek körül és csak palástul tartanák a jobbágyságnak avagy a hadi s egyéb külső szolgálatnak kerülésére az egyházi nevezetet, azok ellen processus tartassék és a jobbágyi szolgálatra visszavitessenek."

Ez a Geleji és I. Rákóczi György között folyó levelezés s vele kapcsolatosan mindaz, a mit Bethlen Gábor és I. Rákóczi tettek a román nemzeti irodalom és kultura érdekében, jól eső önérzettel tölthet el minket magyarokat, valahányszor hálátlanul és igazságtalanul halljuk hánytorgatni az oláh irók és politikusok részéről, hogy elnyomtuk s ellenségei voltunk a román kulturának. A jó lelkiismeret ez öntudata még erősebb és jutalmazóbb lesz, ha egy tekintetet vetünk arra, hogy miként állott ez időben a román nyelv és míveltség ügye az oláh vajdaságokban.

Vasilie Lupu 1644-ben — tehát Geleji és Rákóczi levelezése után négy évvel — állítja a „Monasteria Trei Erarchilor"-ban az első iskolát és nyomdát román könyvek nyomására. — „A görög befolyás oly nagy és erős volt Vasilie Lupu udvaránál, hogy leányai nem tanultak meg románul irni, hanem csak görögül, — ez megváltoztatta a Trei Erarchi-beli iskola szlávromán irányát is, felváltván azt görög nyelvvel és görög tanítókkal. Stefan Georghicza logofet, a ki Vasilie Lupu ellen fellázadt, — miután sikerült kezébe kerítenie az uralkodást, érdeklődött a Trei Erarchi-beli iskola iránt és a görögök nem tetszettek neki, talán azért, mert Konstantinápolyban a görögök nem Vasilie Lupu támogatói voltak. Ezért Stefan Gheorghicza a szláv irány felé hajolt és Vasilie Lupu iskolájából elküldötte

---

[1]) Approb. constit. regni Trans. Pars I Tit. VI. art. 1.

a görögöket s támogatta a Kiewből előzően hozott tanárok visszajövetelét.[1])

Vasilie Lupunak leányai nem tanulnak románul irni, csak görögül. Az iskola, melyet székvárosában alapít, görög iskola[2]) és mégis Vasilie Lupu úgy szerepel mint a román nemzeti míveltség egyik bőkezű Maecenasa. Bethlen, Rákóczi oláh iskolák felállítását tervezik, román könyveket nyomtatnak és iratnak, de azért halálos ellenségei a román fajnak és nyelvnek. Igazán csodálatos tudomány a román történetirás.

Bármilyen nagyon fogta is pártját Geleji Milovicsnak, még sem ő lett az oláhok püspöke, hanem a Bassarab Máté ajánlottja, *Ilie Orestŭ*, vagyis mint a magyar oklevelek nevezik, *Ilie Joreste*, a ki megelőzően a putnai kolostorban volt kaluger. „Ez a metropolita[3]) — irja Nicolau Popea — buzgó védelmezője volt hitének, egyházából eltávolította azokat a könyveket, melyeket telve eretnekséggel, a románok számára a kálvinisták nyomattak, — nevezetesen elődje alatt a kálvinista kátét — és mindenképen arra törekedett, hogy meggátolja a románoknak kálvinista hitre való áttérésöket. Ez feldühösítette a kálvinistákat és ezek intrikálni kezdettek a metropolita ellen s magok részére vonván a papság egy részét és más emeltyüket is mozgásba hozván, 1643-ban általános zsinatot hivtak össze Gyulafehérvárra, melyben letették a metropolitaságból, sőt a papságtól is megfosztották s átadták a polgári hatóságnak, hogy az büntesse meg.“

---

[1]) *V. A. Urechia:* Istoria scólelor. I. 9. l.

[2]) „Erről az iskoláról nálunk nagyon sokat beszéltek, melyben a főszerepet a tiszta képzelet játszotta, azt akarván bebizonyítani, hogy ez iskola vezette be először a román nyelvet s hogy ebből az iskolából kerültek ki Eustratie logofet, Miron és Nicolae Costin, D. Cantemiru, Dositeiu stb. Egyetlen krónikás sem emlékezik ez iskoláról, noha oly hazafiak és tudósok, mint a Costinok és Dositeiu bizonyára nem mellőzték volna hallgatással, ha hasznos lett volna a románokra. Sőt D. Cantemiru Moldova leirásában nyilván megmondja, hogy ez görög iskola volt, sőt azt is megmondja, hogy Vasilie Lupu intézkedett, hogy minden főbb monostorba csak görög barátokat vegyenek be, a kik a boérok fiait görög nyelvre és tudományra tanítsák.“ *Ar. Densusianu:* Istoria limbei si lit rom. 1352.

[3]) *Nicolau Popea:* Vechia metropolia orhodosa romana. 79. l.

Melchisedec püspök többször idézett tanulmányában erre vonatkozóan igy nyilatkozik: „az erdélyi orthodox románok aggódva vallásuk és egyházuk miatt azon püspökök alatt, kiket az erdélyi fejedelmek védelme alatt dolgozó kálvinista propaganda rájok erőszakolt, elhatározták, hogy magok közül válaszszanak püspököt s ezt nekik Rákóczi fejedelem meg is engedte. Egy Orestü nevű hieromonachot választotak, a putnai kolostorból és felszentelés végett elküldötték Teofilhoz, Ungro-Vlachia metropolitájához, a kinek a régi kortól kezdve exarchai joga volt az erdélyi orthodox egyház felett. Az erdélyi orthodoxok azt hitték, hogy miután e püspök a moldovai és havaselföldi vajdák és metropoliták pártfogása s ezeknek az erdélyi fejedelemnél való befolyásuk védelme alatt áll, könnyebben megvédheti hitöket s ellene állhat a kálvinista propagandának. De csalódtak, mert mikor Orestü, az uj püspök Erdélybe ment s elfoglalta püspöki székét 1642-ben s ellene szegült Rákóczi pravoszlávnik püspökeinek, azaz a kálvinista superintendenseknek, kik a románok közt a kálvinista tanokat propagálták, ezeknek haragját magára vonta. Csulay György superintendens Orestü püspököt rettenetesen elrágalmazta Rákóczinál s rábirta, hogy megbüntesse. E büntetés vagyonától való megfosztásból és bebörtönöztetésből állott. Vele együtt egyszerre több orthodox papot és keresztényt is börtönbe vetettek, a kik Orestúnak párthívei és védelmezői voltak. E büntetés, melylyel a közönséges politikai árulókat szokták sujtani, azt engedi sejtenünk, hogy a rosszakaratu kálvinista superintendens, a fejedelemnél mint politikai árulót vádolta be Orestüt. A szegény Orestü 9 hónapig volt a kálvinista börtönben és szenvedett panaszkodás nélkül mártiromságot orthodox hiteért. Nagyon természetes, hogy Orestü papjai mindent elkövettek, hogy Rákóczit megengesztteljék és meggyőzzék, hogy csakis Csulay rágalmainak áldozata. Következtethetjük azt is, hogy a moldovai és havaselföldi vajdák diplomácziai uton is közbeléptek Rákóczinál Orestü érdekében, mert végezetre Rákóczi megengedte neki, hogy fizessen 1000 frtot s mig megfizetné, állítson 24 kezest." [1])

[1]) *Melchisedec*: Biserica orthodoxa in luptă cu protestantismulu. 63. 64. l.

Hogy Orestu vagy másképen Joreste Ilie püspök a magyar kálvinisták üldözésének és nem saját hibájának esett áldozatul, az a román írók szerint egészen világos. I. Rákóczi György azon oklevele, melylyel 1643-ban utódát, Simonovics Istvánt megerősítette, egy kissé másképen adja elő Joreste Ilie viselt dolgait. „Az erdélyi összes görög, szerb és román ritusu egyházak volt püspökének, tisztelendő Brádi Györgynek halála után ugy határoztuk, hogy ezen püspöki hivatalba egy bizonyos Ilie Forestut tegyünk és erősítsünk meg, hogy ez a számára előírt utasitások szerint alkalmas módon kormányozzon. Mindazáltal ez az Ilie Forestu nem vévén tekintetbe egyházi állását, a mely szerint, mint a fennen megírt ritusok egyházai püspökének ebben az egyházban tiszta életének szentségével, tisztességes és áhitatos magaviseletével kellett volna tündökölnie a hatósága alá helyezett papok felett és jó példájával világító fáklya képen előlmennie, ugy találtatott, hogy rosz magaviseletével és vétkeivel különböző rút foltot ejtve, beszennyezte és befeketitette püspöki hivatalát, bűnös és kimondhatatlanul erkölcstelen életet folytatván, azt okozta, hogy a hitvallása-beli papok részéről különböző panaszok emeltettek gőgös magaviselete és istentelenségei miatt. Ennek következtében a görög és szerb hitű románok papjai és esperestjei generalis szinódusban összegyülve, illő formában e generalis szinodus elé hozták ügyét s minden vétekben, istentelenségben és bűnben hibásnak találták s ezen papoknak közös szavazatával arra itéltetett, hogy püspöki hivatalából tétessék le s hogy papi hivatalát se szennyezze be valami folttal, fosztassék meg ettől is és adassék át megbüntetés végett a polgári hatóságnak.“

E büntetés abból állott, hogy kivitték a város végére s ott megvesszőzték s azután börtönbe vetették s minden vagyonától megfosztották. Kilencz hónapig volt börtönben, de ekkor 1000 forint váltságdij mellett a fejedelem szabadon bocsátotta s miután ez összeget nem tudta lefizetni, 24 kezest állított biztositékul. Azután kiment Moldovába s ott igyekezett az 1000 forintnyi váltságdijat összeszerezni, hogy kezeseit felmentse a felelősség alól. Minekutánna ez összeget ott nem sikerült összegyüjtenie, Varlaamŭ jassy-i érsek egy levéllel az orosz czárhoz

küldötte. E levél N. Muraviev közléséből ismeretes és igy hangzik: „Császári dicső és fényes arczod előtt ajánljuk ezt az Orestu nevű főpapot a magyarországi részekből, a ki gyermeksége óta a mi országunkban nevelkedett a Putna monostorban és felvevén a barát-tonzurát, papi polczra emeltetett. Mikor Magyarországon az erdélyi vladika meghalt és az oláhok pásztor nélkül maradtak, kérték Rákóczi György királyt, s ez meg is engedte, hogy a magok tetszése szerint magoknak püspököt tegyenek s ezek aztán meg is választották ezt az Orestu-t, a kit Teofan, Ungro-Vlachia metropolitája fel is szentelt. Három év mulva azonban az ördög felbujtotta a királynak nagy papját, Csulai Györgyöt, a ki lutheranus eretnek, mint maga a király is és minden magyar. Ezek elrágalmazták Orestut a királynál, nagy igazságtalanságot költvén ellene. Ezért elvették tőle mindenét s tömlöczbe zárták, hol 9 hónapig szenvedett több papjával és keresztényny el, nem valami gonoszságért, hanem keresztény hitéért s azért, hogy nem akart a lutheranus eretnekségre áttérni. Látván azonban a hitben való nagy erejét, maga a király 24 kezes jótállása — s a királyi kincstárba fizetendő 1000 tallér igérete mellett szabadon bocsátotta, hogy ez 1000 tallért összegyüjtse. Visszajött Putna monostorába, hol a moszkvai nagy kenézért imádkoznak. Ott azonban nem tudott annyi pénzt gyüjteni, hogy kifizethesse ez adósságát és ezért fordúl császári nagyságod elé, hogy kiválthassa e 24 kezest. Ezért mi is, látva szegénységét és szorult állapotát, megszántuk őt és császári nagyságod elé küldöttük, hogy trónod lábai előtt kérjen alamizsnát.“

Hogy Ilie Joreste-nek püspöki hivatalából való letételét nemcsak bűnös magaviselete okozta, hanem az is, hogy Rákóczi és tanácsosai térítői törekvéseinek hevesen ellene szegült, a román történetiróknak megengedhetjük minden nehézség nélkül. Mikor Rákóczi és tanácsosai Máthé vajda ajánlatára hallgatva, a putnai monostor e hieromonachusát erdélyi vladikává tették és pedig abban a meggyőződésben, hogy ez térítői törekvéseiknek kevésbbé fog ellene szegülni, mint egy másik, az erdélyi román papság köréből vett egyéniség, nagyon tévedtek.

Ugy látszik, nem tudták, hogy a Lukaris-féle káté micsoda mozgalmat teremtett az orthodox papság körében. Nem voltak tájékozva, sem arról a zsinatról, melyet Mogilla metropolita tartott Kiewben, sem pedig arról, melyet Vasilie Lupu pártfogása alatt Jassyban tartottak s mely utóbbi zsinatnak Meletie Sirig volt a lelke, a ki épen Vasile Lupu kivánságára és Parthenie konstantinápolyi patriárka áldásával egy könyvet írt feleletül a kálvinista kátéra. A jassy-i zsinat körlevelét, mely egyenesen a kálvinista tanok ellen volt irányozva, Vasile Lupu nyomatta ki az udvarában levő nyomdában.

A putnai monostor alapitása óta egyik főfészke volt az orthodox vallásos szellemnek és theologiai tudományosságnak. E monostor hieromonachusa bizonyára át volt hatva az orthodox reakczió azon szellemétől, mely e zsinatoknak s az azokból kiinduló mozgalmaknak lelke volt. Nagyon természetes az is, hogy aztán ez a hieromonachus püspöki székbe jutva, nem a kalvinista propaganda támogatói, hanem leghevesebb ellenzői közé tartozzék.

Ilie Joreste letétele után Geleji püspök ajánlatára és a szent szinodus egyhangú választása után Simonovics Istvánt erősítette meg Rákóczi a püspöki székben, elfogadtatván vele a következő utasitásokat:

1. Minden vasár- és ünnepnapon a templomban, valamint a temetéseknél és minden alkalommal, hol szükséges, az Isten szent igéjét a szent biblia után saját nyelvén fogja hirdetni és hirdetteti a többi papokkal is.

2. Elfogadja az elébe adott kátét s a többi papokkal is elfogadtatja s erre fogja tanitani az ifjuságot s a többi papokkal is ezt tanittatja.

3. A keresztséget Jézus Krisztus urunk rendelése szerint fogja kiszolgáltatni egyszerüen vizzel az Atya, Fiu és Szentlélek nevében és fogja kiszolgáltatni a többi papokkal is.

4. Az urvacsoráját (melyet közönségesen kommunikácziónak neveznek) hasonlóképen Krisztus rendelése szerint oszsza ki borral és kenyérrel s osztatja ki a többi papokkal is és csak azoknak, kik felnőttek, érett itéletüek és tiszta életüek.

5. Jézus Krisztus Urunk isteni szent felségét (a ki egyedüli üdvözítőnk és közbenjárónk az Atyánál) tisztelni fogja hódolattal és imádattal s tiszteltetni fogja a többiekkel; sőt megadja a szenteknek is az illő tiszteletet és megadatja a többiekkel is.

6. A keresztet s a templombeli egyéb képeket nem fogja imádattal illetni, hanem csupán mint egyházi ékességeket tekinti az Úr emlékezetére s ugyan igy fogja tekintetni a többiekkel is.

7. A halottak eltemetésénél a szertartásokat a keresztényeknél elfogadott szokás szerint szóval s a hol szükségesnek mutatkozik, szent énekekkel fogja kisérni, de a vénasszonyi babonaságokat nem helyesli, nem tanitja és meg sem engedi, hogy mások helyeseljék és tanítsák.

8. Három nappal az esketés előtt a templomban a gyülekezet előtt kihirdeti azoknak neveit, kik a házasság szent kötelékével össze akarják magokat köttetni és oda hat, hogy a többi alája rendelt papok is ugyanezt tegyék templomaikban. És azok, a kik egymással megesküsznek, jámborul együtt lakjanak: ha pedig valaki hűtlenül elhagyná a másikat és ugy találtatnék, hogy Erdélyországban él vagy a vele egyesitett részekben, azt semmi szin alatt és semmi módon sem szabad elválasztani. De ha valaki hűtlenül elhagyja a másikat és messze idegen országba utazik és nem hallani róla semmi biztos hírt, végre négy vagy öt év után az ártatlan félt összeadhatja az orthodox magyar egyház szokása és törvényei szerint és összeadathatja a többi papokkal is.

9. Ki fogja átkozni és közösíteni az egyházból és a hivők seregéből az istentelen életű embereket és a nyilvános gonosztevőket s kiközösítteti a többiekkel is és nem fogja megengedni és nem fogja őket az isteni tiszteletre engedni s a többi papokkal sem engedteti, mig azok komoly bünbánat után ki nem béküllnek előbb az Istennel s azután az egyházzal és vissza nem térnek az igaz utra.

10. És azokat, kik a románok közül egyházi férfiak vagy világiak — a Szentlélek sugalmazására felveszik az orthodox (kálvinista) hitet és magokat alávetik az orthodox püspöknek, nem fogja semmi módon háborgatni s nem is fog kisérletet tenni a nép között ellenük való cselszövésre és ilyent a többi papnak sem enged meg.

11. Minden évben össze fogja hívni a püspöki hivatalának alávetett összes papok zsinatát s ha valami, különösen nehéz dolog fordulna elé a vallásos ügyekben, akkor kötelességének fogja tartani erről tanácskozni esperestjeivel és a főtisztelendő orthodox (kálvinista) magyar püspökkel, kinek úgy a jelenben, mint a jövőben elfogadja felülvizsgálatát és beleegyezését.

12. Az esperesteket konzisztoriumának közös szavazatával fogja megválasztani és nem is vesztegetteti meg magát pénzzel, hogy valakit hivatalából kivessen és nem is enged senkit kivettetni. Ha valakiről ezek közül úgy találtatik, hogy az valami vétket követett el vagy valami módon letért hivatalának igaz utjáról, azt hivatalából a törvény formáinak megfelelő módon teszi le és egyuttal erről a fennevezett orthodox püspököt értesíti is. Ha pedig valakit ez esperesti hivatalra méltónak itél, azt ezen diocesis, kerület vagy megye papjainak, különösen pedig az orthodox püspök urnak beleegyezésével válaszsza meg s tegye a hivatalából elbocsátottnak helyébe.

13. A főhatósága alá tartozó erdélyi egyházak általános vizsgálata alkalmával az esperestekkel egyesülve, itélni fog a nehezebb ügyekben, ha azonban a perlekedő felek közül valaki nem elégszik meg ezzel az itélettel, jogában áll a püspöknek Gyulafehérvárott levő itélőszékéhez folyamodni az ügy érettebb megfontolása végett. Ekkor a püspök maga mellé vevén több esperestet, ujra megvizsgálja az ügyet és dönteni fog, de megkérdezi és tanácskozik a nevezett orthodox püspök urral is.

14. Nem fog egyetlen magyart sem összeesketni, sem elválasztani s nem is fogja ezt papjainak sem megengedni: nem fog egy magyar gyermeket sem megkeresztelni, sem halottat eltemetni s nem is fog ezekre másnak hatalmat adni, kivévén azt az egyetlen esetet, ha valaki a románok közül magyar asszonyt vagy szüzet vesz feleségül és az kivánná, hogy oláh pap eskesse össze. Ha valakiről úgy találtatnék, hogy e feltételeket vagy egészben, vagy részben megszegte, azt első izben meg fogja büntetni 6 magyar forinttal, másodízben 12-vel és ha harmadízben is elköveti, le fogja tenni papi hivatalából.

15. Ezeken kivül is mindenben és mindenkoron hű marad hozzánk; jóakarója lesz a mi jóakaróinknak és ellensége a mi ellenségeinknek. Évi adóban pedig az eddigi régi szokás szerint fizet a mi fiskusunknak harminczkét czoboly- és négy hiúz-bőrt.

Ez utasítások 2. pontja azt mondja, hogy az uj püspök megigéri, hogy elfogadja az elébe adott kátét, t. i. azt a kálvinista kátét, melyet Rákóczi György 1642-ben Gyulafehérváron kinyomatott. Ez a kálvinista káté kapcsolatban Ilie Joreste püspökségből való letételével, az oláh vajdaságokbeli orthodox főpapság körében rendkivül erős reakcziót támasztott Rákóczi kálvinizáló törekvései ellen. E reakczió élén Varlaam jassy-i metropolita állott, ugyanaz a Varlaam, ki a püspöki hivatalából letett Ilie Jorestenek ajánló levelet adott a moszkvai czárhoz. Mint a kálvinista káté ellensulyozására kiadott orthodox kátéja előszavában maga beszéli el, Havaselföldén Basaráb Máthé fejedelem udvaránál időzve, Udriște Nasturel logofetnél egy román nyelven nyomott kis könyvecskét látott, melyet közelebbről megtekintvén, meggyőződött róla, hogy ez a keresztény kátének nevezett könyvecske, a kálvinista káté, melyet „sok, lelki halált előidéző méreggel találtam tele, a mely, Isten előtt tanusitom, nagy megbotránkozást idézett lelkemben elő s a melyért szinodust hivtam össze mindkét ország részéről. . . . . . Kötelességemnek tartottam azért felelni és kimutatni a helytelen-

séget, a rosz magyarázatot, melyekkel a Szentírást meghamisítják." [1])

A szinodus össze is jött Varlaam hivására. Résztvettek abban a két oláh vajdaság püspökein kivül a konstantinápolyi patriárka küldötte és Moghila Péter kiewi metropolita is. A zsinat eredményeképen elhatározták a püspökök, hogy egy orthodox szellemben irott anti-kátét adnak ki a Rákóczi-féle kálvinista káté ellensulyozására. Ez anti-katekizmus kiadását Varlaamra bizták, kinek Előszavával is jelent meg a moldovai vajda udvari nyomdájában. Ez anti-kátéra az erdélyi kálvinisták nemcsak a kálvinista káté 1656-ki második kiadásának Előszavában feleltek, hanem külön is *„Scutulŭ cathichismului cu respunsŭ din Scriptura Sânta, împotriva respunsului a doue ţeri fară Scriptura Sânta"* czim alatt. [2])

Rákóczi tényleg a Bethlen Gábortól tervezett nyomdát fel is állitotta Gyulafehérvárott. 1638-ban idegen országokból nyomdászokat hozatott és Gennadie vagyis Brádi György püspök az 1580-ban Brassóban kiadott Cazaniát ujra ki akarván adni, 1638-ban Oláhországból egy Dolra Péter nevű oláh nyomdászt hivott be. A fejedelemtől engedelmet kért e Cazania kinyomatására. A fejedelem a kért engedelmet megadta s a püspök bele is fogott a mű nyomtatásába, de nem végezhette be, mert időközben meghalt. A Cazania ez ujabb kiadása azonban csakhamar megjelent (1641.) ez akadályok ellenére is. 1648-ban jelent meg Simonovics Stefan felügyelete alatt az Uj testamentum román fordítása, és pedig, mint e fordítás Előszavában el van beszélve, Rákóczi György erdélyi király ösztönzésére, parancsára és költségére, [3]) nyomatva Ő nagyságának nyomdájában. „Ebben a könyvben ritkábbak a szlávizmusok, sőt találhatók benne egyes neologismusok is. A forditó mintegy sejtetni látszik velünk, hogy szándékosan írt oly nyelven, mely általánosabban el volt terjedve a románok között, mert más-

[1]) *Sinkai:* Chronica românilor. T. III. 71. lap.

[2]) *Melchisedec*: Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismulu. 71. l.

[3]) „Az mely oláh pap az Uj Testamentumot oláh nyelvre fordította, adass 50 forintot neki, posztót egy dolmánynak valót, de azt is püspök uram kezében adasd édesem" — írja Rákóczi nejének 1644. aug. 27-én.

képen nem értették volna meg kivétel nélkül. E czélból Simon István csak oly szavakat használt, melyek járatosak voltak mindenütt, azt írván, hogy „a szavaknak olyanoknak kell lenniök, mint a pénznek. A mint a pénzek közül csak azok a jók, melyek minden országban járnak, úgy a szavak közül is csak azok a jók, melyeket mindenütt megértenek.“ [1])

A mit I. Rákóczi György megkezdett, azt fia II. Rákóczi György is folytatta. Simonovics püspök 1651-ben halt meg s utóda Dániel lett, a ki azonban, nem tudni mi okból, elhagyta a püspöki széket és Havaselföldére ment át. Utódává Brankovics Szávát tette II. Rákóczi György 1656. deczember 28-án kelt megerősítő diplomájával, a mely diplomában a nevezett püspököt felhatalmazza, hogy „törvényes jövedelmeit huzhassa, hogy legyen miből fedeznie a nemzeti nyelven nyomandó könyvek költségét és fentartania az iskolákat.“ Ime tehát minden ismeretes fejedelmi okiratból, melyekkel eddigelé a két Rákóczi az ujonnan választott oláh püspököket megerősíti, vagy nekik instrukcziókat ád, kitünik, hogy mennyire szivökre kötötték e püspököknek a román könyvek nyomtatását és a román iskolák tartását és még sem volt a román történetirók felfogása szerint a románságnak engesztelhetetlenebb ellensége a két Rákóczinál és tanácsadó papjaiknál, Gelejinél meg Csulai György püspököknél.

Az a 45 év, mely Bethlen Gábor trónra lépésétől (1613) II. Rákóczi György bukásáig (1658) eltelt, méltán nevezhető az erdélyi fejedelemség fénykorának. E fejedelemség Bethlen és a Rákócziak kiválóan ügyes politikája következtében nemcsak szerepet játszott az európai nemzetközi bonyodalmakban, hanem belső konszolidácziója is egyre jobban előre haladt. Mihály vajda és Básta korszakát a nyugalom, a vagyonosság és a jólét korszaka váltotta fel. „A munkás ember munkája biztos hasznának örülhetett, az úri nép nyugodtan gazdálkodott; bor, búza bőségben volt, a méneseknek, szarvasmarha-csordáknak, juhnyájaknak se szere — se száma; fölszaporodott az arany és az ezüst, a sok drága mívű ékszer, fegyver, lószerszám, a melyek-

[1]) *V. A. Urechia:* Schiţe de istoria literaturei române P. I. 131. l.

ből muzeumainkban ma is sok látható. Egyre-másra épültek a szép uri paloták, templomok, iskolák; fejedelmi könyvtárak keletkeztek. Gyulafehérvár mellett Munkács, Tokaj, Sárospatak (a Rákóczi-család magyarországi birtokai) fényes fejedelmi székhelyek lettek, a hol tősgyökeres magyar élet folyt, magyar szokások, erkölcsök uralkodtak, magyarul írtak, társalogtak és ez uton a finom társalgásnak hajlékony nyelvévé csiszolódott a magyar szó. Még az idegenek is csak igy érintkezhettek az erdélyi udvarral, mint azt a százával ránk maradt levelek is bizonyítják, miket török nagyvezérek, miniszterek, oláh és moldovai vajdák, tatár khánok az erdélyi fejedelmekhez hivatalosan magyarul írtak." [1])

Hogy ennek a megszilárdult magyar állami és míveltségi életnek micsoda jótékony hatása volt a románság nemzeti nyelven való művelődésének felébresztésére, azt a megelőzőkben láttuk. Mig a schellenbergi ütközettől egész Bethlen trónra lépéséig az oláh vajdaságok fejedelmei az erdélyi politika folyására egyszer német, máskor török érdekben irányt adóan avatkoztak be, addig Bethlen trónralépésétől kezdve a viszony egészen megváltozott. Bethlen uralkodásáról beszélve, láttuk, hogy őt az oláh vajdák uroknak és protektoruknak tekintik s ő mint ilyen avatkozik bele a vajdaságok dolgaiba. A két Rákóczi alatt ez a viszony még jobban kidomborodik.

Mikor I. Rákóczi György trónra lépett, akkor Havaselföldén Leon vajda uralkodott. Ez rettenetesen zsarolta a népet és a boérokat. Egynéhányan a boérok közül Basaráb Máté vezetése alatt zsarolásai elől Erdélybe Rákóczihoz szöktek és itt a fejedelem szolgálatába állottak. Leon vajda attól félt, hogy Basaráb Máté, mint trónkövetelő haddal fog Havaselföldére visszatérni s azért négy izben küldött Rákóczihoz követséget, hogy küldje vissza a menekült boérokat, esküvel igérvén, hogy nem fogja őket bántani. I. Rákóczi nem hallgatott Leon vajda esküdözésére, hanem segédcsapatokat adván Basaráb Máténak, beküldötte Havaselföldére, hogy Leont kergesse el és foglalja el a trónt. Máté a magyar segédcsapatokkal s a Leon ellen fel-

[1]) *Varga Ottó:* Magyarország története. Budapest, 1895. 617. l.

kelt boérokkal megverte Leont, kit időközben, meghallgatva a boérok panaszait, Konstantinápolyban is trónvesztettnek nyilvánitották. Igy aztán Máté vajda minden akadály nélkül elfoglalhatta Havaselföldé vajdai székét. Máté vajda nem is lett háládatlan soha, mert egész élete végéig hű és buzgó szövetségese maradt a Rákócziaknak.

Nyugodtan azonban még sem uralkodhatott, mert kemény és kitartó ellenfele támadt Vasilie Lupu moldovai vajdában, a kivel már akkor nagy ellenségeskedésben élt, mikor még mind a ketten csak a havaselföldi vajda udvari emberei voltak. Ez nagyon vágyott a havaselföldi trónra és Konstantinápolyban mindent elkövetett, hogy ezt adják neki és engedjék meg, hogy a moldovai fejedelemséget átruházhassa idősebb fiára, Jónra. Megnyervén magának pénzzel a nagyvezért és a Kizlar agát, engedélyt is kapott, hogy Mátét székéből kivethesse. Egyuttal nemcsak Mehemet szilisztriai basát utasították, hogy legyen készen Lupu megsegítésére hadaival a Dunán átkelni, hanem I. Rákóczi György is parancsot kapott, hogy Luput vállalatában tekintélyes sereggel támogassa.

Igy I. Rákóczi kénytelen volt legjobb szövetségese, Máté vajda ellen azt a Luput segiteni, kiről tudta, hogy neki se jó barátja. Kemény Jánost és Tholdalaghi Mihályt küldötte Moldovába mintegy 8000-nyi székely haddal Lupu segítségére. E közben azonban a szultánnak az ázsiai csatatéren szüksége levén Mehemed seregére, a Duna mellől visszahivta. Kemény János felhasználva ezt az alkalmat, a két oláh vajdát kibékítette egymással. E békéből Rákóczinak is haszna lett, mert a vajdák egy szövetségi szerződést irtak alá és magokat arra kötelezték, hogy Rákóczinak évenként 2500—2500 aranyforintot s egy lovat küldenek ajándékba, mig viszont Rákóczi teljes védelmet igért neki.

Ez a béke azonban a két vajda között csak ideiglenes fegyverszünet volt, mert Lupu tervéről, hogy a két vajdaságot egymással egyesitse, sehogy sem akart lemondani. Mikor Mehemed szilisztriai basa kajmekámmá lett, erre meg is jött a kedvező alkalom. Lupu sűrün izengetett a portára, hogy Máté és Rákóczi közösen szándékoznak fellépni a porta ellen, ha a

szultán hatalma vissza nem riasztja őket. Addig irkált és izengetett, mig a portán Mátét letették a vajdaságból és helyébe Lupu fiát tették vajdává. A parancs végrehajtásával Luput, a tatár kánt és a szilisztriai basát bizták meg, Rákóczinak pedig megparancsolták, hogy semmi szín alatt se merjen segítséget adni. Rákóczi e miatt nem is mert nyiltan Máténak segítséget adni, de midőn hírét vette, hogy Lupu háromezer főnyi tatár csapattól támogatva, Máté ellen indult, Kapronczay Györgyöt egy lovas-csapattal Máté segítségére küldötte. E csapat hadi jelvények nélkül volt beosztva Máté seregébe, mely Lupu hadát 1639 deczember 3-án teljesen tönkre tette. Ekkor Rákóczi a két vajda között ujra békét eszközölt s miután a szultán is meggyőződött róla, hogy Máté jól felszerelt hadával nehéz elbánni, a békét maga is jóvá hagyta.

Az oláh vajdák nemcsak az adót fizették meg, hanem 1644-ben, mikor I. Rákóczi Ferdinánd ellen megkezdette hadjáratát, segélycsapataikat is pontosan elküldötték táborába.

Élete vége felé történt, hogy a lengyel trón megüresedett. I. Rákóczit Mikes Mihály, a kurlandi herczeghez küldött követe azonnal értesítette erről és I. Rákóczi az időt és körülményeket egyformán alkalmasoknak látta arra, hogy a lengyel koronáért fellépjen, annyival is inkább, mert előzetesen a lengyel dissidensek vezérével, Radziwil herczeggel folytatott munkácsi tárgyalások alapján jövendő lengyel királyul az ő személye volt kombináczióba véve. Rákóczi azonban a lengyel koronát nem magának, hanem kisebbik fiának, Zsigmondnak szerette volna megszerezni. Lengyelországba küldött követeinek meghagyta, hogy eleinte az ő jelöltségét emlegessék ugyan, de titokban arra igyekezzenek személyes jóakaróit megnyerni, hogy szavazatukat fiára, Zsigmondra adják.

De Radziwilnek és a lengyel dissidenseknek támogatásával nem elégedett meg, hanem számításába a kozákok hetmanját, Chmelniczky Bogdánt is bevonta. De hogy e czélját elérje, előbb Lupu moldovai vajdával kellett megegyezésre jutnia. A közvetítő köztük Radzivil herczeg volt, ki Lupunak egyik leányát birta nőül. Lupu második leányát, hogy magát minden eshetőség ellen biztositsa, már előzetesen Rákóczi ifjabbik fiának, Zsigmondnak

szánta nőül. Mihelyt Lupu meghallotta a lengyel király halálának hírét, azonnal elküldötte Rákóczihoz főlogofetjét, Stefán Gheorgitzát. A vajda küldöttjének megbizatása volt a vajda közbenjárását a lengyel trón megszerzésére vonatkozóan felajánlani s egyuttal javaslatba hozni azt is, hogy Zsigmond herczeg vegye nőül leányát. A leány szép volt. A fejedelemasszonynak és bizalmas embereinek tetszett is a terv. A fejedelmet inkább csak politikai tekintetek birták rá, hogy a házasságba beleegyezzék, mert azt hitte, hogy ily módon megnyerve magának Lupu vajda szövetségét, Chmelniczky Bogdán kozák hetman támogatását is biztosítani fogja. A továbbiak elintézésére bizalmas emberét, Kemény Jánost küldötte Jassyba. Ily készülődések közepette érte halála 1648. október 4-én.

A fejedelem halála s a II. Rákóczi György trónfoglalásával járó dolgok egyidőre félbeszakították a Lupu vajda leányával való házassági tervezgetéseket. Később politikai tekintetek okozták, hogy e tervek elejtett fonalát ujra felvették. II. Rákóczi atyja nyomdokain indulva, a lengyel királyságot öcsesének a kozákok támogatásával akarta megszerezni. E házasság biztosította volna Lupunak benső és megbizható szövetségét a Rákóczi-háznak, a mi a kozákokkal való tárgyalásokra vonatkozóan is kiváló fontosságú volt. Moldova fekvésénél fogva közvetítő szerepre volt utalva Erdély és a kozák föld között. De a házasság révén Radziwil herczeg is, Lupunak veje és a Rákóczi család barátja még szorosabb kötelékkel fűződnék hozzájuk. Lupu vajda leányát, Irént már el is hozatta Konstantinápolyból, hol kezes gyanánt időzött és mindenki, a ki látta, egyhangulag azt irta és mondotta róla, hogy nagyon szép leány.

Hogy e házasság a Rákóczi-családra nagy fontosságú, azt általánosan elismerték. Kemény János, a család leghívebb és bizalmasabb tanácsadója a legmelegebben ajánlotta. „Emlékezhetik nagyságod — irta Zsigmond herczegnek — én mindenkor azt javallottam, ne csak paraszt módon a szaporodásra, avagy papi módon a jámbor együgyü életre, hanem az ok is meg lévén, terjeszkedésre és erősödésre is nézne nagyságod a házasság dolgában.“ Maga Lupul vajda is óhajtotta e házasságot és a

fejedelem követét, Borost, szivesen fogadta, sőt Zsigmondnak leánya arczképét is megküldötte.

Zsigmond azonban nagyon babaszerünek találta a moldovai kisasszonyt, de meg kifogást is tett környezete ellen. Egyszóval, a protestans puritanismusban felnevelkedett Zsigmondnak nem tetszett Iréne herczegkisasszony háremhölgyszerü külseje. A hevesebb vérű és világiasabb gondolkozásu György fejedelmet boszantotta öcscsének e puritanismusa s vonakodásáért hozzá irott levelében heves szemrehányásokat is tesz neki: „Hiszen fejedelemről s nagy fontosságú dologról van szó; egy hatalmas fejedelemről, a ki nem szeretné, nem tudom miféle vén banya hatalma alá adni leányát. A vallás, erkölcsök, ruházat és több effélék reformálása nagyságod eszélyességére van bizva. Ha szépen, okosan bánik vele, meg lesz minden; ha hidegen és éretlenül, barátait is elijeszti. Bizony jól tenné nagyságod, ha megtanulna oláhul.“

Hosszas tárgyalás és huzódás után a dolog mégis annyira előre haladt, hogy az özvegy fejedelemasszony és Zsigmond részéről követség ment be Moldovába Iréne kezét megkérni. Boros, Sebesi és Horváth György voltak a megbizottak. Mind a három könnyű vérű, mulatni szerető ember volt, de különösen Horváth György. Ugy látszik, a leánykérők egy kissé alkalmatlanul viselték magukat, ugy hogy Lupunak egészen elvették a kedvét a házasságtól. A dolognak utoljára is az lett a vége, hogy Lupu azon ürügy alatt, hogy: „az ő papjaik tilalmazzák, hogy más valláson levőnek ne adná,“ megtagadta Zsigmondtól leánya kezét. [1])

Lupu vajda e határozatának azonban politikai oka is volt. Időközben a kozákok és lengyelek kibékültek s Lupu azt hitte, hogy érdekeit sokkal jobban biztosítja, ha leányát valamelyik lengyel főnemesnek adja nőül. „De az isten is megbünteté Luput érette — mondja Kemény János Önéletirásában [2]) — mert leányával nem kereskedheték akaratja szerint, kit Lengyelország-

---

[1]) *Szilágyi Sándor*: Felső-vadászi Rákóczi Zsigmond. Budapest. — 1886. 115. l.

[2]) Kemény János Önéletirása. 485—86. l.

ban is nagy emberek kéretnek vala. Mert ottan hamar az tatár becsapván országába, noha láttatik vala portán nagy kedvességünek lenni, igen megrablá s maga is erdőkre alig szabadulhata. Megsarczolván a tatárok és azok visszatérvén, nem telheték egy heti, az kozák nyomába jövén s az is megsarczoltatá s kételenségből velek való megbékülésének alkalmatosságával, leányát az Bogdán Chmelniczky öregebb fiának, Timusz nevűnek kelle igérnie s aztán megadnia."

E nem sikerült házassági terv következménye Rákóczi és Lupu egymástól való elidegenülése lett, mely a későbbi események folytán nyilt ellenségeskedéssé fajult.

Történt ugyanis, hogy János Kázmér lengyel király háborúba keveredett a tőle elszakadni akaró kozákokkal, kiknek hetmanja, Timusz, Lupunak veje volt. Rákóczi Bethlen János követével segítséget ajánlott fel a lengyel királynak és 1652-ben Mikes Mihály vezetése alatt tényleg fegyveres csapatot is küldött a lengyelek táborába. Lupu e segítségadás miatt nagyon megharagudott Rákóczira s ennek magyarországi ellenségeivel kezdett alkudozni, hogy valami „zeneboná"-t támasszon. Viszont Rákóczi udvarában több, Lupu üldözései elől menekült boér időzött, kik nem szüntek meg a fejedelmet Lupu ellen háborúra ösztökélni. Az elégületlen boérok élén Stefan Gheorgitza nagy logofet állott, ki Máté havaselföldi vajdával is alkudozott Lupu megbuktatására. Rákóczi számot vetve a körülményekkel, 1653 tavaszán Boros Jánost egy nagyobbacska előcsapattal Moldovába küldötte, a kit csakhamar követett néhány ezer emberrel Kemény János is, az erdélyi hadak fővezére.

Lupu a Kemény hadai és a fellázadt boérok elől vejéhez, Timusz kozák hetmanhoz szaladt segítségért. Távollétét Kemény arra használta, hogy Stefan Gheorgitza nagy logofetet vajdává tette. Ezalatt azonban Lupu Timusz kozák hadainak kiséretében visszatért és Borost Foksánnál, Keményt pedig Koprinkánál megverte. A magyar hadak csatavesztése után Stefán Gheorgitzának másik szövetségese, Máté vajda ellen indult. Máté azonban Finta mellett, támogatva Stefan Gheorgitzától és a magyar segélycsapatoktól, fényes győzelmet aratott Lupun és Timuszon.

Értesülvén Rákóczi hadai megveretéséről, személyesen ment le a Barczaságba és a lengyeleket is felszólította segítségadásra. A lengyelek Lubomirszky vezérlete alatt éjszakról nyomultak Moldovába, nyugatról pedig Petki székelyei. Ezek egyesülve Stefán Gheorgitza hadaival, Sirca-nál Luput és Chmelniczky Timuszt tönkreverték. Lupu Ukrainába szaladt, Chmelniczky Timusz pedig anyósával, feleségével és sógorával Szucsávába zárkózott, a hol egyuttal a vajda kincstára is el volt helyezve. Mikor ősz táján Kemény János is megérkezett csapataival és tetemes számu tűzérséggel, a vár feladta magát. Luput pedig ez alatt a vele szövetkezett tatárok, Szucsava elfoglalásának hirét vevén, lánczokba verték és Konstantinápolyba küldötték.

1654-ben Rákóczi hű szövetségese, Máté havaselföldi vajda meghalt. Utóda az ő pártfogoltja, Konstantin Serban Basarab lett. Alig lépett a trónra, a szemények (seimen), e rácz, bolgár, magyar és albán zsoldosokból álló fejedelmi sereg, — kik Máté vajda alatt is többször fellázadtak, azon ürügy alatt, hogy a vajda nem fizeti zsoldjukat pontosan, most is fellázadtak és az elégületlen boérokkal egyesülve Heriza spatart tették vajdává. Konstantin Serban II. Rákóczihoz és Gheorgitza Stefan moldovai vajdához fordult segitségért. Rákóczi 1655 junius 24-én Oláhországba vonult és Plojestinél ütött tábort, ott akarván Gheorgitzát megvárni. A szemények azonban junius 26-ikán egy forró nap déli óráiban, mikor az egész tábor semmit sem sejtve, sátraiban pihent, Rákóczi seregét körülfogták és megrohanták.

A veszedelem nagy volt, de Rákóczi lelki ébersége nemcsak a katasztrófát akadályozta meg, hanem a magyar sereg számára fényes diadalt is biztositott. Több mint 1000 szemény maradt a csatatéren és maga Heriza is fogságba esett. Ekkor Konstantin vajdát II. Rákóczi vajdai székébe visszahelyezte s miután az nemcsak hűségi oklevelet adott ki, hanem az elődeitől fizetni szokott 2500 aranyat is 3000-re emelte, a két oláh vajda kiséretében magával hozva Herizát, 33 ágyut és 55 zászlót, visszatért Erdélybe és Gyula-Fehérvárra valóságos diadalmenettel vonult be.

A két oláh vajda hűbérese volt, mikor a svéd királylyal megegyezett Lengyelország felosztásán s a kozákokkal szövetséget kötött a lengyelek ellen viselendő háborúra. 1657. január 18-án indult el a két oláh vajda segédcsapataival együtt, a 40 ezernél többre menő erdélyi hadsereg II. Rákóczi személyes és Kemény János fővezérlete alatt Lengyelország ellen. Átkelvén a Kárpátokon, a kozák hadakkal egyesülve nyomult az erdélyi had Lengyelország belsejébe. Márczius 28-án Krakó alá érkezett, hol egyesült Károly svéd király hadaival. Most már bizonyosnak látszott, hogy az erdélyiek és a svédek felosztják Lengyelországot. És a porta, a mely eddig sem jó szemmel nézte Rákóczi önállóságának és hatalmának növekedését, épen ezt nem akarta. Nem akarta, mert tudta, hogy ily módon Erdély ereje annyira megnövekszik, a mennyi erő egy vazall állam részéről a porta souverainitására csak veszedelmes lehet. Parancsot küldött tehát Rákóczinak, hogy azonnal térjen vissza és miután Rákóczi nem engedelmeskedett a parancsnak, a tatár kánt ellene és a lengyelek segitségére küldötte.

A Habsburgok érdeke ezuttal találkozott a törökökével s ezért I. Leopold atyjának, III. Ferdinándnak Kázmérral kötött szövetségét megujította s 16.000 harczost igért, hogy Lubomirszki annál sikeresebben pusztíthassa Rákóczi magyarországi birtokait. De a legnagyobb csapás mégis akkor érte Rákóczit, mikor a Habsburgok ösztönzésére a dánok Svédországot haddal támadták meg és a svéd királyt arra kényszeritették, hogy erdélyi szövetségeseit magokra hagyva, országa védelmezésére visszatérjen. A tatárok támadása miatt a kozákok is kénytelenek voltak tőle elválni. Röviden, a nagy diadallal kezdett háború azzal végződött, hogy a fejedelem kénytelen volt, csakhogy életét megmentse, seregét Kemény János vezérlete alatt hátrahagyva, egyedül térni vissza Erdélybe.

A Kemény János vezérlete alatt Lengyelországban visszamaradt sereg tatár fogságba esett. Alig érkezett haza a szerencsétlen fejedelem, a szultán parancsa is megérkezett az erdélyi rendekhez, hogy II. Rákóczit tegyék le a fejedelemségről és „mást, Erdélyországnak használatára alkalmatosat válasszanak." Ugyanekkor a tatár kán is tudatta, hogy ha a parancsnak nem

engedelmeskednének, az ő hadai is készen állanak a beütésre. A rendek november 1-re Gyulafehérvárra összehivott országgyülésükön a szultán parancsának engedelmeskedtek, bár kijelentették, „hogy igyekezni fognak a portát, a kánt, a vezéreket megengesztelni, s ha ez sikerülne, vissza is fogadják őt", — fejedelemmé Rhédei Ferenczet választották.

XI.

Brankovics Száva.

Rhédei, Barcsai, Kemény János fejedelemsége. Kucsuk basa Apaffyt teszi fejedelemmé. A nagy-szőllősi csatavesztés. Apaffy árnyék fejedelemsége. Az erdélyi fejedelmek e zavaros idokben sem szünnek meg gondoskodni az oláh papság anyagi helyzetéről. Barcsay és Apaffy ide vonatkozó intézkedései. A román irók ezeket Brankovics Száva befolyásának tulajdonitják. Ez intézkedések a viszonyok és az erdélyi fejedelemség kulturális hivatásának eredményei voltak. Brankovics Száva egyénisége és élettörténete. Öcsésének, Brankovics Györgynek diplomácziai szereplése. A két Brankovics oroszországi utazása. Tofeus hatalmi törekvései. Küzdelem Brankovics és Tofeus között. A Béldi-féle mozgalom és a Brankovicsok részvéte. Ez megkönnyíti Tofeusnak Brankovics ellen való akczióját. Brankovics Szávát pörbe fogják és elitélik. Cserei czélzatos elbeszélése, mint a különféle mende-mondák forrása. Klein Sámuel elbeszélése. Mi a czéljok az ilyen koholmányoknak? Brankovics György elfogatása és szabadon bocsáttatása. Kantakuzeno Serbanhoz megy, kit interventióra kér fel. Érintkezése Csáky Lászlóval és Paskó Kristóffal. Apaffy Brankovics Szávát szabadon bocsátja. Nem igaz, hogy lefejeztette volna. Apaffy igyekszik hazahivni Brankovics Györgyöt is, de ez nem jön. Brankovics György, mint politikai szédelgő. Viszonya a bécsi udvarhoz. Elfogatása. A tényekből megitélhető, hogy Brankovics Szávát sem a gör. kel. vallás mártirjának, sem pedig a románismus hősének nem lehet tartani. Gör. kel. vladikák Száva letételétől a vallásos unióig.

Rhédei Ferencz maga is csak átmenetinek tekintette fejedelemségét és midőn látta, hogy Rákóczi nem nyugszik meg sorsában, a trónról lemondott és átadta Rákóczinak, ki időközben mindent elkövetett, hogy a törököt megengesztelje. A török engesztelhetetlen maradt és Köprili Mohamed nagyvezért Erdélybe küldötte, hogy Rákóczit vesse ki székéből. Köprili, miután hadai az országot pusztasággá tették, Barcsay Ákost tette fejedelemmé és pedig az országra nézve oly sulyos feltételek mellett, melyekről előre lehetett látni, hogy az ország nem fogja teljesíthetni. A török eljárásából kitünt, hogy Erdélyt önállóságától teljesen meg akarja fosztani. Lengyelországot akarta elfoglalni, de hogy ezt megtehesse, szüksége volt Erdély teljes leigázására.

Mig Barcsai a roppant portai adók behajtásával foglalkozott, addig Rákóczi visszatért, Barcsait elüzte és a török ellen Leopoldtól segitséget kért. Zrinyi Miklós melegen szólalt fel mellette, kérvén, hogy ne hagyják elveszni Erdélyt. A bécsi udvari tanács azonban örült annak, hogy a török „a felkelések tanyáját", Erdélyt megpuhítja és nem segítette meg Rákóczit, ki kénytelen volt csekély hadával minden külső segítség nélkül Gyalu és Kolozsvár között Szejdi Amhát basa seregével megütközni. A csata elveszett s maga Rákóczi is súlyosan megsebesült. A vesztett csata után Nagy-Váradra menekült, hol sebeiben meg is halt.

A török azonban a fenesi diadallal nem elégedett meg. A kedvező alkalommal élve, Nagy-Váradot is elfoglalta. Ez már mégis erősebb megpuhítása volt Erdélynek, „a felkelések ez örökös tanyájának", mint azt Bécsben óhajtották s ezért örömmel támogatták Kemény János fejedelem jelöltségét, mint olyanét, ki Erdély önállóságát a magyar király fenhatósága alatt akarta visszaállítani. Kemény János Barcsait megverte, elfogatta és több hívével együtt megölette. Hasztalan volt, mert a török Kucsuk basát ujra Erdélybe küldötte s ez Apafi Mihályt tette fejedelemmé. Keményt Montecuccolinak kellett volna megsegítenie. De ez a „ráklábon járó" német hadvezér Erdély határáról visszatért, magára hagyván Kemény Jánost, ki január 23-án Nagy-Szőllősnél megütközött Kucsuk basával, de az ütközettel együtt elvesztette életét is.

A török szultán haragja II. Rákóczi György két szövetségesét: a havaselföldi és moldovai vajdákat sem kimélte. Mindkettőjöket letette a trónról. Stefan Gheorghitza moldovai vajda helyébe Gheorghe Ghica-t, Constantin Serban havaselföldi vajda helyébe pedig Mihnea Radut tette. Igy végződött szomoru katasztrófával II. Rákóczi György az a vállalata, melyiknek czélja, az erdélyi fejedelmek aranyos álmának, az Erdély, Havaselföld, Moldova és Lengyelországból álló keleti birodalomnak vagy mondjuk, protestans Dáciának megvalósítása volt. Talán egyetlen erdélyi fejedelem sem állott ez aranyos álom megvalósulásához oly közel, mint II. Rákóczi. De viszont egy sem bukott akkorát, mint ő s vele együtt az ország, mely Apafi idején egykori fényének

csak árnyéka volt; alig több és tekintélyesebb a porta előtt s a nemzetközi diplomácziában, mint az oláh vajdaságok. „Isten a tanuságunk — irja Wesselényi nádor egyik levelében — hogy szánakozással olvastuk Apafi levelét, ki maga meztelen levén, kincseket igér másoknak. Vajjon mi szabadsága van magának is Erdélyben — hol egy pár jó karmazsin csizma elviseléséig hét fejedelem váltotta fel egymást? . . . Kedves nemzetem! Tudod mi várna rád a török uralom alatt? Előbb kiszivnák zsirodat, aztán a kik most méltóságos, nagyságos, főtisztelendő, nemes, nemzetes, okos czimet viselnek, azokat igy szólítanák a hódolat után: te N. N. disznó lélek, beste lélek, hódolt jobbágy, hagyjuk, parancsoljuk: tedd ezt, tedd azt és ha arra a napra itt nem leszesz, az anyád édes szopta teje is keserűvé válik a szádban!" — Vajon lehetne-e hívebben és találóbban jellemezni az erdélyi állapotokat II. Rákóczi György bukása után? —

Inter arma silent musae — szokták mondani; de azért bármilyen zavaros is volt Barcsai Ákos uralkodása, talált mégis időt a román papság állapotával való foglalkozásra. Alkalmul erre neki Brankovics vladika kérése szolgált, ki a havaselföldi és moldovai vajdáknál ügyét több izben eredményesen közvetitette. 1659. márczius 15-én Beszterczéről keltezve egy oklevelet adott ki, melyben azt mondja: látván a román papság állapotát és megismervén, hogy alig felelhet meg hivatása követelményeinek azon terhes szolgálmányok teljesitése miatt, melyeket a dézsmák, kilenczed és más egyebek fizetése vállaira rótt, Brankovics püspöknek kérelmére a fejedelmi kincstárnak fizetendő összes tizedtől felmenti a román papságot.

Bár Barcsai fejedelemsége csak epizodszerü volt s uralkodását Kemény János és hivei törvénytelennek is tekintették, azért a román papságra vonatkozó rendelkezését érintetlenül hagyták. Sőt 1663-ban Apafi Mihály még tovább is ment. A Barcsai-féle szabaditéklevél a bor és szőlő dézsmától elfeledte felmenteni a román papokat. Apafi ez oklevelében úgy segít a dolgon, hogy a román papoktól birt szőlőhegyeket nemesi birtoknak jelenti ki s mint ilyeneket minden tizedfizetés alól kiveszi (Vineas Nobilitandas duximus, prout eas Nobilitamus praesentium per vigorem). Minekutána szőlőbirtokos

nagyon kevés román pap volt, ez intézkedéssel a román papság anyagi helyzetén nagyon kevéssé volt segítve, ezért 1673. deczember 20-án a román papságot nemcsak saját birtokuk, hanem az egyházi földek után járó mindennemü tizedtől is felmenti, fizessék azt akár a kincstárnak, akár pedig a szászok földén a szászoknak. Mint az erről kiadott oklevél szavai mondják, felmenti saját jószántából és kegyes elhatározásából azért, hogy a szegény oláh papságnak a megélhetést könnyebbé tegye, hogy ez az Isten segedelmével a nép lelki üdvösségére és épülésére mentől inkább hivatásának élhessen. Mikor pedig azt tapasztalta, hogy vannak többen, különösen a szász papok között, kik e fejedelmi rendelet ellenére is tizedet követelnek a román papságtól, 1676. augusztus 12-én ujra megparancsolta a három nemzet tisztviselőinek és a szász egyházi hatóságoknak, hogy a román papság e kiváltságát megsérteni senki se merészelje.

Midőn Brankovics visszatért oroszországi utjából és „észrevette azokat az üldözési terveket és az egyházi előjogok többszörös megsértését, melyet hosszas távolléte alatt a vakbuzgó reformatusok kovácsoltak — írja Hurmuzaki [1]) — ő és papsága sürgető kérvénynyel fordúlt Apafihoz, védelmet és segitséget kérve. Ez aztán 1675. deczember 30-ról valóságos védőlevelet bocsátott ki, melyben megparancsolta országa minden hatóságának és polgárának, hogy a görög egyházat a görög püspök és klérus hatósága alól elvonni senki se merje megkisérteni, sőt ellenkezően, igyekezzék azokat a kiváltságokat, melyeket ez egyháznak az ország eddigi fejedelmei adtak, sértetlenül megőrizni. Egyuttal azt is megparancsolta, hogy azt az egy forintot, melyet a papok fejenként tartoztak a püspöknek fizetni, a püspöktől elvonni senki se merészelje."

Mindezekből az intézkedésekből világosan kitetszik, hogy az erdélyi kormányzat azért igyekezik javítani a román klérus helyzetén, hogy ezen az uton megnyerje a maga terveinek. Mihelyt a reformáczió ráirányozza az erdélyi fejedelmek figyelmét az oláhokra, azoknak első teendőjök a gör. kel. román egy-

[1]) *Hurmuzaki*: Fragmente zur Geschichte der Rumänn. II. k. 6. l.

házat Erdélyben szervezni és igy a románságot egyházilag egy önálló erdélyi gör. kel. román egyház segítségével a havaselföldi gör. kel. hierarchia hatalmi köréből elvonni. Először a püspökséget szervezik, mert azt hiszik, hogy egyedül a püspök is elégséges lesz arra, hogy az oláhok reformácziója keresztülvihető legyen. A gör. kel. román püspökség Báthori Zsigmond, Báthori Gábor, Bethlen Gábor és a két Rákóczi fejedelemsége alatt szervezkedik bizonyos tekintetben közjogilag is.

Mihály vajda, leghivebb ágensei az oláh papok iránt nem volt egészen háládatlan. Országgyülési végzést hozatott, mely a román papságot minden tizedfizetés és személyökben minden jobbágyszolgálat alól felmentette. Mihály ez intézkedését, természetesen mint érvénytelent, az erdélyi rendek Mihály halála után hatályon kivül helyezték, de azért nem volt még sem minden hatás nélkül arra, hogy a román papság helyzetén lassanként az egyes fejedelmek könnyítsenek. Már Báthori Gábor belátta, hogy az erdélyi magyar állam érdekei nemcsak azt parancsolják, hogy az oláh papság káros irányú hatása ellen a léczfalvi országgyűlésen hozott határozatokhoz hasonló palliativ és coercetiv intézkedések tétessenek, hanem azt is, hogy a román papság anyagi és társadalmi helyzetének javitásával az állam czéljainak jóindulatú aktiv szolgálatára megnyeressék. Ezért könnyit ő említett 1609-ki rendeletével az oláh papság terhein. Bethlen s a két Rákóczi is követik példáját, mig Apaffynál már e tendenczia öntudatosan mutatkozik.

Ha az erdélyi magyar állam valami módon a Bethlen-Rákóczi korszakbeli erejét és nyugalmát visszanyeri s ha legalább még ötven évvel tovább tart önállósága, a fejlődés természetes menete rákényszeríti az erdélyi fejedelmeket arra is, hogy a gör. kel. oláh klérust minden tekintetben egyenrangúvá tegyék a kálvinista papsággal s hogy az ötödik recepta religio a gör. kel. legyen. Ez esetben a gör. kel. klérus érdekei teljesen azonosak lettek volna az erdélyi magyar állam érdekeivel s bevonatván a protestans szellemü román irodalom, és az iskola utján a magyar szellemi élet közösségébe, az oláhok reformácziója s ennek kapcsán a magasabb kulturai nivó következtében elmagyarosodása is önkényt, magától ment volna teljese-

désbe. A viszonyok kedvezőtlenek voltak s e miatt ez az állapot sem következhetett be, de az előzmények mégis elégségesek arra, hogy a fejlődés ez irányát belőlök határozottan konstatálhassuk.

A román történetírók azonban az oláh papság helyzetének e fokozatos javulását Brankovics Száva püspök érdemének tulajdonítják. „II. Száva egyike volt azon nagyon ritka metropolitáknak, — írja Nicolau Popea [1]) – ki vértanuságot szenvedett egyházáért. Nem mulasztott el semmit, hogy emelhesse egyházát, metropolitaságát és hogy könnyítsen papjainak sorsán. Mikor a törökök és tatárok (1658.) tűzzel vassal pusztították az országot és szétrombolták Gyulafehérvárt s vele együtt mitropolitai palotáját is, Száva szóval és tettel vigasztalta a szerencsétleneket. Fáradhatatlan igyekvéseinek sikerült Barcsai Ákos fejedelemtől egy diplomát eszközölnie ki, melylyel a román papok felmentettek minden adófizetés alól. Mikor Apafi Mihály, az orthodox román vallásnak e legnagyobb ellensége fejedelemmé lett, Száva mindent elkövetett arra, hogy megnyerje és sikerült is neki 1663-ban egy diplomát eszközölnie ki, melyben a román papokat a bordézsma fizetése alól is felmentette. 1673-ban pedig egy más oklevelet, melylyel őket felmenti összes, mindenféle vagyonuk után fizetendő dézsmától is."

„Száva érsek — írja Hurmuzaki fennebb említett művének idézett helyén — ki 1659—1680. tehát 21 évig viselte hivatalát, megtudta nyerni bizonyos mértékig Apafi kegyét és több izben tett szolgálataival kegyességre tudta hangolni a román nép iránt. Miután neki öcscsével, Brankovics Györgygyel egyetemben több izben volt alkalma erdélyi érdekben Moldova és Havaselföld fejedelmeinél diplomácziai megbizatásokat sikeresen teljesiteni, ő ezt arra használta, hogy a két dunai fejedelem támogatásával az Apafi uralma alatt oly annyira elnyomott faj- és hitsorsosainak helyzetén némit könnyítsen."

Miután ez a Száva püspök nemcsak az oláhok, de öcsésével együtt az erdélyi történeteknek is igen érdekes, sőt sok tekintetben kalandos egyénisége volt s élete tragikus végző-

---

[1]) *Nicolau Popea:* Vechia metropolia ortodosa romana. 78. l.

déséből a román irók a magyar nemzet és kormányzat ellen való gyülölködés fegyverét szokták kovácsolni, kötelességünknek tartjuk vele egy kissé részletesebben foglalkozni.

Brankovics Simon egy boros-jenei gör. kel. papi családból származott, mely család magát Brankovics Demeter egykori szerb despotától származtatta. Négyen voltak testvérek. Ő, Simon a legidősebb, György pedig a legfiatalabb. Simon nagyon tehetséges ember volt. A Balkán félszigetet többször beutazta; nagy nyelvismeretei és kiváló orthodox theologiai tudománya már fiatal korában jelentékeny emberré tették hitsorsosai előtt. Atyja halála után a családfenntartás gondjai az ő vállaira nehezültek és ezért Gergely jenei esperest halála után magát pappá szenteltette, — ekkor vette fel a Száva papi nevet is — és a jenei gör. kel. egyháznak lett papja. Jenő ekkor török uralom alatt állott s így ottani élete nem lehetett valami kellemes, mert hiszen többször volt kénytelen családját a török martalóczok ellen fegyverrel védelmezni. Megunván a jenei nyugtalan életet, Erdélybe költözött át s mikor Dániel vladika lemondott, II. Rákóczi György az erdélyi görögök, ráczok és oláhok püspökévé nevezte ki.

Mikor Erdélybe költözött, magával vitte öcsesét Györgyöt is, ki ott Gyulafehérvárott a magyar ifjak körében növekedvén fel, rokonszenves magaviseletével, nyelvismereteivel és kiváló tehetségeivel az irányadó körök figyelmét magára vonta. Mikor 1663-ban a fejedelem Daczó Jánost a hátralékos adók ügyében a portára küldötte követségben, tolmácsok gyanánt a fejedelem Rozsnyai Dávidot és a török nyelvben jártas Brankovics Györgyöt adta melléje. Igy kezdődik Brankovics György érdekes diplomácziai pályafutása.

Konstantinápolyból 1667-ben tért vissza s ekkor bátyjával, Száva püspökkel egyetemben engedelmet kért Apaffytól, hogy a török-tatár dulásokban elpusztított oláh templomok felépítésére Oroszországban pénzsegedelmet gyüjthessenek. Megkapván az engedélyt, Moskvába utaztak, hol nemcsak az egyházi körök, de maga a czár is, Alexej Mihájlovics szivesen és nagy kitüntetéssel fogadta. Nem lehetetlen, hogy ez utazás is döntő hatással volt későbbi magoktartására. Ez időben Tófői vagy latinosan

Tofeus volt a fejedelem udvari papja s később, 1678-tól kezdve erdélyi kálvinista püspök, ki, mint Cserei mondja róla, kevély és negédes ember vala, azaz türelmetlen és vakbuzgó nemcsak a többi felekezetekkel, de még azon kálvinista theologusok és tanárokkal szemben is, kik az egyházkormányzatra nézve vele ellenkező nézeteket vallottak. Minden erejével rajta volt, hogy Brankovics Száva és egyháza teljesen a kálvinista püspök rendelkezése alá adassék. Brankovics távollétében 1669-ben Apafitól egy oklevelet eszközölt ki, melyben a Stefan Simeon vladikának adott utasitások számát négy ponttal megtoldották és pedig: 1. a hol csak lehetséges, ott állitsanak a románok számára iskolákat és pedig különösen a gyulafehérvári monostorban, Hunyad megyében, Máramarosban és Kővárott. 2. Állitsa helyre a gyulafehérvári román nyomdát; 3. azokat a pópákat, kik csak szerbül tudják olvasni a misekönyveket, a nélkül hogy értenék is, a papságból tegye le és tegyen helyökbe románul beszélő és irniolvasni tudó egyéneket. 4. Az oláh püspök ne csak a papok, esperestek alkalmazásában s büntetésében, az egyházak vizsgálatában s a nehezebb theologiai kérdések elintézésében függjön a kálvinista püspöktől, hanem a zsinat összehivásában és vezetésében is. Mikor az oláh püspök bezárta a zsinatot, akkor egynehány taggal jelenjék meg a magyar kálvinisták zsinatán is, hogy ez felülvizsgálat alá vehesse az oláh zsinat határozatait s hogy igy alkalma legyen jobban megtanulni az igaz vallás tételeit. Bár mekkora volt is Tofeus befolyása a fejedelemnél, még sem tudta megakadályozni, hogy a Brankovicsok Apafitól 1675. deczember 30-ról keltezve egy, a gör. kel. egyház önállóságát minden kétségen felül helyező okiratot ne eszközöljenek ki. „Brankovics, országunk összes oláhai, szerbjei és görögjei fölé rendelt püspöke esperestjeivel és papjaival együtt több izben panaszkodott, hogy némelyek kisérletet tesznek régi kiváltságaik, isteni tiszteletük és egyházi szokásaik megdöntésére. Mi senkinek sem adtunk idáig szabadságot, hogy őket dicsőséges emlékezetű őseinktől nyert jogaikban háborgassa. E rendelet értelmében meghagyjuk mindenkinek, a kiket illet, hogy a keleti egyházat, esperesteket és papokat senki se merje mostantól kezdve a jövőben a keleti püspöki szék joghatósága alól

kivonni." De mivel e fejedelmi oklevél kiadása után sem szüntek meg némelyek Szávát és papjait háborgatni, 1679-ben egy ujabb erre vonatkozó rendeletet bocsátott ki.

Mindazonáltal Apafi e rendeletei nem helyezték hatályon kivül az oláh püspököknek adott utasitásokat, sőt ellenkezően, az 1675-ki rendelet után tartott gyulafehérvári zsinat ez utasitások pontjait még jobban részletezte és kötelezővé tette a papság minden tagjára. Igy ismeretesek az 1675-ki zsinat határozatai, melyeknek két első pontjában azt olvassuk, hogy „az Isten igéjét román nyelven hirdessék a templomban a keresztényeknek és egyebütt, hol erre szükség van. Azokat a könyveket pedig, a melyek román nyelven ki vannak nyomtatva, olvassák és tanitsák a templomokban és más helyeken is, a hol szükséges a keresztényeknek." [1])

A helyzet azonban a Brankovicsok magatartása s más egyéb körülmények miatt csakhamar megváltozott.

Közbe jött a Béldi Pál-féle mozgalom, melynek czélja Teleki Mihály megbuktatása volt s mely Erdélynek jóformán minden elégedetlen elemét egyesitette magában s a mely mozgalomban határozottan két áramlatot lehetett észrevenni. Egyik a kálvinista elégedetlenek csoportja Béldi Pál, a másik a katholikus szinezetü árnyalat, Csáki László és Paskó Kristóf körül csoportosult. Brankovics György, mikor ezek Erdélyből elmenekültek, épen Konstantinápolyban volt és a portát Béldi ellen irányult meglehetősen ellenséges éllel irott jelentéssel értesitette az Erdélyben történtekről, mert ő maga a Béldi-féle mozgalomnak ellensége volt. Később azonban Paskó hatására felkarolta a bujdosók ügyét, de akkor sem a Béldi-féle árnyalatét, hanem a Csáky László körül csoportosult katholikusokét. Ezeket a bécsi császári követ figyelmébe és pártfogásába ajánlotta és ő is közvetítette a követnél a bécsi udvarhoz intézett folyamodásukat. Az erdélyi udvarral azonban még nem mert nyiltan szakítani, s ezért, mikor Bethlen Farkas, mint a fejedelem követe a portára ment, bepanaszolni a Béldi-pártiakat, feltünően a kezére járt mindenben.

[1]) *Nicolau Popea*: Vechia metropolia ortodosa romana. 82. l.

Erdélyben azonban megtudták a Brankovicsok ez összeköttetését a Béldi-pártiakkal és a gyanu ellenök egyre erősebb lett. Hozzájárult az is, hogy Száva püspök engedve Theodosius bukuresti érsek sürgetéseinek és példájának, a püspöki utasítások és az 1675-ki zsinat pontozatai ellenére is arra törekedett, hogy az isteni tisztelet nyelvévé ujra a szlávot tegye. Miután mindkét oldalról úgy tekintették a nemzeti nyelv használatát az isteni tiszteletben, mint a kálvinismus terjesztésének leghatalmasabb eszközét, gondolhatni, hogy Tofeus mennyire megbotránkozott Száva e magatartásán, mely kétségkivűl egyik legfőbb oka volt annak, hogy Tofeus megujította ellene támadásait.

Vádat emeltek ellene, egyrészt azért, mert az oroszországi második utjában gyüjtött pénzzel nem számolt be senkinek, mert nyilván való lett, hogy az egyház vagyonából a maga számára sokat elidegenített s hogy püspöki állását saját vagyonának gyarapítására használta fel. Azonkivül erkölcstelen életet élt. Összehívták a zsinatot, mely 98 tagból állott s melynek elnökei Alvinczy Péter főjegyző, Veresmarti János ev. ref. esperest és Zoba János alvinczi gör. kel. esperest voltak. E zsinat a Száva ellen emelt vádakat igazaknak találta és Szávát püspöki méltóságának s papi jellegének elvesztésére itélte és átadta a polgári hatóságnak, hogy érdeme szerint büntesse meg. Egy szóval Brankovics Száva püspök az Ilie Joreste püspök sorsára jutott.

E per motivumai között szerepet játszottak kétségtelenül politikaiak is, de azért nem nehéz konstatálni, hogy Brankovics Száva tényleg romlott és erkölcstelen életü ember volt és hogy valóban vétkes volt az egyház pénze és vagyona elidegenítésében.

Tragikus végzete a Cserei Mihály által rajzolt kép utján rögződött bele a köztudatba, kit Naláczi és Székely László iránt érzett gyülölete vezetett e kép megrajzolásában. „Apafi Mihály idejében kellett volna megírnom, mint bánának az akkori Száva nevü püspökkel. E tanult, expertus ember lévén, és gyakran küldetvén a fejedelemtől követségre mind Muszka-Lengyel, mind a két Oláhországokban, irigységben esék az urak előtt.

És noha Székely Lászlónak a püspök közel való atyafia volna, mégis meggyőzé a pénzkivánság s hogy különben a püspök pénzéhez nem férhete, Naláczi Istvánnal konspirálván ellene, (melyben Teleki Mihálynak nem volt interessentiája), hogy másképen a fejedelem előtt disgracziában nem hozhatták, egy alvinczi oláh papot bérlének meg ajándékkal, vádolja el a püspököt a fejedelemnél, hogy asszonyt tart . . . nak a maga házánál. Elhitetik a lágy jámbor fejedelmet, mert túl Székely és Naláczi hittel bizonyitják vala, megfogják a püspököt s mindenét elprédálják; azzal meg nem elégedvén, három ezer tallért kérnek tőle. Beküldé a püspök a maga öcsesét, hogy Havasalyföldében koldulja meg a pénzt s hozza ki; de az öcsese ki nem jöve. A nyavalyás ártatlan püspököt egy ingben, lábravalóban kihozzák s addig korbácsolják, mig leszakad az inge, a lábravalója s a húsa is a faráról, a mely miatt már sem vizelletét, sem . . . . becsülettel legyen irva, meg nem tarthatván, meg kelle halni s a jovaival Székely László Naláczival felosztozék. — Hallatlan pogányi kegyetlenség. Nem is hagyá vala az akkori havasalyföldi hires Sorbán vajda boszuüzés nélkül a dolgot, sőt megizente vala a fejedelemnek, ha ötszázezer talléra megbánja is, bizony kilobbantatja a török császárral Apafit a fejedelemségből, de az alatt csakhamar meghala a vajda." [1])

Ebben a pénzhistóriában a tényleges igazság annyi, hogy hire terjedt annak, hogy a Béldiféle bujdosók tömérdek kincset rejtettek el s e kincsek rejtekhelyéről a két Brankovicsnak is tudomása van. Ezt a pénzt akarták Székely és Naláczi kézrekeríteni, nem pedig a Brankovics Száváét, a kinek bizony nem sok lehetett. Cserei e czélzatos tudósítása Brankovics Száva elitéltetéséről aztán forrása lett többféle mende-mondának, melyeket a hagyományból az irodalomba a saját specialis szempontjaik szerint dolgozó román történetirók vittek át s okozták, hogy a román köztudatban Brankovics Száva alakját bizonyos mondaszerüség vette körül. Hogy minő eszközökkel és mily módon

[1] Nagyajtai Cserei Mihály históriája. Ujabb nemzeti könyvtár. Első folyam. Pest 1852. 293., 294. l.

praeparálták ez esetből kifolyóan a román irók a románság köztudatát, Klein Sámuel történetének a következő sorait idézem: „Régi, öreg esperesektől és papoktól hallottam, hogy nagyon sok nyomoruságot, verést és utóljára halált is szenvedett hitéért. Azt mondják, hogy egy ízben Apafi fejedelem ebédre hívta a balázsfalvi kastélyba. Ily módon alkalmat keresvén, hogy valami vétekben megfoghassa. E közben eretnek ellenfelei egy kutyakölyket bepólyáltak és odaadták egy asszonynak, kit arra tanítottak, hogy vigye karján a vladikához és kérje őt, hogy keresztelje meg, mert beteg és nincs más oláh pópa, a ki megkeresztelje. A vladika azonban azt gondolta magában: különös dolog, hogy épen most hoznak egy gyermeket keresztelni, mikor a fejedelemnél ebéden van; vigyáznia kell, nehogy rászedetvén, kicsufolják. De mégis felkelt az asztaltól s az asszonyhoz ment, ki a betakart gyermeket karjai között tartotta s letakarván, látja, hogy kutya. Ezzel Apafi fejedelem ráakarta szedni a metropolitát, hogy az majd a betegség okozta veszedelem miatt való sietségében meg fogja keresztelni a kutyát a gyermek helyett s aztán mint szentségtörőt meg lehet büntetni. A vladika azonban látva, hogy kutya és nem gyermek, azonnal észrevette a ravasz szándékot. Visszatérve az asztalhoz, a tányérról elvett egy darab retket s a kutyához vitte, s megkinálta vele, de a kutya nem akarta megenni. Erre ujra visszatért az asztalhoz és elvett onnan egy darabka húst és a kutyának adta, a kutya azonnal elkapta és megette. Ekkor a metropolita azt mondotta, nem keresztelheti meg, mert nincs az ő hitén, mert ha az ő hitén volna, (akkor bőjt nap levén), abból az ételből evett volna, melyből ő. Ekkor a fejedelem és az asztalnál ülő többi kálvinisták még jobban megharagudtak, mert érezték, hogy a csúfság, melyet a metropolita számára készítettek, az ő fejökre esett s mert a metropolita szavai világosan arra vonatkoztak, hogy a kutya azoknak a hitén van, kiknek eledeléből evett. Azt mondják, hogy különösen a fejedelemné haragudott a metropolitára s a fejedelmet különösen azzal bőszítette ellene, hogy azt mondotta, hogy a metropolita őt tisztátalan életre akarta csábitani.“

Hogy az efféle vénasszonymesék a komoly történetíró előtt számba sem jöhetnek, bizonyos dolog; de az is bizonyos, hogy a román irók ismerik a maguk közönségét, mikor ezeket elbeszélik. Tudják, hogy az ilyes dolgok nagyon alkalmasak a román közönség előtt ugy tüntetni fel a magyarságot, mint a románság hitének frivol kigunyolóit s e miatt alkalmasok arra is, hogy a román nép szivében a magyarok ellen való gyűlöletet táplálják. Bár maga Sinkai is azt mondotta, hogy ez a kutyahistoria valószínüen „csak alaptalan mese," [1] — de azért megtaláljuk a magyarellenes román irodalmi termékek legtöbbjében úgy elbeszélve, mint kétségtelenül megtörtént, — való szent igazságot.

Mikor Brankovics György meghallotta, hogy bátyjával mi történt, visszatért Erdélybe, hogy kiszabadítsa. De idehaza tudták róla, hogy Csáky László gróf szabadon eresztése érdekében a portánál mindent elkövetett s hogy nyiltan a császári követ mellé állott s ezért jószágát lefoglalván, börtönbe vetették.

Később megirt élete történetében azt mondja, hogy Naláczi őt a fogságban ráakarta birni, hogy a gör. kel. hitről térjen át a négy recepta religio valamelyikére. Az ellene indított vizsgálat eredménytelen volt, mert nem tudtak rábizonyítani semmit s azért szabadon bocsátották. Hogy bátyját kiszabadíthassa, tekintélyes váltságdíjat ajánlott fel, de a fejedelem nem fogadta el. Ekkor fogoly bátyjától bucsut véve, Havaselföldére távozott, hol Kantakuzeno Serbán vajda nagy barátsággal fogadta, aztán igyekezett a vajdát rábirni, hogy lépjen közbe bátyja érdekében. Más felől a Konstantinápolyban tartózkodó menekülteket is felvilágosította arról, hogy bátyjának esetét igen szépen felhasználhatnák a magok érdekében arra, hogy a havaselföldi vajdát, ki ez ügyet a gör. kel. valláson esett sérelem gyanánt fogta fel, — a magok részére megnyerjék. Csáky László és Paskó Kristóf nem is késtek ez eszmét magokévá tenni s azért 1681 augusztus 21-én Konstantinápolyból keltezve a következő nyilatkozatot adták ki:

[1] *Sincai:* Chronica romanilor III. 206. l.

„Méltóságos Brankován Konstantin ur. Ő kegyelmességének, Havaselföld fejedelmének teljhatalmu megbizottja azt kérte tőlünk, hogy vallásuknak legyen szabad gyakorlata, mint régen szokásban volt és hogy Száva vladika urat, kit Apafinak mostani zsarnoki kormányzata minden vétek nélkül bezáratott, — helyezzük vissza előbbi hivatalába és állítsuk vissza meggyalázott becsületét. Miután kérését méltányosnak találtuk, teljesítésébe beleegyeztünk, mert isten pásztorának lenni annyi, mint a lelkek felett uralkodni és nincs megengedve az embereknek azt megakadályozni vagy ellene működni. A zsarnoki düh felkavarja a vallásokat, az okos ész azonban visszaállítja. Igy hát mi is, alólírt gondviselői a békének és drága hazánknak, Erdélynek, tudtára adjuk mindenkinek a kit illet, hogy ha isten segítségével óhajtott czélunkhoz jutunk, az orthodox, vagyis közönségesen az oláh vallást e fejedelemségben visszaállítjuk régi szabadságába, régi idők óta megszokott szertartásaival s a haza törvényeivel egyező szabad gyakorlatába s mindabba, miben akaratuk ellenére meggátoltattak és Száva püspököt minden előbbi tisztességével és tekintélyével visszahelyezzük tisztébe és megfogjuk védelmezni minden bántódás ellen úgy a vallást, mint a szertartások szabad gyakorlatát illetően. És ezt kötelességünknek tartjuk szent hittel megerősíteni ezen, szokott pecsétünkkel és aláirásunkkal ellátott iratunkkal.“

Apafi értesülvén ezekről, azonnal felismerte e szövetség veszedelmes voltát s hogy tárgytalanná tegye, Száva püspököt szabadon bocsátotta, noha gonosz cselekedeteiért sokszoros halált érdemelne. Gavra Sándor az általa kiadott egyházi lexikonban azt állítja, hogy Apafi Szávát a Tordamegyében fekvő Jács községben lefejeztette volna. Ez is csak olyan mendemonda, mint a Klein Sámuel után ismertetett kutya-história, mert egészen bizonyos dolog, hogy megvesszőztetése után hét évvel mult ki természetes halállal. Igy tehát Cserei állitása — melylyel halálát a megvesszőztetésnek tulajdonitja, sem felel meg a valóságnak.

E téves adat okozta azt is, hogy több magyar irónál előfordul egy oláh pópa, kit Apafi lefejeztetett volna azért, hogy az isteni szolgálatot nem akarta román nyelven teljesí-

teni.[1]) Erre nem volt semmi szükség, mert hiszen magok a román zsinatok végzései mondják ki, hogy az az oláh pópa, ki nem akarja az isteni szolgálatot román nyelven tartani, első és másodizben pénzbirsággal sujtassék, harmadizben pedig hivatalából egyszerüen kitétessék. Ilyen drasztikus eljárásra tehát nem is volt szükség, eltekintve attól, hogy az erdélyi fejedelmek törvényes itélet nélkül senkinek sem üttethették el fejét, már pedig semmi emlékezete sem maradt fenn annak, hogy Apafi idejében ilyen ügyben valami oláh pópa ellen törvényt tartottak volna.

Apafi igyekezett Brankovics Györgyöt is haza hívni, csakhogy ez nem jött, mert most már magasabb dolgokon járatta eszét. A portán azon működött, hogy Brankován Konstantint elismerjék vajdának, a kivel ő Brankovics György egykori szerb despota révén állítólagos rokonságban volt. Nem szabad felednünk, hogy ez a Brankovics György is olyféle genealogiát kovácsolt magának, mint annak idején Heraklid Jakab annak bizonyítására, hogy ő az egykori szerb despota Brankovics családból származik. Száva püspök már megelőzően megnyerte a szerb és egyáltalán a délszláv orthodox papságot annak a gondolatnak, hogy az ő öcsese legitim örököse az egykori Brankovics-családnak és hagyományainak. A tömeg benne a szerbség felszabadítóját kezdette látni.

A török hatalom már ez időben gyengülni kezdett, Oroszország pedig erősödni. Bécsnél az ozmán haderő megtöretett s a török hatalom Európából való kiüzetése vagy legalább a Balkán mögé visszaszorítása nem látszott többé lehetetlennek. „A Balkánon a rajaht — mondja Thallóczy[2]) — óriási lelkesedés szállotta meg. Ó-Szerbia, Albania, Macedonia népsége alig győzte várni a felszabadító császári hadsereget; mindenki fegyverkezett. Herczegovinától Prizrendig, Prizrendtől Várnáig lázban égtek a keresztények és remegtek a törökök. Csak vezér

[1]) *Réthy László*: A magyar irodalom és az oláhok, Hunfalvy-Album. Budapest, 1891. 152. l.

[2]) *Thallóczy*: Die Pseudo-Brankovicse. Ungarische Revue. 1889. — VIII—IX. Heft. 608. l.

kellett, a ki a mozgalomnak irányt adjon. És ime egyszerre váratlanul megjelenik egy szerb előkelő, ki a császár iránt való rajongó tiszteletét hangsulyozva, annak bizonyítékával lép föl, hogy népét is a császárhoz való hűségre vezette. Kinyilatkoztatta, hogy ezután is teljes odaadással fogja szolgálni a császárt, annyival is inkább, mert ősei, a hires Brankovics György despota is Magyarország alattvalói voltak. Nem csoda tehát, ha e válságos körülmények között hitelt adtak e gondviselés küldötte férfiunak és a különben sem valami scrupulosus udvari kanczellaria előterjesztett történeti okleveleit hiteleseknek ismerte el és testvérével Száva püspökkel együtt 1683. junius 7-én magyar bárósággal adományozta meg."

Igy lett Brankovics György a bécsi udvar bizalmasa és közvetítő a császári vezérek s a balkáni elégedetlenek között. Tekintélye egyre emelkedett, még pedig nemcsak a szerbek, de az oláhok előtt is. 1688-ban egy szerb és oláh előkelőkből álló küldöttség jelent meg a bécsi udvarnál, kérve a császár segedelmét és pártfogását. A küldöttséget Brankovics György vezette, ki jutalmul grófságot kapott podgoriczai előnévvel s egyuttal megerősítést is ősei örökében. 1689-ben Lajos badeni őrgróf Bosznia, Szerbia okkupáczióját tűzte ki czélul. Brankovics György nem csatlakozott az őrgróf seregéhez, hanem előre sietett és mint isten kegyelméből az összes illyr-thrák és keleti orthodox tartományok despotája s mint Alsó- és Felső-Moesia fejedelme, Herczegovina, Montenegro, Szerém és Jenő ura, római szentbirodalmi herczeg és magyarországi gróf, fegyverre szólította az összes bosnyák-szerb és bulgár szláv nyelvet beszélő népséget, Orsován kelt proklamácziójával.

Lajos badeni őrgrófot erre Heissler tábornok figyelmeztette s ő az egész dolgot, valamint az oláh fejedelmekkel való levelezését nagyon gyanusoknak találta és Bécsbe jelentést tett róla. Bécsben ugy találták, hogy Brankovics György dolgait a „császár érdekében tovább nem lehet tűrni" és utasították Lajos őrgrófot, hogy „szépen, alkalmas ürügy alatt hivassa magához és pontosan vigyáztasson rá s ha szükségesnek találja, fogassa el." Lajos badeni őrgróf látván, hogy az ál Brankovics még sok baj okozója lehet, 1689 november 7-én kladovai táborába hivatta s

ott elfogatván, előbb Orsovára, majd Nagy-Szebenbe küldötte. Igy lett vége az ál Brankovics szerb despotaságának.

Popea Nicolau többször idézett művében azt mondja, közölvén a Száva alatt 1675-ben tartott zsinat végzéseit: „ezekből a végzésekből különösen az *a)* és *b)* pontokból a többi mellett világosan kitetszik, hogy Száva román volt és nem szerb, mint azt a szerbek állítják — s hogy nagy érdemeket szerzett azzal, hogy a román nyelvet ugyszólva erővel vitte be a szerb nyelv helyett az isteni tiszteletbe." Hogy ki vitte be a román nyelvet a szláv helyett az isteni tiszteletbe, az a fennebb előadottakból világosan kitűnik, valamint az is, hogy Száva egyik bűne épen az volt, hogy e zsinati végzések ellenére a román nyelvet ki akarta szorítani az egyházból. Hogy aztán ő a román nemzetiségi eszméknek vagy a nagy szerb törekvéseknek volt-e embere, azt nagyon könnyű eldönteni az ál Brankovicsok fennebb előadott története alapján.

Tökéletesen igaza van tehát Márki Sándornak, mikor azt mondja, hogy „Száva püspök mint sikkasztó nem igen alkalmas a vértanúság szerepe vitelére, de arra sem, hogy mint a román nyelv használóját dicsőítsék, mert ő a szerb ügy fanatikusai közé tartozott." [1])

Száva letétele után Budai Józsefet választotta meg a zsinat püspökké, kit Theodosius bukuresti metropolita szentelt fel Bukarestben. A felszentelésről szóló okirat a bukuresti metropolia jegyzőkönybeiben maradt ránk. [2]) Ez okiratban a metropolita Száva püspök letételéről, mint bevégzett tényről tudomást vesz a nélkül, hogy erre vonatkozóan valami megjegyzést koczkáztatna. József püspök is adott ki ez alkalommal egy nyilatkozatot, melyben magát Theodosius sufraganeusának ismeri el és kijelenti, hogy egyházi dolgokban teljes engedelmességgel fog neki tartozni. Apafi fejedelem 1680 deczember 28-ról kelt oklevelével erősíti meg püspöki hivatalában. A megerősítő okirat-

[1]) *Márki Sándor*: Arad vármegye és Arad sz. kir. város története. Budapest, 1895. 242. l.

[2]) Istoria bisericescă de Pachar Alesandru Geanoglu Lesviodacsu. 312—340. l.

ban ugyanazokat a pontokat találjuk, melyeket I. Rákóczi adott Stefán Simonovics püspöknek, megbővítve a Brankovics Száva idejében kiadott négy ponttal, melyek az oláh iskolákra és az oláh püspöknek a kálvinista püspök alá való rendeltetéséről szólnak.

Budai József püspök csak két évig ült a püspöki széken. Elhalálozván, utóda Joasaf lett püspökké, kit szintén Theodosius érsek szentelt fel. Joasaf 1686-ban halt el s őt Vestimian Száva követte, a ki egy év mulva meghalt. — Utóda Varlaam lett, ki 1687—1690. ült a püspöki széken. Őt követte III. Teofil (Szerémi Tamás), ki alatt már a katholikus unio érdekében megindított mozgalom kezdetét veszi s a kinek püspökségéről e miatt a következő részben lesz szó.

XII.

A pásztor és a nyáj.

Maniu szerént a magyarok a románoktól vették a kulturát. Urechia szerényebb, mert csak egyszerüen tagadja, hogy a magyarság kulturalis hatást gyakorolt volna a románságra. Baritiu elismeri, hogy a román irodalom keletkezése az erdélyi fejedelmek téritési igyekvésének köszönhető. A teljes igazságot Moldován Gergely fejezi ki. Baritiu nézete a román papság magatartásáról szemben a reformáczióval. A román gör. kel. papság értelmi és erkölcsi állapota ugy, a mint az erdélyi törvényhozás intézkedéseiből visszatükrözik. Ez intézkedések bizonyitják, hogy a román népet saját papságával szemben a magyar törvényhozásnak kellett védelmeznie. A gör. kel. vallás papjai több izben aggressive léptek fel a más felekezetek ellen. A papság ez erkölcsi és értelmi állapota minő hatással volt a román népre? A románság socialis és gazdasági helyzete lényegesen megváltozik a mohácsi vész után. Az oláhok is kénytelenek lesznek tizedet fizetni. Az oláh vajdaságokból szakadatlanul özönlik be a román nép Erdélybe. E beözönlés okai és okleveles bizonyitékai. A beköltöző oláhság elfoglalja a kipusztult szász és magyar lakosság helyét. Erre vonatkozó okleveles bizonyitékok. Erdélyből is történik kivándorlás az oláh vajdaságokba. E kivándorlás nagysága és jellege. Az erre vonatkozó adatok. Az oláh jobbágyság az ország belsejében is vándorol egyik helyről a másikra. E vándorlás hatása az oláh nép erkölcsi viszonyaira. Miért tiltják az erdélyi törvények az oláhoknak a fegyverviselést? Az oláhság ez erkölcsi és mivelődési állapotaiért nem lehet felelőssé tenni ez erdélyi magyar kormányzatot. E kormányzat igyekezett e tekintetben is teljesiteni kötelességét.

Az erdélyi fejedelmek azon törekvéseinek történetéből, melylyel az oláhokat a reformácziónak meg akarták nyerni, megitélhetjük, hogy mennyiben igazak Maniunak, a román akademia egyik titkárának következő szavai: „A feledékenység bűne a fanatizmussal születik, mely a magyar tudósokat a nevetséggel határos önhittségre ragadja, midőn azok a románságban a magyar kultura hatását keresik, jól tudva pedig, hogy nekik nincs mit adniok; a mijök van, sem tulajdonuk. Mindenök

idegen kölcsönzés és bitorlás — első sorban pedig épen a románoktól, a latin kultura e Dáczia területén való hordozóitól." Vannak ugyan szerényebbek is a román tudósok között, kik a magyar kulturát nem kölcsönöztetik a románoktól, a latin kultura e dácziai örököseitől, hanem beérik a magyar kulturai hatás egyszerü letagadásával, legfeljebb is csak negativ hatását ismerve el az erdélyi fejedelmek reformáló törekvéseinek. Igy V. A Urechia azt mondja:

„Azután Havaselföldе kulturai hatást kapott egy más, nem várt forrásból is, Erdélyből. Itt a román nemzet, hogy megmentse nyelvét, nem tanult meg magyarul és ennek, meg azon körülménynek, hogy a hivatalos nyelv latin volt, köszönhette, hogy az első román tudós emberek Erdélyben latin és nem magyar forrásokból táplálkoztak. Később aztán a kálvinista propaganda szükségessé tette a nyelv kifejlesztésének pártfogását is. Igy Rákóczi volt az első, ki hogy lehetségessé tegye az orthodox románok kálvinista hitre való térését, maga pártfogolta az első román nyelvű könyvek kinyomatását." [1])

Egy harmadik román iró, Baritiu azonban egy lépéssel tovább megy a méltányló elismerés utján és a következőket irja: „Az igazságnak megfelelően, be kell vallanunk, hogy a nyugati reformácziónak erőszakolása oka lett a mi dako-román irodalmunk születésének. Jóllehet a reformáczio cseréhen egy pár százezer lelket a román nemzettől elvont és a magyarhoz csatolta, a mely uton ez egy előbb még csak nem is sejtett konszolidáczióra tett szert, de mégis felnyitotta a román nemzetnek szemét, úgy hogy ez belátta, hogy saját nyelvén is lehet irni és mivelődni és hogy nincs többé szüksége a szláv nyelvre, a melynek brutális jármában annyi századokon át teljes sötétségben élt." [2])

Hogy annak a románságnak száma, mely a kálvinista hitre térve, a magyarságba beleolvadt, semmi esetre sem rughatott egy pár százezerre, egyszerüen kiviláglik abból a körülményből is, hogy az összes románság száma sem rugott ez erdélyi fejede-

[1]) *V. A. Urechia*: Istoria scólelor I., V. 2. l.

[2]) *G. Baritiu*: Cathecismulu calvinesc. 84. l.

lemség végső szakában többre 2—250,000-nél. De ne feszegessük ezt a kérdést, mert hiszen e történetek bővebb és részletesebb vizsgálása magokat a román történetirókat is meg fogja győzni, hogy nem nekik van igazuk e kérdésben, hanem a szintén román Moldován Gergelynek, kinek van erkölcsi bátorsága és őszinte tudományos meggyőződése ez ügyre vonatkozólag a következő nyilatkozatot tenni: „nem soroltuk fel mindazon műveket, a melyek az erdélyi fejedelmek jóvoltából láttak napvilágot s nem is érintettünk minden mozzanatot, mely a román kulturára jótékonyan hatott. Az előadottak teljesen elégségesek azonban annak bebizonyítására, hogy a román szellemet a reformáczió ébresztette fel tespedéséből; a nemzeti fejedelmek gondoskodásának lehet köszönni, hogy a román nyelv jogait az egyházban visszanyerte. A protestáns fejedelmek gondoskodása ébresztette fel az önérzetet a két oláh fejedelemségben is, hogy azok szintén, habár később, bevitték a román nyelvet s kiküszöbölték a szlávot és görögöt örökre. Magyar fáklya világított tehát e századokban a román nép előtt, azt eltagadni nem lehet. Magyar befolyás adott irányt nyelvnek s irodalomnak, mindez bizonyos. A ki ezt be nem ismeri, az jobb meggyőződése ellen cselekszik.“ [1])

Barițiu a gör. kel. román papságnak e mozgalmakban tanusított magatartásával foglalkozván, a következőket irja: „A történetirót, ki a reformáczió történetével foglalkozik, különösen egy kérdés bánthatja. És ez az, hogy 1566-tól 1670-ig Erdély egész története nem mutatja fel egy gör. kel. papnak, kalugernek, püspöknek nevét, a ki vallásának dogmáit férfiasan vagy élete feláldozásával is védelmezte volna, viszont olyanét sem, ki ép ily férfiasan és nyiltan csatlakozott volna az uj hithez, mint tették nyugaton egynehányan .... És mivel foglalkoztak ez időben azon gör. kel. kalugerek ezrei, a kik szeretik magukat úgy tekintetni és nevezni, mint az orthodox keleti egyház buzgó védelmezői? Ismert dolog, hogy majdnem hatodrésze Románia földjének a gör. kel. monostorok birtokában volt. De hol voltak

[1]) *Moldován Gergely*: „A reformatio hatása a román népre Erdélyben.“ Budapesti Szemle 1890. 225. 256. l.

ezekben a monostorokban a theologusok, a kánonjog-tudósok, a hit védelmezői és hol e monostorokban a theologiai szemináriumok és az erre előkészitő iskolák? A krónikairók azt mondják, hogy még 1700-ban is több zárda volt Erdélyben azokon kivül, a melyeket a római kath. zárdákkal egy időben lefoglaltak. [1]) De mit csináltak e zárdák lakói, mikor ez országbeli gör. kel. egyház és érsekség végpusztulása felé közeledett? Hol maradt a segítség a nagy bizantin görög egyház részéről, a mely a román néptől oly nagy jövedelmeket huzott a monostorok jószágaiból, a felmentésekből, a drágán árult bűnbocsánatokból, a sărindából és más egyéb forrásokból?“ [2])

Erre bátran felelhetjük, hogy sehol. Az ekkori erdélyi román papság erkölcsi állapotát semmiből sem lehetne jobban megismerni és megitélni, mint abból, hogy az erdélyi fejedelmek kénytelenek a legszigorúbban meghagyni az oláh püspököknek, hogy pénzért irástudatlan parasztokat pappá szentelni ezentúl ne merészkedjenek. Mikor az oláh püspököknek adott utasításokról s azon zsinatvégzésekről beszéltünk, melyeket ez utasitások értelmében hoztak, rámutattunk az egyes rendszabályokra, melyekből az akkori oláh papság szomoru erkölcsi állapotai világosan megismerhetők. Ez egyházi rendszabályok azonban elégtelenek voltak az oláh papság megrendszabályozására s azért országos törvényben mondották ki, hogy azokat „az oláh papokat, kiknek az orgazdaságban vagy egyéb czégéres vétekben való életek felől bizonyos suspicio vagyon, a tisztek megfoghassák és a dolognak mivoltához képest vagy árestomban tartsák, vagy jó kezesség alá vessék, inquiráltatván felőlök; törvény szerint igazítsák el dolgokat, de törvény (azaz itélet) előtt meg ne károsítsák.“ A román irók e rendelkezésnek rendszerint csak első részét idézik s azután felkiáltnak: ime a barbár magyar törvények jogot adtak a tisztviselőknek a román papot puszta gyanura is fogságba vetni. Elfelejtik azonban hozzá-

---

[1]) A történelem gör. kel. román monostorok lefoglalásáról nem tud semmit. Ez ép oly szülötte a román történetirói képzeletnek, mint a gör. kel. klerus földbirtokainak már említett elkobzása

[2]) *G. Baritu*: Părtĭ alese din Istoria Transilvaniei. I. 150,. l.

tenni, hogy e rendelkezés szigoruan meghagyja, hogy a törvényes itélet előtt a román papnak kárt okozni nem szabad és azt is, mit e decretum bevezető sorai mondanak, hogy „még a residentiátlan nemes személyeket is sok dolgokban, sőt némely casusokban nagyobb rendeket is arrestálnak.“

Ezek a törvényes intézkedések mindazt bizonyítják, hogy a román egyház és a nép érdekeit, szemben tudatlan és erkölcsileg sülyedt papságával a magyar törvényhozásnak kellett számos esetben megvédelmeznie. Ezért mondja ki az 1606. jul. 20-án tartott országgyülés, hogy azokat az oláh papokat, kik saját egyházi törvényeik ellenére másodszor is megházasodnak, szigoruan megbüntessék.

Az oláh papság, sőt maga a püspök is különböző törvénytelen illetékek fizettetésével sarczolták az oláh népet s ezért a törvényhozásnak magának kellett védelmébe venni saját papsága zsarolásával szemben ezt a népet. Ez a körülmény okozza, hogy már az 1626-ki országgyülés XII. articulusa kimondja, hogy az oláh püspökök az illetéket a régi szokás szerint szedjék. „Az oláh püspökök is kegyelmes urunk, hogy szegény jobbágyinkat ne sarczoltassák és mód nélkül való taxát rajtok ne vegyenek. Felséged kegyelmes resolutiója szerint tartsák az régi szokáshoz magokat, — egész országul egy akarattal végeztük, alioquin, ha excessus találtatik, kiváltképen szolgáiktól, ha mi esik azokon, maguknak tulajdonitsák.“

Hasztalan tiltották meg 1628. a rendek az oláh püspököknek, hogy „tudatlan paraszt oláh jobbágyokat fizetésért papokká ne tehessenek,“ mert az értelmesebb oláh parasztok, ha valamit elsajátitottak az egyházi szertartások ismeretéből, hogy megszabaduljanak legalább személyökben a teljes jobbágyi terhek viselése alól, készek voltak bármit is fizetni a püspöknek, csakhogy pappá szentelje őket. Hasonlóképen az oláh papok fiai akár tanultak, akár nem, mind papokká akartak szenteltetni, csakhogy a jobbágyszolgálat alól kivonhassák magokat. Igy aztán sokkalta több oláh pap lett, mint a mennyi egyházi hivatala után megélhetett volna. Valóságos papi proletariatus keletkezett, mely a népet különböző vallásos ürügyek alatt zsarolva, tengődött. Hogy az igy elszaporodott nagyszámu oláh papság micsoda

visszaéléseknek s a nép minő sanyargatásának lett okává, az kitünik Máramaros vármegyének 1691-ben kelt statutumaiból, melyeknek ide vonatkozó passusa a következőképen hangzik: „Mivel elszenvedhetetlen kárát tapasztaljuk szegény lakosinknak a papoknak elszaporodások miatt a falukon, azért unanimi voto et consensu pro perpetuo statuo végezzük, hogy a modo in posterum et perpetuum több pap a falukba ne admittáltassék, hanem az mennyit a faluk acceptálnak és ad summum kettő legyen, elég egy faluban ennyi és csak azok fungáljanak papi tisztekben, kiket a faluk acceptálnak. Az vladika is admoneáltassék, — ehez conformálja dolgait."

Ugyancsak Máramarosmegyének egy jóval előbb, 1679-ben hozott másik statutumából tudjuk meg, hogy ez a nagyszámu oláh papság, hogy megélhessen, minő eszközökkel csikart ki jövedelmet a szegény néptől: „Az orosz és oláh papoknak az temetésbeli szegénységen való rendkivül való exactiójok felől minden helyekből sok panasz jövén eleinkben, egy temetéstől tiz—tizenkét, sőt több és kevesebb forintokat, öreg marhákat extorqueálván, efelől ex communi voto et suffragio concludaltuk hogy ennek utánna egy forintnál senki többet egy ember temetésétől akár öreg, akár gyermek legyen, senki ne adjon. Az mely pap többet extorquealna in poena flor. 12 incurráljon, melyet azon processusbeli tiszt atyánkfiai vigori hujus statuti exequaljanak. Mindazáltal, a ki maga jó akaratjából egy forintnál többet ád, vagy legal, szabadságában álljon."

Hogy a vallásadta papi hatalmat pénz és ajándék kicsikarására felhasználni általános bűne volt az oláh papságnak, s nemcsak egyik vagy másik vármegye területén divatba jött visszaélés, bizonyítja az, hogy az 1665-iki országgyűlésnek országosan kellett intézkednie e visszaélések tárgyában. „Némely oláh esperestek és papok privata injuriából vagy magok privatumoktól viseltetvén, magok hallgatójuk közül némelyekre neheztelvén, egész falukat tiltottak el a templomtól, holt embereket is el nem temettenek, a kisdedeket is kereszteletlen hagyták meghalni; concludáltuk azért, hogy az oláh vladika sub amissione honoris et officii, az ilyeneknek igazán végére menvén, a hol comperiáltatni fognak, az ilyen exorbitáló espe-

restek és papok mind most s mind ennek utána érdemek szerint semmiben nem kedvezvén nékiek, igaz törvény szerint megbüntessé."

Aztán volt a gör. kel. román papság kezében egy másik rettenetes fegyver is: az egyházi átok. Tömérdek visszaélés történt ezzel a szegény nép kárára, úgy, hogy az erdélyi rendek törvényben voltak kénytelenek elrendelni, hogy „az oláh papok ne afurizáljanak."

Az 1609-ki országgyülés a vallásos béke óhajtásától vezéreltetve, kimondja, hogy „különböző religiókon való papok egymás hivatalába magokat ne elegyítsék, a visitálásokban az eddig observáltatott usust kövessék." És kik azok, kik a törvénynek esetről esetre nem engedelmeskednek? Az oláh papok. Ezért kénytelenek a különböző időkben tartott országgyülések kimondani, hogy „az oláh püspök, esperestek és papok a visitalásnak idején a külső tiszteknek hivataljokba magokat ne elegyítsék, a szegénységet ne sanczoltassák, külső dolgokat ne igazgassanak, executiókat afféléktől ne tegyenek, hanem vizitálják csak a magok papjait, deákjait, czinteremjeket, temetőjöket, Házasulandó személyeknek vagy copulatiojokat vagy elválasztásokat az ő módjok szerént való egyházi szolgálatjokat, ekklézsia-követéseket és több hasonló csak az ő tisztjeket és állapotjokat illető dolgokat; azokban is mindazonáltal az országnak végezéséhez alkalmaztatván magokat; külső büntetésekbe, birságlásokba magokat ne elegyítsék."

Érdekes és figyelemre méltó jelenség, hogy azok az oláh püspökök, kiket a román történetirók szerint az erdélyi reformatus vallásu fejedelmek zsarnoki rendszabályaikkal egyszerü pictus masculusokká vagy még rosszabb esetben a kálvinista propaganda akarat nélkül való eszközeivé tettek, a protestans hitre áttért románokat a fejedelmi pártfogás ellenére is üldözhették és háborgathatták, mint arról a református hitre áttért oláhok egy Apafi fejedelemhez épen Brankovics Száva vladikaságának utolsó évében intézett folyamodása tanuskodik: „az görög püspök . . . . . minket ujabban kényszerit és conturbál s püspökségét sollicitalja s maga authoritásából *oláh deákot* ordinál generalisunk hire nélkül s másutt pedig titkon, holott val-

lásunk kontinentiája szerint itt az Monasteriában generalis consessusából kellene ordinálni, Kolosvár mellett contra jura regni görög templomot szentelvén nagyságod és az ország hire nélkül, mely eddig nem volt. Nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak alázatosan könyörgünk, mivelhogy nagyságod parancsolatjából az *typographiát* elkezdettük, *scholát* is akarunk erigalni, tehetségünk szerint minden jóra igyekezvén, vegyen nagyságod bennünket védő szárnyai alá, hogy az idegen nemzet ne háborgasson jó igyekezetünkben, tartsa magát deliberatiojához, ne legyen métely közöttünk s konkoly, hadd épülhessen a reformatio közöttünk, melyért az isten megáldja nagyságodat."[1])

Hogy az oláh reformatusok e panaszát jobban megérthessük s az oláh püspök hatalmaskodása annál inkább a maga igaz szinében tűnjék fel, nem szabad feledनünk, hogy ez a panaszlevél 1680-ban kelt, épen 25 évvel azután, hogy az erdélyi országgyülés orvoslandó azt a sok panaszt, — mely kívétel nélkül mind abból származott, hogy az oláh püspökök, esperestek és papok magokat illetéktelenül és hatalmaskodóan „külső dolgokba" elegyitették, — a következő törvényt hozta: „Az oláh papok is hoztak olyan alkalmatlanságot be, hogy némely nemes atyánkfiainak, kik közülök ugyanazon a sectán vannak, vagy magukon vagy jobbágyokon törvénytelen büntetéseket cselekszenek; az vladika is olyan dologba elegyíti magát, mely nem az ő tisztit illeti; ha kit pedig közülök efféle excessusért in jus akarnának attrahálni, residentiátlan lévén, hol légyen competens foruma, nem tudjuk. Azért a megbántódott félnek arbitriumában légyen, ha vármegyén akarja-e keresni vagy táblán az olyan dolgokat patráló vladikát? A vármegyéről pedig transmittaltassék táblára, ha a causanak meritumja úgy kivánja és tartozzék kétszáz forintig kezest állítani, hogy a törvényt végig állja, légyen ismiből a triumphans-félnek satisfactiót impendálni."

Az 1696. év után az oláhok unialásában fáradozó jezsuiták jelentéséből olvassuk, hogy akkor az oláh papok theologiailag oly tudatlanok voltak, hogy még a szentségek erejéről és hatá-

---

[1]) *Thallóczy Lajos:* Az oláh reformáczió történetéhez. Történelmi tár. 1878. 706—707. l.

sáról sem volt tiszta fogalmuk. Igy történt egy izben, hogy egy német ember oláh leányt akart feleségül venni, de a pópa addig össze nem adta őket, mig a férfit övig vizbe mártván, ujra nem keresztelte. A Simonovics Stefán oláh püspöknek adott utasítások egyik pontja azt mondja, hogy a vladika magyar embert csak akkor eskethet, temethet, keresztelhet stb., ha oláh ember magyar nőt veszen feleségül s oláh pópa által akar megeskettetni. Érdemes dolgot cselekednének a román történetirók, a kik oly iszonyatos színekkel rajzolják az oláhok vallásos elnyomatását Erdély nemzeti fejedelmei alatt, ha rá tudnának mutatni egy Erdélynél míveltebb nyugati államra, melyben az uralkodó vallás fejedelmi okirattal hatalmazza fel a tűrt vallás papságát arra, hogy az ő hívét a tűrt vallás egy tagjával összeadhassa oly módon, hogy az e tény által egyuttal igénybe is vehesse a tűrt vallás minden egyházi kegyszerét, s hogy az ilyen vegyes házasságból szülöttek is tagjai legyenek a tűrt vallásnak. Vagy a hol megtörténhetett, hogy a tűrt vallás egy papja az uralkodó vallást ne ismerje el még csak keresztény vallásnak sem, mint nem ismerte el a görög egyház papja azzal a tényével, hogy az oláh leányt feleségül vevő német embert — tehát katholikust — ujra keresztelte. Az erdélyi vallásos türelemnek és szabadelvüségnek eredménye volt az, hogy a görög kel. vallás csak de jure volt tűrt vallás, mig de consuetudine nemcsak oly elfogadott — különösen a nép alsóbb rétegeiben — mint a többi, hanem mint az itt felsorolt törvényekből és tényekből láthatjuk, még aggressive is felléphetett a négy recepta religio ellen s hogy e négy recepta religio hiveinek többször kellett a tűrt vallás papságának hatalmaskodásai ellenére az állami törvényekhez folyamodni, mint a tűrt vallásénak.

És ezzel szemben mennyi óvatosság és kimélet még a protestáns egyház részéről is az oláh papsággal szemben. Nem hogy az állami hatalmat vennék igénybe az oláh papok erőszakos áttérítésére, de még az önérdekből való áttérést is oly bűnös cselekménynek tartják, melyet megtorolni a világi hatóságok vannak hivatva. Igy az 1630. junius 9-ki papfelszentelő debreczeni zsinat jegyzőkönyvében, abból az alkalomból, hogy egy néhány oláh pap kálvinista lelkészszé való felszentelését kérte,

azt olvassuk, hogy ezek az oláh papok vizsgáltassanak meg és a kiket közülök méltónak találnak, azokat fogadják be az egyház kebelébe, de azokat, a kik csak szabadságot keresnek a vallás szine alatt, a világi hatóságoknak adják át megbüntetés végett. (Qui digni comperiuntur, in gremium ecclesiae recipiantur; qui autem sub praetextu religionis libertatem venantur, magistratum animadversione tradentur).

Ezek az oklevelesen és törvényes határozatokkal igazolható tények azonban a dako-román történetírás és publiczisztika előtt nem nyomnak semmit a latban. Szemüket behunyva, fülüket bedugva, az igazság előtt egyre csak azt ismételik rövidebben vagy bővebben, mire őket Barnutiu tanította abban a beszédében, melyet 1848 május 13-án a balázsfalvi mezőn tartott: „Nagyon sokat szenvedtek ez időben a románok a magyaroktól és sok előkelő román is hagyta el ekkor atyái hitét s lett unitáriussá, kálvinistává és magyarrá. Ebben az időben a magyarok házról-házra vizsgálókat küldöttek a románokhoz és a melyik románnak tüzhelyén nem találtak bőjt napon hust fazekában, azt megbüntették; a román papokat az uraságok kutyáinak teleltetésére kötelezték és arra, hogy az esperestek vállukon vigyék a kálvinista superintendenst. A románnak nem volt megengedve, hogy iskolába járjon, mert földhöz kötött jobbágy volt. Alig válthatta meg magát pénzen egynehány, hogy pap lehessen, de mint papot sem védelmezte semmi praerogativa szemben az Approbaták anathemájával. Az, hogy Bethen és más fejedelmek elengedték nekik a dézsmafizetést, nagyon kevéssé könnyített helyzetükön s nem védelmezhette meg a magyar nagyok gúnyjától. Enyedre nem volt megengedve, hogy a román pap belépjen se keresztelni, se temetni. Mondják, hogy egykor két román pap az uraság disznóit a mezőre hajtva, találkozott Teofil püspökkel. A papok látván, hogy az érsek jön, térdre esve, igy kiáltának fel: Szentséges vladika, segits rajtunk, mert elveszünk! De hogyan segíthetett volna rajtok, mikor a reformatus fejedelmek magokat az érsekeket is arra kényszerítették, hogy kutyakölykeket kereszteljenek gyermekek helyett s ha nem akarták megtenni, hát vesszővel vagy bikacsökkel verték meg, mint Száva érseket!“

Igy beszél a balázsfalvi ujabb irodalmi iskola atyja, azon iskoláé, melynek éltető szelleme a legkizárólagosabb román sovinizmus volt mindig. „Ettől a sovinizmustól ösztönöztetve — irja Slavici —[1]) ez iskola nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki, de érthetetlen nyelven, izléstelen lelkesedéssel s az *igazság szeretetének teljes hiányával.*" Az igazság szeretetének e teljes hiányát azonban idővel fel fogja váltani még a balázsfalviaknál is az objektiv tudományos igazság feltétlen szeretete s akkor be fogja látni a románság, hogy a magyar nemzet nem üldözte a románt nyelvéért és nemzetiségéért soha, még az erdélyi magyar és kálvinista fejedelmek idejében sem.

De ha ilyenek voltak a pásztorok, milyen volt a nyáj ?

Az előbbi részben láttuk, hogy a mai Krassó, Szörény és Temes megyékben, mint az ország védelmi rendszerének kiegészítő részei oláh kerületek szerveződtek, hogy az oláhságból a kenézek és a vajdák csoportja kezd némi tekintetben közjogi szerepet is játszva, kiválani, — de azt is láttuk, hogy épen ez administrativ szervezet s a vajdák és kenézek kiváltságos helyzete okozza, hogy ezek egyre jobban elmagyarosodnak és a magyar nemzetbe beolvadnak. A török hódítás s az erdélyi fejedelemség önállósulása gyorsan átalakítják a XIV. és XV. században megalakult országos védelmi rendszert s ezzel kapcsolatosan az oláh kerületek is előbb elvesztik jelentőségüket, később pedig teljesen fel is bomlanak. A reformáczió pedig a már elmagyarosodni kezdő oláh vajdai és kenézi családokat teljesen magyarrá teszi. A XVI. században itt-ott elvétve előfordul még egy-egy oláh vajda neve, de már megszünt jelentékeny hivatal vagy méltóság lenni, mig a kenéz lesülyed egyenesen a jobbágy vagy parasztbiró szinvonalára. A mohácsi vész után bekövetkezett nagy változás olvasztotta be teljesen az oláhság előkelő részét a magyar nemességbe s okozta, hogy az oláh nép mint ilyen parasztok tömegénél nem volt egyéb. Ez uj állapot nem valami különös törvényes intézkedésnek, vagy a magyarság szándékos magyarosító vagy elnyomó törekvéseinek volt eredménye, hanem egyszerüen a történelmi fejlődés szükségszerü következménye.

---

[1]) *Slavici*: Die Rumänen in Ungarn und Siebenbürgen etc. 232. l.

Kimutattuk azt is, hogy az ugynevezett nem keresztény (irtvány vagy oláh) földeken lakó oláhság csak ötvenedet fizetett, de nem egyszersmind tizedet is és hogy tizedfizetésre csupán a keresztény földeken volt köteles. Hogy ez miért volt igy, arra vonatkozóan az okokat is előadtuk. A mohácsi vész után e tekintetben is megváltoznak az állapotok. A keresztény és nem keresztény földek között való különbség tudata elenyészik és bajos eldönteni, hogy melyik föld volt eredetileg irtványföld és melyik kezdet óta mívelés alatt álló tizedköteles föld? De azt sem szabad feledнünk, hogy az erdélyi külön állam költségei sokkal több terhet rónak Erdély lakosainak vállaira, mint a mennyit az egységes magyar királyság idejében viseltek. A nemességnek e zavaros időkben az állam védelmére nagy és költséges erőfeszítéseket kellett tennie s hogy e költségeket fedezhesse, szüksége volt az oláhok által fizetendő tizedre is, annyival inkább, mert a háborúk és török beütések idejében egyre jobban pusztuló magyar jobbágyság üresen maradt telkeit az oláhság kezdette megszállani és az nem akart tizedet fizetni. Ezek a körülmények okozzák, hogy az erdélyi törvényhozás ez állapotokat is szabályozza, tizedfizetésre kötelezvén az oláhokat is.

„Noha az országnak némely részeiben mostan is az oláhság dézmaadással tartozik, de ellenben nagy rész helyein dézmaadatlanul élnek; mely mind a több nemzetekből álló községnek despectusára vagyon, mind pedig egyébiránt alkalmatlan dolog egy bizonyos rendben nem lenni állapotjoknak, melyben való kedvezést magok viselésével nemhogy érdemelnének, de sőt naponként árad rossz cselekedetek; sőt sok helyeken majd nyilván való erőszakkal élnek a többi nemzeteken és azoknak határain, s noha pedig az a kedvezés nem az oláhok határinak, hanem magoknak engedtetett, de abutálván véle, sok helyeken, még a magyar vagy egyéb dézmaadó emberek is az oláhok határán majorkodnak és ekképpen defraudálják mind a fiscusnak, mind pedig az olyan patronusoknak jövedelmeket. Végeztetett annakokáért, hogy ezentúl indifferenter mindenütt Erdélyben borból, buzából és egyéb leguminákból, disznókból, juhokból és méhekből az igazi tizeddézsma megvétessék, melyről a fiscus-

nak soha semmi árendafizetéssel ne tartozzanak a patronusok, ha árendás és eddig is dézmátadó helyen nem resideálnak. A Partiumban [1]) pedig mostan a szomszéd birodalmaknak respektusára nézve, a patronusoknak szabadságokra engedtetik oláh jobbágyokon való dézmamegvétel, avagy megengedés, mig az időnek s az alkalmatosságnak kivánsága szerént jövendőben külömb végzés nem engedtetik felőle." [2])

Ez országgyülési végzésből egyuttal azt is látjuk, hogy az oláhság semmit sem javult erkölcseit tekintve a mult korszak óta. Ennek legfőbb oka az, hogy a hazai oláhság az oláh vajdaságokból szakadatlanul betóduló tömeg részéről ujabb meg ujabb erősítést, vagy helyesebben felfrissítést nyervén, az erdélyi társadalom rendjével és beolvasztó erejével szemben ellenálló képességét nemcsak megtartotta, de növelte is. Hogy az ilyen bevándorló, még uratlanul ide-oda csavargó oláhság mily nagy számu lehetett, azt világosan bizonyítja az a körülmény, hogy az erdélyi országgyülés két ízben foglalkozik velök. Igy először kimondják, hogy idegen, jövevény pararasztokat és vagus embereket a földesurak tartoznak megfogni és jobbágygyá tenni, hogy igy urok és rezidencziájok lévén, ha valami kihágást vagy bünténvt követnének el, előállíthatók és felelősségre vonhatók legyenek. De a törvény nem levén eléggé körülirva, később egy másik törvényt is hoztak az *oroszok, oláhok és muntyánokról* (havaselföldiek) *s egyéb nemből álló lézengő emberekről*, a mely igy hangzik:

„Az idegen, uratlan és lézengő embereknek megfogásokról, szolgaságra vagy jobbágyságra örökösképen való kénszeríttetésekről a generali sarticulusokban világos irás vagyon, melyeknek nem observálói subjacealnak az artikularis poenának; tetszett mindazáltal ez iránt ugyan specificálni a poenat, ugy mint fl. 200, nevezett szerint pedig, hogy az országban lézengő oroszok, oláhok, muntyánok és egyebek a fenn megnevezett artikulusnak tartása szerént megfogattassanak és megkötöztessenek stb." [3])

[1]) A magyarországi részekben.

[2]) Approb. et Const. Pars. III. Tit. V. art. 2.

[3]) Approb. Const. Pars V. edict. 38.

Hogy ezek a muntyánok, még javarészök is, hogyan viselkedtek nálunk, azt világosan láthatjuk az 1624-ki országgyülési végzésből, mely kimondja, hogy Hunyad vármegyében a feleségek után nemes funduson lakó muntyánok a nemességnek színe alatt lopást, gyilkosságot és egyéb czégéres vétkeket cselekednek s azért a lator oláh papokról hozott articulus szerint, ha elég biztosítékot nem tudnak nyujtani, megfogattassanak.

Ezekkel a bevándorló oláhokkal esetről-esetre papok is jöttek, a kik közelebb állván a frissen bevándorlott oláhokhoz, mint a hazai oláh papok, rájok káros hatást is gyakoroltak. Ez okból az erdélyi rendek a következő végzést hozzák, hogy „a más országból ide béjövő oláh papok tartozzanak magokat az esperestnek praezentálni, azok viszont magok vagy püspökjeik által azon vármegyékbeli, székbeli vagy közelebb várakbeli tiszteknek eleikbe vinni examenre, kik megvizsgálván, ha oly dolgot tapasztalnak, kötelességök szerént a fejedelmeknek hírré tenni tartozzanak.“

Az erdélyi fejedelmek és az erdélyi törvényhozás legfőbb akadályát annak, hogy az oláhság nem akar az erdélyi társadalmi rendhez és míveltebb életmódhoz szokni, abban találták, hogy azok igen szoros szellemi, erkölcsi és érzületbeli viszonyban élnek az oláh vajdaságban lakó testvéreikkel. Ebből a szellemi és érzelmi légkörből akarták őket kivonni. Erre czélzott az oláh vajdaságokból beköltöző oláh papokra vonatkozó fennebb idézett törvény is, valamint egyes, olyan törvényes intézkedések is, melyek az oláhok rossz szokásainak és hibáinak kiirtását czélozták. Különösen az oláhok laza családi élete okozott sok gondot az ország kormányzóinak. Ezért hangsúlyozzák a fejedelmek az oláh püspököknek adott utasításokban folytonosan, hogy pénzért könnyelmű módon a házasfeleket ne válaszszák el, hogy a bigámiát meggátolják. Ezért akarják az oláhoknál a protestans házassági jogot irányadóvá tenni s ezért mondják ki 1646-ban, hogy „a mely oláhok azelőtti rossz szokások szerént tolvaj módon ragadnak el feleségeket magoknak, magok halállal büntettessenek, ha a leányzó vagy asszonyember is nem consentiált, avagy azoknak attyok vagy annyok, a kiknek incumbált, ha pedig azoknak consensusok járult, dijokon változzanak, mely

díj a földesurnak adassék. az hol az hatalmat cselekedték; a tisztek is fl. 12 exigáljanak, a több complicesek pedig díjokon változzanak a tisztektől. Ha mely nemes ember afféle dolgokban patrocinálna az oláh papoknak, a tisztek törvénynyel prosequálják, — az illegitimum divortiumok pedig invigorosumok legyenek.“ [1])

A különféle török-tatár-kozák becsapások, de különösen azoknak a görögöknek állandó zsarolásai miatt, kiket az oláh vajdák Konstantinápolyból magokkal hoztak s kik az ország jövedelmeinek állandó bérlői voltak, a szegény oláh népség csapatostól szökött át Erdélybe, hogy élete során valamit könnyítsen. Igy a következő dolgokat olvassuk erre vonatkozóan I. Rákóczi Györgynek 1632. augusztus 15-én Máté vajda érdekében Abaza basához irott levelében: „Az oláhok sok inséget, üldözést, károkat szenvednek az közökben beszármazott görög nemzetből való gonosz emberek miatt. Utasította tisztviselőit, hogy valahol Havaselföldiből kijött népek, szegény emberek vannak, sehol senki meg ne tartóztassa. A boéroknak is tanácsolta a hazamenetelt, de ők azt mondják: nincsen nekik annyi bátorságuk életek és lelkek, hogy valameddig azok a rajtok elhatalmazott kegyetlen kalmár görögök ott lesznek, bemehessenek. A vajdával még csak kibékülnének, de azok a görögök a vajdát sok szavakkal, ajándékokkal elhitetik és az ország fiai boérokat hamis vádlásokkal vádolni meg nem szünnek, az vajdát reájok haragítják, felindítják.“ [2])

Hasonlóképen ir abban a levelében is, melyben Máté vajdát a nagyvezérnek ajánlja: „Ne változnék annyiszor az vajdaság, hanem lenne hazafi a vajda, hogy így mindannak az országnak elfutott népe is bátrabban szállhatna vissza az puszta földre.“ [3]) A moldovai boéroknak Lupu vajda ellen Rákóczihoz irt panaszlevele is világossá teszi, hogy a vajdák kegyetlen zsarolásai miatt a nyugalmasabb Erdély valóságos menedékhelye volt az üldözött és sanyargatott oláhságnak. „Luppul vajda

[1]) Approb. Const. Pars V. edict. 43.
[2]) Török-magyarkori Okmánytár, IV. köt. 177. l.
[3]) U. a. IV. 185. l.

uralkodván mi rajtunk annyi esztendeig, az ki husunkat ötte meg és vérünket szopta, mint az kigyó. Mikor a kozák hetman fia feleségűl vette leányát, a kozákok betörtek az országba és a kozák hetman reánk bocsátotta az kozákságot és az erdőn ebekkel kerestenek. Az föld népe az erdőkön, az havasokon elbódosván, az erdőkön veszett sok számu ember az föld népében."

1668 junius 18-án az oláhországi vajda átir Apafinak bizonyos nagyobb számú megszökött oláh faluk dolgában: „Országunknak nagy insége miatt, mely mi rajtunk forgott, most tavaszra kelve, birodalmunkból egy nehány faluink szöktenek el az nagyságod birodalmában, némelyek Fogaras tartományában, némelyek Brassó tartományában, némelyek Szebenszékire, mely dologért expediáltunk nagyságod látogatásának okáért és ezekért az dolgokért fő aga, Panat hívünket. Nagyságodat az jó atyafiságért, szomszédért kivánjuk, ne recipiálhassanak országunknak lakosait és kiváltképen minden gondviselőinek megparancsolván és adván ugy nagyságod parancsolatját hivünk kezeihez, hogy visszatérvén, hozhassa vissza az ő helyekre, mert nem egyéb latorságokért szöktenek el, hanem csak az adónak nehéz volta miatt." [1])

Rosetti Antal moldovai vajda 1676-ban két ízben ír Apafinak kivándorlott oláh jobbágyok dolgában: „Nyilván tudhatják ez nehány esztendő alatt mennyi háboruság történt ez kis helyen, mely miatt az szegénységnek ki kellett menni életöknek táplálásáért az kegyelmed birodalmába. . . . . Todoraskó Jordakinak ötven ház jobbágyi magok oltalmokért az nagyságod országába folyamodtak és telepedtek le." . . . . kéri tehát visszabocsáttatásukat. 1673. május 15-én Ghica vajda ir Apafinak Filipescu bojár elszökött jobbágyai dolgában, kérve a fejedelmet, hogy küldje vissza ezeket az elszökött jobbágyokat.

Ez az igy beözönlő oláhság aztán elfoglalta a háborús viszontagságok következtében meggyérült magyar és szász lakosság helyét. Hogy miként ment végbe az oláhság e beköltözés folytán való fokozatos térfoglalása, arról számos fejedelmi oklevél, más közokirat és magánfeljegyzés tanuskodik Igy olvas-

[1]) U. a. VI. 427. l.

suk Bethlen Gábornak egy 1622. aug. 18-án kelt oklevelében: „A kézdi kapitulumhoz tartozandó szász papok adják értésünkre alázatos könyörgéseik által, hogy annakelőtte egy Kövesd nevű falut mind szászok lakván, mostan immár a sok háboruság mián ugy annyira megpusztult, hogy több oláhság laknék benne, hogysem mint szász.“ 1648-ban pedig I. Rákóczi György irja Fogarasban kelt oklevelében: „A szász püspökök hivünk püspöksége alatt való senioraival együtt találának meg minket alázatos könyörgések által, jelentvén . . . . . mivel pedig azon a Réten-ben a szászok száma igen minimálódott és az oláhok viceversa igensokan szaporodtak, — parancsoljuk kegyelmesen“ stb.

Hogy egyes magyar helyekre miként szivárogtak be az oláhok, igy különösen Dévára, azt igen szépen kimutatta Szőcs Albert ev. ref. lelkész s hogy Hunyad megye hajdani magyar lakossága miként oláhosodott el vagy boríttatott el az egyre nagyobb számmal beözönlő oláhságtól, azt Sólyom-Fekete idevágó buvárlataiból ismerjük. A románság későbbi térfoglalására vonatkozó buvárlatok eddigi eredményei után is meglehetős tiszta képet alkothatunk magunknak arról a népmozgalomról, mely Erdélynek ethnografiai térképét már e századokban meglehetősen romános színezetűvé tette. Meg vagyunk győződve, hogy ha a kutatások ez irányban az eddiginél rendszeresebben és mélyrehatóbb részletességgel fognak folytatódni, ez a kép még világosabb lesz.

De Erdélyből is történtek kivándorlások, még pedig nemcsak a Székelyföldről, mely úgyszólva századok folytán a Szereth vidékét magyar telepekkel benépesítette, hanem a románság részéről is. De hogy e kivándorlás minő természetű volt, ezt láthatjuk Lupu vajda 1639-ben Rákóczinak adott hitleveléből, melyben megigéri, hogy „minden lopókat, tolvajokat, szökött jobbágyokat, szolgákat, azok akármi rendbeli emberek lennének, felkerestetem, kézben adom és adatom.“ Tehát az erdélyi kivándorlás tömegét oly egyének alkotják, kik idehaza rossz fát tevén a tűzre, a büntetés elől tanácsosnak tartották megszökni. — Bizonyos tekintetben az erdélyi részekre nézve Románia ma is az, mi Amerika Közép- és Nyugat-Európa kalandorai és sikkasztóira nézve.

Azonkivül időről-időre tömegesen szökdöstek ki az oláh jobbágyok is. Igy az 1609-ki kolozsvári országgyülés végzései között olvassuk: „Miért hogy jobbágyaink, főképen az oláhság, akármi kicsin bosszuság éri is őket, menten mennek Moldovába és igy az ország pusztulván, az adó szállton száll; végeztük azért országul, hogy valakinek levele nem lészen, senkit be ne bocsássanak és mivelhogy inkább mind Beszterczе felé járnak, légyen az beszterczei birónak gondja viselése rája, melyet felséged is injugáljon neki." Ez országgyülési végzés azonban nem birta megakadályozni a jobbágyok kiszökéseit s azért az 1612. szebeni országgyűlés ujra azt a végzést hozza, hogy „Ez országból mely Moldovára menő utak és ösvények vadnak, végeztük, hogy azokra mindenütt szorgalmatos vigyázások legyen minden tisztviselőnek; ha marhástól, feleségestől innen Erdélyből az szegénység által akarna menni, el ne bocsássák, hanem megtartóztassák, kiki földesurának visszaadják."

Az 1615-ki országgyülés egyik végzéséből a jobbágyok e gyakori kiszökésének egyik fő okát is megismerhetjük. „Értjük — mondják Erdély rendei e végzésükben — hogy az moldovai vajda szabadságra való kiáltatása miatt az radnaiak magok hasznukra nézvén, fizetésért itt az mi oláh jobbágyinkat felrakják és szinte Moldovába által viszik. Végeztük, hogy a beszterczei biró és az szélybeli kapitányok ennekutánna senkit is által ne ereszszenek, sőt afféle jobbágyszöktető embert megfogatván, érdemök szerint meg is büntessék." Ez országgyülési végzésből világos tehát, hogy az oláh vajdák időről-időre, hogy az országaikból Erdélybe kiszökött népet visszatérésre birják s elnéptelenedett földjeiket ujra benépesítsék, a visszatérő vagy beköltöző parasztságot különféle igéretekkel kecsegtették. Ez meglehetős kárt okozott az erdélyi földesuraknak, mert néhányan régibb jobbágyaik, de legtöbben mégis az ujonnan települtek közül engedtek a kecsegtetésnek és átszöktek Moldovába, sőt némelyek a szászok közül a jobbágyok átszöktetését jövedelmező üzletképen folytatták, épen ugy mint mai napság Brassóban némelyek a leányszöktetést. De nemcsak az oláh vajdaságokba szökdösnek a jobbágyok, hanem az ország területén belől is örökös jobbágyvándorlás van egyik helyről a másikra, hasztalan

hozzák a rendek a „szökött jobbágyokról" a különböző artikulusokat. Sőt megtörténik az is, hogy a szökött jobbágyok a fejedelmi birtokokon huzzák meg magukat, a honnan a fejedelem emberei aztán nem adják ki a földesuraknak. Egy ily esetet tárgyalván az 1587-ki kolosvári országgyülés, a következő végzést hozza: „Vagyon Kolozsvármegyében kegyelmes urunk egy Ujfalu nevű oláh falu, az nagyságod örményesi tava mellett, hova jobbágyaink az szabadságnak örülvén, szöknek, mely helyre sem birót, sem ispánt nem bocsátanak, sem jobbágyinkat ki nem adják. Végeztük arról, hogy az nagyságod választásától fogva ez szökött jobbágyokat törvénynyel lakó helyekre vissza vihessék. Azonképen a gonosztevőket is a feljül megirt időtől fogva, kik odamentek, az ispánok kikerestessék."

A jobbágyság ez ide-oda szökdösése párosulva az oláh vajdaságokból beözönlő oláhság kóbor és rendetlen életmódjával, az akkori háborús és bizonytalan körülmények között oka lett a rablók, tolvajok és csavargók nagy mértékü elszaporodásának. „Noha a lopóknak, büntetések felől — irják az Approbaták — az országnak sok külömb-külömbféle kemény végezési voltanak eleitől fogva; de mind az szegénységnek majd elszenvedhetetlen romlásával, sőt egyéb rendeknek is véghetetlen panaszával bepanaszoljuk, hogy több vétkeknek nemek között a lopás anynyira eláradott ez hazában, mely sem keresztény, sem egyéb nemzetek között semmi egyéb országokban ennyiben nem hallatik; kételenség alatt annakokáért nevelkedvén a vétek, nevelkedni kell a büntetésnek is."

Hogy az oláhságnak mennyi része volt ez állapotok előidézésében, kitünik az 1623-ki országgyűlés XII. articulusából, melyben „az oláhok lovonjárástól, fegyvertartástól és hordozástól certis quibusdam casibus exceptis megtiltatnak, fegyverek elszedése végeztetik. Tetszik ez is kegyelmes urunk, egész országul és végezzük is, ***hogy mégis az latorságra való alkalmatosság jobban refraenaltassék, az oláhság ennekutánna lovon ne járjon, puskát, tegzet, szablyát és semmi egyéb fegyvert ne viseljen,*** melyet ha ennekutánna cselekednének, akármely nemes embernek, sőt még a falubelieknek is szabad legyen az ilyeneket megfogni, minden nála való marhájokat elvenni és magokat

az ispán és tisztviselők kezében adni; hoc addito, hogy ha valamely urnak avagy nemes embernek oly meghitt szabadosai vadnak, az kihez kétség nem lévén, ha másuvá küldi és urától is levele lészen és a kiknek vagy buzahordásért vagy egyéb kereskedésnek okáért kell terhet hordozniok, közöttök szabad ne legyen, még csak az juhok mellett való pakulárok se hordozzanak képet (kopját). Ez mostani inquisitiokor pedig mindenütt az ispánok kedvezés nélkül az fegyvert tőlök elszedjék, az Felséged jószágaiban is az tiszttartók tartozzanak beszedni."

A román irók azt mondják, hogy a magyar törvények azért tiltották meg a románoknak a fegyverviselést, mert féltek, hogy a románok a fegyvert nemzeti szabadságuk kivívására fogják használni. A XIV. és XV. század történetéről beszélve, kimutattuk, hogy az akkori idők rendelkezései nem a szabadsághős, hanem a praevarikáló oláh kezéből vették ki a fegyvert. A fennebb előadott és törvények, országgyülési végzések által igazolt tényekből világosan lehet látni, hogy az oláhság erkölcsi állapota a XVI. és XVII. században sem javult s hogy az erdélyi országgyűlések e végzése is csak a kóborló, praevarikáló és lator oláh kezéből vette ki a fegyvert. Nagy-Bánya 1658-ból származó helyhatósági szabályzataiban [1]) a többi között e jellemző kifejezést olvassuk: „Egrest ugyan ne legyen szabad árulniok; ratio: mert az oláh lopton lop." Az ilyes és ehez hasonló hatósági intézkedések világos bizonyítékai az erdélyi oláhság erkölcsi nevelése elhanyagolt voltának.

Az eddig előadottak meggyőzhették még a legelfogultabbakat is arról, hogy ezért nem lehet az erdélyi magyar kormányzatot felelőssé tenni. Ez a kormányzat megtett minden tőle telhetőt, hogy a reformáczió s az ennek szolgálatában álló román nyelv és irodalom segítségével a népet kiragadja századOS elmaradottságából s igy megnyerje a nyugati kulturának s a mi ez esetben a nyugati kultura fogalmával a románságra nézve egyjelentőségű volt, a magyarságnak is. Az erdélyi fejedelmek ez igyekvése azonban hajótörést szenvedett a bizantino-szláv

---

[1]) *Kolosváry—Óváry:* Magyar törvényhatóságok jogszabályai. III. 658. l.

szellemi légkörben felnövekedett gör. kel. orthodox klérus sajátságos passiv ellenállásán, melyet az oláh vajdaságokból bevándorló néptömegek és papok magokkal hozott eszme és érzelmi világa kiapadhatatlan forráskép táplált. Az sem lehetetlen, hogy a protestantismus a maga erkölcsi puritanismusával és egy kissé tagadhatatlanul rideg rationalismusával nem volt arra elég alkalmas, hogy ezt az impressionista és misztikus álmadozásokra hajlandó népet kiragadja a fényes külsőségekkel imponáló bizanczi kultusz erős hatása alól. Egyszóval, a reformácziónak ép úgy nem volt szerencséje a latin faj e keletre szakadt ágánál, mint a nyugati román népek között.

Aztán a kis erdélyi magyar állam zaklatott helyzete sem volt arra alkalmas, hogy szintere lehessen egy népfaj teljes kulturális átalakulásának. A létért való szüntelen küzdelem csatatere volt e kis ország. Két nagy birodalom: a német és a török közé helyezve, nem teljesíthetett más feladatot, mint csak azt, hogy az önálló magyar állam eszméjét fentartsa és megőrizze addig, mig a három részre szakadt magyar királyság újra egyesül. Azok a küzdelmek, melyeket e nagy politikai feladat sikeres megoldása érdekében folytatott, kimerítették az állam magyar népességének és államférfiainak idejét és erejét. És ezek a nagy, és Európa keletére kiható kulturális feladatok megoldását csak kezdeményezhették, de végre nem hajthatták. Mindössze is csak annyit tudtak elérni, hogy Erdélyben, mint valami sziklavárban biztos menedéket talált Európa keletén az a kultura, melyet a germán szellem XVI. századi nagy mozgalma, a reformáczió teremtett. Ha az erdélyi fejedelmek aranyos álma, a keleti protestáns Dáczia létre jöhetett volna, akkor bizonyára a románság reformácziójának végrehajtásával is megoldotta volna Európa keletén azt a kulturális feladatot, melyet csak megkisértve is nagy és tartós kulturalis mozgalom előidézője lett a románság között, felszabadítván azt a szláv szellem zsarnoki nyomása alól és megadván neki a lökést a nemzeti irányban való művelődésre.

IV.

A ROMÁNSÁG ÁLLAPOTA

A „LEOPOLDI DIPLOMÁTÓL“ II. JÓZSEF TRÓNRALÉPTÉIG.

I.

A leopoldi diploma és Erdély autonomiája.

Brote Jenő nézete a leopoldi diplomáról és Erdély autonomiájáról. E nézet szerint Erdély Magyarországgal nem állott és nem állhat más kapcsolatban, mint a Habsburgok monarchiájának bármelyik örökös tartománya az uralkodó személyének azonossága által. Ez elmélet kifejtője Papiu Ilarianu volt. Papiu Ilarianu elmélete. A nagy-szebeni memorandum erre vonatkozó fejtegetései. Peritzeanu-Buzeu Erdély erőszakolt egyesítéséről. A román felfogás szerint a leopoldi diploma nem csak Erdély önállóságának magna chartája, de egyuttal biztositéka is a románság elévülhetetlen politikai jogainak. E diploma létrejövetelének történelmi előzményei. Az erdélyi magyar állam rendeltetése a régi magyar államférfiak felfogása szerint. A török birodalom hatalmának hanyatlása. Teleki magatartása és politikája, melyet e körülmény provokált. Dunod páter küldetése. A fogarasi tanácskozások és a Dunod-féle diploma visszautasítása. A diploma eszméjét azonban az erdélyi rendek elfogadják. A Haller-féle küldöttség. Nolentes, volentes protegit vos Sua Majestas. Scherfenberg és „fegyveres oratorai.“ A diploma Bécsben elkészül, de a párisi szél elfújja. Lotharingiai Károly Buda visszavétele után okkupálja Erdélyt. A balázsfalvi szerződés. Moribunda Transsilvania. Caraffa küldetése. Absolon nézete Erdély beolvasztására vonatkozóan. Bethlen Miklós akcziója a diploma érdekében. Teleki elfogadtatja a Caraffától diktált hüségi nyilatkozatot. A rendek és a fejedelem le is teszik Leopoldnak a homagiumot. Apafi halála. Thököli beütése. Bécsben ennek következtében engedékenyebbek lesznek és Bethlen Miklósnak sikerül végre kieszközölni a diplomát. A diploma tartalma. A diploma kiegészítése: A katholikusok jogigényeit szabályozó diploma, a nationalis accorda és az „Alvincziana resolutio.“ A diploma kiforgatása: az erdélyi udvari kanczellária felállítása Bécsben. Az ifju Apafi házassaga és Bécsbe vitele. Rabutin kormányzósága. A fiskalis deputáczió Thavonat elnöklete alatt. A Seeautól kidolgozott javaslat. Timore et non amore kell Erdélyt kormányozni. A „Noe galambja“ és a benne kifejezett elv, mint a régi magyar politika visszhangzása. Miért igyekeztek az akkori erdélyi államférfiak Erdély mentől nagyobb foku önállóságát biztositani a leopoldi diplomában? Mikor a román publiczisták és politikusok látszólag a leopoldi diploma alapján követelik Erdély autonomiáját, megtámadják a magyar királyság közjogát. Erdély azon autonomiája, melyet a nagy-szebeni programm követel, egyenes sürgetése annak, hogy Erdély elszakittassék a magyar koronától és beleolvasztassék az osztrak császári birodalomba. Erdély autonomiáját oly alapon és oly szempontból követelni, mint azt a nagy-szebeni programm teszi, büntető megtorlást provokáló cselekmény.

„Erdély, a Habsburg-monarchia nagyságra nézve harmadik tartománya — irja Brote Jenő [1]) — sohasem volt valamely más birodalomtól függő ország és minden körülmény között, még azokban az időkben is, mikor a magyar királysággal föderativ szövetség alapján egyesülve volt, megőrizte a maga önállóságát. Mikor a Habsburgok kormánypálczája alá került (1691. decz. 4.) vagyis mint az erdélyi rendek magokat kifejezték, mikor „Ő felsége, I. Lipót császár az osztrák uralom védelme alá fogadta az erdélyi fejedelemséget", akkor sem veszítette el ezt az önállóságot. Austria császára és Magyarország királya, ki egyuttal Erdély nagyfejedelme is volt, kormányozta ezt az országot saját alkotmánya és saját törvényei szerint, melyeket annak saját külön országgyűlésén hoztak. Erdélynek ez önállóságát és alkotmányos jogát I. Leopoldtól kezdve a Habsburg-házból származó mindenik uralkodó elismerte és ünnepélyesen megerősítette, még pedig császári oklevéllel és diplomával. Az ugynevezett pragmatica sanctiót, mely az örökös birodalom és a tartományok egymáshoz való viszonyát a Habsburg uralkodóház alatt s ez utóbbinak öröklési rendjét szabályozta, Erdélylyel, mint önálló tartománynyal s a többi örökös tartományoktól különállóval kötötték meg az 1722-ki és az 1744-ki erdélyi országgyűlésen, mint a nagyfejedelem és az ország között létrejött két kétoldalu szerződést."

Brote Jenőnek e történeti és közjogi valótlanságoktól hemzsegő fejtegetése sem többet, sem kevesebbet nem tesz, mint annyit, hogy Erdély 1691-ben, mint a Habsburg-birodalom kiegészítő része, került I. Leopold kormánypálczája alá, Magyarországgal való minden kapcsolat nélkül. Erdély rendjei az ország alkotmányos és törvényhozói jogának fentartásával personaluniora léptek az osztrák császársággal és I. Leopold azon diploma erejénél fogva, mely e szerződést szentesitette, mint nagyfejedelem uralkodott Erdélyben és hogy utódai is egészen 1848-ig, illetően 1867-ig igy uralkodtak, a nélkül, hogy Erdély Magyarországgal más viszonyban lett volna, mint abban, hogy a prag-

---

[1]) *Eugen Brote*: Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn. Berlin 1895. 11. l.

matica sanctionál fogva Erdély nagyfejedelme és Magyarország királya a Habsburg-ház ugyanazon tagja. Ha ez tény és valóság, akkor Erdélynek Magyarországgal való unioja nemcsak a román nemzet akarata és beleegyezése nélkül mondatott ki 1848-ban, hanem a történeti jog ellenére is, melyre pedig a magyarok anynyira szeretnek hivatkozni.

El kell ismernünk azonban, hogy ezt az elméletet nem Brote találta ki. Ő csak összefoglalta és osztrákosabb szinezetűvé tette azt, mit előtte mások, különösen pedig Papiu Ilarianu részletesen kidolgozott és Baritiu az 1881-ki szebeni román konferenczia memorandumában a nagyszebeni román nemzeti programm támogatására jogi és történelmi bizonyítékok gyanánt felhasznált.

„Czélja ez iratnak — mondja Papiu Ilarianu [1]) — megmutatni azt, mit különben minden erdélyi gyermek tud, ha csak most is került ki az iskolából, hogy Erdély a történeti jog, a pragmatica sanctio s minden ezután kelt törvény, valamint népessége túlnyomó nagy többségének mai akarata szerint is, Magyarországtól teljesen független ország és hogy Erdély és Magyarország között a mai napig érvényben levő történeti jog szerint nyoma sincs a real-unionak, hanem csak az egyszerű personalunionak, a mennyiben a pragmatica sanctio értelmében ugyanaz, ki Magyarországon királyi minőségben uralkodik, egyuttal Erdély nagyfejedelme is és hogy Austriával, Erdély épen olyan personalis unioban van, mint Magyarország és hogy Erdélynek viszonya a Habsburg uralkodó házzal teljesen ugyanazon természetű és ugyanazon erejű, mint a Magyarországé, azzal az egyetlen különbséggel, hogy Magyarország összeköttetése ezzel az uralkodóházzal a XVI. század elejétől veszi kezdetét, mig Erdélyé csak 1691-től.“

Lássuk azonban, hogy Papiu Ilarianu micsoda történelmi és jogi okokkal igyekszik álláspontját elfogadhatóvá tenni? — „Vizsgáljuk meg tehát Erdélynek történeti jogát és jogi viszonyait szemben Magyarországgal s az osztrák örökös tartomá-

---

[1]) *Ilarianu Papiu:* Independentia constitutionale a Transilvaniei. — Jassi. 1861. 9. l.

nyokkal — folytatja Papiu Ilarian idézett müvében. — Magyarország a végzetes mohácsi csata után, mely 1526-ban történt, csakhamar a Habsburgház alattvalójává lett. Erdély azonban szerencsésebb volt, mert önállóságát és souverainitását saját kebeléből választott uralkodói alatt megőrizte, a mely uralkodók hasonlóan a román országok uralkodóihoz, az otomán birodalom adófizetői voltak."

„Közel kétszáz esztendeig tartó küzdelem után Erdély kifáradva, 1688-ban a Habsburg-ház protekcziója alá esett; sőt az 1699-ki karloviczi békekötés I. pontjában a porta is mint bevégzett tényt ismerte el Erdélynek ez uralkodó ház hatalma alá jutását. De Erdély ép úgy nem vetette alá magát feltételek nélkül, mint Magyarország. A feltételek, melyeket Erdély kikötött, hasonló természetüek és értéküek, mint a Magyarországéi. Lényege e feltételeknek az, hogy Erdély a Habsburg-ház alatt egyformán független állam úgy Magyarországtól, mint ugyanezen uralkodóház más tartományaitól, — azaz Erdély mind e tartományokkal csak personal-unioban van csupán. Határozottan ki vannak fejezve Erdély erre vonatkozó jogai ugy I. Leopold császár 1691-ki szent diplomájában, Erdély e magna chartájá-ban, mint az 1693-ki alvinczi resolucziókban, valamint a pragmatica sanctióban és az 1790-ki országgyülés küldöttségi határozataiban is."

Az 1881-ki nagyszebeni ugynevezett román nemzeti programm első pontjaképen „Erdély nagyfejedelemsége autonomiájának visszaszerzése" szerepel. „Igaza volt a románok konferencziájának — irja az 1882-ben kiadott Memorandum, [1]) mikor ezt a kérdést mindenik elé helyezte. Az összes politikai kérdések közül egy sem volt alkalmas a kedélyek oly fokú izgatására, mint ez, mely a szellemeket ugyszólva állandó feszültségben tartja s melyet Erdély Magyarországgal való fuziójának nevezhetünk. Szándékosan fuziót mondottunk, mert valóságban a politikai egységet, melyet a románok is megértenének, oly össze-

[1]) *Memorial* compus si publicat din insârcinarea conferentei generale a representantilor alegetorilor români adunati la Sibiiu. Sibiiu 1882. 14. lap és köv.

olvasztássá változtatták át, a melyben Erdély egyszerre elveszítette ezer éves autonomiájának legcsekélyebb maradványát is, a mi pedig azon tartományok legkisebbjével sem történt meg, a melyek az osztrák-magyar monarchiát alkotják. Ma ezzel a szép országgal úgy bánnak, mintha fegyverrel volna meghódítva és leigázva."

„Miután Erdély souverainitását felcserélte 1691.-ben a leopoldi diplomának nevezett állami szerződés utján a dicsőséges Habsburg-uralkodóház örökösödési jogával, a többi európai államokkal való közvetlen érintkezéseinek vége lett ugyan, de nem belső autonomiájának, sőt ellenkezően, ezt biztosították, nemcsak ez a pactum conventum, hanem más, ezután következő alaptörvények is, valamint azon ünnepélyes eskük is, melyeket a Habsburgházból való császárok megkoronázásuk és az inaugurale diploma megujításakor letettek. Azt az erőt és kitartást, melylyel ez ország minden rendbeli és nemzetiségű lakosai hazájok autonomiájához ragaszkodtak, világosan meg lehet ismerni azon állami szerződésekből, a melyeket a felséges Habsburg-dinastiával kötöttek s azon alaptörvényekből, melyeket azon korszakban hoztak, a mikor I. Leopold császár hadai oly vezérektől vezetve, mint Savoyai Eugén, Lotharingiai Károly és Badeni Lajos majdnem mindig győzelmesen harczoltak a porta ellen s a mikor a császári csapatok Erdély majdnem minden nevezetesebb helyét megszállva tartották. Az ország egynehány oligarchájának minden hitványsága mellett is az 1691. deczember 4-ki diplomában az autonomiának, sőt a souverainitásnak is sok jogát sikerült biztosittatni. Nyilván megmondja a császár e diploma III. pontjában, hogy „*Constitutiones in vigore inviolabili permansuras declaramus.*" És habár az ország a Habsburgház javára le is mondott a fejedelemválasztás jogáról, annál erősebben biztositotta magának a IV., V., VIII. pontban az összes méltóságoknak és tisztviselőknek választási jogát, a kormányzótól kezdve egészen a szolgabirákig. A X. pontban pedig kikötötte az országgyülés évenkénti összehívását (annua comitia, ad negotia publica tractanda etc.), sőt a XII. pontban meghatározták azon tartozásokat és összegeket is, melyeket az ország szemben a birodalommal fizetni tartozott. Az országnak ugyanez autono-

miáját és ugyane jogait biztosította az 1693-ki diploma is, mely „Resolutio Alvincziana“ név alatt is ismeretes.“

Ily előzmények után nem csodálkozhatunk aztán, ha az 1848-ban kimondott s az 1867-ben teljessé lett unioról Peritzeanu-Buzeunak, a kultur-liga jelenlegi pénztárnokának példáját követve, Erdély Magyarországgal való uniojáról több mint negyedszázad óta egyes románok a franczia s egyáltalán a külföldi olvasó közönség félrevezetésére a következő sorok által jelzett hangnemből irnak: Donner une idée exacte de l'état présent du conflit engagé entre les Hongrois et les Roumains de Transylvanie, au sujet de l'incorporation de cet État à la Hongrie, tel est le but de ce travail. Nous voulons faire luire la vèrité dans ce débat, qui n'est guère connu en France que par des publications de sources hongroise ou autrichienne. Nous espérons démontrer l'injustice radicale et le péril de cette union, contraire aux traités qui ont placé la Transylvanie, comme État indépendant, sous le sceptre de la maison de Habsbourg, attentatoire surtout aux droits imprescriptibiles de la nationalité roumaine.“[1])

E tanítás czélzata világos: ugy tüntetni fel a Leopoldi diplomát az avatatlan külföldi közvélemény és a hiszékeny románság előtt, mint Erdély olyan magna chartaját, mely nemcsak tartományi autonomiát biztosított ez országnak, de egyuttal oly elévülhetetlen politikai jogokat is az erdélyi románoknak, melyektől őket csakis az ő akaratuk és beleegyezésük nélkül létrehozott unio fosztotta meg. Ugy tüntetni fel Erdély tartományi autonomiáját a Habsburg-ház uralkodása alatt, mintha ez autonomiának forrása nem a magyar nemzeti érdekekből fakadt volna, hanem az lett volna czélzata, hogy a magyar állami érdekek rovására a román nemzetiség külön jogait biztosítsa s hogy az uniora a magyar nemzetnek azért volt szüksége, hogy segítségével a román nemzetiség e külön jogait megsemmisítse. Arról, hogy azon alkudozások fonala, melyeknek eredménye volt e diploma, Leopoldnak magyar királyi jogánál fogva, vétetett fel s hogy Erdély mint a magyar birodalom régi tagja csatoltatott

---

[1]) *Peritzeanu-Buzeu*: La Transylvanie et son Union forcée avec la Hongrie. Paris. 1870. Extrait de la Revue Contemporaine.

vissza a magyar király birodalmához, (Postquam divino nutui placuit Transylvaniam, antiquissimum Hungariae regni membrum olim per injuriam temporum ab eodem avulsum, nostrorum successorum Hungariae regum legitimo imperio restituere) s hogy az erdélyi rendek azután is több izben szentesített törvényben jelentették ki, hogy a Habsburg-család tagjai Erdély felett, mint Magyarország törvényes királyai uralkodnak (tam sua majestas sacratissima, quam secuturi eiusdem ex augustissima domo austriaca successores, qua legitimi reges Hungariae, Transylvaniam tanquam ad sacram regni Hungariae coronam pertinentem, eodem cum Hungaria imperii et successionis jure tenebunt. 1791. 6. törvényczikk) sem Brote, sem követői nem akarnak semmit sem tudni. Ugy látszik, hogy nekik a magyar történelem és közjog csak arravaló, hogy egyes tényeit, tételeit és kifejezéseit elcsürve-csavarva, állításaik támogatására belőlük bizonyitékokat kovácsoljanak.

Hogy az erdélyi önálló nemzeti fejedelemség fentartása egyenesen az idők viszontagságai által parancsolt magyar nemzeti és állami érdek volt, azt világosan kifejezik Bocskai végrendeletének következő szavai: „valameddig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetiségeknél forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fentartani.“ Az is köztudomásu dolog, hogy ezt az erdélyi magyar fejedelemséget csak a török szultán pártfogásával és addig lehetett fentartani, mig e pártfogás szemben a Habsburgok hatalmával elég erős volt. Mihelyt a török pártfogás meggyengülése a török birodalom erejének hanyatlásával együtt bekövetkezett, az erdélyi magyar fejedelemség politikai és közjogi helyzetének is meg kellett változnia.

A XVII. század közepe óta egyre gyakrabban találkozunk a még mindig félelmes török hatalom hanyatlásának egyes jelenségeivel. A katonai rendszer, mely alapja volt a törökök hatalmának, lassankint romlásnak indult. A jancsárok mintaszerü fegyelme felbomlott s ezzel együtt a Balkán-tartományokban a hűbérbirtokosok osztálya is pusztulásnak indult. A szpáhik koldusbotra jutván, vagy kivándoroltak, vagy pedig békésebb természetű életfoglalkozásra adták magokat. Már a 15 éves háboru, még

inkább Zrinyi Miklós tettei és a szent-gothardi csata egyre jobban meggyőzték a kereszténységet arról, hogy a törökök nem győzhetetlenek.

Még egyszer a maga egész teljes erejében látszott megujulni a török birodalom régi nagy hatalma, mikor Kara Mustafa egyesülve a moldovai, havaselföldi vajdákkal és Thökölivel, 250.000 főnyi sereggel indult Bécs ostromára. Ez ostrom azonban nem sikerült. A birodalmi város polgárságának hősi ellenállásán és a felmentésre siető lengyel-német-francia hadak vitézségén tört meg a félhold ez utolsó erőmegfeszítése. — A bécsi diadalt nyomban a párkányi győzelem és Esztergom visszavétele követte.

Ez időben Teleki Mihály minden versenytársától megszabadulva, úgyszólván teljhatalommal intézte Erdély sorsát. Még Kara Musztafa kudarczczal végződött hadjárata előtt Leopoldhoz küldötte Vajda Lászlót azzal az üzenettel, hogy Apafi hajlandó bizonyos feltételek mellett urának ismerni el. Majd a helyzet bonyolultabbá lévén, Kolozsvári Istvánt küldötte a protestáns fejedelmekhez, hogy azok közbenjárását biztosítsa. A mint megelőzően egy pár évvel Bánffy Dénest és Béldi Pált feláldozta a kuruczok ügyének, ép oly habozás nélkül igyekezett utjából eltávolítani mindazokat, kikről feltehette, hogy mint Thököly ügyének pártfogói, ellene lesznek Lipóttal való megalkuvásának.

Mindjárt a Bécs felmentése után következő 1685. év tavaszán egy Dunod Antid nevű jezsuita jelent meg Apafi fogarasi fejedelmi udvarában. Nagyon keveset érintkezett az erdélyi urakkal, a kik csak annyit sejtettek, hogy Bécsből küldötték a fejedelemhez nagyon fontos közölni valókkal, de annál többet tanácskozott a mindenható Telekivel. Hogy Dunod küldetése annál nagyobb titokban maradjon, Teleki kercsesorai jószágára vonultak, a hol Dunod, mint császári biztos és Teleki mint Apafi minisztere szerződést kötöttek, a melynek értelmében Teleki megigérte, hogy Lipótot a török ellen viselendő háborúban erejéhez képest segíteni fogja s kieszközli, hogy az erdélyi hadak a császári sereghez csatlakozhassanak, — számukra gabonát szerez s Erdélyen való átvonulásukat az oláhországi vajda érdekében lehetségessé teszi s rajta lesz, hogy a Dunodnál levő

két szerződést, melyeknek egyike a császárral kötendő, a másika pedig Erdélyt Németország, Velencze és a Lengyelország között kötött szent szövetség tagjává teszi, Erdély rendjeivel elfogadtassa.

Dunod ez idő alatt Cantacuzino Serban oláhországi vajdával is szövetséget kötött, a mely szövetség értelmében a vajda Lipótot urának ismerve el, igéretet tett, hogy a német hadakat minden tőle telhető módon segíteni fogja a török ellen viselendő háborúban, viszont Lipót is megigérte, hogy a Duna balpartján levő erősségekből ki fogja verni a török őrséget és a legközelebbi békében rajta lesz, hogy Oláhország határául a török birodalom felé a Duna ismertessék el.

Egy pár nappal azután, hogy a nagy-váradi basa elfogatta Thökölyt, Teleki is a Fogarasba összehivott országgyűlés elé terjesztette a Dunod-féle diplomát. E diploma a vezérelveket a Báthori Zsigmond-féle szerződésekből vette s oly módon irta körül az erdélyi közjogot, hogy annak még árnyéka sem maradt volna meg s maga Apafi sem lett volna egyéb árnyékfejedelemnél. Erdély visszacsatoltatik Magyarországhoz, de elveszíti mindazon birtokait, melyek a török uralkodás idején csatoltattak Magyarországból hozzá. Fejedelmét választja — igy Apafi is megmarad méltóságában, — de voltaképen nem lesz egyéb vajdánál s fejedelemségét mindannyiszor elvesztheti, valahányszor csak a magyar királynak tetszik. Erdélynek törvényhozói joga megmarad ugyan, de sem hozandó törvényei, sem a szokás nem birnak érvénynyel királyi megerősítés nélkül. Hűséget fogad a királynak. Adója külön fog szabályoztatni s a török háború folytatására segedelmet ád.

Hiában fenyegette Dunod a rendeket azzal, hogy a török Erdélyt a lengyel Sobieskynek fogja adni, ha az eláll a szent szövetségtől, még sem voltak hajlandók a Dunod-féle diplomát elfogadni. Ekkor mondotta Dunod ez emlékezetes szavakat: nolentes volentes protegit vos sua Majestas. Jobb tehát, ha a két oláh vajdával együtt ezt magatoknak kikéritek. A Dunod-féle diplomát nem fogadták el a rendek, de a Lipóttal való alkudozás elvét elfogadták s magát a diploma eszméjét is. *Haller* Istvánt, *Pernyeszi* Zsigmondot, *Miles* Mátyást és *Inczédi* Mi-

hályt Bécsbe küldötték, hogy ott alkudozzanak az elfogadható diploma pontjai felett.

Dunod szava, hogy akár akarjátok, akár nem, ő felsége pártfogásába vesz titeket, csakhamar szószerint kezdett beteljesedni. Csakhamar híre érkezett, hogy Veterani tábornok négy lovas- és egy gyalog-ezreddel Máramarosban fog telelni s hogy Caraffa elfoglalta a biharmegyei Szent-Jobot s itt akarván telelni, élelmi szereket Erdélyből akar kapni.

Ez sem volt elég. 1686. májusában Scherffenberg tábornok 7000 fegyveressel Erdélybe jött s Bonczidánál ütött tábort. Igy hozá be a diplomát Scherffenberg „15.000 fegyveres oratorral" mint Bethlen Miklós mondja. Scherffenberget az ország ellenségének nyilatkoztatták s a fegyveres ellenállást is legalább szinleg megkisérlették, de természetesen minden siker nélkül. Komoly ellenállást csak ugy lehetett volna megkisérleni, ha a Beszterczétől tiz mértföldnyire táborozó tatárokat, az aradi török tábort és Thököly hadait behívták volna, a mire azonban senkinek sem volt kedve.

Ez idő alatt a bécsi küldöttség is bevégezte tanácskozásait és Lipót biztosaival: *Ditrichstein*nal, *Hermann* badeni őrgróffal és *Stratmann* udvari kanczellárral elkészítették a diploma tervezetét, mely sokkal előnyösebb volt a Dunod-félénél. Mikor Inczédi Bécsből hazahozta a diplomát, melynek párja Scherffenberg kezében volt, ez apahidai táborából felhivta Apafit a diploma szentesítésére és az abban kikötött várak átadására. Egy négy tagu bizottság vette tárgyalás alá a diplomát. Ez alatt megjelent a fejedelmi udvarban egy török csausz is, ki szükség esetére 40.000 főnyi hadsereg támogatását ajánlotta fel a fejedelemnek. A lengyel követ, ki Apafi udvarában a franczia érdekek képviselője volt, azt tanácsolta: ne fogadják el a diplomát, mert hiszen Scherffenberg rövid idő mulva ugyis kénytelen lesz elhagyni az országot. Egyenesen nem utasították vissza, csak kifogásokat tettek az egyes pontok ellen. Scherffenbergnek csakugyan el kellett hagynia Erdélyt s igy ezuttal a Haller-féle diplomából sem lett semmi. „Hidd el posteritas — irja erre vonatkozóan Bethlen Miklós — párisi szél fútta el a te diplomádat, a lengyel János király trombitája által."

Gyulai Ferenczet Bécsbe küldötték, hogy a hadi beszállásolás terheit, ha lehet, hárítsa el s a Haller-féle diplomából a sérelmeseknek vélt pontokat töröltesse ki. Későn jött, mert Budát már ekkor Lipót hadai visszafoglalták a töröktől s Bécsben Buda visszafoglalása után most már annyit sem akartak tudni Erdély jogairól, mint előbb. 1687-ben már Lotharingiai Károly herczeget bizták meg Erdély katonai megszállásával, melyet ő haladéktalanul végre is hajtott. Balázsfalván október 27-én jött létre az országos küldöttség és a herczeg között az a szerződés, mely Erdély viszonyait egyelőre ideiglenesen rendezte. E balázsfalvi szerződés még a Dunod-féle diplománál is kedvezőtlenebb volt Erdély önállóságára.

A balázsfalvi szerződés után néhány héttel a pozsonyi országgyűlés a Habsburgház férfiágának javára lemondott a nemzet szabad királyválasztási jogáról s ez Erdély politikai és közjogi helyzetét még nehezebbé tette. Ezt a balázsfalvi szerződést, mely különben sem volt Lipót által megerősítve, mindenki csak ideiglenesnek tekintette. Utasították tehát a bécsi követséget, hogy a bécsi diploma megesőritését sürgessék. Bécsben azonban e sürgetések elől azzal a kifogással tértek ki, hogy „megváltoztak a viszonyok.“ Bethlen Miklós, hogy az alkudozások elakadt folyamán segítsen, Scherffenbergnek „*Moribunda Transsylvania ad pedes augusti imperatoris Leopoldi projecta*“ czímmel egy emlékiratot adott át, melynek tartalma, mint maga Bethlen Miklós mondja: az volt, hogy „a diploma, melyet a rendek tudatlanságból el nem fogadtak, a rendeknek a kivánt javitásokkal és a fejedelem meghagyásával megadassék és ennek erejénél fogva Erdély ő felségének hűségében és engedelmességében megtartassék.“

Erdély tényleges birtokbavételére épen ez időpontban küldötték egy erős hadtesttel a hirhedt eperjesi inquisitort, Caraffát. Caraffa Telekivel együtt Szebenbe rendelte az országos bizottságot s annak tagjaival egyenként értekezett, de legtöbbször és legbizalmasabban Telekivel. Caraffának titkára Absolon volt, Thökölynek egy elpártolt híve, ki Caraffával mintegy programmul akarta elfogadtatni saját nézetét, melynek veleje a következő volt: „Miután Magyarország minden szerencsétlen-

ségének Erdély az oka, az uralkodóház e halálos ellenségének, a melynek legnevezetesebb fejedelmei épen azok voltak, kik az uralkodóház ellen küzdöttek, önállóságát meg kell semmisiteni s Apafinak kárpótlásul más uradalmakat kell adni. Tartománynyá kell változtatni s élére elnököt állítani, hogy az öszszes birodalomnak e védfala valahára megnyughassék.“ [1])

Bécsben tehát az erdélyi fejedelemséget egyszerüen be akarták olvasztani a birodalomba és mikor az erdélyi politikusok e törekvéssel szemben Erdély önállóságát körömszakadtáig védelmezték, nem a Magyarországhoz való visszacsatolástól, vagy mondjuk uniotól féltek, hanem attól, hogy ha nem vigyáznak, az egykori erdélyi fejedelemség a német birodalom egyszerü tartománya lesz. A román történetirók és publiczisták voltaképen a történelmi és közjogi hamisitás vétkét követik el, mikor az erdélyi politikusok e magatartását akként igyekeznek feltüntetni, mintha azt egyenesen a Magyarországgal való egyesülés félelme sugalta volna. Bethlen Miklósnak, sőt Telekinek is szeme előtt még mindig a Bocskai végrendeletében kifejezett elv lebegett, hogy mindaddig, mig a magyar korona oda fenn nálunknál hatalmasabb nemzeteknél forog, szükséges, ha már magyar fejedelmet nem lehet Erdélyben tovább fentartani, legalább ez ország önállóságát, a mennyire csak lehet, biztosítani szemben a bécsi czentralista törekvésekkel. Erdély lehető legnagyobb fokú önállóságának biztosítása ez időben tehát nem specialis erdélyi érdek volt, hanem egyuttal érdeke a magyar államiságnak is.

Caraffa ugy vélekedett, hogy a balázsfalvi szerződés még nem elégséges az Erdély felett való véduraság biztosítására, hanem a rendeknek egy hűségi nyilatkozatot kell kiállítani és a hüségi esküt a fejedelemmel együtt Leopoldnak le is tenni. — Absolon Telekivel és Caraffával meg is fogalmazta e nyilatkozatot, melynek értelmében „Erdély visszatér Magyarország királyához, melytől az irigy sors és némelyek nagyravágyó merénye szakította el. Elfogadja Lipótnak és utódainak, mint örökös magyar királyoknak oltalmát s önkénytesen, keresztény

[1]) De Rebus Gestis A. Caraffaei, L. IV. 321—5. l.

buzgalomból lemond a török védurasàgról. A törökkel nem fog érintkezni, nem fog neki adót küldeni, sem ajándékot és az uralkodó-ház más ellenségeivel sem érintkezik. A még meg nem szállott Kővár, Huszt, Görgény és Brassó váraiba befogadják a német őrséget. Különben kérik ő felségét jogaik, kiváltságaik s a vallásszabadság megerősítésére."

Mikor Teleki ezt az országos bizottság elé terjesztette, Bethlen Miklós azt mondotta, hogy mindaddig ne fogadják el, mig Lipót is viszontbiztosítékul ki nem adja a régóta sürgetett diplomát: „ha ez meg lészen igy adva, a diplomát nem lehet ezután, sem a Lotharingus contractusát emlegetni. Ez azokat mind megöli. Principatus, libera electio, receptae religiones, sacra, profana leges, posteritas, — egyszóval minden az ő felsége, mint haereditarius király arbitriumára hagyatik. A mi részünkről mi mindenre kötjük magunkat ő felségének, de ő felsége, sőt a generalis részéről is ubi est ullius restipulationis vel vola vel vestigium? Nézze meg jól kiki azt a pozsonyi declaratiót, quoad haereditarium nomen vagyon az csak, melylyel a libera electio és az András király ott említett decretuma tolláltatik, salvis aliis legibus et libertatibus Hungariae. Ez annál Erdély részéről sokkal alább való; sőt vigore juris haereditarii regis Hungariae Erdélynek igy ez iránt remittáltatni kell coronae Hungariae." Hasztalan volt. Telekit nem lehetett meggyőzni s mikor azért, hogy a hűségi nyilatkozatot megbuktassa vagy legalább elhalasztassa addig, mig Lipóttól az inaugurale diploma legérkezik, Caraffának azt az ajánlatot tette, hogy azt előbb a rendek elé terjesztesse, Caraffa azt felelte neki: „Uram, a ki egy szobába egy kulcscsal bemehet, ha csak nem bolond, nem fog lépcsők, ablakok és sok kulcs után járni." Társai sem merték őt támogatni s igy tudatlanságból vagy félelemből a kivánt nyilatkozatot elfogadták, de hát, teszi hozzá Bethlen Miklós: „quis non timuisset Antonium et Michaelem Caraffam."

A szebeni hűségi nyilatkozatot a Fogarasban tanácskozó rendek is elfogadták s ennek következtében a fejedelem maga is letette a hűségesküt. Bethlen Miklós igyekvéseinek azonban mégis lett annyi sikere, hogy a rendek egy uj diplomatervezetet készítettek s azt aláírva, 1688. junius 1-én átadták Caraffá-

nak, hogy azt az udvarhoz kibocsátás végett terjeszsze fel. E diploma-tervezetre azonban még e hónap 17-én azt a feleletet kapták, hogy a vallásszabadság meg fog őriztetni és a katonai gazdálkodásoknak végét vetik, de a többi követelésre vonatkozó határozat majd csak a hadjárat bevégezte után fog meghozatni. Hasonlóan siker nélkül való volt Nagy Pál bécsi küldetése is az óhajtott diploma érdekében.

Igy huzódott a dolog egészen Apafi haláláig, mely 1690. április 15-én következett be. Halála után a rendek a már megválasztott ifju II. Apafi Mihálynak, Bethlen Miklós javallatára le akarták tenni az esküt, csakhogy ebben Teleki és Heissler megakadályozták, de elhatározták, hogy Bethlen Miklóst követül Bécsbe küldik, hogy ott eszközölje ki az ifju Apafi megerősittetését. Nyomban követi ezt Thököly beütése Erdélybe, ki Zernyestnél Heisslert megveri. Teleki maga is a csatatéren maradt.

Thököly 1690. szeptember 15-re országgyülést hirdet, melyben párthívei őt Erdély fejedelmévé választják. Ez a körülmény a bécsieket engedékenyebbé teszi s Bethlen Miklós a kedvező helyzetet siet felhasználni a diploma kieszközlésére s azért Bécsbe megy. Itt a diplomaügyet az ifju Apafi megerősítésétől elválasztva sürgeti és csakugyan Dankelmann Miklós porosz és Paget angol követek támogatásával a diplomát ki is eszközli. Ezalatt a császári hadaknak is sikerül kiverni Thökölyt az országból.

A rendek 1691. jannár 10-re Fogarasba országgyűlésre jöttek össze, a melyen tárgyalás alá vették a Bethlen Miklós által hozott diplomát s azt megvitatva, elfogadták.

E diploma bevezetésében II. Apafi fejedelemségét husz éves koráig elhalasztandónak véli, mert ezen, a Thököly hűtlensége által háborított időkben sem Erdély érdekére, sem a haza javára szolgálónak nem iteli, de addig is, a mig II. Apafi a kormány átvételére alkalmas kort elérheti, Lipót királyi szavával s legőszintébb hitével biztositja a következő czikkelyeket:

1) A bevett vallások, azok templomai, iskolái dolgában, a meglevőkön kivüli papi személyek béhozatalában ujitás nem fog történni. A katholikusok épithetnek uj templomot s megujithatják Fejérváron Báthori Kristóf leromlott templomát: azon szabadsággal gyakorolhatván vallásukat és

építhetvén templomaikat, melyet a többi bevett vallások hívei élveznek azon esetben, midőn valamely helyen számosabbak. A világi s egyházi rend ez ellen teendő ellenmondása érvénytelen.

2. A régi királyoknak, nemzeti fejedelmeknek minden adomány- és kiváltságlevelei s az azokban ajándékozott czímek, hivatalok, méltóságok, dézmák s bárminemű jövedelmek, akár világi vagy egyházi testületeknek adattak legyen, helyben hagyatnak s megerősittetnek ugy, hogy sem fejedelmek, sem világi s egyházi személyek által azoknak, melyeket most birtokol, birtokában, bárha azok hajdan a katholika egyházhoz tartoztak volna is, háborittatni per utján sem fog senki.

3. Az Approbata és Compilata constitutiók, régi királyok decretumai, Verbőczi tripartituma, az András király decretumának a pozsonyi országgyülésen eltörölt czikkein kivül, a helyhatósági törvények, a szász nemzet külön törvényei sértetlenül megtartandók lesznek. Minthogy azonban a katholikusok az 1. és 2. pontok által magokat terhelteknek vélik s a szászok kiváltságaira s azoknak gyakorlati hasznára nézve a harmadik pontbelinél több biztosítékot kivánnak: a császár ajánlja ezen nehézségeknek helybenhagyása alá juttatandó egyezmény általi elenyésztetését és ha ez nem sikerülhetne, fenntartja magának ezen ügy igazság szerinti eldöntését, a felek s az erdélyí tanácsosok kihallgatása következtében

4. Sérthetlenül megtartandónak rendeltetik a kormányzás, titkos tanács, országgyűlés, szavazás elrendelésében s szabadságában, a királyi tábla, itélőmesterek, táblabirák s alsóbb törvényszékek hatóságára és az igazságszolgáltatás rendére nézve gyakorlatban volt mód és szokás: minden fontosabb tárgyakra nézve fennhagyatván a királyhoz való folyamodhatás szabadsága; a kincstár jövedelmeinek kezelése; a rendektől nyerendő felvilágosítás következtében, ugy intéztetvén el, hogy senki se terheltessék cameralis commissiókkal.

5. Minden hivatalra csak magyar, székely és szász honfiak fognak kineveztetni vallásukra való tekintet nélkül; fennhagyatván, hogy a császár a rendek megegyezésével honfiusítás végett ajánlatokat tehessen.

6. A kihalás vagy hűtlenség eseteiben fiscusra szállandó jószágokat magyar, székely és szász honfiaknak fogja ajándékozni a császár. A haddal visszafoglalt jószágok ingyen vissza fognak adatni régibb birtokosaiknak. A követelők jogainak megitélése ezen egy esetben valamelyik törvényszékre vagy hadvezérre bizatván.

7. A főkormányzó vagy annak helyettese, valamint az erdélyi hadak vezére, főkanczellár, titkos tanácsosok, főispánok, székelyföldi főkapitányok, itélőmesterek s más azelőtt szokásban volt méltóságbeliek, erdélyi nemes honfiak s főrendek közül fognak tétetni érdemök szerint, vallásukra való tekintet nélkül.

8. Valahányszor kormányzói, főhadvezéri, kanczellári, belső tanácsosi és itélőmesteri hivatalok betöltendők, azokra kijelöltek küldessenek fel megerősités végett. A szász és székelyföldi királybirák, vármegyei fő-

birák és alispánok, városi főbirák, mint azelőtt, az illető közönség által szabadon választassanak, de megerősítés végett felküldendők.

9. A tizenkét tagu belső tanács és királyi tábla tagjai közül bár három legyen katholikus, a többi más vallásuak közül neveztetik ki. A szebeni királybiró tagja a belső tanácsnak. Az itélőmesterek közül is egyik legyen katholikus.

10. Az évenként a közügyek ellátása, igazságszolgáltatás s királyi előterjesztések megértése végett tartandó országgyűlés és törvénykezési időszakok kihirdetése a kormányzóra és belső tanácsra bizatik; fennhagyatván minden ily módon elintézett ügyre vonatkozóan a királyi megerősítés.

11. A kormányzó lakjék az országban; legyen esküvel kötelezve a polgári s egyházi törvények megtartására és ha a közjó kivánja, esztendőnként szabadon választathatik is; a rendek uj választása királyi elhatározás alá lesz vetve. A kormányzó, tanácsosok és kir. tábla tagjai a kir. kincstárból veendik fizetésöket.

12. Az adóösszeg béke idején 50.000 tallér; Erdély és Magyarhon ellen való háboru idején 400.000 forint, ebbe tudatván be a szolgáltatandó termények ára is. Ezen adó felosztásának és felhajtásának módját a rendek határozzák el. A fennebb megirt összegen felüli költségek akár háboru, akár béke idején a királyi jövedelmekből, só- és érczbányákból, harminczadokból, szászföldi dézmákból, vármegyei dézmák béréből fognak fedeztetni.

13. Az adóztatásnak és zsarolásnak szokatlan uj nemei nem fognak béhozatni; vámok, harminczadok nem fognak emeltetni.

14. A székelyek, mint eddig, ugy ezután is, legyenek mentek minden adózástól, téli s nyári katonatartástól, dézmaadástól és azon jószágaik utáni szolgálatoktól, melyeket felkelés terhe alatt (cum onore insurgendi) birnak. Kötelesek ellenben a haza oltalmára önköltségökön katonáskodni Ide nem értetnek a székelyföldi nemtelen zsellérek.

15. Szabad kereskedni minden árukkal, mint a fejedelmek alatt a nemesi kiváltságok sérelme nélkül.

16. A dézmák a szokott bérfizetés mellett a földesurak birtokában maradnak, — ezen dézmabér a fiskus számára hagyatván fenn.

17. Az országot nem fogják terhelni nagy és szükségtelen őrsereggel, mely részint honi katonaságból fog állani s a kincstárból fizettetni német generalis alatt, a ki egyetértésben leend a kormányzóval, tanácscsal s az erdélyi hadak fővezérével a hadi dolgokban; a rendeket vagy kormányszéket illetőkbe nem elegyedhetvén.

18. Eltöröltetik a szász nemzetet s adózó népet terhelő ingyen gazdálkodás, fuvar s bárminemü állapotban utazók szállásolásai visszaéléseikkel együtt. Parancsoltatik egyébiránt, hogy a kormányszék a királyi udvart értesitvén előbb a felől, postákat állítson fel. A földesurak és vá-

rosok pedig a magok költségén szállásolandó utazók elfogadására, vendégfogadók felállításáról gondoskodjanak.“[1])

A mint a diploma harmadik pontjából láthatni, a katholikusok és a szászok sérelmeinek elintézése a rendek megegyezésére bizatott oly kijelentéssel, hogy ha az egyezség nem sikerül, hát maga Lipót fogja a kérdéses egyenetlenségeket elintézni.

A rendek meg is kisérlették az egyezkedést és a szászokra vonatkozóan az ugynevezett nationalis accordában sikerült is, de a katholikusokkal nem egyezhettek meg. Mikor a nationalis accordát megerősités végett felküldötték Bécsbe, ugyanakkor a protestansok és a katholikusok között fennforgó ügyet is felterjesztették eldöntés végett a felséghez. Leopold mind a két ügyre vonatkozóan egy-egy uj, függő pecséttel ellátott pótló diplomát állított ki s igy joggal állíthatni, hgy a Leopoldinum-diploma három részből áll. Az első maga a fődiploma, a második a katholikusok jogigényeit szabályozó diploma s a harmadik a szászok sérelmeit orvosló úgynevezett nationalis accorda.

A leopoldi diploma kiegészítéseül szolgált még az ugynevezett *Alvincziana resolutio* is, melyet Leopold 1693. május 14-én adott ki az ország rendei által az ország különféle kivánatainak elintézése végett követül Bécsbe küldött Alvinczy Péter kértére. Ez az Alvincziana resolutio azért nevezetes, mert ez mondja ki, hogy az erdélyi udvari kanczellária a magyarországitól külön választandó s hogy a főkormányszék és királyi tábla mellé mindenik bevett vallás sorsosai közül három-három tag fog neveztetni és ha az unitariusok s lutheranusok között nem találtatnék annyi alkalmas személy, a fogyatkozás a katholikusok és reformatusok között egyenlő számarányban fog pótoltatni.

A Bethlen Miklós által annyira óhajtott és sürgetett diploma végre valahára tehát létre jött, igaz, nem oly tartalommal és nem oly módon, mint azt Bethlen óhajtotta volna. „Bizony gyönyörüséges diploma vala — irja Cserei Mihály [2]) — s nagy

---

[1]) *Dósa Elek*: Erdélyhoni jogtudomány. I. k. 49—52. l.

[2]) Nagyajtai Cserei Mihály Históriája. Ujabb nemzeti könyvtár. 225. l.

boldogságban, békességben élhettünk volna mellette, de a három natiok között való controversia, a négy religiók között való sok competentia szolgáltata alkalmatosságot annak a szent diplomának eversiójára. Addig kezdék, ki egy, ki más felé huzni, vonni, magyarázni, erőszakkal tekerni . . . . . mig a diplomát kifordíták s magunk lőnk okai a magunk veszedelmének.“

De a diplomát lényegéből kiforgatni legjobban az alvincziana resolutio az a pontja segített, mely kimondotta az erdélyi udvari kanczellária felállítását. A főkanczellár Bethlen Miklós volt, de mivel nem akarta lakását Bécsbe áttenni, az 1694-iki országgyűlésen e hivatalt Kálnoky Sámuelre ruházták, ki mellé mind a négy vallásból egy-egy titkárt s irnokot adtak. Kezdetben a kormányszéknek voltak alárendelve, de csakhamar az erdélyi ügyek eldöntésének végső forumává nőtte ki magát s igy bizony Erdélyt a diploma ellenére is csakhamar Bécsből kezdették igazgatni.

Az ifju Apafi fejedelemsége, melyet a leopoldi diploma függő kérdésnek hagyva, csak előszavában említett meg, csakhamar eldőlt, még pedig Erdély önállóságának kárára. Bethlen Gergely leányával való házasságával „elugrotta a fejedelemséget.“ Ezt a házasságot, mint Cserei mondja, Bánffy György, Bethlen Gergely, Bethlen Elek koholák. Mert midőn látná Bánffy György, a fejedelem már annyira felnevelkedett és oly szép prudentiája vagyon, hogy már alkalmatos a directióra, addig tanácslá alattomban a fejedelmet, hogy már jovát kivánja, rávevé a házasságra s azzal rántá ki a fejedelemséget kezéből . . . . . könnyű volt azt a gyenge ifjut elcsábítani, holott ha jó lélekkel szerették volna a közönséges jót és hazájokat, ha szinte maga akarta volna is, nem kellett volna megengedni, hogy a császár híre nélkül megmátkásodjék; de örökké igy volt az Erdélyben s a miatt veszett el az ország, senki sem vigyázott a publikumra, hanem csak a maguk privátumát forgatták s keresték; azonban a publikum elveszett, a privátum is utána sülyedt“ 1696. május 20-án, miután Apafi híveinek tanácsára nem fogadta el a Bécsből eléje adott feltételeket, megjött Lichtenstein tábornokhoz a parancsolat, hogy kisértesse Apafit Bécsbe. „Igy méne el aztán — mondja Bethlen Miklós — szegény bárány

gyermek, egy officér és német lovas sereg kisérvén." Bécsben aztán 1697-ben az ápr. 15-én tartott miniszteri értekezlet kimondotta, hogy Apafi többé nem mehet Erdélybe; 12.000 frt évdíjat kap s a fejedelemségről ünnepélyesen lemond s német birodalmi herczegi czímet nyer. Meghalt 1713-ban. „Szép ifjuságának virágában igy hervasztották el" — mondja fájdalmas keserűséggel Bethlen Miklós.

Míg Veterani Erdély katonai kormányzója volt, addig a leopoldi diploma 17. pontja is érvényben volt, mert hiven e pont rendelkezéséhez, „nem elegyedett a rendeket vagy a kormányszéket illető semminemü dologba." Halála után Vaudemont rövid éltü parancsnoksága után Rabutin lett utódává, ki mint Cserei mondja: „kivevé az erdélyi urak kezéből a pálczát, dobszóhoz tanítá s zaboláról itatá őket."

Ez sem volt elég. A karloviczi béke után szükségesnek látták Bécsben a diploma kiforgatásában még egy lépéssel tovább menni. 1699 őszén báró Tavonat elnöklete alatt bizottság ment Erdélybe a pénz- és kincstárügy megvizsgálására. Tavonat utódja Seeau szabályzatot dolgozott ki s ezzel ő szabván meg „az ország esztendőnként való quantumát", a diploma 12. pontját is kiforgatta értelméből. Mikes Mihály, Apor István és Kálnoky Sámuel katholikus statust erigáltak s Mikes egy emlékiratot dolgozott ki, melyet a katholikus status nevében Bécsbe felterjesztettek. Ez emlékiratra 1699 szeptember 5-én jött le a válasz, mely a „Mikes-féle öt pontot" elfogadta s igy a diplomának erre vonatkozó pontjai is ki lőnek forgatva eredeti értelmökből.

Seeau elve „timore et non amore kell a népet igazgatni, melynek hajlamai oly rosszak," Rabutin s a bécsiek kormányzati principiumává lett. Ez alatt a Rákóczi-féle mozgalom hullámai Magyarországból Erdélybe is átcsaptak. Rabutin a legkiméletlenebb terrorizmussal akarta elvonni Erdélyt a kuruczoktól. 1704 elején olyan manifesztumokat és parancsokat adott ki, melyekben még az anyai méhben levő magzatokat is halállal fenyegette. „Hatalmas Isten! — mondá Bánffy György kormányzó, mikor kénytelen volt e parancsokat és felhivásokat aláirni — hiszen mi csak hóhérok vagyunk."

Bethlen Miklós, látva, hogy miként megy füstbe az általa kieszközlött diploma részint Rabutin erőszaka, részint pedig a miatt, hogy a német uralomra ráunt többség Rákóczi Ferenczet Erdély fejedelmévé választotta, az erdélyi fejedelemséget uj államjogi alapokon akarta szervezni s az európai államrendszerbe beilleszteni. „A haza és proxime Enyed romlása, kit bizony, mint egy gyermekemet úgy megsirattam, indíta a „*Noe galambja*“ irására,“ — irja Önéletirásában.

Bethlen e tervezete azért érdemel különösebb figyelmet, mert világot vet az akkori erdélyi államférfiak gondolkozására és kezünkbe adja a kulcsot annak megértésére, hogy mi volt az oka, hogy ők nem arra gondoltak, hogy Erdélyt Magyarországhoz csatolják, hanem arra, hogy annak mentől nagyobb önállóságot biztosítsanak.

„Bizonyos az, hogy minden okos emberek — irja Bethlen ez emlékiratának bevezetésében — Erdély, Magyarország titkos és legfőbb ratio statusának, mind a két ország boldogságának és mind külső, mind belső szabadságának, fundamentomának tarták azt mindenkor, hogy Erdély a török, Magyarország penig a német birodalomnak legyen alája vettetve, a minthogy ezt a dolog maga és a két hazában 150 esztendőtől fogva levő praxis mintegy elkerülhetetlen törvénynyel megmutatta. Ugy bizonyos az is, hogy amaz három nevezetes méltóságos magyaroknak, Erdélyországnak nagy fejedelmének, Bethlen Gábornak, Magyarországnak nagy kardináljának, Pázmány Péternek és ugyan Magyarország nagy palatinusának, Eszterházy Miklósnak munkájokban, szájokban, szivekben a volt, hogy a magyar nemzetnek ez eloszlása olyan volna, mint egy a két birodalom köziben Istentől, önönmagától épittetett torony, hogy mind a két birodalmat és a magyar nemzetet szabadságában, melylyel a maga királyi alatt soha jól élni nem tudott, a kettőnek egymás közt való ellenkezési között zabolában tartaná. És ugy az egész keresztényiségnek, mint a töröknek és közelebb Moldovának, Havaselföldének, részszerint Lengyelországnak is, kiváltképen peniglen a magyar nemzetnek javára való az, hogy soha Magyarországot s Erdélyt együtt senki is, akár török, akár német, akár magyar legyen, ne birhassa“.

„Ez utolsó azért ne, hogy mind a kettőnek dolgot adna és magát vesztené el; a két impérium pedig azért ne, mert a dolog valóságának mindenkor veszedelemben kellene forogni, valamikor akár ez, akár amaz a kettőt együtt birná."

Ime az akkori államférfiak meggyőződése szerint Erdélyt Magyarországgal együtt a német impérium nem birhatja nagy veszedelem nélkül, vagyis mint az egykori méltóságos nagy magyarok egyike, Pázmány Péter mondotta a maga vaskos stilusában, csak addig nem köpik a német a magyarországiak galléra alá, mig Erdély — mint magyar fejedelemség — floreál. A Rákóczi-mozgalmak kitörése idején Seeau egyik levelében a bajok legfőbb oka gyanánt azt hozta fel, hogy „olyat igértek, a mit nem volt szándékukban megtartani." Caraffa többször említett memorandumában, melyet Lipóthoz azzal a szándékkal nyujtott be, hogy megmutassa „miként lehessen Erdélyt osztrák fenség alatt megtartani", azt mondja, hogy Erdélyt azért kell leigázni, „mert Erdély leigázása nélkül Magyarországot megtartani nem lehet."

A bécsiek terve kezdettől fogva az volt, hogy Erdélyt, mint fegyverrel elfoglalt és biztositott tartományt beolvaszszák örökös tartomány módjára az impériumba, hogy igy annál könnyebben keresztülvihessék Magyarország leigázását is. Az erdélyi államférfiak e törekvéssel szemben mindent elkövettek, hogy megmentsék Erdély lehető legnagyobb fokú önállóságát, mint biztosítékát egyuttal annak is, hogy Magyarország alkotmányos szabadsága fenmaradjon.

Világos tehát mindezekből, hogy a román történetirók, publiczisták és politikusok, mikor azt az önállóságot, melyet Erdélynek a leopoldi diploma biztosított, úgy magyarázzák, mintha azt az akkori erdélyi politikusok Magyarország és nem a német birodalom ellen követelték volna biztosítékul, nemcsak a történetet hamisítják meg, hanem megtámadják a magyar királyság közjogát is. Mikor ők ily szempontból Erdély autonomiáját követelik, ez autonom ország foederatióját nem Magyarországgal tervezik, hanem az osztrák császársággal, melylyel pedig közelebbi összeköttetésbe sem a leopoldi diploma, sem a pragmatica sanctio nem hozta, mint Magyarországot. Mikor tehát a

nagy-szebeni állítólagos román nemzeti programm Erdély autonomiáját követeli, közjogi falsumot követ el, mert nem azt az autonomiát érti a követelés alatt, melyet annak idején a leopoldi diploma biztosított, hanem azt az autonomiát, melyet azon 1863-iki császári leirat helyezett kilátásba, mely Erdély régi közjoga ellenére a nagy-szebeni hirhedt Landtagot összehivta. Erdély azon autonomiája, melyet a román nemzetiségi politikusok követelnek, azt jelenti, hogy Erdély, mely a leopoldi diploma következtében remittáltatott, vigore juris haereditarii regis Hungariae ad coronam Hungariae, ettől elszakittassék és beolvasztassék egy idegen államba, az osztrák császári birodalomba.

Világos tehát, hogy azzal, a ki Erdély autonomiáját azon az alapon és abból a szempontból követeli, melyből a nagy-szebeni román nemzetiségi programm, más magyar hatóság nem állhat szóba, mint az államügyészség, s hogy ebben a kérdésben itélethozatalra egyedül csakis a királyi törvényszék van hivatva, melynek feladata megtorolni minden bűnt, mely az állam épsége és a haza egysége ellen van irányozva.

II.

A románság vallásos uniójának története az 1700. szept. 4-ki nagy zsinatig.

A leopoldi diploma vallásokra vonatkozó intézkedésének kijátszása. Illyés András püspök Erdélybe jön. Katholikus statust erigálnak. Baranyi Pál jezsuita Erdélybe jövetele és müködése. Az oláhok katholikus hitre való térítése neki ötlik először eszébe. Teofil vladika felszentelése és megerősitése. I, Lipót 1692-ki rendelete a magyarországi ruthének uniójára vonatkozóan. Baranyi Teofillal összeköttetésbe lép. Baranyi segitő társai : Hevenesi, Vizkeleti. Illyés Andrással Bécsbe utazik Kolonics megnyerése szempontjából. A katholikus kamarilla. A katholikus status emlékirata az oláhok uniojára vonatkozóan. Kinsky minister beszélgetése Bánffy Györgygyel és Bethlen Miklóssal. Protestans felfogás szerint mik voltak Teofil igazi okai az unio elfogadására? Dindár Teofilt denunciálja Bukurestben. Teofil bünei. A gabnavásár históriája. A román történetirók felfogása az unio inditó okait illetően. Grama Sándor és Slavici nézete. A román történetirás czélzata a dinasztiát ugy tüntetni fel mint a románság védelmezőjét szemben a magyar elnyomással. A román irók felfogása nem felel meg a történelmi valóságnak. Teofil. Baranyinak bécsi utja után összehivja a kis zsinatot. Teofil megnyitó beszéde. Valószinü, hogy ezt Baranyi adta szájába. A zsinat az uniót elfogadja. Erről nyilatkozatot állit ki és Baranyit bizza meg, hogy Bécsbe vigye. A második, a nagy zsinat. A gör. kel. egyház történetirók azt állitják, hogy e zsinatokon kiállitott nyilatkozatok a jezsuiták hamisítványai. Teofil ellen hitehagyásáért mozgalom indul meg, de a halál megszabadítja minden kellemetlenségtől. Mérgezési vádak. Teofil halála nagy aggodalmakat okoz Baranyinak, a ki az unio megerősitésének kieszközlése végett Bécsbe utazik. Athanasius jelöltsége. Bukurestben nem akarnak tudni róla. A simonia vádja. Ki a bünös e tekintetben? Athanasius megválasztatása után Bukurestbe utazik. Dositeiu jeruzsálemi patriarka szenteli fel. Eskü alatt nyilatkozatot vesz tőle, hogy hü marad az orthodox egyházhoz. E nyilatkozat főbb pontjai. Brankován vajda megajándékozza Athanasiust. I. Lipót decretuma az unió tárgyában. E decretum szabadságot ád a románoknak bármilyen bevett vallásfelekezethez való csatlakozásra. Cserei nézete a Rabutinhez küldött ellenkező titkos utasitásról. Kollonics leirata. Athanasius, hogy a megerősitést megnyerhesse, elhatározza Teofil példája követését. Az 1698 októberi zsinat és határozatai. E zsinaton kiállitott unionalis nyilatkozat hiteles-e vagy hamisitvány? E nyilatkozat tartalma, történelme és a hitelességéről folyó pro et contra vitatkozás. Athanasius levelei Kollo-

nicshoz és gróf Kinskyhez. Baranyi levele Kollonicshoz. Miért szükséges Athanasiusnak Bécsbe utazni? Az erdélyi róm. katholikusok és az oláhok unioja. A 1699. február 16-ki decretum és tartalma. E decretum tartalma még Erdély katholikus rendjeit is megdöbbenti. A katholikus status pontozatai. Miért döbbenti meg az erdélyi rendeket az 1699. febr. 16-ki decretum? Miben nyilvánult a rendek ellenállása? Rendi és nemzeti érdekek védelme. Az 1699. május 24-én tartott román zsinat. Az 1699. szeptemberi országgyülés intézkedései az unio tárgyában. Kollonics 7 pontja. Bécsben engedékenyebbek s azért az 1699. deczember 12-ki királyi decretum szentesíti a rendek álláspontját. E kir. decrétum tartalma.

A leopoldi diploma legelső pontja az volt, hogy a „bevett vallások, azok templomai, oskolái dolgában, a meglevőkön kivüli papi személyek behozatalában ujitás nem fog történni.“ Ezt a rendek azért kötötték ki első helyen, mert attól féltek, hogy a Habsburgok uralkodásának ellenkező esetben legelső következése az evangelica religio elnyomatása lesz a katholikus egyház érdekében. Bár maga Caraffa is említett memorandumában azt tanácsolta, hogy a vallásokat nem kell bántani, sőt még a katholikus jószágok visszavételével is késni kell, a diploma e pontjának kiforgatására az első lépés már az 1693. aprilis 9-én kelt pótlék-diplomával megtörtént, melyet csakhamar a „Mikes-féle öt pont“ követett. Majd Illyés András személyében katholikus püspök jött be az országba, a ki donaczióban meg is kapta az alvinczi uradalmat. A gubernium 1697-ben fel is kérte a még csak czimzetes püspököt, hogy miután bejövetele sérelmes a diploma első pontjára, „ez hazából kimenni ne nehezteljen.“

A püspök azonban nem hallgatva a gubernium „szeretettel való kérésére“, nemcsak benmaradt az országban, hanem módját ejtette annak is, hogy nyomában egy-két jezsuita a jezsuitákat kitiltó törvény ellenére is bejöjjön az országba s itt térítői s tanítói működését megkezdje. E jezsuiták (Vizkeleti és Baranyi) tanácsára Apor, Mikes Mihály és mások „katholikus statust erigálának magoknak s addig hallatlan példával pecsétet faragtatának és az alatt expediáltanak Catholikus status neve alatt Bécsben leveleket, noha csak két-három ember vala, a ki a dolgokat folytatta, a többinek hírével sem volt sok dolog.“ [1])

[1]) *Cserei Mihály*: Historia. 285. l.

A katholikus egyház megerősödésének érdekében az első lépést tehát nem annyira Bécsből tették, mint Erdélyből, bizva a bécsi pártfogásban. Az erdélyi katholikusok vezére, a nagybefolyású Apor István kincstartó volt, segitő társai pedig Mikes Mihály, Kálnoky Sámuel és Haller István. Czéljok volt a katholikus egyházat régi fényében visszaállítani. De hogyan, mikor a szászság lutheranus volt, a magyarság és székelység túlnyomó többsége pedig kálvinista vagy unitárius és emberi számitás szerint kilátás sem lehetett arra, hogy ezeket bárminő eszközzel is át lehessen téríteni a katholikus hitre? Templomokat, jószágokat egy kis erőszakkal s királyi donácziókkal lehetett visszaszerezni, de híveket nem. A leopoldi diploma csak azt igérte, hogy a négy recepta religio jelenlegi állapotában nem fog semmi változás történni, de arról, hogy az oláh vallással mi történjék, vagy mi ne történjék, sehol semmiféle diplomában vagy szerződésben sem volt szó.

Hogy az oláhokat katholikus hitre térítve, a diploma sérelme nélkül miként lehetne a katholikus egyházat, hívei számát is tekintve, Erdély leghatalmasabb egyházává tenni, Baranyi Pál vette észre s igy ő tekinthető az oláhok unioja megpendítőjének. Baranyi Pál jezsuita még a németek Erdélybe jövetele előtt lopódzott be Gyulafehérvárra, papi jellegének eltagadásával, polgári öltözetben. Eleinte tanító volt a katholikusok gyulafehérvári iskolájában és titokban az egyes katholikusoknál a gyóntató atya szerepét teljesítette. Majd megszerezve egy pár hatalmasabb katholikus főur: Apor István és Kálnoky Sámuel pártfogását, Gyulafehérvárott, mint kath. plebános kezdett nagyobb hatással szerepelni s egyuttal a lelki atyai tisztet a Gyulafehérvár környékén elszórva élő katholikusok között apostoli buzgósággal teljesíteni. Ez idő alatt nem egy ízben volt kemény vitatkozása, sőt összeütközése is a protestans egyház papjaival. Huzamosabb ideig élvén Erdélyben, nem maradtak előtte ismeretlenek azok a kisérletek, melyeket Erdély protestáns fejedelmei és püspökei tettek az oláhok áttérítésére. A mi nem sikerült a gyönge erdélyi fejedelmeknek, miért ne sikerülhetne a hatalmas német császárnak és a magyar királynak!

Varlaam püspök halála után körülbelül másfél évvel Teofilt — családi nevén Szerémi Tamást — választotta meg a gör. kel. román esperestek szinodusa oláh vladikává. Ezt a Teofilt is, mint elődeit, a bukuresti érsek szentelte püspökké és Bánffy György kormányzó erősítette meg azon feltételek csekély módosításával, melyeket már a nemzeti fejedelmek idejéből ismerünk és Teofil is, mint elődei, az esküt a kálvinista püspök kezébe tette le.

Még Teofil püspök megerősítése előtt, 1692. augusztus 23-án küldött I. Lipót egy rendeletet Magyarország kormányához, melyben kijelentette, hogy ez ország minden gör. kel. papja, a ki elfogadja Rómával az uniót, teljesen egyenjogu lesz a katholikus egyház papjaival. Bár e rendelet nem birt Erdélyre vonatkozóan semmi érvénynyel, mégis buzdítóul szolgált Baranyinak arra, hogy megkezdje az oláhok között térítői működését. Mihelyt Teofil elfoglalta a püspöki széket, Baranyi azonnal érintkezésbe lépett vele. Tudomására hozta, hogy ha Teofil magáévá teszi azt a négy pontot, melyet Rómában az unio feltételéül tüztek ki, mint annak I. Lipót említett rendelete is bizonysága lehet, nemcsak az egyesült román papság lesz teljesen egyenjogu a latin szertartású papsággal, de a román nép anyagi és társadalmi helyzetére vonatkozóan is lényeges változás fog beállani. Baranyinak segítő társa is akadt Hevenesi Gábor kolozsvári jezsuitában s ennek társaiban Vizkeleti Péterben és Baranyai Istvánban. Hevenesi Illyés András püspökkel együtt Bécsbe utazott, a hol Kollonicsot, Magyarország primását is megnyerték pártfogónak. Körülbelül négy esztendeig folytak az előzetes titkos alkudozások a nélkül, hogy arról Erdély protestans kormányférfiainak még csak sejtelmök is lett volna. „Tartozzál már diploma, Erdély, gubernium, religiók — irja Bethlen Miklós [1]) — mert Bécsben Kálnoki vice-, Hevenesi Gábor jezsuita fő-, Kollonics cardinal archi-cancellarius ; ugyanezek a fők és Apor ezeknek locumtenensök, gubernator cum patribus jesuitis transsylvanicis. Ezeknek egymással szóló echojok az egész regimen.“

[1]) *Bethlen Miklós:* Önéletirás II. kötet 151. l.

„Bánffy gubernator és Bethlen cancellarius, pulvis et umbra sumus.“

Az erdélyi románság vallásos uniója is ezeknek „a kohából süle ki.“ „Mikor in anno 1697. mi hárman Bécsben valánk — irja ugyancsak Bethlen Miklós — egyszer a konferenczián elévétété Kinsky memoriale status catholici; hát ott legelső punktum ennek az uniónak kivánása. Mi ketten a gubernatorral mondók, hogy mi Erdélyben annak a memorialénak hirét sem hallottuk, — az, mint látjuk, az erdélyi három és kiváltképen a reformata religio ellen vagyon; azért mi annak, noha renddel, hogy már első, de ugyancsak egy egy simplex tagja vagyunk, mert in religione non est gubernator, cancellarius; azért mi ahoz nem szólhatunk. Monda Kinsky: Non loquantur ut reformati, sed tanquam consiliarii regi. Mi eleget protestálánk és a császárnak is memorialét adánk róla, kinek is párja meg van, de azt csak concludálák.“

Protestans források azonban más, anyagiasabb és kevesbbé ideális forrását is ismerni vélik annak, hogy miért volt hajlandó Teofil a vallásos unióra. Gyakori összeütközése az egyházi kánonokkal, s nem épen istenes élete hívei között sok panaszra és megbotránykozásra adott okot. Dindár László, a havaselföldi vajda bizalmas embere denunciálta is e vétkei miatt Bukurestben s papjai közül is akadtak, kik Bánffy kormányzónál elmozdíttatását szorgalmazták. A főbb vádak, melyeket Teofil vladika ellen emeltek, a következők voltak: 1. Részegeskedik. 2. Nem tartja meg az egyházilag előirt bőjtöket. 3. Papjainak pénzért a gör. kel. egyház törvényei ellenére is megengedi, hogy másodszor is megnősüljenek. 4. Ágyast tart házában az igaz keresztény hívők nagy megbotránykozására. Baritiu [1]) azt mondja, hogy mindezek a vádak csak Bánffy György kormányzó találmányai voltak, minden igazi alap nélkül. Történt ugyanis, hogy az 1695-ki török háború idején a főhadi parancsnokság az erdélyi román papságra is mintegy 1000 köböl gabonát vetett ki rovatal gyanánt. Teofil papjainak azt rendelte, hogy a gabonát Bethlen Miklóstól vegyék mérsékelt áron s ugy szállítsák a gyulafehér-

[1]) *Baritiu*: Istoria Transilvaniei. Tom. I. 157—158. l.

vári és szebeni raktárakba. Bánffy megtudván ezt, felhívta Teofilt. hogy papjaival vásároltassa tőle a gabnát. Teofil azt felelte, hogy nem teheti, mert papjai már a szükséges gabonát bevásárolták Bethlen Miklóstól. A boszus kormányzó ezért Teofilt elcsapással fenyegette.

Érdekes tudni, hogy a román történetírás miként fogja fel azt, hogy mik voltak indítékai annak, hogy a románok vallásos uniója napirendre kerüljön. „Lipót császár — irja Grama Sándor [1]) — buzgó és hűséges fia az egyháznak s egyuttal az igazság nagy elveitől áthatott férfiu is, mihelyt a kezébe vette Erdély kormányának gyeplőit, azonnal értésére adta a románoknak, hogy könnyíteni akar úgy egyházi, mint politikai helyzetükön. De miután Erdély törvényei csak négy recepta religiót ismertek és a polgári jogok birtoklása e négy vallás valamelyikéhez volt kötve, azért a császár értésére adá a románoknak, hogy ha e vallások valamelyikével egyesülni fognak, egyuttal minden jognak birtokába is jutnak. Jól tudta a császár azt is, hogy ha a románok hajlandók e négy vallás valamelyikével egyesülni, akkor azzal fognak, a melyik legközelebb áll az övékhez. Ez volt az egyetlen út, melyen a császár a románokon ugy egyházi, mint politikai téren segíthetett. Egyuttal ugyancsak ez volt azon egyetlen ut is, a melyen Erdélyben azt a katholikus egyházat, mely a kálvinista fejedelmek alatt annyira lehanyatlott, felsegíthette. Ha a császár a románokon úgy akart volna segíteni, hogy azok a négy recepta religio egyikével se egyesüljenek, akkor Erdély alaptörvényeit, melyek szerint a románok vallása nem volt recepta religio és a többiekkel egyenjogu, a császárnak meg kellett volna változtatnia. De ebben az esetben lehet, hogy mind a négy vallás egyesült volna a császár ellen, mig ha a románok ezek valamelyikével egyesülnek, legalább e vallás hívei szövetségesei lesznek a császár igazságos törekvéseinek.“

A román nemzetiségi politikusoknak egyik fogása a dinasztiát ugy tüntetni fel, mint a románság pártfogóját, szemben

[1]) *Dr. Alesandru Grama.* Istoria basericei romănesci unita cu Roma. Blasiu 1884. 80—81. l.

az elnyomó magyarsággal. A románság dinaszticismusa első sorban abban az ellentétben birja egyik főforrását, mely a magyar nemzet és a Habsburg-dinasztia között időről-időre felmerült. A román nép vezetői építve ez ellentétre, a császárt úgy tüntetik fel a román nép előtt, mint a ki szivesen segítene a román nép minden baján, ha ezt megtehetné a magyar uraktól, kik minden egyes esetben, mikor a császár valamit tesz a románság érdekében, háboruval és lázadással fenyegetik a kegyes szivü imperatut. A császár segíteni akar a románság állapotán, mihelyt átveszi Erdély kormányát, de nem tud másképen, mint kerülő uton, úgy hogy katholikus hitre térítve a románságot, észrevétlenül belopja negyedik nemzetül Erdély régi alkotmányának sánczaiba. Ime, micsoda fogással illeszti bele a románság vallásos unióját Grama Sándor a román nemzetiségi politika szépen kidolgozott rendszerébe.

„A karloviczi béke után, a XVIII. század végén, irja — Slavici [1]) — a román népnek egy része a Habsburgok uralma alá jutott. Ez a Habsburg-ház nem egy a felhőkből váratlanul előtünt uralkodó család volt, hanem oly dinasztia, mely százados harczot folytatott Közép-Európa organizálásáért. Ennek megvolt a maga hagyományos politikája és egy egész adminisztrativ apparatussal rendelkezett czéljai megvalósítására. Oly dinasztia volt, mely a hadserget csak védelmi pajzsul használta, míg az országokat inkább a közigazgatási tisztviselők egész táborával hóditotta meg. Nagyon természetes volt, hogy ez a dinasztia, mely közel kétszáz év óta harczolt a magyarokkal, nagyon megörvendett, mikor az ujonnan elfoglalt országokban, a magyarok háta mögött egy idegen és a magyarok iránt ellenséges érzületű népre talált. A bécsi udvar mindjárt kezdetben terveket szőtt, hogy miként kellene a keleti tartományokban szétszórt román elemeket egyesíteni s a haladásra rákényszeriteni, hogy legyen idővel, kikre helyezni a socialis egyensuly támasztékait.“

Caraffának azon memorandumáról, melyet Erdély meghódoltatásáról és végleges birtokbavételéről 1690-ben irva.

---

[1]) *Slavici*: Andreiu baron de Siaguna. 26. és köv. l.

Bécsbe küldött, már ismételten megemlékeztünk. E memorandumában Caraffa Erdély akkori politikai és társadalmi viszonyainak meglehetős alapos ismeretét árulja el s részletesen is felsorolja azokat az eszközöket, melyekkel Erdélyt meg lehet hódítani. Az oláhokról egy szóval sem emlékezik, mint nem emlékezik senki, a ki ez időben Bécsben jelentést tett az erdélyi állapotokról. Bár az oláhok ez időben már bizonyára voltak anynyian, mint egyenként a három nemzet bármelyike, még sem látta meg senki, mert politikailag és társadalmilag egyaránt súlytalan népelem voltak még ekkor is Erdélyben. — De hogy Bécsben egyáltalán nem szándékoztak a birodalom keleti felében a socialis egyensúlyt a románokra helyezni, annak okleveles bizonyítékát is birjuk azon irott utasításban, melyet I. Lipót, mindjárt a karloviczi békekötés után adott konstantinápolyi követének, figyelmeztetvén, hogy a románokban ne bizzék, mert azok orthodoxok és ennélfogva hajlandók is Oroszországnak eszközül szolgálni. Azt is tudjuk, hogy Bécsben ez idétt a gör. keletiek unióját épen azért szorgalmazták, hogy őket a hatalomban és befolyásban egyre növekvő Oroszországtól elvonják.

Mikor Baranyi visszajött Bécsből, csakhamar rábirta Teofilt, hogy hívja össze a kis zsinatot s vétesse tárgyalá alá az unio feltételéül szolgáló pontozatokat. Teofil össze is hívta a 12 esperestből álló kis zsinatot 1697 február havában. Ezuttal e zsinaton nem a kálvinista superintendens képviselője gyakorolta a felügyeletet, mint az Apafi-féle utasítások óta szokásban volt, hanem maga Baranyi Pál.

Ha a román forrásoknak [1]) hitelt adhatunk, az egész első ülést Teofil valadika beszéde töltötte ki, melyben a legsötétebb szinekkel rajzolta a gör. kel. egyház és a román nép azon szenvedéseit, melyeket a kálvinista fejedelmek idejében volt kénytelen eltürni. Miután e beszéd tartalmát Nilles [2]) is közli, tény-

[1]) *Cipariu:* Acte si fragmente 79—81. l.
Laurianu si Balcescu: Magazinulu istoricu pentru Dacia. Tom. III. p. 272—275.

[2]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam Historiam ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani. Oeniponte. 1885. 165. és köv. l.

nek vehetjük, hogy Teofil csakugyan elmondotta. — E beszéd egész okoskodása menetét, az argumentumok csoportosítását, szellemét és czélzatát tekintve, bátran állíthatjuk, hogy azt a jámbor Teofilnak, a ki, mint Popea Nicolau is kiemeli róla, nagyon gyenge tehetségű és jellemű ember volt — bizonyára Baranyi jezsuita adta szájába. Igy lett aztán a magyar jezsuita által az erdélyi kálvinista fejedelmek és püspökei ellen kieszelt vádból fegyver a román nemzetiségi politikusok kezében a magyar nemzet ellen.

A zsinat második napján vették tárgyalás alá a Baranyitól Bécsből hozott pontozatokat és az azoknak lényegét alkotó következő négy pontot az unio feltételeképen elfogadták: 1. Elismerik, hogy a római pápa a föld kerekségén levő összes keresztény egyházak látható feje. 2. Hogy a Szent Lélek az atyától és fiutól is (filioque) származik. 3. Az áldozáshoz elég a kovásztalan kenyér is. 4. Hisznek a tisztító tűzben (purgatorium). De ezzel szemben feltételül kötik ki, hogy a szertartásban (ritus) se most, se későbben ne történjék semmiféle változás a latin egyház szertartásainak szellemében. A régi naptár megmarad mindaddig, mig a Habsburg-ház uralkodása alatt élő orthodoxok is megtartják. Az egyesült görög vallásuaknak mindenütt lehet templomuk; a hol pedig kevesen vannak és nem építhetnek templomot, ott ne legyenek arra kényszerítve, hogy a szentségeket a latin szertartásu papoktól fogadják el, hanem joguk legyen szertartásukon levő papot hívni magokhoz.

Továbbá, hogy a hivatalban levő papok, diakonusok, kántorok, sekrestyések ugyanazon jogokat élvezzék s ugyanazon privilegiumokkal és tehermentességgel birjanak, mint a latin szertartásu kath. egyházi férfiak, a szent canonok és azon szabványok értelmében, melyek keletkezésöket Magyarország boldogemlékezetű királyainak köszönhetik. A világi állásu románok, kik elfogadják az uniót, ép ugy legyenek alkalmazhatók az ország minden hivatalára, mint a többi recepta religio hívei s hogy fiaik a katholikus iskolákba befogadtassanak és a katholikus alapítványokra is minden akadály nélkül felvétessenek. Az egyesült román egyház püspökének adják meg a tisztességes megélhetéshez az őt megillető jövedelmi forrásokat is.

Mikor mindezeket elfogadták és az ülésnek vége lett, az egészet egy decretumba foglalták annak kijelentésével, hogy a decretumot Baranyi jelenlétében Teofil vladika és a zsinat tagjai is aláirják és pecsétjökkel megerősítve felterjesztik Ő felségéhez. Ezt a decretumot azonban csakhamar visszaküldötték Bécsből, mert csak Teofil irta alá egyedül a jelenvolt esperestek nevében is (Theophilus episcopus ac clerus universus).

Teofil e miatt ujra összehivta a zsinatot s ekkor nagyobb hitelesség okáért ezt a decretumot az esperestek névszerint is aláirták és saját pecsétjökkel megerősítették s aztán Kollonics primáshoz intézve, felterjesztés végett átadták Baranyinak.

Az orthodox román egyháztörténetirók az itt jelzett körülmény alapján azt mondják, hogy a Teofil-féle 1697. márczius 21-én kelt decretum semmi egyéb, mint egyszerü hamisítás, mert ha összevetjük tartalmát azon fenmaradt régi kézirattal, mely elbeszéli e zsinat lefolyását, szembetünő a kettő között való eltérés. Az is feltünő, hogy a zsinatot február havában tartják s a decretumot Teofil püspök márczius 21-én irja alá, még pedig egyedül s nem mint a zsinati határozat mondotta: a jelen volt esperestekkel egyetemben, a miért aztán Bécsből vissza is küldötték, hogy nagyobb hitelesség okáért az esperestek is irják alá.

Mig a manifestum azt mondja, hogy a románok visszatérnek a római katholikus egyházba, addig a zsinat a leghatározottabban kimondotta, hogy csak a négy pontot fogadják el s azonkivül egyházuk semmi ürügy alatt se legyen többre kötelezhető. „Ez a decretum nem egyéb mint egyszerű gyártmány, — vagyis nevén nevezve, üres jezsuita hazugság“ — mondja Maneguțiu. [1])

Nem lehet e könyv feladata megvitatni, vagy épen eldönteni azt a kérdést, hogy ez a decretum hiteles-e vagy egyszerüen Baranyi jezsuita hamisítványa? Csak rámutatunk magára a tényre, mely igazolásául szolgálhat annak a feltevésnek, hogy Teofil vladika egyszerü eszköz volt Baranyinak és társainak

[1]) *Maneguțiu*: Reunirea românilor din Transilvania si Ungaria. Sibiu. 1893. 81. l.

kezében, hogy Trebonian Laurianu-nak és Maneguțiu-nak tökéletesen igazuk van, mikor azt mondják, hogy Teofil áttérése egyszerü politikai tett volt, melylyel egyháza és népe helyzetén akart segíteni, annyival is inkább, mivel Baranyi és társai kecsegtetései alapján egyre jobban elterjedt a román papság körében a hit, hogy ha elfogadják az uniót, hát mindnyájukat nemesekké teszi a császár. Az 1630-ki debreczeni zsinat azt mondja, hogy az oláh papok közül vizsgálat után csak azt vegyék be az egyházba, a kiket erre méltónak találnak; azokat pedig, kik szabadságot keresnek a vallás színe alatt, megbüntetés végett adják át a világi hatóságoknak. Ha az 1630-ki debreczeni zsinat e végzését Teofillal s esperestjeivel szemben szigoru igazsággal alkalmazta volna valaki, bizony át kellett volna őket adni megbüntetés végett a hatóságoknak, mert a vallás színe alatt nem lelki üdvösséget, hanem csak szabadságot kerestek.

Természetes, hogy ezek a zsinatok a bennök hozott végzésekkel együtt nem maradhattak titokban. Theodosius bukuresti érsek is csakhamar tudomást vett Teofil hitehagyásáról s le akarta tenni a püspökségről. El volt határozva, hogy mihelyt egy alkalmas jelöltet talált, azonnal felszenteli és Erdélybe küldi. Valószínű, hogy erre őt azon erdélyi kálvinista urak is ösztökélték, kik már előzően is Dindár közvetitésével Bukurestben Teofil megbuktatásán dolgoztak. Teofilt azonban a halál megszabadította minden nehézségtől. A román irók azt állítják, hogy hirtelen halálának oka minden valószínűség szerint mérgezés volt. Hogy a beteges és a részegeskedéssel vádolt Teofilt megmérgezték volna, arra nincsen semmi bizonyíték. Az egész csak olyan mende-monda, mint a minővel minden lépten-nyomon találkozunk a román történetiróknál, valahányszor csak alkalmuk nyilik ily mende-mondákkal gyanusítani a magyarságot. „Kétszáz év előtt, sőt azután is nem volt ritkaság Keleten és Olaszországban, de még a magyarok és románosoktól lakott országokban sem, hogy azt, ki másnak utjában áll, méreggel küldjék a másvilágra. S miután az ilyen esetek nagyon gyakoriak voltak, nem csoda, ha az emberek minden váratlan halálesetben méregről beszéltek. Annyi tény, hogy Teofil Rómával való egyesülésével nemcsak az erdélyi kálvinista és tiszta ma-

gyar pártra mért sulyos ütést, hanem a magyarországira is. — Hasonlóképen megijesztette a lutheranus szászokat is, a kiknek különben is okuk volt félni, nehogy a katholikusok előbbi lealázó helyzetekből a bécsi pártfogás következtében mindnyájok fölé kerekedjenek, a mi későbben meg is történt." [1]) Tehát ott, a hol nyiltan rágalmazni nem lehet, gyanusítsunk, gondolja magában a dako-román történetirás, — igy is megteszi a kivánt szolgálatot.

Teofil halála rendkivül nagy zavarba hozta Baranyi Pált. A februárban tartott zsinat végzései még nem voltak megerősítve. Attól félt, hogy most a kálvinistáknak sikerülni fog a magok jelöltjét tenni püspökké, a ki aztán ellenséges állást fog az unióval szemben elfoglalni és hét évi fáradozásának már félig-meddig megszilárdult összes eredménye összeomlik, mint egy szélfuvásra. Aztán meg arról sem volt biztos, hogy Bécsben elfogadják-e az uniót azon feltételek mellett, melyekkel megkötötte? Tudta, hogy a kálvinista rendeknek Bécsben is van befolyásuk s hogy a relative szabadelvü Kinski gróf politikai tekintetekből nem valami nagy barátja az ő téritési buzgóságának. Bécsbe utazott, hogy akármi véletlen történjék is a püspökválasztásnál, legalább a diploma meg legyen erősítve.

Dindar levele után Nilles [2]) és őt követve, a román irók azt állitják, hogy a kálvinista rendeknek, Bethlen Miklósnak, Naláczinak és Keresztesinek a püspöki székre Athanasius, egy csugudi nemes származásu oláh papnak fia, volt a jelöltjök. De ezt nemcsak Teodosius érsek nem akarta fiatal kora miatt felszentelni, hanem még Constantin vajda is ellene szegült. Ekkor a kálvinista rendek 300 aranyat küldöttek Brankován Konstantinnak és 200 tallért az érseknek, sőt felszentelés után ez utóbbinak 80 tallért helyeztek kilátásba s igy eszközölték ki Athanasius püspökké szentelését. Hogy Dindár e levelének állitása legalább Bethlen Miklósra vonatkozóan nem felel meg a valóságnak, kitünik Önéletirása következő szavaiból: „Meghalván az oláh püspök, ezt a mostanit, akkor a mi fejérvári scholánk-

[1]) *Baritiu*: Parti alese din Istoria Transilvaniei I. k. 171. l,

[2]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam. I. 193—4. l.

ban grammatikát tanuló ifjacskát, bábolnai oláh pap fiát. Naláczi István urnak az atyjától kölcsön adott aranyai, melynek jobb része gubernator urannak ment és a két ur tekinteti tette püspökké. In nomine nescio cujus D. vel D. kit is lopásával hires oláhból pápistává lött Rácz István in anno — — fel vin Béesbe és ott a Szent Anna templomába és klastromába valóságos püspökké tettek." [1])

Hogy a simonia melyik részen kesesendő, azt nem áll módunkban eldönteni, de a fennebbiekből bizonyos, hogy Bethlen Miklós egy fillérrel sem járult a havaselföldi vajdának és a bukuresti metropolitának adott 500 aranyhoz, de másrészt érdekesen illusztrálja az a körülmény is, hogy Bethlen Athanasius püspökségét az apja aranyainak tulajdonítja, azt, hogy az oláh papság még sem volt ez időben anyagilag oly nyomorult, mint azt a román irók szokták az erdélyi kormányzat rovására vádként felhozni.

A bábolnai oláh pap, ha disznót őrzött, bizonyára nem a földes uraságét, hanem a magáét őrizte.

Ezt az Athanasiust még Teofil elődе, Varlaam szentelte fel pappá s igy mikor a reformátusok fejérvári iskolájában grammatikát tanult, akkor már felszentelt pap és közel 30 éves fiatal ember volt. A reformatus iskolában való tanulásáért félt tőle Baranyi nagyon, ki szerette volna a decretumot aláirt 12 esperest közül püspöknek választatni valamelyik özvegy állapotban levőt, de Naláczi és Keresztesi pártfogása győzött és Athanasius diadalmasan került ki az urnából.

Megválasztatván, hosszas alkudozás és tárgyalás után Bukurestbe utazott, hogy az ottani érsek püspökké szentelje. Dositei jeruzsálemi patriarka épen ez időben Bukurestben tartózkodott és ő szentelte püspökké. Érdekes, hogy Dositei nem elégedett meg azzal, hogy Athanasius a szokásos püspöki esküt letegye, hanem még egy terjedelmes utasítást is elfogadtatott vele és pedig ünnepélyes eskü terhe alatt. E körülményből is világosan kitünik, hogy Teofil elszakadása mennyire kellemetlenül érintette a keleti érsekeket. Ez eskü alatt elfogadtatott

[1]) Önéletirás II. k. 202—3. l.

utasításoknak az volt czéljok, hogy Athanasiust ugyszólván megkössék az orthodox hitben.

Ez utasításokból minket a következő pontok érdekelnek azért, hogy összehasonlítást tehessünk az orthodox érsekek ez ujabb és a protestans erdélyi fejedelmek régibb utasításai között, különösen a romanismus szempontjából.

2. Szentséged az isten igéjét a szerbeknél és az oroszoknál szlovén nyelven fogja hirdetni, mig a románoknál románul, úgy vasárnaponként, mint más ünnepeken a templomokban úgy, mint azokon kivűl minden időben és minden helyen, a hol lehetséges az isten igéjének hirdetése.

5. Szentséged az egyházi szolgálatot, azaz az Ochtaiulu-t, az énekeket, melyeket vasár- és ünnepnapokon énekelnek s a mindennapi isteni szolgálatot (misét) másokkal is *nem román nyelven teljesíttteti, hanem szlovén vagy görög nyelven.*

6. Szentséged a szent evangeliumot a liturgiánál vagy szlovén vagy román nyelven olvastatja úgy, mint az a boldog emlékezetü Konstantin Basaráb havaselföldi vajda idejében kinyomatott.

20. Minekutána a proféták között hamis próféták támadtak, megtörténhetik, hogy a keresztények között is hamis keresztények támadnak s ebből aztán a dogmákra s a szertartásokra vonatkozóan eltérések származnak. — Hogy az ilyesmiket elhárítsa, tartson évenként zsinatot, a mely az ilyen eltéréseket, ellenmondásokat megvizsgálja és elintézze. — Ha pedig oly eset fordulna elé, a melyet Szentséged és a zsinat nem tudna elintézni, akkor ezt foglalja világosan irásba és akkor mihamarabb adja ezt hirül Ungro-vlachia szent metropolitájának s ő Szentsége a zsinattal egyetemben s az itt levő szent főpapokkal, tanítókkal és bölcsekkel meg fogja vizsgálni, kikutatni a szent pravilák szerint, hogy döntsön és Szentségednek világos és tiszta feleletet adhasson. Ha pedig Ungrovlachia metropolitájának és zsinatjának döntéséhez is kétség férne, akkor ezt küldje Szentséged a konstantinápolyi szent patriárchához s ő Szentsége a nagy szent zsinattal haladéktalanul tárgyalás alá veszi, megoldja és eldönti és feleletét mentől hamarább meg fogja küldeni Szentségednek Ungrovlachia metropolitája közvetitésével.

21. Hogy sokat ne nyujtsuk a beszédet, parancsoljuk Szentségednek, hogy a keleti egyház dogmáit, vallásos titkait őrizze meg rendületlenül, világosan és tisztán magyarázza a szentirást, vagyis azon könyv szerint, melyet pravoszlávnik hitvallomásnak neveznek s a mely román nyelvre fordítva, románul is kinyomatott s minekutána a román nyelv szük és szegény is, ha valamely szót vagy kifejezést nehezen lehetne érteni és magyarázni, Szentséged kérjen erre vonatkozóan a görög szöveg alapján magyarázatot és felvilágosítást. [1])

[1]) Istoria bisericésca de Lesviodacsu. 328. l.

Ez utasításokból két dolog látszik világosan. Egyik a román nyelv korlátozása a templomi használatban, a másik pedig az a törekvés, hogy az erdélyi gör. kel. román egyház mentől szorosabb kapcsolatba és függésbe hozassék a konstantinápolyi patriárkától. Tudjuk, hogy a román nyelv térfoglalását az egyházban az orthodox főpapság a kálvinista haeresis következményének tekintette s innen az a törekvés, hogy ez a lehetséghez képest mentől jobban megszoríttassék. Abban pedig, hogy az erdélyi románok egyházi tekintetben mentől szorosabb kapcsolatba jöjjenek a konstantinápolyi patriarkatussal, biztosítékot véltek látni a katholizáló törekvések ellen.

Maga Brankován vajda is igyekezett Athanasiust mentől jobban lekötelezni. Megajándékozta drága egyházi ékszerekkel, ruhákkal és könyvekkel, azonkivül okleveles igéretet tett arra, hogy évenként 6000 garast fog fizetni neki, mivelhogy Athanasius széke ugy tűnik fel neki, mint egy hajó, mely az őt ostromló hitetlen eretnekségek hullámai között uszik.[1]) Azonkivül, hogy az erdélyi hívek vallásos érdekei iránt való érdeklődésének más kézzel fogható jelét is adja, Fogaras vidékén templomot és monostort építtetett. Egyáltalában Athanasius püspökségét úgy tekintették, mint nyilván való jelét az unio-kisérletek bukásának. Még azon román papok közül is többen, kik elfogadták az uniót, egynehányan kijelentették, hogy erről többé tudni sem akarnak.

Alig jött haza Bukarestből Athanasius, már is a Teofil-féle decretumra feleletül megjött Bécsből I. Lipótnak az erdélyi kormányszékhez küldött rendelete, melyben kijelenti, hogy „mindazok, kik a gör. hitü román papok közül kinyilatkoztatják, hogy egyesülnek az egyesült gör. hitüek szabványai szerint a katholikusokkal és elismerik a római pápát, ugyanazon kiváltságoknak fognak örvendeni, mint a latin szertartásu katholikus papok: azok, a kik valamelyik más elismert felekezettel egyesülnek, ennek az elfogadott felekezetnek szabadságaiban fognak részesülni, mig a kik megmaradnak a jelenlegi állapotban, annak terheit fogják viselni.“ [2])

[1]) *Cipariu:* Archivul pentru istoria si filologia. 453—55. l.
[2]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam. I. k. 195. l.

Ez a császári leirat tehát bizonyos fokig szabadságot adott a románoknak, hogy a négy recepta religio közül azzal egyesüljenek, a melyikkel akarnak. Nem teszi kizárólagossá a katholikus egyházzal való egyesülést, csak első sorban és melegebben ajánlja, mint a más három religióval valót. Politikai tekintetek parancsolták, hogy ahhoz a guberniumhoz, melynek tagjai többségükben reformatusok voltak, igy irjanak. „És hogy az országban valami háboru a miatt ne támadjon — irja Cserei [1]) — a császártól és Kollonics érsektől olyan pátenseket hozatának, hogy szabadságokban álljon az oláh papoknak, a melyik religióval kiki közülök akarja magát uniálni, azon religion levő papok szabadságával éljen . . . noha a császár pátenst küldött vala, de titkon Rabutinnak maga kezével s titok pecsét alatt megirta vala, hogy avval a pátenssel, melyet a több religiók instantiájára, mintegy kételenségből kellett expediáltatni, ne gondoljon, hanem minden erejével azon legyen, hogy az oláh papok ne más religióval uniálják magokat, s a general azért nem mere az ellen cselekedni. Ezt a levelet (kit maig is kevés ember tud Erdélyben) general Rabutin deákra fordittatván, titkon az urnak, Apor uramnak oda adott vala s az én kezembe úgy akada, mivel az urnak minden levelei nálam állottanak s csodálkozással olvastam, mire vették a jámbor császárt a mellette való némely gonosz miniszterei.“

De nem volt szükség a császárnak e Rabutinhoz intézett titkos levelére sem, mert hiszen a császár e patense után a mindenható Kollonics a román papsághoz olyan manifesztumot intézett, melyben szó sem volt többé arról, hogy az oláh papoknak joguk lenne szabadon választani, hogy a négy recepta religio közül melyikhez csatlakozzanak. Sőt épen ellenkezőt jelentenek Kollonics manifesztumának azon szavai, melyek annak konstatálása után, hogy ő felsége mindazoknak a román papoknak, kik a kath. egyházzal való uniót az ismeretes 4 pont alapján elfogadják, tudtokra adja, hogy ugyanazon jogokat fogják élvezni, mint a latin szertartásu kath. egyház papjai, a következőképen hangzanak: „Sőt mindazok, a kik elég vakmerők lesznek ő felsége

[1]) Cserei Históriája. 286. és 287. l.

e legkegyelmesebb decretuma ellen cselekedni, vagy az *egyesülés előbb szokásban levő módjának köpenyege és ürügye alatt nyiltan* vagy titokban ellene munkálni a görög szertartáson levő egyesült egyház fennebb kinyilatkoztatott szabadságának, azt úgy az egyházi, mint a legkegyelmesebb császár világi hatóságai ugyanazon büntetéssel fogják sujtani, a melylyel törvény és szokás szerint azokat büntetik meg, a kik a latin szertartásu hiveket egyházi szabadságukban megsértik." Tehát Kollonics manifesztuma nyiltan és tartózkodás nélkül megmondja, hogy azokat, kik az egyesülés előbbi módjának ürügye alatt, tehát azon a czímen, hogy a román papok a négy recepta religió közül tetszésök szerint bármelyikkel egyesülhetnek, — akadályozni fogják vagy nehézséget okoznak abban a tekintetben, hogy a román papok csak kizárólag a katholikus egyházzal lépjenek unióra, szigoruan meg fogják büntetni a világi hatóságok is.

Athanasiust felszentelték ugyan Bukurestben gör. keleti vladikának, de még sem a gubernium, sem ő felsége részéről nem volt megerősítve s azért püspöki hivatalában nem is érezhette magát biztosan. Ha magától nem tudta volna is, de Baranyitól, ki Bukurestből való visszatérte után folytonosan oldala mellett volt, értesült róla, hogy megerősítését csak Bécsből várhatja s hogy ennek egyetlen feltétele van: Teofil példáját követve eszközlője lenni a görög keleti románság vallásbeli egyesülésének a római kath. egyházzal. Athanasius nem is igen habozott a Bukurestben eskü alatt elfogadott utasítások ellenére is kész eszközül szolgálni az egyesülés előmozdításában.

1698. októberére zsinatot hivott össze, melyen mintegy 38 esperest vett részt. E zsinat megvitatandó tárgyai a következők voltak: 1. Ő felsége 1698 április 14-ki leirata. 2. Kollonics primás 1698. junius 2-án kelt manifesztuma. 3. A kiküldött jezsuita paterek utasításai. 4. I. Lipót 1692. diplomája, melyet a ruthenek uniója tárgyában adott ki. 5. A Teofil-féle 1697-ben tartott zsinatból kibocsátott decretum tárgyalása. Ez a zsinat október 7-től október 24-ig tartott. Lefolyásáról semmit sem tudunk, mert sem jegyzőkönyvei nem maradtak reánk, sem pedig egykoru feljegyzése a zsinaton történteknek. Egyedül csak az

unio elfogadásáról kiállított nyilatkozat maradt reánk Athanasius és az uniót elfogadó 38 esperest aláirásával.

Itt egy igen érdekes és ujabb időben sokat vitatott dolgot tartozunk egy kissé megvilágosítani, hogy ennek a vallásos uniónak története annál világosabban álljon előttünk. E nyilatkozatnak egész a legujabb időkig csak latin szövege volt ismeretes. Ezt vették alapul theologusok és történetirók egyformán, kik erről az 1698-ki zsinatról irtak. Ez a latin szöveg magyar fordításban igy hangzik:

„Tekintve az emberi élet változó folyását és a léleknek (melyre különös gondot kell mindenekben viselni) halhatatlanságát, szabadon és önként, ösztönöztetve az isteni lélektől, a római katholikus egyházzal egyesülünk és jelenlegi levelünkkel magunkat ugyanezen római katholikus anyaszentegyház tagjainak nyilatkoztatjuk: elfogadván, vallván és hivén mindazt, a mit az elfogad, vall és hisz, különösen azt a négy pontot, a melyekben idáig különbözni látszottunk s a mely ő szent felségének legkegyelmesebb diplomájában és decretumában is nekünk értésünkre adatott. Ennélfogva mi is, mint tagjai, a mint ő császári és királyi szent felségének fennebb emlitett decretuma rendeli, használni és birni akarjuk mindazokat a jogokat és kiváltságokat, melyekkel ennek az anyaszentegyháznak papjai élnek a szent és isteni kánonok engedelme és Magyarország hajdani királyának rendeléséből. E dolog nagyobb hitelére és erősségére e jelen nyilatkozatunkat kezünk aláirásával és pecsétünkkel erősítettük meg.“

E nyilatkozat román szövege pedig magyar forditásban a következőleg hangzik:

„Tekintve e csalóka világ változandóságát és a lelkeknek halhatatlanságát és változatlanságát, a melyre inkább kell gondot viselni, mint bármire, saját akaratunkból egyesülünk a római katholikus egyházzal és e levelünkkel kijelentjük, hogy tagjai vagyunk ennek a római katholikus egyháznak és hogy ugyanazon kiváltságokkal akarunk élni, melylyel ennek a szentegyháznak tagjai és papjai élnek, a mint azt nekünk Ő felségének, a császárnak és koronás királyunknak kegyelmes decretuma is értésünkre adja, a mely kegyét ő felségének nem akarván magunktól elutasítani, a mint illik Ő felsége hűséges alattvalóihoz, e levelünket nagyobb hitelességnek okáért kezünk irásával megerősítve, Ő felsége és Erdély rendjei elé terjesztjük. Kelt Gyulafehérvárott az ur 1698. esztendejében oktober 7-én.“

„Ily módon egyesülünk és magunkat a római katholikus szentegyház tagjainak valljuk és minket s utódainkat keleti egyházunk szertartá-

saiban senki se háborgasson, hanem minden szertartásainkat, ünnepeinket, bőjtjeinket, mint idáig úgy ezentúl is megtarthassuk és legyen szabad a régi naptár szerint élnünk és hogy tisztelendő vladikánkat senki egész haláláig székéből ki ne dönthesse. Halála esetén pedig álljon hatalmában a zsinatnak azt választani vladikának, a kit akar s ezt azután ő szentsége a pápa és ő felsége, a császár erősítsék meg s birodalmának főpatriárkája pedig szentelje fel; az esperesteknek, a kik vannak és lesznek, hivatalaikba senki semmi módon ne avatkozzék bele, hanem minden úgy maradjon, mint volt eddig. Ha pedig minket mostani állapotunkban megzavarnának, adott pecsétünknek és aláirásunknak ne legyen ereje. Ezt a dolgot nagyobb hitelességnek okáért megerősítettük metropolitai pecsétünkkel. [1])

Ezek után következnek Athanasius pecsétje és aláirása, majd pedig a 38 esperest aláirása és pecsétje s Athanasius sajátkezű irásával a következő toldalék:

„Igy egyesülünk, azok a kik aláirtuk fennebb, hogy vallásunk, egyházunk szertartása, a liturgia, a bőjt és adónk változatlan maradjon. Ha nem marad változatlanul, akkor ennek a pecsétnek se legyen ereje rajtunk. És a mi vladikánk, Athanasius maradjon székében és senki se háborgassa őt."

Csak a román szöveget irták alá Athanasius és a zsinaton részt vett 38 esperest. A latin szöveget nem irták alá az esperestek s nincsen is ellátva a vladika pecsétjével. Csak a latin szöveg volt ismeretes; a román szöveget egész a legujabb időkig nem látta senki. Densusianu Miklós akadt rá először a Hevenesi-féle gyüjteményben Budapesten a Nemzeti Muzeum kézirattárában. Egész terjedelmében latin fordítással és facsimilevel közli Nilles [1]) is. Minekutánna a román szöveg nem szól semmit az ismeretes négy pontról s hiányzik is belőle a latin szöveg azon kitétele, hogy elfogadjuk, valljuk és hiszszük mindazt, mit a katholikus egyház elfogad, hisz és vall, — az orthodox vallásu román irók azt állítják, hogy a jezsuiták a románokat ez unioban megcsalták és pedig a következő módon: Miután a román papok nem tudtak latinul, odaadták Baranyinak, hogy fordítsa le latinra azért, hogy Ő felségéhez fel lehessen terjeszteni elfogadás és megerősítés végett. Baranyi aztán a jezsuiták

---

[1]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam. I. köt. 203. és köv. lapokon.

szokása szerint számítva, a román papok tudatlanságára, a latin szövegbe egészen mást irt, mint a mi az eredeti román szövegben volt. Ezt az eredeti román szöveget pedig, hogy később a csalás ki ne süljön, magához vette Hevenesi s igy veszett nyoma az ő iratgyüjteményében. Általában a román iróknál többször akadunk nyomára, hogy azok az unionál szerepet játszott jezsuitákat nyiltan vádolják aktalopással. Igy Sinkai egy, a fogarasvidéki oláh nemes emberek dolgaira vonatkozó okiratról beszélve, azt mondja: „ennek a levélnek a balázsfalvi püspöki levéltárban kellene lenni, de a jezsuiták a magok rossz szokásait követve, ellopták és elküldötték tartományi főnöküknek, Hevenesinek, a ki ezt aztán az ő többi irásai közé tette, a melyeket rablással és tolvajsággal szedett össze sokaknak, különösen az erdélyieknek nagy kárára.“

Hogy tényleg a jezsuiták hamisítottak-e s van-e dogmai tekintetben különbség a két okirat között, azt döntsék el a theologusok. Bunea Ágoston nagy ügyességgel és sok theologiai tudással igyekezik bebizonyítani, hogy itt hamisításról csak azért sem lehet szó, mert a két okirat között dogmai tekintetben semmi különbség sincs. Meglehet, hogy dogmai szempontból igaza van Buneanak, de előttünk az is bizonyosnak látszik, hogy Baranyi és társai meglehetősen óvakodtak az uniót kimondó zsinat nagyon csekély theologiai képzettségű esperest tagjait felvilágosítani az unio dogmai oldalának subtilitásai felől s hogy a román papság inkább azért fogadta el az uniót, mert helyzetének politikai és társadalmi szempontból való javulását várta tőle.

Mihelyt elkészült a nyilatkozat, azonnal felterjesztették Bécsbe megerősítés végett. Athanasius azonban ezzel sem elégedett meg, hanem november 16-án levelet irt Kollonics primásnak, melyben kérte, hogy legyen segítségére és közbenjárásával eszközölje ki, hogy Ő felsége adjon az erdélyi románoknak is olyan diplomát, a minőt a magyarországi egyesülteknek adott és védelmezze meg a protestánsok támadásai ellen, melyek, mióta az unio mellett nyilatkozott, egyre hevesebbek és gyakoriabbak lettek. Ezt november 27-én Athanasius részéről ujabb három levél követte, melyeknek egyikét ismét Kollonicsnak,

másikát a bécsi pápai nuntiusnak, harmadikát pedig gyóf Kinsky ministernek irta, kérvén mind a három befolyásos egyéniséget, hogy a császárnál pártolják a román klérus felterjesztését.

Baranyi sem maradt tétlenül. Nov. 27-ről keltezve ő is irt Kollonics primásnak egy levelet, melyben mindenek előtt figyelmeztette a primást, hogy a reformatus rendek az unio megakadályozására Vas Samut Bécsbe küldötték. Miután ő nagyon sokat tanácskozott úgy Athanasius vladikával, mint a befolyásosabb esperestekkel, azt hiszi, nagyon helyes volna, ha Ő felsége ellensulyozandó a református intrikáit, Athanasius püspököt Pop György dályai, Pop János gyulafehérvári esperesteket és *Rácz* István gyulafehérvári fiscalis provizort, a kik nagyon sokat dolgoztak idáig is az unio érdekében, felhivná Bécsbe. E négy férfiu Bécsbe való felhívatása azért is jó volna, mert igy legalább Ő felségének is alkalma nyilnék személyesen meggyőződni arról, hogy miként gondolkoznak és hogy e felhivás őket még inkább ösztönözné, hogy teljes erejökből közreműködjenek a szakadárság legyőzésében; azonkivül hazugságban maradnának a reformatusok is, kik a románok között azt a hirt terjesztik, hogy az egész uniót csak ő és Apor akarják, de a császár nem tud róla semmit. Nagyon kéri tehát Kollonicsot, hogy mentől hamarább eszközölje ki azt a császári decretumot, mely a fennebb megnevezett négy egyéniséget Bécsbe hivja, hogy azok ott az udvarnál szemtől szemben lehessenek az udvar küldöttjével. Értesíti még Kollonicsot arról is, hogy a püspök két oláh papot Keresztesihez, az országgyülés elnökéhez küldött azzal a kéréssel, hogy a zsinat unionális nyilatkozatát hirdesse ki nyilt ülésben. Keresztesi megigérte. Majd megválik, hogy megteszi-e? Egyuttal a két oláh pap a klerus nevében ki is jelentette Keresztessi előtt, hogy ők semmi szin alatt sem fognak eltérni a manifesztumban kifejezett elvektől. [1])

Az unio ellen — legalább úgy a mint Baranyi tervezte — olyan oldalról is támasztottak ellenvetést, a honnan legkevésbbé lehetett volna várni. Illyés András erdélyi püspöknek

[1]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam. I. k. 214—220. l.

sehogy sem tetszett az, hogy Erdélyben két katholikus püspök legyen, ha mindjárt az egyik görög szertartásu is lesz. Ő igen is akarta a románok unioját, de nem ugy, hogy azok külön püspök alatt autonom egyházzá legyenek szervezve. Athanasiusnak legfölebb is csak vikariusi szerepet szánt, mert szerinte a laterani zsinatok végzései tiltják, hogy egy eparchiában két megyés püspök legyen. Már pedig Athanasius, ha görög szertartásu is, mégis csak katholikus püspök. Aztán Illyés András még attól is komolyan félt, hogy Athanasius még nagyobb rangot fog kapni mint ő, miután a szláv vladika szót a görög metropolitával szerették az oláh püspökök forditgatni s ezen a czimen aztán, hogy az unionak jobban megnyerjék, azzal kecsegtették, hogy érsekké teszik, vagyis mint Bethlen M. mondja önéletirásában: „Apor dicsekvése szerint archiepiscopusnak, noha ez bolondság cum titulo Illustrissimi et Reverendissimi.“ Ez a féltékenység magyarázza meg, hogy az erdélyi, különösen a székelyföldi katholikus papságnak miért nem volt valami nagy kedve tényleg közreműködnie az oláhok unialásában. Ismeretes dolog ugyanis, hogy a kir. kormányszék a székelyföldi papságot felszólította, hogy ezek nyujtsanak segédkezet az oláhok uniálására. A székely katholikus papok azonban Csik-Somlyón 1699. október 23-án tartott gyülésökön kereken kijelentették, hogy miután nem tudnak oláhul és saját parochiájok ügyeivel is kevesen levén, nagyon el vannak foglalva s miután a püspöktől sincs erre utasitásuk s a kormányszéknek sem ismerik el azt a jogát, a melynél fogva az őket ilyesmire kötelezhetné, de azért is, hogy nem értenek egyet az ugynevezett 7 pontból álló instrukcziókkal, de még más fontos okokból is, melyekkel a kormányszék méltóságos füleit terhelni nem akarják, nem éreznek magokban hajlandóságot ebbe a dologba bele avatkozni. [1])

Bécsben azonban nem igen siettek teljesiteni Baranyi kérését. Fontosabb dologgal voltak elfoglalva: a török háboruval, mely a karloviczi békével végződött. Érdekes dolog, hogy a karloviczi békepontok közé Brankován vajda azt is felvétetni

[1]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam I. k. 242. és k. l.

kivánta, hogy tiltassék meg a katholikus propaganda müködése az oláh vajdaságokban. A török küldöttségnél mint jegyző és tolmács szerepelt Maurocordato Sándor, ki a Brankován kivánságát csakugyan bevétette a békekötés pontjai közé. A karloviczi béke után azonban hozzá láttak a megkezdett munka folytatásához. I. Lipót császár 1699 február 16-ról egy decretumot bocsátott ki, melyet Kollonics primás is aláirt.

E decretumban ő felsége azt mondja, hogy „miután örömmel értesült arról, hogy a románok, görögök és ruthének nemzetsége, a mely eddig szakadárságban leledzett, az isteni szellem sugallatára vissza kezdett térni az anyaszentegyházhoz és elfogadja azt, a mit az anyaszentegyház hisz és vall, különösen a 4 pontot, apostoli királyi jogánál fogva kinyilatkoztatja, hogy a magyarországi, horvátországi, szlavoniai, valamint az erdélyi s az ezzel egyesült részekbeli görög szertartásu egyesült egyház, egyházi személyei és hivei ugyanazon jogokban és kiváltságokban részesüljenek, mint a latin szertartásu kath. egyház és hivei. És e levél kihirdetésével egyidejüen megparancsolja mindenkinek, a kiket illet, hogy senki se merje a gör. szertartásu egyház szabadságát háboritani akár nyiltan, akár pedig titkon valami ürügy, vagy az egyesülés régebben szokásos módjának köpenyege alatt s hogy senkise merje az egyesült papságot jobbágyi terhekre és szolgálatokra kényszeríteni még az ugynevezett ajándék czimén se, vagy üldözni az egyesülésért. Meghagyja az összes hatóságoknak, különösen a parancsnokló tábornoknak és a tiszteknek, hogy ha ezek az egyesültek valaki részéről megháborítást szenvednek, vegyék pártfogásba őket s védelmezzék meg mindenki ellen, a ki háborgatni meri őket kiváltságaikban. Ha valaki elég vakmerő lenne e királyi meghagyás ellen cselekedni, azonnal tegyenek jelentést róla az illetők, hogy a bajt rögtön lehessen orvosolni."

Ez a decretum, mely ugyszólva katonai karhatalmat ád az unio végrehajtói mellé, a mennyiben a parancsnokló tábornokot és a tiszteket bizza meg az egyesültek legfőbb védelmével, meglehetősen megdöbbentette az erdélyi rendeket, mert oly tényezőnek adott az ország belügyi dolgaiban ellenőrizetlen döntő szerepet, melyet az ország alkotmánya és a leopoldi di-

ploma egyenesen kizártak. Maga az úgynevezett katholikus status is, mely eddig az unionak egyik főmozgatója volt, megdöbbent e diplomától és intézkedésétől s Athanasiust egy márcz. 29-ről kelt átirattal akarta a helyzetről oly szempontból felvilágositani, nehogy ő e legfelsőbb leiratból olyan eredményeket vonjon le, minőt elérni az unioval ők sem akartak.

A katholikus status ez átirata azt kivánja a püspöktől, hogy köriratban adja tudtára az oláh papoknak a következőket:

1. Senki az oláh papok közül maga mellé se atyafiát, se mást senkit ne fogadjon olyan véggel, hogy az adózástól és egyéb teherviseléstől megmentse, mert az nem engedtetik meg.

2. Egy oláh faluban több papot egynél, az nagyjában penig kettőnél nem engednek, hogy az adózástól immunis legyen, mert efféle szinü mesterséges adózástól való megmenekedések nem engedtetnek meg.

3. Ha az oláh pap nem az ecclesia földén, hanem valamely dominus terrestrisén lakik, azzal a dominus terrestrissel tartozzék megalkudni, mert ajándékon a más religión való papokat is senki maga földén lakni nem engedi.

4. Ha az oláh pap valamely dominus terrestris főldén vet, az dézmát tartozik adni, mivel a katholikus papok is, ha valaki földében vetnek, dézmát adnak.

5. Kegyelmed az oláh papoknak irja meg, tökéletlenségben ne találtassanak, hanem valaki ezzel az ő felségétől adatott szép privilegiummal akar élni, igazán uniálja magát az igaz romano-catholica religióval, mert ha ravaszságban találtatnak, az ő felsége kemény animadversióját el nem kerülik. Kegyelmed azért ezeket igy értvén, mindjárt mindenütt az oláh papoknak szépen punktatim adja értésekre, nehogy valamit ezekkel ellenkezőt cselekedvén, az eddig kezdett és végben vitt istenes jó munkát el ne rontsák.“

A katholikus status ez átiratából nyilván kiviláglik, hogy az erdélyi rendeket, még a katholikusokat is az döbbentette meg, hogy a románság unioja következtében az összes román papság felmentetvén a jobbágy terhek viselése alól, nagyon sok kárt szenvednek, kivált ha az oláhok részéről várható sok visszaélést nem fogják idejekorán meggátolni. Attól is féltek, hogy a parancsnokló császári tábornok és a császári tisztek, kiket az 1699 február 16-ki diploma az egyesült románok valóságos fő protektoraivá tesz, vitás esetekben, eltekintve a személyes antipathiától, csupa szolgálati buzgalomból is a földes urak kárára

az oláhokat fogják protegálni. Lassanként aztán az is megtörténhetik idővel, mi a szászokkal történt, kik a császári háznak s a parancsnokló tábornokoknak pártfogásával a három nemzet között sok tekintetben primus inter pares-szé küzdötte fel magát, vagyis mint Cserei Mihály mondja: „olyban tartanak bennünket azok a hitván szászok, mintha ők keresték volna fegyverökkel Erdélyt, nem a magyarok. Ha valaha Isten magyar fejedelmet adna Erdélynek (bár a római császár clienteléja alatt) más gondot kellene viselni a Dominus szászokra s meg kellene ültetni a szász városokat magyarokkal, hadd parancsolnánk mi nekiek, ne ők a magyarnak.“ [1])

A katholikus urak, kik eleintén mindenben szivesen támogaták a bécsi kormányt, a mi a kath. egyház erősitésére és a reformátusok gyengitésére szolgált, e királyi leirat után észrevették, hogy a támadás csak azért van a protestantismus ellen intézve, mert azt a magyarság legerősebb támaszának gondolják, habozókká és agodalmasokká lettek a katholizáló törekvések támogatásában. Bod Péter kéziratos művében azt irja, hogy az unio ügyében 1699 február 16-án kiadott királyi leirat kihirdetése után a római katholikus urak közül is többen rátámadtak Apor Istvánra úgy nyilvánosan, mint magán körökben, hogy ily nagy dolgot elősegitett és létre hozott a nélkül, hogy abból haszna lehetne akár az országnak, akár a királynak. [2])

Egyáltalában kezdett az erdélyi rendek között mindinkább lábra kapni az a meggyőződés, hogy az oláhok unioja az ország alkotmányát előbb-utóbb ki fogja sarkaiból forgatni. I. Lipót egyik leiratában kérdőre vonta az erdélyi kormányszéket az iránt, hogy mi lehet az oka annak, hogy az oláh jobbágyok olyan nagy mértékben szökdösnek át Magyarország töröktől felszabadult megyéibe, sőt a törökök uralma alatt álló részekbe is? A kormányszék 1699 julius 14-ről a többi között azt feleli, hogy ennek egyik oka az, hogy félnek a katholizálástól s hogy

---

[1]) Cserei Históriája 293. l.

[2]) Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia. — Cap. II. §. 11.

egyáltalán helytelen dolog az oláhokat katholizálni, „mert az oláh nemzetnek nincs vallása, hanem csak babonái vannak és azonkivül nagyon barbar és hajlandó minden gonoszságra s nem is lesz a róm. katholikus vallásra semmi haszonnal áttérésök." [1])

Az 1701-ben tartott országgyülésen pedig magok a rendek mondják ki sérelmi feliratuk 3. pontjában, hogy az oláh papok dolgában hozott intézkedések sem az országnak nem váltak javára, sem pedig a katholikus vallásnak, a melynek pedig érdekei miatt tétettek. Sőt ellenkezően, az országra nagy kár háromlott belőlök, mert azok az adók, a mit eddigelé a papok fizettek, 8000 frtnál nagyobb összegre rugtak s az most más jó emberek vállaira esik. A megyék és a székek jogszolgáltatása pedig ezek miatt meg van zavarva. Az ő rólok hozott törvények pedig eltöröltettek és megszegettek, de adja az isten, hogy ez a barbár és szapora nemzet bizonyos idő eltelte után nehogy feltámadjon és ledöntse a többi nemzeteket."

A román irók azt mondják, hogy az erdélyi rendek ez ellenzésének tisztán önző rendi érdek volt az oka. Attól féltek, hogy a románok unioja következtében felszabadult román papság nem teljesítvén többé a jobbágyi szolgálatokat, a földesurak érdekei csorbát fognak szenvedni. A román irók azonban egy dolgot szándékosan felednek. Azt t. i. hogy ez időben a rendi érdekek teljesen azonosak voltak a nemzeti érdekekkel. A ki megtámadta azokat az alapokat, melyeken Erdélyben a magyar nemesség állott ez időben, az egyuttal megtámadta a magyar nemzeti érdekeket is. A kettőnek védelmezését ez időben egymástól elválasztani nem lehet s a ki ezért vádat kovácsol egyikből, tekintetbe nem véve a másikat, meghamisítja magát a történelmet.

A február 16-ki leiratot Athanasius püspök Apor és Baranyi jelenlétében az 1699. május 24-én tartott zsinatban hir-

[1]) Gentis valachicae religione nulla sed superstitione sola inbutae et alias barbarae, ac ad omne nefas pronae, nullo religionis catholicae emolumento. (Documente privitóre la istoria Românilor, culese de Eudosiu Hurumzaki. Vol. V. p. I. 1650—1669. pag. 536—538.

dette ki. Erre a zsinat május 29-ről keltezve, a február 16-iki leiratban foglalt dolgokért köszönő felirat küldését határozta el ugy Lipóthoz, mint Kollonicshoz s egyuttal szóba került Athanasius püspök bécsi utja is, és elhatározták, hogy az arra szükséges pénzt aláirás utján fogják összegyűjteni.

Ez alatt az erdélyi országgyűlés is összeült és a szept. 8-ki ülésen kihirdették a február 16-ki diplomát. A rendek aggodalmaikat a románok vallásos unioját illetően a következő hét pontban foglalták össze:

1. Erdélyben a legnagyobb oláh faluban is elég két pap. A kisebbekben egy s azért azt határozzák, hogy ne legyen szabad ennél többet tartani.

2. A püspöknek nem szabad pappá szentelni — különösen pénzért oly embereket, kik e hivatalra nem méltók és csak azt szenteljék fel, a ki megvizsgáltatván, méltónak találtatik erre a hivatalra. E vizsgálatnál azonban ne csak az oláh püspök legyen jelen, hanem egy olyan pap is, ki azon a hiten van, melylyel az illető egyesülni akar, mint kiküldöttje az illető egyháznak vagy püspöknek. Szükség nélkül ne szaporítsák a papság számát.

3. Miután a románoknak nincs jó iskolájuk, azok, a kik papok akarnak lenni, annak a felekezetnek iskolájában tanuljanak, a melyikkel egyesülni akarnak, különben ne szenteltessenek papokká.

4. Azokat a papokat, a kiknek nincs plebaniájok, szabad embereknek tekintsék, de ha nem a magok birtokán élnek, hanem a másokén, akkor lakjanak valamely kolostorban, de ne a faluban mindaddig, mig parochiát kapnak.

5. A román papok is épen úgy, mint a többi felekezetek papjai, azon földek után, melyek nem az egyház tulajdonát képezik, fizessenek a földesurnak dézmát, ha ez jószántából el nem engedi. Azonkívül, ha akár örökség, akár más uton birtokába jutnak oly jószágnak, mely nem tartozik az egyházhoz, tartozzanak a velök járó terheket viselni.

6. Miután nincs megengedve, hogy valakit törvényes itélet nélkül testi büntetéssel sujtsanak, azon román papok is, kik a négy vallás valamelyikével egyesülnek, ne részesüljenek rosszabb bánásmódban, mint azon egyház papjai, a melylyel egyesültek. Azok a papok, kik a négy bevett vallás közül egyikkel sem egyesültek, olyan bánásmódban részesűljenek mint a minőben idáig részesültek.

7. A mi pedig az egyházi átkot illeti, tudtára adatik a püspöknek, hogy ne éljen vele vissza s e visszaélést papjainak is tiltsa meg és azok ezután e tekintetben is azon felekezet szokása szerint éljenek, a melylyel egyesültek.“

Elhatározták, hogy ezt a hét pontot kinyomatják és tudomásvétel végett megküldik a román püspöknek és az esperes-teknek is, kik a zsinatnak tagjai. Választottak a négy vallás tagjai közül egy bizottságot is a következő egyénekből: gróf *Pekry* Lőrincz (katholikus), B. *Kemény* János (kálvinista), *Sachs de Harteneck* (lutheranus) és *Horváth* Miklós (unitárius). Ez a négy tagu bizottság aztán felszólította a román püspököt, hogy e 7 pontot osszák ki a román papok között tudomásvétel és miheztartás végett. Majd pedig elhatározták, hogy minden esperestségi kerületben alakíttassék egy 8 tagú bizottság az illető 4 vallás egy-egy világi és egyházi tagjából azzal a feladattal, hogy faluról-falura szólítsák fel a népet és papokat, hogy nyilatkozzanak önkényt, menten minden külső befolyástól, hogy az elfogadott négy vallás közül melyikkel akarnak egyesülni vagy ellenkező esetben meg akarnak-e maradni régi vallásukon — és végül az eredményről e bizottságok tegyenek Ő felségének jelentést.

Kollonics püspök feleletül az erdélyi rendek által szövegezett 7 ponttal a maga részéről a következő 7 pontot állította szemközt, mint olyant, mely a katholikus egyház álláspontját e kérdésben kifejezi:

1. A papok száma mostantól kezdve nem fog szükség nélkül növeltetni és mindazok, kik egyesültek a róm. kath. egyházzal, ugyanazon jogokkal birjanak, mint a róm. kath. egyház papjai.

2. Arra nem való egyéneket nem szabad ezentul pappá szentelni. Az egyesült papjelöltek közül csak azokat lehet és szabad felszentelni, a kiket latin szertartásu papok vizsgáltak meg.

3. Minekutánna a románok közül idáig is nagyon sokan küldötték fiaikat katholikus iskolákba és most gondoskodtak, hogy ezentul még többen küldjék, - remélhető, — hogy az oláhoknak is tanultabb papjaik lesznek.

4. Az egyesült román papokat, ha nincsen parochiájuk, nem lehet kolostorba küldeni, mert feleségük és gyermekeik vannak, a kiknek számára nincs hely a monostorokban, azonkivül Ő felsége a császár sem tűrné meg, hogy valaki ily módon szenvedjen.

5. A mi az egyesült papoktól birt nem egyházi jószágokat illeti, azután csak annyi és oly terheket viseljenek, mint a latin szertartásu papok, de személyökben teljesen szabadok legyenek s az őket megillető tiszteletben részesüljenek.

6. Vétség esetén az egyesült papokat épen azon módon büntessék meg, mint a latin szertartásuakat.
7. Az egyesült papok az egyházi átkot ép oly feltételek között használják és mondják ki, mint a latin szertartásuak.

Kollonics válaszát megelőzően Athanasius püspök és esperestjei is szükségesnek tartották az erdélyi rendek és a kormányszék rendeletei ellen tiltakozni. Négy nappal az erdélyi országgyülés e végzése után Athanasius és esperestjei kijelentik, hogy miután ők az uniót önként és minden kényszerítés nélkül fogadták el, tiltakoznak az országgyülés végzései ellen, mert abban nemcsak Ő felségének az unióra vonatkozó decretumait látják megsértve, hanem a katholikus egyház szabadságát is és ezért ellene is mondanak, kijelentvén, hogy ők erre vonatkozóan senkitől sem fogadnak el semmit, csak Ő felségétől és Magyarország primásától. Azonkivül eskü alatt jelentik ki, hogy ők semmi szin alatt sem állanak el a római kath. egyházzal kötött uniótól és hogy nem is akarnak oly egyházzal egyesülni, melynek tanai ellentétben állanak a római katholikus egyház tanaival.

Siaguna egyháztörténelmében kétségbe vonja e tiltakozás hitelességét és azt mondja, hogy annyi bizonyos, hogy Athanasius ebben a tárgyban nem tartott zsinatot és ha egyáltalában adott be a kormányszékhez valami tiltakozást, azt csak a maga nevében tette s mikor esperestjei és papjai nevében beszélt, akkor voltaképp visszaélt azok nevével.

Bécsben az erdélyi rendek ez energikus fellépése gondolkozóvá tette az irányadó köröket s ezek e miatt egy csepp kedvet sem éreztek magukévá tenni Kollonics merev álláspontját. 1699. deczember 12-én I. Lipót a szeptemberi országgyűlés végzéseire feleletül egy leiratot küldött, melyben emlékeztetve a rendeket arra, hogy 1698. április 14-ki és 1699. augustus 6-ki rendeleteiben nyiltan megengedte a románoknak, hogy a bevett vallások közül azzal egyesüljenek, a melyikkel akarnak, kijelenti, hogy „sajnálattal értesült arról, hogy némelyek nemcsak e rendeletek értelme ellen dolgoznak, de ellenkezően, azok, a kik szeretik aköznyugalmat háborgatni, merészkednek azt állítani, hogy e rendeleteknek czélja a románokat a katholikus

vallással erőszak utján is egyesíteni, ezzel szemben azon akaratát nyilvánítja ki, hogy a nevezett románoknak szabadságukban álljon a négy recepta religió bármelyikével is egyesülni, vagy pedig mostani állapotokban maradni. És haragja terhe alatt senki se merészelje a románokat ebben a szabadságukban megháborítani. A ki e rendeletünk ellen vét, azt szigoruan megbüntetik hatóságaink, mert azt akarjuk, hogy mindenki békében éljen vallásában.«

III.

Az unio további története és az orthodox visszahatás.

Az 1700. szept. 4-ki nagy zsinat összehivása és lefolyása. Athanasius Kollonicshoz irott panaszlevele. Athanasius bécsi utja. A vizsgáló bizottság tagjai. Athanasius előleges kivánságai. Az Athanasius ellen emelt vádak megvizsgálása. Athanasius védelme és felmentetése. Kollonics kijelentései. Athanasius leteszi a püspöki esküt. Athanasius kötelező nyilatkozatot állit ki. Róma megerősitése. A vizsgálat kiegészitése. Athanasius egyénisége s az elért eredmény nem volt kielégitő. A katholikus propaganda titkos reményei. A jezsuita theologus rendeltetése és szerepe. Kinek van igaza: Bunea Ágostonnak-e vagy Barnutiunak? Az Aporhoz küldött nyiltparancs. A salvus conductus. A püspöki beiktatás. Bánffy György kormányzó nem vesz részt az ünnepélyen. A királyi diploma felolvasása. Mit értettek belőle az oláh papok? A diploma tartalma. A brassai görög kereskedők a beiktatás ünnepélyén a templomajtó előtt botrányt csinálnak. A románságnak micsoda rétegei ellenezték az uniót? Brankován vajda és Teodosie vladika is ellenzik az uniót? Dositeiu jeruzsálemi pátriarka kalugerek társaságában Brassóba jön, hogy izgasson az unio ellen. Az oláhok felhatalmazzák Nagyszeghy Gábort, hogy tiltakozzék az unio ellen. Nagyszeghy fáradozásai a tiltakozás érdekében s a tiltakozás tartalma. Nagyszeghit főgondnokká teszik s ő pecsétet csináltat Komáromyval. Nagyszeghyt, Komáromit elfogják. Sárossyt is letartóztatják. A máramarosi oláh püspök esete és tiltakozása. Ki volt Nagyszeghi? Nagyszeghi börtönben irott levelei. Rabutin Nagyszeghi leveleit Kollonicshoz küldi s állitásait üres fenyegetéseknek bélyegzi. Dositeiut kiutasitják Erdélyből. Theodosius bukaresti patriárka kiátkozza Athanasiust. Kalinik konstantinápolyi patriarka is hasonlót cselekszik. Athanasius ez anathemák ellensulyozására zsinatot tart. William Paget küldetése. Intézkedések évenként 5 román ifju magasabb theologiai kiképeztetése tárgyában. Rákóczi oláh kuruczai. Nagyszeghi kuruczczá lesz. Circa ujabb mozgalmai. Athanasius Szebenbe menekül. Bécsből miért nem erőszakolják az uniót? Magasabb politikai tekintetek. Rákóczi az unio ellen diplomácziai összeköttetésbe lép Brankován vajdával. Az orthodoxok reakcziója a szathmári béke után erősebb lesz. Az 1711. őszén tartott zsinaton az orthodoxok győznek. Athanasius tiltakozása. Orosz hatás. Athanasius halála.

Athanasius és a jezsuiták látva az unio ellen tornyosuló fellegeket s meggyőződvén arról, hogy az unio-ellenes mozgalom

napról-napra nagyobb lesz, oly döntő lépésre határozták el magukat, a melylyel egyszerre végét vethetik úgy Bécsben minden habozásnak, mint idehaza minden ellenkező irányu törekvés győzelemre való kilátásának. 1700. szeptember 4-re nagy zsinatot hivtak össze. Nemcsak az esperesteket, (mintegy 58-at hivták meg e zsinatra, hanem az aléjok rendelt lelkészkedő papságot is, számszerint 1563-at. Bod Péter és Bethlen Miklós egybehangzó tudósítása szerint 60 frt pénzbirsággal fenyegették meg azt a papot, a ki erről a zsinatról távol merészelt maradni. Ezenkivül annak jeléül, hogy az egyesülés szükségét nemcsak a papság, hanem a nép is szükségesnek tartja, elrendelték, hogy a nép közül is jelenjék meg minden faluból legalább 3 egyén ezen a zsinaton. A történet folyamán ez az első eset, hogy Erdélyben a román nép, mint ilyen hatóságilag elismerten szerepelt. E gyulafehérvári unionalis gyülés valóságos prototipusa a későbbi román népgyüléseknek s azért bizonyos fokig jogosan mondhatjuk, hogy a román nép tömegének reprezentativ népgyülések formájában való harczbavitele a magyar alkotmány és intézményei ellen, magyar jezsuiták agyában született meg legelőször.

Ennek a zsinatnak feladata volt, az előbbi évek zsinatain formulázott egyesülési nyilatkozatokat felülvizsgálni, — ujra szerkeszteni és ez alakjában mint sajátját proklamálni, azonkivül intézkedni a papság fegyelmét illetően is, mely az utóbbi évek zürzavarai következtében rendkivül meglazult és végre Athanasius vladika bécsi utjára vonatkozóan véglegesen határozni.

Athanasius megnyitó beszéde után, melyben az egyesülés hasznáról és szükséges voltáról igyekezett meggyőzni az egybegyülteket, kimondották, hogy az unio feltételéül szolgáló négy pontot elfogadják, de a naptár és a szertartás változatlanul maradjanak. Azután a papok fegyelmi szabályzatát is megállapították 28 pontban és kimondották, hogy Athanasius haladéktalanul utazzék Bécsbe. Az egyesülésre vonatkozó nyilatkozatot szövegezése után latinra fordítás és felsőbb helyre való felterjesztés végett Baranyi Pálnak adták át, épen ugy, mint a megelőzőket, — s ez okból a görög-keleti vallású román irók erre

vonatkozóan is ismételik a hamisítottság azt a vádját, melyet az előzőkben részletesebben ismertettünk.

Mielőtt Athanasius Bécsbe utazott volna, 1700. október 26-áról Kollonics érsekhez panaszlevelet irt. Athanasius panaszlevelének főbb pontjai a következők: 1. Mióta ő és hívei az egyesülés mellett nyilatkoztak, papjai közül az egyes községekből többeket elüztek, vagy megvertek, a mi azelőtt soha sem történt. Ő több izben e miatt panaszt emelt a kormányszéknél, de panaszát még csak meg sem hallgatták. 2. Panaszt emel Circa János pópa ellen, ki egy pár évvel ezelőtt egynehány vallásos tartalmu könyvet a gyulafehérvári templomból ellopott s azután az esperestek közül nehányat a maga részére vonván, Havaselföldére szökött, a honnan magát püspöknek adva ki, tért vissza, noha felszenteléséről hivatalos jellegű okiratot felmutatni nem tudott. A zsinat megidézte, hogy ügyében itéletet mondjon, de ő nem jelent meg s azért a zsinat in contumatiam fogságra itélte s arra, hogy megszökés esetén katonai erővel is fogassék el. Ez megtörtént, de Circa a fogságból megszökött s a kálvinista kollegiumba menekült, a honnan hasztalanul követelték vissza, mert a kálvinisták nemcsak ki nem adták, hanem Enyedre vitték s ott mint kálvinista oláh pap izgat a románság unioja ellen. 3. Panaszt emel Hunyadvármegye azon 10 román papja ellen, kik magokat kálvinistáknak vallják, noha az isteni tiszteletet a keleti szertartás szerint tartják és a keleti ünnepeket is megülik. Ezzel a gonosz magatartással azok a pópák csak az uristent és a császárt akarják megcsalni. Végül kéri Kollonicsot, hogy szólítsa fel Bánffy kormányzót és Bethlen Miklós kanczellárt, hogy hagyjanak fel Circa pártfogásával, mert hiszen úgy sem lehet a kálvinista egyházra semmi haszonnal az, ha ő nyiltan a kálvinista dogmák hivőjének vallja magát, tényleg pedig a gör. kel. szertartásokat megtartva, végzi az istenszolgálatot, a mi nagyon veszedelmes ellenmondás. [1])

E levél elküdése után Athanasius vladika tényleg Bécsbe indult. Társaságában voltak vikáriusa, Melentie esperest, Neurauter Károly jezsuita, Rácz István fiskális provizor és a catho-

---

[1]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam. I. k. 220–223. l.

lica status egyik eszköze a románok egyesítésében. — Mikor Gyulafehérvárból kiindult, a templomok harangjait meghuzatták és mintegy 12 esperest, 100 pap és több százra menő tömeg kisérte ki a vár kapuján, szerencsés utat és sikert kivánva.

Athanasius Bécsbe érkezése után csakhamar összeült a bizottság, melynek feladata volt az ügy eddigi állását s azt a kérdést, vajjon Athanasius méltó-e a püspöki hivatalra, az ellene emelt vádakkal egyetemben megvizsgálni és aztán a döntő határozatot kimondani. E bizottság tagjai a következők voltak: *Kollonics* elnök; *Kapi* Gábor és *Gebhard* Kristóf jezsuiták mint biztosok; *Hevenessi*, mint Kollonics titkárja; *Kálnoky* Sámuel. mint erdélyi alkanczellár, *Fiáth* János kanczelláriai titkár. Athanasius képviseletében pedig *Melentie* vicarius, *Neurauter* Károly jezsuita és *Rácz* István.

Kollonics, mielőtt az ügy érdemleges tárgyalásába bocsátkozott, felszólította Athanasiust, hogy adja elő a maga előzetes kivánságait.

Athanasius a következőket adta elé feltételekül és előzetes kivánságul.

1. Annyi huza-vona, küzdelem és viaskodás után hallgassák meg az ő hitvallomását is. 2. Ő Felsége őt püspöki székében erősítse meg. 3. A püspöknek és a klerusnak jogai ismertessenek el és erősíttessenek meg. 4. Adjanak ki az egyesült klerus és a román nép számára az 1699-ki diplomához hasonlót annyival is inkább, mert az unio-mozgalom megkezdése óta a protestans rendek semmit sem akarnak tudni azokról a jogokról és könnyítésekről, melyeket a katholikusokkal egyesült román papságnak igértek, sőt ellenkezően az egyesült román papsággal a földesurak nagyon zsarnoki módon bánnak. 5. A török háborúk alatt a román papságra mintegy 36.000 forintnyi rendkivüli terhet vetettek ki azon igérettel, hogy ezt nekik meg fogják tériteni. A püspök alázatosan kéri, hogy az állam ez összeget téritse vissza a román papságnak, hogy ebből az iskolák segélyezésére egy alapot teremtsenek. 6. A püspök kéri Ő felségét, hogy parancsolja meg az erdélyi főhadparancsnokságnak, hogy őt védelmezze meg a kálvinista rendek üldözéseitől. 7. A püspök kéri, hogy az adandó diplomát oly világos és ha-

tározott kifejezésekkel fogalmazzák meg, hogy azt az eretnekek ne magyarázhassák félre és ne forgathassák ki, mint tették az 1698-ki diplomával. 8. A püspök kéri, hogy papjait vegyék ki a dézsmafizetés alól.

Mikor Athanasius ily módon kivánságait a bizottság elé terjesztette, akkor elővették az Athanasius ellen beadott 22 pontból álló vádlevelet, melyet azon vádakból állitottak össze, melyeket Nagyszeghi Gábor s a vele tartó román papok és továbbá Kapy Gábor jezsuita emeltek Athanasius ellen. A vádlevelet irásban közölték Athanasiussal és átadván neki, felszólították, hogy a vádpontokat tanulmányozza át és védelmét készítse el.

A vádak főbb pontjai szerint Athanasius erkölcstelen életet folytatott, a simoniát nagyban üzte, pénzért oly dolgokat engedett meg, melyeket az egyházi törvények tiltanak, igy például azt, hogy a papok másodszor is nősüljenek. Az iskolázást elhanyagolja, a nyomdát szétzülleni engedi. Legérdekesebbek voltak azonban a Kapy jezsuita vádjai, a ki egyenesen kijelentette, hogy ő Athanasius egyesülési szándékát nem tartja őszintének s hogy ő attól fél, hogy a románságot csupán a privilegiumok iránt való vágy készteti az unióra, holott ő inkább szeretne 100 igazán egyesült oláhot, mint 10.000 kétest látni. Baranyi és Bellusi jezsuiták azonban Athanasiust fényesen megvédelmezték az ellene emelt vádakkal s az iránta támasztott aggodalmakkal szemben. Hogy ez a védelem voltaképen miben állott s hogy maga Athanasius hogyan védelmezte magát, nem tudunk semmit, mert a vizsgálat erre vonatkozó iratai eddigelé még ismeretlenek.

Mikor tisztába jöttek azzal, hogy Athanasius méltó a püspöki székre, akkor Kollonics a császár nevében több fontos igéretet és kijelentést tett. Igy a többi között azt, hogy a püspökválasztás jogát nem fogják elvenni a zsinattól, hanem az ugy fog gyakoroltatni, hogy a zsinat a püspöki székre hármat fog kijelölni választás utján s azok közül Ő felsége a legméltóbbat fogja megerősíteni. Továbbá, hogy sem Ő felsége, sem Róma nem gondolnak arra, hogy az egyház jogait megnyirbálják, sőt ellenkezően, rajta lesznek, hogy azok fenmaradjanak, sőt erős-

bödjenek. Mindazonáltal az egyesültek püspöke is leteszi a tridenti zsinat által előirt püspöki esküt, mint a latin szertartásu püspökök. És Athanasius 1701. márczius 24-én le is tette Bécsben Kollonics kezeihez a kivánt püspöki esküt, sőt egy 16 pontból álló nyilatkozatot is aláirt, mely nyilatkozat pontjai nagyobbrészt az ellene emelt vádakra vonatkoztak.

E nyilatkozatot 3 példányban állították ki. Egyiket Kollonics vette magához, a másikat Rómába küldötték, a harmadikat pedig az erdélyi udvari kanczellária levéltárában helyezték el.

A kivánt unio tehát megvolt. Még csak Róma megerősítése hiányzott. Hogy ezt megnyerjék, a királyi megerősitő levél után Kollonics azonnal felterjesztést tett Rómába. Rómában azonban megvizsgálván az ügyet, ugy találták, hogy Athanasius nem tisztázta magát eléggé az ellene támasztott vádakkal szemben s azért Barberini kardinalis, a szent kongregáczió elnöke 1701 junius 7-ről keltezve Kollonicstól bővebb felvilágosításokat kért Athanasiusra vonatkozóan. Kollonics sietett is a kért felvilágosításokat megadni, a minek aztán az lett az eredménye, hogy Athanasiust püspöki székében a pápa is megerősítette.

Ha egy kissé kritikusabb szemmel vizsgáljuk ez unio történetének Nilles többször említett két kötetes művében közölt okiratait, kénytelenek vagyunk konstatálni, hogy Rómában s általában az egyházi körökben sem az elért eredménynyel, sem pedig magával Athanasiussal, mint püspökkel nem igen voltak megelégedve. De miután ezt az uniót inkább a már jelzett politikai szempontból meg kellett csinálni és az egyházra kedvezőbb sikerrel nem lehetett megcsinálni, — az egyháziak azzal vigasztalták magukat, hogy hát majd idő folytán lassanként tökéletesíteni lehet ezt is ugy, a mint azt a római katholikus egyház érdekei megkivánják. E tekintetben igen figyelemreméltó nyilatkozatra akadunk Kapy jezsuitának egyik levelében, a melyet 1701. márcz. 14-ről Kollonicsnak irt: „Én azt hiszem, hogy mostanra tökéletesen elégséges, ha megelégszünk az unio elvben való elfogadásával, mert hiszen nagyon veszedelmes, sőt lehetetlen lenne, hogy egyszerre a románokat

megszabadítsuk minden sulyos visszaéléstől. Azért elégséges, hogy ha a püspök és közülök a többiek, mikor az egyesülésre vonatkozóan hitvallomást tesznek, általában kijelentsék, hogy ők a római egyháztól akarnak függeni és az ő helyettesítői is kinyilvánítsák, hogy ők is a katholikus egyháztól más országokban is elfogadott görög ritus szerint akarnak élni. A jövőre nézve azonban a mi kötelességünk lesz őket lassanként megjavítani szokásaikban, a liturgiában s a szent dolgokban is, felvilágosítván őket, hogy ezeket ez országrészbeli papjaik hozták be durvaságból és tudatlanságból s hogy ezek nemcsak a gör. egyháznak, de még a szakadár egyháznak sem igazi szokásai, hanem egyenesen ellentétben állók a józan észszel, az igazi keresztény vallással és hittel." Bunea Ágoston [1]) azt mondja, hogy nagyon téved Densusianu, mikor azt mondja, hogy Kapy levelében arra történik czélzás, hogy az egyesült görög kath. egyház szertartásai idővel egészen ellatinosítandók, mert Kapy voltaképen a mellett tör lándsát, hogy a görög egyház eredeti ritusa állíttassék vissza, megszabadítván azoktól a visszaélésektől, melyek az elmult két században kálvinista erőszakos hatásra hatoltak be az erdélyi egyesült gör. kel. istentiszteletbe. Ha az erdélyi egyesült kath. egyház további történetét épen e törekvések szempontjából vizsgáljuk, kénytelenek vagyunk a tények és a konstatálható irányzatok alapján nyiltan kimondani, hogy Densusiannak még is inkább van igaza, mint Bunea Ágostonnak.

Hogy Athanasius vissza ne essék a schizmába, melyben felnövekedett és hogy „a sulyos visszaélések, a józan észszel és a keresztény vallással ellenkező szokások idővel lassan a latin katholikus egyház szempontjából kijavíttassanak", Athanasius mellé Neurauter Károly jezsuita személyében egy theologust adtak.

E theologusnak feladata épen az volt, mint a minő rendeltetése volt az erdélyi ref. püspöknek a két Rákóczi és Apafi instrukcziói következtében szemben az oláh vladikával és zsinatjával. Természetesen, theologusi szőrszálhasogatással és dogmatikai okoskodással a ref. püspök egykori és a jezsuita theo-

[1]) Cestiuni din dreptul si istoria bisericei romanesti unite. 51. l.

logus mostani szerepe között meglehetős különbséget lehet fölfedezni, de a történetiró és a politikus, ki a dolgokat az élet és a tényleges intézmények szempontjából s nem a dogmatikai subtilitásokéból nézi, kénytelen jogosnak ismerni el Barnutiunak azt a felfogását, a melynek alapján hirhedt balázsfalvi beszédében azt mondja: „Mindjárt az unio kezdetén ott látjuk zsinatainkban a jezsuiták rectorát a reformátusok püspöke helyett elnökölve és egy másik jezsuitát szakadatlanul püspökünk oldala mellett, felügyelvén rá, mint valami gonosztevőre. Most már mondjátok meg nekem: micsoda különbség van Tófői szuperintendens és Baranyai jezsuita között? Melyik volt a kettő közül jobb a románokra nézve." [1])

Mikor a bécsi vizsgáló bizottság Athanasiust méltónak találta a püspökségre s az uniót, ugy mint azt az 1700 szept. 4-ki nagy zsinat proklamálta, elfogadhatónak itélték és Athanasius letette a kivánt püspöki esküt, Ő felsége egy legfelsőbb nyilt parancscsal utasította Apor I. kincstárnokot, hogy Athanasiust, mint Teofil vladika utódját iktassa be a megyés püspöki székbe. Ezzel egyidejüleg királyi tanácsossá nevezték ki és arany nyakláncczal, valamint Ő felsége arczképével tüntették ki.

Athanasius attól félt, hogy visszatérve Erdélybe, a kálvinista főurak kellemetlenséget fognak neki csinálni s ezért maga és két embere, Puy Mihály és Rácz István számára, kiket püspöki jövedelmei kezelőinek és igazgatóinak nevezett ki, salvus conductust eszközölt ki, melynek értelmében őt akár az egyházak vizsgálásai, akár saját dolgai miatt teendő utazásaiban Erdély és Magyarország területén senkinek sem volt szabad háborgatnia vagy megakadályoznia. E salvus conductus átvétele után Bécsből, hol épen három hónapig időzött, visszatért Erdélybe. A jezsuiták fogadtatását mentől ünnepélyesebbé igyekeztek tenni. Maros-Illyén és Dévánál a környék egyesült papsága több száz főre rugó néptömegtől környezve fogadta és valóságos diadalmenetben vitték Gyulafehérvárra, hol harangok zúgásával és üdvözlő küldöttségekkel fogadták.

[1]) *Ilarianu Papiu*: Istoria din Dacia superióre. II. köt. 323—315. l.

1701. junius 25-én iktatták be püspöki székébe. Az ünnepélyre közel 1000 oláh papot és 54 oláh esperestet rendeltek be pénzbüntetés terhe alatt, sőt a latin szertartású papoknak is megparancsolták, hogy részt vegyenek az ünnepélyen, „aranyos papi ruhában, mitrában öltöztetvén, Apora maga házában, maga hintaján solemnis processióban vivé az oláh templomba és installálák püspöknek. Nagy pompa volt. A nagy fekete berbécs oláh papsereg elől, oldalfélt, hátul, sok sirva, kik közül hallatott olyan szó az utczán néző emberekhez: most az árpát aratják, de bizony az árpa után a buzát is megaratják. Hintókon ment gróf Seeau, minden pápista erdélyi főrend, páterek, jezsuiták, Kemény János, Bethlen Sámuel és némely, de igen kevés református főemberek, kik, mikor én aztán róla feddettem, azzal akarták menteni magokat, hogy Apor azt mondotta, hogy a gubernator is elmégyen. Azzal a reménységgel is intézte s vitte a processiót a gubernator háza templom felé való ajtaja eleiben, de kikapott magán, mert a gubernator, noha az én szolgáim úgy hozák nékem, hogy be is fogatta volt a lovait, el nem ment, azt izenvén a várakozó Apornak: nem láttam ő felségének arra való parancsolatját. Ugy ment el nyakavakarítva processiostól a Szent Mihály, alias tömlöcz kapun ki.“ [1])

A beiktatás után egy pár napra Athanasius zsinatot hivott össze, melyben felolvasták az uniót megerősítő ugynevezett II. diplomát és Kollonics primás levelét, melyben hosszas vallásos tanítás és utasítások után Ő felsége nevében igéretet tett, hogy a nem katholikusok ellen minden erővel fogja védelmezni az egyesült román egyházat s hogy a papság mentes lesz jövőre a dézmától, a hidakon való vámfizetéstől, és minden eddig szokásos illetékfizetéstől; „felolvasták a császár parancsait is a vladikáról, az unióról, miket a román papok közül csak nagyon kevesen értettek — irja Sinkai krónikájában — azt gondolván, hogy most hirök s tudtok nélkül a császár mindnyájokat nemessé tette.“ Még ugyanez év novemberében egy második zsinatot is tartott, melyre eljöttek mindazok a papok, kik az elsőn nem jelentek meg. Felolvasták a diplomát s a jelenlevők letették az

---

[1]) *Bethlen Miklós* Önéletirása II. köt. 203—204. l.

unióra vonatkozó hitvallomást. Aztán elhatározták, hogy köszönő feliratot küldenek a pápának, a királynak és Kollonics bibornoknak. A felséghez küldött feliratban a forró köszöneten kivül ismételten kérték Ő felségét, hogy parancsolná meg Rabutinnak, hogy ne habozzék szükség esetén karhatalommal is megvédelmezni az egyesült román papságot a kálvinista rendek támadásaitól.

De hadd lássuk, hogy ez a már többször emlegetett II. diploma mit foglal magában?

1. Ő felsége ujra és ismételten biztosítja Erdélyben és kapcsolt részeiben az egyesült egyház és egyházi személyei részére mindazon jogok, kiváltságok és szabadalmak megadását, melylyel Erdély és Magyarország területén a régi királyok jóvoltából a latin szertartásu egyház és egyházi személyei birnak.

2. A papok mentesek lesznek saját vagyonuk után is minden tehertől. Sem uton, sem hidon, sem a városokban nem fizetnek semmi vámot, épen ugy, mint a nemes emberek és az egyházi földek után sem fizetnek tizedet.

3. Még a parasztságot sem tekintik jövevényeknek, ha az egyesült egyház kebelébe térnek, hanem a haza igazi és valóságos fiainak. Ő felségének haragját és büntetését fogja magára vonni mindenki, a ki merészkedik ezután az egyesült papokat jobbágyoknak tekinteni s tőlük az eddig szokásos ajándékot követelni, vagy elfogni, üldözni vagy parochiájából elkergetni.

4. A kálvinista kátét meg kell semmisíteni s helyette ujat nyomtatni.

5. Az egyházi jog nem ismerése miatt idáig tömérdek visszaélés és megbotránkoztató tévedés csuszott be az egyházba s hogy ez jövőre meg ne történhessék, a püspök mellé egy kanonjogtudós theologus adatik, kinek czíme: „Causarum auditor generalis" lesz és kötelessége felügyelni, hogy visszaélések és törvénysértések elő ne forduljanak.

6. Hogy magától mindenféle gyanut elhárítson, a püspöknek nem lesz szabad Havaselföld vajdájával, vagy valamelyik gör. keleti pátriárkával s a protestánsokkal egyházi és közügyben leveleznie. Magánügyekben levelezhet, de ezeket a leveleket tartozik előbb a theologusnak megmutatni.

7. A papok számát ne szaporitsa. Azokat, a kik másodszor is megnősültek, ne szentelje fel. A püspök a papoktól fejenként csak egy forint illetéket szedjen s azokat ne büntesse zsarnokilag. A theologus tudta nélkül ne átkozzon ki senkit és ne is válasszon el egyetlen házaspárt sem. Az egyházi hivatalokban ne türjön meg más vallásu embereket. A püspök

rokonai ne arrogáljanak magoknak az egyház kormányzásában őket nem illető jogokat. És mielőtt valamely könyvet kinyomatna, bocsássa a theologus felülvizsgálata alá.

8. A románok számára állítson fel Gyulafehérvárott, Hátszegen és Fogarasban iskolákat.

9. A püspök nyilván való ok vagy a zsinat hire nélkül ne büntesse és ne helyezze át az espereseket és a papokat és ne is adja egyházi vétségért megbüntetés végett a polgári hatóságok kezeibe. Itéletei ellen engedje meg, hogy a papok és esperestek Esztergomba felfolyamodhassanak.

10. Ez a pont a papi illetékek, a stóla és az egyházi jövedelmek kezelésére vonatkozik.

11. Vesse végét a kálvinistákkal való egyesülési törekvéseknek, mert hiszen ilyen unio a gör. keletiek és a kálvinisták között azért sem lehet, mert a kálvinista vallás nem ismeri a misét, a böjtöt, a keresztvetést, a szentek és Szüz Mária segítségűl való hivását.

12. Biztosítja a püspökválasztás jogát oly formán, hogy ő felsége a zsinat által megválasztott három jelölt közül a legalkalmasabbat fogja megerősíteni.

13. A püspök és a theologus tartsák kötelességüknek nemcsak az egyházi személyeket oktatni és tanítani, hanem a népet is jó tettekre ösztönözni.

14. Felhivja és kötelezi nemcsak a polgári hatóságokat, de a főhadparancsnokságot és az országban lévő katonatiszteket is, hogy valahányszor az egyesültek zaklatás vagy üldözés esetén hozzájok fordulnak, a segitségadással ne késlekedjenek.

15. Felhívja és meghagyja az ország minden hatóságának, hogy ezt a kir. leiratot kihirdessék s hogy ha valaki róla hiteles másolatot kér, azonnal kiadják.

Mikor Athanasiust Apor István fényes körmenetben vitte a gyulafehérvári Szent Háromság monostor templomába, hogy püspöki székébe beiktassa, a templom ajtaja előtt két brassai görög kereskedő és egy oláh pap állottak, és ott hangosan sirva és jajgatva tiltakoztak az ellen, hogy a hitehagyott Athanasius betegye lábát abba a templomba, melyet az orthodox vallás számára Havaselfölde fejedelmei építettek. „Mikor Athanasius vladikát installálták — irja Sinkai [1]) — a görögök közül egynehányan igazán tiltakoztak az unio ellen. A szegény oláhok és papok

[1]) *Sinkai:* Chronica romanilor. Anul 1701.

azonban nem mertek szólani s csak a beiktatás után pár hónappal merték kérni, hogy a gyulafehérvári kisebbik oláh templomban nem egyesült pap tartsa az isteni tiszteletet az eddigi szokás szerint."

Egyszóval, a fényes beiktatás nem történhetett meg a nélkül, hogy azon románok közül, kik nem voltak barátjai az egyesülésnek, némelyek skandalumot ne provokáljanak. Ez a skandalum világos bizonyítéka annak, hogy a román papságból és az értelmesebb oláhságból számosan voltak, kik azon imponáló demonstrácziók ellenére sem igen akarták az egyesülést, melyeket az unio ügyében buzgólkodó jezsuiták rendeztek a román nép szerepeltetésével annak bizonyítására, hogy az uniót nemcsak a püspök és a papság egy része akarja, hanem maga a nép egésze is. Athanasiusnak Kollonicshoz küldött levele kapcsán már említettük, hogy különösen Circa Jánosra és Hunyadmegye 10 oláh papjára haragudott, hogy azok ellene egyesülési törekvései miatt a román nép között izgatnak s hogy ez izgatókat az erdélyi kálvinista főrendek pártfogolják vele szemben.

Már most az a kérdés, hogy a román népnek micsoda rétegei ellenezték az uniót?

Első sorban ellene voltak e törekvéseknek azok az oláhok és oláh papok, a kik az erdélyi fejedelmek törekvéseivel rokonszenvezve, félig-meddig már is kálvinistáknak voltak tekinthetők, mint a hunyadmegyei és a fogarasi nagyszámu oláh nemzetiségü köznemesség és továbbá az erdélyi nagyobb városokban (Brassó és Szeben) élő intelligensebb és vagyonosabb görög-oláh lakosság, az ugynevezett görög kompania tagjai: „A bolgárszegi oláh papok penig semmiképen nem akarának az oláh püspök hatalma alatt lenni — irja Cserei Mihály — és a pápista religióval uniálni magokat, nagy pátronusok lévén a a havasalyföldi vajda, kinek kedvét nem szegheti vala meg a császár is. Azért követeket küldvén maguk közül Fejérvárra, nyilván declarálák magokat, hogy ök a mint eddig, ugy ezután is a görög religióban megmaradnak és a püspöktől, ki már pápistává lett, függni nem akarnak."

Ellenezte az oláhok katholikus egyházzal való unióját Brankován vajdával együtt a bukuresti metropolita és vele együtt a

török birodalomban lakó egész görög keleti episcopatus. Már Teofil ellen nagyon fel voltak ingerelve Brankován vajda és a bukuresti metropolita, hitehagyásáért, és azt is láttuk, hogy Athanasiust minő kemény fogadalom letétele után szentelték püspökké s hogy a vajda micsoda fényes ajándékkal igyekezett őt az orthodox egyházhoz csatolni. De mindez nem volt elég, mert a vajda Athanasiust még akkor is igyekezett bőkezű adományaival visszatéríteni az orthodox egyház kebelébe, mikor ez már az alája rendelt zsinattal egyetemben ismételten az unio mellett nyilatkozott. Ez okból adta neki 1700 junius 15-ről kelt adománylevelével a Havaselföld Arges megyéjében fekvő terjejedelmes és jól jövedelmező meriseni jószágot.

Mihelyt hire terjedt Bukurestben, hogy Athanasius véglegesen magáévá tette az uniót s ennek jeléül a püspöki székbe ünnepélyesen be is iktatták, Dositeiu, jeruzsálemi pátriárka azonnal Brassóba jött több kaluger társaságában abból a czélból, hogy az itt lakó orthodoxokat hitökben megerősítse és szemben a katholikus propagandával kitartásra buzdítsa. „A fejedelemségbeli románok nem akarták, hogy a közelökben lakó orthodox klerus katholikus hitre térjen. Teodosius Havasalföld metropolitája, Dositeiu jeruzsálemi pátriárka és több havaselföldi barát Brankován Konstantin vajda védelme alatt bátorították az erdélyi románokat, hogy óvakodjanak a jezsuiták kelepczéjétől.“ [1])

Ennek az izgatásnak csakhamar eredménye is mutatkozott, a mennyiben ezek megbizták *Nagyszeghi* Gábort, hogy nevökben adjon be tiltakozást az unio ellen. — Ezt a felhatalmazást azonban hogy érvényes legyen s mint ilyent praesentálni lehessen az illetékes hatóságok előtt, előbb meg kellett hivatalosan erősíttetni. Nagyszeghi tudta, hogy Bethlen Miklós menynyire ellenzi a Baranyi Páltól kezdeményezett egyesülést, azért hozzá fordult, azzal a kérelemmel, hogy a brassai és fogarasi oláhoktól nyert felhatalmazást a kormányszékkel erősíttesse meg. Bethlen azonban abban a véleményben volt, hogy nem

[1]) *Melchisedec*: Papismul si biserica orthodoxa in regatul Romaniei. Biserica orthodoxa czimű f. irat. 1883. 286. l.

lévén teljes számmal együtt a gubernium, ilyen fontos ügyet nem intézhet el. Azt a tanácsot adta Nagyszeghinek, hogy várjon a hónap 8-ig, akkor teljes ülés lesz és akkor sürgesse a dolgát. Nagyszeghi Bethlen tanácsát megfogadva, a mondott napon be is adta kérését. Bánffy kormányzó azonban szóba sem hozta és az ülés után gyorsan elutazva, — elintézetlenül hagyta Nagyszeghi kérését. Nagyszeghi ekkor ismét Bethlen Miklóshoz fordult, kérve ügye elintézésére. Bethlen azonban most sem intézte el, hanem azt mondotta neki:

„Vagyon itélőmester, vagyon káptalan, azok előtt szoktak inkább protestálni, mintsem a cancellárius előtt. Eredj oda protestálni."

Nagyszeghi aztán megfogadva Bethlen tanácsát, elment Sárossi János protonotariushoz és itélőmesterhez, a ki aztán hitelesítette is tiltakozását.

E tiltakozás következőképen hangzik:

»Ezennel tudtára adatik mindenkinek, a kit illet, hogy tisztelendő Vasilie pópa, Carstea pópa, Florea pópa, Postavar Stoica és Vataf György, a brassai bolgárszegbeli görögök és románok egyházának gondnokai, Popa Stán Fogaras városából, Popa Petru és Popa Duvlea Zernyestről, Popa Joan Tohánból; Popa Stoica Rozsnyóról papok Fogaras vidékéről és a Barczaság községeiből, valamint Sáfrányos István, Pelicsány Száva, Szultán Luca Turnean a brassai görög kompania kereskedői és Fogarasi László Fogaras vidékéről személyesen megjelenvén előttünk, ünnepélyes tiltakozás alakjában kijelentették, hogy ismervén azt a királyi diplomát, melyben ő felsége kijelenti, hogy erdélyi alattvalói közül senkit sem enged vallásában háborgattatni, sőt ellenkezően igéri, hogy mindenkit megoltalmaz vallása szabadságában, — az Athanasius püspöktől javasolt pontozatokat semmi szin alatt sem fogadhatják el s hogy nem akarják e nevezett püspök példáját követni és a katholikusokkal egyesülni, hanem ellene mondanak e pontoknak és záradékainak, valamint a görög vallásu román egyház egyesülésének a katholikus egyházzal és szilárdul megmaradnak a keleti egyházaktól idáig vallott régi görög hitben. Kijelentik, hogy azokat a papokat, a kik elfogadták az említett pontozatokat és a kath. egyházzal való egyesülés mellett hitvallomást tettek, nem ismerik el tanitóiknak és pásztoraiknak s nem is fogadják el az ő tanításukat. E mellett Rácz Istvánt és Puy Mihályt sem ismerik el a görög hitvallásu egyház törvényes gondnokainak, mert ők hivatalukat tudtok s beleegyezésök nélkűl fogadták el. Ünnepélyesen tiltakoznak tehát az összes elfogadott pontok ellen, az

említett püspök püspöksége és továbbá Puy Mihály és Rácz István gondnoksága ellen" [1])

Ez azonban még nem volt elég, hanem ad normam cath. status valóságos görög keleti statust alakítottak. Nagyszeghit főgondnoknak tették s ügyök teljhatalmu képviseletével is megbizták. Komáromi András gyulafehérvári ötvössel pedig hivatalos pecsétet csináltattak. Athanasiust e dolgok rendkivül nyugtalanították és Nagyszeghi ellen a kormánytól kért oltalmat és segítséget. Kérelme épen alkalmas időben érkezett a guberniumhoz, mert a helyettesítés sora épen Aporra és Szász Jánosra (Hans Sachs de Harteneck) került. Apor nem sokat habozott, hanem Nagyszeghit a vele tartó oláhokkal egyetemben elfogatta és Nagy-Szebenbe küldötte, mint közcsendháborítót, sőt Komáromi Andrást is elfogatta, noha neki nem volt más vétke, mint csak annyi, hogy pecsétet csinált az oláhoknak.

Mind Nagyszegi, mind pedig Komáromi András nemes emberek voltak, kiket az ország alkotmánya és törvényei szerint nem lett volna szabad ily rövid uton itélet nélkül börtönbe csukatni. Bánffy kormányzó e miatt való aggodalmának kifejezést is adott Bethlen Miklós kanczellárhoz irott levelében, a ki neki azt a tanácsot adta, hogy hivassa össze a teljes kormányszéket, és akár bűnös, akár nem, kérjék ki a főhadparancsnokságtól, mert felette itéletet mondani nem militare, hanem politicum Transsylvanicum forumot illet. Ebből azonban semmi sem lett, sőt az üldözés még Sárosi ellen is megkezdődött, a kit el is fogtak.

Volt az uniónak egy másik ellensége is. Ez Dositeus máramarosi oláh esperest volt, a ki nem ismervén el az uniót, magát orthodox vladikának nyilvánította és Athanasiust hitehagyásáért el is átkozta. Most már Athanasius, Apor és a jezsuiták rajta voltak, hogy az unio ez ellenségét is elhallgattassák. „Csakhamar jöve a generalis levele hozzám, irja Bethlen M. Önéletirásában,[2]) hogy a máramarosi oláh püspököt behivassam holmi tudakozásra, semmi nyavalyája nem leszen. En irék Máramarosba a

[1]) *Cipariu*: Acte si fragmente. 268—269. l.

[2]) II. kötet 212. l.

püspöknek, hogy jöjjön be énhozzám, de nem mertem a dolgot egészen megirni néki, félvén, hogy bé nem jő, hanem ijedtében elszökik és nékem is busúlásom lészen miatta; hanem a viceispányomnak, Pogány Menyhártnak irtam meg, hogy ha a püspök nem akarna is, de erővel fogja és béküldje. Ha csak lehet pedig, igazgassa ugy a dolgot, hogy extremitásra ne kerüljön a dolog és a püspök se vegye eszében. Vette-e, nem-e, én nem tudom. De elég az, szépen bejöve Fejérvárra hozzám, elméne Szebenbe a generalishoz, visszajöve és méne békével haza Máramarosba, kiért istennek légyen hála. Irt volt ennek Nagyszeghi és az ex synodo suorum collegarum olyan levelet irt válaszul contra unionem cum pontifice mind a szentirásból, mind a régi conciliumok aktáiból, hogy én Máramarosból oláh főből olyat kisülni nem hittem volna soha. Nem is tentálá Máramarost senki az unióra."

Az a kérdés most már, ki volt ez a Nagyszeghi? Nagyszeghi saját vallomása szerint román nemzetiségü, de katholikus vallásu nemes ember volt, de később görög-keleti hitre tért s mint ilyen huzamosabb ideig Teofil vladika oldala mellett titkárképen működött. Jelleméről azok a hivatalos jellegü iratok, melyek rávonatkozóan ránk maradtak, nem sok kedvezőt mondanak. Nem szabad azonban felednünk, hogy azok kivétel nélkül az ő ellenfeleitől: Athanasiustól és Rabutintól vagy oly hatóságoktól (a bécsi haditanács) származtak, melyek ez ellenfelei informáczióiból merítettek. Ez adatok szerint Nagyszeghit Teofil azért bocsátotta el, mert meglopta. Teofil halála után jó emberei ajánlatára Athanasius maga mellé vette titkárul, de őt is meglopta, a miért két évig be is volt zárva Szebenben, a hol a katholikus hitre tért át, de miután igy sem sikerült zöld ágra vergődnie, levélben tudtokra adta a gyulafehérvári jezsuitáknak, hogy ő nem katholikus, de nem is egyesült vallásu, hanem schismaticus oláh, aztán sógorával *Bán* vagy *Görög* Andrással faluról falura járva, elkezdett izgatni az egyesülés ellen. Ez a Bán vagy Görög András több izben megfordult Bukurestben s általában ugy tekintették, mint Brankován vajda ügynökét.

Nagyszeghi azonban, mint említettük, börtönbe került, a honnan pártfogói sem tudták kiszabaditani. A börtönből Nagy-

szegi igyekezett ártatlanságát védelmezni. Igen érdekesek Nagyszeghi e levelei az unionalis mozgalmak történetének tanulmányozója előtt, mert belőlök kiviláglik, hogy a román nép többsége mennyire ellene volt az unionak. Nagyszeghi második levelében nyiltan megmondja, hogy a románság nemcsak nem akarja az uniót, hanem ellenkezően, benne saját vallása ellen olyan támadást lát, a mely ellen védekezve, kész esetleg török vagy franczia segítséggel fel is lázadni. Meg van győződve, irja Nagyszeghi, hogy a román nép az esetben, ha az uniót továbbra is erőszakolják, kész lesz feltámadni s oly bandákba verődve, mint a hires rablókapitányé, Pintye Gergelyé, a közrendnek és nyugalomnak örökös háborgatójává lenni.

Nagyszeghi e két levelét Rabutin tábornok 1701 november 13-án Bécsbe küldötte Kollonicshoz. Nagyon érdekesen fejezi ki Rabutin nézeteit e kérdésre vonatkozóan kisérő irata, melyben mindenekelőtt azon nézetének ad kifejezést, hogy mindaz, a mi Nagyszeghi levelében foglaltatik, nem az ő fejéből telt ki, hanem azt neki a kálvinista főrendek, az unio e nagy ellenségei diktálták szószerint vagy legalább is sugalmazták. Rabutin szerint Nagyszeghi fenyegetéseit nem kell komolyan venni, mert hiszen azoknak nincs egyéb czéljok, mint terrorizálni a kormányt, hogy az unio művének megkezdett befejezésétől visszarettenjen. Mindazáltal abban a nézetben van, hogy Nagyszeghi levelének azt a helyét, melyben azzal fenyegetőzik, hogy az oláhok fel fognak lázadni, nem kell egészen figyelmen kivül hagyni, mert az erdélyi politikának sajátsága, hogy ha valamely kétes dologba kezd, abba először az oláhokat ugratja bele, hogy aztán a többi nemzeteknek, a székelyeknek, szászoknak és a vármegyeieknek szabadságukban álljon, ha a dolog sikerül, ahhoz csatlakozni, ha pedig nem sikerül, akkor szépen visszahuzódni és az oláhokat cserben hagyva, a bajért az oláhokat tenni felelőssé. [1])

Érdekes ezzel a Nagy-Szombatból és Bécsből inscenirozott erőszakos térítéssel és üldözéssel szembeállítani azt a türelmet, melyet az erdélyi protestans rendek gyakoroltak a gör. keleti

---

[1]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam I. k. 235—239. l.

orthodox vallásu oláhokkal szemben. 1704-ben történt, hogy az erdőszentgyörgyi oláhok az odavaló földesuraktól engedelmet kértek arra, hogy magok számára templomot építhessenek. Az erdőszentgyörgyi földesurak: *Rédey* Pál, *Bánffy* Péter, *Rédei* Jánosné, fiaival együtt megengedik, hogy a templomot felépíthessék, ha viszont az oláhok a Küküllő vizén levő közös malmuk gátját ajándékon megkötik. Nehogy aztán később valami kellemetlenség támadjon ebből akár az egyik, akár a másik félre, az orthodox oláh pap és egyház viszonyát is szabályozzák szemben a maguk egyházával és annak papjával. E szabályzatnak 1. pontja a következőképen hangzik:

„Az oláh pap a kálvinista religio ellen ne predikáljon; az tiszteletes kálvinista predikator se az orthodoxa religio ellen. Sem egyik vagy másik nyájból, juhból farkas módra rapiálni vagy hitegetni, sem midőn urak dolgában, se vendég helyen, sem utezán avagy utban, egyszóval semmi módon vallások felett nem engedtetik meg disputálni, a ki pediglen animi confectiojában nem nyugodnék, tehát megfenekeltessék lapáttal kapu között, ugy hogy más emelje fel a földszínéről.“ [1])

A vallásos türelem e drastikus módu propagálása sértheti talán a mai ember izlését, de a multak történetének ismerője tudja, hogy e vidéki nemes embereknek e kissé drasztikus intézkedése százszor több humanitásról és szabadelvüségről tett tanuságot, mint Leopold és Kollonics összes diplomái. Ha az erdőszentgyörgyi nemes emberek e türelmi edictumát az európai politika nagy intézői kezdettől fogva alkalmazták volna, meglehet, hogy egy néhány buzgó theologust, jezsuitát, predikátort kapu között lapáttal kegyetlenül megfenekeltettek volna, de a czivilizált világ története is szegényebb lenne tömérdek szégyenletes lappal, melyekre Klio a vallásos üldözések és háborúk szomoru történeteit jegyezte fel.

Nagyszeghi bezáratásával azonban a vihar még nem vonult el Athanasius feje fölül, mert Dositeiu jeruzsálemi pátriárka és a vele jött kalugerek Brassó és Fogaras vidékén izgattak az

[1]) *Dr. Ilarion Puscariu*: Documente pentru limbă si istoria. Tom. I. Sibiiu. 1889. 39. l.

unio ellen. Athanasius azonban Bécsbe fordult segitségért s onnan aztán meghagyták az erdélyi hatóságoknak, hogy szükség esetén brachiummal is távolítsák el Erdélyből kalugereivel egyetemben, a mi meg is történt haladéktalanul. Dositeiu engedve a kényszernek, visszatért Bukurestbe, de ekkor Theodosius bukuresti metropolita lépett fel és Erdélyre vonatkozó exarchai jogánál fogva 1703. május 3-án kiátkozta Athanasiust hitehagyásáért. Érdekes, hogy Theodosius azt az okiratát, melyben Athanasius kiközösítését publikálta, ugy irta alá, mint „Erdély érseke és metropolitája." Theodosius anathémáját követte Kalinik konstantinápolyi pátriárka kiközösítő levele is. E levél a pátriárkai zsinatból van keltezve, datum nélkül és 9 görög metropolitától van aláirva és hangja is sokkal keményebb és sujtóbb, mint a Theodosius-féléé.

Athanasius, hogy Theodosius metropolita és Kalinik pátriárka excommunicatiójával szemben helyzetét tisztázza, 1702. junius 8-ra zsinatot hivott össze. E zsinatban mindenekelőtt felolvasták Theodosius és Kalinik anathémáit s elhatározták, hogy azt nem veszik tudomásul, ellene tiltakoznak és ugy a bécsi udvarnak, mint Kollonics primásnak tudomására hozzák. Kollonics értesűlve ezekről, julius 5-ről keltezve, levelet irt Theodosius metropolitának, a melyben a szokásos theologiai szidalmakon kivül különösen azt vetette szemére, hogy magát illetéktelenül „Erdély érsekének és metropolitájának nevezte." Tiltakozott e czímbitorlás ellen s megfenyegetve a Leopold császár haragjával, tudtára adta, hogy ha ezután is kedvet érezne magában Erdély egyházi ügyeibe beleavatkozni, a császár majd Havaselfölde vajdájától fog majd elégtételt kérni. Kalinik pátriárkának pedig azt irta, hogy nem ismeri el igazi pátriárkának, sem pedig nem tartja arra illetékesnek, hogy ebbe az ügybe jogosan beleavatkozhassék.

Ezzel egyidőben történt, hogy William *Paget*, Anglia követe Konstantinápolyból hazájába utazva, Erdélybe érkezett. „Erdélyben béjövén — irja Cserei [1]) — mint okos ember kitanulá a pápisták persecutióját a reformátusok ellen és minden dolgokat

[1]) Cserei Históriája. 310. l. l.

irásban tevén, Bécsben a császárnak preponálja, aperte azt mondván: Ha felséged ezeket a dolgokat meg nem orvosolja és az erdélyi reformátusokat tovább is engedi, hogy a pápisták üldözzék, bizony soha az ángliai fegyver felséged mellett tovább a franczia ellen nem hadakozik. A császár minden jóra igéré magát." Csakhogy William Paget nemcsak a protestansok érdekében szólalt fel, hanem a görög keletiek érdekében is, a mennyiben Kalinik konstantinápolyi pátriárkának és Brankován vajdának is egy-egy levelét az oláhok uniója tárgyában magával hozta és átadta a császárnak. Ez a William Paget közvetítette és eszközölte ki a karlóczai békét s ezért Leopold császár előtt is nagy tekintélyben állott. Nem szabad felednünk, hogy a karlóczai békének egyik pontja épen Brankován vajda kivánságára arra vonatkozott, hogy országa területén ne legyen szabad a katholikus propagandának egyetlen lépést sem tenni. Brankován vajda az általános okoktól eltekintve, különösen azért érdeklődött az erdélyi oláhok unioja iránt, mert attól félt, hogy győzedelmeskedvén a katholikus propaganda Erdélyben, a sor aztán feltétlenül reá fog kerülni. Különben is Brankován vajda ez időtájt már egészen az oroszok karjaiba vetette magát, tőlük, mint a Balkánfélsziget orthodox keresztényeinek nagy protektoraitól várván védelmet ugy a török, mint a német hatalmi törekvéseivel szemben.

E zsinaton vitatták meg tervét annak a román iskolának is, melyet a kormány által visszatérített 37.000 forintból szándékoztak felállítani Gyulafehérvárott. Ugyancsak ekkor határozták el, hogy 5 román ifjut magasabb papi kiképzés szempontjából Bécsbe, Rómába és Nagyszombatba fognak stipendiummal küldeni. E zsinaton mondották ki a román nyomda ujjászervezését abból a czélból, hogy román kátét és ábéczés könyveket nyomjanak.

Igy állott az unio és a román gör. katholikus egyház ügye, mikor Magyarországon kitört a Rákóczi-féle mozgalom. Ennek a mozgalomnak hullámai Erdélybe is átcsaptak csakhamar és itt tényleg csakugyan jól előkészített talajra találtak. Az események megmutatták: mennyire nem volt igaza Rabutinnak, mikor Kollonicsnak azt irta, hogy Nagyszeghi azon fenyegetése,

hogy ha fel nem hagynak az unio erőszakolásával, hát az oláhok amolyan Pintye Gligor-féle kapitányok vezérlete alatt rabló bandákká alakulva, fognak ellene szegülni az uniáló törekvéseknek, csak üres fenyegetés, mert mihelyt Rákóczi kuruczainak első csapatai lábukat Erdélybe tették, a görög-keleti oláhok ajkain is felhangzott az ismeretes kurucz nóta:

Mai Rákóczi, Bercsényi!
Unde-i merge, acolo om fi!
(Hej Rákóczi, Bercsényi,
Hová mentek, ott leszünk!)

A Rákóczi-forradalom kiinduló pontja, fészke Ung-, Bereg-, Ugocsa-, Szabolcs-, Szathmár és Biharmegyék voltak. Az a területe hazánknak, melyen a ruthénekkel és a magyarsággal összevegyülve, tekintélyes számu oláhság lakott s a mely oláhság nemcsak ma van félig elmagyarosodva, hanem talán akkor még jobban el volt, mivelhogy ez időben ezekben a megyékben nagyszámu kálvinista hitü Románság lakott. Oklevelesen tudjuk, hogy még 1702-ben is az Érmellékén Péter, vámos-lázi oláh pap esperessége alatt 12 református oláh eklézsia volt, melyből 10-et a jezsuiták részint szép szóval, részint fenyegetéssel az unióra vontak, mely uniónak Biharmegyében Benkovics nagyváradi püspök volt egyik legbuzgóbb patronusa.

Károlyi Sándor e vidéken volt nagyhatalmu főispán és földesur, kihez a református és a gör. kel. oláhság, mely egyformán ki volt téve a jezsuita propaganda meglehetősen erőszakos téritgetéseinek, versenyző örömmel csatlakozott; az ő hadtestében szolgálta végig a Rákóczi-forradalmat a hires *Draguj* oláh kuruczkapitány is, ki Arad alatt a borosjenői németek egy századját tisztjeivel együtt elfogta, továbbá a szathmármegyei vitéz oláh kurucz hadnagy, *Balla* Vaszily zászlótartójával, *Papp* Péterrel együtt. E vidékről való volt *Csurulya* kapitány is, a kinek rendetlen pórhada igen sok galibát okozott maguknak a kurucz tábornokoknak is.

A hol az oláhság tömegben, saját hadnagyai alatt csatlakozott a kuruczokhoz, alig volt egyéb rendetlen pórhadnál, mely

inkább csak az ellenségtől megszállott vidékek nyugtalanitására és apró portyázásra volt alkalmas, mintsem rendes harczra. „Az való, kegyelmes uram — irja Bercsényi Rákóczinak, — hogy ezzel a haddal az tábor körül mi bizony ellenséget nem verünk; csak megrivalkodik s rajta: la padura! Ha csak meg nem szalad előttünk, ha megriasztjuk, abban német uram bizonyos legyen, mi megszaladunk." De a hol az oláhság, mint kisebbség a magyar kuruczok között szolgált, közülök nem egyet ragadott a hazafias lelkesedés és a vitézi tettvágy olyan virtus cselekvényre, mely a legnyalkább kurucznak is becsületére válott volna. Különösen az intelligensebb elemekből kikerült oláh kuruczok tüntek ki vitézségükkel. Ha az oláh kurucz néphad az ellenség első sortüzére rendszerint la padura! kiáltással rohant is a közellevő erdőnek, de azért az intelligensebb és katonásan fegyelmezett oláh kurucz hajdu éppen olyan jogosan énekelhette, mint magyar pajtása:

Frunza verde pune in clop,
Nu te uita nici la foc!
(Zöld levelet kalapodba,
Még a tüzre se nézz oda.)

Rákóczi kuruczai Erdélybe is éppen azon a vidéken törtek be, hol az ethnikai viszonyok az előbbi területéhez ugy hasonlitottak, mint egyik tojás a másikhoz, tudniillik Szilágy-Somlyónál.

„Az somlyai hadak, nem lévén már kapitányok, Kaszás Pál nevü embert választának magoknak tiszteknek és Rákóczi mellé állának, — ezek prédálának azután mindenütt Erdélyben a kővári kutya tolvaj oláhokkal; ezek hajták ki a számtalan ménest, ökröt, juhot Erdélyből s elpusztiták az egész országot" — irja haragjában a jó öreg labancz, Cserei Mihály. Ezek a „kővári kutya tolvaj oláhok" voltak tehát az erdélyi kurucz mozgalmak első katonái, a min különben nem is csodálkozhatunk, mert hiszen ez a vidék volt hazája annak a hires Pintye Gligornak, a kivel Nagyszeghi szebeni fogságában megfenyegette az uniót erőszakoló jezsuitákat és németeket. Ez a Pintye Gligor maga is a kuruczokhoz csatlakozott s lőn a szintén oláh Balikával

együtt az erdélyi kurucz háborúknak egyik rettegett portyázó kapitánya.

Érdekes, hogy a kurucz mozgalmaknak második kitörési pontja Erdélyben Hunyadmegye volt, az a megye, melyben hasonlóképpen számos félig kálvinista és magyar-oláh egyházközség volt s a hol 10 oláh pap csinált Athanasius püspöknek kemény ellenzéket a megelőző években.

Nem szabad elfelednünk, hogy az oláh nép, sőt egyáltalán az erdélyi vármegyei parasztság között nemcsak az unio erőszakolása, de azon kiméletlen zsarolás miatt is, melylyel a német katonaság az eddig szokatlan nagyságu adót felhajtotta, az elégületlenség és a forrongás 1700 óta folytonosan növekedőben volt. Egy Löffelholz nevü egyéniség valami Pál deákkal együtt proklamácziókat kezdett terjeszteni. E proklamáczióknak és izgatásoknak meg is volt a magok hatása, a mennyiben a nép közül sokan „bódorgásra és vándorlásra adták magokat", mint a hogy ezt a bajok megvizsgálására kiküldött vármegyei biztosok jelentették a kormányszéknek. Ezek a bódorgó és vándorló parasztok csakhamar fegyveres csapatokká verődtek össze, melyeknek élére aztán egy-egy Balika-féle félig rablókapitány állott. Az igy összeverődött csapatok lettek aztán a „kuruczjárás előljárói."

Ilyen Balika-szabásu oláh kurucz portyázó kapitányok voltak Marosszéken *Fekete Vaszil* és a Barczaságon *Kimpián Bukur*. Mig a háboru folyt, addig jó szolgálatokat tettek merész guerillatámadásaikkal a szabadság ügyének. A szathmári béke után is megmaradtak ilyen guerilla-vezéreknek, csakhogy a megváltozott viszonyok következtében szabadsághősökből egyszerü rablókapitányokká lettek. „Fekete Vaszil tolvajkapitány pedig — irja Cserei Mihály — visszamene Udvarhelyszékre, ott vendégeskedik s prédálja a szegény falukat. Kimpian Bukur kevesed magával mind itt a háromszéki s brassói havasokon tekerge. . . . . . majd Havasalföldébe szalada. A mint halljuk, ha igaz, a havasaljföldi vajda, mert ott is egy monaszteriát felvert vala, megfogatta, nyársban vonatta. Ha ugy nincs is, ne mentse isten attól a tolvaj eb fiát." De voltak e portyázó oláh kapitányok között szerencsésebb sorsuak is, mint a hunyad-

megyei Dráguly, a ki a háboru alatt szerzett pénzéből Temesvárott házat vett magának s ott megtelepedve, csendes életet folytatott.

Hogy milyen számosan voltak az oláh kuruczok Rákóczi táborában, semmi sem bizonyithatná jobban, mint az a mély hatás, melyet ezek az oláhok az ugynevezett kuruczdalokra gyakoroltak. Azok között a kurucznóták között, melyeknek dallamát Káldy ismertette meg a modern magyar közönséggel, nemcsak olyanok vannak, melyeken oláhos hatás érzik, hanem tisztán oláh nóták is, melyeket egyszeri hallásra felismer még az is, ki valaha oláh népességü vidéken lakva, az oláh zene rhytmusáról csak halvány fogalommal is bir. A kuruczdalok között előforduló „Erdélyi hajdu-táncz“, melynek dallamát Káldy legutolsó felolvasása alkalmával, mint a régi magyar tánczzene egy kiváló szép darabját tapsolta meg a közönség, (1896 márczius 25-én) az akadémia disztermében, semmi egyéb, mint egy *batuta* nevü oláh táncznóta.

Nosza hajdu, fürge varju
Járjunk egy szép tánczot;
Nem vagy fattyu, sem rossz hattyu,
Kiálts hát egy hoppot!
Szájad mondjon — lábad járjon
Egy katona tánczot.

énekli az erdélyi kurucz-, és mint e nóta visszhangja csendül meg az elmagyarosodott oláh kurucz ajkán:

Májre — csájre — Molduváre
Fut Havasalföldre.
Ungur — bungur — amaz rumuj
Sátorát felszedte.
Szatuj máre — pita n'áre,
Nincs pénz az ebverte.

Az oláh kurucz is ott volt, mint fegyvertársa a magyar kurucznak, a nemzeti szabadság ama táborában, melyben diadalmas csaták után szellős sátorok alatt lobogó éjjeli tüzeknél bor és dal között vigan telt az idő. Ha a tárogató és hegedü szava

elhangzott, felharsant a duda hangja is. Magyar és oláh kurucz mint egy édes anya gyermeke perdült tánczra. Vesztett csaták után pedig a völgyekben zokogó tárogatónak az erdőben siró pásztorfurulya felelt vissza. A hires Rákóczi-nóta nemcsak a magyar lovas kurucz kürtjéből hangzott fel a nemzeti diadal éneke gyanánt, de az oláh pásztor havasi kürtje is lezúgta a völgyekbe, mint az üldözött vallás és szabadság harczi dalát. Az erre való emlékezetnek nyomát azonban az események viharja betemette a feledés futó homokjával s mai napság alig van valaki: akár oláh, akár magyar, ki a mult idők avarját járva, felszedné az idők vén fájának azokat a viharhajtotta leveleit, melyeken a régi magyar-román fegyver-barátságnak egyes töredékeit irva találná. — Minket magyarokat azonban csak tudatlanságunkért és közömbösségünkért érhet a vád, mig ellenben a román irókat azon szándékos gyülölködés szitásáért is, melynek érdekében állott a románsággal mentől hamarább elfeledtetni, hogy volt idő, mikor a vallásáért üldözött görögkeleti román is együtt, közös zászló alatt harczolt a magyarsággal.

De hogy az oláh kuruczok emléke igy kiveszett, annak az érzelmi okon kivül van történeti magyarázata is. Az oláh kurucz is ép oly előszeretettel üldözte katholikus hitre tért nemzetbeliét és égette annak falvait, mint a magyar kurucz a magyar labanczot. Mikor aztán vége volt a Rákóczi-forradalomnak, a görögkeleti vallásu oláh kurucz szétzüllött vagy kifutott az országból. A győzelmes katholikus reakczió nem is engedte a szathmári béke után, hogy a gör. keleti románság egyházilag szervezkedjék, de annál jobban elősegítette pártfogásával, hogy az ifju gör. katholikus egyház megerősödjék. A román intelligenczia, melynek lelkében a románság történeti és nemzeti öntudata megszületett, a görög-katholikus román egyház melegágyából hajtott ki. Nagyon természetes volt, ha ezek aztán igyekeztek a görög keleti oláh kuruczoknak még csak emlékezetét is kiirtani népök lelkéből, mert hiszen bennök ugy sem láthattak mást, mint saját egyházuknak és pártfogójának, a császárnak ellenségeit.

A nagy-szebeni fogságból megszökött Nagyszeghy maga

is a kuruczok közé állott s mint kuruczhadnagy harczolta végig a Rákóczi-forradalmat. Hurmuzaki [1]) megteszi kuruczezredesnek, a ki Gyulai Istvánnal együtt b. Tige tábornok ellen csatát vesztve, ujra fogságba kerül, még pedig Szebenben. Hurmuzaki itt Cserei krónikáját rosszul értvén meg, az oláh Nagyszeghit összetévesztette a kolozsvári Nagyszeghi Gáborral, a ki nem volt oláh.

Mikor Rákóczit Erdély fejedelmévé választották, az uniót ellenző oláhok *Circa* Jánost, a ki fogságából való megszökése után Bethlen Miklós és a többi kálvinista főurak védelme alatt egyik hunyadmegyei faluban lelkészkedett, püspök gyanánt üdvözölték és Athanasiust hite hagyása miatt püspöki székétől megfosztottnak nyilatkoztatták. Athanasius Szebenbe menekült és ott huzta meg magát. A gyulafehérvári jezsuitákat azonban e zavaros idők sem birták annyira terrorizálni, hogy megszünjenek munkálni az unio megerősítésén. Ezek valami 33 oláh papot összegyüjtöttek és Circa János püspöksége ellen ünnepélyesen tiltakoztak.

Az unio ügyét azonban ez időben egymás után érték a csapások. 1705. május havában meghalt I. Leopold s két évvel később 1707. junius havában Kollonics bibornok; 1708-ban pedig Rabutint, kihez Athanasius annyiszor fordult védelemért, visszahivták Erdélyből.

I. József a kibékülés és a lecsendesítés embere volt s azért az unio erőszakolásával nem akarta a helyzetet még kényesebbé tenni. Azonkivül a gör. keleti vallást kimélni politikai ok is parancsolta. A császári hadaknak a kuruczok ellen legbuzgóbb támogatói a Csernovics pátriárka alatt beköltözött szerbek voltak. Komolyan lehetett félni, hogy az unio érdekében való túlságos buzgólkodás a császári hadakat megfosztja e hű fegyvertársaitól, ha egyenesen nem is űzi a kuruczok táborába. Különben még ez a gondolat sem tartozott a lehetetlenségek közé, mert a császári kormánynak tudomása volt bizonyára arról is, hogy Rákóczi Brankován vajdával nemcsak általános politikai, de a vallásos unio szempontjából is tárgyal. 1708-ban Grabarics

[1]) Fragmente zur Geschichte der Rumänen. II. köt. 87. lap.

Jakab küldöttje révén Brankován vajdát, mint az Kantemir Konstantin havaselföldi sztolnikhoz irott leveleiből kitünik,[1]) ez ügyben egyenesen meg is kereste. A viszonyok azonban nem engedték meg, hogy Rákóczi az oláhok vallásos ügyeivel részletesebben foglalkozhassék s igy a havaselföldi vajdával e tárgyban folytatott diplomácziai érintkezésnek nem lett semmi gyakorlati következménye.

Az sem volt titok, hogy Rákóczi Moldován keresztül egyenesen az orosz czárral tárgyal, ki ez időben már mint a Balkánfélsziget orthodox keresztényeinek legfőbb protektora szerepelt. Ha Rákóczi megegyezésre jut az orosz czárral, a havaselföldi és moldovai vajdákkal s a bécsi kormány tovább is erőszakolja az uniót, felkelti a szerbek felekezeti féltékenységét és nagyon valószinű, hogy az orthodox szerbség Oroszországból és az oláh vajdaságokból is ösztönzést nyerve, nem fog sokáig habozni a császári zászlókat odahagyva, Rákóczi kuruczaihoz csatlakozni.

A bécsi kormány e politikai óvatossága még a szathmári békekötés után sem szünt meg rögtön, sőt okot adott arra, hogy az uniót ellenző oláh papok a magát oláh püspöknek tekintő Circa biztatására egyre merészebben lépjenek fel. A Circa-val tartó esperestek 1711. őszére zsinatot hivtak össze. Ez a zsinat rendkivül zajos volt. Circa hívei alkották a zsinat túlnyomó többségét, a mely aztán elnémítva az uniált kisebbséget, kijelentette, hogy az unio ellen a román nép és az orthodox vallás nevében tiltakozni fog. A tiltakozást megszerkesztették és magát Athanasiust is kényszeritették e nyilatkozat aláirására.

Mikor a zsinat feloszlott, Athanasius ujra visszanyerte bátorságát és 1711. november 18-ról ünnepélyes tiltakozás adott ki e zsinat ellen, melyet a törvények ellenére erőszakosan tartottak meg s egyuttal semmisnek nyilatkoztatta ki e zsinatnak minden végzését saját kierőszakolt aláirásával egyetemben. — Nilles[2]) a görög-keleti vallásnak e bátrabb akczióját Nagy Péter

[1]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam. I. k. 373--4. l.
[2]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam. I. köt. 385. l.

czár török ellen való háborujával hozza összeköttetésbe. Azt mondja, hogy az oláhok azt hitték, hogy Nagy Péter esetleges győzelmének következménye az lesz, hogy az orthodox vallás régi épségében fog visszaállíttatni Erdélyben is.

Athanasius azonban ez időben rendkivül el volt betegesedve. Vizkórságban szenvedett. Halálának, mely 1713. évi augusztus 19-én következett be, közvetlen oka a kiütéses hagymáz volt.

IV.

Klein Innocentius, mint a román nemzetiségi politika megalapítója.

Erdély ujjászervezése a szathmári béke után. Gyulafehérvár megerősitése és a román püspöki rezidenczia lerombolása. Az oláh esperesek Szunyogh Ferencz jezsuitát püspökké választják. Szunyogh nem fogadja el. Ekkor az oláhok Frantz Venczelt választják meg. E választást azonban ő felsége nem hagyja jóvá. Bardiát a vacantia idejére második theologussá nevezik ki. Kornis Zsigmond kormányzó és az oláh kurátorok megsürgetik a püspökválasztást. Mindnyájok jelöltje Pataki. Ő felsége ki is nevezi Patakit. Ki volt Pataki? Fogarasi működése. A pápai megerősités késik. A késedelem okai. XI. Kelemen bullája. III. Károly a fogarasi püspökségnek uradalmakat adományoz. Pataki püspöki tevékenysége és halála. III. Károly a püspökválasztó gyülést összehívja, de Antalfi róm. kath. püspök halála miatt elmarad. Fitter Ádámot direktorrá nevezik és megbizzák a püspökség adminisztrácziójával. A püspökválasztó zsinat. Fegyelmi szabályzatok. Sérelmi felirat. Klein Innocentius jelöltetése. Ki volt Klein? Rómában kifogást tesznek fiatalsága miatt ellene. Cienfuegos bibornok keresztülviszi megerősittetését. Görgei Imre, mint theologus. Klein beiktatása. Az ekkor tartott zsinat. Klein kérvényei püspöki beiktatásáig. E kérvények tartalma. Ő felsége bizottságot küld ki Klein panaszainak megvizsgálására. Ujabb folyamodásai. Folyamodása és panasza a szászok ellen Klein Innocentius mint regalista meghivót kap az országgyülésre. A rendek tiltakoznak ellene. Miért? Szereplése az országgyülésen. A Micu-család nemesi levelének kihirdetése. Bécsbol Klein kérvényét leküldik az 1737-iki országgyülésre. Az 1737-ki országgyülés és Klein Innocentius szereplése. Az 1738-ki országgyülés. A rendek vádlevele az oláh papság ellen. Klein Innocentius veresége. A rendek szabályozzák az unitus klerus helyzetét. A püspök igérete ellenére is megtámadja e szabályzatot. Kifogásai és követelései. Klein magatartásának következményei. Mi volt a rendek Klein Innocentius ellen érzett ellenszenvének tárgyi oka? A Vallis-féle javaslat, mint a Bécsből inaugurált katholizáló irány kifejezője. Klein Innocentius a fogarasi és alsó-szombatfalvi uradalmakat elcseréli a balázsfalvival. Mi volt Balázsfalvával a czélja? Intézkedés az ujonnan nyert uradalom több jövedelmére vonatkozólag. Az unitus klerus támadása a theologus ellen. Klein mint értelmi szerző. Mi volt e küzdelem oka? Jánossy theologus bukása. Balogh József lesz a theologus. Klein ezzel is összetüz. Balogh és Áron Péter vikarius görögösitő törekvései miatt jelentést tesznek ellene. Mária Therézia trónraléptével Klein ujabb tevékenységet fejt ki. Kérvényeiben le-

van rakva a mai román politikai követelményeknek alapja jóformán még részleteiben is. Az 1744-ki országgyülés és a Klein-féle román követelések. Az unitus egyház törvénybe iktatása. Klein bukása. Visszapillantás Klein tevékenységére a mai román politika szempontjából.

A Rákóczi-forradalom elcsendesülte után megkezdődött Erdély ujra szervezése. 1712. november 4-re Medgyesre országgyűlést hívtak össze, melyen a rendek letették III. Károlynak, mint Magyarország királyának és Erdély fejedelmének a hűségi esküt és megválasztották az uj kormányszék tagjait s a választást megerősítés végett felterjesztették Ő felségéhez. A következő évben ujra összeült Szebenben az országgyülés és felolvasták ő felsége leiratát, melylyel ő felsége kinevezte a katholikus vallásu *Kornis Zsigmond* grófot az ország kormányzójává és egyuttal utasította is gróf Steinville katonai főparancsnokot az uj kormányzó ünnepélyes beiktatására. Ugyancsak 1713-ban jött Erdélybe az uj katholikus püspök, Mártonffy György is, kit Gyulafehérváron az ősi erdélyi püspöki székbe hasonlóképen nagy pompával iktattak be.

1714-ben Szebenben ujabb országgyülést tartottak, melyen az ország kormányzatának reorganizáczióját nagy erélylyel folytatták. A régi nemesi kiváltságokat uj törvénynyel erősítették meg és a jobbágyság adózási viszonyait nagyjában ujra szabályozták. Kimondották ujra, hogy jobbágyoknak tilos fegyvert hordozni s hogy mindazok a jobbágyok, kiket uraik a lezajlott Rákóczi-mozgalmakban felszabadítottak, előbbi állapotukba visszahelyeztessenek s hogy a földes urak jobbágyaiktól hetenként négy napnál s a zselléréktől pedig háromnál többet ne követeljenek. A következő évben a kormányszék „Excelsium regium Gubernium" czimet kapott és szervezték a királyi táblát is, melynek tagjai közül a Rákóczi-forradalom után csak az egyetlen Naláczi Farkas volt életben. Ő felsége e tábla tagjai közé kinevezett 5 katholikust, 4 reformatust és 3 unitariust, a kikre nézve kötelezővé tétetett, hogy állandóan e tábla székhelyén lakjanak, s ne csak bizonyos napokban gyüljenek össze, mint eddig. Azután pedig kineveztettek az egyes megyékben a hiányzó főispánok is.

Hogy az uj politikai rend mentől szilárdabb alapokra helyeztessék, Bécsben elhatározták Gyulafehérvárnak a kor hadi követelményei szerint való megerősítését és erre a czélra az 1713-ki országgyülés subsidium gyanánt az ország részéről 54.000 frtot és a szükséges faanyag szállítását szavazta meg. Az erőditmények szempontjából jóformán az egész várost ujra építették. E szabályozásnak esett áldozatul azon oláh templom és monostor is, mely még 1600-ban Mihály vajda költségén épült s a mely idáig ugy szerepelt, mint a görög kel. vladika lakhelye és székesegyháza. Miután az erődítési vonalba esett, lerombolták. Kárpótlásul a román papságnak a katonai kincstár egy pár ezer forintot adott. Ez összegből építették aztán lenn, a városban az uj templomot és a réginél egy sokkal kisebb monostort.

Erdély ujraszervezése alatt sem pihent a gör. kath. egyház megkezdett szervezetének folytatólagos kiépítése. Athanasius halála után körülbelül három héttel egynéhány gör. katholikus oláh esperes mint püspökválasztó zsinat ült össze. Ez időben, mint theologus az elhunyt Athanasius püspök mellett Szunyogh Ferencz jezsuita működött. Nagy tudományu, buzgó és a román nyelvet is jól tudó férfiu volt. Az összegyült esperesek ezt a Szunyogh Ferenczet választották püspökké. A gör. katholikus egyháztörténetirók azt mondják, hogy a román esperesek e választással azt akarták nyilvánvalóvá tenni, hogy ők az uniót minden tartalék nélkül, feltétlenül fogadták el. Valószinű azonban, hogy e választásnak sokkal prózaibb okai voltak. Az t. i., hogy nem volt az esperesek vagy a jelentékenyebb papok között egyetlen olyan nőtlen pap sem, kinek annyi tudománya lett volna, hogy a püspöki hivatal teendőit rá lehetett volna bizni.

Szunyogh e választás után értésökre adta az espereseknek, hogy ő ezt a választást nem fogadhathatja el, mert ő mint jezsuita, a rend szabályai értelmében semmi egyházi vagy világi rangot sem fogadhat el. Abban a levelében, melyet november 10-ről keltezve a primásnak irt, azt adja okul, hogy azon 13 év alatt, melyet a románokkal bajoskodva töltött el, eléggé megismerte őket és meglehetősen jól is lakott velök. [1]) Ekkor az

[1]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam. 395—396 l.

esperesek Athanasius püspök titkárját, a 36 éves sziléziai eredetű Frantz Wenczelt választották meg és 1713 szeptember 9-ről keltezve a zsinat választottja érdekében felirt az esztergomi primásnak, kérve megerősítését már csak azért is, mert a szomszéd országokból már idáig is hárman jelentkeztek a püspöki székért versenyezendők s nagyon félő, hogy ha ezek közül lesz valamelyik a püspök, az nem fog a Rómával való unio javára szolgálni. Szunyogh is hasonló értelemben irt a primásnak.

A primás 1713. deczember 15-ről keltezett válaszában azt irta az espereseknek, hogy legyenek arról meggyőződve, hogy ő ez egyházmegyének gondját fogja viselni, csak ők maradjanak a hitben állhatatosak és vigyázzanak, nehogy „Erdélybe holmi ragadozó farkasok“ lopódzzanak be s ők ezeknek áldozatul essenek. Legyenek meggyőződve, hogy őket a római kath. anyaszentegyház igaz fiainak tekinti s hogy mint saját gyermekeit szereti és hogy a fenséges uralkodóház is kegyelmes pártfogásába veszi őket egész nemzetükkel egyetemben.

Frantz Wentzel megválasztatását azonban egy királyi kézirat semmisnek nyilatkoztatta, mivel az elhamarkodva történt egy oly zsinat részéről, mely nem volt szabályszerüen összehíva. Azután ő felsége az erdélyi kanczellária utján uj választást rendelt el, meghagyván, hogy addig is, mig ez a választás megtörténhetnék, az egyházmegyét az elhunyt püspök vikariusa igazgassa s azonkivül az eddigi theologus mellett legyen még egy második theologus is, kinek czíme Defensor et Director cleri unitorum.

Ilyen második theologussá a szebeni jezsuiták rectorát, Bardiát nevezték ki, a ki igen tudós és a görög nyelvben és irodalomban nagyon jártas férfiu volt. A görög nyelv és irodalomban tanusított nagy jártassága szerezte meg neki Nicolae Maurocordat havaselföldi vajda barátságát is, kivel élénk tudományos levelezést folytatott. 1716-ban elhalálozván, utóda a magyar születésü Regai György lett, a ki 15 éven át működött a gör. kath. egyházban.

A püspöki szék betöltése tehát bizonyos, még eddigelé ismeretlen okokból egyre késett. Miután e késedelem magára az unio ügyére is veszedelmesnek tetszett, Kornis Zsigmond

kormányzó 1714. junius 20-ról kelt levelével a primásnál megsürgette a választás elrendelését, mert a késedelem veszedelemmel jár, mert nagyon könnyen megtörténhetik, hogy egynémelyik oláh pap visszatér a schismához. Miután erre sem történt semmi intézkedés, az I. Leopoldtól kinevezett két román gondnok is (curatores valachorum) Rácz István és Puy Mihály 1714. decz. 13-ról sürgető levelet irtak a primáshoz, mert hiszen — mint a levélirók mondják — az oláh nép nyers, miveletlen és ostoba és minden oldalról körül van véve schizmatikusokkal (Ista gens Valachica rudis est, plerumque rustica et multum crassa, sed et schismate aliarum vicinissimarum ut Moldaviae, Transalpinae seu Valachiae nec non Turciae circumdata.[1]) Ezért nem volna czélszerü rájok tukmálni valamelyes püspököt, hanem, mint a császári diploma rendeli, meg kell engedni nekik a püspökválasztást. Ha pedig meg lesz nekik is engedve, mint gondnokoknak hatást gyakorolni a választásra, ők teljes erejökkel rajta lesznek, hogy Pataki, a kit nagyon is dicsérnek, bejusson a hármas jelölésbe.

Érdekes, hogy Kornis Zsigmond kormányzó is lándsát tör Pataki mellett, azt irván róla már ismertetett levelében a primásnak, hogy az összes román nemesség is Patakit óhajtja. Boér József, fogarasi vicekapitány megkérdezte Cantacuzino György havaselföldi nagy bojárt, a ki mint számüzött Brassóban lakott, hogy a maga részéről kit tartana alkalmasnak a püspökségre ? Cantacuzino azt irja válaszában, hogy Pataki Jánost, mert hiszen ő felsége a császár is őt akarja. Végtére 1715. deczemberében ő felsége mindenféle választás mellőzésével ezt a már többször említett Pataki Jánost nevezte ki „püspökévé mindazon oláhoknak, görögöknek, ruthéneknek és szerbeknek, kik Erdélyben s Magyarország vele egyesített részeiben a római katholikus egyházzal egyesült görög szertartáson vannak“ s egyuttal tudtára adja Ő felsége a primásnak, hogy e püspök részére olyan új alapitványt akar tenni, melynek évi jövedelme 3000 frt és felhívja a primást arra is, hogy Rómában járjon közbe azért, hogy a pápa is megerősítse és ne követelje tőle a szokásos illetéket, mert jövedelme nagyon csekély.

---

[1]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam. 403—414.

Pataki nemes, de nagyon szegény családból született Horgospatakon. Zsenge korában árván maradt. Egyik bátyja azonban, a ki Kornis Zsigmond udvarában tiszttartó volt, a deési iskolába adta, majd később Kolozsvárra vitte a jezsuita kollegiumba. Itt Vizkeleti jezsuita pártfogásába vette a tehetséges ifjut és a humaniorák elvégzése után kieszközölte, hogy bölcseleti és theologiai tanulmányai folytatására Bécsbe a Pazmaneumba küldjék. Hevenesi látván itt nagy előmenetelét, közbenjárt, hogy felsőbb theologiai kiképeztetés végett Rómába küldjék. 1705. október 24-én érkezett meg Rómába, mint 23 éves ifju s onnan csak 5 év mulva, mint felszentelt pap és theologiai doctor tért vissza Bécsbe.

Rómából való visszatérése után csakhamar Fogarasba küldötték, hogy ott az oláhság közepette hű munkása és előmozdítója legyen az unio ügyének. Innen két levelet küldött a primáshoz (1713. január 29-ről és decz. 20-ról.) E levelek egyikéből arról értesülünk, hogy a primás Apor István hagyatékából 1000 frtot küldött neki, hogy a katholicismust annál nagyobb sikerrel terjeszthesse az oláhok között. Második levelében arra kéri Pataki a primást, hogy neki nagyobb jurisdictiót adjon, mint a mennyi egy plébánosnak van s engedje meg, hogy egy nap két misét is mondhasson, még pedig mind a két ritus szerint és hogy legyen szabad neki eretnek könyveket is olvasni, mert hiszen ő kész kedves román nemzete üdvéért vérét és verejtékét egyformán ontani (pro salute charae meae nationis Valachicae sanguinem sudoremque diu noctuque fundere. [1])

Pataki fogarasi működése közben rendkivüli nagy buzgóságot fejtett ki az unio érdekében. Faluról-falura járt, mindenütt misét szolgáltatva, praedikálva és vitatkozva a más hiten levőkkel. Nagy buzgósággal foglalgatta el a reformátusok és a görögkeletiek templomait, még pedig, mint Bod Péter tudósít, katonai assistentia igénybevételével. Ő foglalta el azt a templomot is Fogarasban, melyet a megelőző években Brankován Konstantin havaselföldi vajda épittetett. Azokat az oláhokat, a kik nem voltak önkényt hajlandók az egyesülésre, pénzbüntetésre itélte,

---

[1]) *Nilles*: Symbolae ad illustrandam 406—408.

sőt nem egy esetben börtönbe is záratta. Ily buzgó tevékenység után nem is csodálkozhatunk, ha őt tartotta mindenki a gör. kath. püspöki székre a legalkalmasabb egyéniségnek.

A pápai megerősítés azonban egyre késett s miután e késedelem az unio ügyére ujabb veszedelemmel járhatott, III. Károly 1716. deczember 23-án, tehát Pataki kinevezése után egy évvel, levélben sürgette meg a pápánál Pataki megerősítését; de ez a megerősítés ezután is egyre késett. Oka pedig e késedelemnek bizonyos egyházjogi nehézségek voltak, melyeket részben Erdélyben, részben pedig Rómában támasztottak.

A mint már említettük, mindjárt kezdetben felvetődött az a kérdés, hogy Erdélyben a gyulafehérvári latin szertartásu püspök mellett lehet-e még egy második püspök, ha mindjárt görög szertartásu is? Mártonffy György püspök Pataki kineveztetése alkalmával ujra felvetette e kérdést és hivatkozva az 1215-ki laterani zsinat végzésére, tiltakozást küldött Rómába Pataki püspöksége és az egyidejüleg felállított fogarasi püspökség ellen, elégnek tartván a görög katholikusok számára egy vikarius kinevezését. Pataki értesülvén Mártonffy tiltakozásáról, 1718 októberében Bécsbe utazott ügye sürgetésére. Itt a Pazmaneum helyiségeiben találkozott Mártonffyval, kivel a szóban forgó tárgyról hosszabban vitatkozott. Patakit e vitatkozás meggyőzte arról, hogy Mártonffy semmi szin alatt sem fog belenyugodni az ő püspökségébe, azért a lefolyt vitáról értesitette a primást, ismételten kérve ügye támogatását. Mártonffy pedig Rómába irt, hogy Pataki megerősíttetését megakadályozza.

Rómában pedig azt a kérdést vetették fel, hogy vajjon III. Károlynak, mint Magyarország apostoli királyának van-e joga uj püspökségeket alapitva abba a püspököt is kinevezni, vagy a királyi kinevezés joga csakis a régi püspökségek betöltésére szorítkozik? Végre is hosszas huza-vona után 1720 november 26-án a pápa Pataki javára döntött és 1721 február 3-ról keltezve, XI. Kelemen pápa kiadta azt a bullát, melylyel a fogarasi gör. kath. püspökség felállítását helybenhagyja és szentesíti. Mielőtt azonban ezt a bullát expediálták volna, XI. Kelemen meghalt s igy csak májás 8-án, az uj pápa, XIII. Incze trónra lépte után küldötték el Rómából.

Majdnem teljes 7 évig tartott, mig Pataki püspöksége bevégzett ténynyé lett és a fogarasi gör. kath. püspökség törvényesen megalapíttatott. III. Károly még 1717-ben megajándékozta az ujonnan felállított fogarasi gör. kath. püspökséget a szamosujvári és az alsószombatfalvi állami jószágokkal, melyeknek együttes évi jövedelme akkori pénzértékben 3000 forint volt, azért, hogy eleget tegyen az I. Lipót által kiadott diploma azon passusának, melyben igéret volt téve arra vonatkozóan, hogy az egyesült gör. kath. püspöknek a király biztosítani fogja a tisztességes megélhetés feltételeit.

Megnyervén Pataki a pápai megerősítést, hozzáfogott egyházmegyéje rendezéséhez, a mire tényleg nagy szükség is volt. Mig az interregnum tartott, nem volt, a ki felszentelje a papokat. Részint e miatt, részint pedig azért, hogy az elmult években uralkodott pestis miatt nagyon sok görög-katholikus pap halt meg, ez egyházmegye nagy szükséget szenvedett lelkészkedő papságban. Mint egyik leveléből értesülünk, körülbelül 400-ra rugott azoknak a papoknak száma, kiket részint a szomszédos országok gör. keleti püspökei, részint Circa János szenteltek fel a kurucz mozgalmak idején. Ezeket a papokat az unióra vonta és felavatta. Majd arról is gondoskodott, hogy kellő succrescentia is legyen. A jezsuitáknak, illetőleg a katholikusoknak Erdélyben ez időtájban mintegy 17 iskolájok volt s ő a mennyire csak tőle telhetett, rajta volt anyagi segítséggel is, hogy ez iskolákat az oláh papok és az oláh nemzetiségü nemesek fiai mentől nagyobb számban látogassák. Legbuzgóbb tevékenység közepette 1727 november havában hirtelen meghalt és pedig mint Klein Sámuel tudni akarja, mérgezés következtében.

Az erdélyi kormányszék értesülvén Pataki haláláról, azonnal jelentést tett Bécsbe és egyuttal kérte is ő felségét, hogy rendelje el a szokásos gör. kath. püspökválasztó zsinatot. Ő felsége 1728 ápril 17-ről kelt parancsával meghagyta a kormányszéknek, hogy hivja össze a püspök választó zsinatot s egyuttal e zsinatra biztosul Antalfi róm. kath. püspököt nevezte ki. Antalfi azonban röviddel a királyi parancs vétele után meghalt s igy a püspökválasztó zsinatot nem lehetett megtartani. Pataki halála után az egyház-megyét két vikarius és a jezsuita theolo-

gus kormányozták. A jezsuita theologusnak azonban rendfőnöke parancsából más helyre kellett távoznia. B. Bornemisza kanczellár e körülményektől kényszerítve, 1728. aug. 15-én irásbeli jelentést tett Ő felségének, kérve, hogy a theologus jezsuita eltávozása után az üresedés idejére nevezze ki direktorrá Fitter Ádámot, a kolozsvári jezsuita iskolák igazgatóját. Ő felsége az erdélyi kanczellár e jelentésére Fittert csakugyan kinevezte directornak és megbizta a püspökség admininistracziójával, mivelhogy a jelenidők nagy gondjai (török háború volt) nem engedik meg, hogy a fogarasi püspökség betöltésére vonatkozóan intézkedhessék.

Fitter a királyi kinevezés alapján átvevén a fogarasi gör. kath. püspökség kormányzását, 1728. november 15-re püspökválasztó zsinatot hivott össze. Ez a zsinat állott a két vikáriusból, 12 esperestből, a zsinat titkárából és a klerus ügyvédjéből. Jelen volt Fitteren kivül még három más jezsuita is, névszerint: *Gyalog* János, *Kiss* János, *Kolosvári* Pál. Ezek a jezsuiták nemcsak mint benevolus auditorok vagy ellenőrök voltak jelen a zsinaton, hanem aktiv szerepet is játszottak annak tanácskozásaiban és döntő hatást gyakoroltak a hozott határozatokra.

Ez a zsinat négy napig tartott s négy ülésben hozott határozatait 21 pontban foglalta össze. Mindenek előtt szükségesnek találták a papság fegyelmére vonatkozóan ujabb határozatokat hozni. Igy intézkedtek abban is, hogy mi történjék azokkal a papokkal, kik másodszor is megházasodnak, a kik részegesek, káromkodók és gonosztevők? 66 forint pénzbirság terhe alatt tették az esperesek kötelességévé, hogy gyakrabban vizsgálják az alájok rendelt parochiákat és vegyék vizsgálat alá és jelentsék fel a püspöknek mindazokat a papokat, a kik vétkeznek az egyházi törvények és rendeletek ellen.

A harmadik ülésen kimondották, hogy sérelmeik tárgyában folyamodást intéznek a kormányszékhez és az udvarhoz. Konkrét sérelmeik a következők voltak: bár ő felsége az unionalis diplomában határozottan megparancsolta, hogy a görög szertartásu egyesült papok ugyanazon jogokban fognak részesülni, mint a latin szertartásu kath. papok, mégis a földesurak és tisztviselők közül számosan vannak, kik ő felsége parancsa

ellenére a papok fiait megfogják, a tanulástól visszatartják és a papoktól mindenféle illetéket, ajándékot és dézsmát csikarnak ki. Továbbá kérik, hogy a papok legyenek mentesek a katonabeszállásolástól és mindazon adóktól és terhektől, melyeket csak a közönséges jobbágyok viselnek.

Azután egy másik folyamodásban azt kérték ő felségétől, hogy engedje meg, hogy az elhunyt püspöknek vagyonából, mely jelenleg zárlat alatt van, alapot létesíthessenek egy felállítandó papnevelő intézet számára és hogy ez alaphoz, mely nagyobb biztonság okáért Bécsben lenne elhelyezendő, évenként minden pap, mindaddig, mig az alap a jelzett czélra elegendő lesz, egy bizonyos meghatározott összeggel járuljon.

Az esperesek ez alkalommal is valamely románul tudó jezsuitát szerettek volna megválasztani. Fitter azonban szándékuk kivihetetlenségére figyelmeztetve őket, azt ajánlotta, hogy a hármas jelölésbe vegyenek be valakit azon román nemzetiségű ifjak közül, kik felsőbb theologiai kiképeztetés végett katholikus iskolákat látogatnak. Ilyen módon sikerült bevétetni aztán a jelöltek közé még pedig első sorban *Klein* vagy másképen *Micu* Jánost, ki ekkor épen a jezsuiták nagy-szombati iskolájában tanulta a theologiát.

Ez a *Klein*, vagy romános nevén *Micu* János a Nagy-Szeben közelében fekvő Szád községben született. Tanulmányait a jezsuiták szebeni iskolájában kezdette s Kolozsvárott folytatta. A jezsuiták megkedvelvén a kitünő tehetségü és nagyszorgalmu ifjut, Nagy-Szombatba küldötték, hol épen a harmadik évi theologiát tanulta, mikor Fitter protekcziója folytán a gör. katholikusok püspökválasztó zsinata a fogarasi gör. kath. püspöki székre első helyen őt jelölte. Ő felsége a harmadéves theologust ki is nevezte fogarasi gör. katholikus püspöknek. Minekutánna még pappá sem volt szentelve, a munkácsi gör. kath. baziliták kolostorába küldötték, hogy ott szigoru noviciatus után kalugerré avassák és aztán pappá szenteljék.

Miután ez megtörtént, Bécsből pápai megerősitésre felterjesztették Rómába. Rómában azonban ugy találták, hogy a jelölt igen fiatal arra, hogy püspök lehessen és kánonjogi szempontból igen fontos ellenvetéseket tettek. Megerősíttetése talán

el is maradt volna, ha a spanyol nemzetiségü *Cienfuegos* bibornokban véletlenül erős pártfogója nem akad. Ez a Cienfuegos bibornok egy izben épen akkor járt Bécsben, mikor az elhunyt Pataki püspök is ott időzött. Pataki megismertette az erdélyi gör. kath. románok állapotaival és ez időtől fogva minden egyes esetben igyekezett a Vatikánban az ő ügyöket előmozdítani. Cienfuegos pártfogásának köszönhette Klein tehát, hogy a pápa 1730. szept. havában püspökké való kineveztetését megerősitette. A pápai megerősítés leérkezése után egy hónappal, 1730. november 7-én Bizánczi Ghennadius munkácsi görög kath. püspök fel is szentelte püspökké.

Püspökké szenteltetésétől fogva azonban még két évnek kellett eltelnie, mig a fogarasi püspökségbe tényleg beiktatták. Hogy e késedelmet mi okozta, nem tudjuk. Ez idő alatt Fitter jezsuita Kassára ment és helyébe a primás theologusul Görgei Imrét küldötte Fogarasba. Ez a Görgei jezsuita türelmetlen és vakbuzgó ember s nagy protestans üldöző volt, kinek theologussá való kineveztetését Erdély protestans rendjei nem szivesen fogadták.

Klein Innocentius, mihelyt beiktatták püspöki székébe, azonnal zsinatot tartott. (1732. szeptember 28.) Ezen a zsinaton jelen voltak a két vikarius, Regai és Görgei jezsuiták s mindazok az esperestek, kik jelen voltak a beiktatási ünnepen. Mindenekelőtt szabályozták a zsinatok ügyét. Mivel sok költségbe és nehézségbe került minden egyes esetben összegyülni az espereseknek, kimondották, hogy ezután csak a 12 előkelőbb esperest fogják meghívni a zsinatra s ezek a két vikáriussal együtt fogják alkotni a consistoriumot. A két vikárius hatáskörét is megszabták még pedig területi szempontból olyan formán, hogy egyik a Maros innenső, a másik pedig a tulsó parton elterülő vidékeken gyakoroljon joghatóságot. Arról azonban, hogy minő viszonyban legyenek ezek a vikáriusok a püspökkel, egy szóval sem emlékezett meg a zsinat. Ez intézkedéseken kivül megujitották még az 1728-ki zsinat fegyelmi határozatait is, megbővítvén azzal, hogy a részegeskedő papokra első izben 12, másodizben pedig 24 frt birságot róttak.

Klein Innocentius püspök azonban ez idő alatt, azaz 1729-től 1732-ig mintegy 8 ízben kérvényezett Ő felségénél. Hogy ezek a kérvények minő tárgyak és sérelmek körül forogtak, arra vonatkozóan abból a királyi leiratból értesülhetünk, melyet Ő felsége 1732. deczember 11-én küldött le az erdélyi országgyűléshez. E leiratból kitünik, hogy Klein püspök panaszai a következő főbb dolgok körül forogtak: 1. Az egyesült papokat a Leopold által adott diploma ellenére is üldözik a protestans rendek. 2. Az egyesült román papoknak épen ugy, mint a többi felekezetek papjainak és a nemeseknek adjanak az ország sóbányáiból ingyen sót. 3. Ne csak az egyesült román papokat, de az ország összes román ajku lakosait is akár nemesek, akár parasztok legyenek, a törvények ezentúl ne tekintsék jövevényeknek, hanem az ország igazi fiainak. (Ebben implicite már benne van az a későbbi követelés, hogy a románok legyenek az ország negyedik törvényes nemzete.) 4. A görög szertartásu isteni tisztelet feltétlenül megkivánja, hogy a kisebb falukban egy pap legyen, a nagyobbakban pedig legalább kettő és hogy a papokon kivül még legalább két egyén minden faluban maradjon mentes a jobbágyterhektől, hiszen a más felekezetek mindenikénél községenként négy egyén (kántor, tanító, sekrestyés és harangozó) van felmentve.

A királyi leirat meghagyta az országgyülésnek, hogy az egyesült püspök panaszainak és kivánalmainak megvizsgálására hogy mennyiben jogosultak és mennyiben nem? — küldjenek ki egy bizottságot. A királyi leirat egyuttal azt is megszabta, hogy kikből álljon e bizottság. A bizottság elnöke legyen, mint királyi biztos, a főhadparancsnok, gróf Vallis tábornok. Tagjai: a római katholikus és a görög kath. püspökök, b. Rebentisch udvari tanácsos és kincstárnok és egynehányan a kormányszék katholikus vallásu tanácsosai közül. Ha a leiratban megjelölt pontokra vonatkozóan a bizottság tagjai békésen megtudnak egyezni, a létrejött egyezséget megerősítés végett terjeszszék fel Ő felségéhez. Ha pedig nem tudnak egyezségre jutni, akkor is terjeszszék fel, hogy Ő felsége döntsön az ellentétes vélemények között.

A kiküldött bizottság egynehányszor össze is ült, de török

módra addig huzta-halasztotta a dolgot, mig az egészből semmi sem lett. Az eredménytelenség azonban nem csüggesztette el Klein püspököt. Folyamodásait ezentul is rendületlen kitartással küldözgette az udvarhoz és pedig 1733—1740-ig épen 16-ot, — sőt még ezzel sem elégedett meg, hanem minduntalan Bécsbe utazott kérelmeinek elintézését élőszóval is sürgetni. A mit nem sikerült egyetemlegesen az egész Erdélyre vonatkozóan elérni, megkisérlette a Királyföldre szorítva és itt számított arra az ellentétre és bizonyos tekintetben feszült viszonyra is, mely a magyar rendek és a szászok között jóformán állandóan fennforgott. Azt hitte, hogy ha megosztja ellenfeleit, külön-külön könnyebben győzedelmeskedhetik rajtok. 1735-ben Bécsbe ment és a szászok ellen folyamodást adott be. Hogy folyamodásának mi volt a tárgya, az kitünik abból a leveléből, melyet a szebeni jezsuiták főnökének, Hundeggernek irt Bécsből. Mindenek előtt azt követelte, hogy a szász földön az oláhok ne fizessék a tizedet a szász papnak, hanem az egyesült román papnak. A vármegyéken a tized szekularizálva volt, a mennyiben a jobbágy azt, nem mint régen a papnak, illetőleg a püspöknek fizette, hanem a földesurnak. A Királyföldön azonban megmaradt a régi állapot egész 1848-ig. Később Klein a vármegyéken is azt követelte, hogy a tizedet az oláh jobbágyok ne a földesurnak fizessék, hanem a papnak. Természetesen ebből sem lett semmi, mert hiszen ez egyenesen a földesurak birtokjogába ütközött volna. Második követelése pedig az volt, hogy miután a románok a Királyföldet a szászokkal közösen birják, a szász községi birtokokból az egyesült gör. kath. egyház és pap számára az ugynevezett canonica portiót, mintegy 30–40 holdnyi terjedelemben hasitsák ki. Egy szóval a románoknak a Királyföldön adják meg a polgárjogot (concivilitas) és pedig azért, mert „Mi románok őslakók vagyunk a Királyföldön Traján ideje óta, még mielőtt a szász nemzet Erdélybe jött volna, egész birtokokat és falukat bírunk mostanig, bár ezerféle nyomorusággal és különféle terhekkel el vagyunk nyomva a hatalmasabbaktól.“ — Ime igy kezdi meg már 1735-ben Klein Innocentius a Trajántól való leszármazás alapján a jogok és a föld birtokának revindikációját is, tehát qui prior tempore, potior jure!

Kornis kormányzó elhalálozván, az 1734-ki szebeni országgyülés gróf *Haller* Jánost választotta kormányzóvá. Ez országgyülésre Klein Innocentius püspök is, mint regalista meghivót kapott. A következő évben a rendek ez ellen tiltakozást küldöttek Bécsbe, mert attól tartottak, hogy ezután okvetetlenül be fog következni az is, hogy mint a latin szertartásu püspököt, őt is guberniumi tanácsossá nevezik ki és ezzel is előmozdítják a protestans elemnek a kormányszék tanácsából való teljes kiszorítását. Általában véve, Klein Innocentius püspök nem volt szivesen látott tagja az erdélyi országgyűlésnek, mert egyetlen alkalmat sem mulasztott el tulzó és a viszonyoktól semmiképen sem indokolt követeléseit minduntalan előhozni. Azonkivűl magaviselete sem volt rokonszenves. Akkori időben s később is az erdélyi országgyűléseken még a szászok is magyarul beszéltek. Ő azonban nem beszélt soha magyarul, hanem mindig csak latinul, noha, ha az egykorú tudósításoknak hitelt adhatunk, Trajanus ez unokája Róma dicső nyelvén nem valami nagy klassziczitással szónokolt. „Akkoriban a közhasználatu nyelv az országgyűlésen még a magyar volt. Ő azonban vagy nem tudott, vagy nem akart magyarul beszélni. A latin volt ez egyházfejedelemnek nagyon rosszul idomított vesszőparipája, a melyet annál szégyenletesebben ült meg, mentől magasabb ugrásra sarkantyúzta. Majdnem minden második ülésben előhozakodott kivánságaival. Maga számára valóságos kormányszéki tanácsosságot, papjai számára nemességet és teljes tehermentességet kért, egyháza számára pénzt, jószágot és alapitványokat. De mindjárt az első mondatnál cserben hagyta a latin alaktanra és constructiókra vonatkozó tudománya. Ilyenkor mindig és mindannyiszor harsogó kaczagás szakította félbe és hozta teljes zavarba, ugy hogy a következő szókat teljesen elfeledte. Gyakran a hallgatóság hosszasabban nyugodtan hallgatta, de egyszerre csak kitört az összes padokon a visszatartott kaczagás ingere."[1])

Hogy mit kellett ennek az első „*román nemzetiségi képvi-*

[1]) *Joh. Höchsmann*: Studien zur Geschichte Siebenbürgens aus dem 18. Jahrhundert. Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. XVI. B. Hermannstadt. 1881. 107—108. l.

selőnek" kiállani tapintatlan és provokáló modoráért az erdélyi országgyűléseken, annak fényes bizonyítékául szolgálhatnak az 1736. május 17-ki ülésen történt dolgok. Ugyanis arról volt szó, hogy kihirdessék testvéreinek, *Micu* Oprenak és Mihálynak frissen nyert nemesi oklevelét. Mikor fel akarták olvasni, a szászok és a protesáns rendek mint egy ember állottak fel, tiltakozandók a kihirdetés ellen. Csak egynehány kath. regalistának volt bátorsága védelmezni a püspököt és azokat, „kik vallásuk megváltoztatásával érdemelték ki, hogy nemességre emeltessenek." Ennek következtében a kihirdetés el is maradt és csak a következő évben történhetett meg, mikor mind a két testvér téritványt adott arról, hogy mindaddig, mig a Királyföldön laknak, minden eddig viselt terhet hordozni fognak és a törvényeknek ép ugy engedelmeskednek, mint eddig.

Ezzel az incidenssel kapcsolatban a rendek jónak látták a Bécsből leküldött kérvényére is megfelelni. E kérvényben ismételten azt sürgette a püspök, hogy a román papságnak vagy a tizedet engedjék át vagy pedig falunként elegendő földbirtokokat adjanak. A rendek azt mondották, hogy az oláh papok ezt nem érdemlik meg, mert erkölcstelen életüek s azonkivül a rendkivül magas stóla-illetékekkel a román népet tönkre teszik. Az udvar megparancsolta, hogy a püspök panaszaira vonatkozóan, mielőtt véglegesen döntenének, szerezzenek a rendek kellő informácziókat és addig maradjon az egyesült román klerus in statu quo. Erre gunyosan kérdezték a püspöktől, hogy nem mondaná-e meg, hogy micsoda állapotban volt idáig az oláh klerus és hogy egyáltalán ki akarja őket ez állapotból kiforgatni? Azon kivül a rendek egyhangúan azt határozták, hogy miután a püspök e kérelme annyi sokféle esetet és oly frivol és maliciosus vádakat tartalmaz, érettebb megfontolást és behatóbb vizsgálatot követel, s azonkivül az országgyűlést összehivó kir. leiratban sem volt megemlítve, ezen az országgyűlésen róla még csak szó se legyen.

De legnehezebb napjai Klein Innocentius püspöknek talán mégis az 1737-ki különben is nagyon izgatott országgyülésen voltak. Bár az ugynevezett rendes militare ordinarium quantum 578.000 frt volt, mégis a folyamatban levő török háboru miatt

subsidii titulo 100.000 forintot és 50.000 köböl gabonát követelt a főhadparancsnokság ez országgyűléstől. [1]) A rendek mindent elkövettek, hogy a főhadparancsnokság e túlságos követelését leszállítsák. Miután igyekvéseiket nem koszoruzta siker, azt határozták, hogy ennek 10-ed része. 5000 köböl a régi szokást követve, az oláh papokra rovassék ki. Klein Innocentius azonban ez ellen, a mennyiben ez a rovatal az egyesült román papságot is illetné, az országgyülésen a leghatározottabban tiltakozott. Azt állította, hogy a Leopold-féle unionalis diploma értelmében az egyesült román papok személyökben nemes embereknek tekintendők s igy őket semmiféle oly szolgálattal vagy adózással megterhelni nem lehet, a melyektől a nemesség de jure et consuetudine mentes. Egy hosszú iratot olvasott fel, melyben a kánon-jogból és a szentiratokból vett idézetekkel akarta bizonyítani, hogy a gör. kath. papságot nem lehet e terhek viselésére kényszeríteni.

Miután a rendek nemcsak hajlandók nem voltak Klein Innocentius álláspontját magokévá tenni, hanem kemény támadásokat is intéztek ellene, latin szertartásu püspöktársa. B. *Sorger* védelmére sietett, még pedig a legfurcsább argumentumokkal. Igy a többek között azt vitatta, hogy a gör. kath. püspök a pápa beleegyezése nelkül önkényetesen a maga papsága nevében semmi ravatalba, vagy rendkivüli közterhek viselésében bele nem egyezhetik. Természetesen a szászok és a protestans rendek egy pillanatig sem haboztak felvilágosítani a püspök urakat, hogy az egyesült papságot nem a pápa táplálja s látja el földi javakkal, hanem az ország. Hogy a gör. kath. klerus sokat emlegetett helyzete végre valahára tisztázódjék, az ország rendei egy bizottságot küldöttek ki, hogy az állítson össze minden adatot, mely e klerusra vonatkozik a püspök követeléseit illetően. A bizottság el is készült munkálatával, mely valóságos gyüjteményévé lett az oláh papság ellen igazolt vádaknak.

E vádlevél adataira a rendeknek azonban csak a következő 1738-ki országgyűlésen lett szükségök. Ugyanis egy királyi le-

[1]) *Gál László*: Az Erdélyi Diaeták és országos végzések foglalatja. III. köt. 75. l.

iratból kitünt, hogy a püspök az erdélyi rendeket egy ujabb kérvényben panaszolta el ő felségének azért, hogy nem akarnak az egyesült román klerus és a román nép állapotán az udvar többször határozottan kifejezett akarata ellenére sem segíteni, és hogy e kérvényben ujra sürgette azt, hogy az egyesült román papok teljes nemesi jogot nyerjenek s a románság az ország negyedik törvényes nemzete legyen.

E követelésekkel szemben a rendek kijelentették, hogy a püspök vádjai teljesen alaptalanok, mert hiszen mindazt, a mivel az egyesült klerus jelenleg bir, a rendek sajátjukból adták s hogy voltaképen az egész uniót az ő költségükön hajtották végre. Magára az unióra vonatkozóan pedig megjegyzik, hogy ez nem egyéb, mint egyszerű püspöki manipuláczió, melyről tényleg a nép semmit sem tud s hogy ez a népre vonatkozóan nem is járt semmi haszonnal. Mikor a püspök a tizedet a maga papságának követeli, akkor jóformán a tulajdon fogalmát támadja meg. Hogy a románok az ország negyedik törvényes nemzete legyenek, az ellentétben áll az ország alaptörvényeivel s a rendeknek ezt elhatározni már csak azért sem áll hatalmukban, mert ez megdöntené az ország egész alkotmányát.

Természetesen, ezeknek a dolgoknak vitatása korántsem folyt valami gyöngéd hangon, sőt ellenkezően, a püspök mohó követelései és provokáló magatartása okozói lettek annak, hogy az 1737-ki bizottság munkálatának felolvasásával az egyesült román klerus az adatok és bizonyítékok egész halmazának kiséretében az ország színe előtt valóságosan pellengérre állíttatott.

A bizottság e jelentése mindenekelőtt kiemeli, hogy az unio tényleg és igazán nem létezik. Hogy az oláh papok legnagyobb része az isteni tiszteletet saját lakásán tartja csupa hanyagságból és kényelemszeretetből, nem pedig a templomban. Arról panaszkodik a püspök, hogy az alája rendelt papoknak nincsen elegendő jövedelmük, mi okozza tehát mégis, hogy számuk napról-napra növekedik? Ezeknek a papoknak legnagyobb része tudatlan és az egyházi hivatalra méltatlan is. Nem tanultak semmit és köztök legkevesebben épen azok vannak, kik a püspök vagy valamelyik theologus előtt az ugyneve-

zett „hitvallomást letették." A kit a természet képén dús szőrözettel áldott meg, azt már méltónak tartják a papságra, mert azt hiszik, hogy mihelyt valaki hosszúra növeszti szakállát, — mindjárt jó papnak is. Az unio nem volt semmi hatással a román nép és papság erkölcsi vagy értelmi szinvonalának emelésére: ellenkezően, sülyedésnek és nagyfoku romlásnak lett okozójává.

A rendek azonban nem maradtak az általános vádak körében, hanem konkrét tényeket hoztak fel annak bizonyítására, hogy a papok a házasokat pénzért minden ok nélkül elválasztják és ujra összeadják, hogy a kánoni törvények ellenére nemcsak másodikszor házasodnak, de saját édes testvéreik pénzért és törvénytelenül elválasztott feleségét is nőül veszik, hogy orgazdák, tolvajok és több izben a templomot is latrok barlangjává teszik.

Egy izben Torda mellett Sós-Patakon a hatóság emberei a templom szentélyében akadtak egy ellopott ökörre. Házasságtörök, csempészek, hamis pénzverők, [1]) hogy az ország törvényeinél erősebbeknek tartják a magok pravillaját és ennek alapján túlzott és veszedelmes követelődzésekkel állanak elő.

A mi pedig a szentirásból vett idézeteket s az Ábrahámra való hivatkozást illeti, a rendek kijelentik, hogy Ábrahám az ó-testamentumban élt s azóta 3072 év telt el, eltekintve attól, hogy mi most az uj-testamentumban élünk. Hasztalanul hivatkozik a püspök Szent-István decretumaira is, mert hiszen akkor még oláhok nem voltak Erdélyben. A mi pedig a régi erdélyi törvényeket illeti, a püspök tudhatná, hogy ezeknek tartalma és rendelkezései egyenesen kizárják, hogy a románok a többi nemzetekkel egyenjoguak lehessenek.

[1]) »Sed non fures et latrones ex iisdem popis enumerari possent, imo et praevaricatores circa sales et argentum ac aurum, ita aeque falsarum monetarum cusores et earum distractores (ut hic Cibinii expertum est) item et adulteri, et omnium vitiorum genera actu reperiri possunt, in clero Valachico ut investigationes de his loquuntor in archivo exc. reg. gubernii depositae.« A konkrét adatokra vonatkozó bizonyítékokat a rendek a kormányszék levéltárába helyezték el.

A püspök a rendek ez adatokkal bizonyított vádjaira jóformán válaszolni sem tudott. A lesujtó bizonyítékok hatása alatt mindössze is kénytelen volt csupán egy szintelen tiltakozásra szorítkozni. Maga az országgyűlés elnöke sietett a megszorult püspök védelmére és mikor a rendeket arra kérte, hogy válaszukból hagyják ki az oláh papok ellen emelt vádakat, abban a reményben, hogy azok elkerülvén jövendőre az ilyesféle kihágásokat, hibáikat jóvá fogják tenni, — ezt a védelmet tulajdonképen oly módon teljesítette, hogy vele a rendek vádjait még jobban megerősítette. A rendek egyszóval, a püspököt keményen falhoz szorították s ő érezvén ferde helyzetének egész sulyát, február 2-ki beadványában, lemondva előbb fennen hangoztatott követeléseiről, kérlelő hangon késznek nyilatkozott a barátságos megegyezésre.

A rendek azonban nem akarták kizsákmányolatlanul hagyni a püspökön aratott győzelmüket. Szabályzatot dolgoztak ki, melyben rendezni kivánták az egyesült klerus állapotát és anyagi helyzetét. Becsületükre válik azonban, hogy e szabályzatban nem éreztették az egyesült román papsággal a püspök ellen táplált ellenszenvüket, mert hiszen e szabályzat az egyesült klerusnak körülbelül olyan helyzetet és anyagi ellátást teremtett volna, mint a minő a székelyföldi protestans papoké volt ez időben.

E szabályzatban kimondották, hogy minden községben, melyben legalább 30 egyesült román család lakik, építhetnek templomot, papi lakot és tarthatnak papot. A hol az ehhez szükséges telek nincs meg, az a községi tulajdonból hasítandó ki. Azok a községek, melyekben 100-nál több egyesült román család lakik, 3 papot is tarthatnak; de ezek a papok egy házban tartoznak lakni. A papok illetékeit is szabályozzák, a mennyiben azok az egyesek által fizetendő járulékokra vagy az ugynevezett stólailletékre vonatkoznak. E szerint minden vagyonosabb család fizetne 3 véka gabonát, a szegényebbek ennek felét, a vagyontalanok pedig 30 dénárt évenként. Stóla-illetékek fejében pedig fizetendő: keresztelésért 6 denár, a gyermek beavatásáért 6 denár, az esketésért 24 denár, a molitva-ért 3 denár, vizszentelésért 3 denár, temetésért egy magyar forint, a sarakustáért,

a ki akar, egy magyar forintot. Ingyen munkát nem követelhetnek senkitől, sem pedig a község vagy az uraság erdejéből faizást.

Ezzel szemben a püspököt kötelezik, hogy a tized iránt támasztott igényeiről mondjon le; hogy a pap tisztességes, eléggé képzett és a püspöktől felszentelt egyéniség legyen. Hogy a püspök Fogarasban, Hátszegen, Gyulafehérvárott iskolákat állítson s azokba jó és elégséges számú theologus tanítókat tegyen s hogy egyházi ügyekben mindig a theologus tanácsával éljen. A pap egyedül hivatásának éljen, papi teendőitől mellékfoglalkozás ne vonja el. A földesur engedelme és az illeték lefizetése nélkül egyetlen jobbágyot sem szabad pappá szentelni; ha mindjárt pópa fia lenne is. A szántóföldek után a pópa megfizeti az adót; egyházi dolgokban a püspök joghatósága alá tartozik, világi dolgokban pedig a hazai törvényeknek és a politikai hatóságoknak engedelmeskedjenek.

A püspök eleintén késznek nyilatkozott e pontozatokat elfogadni. Szóval nem is tett semmi ellenvetést. Már azt hitték a rendek, hogy véglegesen tisztába jöttek vele, mikor a következő ülésben nagy meglepetésökre a rendek elé terjesztette a szabályzatra vonatkozó irásbeli észrevételeit. Jóformán egyetlen pont sem volt, a mely ellen kifogást nem tett volna. Mindenek előtt sérelmesnek találta, hogy csak a legalább 30 családdal biró községek tarthassanak magoknak papot, mig az ennél néptelenebbek, mint fiókegyházak csatoltassanak valamelyik nagyobbhoz és hogy a papokat a községi vagyonból se faizás, se legeltetés, ne illesse és hogy a hívek zab kepét ne fizessenek. A kepe is szemben a más felekezetű papság számára megszabottal nagyon kicsi. Azt akarta, hogy papjai kepe fejében annyit huzzanak, mint például a szász papok a tized fejében. Szerinte kepe fejében fizetendő lenne 3 kalongya rozs, egy kalongya zab, két véka kukoricza, egy tereh fa, széna, zöldség, egyszóval minden termesztményből egy bizonyos rész. És végül a mi az egészre feltette a koronát, az a követelés, hogy ez a kepe fizetés csak ott legyen behozva, hol a papok soha sem élvezték a tizedet, minden más községben pedig az oláhok az egyesült papnak fizessék a tizedet.

E követelés éle a szászok ellen volt irányozva. A püspök ugyanis azt hitte, hogy a megnyugtatott magyar rendek nem fogják bánni, ha ily módon a szász papságon az egyesült püspök egy kissé eret is vág. A püspök azonban tévesen számított, mert követeléseit még a katholikus rendek is visszautasitották s nem is lett más eredménye, mint részére felsülés, papsága részére pedig kár, a mennyiben a rendek által kidolgozott szabályzatból e tiltakozás miatt semmi sem lett és az unitus papság továbbra is kénytelen volt mindent elszenvedni, a mi szabályozatlan helyzetének káros következménye volt.

De hát annak az ellenszenvnek, a melylyel a rendek Klein Innocentius püspök és törekvései iránt viseltettek, az egyéni és személyes okokon kivül, mi lehetett tárgyi oka?

A román irók ezt az ellenszenvet azzal a fajgyülölettel magyarázzák, melyet a magyar nemesség érzett állítólag minden időben a románság ellen. A mai nemzetiségi szempontokat azonban nagyon téves és a történelmi felfogással ellentétes dolog ez idők politikai küzdelmeire alkalmazni. A nemesség nem azért viseltetett ellenszenvvel Klein püspök iránt, mert benne a román nemzetiségi terekvések hősét látta, hanem a Bécsből ujabban megkezdett erőszakosan katholizáló rendszer exponensét, vagy nyiltabban szólva egyszerű eszközét, hisz maga az egész vallásos unio sem volt egyéb, mint ennek a rendszernek következménye.

A Habsburgház hatalmának Magyarországon való meggyökeresedésével párhuzamosan lettek erősebbekké a katholizáló törekvések is. A pragmatika sanctio kimondása után egyre rendszeresebbé és erősebbé lett a tendenczia a protestáns vallást nemcsak Magyarországon, de Erdélyben is végleg elnyomni. Hosszas és e könyv keretébe alig ha beilleszthető dolog lenne részletesen elbeszélni mindazt, a mi ez időben Erdélyben a protestantismus megtörésének érdekében történt. Csak egy körülményre kötelességünk felhívni a figyelmet és pedig azért, hogy a rendek és Klein Innocentius között levő viszony annál világosabb legyen előttünk. Ex uno disce omnes!

1729. febr. 5-ről keltezve egy királyi leirat érkezett a kormányszékhez a junius 30 án megnyilandó országgyülés tanács-

kozásainak tárgysorozatára vonatkozóan. E leirat kivánatosnak jelezte, hogy Erdély régi törvényei közül eltöröltessék egy nehány olyan törvény, „a mely a megváltozott viszonyokba nem illik bele.“ Ezenkivül Kornis kormányzónak s a gubernium katholikus tagjainak bizalmas utasításaik is voltak arra vonatkozóan, hogy micsoda régi törvények töröltessenek el s milyen szellemben szerkesztessenek az uj törvényjavaslatok?

Hogy ezeket a reformokat micsoda szellemben akarták Bécsben keresztülvinni, az kitünt az 1731-ki országgyülés folyamán, mikor Vallis főhadparancsnok kormányzó minőségében beterjesztette Ő felségéhez a maga javaslatát és ez a javaslat köztudomásu lett. E javaslatnak első pontja az volt, hogy az Approbatáknak törültessék el az az intézkedése, a mely a nem katholikusok vallásszabadságát biztositotta s ez tétessék függővé egyedül Ő felségének szabad tetszésétől E javaslat szerint a három nemzet és a négy vallás uniója, mint valami gonosz pestis feltétlenül eltörlendő. Hogy az egyházi javak szekularizácziójára vonatkozó régi törvények eltöröltessenek s azok a javak, melyeket a katholikus egyház a reformáczió előtt birt, akár vétel, akár adomány utján jutottak világi birtokosok kezeibe, a katholikus egyháznak visszaadassanak. Mindazok az iskolák és templomok, melyeket egykor katholikusok alapítottak, visszaadassanak. A házassagi pörök, bármely felekezetüek között keletkeztek is, egyedül csakis a kath. egyházi itélőszékek előtt folytathatók és tárgyalhatók. A kiskoru árvák nevelése s a vagyonuk felett való gondviselés Ő felségére bizassék. Külföldre senki se mehessen tanulmányok czéljából. Nyomdákat ő felsége engedelme nélkül nem szabad felállítani s a meglevőkben sem szabad a censor approbatiója nélkül könyvet nyomtatni s külföldről sem szabad a nem katholikusoknak idegen könyvet behozni.

Ez a Vallis-féle javaslat nyilván és tartalék nélkül kifejezte azt a szellemet, a mely ellen ugy a szászoknak, mint a protestáns magyar rendeknek védekezniök kellett. És valóban akadhat-e a világon olyan doktrinér-reformer, ki őket még csak hibáztatni is merészelhetné azért, hogy semmi kedvet sem éreztek magukban régi alkotmányukat és politikai intézményeiket a Vallis-féle javaslat által jelzett szellemben átalakítani? Klein

Innocentius követelményei nemcsak a régi erdélyi alkotmánynyal voltak ellentétesek, de bámulatosan is egyezők a Vallis-féle javaslat szellemével. A rendek nagyon jól tudták, hogy ha teljesítik az ő követeléseit, akkor az egyesült oláh klerus segítségével s a kreálandó oláh nemesi osztálylyal a bécsi köröknek gyerekjáték lesz a prtotestánsok vallásszabadságát, melynek egyetlen biztosítéka Erdély régi alkotmánya volt, — semmivé tenni. Klein Innocentius pedig a felséghez beadott kérelmeivel, az országgyűlések folyamán egyre megujuló panaszaival és követelőzésével egyebet sem csinált, mint szakadatlanul ostromolta ezt a vallásszabadságot biztosító régi erdélyi alkotmányt. Ez a körülmény volt tárgyi oka annak az ellenszenvnek, melylyel Erdély protestans rendei, magyarok, székelyek és szászok egyformán és egyenlő mértékben viseltettek egyénisége iránt.

Klein Innocentius azonban magának és egyházának nemcsak politikai, hanem anyagi javakat is igyekezett szerezni, s el kell ismerni, hogy ez utóbbi tekintetben sokkal több szerencséje volt. Nagy segítségére volt e tekintetben a román eredetü *Dobra* Péter fiskalis igazgató, a kinek közreműködésével ki tudta Ő felségénél eszközölni, hogy az 1718-ban adományozott szamosujvári és alsó-szombatfalvi uradalmakat, melyek évenkint 3000 forintot jövedelmeztek, elcserélhette az évenként 6000 forintot jövedelmező balázsfalvi uradalommal, mely II. Apafi Mihály Bécsbe vitelekor, mint Apafi jószág szállott a kincstárra.

Mikor Klein Innocentius szemét Balázsfalvára vetette, akkor nemcsak az lebegett előtte, hogy a réginél kétszerte több jövedelmet hozó uradalmat kap, hanem az is, hogy ezen a helyen sokkal könnyebb lesz neki egy erős püspöki székhelyet alapítani, mint a túlnyomóan protestansoktól lakott Fogarasban. A balázsfalvi uradalom középpontját képező kastély körül elég hely terült el arra, hogy egy unitus vallású oláhoktól lakott helységet s később várost lehessen alapítani. Volt ugyan ott egy kis falucska kálvinista magyar lakosokkal, de ez nem volt akadály a tekintetben, hogy ő ott egy püspöki és román lakosságu várost alapíthasson. Mihelyt birtokába vette az uradalmat, első gondja az volt, hogy benépesítse a tervezett várost. 1739-ben

már hetivásár jogot szerzett az uj községnek. 1743-ban pedig Mária Thereziától azt kérte, hogy a fiatal községet emelje mezővárosi rangra. E kivánata azonban nem teljesült.

A cserét megengedő adománylevélben a felség azonban kikötötte, hogy az évi 6000 forint jövedelemből a püspök 3000 forintot az alapitandó bazilita monostorra és a papnövelő intézetre forditson. Azonkivül a püspök a maga 3000 forintjából tartozik évenként a jezsuita theologusnak 300 forintot fizetni s a püspöki palotául szolgáló kastélyban pedig alkalmas lakást is adni neki.

Még ugyanazon évben elhatározta az egyesült római klerus Balásfalván tartott synodusában, hogy magát a bazilitakolostor és a papnevelő-intézet épületeinek költségeire 5 részletben fizetendő 25.000 forintig megadóztatja. De feltételül kötötte ki, hogy a bazilita barátok teljesen görög szertartás és szerzetesi fegyelem szerint éljenek s hogy e kolostorban másféle szerzetes ne lakhassék s azonkivül e bazilita barátok közül 3-an vagy 4-en, mint kisegitő tagok a káptalanhoz osztassanak be.

Klein Innocentius a következő 1739. évben is tartott zsinatot, mely sok tekintetben egyike a legnevezetesebb zsinatoknak, mert ezen látjuk először a gör. kath. román klerust állást foglalni a jezsuita theologus ellen, a mennyiben miheztartás végett a theologus elé egy 13 pontból álló szabályzatot terjesztett, annak megtartására akarván kötelezni a jezsuita theologust. E szabályzat a theologus kötelességévé teszi, hogy az egyesült klerus tagjait védelmezze a földesurak és a vármegye hatalmaskodásai ellen azért, hogy az unionális császári diploma szellemének megfelelően minden visszaélés és törvénysértés megszünjék. Kiköti továbbá azt is, hogy a jezsuita a bevádolt papokkal jóakaratulag bánjék és csak az illető esperest vagy vikarius meghallgatása után mondjon felettök itéletet. Hatáskörének csak azt tartsa, hogy őrködjék a felett, hogy az unio feltételét képező négy pontot miképen tartják meg, azonkivül a görög szertartású egyház minden kánonjogi tétele, a mennyiben e négy ponttal össze nem ütközik, sértetlenül maradjon és az egyházi törvénykezésnél zsinórmértékül szolgáljon. A papi állások betöltése

alkalmával és a papszentelésnél ne támaszszon felesleges nehézségeket, nehogy későn töltetvén be a papi hivatal, az egyes községek a vacantia ideje alatt visszatérjenek a schismára. *Tiltva van továbbá a theologusnak, hogy a papság erkölcsi állapotáról bárkihez is kedvezőtlen és titkos jelentéseket küldözgessen, vagy erre vonatkozóan a rendekkel levelezésbe bocsátkozzék.*

A román irók azt mondják, hogy ezt a conflictust az akkori theologus, a székely eredetü Jánosi provokálta, ki mint gőgös és büszke székely, halálosan gyülölte az egyesült oláh papságot. A szabályzat utoljára idézett kikötése azonban világossá teszi előttünk, hogy ezt a szabályzatot a zsinat azért hozta, mert tagjai meg voltak győződve, hogy az erdélyi rendek vádlevelüket a román papok ellen azon adatokra támaszkodva irták meg, a melyeket akár közvetve, akár közvetetlenül a theologus jelentéseiből merithettek.

Klein e zsinaton csendesen a háttérbe vonult, hogy ne látszassék úgy, mintha a zsinat az ő akaratából vagy biztatásából foglalt volna állást a theologus ellen. Jánosi azonban nem az az ember volt, kit az oláh papok, vagy maga a püspök is, megrémíthettek volna. A szabályzatot visszautasította és mindenben hű maradt eddigi álláspontjához, a minek az lett a következménye, hogy közte és a püspök között kitört az ellentét. A püspök egyelőre csak a személy és nem az intézmény ellen vette fel a küzdelmet, noha czélja volt a theologustól, mint alkalmatlan ellenőrtől megszabadulni. E küzdelemben tényleg ő is lett a győztes, a mennyiben 1741-ben Jánosit visszahivták és helyébe *Balogh* József jezsuita atyát küldötték.

A megelőző fejezetekben említettük Kapi jezsuita levelével kapcsolatban, hogy mikor Athanasiust bécsi látogatása után ő felsége kinevezte püspökké, az egyház sem magával Athanasiussal, sem pedig az elért eredményekkel nem volt valami nagyon megelégedve, de azzal vigasztalta magát, hogy a jövőre nézve az oláhokat lassanként majd csak megjavítja a püspök mellé adott jezsuita szokásaikban, a liturgiában és a szent dolgokban egyaránt és elhagyatja velök azokat a szokásokat és külsőségeket, melyek a józan észszel és az igazi keresztény vallással ellentétben állanak.

A jezsuita theologusok e tekintetben meg is feleltek a hozzájuk kötött várakozásnak, sőt mondhatni, hogy az a nem csekély buzgalom, melyet ez irányban kifejtettek, volt az oka, hogy a görög egyház szertastásbeli külsőségeihez ragaszkodó egyesült román papság ellentétbe kezdette magát helyezni a jezsuita theologussal. Valószinű, hogy Jánosi és Klein Innocentius egymással való meghasonlásának is ez volt egyik oka, a mi kitünik abból is, hogy Jánosi eltávozása után — mint Hurmuzaki mondja: „E, jóllehet inkább tisztán személyes, mintsem elvi siker után, Klein egyházán és egyházmegyéjén belől oly melegséggel és előszeretettel karolta fel a görög szertartás alkalmazását, a mely sem a jezsuita kollegiumnak, sem a bécsi udvarnak nem tetszett." [1]) Balogh József jezsuita theologus figyelmeztetéseire pedig épen nem hallgatott, hanem egyre jobban haladt az uniált egyház elgörögösítése felé. Ezirányu magatartása nemcsak Balogh jezsuitában keltett aggodalmat, hanem a generalis vicariusban, Áron Péterben is. Ezek aztán egyesülve a gör. kath. román klerus azon tagjaival, a kik a latinizáló irány felé hajlottak, Mária Teréziának feljelentették, vádképen hozván fel ellene, hogy ő az unitus templomokban is megengedi az orthodox könyvek használatát és az orthodox püspöktől felszentelt oláh papokat nemcsak alkalmazza, hanem a saját papjai rovására előnyökben is részesíti; hogy az unio-ellenes mozgalmakkal szemben kiméletet és erélytelen magatartását tanusít, s hogy végül — a mi Klein Innocentius működésének más lapjára tartozik — a nép és a klerus állítólagos megbizásából és nevében ő felségétől oly kiváltságokat követel, melyekről az állapotával megelégedett népnek még csak sejtelme sincs.

Hogy Klein püspök idáig minő sikerrel követelte ezeket a kiváltságokat, láttuk. A sikertelenség, sőt a többszörös felsülés sem volt elegendő azonban arra, hogy a további küzdelemről lemondjon, sőt mikor Mária Terézia trónra lépett, ösztönöztetve attól a buzgalomtól, melyet az ifju királyné a katholikus propaganda érdekében kifejtett, ujabb tevékenységre ösztönözte. Azt hitte, hogy a mi nem sikerült III. Károly alatt, az majd sike-

[1]) Fragmente zur Geschichte der Rumänen. II. B. 107. l.

rülni fog a vallásos és térítői buzgalmáról ismeretes ifju királynő pártfogásával.

Mindjárt trónralépte után Bécsbe utazott s folyamodást adott be a királynéhoz, a melyben a következőket kérte: a gör. kath. klérust az ország törvényhozása tegye mindenben egyenjoguvá a római katholikussal s igy mentse fel minden fajtáju teher viselésétől, a helység nagyságához mérten kihasított papi telekkel egyetemben. Adassék meg a klerusnak anyagi eltartása fejében a tizedszedési jog és a canonica portio. Legyen szabad minden egyesült egyházközségnek templomot építeni, még a vegyes lakosságu falukban is, melyekben a lakosság többsége belőlük áll. A theologus eltartására ne a püspök legyen kötelezve, hanem erre jelöltessék ki valamely más alap. A földesuraknak ne legyen joguk a papok fiait jobbágyi szolgálatra a tanulástól vagy a pappá szenteléstől visszatartani. Az 1723. 69. magyarországi törvényczikket, mely a gör. katholikusokra vonatkozik, terjeszszék ki Erdélyre is. Továbbá, a Leopold által 1701. márcz. 19-én kibocsátott unionalis diploma (az ugynevezett II. diploma) 3. pontja értelmében az egyesült románok teljesen egyenlők legyenek, a mi a hivatalviselést illeti, a négy recipiált vallás követőivel, azaz a fennebb idézett diploma 3. pontja teljes erejében érvényre emelkedjék. A mindenkori egyesült fogarasi püspöknek, mint kormányszéki tanácsosnak szava és helye legyen az ország kormánytanácsában. A román nemzetiségü nemeseknek, kiknek száma ekkor a püspök állitása szerint 700-ra rugott, joguk legyen mint románoknak — s nem mint magyar nemeseknek az ország legfőbb hivatalaira emelkedhetni és pedig a fogarasi, kővárvidéki főkapitányságokat, valamint a hunyadmegyei főispánságot csakis ilyen román nemes emberekkel töltsék be; továbbá a királyi táblánál 3 birói szék ilyen román nemzetiségű nemesek számára legyen fentartva és az országgyülésnek 3 világi s 3 egyházi román nemzetiségű tagja a püspök javaslata alapján neveztessék ki, mint regalista és hogy a theologus is tagja legyen az országgyülésnek. Ime, első alakjában az a mai román nemzetiség-politikai követelés, hogy az ország tulnyomó többségében románoktól lakott részeiben román administráczió legyen s hogy a hivatalokban a románok számuk

44*

arányának megfelelően alkalmaztassanak s hogy képviseletük a törvényhozásban is ez aránynak megfelelő legyen. Továbbá, Ő felsége minden, az egyesültek javára eddig kiadott rendeletet, diplomát ujolag megerősítve és összefoglalva, adjon ki s ezáltal minden olyan intézkedést, melyet a rendek az egyesültek kárára az országgyűlésen hoztak, semmisítsen meg. Tiltsa meg, hogy a földesurak az egyesült vallásu román jobbágyokat tulságosan terheljék és parancsolja meg, hogy a Királyföldön, hol csak szabadok vannak, és jobbágyok soha sem voltak, minden jobbágyokat illető teherviseléstől mentek legyenek. Továbbá Balásfalvát tegye kiváltságos helylyé és adja meg neki arra a jogot, hogy az országgyűlésre két követet küldhessen.

Mária Therézia a püspök kérelmét megvizsgálás és véleményadás végett egy bizottságnak adta ki, melynek elnöke Gyulafi gróf erdélyi udvari kanczellár volt. Klein püspököt pedig utasitotta, hogy az eredményt Bécsben várja be. Még a bizottság el sem végezte megbizatását, mikor Erdélyből a román klerus egynéhány tagja ujabb kérelmet adott be Mária Teréziához, mintegy megsürgetéséül Klein püspök kérelme elintézésének.

A kérelmezők mindenek előtt biztosítják ő felségét törhetetlen hűségükről és arról, hogy bármelyik perczben készek a trónért mindenöket feláldozni. (Épen úgy, mint a mostani Memorandumokban szokásos). — Bár ez igy van, azon óhajtásuk, hogy jogaik és kiváltságaik ujra megerősítve, érvényre juthassanak, egyre késik megvalósulni, mert ezt nem engedik meg az unio és nemzetük ellenségei. E miatt a nép, mely különben Erdélyben a legtöbb terhet viseli, jövőjét illetően a legkínosabb bizonytalanságban van, mert nem tudja, hogy most is Ő felségének, a királynénak kezeiből igazságot és kegyelmet fog-e kapni, vagy pedig arra lesz itélve, hogy saját utódainak elpusztulását véres könyekkel és zokogással megsirassa; fájdalomtól és bánattól megtörött szivét a hideg földbe eltemesse. Ez az utóbbi fog előtte állani, ha Klein püspök most is eredmény nélkül lesz kénytelen visszajönni az udvartól. Mindazonáltal él bennök a remény, hogy a mindenható isten, ki az igazságos és jámbor fejedelmeket nagygyá tette és győzelemre segítette, a

királynét is dicsőséges győzelemmel és jóléttel fogja megjutalmazni azért, hogy a vérig elnyomott és kegyetlenül megrövidített román nép iránt igazságos lesz. oly ügyben, a minőben az igazságot még a zsidóktól és pogányoktól sem lehetne megtagadni. A román nép ellenségei azt mondják, hogy ők igazán a katholicismussal maig sincsenek egyesülve. Ez nem igaz. — Ennek bebizonyítására készek, mihelyt kérelmeiket és panaszaikat igazságosan elintézték. az unióra ujabb esküt tenni. A ki pedig ez alól kivonná magát, annak ne legyen része a fejedelmi kegy nyujtotta jogokban, kiváltságokban. A Jézus szenvedéseinek nevében, fájdalomtól térdre hullva, égbe szálló sóhajtásokkal kérik a királynőt, hogy hallgassa meg kivánságaikat és panaszaikat, hogy ezentul rajtok és utódaikon ne az eretnekség. hanem az igazi római katholikus egyház uralkodjék." [1])

Még haza sem jött Klein Bécsből, már is egy ujabb kérvényt adott be 1743. nov. 25-ről Mária Theréziához, melyben élénk színekkel festette az erdélyi rendektől állítólag üldözött, egyesült félmilliónyi román nép állapotát, a mely szerinte rosszabb és méltatlanabb sorsra van kárhoztatva, mint a zsidóság. Mig a zsidóság közül nincs senki kényszerítve arra, hogy egy más felekezet papságának valamit fizessen, addig az egyesült románság igen is kötelezve van. A zsidók között támadt perekben saját biráik itélnek, míg az egyesült románoknak ez a jog nincs megadva. A zsidók nemcsak szabadon mehetnek oda, a hova tetszik, de saját vagyonukról végrendeletileg is intézkedhetnek, a románok nem. A zsidókat saját hasznukért védelmezik, de a románok nemzeti gyülöletből meg vannak fosztva minden védelemtől.

A ki magát nyilvánosan románnak vallja, azt kiméletlenül üldözik. Mig a zsidók számára kiállitott kiváltságlevelek, diplomák gyorsan a zsidók tudomására jutnak, addig az oláhoknak

---

[1]) Blutflieszendes kniefällges Bitten des mit der wahren römisch-katolischen Kirchen vereinigten sieberbürgisch-wallachischen Cleri und Nationis um allergnädigste Ansehung des invermeldten blutigen Bitten an die allergnädigste Königin ud Frau Frau, (Idézve Hurmuzaki Fragm. II. 112. l.)

adott kiváltság-leveleket és diplomákat részint az ország hatóságai, részint az udvari kanczellária tartják vissza. Igy abban a leopoldi diplomában, melyet a királynő ujra megerősítve kiadott, a kanczellaria elég merész volt csak a jelenlegi püspökről személyesen s nem egyszersmind utódairól is említést tenni, miáltal az általános jogot személyes kedvezménynyé változtatta át, a mely fogás nyilvánvalóvá teszi azt a czélzatot, hogy a jelenlegi egyesült püspök utódait a róm. katolikus püspök iurisdictiója alá helyezzék. A kereszténység, az igazság, az isteni félelem és a katholicismus parancsszavának ellenére a román nemzetet és papságát aegyiptomi szolgaságban vérig akarják kínozni. Ettől a zsarnoki jáœomtól végre ő felsége a királynő a román népet és a klerust szabadítsa meg s az udvari kanczelláriától elkövetett hiba jóvátételére küldjön ki egy bizottságot, vagy egy bizalomra méltó minisztert. Ellenkező esetben egész népével együtt az élő isten előtt fog tiltakozni.[1])

1744. január 28-ra Mária Therézia összehívta Szebenbe az országgyülést, a melyben a királynőnek egy 1742. julius 20-án kelt javaslata alapján egy 7 pontból álló törvényjavaslatot kellett tárgyalni. E 7 pont közül a két utolsó a recipiált vallások azon irányban való rendezésére vonatkozott, a melyet bécsi felfogás szerint a megváltozott viszonyok tettek parancsoló szükséggé. Arról volt szó ugyan is, hogy a rendek hatályon kivül helyezzenek minden olyan régi törvényt, a melyek a katholikus vallás és klerus megszorítására és korlátozására vonatkoztak. Miután az egyesült görög egyház — mint a királyi javaslat mondotta — csak egy része a római kath. egyháznak, azok a régibb törvények, melyek a kath. egyházzal való egyesülést korlátozzák vagy nehezítik, tovább nem tarthatók fel. Röviden, arról volt szó, hogy az egyesült görög egyházat is törvénybe iktassák. A rendek észrevették, hogy ha ez a törvénybeiktatás oly módon történik, mint azt a királyi leirat kivánja, nem lesz aztán nehéz ebből Klein Innocentiusnak kimagyarázni, hogy voltaképen

[1]) Humillima Supplicatio Joannis Klein, Episcopi Fogarasiensis, proprio, Cleri et Nationis Valachico-graeci ritus unitorum nomine. *Hurmuzaki*: Documente VI.: 567. l.

nemcsak a görög kath. egyház van törvénybe iktatva, hanem a román nép is Erdély negyedik törvényes nemzetéül. Ezért a királyi előterjesztést nem fogadták el eredeti szövegezésében s hogy az általuk javasolandó módhoz Ő felségének beleegyezését megnyerjék, arra vonatkozó nézetüket egy alázatos felterjesztésbe foglalták össze.

E felterjesztésben azt mondják, hogy nagy megfontolást igénylő és lehetetlen dolog a mánságot úgy, a mint azt a kir. előterjesztések kivánják, törvénybe iktatni, mert igaz ugyan, hogy az oláh nép már régóta az országban lakik, de sem testi, sem lelki tulajdonságainál, de még egyéb fontos okoknál fogva sem méltó arra, hogy az ország törvényes nemzetei közé iktassák. Hirtelen és változékony természetüknél fogva czéltalanul barangolják be nemcsak az országot, hanem Moldovát és Oláhországot is. Ott aztán elesküszik, megtagadják az uniót, a melyet különben is csak névleg vallanak, mert lelkükkel voltaképen Keleten csüngenek és a konstantinápolyi pátriárkát ismerik el igazi fejöknek és nem is annyira a vallás érdekli őket, mint azok a babonás előitéletek, melyek őket mindig a külföld felé késztetik hajolni. Ez volt az oka, a miért a régi fejedelmek annak idején csak megtürték, de kiváltságokkal és jogokkal nem ruházták fel.

Erdélybe is csak úgy jöttek be Moldovából és Oláhországból, és hogy a háborus idők pusztitásai következtében üressé lett jószágokra a földesurak letelepitették, de oly feltétellel, hogy mint örökös jobbágyok a földesurak hatóságai alatt állanak és lakóhelyeiken is csak addig maradnak, mig uraik ottan megtürik.

Ennek következtében kérik a rendek Ő felségét, hogy az oláhok törvénybe iktatása csak oly mértékben történjék, hogy az által a három törvényes nemzet egyikének se szenvedjen korlátozást semmiféle joga se; de ne is számítsák az oláh népet egyik nemzethez se, mert ha e két dolog valamelyike megtörténnék, a rendek azon előjogai és kiváltságai, melyeket a trón és a haza érdekében tett szolgálataikkal érdemeltek ki, ledöntetnének. — Azonkivül a román nemzetiségü nemesek is, kik most a törvé-

nyes nemzetekhez számittatnak, sokat veszitenének az által, hogy a román néphez csatoltatnának. [1])

Klein püspök a rendek eljárása ellen valóságos protestácziót jelentett be, [2]) a mi által még az 1738-kinál is viharosabb jeleneteket idézett elő az országgyülésen. A román irók azt állítják: kevés tartotta, hogy formaszerüen ki nem dobták. A rendek haragjának az az eredménye lett, hogy Klein püspök a tiltakozást visszavonta. A balázsfalvi papok azonban az unitus klerus nevében kijelentették, hogy miután a püspök tiltakozását csak az erőszak kényszere következtében vonta vissza, ők egész terjedelmében magokévá teszik és fentartják.

Ekkor Klein Innocentiusnak a katholikus klerusban és a kath. rendek egynémely tagjában szövetségese akadt. Abban állapodtak meg, hogy együttesen fognak felterjesztést tenni a királynéhoz a többségében protestáns rendek ellen.[3]) Ez együttes felterjesztés azon része, mely az oláhokra vonatkozik, a következőkben foglalható össze:

Eltekintve attól a kérdéstől, hogy a román vagy a magyar nemzet-e a régibb Erdélyben s igy melyiket illeti a kettő között több jog? — annyi bizonyos, hogy mind a három törvényes nemzet a maga kiváltságait annak idején csak mint katholikus kapta és hogy közülök azok, a kik akatholikusok lettek, ezeket a kiváltságokat ekkor is sértetlenül megtartották. Másképen van ez az oláhokkal. Ezek, mint schismatikusok minden jogközösségből ki voltak zárva, — de most, mikor többségükben katholikussá lettek, igényt is szereztek egyuttal az e jogokban való részesülésre, sőt méltóbbak is erre, mint az unitáriusok vagy a lutheranusok és kálvinisták, mert ezek soha sem folyamodtak külföldi fejedelmekhez, legkevésbé a konstántinápolyi pátriár-

---

[1]) Supplicatio statuum Transsylvaniae ad Imperatricem contra valachos. (Hurumzaki: Documente. Vol. VI. és Fragmente II. 119. l.

[2]) Protestatio Episcopi Fogarasiensis Joannis Klein contra Diaetales articulos. Cibinii 4, juni 1744.

[3]) Allerunterthänigst. wehemüthigstes Bitten deren in Siebenbürgen gesammtlichen latini und graeci Ritus unitorum Römisch-Catolischen an die allergnädinste Königin und Frau Frau. Juli 1744. durch Agenten Hardt. (L. Hurmuzaki: Fragmente II. 132. l.)

kához, mig amazok akárhányszor kérték saját érdekükben Anglia, Hollandia intervenczióját. Különben is a román nép mindig hű és engedelmes volt az uralkodóházhoz s ezért is megérdemli az igazságosabb elbánást annál, mint a minőben az országos rendek részesítik, a kik már egy év óta tartják vissza a királynétól megerősített unionális diplomát. Mikor az országgyülés határozatainak szentesítésére kerül a dolog, a királyné Ő felsége kegyeskedjék a mindkét szertartású kath. egyház jogait és helyzetét megvédelmezni s ez okból az erdélyi katholikusok és egyesültek azzal a kéréssel fordulnak Ő felségéhez, hogy kegyeskedjék a szóban forgó VI. és VII. czikkelyt a kir. előterjesztésekben előforduló szövegezésében elfogadni és a rendektől megváltoztatott szöveget elvetni és a VII. czikkely ezen szavait: „praesentibus suis hiearchiis et Jurisdictionibus ecclesiasticis“ elhagyatni.

A hosszas huzavona, protestálás, felterjesztés és vitatkozás eredménye az lett, hogy a VI. és VII. czikkelyt mégis a rendek szövegezése szerint szentesítette ő felsége. Azaz kimondották, hogy az egyesült egyház, mint a katholikus egyházhoz tartozó recipiáltatik; az egyesült oláhok közül a papok és a kik nemességet nyertek vagy nemes atyától származtak, bár megtartották nyelvöket, szokásaikat, azon törvényes nemzet tagjaiul tekintetnek, a melynek területén fekvő jószágot birnak, de az oláh nép, nehogy az ország rendszere felbontassék, negyedik nemzetnek nem tekintetik. [1])

„A vallásbeli unio által az oláhság külön nemzet formálásához Erdélyben just nem nyert, hanem azoknak papjai azon nemzethez tartoznak, melyben birtokot és concivilitást szerzettek; nem terjed pedig az unionál fogva a papoknak adatott szabadság azoknak fiaira, kik, ha paraszt conditióju volt születésére

---

[1]) Valachos nobiltari praerogativa gaudentes ei nationi e tribus receptis systema hujus principatus constituentibus, ubi per adoptionem bonorum sedem fixerint, absque quartae nationalitatis erectione adnumerari. At vero ne systema hujus principatus evertatur, jura trium illarum nationum ad plebeos Valachos extendi, aut hos itemque alios advenas numerum inter nationes facere non posse.

nézve az atyjok, ők is azok maradnak, valamint akármely más idegenek.[1])

A VII. czikkben pedig beiktatták III. Károly azon adománylevelét is, melylyel a balázsfalvi uradalmat cserében átengedi a fogarasi egyesült püspökségnek és a királynő azt az elhatározását is, a melylyel I. Leopold unionalis diplomáját megerősíti. Igy tehát az egyesült klerus kézbe kapta azt a diplomát is, a melynek meghamisításával és szándékos visszatartásával vádolta a kanczelláriát és a rendeket.

Mikor Mária Terézia leküldötte 1743. szeptember 9-én Leopold ujonnan megerősített és kiadott diplomáját, akkor egy terjedelmesebb rendeletet is bocsátott ki az egyesült román klerus ügyeinek rendezésére. E szabályzat főbb pontjai a következők:

1. Az egyesült papoknak a szerint, a mint valamely helységben több vagy kevesebb mezei gazdaságuk van, a kormányszék és az országos rendek határozzanak több vagy kevesebb kepét.

2. A meghatározott papi szolgálati dijon (stóla) felül minden zsarolás tiltva van. A visszaélések eltöröltettek és megparancsoltatott, hogy minden községben a templom és a papi lak számára elegendő helyet hasítsanak ki.

3. Az egyesült papok egyházi jogai teljesen egyenlők a római kath. papságéval s ennélfogva az egyesült oláh papok is mentesek az út-, hidvám és más köztartozásoktól, nemkülönben a hivataluk után járó birtokaikra nézve a tizedtől is, de más fajtáju birtokaik után, valamint a más vallásu papok, ugy ők is kötelesek a földesuri és köztartozásokat megfizetni.

4. A papok száma, hogy a népnek terhére ne legyenek, a nagyközségekben egy papra és két segédlelkészre, a kisebbekben pedig egy papra korlátoztatott.

5. Az egyesülteknek ott, a hol többségben vannak, megengedtetik, hogy a fennebbiek figyelembe vételével magoknak a kijelelt helyekre templomot építsenek s ebben őket földesuraik ne gátolják.

6. A theologus továbbra is meghagyatik és ellátása a püspöki jövedelmek terhére esik, mint idáig.

[1]) *Gál László*: Az erdélyi Diaeták és országos végzések, stb. III. köt. 87. l.

7. Az egyesült oláh papok gyermekeit, ha a tanárok és mesterek alkalmasaknak itélik, a tanulásban és magok kiképzésében a földesurak ne gátolják.

8. Az egyesült hitü alkalmas egyénekre a hivatalok betöltésében ugyanaz a tekintet legyen, mint a többi bevett vallás hiveire. [1])

Mikor Bécsből ezt a rendeletet leküldötték, egyuttal a kormányszéknek azt is meghagyták, adja tudtára a püspöknek, hogy miután ismételt felsőbb rendeletek vannak arra vonatkozóan, hogy a tisztviselők hivatali székhelyöket felsőbb engedelem nélkül el ne hagyják, ezentúl ő is e rendeletekhez alkalmazkodjék s ha valami kérelme van, azt irásban terjeszsze fel, vagy ha Bécsbe akar menni, fölmenetele okának megjelölésével folyamodjék erre vonatkozó engedelemért. E rendeletből megértette Klein, hogy Bécsben ráuntak örökös kérelmezéseire s hogy egyszerüen kegyvesztetté lett. Az 1744-ki országgyülésen történt dolgok és az itt szenvedett kudarcz, valamint a jezsuita theologusnak, Balogh Józsefnek feljelentései, állását végleg megingatták. Ekkor, hogy magát a felsőbb kegyelemben ujra megerősítse, önigazolásának könnyebb megejtésére, vikariusának, Áron Péternek társaságában Bécsbe utazott. Jelentkezett királyi kihallgatásra, de Mária Terézia nem fogadta el, hanem azt parancsolta, hogy előbb igazolja az ellene emelt vádakkal szemben ártatlanságát, még pedig az erdélyi udvari kanczellária mint illetékes hatósága előtt.

A román történetirók Klein Sámuel nyomán [2]) azt mondják, hogy a püspök ellenfelei egy vele bizalmas viszonyban levő pap utján azzal ijesztették el Bécsből, hogy azt izenték: siessen Bécsből Rómába, mert a királyné el akarja fogatni és Gráczba be akarja csukatni. Erre aztán Klein megijedve, vikáriusát, Áron Pétert Bécsben hátrahagyta s azon ürügy alatt, hogy Mária-Czellbe zarándokol, egyenesen Rómába ment. Ellenfelei e cselt azért eszelték ki, hogy Bécsből eltávolítsák, mert azt hitték, hogy igy könnyebben elbánhatnak vele. A mi aztán nekik sikerült is.

---

[1]) *Gróf Teleki Domokos*: A két kaluger. Budapesti Szemle; 1863. — XVII. köt. 56–57. l.

[2]) *Cipariu:* Acte si fragmente. 99. l.

Hogy Klein Rómába való utazásának e története megfelel-e a valóságnak, vagy pedig egyike azoknak a tendencziózus mende-mondáknak, melyekkel a román történetiróknál annyiszor találkozunk, felesleges volna kutatni. Annyi tény, hogy Klein maga is elvesztettnek tartva a csatát, visszavonult a csatatérről. Egyénisége röviddel azután eltünik az idők homályában, de megmaradnak az általa felállított követelmények, mint alapja a román nemzetiségi politikának.

A fennebbiekben genetice előadtuk a követelményeknek egész rendszerét s olvasóink észrevehették, hogy az egész a körül az egy pont körül forog, hogy a román nép legyen Erdély negyedik törvényes nemzetévé. Ez a sarkpontja a Klein Innocentius-féle román követelményeknek, a maga korában teljesen egyenértékü volt motivumaira és konzekvencziáira nézve is a nagyszebeni programm első pontjával, mely Erdély autonomiáját követeli a nemzetiségi egyenjogúság alapján. Klein Innocentius jól tudta, hogy ha a román nép Erdély negyedik törvényes nemzetévé lesz, akkor a körülbelől Erdély lakosságának már több mint felét alkotó románság supremecziája a katholikus vallás révén biztosított bécsi protekczióval csak az idő és a szerencsés körülmények kérdése lehet csupán. Erdély autonomiája is csak azért áll a nagy-szebeni programm pontjai között első helyen, mert jól tudják a román politikai vezetők, hogy Erdély autonomiája a nemzetiségi egyenjoguság elvének olyan módu kezelése alapján, mint azt tényleg a románság gyakorolná, az erdélyi magyarság bukásával és a szászság gyors kipusztulásával járna és Erdély félszázad év alatt Magyarországra nézve örökre visszahódíthatatlan román tartománynyá lenne.

Ha e könyv olvasója figyelemmel kisérte a fennebbiekben azt a módot s az okoskodás azt a menetét is, melylyel Klein Innocentius a maga népe számára az erdélyi negyedik törvényes nemzet jogát követeli, észre vehette, hogy nemcsak czélja, de motivumai is azonosak a mai nemzetiségi politikusok követeléseinek motivumaival. Erdély egyrészt az ősiség, másrészt pedig a többség jogán az övék. Állapotuk a zsarnoki elnyomottság állapota. Egy erőszakos kisebbség tartja őket leigázva az isteni és emberi igazság törvényei ellenére, holott ők hordozzák az

országban a legsúlyosabb terheket. Sulyos szolgaságukban egyedül csak a császári ház kegyelmében vetik minden reménységüket, mert ők hívek voltak mindig az uralkodóházhoz. Soha sem fordultak idegen államok fejeihez, mig a magyarok Angliát, Hollandiát, Poroszországot a Habsburgok ellen végig koldulták. — A magyarok miatt nem élhetnek saját házájukban emberi életet, mert hiszen nemcsak nem alkalmazzák őket az ország hivatalaiban, hanem még azt is üldözik, a ki magát nyilvánosan románnak vallja. Ha ő felsége őket meg nem hallgatja, hát ők az élő isten előtt fognak ünnepélyesen tiltakozni. A különbség csak annyi, hogy ma az élő isten helyett a mívelt Európára szoktak hivatkozni.

Klein Innocentius, az unio e szülötte és teremtménye volt tehát a mai román nemzetiségi politika megalapítója. Az unio ébresztette fel a románságban a római származással egyetemben a nemzetiségi öntudatot és az öntudatra ébredt románságban pedig e nagyravágyó, tevékeny és nyugtalan szellemű főpap a politikai aspirácziókat. „Bizonyos relatióból irom — irja Rettegi György 1761-ben — hogy Hunyad vármegyében a főispánnak, Balogh László urnak expresse igy irtak az oláhok: „Nem győzünk eleget csodálkozni rajta, mi az oka, hogy bennünket ti magyarokul ennyire opprimáltatok s az jobbágyságnak jármát is nyakunkba vettétek, holott mi sokkal többen vagyunk s voltunk a magyaroknál s mi nagyobb, régebben is vagyunk ez országban nálatoknál, mert még a régi dákusoknak vagyunk reliquiái.“

„De ez hazugság, mert római kolonia az oláh natio — más volt a dákus, — mert nem volt ilyen istentelen gonosz nemzettség, mint ez az oláhság. Ettől bizony megvallom, hogy félek, mert ha valaki jobban is eszekre adja ezen dolgot, minket bizony szaporán elpusztíthatnak, mert Erdélyben könnyen vagyon tiz annyi oláhság, mint magyar. *Mind az unionak gyümöcse fog lenni ez is*, mert azzal, hogy katholikussá legyenek, megengedtetett nekik, hogy scholát erigáljanak; állitottak is volt Balázsfalván oly gymnasiumot, melynek ötszáz tanulója megvolt; a kik oláh, magyar, deák, német nyelvet derekasan tanulhattak; mely ha durált volna, reformatus ur, ki ért volna promotiót; de

isten ezt most ez által a zürzavar által pro nunc elszélesztette." [1])

Az unio vezette a románságot a klerus közvetitésével a művelődés utjára. A művelődés pedig meggyujtja az emberek belsejében azt a prometheusi szikrát, mely a tömegből népet, a népből pedig nemzetet teremt. A kik az uniót a románok között megindították, nem a románság iránt érzett valami különös rokonszenvből vagy szeretetből indították meg, hanem azért, hogy vele mint eszközzel, saját hatalmi érdekükben a magyarság és a kálvinista vallás supremácziáját megtörjék. Hogy az unio mint eszköz meg is tette a kivánt szolgálatot, abban nagy része volt Klein Innocentiusnak, mert ő semmit sem mulasztott el arra vonatkozóan, hogy öntudatra ébredő nemzetét vágyaival és törekvéseivel egyetemben csatarendbe állítsa a magyar nemzet és a magyar állam történelmi alapon fejlett szerkezete ellen.

---

[1]) *Rettegi Gy.* Emlékiratai »Hazánk« 1886. 382 l. Közli Torma Károly.

V.

Visarion és Sofronius kalugerek.

Joanovics Sakabent karlóczai pátriárka Visariont a Bánságba küldi. Visarion Erdélybe indul. Első fellépése és szereplése Dobrán. Dobráról Dévára megy. Miért utazott ezen a vidéken? Működése aggodalmat kelt a hatóságokban. Szász-Sebesen elfogják és Szebenbe viszik. Szebeni fogsága. Találkozása Klein Innocentiussal. Miért bánnak kimélettel vele? Joanovics Sakabent aradi szerb vladika biharmegyei utazása. Minő hatása volt Visarion fellépésének? Klein Innocentius zsinatot tart. Klein eltávozása. Áron Péter vikáriussága. A bécsi kormány rendeletei. Mivel akarnak e rendeletek a bajokon segiteni? A hatóságok szigora a schizmatikusok ellen. A fogarasi theologiai vitatkozás. Az egyesülési pártfogók. Klein Innocentius kiátkozza Balogh jezsuitát és Áron Pétert megfosztja a vikáriusságtól. Balomirit teszi vikáriussá. Olsavszky helyreállítja a statusquot. Balomiri Havaselföldére szökik. Oroszországba utazik és Erzsébet császárnénál panaszt tesz az orthodoxok érdekében. Erzsébet császárné interveniál az orthodox oláhok érdekében. A bécsi kormány válasza. Az orosz intervenczio eredménye. A karlóczai pátriárka beleavatkozik az orthodox románok dolgaiba. Az aradi szerb püspök és az Áron Péter pöre. A Vallis-féle deputáczió és eredményei. A szecsorai görögkeleti monostor lerombolása. Mozgalom az unio ellen. Popa Juon de Tunsu. Áron Péter körutja s az általa provokált skandalumok. A közös templomok ügye. Mária Therézia állitólagos rendelete s a klimbokai zsinat. Zsivanovics Synézius és a karlóczai pátriárka beleavatkoznak. Zsivánovics Synézius viselt dolgai Aradban és Biharban. Forrongás Biharmegyében. A De-Ville-féle bizottság és De-Ville jelentése. E jelentés fontossága. Az erdélyi zavarok összefüggése a mozgalmakkal, melyeket a gör. kel. szerb hierarchia támasztott. E mozgalom összeköttetése az orosz üzelmekkel. A bécsi kormány épen az orosz szövetségre való tekintetből határozza el, hogy a gör. kel. románság kivánatait teljesiteni fogja. Kaunitz miniszter erre vonatkozó javaslata, mely az erre vonatkozó későbbi politikának alapját képezi. Mária Therézia 1760-ik év márczius hó 22-ről püspököt igér a görög keleti románoknak. E rendelet későn jön. A helyzet ura Sofronius kaluger lesz. Ki volt ez a Sofronius kaluger? A hunyadmegyei oláhok zavargása. A hunyadmegyei oláhok kérvénye. Az uzdi szentpéteri vásár és következményei. Templomfoglalások katonai assistencziával. Az abrudbányai expeditio és Juon pópa elfogatása. Az abrudbányai és zalatnai zavarok. Sofronius levele a főhadparancsnokhoz. A gyulafehérvári zsinat. Bucow-ot és Novákovics budai gör. kel. püspököt

Erdélybe küldik. Bucow korrendelete. Sofronius Szebenbe vitele. Bucow szabadon bocsátja Sofroniust, ki ezután csendesebben viselkedik. Az oláhok összeirása és a templomok elkülönitése. Erre vonatkozó nehézségek. A gyulafehérvári kettős zsinat. Az orthodox monostorok lerombolása. Katonai expediczio az abrudbányai havasok közé. Az expediczió eredménye. Sofronius ujra sorompóba lép. Ujabb zavarok és zsinatok. Novákovicsot Brassóban beiktatják gör. kel. román püspöki adminisztrátorrá. Sofronius eltünése. Bucow rendelkezései az egyházi vagyon megosztását illetően. Aron Péter gör. katk. püspöksége. Aron Péter jellemzése. A kuti uradalom megszerzése. Aron Péter, mint a román iskolázás és mivelődés megalapitója. E téren való érdemei. Aron Péter Balázsfalván nyomdát alapit. Párhuzam Aron Péter és Klein Innocentius között. A balázsfalvi bazilita monostor. Rednik Athanasius püspökké lesz. Küzdelmei Maioru Gergelylyel és társaival. Szigorusága ellenfeleivel szemben. Maioru kiszabadulása. Rednik halála után Maioru püspök lesz. Összeütközése a bazilitákkal. E pörben vesztes lesz és lemond a püspökségről. Bob Jánost püspökké választják. A nagyváradi gör. kath. püspökség önállósitása. Micsoda alkudozások előzik meg Novákovics püspöki kineveztetésének kihirdetését? Novákovics ellen beiktatása után a karlóczai pátriárka panaszt tesz a királynénál. Bajthai gyulafehérvári róm. kath. püspök erre vonatkozó véleménye. Novákovics hűségét minden áron bebizonyitani igyekszik. Bécsben igen sokat várnak tőle. Nem tud sem ennek, sem pedig hivei várakozásának megfelelni. Elkedvetlenedésében le akar mondani. Halála. Utóda Chirilovics lesz. Alatta a viszonyok lecsendesülnek. A gör. kel. román püspökség önállósitása 1783-ban,

A mig Klein Innocentius egyháza és népe számára az országgyűlésen uj jogokért és kiváltságokért küzdött a rendek ellen, addig a gör. kath. egyház fölé nem remélt oldalról borult nagy és fenyegető veszedelem. „A szent hegyekről egy jámbor életű kaluger jött az országba, hogy az unióra csábitott román népet visszavezesse az orthodox egyház kebelébe.“ A karloviczi gör. kel. szerb érsek, Arsenie *Joanovics Sakabent* küldötte salvus conductussal a Bánság szerb és oláhajku orthodox népe közé, hogy azt hitében megerősitse. A Bánságból Erdély felé indult és Dobrára körülbelül április végén érkezett. A kápolnási biró levélben tudósitotta a dobraiakat *Visarion* (Besarion) kaluger érkezéséről és felszólitotta Pop György görög egyesült esperest, hogy huzassa meg a harangokat, mikor a szent életű férfiu beteszi lábát a községbe. A nép pedig kezében égő fáklyákkal menjen elébe s ugy vezessék ünnepi menettel kijelölt szállására.

A levél után nem sokára két lovas ember érkezett a faluba, a kik, mint küldöttek, a magok részéről is felszólították az espe-

rest, hogy teljesítse mindazt, a mit neki Visarion hívei levélben előre megírtak. A lovas embereket még az nap követte maga a szentéletű kaluger is, — de nem egyedül, hanem számos gyalog és lovas ember kiséretében. A nép ekként hírt vevén a szent ember érkezéséről, tömegesen elébe sietett. Némelyek kezét, mások lábát vagy ruhája szegélyét csókolták. — Miután Pop György esperes a nép kivánatára sem ment elébe, hogy üdvözölje, Visarion a nép előtt megátkozta a hódolni nem akaró papot. Azután beszédet tartott a néphez, még pedig, mivel nem tudott oláhul, csak tolmács segítségével. A jól-rosszul tolmácsolt beszéd rendkivül nagy hatást tett a népre. Nem csoda, mert hisz oly dolgok körül forgott, melyek mélyen be voltak vésve a nép szivébe. Minden sulyos és kemény szava egy-egy ürességet töltött be azoknak az egyszerű embereknek lelkében, a kik a sokat emlegetett négy pontról oly keveset tudtak, mint azokról az ujabb jogokról, melyeket nevökben a szebeni országgyűlésen Klein Innocentius követelt a rendektől és csak azt érezték, hogy az a hit, melyet nekik Pop György esperes és társai tanitanak, nem atyáik régi hite, melyhez odaforrott egész érzelmi és gondolatviláguk.

„Jaj a ti fejeteknek — hangzottak a szent ember ajkairól a sulyos szavak — a kik eladtátok lelketeket. Az utolsó szentség, melyet halottaitok végső óráikban felvettek az egyesült pap kezéből, nem a megváltást, hanem a kárhozatot hozta rájok. A szerindár, a parasztáz, a mit fizettetek, a pomána, a mit adtatok, mind hiábavaló dolgok voltak. A keresztség, melyben gyermekeiteket részesittettétek, nem az igazi keresztség. A kárhozat és a bűn tisztátalan fiai vagytok, ha meg nem tértek."

Másnap épen vasárnap volt s a dobraiak kérték Visariont, hogy menjen a templomba és tartson liturgiát. A szent életű férfiu azonban azt a választ adta: nem teheti, mert az éjjel megjelent neki a Boldogságos Szűz anya és megtiltotta, hogy ezen a napon a templomban liturgiát tartson. És a nép belenyugodott e kijelentésbe, mert hiszen el volt a hir terjedve, hogy a szent kalugernek a Boldogságos Szűz minden nap megjelenik és tudtára adja szentséges fiának, Jézus Krisztusnak akaratát. Még ugyanaz nap elindult Dobráról Dévára nagy számu lovas és

gyalog embertől kisérve. A közbeeső falukból csoportosan jöttek elejébe az emberek, kezökben zöld ágat tartva és szent énekeket énekelve. Dévára azért sietett, mert akkor ez időben itt nagy számu bolgárság élt, a mely szívósan ragaszkodva az orthodox hithez, igen alkalmas környezetül kinálkozott neki. A dévai várőrség parancsnoka egy káplárt küldött elébe azzal az utasítással, hogy kérje el utlevelét. „Nem látod — felelé Visarion — homlokomra van irva a legigazibb utlevél: Jézus Krisztus neve." Az ilyen s az ilyenekhez hasonló feleletek nem is tévesztették el hatásukat a népre.

„A Bánságon át — irja gróf Teleki Domokos [1] — egy görög zarándok érkezett az országba, ki tekintélyes külseje, egyszerű, mértékletes életmódja, okos magaviselete, az övéit jóval túlhaladó mívelt tapasztaltsága, nemkülönben mint a görög egyházhoz szigorúan ragaszkodó ihlettsége által egészen arra látszék hivatva, hogy a meggyőződésében inkább megzavart, mint felvilágosított oláhságot, előbbi hitéhez vezesse vissza. A jövevény a nélkül, hogy más vallások ellen indulatos szónoklatokra fakadt volna, élénken fejtegeté a helyzetet, melybe az oláh nép a latin egyházhoz átállása következtében jutott. Társalgásában okos óvatosságot követett, ajándékokat senkitől sem fogadott el, de ő osztott mérsékelt alamizsnát a szegényeknek. Csak kenyérrel, mézzel, veteménynyel és theával élt; a hús és szeszes italok élvezésétől merőben eltartóztatván magát."

Dévóról Szászvárosra ment. Ezen a vidéken ez időben még aránylag sok szerb és bolgár telepes élt, kik valóságos megváltójukat látták Visarionban. Ezek csodálatos dolgokat beszéltek róla és szavait, melyekkel az uniót elitélte, szájról-szájra adták, ugy hogy a nép nemcsak nyiltan hirdette utána, hogy a papok az unioval rászedték, hanem az egyesült templomokba való menetelt is megtagadta, sőt sok helyen a papot is elkergette. A növekvő forrongás híre elhatott Szebenbe is, hol úgy a polgári, mint a katonai kormányzat a közrend nagyobb mértékű megzavarásától tartva, elhatározta elfogatását. Mikor Szászvárosról Szerdahelyre ment, a kiküldött katonaság elfogta és

[1] A két kaluger. Budapesti Szemle. XVII. évfolyam. 58. l. 1863.

Szebenbe vitte. Itt előmutatván a karlóczai pátriárkától kiállított utlevelét s különben sem tudván közvetetlen ellene semmit felhozni, mert hiszen beszédében mindig hangoztatta az erőszaktól való tartózkodással együtt a törvények és a hatóságok iránt való engedelmességet is, őrizet alá helyezték ugyan, de enyhe és tisztességes bánásmódban is részesítették.

Az ételből, melyet börtönébe küldtek, csak keveset evett; a többit a szegények közt osztotta ki. Mikor kihallgatás során azt kérdezték tőle, hogy ki küldte? azt felelte, hogy az Isten, mert mikor meghallotta, hogy az oláhok az uniora térve, az orthodox egyháztól elpártoltak, az isteni sugallatnak engedve, elhatározta, hogy Erdélybe jön s itt, ha meggyőződik arról, hogy ez a hir csakugyan igaz volt, hát mindent el fog követni, hogy az eltévedt bárányokat visszaterelje Krisztus nyájához. Maga Klein püspök is felkereste börtönében a nevezetes férfiut és bizakodva tudományában, vitatkozásba bocsátkozott vele, hogy meggyőzze terve helytelen voltáról. Visarion azonban a bibliából és a szent atyák irataiból vett idézetekkel verte vissza a püspök támadásait. Mikor Klein Innocentius azt kérdezte tőle, hogy mit tart a római pápáról? — azt felelte: csak oly püspöknek tartja, mint magát Kleint, — csakhogy ez utóbbit sulyosan hibáztatja azért, hogy a szegény nép lelki nyugalmát az unio erőszakolásával annyira felzavarta, mind csak azért, hogy magának püspöki méltóságot szerezzen.

Ne feledjük, hogy Visarion szerepléséig a Péro-féle lázadástól, melynek egyik főoka szintén a katholikus propaganda szenvedélyes és erőszakos működése volt, még egy évtized sem telt el, s hogy Visarion küldője épen az a Joannovics Sakabent pátriárka volt, kinek e lázadás előidézésében is volt némi közvetett szerepe. A bécsi kormány tapasztalásból tudta, hogy minő könnyü dolog egy kissé túlságos erélyességgel az elégedetlen gör. keleti szerb és oláh népségét lázadásba kergetni s azért volt oly kiméletes és elnéző az unio ellen izgató kalugerrel szemben. Azt is tudták, hogy Visarion küldője, maga Joanovics Sakabent már multjánál fogva is nagy hatást tud gyakorolni az oláhságra.

Közbevetőleg szólva, Joanovics, mielőtt karlóczai pátriárka lett volna, aradi g. kel. szerb püspök volt. Mint ilyen 1726-ban az udvartól engedelmet eszközölt arra, hogy Bihar vármegyében katonai fedezet alatt az oláhokat és a ráczokat meglátogathassa. 1728-ban indult első körutjára. Gróf Csáki Imre váradi püspök a zeréndi hidnál lesetett rá, hogy lovait leszúrassa. De emberei nem ismerték fel Joanovicsot, mikor elhajtatott mellettök. — Cséffa alatt épen kendert vetett a pópa. Joanovics megszólította és megnevezte magát, hogy ő az aradi püspök. A pópa azt felelte: neki nem püspöke már, mert ő áttért az unióra. A püspök azonban maga mellé ültette a kocsiba és biztatta, hogy ne essék kétségbe; de a pópa csak egyre sóhajtozott, hogy nincs reménye. „Dehogy nincs“ — felelé a püspök és elkezdette énekelni a 86. zsoltár e szavait: „Cine e Dumnezeu mai mare, că Dumnezeul nostru, carı facĭ minunĭ!“ — „Veled megyek, akárhová mégy“ — felelé a pópa s rögtön visszatért az orthodox hitre.

Váradon egy kincstári épületbe szállt s báró Salzer parancsnok katonasággal őriztette, hogy a püspök-főispán hajdui és fegyveres jobbágyai ki ne kergessék Váradról. Joanovics, bízva a katonai pártfogásban, Váradon úgy tüntetett az unio ellen, hogy a keresztjáró napokon körmenetet tartó katholikusokkal épen szembe vonult pluviáléban, koronával a fején és kezében a pásztorbottal, s papjai épen akkor énekeltek legjobban, mikor a katholikusok körmenete mellettök elhaladt.

Magok a bihari románok Belényes vidékén eleinte nagy ellenszenvvel fogadták Joanovicsot. Eltorlaszolták előtte a hegyszorosokban az utakat, sőt lovait is leszúrták. Ő azonban ezek ellenére is tovább folytatta körutját és izgatásait, még pedig oly sikerrel, hogy csakhamar magában Bihar vármegyében 178 pap szakadt el az uniótól. Gróf Csáky Imre püspök az 1732 márczius 22-ki közgyülésen ünnepélyesen tiltakozott is az aradi rácz püspök egyházi látogatásai ellen, de késõn, mert épen ekkor választották meg karlóczai pátriárkának. [1])

[1]) *Márki Sándor*: Arad vármegye és szabad kir. város története. II. kötet. 312. l.

Ezek s az ehez hasonló körülmények voltak okai annak, hogy Visarionnal oly kiméletesen bántak. Nagy-Szebenből Gyulafehérvárra s onnan egy pár héttel később Bécsbe vitték. Itt szabadon bocsátották s aztán — mint közönségesen hiszik — a bécsi orosz követ társaságában utazott volna Oroszországba, hogy soha vissza ne térjen.

Visarion eltávozott ugyan az országból, de a működése eredményeképen jelentkezett zavarok korántsem csillapodtak le. Több helyen vagy elkergették az oláhok az egyesült papot, vagy pedig megtagadták szolgálataik elfogadását. Az is megesett, hogy a nép a templomok földjét felásta és ujjal cserélte fel, a szent edényeket kidobálta, a falakról a vakolatot leverte, ujra vakolta és meszelte, hogy ily módon megtisztítsa az unio által megfertőztetett templomot.

Klein Innocentius püspök, hogy a bajon segitsen s a nyugalmat helyreállitsa, 1744 juliusára zsinatot hivott össze, csak hogy ez a zsinat épenséggel nem azokkal a bajokkal foglalkozott, a melyek Visarion működése számára annyira előkészitették a talajt. Sőt mondhatni: ez a zsinat, a mennyire a fenmaradt forrásokból itéletet hozhatunk, valóságosan azzal fenyegetőzött, hogy az egész görög katholikus papság visszatér a schizmára, ha nem teljesitik a püspöktől hangoztatott követeléseket.

Miután Klein gyülöltté tette magát a rendek előtt s nem tudott megférni sem a theologussal, sem pedig saját vikariusával és a Visariontól támasztott zavarokat sem birta főpapi tekintélyével s papsága közreműködésével lecsendesíteni, Bécsben őt tették felelőssé mindenért. Azt hitték, hogy ha a baj egyik okozóját, Visariont eltávolitották, nagyon helyesen és következetesen cselekszenek, ha a baj másik okozóját, a püspököt is eltávolitják.

Azt már emlitettük, hogy Klein püspök Bécsből Rómába ment. Idehaza a püspökség igazgatása ezalatt a vikariusnak, Áron Péternek és Balogh jezsuitának vállaira nehezedett. Az udvar azt hitte, hogy helyzetöket leginkább azzal fogja megkönnyiteni, ha az unio ügyében rendeletet rendeletre ir. E rendeletek mindenben hasonlítottak az előbbi fejezetekben részletesen ismertetett

királyi rendeletekhez és diplomákhoz. Mig egy tekintetben a szabad vallás-gyakorlat mellett nyilatkoztak, másrészt ismételten kijelentették, hogy az unio minden egyesre oly bevégzett tény, melytől visszalépésnek büntetés terhe mellett nincs helye. Bár köztudomásu dolog volt, hogy az oláhságnak tényleg több, mint fele megmaradt az orthodox vallásban, e felsőbb rendeletek az orthodox román egyházat mint nem létezőt ignorálták, a mi pedig nemcsak hiba, de voltaképen minden bajnak kutforrása is volt.

E rendeletek a zavarok okát egyrészt a Havasalföldéről, Moldovából bejött idegen származásu oláh papokban s azon hazai származásuakban keresték, kik magokat a hazán kivül szenteltették fel orthodox püspökökkel, másrészt pedig abban, hogy a hazai hatóságok nem lépnek fel elég szigorusággal e papok és azon világiak ellen, kik visszatérnek a schizmára. Meghagyták tehát a hatóságoknak, hogy a legnagyobb szigorúsággal lépjenek fel ezek ellen. Még mindig az a szándékosan táplált hit motoszkált ugyanis a bécsi kormányférfiak fejében, hogy a többnyire protestáns vallásu erdélyi közigazgatási hivatalnokok szándékosan pártfogolják a gör. keletieket az uniáló törekvések ellen. De a tényleges viszonyoknak még csak felületes vizsgálata is meggyőzhet arról, hogy a baj nem ebben keresendő, hanem inkább abban, hogy voltak hatóságok, a melyek igen is a bécsi rendeletek értelmében vett szigorúsággal jártak el. Igy például Arad vármegye 1747-ben egyenesen elrendelte, hogy mivel „az igaz hitről sokan az eretnek (schizma) hitre tértek át, az ilyeneket be kell hozni az aradi börtönbe, hol addig tanitsák az igaz hit dogmáira, míg vissza nem térnek.“ Hogy aztán az illetőt miként tanitották az igaz hit dogmáira, azt igen frappáns módon tanusítja ugyancsak Aradmegyében egy *Nyámecz* Antal nevü ember esete.

Ez az ember 1727-ben a katholikus vallásról a gör. keletire tért át. A vármegye börtönbe vetette. Folytonos intelem, buzditás sem törte meg, nem engedett az itélőszék üdvös tanácsainak, érveinek, szelídebb és szigorúbb eszközeinek s az eretnekségtől, lelkében megátalkodva, most sem akart megválni. Mivel tehát ez az elvetemült vakmerően nem gondolt az isteni joggal

s az ország boldog emlékü királyainak törvényeivel s rendeleteivel és azoknak ellene szegült, azért a hittagadót, ki a jó és üdvös eszközökre is vonakodott az üdvözülés és igaz hit utjára térni, saját büntetése s mások elrettentése végett“ 1748 május 13-án továbbra is börtönben hagyta a megye, kenyérre és vizre szoritotta és elrendelte, hogy csak akkor bocsássák szabadon, ha igaz és valódi bűnbánat után visszatérne.[1]) Valószinü, hogy nemcsak Arad megye volt a királyi parancsolatoknak ilyen pontos és engedelmes végrehajtója, hanem akadt egy-kettő az erdélyi vármegyék között is.

Visarion ezekben az üldözött és mellőzött elemekben felkeltette az ellenállás vágyát. Hasztalan voltak a rendeletek, mert ez az ellenállási vágy majd itt, majd amott tört ki és pedig néhol olyan módon, hogy maga a kormány sem tudott előle kitérni. Jellemző erre vonatkozóan a fogarasi eset.

Ezen a vidéken nagy volt a görög-keleti reactio. A mozgalom élén egy Vazul nevü pópa állott. Ennek megengedte a kormányszék, hogy a görög katholikusokkal vitatkozást rendezzen, még pedig a főkapitány jelenlétében. Unitusok és schizmatikusok egyaránt nagyszámmal gyültek össze e vitatkozásra. Döntő birákul a vidék itélő birái voltak elég furcsa módon kiszemelve. Vetélytársul egy Constantin János nevü gör. egyesült pap lépett fel. Kezdetét vette a vitatkozás, melynek tárgya a pápa hatalma volt. Constantin kezében tartotta jegyzeteit s abból állítása támogatására idézeteket olvasott fel. A heves vérű Vazul pópa a vitatkozás alatt egy izben szemére vetette Constantinnak, hogy mindaz, a mit jegyzeteiből felolvas, — szemen szedett hazugság. Véletlenül Vazul pópa ezt a szemrehányást akkor tette, mikor Constantin a szentirásból olvasott fel egy idézetet. Ez a fura véletlen oly dühbe hozta a hallgatóságot, hogy Vazul pópát majdnem agyonverték. Igy a birák kénytelenek voltak a vitatkozást azzal zárni be, hogy e tétel megvitatása több időt kiván s mivel most a szükséges idővel nem ren-

---

[2]) *Márki Sándor*: Arad vármegye és Arad szabad kir. város története. II. köt. 416. l.

delkeznek. hát a kérdés eldöntésére zsinatot hívnak össze közelebbről. [1]

Az ily módon keletkezett ujabb zavart Bécsben ujabb rendelet kibocsátásával akarták elsimítani. E rendeletben, melyet a királynő 1746-ban a kath. statushoz intézett, az egyesülés ügyének előmozditására az ország tekintélyesebb katholikus hivatalnokai és egyénei közül ugynevezett *egyesülési pártfogókat* (protectores unionis) nevezett ki. Ilyen pártfogók voltak b. *Bornemisza* Ignácz kincstartó, b. *Pongrácz* György kanczellár, *Henter* Dávid itélőmester és *Dobra* Péter közügyigazgató. E pártfogóknak a kath. státus által kiadott utasítás kötelességökké tette, hogy minden erejökből odahassanak, hogy a hitszegés ragálya, mely a Szászföldön, Hunyadon és Fejér megyékben, valamint Fogaras vidékén is kegyetlenül pusztít, az ország más vidékeire el ne harapózzék.

A zavart Klein Innocentius püspök még Rómából is növelte. 1746. szept. 10-én kiátkozta régi ellenfelét, Balogh József jezsuita theologust. Ez átkot megküldötte vikáriusának, *Áron* Péternek azzal az utasítással, hogy hivjon össze zsinatot és azon Balogh Péter kiközösítését hirdesse ki. Nagyon természetes, hogy Áron Péter nem teljesítette ezt a képtelen kivánságot. Ez még nagyobb haragra ingerelte a püspököt, ki most Áron Péter vikariust is kiátkozta, sőt a vikáriusságból le is tette, helyébe kinevezvén *Balomiri* Miklós esperest. Áron Péter ekkor nem érezte magát Balázsfalván biztonságban, Nagy-Szebenbe menekült. Balomiri pedig helyét elfoglalta.

Körülbelül egy évig tartott ez a furcsa állapot, mikor a királyné rendeletéből *Olsavszky*, munkácsi gör. kath. püspök Erdélybe ment és Szebenben zsinatot tartott, a melyen Áron Pétert visszahelyezte a vikáriusi hivatalba. Eloszolván a szebeni zsinat, Balomiri Miklós, a Kleintól kinevezett vikárius, Klein egy levelére támaszkodván, az ellenkező meggyőződésü esperesekből és papokból egy ujabb zsinatot hivott össze, melynek czélja

[1] Gr. *Teleki Domokos*: A két kaluger. Budapesti Szemle. XVIII. k. 1863. 61—62. l,

volt a tekintetben nyilatkozni, hogy vajjon Klein lemondjon-e püspöki hivataláról, vagy sem?

Ennek a Klein érdekében rendezett tüntetésnek az lett az eredménye, hogy Balomirit Bécsbe hívták, hogy eljárását igazolja. Balomiri azonban nem ment Bécsbe, hanem átszökött Havasalföldére az árdzseszi kolostorba s innen később Bukurestbe ment s majd Moldován át Oroszországba utazott s ott Erzsébet czárnénál kihallgatást kért és nyert. Egy memorandumot nyujtott át a czárnőnek, melyben részletesen leirta a katholikus propaganda erőszakos működéset. — Balomirivel majdnem egy időben érkeztek Moszkvába a brassói orthodox esperesek is, támogatást kérendők a katholikusok üldözéseivel szemben.

Balomiri és a brassai orthodox esperesek panaszkodása nem is volt minden eredmény nélkül, a mennyiben Erzsébet czárnő 1750-ben bécsi követének a következő utasítást küldötte:

„A mi székhelyünkre és kanczelláriánkba jött egy Balomiri Miklós nevű esperes Erdélyből és egy emlékiratot adott át nekünk, kérve benne tőlünk az erdélyi igaz keresztényeknek és az oláh nemzetnek támogatását, a mely hívők a legnagyobb üldöztetéseknek vannak kitéve a miatt, hogy nem akarják elfogadni az uniót. Ugy látszik, hogy ezeknek a hivőknek ezelőtt megvoltak a maguk göröghitű püspökeik és papjaik minden korlátozás nélkül egészen Leopold császár idejéig, — sőt ettől is teljes szabadságot nyertek úgy az isteni tiszteletre, mint papjaikra vonatkozóan. Később azonban holmi theologusokat erőszakoltak rájok, a kik aztán elnyomták eddigi szabadságukat és megkisérlették őket erővel is az unióra vonni. Mondják, hogy hasonló szándékkal viseltetik irántok a mostani császárné is. Nem levén sehol senkiben reményük, a nevezett esperes hozzánk jött és átadott bizonyos okiratokat, a melyek a régi erdélyi fejedelmektől származva, nekik bizonyos kiváltságokat biztosítottak s a melyeket Leopold császár maga is megadott nekik. Ezeket megküldöm önnek, hogy ottan jobban meggyőződhessék arról, hogy ez a nép ilyen veszedelemben van-e s tényleg oly sulyosan szenved-e hiteért? Ezért tehát a legszigo-

rúbban megparancsolom önnek, hogy minden rendelkezésére álló eszközzel hasson oda, hogy ők szivök igazi kivánságának megfelelően igazi görög szertartásu hitökben élhessenek s hogy igy teljesíthessük kérelmüket, a melylyel a mi pártfogásunkat kérték s a mely pártfogást magunkra is vállaltunk. Védelmezze és őrizze őket. Ha pedig bizonyos okok miatt, melyeket itt nem irhatok meg, ez nem volna lehetséges, szerkeszszen egy emlékiratot, s azt megerősítve nevünkkel, adja át Ő felsége, a római császárné, Magyarország és Csehország királynője miniszterének. Ebben fejtse ki, hogy egyrészt reményünket belé helyezzük csupán, másrészt reméljük, hogy igazságszeretete nem fogja megengedni, hogy ez a nemzet hitéért szenvedjen. Az ön okosságában bizunk, hogy ön mindent el fog követni, a mit illendőnek talál. Bizva az ön szorgalmában s ügyességében, hiszszük, hogy ön minden módot és minden lehető eszközt fel fog használni, hogy ez ügyet elintézze és kieszközölje, hogy segítve legyen azok ügyén, a kik velünk ugyanazon a hiten vannak.“

Az orosz követ a czárnő e levele alapján tényleg fel is szólalt Bécsben Balomiri és a gör. keletiek üldöztetése tárgyában. Mária Terézia az ügyet a titkos tanácshoz tette át megvizsgálás és elintézés végett. Ez úgy találta, hogy Balomiri, ki azóta visszatért Oroszországból és az árdzseszi monostorban időzik Havaselföldén, levelezésben áll az erdélyi elégedetlenekkel. Ez okból czélszerű volna Balomiri ügynökeit megvesztegetve, rábirni Balomirit arra, hogy visszatérjen Erdélybe. Ekkor aztán el kellene fogni és bezárni, hogy többet ne utazgassék. Az unio ügyét pedig a protektorok ezalatt minden erejökből mozdítsák elő. Hogy pedig az orosz udvar is ki legyen elégitve, az erdélyi kormányszéket fel kell szólítani, hogy tegyen jelentést mindazokról a kihágásokról, melyeket a görög-keletiek, büntetést provokálva, elkövettek. Ezt aztán felvilágositásul és megnyugtatásul át kell adni az orosz követnek. Az erdélyi kormányszék pedig tartsa főgondjának: kezet tenni vagy magára Balomirire, vagy legalább leveleire.

Hogy az erdélyi kormányszék megadta-e a kivánt jelentést, és ha meg? — kézbesítették-e az orosz követnek, nem tudjuk, — de az orosz intervenczio hatásának nyilvános jeléül Mária The-

rézia 1752. julius 27-ről egy rendeletet irt, melyben kíméletet parancsolt szemben a görög-keleti vallásuakkal egyrészt azért, mert ezeknek is érdemeik vannak a haza és trón körül, másrészt pedig azért, mert a királynőnek az orosz czárné szövetségese és nem akarná, hogy a görög-keletiek üldöztetése ezt a szövetséget meglazítsa.[1])

Hogy a zavar még nagyobb legyen, a karlóczai szerb pátriárka is beleavatkozott. 1751. deczemberében felhivta az erdélyi románokat, hogy kérjenek Mária Teréziától magoknak orthodox szerb püspököt, mert ő minden erejével rajta lesz, hogy kivánságuk teljesedjék.[2]) Karlóczáról nyert ösztönzés következtében az aradi szerb püspök is beleavatkozott az erdélyi dolgokba. — Zaránd megyének nagyhalmágyi járása a megye egy részével közigazgatásilag Erdélyhez tartozott ugyan, de az egyesüléstől tartózkodó oláhok egyházilag az aradi orthodox püspököt ismerték el egyházuk fejének. E körülmény folytán versengés támadt az aradi szerb püspök és Áron Péter között. A királynő az ügy megvizsgálására egy bizottságot küldött ki. Három izben változott meg ez a bizottság, mig végre döntésre került a sor. Egyik bizottságnak tagja volt *Vallis* katonai főparancsnok is, ki e vitás egyházi ügy gordiusi csomójának kettévágására egy escadron nehéz vasas németet küldött Halmágyra. Az eredmény az lett, hogy az oláhok a hegyek közé futottak s nem maradt senki, a kivel a bizottság tárgyaljon. Hollaki főszolgabiró azonban haza küldötte a vasasokat és a népet visszahivta tűzhelyére. Csak a következő évben sikerült a kérdéses pörös ügyet akként eldönteni, hogy az aradi gör. kel. szerb püspök egyházi fönhatóságát elismerték a halmágyi oláhok felett is.

E pörösködésnek jóformán alig lett vége, mikor 1757-ben az ó-hitű kalugerek szecsori kolostorának feldulása még nagyobb zavart okozott. E kolostor szerzetesei a főkormányszék tiltó rendelete ellenére is ki-kijárogattak a nép közé s számára isteni tiszteletet tartottak. Ez szálka volt az unio híveinek szemében, a kik a járási főszolgabirót rábirták, hogy egy több százra menő

[1]) *Baritiu*: Istoria Transilvaniei. I. köt. 341—444. és 732—33. l.
[2]) *Hurmuzaki*: Documente. VII. 4. l.

tömeggel, mint brachiummal rámenjen a monostorra. E különös brachium eredménye az lett, hogy a tömeg a monostort felgyujtotta és a kalugereket, számszerint 18-at börtönbe hurczolta. A kormányszék értesülvén a történt dologról, a főszolgabirót keményen megdorgálta s az elfogott kalugereket pedig szabadon bocsátotta.

Az ilyen esetek az orthodox oláhokat is ellenállásra ingerelték. Több helységből elkergették az unitus papokat. 1758-ban Molnár János ecseli pópa (popa Juon Tunsu) a karlóczai metropolitának állítólagos encziclicájára hivatkozva, Szelistyén zsinatot tartott. Ugyanezen évben Miron, kit a karloviczi pátriárka szentelt pappá, Igenpatakról kergette el az unitus papot. A zavart Áron püspök erőszakos és tapintatlan magatartása még jobban növelte. A püspök ugyanis 1759-ben Hátszeg vidékén Klopotiván járt kanonika-visitatióra. Itt az oláhoknak, mint a régibb időkben számos esetben, közös templomuk volt a kálvinistákkal, a melyben az isteni tiszteletet a két felekezet papjai idáig a legszebb egyetértésben tartották. Áron püspök e miatt rendkivüli dühre fortyant. A templomot latrok barlangjának és szamarak istállójának nevezte. Keményen kifakadva a kálvinista vallás ellen, megparancsolta embereinek, hogy a kálvinisták padjait dobják ki, a szószéket pedig rombolják le. Hasonlóképen járt el Alsó-Szálláson és Galaczon is. Ez utóbbi helyen azonban megjárta, mert a kálvinisták ellenszegültek *Mara* és *Buda* nevű nemes emberek vezérlete alatt s a püspök embereit kegyetlenül elverték.

Ezek miatt a királynő 1759. ápril hó 22-ről kelt rendeletében a püspököt keményen megdorgálta és hogy jövőre minden ehhez hasonló botrány elkerülhető legyen, megrendelte, hogy az ilyen közös templomokat egy közepén huzott fallal oszszák két részre. Ha esetleg a templom nem volna elég tágas, akkor az egyik fél részére a helység lakosaival építtessenek külön templomot. Hogy a rendelet pontosan végrehajtassék, megparancsolta a kormányszéknek, hogy e czélra küldjön ki katholikus és reformatus bizalmi férfiakból álló bizottságokat.

E rendelet azonban jóformán semmit sem segített a zavaros helyzeten, mert az ó-hitű románság papjai között akadtak

egynehányan, a kik Mária Theréziának egy 1754-ben kelt állító-lagos rendeletére hivatkozva Klimbokán titkos zsinatot tartottak, a mely zsinatban ezt az állitólagos rendeletet nemcsak felolvasták, hanem el is határozták, hogy több példányban lemásolva, a falukon köröztetni fogják. Ez állítólagos rendeletben a királynő az orthodoxok ellen elkövetett erőszakoskodásokat a katholikusoknak tulajdonította s azok miatt rosszalását fejezte ki s ezen felül az oláhoknak teljes szabadságot adott arra vonatkozóan, hogy egyesüljenek, vagy ha ezt nem akarnák, hát szabadon gyakorolják orthodox vallásukat és tetszésök szerint alkalmazzanak gör. keleti papokat. Ez az állítólagos kir. rendelet teljes hitelre talált s következménye az lett, hogy az orthodoxok több egyesült templomot visszafoglaltak, sőt oly merészek lettek, hogy még Gyulafehérváron is megzavarták az isteni tiszteletet és a polgári hatóságok ellen is kihágásokat követtek el, a miért aztán többeket elfogtak.

Nagy része volt ez izgalmak előidézésében *Zsivanovics Synézius* aradi szerb vladikának is, a ki voltaképen a magyarországi részekben a karlóczai pátriárkával együtt főszervezője volt az orthodoxok ellenállásának. A karlóczai pátriárka 1755. febr. 21-ről keltezett felterjesztésében azt kérte a királynőtől, hogy engedje meg pátriárkai hatalmának Erdélyre való kiterjesztését. E kérését pedig azokkal az oklevelekkel és privilegiumokkal támogatta, melyeket a két Rákóczi és Barcsai fejedelmek adtak a gyulafehérvári oláh vladikának. Hivatkozott még Brankovics Száva kinevezési okirataira is annak bebizonyítására, hogy a gyulafehérvári görög-keleti vladikaság valóságos metropolitaság volt.

Synézius vladika 1759-ben bejárta Arad-, Bihar-, Békés- és Csanádvármegyéket és szerb, bolgár, görög és maczedoniai származású gör. keleti hiveit 500 arany birság terhe alatt esküvel kötelezte, hogy sohasem egyesülnek a kath. egyházzal, az oláhoknak pedig megigérte, hogy ha püspöknek továbbra is őt ismerik el, számukra a királynőnél ép azokat a kiváltságokat és kedvezményeket eszközli ki, miket most a szerbek élveznek s mikkel most az unitusokat kecsegtetik. Ez a Synézius vladika, kevéssel azután, hogy aradi püspökké lett, mindjárt megkez-

dette az orthodox vallás érdekében működését. Hogy Áron Péterrel micsoda pörbe keveredett a halmágyi oláhok miatt, azt már láttuk. 1753-ban pedig Várad-Velenczére ment s ott görögkeleti oláh papokat is szentelt, noha Beöthy Mihály alispán a püspök-főispán rendeletére 24 lovas hajduval akarta onnan elüzetni. Synézius itt a népet azzal biztatta, hogy ha eláll az uniotól, nem kell tizedet fizetnie a váradi magyar püspöknek, ha pedig megmarad az unioban, akkor elveszíti a ráczoknak adott királyi szabadalmakat. Erre csakugyan mintegy 60 görög katholikus pap tért át a görög-keleti hitre, míg 23 at maga a nép kergetett el. [1])

Biharban és Aradban a gör. keleti reakczio mozgalmai nemcsak párhuzamosan folytak az erdélyi mozgalmakkal, hanem ez utóbbira egyenesen ösztönző hatással is voltak, mert hiszen az unio itt is, amott is hasonló módon és eszközökkel oktrojáltatott rá az oláhokra. Hogy 1728—30 táján *Joannovics* Sakabent vladika micsoda reakcziót idézett elő Biharban az unio ellen, azt láttuk az előbbi lapokon. 1732 után az uniót gróf Forgách karolta fel Biharmegyében. Igyekvéseit nagyon szép siker koronázta, — különösen, mikor Várad ujonnan kinevezett püspöke, gróf Csáky Miklós is támogatói közé állott. Mikor Csáky 1747-ben Kalocsa érseki székére távozott, helyét Forgách Pál foglalta el. Ő már okulva az erdélyi dolgokon, az oláhok számára csak suffraganeus püspököt akart kineveztetni, a ki mindig a váradi püspöktől függjön, hogy az elszakadás veszélye annál inkább kizárassék.

Rómában gróf Forgáchnak e tervezete nagyon tetszett. Igy kellene — mondák — az egyesült püspököt mindig kinevezni, akkor a latin s görög egyesült püspökök között nem lenne annyi viszály. [2]) Igy nevezték ki aztán 1748 deczemberében Kovács Melét, tegeani felszentelt püspököt váradi gör. kath. suffraganeus püspöknek.

[1]) *Márki Sándor:* Arad vármegye és Arad szab. kir. város története II. köt. 418. l.

[2]) *Bunyitay Vincze:* Biharmegye oláhjai s a vallás-unio. Budapest. 1892. 56. l.

Synézius püspök váradi utja azonban meglehetősen megzavarta Biharmegye területén az unio szépen fejlődő ügyét. Az oláhság körében a forrongás általánossá lett. Alsó-Lugoson, Szakadáton, Terjén titkos gyüléseket tartottak az unio ellenségei és határozatképen kimondották, hogy az uniótól elszakadnak és az egyesült papokat elkergetik. Majd egy Drongó vagy másképen Gyuró Gábor nevü veszedelmes izgató támadt, kinek szavára a nép több helyen elkergette az egyesült papot. A püspök közbelépésére Bihar vármegye elfogatja ezt a Drongó Gábort, de ez már, a szintén sok felől szorongatott biharmegyei kálvinistákat is kihozza sodrukból. A hagyomány szerint három száz szalontai hajdu lórakapott s Váradon termett az elfogottak szabadonbocsátását követelve.[1])

Ennek a zenebonának az lett a következménye, hogy a királynő az ügyek megvizsgálására egy bizottságot küldött ki, melynek tagja volt *De Ville* parancsnokló tábornok is. E bizottságnak az volt a feladata, hogy a római katholikus vallás épségben tartása mellett megvédje és tisztába hozza a görög nem egyesült papságnak és népségnek adott császári királyi kiváltságokat is. A bizottság munkálatait 1756. nyarán fejezte be. De Ville a Bécsbe küldött jegyzőkönyvekhez külön jelentést is csatolt. De Ville az egész kérdést illir kérdésnek tartotta, a mennyiben a gör. keleti oláhokat simpliciter ráczoknak vette. Ugy látszik, hogy Bécsben is igy fogták fel a dolgot, a mennyiben vélemény-adásra az illir osztálynak adták ki.

De Ville azt mondja, hogy Várad püspökei az unio körül csak azért fejtettek ki olyan nagy buzgalmat, hogy több tizedet kapjanak. (Le Clargé latin par un vile et sordide interest s'est servi de touts les moyens les moins licites pour faire passer tout le peuple pour uni en titer les dixmes.[2]) Továbbá, hogy Bihar vármegye visszaélt hatalmával; a káptalan pedig hamis jelentéseket küldött a felségnek s a vallás dolgában kevés buzgóságot s az eljárásban ügyetlenséget tanusított. Ezzel szemben pedig az aradi püspök joghatósága kiterjesztendő mindazon

[1]) *Rozvány György*: Nagy-Szalonta története. 111. l.

[2]) *Bunyitai Vincze*: Biharmegye oláhjai. 60. l.

biharmegyei oláhokra, a kik nem egyesülteknek vallották magokat. A gör. keletiek felszabaditandók a tizedfizetéstől s általában az urbériség rendezendő, különben kivándorolnak, pedig az államveszélyes törekvések ellenében (t. i. a magyar nemzeti) ők alkotják az egyetlen biztos gátot. Eddig is sok hasznos szolgálatot tettek s ha nem lesz panaszuk, hát nálok hívebb alattvalói nem lesznek a királynőnek.

De Ville e jelentése bizonyos tekintetben kezünkbe adja a kulcsot a helyzet megértéséhez. Mindenekelőtt De Ville nem lát semmiféle különbséget az oláhok és a szerbek között. A biharmegyei oláhokban is olyan határőr népséget akar látni vagy legalább teremteni a magyarok ellen, mint a Brankovics vezérlete alatt bevándorolt szerbségben. De Villenek még élénk emlékezetében volt a határőr katonaságot képező szerbek egy részének 1751-ki Oroszországba való kivándorlása Tököli Péter, Csernovics Simon és Horváth ezredes vezérlete alatt. Attól félt, hogy ez most ujra ismétlődni fog s a királynő elveszíti a rácz határőröknek megmaradt ezreit is. A biharmegyei vallásos zavarok miatt 1757-ben még egy bizottságot kellett kiküldeni, mely egy 1758 november havában szentesített szabályzatot dolgozott ki, a mely szabályzatnak alapján aztán lassanként helyre állott a nyugalom.

A magyarországi gör. kel. románság e mozgalma, melyet a szerb hierarchia táplált hatalmi és terjeszkedési vágyból, erősítő és buzdító hatást gyakorolt az erdélyi románság ilyes mozgalmaira is. A főizgató a már emlitett ecseli Joan pópa volt, kit a karlóczai pátriárka szentelt pappá. Ez nem szünt meg biztatni a románságot, hogy tömegesen folyamodjanak a karlóczai patriárkához, hogy mint koponistos (egyenlő hitű) érettök legfelsőbb helyen közbenjárjon. Ez a Joan pópa azt hirdette, hogy neki biztos tudomása van arról, hogy a királynő az ó-hitüek iránt vonzalommal viseltetik, s hogy nekik nemcsak szabad vallásgyakorlatot, de püspököt is fog adni. Sőt a Balomiri oroszországi utazása által provokált pétervári intervenczió híre is elterjedt az oláhok között épen a szerb hierarchia révén, mely ez időben már élénk összeköttetésben állott a mind merészebben fellépő orosz propagandával. E hirek alapján Joan pópa egye-

nest azt terjesztette, hogy a királynő segítségére jött orosz hadsereg tábornokai, kik az oláhokkal egy valláson vannak, — a királynőnél, a ki a vallásszabadság ellen elkövetett kihágásokat a katholikusoknak tulajdonítja, kieszközölték, hogy az oláhoknak nemcsak teljes vallásszabadságot. de püspököt is fog adni. a ki legközelebb az országba fog jönni. Ne feledjük, hogy akkor folyt a hét éves háboru, melyben az orosz csapatok, mint szövetségesek, tényleg jó szolgálatot tettek Mária Teréziának Nagy Frigyes gránátosai ellen. A görög kel. vallásu oláhság papjai révén, a kik Karlócza közvetítésével bizonyos mértékig állandó érintkezésbe voltak a moszkovita körökkel, nagyon jól értesült mindenről, a mi orosz részről történt. De különben is már régóta meg volt szokva a görög keleti oláh papság az oroszokban a maga vallásának leghatalmasabb pártfogóját látni.

Nagy Péter czár annak idején háborúba keveredve a törökökkel, a Megváltó és a kereszténység nevében igyekezett Brankován Constantin és Cantemir Demeter vajdákat megnyerni szövetségesekül. Az orosz ügynökök Jassyban és Bukurestben a XVII. század végétől állandó buzgósággal s legtöbbször kellő sikerrel is dolgoztak.[1] Mikor I. Leopold meghalt, Brankován vajda nyiltan az oroszokhoz pártolt és megesküdött, hogy 30·000 emberrel fogja segíteni az oroszokat. Mikor Cantemir trónra jutott, azonnal szövetséget kötött az oroszokkal. E szerződés Cantemirnek biztosította az örökösödést, de egyuttal országát is orosz protektoratus alá helyezte. E szerződés kikötötte, hogy a várakban állandóan orosz katonaság legyen és az ország 10.000 főnyi hadseregét az orosz kincstár fizesse. Mikor Cantemir e szövetséget közölte az ország boérjaival, azok azt felelték neki: „Nagyon jól tette Nagyságod, hogy a czárhoz hajolt. Mi attól féltünk, hogy a törökhöz fog pártolni s ez esetben az volt a szándékunk, hogy elhagyjuk Nagyságodat és magunk meghódoljunk az orosznak.“ „Ez szomoru idő volt a románságra — mondja Petrovici[2]) — mert ily módon a nemzeti öntudat, a mely

[1]) G. J. *Jonescu-Gion*: Din Istoria Fanariotilor Bucuresci 1891. 18–19 l.

[2]) *P. D. Petrovici*: Inceptul politicei rusesci in Principatele romane. Bucuresci. 1889.

a XVII. században felébredt volt, ujra elnyomatott . . . , . . Ily körülmények között semmi se maradt meg az ősök örökéből, csak a vallás, – de ez is a nép szemében azonos volt Oroszországéval és már csupán ez okból sem láthatta meg az ország, hogy mekkora az a veszedelem, mely orosz részről fenyegeti. Igy aztán könnyen érthető, hogy az egész nemzet oly vak elfogultsággal dobta magát Oroszország karjaiba."

Mária Terézia kormánya mindezekkel tisztában volt s elhatározta e miatt, hogy magasabb politikai tekintetekből, a mennyire az az unio sérelme nélkül lehetséges, engedni fog a gör. keleti románság óhajtásainak.

Csak azzal nem voltak tisztában: miként vigyék keresztül ezt a gyakorlatban akként, hogy ebből baj és esetleg még nagyobb veszedelem ne legyen. A titkos tanácsban e tekintetben a nézetek három részre oszoltak. Egyik rész azon a nézeten volt, hogy maradjon meg érintetlenül az 1701-ben kiadott diplomával I. Leopoldtól teremtett helyzet. Mások, élükön Kaunitz gróffal azon az álásponton voltak, hogy az erdélyi orthodox románoknak egy exemptus püspököt kell adni, ki ugyan ne legyen metropolita, de ne is legyen függésben a karlóczai pátriárkától. A harmadik felfogás szerint, melynek főképviselője az illyr osztály főnöke, Bartenstein volt, az uj püspökség felállítása nagyon helyén való dolog, de el kell halasztani alkalmasabb időkre.

Mária Therézia nem tudott dönteni, hogy a fenforgó három nézet közül melyiket tegye magáévá s azért ujra Kaunitzhoz fordult, kérve tőle még egyszer erre vonatkozó végleges érvényü nézetét. Kaunitz ujra az episcopus exemptus kiküldetése mellett tört lándsát, mert a „jelenlegi körülmények között sokkal veszedelmesebb volna, mint valaha, alkalmat adni a lázadásra vagy a kivándorlásra, vagy más egyéb rendkivül káros következményekre a nélkül, hogy azok ellenében teljesen megbizható segédeszközök alkalmaztatnának."

„Azt a nehány millióra rugó görög nem egyesült lelket — irja előterjesztésében Kaunitz [1]) — a mely felséged legmagasabb

[1]) Bericht des Reichskanzlers Grafen Kaunitz-Rittberg an die Kaiserin. Wien 9. Október 1753. Lásd: Hurmuzaki: Fragmente zur Gesch. der Rumänen II. köt. 161—164. l.

kormánya alatt él, csekély értékű itéletem szerint ugy kell tekinteni, mint az uralkodóház igazi kincsét és drágaságát, melyből az államra sokkal nagyobb előnyöket lehetne huzni, mint idáig, ha úgy szellemi, mint világi téren nyomatékos védelemre találnának minden nyomással és igazságtalansággal szemben s egyáltalában úgy kormányoztatnának, mint az ilyen durva és harczias nemzetet kell az óvatosság szabályai szerint kormányozni."

„A mi különösebben az erdélyi oláhokat illeti, nézetem ellen azt lehetne felhozni, hogy ennek következtében az unio eddigi eredményei teljesen kárba vesznek. Ezt nem is vonom kétségbe, ha valamely buzgó és ellenséges indulatu görög-keletit neveznek ki exemptus püspöknek és más egyéb, okvetetlenül felhasználandó elővigyázati eszközöket is mellőznek, de azt biztosra veszem, hogy egy exemptus episcopus, a kit saját érdekei is visszatartanak mindenféle ballépéstől, a legóvatosabban fogja kerülni, hogy az uniónak ártson és ezzel alkalmat szolgáltasson panaszokra és esetleg saját letételére, sőt ellenkezően, a vallás és az állam legnagyobb javára igyekezni fog egész egyházmegyéjét az unióra vonni és ezt a leggyorsabb és a legkönnyebb módon meggyökereztetni."

Nem a kiküldendő püspök esetleg félreismerhető személye okozhatja a veszedelmet — folytatja Kaunitz fejtegetéseit — mert hiszen, ha ki fog sülni, hogy a püspök bujtogató s a népet az unio ellen izgatja, könnyen el lehet vele bánni. A veszedelem magában a román népben rejlik, mely nagyon ingatag jellemü s mely jóformán hitének hangjától is el van varázsolva s igy, ha saját egyházfőt nyer, annálinkább hajlandó lesz az uniótól elszakadni; azonkivül még kivánni fogja azokat a szabadságokat, jogokat és kiváltságokat is, melyeket a magyarországi orthodoxok 1723-tól kezdve élveznek. Természetesen a fegyveres erő volna a mozgalom lecsillapításának legbiztosabb eszköze, csakhogy a mostani háborús viszonyok között két ezrednél alig lehetne többet Erdélybe küldeni. Ez ugyan szétverné a zajongókat, de nagyon valószínű, hogy ezek a szétugrasztott zajongók fokozott elkeseredéssel mennének át Magyarországba a hasonló vallásu fajrokonoktól lakott megyékbe, s itt segíttetve

a különben is elégedetlen protestánsoktól, olyan tűz támadna, melyet eloltani könnyű módon, tekintettel a lesben álló ellenségre és a török porta kétséges hangulatára, alig ha lehetne. Lehetne a kérdést megoldani vagy legalább enyhiteni türelmi engedményekkel is, csakhogy itt okvetetlenül szükséges volna bizonyos korlátozásokat tenni. Neki azonban az a nézete, hogy az oláhok mozgalma jelenleg épen azon korlátok ledöntésére van irányozva, melyek a türelmi engedmények feltételeit képezik. A panaszok és sérelmek megvizsgálására kiküldött bizottság sem sokat használna, mert e bizottság vagy igazat adna e panaszoknak vagy nem? Ha igazat adna, akkor egy császári leirat nem tudná őket megnyugtatni, ha pedig nem adna igazat, akkor a nép továbbra is úgy elégedetlenkednék, mint most.

Ily körülmények között szerinte a leghelyesebb teendő a következő volna: két zászlóalj rendes katonaságot az országba küldeni s a Moldva és Oláhország felé eső határvonalokon a kivezető szoros utak biztosítására elhelyezni. Erre igen alkalmas ürügyül szolgálhat ez utóbbi országokban kiütött pestis ellen való védekezés. Azután a pártatlan vizsgáló bizottság kiküldetését rögtön elrendelni és kihirdetni, — csakhogy a bizottság munkálkodását tényleg egy pár hónapi késedelemmel kezdené meg. A bizottság székhelye Nagy-Szeben s innen küldené ki mindig három tagját, kik közül az egyik mindig az országba ideiglenesen beküldendő gör. kel. püspök lenne, az elégedetlenség középpontjait alkotó helyekre. A kiküldött biztosok a népet kihallgatásra maguk elé idéznék, a püspök pedig békére és nyugalomra intő beszédeket tartana a néphez és igyekeznék az eltévelyedetteket az engedelmességre visszavezetni. A kiküldött biztosok jelentéseiket Szebenbe küldenék; a bizottság elnöke pedig titkos utasítást kapna, hogy az egész vizsgálati anyagot pontokba szedve, minden itéletthozatal nélkül terjessze fel Bécsbe. A czél az volna, hogy a dolog ekként elhuzódjék a tél beálltáig.

Ily módon a királynő időt nyerne, hogy úgy kül-, mint belföldön helyreállítsa a békét. Azonkivül a korona nem kötelezné magát semmire és szabad kezet is nyerne, hogy akkor és úgy intézkedjék, mikor és a hogyan ezt jónak és czélszerünek látja. A

nép pedig egyrészt félelemben, másrészt remény között élve, tartózkodnék minden kihágástól. Félne a katonaságtól, de bizné́k és reménylene azon bizottság működésében, melyben minden egyes esetben ott látná szerepelni az orthodox püspököt. Végül ily módon a császárnőnek alkalma is nyilnék előzetesen meggyőződni a kiszemelt püspök hűségéről és képességéről.

Mint a később történt dolgok igazolják, Mária Therézia Kaunitz e javaslatát magáévá tette és ez ügyben zsinórmértékképpen alkalmazta. Hogy minő módon és minő sikerrel, azt a következőkben fogjuk látni.

1760. márczius 21-ről kiadott rendeletében mindenek előtt fájdalmát fejezte ki, hogy nem sikerült, a mint kezdettől fogva hitte, a mozgalmat békés eszközökkel lecsendesíteni. Ezért a felelősséget a hazai kormányközegekre hárítja, a melyek rendeleteit nem hajtották végre. Megrendeli tehát, hogy a vallás szabad gyakorlatára vonatkozó rendeleteket román nyelven is hirdessék ki a románok között. Azok a törvényhatóságok és helységek, melyekben e közzétételnek meg kell történnie: Fejér, Hunyad, Fogaras, Szeben, Ujegyház, Szerdahely, Szászsebes, Szászváros stb. megyék és székek. E rendeletben legtöbb helység van megnevezve Fejér-, Fogaras- és Szebenmegyékben, világos jeléül annak, hogy az orthodox reakczió itt volt a legnagyobb.

E rendelet legfontosabb része azonban az volt, a melyben a királynő igéretet tett, hogy a már kinevezett orthodox püspök legközelebbről be fog menni az országba. Ez igérethez azonban az a feltétel volt füzve, hogy a nemegyesültek a más vallásuak ellen való minden kihágástól tartózkodjanak és a felsőbb rendeleteknek engedelmeskedjenek, mert különben sem szabad vallásgyakorlatot, sem püspököt nem kapnak, — a királyné akarata az lévén, hogy a rendeleteknek engedelmeskedő többség élvezze a vallásos türelem jótékonyságát, ne pedig a rendetlenkedő kisebbség. [1])

De ugy látszik, hogy ez a rendelet már késón jött, mert

[1]) Gróf *Teleki Domokos*: A két kaluger. Budapesti Szemle. XVII k. 1863. 67. l.

mikor kihirdették, a helyzet ura Sofronius kaluger volt. Ez a Sofronius Fejérmegye Csóra nevű helységében született. Jóformán minden tekintetben különbözött Visariontól, a kinek nyomdokaiba lépett, csak hatása volt még nagyobb. Nagyon egyszerű, csak amolyan kolduló barát miveltségű ember volt. Visarion higgadtságát, ékesszólását, nemes egyszerüségét nála a heves és durva fanatismus pótolta, a mely talán még nagyobb hatással volt a népre. Rendre járta a falukat és városokat s a templomokban mindenütt lithurgiát tartott, buzdítva a népet, hogy szakadjanak el az uniótól. Működését a Hunyad vármegyei közigazgatás a közbékére veszedelmesnek találva, elfogatta. Erre híveit Joan pópa Tunsu felbiztatta és egy több száz főből álló tömeg Balog László főispán lakására rontott. A főispánnak a zajongó tömeget sikerült lecsillapítani s azzal a kijelentéssel, hogy forduljanak a kormányszékhez, mert az ügyökben okvetetlenül intézkedni fog, a veszedelmet magától elhárítani.

Röviddel a zajos eset után Hunyadmegye közgyülést tartott, melyen hivatlanul az oláhok is megjelentek s ott előbb panaszkodva, majd később fenyegetőzve, egy 600 aláirással ellátott kérvényt terjesztettek a gyűlés elébe, melyben szabad vallásgyakorlatot követeltek. E kérvényben kijelentik a folyamodó oláhok, hogy tartozásaikat hajlandók a földesuraknak megfizetni, de a vallás dolgában csak az Istentől akarnak függeni s azért könyörögnek a szabad vallásgyakorlatért, melyet az isten minden népnek megadott s melylyel még a zsidók is birnak. Ők sem barmok, miként az urak hiszik, s azért isteni tiszteletre s templomokra van szükségök, melyeket a nép maga költségén nem azért épittetett, hogy az egyesültekéi legyenek, hanem hogy használják. Ez okból, történjék bármi, de ők templomaikat visszaveszik. Vagy pedig jöjjön el a püspök, — s ha másként határoz, hát legyen úgy, mert a püspök az ő vallásuk ura. Nagy baj, hogy bőjt ideje lévén, templomaikat nem használhatják, azért a püspök eljöveteléig minden erőszaknak ellene mondanak. [1])

A nemegyesült oláhok ellentállása egyre erősebb és akti-

[1] Gróf *Teleki Domokos*: A két kaluger. 68—69. l.

vabb lett. Hunyad- és Fejérmegye igen sok helységében az egyesülteket véres verekedésekkel kergették ki a templomból, sőt Gyulafehérvárott a katholikus püspök és a katonaság szeme láttára zsinatot is tartottak.

Uzdi-Szent-Péteren, a Mezőség egyik nagyobb helységében épen vásár volt, mikor Joan pópa de Tunsu, most már szádi gör. keleti esperes a nagyszámu oláhság között megjelent és a templomban orthodox isteni tiszteletet tartott. A templomból visszafelé sok száz főből álló tömeg kisérte, kik mind ez alkalommal tértek át az orthodox hitre. A nagy tekintélyü férfiu éjszakára Pagocsára egy gazdagabb óhitű nemes emberhez szállott.

Ez alatt Szent-Péteren több egyesült esperes és pap összebeszélt s magok mellé vévén egynehány lerészegített katonát, átmentek Pagocsára s az említett oláh nemes ember házát késő éjjel, mikor már mind lenyugodtak, körülvették. A zajra a házi gazda kiment, de mikor azt kérdezte: mit akarnak? — lelőtték. Azután betörtek a házba s ott mindent összerombolva, a szádi gör. kel. esperest szakállánál fogva huzták ki s miután kegyetlenül összeverték, szekérre tették, elvitték Marosvásárhelyre s ott átadták a marosszéki főtisztnek, ki nem merte a székházba befogadni, hanem beküldötte a várba, a honnan a parancsnok Kolozsvárra s innen a kormányzó Bécsbe vitette.

A kormányszék látva a zavarokat, katonai segítséget adott az egyesülteknek, a melylyel aztán a gyanusabb magaviseletű papokat befogatta. Az ország románok által lakott különféle helyeit katonacsapatok járták be, hogy a zavargó népet megfélemlítsék. Egy ilyen katonai csapat egy szép reggel Abrudbányán nehány egyesült paptól vezettetve, megrohanta az orthodoxok templomát és az abban levő Sofronius kalugert egy másik társával elfogta.

Hogy meg ne ismerjék az oláhok, katonaköpenyeget adva rá, lóra ültették s úgy vitték magokkal. Az oláhok azonban mégis észrevették; utánok iramodtak és utól is érték, de Sofroniust nem birták elvenni. A zalatnai uton azonban a móczok egy szembejövő csapatja, a katonaságot feltartóztatta és Sofroniust kiszabaditotta. Ha Sofronius magát közbe nem veti, a kato-

nákat is agyonverik. Híre terjedvén Sofronius elfogatásának, Abrudbányán tömérdek oláh csődült össze, a kik azoknak házait, a kik abban a gyanuban állottak, hogy részök volt Sofronius elfogatásában, lerombolták. Halmágyon egy tisztviselőnek, ki Sofronius elfogatásánál a templomajtó betörésében a katonaságnak segédkezett, házát, mivel az állami épület volt, nem bántották, — de mivel ő megszökött, feleségét fogták el és csak harmincz darab aranyért eresztették szabadon. Verespatakon az esperes házát lerombolták, ládáit feltörték, pénzét az udvaron szétszórták, de nem vitték el, — marháit azonban lelődözték.

Zalatnáról az oláhok több előkelő kincstári tisztviselőt arra kényszerítettek, hogy követségben a kormányszékhez és a főhadparancsnokhoz menjenek. Ezek utján kijelentették, hogy békességesen szét fognak oszolni, ha a vallás ügye miatt elfogott papokat szabadon bocsátják. — A követség 12 nap mulva tért vissza, magával hozván a szabadon bocsátott papokat. Ez az engedékenység azonban nem tette meg a kivánt hatást, — sőt ellenkezően, a rendetlenkedő oláhságot még jobban felbátorította.

A zalatnai egyesült papot a tömeg elfogta és kezeinél fogva felakasztva, addig kínozta, mig kivallotta, hogy Sofronius elfogatásának kik voltak a főtényezői? A vallatásból kitünt, hogy a fő szereplő a gáldi pap volt. Ezt elfogták, de később kezességen szabadon bocsátották. Egy katholikus embert, a ki az orthodoxokat szidalmazta, halálos fenyegetések között fogtak el, de miután a templom ajtajától az oltárig térden csúszott és szavait visszavonta, Sofronius megkegyelmezett neki. A történtek után Sofronius magát már egészen a helyzet urának érezte. — Hogy minő fontos egyéniségnek tartotta magát, kitünik a következő leveléből, melyet ez időben irt a főhadparancsnoknak:

„Uraságod a Sofronius miatt Zalathnán támadt zavarokért bocsánatot hirdet azon esetre, ha a csend helyre áll. Ez helyre állt, de én mégis tudom, hogy 3 pap — egyik Aknáról, a másik Bánságból, a harmadik pedig a szebenmegyei Kornétzelről fogságban tartatnak a kormányszék részéről. Ezek azon órában, a melyben a tábornok ezt a levelet veszi, bocsáttassanak sza-

badon, valamint minden vallás miatt bebörtönözött fogoly. Végül kivánja, hogy a szádi esperest, kinek hollétét senki sem tudja, bocsássák vissza az országba. Mig ezek meg nem történnek, nem lesz béke s a zalatnai kamaratisztek elégséges kezesekül szolgálhatnak, kiket legott letartóztat, ha a foglyokat szabadon nem bocsátják.“ [1])

Lassanként a Zalatnára összegyült tömeg eloszlott, de azért még sem lett csendesség, mert Sofronius gondoskodott arról, hogy az izgalom egyre ujabb táplálékot találjon. Igy 1761 február 25-re Gyulafehérvárra zsinatot hirdetett. Ez a ténye Sofroniusnak meglehetős ijedelmet keltett, mit az is bizonyít, hogy a várparancsnok a vár kapuit bezáratta és a falakra ágyukat szegeztetett ki. A kormányszék is elküldötte a maga embebereit a zsinatra, a kiknek feladatuk volt a népet megdorgálni a miatt, hogy rendes foglalkozásukat félbe hagyva, ilyen nagy számmal összegyültek és Sofroniustól megkérdezni, hogy mit akar a zsinattal?

Sofronius a következő békülékenynek látszó ravasz választ adta: „Értésére esett, hogy neve alatt több helyen kihágások történtek, a népet azért hivta össze, hogy tudtára adja neki, hogy mindazokat, a kik a törvények ellen vétenek, a megyei hatóságok szigoruan megbüntetik. Meghagyta tehát nekik, hogy a más vallásuakkal békés egyetértésben éljenek s magok számára püspököt kérjenek. Ezelőtt mintegy 14 évvel sérelmeik orvoslását kérendők, követeket küldöttek az udvarhoz, de azok onnan soha sem tértek vissza, sőt azt sem tudják, hogy most ezek a követek hol vannak? Kéri ezek visszaküldését. Ő maga is ezelőtt nem rég rendeletet kapott, hogy egy bizottság előtt jelenjék meg. Arról is tanácskoznak, hogy utiköltségei mily módon térüljenek vissza. Egyébiránt ha valami egyéb is szóba kerülne a gyűlésen, ő azt a kormányszéknek tudtul fogja adni.“ A követek e felvilágosítással megelégedve, eltávoztak. A gyülés pedig, miután tanácskozásait bevégezte, szétoszlott.

---

[1]) *Gróf Teleki Domokos*: A két kaluger. Budapesti Szemle. XVII. évfolyam. 1863. 71. l.

Már jeleztük, hogy a bécsi kormányt micsoda külpolitikai tekintetek birták rá, hogy a zavargó gör. keletiekkel szemben ilyen csodálatos, sőt gyengeségnek is beillő engedékenységet, türelmet tanusítson. Végre is megemberelték magukat Bécsben, s elhatározták, hogy egyrészt erővel, másrészt pedig a jogos kivánságok kielégítésével le fogják csillapítani a mozgalmat. Az erő képviselőjeképen Bucow tábornokot és az igazságos szelidségé gyanánt Novákovics Dénes budai nem egyesült püspököt küldötték Erdélybe.

Az előbbenit számos gyalog és lovas csapat kiséretében, melyek az országot ágyukkal járták be széltében és hosszában a nép elrettentésére. E katonaságot állandóan Szász-Sebesen, Brassóban, Beszterczén, Nagy-Enyeden szállásolták el, hogy közel legyen a mozgalom minden egyes pontjához.

Bucow 1761. ápril 9-ről Szebenből keltezve, egy körrendeletet adott ki, melyben tudtára adta az oláhoknak, hogy a királynő az ő elnöklete alatt bizottságot nevezett ki a végből, hogy sérelmeiket megvizsgálja. Ő felsége nem akarja, hogy különböző hitü alattvalói egymás ellen gyülölettel viseltessenek. Kész az eddigi kihágásokat megbocsátani, sőt nekik püspököt is adni. Szükség azonban, hogy az ó-hitűek többé semminemű gyülést ne tartsanak és hogy az egyesültekkel szemben minden kihágástól tartózkodjanak. Hogy pedig sérelmeiket a bizottság megismerhesse, ápril 26-ra küldjenek minden székből és megyéből követeket, kik panaszaikat szóval és irásban a bizottság elé terjeszszék.

A kitüzött határidőre a kivánt követek megjelentek, de nemcsak minden megyéből és székből, hanem jóformán minden faluból — úgy mint annak idején az unionális zsinatok alkalmával a jezsuiták divatba hozták. Novákovics Dénes budai szerb püspök, kit a királynő azért küldött Erdélybe, hogy a gör. kel. egyház igazgatását ideiglenesen átvegye, — attól tartva, hogy a nagy számmal összegyült oláhság esetleg valami rendetlenséget idézhet elő, — a követeket maga elé bocsátván, megdicsérte és biztosítva arról, hogy Ő felsége a királynő a legjobb indulattal viseltetik irántok, haza bocsátotta. Ezek hazatérvén, a leg-

nagyobb örömmel beszélték el övéiknek, hogy láttak gör. kel. püspököt, kinek áldást osztó kezeit meg is csókolták.

Bucow-nak első tette az volt, hogy Sofroniust Szebenbe idézte. Sofronius kész is volt a meghivásnak eleget tenni, de hívei, az Abrudbánya és Zalatna vidéki móczok, attól tartottak, hogy őt is úgy elviszik, mint a szádi esperest, s azért kijelentették, hogy Sofronius szebeni utjába csak úgy egyeznek bele, ha a zalatnai és abrudbányai kincstári hivatalnokok kezességet vállalnak érette. E miatt Sofronius szebeni utja egyre huzódott, a miért a türelmetlen Bucow egy század katonaságot küldött Zalatnára, hogy Sofroniust azonnal vigyék Szebenbe. A katonaság parancsnoka Sofroniust egyszerüen el akarta fogatni, a miből véres összeütközés lett volna, ha a kamarai főtiszt közbe nem lép és Sofronius maga is nem tanusít kellő hidegvérüséget.

A kamarai főtiszt közbelépte lecsillapitotta a tömeget, a mely belenyugodott abba, hogy Sofronius a katonasággal Szebenbe menjen. Csupán csak azt kötötte ki a tömeg, hogy a befolyásosabb egyének közül is egynehányan vele mehessenek. Utközben a Sofroniust vivő menethez mindtöbben csatlakoztak; részint azért, hogy lássák, részint pedig hogy áldását fogadják. Mikor Szeben közelébe értek, már több ezer főre növekedett a kisérő tömeg. Maga Sofronius is belátta, hogy ekkora tömegről, ha azt beviszik Szebenbe, senki sem állhat jót és hogy az esetleges rendzavarás miatt való felelősséget elhárítsa magáról, a katonai parancsnok tudtával papi ruháját titokban előre küldötte s maga paraszt öltözetet öltvén, kevesektől tudva, Szebenbe ment, hol Bucow és Novákovics Dénes püspöknél azonnal jelentkezett. A tömeg ezt csak akkor tudta meg, mikor Szeben alá érkezett, a honnan aztán csendben, minden rendzavarás nélkül ment tűzhelyéhez.

Bucow értesülvén Sofronius loyalis magaviseletéről, előzékenyen fogadta s vele több ízben hosszasan tanácskozott. Azután egy nehány aranynyal megajándékozva, övéihez visszabocsátotta.

Sofroniust e találkozás egészen megszelidítette. Most már ritkábban jelent meg hívei között s feltünően tartózkodott minden izgatástól. Ma a „Tribuna“ és hívei bizonyára e „Pál fordu-

lásért" mint árulót, kiátkoznák a nemzetből, — az igaz, hogy akkor is feltünt és pedig annyival inkább, mert Bucow az egész vitás ügyet katonás erélylyel igyekezett megoldani, még pedig az egyesültek előnyére.

Először is bizottságot nevezett ki arra a czélra, hogy összeirja, hogy az oláhok közül kik az egyesültek és kik az orthodoxok s azután megállapítsa, hogy mely templomokat birnak jogosan az egyesültek vagy az orthodoxok? Az összeirás a legnagyobb részrehajlással folyt. De őszintén megvallva, sok esetben tényleg azt sem lehetett konstatálni, hogy ki egyesült vagy orthodox? Hogy e tekintetben minő állapotban volt az oláh papság, azt legjobban illustrálják a biharmegyei oláhokra vonatkozó De Ville-féle vizsgálat adatai, melyek a mai ember előtt majdnem hihetetlen dolgokat tartalmaznak. Ezek szerint egyik 27 év óta lelkészkedő pap arra a kérdésre, hogy ki az egyház feje? azt felelte: nem tudja, mert könyvét elveszítette. Egy másik, mikor azt kérdezték, melyik püspökkel tart: az aradival-e vagy a váradival? — azt felelte: majd meglátom később, de mindenesetre azzal, a melyikkel a falu, mert különben elkergetnek.[1]) Igy aztán nem csodálkozhatni, ha Bucow biztosai még azokat is egyesülteknek irták, a kik később tiltakoztak ez ellen. Valóságos korteskedés folyt, hogy ki egyesült és ki orthodox? és miután az ilyen összeirások legtöbbnyire a falu korcsmájában folytak le, — nem egyszer véres verekedésre került a dolog s igy bottal döntötték el, hogy ki az egyesült és ki az orthodox?

Minekutána a század elejéig minden oláh templom az orthodoxoké volt s igy tisztán gör. kath. templomoknak csak azokat lehetett nevezni, melyeket az unio után épitettek magok a görög katholikusok, rendkivül nehéz volt dönteni abban a kérdésben is, hogy melyik hát igazán orthodox vagy gör. kath. templom? Azonban, hogy a döntésben mégis legyen valami zsinórmérték, elv gyanánt mondották ki, hogy az orthodoxoktól vissza kell követelni és igy vissza is foglalni mindazokat a tem-

---

[1]) *Bunyitai Vincze*: Bihar vármegye oláhjai és a vallásos unio. Budapest. 1892. 68. l.

plomokat, melyek valaha, ha még oly rövid ideig is, a görög katholikusok birtokában voltak.

1761. julius 6-án Gyulafehérvárott mind a két oláh felekezet zsinatot tartott. Ez a kettős zsinat és kettős istentisztelet, melyet ez alkalommal Áron Péter gör. katholikus és Novákovics Dénes görög kel. püspök tartottak, érdekes világot vetett arra, hogy voltaképen micsoda volt a viszony a hivők számarányát tekintve a két oláh egyház között. Mig Áron Péter majdnem üres templomban szónokolt, addig Novákovics Dénes szállása kertjében akkora hallgatóság előtt beszélt, hogy nemcsak a kert, de az egész várig nyuló térség is megtelt hallgatósággal. Novákovics e beszédjében arra intette hallgatóit, hogy óvakodjanak minden rendzavarástól; a tisztviselők kértére a templomok kulcsait ne adják át, nehogy jogukról lemondani látszassanak, hanem tegyék le a kulcsot a templom közepére, hogy a kinek tetszik, onnan elvigye. Sérelmeik orvoslását várják a királynétól, a kinek ő azokat tolmácsolni fogja s legyenek meggyőződve, hogy rövid idő mulva vigasztalást fog hozni számukra.

Bucow a templomokat, melyeket a bizottság az egyesültekének jelentett ki, katonasággal foglaltatta vissza. — Különös kedvét azonban az orthodox monostorok elfoglalásában és lerontatásában találta, mert meggyőződése szerint ezek voltak a mozgalom fészkei. „Monasteria ubique comburrantur lignea, — lapidea destructantur“ — volt a kiadott jelszó. [1]) Igy rombolták le aztán Fogaras vidékén a felső-szombati, a nagy-berivói, a sebesvölgyi, a felső-komanai, a szkóréi, porumbáki stb. monostorokat, valamint Hunyadmegyében a felső-szilvásit s Alsó-Fehérben a remeteit és gyógyit s kergették át a kalugereket Havaselföldére.

E közben a katonaság Bucow rendeletéből ágyukat vive magával, fel s alá járt az országban azért, hogy ily módon a zavargásba beleszokott román népet terrorizálja. Egy ily katonai csapat 1761. julius elején három oszlopban az Ompoly és Kőrös-

---

[1]) *Ilarion Puscariu*: Documente pentru limba si istoria. Tom. I. 233. l. Sibiiu, 1889.

völgyén, valamint Nagy-Enyed felől Abrudbányára ment s innen Topánfalvát és Zalatnát megszállotta, noha akkor a nép e vidéken csendes volt. A katonai parancsnok rendeletet adott ki, hogy minden falu küldje be Abrudbányára a maga képviselőit. Mikor ezek a képviselők: orthodoxok és egyesültek megjelentek Abrudbányán, velök egy szerződést irattak alá, melyben mind a két fél kötelezte magát, hogy nemcsak a közigazgatási és uradalmi tisztviselők irányában viseltetnek engedelmességgel és tisztelettel, hanem egymással is békében élnek. Az egyesültek az egyesült püspöknek, az orthodoxok pedig az orthodox püspöknek fogadtak és igértek engedelmességet. A szerződésben az is világosan meg volt igérve, hogy az esetben, ha a lakosság magát e szerződés megtartására hittel kötelezi, nemcsak a katonaság távozik el, hanem az orthodoxoknak templomépítésre helyet is adnak.[1])

Azok a zavargások és erőszakoskodások, melyek a fennebb jelzett összeirások, templom-visszafoglalások és monostor lerombolások alkalmával napirendre kerültek, uj tevékenységre szólították a már-már visszavonult és hitelt veszített Sofroniust, ki több helyen gyűlést, sőt Zalatnán egy népes zsinatot is tartott. Ebben a zsinatban elhatározták, hogy a templomok visszaadása és uj templomhelyek nyerése végett a királynéhoz folyamodást küldenek s továbbá a különböző szükségletekre pénzt is gyüjtenek a nép között. Azután espereseket választottak, kik a maguk kerületeiben megint részletes zsinatokat tartottak, s azokon a nagy zsinat határozatait kihirdették.

Hogy a zavar és a rendetlenség Sofronius ez ujabb tevékenysége folytán még nagyobb nem lett, az két körülménynek köszönhető. Először is Novakovics Dénest 1761. augusztus végén Brassóban orthodox oláh püspöki administrátorrá avatták, tehát a legfőbb sérelem megszünt, a mennyiben az orthodox püspöki administrator kinevezésével az erdélyi orthodox egyház léte hivatalosan elismertetett. Másodszor a főizgató, Sofronius eltünt, hogy hová és hová nem, azt senki se tudja.

---

[1]) *Gróf Teleki D.* A két kaluger. Budapesti Szemle. XVII. kötet. — 1863. 77. l.

Igy szabadabb kezet nyervén Bucow, még ugyanezen év október 17-én ujabb lépést tett a zavaros oláh egyházi ügyek rendezésére. A mondott napon egy bizottságot küldött ki, melynek eljárását részletes utasításokkal szabta meg. Ez utasításban első teendőképen a két oláh felekezet vagyonának elkülönítésére vonatkozóan meghagyta, hogy azokban a falvakban is, melyekben ujabban orthodox egyházközségek alakulnak, minden egyházi vagyont és kegyes alapítványt átadjanak az egyesült papnak, a ki ezeknek egész élete végéig haszonélvezője legyen. Holta után ezek az egyházi javadalmak vagy a községre vagy pedig az alapítókra, illetően azok örököseire szálljanak vissza.

Ha idő folytán az egyesülteknek uj temploma épülne, vagy maga a község egyesültté lenne, ezek a javadalmak ujra az egyesült egyházéi lesznek s azért a jelenleg átvett birtokokról és kegyes adományokról a nem egyesült papok adjanak kötelező irást, melyet a püspök is aláirjon. Kötelességökké tétetett a megyei tisztviselőknek, hogy mindkét felekezetü oláhoknak a békés egyetértést kötelességökké tévén, a falvak nagyságához képest az értelmesebb lakosok közül válaszszanak 10 felügyelőt, kik a falubiróval egyetértően a rend és csend fentartásán működjenek. Az egyesültek a vallás dolgában az egyesült püspöktől függjenek, az orthodoxok pedig az orthodoxoktól, de semmi esetre Sofroniustól. Az oláh néppel jó módjával értessék meg, hogy az egyesülésre térni mindenkinek szabad, de azok, kik a folyó évi összeirás alkalmával egyesülteknek találtattak, az orthodox hitre semmi szin alatt sem állhatnak vissza. A falusi felügyelők, ha valamit olyat észrevesznek, a mi akármicsoda szempontból figyelemreméltó, tegyenek jelentést a megyei tisztviselőknek, ezek pedig a jelentések tartalmát juttassák a kormányszék tudomására. A kormányszék kötelessége és joga szükség esetén a katonai erő kirendelése is.[1]

Igy végződött a 60 éves korszak, a mely alatt a bécsi politika a görög-keleti román egyházat a katholizáló törekvések,

[1] *Gróf Teleki Domokos:* A két kaluger. Budapesti Szemle. XVII. 1863. 78. l.

illetőleg az unio érdekében nem létezőnek tekintette és odadobta az erkölcsi, az értelmi és a hitbeli elzüllöttségnek. Ez volt az oka, a miért a Habsburgok kormányzata az első 70—80 év alatt a román nép civilizácziója érdekében jóformán directe annyit sem tehetett, mint a török és német versengése miatt tömérdek hányattatásnak kitett erdélyi fejedelemség azon 80 év alatt, mely Bethlen Gábor trónra lépte óta Erdély okkupácziójáig eltelt. Az unio kulturális tekintetben óriási hatással volt a románságra, csakhogy ez a hatás a román nép nagy tömegére nézve az első 70—80 évben jóformán a semmivel volt határos, mert eleinte csak az egyesült hierarchia magasabb rétegeire terjedt ki csupán a nélkül, hogy a nép nagy tömegét még csak érintette volna is. Az unio kulturális és nemzeti szempontból értékes gyümölcse csak a következő korszakban érik meg, noha el kell ismerni, hogy a fát e zavaros időben ültette el Áron Péter, kinek püspöksége idejében zajlottak le főbb vonásaikban a fennebb vázolt zavarok.

Már említettük, hogy Klein Innocentius eltávozása után a püspökség igazgatását, mint vikárius Áron Péter vette át. Mikor 1751-ben Klein a püspökségről lemondott, Máriafi Dávid kolozsvármegyei főispán és Dobra Péter fiscalis igazgató, mint királyi biztosok elnöklete alatt november 3-án összegyült Balázsfalván a püspökválasztó zsinat. A zsinat a püspöki székre első helyen az eddigi vikáriust, Áron Pétert ajánlotta, második és harmadik helyen pedig Maioru Gergelyt és Kaliani Szilveszter bazilitarendü kalugereket. A felség ezek közül Áron Pétert nevezte ki, a ki ez alkalommal előbb kalugerré lett s mint ilyen, Pál nevet vett fel.

Ez az Áron Péter egyike volt azoknak a román nemzetiségü ifjaknak, kiket Pataki püspöksége idején Rómába küldöttek felsőbb theologiai tanulmányokra. Nagyon képzett theologus volt, de környezetére nem annyira tudományosságával, mint igazi aszketai életmódjával hatott. Hust nem evett s betegség esetét leszámítva, soha bort sem ivott. Meztelen testén ciliciumot hordott. A vezeklésben és az imádkozásban kifogyhatatlan volt. Igénytelen és takarékos volt egész a fösvénységig. Takarékosságának eredményei is mutatkoztak, mert csakhamar oly helyzetbe jött, hogy 32.000 frttal Bethlen Gábortól megvásárolhatta

az igen szép és jól jövedelmező terjedelmes kuti uradalmat. Ez a kuti uradalom is az Apafi-féle jószágokhoz tartozott. E jószágokat az örökösödési háboru kezdetén Mária Therézia — pénzre levén szüksége, áruba bocsátotta. Bethlen Gábor vette meg, — de mivel egyrészt jószágai középpontjától távol feküdt, másrészt pedig elvállalt fizetési kötelezettségeinek teljesítése is nehezére esett, eladta a mondott összegért az oláh püspöknek. Az ujonan vásárolt uradalmat a püspök a balázsfalvi baziliták igazgatására bizta, kiknek szivökre kötötte, hogy igyekezzenek a birtok jövedelmét mentől inkább növelni, hogy belőle Hátszegen, Fogarasban, Halmágyon és Resináron a románság számára iskolákat állíthasson.

Az erdélyi románok rendszeres iskolázásának alapját Áron Péter buzgósága veti meg. Említettük, hogy az 1738-ki zsinat alkalmával az egyesült papság magára iskolák és papnevelő-intézet épitésére öt részletben fizetendő 25.000 forintot vetett ki. Ez összeg pontosan össze is gyült és Klein Innocentius eltávozása után a püspökség intercalaris jövedelméből 4299 forinttal növekedett. Ez összegből épült fel a balázsfalvi iskola, melyet 1754 október 11-én nyitott meg Áron Péter. Ez alkalommal két pásztorlevelet adott ki. Az elsőben elősorolta azokat a tárgyakat, melyek ez intézetben a tanítás anyagát képezik. Ilyen tanitási anyag volt kezdetben a tiz-, az ötparancsolat és a hét szentségek tárgyalása a szükséges magyarázatokkal, azután a szent unio, a latin és a *magyar nyelv.* A második pásztorlevélben a tananyag egyes osztályokban való elosztásáról rendelkezik. Az elemi osztályok után következett a három osztályu gymnasium és rá rögtön a papnevelő szeminarium. Voltaképen az egész iskola főképen a papnevelés szempontjából volt berendezve.

Az intézet első tanára, Maioru Gergely és Rednik Athanasius kalugerek voltak, kikből később, egymást követve, püspökök lettek. Majd később Neagoe Manasse, vagy kalugeres nevén Meletie is 1757-ben Nagy-Szombatból haza jőve, tanárrá lett az akkor megnyilt harmadik vagy syntaxisi osztályban.

A papságra készülő ifjuság nevelésére két intézet (szeminarium) volt. Egyik a székesegyház mellett levő, melyben a kuti uradalom jövedelméből 21 ifjut tartottak el. A második az

ugynevezett Aron-féle szeminárium, mely a püspöki kastély bejárata mellett levő épületben volt elhelyezve. Ezt a püspök részint saját megtakarított pénzéből, részint a canonica-visitacziók alkalmával gyüjtött összegből alapította. Ez a két szeminarium később, 1781-ben összeolvadt s mint ilyen, 50 ifjut látott el minden szükségessel. A tanfolyam a kettős intézetben 3 évre terjedt. Ez az igy berendezett iskola tökéletesen elégséges volt a lelkészkedő papság kiképeztetéséhez akkoriban támasztható igények kielégítésére. A magasabb theologiai képzettség megszerzésére a római, bécsi, nagy-szombati és pozsonyi theologiai intézetekben mintegy 16 hely állott a balásfalvi gör. katholikusok rendelkezésére. Nagy hatással volt a gör. kath. román klerus kulturális szinvonalának emelésére az a szeminarium is, melyet Mária Therezia 50 gör. kath. papjelölt számára Bécsben alapított. E szeminariumot II. József Egerbe, majd később Lembergbe helyezte át, a hol idővel feloszlatták. Az alapítványok azonban érintetlenül maradtak és mai napság is a balázsfalvi papnevelő intézetnek belőle évenkint 1260 forintot fizetnek ki. A II. Józseftől feloszlatott, de később ujra visszaállított bécsi központi papnevelő intézetben is voltak helyek fentartva gör. kath. román nemzetiségü theologusok számára. Ezeket az alapítványi helyeket azonban 1872-ben a budapesti központi papnevelő intézetbe helyezték át.

Áron Péter nemcsak alapitója volt ez iskolának, de egyuttal főgondozója és vezetője is. — Majdnem minden nap meglátogatta az előadásokat és a nevelő intézeteket. Gondot viselt arra az ifjuságra is, mely Balázsfalvára gyült, de nagy számánál fogva nem volt elhelyezhető a nevelő intézetekben. A szegényebbek számára naponként kenyeret süttetett, vasár- és ünnepnapokon pedig ételt főzetett. Másokat meg ruhával és könyvekkel látott el. Ez a nagyszabásu jótékonyság aztán tömérdek román ifjut vont Balázsfalvára, úgy hogy az ifjuság száma már a mult század ötvenes éveinek végén megközelítette a 300-at. Ez iskolák felsőbb osztályaiban, a gymnasiumban és a papnevelőben a tanárok bazilita kalugerek voltak. Az elemi osztályokban pedig világi papok. Később II. József megengedte, hogy a gymnasiumban világi papok is tanithassanak, mivel az

a 11 kaluger, a mennyinek eltartását a monostor alapítólevele megengedte, még ha teljes számmal lettek volna is, — nem volt elégséges arra, hogy a fokozatosan szaporodó tanszékeket elláthassa. A balázsfalvi iskolák tanárai kezdetben — a mint láttuk — kivétel nélkül kalugerek voltak. Már Klein Innocentius idejében elhatározták egy bazilita monostor építését. A monostor csak Klein eltávozása után Áron Péter vikáriussága idején 1747. épült fel. Első lakói a már említett Maioru Gergely és Kaliani Szilveszter voltak. Mindketten nemes származásu papok gyermekei voltak. A szerzetesi fogadalmat Munkácson tették le és a theologiát Rómában tanulták. E szerzetesek sorából kerültek ki a gör. kath. románok mult századbeli legkiválóbb emberei: Rednik Athanasius, Maioru Gergely, Darabont Ignácz, Klein Sámuel, Sinkai és Maior Péter. A román irodalmi renaissance e férfiai, a dako-román nyelv és történeti tudományosság e megalapítói, kiknek működéséről és hatásáról a következő részben lesz szó.

Ugyancsak Áron Péter alapította a balázsfalvi román nyomdát is. E czélból egy *Sandu* nevű nyomdászt hozatott 1760-ban Moldovából. E nyomda első termékei a Mária Theréziától kibocsátott rendeletek román nyelvű fordításai voltak. Majd sorban következtek imádságos, énekes, iskolai és egyházi könyvek. Igy rakta le ez az aszkétai életü püspök a román kultura alapjait szakadatlan rendes munkával, nehéz viszonyok sulyos megpróbáltatásainak kitéve. Ha a mai valósíthatatlan román politikai követelményeknek alapját Klein Innocentius rakta le, a románság kulturális haladásának, mely idővel oly szép gyümöcsöket termett, megindítója Áron Péter volt.

Tizenhat éves fiu voltam, mikor a szászsebesi ágost. evangelikus iskola homlokzatán e frázist olvastam: „Bildung ist Freiheit“ s ez idő óta azt az igazságot, melyet ez a frázis kifejez, mintegy hussá és vérré válva látom, valahányszor csak alkalmam van az erdélyi szászok kulturalis és közgazdasági intézményeit közvetlen közelből szemlélni úgy, a mint azok a nép életében kifejezést találnak. Nam et ipsa scientia potestas est, mondja Bacon, de úgy látszik, hasztalanul, a magyarországi románokra, mert ezek még maig is szivesebben keresik Klein

Innocentius-szal az „elvesztett szabadságot“ a politikai követelődzések és az izgatások révén, mintsem igyekeznének megtalálni a tudomány és a miveltség azon a biztos utján, melyet e végből nekik Áron Péter kijelölt. A mai román intelligenczia fajának apostola gyanánt tiszteli Klein Innocentiust, de Áron Péterről megfeledkezett, holott a vaknak is könnyü látni, hogy az előbbi öröksége a visszavonás, fajgyülölet és a veszedelmes politikai nagyzás ama hóbortjának volt szülő oka, mely a román népet a magyar állam kulturailag leghátramaradottabb elemévé tette és hogy a román népnek mai napság az a fia tesz legtöbb szolgálatot, ki hátat fordítva „az elvesztett szabadság keresésének“, népét az Áron Pétertől megjelölt uton igyekszik tovább vezetni.

Áron Péter halála után a királyné rendeletéből 1764. jun. 29-én összegyült Balázsfalván a szokásos püspökválasztó zsinat, Bornemisza Ignácz és Boér Ferencz voltak a királyi biztosok. A választás a következő eredménynyel esett meg: a Rómában még mindig élő Klein Innocentius kapott 72 szavazatot, Maioru Gergely kaluger 90-et, Kaliani Szilveszter 16-ot és a vikárius, Rednik Athanasius 9-et. Még az év őszén a királyné a Kleinra adott szavazatokat semmisnek nyilatkoztatta ki s igy a legutolsó helyen 9 szavazatot kapott Rednik Athanasius is bele esett a hármas jelölésbe, a kit ki is nevezett püspökké.

Ez a Rednik Athanasius a bölcsészeti és theologiai tanulmányokat Bécsben végezte. Itt ismerkedett meg Áron Péterrel is, mikor az, mint vikárius, egy izben Bécsben járt. Elvégezvén tanulmányait Bécsben, Munkácsra ment és ott bazilita kalugerré lett. 1750-ben ment Balázsfalvára. Aszketai életü férfiu volt; mint maga Áron Péter is, a ki őt azért nagyon megszerette és csakhamar a szeminárium praefektusává és vikáriussá tette. Mint ilyen eszközölte ki Áron Péternél, hogy a balázsfalvi bazilitáknak megtiltsa a húsevést és hogy szígorúbb szerzetesi életre szorítsa őket. Ezt a baziliták nem tudták megbocsátani s mikor Áron püspök meghalt, még a vikáriusságból is le akarták tenni és helyébe magok közül választani vikáriust.

Megkapván püspöki kineveztetését, Bécsbe utazott, az egyházmegye gondviselését ideiglenesen Cotorea Gerontie-re és

Kaliani Szilveszterre bizta. Mig Bécsben járt, ellenfelei: Maioru Gergely, Avram dályai és Sacadat balázsfalvai esperesek XIII. Kelemen pápához folyamodást adtak be, kérve, hogy ne erősítse meg Redniket és eszközölje ki Mária Tereziánál, hogy a még mindig Rómában élő Klein püspököt nevezze ki Rednik helyébe. Mária Terézia értesülvén a folyamodásról, megparancsolta Hadik tábornoknak, ki egy személyben kormányzó és főhadparancsnok is volt Erdélyben, hogy ez ügyben tartson vizsgálatot. Hadik tábornok e rendelet vétele után maga elé hivatta Máthé, Méhes és Vasilie espereseket s azt kérdezte tőlök, hogy ők-e szerzői ennek a kérvénynek? A kérdezettek azt felelték: nem s nincs is tudomásuk róla, miután tőlük beleegyezésüket senki sem kérte. Ekkor Hadik Rednik Athanasius ellenfeleit: Cotorea Gerontiet, Kaliani Szilvesztert, Avramot, Sacadatot és Maioru Gergelyt befogatta. Majd egy pár nap mulva a három utolsó kivételével szabadon bocsátotta őket. Maioru Gergelyt előbb Szebenbe, onnan Balázsfalvára s végül Munkácsra vitték, hol a baziliták kolostorába zárták, hogy ott egész életén át vezekeljen és megtiltották, hogy Erdélyből senki se merjen vele levelezni. Sacadatu és Avram Szebenben maradtak a jezsuiták kolostorában.

Rednik püspök Bécsből Munkácsra ment, hol Olšavszky gör. kath. püspök püspökké szentelte. Munkácsról édes anyja látogatására Máramarosba utazott, honnan az egész uton gyalog ment Balázsfalvára, a hol 1765. november 13-án iktatták be püspöki székébe.

Beigtatása után Sacadat és Avram espereseket kieresztette ugyan szebeni fogságukból, de azért semmi sem állott tőle távolabb, mint ellenfeleinek megbocsátani. E tekintetben a szent életü férfiu, igazán rosz keresztény volt. Cotoreát egy fogarasi kolostorba küldötte penitencziába, alárendelvén egy durva és tudatlan kaluger hatalmának. Kaliani Szilvesztert pedig a balázsfalvi monostorban kapussá tette, de ezt is csak jóformán az összes klérus kértére. A balázsfalvi bazilita kalugereket nem csak a legszigorúbb szerzetesi életmódra szorította, de azt is elrendelte, hogy mindenik kaluger tanuljon meg valami kézi mesterséget is, a mi a kalugereknek egyáltalán nem tetszett.

Maior Gergelyt pedig állandóan a munkácsi monostorban hagyta. Mikor II. József 1771-ben Munkácson járt, s a baziliták monostorát is meglátogatta, Maioru Gergely czellájából azt kiáltotta felé, hogy könyörüljön rajta és szabadítsa meg. Az igy figyelmessé lett II. József azt kérdezte tőle: kicsoda? — „Én vagyok József, kit eladtak testvérei" — volt a válasz és aztán elbeszélte fogsága előzményeinek történetét. II. József visszatérve Bécsbe, azonnal megrendelte a magyar udvari kanczelláriának, hogy vizsgáltassa meg Maioru Gergely ügyét. A vizsgálat eredménye kedvező volt és ennek következtében Maioru Gergelyt is szabadon bocsátották. Ennek a vizsgálatnak köszönhették Cotorie Gerontie és Kaliani Szilvester is, hogy a büntetés alól felmentettek. Maior Gergely kiszabadulván a fogságból — Bécsbe ment és itt Neagoe (Nyáguly) János udvari agens közbenjárására kinevezték az állami nyomdához román correctornak.

Rednik püspök tisztán a vallásos és kulturális térre szoritkozott, mint elődje Áron Péter. Bizonyos tekintetben politikainak minősíthető tette az volt, mikor püspökségének kezdetén az iránt folyamodott Bécsbe, hogy papjai számára belső telkek és canonica portio adassanak a községi vagyonból. Az udvar e kérés megvizsgálására vegyes bizottságot nevezett ki, de azért kérelme nem teljesíttetett. Mindössze is 10.000 frt segélyt kapott a megyéjebeli szegényebb egyházak számára és a Pazmaneumban két theologus számára ingyen helyet. A mellett, hogy az unio érdekében nagy buzgóságot fejtett ki, nagy őrizője volt a görög egyházi szertartásoknak, pedáns gondossággal őrködve, hogy az minden részletében megtartassék. — Meghalt 1772. május 2-án.

1772. aug. 15-én gyült össze Balázsfalván Haller és Béldi királyi biztosok jelenlétében a püspökválasztó zsinat, mely első helyen Maioru Gergelyt, második helyen Áron Jakabot és harmadikon Darabont Ignáczot jelölte. Ő felsége Maioru Gergelyt nevezte püspökké, a kit aztán 1773. április 23-án Bozsiskovics svidniczi püspök fel is szentelt. Körülbelül ez időre esett az is, hogy XIV. Kelemen pápa eltörülte a jezsuita szerzetet s ily módon a jezsuita theologustól is megszabadult. Az egykor ellen-

zéki magatartása miatt nagy népszerüségnek örvendő Maioru Gergely egy pár év mulva a bazilitákkal keveredett pörbe és pedig oly ügyben, melyben ő maga is kemény ellenzéke volt annak idején Áron Péter püspöknek. A pör azzal végződött, hogy kénytelen volt lemondani s a püspökség jövedelméből kiszakított 1500 forint nyugdijjal a gyulafehérvári monostorba vonult, hol 1785-ben végezte be életét. Utódává 1782. aug. 12-én a Kemény Farkas és Teleki Károly királyi biztosok elnöklete alatt tartott zsinaton *Bobu* Jánost választották.

Megelőzően említettük, hogy a nagyváradi megyébe Mária Therézia 1748-ban nevezte ki püspöki vikáriussá Kovács Meletiet, a ki meghalt 1770-ben s halála után öt évig a püspöki szék betöltetlen maradt. Láttuk, hogy De Ville annak idején jelentésében azt javasolta, hogy a váradi görög katholikus püspököt függetleníteni kell a váradi latin szertartásu püspöktől. Bécsben ezt az elvet magokévá is tették s elhatározták, hogy a munkácsi, kőrösi és a nagváradi görög kath. püspökségeket, mint teljesen önálló püspökségeket fogják felállítani. De nemcsak B. Patacsich nagyváradi katholikus püspök ellenezte a nagyváradi görög kath. püspökség felállítását, hanem a pápa is, ki ez ügyben a királynénak azt irta, hogy neki erre vonatkozóan nyugtalanító s le nem küzdhető aggodalmai vannak. Ismeri a görög fajt, volt alkalma tapasztalni elégszer, hogy igéreteiben, sőt esküjében sem lehet mindig bízni. Óhajtja azért az ügy elhalasztását. [1])

Az udvar azonban el volt határozva, hogy ezt a püspökséget minden áron felállítja. Drágos Mózes esperest ki is nevezte püspöknek, csak óvatosságból még nem publikáltatta a kinevezést. Időközben Patacsich Györgyből esztergomi érsek lett s a váradi püspöki szék vacantiában maradt. Rómával tehát az alkudozások fonalát ujra felvették s végre is 1777 juniusában a nagyváradi görög kath. püspökség felállítását megengedő pápai bulla le is érkezett s rá egy hét mulva Drágos Mózes püspöki kineveztetése is megjelent. Az uj püspökség csakis Magyar-

[2]) *Bunyitai Vincze*: Biharmegye oláhjai s a vallásos unio. 84. l.

ország herczegprimásának volt alája rendelve. A váradi püspöktől csak jövedelmeit húzta és pedig a püspök személyére 6000 forintot, a székesegyházra 8000 forintot, a négy szentszéki tanácsosnak s egy szertartástanító számára összesen 2800 forintot, papnevelésre 1200 forintot. Mindössze 10,800 forintot. Drágos Mózes azonban azt kérte, hogy ez összeg helyett inkább szakíttassék ki a váradi püspökség birtokából a megfelelő rész. Drágos e kivánsága csak II. József uralkodása alatt teljesedett, mikor 1781-ben a belényesi uradalmat kiszakították a váradi püspökség birtoktestéből.

Ez volt Mária Terézia uralkodásának végén a gör. kath. román egyház állapota, mely körülbelül a román nép tömegének mintegy kisebbik felét foglalta magában. A románságnak az a nagyobbik fele is, mely az orthodox hitet vallotta, 1761-ben Novákovics Dénes exemptus püspökké való kineveztetésével egyházszervezetileg hivatalosan szintén elismertetett. Ez a kormányzati tény a magyarországi románság életének kétségtelenül egyik legnevezetesebb forduló pontja.

Említettük már, hogy Mária Therézia Kaunicz miniszter memorandumát magáévá téve, még 1758-ban elhatározta, hogy az erdélyi görög keleti románoknak, mihelyt erre az alkalmas és szükségparancsolta idő elérkezik, külön püspököt ád s hogy 1761 augusztusában ilyen gör. keleti oláh püspökül Novákovics Dénest Brassóban be is igtatták.

Azonban attól az időponttól, melyben a királyné magáévá tette e kérdésben Kaunicz álláspontját, Novákovics Dénes beiktatásáig, ha kevés idő telt is el, de nagyon sok olyan dolog történt, a mely felett a mozgalmak történetirója egyszerüen semmi szín alatt sem térhet napirendre.

Mária Therézia ugyanis még 1753. deczemberében értesítette a karlóczai szerb pátriárkát, hogy az erdélyi görög kel. románokat oly jótéteményben szándékozik részesíteni, minőben azok nem részesültek sem elődei, sem pedig az erdélyi fejedelmek alatt. Püspököt fog nekik adni, de csak bizonyos feltételek mellett. Először, ha a gör. keletiek ezentul úgy egyetemlegesen, mint egyénenként nyugodt, hű és engedelmes viselettel érdemlik ki a vallásos türelmet, — másodszor, ha az uralkodó vallás és

annak terjesztése elé nem gördítenek semmi akadályt, — ha harmadszor mindazt, a mit a görög katholikusoktól elfoglaltak, teljes épségben visszaadják.

Mikor aztán a személy kérdésével, a melyre Kaunicz javaslata szerint nagy súlyt kellett helyezni, tisztába jöttek, Novákovics Dénes budai gör. kel. szerb püspököt az erdélyi gör. keleti egyházmegye püspökévé is kinevezték 1759-ben. Püspöki jövedelemül a királyné az állami kincstárból évenként 2000 frtot utalványozott ki s azonkivül megengedte, hogy a régi szokás szerint papjaitól fejenként egy forintot szedhessen. Egyuttal azonban azt is elrendelte, hogy e kinevezés titokban maradjon egész a késő őszszel összehivandó erdélyi országgyűlés megnyiltáig. — Bethlen Gábor gróf erdélyi kanczellárt pedig utasította, hogy haladéktalanul haza utazva Erdélybe, a római katholikus és az egyesült püspökökkel s a befolyásosabb katholikus kormányszéki tanácsosokkal állapitsa meg, hogy miként lehetne az unio teljes diadalát biztosítani, az országot az idegen ügynököktől és a bujtogatóktól megszabadítani és végül miként lehetne az ujonnan kinevezett görög keleti püspök egyházmegyéjét akként kikerekíteni, hogy semmi veszedelemmel se járjon az unióra?

Gróf Bethlen Gábor a királynő parancsát véve, azonnal haza utazott Erdélybe. A következő évben jelentést is tett küldetésének eredményéről, mely röviden a következőkben foglalható össze. Meggyőződött, hogy mindazok az eszközök, melyeket az unio terjesztésére és megerősítésére alkalmasoknak vélt, „a román nép vallásos tekintetben való makacs csökönyössége miatt“ sikerrel nem alkalmazhatók, — azért ő felsége nagyon helyesen cselekednék, ha a görög keleti oláhoknak feltételesen kilátásba helyezett engedményeket egyszerüen elfelejtené és a kinevezett püspök kiküldetését jobb időkre elhalasztaná.

Meglehet, hogy ez a jobb időkre szóló terminus egyenlő lett volna a sokat emlegetett ad graecas calendas-féle határidővel, ha a Sofronius kaluger által támasztott mozgalmak egyre növekvő veszedelmessége Bucow küldetését szükségessé nem teszik. Miután Bucow a Kaunitztól feltétlenül szükségesnek jel-

zett megbizható katonai erőt is magával vitte, az igért episcopus exemptust is végre valahára be lehetett küldeni Erdélybe. Egyelőre csak mint a vizsgáló bizottság tagját, a mely minőségben Kaunitz javaslatának értelmében elég alkalma volt arra is, hogy tehetségeit és hűségét bebizonyítsa.

Novákovics a püspöki székbe való beiktatása után is igyekezett a királyné belé helyezett bizalmának minden tekintetben megfelelni. Bécsben már bizni kezdettek, hogy a gondjaira bizott diőcesist, mint Kaunitz javaslatában magát kifejezte, saját állása biztossága miatt is feltétlenül át fogja vinni az unióra. Mig Bécsben ebben biztak, addig Karlóczán meg épen ettől féltek. E miatt a karlóczai pátriárka Novákovics erdélyi püspöksége ellen csakhamar szót emelt a királynénál. Folyamodásában legfőbb okul és erősségül álláspontja mellett azt hozta fel, hogy az egyházi jog nem engedi meg, hogy két püspökség kormányzása egy ember kezében legyen és ezért kéri a királynét, hogy szólítsa fel Novákovicsot, hogy a két püspökség közül melyiket tartja meg, a budait-e vagy az erdélyit?

A királyné a pátriárka folyamodását véleményadásra Bajthay gyulafehérvári róm. kath. püspöknek adta ki. Bajthay erre vonatkozóan a következő véleményt adta: „A patriárkát e lépésében a gyülölet és a haszonvágy vezette. A gyülölet, mert Novákovicsnak halálos ellensége, mivelhogy ez mély megvetéssel viseltetett mindig a pátriárka csábításai és üzelmei iránt. A haszonlesés, mert azt hiszi, hogy ily módon az uj püspöktől is investitura czimén ezer aranyat és még egyéb jelentékeny járulékokat is csikarhat ki, mint kicsikart Novákovicstól saját vallomása szerint. Ez okok miatt a pátriárka kérése nem érdemel figyelembevételt és igy ő felsége mind a két püspökséget aggodalom nélkül hagyhatja Novákovics kezén, annyival is inkább, mivel ez idáig is dicsérendő buzgalmának és törhetlen hűségének számos jelét adta.“ [1])

Novákovics személyesen szeretett volna Bécsbe menni, hogy védekezzék a pátriárka vádjai ellen. Folyamodott is utazási en-

[1]) *Hurmuzaki*: Fragmente zur Geschichte der Rumänen. II. kötet. 173. lap.

gedélyért, de a mig Bucow az engedély megadását javasolta, addig Bajthay püspök ellene volt, „mert ebben a mostani zavarban, melyben vagyunk, elutazása a románok között nagyon veszedelmes kitörésekre szolgáltathatna okot." Kaunitz Bajthay álláspontját tette magáévá s igy Novákovics Erdélyben maradt. De ezért nem szünt meg az eddigi irányban tovább buzgólkodni, noha semmi pozitiv okot nem adott arra a feltevésre, mintha szándékában állana egyházmegyéjét az unio kebelébe átvezetni. Hűségének másféle bizonyítékait igyekezett adni. Igy csakhamar a királynénak ajándékul népe között 100.000 forintot gyüjtött, — fejenként minden egyes hívére 32 poltrát vetvén ki.

A következő fejezetben részletesebben előadjuk, hogy a románság egy részénél rövid idő mulva a Sofronius-féle mozgalmak lecsillapulta után a katonai határőrség felállítása alkalmával micsoda sulyosabb természetű zavargások törtek ki. Bécsben azt gondolták, hogy a vallásos zavargások ujra kitörnek s az eredmény nemcsak a béke felbomlása, de egyuttal az unio teljes bukása is lesz, — azért báró *Siskovics* tábornok által felszólították, hogy egy espereseihez intézett pásztorlevéllel igyekezzék papjait visszatartani attól, hogy az unio ellen való ujabb izgatásoknak részesei legyenek.

„A mint az elmult években — irja Novákovics e pásztorlevelében — a császárné parancsait úgy szóval, mint irásban a legkomolyabb miheztartás végett minden alkalommal emlékezetetekbe idéztem, úgy sietek most is a császárné legutóbb vett parancsa értelmében nektek a legszigorúbb utasításképen meghagyni, hogy ti, se az alátok rendelt papok, se a klerikusok, se a világiak bele ne merészkedjetek avatkozni az egyesültek vallásos dolgaiba, vagy ezeket háborgatni, az uniotól elcsábítani akár szóval, akár irásban, akár titkon vagy nyiltan, akár személyesen vagy egy harmadik segítségével történjék az. Ellenkező esetben, a legszigorúbb fenyítésben fogtok részesülni. A pap elveszíti hivatalát, a világit pedig feltétlenül egyéb fajtáju büntetés fogja érni. Ezért a jelenlegi rendeletet hatáskörötökben hirdessétek ki és a népnek beszéljetek szivére, hogy a nem egyesültek saját érdemeik nélkül csupán a császári kegyelem következménye gyanánt nyerték meg és élvezik türelemképen

a szabad valllásgyakorlat jogát és épen ezért minden erejökből igyekezniök kell magokat hálàdatosoknak és elégedetteknek mutatniok, hogy az elnyert kegyelmet meg is őrizhessék, s nem pedig ellenkező módon meg nem engedett és vakmerő vállalkozásokkal azt elveszíteni.“ [1])

Novákovicsban nem hiányzott a buzgóság és akarat, hogy kineveztetését a kormánynak meghálálja. A hiba csak az volt, hogy Bécsben Novákovicstól többet vártak, mint a mennyire ereje volt s a mennyire, mint gör. keleti püspök vállalkozhatott is. Mint ilyen nem tehette, hogy egyházmegyéjét, mint tőle Bécsben várták, egyenesen átvezesse az unio kebelébe s mint egyénnek pedig egyrészt épen azon buzgósága miatt, melylyel a bécsi kormány akaratát minden egyes esetben teljesiteni igyekezett, másrészt pedig szerb nemzetisége miatt a románok előtt nem volt annyi tekintélye, hogy szavát az időnként kikitörő mozgalmak alkalmával kellő eredménynyel emelhesse fel. Ez okból a kormány sem bizott benne és a románok sem. Érezve helyzetének ferde voltát, már azon gondolkozott, hogy a püspökségről lemond s élete hátralévő napjait kolostorba vonulva fogja tölteni. E gondolattal tépelődve, érte utól 1770-ben a halál.

Utóda Chirilovics Sofronius szintén budai gör. kel. szerb püspök lett. Chirilovics püspöksége alatt az állapotok lassankint jobbra fordultak. II. Józsefnek hatására a királyné egyházpolitikájában lassankint egyre nagyobb változás állott be. A katholikus propaganda kiméletlenségét, a proselitizmust a vallásos és a felekezeti türelem kezdette felváltani. 1774-ben a királyné gróf Bethlen Miklóshoz, az erdélyi kormányzóhoz parancsot küldött, melyben meghagyta, hogy a nem egyesültekkel sokkal szelidebben kell bánni, mint eddig s azokat, kik az uniotól visszaállottak a schizmára, börtönbe kell vetni ugyan, mint eddig, de nem kell megveretni, hanem hat heti vallásoktatásban részesíteni. Chirilovics püspöksége alatt mindent elkövetett, hogy az erdélyi görög keleti püspökség önállósíttassék. Ebbeli törekvéseit azonban csak halála után koronázta siker. II. József

---

[1]) *Hurmuzaki* : Fragmente zur Geschichte der Rumänen. II. köt. — 175—176. l.

uralkodása idejében, a ki 1783 nov. 6-án *Nikitics* Gedeon sistarováczi archimandritát az erdélyi gör. keletiek püspökévé nevezte teljes administrativ önállósággal s a karlóczai pátriárkának csupán dogmai és egyházi tekintetben alárendelve.

A románokra nézve ilyen eredménynyel végződött az a 90 éves korszak, melyben a bécsi politika a katholicismussal, mint kormányzati elvvel akarta az egységes Habsburg-monarchiát megalapítani. A bécsi államférfiak azt hitték, hogy a dinaszticismus kifejlesztése mellett a birodalmi egység szilárd alapjául, és a különféle népeket szoros egységbe kötő kapocs gyanánt egyedül a katholicismust lehet használni. A dinaszticismuson és a katholikus valláson felépült egységes Habsburg-monarchia volt ez államférfiak eszményi állama, melyben az uralkodóházhoz való hűség és a vallás egysége kiegyenlítette volna minden ellentétet, melyet a faj, a nyelv, az éghajlat, a műveltség és a történelmi fejlődés különbözőségei okoztak. Az oláhok vallásos uniója is ez ideál érdekében került napirendre s hogy minő sikerrel, azt könnyű lesz az előadottak alapján megitélni.

VI.

A románság e korszakbeli vándorlása.

Brankován és Kantemir vajdák oroszokkal való szövetsége. E két vajda bukása. Cantacuzino István és megöletése. Maurocordat az első fanariota vajda. Kik voltak a fanarioták? Maurocordat Sándor és szerepe. A fanarioták jellemzése. A törökök az oláh vajdaságokat a fanarioták kereslete tárgyává teszik. A verseny nagysága. Miként zsarolják e fanariota vajdák s a velök jött görögök a románságot? Egykoru irók erre vonatkozó nyilatkozatai. E nagy zsarolás a népet kivándorlásra kényszeriti vagy rablóvá teszi. A kivándorlás hármas iránya. Legnagyobb volt a Magyarország felé való kivándorlás. Kis-Oláhország ethnografiai viszonyai az osztrák uralom alatt. A nép feltünően gyors szaporodása és okai. A Tisza-Temesköz népességi viszonyai 1718 után. A románság bevándorlása e vidékre. Az erre vonatkozó adatok. A bevándorló románság erkölcsi állapota. Perlas Rialph gróf terve az oláhok költöztetéséről. Nagy mértékü kivándorlás Rakovitza Mihály és Maurocordat Konstantin vajdák alatt. Gróf Königsegg tábornok ki akarja telepiteni az oláhokat. Az oláhok és szászok száma a XVII. század végén. Mennyi magyar lakossága lehetett Erdélynek a Leopoldi diploma idején? Erdély ethnographiai képe az 1700, 1730 és 1761-ki években. Az oláhok, magyarok és szászok szaporodási arányai a XVIII. század különböző évtizedeiben. Mi volt az oka, az oláhok feltünően nagy mértékü szaporodásának? E szaporaság a fanariota uralommal szoros kapcsolatban van. Erdély néprajzi statisztikája 1794-ből. Bizonyitékok, hogy e statisztikai adatok a való állapotot tüntetik fel. A román irók nézete az oláhság ki- és bevándorlásáról. E nézet téves volta. Kivándorlás is történt. E kivándorlás jellegét és mértékét megállapitó adatok. A bevándorolt oláhok nem voltak szivesen látott vendégek. Az oláhokat e miatt a Temesközben ide-oda költöztetik. Az oláhság állapota a szászföldön. A resinári eset. Az ujegyházszéki szász hatóságok rendelete. Az országgyülés ez ellen tiltakozik. Bucow rendeletei micsoda mozgalmakat okoznak a Királyföldön. A szelistyei pör előzményei, tárgya és lefolyása. A lakhelyeikből kizavart királyföldi oláhság Oláhországba menekül.

Mikor 1691-ben Erdély sorsa a Leopoldi diplomával ez idő szerint végleg eldőlt, akkor Havaselföde trónján *Brankován* Konstantin vajda ült, Moldváén pedig *Duca* Konstantin, kit

ugyszólva, *Kantemir* Demeter trónraléptéig (1710-ig) minden évben más és más vajda váltott fel. Már említettük, hogy Nagy Péternek miként sikerült 1711-ben a török ellen indított háboruban mind a két román vajdát a maga pártjára vonnia. Mikor ennek a háborunak, mely Nagy Péterre nézve balul ütött ki, vége lett, kezdetét vette a törökök bosszuállása. Kantemir félve ettől a bosszutól, nem is mert többé visszatérni Moldovába, hanem Nagy Péter táborában elrejtőzve, Oroszországba ment. Helyét *Maurocordat* Nicolae foglalta el. Brankován vajdát pedig a szultán feleségével, négy fiával, leányaival s vejeivel, egyszóval egész családjával együtt Konstantinápolyba vitette s ott hűtlensége miatt mindnyájokat kivégeztette. Utódává Cantacuzino István vajdát tette. De mikor a szultán megtudta, hogy Cantacuzino nem okulva Brankován példáján, az oroszokkal és a németekkel alkudozik, 1716 januáriusában atyjával együtt elfogatta és Konstantinápolyban mindkettejöket megölette. — Helyébe Maurocordat Nicolae moldovai vajdát tette, a kinek székébe Rakovicza Mihályt ültették.

Ekkor vette kezdetét a két oláh vajdaságban az ugynevezett *fanariota* uralom, mely 1821-ig, Vladimirescu Tudor felkeléseig tartott. Ez a név fanariota Konstantinápolynak egy *Fanar* nevü külvárosától veszi eredetét. E városrészben volt a pátriárka lakása és székesegyháza, a szent szinódus és az iskola, melyben az előkelőbb görög családok ivadékai tanultak. A XVII. század közepe táján e városrész lakói, kik a konstantinápolyi görög társadalom legelőkelőbb rétegét alkották, különös jelentőségre emelkedtek a török birodalom kormányzatában. Ekkor szervezte ugyanis a porta a diplomácziai érintkezések megkönnyítése végett az ugynevezett *dragománi* (tolmácsi) állásokat s ezekre a a Fanar külvárosbeli tanult s több nyelvet tudó, előkelőbb görög családok egyes tagjait alkalmazta. Az első ilyen hivatalosan alkalmazott fődragomán *Panaiotache Nicussis* volt s ennek halála után *Maurocordat* Sándor. Ennek a Maurocordatnak működése az 1683 utáni nagy háborúk idejére esett és hogy a karlóczai béke a törökre nézve nem ütött ki rosszabbul, abban határozott érdemei vannak. Ezt a szolgálatát jutalmazta meg a

porta, mikor fiát 1709-ben első izben Moldova és 1716-ban pedig Havaselfölde fejedelmévé tette.

Idővel ezekből a különböző fajtáju dragomanokból és családjaikból egy sajátságos társadalmi osztály keletkezett, — az ugynevezett fanarioták.

„Nincs a föld kerekségén — irja 1812 táján egy franczia tábornok — piszkosabb tolvajfajta' a fanariotáknál. Ezek közvetítői, támogatói, kieszelői s igen gyakran végrehajtói is mindazoknak a bűntényeknek, melyeket egy véres kormányzat követ el naponként Konstantinápolyban. A moldovai és havaselföldi fejedelmi székek minden egyes fanariota vágyainak netovábbját képezik kora gyermeksége óta. Hogy ezt a czélt elérjék, nincsen olyan bűntény, melyet el ne követnének, nincs olyan megalázkodás, a melynek magokat alá ne vetnék."

Természetesen, ha sikerült a fanariotának elérni vágyainak netovábbját: valamelyik oláh vajdai széket, akkor első és egyetlen gondja volt, mentől gyorsabban tömérdek pénzt összegyüjteni, hogy kifizethesse azt a 3—4 milliónyi összeget, melylyel Konstantinápolyban megvásárolta a fejedelemséget. Ha aztán ezt az összeget megszerezte, akkor azon igyekezett, hogy mentől hamarabb összeharácsoljon még egy ennél is nagyobb tőkét, hogy elüzetése esetén legyen kéznél a pénze az elvesztett fejedelmi szék visszavásárlására. Eleinte a törökök ezt a fejedelemségre vonatkozó csereberét csak egy-két fanarióta családra terjesztették ki, igy a Maurocordat és a Ghica családokra, de mindjárt kezdetben bele vonták a moldovai Rakovitza családot is, jóllehet Rakovitza Mihály moldovai fejedelemségre jutva, orosz-barát érzelmeivel magát gyanussá tette a porta előtt. — Mikor aztán látták a konstantinápolyi basák, hogy az oláh vajdai székek mentől több fanarióta családnak képezik vágyakozása tárgyát, a versenyt egyre szélesebb körre kezdették kiterjeszteni, úgy okoskodván, hogy mentől nagyobb a kereslet, annál drágább árt fizetnek a keresett áruért is. Igy vonták aztán ebbe a versenybe a *Caragea*, *Ipsilanti*, *Moruzzi*, *Sutzu*, *Maurogheni*, *Hangerli*, *Calimach* stb. családokat is.

Ezek aztán trónra jutva, valóságos virtuózitást fejtettek ki a különféle terhes régi adók mellett uj adónemek kitalálásában.

Dézsma, *gostina*, *deselina*, *oierit*, *vacarit*, *prisacarit*, *vădrarit*, *vinariciu*, *progonarit*, *fumarit* s tudja isten még miféle adókat kellett a szegény román parasztoknak megfizetni, még pedig egy évben kétszer is, mert egyáltalán nem volt szokásban a parasztnak a befizetett adótartozás után valami nyugtatványt vagy elismervényt adni. De ezeknél még sulyosabbak voltak azok a rendkivüli adóterhek, melyeket a török kormány parancsából háborúk esetén a népre egy rendkivül elmés rendszer szerint kivetett ez a fanarióta kormányzat. Ha a török kormány a vajdától 100.000 mérő gabonát követelt, a vajda a népre épen ötször annyit vetett ki, ha 40,000 juhot vagy vágómarhát, akkor a szegény román parasztságnak legalább is 200.000-et kellett oda adni a vajda adószedőinek. A vajda aztán az ily módon összeharácsolt gabonából vagy lábas jószágból elküldötte a török táborba a kivánt kisebbik részt, a nagyobbikat pedig készpénzért eladatta és a befolyt összeget szépen zsebre vágta.

Ha aztán valamelyik szerencsétlen paraszt nem tudott fizetni, ezek a fejedelmi adó- és harácsszedők ütötték, verték, csakhogy pénzt csikarjanak ki tőlök. „Bezárták az asszonyokat és férfiakat — irja egy szemtanu — holmi kukoricza-kosarakba. A kosár mellé ganajból tüzet raktak s e tüzre paprikát hintettek s így füstölték étlen és szomjan félholtra; majd kezöket hátra kötötték s korbácscsal addig ütötték, mig össze nem rogytak, vagy pedig mezitláb fagyos hóra állitották s ott tartották órák hosszáig“ — [1]) csakhogy utolsó fillérjük előadására is rákényszerítsék.

Ehhez járult még az a szerencsétlen körülmény is, hogy minden egyes vajdával egész sereg görög jött román földre, kik mint a vajda hivatalnokai és adószedői minden tőlök telhető módon saját egyéni czéljaikra is igyekeztek kizsákmányolni a szerencsétlen népet.

„Az országnak minden pénze az állam költségeire fordíttatik, különösebben pedig ama titkos költségekre, melyeket a fejedelmek azért tesznek, hogy a trónt megnyerjék vagy mago-

[1]) Dimitrie Eclesiarhul l. Papiu Ilarianu Tesaură de Monumenter. II. köt. 193. l.

kat azon fentarthassák. — Ezen a jelentékeny összegen kivül azonban még nagy mennyiségű pénzt sajtolnak ki a fejedelem ministerei is, különösen a görögök, a kik a különböző hivatalokban vannak. Ezek minden rendelkezésökre álló lehetséges eszközt felhasználnak, hogy mentől többet összeharácsoljanak, mert nagyon jól tudják, hogy változván a fejedelem, hivatalukat át kell adni másoknak, kik az uj fejedelemhez tartoznak", — irja egy mult századbeli utazó.[1]) Vagyis, mint *Raicsevich* volt osztrák konzul irja ugyanez időből: „Mindenik fejedelem magával nagyszámu görögöt hoz, kiknek aztán odaadja a legjövedelmezőbb állásokat. Sokan közülök a fejedelem pártfogásával gazdag házasságokat kötnek és igy nagybirtokosokká lesznek. Egyszóval Moldova és Oláhország valóságos Peruja a görögöknek."[2])

Természetesen ezek a görögök aztán irtóztatóan zsarolták a népet. Az ujabb és régibb román irók megdöbbentő képeket rajzolnak e zsarolásokról s majdnem hihetetlen dolgokat beszélnek a fanarióta uralom görögjeinek falánkságáról és pénzvágyáról. Hogy a román iróktól festett képek alapjában véve igazak, — arról meggyőződhetünk azon idegen irók műveiből is, a kik egy vagy más minőségben megfordulva az oláh vajdaságokban, nemzeti elfogultságtól menten és tárgyilagosan irták le az ottani állapotokat. „A zsarolás — irja a Ghica Grigorie vajda gyermekei mellett nevelősködő Carra — nem ismer semmiféle határt."[3]) Ha a boér vagy görög tisztviselő utazott, vagy valahová kirándult, egész kiséretével együtt a nyomorult nép nyakán élősködött. „Minden falu — irja Boscovich fennebb idézett művének 108. lapján — a hová az ilyen megérkezett, tartozott őt, kiséretét, lovait, ökreit a következő napra ellátni minden szükséggessel s ha nem volt, akkor beszerezték a szomszéd faluban,

[1]) Giornale d'un viaggio da Constantinople in Polonia dell'abbate *Ruggiero Giuseppe Boscovich.* Bassano 1784. 122. es 125. l.

[2]) *Raicsevich:* Osservazzioni storiche, naturale e politiche in torno a Valachia e Moldavia Napoli 1788. 164. l.

[3]) *Carra*: Histoire de la Moldavie et de la Valachie. — Neuchatel 1781.

melybe az erre vonatkozó rendeletet már a megelőző nap elküldötték."

Ennek a gazdálkodásnak aztán nem is lehetett más eredménye, mint a nép nagymértékü kivándorlása és az ország rettenetes elnéptelenedése. „Hosszu évek sorára volna szükség, hogy Oláhországnak régi fényét vissza lehessen adni — irja Bauer ez időkre vonatkozóan [1]) s fel lehessen ujra támasztani azt a sok hajdan népes és virágzó várost és helyreállítani annyi sok gazdag falut, pusztatanyát, melynek szomoru maradványaiba lépten-nyomon beleütközünk."

„Igy lett aztán a román paraszt – irja Aricescu [2]) — júhvá, melyet a ciocoi (igy nevezték a jövevény és hamarosan urrá lett görögöket) megnyirt, megfejt s végül megnyúzott. A nép verejtékéből kisajtolt pénz ajándékul a vezéreknek és a basáknak Konstantinápolyba vándorolt s mialatt a görög bársonyban és biborban kéjelgett, — addig a román paraszt a csupasz földön hált, feje alá párna gyanánt követ téve s takarója volt a menybolt s egyetlen butordarabja egy rongyos gyékény, s egyetlen tápláléka a mamaliga. A fanarióta farkasoknak falánksága arra kényszeritette a parasztot, hogy vagy az erdőkre menjen, megboszulni magát oly módon, mint azt a hajdu énekek beszélik el nekünk a Milkow-on túli vidékekről való Codreanu-ról, Bujorról, Mihu-ról, a Milkow-on innen eső vidékekről pedig Càrjalinról, Jianu-ról, Tunsu-ról, — vagy pedig tömegesen vándoroljon ki a Kárpátokon túlra vagy a Duna jobb partjára."

A románság emigrácziója ebben a korszakban három különböző irányban indult meg. Egyik Moldovából Oroszországba a Dnjeszter mellékére, a másik a Duna jobb partjára Bulgaria és Szerbia határos részeibe, a harmadik pedig Erdélybe és Magyarországra, az úgynevezett Temesközbe. Hogy e hármas irányu kivándorlás közül az Erdély és Magyarország felé irányuló volt a legnagyobb, azt abból a körülményből is következ-

---

[1]) *Bauer*: Mémoires hist. et geogr. sur la Valachie, annexés a l'histoire de Carra. 232. l.

[2]) *Aricescu*: Istoria revolutiunii români de la 1821. — Bucuresci 1874. 4. l.

tethetjük, hogy magából a török birodalomból is hatalmas szerb és bulgár csapatok huzódtak ez időben a Habsburgház kormánypálczája alatt élő Magyarországba a török kormányzat zsarolása elől. De eltekintve ettől az általános körülménytől, positiv adatokkal is kimutathatjuk, hogy ez a bevándorlás mekkora és minő irányu volt a XVIII. század folyamán.

A pozsareváczi (passaroviczi) békekötés következtében 1718-ban Havaselföldének az Oltig terjedő része, az ugynevezett Kis-Oláhország, a Habsburgok kormányzata alá került. Az osztrák kormányzat, mihelyt birtokába vette e tartományt, egész erejéből rajta volt, hogy azt egy rendezettebb és bár katonailag szigorú, de tisztességes közigazgatásban részesítse. — Mindenekelőtt a közterhek és a különböző tartozások igazságosabb elosztása szempontjából szükséges volt a népet megszámlálni.

Az első népszámlálást 1721-ben végezték be és ennek eredményeképen 13.245 családot konstatáltak azon a területen, melyen mai napság körülbelül egy millió ember él. A régibb időkben többnyire az adó összeirása és kivetése szempontjából végrehajtott népszámlálásoknak nem a lélekszám, hanem az adóköteles családfők képezték alapját. E számítás alapján a lélekszámot általánosan bevett módszer szerint ugy tudjuk meg, ha annak ötszörösét veszszük. Kis-Oláhország népessége tehát a német okkupáczió első éveiben (1721) $13.245 \times 5 = 66.225$ főre tehető.

Ez a szám természetesen csak approximativ, de azért teljesen elégséges arra, hogy a régi idők népességi viszonyairól magunkat tájékozhassuk.

Körülbelül 10 évvel később, 1731-ben a kormány ujabb népszámlálást rendelt el s ekkor 29.341 adófizető és 4005 adómentes, összesen 33.346 családot konstatáltak, mely a fennebbi módszer szerint számítva, 166,730 főnyi lakosságnak felel meg.

A harmadik népszámlálás, mely csak egypár évvel történt később, már összesen 40.000 családot, tehát 200.000 főnyi lakosságot mutatott ki Kis-Oláhország területén. — Tehát körül-

belül tizennégy év alatt e terület lakossága 134.000 fővel növekedett. [1])

„Az idevaló parasztok négyes-ötös házcsoportokban imitt-amott szerte-szórva laknak — irja az okkupáczió alkalmával kiküldött bizottság jelentése — a mely házak vesszőből vannak fonva és sárral betapasztva, még pedig az utaktól lehetőleg távol eső helyeken, közel a hegyekhez és az erdőkhöz, hogy az esetben, ha valaki feléjök közeledik, elfuthassanak. Mások sötét erdőkben, mint valami vadállatok, földalatti odukban laknak.“ A német uralom alatt megszünt e félelem oka s a nyugalom, melyet a kormányzat biztosított, nemcsak az erdőkbe s lakatlan helyekre menekült embereket birta rá, hogy visszatérjenek elhagyott lakóhelyeikre, hanem az Olton túli vidékről is százanként kezdettek bevándorolni, kivált mikor hire terjedt, hogy a németek több oly adónemet eltöröltek, mely a népre nagyon súlyosan nehezedett s hogy a földesurak számára teljesítendő munkanapok számát is meghatározták.

Mikor Kis-Oláhország 1738-ban a belgrádi békében visszakerült a török uralom alá, tömérdeken hagyták el Kis-Oláhországot és költöztek át Magyarországba, különösen annak Tisza-Temesközi vidékére. Mikor 1718-ban a Tisza-Temesköze megszabadult a töröktől, akkor annyira kipusztult és néptelen volt, hogy összes lakosságát alig lehetett 25.000 főre tenni. Ép magyar helység egy sem volt benne, csakis a Maros partján fekvő Kis-Zombor egy része volt még magyar. Erdély határától nyugatra: Lugos, Facset és Karán-Sebes környékén az egykori magyar falvakból a mi megmaradt, teljesen eloláhosodott, ugy hogy csak az egyes falvak és családok magyar nevei tettek csupán szomorú tanuságot az egykori számos és erős magyarságról. Magát a vidéket is *oláhságnak* kezdették nevezni, mintegy ellentétül a Temesvárról nyugatra fekvő részszel, melyet közönségesen *ráczság* név alatt volt szokás emlegetni. Ezen a vidéken, tehát a tévesen *temesi bánságnak* nevezett *Temesközön* a visszafoglalás idején, mintegy 25.000 főnyi, többnyire oláh

[1]) Az erre vonatkozó adatokat lásd: *Hurmuzaki*: Documente VI. köt. 352, 478. 518—522. stb. lapokon.

lakosság élt. [1]) Ez a lakosság körülbelül 60 év alatt 180.000 főnyire szaporodott.

Hogyan?

Mint Csernovics pátriárkának egy Lipót császárhoz irott leveléből kitünik, azon 40.000 főnyi szerbség között, mely az ő vezetése alatt Magyarországba bevándorlott, nemcsak szerbek voltak, hanem tekintélyes számu macedo-oláhság is. Mikor a Maroson innen való rácz határőrséget feloszlatták, ezek a szerbekkel jött oláhok, a kik a mai Uj-Aradon vagyis a régi Szkélán laktak, innen felkerekedve, a mai Monostorra huzódtak. — Tömérdek oláhság jött be az 1738-ban Dél-Magyarországra becsapott törökökkel is, a kikkel együtt versenyezve pusztították a Temes közét. E pusztító tömeget ugyan szétverték és sokat visszakergettek belőle a török uralom alatt álló Havaselföldére, de nagy részök később az erdőkből és mocsarak közül a béke helyreálltával mégis visszatért és letelepedett a gazdátlan földekre.

„Kétségtelen, hogy a török háború alatt és annak bevégeztével is költöztek át Dunántúli oláhok délmagyarországi fajrokonaik falvaiba — irja Szentkláray [2]) — számukat azonban nem ismerjük. Valamint arra nézve is vannak adataink, hogy azon sok utonálló rabló csapatok közül, melyek a mult században Dél-Magyarország minden vidékét rettegésben tartották, és a melyek ellen nagy számuk és vakmerőségük miatt, a temesvári és a határőrvidéki katonaság olykor egész formaszerinti csatákat vívott, némelyek Krassómegye erdőségeiben telepedtek le, és a felsőbbségek részéről megkegyelmezéssel lettek biztosítva. Krassómegye oláh lakosságát bizonyára több száz ilyen magába szállott kalandor szaporította ama zürzavaros háborús időkben.“ Különben is ismeretes és aktaszerüen bizonyítható tény, hogy 1782-ben tudomásul vették Torontálmegye rendei, hogy a vidéket rettegésbe ejtő 15 rablóvezér csapatostól együtt letette a fegyvert és miután kegyelmet nyertek, Krassómegyében letelepedtek. Még három rablóvezér ugyan fegyverben van, — de

[1]) *Szentkláray*: Száz év Dél-Magyarország történetéből. 462. l.
[2]) *Szentkláray*: Száz év Dél-Magyarország ujabb történetéből.

ezek is hajlandók a békés polgári életre, ha a vármegyék hajlandók nekik is kegyelmet adni.

Az ilyen erkölcsü oláhság nagymértékű elszaporodása miatt hozza javaslatba *Perlas Rialph* gróf 1767-ben Mária Therézia előtt, hogy az oláhságot el kell költöztetni az ujonnan telepített német falvak közeléből: „Az oláhság áthelyezése mindenek fölött a német kolonizáczió biztosítására szükséges. A német gyarmatosok remegnek és irtóznak attól, hogy az oláhság közt fekvő prédiumokra telepíttessenek. Az utóbbi (1737—38.) török háborúban azt a tapasztalást szereztük, hogy a bánáti német lakosság sokkal többet szenvedett a föllázadt oláhoktól és az ő kóbor bandáiktól, mint magától a török ellenségtől. A háboru egész lefolyása alatt ugyanis a legkevesebb német község látott eleven törököt, — ellenben az oláhok számos német községet felprédáltak, elhamvasztottak, sok németet megöltek vagy fogságba ejtvén, a törököknek eladták. S ezt annál könnyebben tehették, mert a legtöbb német falu az oláh helységek között szétszórva épült; következéskép egyik a másiknak nem mehetett segítségére. — Vajjon nem ugyanazon veszély fenyegetné-e egy netán ismétlődő török invázio alkalmával a német telepítményeket, ha továbbra is oláhok közt hagyatnának? .... Felséged legmagasabb megfontolása alá bocsátom még azt a körülményt is: vajjon háború esetén nem sokkal biztosabb-e a temesvári és aradi várakra nézve, ha a közbeeső térséget hű alattvalók tartják elfoglalva, és nem olyanok, a *kiknek egészen közömbös, vajjon keresztény vagy török fennhatóság alatt állanak-e? — s kik minden alkalommal a változó viszonyok járása szerint forgatják a köpenyeget.*“ [1])

Nagyobb mértékű kivándorlás Havaselföldéről 1741—1744. történt *Rakovitza* Mihály vajda uralkodása alatt. Ez a vajda ugyanis annyira megterhelte a népet adóval s mindenféle igazságtalan illetékkel, hogy egyszerre mintegy 15.000 család hagyta el Havaselföldét. A nép e kivándorlása volt oka annak, hogy a török 1744-ben elkergette. Utóda negyedizben Maurocordat

[1]) *Szentkláray*: Oláhok költöztetése Dél-Magyarországon a mult században. Budapest. 1891. 11. és 12. l.

Konstantin lett, ki még embertelenebbül nyúzta a népet. Bauer már idézett művében azt irja, hogy Havaselföldén az adózó családok száma, mikor Maurocordat trónra lépett, 147,000-re rugott s ez a folytonos kivándorlás miatt uralkodása végén 35.000-re olvadt le, — tehát az ország 735,000 lakosából 660.000 vándorolt ki. Körülbelül hasonló eredményü volt ennek a vajdának moldovai uralkodása is.

Gróf Königsegg tábornok, ki 1722—1726-ig Erdély és Kis-Oláhország katonai főparancsnoka volt, ráunva a szakadatlan egymást követő panaszokra, melyeket a szászok az oláhok ellen emeltek, elhatározta, hogy egy merész operáczióval örökre bedugja e panaszkodások kutfejét.

1725-ben memorandumot terjesztett fel III. Károlyhoz az iránt, hogy Ő felsége telepíttesse ki a szászföldi oláhságot Kis-Oláhországba, mely a számtalan török és tatárpusztítás miatt rendkivül elnéptelenedett s helyökbe telepíttessen a szászok közé németeket. „Mert a szász nemzet, mely az utóbbi kétszáz esztendő alatt a nem szász honfitársaitól szenvedett nyomás miatt felére apadt, hogy a más két nemzettől nyakába szavazott terhet valahogyan elviselhesse, földjére tömérdek oláhot fogadott be zsellérül, a kik most annyira elszaporodtak, hogy a szászokat már majdnem teljesen fölülmulják; azonkivül a szászokat ezek, az általok befogadott vendégek gonoszság, tolvajlás, varázslás és titkos gyujtogatás által még inkább tönkre teszik. Épen ezért nagyon tanácsos volna, hogy ha ezt a nemzetet, mely a szászoknak alattvatója, de azért rájok nézve inkább káros mint hasznos, *régi hazájába*, *azaz osztrák Oláhországba* (österreichische Wallachey), a mely különben is rettenetesen elpusztult és néptelenné lett az utolsó tatárpusztítás miatt, *visszatelepítenék*.“ [1])

Gróf Königsegg e memorándumában demografiai szempontból különösen két dolog érdekel. Először is az, hogy szerinte a szászok földén számra nézve a szászokat majdnem felül muló oláhság él s hogy ennek az oláhságnak régi hazája Oláh-

---

[1]) Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. N. F. XVI. B.

ország volt, a honnan oly időben vándoroltak be a szászság közé, a melynek emlékezete, mint a közel multé él a köztudatban.

Schuller Fr. [1]) számításai szerint az erdélyi összes szász nép száma a XVI. század végén és a XVII. elején 68,160 lélekre tehető. Az 1761—5-ki népszámlálás szerint Erdély összes szász lakossága 120,860 főre rugott, tehát mintegy 160 évnyi időszak alatt 52,700 fővel szaporodott. Az 1890-ki népszámlálás adatai szerint Erdélyben a szászok száma 195,359 főre rugott. Tehát a szaporodás e 130 év alatt 74,499 lélek, a mely szaporodás évenként 0.49%-nak felel meg. Ha már most ez adatokat egymással összehasonlítjuk, azt fogjuk tapasztalni, hogy a szászság szaporodása ebben a két időszakban jóformán teljesen egyenlő mértékben előhaladó volt.

Már említettük, hogy a XVII. század végén a vallásos unio érdekében buzgólkodó jezsuiták az oláhok számát Erdélyben mintegy 200.000-re becsülték. De ha fel is tesszük, hogy a jezsuiták e számítása nem is volt pontos és az oláhok számát egy 25%-os korrekczióval 250.000-re egészítjük ki, — akkor Erdélyben a szász és oláh népesség aránya 1700-ban approximativ számitás szerint a következő lesz: *román* 250.000 és *szász* 100.000.

Az a kérdés most már, hogy minő számu volt ugyanez időben az erdélyi magyarság?

III. Károly idejében (1730 körül) az adózók száma – azaz a jobbágyoké 135,000 volt. Ebből az oláhságra 85.000 esett, — marad tehát 50.000 család más nemzetiségű adófizető, a mi a már alkalmazott módszer szerint 250.000 lélekszámnak felel meg. Ha már most ehhez az adót nem fizető nemességet és a kiváltságos székelységet csak 50.000-re tesszük, akkor Erdély összes nem oláh lakossága ez időben körülbelől 300,000-re tehető.

Az oláh lakosság pedig a 85,000 adófizető családot számítva, 425,000 s igy Erdély összes lakossága 1730 táján approxi-

[1]) *Fr. Schuller*: Volksstatistik der Siebenbürger Sachsen. Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde IX. k. 1. f. 31. l.

mativ számítás szerint 725,000 főre tehető. Erdélynek a Leopoldi-diploma idején e számítási módszer szerint összes lakossága 500.000 lehetett, melyből oláh 250.000, szász 100.000 és magyar pedig 150.000 volt.

Erdély nemzetiségi viszonyai tehát approximativ számítás szerint a XVIII. században egész 1761—65-ig, a mely évből már biztos adataink vannak, a következő statisztikai képbe foglalhatók össze:

1700-ban	magyar	150,000
„	szász	100.005
„	román	250.000
	Összesen	500.000

1730-ban	magyar	195.000
„	szász	110.000
„	román	420.000
	összesen	725.000

Az 1761—65. népszámlálás pedig Benkő tanusága szerint Erdély ethnographiai statisztikáját a következő képben tünteti fel:

román	547.243
magyar	271 000
szász	120.680
	938 923

vagy mondjuk, kerek számmal egy millió.

Ha már most összehasonlitjuk az 1761-ki állapotot az 1700-kivel, azt látjuk, hogy az oláhság szaporodása e 61 évi időszakban körülbelül 120% volt, a magyarságé 80%, a szászságé pedig csak 40%-os. Hogy az erdélyi szászság annyira nem szapora, hogy e miatt az előtt, a ki behatóbban a szászság demographiai viszonyaival nem foglalkozott, egyenesen, ha nem is decadens, de a legjobb esetben is stagnáló fajnak tünik fel, köztudomásu dolog. A magyarság szaporodása ellenben teljesen

megfelel a fokozatosan előre haladó, egészséges és természetes szaporodásnak. Az oláhság szaporodása azonban feltünő s a természetesnél nagyobb. Ez a tény már kezdetben azt a képzeletet keltette a legtöbb emberben, a ki az oláhság feltünő módon való növekedését a mindennapi élettel kapcsolatosan szemlélte, hogy e népfajban a propagativ erő rendkivülien nagy. Már Bethlen Miklós azt mondja az oláhokról, hogy nem valók egyébre, mint gyermekcsinálásra. Az 1701-ki gyulafehérvári országgyűlésen pedig az erdélyi rendek nevezik az oláhságot barbar és szapora nemzetnek (barbara et prolifica ista natio).

Ez az észlelet azonban semmi egyéb, mint bizonyos tekintetben optikai csalódás, mert az oláhság feltünő és gyors szaporodását nem a faj rendkivüli s csodálatos propagativ képessége magyarázza meg, hanem az oláh vajdaságokból való ama nagy mértékű kivándorlás, melynek képét e fejezet elején rajzoltuk meg, okainak magyarázatával és feltüntetésével egyetemben. Hogy az oláhság szaporodása az oláh fejedelemségekben uralkodó kormányzati rendszer miatt minő gyors és nagy arányu volt, azt a következő adatok még világosabbá teszik:

1772-ben	667.306
1784-ben	787.369
1811-ben	950.—
1837-ben	1.132.980
1857-ben	1.227.276
1870-ben	1.207.867

Tehát a szaporodás 1811-ig feltűnően gyors és még 1837-ig is nagy arányu. 1700-tól 1811-ig az oláhság Erdélyben körülbelül 700–750.000-el szaporodik. — A fanariota-korszak pedig 1700-tól 1821-ig, illetőleg a regulament organic-ig tart. A regulament organic nemcsak rendezettebb állapotokat teremt az oláh vajdaságokban, de elejét is veszi egyuttal a paraszt nép nagy mértékű kivándorlásának és okozója lesz annak, hogy a fejedelemségek lakossága ezentúl már rohamosan növekedik.

Az 1794-ki statisztikai adatok szerint Erdély összes lakossága kerek számban 1.300.000. Ebből szász 150.000, román

800.000 és magyar mintegy 350.000. Az 1761-től 1794-ig eltelt 30 évi időszak alatt a románság 253.000 lélekkel szaporodott, a szászság 30.000-el, a magyarság pedig 79.000-el. Az arány tehát körülbelül e 30 éves korszakban is ugyanaz, a mi volt a megelőző 60 éves korszakban, de bizonyos tekintetben már a románság hátrányára és a magyarság előnyére változva. 1837 után ez az arány még inkább a magyarság javára s az oláhság hátrányára változik. Tehát a tények azt bizonyítják, hogy 1700-tól körülbelül 1772-ig az oláhság szaporodása Erdélyben a többi nem zetek rovására feltűnően gyors és nagy, de ekkor a magyarság előnyére megváltozik és azóta mindig kedvezőbb lesz. Ugyanezt tapasztaljuk a magyarországi részekben is. Egyszóval elmondhatjuk, hogy az oláhság feltünő szaporodása a magyar királyságban összeesik a fanarióták uralmával s azt úgy tekinthetjük, mint eredményét azon többszörös és nagy mértékü kivándorlásnak, melyet e kormányrendszer zsarolásai idézték elő.

Hogy ezek a statisztikai adatok a románság számát ez időben a valóságnak megfelelően tüntetik fel, arra vonatkozóan még csak azt akarom felhozni, hogy Klein Innocentius maga is Mária Theréziához beadott kérvényeiben a románság számát félmillióra teszi. Az 1791-ben beadott „Supplex libellus Valachorum" pedig a románok számát közel egy millióra becsüli. Igaz ugyan, hogy Schwartner ezt kétségbe vonja, s azt mondja, hogy az erdélyi oláhság ez ország lakosságának körülbelül felét alkotja. Benkő adatai szerint azonban Erdélynek 800.000 oláh és körülbelül 500,000 nem oláh nemzetiségü lakosa volt, tehát a Supplex libellus irói mégis csak közelebb járnak a valósághoz, mint Schwartner.

A román irók azt állítják, elhallgatva, vagy nem ismerve a fennebb előadott tényeket, hogy nemcsak nem történt Erdélybe az oláh vajdaságokból bevándorlás ez időben, hanem ellenkezően, Erdélyből vándorolt ki szakadatlan egymás után az oláhság a vajdaságokba. Erdély e felfogás szerint a románságnak valóságos méhkasa volt, melyből időről időre Bogdán és Radu Negru mesés kivándorlásának ideje óta egész rajok huzódnak le Moldova és Havaselfölde sikságaira. „A vallásos ül-

dözéshez még nagyon sok politikai, közgazdasági és társadalmi nyomoruság járult, melyek együttesen e rettenetesen üldözött nemzetnek alaposan lehetetlenné tették az országban való maradást. A román nép csakhamar tömegesen kezdett kivándorolni a kormány rémületére s ez aztán okul szolgált arra, hogy a kormány bizottságot küldjön ki az elnéptelenedés okainak kipuhatolására. Ilyenekül tüntek ki a nép nyomorult helyzetén kivül a rá súlyosan nehezedő adóterhek, különösen pedig a nép zsirját kiszivó robot." [1])

Tehát az erdélyi román parasztság Erdélyből, a magyar zsarnokság e poklából tömegesen elkivánkozott az oláh vajdaságokba, a román paraszt ez „Eldoradojá"-ba. A daco-román történetirás igazán nagy mester. Pompásan érti: miként lehet egyszerre hideget és meleget fújni. Nem rendelkezvén a tendencziózus történetiró magasabb természetü tehetségeivel, kénytelenek vagyunk csak a tényekhez és a pozitiv adatokhoz ragaszkodni s igy nem is tehetünk arról, hogy ha ezeknek világa mellett egy kissé másképen látjuk a dolgokat.

1771-ben Bukovina elfoglalásakor az osztrák kormány egy bizottságot küldött ki az oláh vajdaságokba, hogy tanulmányozzák az ottani helyzetet s puhatolják ki a hangulatot. Ez a bizottság elvégezvén küldetését, azt irja: A boérok nagyon félnek, hogy elveszítik a parasztok felett való absolut jogukat, de mégis az oroszoktól való félelem miatt előnyt adnak az osztrák uralomnak. A mi pedig a parasztokat illeti, azok miután nincsenek biztosítva munkájok eredményére vonatkozóan, és mivel tudják, hogy panaszaikat sem hallgatják meg, előbb vágyakoztak az orosz kormányzat után, de most, mikor megismerték az orosz jármot, kivánják az osztrák kormányzatot, kivált mióta látják, hogy az erdélyi parasztok pártfogásban részesülnek és meghatározott illetékeket fizetve és kiszabott tartozásokat teljesítve, rendesen élhetnek, munkájok gyümölcsét élvezve. [2])

---

[1]) *Hurmuzaki*: Fragmente zur Geschichte der Rumänen, II. köt. 146. lap.

[2]) *C. D. Aricescu*: Acte iustificative la istoria revolutiunii române de la 1821. Bucuresci. 1874. 17. l.

Ez az 1771-ben kiküldött hivatalos bizottság tehát a román parasztság állapotát egy kissé másképen tudja, mint Hurmuzaki s hogy jobban is tudja, az érdeke, sőt hivatalos kötelessége volt s azért mi is inkább hihetünk neki, mint Hurmuzakinak.

Mindazonáltal a megismert igazság ellen való tusakodás volna, ha azt állítanók, hogy Erdélyből ez időszakban nagy számu románság nem vándorolt volna ki. Vándorolt bizony, sőt fájdalom, épen a politikai viszonyok nyomása alatt, még tömeges magyar kivándorlás is esett meg ez időszak viszontagságai közepette.

Az oláhok „hirtelen és változékony természetüknél fogva czéltalanul barangolják be nemcsak az országot, hanem Moldovát és Oláhországot is. Ott aztán eleskűszik, megtagadják az uniót, a melyet különben is csak névleg vallanak, mert lelkükkel voltaképen Keleten csüggenek" — jellemzik 1744-ben az oláhokat Erdély rendei azon felterjesztésökben, melyben előadják azon okaikat, hogy miért nem lehet szerintök az oláhokat Erdély negyedik törvényes nemzetévé tenni. 1767-ben Perlas Rialph gróf az oláhokat úgy jellemzi, mint „a kiknek egészen közömbös, vajjon keresztény vagy török fenhatóság alatt állanak-e s *a kik minden alkalommal a változó viszonyok járása szerint forgatják a köpenyeget.*"

Ez a két nyilatkozat adja kezünkbe a kulcsot ahhoz, hogy az oláhság ki- és bevándorlását helyes szempontok szerint itélhessük meg. Egyáltalában a románságban ez időben még nagy a kóborlási hajlandóság. A rendezett élet nincs inyére s gyakran a legbrutalisabb zsarnokság szeszélyeit is szivesebben eltűri, mint a rendezett társadalmi élet szigoru következetességét. Az egyes bevándorló csoportok gyakran, hírét hallván, hogy a vajdaságokban változás állott be, felkerekednek és régi hazájokba visszatérnek. Mások meg részint az unio kényszere, részint pedig a jobbágyság kedvetlenül viselt terhét megúnva, huzódnak fel a határszéli havasokra s onnan, ha a helyzetet alkalmasnak itélik, mennek tovább az oláh vajdaságokba, Oroszországba vagy a Dunán át Dobrudsába és Bulgáriába.

Különben egyáltalán nem valami szivesen látott vendégek voltak a beköltözködő oláhok. Igy 1765-ben aug. 6-án egyszerre 227 s ezt megelőzően 535 oláh család menekült a Tisza-Temesközbe. Mikor erről a temesvári központi igazgatóság azon hozzáadással tett jelentést Bécsbe, hogy még kilátás van több csapat bevándorlására is, onnan azt az utasitást kapta, hogy a bevándorlásra ujabban jelentkező oláh családokat ne kecsegtesse a befogadás reményével s ne is levelezzen velök; sőt ellenkezően, hasson oda, hogy azok bevándorlási szándékukkal felhagyjanak. A kik pedig már meg is érkeztek a vesztegzár intézetbe, azok a szokásos veszteglési idő lejártával nem bocsátandók beljebb, még kevésbbé fogadandók be telepesekül. Sőt B. Penkler portai követet is utasították, hogy értesítse a portát a királyné óhajtásáról, hogy a jogtalan és elviselhetetlen zsarolások miatt hontalanná lett oláhokat legjobb lesz amnestia és sérelmeik biztos orvoslásának igérete utján visszahíni. Ezek a rendszabályok azonban semmit sem használtak, mert a helyéből kimozdult oláhságot nem egykönnyen lehetett visszatérésre birni. Igy tehát a hatóságok kénytelenek voltak az oláhokat befogadni és nekik a karánsebesi, lugosi, oraviczai és mehádiai kerületekben lakóhelyeket jelölni ki, 1766-ban pedig egy ujabb rendeletben meghagyták a temesvári administratiónak, hogy gátolja meg, „nehogy a menekült oláhok Temesvárnál errébb és a Bégánál tovább menjenek.“

Miután a folyton szaporodó oláhság meglehetősen kellemetlen vendég volt, a hatóságok magasabb politikai és administrativ tekintetekből majd ide, majd amoda költöztetik. Az ilyen módon letelepített vagy átköltöztetett oláhoknak a kormány nemcsak kellő mennyiségü földet ád a megélhetésre, de ha nincsenek gazdasági eszközeik és egyéb házi felszerelésök, hát pénzt is azok beszerzésére. A gróf Schlick elnöklete alatt működő temesvári telepítő bizottság 1768. márczius 8-ról jelentést tesz Bécsbe az oláh telepítések állásáról s e jelentésében azt mondja, hogy az oláhságot semmi módon sem birhatni rá, hogy vállalkozzék a kiosztott egész telkek művelésére. Az oláh szereti ugyan a nagy földterületet, de nem azért, hogy szántsa és vesse, hanem azért, hogy a pásztorélet henye örömeiben bővelkedjék.[1])

Ha aztán a kincstári tisztviselők kényszeríteni akarták az átvett telkek művelésére, az oláhok hátra hagyva házukat és telküket, megszökdöstek, de rendszerint magukkal vitték a felszerelésre kapott pénzelőlegeket is. A hatóságok köröztették ugyan a szökevényeket, de rendszerint minden siker nélkül.

Hasonlóan kellemetlen vendégek voltak a Királyföldön is, mint azt már a Königsegg-féle memorandumból is láttuk, a a mely egyenesen kitelepítésöket hozza javaslatba.[1] A Királyföldön az oláhság nem jobbágy, hanem csak mint zsellér telepedik meg. A jobbágyság és a zsellérség között a különbség abban állott, hogy a zsellér csak lakóházat és telket kapott bizonyos szolgálmányok teljesítese fejében, de nem egyszersmind jobbágy-birtokot is. Ha a kikötött szolgálatokat nem teljesítette, az illető tulajdonos bármikor elküldhette, mint a napszámost. A mint az oláhság a szászok között szaporodott. akként kezdették ezek az oláh zsellérek magokat állandó lakosoknak, sőt egyenesen háztulajdonosoknak is tekinteni. Sőt megtörtént az is, hogy egyes oláhok a községi területen, a község, vagy magánosok földjein az illető tulajdonos engedelme nélkül kunyhókat építve, letelepedtek s tudni sem akartak semmiféle zselléri kötelezettségről. E miatt aztán a szászok akárhányszor vagy többen összeálltak, vagy pedig községi karhatalommal magtámadták az igy kéretlen és engedelem nélkül letelepedett oláhok gunyhóit; azokat lerombolták, őket pedig elkergették. Természetesen, mint minden visszaélés és hatalmaskodás, ez is gyakorivá lévén, akárhányszor a közcsend megháborítására szolgált.

Az igy elkergetett oláhság nagy része természetesen vissza megy oda, a honnan jött, t. i. az oláh vajdaságokba. A magyarországi románság kivándorlása most is olyan természetű, és épp úgy a népfaj nomadizáló kóbor természetéből foly, mint az előző korszakban. A népmozgalom Erdély és az oláh vajdaságok között állandó, sőt mint kimutattuk, növekedő — de jellege any-

[1] *Szentkláray*: Az oláhok költöztetése Dél-Magyarországon. 20. és 21. lap.

nyiban most is a régi, hogy az oláhság beköltözése most is jelentékenyen nagyobb, mint kivándorlása. Ez a néphullámzás a Habsburgok kormányzatát ép úgy érdekli, mint érdekelte annak idején az erdélyi fejedelmekét. A kivándorlás azonban csak egy izben döbbenti meg Mária Therézia kormányát. Akkor t. i., mikor a határőrség felállitásáról volt szó; de akkor is mint később ki fogjuk mutatni, inkább, a székelyek, mint az oláhok kivándorlása kapcsán.

Tanulságos e tekintetben Resinár esete. Ha egy kissé részletesebben tanulmányozzuk a szászföldi agrár-viszonyokat, arra a meggyőződésre jutunk, hogy a szász földbirtokviszonyokban eredetileg az a gondolat jutott érvényre, hogy a községi határ közös tulajdona az összes telepeseknek. Ez a birtokközösség vagy helyesebben mondva, a birtok községi jellege a szántóföldekre vonatkozóan oly korán elenyészik, hogy oklevelesen és adatszerűen nem tudjuk kimutatni. De igen is kitudjuk mutatni az irtásokra, a legelőre és a kaszálóra vonatkozóan. Igy még 1557-ben, sőt 1650-ben is akként itél a szász egyetem, hogy ha valaki irtványföldet mívelt, vagy mocsaras talajt tett mívelhetővé, teljes haszonélvezettel birja ugyan, de ha róla elköltözködik, visszaszáll a községre.

Resinár, mint román neve is (resina = szurok) mutatja, egy Szeben határához tartozó fenyves erdőségben keletkezett s első lakosai azok voltak, kik az erdőt szurokfőzés és szénégetés miatt keresték fel s irtották ki. Német neve „Städterdorf" világosan bizonyitja, hogy a falu Szeben határához tartozott s igy területe is városi tulajdon volt. Minekutánna az oláhok, mint pásztor és hegyinép, a szénégetéshez és szurokfőzéshez igen jól értettek s ezzel mai napig is szeretnek foglalkozni, természetes, hogy a szebeniek Resinárt vagy Städterdorfot oláhokkal telepitették be. Idővel e község, feledve telepes voltát, úgy kezdette magát viselni, mint önálló, saját privilegiummal biró község. Korcsomárlási és malomjogot tulajdonított magának, a földet és a körülötte levő havasokat saját tulajdonaképen kezdette birni. A szebeniek ebben tulajdonjogukat látták megtámadva s azért 1735-ben a resináriaktól elvették az italmérés jogát. Korlátozták a havasok

használatát és illetékek fizetésére kötelezték, a várossal ellenkező elöljáróikat elfogatták. Majd 1753-ban a szász universitás visszaállitotta az eredeti colonicalis állapotot. Ezt azonban II. József császár 1786-ban megszüntette, mert Resinárt szabad faluvá tette, számára külön határt vágva ki s a Szeben város tulajdonát képező kocsmárlási jogot, malmokat és havasokat átengedvén neki. József bizonyára azon magasabb szempontu igazság szerint cselekedett, melyet felvilágosult szelleme ilyennek itélt; csakhogy ez az igazság egyenes ellentétben volt a szebeniek történeti és magánjogi igazságával.

A mi Resináron történt, az ismétlődött majdnem minden szász községben, különösen Szeben vidékén. És mikor látták a szászok, hogy az oláhok számára a bevégzett ténynyé vált visszaélésekből Klein Innocentius az erdélyi országgyüléseken jogokat következtet, igyekeztek e bevégzett ténynyé vált visszaéléseket megszüntetve, az eredeti állapotokat visszaállítani, a mely törekvés azonban a tabula rasa csinálásához rendkivül hasonlított.

Igy az ujegyházszéki szász hatóságok 1751-ben azt a rendeletet adták ki, hogy e szék oláh lakosai költözzenek ki s ha szép szerével nem akarnának kiköltözni, az esetben házaikat le kell rombolni. A szászok ugyanis abból a szempontból indultak ki, hogy az oláhok tényleg csak zsellérek s a földesur bármely pillanatban eltávolíthatja a maga zselléreit. Az oláhok Broune Maximilián főhadparancsnokhoz folyamodtak oltalomért, kérve őt a Jézus öt szent sebére, hogy ügyöket támogassa a királyné előtt. Ezenkivül az országgyüléshez is adtak be még egy folyamodást. A rendek e folyamodás kapcsán utasították az országos közügyigazgatót, hogy az országgyülés színe előtt tiltakozzék a szászok ez eljárása ellen és szólítsa fel őket, hogy produkálják azon privilegiumaikat, a melyek őket ilyen fajta eljárásra feljogosítják. [1])

1763-ban Bucow a kormányszékkel egy rendeletet adatott ki, melyben meghagyták a szász hatóságoknak, hogy számit-

[1]) Transilvania. 1870. Nr. 1, 6–7. l.

tassák össze a szász családokat s azoknak, a kiknek nincs lakó telkök, a községi tulajdonból adjanak, ha e miatt kénytelenek is lesznek az oláh zsellérektől a telkeket visszavenni.

1764-ben egy másik rendeletben az iránt kértek felvilágosítást, hogy mennyire rúg azon telkek száma, a melyeken oláhok laknak s azon szászoké, a kiknek nincsen laktelkök? A gubernium e rendeletét a szebeni tanács akként értelmezte, mintha czélzata az volna, hogy a szász falukban nagyon elszaporodott oláhokat eltávolítsák. Igy aztán több községből az oláhokat, házaikat lerontván, elkergették.

Az ilyes fajtáju erőszakoskodások, melyeknek száma a határőrség felállításával és az ugynevezett *landlerek* letelepítésével még jobban növekedett, arra birták Mária Theréziát, hogy a szászoknak ismételten és igen szigorúan megparancsolja, hogy tartózkodjanak az oláhok ily módon való elkergetésétől.

A legérdekesebb esetek egyike azonban mégis a szelistyei volt. IV. Béla 1233-ban Talmács várát és környékét egy Corlard nevü ispánnak adományozta, a mit nem tehetett volna, ha ez a szászok földéhez tartozott volna. Ennek a Corlard, vagy Konrad nevű ispánnak fiai aztán később, mint az III. Endre egy 1291-ki okleveléből kitünik, szerződést kötöttek Mihály solymosi várnagy fiaival, hogy az esetben, ha örökös nélkül találnának meghalni, hát Talmácsot, Feketevizet, Omlást, Alamort, Szőlőst, Bolkácsot stb. Péter sógoruknak fogják átadni. Később, az Anjouk idejében ezt az Omlást a fogarasi uradalommal együtt a havaselföldi vajda hűbérül kapta. A mohácsi vész után azonban végképen kimegy a divatból, hogy oláh vajdák Erdély területén hűbér-birtokot kapjanak s igy az omlási kerület vagyis a talmácsi vár is a kerületébe eső falvakkal egyetemben a szász hét birák igazgatása alá kerül, — de bizonyos foku önállóságot mégis megőriz és amolyan fiókszék szerepet játszik. Természetesen, lakossága e magokat szabad községeknek tartó falvaknak elenyésző csekélység kivételével román.

A szászok azonban arra a gondolatra jönnek, hogy az oláhok, mint ilyenek, a szász földön sem alkothatnak kiváltságos és szabad községeket s magokat az egykori talmácsi uradalmak

birtokosai jogszerü örököseinek tartva, jobbágyi illetékeket vetettek ki a Szelistye és Talmács fiuszékbeli oláhokra. Ebből hosszas pörlekedés lett. Mikor 1774-ben a szász Bruckenthal Samu gróf lett Erdély kormányzójává, a szászok energikusabban léptek fel és valóságos executióval mentek a szelistyeiek ellen.

Igy még ugyanezen év juliusában megjelent Szelistyén egy szászokból álló bizottság *Plantz* Mihály elnöklete alatt, kisérve egy század katonaságtól. Az elnök maga elé idéztette a község tekintélyesebb öregeit s velök jegyzőkönyvet vett fel. Ezek Szelistye és a hozzá tartozó más öt falu nevében elismerték, hogy ők a hét birák jobbágyai. — Azonban a jegyzőkönyv aláirását elhalasztották azon ürügy alatt, hogy a felvett jegyzőkönyv tartalmát a szék, most jelen nem levő lakosaival is megismertessék. — A bizottság eltávozott, de julius 20-ikán ujra visszatért és megint egy század katonaság kiséretében.

Ekkor azonban a falvakból összegyült lakosság nyiltan és határozottan kijelentette, hogy semmit sem akar tudni arról, a mit távollétökben julius 6-án a bizottság az erre semmiféle felhatalmazással nem biró egyénekkel értekezve, jegyzőkönyvbe foglalt.

A bizottság elnöke látva, hogy igy nem megy semmire, a tömeg vezetőit, szám szerint 19-et szállására hívta. Szándéka az volt, hogy őket Szebenbe kisértesse, hol könnyebben vélt velök boldogulhatni. A nép látván, hogy mi történik, felszólította a biztost, hogy a 19 férfiut, kit magához hívott, bocsássa szabadon. A biztos azonban nem volt hajlandó a kivánságot teljesiteni, ezért a tömeg erőszakkal próbált akaratának érvényt szerezni, mire a katonaság fegyverét használta. Több sebesülés és 20 halott volt e kirándulás eredménye.

A szászok látva a kemény ellenállást s attól félve, hogy ebből még nagyobb baj is lehet, a felzúdult községek lecsendesítésére a kormányszéktől 3 század katonaság és két ágyú kiküldetését eszközölték ki. A katonai karhatalomnak rendeltetése volt mindazokat összefogdosni, a kik a julius 20-ki zendülésben szerepet játszottak. Az eredmény az lett, hogy a férfi

lakosság legnagyobb része a havasokra s onnan Oláhországba szaladt.

Körülbelül csak három év mulva tértek vissza az elszaladt lakosok, de akkor sem mind. A pör elhuzódott egész II. József koráig, ki a resinárihoz hasonlóan oldotta meg politikai részét, királyi szabad községgé tevén Szelistyét is, mint Resinárt. — Magánjogi része pedig elhuzódott egészen 1868-ig.

VII.

Jobbágyság, katonaság.

Cserei nyilatkozata a felszabaditott jobbágyokról. Az „ásáté, kapáté“ mint a korszak jelszava. A labancz reakczió a XVIII. század elején. Téves szempontok a régi jobbágy rendszer megitélésében. Egyedül jogosult csak a történelmi álláspont. A mult századok parasztja. A jobbágyságtól való félelem valódi oka. Az oláh hegyi tolvajok elszaporodása. Krassó- és aradmegyei állapotok e tekintetben. Miként jellemzik a XVIII. századbeli román népet Hunyadmegye rendei, gróf Teleki Ádám, Lehmann János, II. József és Bél Mátyás? E nyers tömeget nehéz volt rendhez szoktatni. A magyar nemesség a jobbágyban vivum aerariumot lát s azért megbecsüli. Az 1714-ki jobbágytörvény. Az 1742-ki és 1747-ki kir. rendeletek. A „Bizonyos Punktumok“ főbb rendelkezései a jobbágy és földesur között való viszony szabályozását illetően. A „Bizonyos Punktumok“ hibái. Mi volt oka a bennök nyilvánuló kényszernek? A glebae adscriptio teszi a nomád hajlamu oláhságot igazán földmivelővé. Mi tette szükségessé ez időben a jobbágyságot? Közgazdasági okok. II. József a jobbágyságot nemcsak humanitarius okokból akarja eltörölni, hanem azért is, hogy vele a magyar nemesség erejét megtörje. Az erdélyi határőrség felállitása. B. Wesselényi nyilatkozata ez intézmény hatásáról a nemzeti politika szempontjából. A határőrségi szolgálat teljesitése ez intézmény felállitása előtt. A határőrség topografiai helyzete. Bruckenthal előzetes tanácskozásai. Micsoda körülmény könnyitette meg Bucownak a 2. oláh határőrezred felállitását. Radnavölgye viszonya Beszterczce városához Mátyás király óta. A radnavölgyi oláhok pöre Beszterczc ellen. Schankebank beszterczei orator szereplése. Cutea István utazásai. A beszterczei komisszio és működésének eredménye. Mivel birja rá Bucow a radnavölgyi oláhokat a fegyver felvételére? A magánjogi nehézségek elháritása. A »felségi biztositás« tartalma. Az oláhok megtagadják a katonai eskü letételét. Todoranu Anastase, mint román nemzeti vértanu. Mi volt a zendülés mélyebb és igazi oka? Az oláh I. határőrezred felállitása. Felekezeti nehézségek. Az oláhok költöztetése. Az erre vonatkozó tárgyalások. A magánjogi nehézségek elháritása. Gróf Bethlen fogarasi jószágainak megváltása. A fegyverfeladás által okozott nagyobb mértékü kivándorlás. Intézkedések e kivándorlás megakadályozására. A nép lassanként megbarátkozik a dolgok uj rendjével. A határőri intézmény kulturai hatása. Segit felébreszteni a románság nemzeti öntudatát. Mily módon és minő eredménynyel?

A jó öreg labancz Cserei Mihály, mikor elbeszéli a majthényi fegyverletételt s a kurucz tábor elszéledését, a többi között ezeket irja: „a jobbágyokból álló vitéz kuruczok is a régi státusra visszajövének, letevén a forgót és farkasbőrt, zekében, bocskorban „ásáté kapáté", mert nem disznó orrában való az arany perecz. Nemhogy szabadságot érdemlenének jobbágy uraimék, inkább érdemlenének nyársat, akasztófát a sok tolvajságért." Hogy Cserei nemcsak egyéni nézetének ád kifejezést az idézett sorokban, hanem azon labancz reakczió meggyőződésének is, mely a majthényi fegyverletétel után általánossá lett a XVIII. század magyarjainál, bizonyítja az 1714-ki országgyülés is, a melyen Erdély rendjei nemcsak azt a régi törvényt ujították meg, hogy a parasztnak tilos fegyvert hordozni, hanem azt is kimondották, hogy mindazok a jobbágyok, kiket uraik a Rákóczi-mozgalmakban — felszabadítottak, előbbi állapotukba visszahelyeztessenek. Tehát „ásáté, kapáté" (oláhos magyarsággal: ássatok, kapáljatok,) mert nem disznó orrára való az arany perecz; azaz nem paraszt embernek való a szabadság.

A mai ember, kinek politikai világnézete a legujabb idők liberalis vagy épen radikális doctrináiból táplálkozva fejlődött ki, bizonyára elitéli azt a felfogást, mely Cserei idézett soraiban és az 1714-ki törvényekben nyilvánult, — de eltekintve attól, hogy a XVIII. század első évtizedeinek embereit igazságtalanság volna a mai doctrinák álláspontjából itélni meg, azt sem szabad felednünk, hogy Cserei szájával az a diadalmas reakczió beszél, mely az 1714-ki jobbágytörvényeket diktálta. A győzelmes reakczió pedig soha és sehol ezen a világon más hangnemből nem beszélt és nem is volt gyöngédebb szemben a szabadsági törekvésekkel.

Mig a szabadságkereső paraszt embernek a győzelmes reakczió azt a tanácsot adta, hogy „ásáté, kapáté", — addig annak a nemes embernek, ki Rákóczival elment a nemzeti szabadság és az állami függetlenség keresésére, nemcsak azt tiltotta meg, hogy többé visszatérjen Magyarországra, hanem jószágait is lefoglalta, nemesi czimerét széttörte s honfiui jogát elkobozva, számüzötté s földönfutó hontalan koldussá tette. Ne csodálkozzunk tehát, ha a XVIII. század 2-ik és 3-ik tizedében a politikai

és társadalmi reakczióval minden lépten találkozunk s ne is irjuk ezt a reakcziót a magyar nemzet geniuszának rovására, mert ez a geniusz ebben az időben ott bujdosott Rákóczival Nagy Törökországban, hallgatva tenger mormolását, siró szél zúgását.

Mikor mi, modern emberek a régi jobbágyság állapotáról itéletet szoktunk mondani, rendszerint észre sem veszszük, hogy itéletünk a mennyire egyoldalú és igazságtalan, épp annyira ellenkező is a történeti állásponttal és a való igazsággal. Itéletünk irányát rendszerint azok a politikai doctrinák szokták megszabni, melyek akkor keletkeztek, mikor a liberalismus saját diadala érdekében kiméletlen harczot folytatott a mult hagyományaival, mikor az ujkor evangeliumának hirdetői előtt a multnak minden alkotása, minden intézménye csak a bűnök halmaza volt, megérve és méltó az elpusztulásra. Mikor a jobb jövő érdekében az emberiség nemesebb szellemeinek be kellett vádolniok a multat mindenféle bűnnel és pusztulásra érett romlottságával egyetemben. Olyformán vagyunk a jobbágyság intézményeivel is, mint a szoczializmus esetleges diadalmaskodása esetén dédunokáink lesznek a jelenkor társadalmi organizácziójával, Micsoda rabszolgák, micsoda agyonkínzott páriák lesznek a diadalmas szoczialismus doctrináinak szemüvegével néző utókor előtt a mai munkások s a szivtelen és gonosz zsarnokoknak micsoda gyalázatos bandája lesz a mai bourgeoisie, a mely a frivol élvezetek árjában úszott, mikor a munkások tömege éhségtől, betegségtől s a nyomornak százféle nemétől pusztíttatva végezte be jármos baromhoz sem méltó életét! Csakhogy ez a kép nem fog igaz és történelmileg való lenni, mint nem igaz és nem való az az átlagos kép, mely a diadalmas liberalismus doctrináinak hatásaképen vésődött be a jobbágyság intézményéről a mai politikai köztudatba.

A liberalis doctrinák hatása alatt megszoktuk a jobbágy és a földesur egymáshoz való viszonyát úgy fogni fel, mint az elnyomott rabszolga és a zsarnok elnyomó, mint az áldozat és az áldozati oltárról élősködő viszonyát. A román nemzetiségi publiczisták és történetirók aztán ezt az általános hangulatot igen ügyesen tudják a magok ügye érdekében a magyarság rovására

felhasználni. De ha az egyedül jogos történeti álláspontra helyezkedve vizsgáljuk a régi jobbágyság viszonyait, lehetetlen be nem látnunk, mennyire téves a földesurban csak elnyomót és a jobbágyban csak elnyomottat és kizsákmányolt áldozatot látni.

A való történet tényeinek beható és részletes vizsgálata tényleg arról győz meg, hogy a földesurnak jobbágyaitól a legtöbb esetben épen annyit kellett szenvednie, mint a jobbágynak földesurától. A mult idők jobbágya ép oly kevéssé volt idealis ember, mint a földesur. A földesuri teljhatalomra, sőt sokszor az erőszakra is szükség volt, hogy féken lehessen tartani s kötelességeinek teljesitésére szorítani az erőszakos, a míveletlen és minden bűnre hajlandó parasztot. Az eszményi paraszt a régi világban épen úgy a regényes elbeszélésekben létező valami volt, mint az eszményi lovag. Ha több bizonyítékot nem is tudnánk felhozni annál, mit az előbbi fejezetben idáig összehordottunk, még akkor is bátran ténynek fogadhatnók el, hogy az oláh paraszt még kevésbbé volt eszményi paraszt, mint a magyar, vagy a többi nyugati népek parasztsága.

Azokból is, a miket idáig a XVIII. századbeli oláhság erkölcsi állapotairól előadtunk, világosan kitünik, hogy ez a nép még félig nomád volt s hogy csak nagy bajjal tudott alkalmazkodni a földmívelő élethez, mely szigorúbb erkölcsöket s több kényszert hoz magával. A nomád oláh parasztot első sorban a jobbágyság intézménye tette földmívelővé, állandó lakhelyhez és a földhöz kötvén őt. Igy nagyon érthető, hogy ha ezt a jobbágyságot épen e népfajnak erőteljesebb és energikusabb egyénei viselték legnagyobb kedvetlenséggel. Ezek a kalandosabb és bátrabb természetű egyéniségei az oláh parasztságnak kikivonták magukat a társadalmi élet kötelékeiből és kóborlásra adván fejöket, akárhányszor a társadalmi rend ellenségeinek számát szaporítva, prevatikatorokká, lókötőkké, kóborlókká, sőt hegyi tolvajokká lettek. Erdély talajviszonyai, a sok erdőség s a határhegyek napi járóföldekre terjedő bérczei és hegylánczai még meg is könnyitették ezt nekik. „A hegyekben holmi oláh hegyi tolvajok és talpasok támadtak — irja Károlyi Sándor

1696-ban [1]) — sok rendbeli parancsolatok jöttek, hogy őket üldöznök és csendesitenők le. Mely is hogy inkább meglehessen, minthogy majd ex natura is egyik nemzetség a másiknak ellensége, persuadealtam a vármegyének, hogy a feljebb specifikált magyar hajdukat fogadják az oláhok ellen, remélhető, hogy hasznosabban fogják üldözni, mint az oláh ármások, kik a tolvajokkal nagyobbrészt atyafiasok."

Krassómegye 1781-ben külön felterjesztést tesz a zsiványok ügyében, kik között a leghíresebb zsiványkapitány *Ardelean* (erdélyi). A gyökeres orvoslás eszközei gyanánt a következőket ajánlja: 1. Az elszórt házakat le kell rontani. 2. Egy egész ezred vegye üldözőbe a latrokat. 3. Az országútak mellett husz ölnyi szélességben ki kell vágni az erdőt. 4. Szaporítsák a megye fegyvereseinek számát. 5. Rontsák le a rablók házait; feleségeiket, rokonaikat, a kik tudomással birnak hollétok felől, vessék fogságba. [2])

Ugyancsak 1781-ben a helytartótanács megkérdezte Arad vármegyét: mit akar tenni a nagyon elszaporodott rablások megakadályozására? A vármegye azt felelte, hogy ilyen esetben minden községben egy-egy akasztófát szokott felállítani, most azonban azt is jónak látná, ha a községek nagyon szétszórt házait, a melyek ugyis fából vannak, egymáshoz közelebb tolnák, mert igy a szomszédok egymás segítségére siethetnének s a gonosztevőket könnyebben is elfoghatnák. Rögtön intézkedett is e tárgyban a vármegye és felterjesztésében arra kérte a helytartótanácsot, hogy eszközölné ki a királyi kamarásnál, hogy szokása szerint ne dolgozzék a vármegyének e közhasznu szándéka ellen. Hogy a házak ez épitése annál könnyebben menjen, az átépítendő házakat egy évre minden teher fizetése alól felmentette, sőt az uradalmakat is felszólította, hogy a régi házak korhadt gerendái pótlására szükséges fák kivágását engedjék meg erdeikben, mert „különben alig remélhetni, hogy ezt a

[1]) Önéletirás az 1696. évnél.

[2]) *Marczali Henrik*: Magyarország története II. József korában. — Budapest. 1888. III. köt. 11. l.

meglehetősen vad és latorsághoz szokott népet igaz utra s jobb erkölcsökre lehessen téríteni." [1])

„Az oláh köznépnek nincs erkölcse, — irják Hunyadmegye rendei felterjesztésökben a Hóra-lázadás okairól szólva — nem tudja, mi a jó és helyes, házi nevelése eltévesztett. A keresztény hitnek elveit még pópái sem ismerik, kiknek elég előkészület a lelkészségre, ha tudnak irni-olvasni és egyházi énekeket énekelni. Az oláhok nagyobb bűnnek tartják megtörni a böjtöt, — mint embert ölni. Az esküt csak akkor tartják kötelezőnek, ha önszántukból teszik le. Ezért nem tartják bűnnek a világi hatóság által reájok rótt eskü megszegését. Biznak abban, hogy bűneikért nem lakolnak a jövő életben, mert a pópák a szerindár nevű imádságukkal a pokolból is kiszabadítják. Számtalan ünnepöket nem jámborságból, hanem lomhaságból ülik."

Gróf Teleki Ádám kir. biztos 1786-ban az erdélyi állapotokról jelentést téve, elmondja, hogy Erdély oláh lakta hegyes vidékeire nem is igen mernek kimenni a megyei hivatalnokok. A bűnösök vagy a gyanus életű oláhok az erdőkbe mennek s ott bandákat alakítanak. A rablott jószágot valami útszéli kocsmában szokták felosztani. Mindennek oka pedig az. »*hogy a nép Erdélyben kötelességet nem ismer.*" Házaik magánosan állanak; nem tanítja senki. Vadak, mint lakóhelyök. Pásztorok s így könnyen megszokják a marhalopást. A határon bejövő idegen rablóknak kalauzai. Minden ház egy-egy rabló-barlang, és ha a lakosok nem is vesznek részt a rablásban, félelemből nem merik elárulni a tetteseket.

„Ez a nép — folytatja tovább — kulturájának elhanyagolása következtében moralis szörnyeteggé lett. Már gyermek korában megtanulta, hogy bizonyos lopás, igy pl. a gyümölcslopás nem bűn és nem is szégyen, mert Isten adta. Ilyen előitéleteket szop be az oláh már anyja tejével. Ilyeneket hall gyermekkorában, ilyeneket lát, ilyeneket hisz végre és ezek képezik jellemének fővonásait. A hatóság az ő szemében csak igazságtalan megakadályozója e szerinte különben megengedett dolog-

[1]) *Márki Sándor*: Arad vármegye és szabad kir. város története. II. köt. 423. l.

nak. Minden lelki küzdelem nélkül követi belső hajlamát, mely rablásra és gyilkolásra ösztökéli. Az egyszeri lopásnak nagyobb a haszna, mint a hosszas munkának. E felfogásból következik a földmívelés elhanyagolása. Mindjárt meglehet látni, melyik telek van oláh kézben. Papjaiknak kellene oktatni őket, de ezek nem ritkán részt vesznek a rablásban s még gyakrabban kémeik, sőt lázítóik." [1])

De az oláhság e jellemrajza azon magyar rendek tollából származik, kik a Hóra-lázadás alatt nagyon sokat szenvedtek az oláhoktól s e miatt ne vegyük ezt az objectiv igazság rajzának. Forduljunk egy harmadik nemzet tagjához, a német *Lehmann* Jánoshoz, a kinek semmi oka sem volt az oláhokat kedvezőtlen szinben tüntetni fel.

„A Tiszán átmenve — irja Lehmann [2]) — az előbbi bánságba érünk, mely nehány év óta Magyarországhoz tartozik. E vidék lakóinak legnagyobb részét az oláhok alkotják, kiknek ijesztő arcza, lógó haja, rongyos és majdnem utálatos viselete a félénk embert azon mondásra birhatják: minden oláh gazember. De nincs embertelenebb és könnyelműbb állítás ennél. Egy más vádnak — bár kelletlenül — de be kell vallanom helyességét. Boszút és vért szomjaznak. Ezt számos és ujabb példa bizonyítja. Az oláh nem bánt, de ha megsértik, bosszut áll, — tán sok év mulva, de többnyire véresen. Különben sokkal szivesebb nép, mint a bánsági németek."

„Az oláh vérengző, boszúvágyó. De minden ember olyan volna, ha nem tanítanák gyermeksége óta arra, mi a jó, mi a rossz. Nem elég azt mondani: az oláh olyan mint barma. Jaj nektek, kik nem tettétek mássá, — ti, kik felelősök vagytok lelkeikért. Ti, a papok elöljárói: űzzétek el a pópákat és neveljetek oly papokat, kik használni akarnak és tudnak. A mostaniak nemcsak tudatlanok, hanem gyakran gonoszok is és olyanná teszik nyájaikat is. Ritkán esik, hogy a pópa ne volna belebonyolítva valamely oláhnak büntető pörébe. Szomszédaitok any-

[1]) *Marczali Henrik*: Magyarország története II. József korában. III. köt. 14. l.

[1]) Johann Lehmanns Reise von Pressburg nach Hermannstadt. 1785.

nyira felháborodtak ezen, hogy egyenesen azt kivánják, hogy minden felakasztott oláh mellé oda akaszszák pópáját is, mert a bűnnek ő az oka; ő nem tanította: ne gyilkolj, bizd boszúdat az istenre és a törvényre. De ő maga sem tud erről semmit. Az oláh pópák ellen nem egyes ember emeli a vádat, mindenki így beszél felőlök. Pedig meg lehet javítani e népet. A katonai hatóság megmutatta: hogyan?“

A világi hatóság nem elég erős az oláhok lelkének javítására. Veszedelmes is volna, ha a megye be akarna avatkozni. Az alispán, ki ebben buzgólkodnék, vigyázzon a bőrére. — A pópák majd találnak olyan embereket, kik kifognak az alispánon.“

„II. József császárt magok a dakoromán szellemű történetirók is úgy tekintik, mint a román jobbágyság legnagyobb pártfogóját a magyar földesurak zsarnokságával szemben és csodák csodája, ez a filozófus császár is ép oly sötét képet fest a XVIII. század oláhjairól, mint Lehmann János vagy akárcsak a magyar megyei rendek.

„A zavar egyik főoka — irja Pállfyhoz a Hóra-mozgalmak leveretése után 1785. julius 12-én — az a rendkivüli sötétség, a mely még uralkodik az oláh nép vallásos és erkölcsi fogalmaiban. Ezen csak iskolázás és a tudatlan papság nevelése segíthet csupán.“

Még részletesebben és keményebben nyilatkozik e tekintetben azon emlékiratában, melyet 1768-ki bánsági utazása után terjesztett Mária Therézia elé. „A szerbek és az oláhok vakon engedelmeskednek papjaiknak, de abban mégis különböznek egymástól, hogy az oláhok engedelmessége e nép leirhatatlan tudatlansága és butasága miatt csak szolgai engedelmesség, mig a szerbeket a vallásos buzgalom vezérli, jóllehet ezek is meglehetősen tudatlanok. A világi papság, mely míveletlen parasztokból ujonczoztatik s általában véve olvasni sem tud, nem való az evangeliumok magyarázatára vagy a szent könyvek fejtegetésére. Lehetetlen, hogy ilyen papság a nép nevelését és művelődését előmozdítsa. Különben a népiskolákat, az ifjuság nevelését sem a szerbek, sem az oláhok nem ismerik. Ezer ember között egyet sem találni, ki anyanyelvén irni és olvasni tudna.

A községek minden kérelmeiket és panaszaikat egyes, ügyesebb pópáikkal fogalmaztatják és kénytelenek egészen azokra bizni ügyeiket, a nélkül, hogy meggyőződést szerezhetnének: vajjon az, a mit a pópák felirtak, megfelel-e az ő véleményöknek? A hitelemzés és a predikáczió ismeretlen dolgok náluk. Magoknak a püspököknek is minden igyekezetük csak oda irányul, hogy mentől több pénzt csikarhassanak ki s azt haszontalan kéjelgésekben elfecséreljék. Az egyházból való kiközösítéssel is (afurisatio) nagyon sok visszaélés történik és a császár meggyőződött, hogy a legtöbb kiközösítés zsarolási czélzatból történik."[1])

„A vármegyékben magyarok és oláhok laknak. Az oláhok álnok emberek, kik magukat a rómaiaktól származtatják, — noha régen elfajultak azoknak erényeitől. Mert nem művelik annyira a földet, mint lehetne s a tolvajságot tartják magukhoz legméltóbbnak. Nemcsak erdei rablók és utonállók, hanem kitanult házitolvajok is. A szomszéd barmát ellopni s azt paraszt lakomákon közösen elkölteni, szépnek tartják. A magyarokat a hol csak lehet, kifosztják." — Igy jellemzi az oláhságot 1791-ben a hires Bél Mátyás Zaránd megyéről irott kéziratos művében.

Ezt a nyers, zabolátlan és nomádhajlamu népet kellett a földesurnak kötelességek és terhek pontos teljesítésére birni s hogy ez sem könnyű feladat nem volt, sem pedig valami simán nem mehetett, azt gondolhatjuk. Hogy igen sok brutalis és gonosz indulatu földesur volt, a ki embertelenül bánt a maga jobbágyaival, ép oly vétek volna eltagadni, mint azt állítani, hogy a nemesség összesége készakarva, intézményszerüvé igyekezett tenni a visszaélések ez egyes — megengedjük sűrűn ismétlődő — eseteit. Nem. Az erdélyi rendek esetről-esetre igyekeztek a jobbágyság állapotát szabályozni s bár, mint az 1747-ki 2. törvényczikk mondja, a jobbágyot *eleven kincstárnak* (aerarium vivum) nevezték, de azért, már 1695-ben a Maros-Vásárhelyen deczember 12-én kelt ártikulusokban kimondják, hogy „a nemesség segélje, oltalmazza jobbágyait, hogy a porták ne

[1]) *Szentkláray*: Száz év Dél-Magyarország történetéből. 207—208. l.

fogyatkozzanak, — különben maga fizeti az adót, ha elpusztulni engedi." Akármennyit is igyekeztek ebből a vivum aerariumból meríteni őseink, de arra gondot viseltek, hogy el ne pusztuljon s e tekintetben a régi földesurak bizonyára több dicséretet érdemelnek, mint a jelenlegi nagy munkaadók, kiket bizony a mai nagy munkakinálat mellett egy csöppet sem kínoz a gondolat, hogy a gyáraikban és telepeiken dolgozó munkások el ne pusztuljanak.

A többször említett 1714-ki országgyülésen nemcsak azt rendelték el, hogy a Rákóczi-mozgalmakban felszabadult jobbágyok visszavitessenek a régi jobbágyi állapotra, hanem azt is kimondották, hogy minden örökös jobbágy hetenként 4 napot szolgáljon, a zsellér 3 napot, akár marhával, akár gyalogszerben kivánja a földesur. „Senki pedig a jobbágyot ennél több, a zsellért pedig kevesebb napokon szolgáltatni ne merészelje sub poena articulari." [1]) Ez a törvény szolgált aztán alapul azon kir. rendeleteknek is, melyek az 1742-ki és 1747-ki országgyűlések alkalmával kelve, részletesebben megszabták, hogy azon urbéresek, kiknek belső öröksége, ahhoz tartozó ökre és külseje is elégséges számmal és mennyiségben van, akár kézi munkával, akár marhával hetenként két napot, — azon urbéresek pedig, kik akár csupán belső örökségeket, akár csak külsőket birnak, hetenkint egy napot, de csak kézi munkával és nem marhával tartoznak szolgálni. Kivétetik azon eset, midőn a földesur és jobbágya között ennél könnyebb szolgálati szerződés köttetett volna, mert a szerződésileg kikötöttnél nagyobb szolgálat nem követelhető. [2])

Ime az 1742-ki és 1747-ki kir. rendeletek, melyeket az országgyülés is magáévá tett, bizonyos mértékü könnyebbülést hoztak a jobbágyságra. Igaz ugyan, hogy a törvénynek és kir. rendeleteknek az a hibájok volt, hogy nem határozták meg, hogy ezt a robotmunkát a jobbágycsaládnak csak egy tagja tartozik-e teljesíteni, vagy pedig egyszerre minden dologtehető

---

[1]) *Gáll László*: Az erdélyi Diaeták végzéseinek nyomdokai. Kolozsvárott 1837. I. 208. l.

[2]) *Dósa Elek*: Erdélyhoni jogtudomány. II. köt. 109. l.

tag? A földesurakban ugyanis igen nagy hajlandóság volt e rendelkezést úgy értelmezni, hogy minden dologtehetö családtag kötelezve van a robot munkára. Ebből aztán a visszaéléseknek és a surlódásoknak egész sora keletkezett, melyeknek a Mária Therézia rendeletéből 1769-ben a kormányszéktől kiadott „Bizonyos Punktumok" czim alatt ismeretes urbéri szabályzat vetette végét.

Ezek a „Bizonyos Punktumok" képezik az erdélyi urbéri viszonyoknak, az 1791-ki törvényeket leszámítva, egyetlen és szilárd alapját egészen az 1846-ki urbéri törvényekig s azért szükségesnek véljük ezeket főbb vonásaikban ismertetni:

1. A földesur tartozik az urbéres állapotához képest alkalmatos lakóhelyet s a határok minőségéhez mért szántóföldeket és kaszálókat adni, de a mennyiség meghatározása a földesur okosságára bizatik.

2. Az urbéresek örökségeit elcserélheti a földesur, de vigyázni köteles, hogy lakhelyeikben, szántóföldeikben és kaszálóikban meg ne fogyatkozzanak.

3. A földesur tartozik urbéreseinek marhái számára a nyomás alatt levő határban legelést engedni.

4. Köteles a földesur a köz- vagy szabaderdőkből a jobbágyoknak saját szükségükre tüzi- és épületfát adni. A mely erdők régi idők óta a faluk birtokában vannak, ott is maradnak, de a földesur tulajdon-jogának elismerése mellett.

5. Az urbéresek a közerdőkben ingyen makkoltatást élveznek, a földesur majorsági erdeiben is kevesebb dijat fizetnek, mint az idegenek.

6. Tartozik a földesur az urbéresek marháinak itatóhelyet engedni, de a halászattól, malomépítéstől, a melyek földesuri jogok, eltilthatja.

7. A korcsmárlás Sz. Mihály napjától karácsonyig az urbéreseket illeti a faluban.

8. A Hár. K. III. Rész 30. cz. szerint az urbérest illetvén szorgalmának bére, az általa megjavított földeket a földesur csak úgy veheti el, ha munkája illő bérét megforditja. Az irtványok azonban nem számíthatók ide.

9. Az urbéresek ingó vagyonát a földesur csak szabad önkénytes eladás után veheti meg, ha megfizeti azt az árt, melyet más is megadott volna.

12. Az urbéreseket szabad kereskedés illetvén, a földesur nem adhatja bérbe a kereskedést, kivéve a korsmát, mészárszéket, halászati, vadászati és malomjogot, mely a földesuré.

13. A földesur kötelessége az urbéresein másoktól elkövetett méltatlanságokért elégtételt követelni.

14. Köteles a földesur az urbéresével kötött egyezményeket megtartani s azokat azon helypénz, hetivásár, sokadalom s malombeli jövedelmek birtokában, melyeket egyezmény vagy kiváltságlevelek erejénél fogva igényelhetnek, nem háborgatni.

Az urbéreseknek földesuraik iránt való tartozásaik e „Bizonyos Punktumok“ szerint a következők :

1. Azok az urbéresek, kiknek belső és külső örökségük s ahhoz tartozóan elégséges számu ökrük van, tartoznak hetenként akár kézimunkával, akár marhával két-két napot szolgálni ; azok pedig, kik vagy csak belsőt, vagy csak külsőt birnak, hetenként egy napot, de nem marhával.

2. Ez a szolgálati mennyiség csak azoktól követelhető, kik az uraság székhelyétől félnapi járónál nem laknak messzebb. A kik pedig egy napi távolságra laknak, azok egyfogtában három heti, a kik egy napnál is távolabb laknak pedig két heti folytonos szolgálatra szoríthatók, de úgy, hogy ennek letelte után azonnal hazabocsáttassanak, a menet és jövet idejét is beleszámítván a földesuri munkába.

3. Az urbéreseknek napfeljöttétől naplementéig kell szolgálatban állaniok.

4. A ragadozó és ártalmas vadak üldözésében és vadászásában eltöltött idő, ha az a földesur rendeletéből is történik, nem számítandó be a robotba.

5. Minden urbéres gazdasszony tartozik négy font kendert, lent vagy gyapjut fonni a földesur számára ott, a hol ez eddig is szokásban volt.

6. A hosszabb időt kivánó, nehéz utban és rossz időben teljesített fuvar azon ideje, mely a heti illetőségnél többre rugott, a következő heti illetőségbe számíttatik bele.

7. Az urbéres vasár- és ünnepnapon nem kényszeríthető fuvarra, de ha ilyen napon mégis kénytelen szükségből utazni, az a következő heti illetőségbe beleszámíttatik.

8. Az urbéresek földesuraikkal a robot ideiglenes vagy örökös módon való pénzbeli megváltása tárgyában egyességre léphetnek, de erre nem kényszeríthetők.

A roboton kivüli tartozások pedig a következők :

1. Az Ap. Comp. V. P. 10 tit. 1. 2. art. III. P. 4. tit. 1 art. 5. tit. 2. artikulusai szerint tartozik az urbéres földesurának a szokott dézsmát és hol szokásban van, a kilenczedet is kiadni s a fennebb már közölt módon be is hordani, a dézmálás módjára nézve szabályul szolgálván

α) hogy az Ap. Comp. II. P. 10. tit. 1. czikke szerint nem kell válogatva venni a dézmát t. i. az illető termény javából, hanem vegyesen úgy, a mint az isten adta.

β) Az eleitől fogva haszonbérfizetés alatt volt helyeken a dézmavételben semmi ujítás ne kezdessék, hanem a régi szokás maradjon meg.

γ) A haszonbértől mentes helyeken a dézmavétel vagy annak elengedése a földesurak tetszésére bizatik.

δ) A dézmaszedés a maga idejében történjék.

2. Köteles az urbéres a törvény, régi szokás vagy a kötött egyezmény szerint teljesítendőket teljesíteni, ez utóbbiakat csak annyiban, a mennyiben a szabályozott mértéket meg nem haladják.

3. El van tiltva minden olyan jövedelem, mely sem a törvényen, sem a régi szokáson nem alapul.

4. Az urbéres eladott, elcserélt vagy végrendeletileg másnak hagyott javaiból a földesur tizedet nem vehet.

A földesur büntető hatalma.

1. A földesur a kötelességét teljesíteni nem akaró jobbágyot pénzbirsággal nem sujthatja, hanem testi büntetéssel és pedig a férfiakat 24 botütésig, a nőket 24 korbács vagy vesszőcsapásig, az öregeket és betegeket azonban csak egy pár napi elcsukással.

2. A földesur elküldheti urbéresét a következő Szent György napkor, ha neki a megelőző Szent Mihálykor felmondott.

3. Ha az urbéres magát az udvari tisztektől méltatlanul bántalmazottnak véli, csak azon esetben folyamodhatik a törvényhatósági tisztekhez, ha a földesurtól megelőzően kért, de nem kapott elégtételt.

3. Ha a földesur nem teljesítené megszabott kötelességeit, vagy urbéreseivel kegyetlenül bánnék, azok folyamodhatnak a törvényhatóságok derékszékeihez, melyek tartoznak az előadott panaszt megvizsgálni, az alispánok, alkirálybirák és a szegények ügyvédei által a panaszosoknak segítségükre lenni s nekik az igazságot törvény szerint kiszolgáltatni. [1])

Ezek voltak körülbelül a főbb dolgok, melyekre a sokat emlegetett „Bizonyos Punktumok" kiterjeszkedtek a jobbágy és a földesur között levő viszony szabályozásában. E „Bizonyos Punktumok"-nak az volt a legnagyobb hibájok, hogy mig egyfelől megállapították a jobbágyi tartozások minimumát, addig másfelől a jobbágytelek terjedelmének megállapítását „a földesur okosságára" bizták. Ez a kényelmes latitude okozta aztán, hogy igen sok „okos földesur", csakhogy mentől nagyobb számu jobbágygyal, illetőleg munkáskézzel rendelkezhessék, oly kis terjedelmű jobbágy telkeket hasított ki, hogy kettőn sem tudott volna a megszabott kötelezettségek teljesítése mellett egy jobbágy család tisztességesen és nyomortól mentesen megélni.

Voltak még egyéb hibái is e szabályrendeletnek, melyek

---

[1]) *Dósa Elek:* Erdélyhoni Jogtudomány II köt. 106. és köv. lapok.

csakhamar különböző visszaéléseknek lettek forrásai. Mária Therézia azonban gyorsan igyekezett ezen is segíteni egy 1774. julius 6-án kiadott rendeletével. E rendeletében eltiltott minden olyan visszaélést, mely a robot munkára vonatkozik s elrendelte, hogy az urbéresnek is kell okvetetlenül annyi időt engedni, hogy a maga munkáját kellő időben elvégezhesse. Megtiltotta a jobbágyokkal való kegyetlen bánást és megparancsolta, hogy a jobbágytelek okvetetlenül olyan terjedelmü legyen, hogy abból az urbéres családjával együtt megélhessen.

Hogy Mária Therézia mindezt rendeleti uton s nem a törvényhozás utján léptette életbe, abból a román s némely más idegen nemzetiségű irók is azt a következtetést vonták, hogy a királynő ezt azért tette, mert az országgyűlésen a rendek ellene szegültek volna akaratának. E dologról egy kissé bajos vitatkozni halandó embernek, ki a szivek és vesék titkait nem ismeri, de azt még sem szabad felednünk, hogy Mária Therézia 1761-től kezdve országgyűlést Erdélyben nem tartott s igy egyszerűen kénytelen volt rendeleti uton intézkedni. Hogy az esetben, ha Mária Therézia országgyülést tartott volna s azon, a rendek közreműködésével kisérlette volna meg az urbér szabályozását, minő álláspontra helyezkedtek volna az erdélyi rendek? — lehetne többé-kevésbbé szellemesen vitatkozni, de a történetirónak és a publiczisztának nem feladata arról vitatkozni, hogy mi történhetett volna, hanem egyszerüen csak azt vizsgálni, hogy mi történt s következtetéseit abból vonni le.

Bármilyen tökéletlen is volt ez a „Bizonyos Punktumok" nevezete alatt ismeretes urbéri szabályzat, mégis igen fontos volt eredményeiben, mert alapjául szolgált úgyszólva Erdély mezőgazdasági életének és szabályozottabb s rendezettebb viszonyokat teremtve, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a vándor hajlamu oláhságból igazi colonus, földetmívelő telepes legyen. Hogy a kényszer egy neme is átlengi e szabályzatokat, azt a viszonyok teszik érthetővé s egyuttal menthetővé is. Hiszen az oláhság előtt, mely Erdély parasztságának túlnyomó többségét alkotta, még mindig a szabad és könnyü pásztorélet ideálja lebegett, melyet a helyhez kötött jobbágysággal való ellentéte bizonyos fajtájú eszményi és költői nimbussal vett körül. —

Mikor Nagy Frigyes 1763-ban eltörölte országában a jobbágyságot, a pomeraniai rendek erélyesen tiltakoztak ez ellen, mert „a fiatal és oktalan nép elköltözik, hogy jobb sorsot keressen. Azután az idősebb parasztok is elmennek. A földmívelés ennek következtében elhanyatlik s rettenetes drágaság fog támadni. A „glebae adstrictio" az egyedüli eszköz, melylyel a népet benn lehet tartani az országban és ha ez megszünik, Felséged kegyes szándéka ellenére Pomerania elnéptelenedése fog bekövetkezni." [1])

Erdélynek a Leopoldi diploma után is egyre sulyosodó terheket kellett viselnie. A bécsi kormányzatnak, de különösen Mária Theréziáénak az adózásra nézve az volt az alapelve, hogy „onus inhaeret fundo." Igen, de hogyan viselje a fundus a terheket, ha nincs a ki mívelje.

Emlékezhetünk, hogy már egy 1695-ki erdélyi articulus meghagyja a földesuraknak, hogy kiméljék a jobbágyokat, hogy az adózó porták meg ne fogyatkozzanak, mert ha a porták üresen maradnak, magának a földesurnak kell az adót megfizetnie. A glebae adscriptio eszköz volt arra, hogy a porták üresen ne maradjanak s Erdély teljesíthesse rá eső s egyre sulyosbbodó kötelezettségeit.

Erdély ugyan gazdag volt természeti kincsekben, de az akkori viszonyok között más számbavehető jövedelmi forrása a még primitiv mezőgazdaságon kivül nem volt. A bécsi központi kormányzat pedig jóformán semmit sem tett arra, hogy ez országban az ipar és kereskedelem a közjövedelmek elsőrendü forrásaivá legyenek.

Mikor később II. József a jobbágyság eltörlését forgatja fejében, ezt minden urbéri kárpótlás nélkül gondolja keresztül vihetőnek. Közönségessé lett az a meggyőződés, hogy II. Józsefet a jobbágyság eltörlésére és a földesuri jogok megsemmisítésére tisztán magasztos emberiségi elvek és eszmék ösztökélték. Maga is oly ékesszólóan hirdeti, hogy eltöröltessék ez a „knechtische und sklavische Herabwürdigung der Menschheit", hogy még a történetirók legtöbbje sem szokta észrevenni, hogy e nagy em-

[1]) *Preuss* : Geschichte Friedrichs des Grossen. III. 162. l

berszeretet mögött azon magyar nemesség mély gyülölete is ott rejtőzik, mely a maga jogait és kiváltságait emelte pajzsul az ellen, hogy a filozof császár a maga felvilágosult absolutismusával elfojtsa a nemzeti és polgári szabadság minden nyilvánulását. II. József előtt legalább a nemzet kiváltságos része szabad volt, de József után, ha rendszere meg nem bukik, ur és paraszt egyenlő lett volna — a szolgaságban. Nem lehet elvitatni, hogy II. József a jobbágyságot nemcsak általános emberi szempontoktól vezéreltetve akarta eltörölni, hanem azért is, hogy a nemességet, mely absolut hatalmának utjában állott, tönkre tegye anyagilag s igy teljes fegyverletételre kényszerítse. Hogy ezek a régi magyar nemesek, kik nem voltak ugyan filozofok, de volt elég gyakorlati józan eszök, a filozof császár magas humanitarius eszméiért s felvilágosult absolutismusáért semmi kedvet sem éreztek magokban nemcsak politikailag, de anyagilag is tönkre menni, józan észszel ki itélhetné el őket. A jobbágyság e korban társadalmi és közgazdasági szükséglet volt. A fejlődésnek ezt a szükségletet kellett előbb uj közgazdasági és társadalmi tényezőkkel pótolnia, hogy a jobbágyság megszüntetése komolyan szóba jöhessen. A Mária Therézia halálával bekövetkező uj korszak eseményei teremtik meg lassanként ezeket az uj közgazdasági és társadalmi tényezőket — igaz ugyan egy kissé elkésve — s teszik szükséglettė a jobbágyság eltörlését.

A román nép XVIII. századbeli mozgalmainak elemezésénél lehetetlen figyelmen kivül hagyni egy nevezetes eseményt, a határőrség felállitását, mely intézmény rendkivül nagy hatással volt a románság nemzeti egyéniségének és politikai aspiráczióinak kifejlesztésére ugyannyira, hogy e hatás tekintetbe vétele nélkül a jelen század közepe óta történt dolgokat világosan meg sem lehet érteni. „Az erdélyi és — a mennyire tudom — a magyarországi szélbeli oláh ezrednél pedig minden iskolában a német nyelv hozatott be. Ha ez tétetett volna a magyar nyelvre nézve s a helyett, hogy most azok nagyjára már tudnak németül, magyarul tudnának, mi nagy közeledés lenne ez nemzetiségünkhöz! Igy pedig németekké nem lettek és soha sem is lesznek, *de lett a szellemnek, miben neveltettek, azon következése,*

hogy azon gyülölséghez, mit oláh létüknél fogva irántunk táplálnak, a németek magyarok elleni gyülölsége is hozzá adatott" — írja b. Wesselényi Miklós,[1]) jellemezni akarván ez intézmény hatását a magyar nemzeti politika szempontjából.

Bucownak, mikor Erdélybe ment, nemcsak az volt megbizatása, hogy az oláhok felekezeti viszálykodásait lecsillapítsa, hanem az is, hogy e tekintetben helyreállítván a rendet, végrehajtsa az erdélyi határőrség szervezését.

Erdélyben, miután a Rákóczi-forradalom után a székely katonaságot azon támogatás miatt, melyben a forradalmat részesítette, feloszlatták; a határőrségi szolgálatot, plájásoknak vagy ármásoknak nevezett vármegyei hajdu-féle zsoldos őrség teljesítette. Ez azonban semmi tekintetben sem bizonyult czélravezetőnek s azért Bécsben elhatározták, hogy a Dél-Magyarország határszélein régóta fennálló határőrvidéki szervezetet Erdélyre is kiterjesztik. Ez ügyben a királynő, mint Erdély törvényeinek hivatalosan legalaposabb ismerőitől, Bruckenthal Samu kanczellártól és gróf Nemes protonotariustól kért véleményt. Ezek azt a véleményt adták, hogy ő felsége a királynő „nemcsak nem fogja az ország törvényeit megsérteni, hanem ellenkezően, teljesíteni, mert hiszen ezáltal az országnak csak régi katonai szervezete fog visszaállíttatni. A székelyek úgyis folytonosan azt kiabálják, hogy született katonák és nem fizetnek adót. Az oláhok, mint a határszéli várak hajdani őrizői s mint jelenlegi plájások szintén fegyvert kérnek s a katonai fegyelemnek örömest alá fogják magukat vetni."

Erdély azon határszélein, melyek a török birodalom felé esnek s melyeken ezt a határőrséget fel kellett állítani, a vulkáni szorostól elkezdve a bodzai szorosig oláhok laktak; a bodzai szorostól pedig a tölgyesiig székelyek és innen tovább a borgói és radnai szorosok mentén észak-nyugatra haladva, a máramarosi havasokig ismét oláhok. Három különböző terület egymástól egészen eltérő közjogi és ethnikai viszonyok között. A székely határőrség felállításáról beszélni nem a mi feladatunk. A mi pedig az oláh vidékeket illeti, ott mint a Lázár-féle bi-

[1]) Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. 89. l.

zottság 1763 junius 24-én kelt memoranduma mondja, a székelyföldihez hasonló közjogi nehézségek nem forogtak fen, mert az oláh nép felett, „melynek, kivéve a fogarasi boérokat és nemeseket, semminemü kiváltsága vagy különös törvénye sincs“, ő felsége szabadon rendelkezett.

Bucow, bár meglehetősen kész tervvel jött Bécsből, mégis jóformán az egész 1762-ki telet Bruckenthal Sámuellel és gróf Bethlen Gáborral tanácskozva töltötte el. Mind Bruckenthal, mind Bethlen Gábor beleegyeztek Bucow terveibe. Ez utóbbi csakis az oláhok felfegyverzését találta aggodalmasnak, tekintettel e nép zavargó hajlamaira és zabolátlan indulataira.

Mikor Bucow készen lett a királynéhoz intézendő felterjesztéseivel, azonnal sietett is terve gyakorlati kivitelére a kedvező alkalmat felhasználni. Ez a kedvező alkalom pedig a szervezendő II. oláh határőrség kiszemelt területén, Radna vidékén állott elő.

Radna völgye réges-régen Doboka megyéhez tartozott. Mátyás király azonban a környéken folytatott bányászat emelése végett Besztercze városnak adományozta 1472-ben, 1475- ben s ismét 1475-ben és 1485-ban kelt okleveleivel.[1]) Az első oklevéllel a radnavölgyi lakosokat szabadalmakkal látta el, Dobokamegyétől elszakasztotta és a romlásnak indult ezüstbányák felvirágoztatása czéljából Beczterczéhez csatolta. A harmadikban pedig, mely Budán kelt, Besztercze beigtatását rendelte el a Radnavölgy birtokába s a negyedikben végre az elsőben adott kiváltságok beiktatását erősítette meg.

Idő folytán a beszterczei hatóság és a radnavölgyiek között huzavona és pör támadt, a mennyiben ez utóbbiak azt állították, hogy az emlitett Mátyás-féle oklevelek alapján Beszterczétől való függésök csak közigazgatási s nem foglal magában semmiféle jobbágyi kötelezettséget. Bucow küldetése előtt egy pár évvel történt, hogy *Schankebank* Jakab kereskedő Besztercze orátorává lett s a város vagyona kezelése körül régtől üzött sulyos visszaéléseket fedezett fel. Jelentést tett a

[1]) *Marienburg*: Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen. II. 387—690. l.

kormányszékhez Szebenbe, de lépéseinek nem lett semmi sikere. Ez okból több izben Bécsbe utazott, mig végre az ügy részletesebb megvizsgálására egy bízottságot küldöttek ki. A radnavölgyi oláhok használva a Schankebanktól előidézett helyzetet, egy *Cutea* István nevü értelmesebb társukat előbb Szebenbe, majd Bécsbe küldötték azzal a megbizatással, hogy eszközölje ki Radna völgyének szemben Besztercze városával minden jobbágyi kötelezettség alól való felmentetését. A Schankebank panaszából kifolyóan Beszterczére küldött bizottságnak a radnavölgyiek ügyének megvizsgálása is kötelességévé volt téve.

E bizottság tagjai Bethlen Miklós gróf, Cserei Mihály és a szászok részéről Seeberg és Bruckenthal Mihály voltak. A bizottság megvizsgálván az ügyet, a beszterczeiek álláspontját találta jogosnak. Egyuttal, hogy végét vesse a további izgatásoknak, Cutea Istvánt el is akarta fogatni, a miben csak az összegyült nép fenyegető magatartása akadályozta meg. [1]) A bizottság ez eljárása nagyon elkeserítette a radnavölgyieket, a kik a jobbágyi kötelezettség teljesitése alól mindenáron szabadulni igyekeztek. Bucow használva a radnavölgyiek elkeseredett hangulatát, értésükre adatta nekik, hogy hasztalan adott nekik igazat a kormányszék, szemben a bizottság javaslatával, mert csak úgy szabadulhatnak meg a jobbágyságtól, ha áttérnek a gör. kath. hitre és katonákká lesznek. A radnavölgyiek hitelt is adtak Bucow szavainak és csakhamar, mint egy 4000-en áttértek s Bucow előtt kijelentették szándékukat a katonai szolgálat elválallására. Egyáltalában, a mi az oláhokat hajlandóvá tette arra, hogy a székelyekkel ellentétben a határőri szolgálat teljesítésére készséggel vállalkozzanak, az a remény volt, hogy ily módon a jobbágyságtól megszabadulnak. „Ha szükség lett volna és meg is engedték volna, talán Erdély összes oláh jobbágyai határőrök lettek volna" — irja az egykoru Heidendorf. [2])

Ezzel azonban a beszterczeiek és a radnavölgyiek között

---

[1]) Baritiu: Istoria Transilvaniei I. köt. 272. l.

[2]) Michael Conrad von Heidendorfs Selbstbiographie. Mitgetheilt v. Dr. Rudolf Theil. Archiv des Ver. der siebenbürg. Neue Folge 15. 139. l.

való pör nem volt eldöntve. E nélkül pedig a tervezett II. határőrezredet nem lehetett felállítani. Ez ok miatt tehát a királynő meghagyta Bucownak, hogy a beszterczeieket szólítsa fel arra, hogy a radnavölgyieket a haza közérdekében és a legfelsőbb megelégedés kinyerése végett ismerjék el szabad embereknek. Továbbá állítólagos jogaik igazolására küldjék fel erre vonatkozó okirataikat, mert Ő felsége hajlandó lesz Beszterczе városának jogos jövedelmeiért illő kárpótlást adni s a beczterczei kerület falvaiban levő oláhokat más helyre telepíteni át.

Bucow jelentéseivel szemben az erdélyi kanczellária a királynőhöz tett felterjesztésében kifejtette, hogy nem elég, mint Bucow gondolja, a radnavölgyieknek egyszerüen tudtokra adni, hogy őket a beszterczei tanács szabadon bocsátotta, hanem őket is ki kell hallgatni s tudtokra adni a feltételeket is, a melyek mellett a tanács szabadon bocsátotta s ahhoz járulások esetén arról törvényes okiratot készíteni. Azt is kifogásolandónak tartotta a kanczellária, hogy Bucow kárpótlásul a beszterczei szászoknak a tőlök elvett Radna völgyeért cserébe Báthost és Szász-Régent akarta adatni, melyek a megyében vannak bekebelezve s adójukat is ott fizetik.[1])

Ezen alkudozásoknak aztán az lett az eredménye, hogy a királynő 1763-ban *Roth* tábornok, gróf *Nemes* Ádám és *Szombathfalvy* kincstári ügyvéd személyében egy bizottságot nevezett ki a beszterczeiek és a radnavölgyiek viszonyának rendezésére. E bizottság munkálatainak eredményeképen adta ki aztán a királynő 1764-ben a két fél között levő viszony végleges szabályozására szolgáló „felségi biztosítás"-át.[2])

E felségi biztosítás a radnavölgyi oláhokat az elmaradt tartozások megfizetésére kötelezte, de az eredeti összegnek mintegy harmadára redukálva. Azonkivül azt is megrendelte, hogy a Radna völgyéből a német lakosok a beszterczei szász

[1]) Gróf *Teleki Domokos*: A székely határőrség története. Budapest. — 1877. 25. l.

[2]) Gewährleistung, gegeben zu Wien am 8-ten December 1764. unserer Reiche in Fünfundzwanzigsten Jahre, durch den Hofkriegsrath dem Bistritzer Magistrat einzuhändigen. Feldmarschall Daun.

kerületbe helyeztessenek át és viszont, a románok a beszterczei kerületből a Radna völgyébe, a hol csakis azok a németek és magyarok maradhatnak, a kik a bányaműveléssel foglalkoznak. Németet, illetőleg szászt a határőrök közé még akkor sem szabad befogadni, ha erre az illetőnek a városi tanács engedelmet is adna. A negyedik pont azt mondja, hogy a radnai katonai és a szász kerületek között egy külön bizottság fogja a határt szabályozni. A határőröknek nem lesz szabad a szász földön birtokot szerezni vagy házat épiteni. De ha ez a városi tanács beleegyezésével mégis megtörténnék, a határőrök tartoznak az ilyen föld után az adót megfizetni.

A végrehajtással megbizott Siskovics tábornok azonban ezt a negyedik pontot nem tartotta meg, mert ezt a határt önkényesen, minden bizottság nélkül, a város kérelmére nem hallgatva, jelölte meg. A kis Ilva és a Szamos természetes határok lettek volna a két terület között, de Siskovics és emberei az Ilva és a Szamos balpartjain levő hegyek csúcsait jelölték ki határoknak, elvevén a Jád, Nagy-Demeter és Péntek szász helységeknek területéből a hegyek oldalait és aljait egészen a nevezett folyóig. [1]) Ebből ujabb huzavona és pörlekedés támadt, a melyben több izben kellett bizottságot kiküldeni, de azért a pör elhuzódott egész a legujabb időkig.

E köz- és magánjogi nehézségek elintézésén kivül egyéb nehézséggel is kellett küzdenie a fegyverfeladással megbizott Siskovics tábornoknak. Történt ugyanis, hogy 1763-ban május 10-én Salva községben Naszódról egy katonai bizottság jelent meg Áron Péter gör. kath. püspök kiséretében azzal a feladattal, hogy a vidék katona-kötelezettségre összeirt lakosaival az esküt letétesse. Mikor az esküformát felolvasták és ahhoz a ponthoz értek, hogy a császárt és a hazát „*szárazon és vizen*“ egyaránt híven fogják szolgálni, az oláhok kijelentették, hogy nem fogják az esküt letenni, mert az esküben foglalt kötelezettségek közé becsempészték ezt a szót „*vizen*“, már pedig ők nem akarnak tengerre menni. És mikor igéretet tettek arra, hogy ka-

[1]) *Hunfalvy Pál*: Kirándulás Erdélybe. Budapesti Szemle. 1887. I. füz. 16. l.

tonákká lesznek, szó sem volt arról, hogy vizen is katonáskodjanak. Szárazföldön készek szolgálni a császárt, de vizre nem mennek. Gondolhatni, hogy mekkora volt Siskovics meglepetése, mikor ezt a furcsa kifogást hallotta. Felkérte a püspököt, hogy magyarázza meg az oláhoknak: miről van szó. A püspök tőle telhetőleg igyekezett a váratlanul csökönyössé lett oláhokat felvilágosítani. Hasztalan volt, mert az oláhok állhatatosan megmegmaradtak a mellett, hogy ők vizen nem harczolnak, mert erről a kötelezettségről előbb szó sem volt. Eldobták a puskákat, sőt erőszakkal is fenyegetőztek.

Nem volt mit tenni, mint szépen visszatérni Naszódra. Miután a zajongók élén egy *Todoranu* Tanase nevü oláh állott, a ki a már ismeretes *Cutea* Istvánnak is egyik társa volt a beszterczeiek ellen való pörlekedésben, világosnak tetszett, hogy ez a tudálékos paraszt bujtogatta fel az oláhokat. Pár nap mulva a bizottság elégséges katonai erővel tért vissza és *Todoranu*-t mintegy 20-ad magával elfogatta s hogy a lázongó tömeget megfélemlitse, hamarosan kerékbe törette, társait részint felakasztatta, részint karóba huzatta. Ettől a kegyetlen büntetéstől rendkivül megijedtek mindazok, a kik a május 10 ki zendülésben részt vettek s bár a katonai kormánynak nem volt szándékában másokat is bántani, félelmökben mégis több százan szöktek ki Moldovába. A zavart teljesen csak a következő évben sikerült lecsillapitani Enzenberg ezredesnek, kit 1763 végén biztak meg az ezred parancsnokságával. Még csak azt akarom megjegyezni, hogy a naszódvidéki oláhság 1863-ban Todoranu és társai halálának százados évfordulóját, mint nemzeti vértanuk ünnepét nagy pompával ünnepelte meg. [1])

Tévednénk azonban, ha a radnavidéki oláhok e lázadását egyszerűen csak annak a furcsa ötletnek tulajdonítanók, hogy ők nem akartak „*vizen*“ is harczolni. Az oláhok ellenállásának volt mélyebb oka is. És ez abban a körülményben rejlett, hogy a fegyverfeladással egy időben az unió erőszakos módon való terjesztése is megkezdődött közöttük. Kitünik ez abból a kér-

---

[1]) *Baritiu*: Istoria regimentulu alu II. romanescu granitiariu Transilvanu. Brasiovu 1874. 103. l.

ványből, melyet az oláhok 45 tagu küldöttsége Novakovics Dénes gör. keleti püspöki administratorhoz nyújtott be, felkérve őt, mint főpásztorukat ügyök pártolására. „Az egyesült papok — mondják a kérvényezők — katholikus katonák kiséretében bejárják a román falukat és összefogván a község hat legidősebb emberét, azt kérdezik tőlök: „Akartok-e az unióra térni?“ — azokat, a kik *nem*-mel felelnek, lánczra verik, börtönbe dobják, vagy néha szörnyü botütésekkel büntetik. Azokat pedig, a kiket nem foghatnak el, 20—30 forintos pénzbirsággal sujtják. Ezenkivül a német katonaság az egyes falukat sulyos requisitiokkal terheli s elfogyasztja a parasztnak csekély élelmi készletét. Testileg, lelkileg elpusztulunk. Gyónás és áldozás nélkűl halunk meg, mint a barom, hasonlóan a pásztor nélkül való juhnyájhoz. Ha Nagyságod nem könyörül meg és nem segit rajtunk, akkor mi többé nem térünk vissza tüzhelyeinkhez, hol reánk büntetés és fogság vár, hanem más országba megyünk, a hol vallásunk mellett megmaradhatunk, mert mi elvagyunk határozva, hogy inkább elpusztulunk, mintsem az uniót elfogadjuk. Azért küldjön egy nemegyesült papot, hogy tönkre ne jussunk.“ [1])

Novakovics Dénes, mielőtt feleletet adott volna, felkereste Bajthay kath. püspököt, hogy vele a teendők felől tanácskozzék. Bajthay azt a tanácsot adta, hogy szép szóval igyekezzék a küldöttséget nyugalomra és békére birni. A püspök figyelmeztette is a küldötteket, hogy miután az esküt letették a királynőnek, nyugodjanak meg az ő akaratában s ne tegyenek semmit rendeletei és parancsai ellen. Sőt maga Bajthay is megkisérlette lelkükre beszélni a küldötteknek. Ez sem használt, mert a küldöttek a bizottság elnökéhez, *Lázár* Jánoshoz is beadtak egy kérvényt, melyben azt mondják: »Nem makacsságból, nem durva lázadó ösztönből szegülnek ellen a katona-kötelezettségnek, hanem egyes egyedül vallásuk miatt, melyet mással soha és semmi módon sem akarnak elcserélni. Hasonlóképen őseikhez, megfizetik az adót, viselik a terheket, de csak vallásuk fentartása és nemegyesült papok engedélyezése mellett.“

[1] *Hurmuzaki*: Fragmente zur Geschichte der Rumänen, II. köt. 180. lap.

Az I. román ezred területéül Erdély déli határának hosszában Brassó, Fogaras vidéke, Szeben- és Szászvárosszék területe volt kiszemelve, több hunyadmegyei helységgel egyetemben. Azonkívül szerveztek 8 dragonyos századot is, melyet Hunyad-, Alsó-Fehér-, Tordamegye és Aranyosszéknek nemcsak oláh, de magyar és székely lakosaiból is akartak ujonczozni. Itt először is nagyon aggodalmasnak tetszett az oláhországi határ hosszában a gör. kel. oláhokat felfegyverezni. A megoldandó feladat tehát az volt, hogy e vidéken is az oláh határőrök tulnyomó száma gör. kath. legyen, hogy igy legalább a vallásbeli különbség képezzen köztök és az oláhországiak között választó falat. Bucow terve az volt, hogy e vidékekről a gör. keleti oláhokat telpitsék át más helyre és helyökbe hozzanak egyesült hitüeket, mert igy még azt is lehetne remélni, hogy a katonáskodással járó előnyök a gör. keleti oláhság tetemes részét is az unióra csábitják.

Az ugynevezett Lázár-féle bizottság Bucownak az oláhok átköltöztetésére vonatkozó tervét magáévá tette, csakis a keresztülvitel helyesebb szempontjaira vonatkozóan voltak észrevételei. Igy a többi között azt mondja, csak azon családokat kellene áttelepíteni, a melyek katonáskodásra alkalmas tagokkal nem birnak s ezeket is földesuraiktól megváltva, bizonyos fokig szabaddá tenni, mert igaz ugyan, hogy e jobbágy családoknak jobbágyokul való eladatásából megváltásuk ára jóformán megtérülne, de ily sok családnak házuk és telkük nélkül való eladása olyan lenne, mint a rabszolgáknak tömeges eladása és egyuttal az országban szokatlan dolog is lenne. Hogy pedig a gör. keletiek is hajlandók legyenek a katonáskodásra, legelőször, a katonáskodásra alkalmatlan vagy attól idegenkedő gör. keletieket kellene kihányatni. Azonkivül, hogy mentől több gör. kath. határőr legyen, czélszerünek vélte a bizottság a megyékből a gör. kath. vallásu oláh zselléreket e vidék nagy kiterjedésü határral biró szász falvaiba letelepíteni. Magától értetődő dolog, hogy a szászok a bizottság e javaslata ellen tiltakoztak.[1])

1764. február havában *Liechtenstein* alezredest azzal a meg-

[1]) *Gróf Teleki Domokos*: A székely határőrség története. Budapest 1877. 68–69. l.

bizatással küldötték Erdélybe, hogy Fogaras vidékén a kijelölt községeket katonai és más mérnökökkel méresse fel és számíttassa össze a lakosokat, még pedig vallás szerint, — nehogy az egyesültek a katonaságtól való félelemből visszatérjenek az orthodox hitre. Azután irassa össze a földesurak neveit is, pontosan felméretve birtokaikat, hogy azokkal egyezkedni lehessen és végül, hogy határozottan megtudhassák: mennyit kell az ilyen birtokokból a határőrség számára igénybe venni? Fogaras vidéken a birtokok legnagyobb részét gróf Bethlen udvari kanczellár birta, a ki késznek is nyilatkozott birtoka átengedésére. Ő felsége aztán a birtokot 200.000 frtért 99 évre a szász nemzetnek adományozta oly feltétel alatt, hogy ez összegből 100.000 frt adományozási összegül számíttassék; 40.000 forint pedig az időelőtti visszaváltásért Bethlen grófnak menjen; 60.000 forinttal pedig köteles legyen a szász nemzet más és nem Fogaras vidékén fekvő, de a határőrvonalba eső helyeket kiváltani.

Ily módon rendezve lévén az ügy magánjogi oldala is, megkezdődött az oláhok átköltöztetése egyik helyről a másikra. A határszélen lakó oláhok e megbolygatásának az lett az eredménye, hogy az oláhok közül százával kezdettek kiszökdösni az oláh vajdaságokba. Az oláhok e kivándorlásánál azonban sokkal nagyobb mértékü volt a székelyeké. Ezek igazán ezrével vándoroltak ki Moldovába. E kivándorolt székelység utódai azok a magyarok is, kik jelenleg Bukovinában laknak, hova őket Moldovából Hadik tábornok telepítette le.

A kormány a nép e nagyobb mértékü kivándorlását megakadályozandó, 1765. január 15-én szigorú rendeletet bocsátott ki, melyben meghagyta, hogy minden faluban őröket alkalmazzanak, a kik a szökni akarókat feltartóztassák, s midőn a kivándorlók akkora számmal vannak, hogy nekik ellenállani nehéz, a tömeges szökést a megye tisztjének és a közellevő katonaságnak feljelentsék, mely utolsók a szükséges segítség megadására a tartományi katona-parancsnokságtól már utasítva vannak. A szökevényeknél található ingó javak az őröket illetik. Ha a szomszédok a szökevények szándékát előre föl nem jelentenék, kemény botbüntetést szenvedjenek s a szökevények adóját a falu fizesse az ország pénztárába. Miután világos, hogy többnyire az

oláh vajdaságokból titkon beszökött egyének csábítják a népet átköltözésre, az ilyenek, ha megfogatnak, irtózatos halált szenvedjenek. A kik az ilyen egyéneket elbujtatják, vagy a tisztviselők, kik kötelességüket velük szemben elmulasztják, 200 frttal büntetendők. A családostól és vagyonostól utazókat bármely város határán le szabad tartóztatni és szökés gyanuja esetén visszavinni. A főhadparancsnokság útlevél nélkül senkit se bocsásson ki az országból. [1])

Hasztalan volt e rendelet, mert a tömeges kiszökéseket nem lehetett megakadályozni. Ezután is megtörtént, hogy néha a kivándorlók és az őrök között oly véres összeütközésre került a dolog, hogy mindkét részről halottak és sebesültek maradtak az összeütközés szinhelyén. 1766. junius 17-ről a főhadparancsnokság a birodalmi főhaditanács rendeletének engedelmeskedve, felszólitotta a kormányszéket, hogy azoknak a fogarasi jobbágyoknak, kiknek lakhelyeit a határőröknek adták, oly módon akadályozza meg kiszökését, hogy költöztesse át más falukba.

Lassanként azonban a székelyek is és az oláhok is belenyugodtak az uj állapotba. Bucow utódának, gróf Hadiknak emberséges és becsületes bánásmódjával sikerült a népet megnyugtatni s uj kötelessége pontos teljesítésére birni. Az élet nehéz volt s a népre tukmált kötelességek sulyosak, de a rendezettebb élet és a fegyelem egy-két évtized alatt már megtermette a maga gyümölcseit. A katonai kormányzat nagy gondot fordított a határőrök iskoláztatására is. Falusi iskolákat nyitottak s a szülőket rákényszerítették tanköteles gyermekeik nevelésére. Az ezredek, zászlóaljak székhelyein négy évi tanfolyammal biró ugynevezett normalis iskolákat állitottak fel. Az altisztek e határőrségnek valóságos elite osztályát képezték. A földmivelés, állattenyésztés, gyümölcstermelés stb. egyaránt gondját képezte e katonai kormányzatnak s rövid idő mulva a fegyelem és a becsületes katonai adminisztráczió hatása és eredményeképen e határőrökben az erdélyi románságnak egy vagyonosabb és müveltebb rétegzete keletkezett, mely rétegzet elég széles és

---

[1]) *Gróf Teleki Domokos*: A székely határőrség története. 135—136. l.

mély is volt, a mennyiben az erdélyi románságnak szám szerint körülbelül egyharmadát foglalta magában.

Lassanként a népben a faji és nemzeti öntudat is kezdett ébredezni. A katonai kormányzat készakarva emlékeztette az oláhokat arra, hogy a dicső rómaiak ivadékai, mert ily módon gondolták e népben a katonai erényeket kifejleszteni. A már gondolkozni kezdő papság s a lassanként mégis csak szaporodó intelligenczia, az oláh granicsárokban mindinkább megszerette Traján legionariusainak utódait látni. Mária Therézia a II. oláh határőrezred zászlajára e jelszót iratta: »*Virtus romana rediviva.*"

„Mária Therézia — irja Baritiu [1]) — felismervén azt a nagy hibát, melyet a tudatlan és durva tisztek küldésével elkövetett, csakhamar másokat, többnyire tiroli és olasz születésü tiszteket küldött, a kik egyuttal tudták a latin nyelvet is. Ezek közül való volt b. *Enzenberg* Károly ezredes is, ki segíttetve oly munkatársaktól, mint *Tannoli* kapitány is, ezredünk körül halhatatlan érdemeket szerzett. Ezek a tisztek megismerkedve a hegyi lakosok nehéz életmódjával, segíttetve anyanyelvüktől, az olasztól és a latin nyelv ismeretétől is, nagy bámulatukra egész tömegét fedezték fel nyelvünkben a latin elemeknek és egyuttal ily módon nyelvünknek az olaszszal való közösségét is észrevették; egy pillanatig sem haboztak a román határőrökben a régi római legiók és a római gyarmatosok utódait látni. Elkezdették tehát a népet tanulmányozni s ily szempontból jelentéseket tenni a felsőbb hatóságokhoz. Minekutánna összegyüjtötték a hegyek rejtett völgyeiben élő erdélyieket és moldovaiakat, négy községben letelepítették. E községeknek *Salva*, *Romuli*, *Parva*, *Nepos* nevet adtak, mely összefoglalva, együttesen azt jelentette, hogy a fegyverfeladással és a vele járó fegyelemmel a római colonusok unokái meg vannak váltva s igy nem veszhetnek el többé."

„Ugyanez időben mondja *Tannoli* kapitány azon elegans latin versezetben, melyet ezredese tiszteletére irt:

---

[1]) *Baritiu*: Istoria regementului alu II. romanescu granitiariu Transilvanu, 10. l.

›Has igitur prisca genti de stirpe
Quiritum Romulidae terras habitant . . . . . .

és tovább

Romani servile jugum subieri Coloni
. . . .
Obstupuere, novas miras undique formas.
Romulidae, atque ingens animo fiducia crevit.“

A román határőrezredekben a román származásu tisztek egyre számosabbak lesznek. E tisztek lelkében a dinasztikus érzelem mellett, rövid idő mulva helyet találnak azok a román nemzetiségi politikai aspirácziók is, melyeket a román intelligencziában Klein Innocentius ébresztett fel. 1791-ben nemcsak a két oláh püspök: *Bobu* János és *Adamovics* Gherasim nyujtják be a hires „Supplex libellus Valachorum“-ot, hanem a két oláh határőrezred tisztjei is kérvényeznek II. Leopold királynál az iránt, hogy az ország törvényhozása a román népet igtassa be negyedik törvényes nemzetül Erdély nagyfejedelemségének törvénykönyvébe.

Igy rakódnak le lassanként a románság politikai, társadalmi és kulturális aspiráczióinak alapkövei Mária Therézia uralkodása alatt. E köveket a feledés homokrétegei alól ásogattam ki. Nehéz, fárasztó s talán unalmas munka is volt; de szükség volt rá, hogy megérthessük a román nemzetiségi politika épületének azt az egész szerkezetét, melyet a következő kötetben szándékozom leirni és erőmhöz képest meg is magyarázni.

TARTALOM.

Lap

III.

A románság állapota az önálló erdélyi fejedelemség alatt.

IV.

A románság állapota a „Leopoldi diplomá"-tól II. József trónraléptéig.

Megjegyzés. „A tárgy- és névmutató" a II. kötet végén fog megjelenni.

